

BORNI

31. KNJIZNA IZDAJA SVOBODNE SLOVENIJE

**ZBORNIK
SVOBODNE SLOVENIJE
1973 — 1975**

**V TRIDESETEM LETU
NAŠEGA ZDOMSTVA
1945 — 1975**

**BOJ SLOVENSKE MANJŠINE
V KRŠKI ŠKOFIJI NA
KOROŠKEM — AVSTRIJI
ZA VERSKI POUK
OTROK V SLOVENŠČINI**

NADALJEVANJE (7)

Sestavil DR. ANTON PODSTENAR

VSEBINA POGLAVIJ V PREJSNJIH LETNIKI

Zbornik 1966:

Prvi del: *Koroški Slovenci nekdanj in sedaj*

Splošni pregled — Šolstvo koroških Slovencev

Drugi del: *Koroški Slovenci in krški ordinariat*

Verski pouk slovenskih otrok v krški škofiji — Krški ordinariat proti slovenskemu pouku

Tretji del: *Zgledi vlečejo*

Napad na papeža in slovanska apostola — Napad na slovenske duhovnike — Število koroških Slovencev — Vindišarji na Koroškem

Četrty del: *Ravnanje krškega ordinariata*

Nasprotuje naravnemu pravu in jasnemu nauku papežev — Zanaša na spodnjo Koroško razdor — Ne upošteva državne pogodbe glede narodnih manjšin

Peti del: *Stališče krškega ordinariata je zmotno*

Slovenci so vedno zahtevali slovenske šole — Pravica otroka do pouka v materinem jeziku je naravna pravica

Zbornik 1967:

Šesti del: *Rešitev problema v luči papeških okrožnic*

Kako je treba reševati problem? — Sodelovanje v enakopravnosti — V medsebojnem spoštovanju — V duhu prave demokracije — Po normalnih načelih — Resnica — Pravičnost — Zvestoba — Blaginja za vse — Posebna zaščita — Ljubezen — Svoboda — Pretirani nacionalizem — Praktično merilo — Poprava krivic — Narodnost, moralna dobrina

Sedmi del: *Državna pogodba in Koroški Slovenci*

Narodna zavednost koroških Slovencev — Umetno razlikovanje Slovencev — Vindišarski jezik — Občevalni jezik — Narodna pripadnost — Ugotavljanje števila Slovencev — Južna Koroška in Tirolska — Plebiscit — Kanalska dolina — Strnjenost ozemlja — Število članov manjšine — Raznarodovanje — Ponemčevanje koroških Slovencev — Povezanost z matično državo — Kamen razlikovanja — Strateška meja — Namen razlikovanja — Stališče koroških Slovencev — Narodna zavest Slovencev v preteklosti

Zbornik 1968:

Osmi del: *Rešitev problema in voditelji manjšine*

Prvo desetletje 1945-1955 — Doba 1955-1960 — Doba 1960-1965 — Prvi trije sestanki — Leto 1961 — Leto 1962 — Leto 1963 — Leto 1964 — Leto 1965 — Doba po 9. maju 1965 — Manjšina in večinski narod — Kulturni stiki s Slovenci zunaj Avstrije — Posredovalci — Sklep — Značaj koroških Slovencev

Deveti del: *Koroški Slovenci in civilna oblast*

Nauk papežev — Nujnost zaščite narodne manjšine — Varstvo manjšin po letu 1919 — Zaščita po letu 1945

Zbornik 1969:

Deveti del: *Koroški Slovenci in civilna oblast — Razlogi za izredno zaščito*

Nerazumevanje za problem narodnih manjšin — Pojmovanje narodnosti — Pretirani nacionalizem — Načelno nevmešavanje — Pojmovanje demokracije — Spremenjene socialne in gospodarske razmere — Manjšine v Avstriji — Slovenska manjšina na Ogrskem — Slovenska manjšina v Italiji — Narodne manjšine v Sloveniji — Akadijci — Koroški Slovenci — Šibka manjšina — Turizem — Politične razmere

Zbornik 1970:

Deveti del: *Koroški Slovenci in civilna oblast — Razlogi za izredno zaščito*
Uvod — Nacisti in nacistična združenja — Vznik nacizma na Koroškem — Širjenje nacizma — Delovanje nacistov — Moč koroških nacistov — Priključitev k Nemčiji — Po priključitvi — Po razpadu Jugoslavije — Glavni razlog nacističnega terorja — Zapiranje in selitve — Govor Maier-Kaibitscha — Obiski nacističnih prvakov — Nadaljnje selitve, zapori in moritve — Nacistični teror po vojski — Preprečenje romanja h Gospe Sveti — Nacistična nedoslednost in neiskrenost — Njihov cilj — Odklanjajo spravo — Zastrupljajo javno mnenje — Izvajajo pritisk na oblastnike Sokrivda civilne oblasti — Sokrivda avstrijske javnosti

Zbornik 1971-1972:

Deveti del: *Koroški Slovenci in civilna oblast — Razlogi za izredno zaščito*
Nizko število koroških Slovencev — Gospodarska šibkost manjšine — Nemška narodna nestrpnost — Začetek nove miselnosti — Potreba poprave krivic

Avstrijska miselnost in njeni sadovi

Fanatičnost Avstrijcev — Moč bivših nacistov — Avstrijci in Slovani — Avstrijci in Slovenci — Deželni glavar in emigranti — Glavarjevi sopotniki — V. Mucher in slovenski duhovniki — Kardinal König in V. Mucher — Diskriminacija koroških Slovencev — Diskriminacija na vseh področjih — Primerjava z drugimi manjšinami — Težnja po ponemčevanju — Člen 7 — Kos papirja — Nepripravljenost za pogajanja — Obljube rdečega kanclerja — Predsednik ÖVP — Uničevanje manjšine — Rodomor — Gospodarska slabitev manjšine — Nadziranje slovenskega premoženja — Razlaščanje slovenske zemlje — Ustanavljanje nemških jeder — Gospodarsko zapostavljanje — Izkoriščanje gospodarske neodvisnosti — Politična slabitev manjšine — Zator slovenskih občin — Brez političnega zastopstva — Socialistični poslanec Ogris — Brez glasu v političnih zbornicah — Možnost internacionalizacije koroškega vprašanja

NADALJEVANJE 7 (1973-4-5)

BOJ KOROŠKIH SLOVENCEV ZA LJUDSKOŠOLSKI POUK V MATERINŠČINI

Deveti del: KOROŠKI SLOVENCI IN CIVILNA OBLAST

Posebni razlogi za izredno zaščito (Nadaljevanje)

Uničevanje koroških Slovencev — Odpor slovenskih zgodovinarjev — Karantanija ni bila slovenska — Kralj Samo ni bil Slovan — Koroška ni bila slovenska — Karantanija ni bila samostojna — Prvotni kosezi so bili Obri — Poznejši kosezi so bili Langobardi — Knezi niso bili Slovenci — Knežjega kamna ni bilo — Knezov dvor ne bi bil na Gosposvetskem polju — Koseško pravo ni bilo slovensko — Ustoličenje ni bil slovenski obred — Ustoličevalec ni bil Slovenec — Je bil obredni jezik vedno slovenski? — Koroški vojvoda — slovenski gospod — Škof Modest ni znal slovensko — Zgodovina slovenske Koroške je pravljica — Drugi avstrijski zgodovinarji — Slovenci imajo svojo zgodovino — Uničevanje slovenskih imen — Kvarjenje slovenskih priimkov — Zemljepisna imena — Gorska imena — Krajevna imena — Sovjetski vzorci — Oženje slovenskega ozemlja — Zakou o dvojezičnih napisih — V hudičevem krogu — V strahu pred večino — V nepretrganem pogovoru — Teritorialno načelo — Priznavalno načelo — Ugotavljanje in slovenski voditelji — Ugotavljanje in avstrijski politiki do leta 1972 — Ugotavljanje je nelogično — Igračkanje z izidi igračkanja.

(Nadaljevanje)

11.— UNIČENJE ZGODOVINE KOROŠKIH SLOVENCEV

288. Hitler skuša uničiti zgodovino podvrženih narodov (Daladier, t. 209). Tudi v tej točki ima Hitler zveste predhodnike in posnemovalce.

Glavni razlog, da Avstrijci člena 7 ne izpolnijo, je v njihovem naziranju, da Koroška ni slovenska, temveč nemška dežela, katere nemški značaj mora biti za vsako ceno ohranjen. Zgodovinarji se trudijo, da z vsemi sredstvi to nemštvo dežele dokažejo, politiki in drugi nasprotniki Slovencev pa sadove tega dela izkoriščajo.

Nemški zgodovinarji bi zlasti radi dokazali, da v šestem, sedmem in osmem stoletju Slovenci nikoli niso bili sami v deželi in da torej Koroška nikoli ni bila izključno slovenska dežela. Med stališčem nemških in slovenskih zgodovinarjev (glej Op. 439!) je velik razloček.

289. Okrog leta 1930 so koroški in drugi avstrijski zgodovinarji in arheologi pričeli postavljati teorije o različnih germanskih kolonistih, zlasti Langobardih, ki naj bi se bili naselili na Koroškem pred prihodom Slovencev in se ohranili do bavarske kolonizacije (Op. 440, str. 42). K. Dinglage je v letih 1940—1945 v več spisih trdil, da so bili Germani gospodujoča plast na Koroškem že od leta 525. Iliri in Kelti, ki so ostali v deželi iz predrimske dobe, in Slovani, ki so vdrlí vanjo po letu 590, so sestavljali samo spodnjo plast. Glavni vir za te trditve je fantazija na podlagi arheoloških „izsledkov“ in „študij“ krajevnih imen (Op. 440, 55 sl.)

Že dr. Milko Kos, univerzitetni profesor na ljubljanski univerzi, je ugotovil, da Germani pred prihodom Nemcev skoraj ne pridejo v poštev v zgodovini koroške kolonizacije. Zaradi kratkega bivanja v deželi ob preseljevanju narodov niso zapustili močnejših sledov. Vojvodina Karantanija je bila neodvisna od Obrov in Langobardov (Op. 440, 48).

290. Nacisti so „izsledke“ zgodovinar-

jev slepo sprejemali. A. Maier-Kaibitsch je leta 1940 pisal, da so Germani vdrlí na Koroško v 6. stoletju in da je Koroška od leta 976 samostojna nemška kneževina (Op. 347). Ruf der Heimat, glasilo KHD, je leta 1970 pisal: Koroška je bila nemška vojvodina od časa Karolingov (Op. 441).

291. Ker je bila Koroška že od 6. stoletja germanska, je seveda tudi boj Nemcev za to deželo docela upravičen. Glede bojev leta 1919 je Maier-Kaibitsch trdil, da je bil to boj za nemško zemljo, za nemško obmejstvo, za Nemčijo. V letih po plebiscitu sta donela po deželi klic in opomin: Stražite na najjužnejši meji Nemčije! Karavanke niso mejno gorovje Avstrije, temveč nemške očetnjave (Op. 347).

292. Drug koroški velenemec, Steina-cher, piše o pripravah za plebiscit: „Bilo mi je vselej neovrgljivo in samoumevno, da glasovalnega boja nisem vodil za priključitev k Avstriji, temveč za velenemško prihodnost. Glasovi za Avstrijo naj bi ohranili našo pravico do vrnitve v rajh. Ker zaradi zaveznikov, ki so prežali na „vsenemške spletke“, zlasti zaradi Francozov, nismo mogli klicati Nemčija, Avstrija pa nismo hoteli reči, je naš bojni klic postal pač „Koroška“. In v Koroški smo videli staro rajhovsko kneževino... Koroška je zdaj spet v nemškem rajhu in kot nemška južna dežela njegov neločljivi del“ (Op. 442).

To velenemško nacistično mišljenje je na Koroškem še živo. Glasilo KHD je leta 1970 pisalo enako: Koroška je kot enotna dežela nemškega jezikovnega prostora... in zgodovine nemškega naroda (Op. 441).

Oktober 1972 so v vojski proti slovenskim napisom mogli Slovenci vsepovsod brati gesla: Slovenske Koroške ni! Koroška ne sme postati slovenska! Koroška je nemška in nedeljiva! (Op. 443).

293. Od tod naravna dolžnost Nemcev, da branijo nemštvo dežele tudi v sedanjosti. KN je leta 1971 pisal: Nemški Korošec se zaveda svoje funkcije, ki jo mora opravljati kot „graničar“ nasproti

jugoslovanskemu prostoru — duhovnemu in zemljepisnemu (Op. 444). Od časa do časa, zlasti okrog 10. oktobra vsako leto, ti „graničarji“ še posebno podivjajo in dajo Slovence čutiti, da bivajo v „nemški“ deželi, glede katere je že bilo odločeno enkrat za vselej: dežela je bila, je in mora vse čase ostati nemška in pripadati nemškemu območju. Ker graničarji nimajo docela svobodnih rok, smejo Slovenci v deželi še nekaj časa životariti kot folklorni rezervat (Op. 356), da tuje vidijo, kako nemški nadčlovek povzdiguje na svojo kulturno raven slovenskega podčloveka in ga bogatí z zakladi germanškega duha.

294. Tudi o tem piše glasilo KHD dosti jasno: Vsakdo naj svoji priljubljeni narodnosti ohrani zvestobo. Toda Korošci hočejo tudi to, da vsa koroška dežela za vselej ohrani značaj nemške dežele. Slovenska manjšina naj le čuva svojo narodno posebnost, toda vsa dežela naj pred svetom ohrani enotnost (Op. 441).

295. Da Slovenci ne bi pozabili svoje dolžnosti, da prej ali slej odmrjejo, jim čisti Korošci to nujo od časa do časa živo predočijo. Povedo jim, da niso pristni Korošci (Op. 445), da so smrtni sovražniki Koroške (Op. 446), da Nemci potrebujejo čisto majhnega Hitlerja pa bosta zavladała mir in tišina (Op. 447). Novi predsednik KHD, dr. Feldner, je dne 15. 10. 1972 v Celovcu po vkorakanju 10.000 „graničarjev“ najjužnejše nemške dežele ob divjem ploskanju fanatične množice ponovil napoved rodomora koroških Slovencev. Mir bo nastopil šele tedaj, ko slovenska narodna skupnost ne bo več obstajala (Op. 448).

Prej ali slej bo torej v zadnji koroški vasi moral utihniti slovenska beseda, ako se bodo izpolnili načrti domovini zvestih. Za skorajšnjo dosego tega cilja uporabljajo Avstrijci vsa mogoča sredstva. Da bi jih tedaj zaradi hudodelskega zatora Slovencev svet ne obsojal, skušajo že sedaj zbrisati vsako sled tisočtristoletne slovenske navzočnosti v deželi. V ta namen že dolgo časa načrtno ponarejajo zgodovino dežele in jo skušajo prikazati tako, da med germanskimi rodovi, ki so šli skozi Koroško ob preseljevanju narodov in med naseljevanjem Bavarcev, ne bi bilo časa ne za Slovence, ne za njihove kneze.

Zaradi takega mišljenja in početja koroških Nemcev so Slovenci pod nenehnim

pritiskom in si ne upajo terjati svojih pravic, ne priglašajo otrok za slovenski pouk.

Odpor slovenskih zgodovinarjev

296. Razkrajanje zgodovine koroških Slovencev in poskusi nemških zgodovinarjev, da bi koroške Slovence iztrgali iz časa in prostora, vzbuja pozornost slovenskih zgodovinarjev in slovenske javnosti, ki vedno ostreje reagira proti ponarejanju slovenske zgodovine. V NT beremo: Ob pomanjkanju strokovnih moči se slovensko zgodovinopisje ni moglo dovolj uspešno braniti pred zavajalnimi nestrokovnimi razlagami nemških zgodovinarjev, ki so storili vse, da bi svetu zakrili slovensko narodnost, slovenski mentaliteti pa dopovedali in znanstveno dokazali neko sramotno zgodovinsko tlačanstvo, majhnost, grdo govorico... V avstrijskih zgodovinskih učbenikih ni govora o obstoju Slovencev. O Karantaniji ne povedo, da je bila slovenska kneževina. Govorijo le o Slovanih ali kvečjemu o Alpskih Slovanih... Ustvarjajo mite o tlačanstvu, hlapčevstvu in suženjstvu, češ da Slovenci nismo imeli svojega plemstva... čeravno obstajajo tudi slovenska plemiška imena (Kolowrat, Pregelj itd.) (Op. 449).

297. Dr. A. Moritsch je v oceni slovenskih zgodovinskih del v „Osthilfe“ opozoril na dejstvo, da koroški avtorji ne upoštevajo zgodovinskih izsledkov, ki prihajajo iz slovenskih vrst, čeprav so jim ta dela iz prevodov znana. Po večini rajši vztrajajo pri Wuttejevem kodeksu (Op. 450).

298. Dr. M. Miklavčič je leta 1967 zapisal: „Ti (nemški) sosede skušajo nas in našo preteklost deloma pravilno ocenjevati (npr. regensburški škof dr. Rudolf Graber), deloma pa so ostali zagovorniki nemškega nasilja, ki je nekdaj oviralo svoboden in naraven razvoj tako slovenske državnosti kakor tudi slovenske cerkvenosti... Pristranski in v nemške teze zaljubljeni „zgodovinarji“ so se prvega zborovanja (za slovensko zgodovino na 1. mednarodnem kongresu v Salzburgu leta 1963) udeležili in so morali vsaj deloma korigirati svoje nazore, najzagrizenejši koroški „zgodovinarji“ pa so ostali rajši doma in rovarijo prikrito ali očitno proti objektivni zgodovinski resnici. Ti „znanstveniki“ mnogo pišejo... Njihovi nazori prodirajo v svet, čeprav jim naši slovenski zgodovinarji na miren in stvaren način skušajo

zapirati „zmagovito pot“... Medtem ko na Dunaju (kardinal dr. Franz König) in v Nemčiji na splošno prevladuje pravilnejši pogled na preteklost in sedanost, pa v naši neposredni bližini na Koroškem še vedno straši ali gospodari nam sovražno razpoloženje, ki noče priznati naših zgodovinskih pridobitev“ (Op. 451).

Del teh odkritij in trditve je zbral v svoji knjigi (Op. 312) V. Mucher in jim dodal še svoja dognanja. Da vsaj nekoliko spoznamo, kako koroški zgodovinarji uničujejo slovensko zgodovino, navajamo iz te druge Mucherjeve knjige glavne trditve.

Karantanija ni bila slovenska

299. V drugi knjigi zavrača Mucher zlasti dve trditvi slovenskega zgodovinarja dr. Maksa Miklavčiča. Prva se glasi: „Karantanija je veljala za slovensko vojvodino.“ Proti tej trditvi postavi Mucher svojo trditve: Označba Karantanije za slovensko vojvodino je brez podlage... Karantanija ni bila nikoli izključno od Slovanov — Slovencev naseljena (Op. 312, str. 33). Slovenske Karantanije v... izključnem pomenu nikoli ni bilo, ker Slovani nikoli niso sami bili v deželi (Op. 312, 121).

Mucher pove, da so v deželi bivali Goti, Langobardi, Alani, Bavarci, Franki in Obri. Slovani bi prišli pozno: „Bavarci in Franki so se brez dvoma okrog 770 in tudi prej naselili v Karantaniji... Tudi ostanki Vzhodnih Gotov in Langobardov so brez dvoma ostali v deželi, kot dokazujejo krajevna imena... Langobardi so leta 568 odšli prostovoljno iz Karantanije in pustili tu napol prazno ozemlje, v katero so Slovani šele veliko pozneje prišli“ (Op. 92).

300. Zgodovinski viri poročajo in nekateri nemški zgodovinarji priznavajo, da je bila Karantanija slovenska in se je šele sčasoma ponemčila. Spis *Conversio* (Op. 452) pravi, da sta bila poslana Slovincem (Sclavis) Gorazd in Hotimir za vojvodi. Avtor istoveti Karantance in Slovence.

Ime Karantanija za slovenske dežele in Karantance za Slovence so uporabljali nemški, arabski, ruski in angleški avtorji do 13. stoletja. V najstarejši ruski kroniki so kot Južni Slovani naštetih Hrvatí, Srbi in Horutani.

Dr. E. Körner, ki je študiral zgodovino na graški univerzi, poudarja, da so

Slovenci v drugi polovici 6. stoletja prišli v Vzhodne Alpe in nadaljevali ilirsko-keltsko kontinuiteto. V bližini Leobna je njihova prostrana kneževina vzpostavila upravno središče. Ko so 200 let pozneje pričeli prihajati Bavarci, se je slovenski jezik ohranjal še do poznega srednjega veka (Op. 453).

301. Dr. Maria Rebernik pravi: „Še danes pričajo celo prebivalci enega dela Salzburške in Vzhodne Tirolske s svojimi fizičnimi in duševnimi znamenji, da so njihovi predniki bili Slovani, Slovinci. Kljub svoji nemški govoricí kažejo ti ponemčeni Slovani v načinu svojega dela in mišljenja svoje pravo bistvo. Polja obdelujejo kakor njihovi krvni bratje v Sloveniji. Kmetovanje in naselja v bližnji soseščini živečih Salzburžanov ali Tirolcev nemškega izvora pa so docela drugačna. Na Koroškem je seveda vse to mogoče še veliko pogosteje opazovati in primerjati... Slovinci so bili načrtno ponemčeni in razglašeni za člane nemške rase. Hkrati so jih vzpodbujali in silili, da so se sami priznavali za Nemce... Naravni zakoni še dalje delujejo tudi v ponemčenih Slovanih in to naj bi mi, Avstrijci, končno uvideli, že zgolj zato, ker nam tako in tako nič drugega ne preostane. Velik del Avstrijcev ne pripada nemški etnični skupini, oziroma nemški rasi.“

Pri določanju sestave avstrijskega ljudstva je z zgodovinskega stališča zelo lahko določiti vladarje in podložnike ali natančneje osvojevalce in podjarmljence. Na Salzburškem in v Gornji Avstriji še daleč ne leži na cestnih stičiščih toliko gradov in razvalinah kakor kje na Štajerskem. Gradiščanskem in Koroškem. Pa tudi gorskih, rečnih in krajevnih imen, ki bi spominjala na nekdanje slovensko govoreče prebivalce, ni ondi“ (Op. 454).

302. Hugo Hantsch, benediktinec in univ. profesor na Dunaju pojasni, kako so se Karantanci ponemčili: *Christianisierung* bedeutete *Germanisierung* (Op. 455). Pred prihodom nemških misijonarjev je Karantanija torej bila slovenska.

303. Za Karantanijo, ki je bila trikrat večja kot današnja Koroška, so v listinah do 12. stoletja uporabljali tudi ime Slovenija. Listina kralja Karlmana od 9. 9. 873 govori o deželi Karantaniji in Sloveniji (*regio Carentaniae Sclaviniaque*). Jezik Karantancev se še leta 970 imenuje „slovenski“ (Op. 456, 47 i. dr.).

304. *Conversio* poroča, da je okoli leta 630 „neki Slovan Samo bil pri karantanskem knezu“. Mucherju ne gre v račune, da bi Slovan Samo hodil okrog karantanskega kneza in ga verjetno pridobival za zavezništvo. Saj bi knez po njegovem moral biti Ober ali Vzhodni Got (t. 318). Zato preprosto trdi, da Samo ni bil Slovan, temveč zelo verjetno German (38) oziroma določeneje Frank.

Nobenih težav pa ne dela Samo dr. Körnerju, ki popravlja zmote nemških zgodovinarjev glede pokolenja tega kralja: „Ta kralj ni bil Frank, kar mu še danes v mnogih zgodovinskih knjigah podtikajo, temveč je po salzburški Zgodovini spreobrnjenja Bavarcev in Karantancev bil karantanski Slovan — danes bi rekli „koroški Slovenec“ (Körnerjeve besede) — ki je v 7. stoletju v frankovskem kraljestvu trgoval in pozneje postal ustanovitelj prvega velikega kraljestva med Suedeti in Jadranom (Op. 457).

Koroška ni bila slovenska

305. Tudi v sedanji Koroški Slovenci nikoli ne bi imeli večine, kaj še, da bi bili gospodarji dežele. Mucher piše: Koroška ni v nobenem času bila izključno ali pretežno po Slovencih naseljena (102). Raziskovanje krajevnih imen dokazuje, da v nobenem času niso bili samo Slovani ali Slovenci na Koroškem (43).

Drugače govorijo viri: Cesarski notar Burkard iz Kölna imenuje Koroško del Slovenije (Sclaviniae).

Bavarski vodja Tasilo je ob karantanski meji ob zgornji Dravi v Innichenu ustanovil samostan, „da bi neverni rod Slovanov pripeljal na pot resnice“ (Op. 440, 533).

E. S. Piccolomini piše: Korošci so Slovani (Op. 458). J. Unrest pravi: Koroška je zares slovenska dežela (Op. 459).

Zgodovinar in duhovnik E. Tomek pravi: Dejstvo pa je, da so salzburški misijonarji Koroško napravili v večstoletnem delu ne samo krščansko, ampak tudi nemško (Op. 460). Torej prej ni bila nemška.

Dr. Körner prizna, da so predniki koroških Slovencev dvesto let pred Bavarci deželo posedli (Op. 461).

W. Bösch pravi: Do danes tudi ne vemo natančno, kdaj so Slovani prvič pri-

šli v naš prostor (mišljena je Avstrija). Le na Koroškem jih je mogoče že leta 529 ugotoviti (Op. 462).

To se vse drugače sliši kakor trditev, da so Germani bili gospodujoča plast na Koroškem od leta 525 ali da so udrli na Koroško v 6. stoletju in da Koroška nikoli ni bila samo po Slovanih naseljena. Če so Slovenci že leta 529 bili na Koroškem, so morali tja priti že prej, vsaj v začetku 6. stoletja, torej že pred odhodom Langobardov v Italijo. Po njihovem odhodu so se staroselcem pridružili novi slovenski naseljenci. Ker so prvi nemški naseljenci v Karantaniji znani šele iz leta 825 (Op. 456, 66), so bili Slovenci vsaj 300 let sami na Koroškem, nato pa še dolgo v pretežni večini.

Karantanija ni bila samostojna

306. Po Mucherju Karantanija ni bila docela svobodna, temveč odvisna od Obrov, ki so v deželi imeli svoje posadke, da so nadzirali zavezništvo in deloma podložništvo Slovanov (57).

O podložniškem razmerju Slovencev do Obrov nemški avtorji veliko vedo. Uvod v album *Schönes Kärnten* iz leta 1963 trdi, da so Obri zrinili Slovence v 8. stoletju v obrobna ozemlja, kjer ta „manjšina“ še danes živi (Op. 463). Nasprotno trdi Braumüller, da so Franki šele po koncu obrskih vojsk naselili Obre med koseze (Op. 440, 60). Hauptman pa spet trdi, da so Obri naselili med Alpske Slované številne drobce tujih slovanskih plemen, da bi razbili notranje slovenske vezi in ubili odpornost (Op. 440, 30).

307. V 6. in začetku 7. stoletja so Slovenci menda res bili Obrom podrejeni v plemenski zvezi. Pozneje so se Karantanci osvobodili in pripadali Samovi državi (623, 660). Po razpadu te države so karantanski Slovenci ostali samostojni do leta 745, medtem ko so drugi Slovenci, povezani z Obri v plemenski zvezi, samostojno napadali Furlane.

O samostojnosti Karantancev priča *Conversio*, ki pravi, da je Borut prosil Bavarce za pomoč proti Obrom, ki so šli proti Karantancem. Vir poroča: „Ne mnogo po tem so začeli Obri s sovražno silo hudo pritiskati te Karantance. In bil je tedaj njihov knez, Borut po imenu, ki je dal naznaniti Bavarcem, da gre proti njim

(Karantancem) obrska vojska, in je prosil, da mu pridejo na pomoč. Oni so tudi takoj prišli, premagali Obre in utrdili Karantance in jih podvrgli podložništvu (frankovskih) kraljev, in enako njihove sosedo. In nato so odvedli s seboj talce na Bavarsko. Med temi je bil Borutov sin, Kakacij po imenu, za katerega je oče prosil, naj se vzgoji v krščanski šegi in napravi za kristjana. Tako se je tudi zgodilo. In za Hotimirja, sina svojega brata, je zahteval isto" (Op. 452).

To se je dogajalo okrog leta 750. Po tem viru ni sledu o kakem slovenskem podložništvu Obrom, ne o obrskih posadkah v deželi. Po Mucherju naj bi namreč le-te bile izgnane šele 50 let pozneje.

308. Glede razmerja Karantancev do Obrov piše Novi list: Kotišče nacističnih idej je že celo stoletje okolje takoiimenovanih zgodovinarjev in etnografov na Koroškem... Tam so nastale teorije o suženjski zgodovini Slovencev, da so bili Slovenci obrski sužnji, medtem ko vsi zgodovinski viri potrjujejo nenehne boje med Slovenci in Obri od Samovega velikega slovenskega boja proti Obrom do znamenitega slovenskega odgovora obrskim poslancem: „Dokler bo kaj mečev, se bomo bojevali. Kar pridite!“ (Op. 464).

309. Po zmagi Frankov nad Obri je le-tem od strani Slovencev še posebno trda predla. Karantanci so pritiskali v samo Panonijo. Iz frankovskih državnih letopisov iz leta 805 proseva moč Karantancev in šibkost Obrov: „Po zlomu Obrov ob koncu 8. stoletja je prišel kakan Teodor, vojvoda in kristjan, k cesarju in ga prosil, naj mu da zemljo drugod, ker zaradi slovanskih napadov ne more ostati v prejšnjih krajih.“ Obri, nekdanj strah Evrope, so morali prositi za pomoč Franke, da bi se obvarovali karantanskega pritiska (Op. 440, 540).

Prvotni kosezi so bili Obri

310. Mucher tudi kosezom (Gl. Op. 465) odreka slovensko pokolenje in trdi, da so prvotni kosezi bili Obri. Imenuje jih „kazake“, ker so živeli v Kazazah, ki so bile obrske vojaške postojanke. Na Koroškem je namreč več krajev, ki se imenujejo Kazaze i. p.

Mucher piše: Kazaki so bili v Kazazah tuj gornji sloj. Niso bili slovenski gornji sloj, sicer bi morali imeti slovensko ime.

Bili so obrska zasedbena sila ali kaka druga azijska zasedbena četa in hkrati kmetje — graničarji (57). Pri kazakih poznamo le slovensko krajevno ime in nič drugega in še to ime ni slovensko (80). Kazaki niso bili slovenski kmetje, temveč neslovenska gospodujoča plast, zelo verjetno Obri ali morda deloma drugo azijsko ljudstvo (81). Slovani za ta sloj niso imeli lastnega imena, temveč so zanje uporabljali tuje ime. To je prvi dokaz, da ta sloj ni bil slovenski, temveč tuj, drugoroden. Zanje zato niso imeli lastnega imena, ker tudi tega sloja niso imeli (81 in 82). Če bi bili kazaki slovanski sloj, bi bili morali Slovani zanje napraviti tudi lastno slovansko ime (86). Zato „kosezi“, s katerimi so se Slovenci spoznali, niso bili spremstvo slovenskega kneza, temveč kot je samo po sebi umevno, spremstvo obrskega kana. Vsaka druga razlaga je nemogoča (86). „Kosezi“ — moji „kazaki“ — so bili Obri. Tako trdi Mucher.

Mucherju se zdijo gornja odkritja silno pomembna in jih zato večkrat ponovi. Pove tudi, da bi se kosezi morali imenovati „glavarjevi“ ali „družiniki“ (86). Ker teh imen ni, jih potisne med Obre. Mogli bi biti tudi drugo azijsko pleme ali obrske pomožne čete, morda Alani ali celo Hrvati (63). Glavno je, da niso Slovani — Slovenci.

Ne gre pa Mucherju za to, da bi vsa vprašanja glede svojih kazakov do kraja dognal. Ali so bili kazaki konjeniki ali kanovi spremljevalci, ni važno. Po njegovem so bili konjeniki, a če slovenski avtorji brezpogojno zahtevajo, jih sprejme tudi za kanove spremljevalce (87). Ali so bivali v Kazazah zmeraj isti Kazaki, ali pa so se menjavali, ni važno. Pot na Ogrsko (!) za hitre jezdece ni bila dolga. Bili so kruto obrsko plemstvo, ki je mučilo svoje podložnike (87). Medtem ko dopušča možnost, da bi se bili kazaki menjavali (87), meni na drugem mestu, da sta zaradi stalne naselitve njihov bojni duh in napadalnost popustila (57). V vsakem primeru so kljub krutosti in napadalnosti bili tako prijazni, da so pod nadzorstvom Obrov Slovcem v slovenskem jeziku ustoličevali kneze obrskega rodu (95).

311. Gornje trditve je Mucher deloma povzel po drugih avtorjih. Ime „družiniki“ je bral pri Grafenauerju, ki meni, da so kosezi bili knezovi spremljevalci ali družiniki (Op. 440, 449, 555 — 558 i. dr.). Zato je največ Kazaz v bližini središča

karantanske države, manj (Kosez) pa na Kranjskem, Štajerskem in celo v Liki.

O izvoru besede kosez, Kazaze i. p. se je že veliko ugibalo na nemški in slovenski strani. Že P. Lessiak je domneval, da gre za obrsko izposojenko quazaq, ki bi pomenila junaka ali svobodnega kmeta (Op. 440, 29), kar je slavist Ramovž zavrnil.

Slavist prof. dr. Grafenauer meni, da so si Slovenci sposodili besedo od Langobardov že v Podkarpatju sredi 6. stoletja za knezove spremljevalce (Op. 440, 449 i. dr.)

Če bi tuja beseda za kak sloj pomenila, da je tudi sloj tuj, bi morali prav tako reči: Nemci niso imeli nemških cesarjev, ker pride beseda Kaiser od latinskega imena caesar. Če bi Nemci imeli nemške cesarje, bi morali zanje napraviti nemško ime! Tako prvi in glavni in edini Mucherjev dokaz, da so bili kosezi tuj sloj, nima nobene vrednosti.

312. W. Fresacher, ki ga Mucher ceni, pravi: „Mnenja o nastanku in poreklu kosezov so zelo različna... Ker ni nikakih virov, ki bi glede kosezov vprašanje nedvomno razčistili, nihče ne more svojega mnenja dokazovati brez možnosti ugovaranja od druge strani“ (Op. 312, 89). Mucher pa ne verjame niti Wutteju, ki pravi: „Kosezi sami so bili pretežno Slovani, vendar je bilo že od začetka med njimi mnogo Nemcev... Koseze so sestavljali krščeni Slovani, ostanki staroselcev in germanski drobci iz preseljevanja narodov“ (Op. 440, 59). Ker je glede kosezov (ime, družbeni položaj) še dosti nedognana, je mogoče navajati Slovincem najnenaklonjenejše in nedokazane domneve koroških zgodovinarjev in z njimi begati koroško ljudstvo. Že samo s tem, da vsak zgodovinar trdi svoje, pa drug drugega pobija in da se njihove domneve često medsebojno uničujejo.

Poznejši kosezi so bili Langobardi

313. Po zmagi Frankov nad Obri leta 796 pošlje Mucher tudi kazake iz dežele V njihova naselja postavi nemudoma langobardske vojščake, ki so kazake prepodili. Kazaze so tedaj dobile ime Edling, ker so se njihovi novi previvalci imenovali edlingerji. Po zmagi nad Obri se langobardski edlingerji niso utegnili vrniti v Furlanijo, temveč so ostali na Koroškem, kamor so

poklicali svoje družine. Tako za slovenske koseze spet ni ne časa ne prostora. Pač pa naredi Mucher iz Langobardov Nemce in sklepa podobno kot pri kazakih.

Koroški edlingerji niso bili slovenski, temveč nemški kmetje. Slovenci za edlingerje nimajo imena, ime imajo le za njihova naselja, Kazaze. Če edlingerji ne bi bili Nemci, temveč Slovenci, bi Slovenci zanje morali imeti slovensko ime... Izraz „kosez“ za „edlinger“ je nova umetna tvorba in je ljudstvo v naših krajih nikoli ne rabi (80).

Mucher previdno pravi: „v naših krajih“, ker je pri Grafenauerju mogel brati, da je beseda kosez ohranjena kot priimek v Radohovi vasi na Dolenjskem (Op. 440, 332). Nihče pa ne dvomi, da imena kosez, Koseze, Kaseze, Kasaze in Kazaze (Op. 440, 322. 329. 330) ne bi bile istega izvora (Glej Op. 467!).

Podobno kot glede kazakov trdi Mucher glede edlingerjev, da so že zato morali biti Nemci, ker so imeli čisto nemško ime, drugače bi bili morali imeti slovansko ime (90). Hkrati se vrača h kazakom: Sloj, ki so ga zamenjali edlingerji, torej ni bil slovanski sloj, ker ni imel slovanskega imena, temveč obrsko (90).

Mucherjevo mnenje o edlingerjih je različno od mnenja drugih zgodovinarjev. Slovenski zgodovinarji trdijo, da je „edlinger“ nemško ime za slovenske koseze (85). Fresacher meni, da so edlingerji Nemci, plemenitega rodu, ki so jih po uporu Slovencev leta 770 Karolingi poslali v deželo, da bi Frankom zagotovili nemoten prehod.

Kljub Fresacherjevim opominom, da o kosezih nihče ne more kaj dokazati, Mucher vztraja pri domnevi o zamenjavi Obrov po Langobardih. Zato edlingerjev ne spusti v deželo pred letom 796. Ne pove pa, kdo je gospodaril v Kazazah v času, ko so njegovi Langobardi podili kazaze po Panoniji, niti ne pojasni, kako so edlingerji ohranili zdravo kožo ob poznejših slovenskih uporih. Čeravno pravi, da so Bavarci in Franki brez dvoma prišli v deželo že okoli leta 770 in tudi prej, pusti obrske posadke v deželi in ne dopusti možnosti, da bi bili edlingerji prišli že okoli leta 770, ker tako ne bi bili mogli zamenjati kazakov, ki so po Mucherju smeli oditi šele leta 796.

314. Domneva o zamenjavi Obrov po Langobardih je Mucherjeva, ni pa njego-va langobardska teorija. Medtem ko je

Kranzmayer trdil, da so kosezi bili Germani, je Egger domneval, da so bili nasledniki langobardskih graničarjev (Op. 440, 46—49). Novejši nemški zgodovinarji (Puntschart in Wutte) so to teorijo za vrnili, Mucher pa jo spet pogreva v novi obliki, ne da bi prej pojasnil razna vprašanja.

Krajev z imeni Kazaze — Edling ni dosti. Več je krajev, ki imajo le ime Edling. Koga so edlingerji tu zamenjevali? Mucher meni, da je takih krajev več, ker so nastali po odhodu Obrov (90). Čemu je bilo treba ustanovljati nove postojanke, če so bili Obri premagani? Enkrat se nemško ime za Kazaze glasi Harbach (Št. Peter pri Celovcu). Kdo je tu zamenjal Kazaze? Drugič se ime glasi Kajžice. So šli plemeniti edlingerji v Kajžice stanovat?

315. Zanimivo je, da dr. Körner, ki očitno ni poznal silnega pomena imena Edling za dokazovanje, da kosezi niso bili Slovenci, navaja to ime med imeni slovanskega izvora pri naštevanju krajev v bližini Leobna, od koder je doma. Dr. Körner je študiral zgodovino v Gradcu. Zato moremo domnevati, da ima za svojo trditev podlago, kakor jo ima za razlago svojega rojstnega mesta, o katerem pove, da se je nekdanj imenovalo Liubina (Op. 453). Ako se ne moti, bi se podrle vse domneve, ki jih koroški zgodovinarji zidajo na to ime.

Koroški znanstveniki sploh znajo na podlagi imen dokazovati germanstvo Koroške. Čeprav še ne vedo, kateremu germanskemu jeziku bi kako ime prisodili, že trdijo, da je ime germansko. Tudi za Mucherja je brez pomena, ali so krajevna imena, ki Kranzmayer z njimi dokazuje, da so se na tistih krajih edlingerji (in Franki?) sešli k sodnim sejam, čisto langobardskega ali vzhodnega izvora (83). Glavno je, da niso slovanska.

316. Imena so v teku časa doživela toliko sprememb, da je često iz njih težko kaj gotovega sklepati. Ime Gorje npr. je v enem primeru prek Göriach prešlo v Gerach, pa zato še ni vzhodnoermanskega ali keltskega izvora.

Imeni Lieding v Krški dolini in Leoben na Štajerskem kažeta, kako imena z istim deblom morejo sčasoma različno razviti. Prvo se je včasih pisalo Liubidniga, drugo pa Liubina. V obeh primerih je debl „ljub“. Morda je tuji pisar obakrat zapisal drugi sklon: (iz) Ljubitnika in (iz) Ljubna. Dr. Körner pravi, da se je čutil ponosnega, ko je zvedel, da so njego-

vi predniki pred tisoč leti govorili slovensko in da se je njegovo mesto imenovalo „ljubko mesto“ (Op. 453).

317. Koliko so Mucherjeve ugotovitve na podlagi imen vredne, kaže njegova trditev, da je končnica „-at“ v imenu Hrvat docela neslovanska in je poleg drugih en dokaz več, da so Hrvati iranskega pokolenja (73). Kaj pa besede: bogat, kosmat, možat, hribat itd? Tudi Srbi baje nimajo slovanskega imena. Končnica „-in“ v imenu Srbini je po Mucherju neslovanska. Zato more iti v tem primeru po Mucherju za nekaj podobnega kot pri Hrvatih (73). Tako bi ostali Slovani le še Slovenci. Mucher res pravi, da so današnji Slovenci in njihovi predniki najčistejši Slovani na Balkanu (73). Seveda velja isto tudi za Slovence v vzhodnih Alpah in na Koroškem. Pri tem pa še vedno ostane odprto vprašanje, ali niso slovanske besede: bogatin, klin, mlin, Vrtovin i. p.

Knezi niso bili Slovenci

318. Na vojvodski stol ni sedlo dosti Slovencev, a kar jih je, so tja prišli po milosti Obrov in Langobardov. Mucher piše: Na vojvodskem stolu je bilo ustoličenih zelo malo vojvod, ki se o njih more brez ugovora trditi, da so bili slovenski vojvodi (Op. 102).

Pred porazom Obrov ne najde Mucher nobenega vojvoda, ki bi gotovo bil Slovenec. Nekateri so bili Obri, drugi Vzhodni Goti. Takole piše: Zaradi poznanja dejstva (!), da so predniki edlingerjev bili Obri, postane nekoliko posebna vrsta v *Conversio* (Op. 452) imenovanih vojvod razumljiva (94). Nato klasificira vojvode v obrske, nemške in slovenske.

Borut ima slovensko ime. Njegov sin Kakacij (Cacatius) ima obrsko ime v latinski obliki. Vir, v katerem je Kakacij imenovan Karastus, je 300 let mlajši. Zato je pravo ime Kakacij in ne Karastus — Gorazd. Obri so očitno pošiljali na Koroško za vojvode zaslužne uradnike iz državnega središča na Tisi. Po Mucherju tudi Borut ni nujno bil Slovan. Biti bi bil mogel, kakor njegov sin Kakacij, Ober s slovanskim imenom. Morda pa je bil poročen z Obrko in sam vendarle Slovan (95). Mucher torej rešuje zgodovinska vprašanja podobno kot se rešujejo križanke: z ugi-banjem. Gre torej za ugibanje in fantazijo, ki nimata nič opraviti z zgodovino.

319. *Conversio* poroča, da je Borut klical proti Obrom na pomoč Bavarce (Op. 440, 507). Res uporen Ober! Tudi ime Kakacij ni nikak dokaz za obrsko kri sinu slovenskega kneza. Kakacij bi mogel biti slovenski Kopronimos — Ponesnaženček. Iz vrst bizantinskih cesarjev izstopa vladar s tem priimkom. Njegovemu Veličanstvu se je namreč ravno med krstom nekaj primerilo in se ga je prijelo to ime. Zakaj se v nežni mladosti ob kaki slovesni priliki kaj podobnega ne bi smelo pripetiti tudi Borutovemu edinčku Gorazdu? Nihče mu tega ne bi mogel zameriti. Ime pa odločno kaže v to smer.

320. Mucher nadaljuje: Naslednik Obrar Gorazda ima čisto germansko ime Cheitmar, slovensko Hotimir, kar je čisto slovansko. V tem primeru bi prvotno slovansko ime utegnilo nadomestiti skoraj enako se glaseče germansko ime. Moglo pa bi biti tudi narobe (94).

Naslednji vojvoda ima čisto germansko ime Walthunk. Še bolj germansko ime ima Ingo. Na dvoru obrskega kana je bilo več visokih uradnikov vzhodnogermanskih rodov, ki so bili kristjani in so jih kani mogli pošiljati za vojvode na Koroško. Tako Mucher (95).

Nato odidejo kazaki in pridejo edlingerji. Na vojvodski stol postavijo zapovrstjo tri vojvode, ki so nesporno slovenskega rodu: Pribislav, Semika in Stojmir. Nato pride Etgar — čisto nemško ime. Tako more Mucher ugotoviti: Le trije vojvodi so nedvomno Slovani (95). Do take trditve pride Mucher na podlagi ugibanj.

Knežjega kamna ni bilo

321. Ustoličevanje slovenskih knezov v slovenskem jeziku nemškim zgodovinarjem ne gre v račune. Zato jim je že sam knežji kamen spotika. Nekateri ga skušajo ponemčiti, drugi utajiti.

Po Haberlandtu (leta 1937) najdemo paralele knežjega kamna le v nemškem kulturnem krogu (Op. 440, 27). Mucher je kamen in obred sprva skušal podtakniti Keltom, pozneje pa Habsburžanom. Pri tem vidimo, kako naglo napreduje „znanstveno“ razkrajanje slovenske zgodovine. Sprva je Mucher postavil domnevo, da bi ustoličenje vojvod na knežjem kamnu (!) utegnilo izvirati vsaj deloma izpred rimskih časov. Previdno je dostavil: Gre le za domnevo (Op. 282, 83). V nekaj letih je razi-

skovanje koroške zgodovine že toliko napredovalo, da more v drugi knjigi navesti novo odkritje. Steinmann naj bi namreč leta 1967 dokazal, da so knežji kamen postavili šele Habsburžani ali vsaj k njemu predstavili del obreda ustoličevanja (46). Po Steinmannu Janez Vetrinjski in poznejši pisarji, ki govorijo o knežjem kamnu, ne opisujejo prvotnega obreda. Ta bi se bil vršil le pri vojvodskem stolu, kakor pravilno pripoveduje Otokar v svoji rimani kroniki.

322. Mucher ne navaja Steinmannovih dokazov. Najbrž so zelo šibki. Otokar je zložil kroniko po letu 1306 (Op. 467), opat Janez Vetrinjski pa je pisal svoje delo po letu 1342 (Op. 468). Oba opisujeta eno in isto ustoličenje Majnharda Tirolskega iz leta 1286, pri katerem nobeden ni bil navzoč. Opat Janez opisuje tudi ustoličenje prvih dveh Habsburžanov, Otona, iz leta 1335 in Albrehta iz leta 1342.

Janez Vetrinjski je bil navzoč pri ustoličenju leta 1342 in morda tudi leta 1335. Bival je več desetletij na Koroškem v bližini Gosposvetskega polja. Imel je veliko možnosti za natančno poročanje. Za vir je imel tudi Otokarjevo kroniko. Nemogoče si je misliti, da ne bi bil vedel za tak prenos, saj bi vse ljudstvo o njem govorilo. Še manj si moremo misliti, da bi tak prenos zamolčal, ko sam poudarja pri opisu Majnhardovega ustoličenja, da gre za ustoličenje, izvršeno po šegi, ohranjeni iz davnine, in se zelo trudi, da bi vse natančno popisal. Le čemu naj bi pri opisovanju Majnhardovega ustoličenja na knežjem kamnu nasprotoval Otokarjevemu poročilu, če bi se bil obred vršil le na vojvodskem stolu? Saj bi razliko takoj opazili in ga obdolžili ponarejanja. Očitno se mu je zdelo samo po sebi umevno, da Otokarjevo poročilo v tej točki popravi. Spet pa ni hotel poudarjati, da se je pesnik zmotil (Gl. Op. 469).

323. Nasprotno pa Otokar ni bival na Koroškem in ni bil navzoč pri nobenem ustoličenju. Poznal je vojvodski stol, a je ob nabiranju podatkov prav lahko združil knežji kamen in kamniti stol. Podobno se je zgodilo enemu najboljših avstrijskih zgodovinarjev, Tomažu Ebendorferju (1387 do 1464), ki pri opisu ustoličuje Manjharda Tirolskega ne loči kamna in stola in govori o kamnitem stolu z dvema sedežema blizu cerkve sv. Petra in o sodnem stolu na Gosposvetskem polju, pri čemer je pač mišljen obakrat isti stol (Op. 470). Nemški zgodovinar Puntschart pravi, da

Otokarjevo delo vsebuje „nemalo pomot, nerazumevanj, nasprotij, zamenjav in samovoljnosti“ (Op. 440, 84). Lorenz pa je že leta 1886 zapisal glede Otokarjeve pesnitve: Nikjer ne bo zlepa najti tako blizu skupaj največjo zgodovinsko vernost in najneverjetnejše fantaziranje (Op. 440, 84), kar je pri pesniku razumljivo in deloma opravičljivo. Ni pa razumljivo, poročilu tega pesnika dajati prednost pred poročanjem zgodovinarja in opata Janeza Vetrinjskega.

Tudi vrinek v „Švabsko zrcalo“ (Op. 471) poroča o ustoličenju na knežjem kamnu (t. 336). Resda je nastal šele okoli leta 1360, a njegova predloga je nastala že 300 let prej (Op. 440, 193 sl.), ali 230 let pred Otokarjevo kroniko. Tako je Otokarjevo poročilo osamljeno in ne ovrže ustoličenja na knežjem kamnu.

Knezov dvor ni bil na Gosposvetskem polju

324. Tudi slovenskega kneza hoče Mucher izriniti z Gosposvetskega polja. Mucher pravi, da ni znano, kje je vojvoda imel svoj dvor, če je sploh imel stalen dvor. Treba je domnevati, da ni bil na Gosposvetskem polju, ker so tam Kelti in pozneje kazaki ter edlingerji očitno bili v premoči (98). Zakaj obrski in germanski knezi ne bi bili mogli bivati med svojimi rojaki, Mucher ne pojasni. Ali ne bi bili ravno v bližini Kazaz med svojimi družiniki najbolj varni?

Koseško pravo ni bilo slovensko

324. a) Po smrti starega vojvode so kosezi izbrali svoje zaupnike za koseško deželno večo. Ta je izbrala najprej svojega „sodnika dežele“, pod čigar vodstvom je veča kot zastopnica dežele razpravljala oziroma glasovala o sprejemu predloženega novega vojvode. Sodnik je vprašal vse koseze in vsakega posebej, ali se jim zdi od države ponujeni vojvoda njim in deželi „koristen, dober in dobrodošel.“ Če so ga zavrnili, jim „mora država dati drugega gospoda in vojvodo“, če pa je večina pritrdila, je to obveljalo kot skupen sklep vse veče in vse ljudstvo se je odpravilo na Gosposvetsko polje, kjer so ob knežjem kamnu novemu vojvodi od svoje strani izročili oblast v deželi (Op. 440, 172 in 249).

325. Mucher pa trdi za isti čas: Germansko-nemški edlingerji, ki so bivali v vsej Karantaniji, v vsej Koroški in v posebno velikem številu na Gosposvetskem polju in okoli njega, so bili poseben, privilegirani sloj v deželi. Imeli so torej brez dvoma lastno sodstvo, sodišča in sodnike. Vse to so brez dvoma prinesli iz svoje domovine, Cornje Italije. Razen tega so Franki, ki so ob istem času zagospodovali deželi, uvedli svoje sodstvo. Koliko je prišlo od ene in koliko od druge strani, koliko je eno na drugo vplivalo in koliko je katera stran prevzela (ali vsilila), ali je „sodnik dežele“ bil tak sodnik — nemški sodnik je gotovo bil — o tem naj se tu ne razpravlja (83).

S tem Mucher očitno nasprotuje nemškemu zgodovinarju Paulu Puntschartu, ki piše: Iskati v stari Koroški povsod germansko pravo je v nasprotju z njeno narodnostno sestavo. V širokih množicah se Slovani sestavljali odločno močno večino še globoko v pozni srednji vek. Koseško pravo je bilo po poreklu slovensko, kakor njihov jezik (Op. 440, 58).

Ustoličenje ni bil slovenski obred

326. Nemški zgodovinarji bi radi samemu obredu ustoličenja odvzeli slovenski izvor in značaj. Tudi Mucherju vsebina vprašanj in odgovorov v obredu malo pove, ker so podobni pogovori bili v navadi pri drugih ustoličenjih vojvod in kraljev (48). Tudi drugim delom ustoličenja ne prizna slovenskega narodnega značaja. Trdi, da veliko bolj poudarjajo bistvo in nalogo kmeta in vsega sloja edlingerjev in tudi njihovih prednikov kazakov. Niso pa slovenske šege, čeprav jih je po poročilih spremljal slovenski jezik (48).

327. Da je ustoličevanje bilo slovenskega izvora, dokazuje že sama raba knežjega kamna. Pri Germanih so uporabljala kamen kot simbol vladarske oblasti le nekatera skandinavska plemena. Germanska plemena, ki so se dotikala slovenskega ozemlja, so poznala en sam način podelitve knežje oblasti — povzdig na ščit. Pri Slovincih pa je simbol vladarske oblasti na prostem stoječ kamenit vladarski in sodni stol (Op. 440, 244).

328. Kako zelo so bili taki obredi v navadi, pove evropsko razgledani Piccolomini, ki začne poročilo o obredu s stavkom: „Kolikorkrat nastopi vlado novi voj-

voda dežele, opravijo slovesnost, o kakršni se ne sliši nikjer drugod.“ Francoski pisec 16. stoletja, Jean Bodin, ki je prvi teoretično postavljala načela historične kritične metode, pa piše: „Koroški vojvodski obred nima para na svetu“ (Op. 440, 15). Zato ga je tudi opisal on in so o njem pisali mnogi drugi pisci raznih opisov sveta (Gl. t. 340).

B. Grafenauer je prišel do sklepa, da Slovenci niso mogli prevzeti obreda od staroselcev ne neposredno, ne posredno po kakem germanskem ljudstvu, ki se je ustavilo v Karantaniji. Obred nedvomo izvira še izza svobodne Karantanije in je slovenskega izvora (Op. 440, 555).

Mucher nasprotuje nemškemu zgodovinarju H. Volteliniju, ki pravi: Nosilci obreda sploh niso Germani, temveč Slovenci, pri katerih ni mogoče domnevati spominov na starogermanske uredbe. Kakor drugod, je bila v karolinški dobi že tudi na Koroškem uvedena frankovska fevdalna ustava, ki so ji taki elementi tuji (Op. 440, 149).

Zdi se, da kazaki, če so se menjavali, niso mogli uvajati kmetskih šeg v obred. Tudi ni jasno, kako so edlingerji, ki so prišli v prazne Kazaze, mogli prevzeti šege od prepodenih kazakov.

Ustoličevalec ni bil Slovenec

329. Ker so vojvodo ustoličevali Obri in Langobardi, je bil seveda po Mucherju tudi ustoličevalec njihovega rodu. Mucher piše: Kmet ustoličevalec je bil germanski kmet in njegov prednik je bil Ober (70). Ustoličevalec... je bil germansko-nemški kmet, čeprav je pri tem govoril vindiš (53).

Glavni dokaz, da je ustoličevalec bil germansko-nemški kmet, je Mucherju udarec na vrat, ki ga je novi vojvoda prejel od kmeta. Mucher pravi, da je udarec na vrat za ta čas izrecno izpričan kot pravna šega Langobardov, katerim so edlingerji pripadali. Edlingerji so svoje ime in udarec na vrat prinesli iz Gornje Italije. Udarec na vrat ni bil viteški udarec, ki ga je novi vitez prejel na rame. Udarec na vrat je nihal med licem, vratom in ramenom. Z udarcem na vrat je edlinger sprejel vojvodo med koseze in Korošce (53, 81, 83).

330. O udarcu na vrat poroča opat Janez v konceptu: „Kmet da na vojvodov vrat

lahen udarec.“ V čistopisu pa že ne govori več o vratu: „Kmet da vojvodu lahen udarec“ (Op. 468). Zdi se, da niti opatu ni bilo jasno, ali je kmet vojvodo udaril na vrat ali na lice. Za njim poročata o lahнем udarcu Ebendorfer in Piccolomini sredi 15. stoletja. Nobeden ne govori o vratu (Op. 470 in 458). V poročilu o ustoličenju iz leta 1564 pa je omenjen udarec na lice (Op. 440, 141—142).

Vendar se zdi, da udarec ni bil ravno lahen. Opat pove, da so vojvodovi avstrijski (australes) spremljevalci čislali za nevredno, da je vojvodo udarila kmetska roka (Op. 440, 97).

Mucher trdi, da je udarec na vrat sčasoma prešel v udarec na lice in bil prevzet v milejši obliki v birmanski obred. Za dokaz navaja primer iz leta 1500, ko je v Ziljski dolini pri birmi za škofom hodil plemič in vsakemu birmanemu podložniku prisolil pravo kľofuto (51). Mucher sklepa: Vojvodski kmet ni bil slovenski, pač pa germansko-nemški kmet, čeprav je slovensko govoril. Slovenski kmet bi bil novemu vojvodu z udarcem na vrat ali na lice dal kľofuto, nemški kmet ga je z udarcem na vrat odlikoval in priznal za enakovrednega Korošca ali edlingerja in hkrati za poveljnika edlingerjev (53).

331. Udarec na vrat razlagajo nemški in slovenski zgodovinarji vsak po svoje. Jaksch ga primerja uhlanju bavarskih prič, Mal viteškemu udarcu, Grafenauer ga ima za slovensko šego, ki naj bi se razvila iz srbskega razpoloženja (Op. 440, 306). Ker je v obred sčasoma prešlo več elementov fevdalne dobe, kakor nekatera ustoličevalna vprašanja, vihtenje meča, vojvodova prisega, podeljevanje fevdov (Op. 440, 306, 311, 312), ni izključeno, da so kosezi tudi ta udarec prevzeli od drugod. Mucher, ki za vsako ceno vztraja na germanskem izvoru udarca, nikakor ne more priznati te možnosti in ima za praktično izključeno, da bi neko ljudstvo prevzelo pravo šego in pojmovanje od drugega ljudstva. Zgodnjerednjeveški človek ni prevzel tujega prava, temveč se je povsod držal svojega prava. Prej je prevzel tuj jezik in novo krščanstvo kakor se odpovedal staršišegi. Zlasti ni mogoč po Mucherju prevzem tako majhnega obreda kot je udarec na vrat in z njim združenega pravnega pojmovanja (53).

332. Čeprav je vsako zavračanje Mucherjevih domnev nepotrebno, potem ko celo nemški zgodovinarji kosezom priznava-

jo slovensko poreklo, vendar stavimo vsaj nekaj vprašanj.

Mucher trdi, da so bila podobna vprašanja in odgovori kot jih poznamo iz obreda ustoličenja, poznana tudi drugod. Ako so bila vprašanja splošno evropska last, zakaj ne bi bil mogel biti tudi udarec na vrat? Če mu Mucher ne prizna slovenskega izvora (48), zakaj ne dopusti možnosti, da bi ga bil slovenski kmet prevzel za vojvode nemškega rodu? Če človek tedanje dobe ni prevzemal pravnih šeg od drugod, kako so mogli edlingerji prevzeti šege kazakov? Kako so mogli Franki prevzeti pravne šege od Langobardov oziroma Langobardi od Frankov?

Otokar, čigar opisovanju daje Mucher v primeru obstoja knežjega kamna prednost pred opatovim poročanjem, o udarcu ne poroča. Zakaj tudi v tem primeru Mucher ne podvomi v resničnost Janezovega poročanja?

333. Isti opat poroča o vtisu, ki ga je udarec napravil na vojvodove spremljevalce: Neki Avstrijci pa, ki so bili z vojvodom in so videli svojega kneza... udariti s kmečko roko... so se čudili in so odnesli v Avstrijo vtis o smešnosti tega, kar se je zgodilo, ocenjujoč to kot igro in kot neko zasmehovanje, in kakor se govori, so sodili, naj se to ne dela dalje (Op. 440, 104). Če je bil udarec na vrat nemška šega, zakaj je Habsburžanovi spremljevalci niso poznali? Če bi en in isti udarec, dan od slovenskega kmeta na vojvodo-vrat, pomenil za vojvodo klofuto, dan od nemškega kmeta pa odlikovanje, zakaj so vojvodovi spremljevalci čislali za nevredno, da je nemški edlinger po germanski šegi udaril vojvodo na vrat? Je bil v tem primeru ustoličevalec izjemoma Slovenec, ali pa Avstrijci (australes) že tedaj niso razumeli Korošcev in niso vedeli, da je vojvodo udarila žlahtna nemška roka in se niso zavedali časti, ki jo je s tem vojvoda prejel? Najmanj kar moremo pri tem vsaj mi storiti, je da blagrujemo koroške Slovence zaradi časti, ki jim jo koroški Nemci izkazujejo, ko jih po svoji stari germanski šegi pretepajo ne le po vratu in licu, temveč tudi po glavi in jih s tem sprejemajo v nemški kulturni krog.

Slovensko ljudstvo ni ustoličevalo knezov

334. Druga Miklavčičeva trditev, ki jo Mucher skuša pobiti, se glasi: Karantan-

ske vojvode je ustoličevalo slovensko in ne nemško ljudstvo (33). Mucher imenuje ta stavek važen in proti njemu postavi svojo trditev: Slovensko ljudstvo ni ustoličevalo karantanskih in pozneje koroških vojvod, ker Karantanija nikoli ni bila izključno po Slovanih — Slovincih naseljena (33). Treh slovenskih vojvod, kakor vseh drugih karantanskih vojvod, ni ustoličevalo slovansko (95) oziroma slovensko (102) ljudstvo.

Mucher pove, da so sprva pod nadzorstvom Obrov pri ustoličevanju sodelovali kazaki, za njimi pa edlingerji. Ti so ustoličili sprva kar tri slovenske kneze, ker so se vojskovali le proti Obrom in Slovanov niso podjarmili, temveč so jih osvobodili (95). Tako more Mucher trditi: Slovensko ljudstvo torej... ni ustoličilo niti enega vojvode. Bilo je le navzoče (88).

335. Viri poročajo drugače. Conversio pravi, da so Slovani prosili Bavarce za Gorazda in ga napravili za vojvodo. Isto se je zgodilo tri leta pozneje s Hotimirjem. Ista ljudstva so mu dala vojvodstvo (Op. 440, 69). Slovinci so ju torej izvolili in jima podelili oblast (Op. 440, 70). Le Mucher bi znal pojasniti, zakaj naj bi Slovinci prosili Bavarce Obra Kakacija za vojvodo.

336. Vrinek v „Švabsko zrcalo“ poroča, da svobodni kosezi, to so svobodni kmetje te dežele, in nihče drug, izvolijo vojvodo. Ko je ta izvoljen, „tedaj gredo revni in bogati po skupnem sklepu in ga sprejmejo lepo in častno, kakor je po pravu in po šegah te dežele.“ Pri ustoličenju „peljejo vojvodo trikrat okrog kamna in tudi pojejo vsi, majhni in veliki, žene in možje skupaj svoj slovenski kirielejson, to je svojo slovensko pesem in hvalijo s tem Boga in svojega Stvarnika, da je njim in deželi dal gospoda po njihovi volji“ (Op. 471).

Pri ustoličenju je torej sodelovalo vse slovensko ljudstvo. Ne samo moški in bogati, temveč tudi ženske in revni. Vse ljudstvo je odobravalo koseško izvolitev. Knez je bil izvoljen po njihovi volji.

337. Opat Janez pravi: Ljudstvo je hvaležno, ko vidi, da se upoštevajo šege njegove dežele (Op. 440, 105). Vojvodovi spremljevalci pa so se čudili, ko so videli svojega gospoda „proglasiti za vojvodo v glasovi soglašujočih kmetov“ (Op. 468).

338. Piccolomini piše: Okrog kmeta je številno ljudstvo in vse kmetске množice. Vsi okrog stoječi odgovarjajo kmetu (Op. 458).

Unrest piše: Ljudstvo je v Karantanziji samo sebi vojvodo izvolilo in napravilo (Op. 459). Hkrati pove, da je Koroška zares slovenska dežela.

Prav ima torej zgodovinar dr. Miklavčič. Papež italijanskega, opat francoskega, menih (Vrinek) in župnik nemškega pokolenja pričajo, da je pri ustoličenju sodelovalo ljudstvo, ki je govorilo slovensko in potrjevalo odločitev koseške veče. Slovensko ljudstvo ni bilo samo navzoče.

Je bil obredni jezik vedno slovenski?

339. Slovenščina je pri ustoličenjih za zadnja stoletja nedvomno izpričana. Prav zaradi opisov ustoličenja vemo zagotovo, da se je v teh stoletjih na Koroškem slovensko govorilo. Zato ni čudno, da po letu 1870, ko se je rodil nemški nacionalizem, celih 30 let nemška strokovna literatura niti enkrat ne omeni ustoličenja (Op. 440, 16). Obredni jezik zavrne mnogo nemških trditev o koroški zgodovini. Ker so ta poročila pomembna, jih navajamo.

Švabsko zrcalo poroča o slovenskem (windisch) ustoličevalcu, ki govori v slovenščini in o ljudstvu, ki poje slovenski kirielejson (Op. 471; t. 336).

Otokar govori o ustoličevalcu, ki mora govoriti slovensko (Op. 467).

Opat Janez poroča: Kmet bo zaklical po slovensko (sclavice) (Op. 468).

Tomaž Ebendorfer pravi: Kmet naj zakliče po slovensko (sclavonice) (Op. 470).

Piccolomini piše: Kmet zakliče v slovanski govori, so namreč tudi sami Korošci Slovani (sermone sclavonice, sunt enim et ipsi Carinthiani Sclavi) (Op. 458). Na vsa vprašanja je dobival kmet odgovore kajpak v slovenščini.

340. Zgodovinar dr. Mal pravi: V vsej neslovenski Evropi iščemo zaman podobnosti s karantanskim vojvodskim ustoličenjem... kakor tudi stoji edinstven v zgodovini primer, da je ustoličenje zunaj cerkve in v ljudskem, v tem primeru slovenskem jeziku, kajti drugod je bilo vsako ustoličenje s cerkvenimi obredi in v latinščini (Op. 472).

341. Ker Nemci rabe slovenščine pri obredu ustoličenja ne morejo zanikati, skušajo druge sestavine pogermaniti, pomen jezika pa omalovaževati. Graberju (leta 1919) je slovenski jezik zgolj zunanja oblika, ki je bil vanjo po bistvu in podrob-

nih potezah oblečen nemški obred (Op. 440, 26).

Tudi Mucher rabo slovenskega jezika omalovažuje: Ustoličevalac... je bil germansko-nemški kmet, čeprav je pri tem vindiš govoril. Potrebni vindiš se je bil gotovo naučil... Z vprašanji, govorjenimi v vindiš, je kazal, da so se on in njegova skupina zavedali, da niso sami v deželi in da so drugi v njej imeli isto domovinsko pravico (53 in 59).

Le kako si je mogoče misliti, da bi se germanski kmet učil slovenskih vprašanj za nemškega vojvoda, če bi bili Slovenci le neznatna manjšina! Če pa so bili številni, zakaj ne bi mogli sami ustoličati vojvod? Nemogoče si je misliti, da bi se germanski kmet sredi slovenskega ljudstva ne poslovenil. Zlasti še, ker je bil ustoličevalac, kar mu tudi Mucher prizna, pravičen in torej ni bil tako nerazpoložen do koroških Slovencev, kot so sedanji koroški Nemci, ki se kar ne morejo sprijazniti z dejstvom, da niso sami v deželi, in se zato nočejo naučiti niti enega slovenskega stavka ter se celo razburjajo, če jih otrok na poti vljudno slovensko pozdravi. Sedanji deželni glavar Wagner se je leta 1973 celo pobahal, da je pristen Korošec, ker ne zna niti besede slovensko (Op. 473). Naj bi se vendar šli on in njegovi somišljeniki od domnevnega germanskega kmeta učiti pravičnosti, strpnosti in državniške modrosti!

342. Ker je raba slovenščine za zadnja stoletja izpričana in silnega pomena za ugotavljanje narodnostnega sestava Korošcev, jo skuša Mucher vsaj za prejšnja stoletja spraviti v dvom: „Ostane odprto vprašanje, ali so ta vprašanja in odgovori bili vedno v slovenskem jeziku ali le v času, iz katerega izvirajo poročila“ (48). Spet si ni mogoče misliti, da bi bili uvažali slovenščino v obredni jezik v času, ko je bilo v deželi že dosti nemških priseljenec, če ne bi bila v rabi že od začetka.

343. Vzporedno z obrednim jezikom naj bi se bile poslovenile tudi druge neslovenske plasti. Mucher pripelje k različnim drugim germanskim naseljenjem v Karantaniji tudi iranske Hrvate in pravi, da so te vladajoče plasti bile poslovenjene (73). Zakaj niso bile germanizirane nižje plasti, če Koroška v nobenem času ni bila pretežno po Slovanih naseljena? (102). Zakaj se ni poslovenil tudi germanski kmet, da se mu ne bi bilo treba učiti vindiš stavkov?

Mucher sam je v zadregi, ko ne ve,

kdo je vse to poslovenil, in pravi: Kako močna je bila neslovanska skupina med slovanskim prebivalstvom in kdaj je bila poslovenjena — ta vprašanja tu ne morejo biti načeta, če je sploh mogoče nanja docela odgovoriti (73).

S tem prizna Mucher, da je zašel v slepo ulico, iz katere ne najde izhoda. Prizna tudi, da je brez podlage njegova trditev, da Koroška nikoli ni bila pretežno po Slovencih naseljena. Vse to bi odpadlo, ako bi priznal, da je bila Koroška ves srednji vek slovenska dežela in da je vojvoda ustoličeval ob sodelovanju slovenskega ljudstva slovenski kmet v slovenskem jeziku v imenu svobodnih slovenskih kmetov, ki so bili nosilci stare slovenske demokratične skupnosti.

344. O rabi in ugledu slovenščine na Koroškem v srednjem veku pričajo tudi viri, ki govorijo o pravicah slovenskega moža in koroškega vojvoda.

Vrinek pravi, da more edino slovenski mož (widischer man), naj bo bogat ali reven, v slovenskem jeziku tožiti vojvodo pred deželnim sodnikom (Op. 471).

Ker je to mesto spet en dokaz za slovenstvo Koroške, je že Graber trdil, da „slovenski mož“ pomeni Korošca na splošno (Op. 440, 184). Jasno je, da gre za Slovenca, saj poročilo predpostavlja, da bo govoril slovensko.

Tudi Mucherju „slovenski mož“ nič ne pomeni in ga le mimogrede omeni (46). Resda dokončne razlage o tem ne docela jasnem mestu še ni, vendar nedvomno dokazuje obstoj, ugled in veljavo Slovencev in rabo slovenščine na Koroškem za srednji vek.

345. O rabi slovenščine govorijo viri tudi v zvezi s pravico koroškega vojvoda, da se tožen zagovarja v slovenščini. Otokar in Piccolomini pravita, da mu ni treba odgovarjati razen v slovenščini, če ga kdo sovražno obtoži. (Op. 440, 90 in 131).

Tudi ti mesti še nista pojasnjeni. Govorijo pa je, kar pripovedujejo k poročilu o isti pravici drugi viri. Opat Janez pravi: Vojvoda je dolžan odgovarjati v slovenski govorici, ki se tu uporablja (Sclavica, quahic utitur, prolocucione) in ne v drugem jeziku, vsakomur, kdorkoli ga toži pred cesarjem (Op. 468). Kronika 95 gospostev (ok. leta 1394) dodaja, da je to pravico potrdil kralj Rudolf (Op. 440, 118).

Unrest pa piše: Zatoženi pred rimskim cesarjem ali kraljem, so vojvodi imeli od nekdanje svoboščine, (da) so se zagovarjali

v slovenskem jeziku. Zato, (ker) je Koroška zares slovenska dežela (ain rechts Windisch Landt). To je potrdil sveti cesar Henrik (Op. 459).

Na Koroškem se je torej rabila slovenščina. Korošci so bili Slovenci. Koroška je bila zares slovenska dežela. Tako poročata opat in nemški župnik, ki sta sama živela na Koroškem.

Koroški vojvoda — slovenski gospod

346. Otokar govori o ustoličenju Majnharda Tirolskega in imenuje vojvodo „slovenski gospod“ (der windische Herre) (Op. 467).

Za človeka brez predsodkov bi ta naslov pomenil vsaj to, da je „slovenski gospod“ vladal deželi, ki je bila pretežno slovenska in kot taka znana naokrog. Saj današnjih razmeroma maloštevilnih koroških Slovencev v času modernih občil pred napisno vojno leta 1972 še Avstrijci niso dosti poznali.

Mucher tolmači mesto drugače: Otokar hoče s tem le reči, da je novi vojvoda imel med podložniki tudi Slovence in se je s tem ločil od drugih oblastnikov cesarstva, ki so imeli zgolj nemško prebivalstvo pod seboj. Še danes imenujejo prebivalci Plajberka in Rut vsakega 6 km oddaljenega Ziljana „Vindišarja“, čeprav nobene vindiš ali slovenske besede ne razume. V ziljski dolini in drugi Južni Koroški živijo namreč tudi ljudje, ki res govorijo vindiš in so s tem svojem ozemlju vtisnili svoj pečat (42, 43).

347. Naziv „slovenski gospod“ je Majnhard dobil ne zato, ker bi bil imel med podložniki tudi Slovence, temveč zato, ker je vladal „zares slovenski deželi“. Tudi njegov sodobnik Albreht Habsburški, vojvoda na Štajerskem, je imel med podložniki Slovence, podobno kot jih imajo koroški glavarji. Pa jih zato nihče ne imenuje „slovenske gospode“. Niti tega Nemci ne prenesejo, da bi kdo govoril o „slovenski Koroški“. Pač pa trdijo, da je Koroška nemška, čeprav bivajo na Koroškem tudi Slovenci.

Otokar imenuje vojvodo „slovenski gospod“, ker je bila tedaj Koroška še „pretežno“ slovenska, ne pa „tudi“ slovenska in ker je bil še živ spomin, da je nekaj stoletij prej bila „docela“ slovenska. Tudi ponemčeni Korošci imenujejo Ziljane Vindišarje zato, ker so pred kratkim res še vsi slovensko govorili.

Otokar imenuje Majnharda slovenski gospod, ker je vladal deželi, kateri so Slovenci vtisnili slovenski pečat in ji je malo prej vladal Slovan, češki kralj Otokar, ki ga nemška kronika imenuje „ščit za kristjane, plemenit kakor orel“, ne pa tako slab vladar kot sta bila Majnhard in Albreht, ki sta si nakopala splošno nasprotstvo med podložniki (Op. 456, 93). Natančneje povedano, Otokar imenuje koroškega vojvodo „slovenski gospod,“ ker bi bil vojvoda, ki je vladal slovenski deželi, moral biti slovenskega rodu.

348. Koroško ljudstvo je tako zelo čutilo potrebo, da dobi vojvodo svojega rodu, da sploh ni moglo sprejeti tujega vsiljenega vojvoda, ne da bi ga na edinstven način napravilo za svojega s tem, da ga je preobleklo v svojo domačo kmečko koroško nošo. Bodin pravi, da je obred ustoličenja edinstven na svetu. Bil je edinstven, ker je Koroška bila edina dežela na njemu znanem zahodu, ki je slovesno ustoličevala vojvodo tujega rodu. Da bi tujca mogli sprejeti za svojega vojvodo, so ga od vrha do tal preoblekli. Vrinek pove celo, da so mu dali na glavo siv slovenski klobuk (windischen Hout). Tako so ljudje vsaj nekaj časa gledali pred seboj moža, ki je bil vsaj na zunaj čisto podoben nekdanjim domačim vladarjem. Le tako so ljudje bili zadovoljni in so hvalili Boga, da je „njim in deželi dal gospoda po njihovi volji.“

Preobleka tujega vojvode v domačo nošo je torej prikrito žalovanje za izgubljeno prostostjo, tih ugovor proti jarmu tujih gospodarjev, pritajen klic po gospodu slovenskega rodu. Slovensko ljudstvo bi očitno rajši imelo za vladarja domačega človeka kakor tujca v dragocenih oblačilih.

349. Vsega tega seveda niso doumeli vojvodovi nemški spremljevalci, ki so videli „sleči vojvodova dragocena oblačila in ga ogrniti v kmečka, v vsem ga popolnoma zakriti s kmečko zunanostjo...“ in so se čudili in so odnesli v Avstrijo vtis o smešnosti tega, kar se je zgodilo, ocenjujoč to kot igro (Op. 440, 104).

Neuki in površni Avstrijci tega niso razumeli, ker se niso poglobili v položaj nekdanj prostega in pozneje podjarmljeneega ljudstva. Veliko bistrejši kot ti Habsburžanovi spremljevalci, je bil Ebendorfer, ki pravi: Ta obred, dasi se je zdel nekaterim smešen, je moral biti vendarle uveden preišljen z najboljšimi vzroki (Op. 470).

Podobno je ocenil ta simbolizem župnik Unrest: Nekateri nespametni pa štejejo dobre šege za pustno igro in sicer tisti, ki posebnosti ne razumejo in ne premislijo (Op. 459).

350. Da pri preobleki ne gre samo za vključenje vojvode med kmete koseze, temveč med deželane na splošno, se vidi iz tega, da pri ustoličenju ni govora samo o kmečki obleki, temveč o deželi, o veri deželanov in drugih stanovih. Vojvoda je imel v roki pastirsko palico in kmet ustoličevalec je spraševal: Ali je deželi in deželanom koristen in dobrodošel (Vrinek, Op. 471). Ali išče blaginjo domovine (Opat Janez in Ebendorfer, Op. 468 in 470). Ali more to deželo varovati pred stiskami, tako da vdovam in sirotam, menihom in duhovnikom more narediti dober mir (Otokar, Op. 467).

351. Švabsko zrcalo pravi o slovenskih kmetih, da ne gledajo na plemstvo in moč, ampak samo na poštenje in resnico (Op. 471).

Slovenski kmetje so bili plemeniti, ugledni in ponosni. Zato je mogel biti ponosen tudi od njih izvoljeni slovenski gospod. O njem pravi Otokar, da „ga ne sme nihče sovražiti, proti komurkoli opusti to, da ne sname svojega klobuka.“ Ker govori Otokar pred tem mestom in za njim o vojvodovi navzočnosti pred cesarjem, se zdi, da tudi pred njim ni bil dolžan snemati slovenskega klobuka z glave. Zato ni čudno, ako Otokar — čeprav zmotno — trdi, da vojvodu, zatoženemu pred cesarjem, ni bilo „treba odgovarjati razen v slovenskem jeziku“ (Op. 467).

352. Vendar so nekateri „slovenski gospodje“ tujega rodu v resnici znali slovensko.

Arnulf Koroški je bil sin koroške Slovenke in kralja Karlmana, ki mu je dal leta 876 Karantanijo v upravo. Leta 887 je bil izvoljen za vzhodno frankovskega kralja. Na državni zbor so ga spremljali Bavarci in Slovenci. Tudi kot kralj je še prihajal na Koroško.

Bernard Spanheimski (1202—1256) je uradno veljal za slovenskega vojvodo. Dne 1. 5. 1227 je sprejel pri Vratih nemškega pesnika Ulricha Lichtensteinskega, ki je preoblečen v Venero potoval iz Benetk čez Koroško na Češko. Vojvoda ga je v družbi koroških vitezov pozdravil po slovensko: Bog vas sprejmi, kraljeva Venera (Buge waz primi, gralva Venus). Nič čudnega, da Ulrichov učenec Otokar toliko poudar-

ja rabo slovenščine pri ustoličenju, govori o slovenskem gospodu in o njegovi pravi, da odgovarja v slovenščini pred cesarjem.

Ceški kralj Otokar, ki je bil ustoličen leta 1269, se je kajpak tudi mogel sporazumeti s Slovenci v svojem jeziku.

Otokar torej imenuje koroškega vojvodo slovenski gospod, ker je vladal pretežno slovenski deželi, bil pred ustoličenjem sprejet med slovensko ljudstvo, in ker bi bil, če že ni znal, moral znati jezik svojih podložnikov.

Škof Modest ni znal slovensko

353. Mucher odreka znanje slovenščine tudi irskemu misijonarju škofu Modestu, ki je iz Salzburga bil poslan v Karantanijo okrog leta 757 ali 760, sezidal med drugim gosposvetsko cerkev in ondi umrl leta 763. Takole piše: Sv. Modest je čisto gotovo zelo dobro nemško govoril... Pred potovanjem v Karantanijo se čisto gotovo ni naučil tedanjega slovenskega jezika in zato gotovo ni slovensko — slovansko govoril (102). Sv. Modest zatorej ni bil apostol „slovenske Karantanije“, temveč „apostol Koroške“, ker je za vse prišel in ker zelo verjetno ni govoril ene besede po slovensko, pač pa zelo dobro nemško (122). Treba je domnevati, da se je sv. Modest pozneje nekaj slovenskega naučil (103). Tudi sv. Virgilij, škof v Salzburgu, nikakor ni slovansko razumel... Če bi slovensko govoril, bi gotovo sam prišel na Koroško. Iz vsega se razvidi, da tedaj jeziku sploh niso nobene pomembnosti pripisovali (103).

354. Brez dvoma bi delal sv. Modestu krivico, kdor bi menil, da se z isto ljubeznijo, s katero se je bil naučil bavarsščine, ni pričel učiti tudi slovenščine, brž ko je bil določen za Karantanijo in mu je bilo učenje novega jezika omogočeno. Ne moremo si misliti, da bi irski misijonar dajal kako prednost bavarski govorici pred govorico Karantancev. Irski misijonarji so dobro razumeli Kristusovo naročilo: Pojdite in učite vse narode! in so celo ljudske šege ohranjali in jih pokristjanjevali (koledovanje, jurjevanje, kresovanje) (Op. 456, 60 in Op. 440, 524). Dopuščati možnost, da bi bil irski misijonski škof Karantancem pridigal v bavarsščini, bi bil isti nesmisel, kakor trditi, da je isti Modest v Salzburgu irsko pridigal. Doumevati mo-

remo celo, da se je Modest slovenščine učil z večjo vnemo, ker je postala Karantanija njegov delokrog in njegova škofovska služba še odgovornejša kakor prejšnja služba misijonarja v Salzburgu. Ako bi pozneje nemški misijonarji ljudskemu jeziku dajali toliko pomembnosti kot so jo dajali irski misijonarji, bi ponemčenje Koroške gotovo počasneje napredovalo in bi bilo njeno pokristjanjenje temeljitejše. Pa tudi knezu Koclju ne bi bilo treba klicati iz Bizanca bratov sv. Cirila in Metoda, da bi ljudstvu v domačem jeziku oznanjala božjo besedo. Pokristjanjenje se ne izvrši z zidavo cerkev in krščevanjem v tujem jeziku ali po tolmačih slabo pripravljenega ljudstva. Za nadnaravno prerajenje je potrebna vera, ki pa pride iz poslušanja razumljivo podanega božjega nauka. Zato ni tako zelo pomembno, koliko cerkva so sezidali in koliko ljudi so nemški misijonarji krstili, važno je veliko bolj, v koliko dušah so vzbudili pravo vero z oznanjanjem božje besede v razumljivem jeziku.

355. Da je bilo znanje slovenščine za delovanje na Koroškem zelo pomembno, proseva iz dejstva, da viri imenujejo Modestovega naslednika Teoderika „škofa za Slovence“. Težko si je misliti, da ta škof za Slovence ne bi bil znal slovenskega jezika. Najmanj z isto, če ne še z večjo pravico, pa smemo imenovati tudi sv. Modesta „škofa za Slovence“ in „škofa slovenske Koroške“ ter trditi, da se je čisto gotovo slovenščine dobro naučil in jo pri oznanjanju božje besede slovenskim Karantancem rad in redno uporabljal.

Zgodovina slovenske Koroške je pravljica

356. Po vsem tem meni Mucher, da more svojo razpravo takole končati: Vrsto sklenejo številni voditelji potovanj, duhovni in drugi, ki svojim slovenskim poslušalcem v gosposvetski cerkvi in pred njo pripovedujejo pravljico o „slovenskem apostolu“ Modestu in pred vojvodskim stolom drugo pravljico o „mnogih slovenskih vojvodih, ki jih je bajé tam ustoličilo slovensko ljudstvo na slovenskem vojvodskem stolu.“ Nato še dodaja, da so vsa ta ponarejanja varanje lastnega ljudstva, ki dokazuje, da je očitno vedeno od zgoraj (111).

Po vsem tem, kar smo na kratko omenili, se nam zdi, da ni razloga, da voditelji slovenskih romanj h Gospej Sveti ne bi še nadalje govorili slovenskim romarjem o

slovenskem apostolu Modestu, o najstarejši slovenski cerkvi in božji poti na Gospovetskem polju, ki je bilo še nedavno docela slovensko, pa tudi o ustoličenju slovenskih in tujih vojvod po slovenskem ljudstvu v slovenskem jeziku v deželi, ki je bila zares slovenska, pa je zaradi zgodovinskih krivic postala pretežno nemška in postaja zaradi vnebovpjičih krivic vsak dan bolj nemška, a zato nič bolj, če ne manj, krščanska.

357. Ob koncu tega poglavja navajamo del članka, ki ga je po izidu Mucherjeve druge knjige napisal dr. Rudolf Klinec: „Mucher ne kaže nobenega spoštovanja do tistih izrednih osebnosti in velikih zgodovinskih dogodkov, ki že stoletja prenapolnjujejo slovenska srca s hvaležnostjo in resničnim ponosom... Kar nič ne zakriva, da je njegov namen, izpodrezati korenine, ki vežejo današnje Slovence na sam izvor, na začetke slovenske vernosti in narodnosti. Gre torej za načrtno osirotenje slovenskega ljudstva, za razbitje verske in kulturne dediščine koroških Slovencev, ki naj se kot berači, brez lastne zemlje in zgodovine umaknejo v pozabo in potonejo v nemštvo... Saj narod, pa tudi številna narodna manjšina, ki nima lastne zemlje in lastne usode, ki se celo sramuje svojega porekla in se prišteva med pripadnike tuje narodnosti, je samo pojem, a ne stvarnost, zato pa naj se tudi njeno ime izbrše z obličja zemlje“ (Op. 313).

Drugi avstrijski zgodovinarji

358. Mucher se opira na druge koroške zgodovinarje, ki drug drugega pobijajo v tekmi, kdo bo koroško zgodovino bolj razslovenil.

Dr. M. Miklavčič pravi, da koroški „znanstveniki“ objavljajo zgodovinske vi-re primerno „očiščene“ takih podatkov, ki govorijo ugodno za Slovence, npr. tri knjige virov za zgodovino župnij na Koroškem, izdane v Celovcu v letih 1956—1958, v katerih je Fresacher poskusil zabrisati vsak vtis, da so na Južnem Koroškem bile kje ali so še slovenske župnije. K sreči je dekan Štefan Singer obdelal zgodovino slovenskih župnij na Spodnjem Koroškem in objavil dragoceno gradivo za dekanije v Rožu in Podjuni in tako vsaj delno preprečil varljiv vtis Fresacherjeve podobe naših župnij (Op. 451).

359. S kako lahkoto nekateri koroški

zgodovinarji fabricirajo zgodovino, kaže primer njihovega očaka Martina Wutteja, ki je leta 1906 priznal: Celovec je bil pred sredo 19. stoletja nemški jezikovni otok. Šele v drugi polovici 19. stoletja je bila jezikovna meja potisnjena do mesta. Ta ugotovitev je toliko trdnejša, ker so vse priče med seboj neodvisne.

Na pariški mirovni konferenci so bile te Wuttejeve ugotovitve dragocena opora jugoslovanske delegacije pri zahtevah po celovški kotlini. Leta 1937 pa je Wutte to trditev postavil na glavo in trdil, da je bilo ozemlje severno in severozahodno od Celovca leta 1846 „pretežno nemško“, kar „se more trditi na podlagi vrste virov.“ Med drugim se sklicuje na nemška in ponemčena hišna in rodbinska imena v jožefinskem katastru. Po nemško zapisana slovenska imena pričajo le to, da jih je zapisal nemški uradnik, ne pa da je bilo „to ozemlje ponemčeno že v drugi polovici 18. stoletja.“ Vsi drugi viri, ki je Wutte leta 1906 o njih sodil, da so „med seboj neodvisni“, so postali „med seboj jasno zvezani“ in „motni, ker imajo za podlago v zmotno vodeči pridigarški jezik“ (Op. 474, 162).

Ne glede na pridigarški jezik je župan Lešnik še leta 1854 v Vogličah, občina Dhovše, severno od Celovca, pozdravil cesarja in cesarico po slovensko (Bodita pozdravljena, cesar in cesarica!) in jima po nemško povedal, da stopata na slovenska tla (Majestät, hier betreten Sie schon slovenischen Boden des Landes Kärnten) (Op. 475). Bilo je to pri Čajničah, kjer je župnik Limpel (1901—1910) za stare ljudi, ki so še slovensko govorili, pri maši evangelij tudi po slovensko prebral (Op. 267, 166).

360. Na tako neresnega zgodovinarja se sklicuje deželni arhivar dr. W. Neumann, ko zavrača nove ugotovitve dunajskih znanstvenikov o nepomembnosti obrambnih bojov za pariška mirovna pogajanja, o prizadevanju kanclerja Rennerja za meje na Dravi in o pomoči, ki je je bila Avstrija leta 1919 deležna v večji meri od Italije kot od ZDA (Op. 476). Novejši dunajski zgodovinarji, državni arhivar dr. Rudolf Neck, dr. Karl Stuhlpfarrer, Goldinger in Jedlicka so namreč, opirajoč se na arhive raznih držav, ugotovili, da koroški boji niso dosti vplivali na potek diplomatskih pogovorov v Parizu leta 1918/19.

Bilo je kot bi pičili v sršenovo gnezdo. Napovedan Neckov članek ni smel biti priobčen v Carinthii, pač pa je bila priobčena polemika proti še ne objavljenim znanstve-

nim dognanjem. Dr. Neumann je na predavanju o pomenu obrambnih bojev (ki so v resnici v veliki meri bili napadalni) trdil, da so prav ti boji pripravili Amerikance do tega, da so se zavzeli za Koroško (v resnici so se zavzeli za Avstrijo in proti koroškimi Slovincem). Neumann je večkrat zaklical, da je pravilno le to, kar piše Wutte (Op. 476).

361. Tudi na druga področja sega ponarejanje zgodovine. Novi list piše: Dejstvo, da je med koroškimi Slovinci nordijska rasa bolj zastopana kot med nemškimi Korošci in Bavarci, je etnograf G. Graber razlagal tako, da je to ostanek keltske rase na Koroškem, čeprav je bilo že zdavnaj ugotovljeno, da ni res. Sicer bi morala biti severna rasa bolj zastopana ravno med Bavarci in njihovimi kolonisti v Avstriji, ker so Bavarci v bistvu ponemčeni keltski Boji, ki so prišli s Češkega (od tod ime za Čehe: Bo-heimi — Boehmen).

Najboljši dokaz tega občutka manjvrednosti koroških Nemcev je v tem, da skušajo ponemčiti koroške Slovence, da bi tako prišli v posest tiste zgodovine, po kateri hrepenijo, in tiste rase, ki jo morajo z nacističnega rasnega stališča priznavati za boljše kot je njihova.

Na tak način skušajo nemški psevdoznanstveniki dokazati, da so Slovinci samo prišleki na Koroškem, zgodovinski dokazi o njihovi državi so zgolj „pomote“ in „dvoumnosti“. Z imenom „Alpski Slovani“ hočejo Slovincem odvzeti značaj narodne individualnosti. S tem dajejo nacistični propagandi v roke uspešno orodje, v Slovincih pa hočejo zlomiti narodni ponos in zaupanje v njihovo narodno prihodnost (Op. 477).

362. Isti list piše: Slovinci smo ustanovili koroško deželo, tam je bilo središče karantanske slovenske države in še v 16. in 17. stoletju so se koroški deželni stanovalci nasproti drugim deželam in cesarju sklicevali, da so slovenskega izvora in da dežela le zato uživa posebne pravice v primeri z drugimi avstrijskimi deželami kot npr. ustoličenje, ki je bilo simbol posebne avtonomije. S tem slovenskim pokolenjem so se ponašali. Šele v preteklem in sedanjem stoletju je načrtno ponemčevanje spачilo pravi obraz Koroške, ki pa ostaja po krvi bistveno slovenska. Spričo tega je razumljiv manjvrednostni občutek odpadnikov in tudi mnogih koroških Nemcev samih nasproti slovenski zgodovini, ki jo

skušajo naknadno z lažmi in nepoštenimi metodami zgodovinopisja in narodopisja ponemčiti kljub jasnim dokumentom zgodovine (Op. 478).

363. Razumljiv je tudi občutek „prastrahu“, ki se je koroških Nemcev polastil zlasti leta 1972, ko so se ob priznanju meje na Nisi in Odri po Zahodni Nemčiji in ob imenovanju poljskih škofov za Poljski pripadle pokrajine in celo kardinala za Wrocław, zbal, da se more kaj podobnega zgoditi kdaj tudi na Koroškem.

Preganjani od divjega prastraha skušajo uničiti koroški Nemci slovensko zgodovino in vse, kar jih spominja na slovensko navzočnost v deželi. Njihovo besnenje je dobilo v letu 1972 v napisni vojni že tako blazne oblike, da se je ministrica dr. Firnbergova upravičeno zbala za duševno uravnoteženost koroških fanatikov in zelo modro pripomnila, da bi na Koroško morali poslati nekaj psihiatrov. (Op. 479).

364. Z zanikanjem slovenske zgodovine kažejo koroški zgodovinarji miselnost, ki docela nasprotuje veri in kulturi. Veren človek vse narode spoštuje in jih ne žali v njihovem dostojanstvu. Zagrebški nadškof Franjo Kuharić je na rimski sinodi dne 20. 10. 1970 dejal: „Kakor obstaja dostojanstvo osebe, tako ima tudi vsak narod, ki se lastne zgodovine, lastne kulture in lastnega jezika zaveda, polno dostojanstvo, ki ga nihče nima pravice žaliti“ (Op. 315).

Veren in kulturni človek zgodovino drugih narodov spoštuje in njeno uničevanje obsoja. Kardinal Višinski je dne 16. 8. 1970 v govoru ob 50-letnici poljske zmage nad sovjetskimi četami poudaril, da „ni dovoljeno črtati določenih zgodovinskih dejstev in zglede. Narod ne more biti brez svoje zgodovine“ (Op. 480).

Slovinci imajo svojo zgodovino

365. Koroški Slovinci kot del slovenskega naroda in kot posebna deželna enota seveda imajo svojo zgodovino kot vsak evropski narod. Le da se njihova zgodovina od nemške razlikuje. Koroški Slovinci so se odlikovali v svobodoljubnosti, pridnosti, vernosti, pravicoljubnosti in spoštovanju drugih. Mucher prizna, da ob prihodu na Koroško ondodnih prebivalcev in njihovih šeg niso uničili, kar je znamenje visoke slovenske srčne kulture. Z ustoličenjem svojih knezov so dali svetu zgled demokracije, sledeč miselnosti svojih prednikov v

pradomovini, o katerih poročajo bizantinski avtorji, da so živeli v demokratskem občestvu, ko pišejo: Ti dve plemeni, Sloveni in Anti, nimata po enega moža za vladarja, temveč živita že od starih časov v demokratskem občestvu, zategadelj se vse javne zadeve, prijetne in neprijetne, pri njih skupno upravljajo. Ljudstva Slovanov in Antov so svobodna, ne trpe, da bi jih kdorkoli zaslužnil ali jim gospodoval... Do tujcev, ki se mude pri njih, so ljubeznivi in jih prijateljsko vodijo iz kraja v kraj, kamor jim je treba... Tistih, ki so pri njih v ujetništvu, ne drže v hlapčevstvu neomejen čas kakor druga ljudstva, marveč jim določijo omejen rok in dajo njim samim na presojo, ali se hočejo vrniti k svojim z neko mezdo, ali hočejo ostati (pri njih) svobodni in prijatelji (Op. 440, 457—8).

Njihovi severni sosedi pa so svojo zgodovino često polnili s pleni, krvjo, vojnami, v katerih so za njihovo nenasitnost morali trpeti in umirati tudi drugi narodi.

Zato pa se Slovencem zgodovine ni treba sramovati, ne delati pokore za krivice, storjene drugim narodom in se ne bati kazni za zgodovinske krivice in napadov prastrahu.

366. Zgodovina ni samo zaporedje vojn, osvojitvev, plemiških in cesarskih rodovin, temveč je njen bistveni del rast na kulturnem področju in bogatenje drugih narodov s kulturnimi dobrinami. Svoje kulturne zgodovine pa se je Slovencem treba še najmanj sramovati. Vsa stoletja so ključno izgubi neodvisnosti in večine plemstva hodili vstric z drugimi evropskimi narodi in svoj delež dali tudi drugim močnejšim narodom. Njihovi kulturniki se niso sončili v luči in topoti cesarskih dvorov, ne razvijali kulture s podporami cesarskih blagajn, napolnjenih z denarjem podjarmljenih narodov, temveč zgolj s svojo nadarjenostjo, pridnostjo, vztrajnostjo, požrtvovalnostjo in izrednim idealizmom.

Nemci naj pokažejo samo eno deželo, tako veliko kot je slovensko ozemlje, ki bi bila dala toliko pesnikov in pisateljev, prevedenih v druge jezike, toliko znanstvenikov, glasbenikov in iznajditeljev, kot jih more pokazati slovenski narod. Razumljivo je, da nam Nemci tako zgodovino zavidajo in jo neredki od njih skušajo utajiti.

367. Leta 1970 je v Londonu izšel zvezek z naslovom: *Modern poetry in translation 8: Slovenia*. V njem pravi Michael Scammell: Slovenija ni obstajala 14 stole-

tij. Šele leta 1918 je ta narod vzniknil na površje s svojim jezikom, svojo narodno bitjo, s svojimi mejami in s svojo samoza-vestjo, nedotaknjen po štirinajstih stoletjih zatiranja in teme. Ali ni to rekord? (Op. 481). Vse to velja tudi za koroške Slovence, ki so brez svoje krivde ostali zunaj Slovenije, a so v teku zgodovine veliko prispevali v skupno slovensko kulturno skrinjo.

O gornji ugotovitvi angleškega pisca pravi kulturni kritik Aleš Lokar: „Naša zgodovina ni tradicionalna evropska zgodovina.“ NT pa dostavlja: „Smo narod z drugačno zgodovino. In to, četudi so o nas Nemci rekli, da smo narod brez zgodovine. Brez zgodovine smo pač samo s stališča nekoga, ki mu je nemška zgodovina prototip zgodovine“ (Op. 481).

368. Leta 1971 je bila Slovencem priznana zgodovina z visokega mesta. Bivši ameriški senator Frank Lausche je ob blagoslovitvi slovenske kapele v Washingtonu zapisal o Slovencih: „Njihova tisočdvestoletna krščanska zgodovina izžareva kulturno in duhovno bogastvo; krasi jo vztrajna volja do samoohranitve navzlic na videz nepremagljivim težavam. Slovenci niso bojaželjni narod; za njihovo zgodovino je značilno, da v njej ni vojnih poveljnikov, je pa v njej pisateljev, umetnikov in človekoljubov na pretek.“

Posebej o karantanskih Slovencih pa pravi: Slovenci imajo starodavno in edinstveno izročilo demokratske samoupravne vlade. V srednjem veku so karantanski Slovenci sami izbrali svoje vladarje v obredu, v katerem je ljudstvu bila priznana najvišja oblast. Le s privoljenjem ljudstva je najvišja oblast bila podeljena možu, ki so si ga izbrali za vladarja. Zgodovinarji domnevajo, da je opis ustoličenja karantanskih vojvod deloma navdihnil načela, na podlagi katerih je Tomaž Jefferson izdelal ameriško Izjavo neodvisnosti. Tako Slovenci kljub svoji neznatnosti lahko trdijo, da so igrali važno vlogo v ameriškem življenju in kulturi... Ta kapela Brezjanske Matere božje bo spominjala ljudi vsepovsod — in to po pravici — na pomembnost slovenskega naroda, na njegove kulturne doprinose vsemu svetu in na dvanajst stoletij dosledne krščanske zgodovine (Op. 482)

369. Dne 29. 12. 1972 je svetovno znani znanstvenik, univerzitetni profesor slavistike dr. Aleksander Issatschenko v KTZ zapisal: „Slovenski narod tudi ni narod brez svoje zgodovine... Evropa se ne prične

v Parizu in Londonu, zame se prične Evropa na Koroškem, ne samo na koroških gradovih, marveč v vsaki koroški vasi, na vsakem koroškem domu.“ Ljudstvo, ki prebiva v teh domovih, ima svojo kulturno zgodovino, ki o njej Issatschenko ob isti priliki govori (Op. 483).

370. Leta 1973 je univerzitetni profesor dr. Ludwig Jedlicka predlagal ustanovitev mešane avstrijsko-slovenske zgodovinske komisije po vzorcu že obstoječe avstrijsko-italijanske komisije. Njegova pobuda je bila sporočena komisiji za avstrijsko zgodovino na Avstrijski akademiji znanosti in tam vzbudila blagohotno zanimanje. Komisija naj bi razčistila napačno, enostransko, nekritično „patriotično“ gledanje na zgodovino narodov Jugoslavije, Avstrije in Koroške (Op. 484). Bojimo se, da je tak preobrat v mišljenju koroških Nemcev še daleč.

371. Narod mora imeti svojo zgodovino, ker je v njej zakoreninjena njegova kulturna dediščina, ki jo rod za rodom ohranja, veča in plemeniti. Narod, ki svoja kulturna izročila po svoji ali tuji krivdi zgublja, seka korenine, ki ga vežejo na preteklost in sam sebe onesposablja za kulturno delovanje. Dr. Toussaint Hočevar, profesor na univerzi v New Orleans pravi: Vsak narod mora očuvati svojo izvirnost, zgodovino in izročilo, iz katerega naj duhovno ustvarja. To je njegova duhovna samostojnost in edino tako lahko prispevamo nekaj tudi svetu (Op. 485).

372. Zato nekateri Avstrijci hkrati s slovensko zgodovino skušajo uničiti tudi to, kar iz preteklosti Slovencev izvira, ter jih nanjo spominja in veže in hkrati priča o njihovi tisočletni navzočnosti v deželi. To početje je docela nasprotno krščanski miselnosti, ki jo je lepo izrazil pokojni poljski nadškof in kardinal v Wroclavu, Boleslav Kominek, ki je leta 1965 dejal: „Nismo zato tukaj, da bi uničevali, kar so v preteklosti človeške roke v svoji dobroti in poštenosti postavile na kulturnem in gospodarskem področju. Uničevati delo preteklosti je človeka nevredno dejanje“ (Op. 486). Podobno je čutil mojster Plečnik, ki ni pustil s stene ljubljanske stolnice izpuliti žeblja: „Pustite ga, zabila ga je slovenska roka!“

Ako bi Avstrijci imeli enako mišljenje, bi mogli uničevalci slovenske zgodovine še danes na zvoniku gosposvetske cerkve pol uro brati slovenski napis: Ena bo tebi zadnja bila! Napis bi jih spominjal, da so

gosposvetsko cerkev zidale slovenske roke, jo ohranjali slovenski milodari in je še pred nedavnim stala na čisto slovenskem ozemlju. Napis bi jih spominjal, da so na gosposvetskem polju slovenski možje ustoličevali slovenske gospode v slovenskem jeziku in da je vse ljudstvo okrog kamna prepevalo slovensko hvalnico. Napis bi jih spominjal, da so bili Korošci nekdanj Slovenci in da je Koroška bila zares slovenska dežela. Napis bi jim tudi klical v spomin nesmiselnost uničevanja zgodovine koroških Slovencev, saj bodo po odbitju zadnje ure uničevalci slovenske zgodovine in narodnih izročil dobili svoje mesto v dvajsetstoletni krščanski zgodovini koroških Slovencev. Slovenci bodo njihovo ravnanje skušali razumeti in opravičiti, saj je tudi njihova miselnost često sad stoletnega nasilja nad koroškimi Slovenci.

12. UNIČEVANJE SLOVENSКИH IMEN

373. V tesni zvezi z uničevanjem zgodovine je uničevanje slovenskih družinskih in krajevnih imen, ki pričajo, da je bila Koroška nekoč zares slovenska dežela.

Kvarjenje slovenskih priimkov

374. Na Koroškem je 70% družinskih imen slovenskega izvora, polovica od njih v stari obliki (Op. 487). Zato si Nemci zelo prizadevajo, da bi ta imena čim bolj pokvarili. Pri tem si niso pomišljali in se ne pomišljajo priimek zapisati v precej drugačni obliki. Slovenski koroški slikar Pernat je bil vpisan v krstno knjigo kot Pernhart, sam pa se je podpisoval Pernat. Podobno Zwitter — Cvetar, Mucher — Muchar itd.

375. Dr. Maria Rebernik pravi: „Slovenska imena se že dolgo časa ponemčujejo — glej tudi moje — in sicer skoraj izključno na otročji način. Pogosta končnica slovenskih imen „nik“ se spremeni v „nig“, ki naj bi dokazovala nemško pokolenje. Pri tem se prezre, da ime kljub končnici ohrani slovenski pomen, v nemščini pa nič ne pomeni“ (Op. 488).

Na „nik“ morajo imeti Nemci posebno piko, ker je ta končnica tipično slovenska in en dokaz več, da so Korošci del slovenskega naroda.

376. V SV beremo: Zgodovina koroških 29

Slovencev pozna najrazličnejše oblike ponemčevanja. Med njimi je posebno prefri-gana oblika, za katero poznamo le eno ime: uradno ponarejanje dokumentov. Lahko bi napisali cele razprave o tem, kako se v osebnih imenih polagoma, vendar sistema-tično spreminja, npr. slovenski „š“ najprej v nevtralni „s“ in potem v nemški „sch“, kako nastane iz slovenske končnice „nik“ najprej „nig“ in potem še „nigg“, da je res dovolj nemško; ali kako se enostavni „ži“ premeni v naravnost neizgovorljivi „tschitsch“ in se končno rodi kot nemški „schitz“ (Op. 489).

Na celovškem okrajnem glavarstvu je leta 1972 uradnik v dokumentih slovensko pisano ime zapisal v potni list po nemškem pravopisu. Vendar se je čutil užaljenega, ko ga je prizadetí opozoril. Izgovarjal se je na pisalni stroj, ki baje nima slovenskih črk, in le na izrecno zahtevo je popravil napačno pisano slovensko ime.

Po zakonu je tako ravnanje očitno po-narejanje. Osebna imena so nedotakljiva pravica vsake osebe in zato v vsaki pravni državi s strogim zakonom zaščitena. V pravni državi, Avstriji, kršijo take zakone predstavniki oblasti in države. Čas bi bil, da bi tako nepostavno ravnanje prenehalo in bi bilo vsem prizadetim omogočeno na lahek in brezplačen način doseči spre-membo imena v slovensko obliko (Op. 489).

Kolikšen pomen dajejo Nemci ponemče-vanju imen in priimkov, vidimo iz okolišči-ne, da so med vojsko celo za Gorenjsko ukazali pisanje priimkov v nemški obliki, npr. Petritsch za Petrič (Op. 5).

377. Ponemčevanje priimkov dosega svoj namen. Ljudje s ponemčenim ime-nom se slovenskega pokolenja prično sramovati in skušajo dokazati svoje nemško čutenje. Na sestanku 1700 zaupnikov SP je tovarišica Kamnig v javni spovedi priz-nala, da se svojega slovenskega pokolenja sramuje, označila Avstrijo za „nemško dr-žavo“ in rotila navzoče, naj na kažipote napišejo slovenska imena s čisto majhni-mi črkami, ker je „manjšina tako maj-hna“ (Op. 490).

Pri podiranju dvojezičnih napisov leta 1972 so se uveljavljali ljudje s ponemče-nimi priimki kot Smretschnig, kakor da bi bilo z uničenjem slovenskih napisov mogo-če zbrisati na tisoč slovenskih imen in pri-imkov.

378. Koroški pisatelj Helmut Scharf je

na račun teh nesrečnikov z razcepljeno osebnostjo in z zastrupljeno dušo, ki so mazali in podirali slovenske table, v pesnit-vi: „Nagovor na deželane“ naslovil verze:

Znesli ste se nad napisi, jih podrli in
premazali.

Dvojezični napisi so vam v pohujšanje.
Bodite temeljiti in se ne ustavljajte
pri tablah!

Za mazače je zdaj obilo dela in tudi za
monterje.

Pojdite z odprtimi očmi po mestu!

Ali vas ne motijo na ulicah napisi in
imena:

Kowatsch, Swetina, Samonig in Zagar?
Veliko dela je še za mazače.

Še zmeraj pride na tri Meierje en

Rabitsch,
zraven vas stanujejo Drekonja in Delic,
Doujak, Dobernig in Dobrounig.

Vas ne bodejo v oči Glawar in Godec
in imena kot Milonig, Mikula, Mischitz?
Pojdite z odprtimi očmi skozi mesto!
Se ne bojite slovenskega nagovora na
ulicah in trgih?

Niso vaša imena pretveza za poznejše
popravke meje?

Bodite brez skrbi!! Nobeno razsodišče
vam ne odreka

Jessernigove in Jergitscheve ulice,
nihče vam nikoli ne bo domov odpeljal
Koschata in Pernharta.

Ali vam niso doslej pustili pri miru
Seitschniga?

Je kdaj kaka tuja vlada zase terjala
Paulitscha?

Gre za imena. Ali ne živite že od
nekdaj z imeni?

Ali Vam ne zvenijo Waidisch in
Damtschach

Globasnitz in Glantschach prav tako
domače kot Grades in Graz?

Če hočete zbrisati sledi starih
naseljencev,

sežgite svoje rodovnike, poderite
nagrobne, izpraznite pokopališča!

Napravite samomor! Tako boste
„sramotni madež“ za vselej izbrisali

(Op. 491).

379. Na Koroškem so v navadi tudi hiš-na imena. Ker gorske domačije in cele vasi propadajo, se zgublajo tudi ta sta-rodavna imena, ki često veliko povedo. Ohranjajo se v matičnih knjigah, ki so velika dragotina za zgodovinarja.

380. Ko so Slovenci prišli na Koroško so nekaj zemljepisnih imen prevzeli od prvotnejših prebivalcev (Karavanke, Drava), velikanski večini gora in krajev pa so dali slovenska imena, kar priča, da so dobili deželo skoraj prazno. Med koroškimi gorskimi, rečnimi, vodnimi in krajevnimi imeni jih je 80% slovenskega porekla (Op. 487). Ne samo gore, jezera in mesta, temveč tudi hribi, potoki in vasi vse Koroške imajo še danes slovenska imena. Izdati bi bilo mogoče zgodovinski zemljevid Koroške s samimi starodavnimi slovenskimi imeni. Tako bi videli, kako bi Koroška izgledala, ako ne bi bila prišla pod nemško oblast in se ne bi bili vanjo naselili Nemci, ki niso marali prevzeti slovenskih imen. Kancler Seipel je ob obisku Koroške priznal: „Vidi se, da je podlaga na Koroškem slovenska“ (Op. 492). Tudi kancler Klaus je priznal, da so Slovenci utisnili Koroški neizbrisna znamenja (8. del, 50). Ker so slovenska imena starejša od nemških, imajo v deželi prastaro domovinsko pravico (Op. 493).

381. Nemci so slovenska imena včasih bolj ali manj posrečeno prevedli. Včasih je bil prevod napačen. Ponekod so ohranili narečno obliko.

Slovenska imena poznavalcu slovenščine nekaj pomenijo in so zato pomembna za znanstvenike (za zgodovino, družboslovje, jezikoslovje, narodopis, zemljepis) in zanimiva za turista. Nemci pa izgovarjajo dan za dnem imena dežele, ki jim nič ne pomenijo.

Nemci se slovenskega izvora mnogih deželnih imen zavedajo. Prav tako njihovega pomena za zgodovino dežele. Slovenska imena pričajo, da je vsa Koroška bila slovenska. Zato so jim ta imena zoprna in jih skušajo zabrisati.

382. Dr. Veiter govori v svoji knjigi o manjšinah, o razslovenjenju gorskih, rečnih in poljskih imen, ki se je pričelo že pred prvo svetovno vojsko (Op. 494, str. 661) in se še danes nadaljuje. SV je leta 1970 pisal o „načrtnem ponemčevanju topografskih imen na Koroškem“ (Op. 495).

Gorska imena

383. Nemški priseljenci so gorska imena včasih v spačeni obliki prevzeli: Grebenzen, Glödnitz, Flatnitz. Včasih napačno prevedli: Svinja planina — Sau Alpe,

misleč, da pride ime od svinje (Sau) in ne od svinca. Včasih so ime delno prevedli: Katschenberg, včasih pa docela preimenovali: Dobrač — Dobratsch ali Villacher Alpe, Gólca — Kor. Alpe. Slovensko ime te gore nekaj pove. Golca je na vrhu res gola (Op. 492).

384. Seveda so se spravili Nemci tudi nad slovenska imena v Karavankah. Nekatera pišejo po svojem pravopisu: Ardeschitzta namesto Rdečica, Roschitzta namesto Rožica, Quadia namesto Kladje. Druga priredijo po svoje: Stol — Hochstuhl, Obir — Hochobir. Nekatera imena prevedejo: Baba — Frauenkogel, Petelin — Hankogel, Golica — Kahlkogel, Kravji vrh — Kuhberg, Tolsti vrh — Dickenberg. Druga prevedejo slabo: Peč — Ofen. Peč pomeni tu pečino, ne pa peč za peko.

Nekaterim goram dajo čisto novo ime: Planina Bleščeča je postala Rossalm (Konjska planina), Košuta — Zeller Wand.

Nekatere dobijo več imen, ker se jim prvo ne zdi dosti nemško: Suhi graben — Suchgraben, od leta 1948 Trockener Graben, ki priča o slabi izobrazbi prevajalca. Gračenca (na pobočju je stal grad!) — Gradchitzen, sedaj Gratschützen. Cimperc — Zimperzgupf, pozneje Kimberngupf. Cimperc so zamenjali z nekdanjimi Kimbri, ki so se vojskovali sto let pred Kr. z Rimljani.

Nekatere gore imajo že tri imena: Vrtča — Vertatscha, Zinnenwand ali Deutscher Berg, Kamnica — Mittagkogel, Ferlacher Spitze ali Türkenkopf; Grlovec — Gerlouz, Harlouz ali Ferlacher Horn (Op. 496, 497, 498, 494, 351).

Slovenci smo dobili planinski vodnik „Karavanke“ šele pred nekaj leti. Nemci pa so izdali v Celovcu že leta 1912 svoj Karawankenführer. Sedaj pripravljajo nov karavanški vodnik (Op. 498). Kako bo izgledal?

Nemci so spravili v zemljevide še vrsto drugih, v slovenščino prevedenih imen, a leta 1966 so jih spet zamenjala slovenska imena v nemškem pravopisu: Setische, Wilze, Kladwo, Wrata, Selenz, Goretza, druga v narečju: Mrzli vog. Tudi Sneschnig je spet postal Sneschnik. Po drugi strani pa se je Mnihovec spremenil v Mnihowz (Op. 496 in 497).

385. Ko je Slovenski Vestnik opozoril na to razslovenjenje Karavank, je prišel na dan glavni krivec: Koroški deželni arhiv in delno nesposobnost osebja.

Iz pisma z dne 27. 11. 1970, v katerem 31

je pristojni in prizadeti dunajski zvezni urad zavzel stališče k Vestnikovemu članku o načrtnem ponemčevanju topografskih imen, povzamemo: Organizacija Združenih Narodov je leta 1967 predlagala ustanovitv državnih komisij za določitev topografskih imen. V Avstriji so se ustanovile deželne komisije. Na Gradiščanskem je bil v komisijo pritegnjen slavist in član hrvatske manjšine in deluje zadovoljivo pri obdelavi hrvatskih imen. Na Koroškem pa se je vodstvo koroškega deželnega arhiva uprlo ustanovitvi deželne komisije, tako da je zvezni urad še vedno navezan sam nase. Urad želi, da bi Slovenci predočili vladi pomen ustanovitve take komisije. Kartografski zavod Freytag — Berdt u. Artaria je zasebno podjetje in mu zvezni urad ne more predpisovati postopka. Po predpisih morajo topografi, ki ugotavljajo ime, na kraju samem zapisati ime, katero slišijo. Po predpisih morajo vprašati zanesljive veščake (gozdarje, učitelje, župnike, kmete) in ugotoviti, ali ljudje ime res uporabljajo.

Glede pravopisa vidi zvezni urad težave v tem, da bi prišlo do razlike v pisanju gorskih in vodnih imen, ako bi se pisala po slovenskem pravopisu, ker se krajevna imena, za katera so pristojne dežela in občine, pišejo izključno z nemškimi pravopisom. Razen tega se nahajajo enaka imena na slovenskem, mešanem in nemškem delu dežele. Sestavljena imena pa se vedno pišejo v slovenskem pravopisu (Mrzli vog itd.).

Urad prizna, da so res prišla v zemljevide nemška imena, ki jih ljudstvo komaj uporablja. Vzrok pa ne bi bil v prizadevanju, da se imena ponemčijo, temveč v nesposobnosti osebja.

Urad priznava, da ni bilo več mogoče odkriti, ob katerem ugotavljanju imen je Dickenberg nadomestil Tolstí vrh. Hkrati prizna urad, da so Kuhberg, Dickenberg in Trockener Graben novejši prevodi. Pri zadnjem domneva, da gre za umetno obliko, kajti nemško ljudstvo bi prej rabilo izraz Dürrenberg (Op. 497).

386. Iz odgovora urada je razvidno, da si zvezni urad želi ustanoviti deželne komisije, a nima moči, da bi strl odpor deželnega arhiva. Zato prosi Slovence za posredovanje. Hkrati se vidi iz odgovora, da njegovo osebje na terenu ni posebno natančno, pa tudi ne nadzirano. Urad bi bil kriv le toliko, da ne pošlje vedno sposobnih, vestnih in zanesljivih strokovnja-

kov v Karavanke. Univ. prof. dr. Maria Hornung piše glede imen v Vzhodni Tirolski, da je treba često v isti občini vprašati več oseb. Najtežje gre pri gorskih imenih. Treba je vprašati kmete, lovce, gorske vodnike, kar terja veliko časa. V starih mapah je marsikaj narobe zapisano. Kranmayer nima vedno prav (Op. 500).

Vendar tudi poslovanje urada ni vzorno, saj ne more ugotoviti, kako in kdaj je nemško ime spodrinilo slovensko. Glavna krivda pa je pri vodstvu koroškega deželnega arhiva, ki ne mara deželne komisije, da more vse sam odločati, ne da bi imel za to potrebne sposobnosti, kot se je izkazalo pri določanju krajevnih imen, ki naj bi prišla na dvojezične table.

Urad meni, da pri zapisovanju ne more nastati narodnostni problem in da prejšnje osebje, ki je zapisalo nemška imena, ni imelo ponemčevalnih namenov.

Tu pa more biti zvezni urad v zmoti. Kako more nekaj trditi o namenih bivšega osebja, kateremu odreka potrebne sposobnosti, ko niti ne ve, kdaj je bilo neko nemško ime sprejeto. Pri nesposobnem osebju, ki posluje daleč od Dunaja globoko v Karavankah, si je zlorabe prav lahko misliti. Če ne pri osebju, pa pri vprašanih. V dobri ali slabi veri more tako osebje sprejeti od koroških nemških učiteljev, financarjev in stražnikov umetna nemška imena namesto prvotnih rabljenih slovenskih imen. Ako so Nemci prevarali Wilsonovo komisijo leta 1919, bodo toliko lažje dunajske topografe.

387. Domovini zvesti koroški Nemci svoje prizadevanje za ponemčenje gorskih imen sami priznajo. KN, samozvani „tednik Korošcev“, je pod naslovom: „Karavanke niso slovenske“ pisal: „Odkar nemško govoreči hribolazci in izletniki po prvi svetovni vojski mejne gore vedno bolj obiskujejo, je prišlo v navado, da se zaradi nemško govorečih, ki ne znajo slovensko, spravijo na zemljevide na nemško prevedene topografske slovenske označbe, ki so često težko izgovorljive in nerazumljive. „Dürrenberg“ pomeni približno isto kot „Suhi vrh“.

Nato se samozvani branilec nemštva hinavsko čudi: Zakaj se ne bi odločili za tak prevod? Nerazumljivo je, da se je zaradi tega nenadno vnel pravi histerični srd (Op. 351).

Zakaj ne? Zato, ker ima vsak hrib pravico do prvotnega imena. Slovenci so neki argentinski gori prvi dali ime Torre eslo-

vena in Argentina to ime ohranja. Nadalje noben narod ne pusti, da bi mu kdo prevajal imena v drug jezik. Niti zaradi bogatih hribolazcev ne. Kdo pa prevaja na ljubo nemškimi izletnikom francoska in italijanska gorska imena? In kaj bi rekli Nemci, če bi hotel kdo njihova gorska imena prevesti na tuj jezik? NT navaja take možne prevode Zugspitze — Vlačni vrh, Dachstein — Strešni kamen, Se ne bi krave smejale? Samo koroški Slovenci nimajo pravice, da se ohranijo na zemljevidih njihova prvotna imena, čeprav jim člen 7 zagotavlja iste pravice, katere imajo Nemci. Iste pravice, pomeni, da ostane v rabi dosedanji način poimenovanja. Kjer je znano le eno ime, ostane v rabi le eno, kjer sta v rabi dve imeni, ostaneta v rabi obe.

388. Gorska imena so namreč del zgodovine in kulture naroda, ki jim je ime dal, pa tudi sestavni del gora. Julius Kugy piše v knjigi: „Iz življenja hribolazca“: „Zdi se mi, da ljudska duša utisne goram ime šele potem, ko je po stoletnem opazovanju došla njihovo osebnost in značaj. Zato je treba z domačimi ljudskimi imeni spoštljivo ravnati, pozabljene poiskati in ljubosumno paziti, da jih ne bo kdo samovoljno spreminjal ali z izumetničenimi imeni nadomeščal. Kajti v svojem lastnem zvoku in v svoji izvirnosti so postale del osebnosti gora in često nad vse pesniško ter boljše in natančnejše kot vsak opis znova vzbude v človeku vtis in občutje, katero so vzbujale, ko so iz teme časov stopile v čas opazovanja in zavest ljudstva“ (Op. 351).

Da so znali naši predniki gore dobro opazovati in jim dajati ustrezna imena, vidimo iz imena „Triglav“. Niti Nemci, niti Italijani nimajo boljšega imena kot prevod: Dreikopf in Tricornio.

Menimo, da bi bili nemško govoreči hribolazci bolj zadovoljni, ako bi jim vodič prevedel slovensko ime Košuta, namesto da jim navaja izmišljeno ime Zeller Wand. Na tem primeru tudi vidimo zlaganost trditve, da se slovenska imena često težko izgovorijo. Kaj je blaglasnejše in lažje izgovorljivo: „Košuta“ s tremi soglasniki in tremi različnimi samoglasniki ali Zeller Wand s sedmimi soglasniki?

389. Hribolazci in težka izgovarjava slovenskih imen so prazni izgovori za vandalsko ponemčevanje. Če bi bilo Nemcem res kaj do tega, da bi jim imena koroških gorá postala razumljiva, bi se lotili prevajanja imen v ponemčenem delu dežele.

Nemcem gre za to, da dokaze tisočletne navzočnosti Slovencev v teh gorah in dolinah uničijo in ponaredijo dokaze za nemško navzočnost tudi v tem delu dežele. Slovenska imena naj se umaknejo nemškim, da se bodo Slovenci v deželi počutili tujce. Tako jih bo lažje ponemčiti ali spoditi čez ponemčene Karavanke. Kakor je bilo svoj čas slišati, da je koroških Slovencev le še za tri vagone, ki jih bodo poslali čez Karavanke (Op. 501), tako tudi sedaj tistemu, ki se ne ukloni, pretijo s smrtjo in grozijo, da bodo celo njegovo truplo vrgli prek Karavank, da niti njegov grob ne bo onečaščal koroške zemlje (Op. 501).

390. Na račun teh histeričnih šovinistov pravi Scharf v isti pesnitvi:

Za mazače ostaja veliko dela. Postanim
ljudstvo pleskarjev!
Seveda, kdo bo premazal Zablatnik —
in Ossiacher See in
jezera Jezerc, Turia, Dobrova, Sattnitz,
Skarbin?

Lahka in zabavna je bila igra s tablamí.
A kdo bo odmontiral Obir in kdo vam
odstrani Dobratsch? (Op. 491).

Krajevna imena

391. Krajevnim slovenskim imenom se je godilo podobno kot drugim imenom. Nemci so svojo obliko često priredili po 5. sklonu množine slovenskega imena: Poreče — v Porečah — Pörschach; Bela — Vellach; Dole, Dule — Dullach; Goriče — Görtschach ali Goritschach; Loče — Latschach. Steniče — Stenzach (Op. 493). Pogosto so slovenska imena prevedli: Kriva vrba — Krumpendorf. Včasih so se pri tem zmotili. Podobno kot Svinjske Alpe in Konjsko planino so si napravili Pasjo vas za Psinjo vas, misleč, da pride slovensko ime od „psa“, ko pride v resnici od Podsínje vasi (Op. 502).

Tudi v sedanosti dajejo slovenskim imenom nemška imena. Pred kratkim so slovenski vasi Dolina dodali na zemljevidu nov nemški naziv Maria im Walde, to pot še v oklepaju (Op. 497).

Najmanj, kar naredijo slovenskemu imenu, je to, da ga pišejo po svojem pravopisu. Koliko imajo smisla za pravilno pisanje naših imen, vidimo iz primera dveh ledinskih imen na občinskem zemljevidu v Škocijanu: Farske Nive, Malaveske Polle itd. (Op. 503).

392. Čisto odveč je Nemcem člen 7, ki 33

določa, da morajo napraviti v dvojezičnih upravnih in sodnih okrajih dvojezične napise. Po 19. letih Slovenci čakajo nanje.

Leta 1972 sta glavar Sima in kancler Kreisky sklenila to določbo spolniti s tem, da bosta na kažipoti nekaterih slovenskih vasi pripisala pod nemško ime še slovensko.

Na dvojezičnem ozemlju je bilo ob podpisu državne pogodbe v 66 občinah okrog tisoč krajev, po zamisli Sime in Kreiskega pa naj bi slovenske napise dobilo načelno le 205 manjših vasi v 36 občinah. V resnici je tudi to število bilo le slepilo za Slovence in za podpisnice državne pogodbe. Od teh 205 vasic jih veliko nima nemškega kažipota in zato tudi slovenskega imena nanje ne bi mogli pripisati.

393. Zadevni zakon, ki je bil dne 6. 7. 1972 potrjen s tremi glasovi socialistične večine, je določil, da se za napise uporabijo imena, ki so v kraju udomačena. Določba je zelo dvoumna in daje možnosti za zlorabe. Slovenci so že pred sklenitvijo tega zakona opozorili državne in deželne politike na nejasnost zakonskega osnutka, a zaman.

Naravno bi bilo, da bi imena določili slovenski strokovnjaki ali da bi vsaj bili pritegnjeni v zadevno komisijo. Že dne 25. 5. 1961 so kanclerju Klausu na njegovo željo predložili seznam krajevnih imen na dvojezičnem ozemlju.

394. Vendar so Avstrijci sklenili, da bodo seznam potrebnih imen sami sestavili. Delo so zaupali istemu koroškemu deželnemu arhivu, ki se je svoj čas upravljal ustanovitvi deželne komisije za določanje krajevnih imen, očitno z namenom, da bi mogel sam ribariti v kalnem. Njegov ravnatelj dr. Neumann je bil v polemiki s prof. B. Grafenauerjem celo izjavil, da za koroške nemške znanstvenike znanje slovensščine ni potrebno. V arhivu ni sodeloval noben slavist ali Slovenec, le za to delo so pritegnili malo poznanega dr. Alfreda Ogrisa (Op. 504).

Dr. Neumann je zbiral potrebnih 205 imen s svojimi sodelavci v „večmesečnem zamudnem“ delu. Njihovo delo je bilo do cela prazno in nepotrebno. Pregledovali so deželne arhive in povpraševali prebivalstvo. Ali so vprašani znali slovensko, se ne ve. Ob pomanjkanju strokovnega slavističnega in globljega jezikovnega znanja ni čudno, da je prišlo v seznam veliko popačenih imen. Ta izmaličena imena so sramota za nemške znanstvenike, saj dokazujejo njihovo popolno strokovno nesposobnost. SV

jim je svetoval, naj vrnejo šolnino in postanejo (kolikor še niso) aktivisti KHD (Op. 505).

395. Arhivarji so delali, kot da bi bil že prišel čas za razslovenjenje in povindišarjenje Koroške. Ker sami vsepriek rabijo nemščini prirojena imena slovenskega izvora, ki jim nič ne pomenijo, so menili, da se tudi slovensko ime more pisati, kakor se komu zljubi. Pri tem jim je pomagalo nejasno besedilo zadevnega zakona, ki govori o „imenih, ki so v kraju v navadi“. Po pameti more to pomeniti le znanstvena imena, po nespameti mora pa pomeniti tudi oblike, kakor jih ljudstvo izgovarja v narečju. Arhivarji so se v več primerih odločili za to razlago in pisali: Vočilo namesto Ločilo. Dole vas namesto Dolnja vas. Vrđi namesto Brda. Deščiče namesto Deščice. Dvorce namesto Dvorec. Plešišče namesto Plašišče. Kajzeze namesto Kazaze. Tega imena je bil verjetno celo Mucher žalosten, saj je nadomestilo njemu tako pomembno ime Kazaze. Obliko Luhi les (nemško Lauchenholz) namesto Gluhi les so morda konstruirali z namenom, da bi Slovence prepričali, da pride slovensko ime od nemške oblike. Gluhi nima nič opraviti z Lauch (luk, por). V Podjuni pravijo: Vuh ko lies — Gluh ko les, v čemer je dvojni dokaz (izgovarjava in primera) za pravilnost slovenske oblike: Gluhi les (Rudi Vouk, Op. 506).

396. Slovenski politični organizaciji NSKS in ZSO sta zavzeli glede napačnih imen v posebni spomenici svoje stališče in ju poslali zvezni in deželni vladi (Op. 507). Nekatere oblike imen naj bi po njunem mnenju imele namen pokazati razloček med koroško slovensko govorico in pismeno slovensščino. Gre torej za poskus uvedbe vindišarskega jezika, ki je znanstveno neutemeljen. Povsod na svetu se imena pišejo v slovnični obliki pismenega jezika, le za Koroško naj bi to ne veljalo. Navajamo primere:

a) Zvrhnji namesto zgornji n.pr. Zvrhnji Kot (Kot brez potrebe z veliko začetnico).

b) Raba črke „g“ v imenih privzetih od Nemcev, n. pr. Slovenji Plajberg namesto Slovenji Plajberk. Vendar so pisali pravilno: Bistrica nad Pliberkom. Tudi nad imenom Slovenji se je nekdo spotaknil, češ da ne ustreza nemškemu imenu „Windisch“, ko v resnici le dokazuje, da je „vindiš“ isto kot „slovenji“ ali „slovenski“ (Op. 508).

c) Raba besede „ves“ namesto „vas“

v vseh 19 primerih. Brž ko je bral, da dobi neka „Spodnja ves“ v občini Ruda dvojezični napis, je dobrolski prošt Franc Brumnik, doma iz iste občine, pojasnil, da mu ni znana v občini nobena vas s tem imenom. Mišljen je torej mogel biti le njegov rojstni kraj „Srednja vas“. Hkrati je pojasnil, da beseda „ves“ ni v rabi severno od Drave, temveč le južno od nje in še to samo v dobrolski okolici: Dobrla ves, Sinča ves, Pribla ves, Goselna ves, Žitara ves in Rikarja ves (Op. 509). Od teh vasi je dobila pravico do dvojezičnega napisa le Žitara ves. 18 drugih vasi so torej neupravičeno prekrstili v „vesi“.

č. Pri uvajanju narečnih (ali „vindišarskih“) oblik imen, so odgovorni zagrešili veliko nedoslednost. Zakon o napisih samovoljno dopušča slovenska imena le v krajih, kjer je pri ljudskem štetju leta 1961 najmanj 20% prebivalstva navedlo za občevalni jezik slovenščino samo ali v zvezi z nemščino. Osebe, ki so navedle za občevalni jezik vindiš, so šteli k Nemcem, čeprav Avstrijski besednjak, dovoljen od prosvetnega ministrstva za pouk na vseh šolah, trdi, da je „vindiš“ občevalni slovenski jezik (Op. 510). Vsepopšod štejejo osebe, ki znajo le narečje k istemu jeziku, kakor osebe, ki so se v šoli naučile književnega jezika, le „pravna“ država Avstrija si more dovoliti tako diskriminacijo dela svojih državljanov. Najmanj, kar bi Nemci morali storiti, je to, da „Vindišarjev“ pri določanju odstotka ne bi šteli k Nemcem, če jih že niso šteli k Slovencem. Tako bi veliko več krajev doseglo določeni odstotek.

Čeprav državna pogodba govori le o nemško in slovensko govorečih Korošcih, se Nemci pri določanju odstotka okoriščajo z vindiš (slovensko) govorečimi Korošci na škodo Slovencev. Pri tem jih pa ni sram uporabljati oblike imen v narečju ali „vindišarskem“ jeziku. Če že Vindišarje štejejo k Nemcem, naj vsaj narečnih (vindiš) oblik ne vsiljujejo Slovencem!

Raba oblike „ves“ pa naj bi imela še drug prav tako nesmiseln namen. Povedal ga je na prireditvi KHD v Borovljah njegov podpredsednik in vodja Vindišarjev dr. Einspieler: Z besedo „ves“ je bilo treba zavrniti vsak poskus pojugoslovanjenja Koroške (Op. 511). V bistvu pa gre za to: Slovence je treba razcepiti, da Jugoslavija ne bo tretjič zasedla Koroške.

d. Avtorji niti krajevnim imenom, se-

stavljenim iz imen svetnikov, niso prizanesli. Nesmiselno in jezikovno napačno je ime št. Fid v Podjuni namesto št. Vid. Nemogoča je oblika št. Radegund namesto št. Radegunda. Oblika kot št. Miklavž namesto Šmiklavž. Klobasnica namesto Globasnica. Te oblike naj bi menda oddaljile koroške Slovence od splošno sprejetih oblik.

e. Dveh imen avtorji sploh niso prevdli. Za Eibelhof rabijo Slovenci ime Ovčnjak, v seznamu stoji Eibelhof. Razlog pove NT: Za kraj severno od Celovca niso znali najti slovenskega imena (Op. 511). Drugo nemško ime so prilagodili slovenskemu pravopisu: Za Freibach, ki se nahaja v seznamu 205 vasi dvakrat, imajo Slovenci ime Borovnica, v seznamu pa stoji obakrat Frajbah. Tudi v tem primeru je Einspieler v Borovljah trobil v rog KHD, ko je opozarjal politike in strokovnjake da Freibach ni Borovnica, ampak Frajbah (Op. 511).

397. Tako izmaličenih, spakedranih in nepravilno pisanih imen je inšpektor Rudi Vouk naštel 48 brez 19 imen z besedo ves, torej skupaj 67 ali eno tretjino vseh imen (Op. 506). Potem ko govori o razslovenjenju gorskih imen, pravi isti avtor: Sedaj naj po tako imenovanih „krajevno udomačenih imenih“ pride do *razslovenjenja* slovenskih krajevnih imen. Koroški Slovenci imamo svoja krajevna imena, podvržena splošnim pravilom in zakonom slovenskega jezika. *Ta imena, ki jih rabimo v svojih listih in publikacijah, so naša krajevno udomačena krajevna imena* (podčrtal avtor). Docela nesprejemljiva je metoda, po kateri si kdo izmišlja pod plaščem „znanstvene objektivnosti“ takoimenovana krajevno udomačena imena z namenom, da bi koroškimi Slovencem odvzel njihova lastna, že od nekdaj rabljena krajevna imena s pomočjo različnih, delno napačno razumeatih in z dozdevno popravov spridenih (verballhornten) narečnih oblik. Koroški Slovenci nismo papuansko pleme, kateremu bi gospoda Neumann in Ogris morala ugotavljati krajevna imena. Za neke kroge bi bilo vendar tako lepo: če že ne prodremo z ugotavljanjem manjšine, bomo pa vsaj imena vendarle ugotovili!... Vsa zadeva glede krajevnih imen je veliko preeresna, da bi neki ljudje s pomočjo „znanstvenih“ poskusov s slovenskim narečjem smeli priti do nenavadnih in z dozdevno popravov spridenih imenskih oblik (Op. 506).

398. Proti ugovorom koroških Slovencev, da je v seznamu 205 vasi veliko nepra-

vilnih imen, so se politiki izgovarjali na deželni arhiv. Reakcija koroških Slovencev je bila ostra zato, ker so na nemški strani utemeljevali ohranitev koroških značilnosti s potrebo, da se zavrne vsak poskus jugoslavizacije. Da bi se zadeva uredila, je na željo deželnega glavarja, ki si je dosledno prizadeval, da bi se od njega predlagana minimalna rešitev vprašanja izvedla, prišlo do pogovorov med koroškimi Slovenci (Inzko, Vouk, Zdovc) in Nemci (Neumann, Ogris, Issatschenko i. dr.). Nemci so popustili v veliki večini primerov. Odprta so ostala v glavnem imena z „ves“ in „—berg“. Ker podrtih dvojezičnih napisov niso več postavili, ni znano, ali bo vlada izid teh pogovorov upoštevala. Dr. Inzko sklene poročilo o teh pogovorih: Izostale bi vse polemike, če bi bili pritegnjeni pri predpripravah seznama krajevnih imen tudi slavisti ter bi se upoštevalo od vsega početka stališče koroških Slovencev. Kje leži krivda, da do tega ni prišlo, nam ni znano (Op. 512). Nato poudari dr. Inzko, da je dr. Ogris šel na delo, katero mu je deželna vlada zaupala, brez predodgovin, in nadaljuje: „Naložila pa se mu je prevelika odgovornost, ker je vprašanje slovenskih krajevnih imen tudi politično vprašanje, v prvi vrsti vprašanje, ki se tiče vseh koroških Slovencev ter je tesno povezano s slovensko kulturno zgodovino in narodovo dušo“ (Op. 512).

Dr. Neumann bi bil torej mogel sebi in sodelavcem prihraniti veliko truda, ako bi bil upošteval predloge koroških Slovencev.

399. Kako zelo se bojijo Avstrijci slovenskih krajevnih imen, je razvidno iz navodil Urada zveznega kanclerja, da se zakon o dvojezičnih topografskih napisih ne nanaša na krajevne urade (občinske, poštne), na železniške postaje, na notranje uradno področje, na javne listine in knjige, zemljevide i. pd. Dvojezičnost napisov je bila očitno mišljena kot nekaj začasnega, kar bo ob prvi priliki odnesel vihar. Vihar je res prišel in v hujši obliki kot sta si mogla misliti Sima in Kreisky. Vsi napisi s pravilnimi in nepravilnimi slovenskimi imeni so bili uničeni. Namesto njih so se pokazali novi, žaljivi ne samo za Slovence, temveč tudi za glavarja: „Smert slovensko“, „Dol s Simo“ i. p. (Op. 513 in 514).

V nasprotju z vetrinjsko igro, ki je socialistom prinesla večje število glasov, je igra s slovenskimi napisi socialistom zmanjšala število glasov, Simi pa povrh

še spodnesla glavarjev stol. Ako bi bil Sima predlagal in dosegel za Slovence zadovoljiv zakon, njegov konec ne bi bil slabši, Slovenci pa bi ga ohranili v boljšem spominu.

400. Politična in gospodarska slabitev manjšine, uničevanje njene zgodovine in imen kakor tudi kulture, o čemer bo govor pozneje, so del tistega družbenega pritiska, o katerem pravi dr. Veiter, da onemogoča koroškim Slovencem, da bi svojim otrokom zagotovili osnovni pouk in zlasti verski pouk v materinščini (Op. 515).

Sovjetski vzorci

401. Pri tem se nujno pojavi vprašanje, kako se more vse to dogajati v Avstriji ali natančneje, kako se more Avstrija do take mere norčevati iz člena 7.

Odgovor je lahek: Zato, ker se podpisnice za njegovo izpolnitev ne brigajo. Za zahodne velesile je bilo dovolj, da so Koroško ohranile „miroljubni“ Avstriji, Sovjetska Zveza pa se je s pogodbo gospodarsko okoristila. Če že druge velesile nimajo moralne sile, da bi koroškim Slovencem pomagale, je ima še manj ZSSR. Med njo in Avstrijo je v ravnanju z manjšinami toliko podobnosti, da je nemogoče, da bi Rusi Avstrijcem kaj očitali.

a. Rusi so razselili krimske Tartare in jim ne dovolijo vrnitve na Krim. Avstrijski nacisti so selili in hoteli izseliti koroške Slovence. Ko so se ti vrnil brez dovoljenja nacistov, so jih hoteli poslati znova v tujino.

b. Za mnoge Avstrijce je državna pogodba (člen 7) v resnici to, kar je za Hitlerja vsaka pogodba bila načelno: kos papirja. Docent političnih ved na moskovski univerzi, Tartjanov, je študente leta 1973 učil: Pogodbe, ki sta jih podpisala Nixon in Brežnjev, niso drugega kot cunje papirja. Profesor marksistične ideologije na partijski visoki šoli v Moskvi, Jagodkin je dejal: Držati se moramo Marksove izjave, da je koristno sklepati pogodbe tudi s hudičem, dokler smo prepričani, da bomo hudiča osleparili (Op. 516). Kardinal Mindszenty pa je rekel: Rad bi videl seznam dogovorov in pogodb, ki so jih Sovjeti kdaj spoštovali (Op. 517).

402. Avstrijci so s pomočjo obvezne šote prevarali zaveznike, da so jim prepustili Koroško, nato so s pomočjo člena 7 opeharili koroške Slovence za isto šolo. Napravili so

zakon o dvojezičnih napisih, o katerem so vedeli, da ne ustreza členu 7. Leopold Wagner je priznal, da „je bil zakon samo „minimalna rešitev“, ki se bo najbrž zdela mednarodnim strokovnjakom preozka“ (Op. 518).

403. c. Ruski pisatelj Aleksander Solženicin je dne 10. 2. 1973 zavrnil vabilo državnega tajnika, da pride na zagovor, z besedami: Predno zahtevate od državljánov spoštovanje zakona, ga spoštujte vi!

Slovenski listi pogosto tožijo o dvojni meri avstrijskih oblastnikov. Za Slovence in njihove prijatelje je zakon strog, za Nemce se vedno najde izgovor. SV je leta 1973 zapisal: Ali za nemške šoviniste sploh veljajo zakoni in predpisi? (Op. 519). O tej nezakonitosti je bil že večkrat govor tudi v tej razpravi (vetrinjska zadeva, ovadba o napovedi rodomora, razlastitve i. p.).

Niti zakona o dvojezičnih napisih, ki je bil narejen s privoljenjem KHD in brambovcev, niso spoštovali, tako da je moral Kreisky dne 12. 10. 1972 priznati, da „se metode, ki jih sedaj uporabljajo radikalci, krijejo s tistimi, ki so jih uporabljali ilegalni nacisti leta 1938“ (Op. 520).

Pa tudi glavar Sima je dne 19. 5. 1973 razočaran priznal: „Imamo zakon, ki se ne izvaja“ (Op. 521). Mogel bi prav tako reči: „Imamo člen 7, ki se ne izvaja. Imamo državno pogodbo, ki se ne spoštuje. Že zakoni sami, ki smo jih leta 1959 in 1972 naredili, se ne spoštujejo.“

Upravičeno je torej SV leta 1972 pisal glede zakona o napisih: „To ni izvedba člena 7, marveč norčevanja iz njega“ (Op. 504).

404. č. Isti Solženicin je pozval državnega tožilca, naj kaznuje mučilce in krivce rodomorov.

Tudi v Avstriji so bili najhujši hudo delci milo sojeni ali pomiloščeni. Maier-Kalbitsch je bil obsojen le na dosmrtno ječo in kmalu pomiloščen. Priče so poudarjale „milino njegovega značaja“ (Op. 347).

Pod naslovom „Morilci so med nami“ je NT leta 1970 pisal, da je bilo tedaj v državni službi mnogo policistov, ki so bili obtoženi umorov, katere so zagrešili v času nacizma (Op. 291).

405. d. V neki državi daje zakon staršem na videz velike pravice. Glasi se: Starši odločajo, v kateri šoli in v katerem jeziku se poučujejo njihovi otroci. Zakon je iz leta 1959 (Op. 523).

V drugi državi se manjšinski šolski zakon iz leta 1959 glasi: Za sprejem v dvojezično osnovno šolo je potrebna izrečna prijava postavnega šolarjevega zastopnika (Op. 524).

Prvi zakon je sovjetski, drugi je avstrijski.

O ciljih sovjetske šolske politike pravi kanadski komunist John Kolasky v knjigi: „Šolstvo v Sovjetski Ukrajini“: „Cilj sovjetske politike je, obdržati strogo nadzorstvo nad šolstvom v Ukrajini... Ukrajincem preprečiti, da bi se vzdignili nad izobrazbo osnovnih šol, in jih raznaroditi“ (Op. 523). O nasledkih istega zakona pravi: „Ruski jezik povsod izpodriva ukrajinskega. Šole so po večini že vse ruske. Starši si ne upajo zahtevati, da bi njihove otroke poučevali v materinščini, ker so takoj označeni kot buržujski nacionalisti“ (Op. 523).

Glede šolskih razmer v Avstriji pa pravi dr. Veiter: „Na splošno velja povsod, kjer so manjšine, da starši odločajo tako v verskih kot v jezikovnih zadevah otrok. Na Koroškem pa to ni mogoče, ker je pretežen del slovenskih staršev pod hudim družbenim pritiskom, ki teži za tem, da označi slovenščino kot kulturno manj vredno ali kot jezik titovskih Slovencev v Jugoslaviji in potemtakem kot jezik sovražnikov Koroške (Op. 515).

O kakem švicarskem vzorcu v avstrijski manjšinski šolski zakonodaji torej ni govora. Gre kvečjemu za to, ali je avstrijski zakon narejen po sovjetskem vzorcu ali sovjetski po avstrijskem. Nedvomno pa gre za veliko podobnost. Zato velja: Sova sovi oči ne izkljuje (Glej op. 522).

406. Prepričani smo, da delček koroških Slovencev, ki upa na pomoč od ZSSR, sebi in drugim pripravlja nesrečo. Še manj pa moremo razumeti Avstrijce, ki dajejo nacionalistom proste roke, da pehajo Slovence v obup. Kot kažejo primeri, je obupana manjšina zmožna najhujšega. Ako Avstrijci iskreno ljubijo Avstrijo, bodo najhitreje zadovoljivo rešili manjšinsko vprašanje, kakor jim je priporočal dr. Karl Renner na smrtni postelji: „Rešite manjšinsko vprašanje!“ (Op. 525 in t. 2). Kajti, če kdaj, je glavar modro govoril tedaj, ko je razočaran nad mnogimi rojaki in tovariši lastne stranke brez ozira na levo in desno, dejal: Tudi če bomo odlašali reševanje manjšinskega vprašanja še deset let, bo znova prišlo na dnevni red in zaostre-

no do skrajnosti (Op. 526). Da je izrekel te besede, pa je moral iti prej skozi šolo, o kateri bo govor v naslednjem poglavju.

13. OŽENJE SLOVENSKEGA OZEMLJA

407. Vzporedno z uničevanjem zgodovine in imen slovenske Koroške teče krčenje, presekavanje in drobljenje slovenskega narodnega ozemlja. To dosegajo nasprotniki Slovencev s potiskanjem slovenske narodnostne meje proti jugu in vzhodu, s spajanjem slovenskih občin, z razlaščenjem slovenske zemlje in ustanavljanjem nemških naselbin, s cepljenjem Slovencev v Vindišarje in Slovence, s pritiskom ob ljudskih štetjih in s splošnim družbenim pritiskom. Še posebej se je vlada potrudila, da bi svetu prikazala nestrinjenost slovenskega ozemlja in raztresenost nemških vasi med nemško večino z zakonom o dvojezičnih napisih leta 1972.

Zakon o dvojezičnih napisih

408. Tretji paragraf člena 7 določa: V upravnih in sodnih okrajih Koroške, Gradišanske in Stajerske s slovenskim, hrvaškim in mešanim prebivalstvom so oznake in napisi topografske narave sestavljeni tako v slovenščini ali hrvaščini kot tudi v nemščini.

409. Avstrijci menijo, da so za izvedbo člena 7 potrebni posebni zakoni. Vendar do leta 1972 vlada ni glede te določbe izdala nobenega zakona. Šele socialistična Kreiskova vlada se je za to odločila. Bela knjiga (Op. 527) našteva vzroke za to odločitev: V zvezi s proslavo 50-letnice plebiscita so se okrepile slovenske zahteve po dvojezičnih krajevnih napisih. Zahteve so se ponavljale v časopisih in letakih. Da bi vlado spomnili na to dolžnost, so neznanci v več primerih nemškemu krajevemu imenu dodali slovenska imena. BK imenuje to početje nočne „mazaške“ akcije.

Na podoben način so tudi Valičani skušali doseči svoje dvojezične napise. Sprva so dodajali k angleškemu valižinsko ime. Ker so oblasti pripis v nekaj urah izbrisale, so pričeli odstranjati table. Dosegli so, da je vlada ustanovila komisijo za postavitev dvojezičnih napisov (Op. 502).

Prav taka akcija na Koroškem je bila v noči od 8. na 9. 10. 1970, ob obletnici ple-

biscita (Gl. Op. 528). Posebno znan je postal primer študenta Marjana Šturma, ki je kažipotu dodal slovensko ime in zato ponovno imel opravka s sodiščem, ki ga končno ni ne obsodilo, ne oprostilo.

Ta položaj je po BK skalil odnose do brega sosedstva z republiko Slovenijo. Kajti njeni predstavniki so uradno in neuradno pogosto zahtevali, naj Koroška končno reši to vprašanje (Op. 527). Te pobude in strah, da bi ugled Avstrije zaradi očitnega neizpolnjevanja državne pogodbe v tujini padel, so pripravile glavarja do tega, da je dal zvezni vladi pobudo za rešitev tega vprašanja.

V hudičevem krogu

410. Sima je junija 1972 v deželni zbornici priznal, da se je šele po letu 1970 zavedal, kakšne dolžnosti moralnega značaja ima vlada do slovenske narodne skupnosti (Op. 529). Vendar se zdi, da se ni ti sedaj še ni zavedel v celoti svojih dolžnosti do Slovencev, zlasti ne dolžnosti, da popravi škodo, ki je nastala iz zapoznitve njegovega spoznanja. Saj je ob isti priliki odobril zavrnitev zahteve Slovencev po kulturni avtonomiji v prvi republiki, češ da bi pomenila državo v državi. Južni Tirolci imajo torej svojo državo v Italiji! Nadalje je imenoval program NSKS iz leta 1968 nestvaren program, ki se o njem ne more razpravljati (indiskutabel in irreal). Simovo ravnanje v zvezi z zakonskim osnutkom za zakon o dvojezičnih napisih kaže, da se tudi leta 1970 še ni v celoti zavedal moralnih dolžnosti večine do manjšine.

411. Kot je sam prizal (t. 412), Sima pomembnosti vprašanja ni doumel, čeprav je o njem premišljeval. Zdelo se mu je zapleteno. Bal se je večine. Ves čas je bil proti teritorialnemu načelu, katero so Slovenci branili. Za rešitev je iskal drugih kriterijev, ki bi mu omogočili, da bi Slovincem dal kar najmanj in mogel reči, da je člen 7 izpolnjen. Do kod ga pri tem opravičuje strah, da bi se KHD uprl pravičnejši rešitvi, ni mogoče reči. Čeprav bi Slovence rad štel, si ugotavljanja ni upal tvegati. Rešitev je našel v ljudskem štetju iz leta 1961, ki mu je omogočilo, da je omejil dvojezične napise na kažipote nekaterih slovenskih vasi.

Pri tem se je vedel samozavestno. Na predloge Slovencev se ni oziral, le to je

očital NSKS, da nič ne stori, da deželna politika ne bi dobivala polen pod noge (Op. 530). Glede predlogov izvedencev je pripomnil, da ne potrebuje nasvetov znanstvenikov — teoretikov, ti naj le prepustijo reševanje manjšinskih vprašanj praktikom (Op. 368). Glede predlogov dr. Veiterja na radijski oddaji leta 1971 je dejal, da mora deželna politika nato ves ta nesmisel (Blödsinn) izgladiti (Op. 530). Zato pa je moral dve leti pozneje na občnem zboru SP iz ust Leopolda Wagnerja slišati opombo: „Ne zadostuje dobro politiko samo delati, treba jo je tudi prodati!“ (Op. 521).

412. Leta 1971 je Sima na radijski oddaji povedal, da so o rešitvi vprašanja že dolga leta razmišljali. Dejal je tudi: Ni mi jasno, zakaj se prav temu vprašanju daje tako poseben pomen za ohranitev manjšinskih koristi. Saj en napis še ni tako bistven in odločilen za ohranitev slovenske narodnosti... Proti volji velike večine bom komaj mogli podpreti kak ukrep... Ker manjšina odklanja ugotavljanje, ne bo lahko najti kriterij za postavitev dvojezičnih napisov. Treba je vzeti na znanje, da manjšina sklenjeno in ne le nekaj ekstremističnih govornikov ugotavljanje odklanja. Jaz sem vedno znova na to opozarjal, da manjšini takega dejaja ni mogoče vsiliti. Eno pa nam mora biti jasno: Ozemlje, ki se bodo na njem postavili dvojezični napisi, ne more biti vse tisto, na katerem ima slovenska narodna skupnost možnost, da po lastni prosti izbiri terja za svoje otroke dvojezični pouk. In tako se vrnem spet na isto točko. Gre za hudičev krog. Kdo in po katerih kriterijih bo določil ozemlje. Pripravljeni bomo morali biti in smo pripravljeni, da v stalnem dialogu prizadetih sil iščemo pot (Op. 348, t. 236).

413. Ako Simi res ni bilo jasno, zakaj se Slovenci potegujejo za slovenske napise, naj bi bil vprašal KHD, zakaj daje tako pomembnost samo nemškim napisom. KHD gotovo pozna pomen napisov, saj je že prej grozil, da jih ne bo dopustil (t. 144). Mogoče bi vprašati podpisnice državne pogodbe, zakaj so jih predpisali, ali avstrijsko vlado, zakaj v tej zadevi podpira Južne Tirolce. Mogoče bi vprašati same Nemce in Slovence v Italiji, Italijane v Istri, Madžare v Prekmurju, Valižane na Angleškem. Vsaka manjšina hoče imeti dvojezične napise. Dokler jih nima, se na lastni zemlji čuti tujo, zapostavljeno. Morda je Sima pozneje spoznala pomen dvojezičnih napisov, ko so

jih fanatiki podirali in z njimi rušili tudi njegovo avtoriteto in moč, ker sam sebe in drugih ni o pravem času poučil o pomenu dvojezičnih napisov.

V strahu pred večino

414. Sima je priznal, da bo proti volji velike večine člen 7 težko uresničiti. S tem je Sima pokazal svoj strah pred nasprotniki Slovencev in jim vlil poguma, da so se pripravili na vojno proti slovenskim napisom.

Kak smisel ima govoriti o pravicah manjšine in jih sprejeti v mednarodno pogodbo, ako so odvisne od privoljenja večine? Manjšina je že po naravi manjšina in si svojih pravic ne more izsiliti s preglasovanjem večine. Leta 1920 se je prebivalstvo ozemlja južno od Drave odločilo za SHS, a je kljub volji absolutne večine prebivalcev pripadlo Avstriji. Čeprav so lojalni državljani, jim Avstrijci očitajo nelojalnost. Kaj bi šele bilo, če bi ne priznavali izida plebiscita. Leta 1955 so zavezniki potrdili mejo iz l. 1938, a pod določenimi pogoji. Niti ozemlja niti pogojev Avstriji nihče ni vsiljeval. Sama se je za to ozemlje potegovala in z dvojezično šolo zaveznike prevarala, da so ji to ozemlje dodelili. Deželni glavar Wedenig je leta 1958 izjavil, da je povojna šolska ureditev na Koroškem močno vplivala na pogajanje za ohranitev avstro-jugoslovanske meje (Op. 531). Pogodba je bila predložena svobodno izvoljenemu parlamentu. Pred glasovanjem je kancler Raab poslance opozoril: „Poudariti je treba, da glasovanje o državni pogodbi pomeni odgovornost tudi za vsak člen te pogodbe... Naglasiti moramo, da pomeni glasovanje za vsakega poslanca, ki glasuje za pogodbo, da glasuje za vse člene pogodbe, da se ne bo mogel potem izgovarjati. V drugem primeru naj glasuje proti“ (Op. 532). Leta 1972 je poslevoedeči predsednik koroškega deželnega šolskega sveta, deželni poslanec Josef Guttenbrunner v deželnem zboru izjavil: Leta 1955 bi bila vsaka avstrijska vlada dobila mandat, prevzeti nase še večje obveznosti, kot jih je podpisala tedanja vlada v državni pogodbi tudi glede vprašanja zaščite manjšin, samo da bi se znebila čimprej zasedbenih sil... Slovenci so lojalni državljani Avstrije (Op. 533).

415. Pogodba je bila dne 25. 10. 1955 sprejeta z veliko večino. Zanj so glasova

vale VP, SP in KP. Le VDU, predhodnica sedanje FP, je glasovala proti. Glasovanje je bilo jasno in dokončno. O dolžnosti izpolnitve mednarodne pogodbe se odslej ne more razpravljati. Kakor vlada ni vprašala koroških nacionalistov, ali naj se izpolni obveznosti državne pogodbe do ZSSR in ali naj Avstrija ostane nevtralna, tako ji jih ni treba spraševati in jih ne sme spraševati glede izpolnitve člena 7 (Op. 530).

Spravljati člen 7 v odvisnost od nemške večine, je napad na mednarodno pogodbo. Neizpolnitev tega člena je groba kršitev avstrijske ustave, katere sestavni del je ta pogodba. Kršenje ustavnih pravic manjšine pomeni vzpodbujanje manjšine k obrambi ustavnih določb in k samoobrambi. Pravilno je dne 12. 10. 1972 kancler Kreisky časnikiarjem dejal, da Avstrijci ne bi bili smeli podpisati državne pogodbe, če je Avstrija proti dvojezičnim napisom (Op. 520). Predsednik kluba poslancev SP pa je na shodu koroške SP stavil vprašanje, ali naj ne bi izpolnili državne pogodbe, če bi ugotovili, da večina v deželi manjšini noče priznati pravic. Sam je odgovoril, da bi tudi delavci bili proti, če bi jih bili vprašali glede plačevanja reparacij. Nakar je ugotovil, da mora vsakdo plačati določeno ceno za svobodo (Op. 534). Mogel bi dostaviti: In za posest ozemlja, na katerem biva dvojezična manjšina.

416. Z izpolnitvijo člena 7 Avstrija ne bi spočila samo svojih mednarodnih obveznosti iz leta 1955, temveč tudi svoje obveznosti do Slovencev iz leta 1920. Sam deželni glavar je leta 1972 v deželnem zboru izjavil, da Avstrija glede zagotovitve pravic slovenski manjšini ni v zaostanku 17 let, temveč gre za obveznosti, ki segajo nad 50 let nazaj: „Domovinska zvestoba Korošcev obeh jezikov je pomagala zagotoviti pri plebiscitu leta 1920 enotnost Koroške, kajti celo nemško-nacionalno usmerjeni koroški zgodovinar Martin Wutte je mnenja, da je bila od približno 22.000 za Koroško oddanih glasov skoraj polovica — torej 10.000 — oddanih od volilnih upravičencev s slovenskim občevalnim jezikom. Ti glasovi so bili gotovo oddani v zaupanju v tik pred glasovanjem oddano obljubo koroškega deželnega zbora, da bo Avstrija „sedaj in vsekdar“ varovala jezikovne in nacionalne značilnosti slovenske manjšine“ (Op. 533). Izjava je pomembna, ker je z njo glavar priznal, da je bilo leta 1920 samo v coni A 26.000 slovensko govorečih vo-

lilcev, kar da približno 50.000 Slovencev. Dne 19. 5. 1973 je Sima na občnem zboru deželne SP spet opozoril na slovesno obljubo deželnega zbora, dano nekaj dni pred plebiscitom, ko so vse stranke obljubile, da bodo zagotovile Slovencev za vse čase enakopraven razvoj. „Če bi se ta obljuba upoštevala, bi izostalo marsikatero gorje“ (Op. 521).

V neprestanem pogovoru

417. Sima je napovedal (t. 412) iskanje izhoda iz hudičevega kroga v nepretrganem pogovoru s prizadetimi silami. Te sile niso bili, kot bi človek mislil, Slovenci, temveč njihovi nasprotniki. Sam je v deželnem zboru julija 1972 priznal, da se je o obliki in načinu izvedbe državne pogodbe že januarja leta 1972 pogovarjal s KHD in Zvezo brambovcev (Op. 529). Očitno se mu je zdelo potrebno, da si s privoljenjem teh združenj zavaruje hrbet. Hkrati se je branil govoriti s Slovenci in se izgovarjal, da je za uresničenje člena 7 pristojna izključno zvezna vlada (Op. 529). Sam pa je isti mesec izročil kanclerju predloge za osnutek zakona (Op. 527). A zgodilo se je, da so Slovenci novi zakon kot prvi korak k uresničenju določbe o dvojezičnih napisih sprejeli, KHD in brambovci pa so ga napadali. Ko je bil napad na dvojezične napise od strani brambovcev najhujši, je njihovemu poveljniku Samesu socialist Wagner 23. 1. 1973 na javni razpravi vrgel v obraz, da je Zveza brambovcev leta 1972 privolila v zakon o dvojezičnih napisih. Sames je tajil, dokler mu Wagner ni zagrozil z uradnimi protokoli (Op. 535).

418. Slovenci so se upravičeno pritoževali, da se člen 7 redno rešuje brez njih in mimo njih ali celo proti njim. Čeprav avstrijski politiki radi zatrjujejo, da ne bodo rešili nobene točke manjšinskega vprašanja brez privoljenja manjšine, je v resnici niti za mnenje ne vprašajo niti se za njene predloge in proteste ne menijo.

Dne 22. 9. 1958 so samovoljno zatrli dvojezično šolo. Leta 1959 so manjšino obvestili o šolskem zakonu, ki je bil naslednji dan, dne 19. 3., v parlamentu sprejet, ne da bi Slovenci glede osnutka mogli staviti svoje želje in zahteve. Leta 1972 so bile slovenske občine združene z nemškimi v škodo Slovencev. Ob istem času so pripravljali osnutek zakona o dvojezičnih napisih za zaprtimi vrati brez sodelovanja manjši-

ne. Po „Kladivu“ je Kreisky pri sestanku s študenti dejal, da zastopnikov slovenskih organizacij niso povabili k izdelovanju osnutka, ker so vedeli, da ne bodo z njim zadovoljni (Op. 536).

419. Dne 28. 12. 1970 je kancler na sestanku s slovenskimi voditelji obljubil stike enkrat na leto (t. 232, 8—9; 243). Do prvega stika je prišlo šele dne 6. 4. 1972. Slovenci so poslali na Dunaj močno zastopstvo. Navzoči so bili: predsednika narodnih organizacij Tischler in Zwitter, pa še Inzko, poslanec Ogris in drugi.

Slovenci so navedli razne predloge glede šolstva, podpore in člena 7. Predlagali so poseben referat za manjšino pri deželni vladi in zakonsko zaščito pri diskriminaciji. Kreisky je kot po navadi obljubil, da se bodo s predlogi ukvarjala pristojna ministrstva. Šele decembra 1973 so zahtevani referat v veliko jezo nemških nacionalistov končno dobili (Op. 576).

420. Glavni namen sestanka je bilo obravnavanje osnutka zakona o dvojezičnih napisih. Tisk je že prej poudarjal, da bodo Slovenci ob tej priliki seznanjeni z osnutkom. Enako je menil Sima že 15. 2. V resnici pa so Slovenci namesto osnutka prejeli le kanclerjevo obljubo, da jim bo osnutek poslan. Hkrati je Kreisky izrecno poudaril, da bo vlada osnutek predložila parlamentu, tudi če bi ga Slovenci odklonili (Op. 537). Načrt bodo uresničili s socialistično večino (Op. 538). Jasno je povedal, da bo vprašanje rešeno na osnovi štetja iz leta 1961, čeprav slovenska skupnost v tako rešitev ne privoli (Op. 539). NT je pisal: Kreisky je slovenskim zastopnikom povedal, da namerava vlada postaviti dvojezične table v 205 krajih, čeprav se zaveda, da manjšina ne more biti s tako rešitvijo zadovoljna (Op. 540). Očitno se je zavedal, da manjšina ne bo privolila v tako zmaličeno razlago državne pogodbe (Op. 540 in 539).

V parlamentarni razpravi o osnutku zakona je predsednik VP, dr. Schleinzer, na osnovi časniških poročil obvestil poslance o tem, kaj sta slovenska voditelja o teh pogovorih izjavila. Zwitter je dejal: „Niti poskusili niso, da bi našli pot do kompromisa.“ Dr. Tischler pa: „Zame je gotovo, da kancler na našo privolitev nič ne da,“ Schleinzer je tudi povedal, da je deželni poslanec Ogris zvedel vse šele iz časnikov (Op. 541) in vendar je Ogris poslanec stranke, ki je zakon pripravila in sprejela.

Kreisky je Slovencem obljubil, da bodo

imeli možnost, zavzeti do osnutka pismeno stališče. Sprejel je tudi pobudo dr. Inzka za ustanovitev posebne komisije za reševanje manjšinskih vprašanj, ki naj bi jo sestavljali zastopniki zvezne in deželne vlade in Slovencev. Leta 1970 je tak predlog odklonil (t. 232, 8).

421. Brž ko so Slovenci prejeli osnutek, so dne 22. 6. 1972 v obširni spomenici zavzeli do njega svoje stališče (Op. 542), a niso bili upoštevani. V poznejši spomenici z dne 21. 8. 1972, naslovljeni na kanclerja, so Slovenci zapisali bridke besede: Z razočaranjem moramo ugotoviti, da naši predlogi v spomenici od 22. 6. niso bili upoštevani, temveč so bili, kot se zdi, porabljeni kot pripomoček, da je že tako in tako kar se da misliti ozka zakonska ureitev bila skrčena do nesmisla (Op. 543).

Dne 12. 4. je tudi Sima obvestil obe slovenski organizaciji glede svojega načrta o dvojezičnih napisih in jim izročil seznam vasi z nemškimi imeni (Op. 544).

422. Ne zvezna ne deželna vlada se na stališče manjšine nista ozirali (Op. 545). V parlamentarni razpravi je Gratz poslanec preprosto obvestil, da je za slovenski organizaciji osnutek preozek (Op. 541), s čimer je menda hotel pridobiti glasove opozicije. Hkrati je Gratz dejal: Ne damo si očitati od teh društev, da mi državne pogodbe ne izpolnjujemo (Op. 541). Za socialistično vlado sta slovenski organizaciji le društvu brez vsake moči. S Slovenci se nihče ne pogovarja, le od časa do časa jih pokličejo na Dunaj z namenom, da napravijo pred javnostjo vtis, kakor da bi se z njimi pogovarjali. Hkrati pa dajo Slovencem vedeti, naj bodo lepo tiho in veseli, če sploh kaj dobodo.

Upravičeno je NT zapisal: „Obljube, da se morajo vsa vprašanja, ki se tičejo manjšin, rešiti v sodelovanju z njo, postanejo ob takih dejstvih farsa“ (Op. 546). In kljub vsemu temu je nota avstrijske vlade (11. 1. 1973) v odgovoru na jugoslovansko noto (6. 11. 1972) trdila, da je kancler, ravna se že po daljši praksi, dne 6. 4. 1972. izčrpno razpravljal s predstavniki slovenske manjšine (Op. 547). Tako tečejo „nepretrgani pogovori“ vlade in manjšine v pravni avstrijski državi.

Teritorialno načelo

423. V BK je rečeno, da Slovenci trjajo izpolnitev čl. 7/3 po teritorialnem principu. Po mnenju deželne vlade je to načelo

zaradi razmer na Južnem Koroškem nesprejemljivo (Op. 527).

Na dan parlamentarne razprave o zakonskem osnutku je NT to stališče pobudnika osnutka zavrnil: Ne ustreza zgodovinski resnici, ko deželni glavar trdi, da na Koroškem ne moremo govoriti o slovenskem ozemlju, ker Slovenci bivajo baje le raztreseni po vaseh in krajih (Op. 529).

Isti dan je predsednik kluba socialistov, L. Gratz, tik pred glasovanjem branil zakonski osnutek podobno kot prej Sima: „Slovenci ne živijo več strnjeno na koroškem ozemlju. . . Trditve raznih slovenskih voditeljev o strnjenem slovenskem ozemlju niso sprejemljive“. Ravnanje po južnotirolskem zgledu, kjer je sprejeto ozemeljsko načelo, je odklonil, češ da so razmere različne (Op. 541). Podobno je nekaj dni prej trdil KHD v Borovljah (Op. 527).

424. Gre za osnovni razložek v stališčih socialistične dežele in zvezne vlade in vseh nemških strank po eni strani in obeh slovenskih političnih organizacij po drugi strani. Slovenski organizaciji sta edini v tem, da veljajo določbe člena 7 za vse ozemlje, na katerem je bila po vojski ustanovljena obvezna dvojezična šola in je na njem še danes dopuščen fakultativni slovenski pouk. To ozemlje je strnjeno, znano in natančno določeno. Obsega ozemlje od Brda pri Šmohorju na zahodu do Kostanj in Djekš na severu celovške kotline. Izvezveto je ponemčeno ozemlje severno od Celovca.

425. To ozemlje je bilo znano v času monarhije. Leta 1910 je na njem po seznamu iz leta 1910 imelo 884 krajev dvojezične napise. Seveda niso imeli slovenskih napisov samo kašipoti, temveč tudi šole, pošte, železniške postaje in sedeži občin, ki so nekatere imele celo dvojezične pečate (Op. 548; glej t. 479).

426. Velik del tega ozemlja je obsegalo PLEBISCITNO ozemlje. V prvi republiki je bila na njem UTRAKVISTIČNA šola. Natančno pa je bilo določeno to ozemlje leta 1942, ko je bilo razglašeno kot IZSELITVENO ozemlje. Univerzitetni profesor dr. Karl Stuhlpfarrer je pod naslovom: „Himmler je vedel, kje vsepovsod bivajo Slovenci“ priobčil v NT seznam 66 občin tega ozemlja in pripomnil: „Po pravici se čudijo koroški Slovenci, da so tedaj, ko so jih hoteli izropati in uničiti, v nasprotju s sedanostjo, zelo dobro vedeli, kje jih bodo našli“ (Op. 549). Dr. Tischler je leta 1971 na radijski oddaji dejal „Natan-

čno so vedeli, kje so Slovenci: od Žvabeka do Šmohorja, od Djekš do karavanških globeli. Pri izseljevanju so to vedeli, sedaj pa tega nočejo vedeti.“ (Op. 348). Nočejo vedeti, ker upajo, da so Slovence že toliko ustrahovali, da se ob ugotavljanju njihovega števila mnogi ne bi več izdali za Slovence.

Podobno je govoril dr. Inzko leta 1973 v študijski komisiji na Dunaju: Ko so v času nacizma izseljevali slovenske družinc, so natančno vedeli, kje smo koroški Slovenci naseljeni. Družine izseljencev najdemo tako v osrčju dvojezičnega ozemlja kot na skrajni severni jezikovni meji, v okolici Šmohorja, na Kostanjah severno od Vrbe, na Djekšah itd.“ (Op. 550).

427. Ponovno je bilo to ozemlje podrobno določeno z odredbo o obvezni dvojezični šoli leta 1945. Sestavljalci državne pogodbe so mogli to dvojezično ozemlje imeti vedno pred očmi, ker se je Avstrija na to šolo z določenim ozemljem vedno znova sklicevala, da bi ji to ozemlje prepustili. Na vse vetrove je oznanjala to šolo kot vzorno rešitev po švicarskem vzorcu in kot koristno za nemške in slovenske otroke. Zunanji minister dr. Gruber je dne 28. 4. 1949 v Londonu dejal: „Z ustanovitvijo vzorne (mustergültig) dvojezične šole se mora nemško govoreče prebivalstvo naučiti slovenščine, da se tudi v tem jeziku doseže v deželi večje razumevanje“ (Op. 551).

Na tem ozemlju so v času zasedbe leta 1951 Avstrijci našli 43.000 pripadnikov manjšine. Samo za to ozemlje more veljati člen 7/3, ki določa pravice Slovencev v upravnih in sodnih okrajih s slovenskim ali mešanim prebivalstvom. Ne deželna ne zvezna vlada nista ne pred podpisom ne ob podpisu državne pogodbe spraševali zavznikov, za katero ozemlje gre.

Dr. Inzko je leta 1973 dejal članom študijske komisije: „Dokler so bile avstrijske meje ogrožene, so politični predstavniki Avstrije na mednarodni ravni zagovarjali šolsko odredbo iz leta 1945 kot vzorno rešitev v vsakem oziru in tudi ozemlja niso oporekali“ (Op. 550).

Dr. Zwitter, predsednik ZSO, pa je leta 1971 na radijski oddaji dejal: „Menim, da so pogodbeniki pri podpisu državne pogodbe natančno vedeli, za katero ozemlje je šlo. Povem le to, da se je treba pri spolnitvi državne pogodbe ozirati na čas, v katerem je bila podpisana, kajti drugače bi bilo mogoče uresničenje in izpolnitev državne pogodbe zavlačevati in po 30, 40

letih reči: „Zdaj ni več Slovencev in državne pogodbe nam ni več treba izpolniti“ (Op. 323).

428. To ozemlje ni bilo okrnjeno niti leta 1958 pri odpravi obvezne dvojezične šole in leta 1959 je bilo z manjšinskim šolskim zakonom priznано (Op. 551). Dr. Tischler je leta 1971 dejal po radiu „Tudi po podpisu državne pogodbe je bilo ozemlje kot dvojezično ozemlje poznano“. Na vprašanje, ali gre za ozemlje dvojezičnih šol, je pritr dil: „Da. Na tej osnovi je država prevzela določbe člena 7“. Na ponovno vprašanje, ali hoče reči, naj se ozemlje, čigar meje so bile poznane še v letih pred 1955, čišla za dvojezično ozemlje, je dr. Tischler prabil: „Da!“ (Op. 348. Glej tudi 7. del, t. 78).

429. Dne 15. 5. 1973 na dan 18. obletnice podpisa državne pogodbe se je zbralo v Celovcu nad 300 odbornikov in zaupnikov vseh slovenskih organizacij. Med drugim so poudarili na prvem mestu: Slovenska narodnostna skupnost in ozemlje njenega avtohtonega bivališča sta poznani iz zgodovine, sta bili poznani tvorcem državne pogodbe in sta poznani tudi danes. Zato pri sklepanju državne pogodbe ni bilo postavljenih nobenih pridržkov niti pogojev glede obstoja niti glede števila niti glede obsega naselitvenega prostora slovenske narodnostne skupnosti. Če država v teh 18 letih po državni pogodbi ni nasilno razarovala in spreminjala naselitvene strukture, kar vedno poudarja, potem koroški Slovenci živimo vsekakor še v isti strukturi, kakor smo živeli v času državne pogodbe. Zato mora biti člen 7 uresničen na celotnem naselitvenem prostoru naše narodnostne skupnosti in mora zajeti celotni življenjski in interesni prostor našega človeka, to se pravi ne samo kraje, v katerem živi, marveč tudi kraje in središča, v katerih dela, kupuje, išče svoj oddih ter se kulturno in družabno izživlja (Op. 552).

430. S Slovenci soglaša do neke mere dr. Veiter, ki stoji na stališču, da je državna pogodba uvedla teritorialni princip (Op. 323).

Tudi jugoslovanska nota avstrijski vladi je jasno poudarila, da temelji člen 7 na ozemeljskem načelu (Op. 553).

431. Zdi se, da niti avstrijski povprečni politiki ne razumejo vprašanja, o katerem hočejo odločati. Dne 23. 1. 1973 je namestnik deželnega glavarja, H. Bacher, kot predstavnik VP v javni razpravi v Ce-

lovcu trdil, da velja teritorialni princip le v deželah pod „marksistično oblastjo“. V demokracijah velja samo „individualni princip“. On je seveda proti ozemeljskemu načelu. V resnici velja teritorialno načelo na Južnem Tirolskem, v Švici, Belgiji in na Finskem za otočje Alands. Ne glede na to, da daje individualno načelo pravice samo posamezniku, ne pa narodnostni skupnosti, se zdi, da za Bacherja tudi morebitno uradno povpraševanje po jezikovnem znanju ne bi bilo primerno, saj bi moral povedati, da zna slovensko ali vsaj vindiš. Sam je sicer dejal, da ne obvlada dovolj vindiš, toda priče so ga slišale prepevati slovenske pesmi (Op. 535).

Priznavalno načelo

432. Glavar Sima je zavrgel ozemeljsko načelo in se ogreval za priznavalno načelo. Decembra leta 1971 je v deželnem zboru izjavil, da se Koroška v manjšinskem vprašanju zavzema za načelo priznavanja (Op. 554).

433. To načelo bi se moglo uporabiti za izvedbo člena 7/3 na več načinov:

a. Z novim ugotavljanjem števila pripadnikov k slovenskemu narodu.

b. Z novim ugotavljanjem števila oseb, ki rabijo slovenski jezik, in to spet v raznih odtenkih: materinski jezik, družinski jezik, občevalni jezik.

c. Z uporabo enega od povojnih ljudskih štetij, ki so spraševala tudi po občevalnem jeziku (7. del, 49 — 53).

č. Z ljudskim glasovanjem.

Ugotavljanje oziroma glasovanje bi bilo tajno. Moglo bi se ponoviti n. pr. vsakih 5 let.

434. Slovenski politični organizaciji se zaradi koroških razmer upirata vsaki obliki uporabe priznavalnega načela. V vsakem primeru bi namreč šlo za zlorabo priznavalnega načela, podobno kot gre pri pravici priglaskanja otrok k dvojezičnemu pouku za zlorabo pravice staršev.

435. Dr. Veiter se je leta 1971 izrecno izjavil proti ugotavljanju članov slovenske narodnosti. Ni se pa tedaj izjavil glede ugotavljanja jezikovne pripadnosti. Za ugotovitev ozemlja, na katerem naj bi se postavili topografski napisi, je predlagal kot izhodišče ljudsko štetje iz leta 1951 v zelo ugodni obliki za Slovence (Op. 323).

436. Politiki so v vprašanju deljeni: FP in KHD sta odločno za ugotavljanje.

VP zagovarja svoj predlog za rešitev na občinski ravni na osnovi ljudskega glasovanja, kar je dvakrat nevzdržno: Državno pogodbo je podpisala zvezna vlada, ne občine, in njena izpolnitev ne more biti odvisna od ljudskega glasovanja

SP načelno ugotavljanja ni odklonila, pač pa se mu je začasno odrekla in pripravila zakonski osnutek za dvojezične napise na podlagi ljudskega štetja iz leta 1961 v izredno neugodni in krivični obliki za Slovence.

437. Priznavalno načelo je protiustavno. Ustavno sodišče v Avstriji se je že večkrat ukvarjalo z vprašanjem narodne pripadnosti. Izid je bil vselej enak: Človek se ne more prostovoljno odločiti za katerokoli drugo oziroma tujo narodnostno skupino. Dne 12. 3. 1959 je v nekem primeru razsodilo: „Svoboda vesti se nanaša samo na versko področje, ne pa na priznanje h kaki jezikovni ali narodnostni skupnosti.“ Človek si lahko izbere po svoji vesti vero, ne more se pa priznati k tuji jezikovni ali narodnostni skupini (Dr. Zdravko Inzko, Op. 555).

Ugotavljanje manjšine

438. Neposredno po podpisu državne pogodbe so se nemški nacionalisti zbrali v Maria Trost pri Gradcu in zahtevali za izvedbo člena 7 predhodno ugotavljanje. Odtlej ugotavljanje nenehno zahtevajo. Naklonjena jim je okolnost, da šolski zakon iz leta 1959 uradno ugotavljanje predvideva in dopušča fakultativno dvojezično šolo na vsem nekdanjem ozemlju obvezne dvojezične šole le do izvedbe ugotavljanja manjšine. Nobena stranka ali vlada te določbe še ni obsodila ali zavrgla. Ko se neonacisti zavzemajo za ugotavljanje, se torej navidezno zavzemajo za zakonitost. Gre za iste ljudi, ki so izpolnitev zakona glede dvojezičnih napisov brutalno preprečili.

439. Ugotavljanje manjšine je avstrijska iznajdba in se nikjer drugod ne izvaja. Nasprotuje državni pogodbi, ki je uvedla ozemeljsko načelo, in je protiustavno. Zato skušajo zagovorniki ugotavljanja zakriti svoj namen z izmišljanjem novih imen za ta postopek. FPO govori o ugotavljanju manjšine, VP govori o doganjanju manjšine, leta 1973 pa so se pojavili kar trije novi izrazi: kvalificiran_o ljudsko štetje (študijska komisija), številčno omejevanje

(Kreisky) in adaptirano (prilagojeno) ljudsko štetje (Guttenbrunner) (Op. 556, 557, 558).

Propaganda nemških nacionalistov bi bila v primeru kakršnegakoli ugotavljanja ali glasovanja ista. Kdor se kakorkoli prizna za Slovence, je izdajavec in komunist in kliče v deželo Jugoslovane ali celo Sovjete, ki že imajo narejen načrt „Polarka“ za zasedbo Avstrije. Prej ali slej ga bomo odkrili in poslali čez Karavanke, voditelje pa obtožili veleizdaje, ker so tako dolgo onemogočali izpolnitev državne pogodbe, s tem da so se upirali ugotavljanju in terjali veliko več kot določa pogodba.

440. O neprimernosti ugotavljanja smo že veliko pisali (Op. 559). Tu dodajmo nove izjave obeh strani, ki bodo gornji pregled dopolnile. V glavnem so privrženeci in nasprotniki ugotavljanja pojasnili svoja stališča v javnih razpravah, zlasti v diskusiji o vsebini Veiterjeve knjige (Op. 494) leta 1970 na Dunaju (Op. 560), na radijski oddaji dne 11. 3. 1971 (Op. 323), v debati o dvojezičnih napisih v Beljaku leta 1972 (Op. 561), v mestnih pogovorih v Celovcu leta 1972 (Op. 562), NSKS in ZSO pa zlasti v spomenici o dvojezičnih napisih zvezni vladi leta 1972 (Op. 563).

Navedli bomo najprej dve izjavi zagovornikov ugotavljanja manjšine, nato stališče slovenskih voditeljev do vključno leta 1973. Vprašanje ugotavljanja bo verjetno ponovno stopilo v ospredje in je torej prav, da poznamo podrobno stališča slovenskih voditeljev. Nato bomo navedli stališče Slovencev naklonjenih Avstrijcem in končno izjave avstrijskih politikov proti ugotavljanju v času pred izglasovanjem zakona o dvojezičnih napisih.

441. Dr. V. Einspieler, predsednik Zveze Vindišarjev, je trdil, da vodstvo Slovencev samo onemogoča izpolnitev člena 7 s tem, da ugotavljanje manjšine odklanja (Op. 371). Prav tako moremo reči, da nasprotniki Slovencev ugotavljanje zahtevajo, da z njim, če ga že ne dosežejo, izpolnitev člena 7 zavlačujejo. Žalostno, da je med njimi sin slovenske matere in bivši zavedni Slovenec.

Na radijski oddaji leta 1971 je tedanji predsednik KHD, Jordan, rešitvi vprašanja dvojezičnih napisov po ozemeljskem načelu nasprotoval, češ da se slovenski voditelji zavzemajo za slovensko ozemlje, da bi 5 — 6.000 Slovencev moglo gospodovati nad

80 — 100.000 Južnimi Korošci, kar bi privedlo do nemirov. Zato mora odločati le osebno priznanje (Op. 348). KHD je torej že leta 1971 predvidevala napisno vojsko, ki je izbruhnila leta 1972. Njene grožnje iz leta 1967, da bodo dvojezične napise imeli za nepostavne in jih odločno preprečili, so bile torej zelo resne (t. 144).

Ugotavljanje in slovenski voditelji

442. Slovenski voditelji so svoje stališče do ugotavljanja zagovarjali že v dunajski diskusiji (Op. 560). Dr. Ermacora je sprva izjavil, da je za izvedbo člena 7 ugotavljanje potrebno. Dr. Inzko je ugotavljanje odklonil zaradi nadstoletne germanizacije, ki je koroški Slovenci ne morejo potrditi s privolitvijo ugotavljanja manjšine, potem ko je od štetja leta 1951 do štetja 1961 padlo število manjšine za skoraj 20.000 oseb. Opis krivic v šolstvu v preteklosti in sedanjosti je dr. Inzko sklenil z ugotovitvijo, da manjšina s tem razvojem ne more soglašati. Več desetletij trajajoče krivice bi sama potrdila, če bi v ugotavljanje privolila. S tem bi tudi omogočila, da se izvedbe določil člena 7 znižajo na najmanjšo mero. „Ugotavljanje manjšine bi povzročilo nenehni narodnostni boj, ker se ne bi zadovoljili z enkratnim ugotavljanjem pripadnikov manjšine. Naravnost krivično bi bilo, ako bi manjšina po zgodovinskem razvoju, ki ji nikoli ni bil naklonjen, morala nastopati pot v areno statističnih ugotavljanj“.

Dr. Franci Zwitter je ugotavljanje zavrnil z vrsto dokazov pravnega in političnega značaja. Priznavalni princip za reševanje manjšinskih vprašanj ne pride v poštev, podobno kot so Slovenci odklanjali tudi izrabljanje pravice staršev v zvezi s šolskim vprašanjem. Manjšina, ki je morala v času nacizma v internacijska taborišča ter bila v preteklosti zapostavljena, nikoli ne more privoliti v ugotavljanje...

Ermacora je priznal, da so ga masivni pridržki in protidokazi slovenskih udeležencev prepričali, da bi bilo prav, če bi se o vprašanju ugotavljanja razpravljalo v okviru kakega seminarja. Menil je, da bi bilo najprej treba ustvariti ozračje zaupanja.

Tudi gradiščanska zastopnika sta odklonila ugotavljanje. Deželni poslanec Emrich je glede zboljšanja ozračja dejal: „Ko bi bilo to ozračje ustvarjeno, ugotavljanje

manjšine ne bi bilo več potrebno, ker bi prevladovalo medsebojno zaupanje in razumevanje tudi za širokosrčne rešitve manjšinskega vprašanja“ (Op. 560). Iz okoliščine, da niti strokovnjak za manjšinsko vprašanje razmer na Koroškem ni poznal, moramo sklepati, kako težko stališče imajo Slovenci in tisti Avstrijci, ki jim hočejo dobro. Ermacora je diskusija vsaj spravila v dvom o pravilnosti njegovega stališča. V parlamentarni razpravi o zakonskem osnutku leta 1972 je že dejal, da je ugotavljanje manjšine povezano s težkočami (Op. 541).

443. V spomenici, ki sta jo slovenski politični organizaciji junija 1972 poslali zvezni vladi glede zakonskega osnutka za postavitev slovenskih napisov stoji: Takoimenovano ugotavljanje je docela neprimerno sredstvo za reševanje in urejevanje manjšinskega vprašanja in to iz dveh razlogov: zaradi posebnih zgodovinskih, gospodarskih in socialnih razmer slovenske manjšine, katere sta podpisani organizaciji že pogosto predložili, pa tudi zaradi mednarodne prakse in prevladujočega mnenja priznanih strokovnjakov za manjšinsko pravo. Iz teh razlogov in zaradi vedno pogostejših groženj, izraženih slovenskim zastopnikom in manjšini na splošno, pa tudi najvišjim predstavnikom dežele, načelno odklanjamo ugotavljanje manjšine, katero terjajo zlasti nemškonacionalna združenja in skupine (Op. 563).

444. Gornje razloge proti ugotavljanju so navajali tudi posamezni politiki na slovenski in nemški strani.

Dr. Tischler je dne 11. 3. 1971 dejal: Mi imamo že dovolj ugotavljanja manjšine. Ne potrebujemo ponovnega glasovanja iz leta 1920, ne potrebujemo ponovnega izseljevanja iz leta 1942 (Op. 348).

Ob isti priliki je dr. Vospernik dejal: Vemo, da se na Koroškem vedno znova razvnamajo strasti s pojmi kot domovini zvest, projugoslovanski, vindiš, slovenski, itd. in da bi se pri ugotavljanju manjšine to čisto gotovo ponovilo. Jasno je, da moramo to odkloniti, kajti priznavanje k jeziku ali narodu samo po sebi še ne pomeni priznanja k tuji državi (Op. 348).

445. V debati o dvojezičnih napisih v Beljaku (Op. 561) sta slovenska zastopnika izjavila, da za ugotavljanje ob močni protislovenski propagandi ni primernega ozračja. Wernisch je namreč želel vse tiste, ki jim na Koroškem ne ugaja, spra-

viti čez Karavanke, slovenske napise pa je označil za nepotrebne, ker jih pravi Korošci ne razumejo. Tako je mogel Vospernik k svoji izjavi dodati še en razlog: Ker morejo razni Wernischi izpovedovati svoje nedemokratsko mišljenje.

446. V „mestnih pogovorih“ (Op. 562) je bilo povedano, da Slovenci odklanjajo ugotavljanje, ker na Koroškem ni svobode misli. Pritisk je navzoč vsepovsod. Dr. Vospernik je dejal, da bi bilo ugotavljanje mogoče v ustreznih razmerah. Z manjšino je mogoče ravnati na tri načine: Država jo zatira, jo tolerira ali vsestransko podpira. Če bi oblast Slovence vsestransko podpirala, ne bi nič imeli proti ugotavljanju. Trenutno pa so na prehodu od zatiranja do toleriranja. Zato so proti ugotavljanju.

447. Dr. Franci Zwitter, predsednik ZSO, je dne 14. 10. 1973 na proslavi obletnice kmečkih puntov na Koroškem dejal: Za ljudi, ki zahtevajo iztrebitev slovenskega naroda, je zahteva po ugotavljanju samo zahteva po miniranju sleherne pravice. Obljube priznavanja in dodelitve takih pravic na osnovi ugotavljanja v danih razmerah po stoletnem tlačenju, po delitvi našega ljudstva na devet jezikovnih kategorij, po vsakodnevnih grožnjah in po poznanih pogromih na naše pravice, po dejanskih atentatih na imetje in življenje naših ljudi, ne pomenijo proženja roke sprave, marveč javno vojno napoved.

Če je tako ugotavljanje za nemške nacionaliste pogoj za priznavanje pravic, je za nas kakršnakoli vsilitev takega ugotavljanja nesprejemljiv ultimat, ki ga absolutno odklanjamo kot način reševanja življenjskih vprašanj, kajti taka oblika reševanja pod pritiskom groženj in atentatov ne pomeni nič drugega kot pričetek urešničitve leta 1970 v Ruf der Heimat napovedane narodnostne politike s ciljem čimprejšnje iztrebitve naše narodnostne skupnosti in izpolnitev poznanega nacističnega povelja: Macht mir das Land deutsch! To pa pomeni za nas napoved boja na življenje in smrt (Glej Op. 564).

Zato je roganje v obraz narodnostni skupnosti, če nas kdo po stoletja dolgem zapostavljanju ter po 50 in 20 letnem odrekavanju mednarodno zagotovljenih pravic misli najprej prešteti in nam potem na osnovi tako dosežene številke deliti miloščine. Koroški Slovenci nismo številke, smo ljudje, ki kakor vsi ponižani in razžaljeni zahtevamo človekove pravice in se zanje

borimo“ (Op. 565). Do tu dr. Zwitter.

Glede tega splošnega pritiska je dr. Inzko zapisal: Čisto gotovo ni v Zahodni Evropi manjšine, ki bi bila pod takim političnim pritiskom in bi morala biti za svoj obstoj tako zaskrbljena kot slovenska manjšina na Koroškem (Op. 545 in 566).

448. V dunajski Die Furche je dr. Inzko dne 8. 12. 1973 podrobno navedel razloge, zakaj se Slovenci tako močno upirajo ugotavljanju.

Ugotavljanje jezikovne pripadnosti bi dalo le skaženo podobo dejanskih jezikovnih razmer, ker se znaten del prebivalstva, ki govori slovensko, iz raznih vzrokov ne upa priznavati k slovenski narodnosti. Glavni vzrok je v šolskih razmerah preteklosti. Več desetletij se je slovenski jezik v ljudskih šolah Južne Koroške moral zadovoljiti s položajem pomožnega jezika. Na „utrakvističnih“ šolah pred letom 1918 in v prvi republiki je bila slovenščina v 1. in 2. razredu le toliko časa v rabi, da je slovenski otrok mogel slediti pouku v nemškem jeziku. Od 3. razreda dalje je bila nemščina izključni učni jezik. Učni načrt je sicer predvideval 3 ure slovenščine, a po odloku deželnega šolskega sveta je otrok mogel biti tega pouka oproščen. Slovenski otrok je ostal pri besednem zakladu, ki ga je prejel v domači hiši. Malo kdo se je mogel slovenskega književnega jezika dobro naučiti. Nihče ni šolarjem govoril o kulturnem in duhovnem življenju lastnega naroda. Tako so bili celi rodovi odtujeni slovenski narodnosti.

V času nacizma (1938—1945) ni bilo na Južnem Koroškem nikakega slovenskega pouka. Cel rod bodočih mater in očetov ni slišal v šoli ene slovenske besede. Po letu 1941 je država izsilila prepoved slovenščine tudi v cerkvi, pozneje celo v splošnem življenju Južne Koroške. K temu je treba dodati politično preganjanje slovenskih družin v tem času.

Jasno je, da se taki dogodki pri manjšini še danes močno poznajo. Tudi ni čudno, da je po vsem tem pogum za priznanje narodnosti vedno bolj plahnel. Tako bi ugotavljanje ne dalo resnične podobe dejanskega jezikovnega stanja. Zaradi političnih in psiholoških razmer na Koroškem bi za manjšino izpadlo še slabše kakor štetje leta 1971. Vprašanje je, ali bi se 15.000 članov manjšine priznalo k slovenskemu jeziku.

V nasprotju s tem stojijo dejanske jezikovne razmere. Kdor bi prišel v južno-

koroške vasi, bi slišal veliko slovenske govorice, pa čeprav je ljudsko štetje v marikateri vasi ugotovilo zelo nizek odstotek Slovencev. Avstrijski strokovnjak za mednarodno pravo dr. Veiter govori v svoji knjigi (Op. 494) o več ko 50.000 jezikovnih Slovencev. Število je gotovo še višje, a če sprejmemo samo to številko, že moramo uvideti, v kako zadrego bi nas ugotavljanje spravilo in kakšne posledice bi za slovensko narodnost imelo. Izid bi bil močno zoženje pravic, ki manjšini po členu 7 državne pogodbe pripadajo, zlasti glede področja slovenskega uradnega jezika in dvojezičnih napisov.

Proti ugotavljanju manjšine govorijo torej tile razlogi:

1) Avstrija se je v členu 7 državne pogodbe obvezala tudi k postavitvi dvojezičnih napisov. Ne pri pogajanjih za državno pogodbo ne pri podpisu te pogodbe ni nihče podvomil o naselitvenem prostoru Slovencev.

2) Ne pred podpisom ne ob podpisu državne pogodbe ni izpolnitve obveznosti, izvirajočih iz pogodbe, nihče spravljal v odvisnost od ugotavljanja manjšine.

3. Ozemlje, na katerem so Nemci in Slovenci skupaj naseljeni, je poznano. Krije se s področjem veljavnega manjšinskega šolskega zakona iz leta 1959, kakor tudi z odlokom koroškega deželnega glavarja glede rabe slvenščine kot uradnega jezika iz leta 1968. V tem odloku o slovenskem uradnem jeziku, ki pomeni prehodne rešitve, so občine posamič naštete. Čeprav so vsi dosedanji zakoni glede izvedbe člena 7 kakor tudi odlok deželnega glavarja nastali brez sodelovanja manjšine, Slovenci področje, za katero šolski zakon in odlok veljata, priznajo kot tisto območje, na katerem mora biti člen 7 izveden.

4) Kot rečeno, bi ugotavljanje manjšine s pomočjo ljudskega štetja dalo le skazeno podobo dejanskih jezikovnih razmer na Južnem Koroškem. Razlogov je veliko in je o njih že delno bil govor.

5. Neki krogi bi iz novega ljudskega štetja napravili ljudsko glasovanje za Avstrijo ali proti njej.

6. Najnovejši atentati na Koroškem dokazujejo, da pritisk na manjšino ni zgolj fizičen.

7) Besedilo državne pogodbe je jasno. V členu 7/3 je rečeno, da je v upravnih in sodnih okrajih Koroške s slovenskim in mešanim prebivalstvom slovenski jezik dodatno k nemščini pripuščen kot uradni jezik. V teh okrajih so oznake in napisi to-

pografske narave sestavljeni tako v slovenščini kot tudi v nemščini. Občine s slovenskim ali mešanim prebivalstvom so v odloku koroške deželne vlade glede uradnega jezika poimensko navedene. V teh občinah — tako je stališče slovenskih organizacij — naj se izvede člen 7 (Op. 567). Do tu dr. Inzko.

449. Podpredsednik NSKS, dr. Matevž Grilc, je pred 3.000 udeleženci demonstracije za pravice koroških Slovencev in proti ugotavljanju manjšine dne 25. 10. 1973 v Celovcu med drugim odklonil ugotavljanje manjšine v katerikoli obliki in dejal: „Zavedamo se, da je v današnji situaciji tako ugotavljanje fraza in roganje v obraz narodnostni skupnosti. Po stoletja dolgem zapostavljanju ter po 50 in 20 letni odrekani tudi mednarodno zagotovljenih pravic, nas mislijo danes šteti kakor živino. Tako ugotavljanje ne bi pomenilo nič drugega kakor preštevanje tistih Slovencev, ki do danes še niso klonili nacionalističnemu pritisku. Naknadno bi legalizirali ta pritisk in raznarodovanje.“

Nato je govoril o napadih na pravice manjšine in dejal: „V takem ozračju govorijo danes nekateri krogi, med njimi Feldnerjev KHD, da je priznavalni princip najbolj demokratičen. Pri tem se mi vsiljuje primerjava s procesi proti čarovnicam v srednjem veku. Danes vemo, da niso bile v zvezi s hudičem in niso pričarale toče. Vendar je veliko obtoženk čarovnije priznalo, potem ko so jih z raznimi mučenji prisilili, in le malo jih je ostalo trdnih. Tudi na nas je bil in je še nacionalistični pritisk močan, smo zapostavljeni in neenakopravni. Pod tem pritiskom se mnogi priznavajo za Nemce, četudi dobro vedo, da niso, da bi se izognili zapostavljanju. Takšen je torej ta priznavalni princip, ki naj bi bil demokratičen“ (Op. 568).

450. Tudi nekateri drugi Avstrijci ugotavljanje obsojajo. Dr. Heyer je že leta 1968 zapisal: Dokler bodo koroški Slovenci živeli v strahu za svoj narodni in gospodarski obstanek, je govor o ugotavljanju manjšine brez pomena (Op. 569).

Dr. Veiter je dne 11. 3. 1971 izjavil: Za določitev jezikovno mešanih občin ali dvojezičnega ozemlja zaradi izpolnitve člena 7 ugotavljanje manjšine ni potrebna osnova. Gre vendar zgolj za jezikovno pravo glede zahteve po rabi ali upoštevanju slovenščine, tako da ugotovitev števila oseb, ki spadajo k slovenskemu narodu ali se k njemu priznavajo, ne bi prav nič

razčistilo vprašanja, koliko ljudi je po jeziku Slovencev ali koliko jih govori slovensko (Op. 323).

Nadalje ugotavlja dr. Veiter, da se v nobeni evropski državi narodne skupine ne ugotavljajo s štetjem (Op. 570, prim. 7. del 41).

451. Iz istega razloga in zaradi diskriminacije, katere so deležni koroški Slovenci, je ob 25-letnici Izjave Združenih narodov o človekovih pravicah (10. 12. 1948) poudarila neupravičenost zahteve po ugotavljanju manjšine tudi Avstrijska Liga za človekove pravice, katere glavni tajnik je Slovcem zelo naklonjeni profesor dr. Erich Körner. Po omembi nasilja, ki ponekod vlada, je Liga izjavila: „Pri tem ne smemo pozabiti, da pri stopnji civilizacije, ki jo je naša država dosegla, ni veliko manjša sramota, če mi sodržavljanec na Južnem Koroškem, ki govorijo drug jezik in delijo z nami isto usodo, pogosto čislamo za manjvredne in se večja število tistih, ki so Slovcem pripravljene priznati za njihov obstoj potrebne in v državni pogodbi zagotovljene jim pravice le po predhodnem „uradnem“ ugotavljanju manjšine, ki se nikjer v Evropi ne izvaja“ (Op. 571).

452. Proti ugotavljanju manjšine navedemo še razlog slovenskega pravika dr. Vlada Benka iz Ljubljane: „Ko se avstrijske oblasti, pa tudi vodilni izvedenci za manjšinska vprašanja sklicujejo na to, da je uresničevanje manjšinskega varstva povezano z vprašanjem kvantitete manjšine, nadalje, da uresničitev člena 7 ni bila mogoča zavoljo tega, ker ni bilo mogoče ugotoviti števila manjšine, ne upoštevajo stališča Podkomisije OZN za boj proti diskriminacijskim ukrepom in za zaščito manjšin, ki pravi, da v načelu ni potrebno nobeno posebno število (*quantité considerable*) pripadnikov zato, da lahko govorimo o manjšini. Tudi njihovo najmanjše število mora biti zaščiten pred diskriminacijo, še posebej pa deležno vsega, kar izpoveduje Deklaracija o človeških pravicah“ (Op. 572).

Ugotavljanje in avstrijski politiki do l. 1972

453. Zaradi odpora slovenskih voditeljev in tistih redkih tujih glasov, ki so jih podpirali, so odločujoči avstrijski politiki vsaj začasno opustili misel na ugotavljanje manjšine in pripravili osnutek zakona o

dvojezičnih napisih brez izrednega ugotavljanja manjšine.

Najprej so se izjavili proti ugotavljanju Wagner, Sima in Kreisky (t. 236). Pomembna je izjava, ki jo je dne 24. 11. 1970 v imenu SP kot glavni govornik dal v deželni zboru deželni svetnik Leopold Wagner, ki je leta 1973 postal predsednik deželne SP in leta 1974 deželni glavar. On in Sima sta jasno odklonila ugotavljanje manjšine kot neprimerno sredstvo za reševanje koroškega manjšinskega vprašanja (Op. 368 in t. 235).

454. Zunanji minister Kirchschräger je dne 11. 3. 1971 dejal, da bi ugotavljanje nujno zahtevalo neko agitiranje za postopek ugotavljanja. Že samo tako agitiranje bi moglo na obeh straneh spet premočno prebuditi narodnostna čustva. (Op. 348).

Podobno se je Sima ponovno izrekel proti ugotavljanju, ker bi pri tem nastal narodnostni boj (Op. 358). Junija 1972 je v deželni zbornici priznal, da v deželi ozračje še da'č ni razkuženo in da ne vlada takšna strpnost, ki bi omogočala svobodno izražanje mnenja (Op. 529). Mož si pri teh lepih izjavah o nestrpnosti in nevarnosti narodnega boja pač ni mislil, da bo poleg Slovencev on največja žrtev neonacistične nestrpnosti.

455. Da na Koroškem ugotavljanje ni izvedljivo, ker ne bi prišlo do proste odločitve, je ob isti priliki priznal Slovcem še najbolj naklonjen nemški socialistični poslanec J. Guttenbrunner. V dokaz je navajal stavek, ki se čuje: „Če komu ni prav, naj poveže culo in gre!“ Poslancu Silli (FP) pa je dejal: „In, kolega Silla, ugotavljanje manjšine bi imelo svoj smisel le tedaj, če bi bil dokončen izid ta, da manjšine ni!“ Guttenbrunner torej dobro ve, da je namen ugotavljanja številčno uničenje manjšine. Brambovce pa je vprašal, ali je bil cilj njihovega boja iztrebljenje manjšine (Op. 529).

456. Predsednik kluba socialistov, I. Gratz, je dne 6. 7. 1972 v parlamentarni razpravi o zakonskem osnutku nasprotnike opozoril na šestmesečni rok, kateremu bi šele moglo slediti tajno ugotavljanje in v katerem bi se napetost v deželi spet zvišala. Povedal je, da so glede ugotavljanja socialisti tokrat istega mnenja kot strokovnjak manjšinskega prava, dr. Veiter, ki pozna še druge objektivne postopke. Zaradi lepšega je še dodal: Lahko smo veliko dušni do manjšine (Op. 541). V resnici so Veiterjevi predlogi bili Slovcem bolj na-

klonjeni kot postopki socialistov v tem primeru.

457. V takem ozračju so tudi voditelji VP navidez popustili. Kljub lastnemu načrtu VP za rešitev vprašanja dvojezičnih napisov, po katerem bi občine odločale o izpolnitvi državne pogodbe, se je predsednik stranke dr. Schleinzer izrekel proti ugotavljanju (Op. 573). Predsednik koroškega deželnega zbora in poslanec VP dr. W. Mayrhofer pa je v deželnem zboru povedal, da ugotavljanja osebno več ne zagovarja (prim. 7 del. t. 34), ker se brez privoljenja manjšine ne dajo izvajati določila, sklenjena v njen prid: „Nobena oblast ne sme reči državljanom, naj se izpovedó. Na tem področju živijo ljudje, ki po naključju stojijo na tej ali oni strani“ (Op. 529). Seveda se Mayrhofer s tem še ni zavzel za to, da se Slovencem kaj da brez ugotavljanja.

458. Potem ko je neonacistični orkan podrl vse dvojezične napise, so se ljudje, ki so dajali gornje izjave, spet začeli navduševati za ugotavljanje. Deželni glavar Sima pa je ostal trden do padca: Ko je bila dežela najbolj razburkana, je dejal, da je za koroške razmere ugotavljanje manjšine neizvršljivo, čeprav bi se teoretično mogla ta metoda zagovarjati. Z ostrimi besedami je pozval VP, naj končno pove, ali je za ugotavljanje ali ne (Op. 574).

Pa tudi dr. Kreisky je v Celovcu še 28. 10. 1972 priznal, da v državni pogodbi ni govora o velikosti manjšine, in naj nihče ne misli, da se Avstrija ni dolžna po njej ravnati. Državna pogodba natančno določa pravice manjšine brez ugotavljanja njene moči (Op. 575).

Žal je mož na vse to kmalu pričel pozabljati.

Ugotavljanje je nelogično

460. O bistvu ugotavljanja manjšine razpravlja dr. Maria Rebernik in pravi da bi se vprašanje ugotavljanja rešilo samo po sebi, če bi koroški Slovenci in vse avstrijsko ljudstvo čisto preprosto in iskreno preiskalo svoje prirojene in pridobljene lastnosti in način vedenja. Nato govori o potrebi, da se Avstrijci priznajo za to, kar so, ker je priznanje k nečemu, kar človek ni, protinaravno. Človek more izbirati, v kateri državi bo živel. Ne more pa izbirati, ali se bo rodil kot Slovenec ali Nemec. Angleži, Irci, Škoti in Valižani

Prof. dr. Erich Koerner, glavni tajnik Avstrijske lige za človekove pravice

so vedno priznavali svoj narodnostni izvor, čeprav vsi govorijo angleško. Podobno spoštujejo ZDA etnične skupine in jim še potem, ko več rodov govori angleško, priznavajo njihove posebnosti. V Avstriji pa se Slovenci, ki imajo v sosednjih državah sorodnike, izjavljajo za Nemce brž ko znajo nemško. Sorodnike pa imenujejo Čuše. Rebernik vzklika: Kakšna logika, kakšna morala, kake državotvorne ideje! Krivo tega je mišljenje nemških križarskih redov, ki so Slovane načrtno germanizirali in jih razglasili za člane nemške rase. Toda naravni zakoni delujejo v ponemčenih Slovanih in mi Avstrijci naj bi to dokončno spoznali že zato, ker nam drugega ne preostaja. Ideje križarskih redov so naše mišljenje napravile neracionalno in nelogično. Zasebno mislimo drugače in pravilneje. V zasebnem pravu je npr. kaznivo, če se nekdo izda za drugo osebo ali k temu drugo osebo sili. Zato bi bilo ugotavljanje na Koroškem le sankcioniranje in nadaljevanje tragično-komične, na Srednjo Evropo omejene tradicije, ki jo moramo v našem času nujno čislati za do-celo preživeto. Tradicionalne ideje in cilji nemškega križarskega reda in njihovih

modernih naslednikov so proti naravnim zakonom in zato proti človekovemu pravu ter mednarodno nesprejemljive. Demokratično priznavalno načelo ne more nadomestiti naravnega zakona in človekovega prava. Velik del Avstrijcev ne pripada nemški rasi (Op. 576).

461. Taka sprememba mišljenja pa je za nemško in slovensko govoreče Avstrijce silno težavna. Ta ali oni Korošec prizna le ob izredni priliki svoje slovensko pokolenje, le redki priznajo to, kar so, očitno, samozavestno in nepreklicno. Navedemo dva primera:

Predsednik Avstrijske Lige za človekove pravice, Ferdinand Wedenig, je leta 1964 kot deželni glavar v svojem predavanju pred slovenskimi študenti v Podravljah dejal: „Med vami se ne čutim tujca. Vi ste Korošci ali 'koroški Slovenci' (besede v navednicah je govoril v slovenščini) in jaz sem tudi, čeprav malo 'skažen'. A jaz ne morem nič zato.“ Dr. Veiter pa pravi o njem, da je Slovenec po poreklu, drugače ga čišla za nemškega Korošca (Op. 577).

462. Pisatelj Perkonig je zapisal sam o sebi: „Moj oče... je znal slovensko govoriti in peti kot vsi ljudje njegovega rodu v Rožu. Enako kot drugi je slovensko govoril s posebno ljubeznijo, verjetno je tudi mislil po slovensko... Jaz (pa) sem bil zaradi lastnih zmot, ki so seveda izvirale tudi od krivih prerokov... drugi, nič manj lepi duši moje domovine odtujen. skozi vso mladost mi je duh časa dopovedoval in jaz sem se dal — Bogu bodi po toženo — pogovoriti, da ima slovenščina le manjšo pravico gosta pri nas v deželi, da ji je pri gospodarjevi mizi prisojeno molčati...“ (Op. 578).

463. Od samoobtožbe tovarišice Kamnig, da se slovenskega porekla sramuje (t. 377), je kljub pozivu Rebernikove, da se Avstrijci priznajo za to, kar so, prek priznanja deželnega glavarja Wedeniga, izrečenega med štirimi stenami, da je koroški Slovenec, čeprav nekoliko skažen, pa do izpovedi Perkoniga, da je njegov oče slovensko govoril, on pa bil zaradi lastnih zmot slovenstvu odtujen, je dolga in mučna pot, ki je marsikateri Korošec ne zmore in je zato sleherno ugotavljanje manjšine tudi po letu 1972 neprimerno, neloģično, nesprejemljivo in nemoralno in za avstrijsko pravno državo sramotno.

Igračkanje z izidi igračkanja

464. V upanju, da bo tudi brez ugotavljanja manjšine mogoče izpolniti še „zadnjo“ določbo člena 7, t. j. odstavek o topografskih napisih, sta se Sima in Kreisky vsaj začasno odrekla ugotavljanju in pričela premišljevali, kako bi nadomestila napise na čim ožjem in narodnostno čim bolj razbitem ozemlju.

Recept, po katerem sta se pri tem ravnala, se glasi:

1) Vzemí za osnovo štetje, ki se je vršilo 6 let po podpisu državne pogodbe in ki so v njem Slovence po zgledu nacistov razbili na najvišje število jezikovnih skupin.

2) Štej k Nemcem vse tiste, ki so svoj jezik sami imenovali vindiš ali so jih k temu zavedli števni komisarji.

3) Izračunaj za vsako vas posebej, ali tako dobljeno število slovensko govorečih vaščanov znese 20 odstotkov.

4) V vaseh, kjer se je to še zgodilo, pripiši k nemškemu kašipotu po možnosti narčno krajevno ime.

5) Tako dobiš minimalno in za KHD sprejemljivo rešitev zadnje še neizpolnjene določbe člena 7, ki bo domovini in tujini omogočila spoznanje, da bivajo Slovenci na Koroškem le še zelo raztreseni po nekaterih vaseh in jih le nepretrgani pogovori z oblastniki ohranjajo pri življenju.

Pri uporabi recepta kuhinje deželne vlade je prišlo do neverjetnih vratolomnosti. Dr. Tischler je izide oziroma prikrojavanja ljudskega štetja do vključno iz leta 1951 imenoval „igračkanje s številkami“ (Zahlenspiel, 7. del 52). Pri izdelavi zakonov za izpolnitev člena 7 so že leta 1959 in še bolj leta 1972 avstrijski politiki pokazali, da se znajo igrati tudi z izidi igračkanja in s samim členom 7.

465. Tretji odstavek člena 7 določa v zaščito koroških Slovencev: „V upravnih in sodnih okrajih Koroške s slovenskim in mešanim prebivalstvom je slovenski jezik dodatno k nemščini pripuščen kot uradni jezik. V teh okrajih so oznake in napisi topografske narave sestavljeni tako v slovenščini kot tudi v nemščini.“

Vsaka beseda je pomembna. O vsaki besedi je bilo že dosti pregovarjanja in ga bo verjetno še veliko.

466. Doslej je Avstrija obveznosti, ki so ji bile naložene v tem odstavku, skušala izpolniti na različne načine.

Urad deželne vlade, ki pravi, da za reševanje člena 7 ni pristojna, je leta 1968 izbrskal iz predala pozabljeni odlok iz leta 1955 glede rabe slovenščine v upravnih okrajih in dne 19. 8. 1968 glavarstva dvojezičnega ozemlja na ta odlok spomnil. Hkrati je glavar Sima županom dvojezičnih občin pisмено priporočil, naj se tudi oni po tem odloku ravnajo (Op. 579).

Zvezna vlada je glede istega odstavka izdala dva zakona, enega 19. 3. 1959 glede rabe slovenščine na sodiščih, drugega 6. 7. 1972 glede topografskih napisov.

Avstrija torej ni zmožna za ves 7. člen napraviti zakonov hkrati, ne v primernem roku, ne na isti zvezni ravni pa tudi ne z enakimi kriteriji.

467. Deželna vlada je izdala odloka in navodila za vse občine dvojezičnega ozemlja. Prav tako je zvezni manjšinski šolski zakon iz leta 1959 (odstavek 2 člena 7) ohranil fakultativno dvojezično šolo na vsem dvojezičnem ozemlju.

Pri izdelavi zakonov o rabi slovenščine na sodiščih in o topografskih napisih pa se je zvezna vlada opirala na ljudska štetja, čeravno velja člen 7 za vse dvojezično ozemlje.

468. Za delno izpolnitev obveznosti, izvirajočih iz enega in istega odstavka člena 7 državne pogodbe, je zvezna vlada za vsak zakon vzela za osnovo drugo ljudsko štetje in v drugačni obliki:

Za zakon o rabi slovenščine na sodiščih so zakonodajavci izbrali kot osnovo štetje iz leta 1951, to je štetje, ki se je izvršilo 4 leta pred podpisom državne pogodbe in 8 let pred izglasitvijo zakona.

Za osnutek zakona o topografskih napisih so vzeli kot osnovo štetje iz leta 1961, to je štetje, ki se je vršilo 6 let po podpisu državne pogodbe in 11 let pred izglasitvijo zakona.

469. Neresnost, nenatančnost in nezanesljivost avstrijskih ljudskih štetij so znane. Dr. Veiter pravi, da niti eno štetje, katero je izvedla Avstrija po letu 1923 do leta 1961 ni zanesljivo. Glede štetja leta 1923, pri katerem je bilo treba navesti „jezik, ki ga oseba najbolj tekoče uporablja in v katerem navadno misli“, pravi dr. Veiter, da more približno še veljati za pravilno (7 del 50 — 51). Nasprotno pa so socialisti to štetje izrečno zavračali. Arbeiterwille, Graz, je dne 5. 4. 1925 o njem pisala: „Trditev, da je na Koroškem le 37.000 Slovencev, je popoln

nesmisel. Ljudsko štetje iz leta 1923 se o narodni pripadnosti nikakor ne more vzeti za merilo, kajti lažniva agitacija, včasih tudi nasilje nemških nacionalcev, je doseglo, da so se prišteli k nemškemu občevalnemu jeziku tudi Slovenci, ki niti tekoče v nemščini ne znajo govoriti. Na Koroškem prebiva danes še 80.000 Slovencev“ (Op. 474, str. 215).

Ako dr. Veiter, ki skuša biti do Slovencev pravičen, tako milo ocenjuje isto ljudsko štetje, katero socialisti obsojajo, si lahko mislimo pravo vrednost drugih štetij, katere tudi dr. Veiter oceni kot za nezanesljiva.

Kljub temu jih avstrijski zakonodajavci jemljejo resno in se pri sestavi zakonov za izpolnitev člena 7 opirajo zdaj na štetje iz leta 1951, zdaj na ono iz leta 1961, kakor jim najbolj kaže.

Naj še dodamo, da je tudi dvojezična šola na določenem strnjem ozemlju bila vzpostavljena na osnovi ljudskega štetja in sicer iz leta 1910. Tako sloni sedanja avstrijska manjšinska zakonodaja kar na treh ljudskih štetjih.

470. Izgovor, da je potrebno uporabiti ljudsko štetje, ker se Slovenci ugotavljanju upirajo, je prazen, kajti člen 7 je uvedel teritorialni princip v zvezi s principom jezikovne skupnosti (Dr. Veiter in dr. Apovnik, Op. 580). Poleg tega je splošno pravno pravilo, da so ob sklepanju pogodb odločilne razmere v času sklepanja pogodbe, ne pa poznejše, razen če je kaj takega izrečno določeno (Op. 580).

Za izvedbo državne pogodbe iz leta 1955 torej štetje iz leta 1961 sploh ne pride v poštev. Vrh tega je notranje ministrstvo na vlogo obeh organizacij z dne 16. 2. 1961 odgovorilo dne 10. 3. 1961, da je „namig neke korespondence, da bi moglo biti štetje 1961, z ozirom na vprašanje po občevalnem jeziku, v zvezi z ugotavljanjem manjšine, brez vsake podlage“ (Op. 580).

Pa tudi uporaba štetja iz leta 1951, kakor vseh drugih po plebiscitu, je nezakonita. Zakon o ljudskih štetjih iz leta 1950, člen 4 (2) določa za vsa štetja v prvi in drugi republiki, da je dovoljeno uporabljati izide štetij le v statistične namene (Op. 580). Vrh tega je notranje ministrstvo leta 1951 še posebej zagotovilo, da izidi ljudskega štetja ne bodo odločali v narodnostno-političnih zadevah, temveč se bodo uporabljali zgolj v statistične namene (7 del, 49).

V resnici so bili izidi štetij iz leta 1951 in 1961 porabljeni v politične namene kot osnova za izdelavo dveh manjšinskih zakonov.

471. V obeh štetjih so povpraševali po občevalnem jeziku. Pri štetju leta 1951 po odločitvi notranjega ministrstva občevalni jezik ni bil ne materinski, ne znamenje narodne pripadnosti (7 del, 49).

Pred štetjem leta 1961 je isto ministrstvo odločilo, da je občevalni jezik tisti, ki se govori v družini, torej družinski jezik, ne splošni občevalni jezik. Vendar števeni komisarji tega ljudem na splošno niso pojasnili.

Pri štetju leta 1951 je bila slovensko govorečim Koroščem dana na voljo izbira med 5 jezikovnimi skupinami: slovensko, vindiš, nemško-slovensko, nemško-vindiš, in slovensko-vindiš. Leta 1961 so dodali še slovensko-nemško in nemško-vindiš.

472. Pri uporabi štetja iz leta 1951 za zakon o rabi slovenščine na sodiščih so šteli za slovensko govoreče le tiste osebe, ki so same ali po števnih komisarijih navedle kot občevalni jezik slovenski ali slovenski-vindiš jezik. Zadnjih je bilo le 19, kar dokazuje, da skoraj nihče ne verjame v razloček med slovenskim in vindiš jezikom. Izključili pa so vse, ki so navedli kot občevalni jezik zgolj vindiš ali varianto z nemščino na prvem mestu. Dr. Veiter sicer trdi, da so bili šteti za Slovence vsi, ki so navedli kot občevalni jezik samo slovenščino ali pri mešanih variantah (Mischtypen) slovenščino na prvem mestu. V resnici je bila taka le ena varianta (slovensko-vindiš), kakor je razvidno iz tabele v isti Veiterjevi razpravi (Op. 5).

Pri izdelavi zakona o topografskih napisih so bili zakonodajavci pri uporabi štetja iz leta 1961 za spoznanje širokosrčnejši in so šteli med Slovence tudi tiste, ki so navedli kot občevalni jezik slovenščino v zvezi z nemščino na prvem ali drugem mestu. Vzrok bo pač ta, da je leta 1951 navedlo kot občevalni jezik „nemško-slovenski“ 8.614 oseb, leta 1961 pa le 3.479, kar ni moglo veliko povečati števila vasi s pravico do slovenskega kašipota.

473. Ne le leta 1959, temveč tudi leta 1972 pri izdelavi zakonov niso bili šteti za Slovence vsi tisti slovensko govoreči, ki so navedli pri štetju kot občevalni jezik „vindiš“ sam ali v zvezi z nemščino. Razlog je preprost. Leta 1951 so takih oseb našteali 19.766, leta 1961 pa še vedno 11.469 duš.

Ne smemo pa prezreti, da je za štetje leta 1951 glavar Wedenig, danes predsednik Avstrijske Lige za človekove pravice, izdal okrajnim glavarjem natančna navodila, naj števeni komisarji skrbno pazijo, da bodo ljudje zapisovali kot občevalni jezik vindiš in ne slovenski.

Ljudi, ki so navedli kot občevalni jezik vindiš, niso šteli med slovensko govoreče, čeravno stoji v „Avstrijskem besednjaku“ (Op. 510) napisano: „Windisch (Umgangssprache): slowenisch; die windische Sprache.“ Windisch ali Windische Sprache je torej isto kot slovenščina.

Vse to se je zgodilo, čeprav bi po mnenju dr. Veiterja morali šteti med slovensko govoreče vse tiste osebe, ki so kot občevalni jezik navedle slovenski ali vindiš jezik v katerikoli varianti.

474. Za plačilo, da so se Slovenci pri štetjih izdajali za Vindišarje, jim je leta 1972 glavar Sima vzdal priimek dvoživke (Op. 581).

Ker je v letu 1974 po zaslugi univ. profesorja dr. Issatschenka bilo že splošno sprejeto naziranje, da je vindiš jezik isto kot slovenski jezik, nastane vprašanje, ali bo Avstrija imela moralno silo, da manjšinska zakona, izdelana na osnovi umetnega in zlonamernega razločevanja med slovensko in vindiš govorečimi, popravi, ali pa bo zakona, narejena na neznanstveni osnovi, ohranjala v lastno sramoto (prim. Op. 589).

475. Cepljenje koroških Slovencev na številne jezikovne skupine in diskriminacija koroških Slovencev na splošno sta že bili predmet obravnave Odbora OZN v New Yorku za preprečevanje vseh oblik rasne diskriminacije. Odbor je v začetku aprila leta 1974 obravnaval avstrijsko poročilo, po katerem bi imele manjšine v Avstriji vse pravice. Kleine Zeitung je poročala, da so člani odbora ocenili manjšinsko zakonodajo za zadovoljivo. V resnici je jugoslovanski delegat opozoril odbor, da Avstrija krši konvencijo o preprečevanju diskriminacije. Egiptovski delegat je avstrijskemu zastopniku očital, da zanikava obstoj narodnih manjšin, ko trdi, da gre samo za jezikovne manjšine. Zahteval je pojasnilo, saj mu je znano, da so se Hrvati in Slovenci v Avstriji vedno imeli za posebni narodnostni skupini. Delegat ČSSR je hotel vedeti, kje v Avstriji pravzaprav bivajo Slovenci, kajti poročilo vzbuja vtis, da so razkropljeni kot nomadi. Delegati

Francije, Zahodne Nemčije, Ekvadorja, Indije, Kanade in Kuvajta so zahtevali nova pojasnila zlasti glede prepovedi nacističnih organizacij in možnosti obrambe manjšine pred diskriminacijo. Avstrijski predstavnik dr. Willibald Pahr je mogel šele naslednji dan na vprašanje delno odgovoriti. Opravičeval je obstoj devetih kategorij prebivalstva. Trditev, da v Avstriji ni narodnosti, je skušal pojasniti s tem, da je v Avstriji težko ugotoviti etnično poreklo. Vztrajal je pri trditvi, da gre za majhno število ljudi, ki žive samo v nekaterih delih Avstrije. Vendar je glede koroških Slovencev priznal, da pri njih že nekaj let naraščajo nacionalna stremeljenja (Op. 582).

476. Obakrat so pri sestavi zakonov, s katerimi so hoteli manjšino čim bolj opehariti, vzeli za osnovo odstotek 20.

Slovenski politični organizaciji zavračata rabo kateregakoli štetja in odstotka za uresničenje obveznosti, izvirajočih iz člena 7. Dr. Veiter štetje in odstotek sprejme, a predlaga štetje iz leta 1951 in odstotek 10, ker se mu zdi 20% veliko previsok.

Če Avstrijci za vsako ceno vztrajajo pri zahtevi, da se določi dvojezično ozemlje na osnovi ljudskega štetja in odstotka, morajo upoštevati, da sta ljudsko štetje (leta 1910) in odstotek 10 že bila porabljeni za vzpostavitev obvezne dvojezične šole na določenem ozemlju, in da se tudi Južni Tirolci oklepajo izključno štetja iz leta 1910, zavračajo pa kot nezanesljiva vsa štetja, izvršena v Italiji (Op. 583). Toliko bolj morejo koroški Slovenci zavračati štetja, izvršena po plebiscitu v okoliščinah, ki jim jemljejo verodostojnost (t. 469).

477. Pri zakonu o rabi slovenščine na sodiščih so se zakonodajavci držali besedila — ne duha — državne pogodbe in so se ozirali izključno na meje obstoječih sodnih okrajev.

Pri izdelavi zakona o dvojezičnih napisih pa so izraz besedila državne pogodbe „v upravnih okrajih“ docela obšli in za vsako vas posebej izračunali, ali sme dobiti slovenski kašipot. Pri tem niso upoštevali, da je vas le del najmanjšega upravnege okraja, občine, in da bi izraz „upravni okraj“, rabljen v zvezi z izrazom „sodni okraj“, veliko prej pomenil večji okraj (Bezirk), ne pa občino (Gemeinde), nikoli pa „vas“ ali zaselek treh hiš.

478. Po zakonu iz leta 1959, izdelanem po teh samovoljno prirejenih ključih, je bila slovenščina pripuščena kot uradni jezik le v treh sodnih okrajih: v Železni Kapli (31,4%), v Pliberku (22,4%) in v Borovljah (20%). Če bi vzeli za osnovo 10% in šteli za Slovence vse, ki so svoj jezik imenovali „vindiš“, bi se število sodnih okrajev s slovenskim uradovanjem zelo povečalo (Op. 5).

Nekatere bivše občine, npr. Hodiše, so imele, oziroma imajo precej slovenskega prebivalstva. Zakonodajavci bi mogli v takih primerih meje sodnih okrajev spremeniti v korist slovenskih občin ali določiti slovenščino v vseh devetih sodnih okrajih, ki se v njih nahaja kaka slovenska občina. Dr. Veiter pravi, da bi samo to ustrezalo členu 7 (Op. 5), ki očitno hoče vsemu slovenskemu prebivalstvu zagotoviti pravico do rabe slovenščine na sodiščih.

479. Tudi zakon iz leta 1972 je samo delna izpolnitev določbe člena 7 o dvojezičnih napisih. Po njem je na papirju dobilo pravico do dvojezičnih kašipotov (ne pa napisov) samo 205 vasi, v resnici pa polovica manj (Op. 584), ker manjše vasi sploh nimajo kašipotov. Če bi vzeli nižji odstotek in upoštevali vse slovensko govoreče osebe, bi tudi večji kraji morali dobiti slovenske napise. Seveda bi morali dobiti slovenske napise vsi kraji, kjer so bili taki napisi že pred prvo svetovno vojno in teh je bilo leta 1910 na sedanjem Koroškem 884 (Op. 548). Podkloster si je npr. že leta 1849, brž ko so bili dovoljeni, preskrbel dvojezične napise. Občina Dhovše, danes ponemčena, si je prva po letu 1848 nabavila dvojezični pečatnik: „Dhovška srenja“, ki se je uporabljala do leta 1908 (Op. 474, str. 144 in 147).

480. Glede zakonov iz leta 1959 so zakonodajavci določili, da velja, dokler ne bo izvedeno ugotavljanje manjšine. Pri zakonu iz leta 1972 te določbe niso ponovili, pa tudi one iz leta 1959 ne preklicali.

481. Za rabo slovenščine na treh sodiščih se morajo Slovenci potegovati kljub obstoječemu zakonu. Dr. Tischler je leta 1972 v Dragi dejal, da je dopustitev slovenščine kot drugega uradnega jezika brez slovenskih sodnikov brezpredmetna (Op. 584).

Kljub temu se Avstrija v poročilu Odboru za preprečenje diskriminacije s tem zakonom baha in ga obširno navaja: „Na temelju tega zakona morejo biti vloge na-

pisane v slovenščini in sodišče jih mora prevesti. V sodnih postopkih smejo prizadeti, vključno priče, *ne glede na to, ali znajo nemško*, slovensko govoriti. Če se kdo osebno posluži te pravice, mora sodnik obravnavo voditi v obeh jezikih (če potreba, s pomočjo prevajalcev). V takem primeru je treba sodni zapisnik napraviti v obeh jezikih in sodbo takoj prevesti v slovenščino...“ (Op. 585).

Resnično stanje je seveda drugačno. Leta 1974 je stal pred sodiščem v Borovljah slovenski učitelj Jožko Wrolich. Branil ga je dr. Grilc. Sodnik dr. Heinrich Stotter je branilčev predlog, naj obravnavo odloži in vabi obdolženca v slovenščini ter naj sodišče prevede ves kazenski akt — tudi ovadbo ter kazenski predlog — v slovenščino, zavrnil z utemeljitvijo, da je obdolženec učitelj in zaradi tega okoliščine pričajo, da obvlada v zadostni meri tudi nemščino (Op. 586).

482. Isto avstrijsko poročilo Odboru OZN obširno navaja navodila Urada deželne vlade upravnim oblastem, navdilo zvezne vlade zveznim oblastem ter navdilo deželnega glavarja občinam, naj sprejemajo vloge v slovenščini (Op. 585).

483. Avstrijsko poročilo navaja tudi zakon iz leta 1972 in pravi, da „uvaja določila o namestitvi dvojezičnih označb in napisov topografske narave v krajih, ki imajo slovensko ali dvojezično prebivalstvo“ (Op. 585).

Resnično stanje je seveda drugačno. Zakona o dvojezičnih napisih država sama ne spoštuje. Postavljenih napisov ni uspešno branila, niti ni postavila novih, tako da od 10. 10. 1972 niti tistih nekaj vasi, kar jih je slovenske kašipote dobilo, nima slovenskih napisov. Pač pa je državna oblast namesto podrtih dvojezičnih napi-

sov pričela postavljati spet samo nemške (Glej t. 403).

484. Glede zakona o rabi slovenščine na sodiščih pravi dr. Veiter, da je bil „premal premišljen“ (7 del, 73).

Glede zakona o napisih je dr. Veiter dne 30. 10. 1972 na TV dejal, da „zakon o dvojezičnih napisih ni izpolnitev državne pogodbe. Ni tako prirejen, da bi ga manjšina lahko sprejela, večina pa tolerirala. Bil je prehitro sprejet, zlasti pa ni nihče vprašal manjšine, kaj o njem misli“ (Op. 588).

Pa tudi strokovnjakov ni nihče vprašal, kaj mislijo o zakonu. Pobudnik zakona, glavar Sima, je odkrito povedal, da se mu mnenje strokovnjakov ne zdi sprejemljivo za dejanske razmere na Koroškem in dodal: Dr. Veiter je stvari več škodil kot koristil“ (Op. 589).

Zakon o dvojezičnih napisih je bil tako slabo narejen, da ni le spodnesel svojega pobudnika Hansa Simo, temveč je bil z njim nemara tudi sam pokopan, Dr. Veiter ga imenuje „nesmiseln zakon, ki po mnenju vseh članov (študijske komisije o dvojezičnih napisih) ne sme biti oživiljen (Op. 590 in 591).

485. Slej ko prej torej velja, kar je dr. Veiter leta 1970 ugotovil: „Člen 7 dunajske državne pogodbe je takorekoč ostal neizpolnjen in to 15 let po njeni sklenitvi“ (Op. 572).

Tako se „pravna in miroljubna“ Avstrija igračka z izidi igračkanja in s samim členom 7 državne pogodbe, ko skuša njeno besedilo in dvojezično ozemlje čim bolj zožiti. Slovence za njihove pravice opehariti in jih s pomočjo nemškega pouka in verouka že skoraj ponemčiti.

Na srečo koroških Slovencev svet to igro Avstrije vedno bolj spoznava ter ji vedno manj verjame in zaupa

POPRAVKI K LETNIKU 1971—1972

Točka 190. Navedeni argentinski vir (Op. 264) trdi, da so duhovnika pahnili skozi okno, NT 1973, 40, 5 pa pravi, da so ga hoteli pahniti.

Točka 213, vrsta 7: Bilo bi naravno, da bi se avstrijska vlada skušala izkazati vredno zaupanja zaveznikov...

Str. 35, vrsta 3: skrajnežev, prav: ekstremističnih govornikov.

Točka 239, odst. 2, vrsta 6: Op. 733, — prav: 373.

Stran 37 spodaj in 38 zgoraj: Citat se pravilno glasi: „Zgodovina torej na Koroškem še ni potegnila črte. Zariše jo med dvema narodoma, ko enega od obeh ni več. Tako je obrambni boj iz leta 1920 leta 1970 še vedno obrambni boj z orožjem srca in duha in tako bo ostal, dokler bo na eni strani nemško ljudstvo, na drugi slovensko“ (Op. 545).

O P O M B E

Kratice glej v Zborniku 1971 — 1972, opombe 1 — 438 v prejšnjih Zbornikih.

439: Kratka zgodovina koroških Slovencev v prvih stoletjih po naselitvi je tale: Langobardi so 3. 4. 568 odšli iz Panonije v Italijo. Slovanski rodovi, ki so živeli vzhodno od njih, so deloma v odvisnosti od Obrov zasedli Panonijo, Kras in Vzhodne Alpe. Sedanja Koroško so zasedli ob Dravi in pritokih, 30 let pozneje so že bili na današnjem Vzhodnem Tirolskem. Njihovo središče je postalo sedanje Gosposvetsko polje, kjer je ležalo v razvalinah mesto Virunum. Zasedli so vso Koroško in poslovenili ostanke polatinjenih Kelto-v, ki so deželi ohranili več keltskih imen. Obri so jim pomagali v bojih z Bavarci in Furlani. Po porazu Obrov pri Carigradu so se otrsli obrskega pokroviteljstva in prišli v Samovo državo. Iz 7. stoletja je znan knez Valuk. Meje njegove države Karantanije so obsegale sedanjo Koroško, velik del štajerske in Tirolske. Pozneje je Karantanija obsegala tudi del sedanje Gornje in Dolnje Avstrije. Po razpadu Samove države so ohranili neodvisnost. Uspešno so se upirali Obrom in udirali na Bavarsko in v Furlanijo. Z Bavarci so sklenili zvezo proti Obrom in Frankom. Od Frankov poraženi Bavarci so morali priznati nadoblast zmagovalcev. Proti Obrom so Karantanci poklicali na pomoč Bavarce, nakar so morali sredi 8. stoletja priznati bavarsko-frankovsko nadoblast. Samostojnost karantanske države je prenehala. Ko je Karel Veliki tudi Obre dokončno porazil, so bili Karantanci trdno vključeni v frankovsko državo. Ker so se pridružili hrvatskemu knezu Ljudevitu, ki se je Frankom upiral, so po Ljudovitevem porazu izgubili samoupravo. Odtlej so Franki deželi postavljali svoje grofe, ki so na svoja posestva naseljevali Bavarce. Leta 843 je Karantanija prišla v vzhodno frankovsko državo. Leta 976 je bila ločena od Bavarske in povzdignjena v vojvodino. Leta 1035 je bila vojvodina omejena na sedanjo Koroško, v kateri so Slovenci še nadalje umeščali vojvode v svojem jeziku do leta 1414 (Op. 456 i. dr.)

440: Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Bogo Grafenauer, Ljubljana 1952, 623 strani.

- 441: NT 1971, 6, 2.
- 442: NT 1971, 4, 2.
- 443: KG 1972, 41, 1.
- 444: NT 1971, 4, 4.
- 445: NT 1973, 6, 2.
- 446: NT 1972, 46, 8.
- 447: NT 1972, 45, 1.
- 448: KG 1972, 41, 1.

449: NT 1972, 48, 3. Nekateri koroški plemiči so slovensko govorili ali podpirali slovensko knjigo. O Janezu Ambrožu Thurnu piše življenjepisec, da sta mu „nemški in slovenski jezik bila prirodjena.“ Bil je pilsberški grof od leta 1601 — 1621. Koroški

baroni Ungnadi so podpirali tiskanje in izdajanje slovenskih protestantskih knjig in jih širili po Koroški (NT 1973, 6, 3.).

450: SV 1972, 1, 3.
451: NT 1971, 35, 3 in Gradivo 1967, Ljubljana.

452: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Spreobrnenje Bavarcev in Karantancev) iz leta 871. Spis je delo salzburškega duhovnika o stikih Salzburga s Slovenci do nastopa Metoda v Spodnji Panoniji in je poglaviti vir za najstarejšo zgodovino karantanskih Slovencev (Op. 440, str. 69 in 507).

453: *Die Furche* 1963, 13, 4.

454: NT 1972, 42, 4.

455: *Geschichte Österreich* 1, 33 in NT 1969, 12, 5 (Pokristjanjenje je pomenilo pomenčevanje).

456: *Koroški Slovenci*, 1. zvezek, Celovec, 1955, Franc Erjavec.

457: *Minoritäten — nicht Fremdkörper, sondern Brüder*, dr. E. Körner, NT 1969, 50 — 1970, 4 ali *Beiträge zur politischen Bildung und Gegenwartsgeschichte* 96, Dunaj 1970, str. 1. 8.

458: Enea Silvio Piccolomini iz Siene, poznejši Pij 2 (1458 — 1464), je leta 1458 v opisu Evrope (*De Europa*) opisal ustoličenje koroških vojvod. Opis v izvirniku in prevodu navaja Grafenauer (Op. 440, 129 — 131).

459: Jakob Unrest, župnik pri št. Martinu na Dholci nad Vrbskim jezerom od leta 1466 — 1500. Po letu 1480 je spisal Koroško Kroniko, v kateri opisuje ustoličenje (Op. 440 134 — 140.).

460: *Kirchengeschichte Österreich* 1, 76 in NT 69, 12, 5.

461: *Das Menschenrecht*, Dunaj, nov. 1958, *Was geht in Südkärnten vor sich*, Dr. E. Körner.

462: *Neue Illustrierte Wochenschau*, 28. 4. 1973, Wolfgang B. Böösche in NT 1973, 33, 5.

463: NT 1973, 32, 5.

464: NT 1972, 47, 2.

465: Kosezi so bili poseben socialni sloj, vmesna plast med svobodnjaki in fevdalnim plemstvom. Živeli so v lastnih naseljih, Kazazah. Nemci takega sloja niso poznali. Kazaze so imenovali Edling, koseze pa Edlingerje. Pri izbiri in ustoličenju vojvod so kosezi imeli glavno besedo. Pozneje jih je pri ustoličenju nadomestil en sam predstavnik (Op. 456, 51-53 in Op. 440, 382). Nanje spominja tudi priimek Kosanec.

466: Ako bi bila tudi v slovenščini beseda „Kazaze“ ali „Kazase“ nastala pred besedo „kosez“, bi se morda smela vzeti v pretres možnost, ki bi se vsaj kakemu Latincu sama vsiljevala. Čeprav velja pravilo, da se je treba ogibati etimologije, ki se zdi najnaravnejša in najlažja, bi vendarle bilo dobro odgovoriti na vprašanje ali Kazaze re pridejo od poznolatinške besede „casas“ (izg

kazas ali kasas), slov. „hiše“. Knezovi spremljevalci so ob prihodu na Koroško gotovo našli okrog porušene Virunuma nekaj polatinjenih Keltov in od njih prevzeli hiše ter odtlej hodili s knezovega dvora in svoje kazas-e. Za „Edling“ pri Sv. Štefanu v Ziljski dolini se sploh navajati dve imeni: Kazaze in Kajžice (Op. 440, 323 in 330). Latinska beseda „casa“ je pomenilo slabo hišo, kakor še danes beseda „hiša“ pri Čehih in Rusih pomeni slabo hišo. A verjetno so bile hiše v Karantani še vedno imenitnejše kot slovenske hiše v pradomovini in bi Slovenci ohranili to ime za hiše družinikov. Latinske besede so se že v 4. stoletju pričele rabiti v 4. sklonu (casae — casus).

467: Štajerski vitez Otokar je spesnil „Avstrijsko rimano kroniko“, v kateri opisuje tudi ustoličenje Majnharda Tirolskega iz leta 1286. Delo je napisal po letu 1306 (Op. 440, 82-92).

468: Janez Vetrinjski, po rodu Francoz, je bil opat v Vetrinju. Po letu 1340 je spisal v latinščini „Knjigi resničnih zgodb“, v kateri opisuje ustoličenje M. Tirolskega, pri katerem ni bil navzoč. Opis je ohranjen v konceptu in v čistopisu, ki se nekoliko razlikujeta. Na kratko je opisal tudi ustoličenje Habsburžanov: Otona (1335) in Albrehta (1342). Bil je menda navzoč pri obeh, gotovo pa pri zadnjem (Op. 440, 92-115).

469: Opat je pisal po tem, kar je „ali sam videl, slišal ali tudi našel zapisano.“ Uporabljal je samostanske arhive. Imel je stike z odličniki. Pri ustoličenju prvega Habsburžana poudarja, da je sedel na stol po isti šegi kot Majnhard, po navadi, ki so jo terjali velikaši dežele. Poudari, da noben vojvoda ne more podeljevati fevdov, če se ne drži starih šeg namreč, da se slovesno ustoliči. Pri ustoličenju Albrehta spet poudari, da se je vršilo po prej povedani šegi. Majnhardovo ustoličenje je bilo torej enako, opravljeno na istem knežjem kamnu kot prvih Habsburžanov (Op. 468).

470: Tomaž Ebendorfer (1387—1464) je po letu 1440 spisal „Avstrijsko kroniko“, v kateri opisuje tudi ustoličenje Majnharda Tirolskega (Op. 440, 120-127).

471: „švabsko zrcalo“ (Schwabenspiegel) je v letih 1274—1275 spisal verjetno neki minorit. V celoti ali delno je ohranjenih okrog 400 rokopisov tega pravnega spisa. Samo v dveh od njih se je ohranil tudi odstavek o pravicah koroškega vojvode, kar dokazuje, da gre za vrinek. Starejši rokopis tega vrinka se imenuje giessenski (shranjen v Giessenu) in je iz 14. stoletja, drugi St. Gallenski, pa je iz 15. stoletja. Oba sta pisana v alamanskem narečju. Predloga za rokopisa je nastala verjetno veliko prej (Op. 440, 74-82 in 161-206).

472: NT 1969, 33, 1.

473: NT 1973, 6, 1.

474: Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Bogo Grafenauer, Koroški zbornik, Ljubljana, str. 117-248.

475: Koroška kronika 1945, 9 in Op. 267, 166.

476: NT 1969, 48, 5.

477: NT 1972, 47, 2.

478: Novi list 12. 10. 1972 ali NL 1972, 10, 50.

479: NT 1973, 5, 2.

480: DR 1970, 18, 3.

481: NT 1971, 33, 3.

482: NT 1971, 49, 3.

483: NT 1973, 1, 1.

484: NT 1973, 25, 3.

485: GK 1971, 5, 4.

486: KG 1965, 39.

487: Naši obmejni problemi, Ljubljana 1936 ali NT 1973, 32, 2.

488: NT 1972, 38, 1.

489: SV 1972, 26, 3.

490: NT 1972, 44, 1.

491: Kärntner Tageszeitung, 21. 11. 1972 ali NT 1972, 47, 4.

492: DR 1969, 12.

493: NT 1973, 20, 4.

494: Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich, Dunaj 1971

495: SV 27. 11. 1970.

496: SV 1971, 7, 4.

497: SV 1971, 7, 5.

498: SV 1971, 13, 3.

499: SV 1973, 49, 5.

500: Osttiroler Heimatblätter 1972, 11. Przdavanje „Das Osttiroler Namenbuch“ je imela dr. Hornung 28. 6. 1972 v Sofiji na mednarodnem kongresu za preiskovanje imen. Opomba glede Kranzmayerja je zanimiva, ker Mucher na njegove razlage imen veliko da.

501: SV 1972, 45, 5 in 1972, 34, 1.

502: NT 1972, 14, 5.

503: NT 1972, 36, 4.

504: SV 1972, 33, 1.

505: SV 1972, 39, 1.

506: SV 1972, 34, 4.

507: NT 1972, 34, 2.

508: NT 1972, 35, 2.

509: NT 1972, 35, 4.

510: Österreichisches Wörterbuch, 4. izdaja, Dunaj. Dovoljen za pouk na vseh šolah dne 17. 10. 1951. Tako zvezni zakon o dvojezičnih napisih nasprotuje besednjaku, ki ga je potrdilo zvezno ministrstvo za pouk.

511: NT 1972, 33, 1.

512: NT 1972, 40, 2. Pogovori so se vršili 21. 8 ter 13., 22. in 27. 9. 1972. Issatschenko je bil navzoč na 2. in 3. sestanku. Dejal je, da pri marsikaterih imenih popolna znanstvena razjasnitev ni možna ter je treba iskati politično rešitev.

513: SV 1973, 11, 7.

514: NT 1972, 41, 5.

515: NT 1969, 8, 4.

516: Sij slovenske svobode (SSS), 1973, 16, 1.

517: SSS 1973, 17, 5.

518: NT 1973, 4, 1.

519: SV 1973, 23, 1.

520: Arbeiter Zeitung 13. 10. 1972; Delo 2. 12. 1972 str. 18.

521: NT 1973, 21, 1 in 5.

522: Navesti bi mogli še več primerov: 1. ZSSR spreminja kitajska imena mest in vasi v ruska vzdolž rusko-kitajske meje. New York Times je zapisal, da je „namen SZ s preimenovanjem krajev zabrisati njihovo kitajsko preteklost.“ Kitajska šteje to ravnanje med napade na kitajsko suverenost“ (SS 1973, 13, 3). 2. Veliko podobnosti je med preganjanjem koroških Slovencev in Tatarov v ZSSR. Bili so pregnani s Krima, zaplenjeno jim je bilo premoženje, procesi proti njim so se vršili daleč od prestolice (Šturmov na Štajerskem). Njihov zagovornik, general Grigoranko, je bil kaznovan. Bil je rečeno, da bi se lahko vrnilo na Krim, a da bi se jih vrnilo tako malo, da se ne spleča obnavljati nji

hove države... Glavni vzrok pa je bil strateški položaj Krima...

- 523: Tabor, Buenos Aires 1969, 94.
524: NTK 1964, 36, 1 in Op. 585.
525: NT 1967, 39, 6.
526: SV 1973, 22, 2; in KG 1973, 22, 1.
527: „Bela knjiga“ (BK), NT 1972, 21, 5, obsega pol tiskane strani. Predložil jo je glavar Sima na seji deželne vlade 2. 5. 1972.
528: Drugič so bili nemški napisi oskrunjeni s slovenskim imenom za avstrijski državni praznik 26. 10. 1970, tretjič po pogovorih Slovencev s Kreiskyjem na Dunaju 18. 12. 1970 in četrtrič 8. 2. 1971 (Op. 383). Za akcije odgovarja Komite za razkrivanje zakritih konfliktov. Enkrat so odkrili kot mazače dijake Zveze socialističnih srednješolcev, zaradi česar jo je SP razpustila. Med njimi so bili tudi nemški člani (Kg 1971 7, 1).
529: NT 1972, 27, 1.
530: NT 1971, 12, 1.
531: NT 1973, 1, 2.
532: NT 1973, 32, 1.
533: NT 1972, 37, 2.
534: SV 1973, 21, 1.
535: NT 1973, 6, 2.
536: Kladiovo 1972, 1, 3.
537: NT 1972, 15, 2.
538: NT 1972, 17, 1.
539: NT 1973, 14, 1.
540: NT 1972, 50, 1.
541: NT 1972, 28, 2.
542: NT 1972, 1. 4. 5.
543: NT 1972, 34, 2.
544: NT 1972, 15, 4.
545: NT 1972, 51/52, 2.
546: NT 1972, 11, 1.
547: NT 1973, 4, 5.
548: SV 1973, 20, 2.
549: NT 1972, 51/52, 5.
550: NT 1973, 19, 2 in 5.
551: Das Menschenrecht, Dunaj 1968, 5, 7-10.
552: NT 1973, 20, 1.
553: NT 1973, 5, 2 in 4.
554: SV 1971, 48, 1.
555: NT 1972, 22, 2.
556: SV 1973, 18, 2.
557: SV 1973, 26, 1.
558: SV 1973, 34, 1.
559: Glej 7. del, t. 33-48; 9. del, t. 1-4, 222, 233-239. (ZSS 1967).
560: NT 1970, 48, 3 in 4. Diskusija se je vršila na Dunaju 20. 11. 1970. Navzoči so bili univ. prof. in strokovnjak v pravnih zadevah manjšin, poslanec VP dr. Felix Ermacora, dalje dr. Veiter, dr. V. Inzko, dr. Fr. Zwitter i.dr.
561: NT 1972, 25, 1 in 2. Debata o napisih v Beljaku je bila 16. 6. 1972 v klubu 33. Navzoči so bili deželni svetnik L. Wagner, dežel. poslanec in Predsednik Koroškega deželnega šolskega sveta Josef Guttenbrunner, za SZO Fr. Zwitter, za NSKS Vospernik, beljaški trgovec Wernisch i. dr.
562: NT 1972, 47, 1. 2. 4. Mestni pogovori prenašani po TV, so bili v Celovcu 14. 11. 1972. Navzoči so bili dr. Pavel Apovnik, Vospernik, Prunč, poslanci V. Einspieler, Bacher i. dr.
563: NT 1972, 26, 1. 4. 5. Spomenica NSKS (dr. V. Inzko) in ZSO (dr. Fr. Zwitter) zvezni vladi glede dvojezičnih napisov.
564: Zaradi tega odstavka Zwittervega go-

vora je predsednik KHD, dr. Feldner tožil urednika SV Andreja Kokota. Isti KHD je tožil pred leti dr. Inzka in v jeseni leta 1973 Herberta Guttenbrunnerja, ker je zapisal, da je KHD „rakasta tvorba Koroške“. Oba sta bila obsojena (Prim. SV 73, 51, 1).

- 565: SV 1973, 42, 5.
566: S temi besedami je G. Božič sklenil obširen članek: „Koroški Slovenci trpijo diskriminacijo,“ ki je izšel 15. 7. 1973 v portugalščini v nedeljski izdaji dnevnika O Estado do Sao Paulo v 300.000 izvodih.
567: Die Furche 1973, 49, 6.
568: NT 1973, 44, 1. 4. 5.
569: NT 1968, 48, 5.
570: NT 1972, 44, 5.
571: SV 1973, 49, 2.
572: SV 1973, 33, 7.
573: NT 1972, 27, 2.
574: NT 1972, 43, 1.
575: NT 1973, 7, 2.
576: Gre le za slovenski kulturni referat pri deželni vladi, ki ga je ustanovil odhajajoči glavar Sima. Za referenta je imenoval dr. P. Apovnika. V referatu in v glavarju so se takoj zaleteli vse stranke. Prvi je v posebni resoluciji protestiral varuh koroškega nemštva KHD zaradi „osamljenega“ sklepa deželnega glavarja, češ da referat presega obveznosti člena 7. VP je očitala glavarju samovoljo. Predsednik deželne SP, L. Wagner, je dejal, da SP odklanja odgovornost za tako samovoljne ukrepe (SV 1973, 51, 1). Sima je malo pred odstopom izdal službeni nalog za ta urad. Dne 19. 4. 1974 je bil izvoljen za glavarja Wagner. Prvo, kar je storil, je bilo razveljavljanje tega naloga (NT 1974, 17, 1).
577: Mladje 1972, 11 str. 74, Celovec.
578: NT 1973, 48, 4.
579: NT 1968, 40, 5.
580: SV 1973, 11, 7.
581: NT 1973, 13, 2.
582: NT 1974, 16, 1. 2. 5.
583: NT 1973, 8, 1 in 1973, 20, 5.
584: Zbornik Draga 1972, 67-71.
585: NT 1974, 17, 6.
586: NT 1974, 11, 1.
587: NT 1974, 17, 1 in 5. Podobno je župan Posod v Žitari vasi prosil slovenskega odbornika, naj bi govoril nemško, ker dva odbornika ne razumeta slovensko. Poudaril je, da je uradni jezik samo nemški in da ni drugih določil, ki bi dovolila uporabo slovenščine (NT 1974, 7, 1).
588: Delo 2. 12. 1972 str. 20-21.
589: NT 1972, 43, 2.
590: Die Presse, Dunaj 22. 5. 1974, dr. F. Veiter, Kärntner „Uranngst“ und vertaune Zeit.
591: Tako je vsa študijska komisija, ki jo je sklical kancler Kreisky, indirektno zavrnila noto avstrijske vlade Jugoslaviji, v kateri je na vso moč zakon o napisih zagovarjala in trdila, da je nastal „na podlagi kar najbolj objektivnih meril.“ Če bi bil zakon tako dobro narejen, ne bi bil tako brz zavržen. Dr. Inzko je dne 1. 1. 1973 h gornji trditvi note pripomnil, da avstrijska manjšinska politika v očeh koroških Slovencev ni verodostojna ter tudi ne more prepričati s sedanjim načinom reševanja manjšinskih vprašanj mednarodne javnosti (NT 1973, 5, 2). 16 mesecev pozneje se je pravilnost Inzkovega mnenja lepo izkazala v Odboru OZN za preprečitev diskriminacije (t. 483).

John Corsellis, Anglija: O Slovencih v begunskih taboriščih

Vinko Lipovec, ZDA: V dachauskem taborišču

Dr. Jože Velikonja, ZDA: Po Sloveniji in Jugoslaviji — popotni zapiski

Dr. Ljubo Sirc, Anglija: Nekateri nerešeni problemi samoupravljanja

Pavel Fajdiga, Argentina: KPJ in Jugoslavija

Dr. Oton Ambrož, ZDA: Hrvatsko vprašanje je zopet v ospredju

Izjava in poziv Narodnega odbora za Slovenijo — ob 30-letnici ustanovitve

Bakuninov katekizem

Za zgodovino

Dr. Milan Komar, Argentina: Gozd ovijalk

**RAZPRAVE
DOKUMENTI
PRICEVANJA**

O Slovencih v begunskih taboriščih

Dve spomenici raznim britanskim oblastem, časopisni članek in izpiske iz pisem materi, ki jih objavljamo, je pisal 22 letni Anglež in obsegajo razdobje dveh let, ki jih je preživel s 6.000 Slovenci, kateri so maja 1945 zapustili domovino in našli zatočišče v južni Avstriji. Vsebujejo njegove vtise o Slovencih in o beguncih drugih narodnosti, pa tudi o njegovih rojakih, ki so bili v začetku sami, pozneje pa skupaj s častniki drugih narodnosti odgovorni za upravo begunskih taborišč. Pisma je pisal z dvojnimi namenom: da je obveščal svojo vdovelo mater, ki je živila v neki vasi dvanajst milj od Oxforda, o svojem delu, in da si ohrani dnevnik zase. Služila so mu tudi za nekako varnostno zaklopko: omogočila so nepočakanemu, netolerantnemu in ne vedno samo-kritičnemu mlademu možu, da se je sprostil, da si je izbijal svoja razočaranja, ko je videl, kakor je sam menil, kako v danih okoliščinah, v katerih bi, kakor je bil v svojem samoljubju prepričan, on sam znal mnogo bolje odločati.

Temu je bila seveda v glavnem kriva mladostna zagledanost vase. Bil pa je kljub temu dejansko izredno dobro izvežban. Leto dni dela v advokatski pisarni po koncu šolanja mu je prineslo določene izkušnje postopanja z ljudmi, da je uporabljal svojo iniciativo in odgovornost in da se je naučil s advokatsko previdnostjo in skepticizmom izpodbijati zahteve posameznikov. Sledili sta dve leti različnega dela v tkzv. Friends Ambulance Unit, s čemer se je direktno pripravljval na delo z begunci. F. A. U. je bila majhna organizacija, ki so jo vodili kvakerji z namenom, da omogočijo možem in ženam, ki se zaradi krščanskega pacifističnega prepričanja niso hoteli boriti v vojski in so bili znani kot „zavestni oporekovalci“ (conscientious objectors, skrajšano conchies), pomagači trpečim. Močno tolerantna in dobrohotna vlada jim je dovolila ta drugi način dela za skupnost.

Tem izkušnjam je sledilo šest mesecev delovanja v treh različnih begunskih taboriščih v Egiptu in Italiji (*El Shatt*, Egipt, taborišče za 25.000 jugoslovanskih partizanov; *Forste Aurelia*, Italija, begunsko taborišče za 900 Italijanov; *Lucca*, Italija, begunsko taborišče za 900 Italijanov), v katerih je naletel na večino problemov, s katerimi se je potem srečal v Vetrinju, Lienzu in Spittalu. Medtem se je tudi deloma naučil italijanskega in nemškega jezika; nekaj manj, toda dovolj, tudi srbohrvatskega.

Večino dokumenta Zapiski o slovenskih beguncih v Avstriji je John Corsellis napisal sam, podpisal pa ga je skupaj z Johnom L. Strachanom, ki je bil drugi FAU funkcionar, s katerim je takrat deloval v lienškem taborišču. Dokument je napisal z namenom, da bi prepričal pristojne britanske oblasti, ko je bila v pretresu reorganizacija begunskih taborišč v britanski coni Avstrije, da je treba koncentrirati čim več Slovencev v enem samem taborišču in jim dovoliti, da ga v glavnem sami vodijo, ker bodo to storili mnogo bolje kakor vojska.

Dokument Begunsko taborišče v Lienzu je kopija članka, ki ga je napisal novembra ali decembra 1945 in je bil objavljen v glasilu FAU „Friends Ambulance Unit Chronicle“ št. 79, z dne 5. januarja 1946. Chronicle je bil mesečnik ter so bila v isti januarski 1946 številki objavljena še dokumentarna poročila iz Francije, Nemčije, Kitajske in iz ostalih taborišč v Avstriji.

Spomenico Zapiski o slovenskih beguncih v Avstriji in Italiji je napisal marca 1947 na prošnjo pokrajinskega Glavnega stana, ko je deloval v begunskem taborišču v Spittalu. Napisal ga je v več kopijah, ki jih je razposlal britanskemu zunanjemu ministrstvu, vrhovnemu poveljniku britanskih zasedbenih čet v Avstriji in več članom britanskega parlamenta, ki so se zanimali za blaginjo beguncev in za delo UNRRA-e, za katero je takrat deloval. Izvedel je namreč, da namerava britanska vlada močno pritisniti na slovenske begunce v Avstriji, naj bi se vrnili v Jugoslavijo. Dokument je napisal z namenom, da bi vplival na pristojno oblast, da bi še naprej omogočala Slovincem svobodno izbiro, kam hočejo oditi. Eno kopijo tega dokumenta je John Corsellis poslal tudi Winstonu Churchill, ki je potrdil prejem po svojem tajniku.

Leta 1947 se je pisec vrnil v Anglijo in dokončal svoje advokatsko pripravništvo, nakar se je pridružil majhni prostovoljni organizaciji Svetu za vzgojno izmenjavo, ustanovljenemu za pospeševanje in pomoč vzgojnih obiskov in izmenjav med Anglijo in drugimi deželami ter zlasti zato, da bi se vzpostavili normalni stiki z deželami, kjer so bili otežkočeni zaradi gospodarskih, političnih in drugih faktorjev, tako z Nemčijo, Avstrijo ter pozneje s Sovjetsko zvezo, Jugoslavijo in drugimi državami Srednje in Vzhodne Evrope. V omenjeni organizaciji je deloval trinajst let, zadnjih deset let kot njen glavni tajnik. Zatem je postal član učnega osebja nekega šolskega zavoda za angleščino za tujce ter je sedaj tajnik Bell Educational Trust ter v vodstvu Bell School v Cambridgeu. Njegova žena je bila sestra v bolnišnici sv. Tomaža, bolničarske šole, ki jo je ustanovila Florence Nightingale ter sedaj deloma poučuje bolničarske študentke v Cambridgeu. Imata tri otroke, Tomaža (8 let), Emilijo (5 let) in Petra (2 leti).

ZAPISKI O SLOVENSКИH BEGUNCIH V AVSTRIJI

Naslednje zapiske sta pripravila dva IRO/FAU uslužbenca, ki sta imela nemara izredne priložnosti za opazovanje njihovih problemov in sposobnosti. Oba sta delala osem tednov z njimi v Lienzu, eden pa tudi na Srednjem vzhodu z Jugoslovani in s Slovenci v Vetrinju.

Zdi se, da se ta čas ukvarjajo oblasti z načrtom o upravljanju begunskih taborišč v naslednjih mesecih. Slovenci bodo verjetno upoštevani v tem splošnem načrtu. Namen teh zapisov je, prikazati, da se slovenski problem bistveno razlikuje od drugih skupin, kot so Hrvatje, Rusi, Srbi, Latvijci in da kaže zato zavzeti drugačno stališče v njihovem primeru.

Prvih sedem tednov

Večina Slovencev je zapustila Slovenijo med petim in desetim majem, ko so čete maršala Tita prodrle v njihovo deželo. Šli so, bodisi ker imajo sorodnike v vojski generala Mihajlovića in so se bali represalij, ali pa, ker niso hoteli ostati v Jugoslaviji pod diktatorskim režimom. Šest tisoč jih je prišlo v Vetrinj, blizu Celovca, 12. maja ali okrog tega datuma.

Od teh šest tisočev je približno ena šestina meščanov, ostali so z dežele. Večina meščanov so Ljubljčanani. Podoželani predstavljajo povprečno poljedelsko skupnost in vsi prihajajo iz majhnega zemljepisnega ozemlja; večinoma so kmetje, med njimi je odgovarjajoče število županov, učiteljev, duhovnikov in obrtnikov. Meščani so v glavnem intelektualci in uradniki, močno so zastopani tudi učitelji in študentje.

V Vetrinju je imelo taborišče upravne pisarne, skladišče za hrano, majhno šolo in prostora za tisoč ljudi. Ostali so živeli po kočah, improviziranih iz kakršnegakoli materiala, ki jim je prišel pod roke, ali po vozovih. Prve štiri tedne so britansko posadko sestavljali en major, dva IRO/FAU uslužbenca in dva moža iz vojaške higienske sekcije. Vsi ti so živeli in se prehrenjevali tri milje od taborišča. V izredno težavnih razmerah so begunci sami urejali taborišče in to z minimalno opremo a dovolj dobro, pa so razmere v Vetrinju bile boljše kot v taborišču, kamor smo jih potem poslali. Bili so zadolženi za splošno

upravo taborišča, za zbiranje in razdeljevanje hrane, poleg tega so vpisali vse prebivalce, pripravili popolne imenske sezname za njihovo premestitev v štiri različna taborišča in vodili na sosednji kmetiji gimnazijo s 140 študenti in njihovimi izčrpnimi podatki.

Iz Vetrinja so bili begunci poslani v štiri taborišča: Judenburg, št. Vid, Spittal in Lienz. Dva tisoč jih je odšlo v Lienz, kjer je bilo že nekaj Srbov in Hrvatov in 1.700 ruskih emigrantov iz Jugoslavije. Vsa taboriška uprava je bila v celoti v rokah poslednje skupine, delali pa so pod vodstvom osrednjega taboriškega načelstva. Administracija je ostala po večini v rokah emigrantov. Naslednji povzetek se nanaša samo na Slovence in njih dejavnosti.

Slovenci v Lienzu: uprava

Slovenci vzdržujejo svojo lastno pisarno z registracijskim sistemom, ki vsebuje izčrpane podrobnosti o vsakem Slovincu v taborišču.

V vsaki baraki, kjer žive njihovi sonarodnjaki, imajo svojega zastopnika, da skrbi zanje. Nadzorstvo vsklaja odbor petih mož in je vsak od njih zadolžen za štiri ali pet barak. Ta organizacija je pripravila sezname, na podlagi katerih so bila zadovoljivo razdeljena oblačila najpotrebnejšim; nato so sklicali sestanek predstavnikov iz vseh barak, da bi razpravljali in kritizirali pravičnost razdeljevanja.

Njihov glavni odbor se sestaja najmanj dvakrat na mesec in ga sestavljajo predsednik (zdravnik, bivši predsednik slovenske in podpredsednik jugoslovanske zdravniške zveze), tajnik in predsedniki šestih pododborov: za registracijo in stanovanje, za hrano, za izobrazbo in razvedrilo, za delo in zaposlitev, za socialno skrbstvo ter za higieno in zdravstvo.

Izobrazba in razvedrilo

Otroški vrtec in osnovno šolo, katerih obisk je obvezen, vodi kvalificiran učiteljski zbor; srednja šola je klasična gimnazija in je bila deležna tople pohvale s strani g. Batyja, namestnika ravnatelja za izobrazbo pri zavezniški komisiji. Pred kratkim pa so odprli še gospodinjsko šolo za 150 deklet, ki ne obiskujejo srednje

šole, v kateri poučujejo tudi poljedelske predmete za mladino. Za odrasle imajo tečaje za angleščino, francoščino, ruščino, italijanščino in nemščino.

Za šolarje in odrasle je organiziral šport in telovadbo bivši olimpijski telovadec.

Pevski zbor s 120 pevci vodi glasbenik na visoki ravni kljub pomanjkanju glasbenih pripomočkov.¹

Časopisna pisarna izdaja dnevnik v slovenščini in ruščini, pravtako razmnožuje slovensko čitanko za osnovne šole, ki izhaja serijsko in mnogo drugega šolskega gradiva. V kratkem bosta začela izhajati tudi otroški časopis in kulturno-vzgojna revija.

Zdravstvo

Za taboriško bolnišnico je že prej oskrbela osebje vojaška uprava, zato so slovenski zdravniki odprli otroško kliniko, kjer imajo nadroben popis vseh otrok iz taborišča. Vse otroke tudi mesečno zdravniško pregledajo. Po prvem pregledu so izdelali izčrpno analitično poročilo za vse otroke. Kaka zaščitna sestra iz klinike ali kak študent medicine pregleda dnevno vse taboriške prostore; poleg tega vrši klinika higiensko propagando.

Splošna dela

Edina zapreka za otvoritev obrtniških delavnic je pomanjkanje orodja. Kljub temu že delujeta mizarska delavnica in kovačnica; orodje so si izdelali sami v mejah možnosti.

Delovno hotenje je veliko in malo je opravil, za katere ne bi mogli najti izkušenih mož.

Slovenci imajo na vseh področjih usposobljene ljudi v vodstvu. N. pr., gimnazijski direktor je dr. Bajuk, dolgoletni srednješolski nadzornik in pred odhodom iz Slovenije gimnazijski ravnatelj. Delavnice vodi g. Brodnik, stavbni inženir, v Ljubljani je vodil stavbno podjetje, katero je zaposlovalo preko 100 ljudi.

Slovenci imajo do visoke stopnje razvito socialno zavest in tvorijo enovito in skladno skupnost. Kažejo izrazito nagnjenje in sposobnost za demokratični način upravljanja. Njihovi vodje se zelo mujajo za potrebne in odklanjajo vsakršen preferenčni postopek zase ali za svoje prijatelje. Gimnazijski ravnatelj bi gotovo do-

bil sobo za svojo družino, če bi prosil zanjo, vendar živi skupaj z drugimi družinami v sobi najbolj natrpane barake.

Pomembni so tudi njihovi tesni stiki in zanimanje za druga slovenska taborišča v Avstriji. Svoje časopise in šolske razmnoženine pošiljajo v Spittal, Št. Vid in Judenburg in rade volje oskrbujejo kake koristne olajšave drugim taboriščem.

Pravtako so odlični njihovi odnosi s tukajšnjimi avstrijskimi oblastmi.

Zaključek

Z upravljanjem v Vetrinju in Lienzu so Slovenci pokazali, da imajo dovolj pristojnih vodij in izkušenih delavcev, tudi so dovolj enovita skupnost, da lahko sami vodijo svoje taborišče. Če bodo v bodoče strnjeni v eno ali v več taborišč, kjer bodo v večini, bi jim kot najzadovoljivejšo rešitev kazalo dodeliti dva ali več zveznih oficirjev in to raje kot svetovalce in ne kot ravnatelje. To bi tudi v veliki meri očuvalo njihov čut za osebno in skupnostno dostojanstvo, kar po navadi povzroči prvi kamen spodtike v taboriščih.

Friend Ambulance Unit,

Taborišče Peggez, Lienz.

30. 8. 45

John Corsellis l. r.

John L. Strachan l. r.

BEGUNSKO TABORIŠČE V LIENZU

Begunsko taborišče v Lienzu leži ob Dravi, približno dve milji oddaljeno od mesta Lienz, v ozki soteski ob znožju mogočnih vrhuncev koroških Alp. V dobro zgrajenih kasarnah — kot so pač kasarne na Koroškem — živi 3.700 beguncev. Najobširnejši sklop tega taborišča je prijetejši kot so ostali. Posamezni bloki so med seboj bolj razmaknjeni kot po navadi. Dve tretjine beguncev so Slovenci, ena četrtnina je Rusov — ki so večinoma živeli v Srbiji od leta 1920 — in še manjše skupine Hrvatov in Srbov.

Dva člana FAU-a sta delala v taborišču več kot 6 mesecev in se bavila z raznimi posli, ki niso bili v neposredni zvezi s socialno oskrbo. Dejstvo, da so Rusi prišli prvi v taborišče in prevzeli v svoje

roke vso administracijo, je kompliciralo vse delo. Pozneje so prišli Slovenci in tvorili večino v taborišču, vendar jim taboriški poveljnik ni bil voljan dati sorazmernega zastopstva v administraciji.

Metode in način dela obeh skupin se zelo razlikujejo in je skoro nemogoče pripraviti jih do tega, da bi skupno v miru sodelovali. Delavnice je bilo treba razdeliti na dvojce, tako da je zdaj ena slovenska mizarska delavnica, druga pa ruska; isto se dogaja v kovačnicah, v krojačnicah in v kuhinjah.

Verjetno je šolstvo najvažnejše delovanje v taborišču, za katero je odgovorna FAU. Od 4 do 14 leta je šolska izobrazba obvezna; 120 otrok obiskuje otroški vrtec in 350 ljudsko šolo; te šole so slovenske, hrvaške in srbske. Srednja šola je do danes edina med vsemi narodnostmi na Koroškem, in jo obiskujejo slovenski otroci iz vseh taborišč (5 vsega skupaj), pa tudi otroci, ki živijo z družinami izven taborišča. To šolo obiskuje preko 200 otrok. Program je obširen in vsebuje tudi latinščino, grščino, nemščino, italijanščino in glasbo. Direktor šole je bivši gimnazijski ravnatelj v Ljubljani in ima skupino strokovno kvalificiranih profesorjev. Poleg tega je še dekleška gospodinjska šola, ki jo obiskuje 130 deklet in kmetijska šola s 40 dijaki. Glavni problem so seveda učne knjige, a FAU se je pobrigala in jih nekaj našla, ostale pa je bilo treba razmnožiti. Nekaj knjig so pretihotapili iz Jugoslavije preko Italije v nahrbtnikih, in to peš čez gore. V šoli je tudi bolnica z zdravniškim osebjem (en zdravnik in nekaj bolničark), ki redno pregleduje otroke.

Med najpomembnejšimi akcijami je bilo prizadevanje za vpis 90 maturantov na graško univerzo, ki bi tam začeli ali pa nadaljevali svoje visokošolske študije. Treba je bilo zbrati podrobne informacije v treh taboriščih in pospešiti zadevo pri merodajnih oblasteh kot nujno. Zelo pomembno delo je opravil angleški višji nadzornik Rdečega križa v Gradcu s tem, da je tam pritiskal na izvajanje načrta. Prizadevamo si tudi, ponatisniti 2.000 izvodov odlične angleško-slovenske čitanke in slovnice. Znatno količino knjig smo prejeli iz skladišča v Silberegu, ki nam bo omogočila ustanoviti šolsko in splošno izposojevalno knjižnico.

Taboriška dnevnik v slovenščini in ruščini imata skupno naklado 1100 izvodov in krožita skoro po vseh koroških taboriščih. 250 izvodov razprodajo izven taborišča. V tiskarni izhaja tudi otroški tednik in dve politično-kulturno-vzgojni reviji, ki prinašata tudi izvlečke iz ameriških in angleških časopisov ter originalne spise. Posebni kurirji dostavljajo izvode v druga taborišča. Viri novic so v glavnem prenosni po radiu iz Londona, Beograda in Celovca. Begunci imajo svojo lastno organizacijo za nakupovanje precejšnjih količin potrebnega papirja. Med razmnoženinami so: čitanka za ljudsko šolo, De Bello Gallico in grški tekst, ki izhaja serijsko. Med drugimi funkcijami opravlja FAU tudi cenzuro in funkcionarji se večkrat resno posvetujejo s sivolasim bivšim direktorjem raznih časopisov v Ljubljani.

Večjo pozornost je zbudila nogometna zveza, ki pa ni imela dolgega življenja. Edina nogometna žoga je nepopravljivo počila, s čemer je zaključila stanje, ki bi se lahko sprevrglo v neprijetno mednarodno napetost. Poraz pri nogometni tekmi se ne sklada s častjo balkanskega življa: če junaško nasilje na igrišču ali strahovanje sodnika ne privede do zmage, je treba po tekmi s kakršnimikoli, čeprav dvomljivimi sredstvi razveljaviti izid tekme. V te diplomatske prepire se, z vso pravico vmešava tudi tretja ekipa, kajti možnosti za njeno zmago v ligi odvisijo od rabsodbe v prid enemu ali drugemu moštvu. Osupli John Strachan je moral nastopiti kot mirovni posredovalec v teh razsojanjih in ko so nastopili že vsi kot sodniki usposobljeni begunci in bili s te ali one plati obtoženi kot pristranski, je on sam prevzel to nevhvaležno nalogo. Njegovo zadnjo tekmo so prekinili gledalci, ki so nasilno vdrli na igrišče in protestirali proti nezaželjeni sodbi. Za las so preprečili bitko in na srečo je takrat žoga previdnostno počila.

Iz tega ali onega razloga se begunci postavljajo po robu civilni in vojaški policiji. Teh primerov je toliko, da ne more obravnavati vseh ena sama oseba. Zato si je odgovorni predstavnik FAU (odvetniški pripravnik, nastavljen za eno leto) izposloval pomoč slovenskega sodnika pri Vrhovnem sodišču, da posluje v njegovem imenu. Na dolgo se je vlekla neka razprava proti petim beguncem, ki so bili

Ena izmed postaj begunskega križevega pota so bila begunska taborišča. Tu: Del desnega krila begunskega starega taborišča v Spittalu (bivše vojaške barake). V prvi vrsti baraka št. 13, v njej nekaj delavnic, ostale so v ozadju levega krila.

Begunska taborišča, v katerih so bili Slovenci, so bila v Avstriji v angleški okupacijski coni. Zato so bila pod britansko vojaško upravo. Na sliki: vojaški vodje spittalskega taborišča.

Slovenski socialni odbor v spittalskem taborišču. Spredaj od leve: Lojze Ambrožič, dr. Valentin Meršol, msgr. Matija Škrbec; dr. Franc Puc; zadaj: Valentin Markež, Jože Lekan, Franc Perišek, Jože Mavrič, p. Ciril Petelin. Poleg šolstva, kulture, prosvete, taboriških zaposlitev ipd., je odbor posredoval dodelitev podpor iz nezavezniških virov (Vatikan, Švica), proti koncu pa je imel posebej na skrbi emigracijski problem.

aretirani zaradi resnega napada na domnevnega partizana, čeprav je bilo precej jasno, da niso bili krivi. Naš trud je bil kronan z uspehom, ko jih je lokalno vojaško sodišče po dveh zasedanjih oprostito.

Ponosni smo tudi na obnovo lokalnega mostu čez Dravo, ki ga je poplava pred dvema mesecema polovico odnesla. Imeli smo enega inženirja in več izkušenih mizarjev za to delo, pri vojski pa smo končno izmoledovali orodje in material. Naslednji dan je že bil postavljen začasni most, medtem ko se dokončni že lepo bliža svoji dovršitvi.

Slovenska krojačnica zna spretno sešiti ženske in otroške obleke iz najbolj neverjetnega blaga. Iz šestih vreč flanelastih povojev za želedec, vsevprek prežrtih od avstrijskih miši, so napravili hlačke za vse naše otroke od 4 do 12 leta. To delo so opravila dekleta iz gospodinjske šole. Ker ni bilo mogoče dobiti po uradni poti slame za žimnice, so šle skupine dijakov nabirat mah po bližnjih planinah. Z njim so napolnili žimnice za invalide in starčke, ki nimajo svojcev, da bi skrbeli zanje.

Dolgo smo snovali načrte za najučinkovitejše in pravično razdeljevanje življenjskih potrebščin, katerih smo imeli na žalost malo. Ta problem je bil še bolj zapleten zaradi razdelitve taborišča po skupinah. Skrbeti je bilo treba, da so dobili mleko, posebno hrano, odeje, žimnice, postelje in obleke tisti, ki so to najbolj potrebovali, in da bi se nihče ne izpostavil obdolžitvi, da daje prednost kaki skupini.

John Corsellis (Avstrija)

ZAPISI O SLOVENSkih BEGUNCIH V AVSTRIJI IN ITALIJI

Uvod

Mnogo se sedaj razpravlja in dela načrte o bodočnosti raznih begunskih skupin, katere se še niso mogle vrniti na svoje domove. Njihovo sedanje stanje je težavno, saj jim ni mogoče predložiti svojih zadev v razpravljanje in tudi nimajo možnosti, braniti se mnogih napadov s strani oseb, ki so pogostokrat pristranske, napak informirane in polne predsodkov.

Celo tako nepristranska informacijska služba, kot jo ima na primer „Manchester Guardian“, je pred kratkim objavila poročilo, da: „...večina Jugoslovancev na Korškem si ne želi oditi v prekomorske dežele. Raje bi se vrnili v Jugoslavijo in se borili proti režimu maršala Tita.“

Ta trditev je morda točna za 1.800 Jugoslovancev, večinoma Srbov, utaboriščenih v ameriški coni Avstrije, ne drži pa za 7.500 razseljencev po taboriščih v britanski coni, z izjemo kakih posameznikov. Tri četrtine slednjih so Slovenci, in celo pred usmrtnitvijo generala Mihajlovića je med njimi le sem pa tja kdo gojil tako željo.

Taka varljiva poročila, ki jih manj odgovorni časopisi ponavljajo in pretiravajo, ustvarjajo povsem napačen vtis, da so jugoslovanski begunci vojni zločinci in fašisti. Zdi se, da so o tej zadevi zanesljiva poročila zelo pomanjkljiva in namen naslednjih zapisov je, izpolniti to praznino, kar zadeva Slovence. Le-ti so važni predvsem za Anglijo, ker tvorijo največjo skupino razseljencev v avstrijski coni, za katero je odgovorna Britanija.

Piščeva osebnost

Pisec teh zapisov je Britanec in je sedaj zaposlen kot administracijski uradnik pri UNRRA. Svoje pravne študije je prekinil zaradi vojne, a se je v treh letih delovanja pri „Friends Ambulance Unit“ po raznih deželah izpopolnjeval ter se začel zanimati za objektivno in previdno obravnavanje spornih zadev. Od septembra 1944 je lahko od blizu sledil razvoju jugoslovanskih zadev, ko je deloval v begunskem taborišču El Shatt za 25.000 hrvaških partizanov iz Dalmacije: Tu je imel lepo priliko, da je mogel ceniti smisel, energijo in idealizem prvotnega partizanskega gibanja.

Svoje delovanje pri slovenskih beguncih je začel maja 1945, takoj po njihovem begu v Avstrijo, in živel 21 mesecev v najožjem stiku z njimi. Zato lahko trdi, da je v podrobnostih bolj poučen o njihovi nravi in ozadju kot drugi zavezniški oficirji v Avstriji, z izjemo majorja Sharpa od britanske obveščevalne službe v Celovcu. Njegovo poznanje srbohrvaščine je omejeno, a razgovori s Slovenci so se vršili večinoma v nemščini ali italijanščini.

Splošno ozadje

Po navadi se skupno obravnava problem „jugoslovanskih“ beguncev. To lahko vodi v zmotu, kajti v resnici so trije različni problemi — problem srbskih, hrvaških in slovenskih beguncev. Zgodovinsko ozadje teh treh skupin je različno, pravtako različen je njihov socialni ustroj in gledanje v bodočnost. Razlika med čutenjem, navadami in značajem Slovencev in Srbov je tako velika kot med Angležem in Francozom. Pisec lahko merodajno govori le o slovenskih problemih.

Slovenci spadajo s svojim poldrugim milijonom prebivalcev med najmanjše evropske narode. Predvojni Slovenci so bili močno zavedni in ponosni na svojo narodnost, jezik in kulturo, čeprav so spoznali, da lahko upajo v svoj obstoj edino le v okviru širše jugoslovanske enote. Nenehni pritisk, ki so ga izvajali na Slovence Nemci in Italijani, bi končno vodil v narodno izumrtje, zato je bila sovražnost do teh dveh držav že ukoreninjena. Ta mržnja korenini v strahu pred uničenjem, in se je močno povečala s trpljenjem, ki so ga povzročile nemške, avstrijske in italijanske okupacijske sile med vojno.

Pod Italijani se je to izražalo s plenitvami, zaplombami, s požiganjem vasi in s splošno indiskriminirano deportacijo mladih Slovencev v internacijo in v koncentracijska taborišča v Italijo; v nekaterih taboriščih so bile razmere silno slabe, in od 50.000 deportirancev jih je 5.000 pomrlo v internaciji. Nemci so izgnali iz svoje cone v Srbijo, na Hrvaško in v Nemčijo skoro vse intelektualce in vodilne kmete ter pobili preko 20.000 slovenskih talcev v množičnih maščevalnih usmrtitvah. Ta mržnja obstaja še vedno v toliki meri, da se vaščani s prezirom izogibajo matere, ki uči svoje otroke nemško.¹⁴

Politično ozadje

Temu sovraštvu se je pridružilo še sprtje med katoličani in komunisti. Slovenska politika je bila od leta 1941 naprej skrajno zapletena in nemogoče je, podati verno podobo s kakimi poenostavljenimi trditvami. Vsekakor lahko mirnodušno rečemo, da niso bili slovenski begunci prav nič večji kolaboracionisti, kot so bili rojalisti ali pa ELAS v Grčiji, oziroma katerokoli civilno prebivalstvo pod okupacijo.

Brez dvoma je med njimi prav malo vojnih zločincev, in mogoče se ima lahko 1% za kolaboratorje. Velike večine pa ne zadene nobena krivda in mnogi so med vojno zvesto in odločno sodelovali z zavezniki.

Svojo zemljo so zapustili zaradi nesrečnega balkanskega političnega sistema, ki je nestrpen in neusmiljen do premagane politične opozicije. V tem pogledu so vse stranke enake in pred vojno je jugoslovanska kraljeva vlada zapirala in preganjala komuniste. Če se naj povrnem h grškemu primeru, je verjetno, da bi večina vodilnih osebnosti pravtako bežala, če bi se državljanska vojna v tej državi drugače končala in bi si priborile oblast sile ELAS-a in EAM-a. Begunci bi pravtako postali „razseljene osebe“ (DPS) in proglasili bi jih za kolaboratorje in vojne zločince, kar naj bi dokazovalo dejstvo, da niso voljni vrniti se domov. A zgodilo se je, da niso bili premagani v političnem boju, in namesto da bi postali brezpravni begunci, so priznani in spoštovani državni uslužbenci, župani, učitelji in kmetje na svoji zemlji.

Foudarjam, da ni namen gornjih odstavkov soditi o zaslugah ali zahtevah katerokoli grške ali jugoslovanske stranke. Treba pa je ugotoviti sledeče: medtem ko je upravičeno imeti za kolaboratorje holandske in norveške begunce, ki se ne marajo vrniti domov, je takšna trditev pravtako neupravičena za Slovence kot je za Balte. Politično stanje in metode so bistveno različne v omenjenem paru dežela. (Grčija in Jugoslavija na eni strani, Norveška in Holandska na drugi. — Op. ur.)

Izvor beguncev

V naslednjih odstavkih je nekaj podatkov o izvoru in sedanji razdelitvi slovenskih beguncev. Številke so približne in mogoče do neke mere netočne. Pisec nima dostopa do vseh uradnih dokumentov, statistični podatki pa, ki so na razpolago, se nanašajo na „Jugoslovane“, in niso porazdeljeni med Srbe, Hrvate in Slovence. Ker pa je nepoučenost o tej zadevi tako splošna, bo koristen tudi približen pregled.

Slovenske begunce se lahko deli na tri glavne skupine:

1. Nekaj stotin beguncev, ki so bili poslani med vojno na prisilno delo v Avstri-

jo in Nemčijo, se ni vrnilo domov. Približno 300 teh beguncev, ki so prej bivali v taborišču v Wolfsbergu (Štajerska), so sedaj v taborišču v Judenburgu, Štajerska.

2. Več tisoč Slovencev je zapustilo svojo zemljo in šlo v Avstrijo ali Italijo med 5. in 10. majem 1945, ko so se jugoslovanske čete pomikale proti avstrijski meji. Nekateri so bežali, ker so imeli sorodnike v vojski generala Mihajlovića in so se bali represalij, drugi ker so prej javno ob sodili in se uprli komunističnemu sistemu; nekateri, ker niso želeli ostati v Jugoslaviji pod diktatorskim režimom, mnogi pa, ker jih je zajela panika vsled divjih in pretiranih poročil o ravnanju napredujoče armade s civilnim prebivalstvom. Nad tisoč iz poslednje skupine se jih je vrnilo domov in pričakovati je, da jih bo to storilo še več v bližnji pomladi in poleti. Po približni cenitvi živi sedaj v Avstriji 7 do 10 tisoč Slovencev iz druge skupine, dva do tri tisoč pa v Italiji; od teh, ki so v Avstriji, živi 4.300 v UNRRA taboriščih v Spittalu in Judenburgu.

3. Nadaljnje veliko število Slovencev je zbežalo ali bilo izgnano iz Jugoslavije po vojni. Izgnani so bili v glavnem decembra 1945 in večina teh so bili slovenski „Volksdeutscherji“, kateri so si nakopali sovraštvo zaradi njihovega obnašanja med okupacijo. Vendarle je bila med njimi manjšina zavednih Slovencev z neomadeževano medvojno karakteristiko, ki so bili izgnani, ker so pač imeli nemške priimke ali so bili znani kot režimu nenaklonjeni. Ti begunci ne spadajo pod oskrbo UNRRE, akoravno so pravtako begunci kot drugi in pravtako pomoči potrebni.

Sestav in značilnosti beguncev

Približno šestina beguncev so meščani, ostali so z dežele; večina meščanov je iz Ljubljane. Podeželani predstavljajo normalno povprečno poljedelsko skupnost in vsi prihajajo iz majhne zemljepisne površine; večinoma so kmetje; med njimi je tudi odgovarjajoče število županov, učiteljev, duhovnikov in obrtnikov. Meščani so v glavnem intelektualci in uradniki, predvsem učitelji, profesorji in študentje. Sorazmerno je zelo veliko otrok.

Večina beguncev je imela doma svoja lastna posestva ali pa so delali na družin-

skem posestvu; zelo malo kmetov je delalo kot najemniki. Njihova zemlja je gorata in nerodovitna, zato so vztrajni, marljivi in vajeni trdo delati. Kot mali posestniki so po naravi neodvisni in ne prenesejo gospodovalnih voditeljev, pač pa sledijo pametnim vodjem, ki si pridobijo njihovo spoštovanje in zaupanje. Vajeni so urejevati svoje zadeve na demokratski način in ko enkrat izvolijo svoje zastopnike, se disciplinirano držijo njihovih navodil. So močno socialno zavedni in tvorijo tesno povezano enovito skupnost. Zlasti se navdušujejo za izobrazbo in njihova kulturna raven je med najvišjimi v vzhodni Evropi. Procent zločinov je zelo nizek, in prav redka so nasilja.

Slovenci so pobožni katoličani in Cerkev zavzema mesto, kakršno je po važnosti med Amerikanci in Angleži nepoznano. Za razna mesta na socialnem polju, v mladinskem vodstvu, v časnikarstvu, na kulturnem in vzgojnem polju, ki bi drugje bila zasedena od laikov, so v njihovi deželi bili zadolženi duhovniki. Prevladujoči položaj Cerkve korenini v njihovi davni narodni zgodovini. Možno je, da bi Nemci uspeli v svoji težnji po ponemčenju ljudstva, ako ne bi zadeli ob vztrajni odpor, ki so ga vodili katoliški škofje. Zato je v glavnem zasluga duhovnikov, da je narod obstal in so od nekadaj zato bili priznani kot narodni voditelji.

Še dve nadaljnji narodni značilnosti bi kazalo omeniti. Prva je njihov močno poudarjen izolacionizem. Kmet je prepričan, da se svet suče okoli Slovenije, in ne more razumeti, da niti eden od tisoč Angležev ne ve za obstoj njegovega naroda. Celo intelektualci so precej ozko razgledani in tudi idejno ozki.

Druga značilnost je njihova goreča vdanost svoji zemlji. Nihče, kdor dela z njimi, ne more spregledati, kako težko prenašajo tujino in kako hrepenijo nazaj k obdelovanju svojih polj in k sodelovanju s svojimi prijatelji.

Vrnitev v domovino

Pred nekaj mesci je večina beguncev še nameravala po možnosti ostati v Avstriji; niso se hoteli vrniti domov pa tudi niso želeli emigrirati v kraje, kjer bi bili še bolj oddaljeni od svojih sorodnikov v Sloveniji. Zaradi neurejenih odnosov med Avstrijo in Jugoslavijo in vedno bolj sovraž-

no razpoloženega avstrijskega tiska do vseh beguncev, je nedavno večina spremenila svoje mnenje. Za zdaj vse kaže, da večina Slovencev, ki živijo v taboriščih, ne bo želela ostati v Avstriji.

Ni mogoče predvideti, koliko beguncev se bo izselilo, kadar bodo postavljeni pred izbiro: emigracija ali repatriacija. Če bi se politični položaj doma vsaj malo izboljšal, bi se velika večina vrnila. Če pa bodo ostale razmere tako brezkompromisne kot so sedaj, ni verjetno, da bi se jih vrnilo več kot 1000 ali 2000.

V taboriščih je le malo propagande proti vrnitvi in ne vpliva na odločitve za repatriacijo. Ako bi duhovniki in intelektualci izrabili prevladujoči vpliv na ljudi, kakršnega jim včasih prisojajo, in bi se uprli vrnitvi, bi onih tisoč Slovencev, ki so se vrnilo, bilo še vedno v taboriščih. V resnici so odločilni faktor za vrnitev brez dvoma številna pisma, ki jih ljudje dobivajo od sorodnikov in prijateljev od doma. Poleti in v jeseni 1946 je bila vsebina teh pisem optimistična, in sledeč nasvetom v pismih, so se mnogi vrnilo. Zadnje čase so bila pisma manj spodbudna in so nasvetovala, naj se ljudje ne vračajo, ampak naj počakajo do maja ali junija.

Tudi postopanje in politika jugoslovanske vlade močno vplivata na repatriacijo. Proces proti kardinalu Stepincu, na primer, in poročilo o nameravani uvedbi kolektivnega kmetijskega sistema v Sloveniji, ne vzpodbujajo k repatriaciji. Nadalje vplivajo tudi vesti, ki jih povratniki pošiljajo o svojih skušnjah. Mnogi bi se lahko vrnilo na svoje domove in k svojemu delu, a je brez dvoma usoda drugih močno odjeknila. Jugoslovanski časopisi so na primer objavili primer Marije Kocjan. Ko se je vrnila domov, je eno leto živela v neki ustanovi, podobni zavodu. Nato je prišla pred sodišče in obsodili so jo na tri leta ječe. Pisu niso znane podrobnosti o tem primeru in nima namena razpravljati o stvari; želi samo poudariti vpliv tega in podobnih primerov.

Emigracija

Komisije angleške vlade obiskujejo taborišča, da bi rekrutirale delavce za razne stroke. To bi bila odlična prilika za nekatere begunce in morda se bo nekaj Slovencev odzvalo. Vendar sedanji načrt ne predvideva vključitve večjega števila lju-

di, kajti Anglija je pripravljena sprejeti samo posamezne delavce in morda nekaj maloštevilnih družin.

Edina dežela, ki bi takoj sprejela večje število emigrantov, je Južna Amerika. Čilska podjetja bi bila pripravljena sprejeti in plačati vožnjo znatnemu številu vseljencev; ker pa prosijo samo za delovno silo za plantaže, ne kaže, da bo ta načrt imel kaj odmeva. Ekvador razpolaga z obširno rodovitno zemljo za tisoče vseljencev, ne pa s finančnimi sredstvi, in čeprav je dežela vabljiva, je naseljevanje praktično neizvedljivo. Velikopotezni argentinski in brazilski načrti za industrijske in kmečke delavce niso vabljivi za Slovence, ker bi rajše imeli majhna posamezna posestva.

Ostane še posebni argentinski načrt, podrobno opisan v pismih, ki jih je prejel pred kratkim neki Slovenec v Avstriji, in katerih kopije so tu priložene. Pisu so zagotovili, da je ta pisma videla samo peščica posebej zainteresiranih beguncev, da bi te ponudbe ne imele kak nasprotujoči vpliv na vrnitve. Pisma so izredno zanimiva, čeprav informacije niso popolne. V njih ni govora o kakih predujmih za kritje vzdrževalnine v prvih mesecih, dokler posestva ne bi postala rentabilna; tudi ni besede o preskrbi začasnega ali stalnega bivališča. Tudi zagotovilo, da razpolaga „International Welfare Organisation“ s sredstvi za prevoz 10.000 beguncev, zveni prelepo, da bi bilo resnično. Vendar sta pisala pisma dva odgovorna in zanesljiva človeka. Gospod Košiček je bil pred vojno eden vodilnih časnikarjev v Sloveniji; v Argentino ga je poslal dr. Krek, dejanski zastopnik slovenskih beguncev za emigrantske zadeve, da prouči tamkajšnje razmere. Gospod Hladnik je zelo spoštovan slovenski duhovnik, ki deluje že 15 let v Argentini in ima odlične zveze s tamkajšnjo vlado in Cerkvijo.

Zaključek

Število beguncev, ki bi se vrnilo v Jugoslavijo v bližnji bodočnosti, je odvisno od političnega razvoja v tej deželi; zato ni še mogoče navesti točnega števila ljudi, ki bi jih bilo treba naseliti drugam. Njihovo obnašanje v taborišču in izven njega v zadnjih 21 mesecih dokazuje, da so z minimalno zunanjo pomočjo več kot zmožni in pripravljeno pomagati si sami. To bi

bil odličen emigrantski element za vsako deželo, ki bi jim nudila primerno možnost za vselitev.

Spittal ob Dravi
Koroška, Avstrija

15. 4. 1947

IZ PISEM MATERI

4. 6. 1945

Trije smo šli naprej v Celovec, največje mesto v tem delu britanske cone, ki je že pod britansko upravo. Naslednji dan sem bil dodeljen v taborišče, kake tri milje iz Celovca, v katerem živi okrog 6.000 Slovencev... V slovenskem taborišču so nastavljeni štirje Britanci: dve ženski od Rdečega križa, francosko-kanadski major kot komandant in jaz. Ena od omenjenih žensk, sestra nekega duhovnika, je iz severnih pokrajin in Irka, širokosrčna, a v vsem ostalem precej nemogoča — zaverovana sama vase in opravlja vse s perspektive zaščitne sestre itd., itd. Druga pa je Škotinja, domiselna, sposobna in bo lahko delati z njo. Major je zelo prijazen, skromen, izredno potrpežljiv z begunci, naredi zanje kar le more in ne vsiljuje svoje volje osebju. Zavira ga dejstvo, da je začel tukaj sam, pa se še zmeraj loteva dela kot kak zvezni oficir med vojsko in slovenskim odborom, ki upravlja taborišče. Pred tem ni imel taboriško upravnihkušenj, ga stvar tudi posebno ne zanima, kar gotovo ne pripomore h koordiniranju dela med njegovo posadko. Izredno težko je delati kot sestavni del stroja, ki nima krmila ali vozača. Domišlja si tudi, da so Slovenci za dobro mero sposobnejši, kot so v resnici.

7. 6. 1945

Zdaj pa kaj o taborišču: leži ob robu širne planote in zasega obširno polje, obdano s treh strani z manjšimi potočki, nato z večjimi polji, potem se z ene strani strmo vzpenjajo s smrečjem porasli griči, ki kar kmalu zrastejo v častitljive gore; na drugi strani je velik in zanimiv samostan, zgrajen okrog treh dvorišč; za njim pa v bregu tekstilna tovarna, kjer so med vojno izdelovali nadomestne dele za letalske motorje; zdaj živi v njej kakih 600 beguncev, v glavnem ženske in otroci.

7. 6. 1945.

Velika večina beguncev živi na prostem na zgoraj omenjenem polju; za zavetje uporabljajo karkoli jim pride pod roke: nekateri imajo šotore iz vrečevine, pelerin, plaščev in odej, drugi kočice iz lesa in lubja, nekaj pa jih živi kar v svojih vozovih, pokritih s čemerkoli. Ko sem prišel, so vsi imeli svoje konje v taborišču, in ker je bilo čez 400 konj, si lahko predstavljate, kako so kar kmalu izgledala tla. Konji so seveda zmeraj dobili najboljše prostore; nekaterim so celo naredili streho iz desk. Ko je bilo suho, stvari niso bile tako hude, toda v tej pokrajini se pogosto utržejo nenadne nevihte z obilim dežjem in ob takih prilikah postane prostor kaj kmalu morje blata.

Begunci, v celoti Slovenci, so šele mesec dni zdoma in so dobro ohranili svoje stvari. So to ljudje iz mest in z dežele, ki so se umikali pred Titovim prodiranjem iz severne Slovenije, najsevernejšega dela Jugoslavije.

Zdaj smo spravili konje izven taborišča v dolge vrste, v senco drevoreda vzdolž potoka. Pogled na te staje je izredno učinkovit in so jih v celoti organizirali in pripravili Slovenci sami potem, ko smo jim to s precejšnjim poudarkom priporočili. Posekali in prenesli so ves les iz bližnjega gozda in so za prvih 200 konj uporabili žico namesto žeblicev...

Delo v Vetrinju mi je kar po volji. Ne samo, da moram biti zelo obziren, ker imam v večini primerov opravka s starejšimi ljudmi od mene, temveč so poleg tega vse osebje in delavci neplačana delovna sila, tako da mora biti človek zelo previden s svojimi zahtevami, da enostavno ne polože orodje in prekrizajo roke.

20. 6. 1945.

Dan sem si razdelil na tri dejavnosti: higiena in zdravstvo v taborišču s 6.000 Slovenci, dve uri angleščine, nato pa splošna opravila v taborišču za sovražne narodnosti za 700 oseb, v mestu samem...

23. 7. 1945

Prestavljen sem z enega konca britanske cone na drugega. Ne spominjam se, če sem v svojem zadnjem pismu omenil, da so bili Slovenci razdeljeni na štiri skupine in poslani v štiri različna taborišča. Tako bodo vsaj po barakah in ne na odprtem polju. Ker so že bili

FAU-ovi ljudje v teh glavnih centrih, kamor so šli, sem mislil, da sem zgubil „svoje Slovence“ in bil nad tem nekoliko razočaran. A bil sem prijetno presenečen: David Pearson, naš šef v Avstriji, je odločil premestitve osebja in tako sem se znašel v Lienzu (kamor je bila poslana polovica Slovencev iz Vetrinja) skupaj s še enim kolegom od FAU-a, ki sicer nima taboriškihkušenj, pač pa veliko zanimanja in dovolj zagona.

Potovanje iz Celovca do Lienza je bilo res prijetno: po dolini reke Drave, mimo velikega Vrbskega jezera, priljubljenega avstrijskega letovišča, ter vzdolž vijugastega porečja, obdanega z mogočnimi gorskimi pobočji, do lienške doline, obdane s severnovzhodnimi Dolomiti. V vročih popoldnevih leskečejo gore v močnem odsevu kakor hribčki na Rivieri, toda v hladnejših dnevih žarijo v mehkih, prijetnih barvah in pogosto imamo prekrasno nebo. Delo je včasih utrudljivo, a življenje v enem najlepših turističnih predelov Avstrije to bogato odškoduje.

Vzdušje v taborišču je dokaj kočljivo in zamotano. Prostora je v njem za 3.500 beguncev, a jih je sedaj 4.400 v njem, tako da je nekam preobljudeno! Od teh je bilo v taborišču okrog 1.600 Rusov in Jugoslovanov, še preden so prišli semkaj Slovenci, in so seveda imeli zasedena vsa razpoložljiva mesta v taborišču, v pisarni, kuhinji, skladišču, delavnicah itd. Nato je prišlo 2.500 Slovencev, ki so doslej uspešno sami vodili in upravljali svoje taborišče v Vetrinju. Tukajšnji taboriški direktor pa še dolgo ni tako iznajdljiv in velikodušen, kot sta bila ona dva, ki smo jih imeli v Vetrinju ter je ostro reagiral na razumljive slovenske uverture, saj imajo Slovenci absolutno večino v taborišču. V Vetrinju sta majorja vztrajala na tem, naj begunci v mejah možnosti upravljajo sami svoje taborišče; tu pa je kapitan prepričan da, če se morajo begunci česa zavedati, je to dejstvo, da je britanska armija tista, ki vodi taborišče. In tako so bili čez mero navdušeni Slovenci strogo pokarani, Rusi pa so obdržali monopol nad taboriški deli. To ima neprijetne posledice: jedača je brez dvoma revna tako po kakovosti kot po količini, Slovenci pa so, po pravici ali krivici, prepričani, da dolivajo Rusi vodo v juho, namenjeno v slovenske barake. Edina rešitev je mešano kuhinjsko osebje, a vodstvo se upira tej zamisli.

Poleg tega sta dva FAU moža, ki sta bila preje tukaj, prebila ves svoj čas pred tem v inozemstvu kot bolničarja v RAMC bolnišnici, pa sta zelo zadovoljna, da zdaj lahko opravljata tukaj brez dvoma koristno in potrebno delo, a obenem malopomembno, kot je npr. delokrog narednika ali korporala. Prvi skrbi za živilsko skladišče in kuhinjo, drugi pa se večji del časa ukvarja s taboriškiimi informacijami in z obveščevalno službo Rdečega križa. V resnici pa smo bili poslani v begunska taborišča z namenom, da bi pomagali in spodbujali begunce k osamosvojitvi v raznih obrtih kot so mizarstvo, kovaštvo, kleparstvo, čevljarstvo, krojaštvo, nadalje k izučitvi vajencev, organiziranju šol in izobraževanju odraslih, predavanj, telovadbe, športa in razvedrila, koncertov, vrtnarstva in še drugih mnogih sličnih dejavnosti, da ne bi begunci zapadli vsesplošni apatiji in kasnejšemu brezdelju, čemer so ljudje po taboriških podvrženi. Toda kapitan, taboriški načelnik, ima znatno bolj omejene pojme o namenu begunskega taborišča in je zato kazal precej nezaupanja do teh dveh vsiljivih mož Rdečega križa, ki sta prišla kalit mir v njegovo taborišče in mu nalagat dodatno delo.

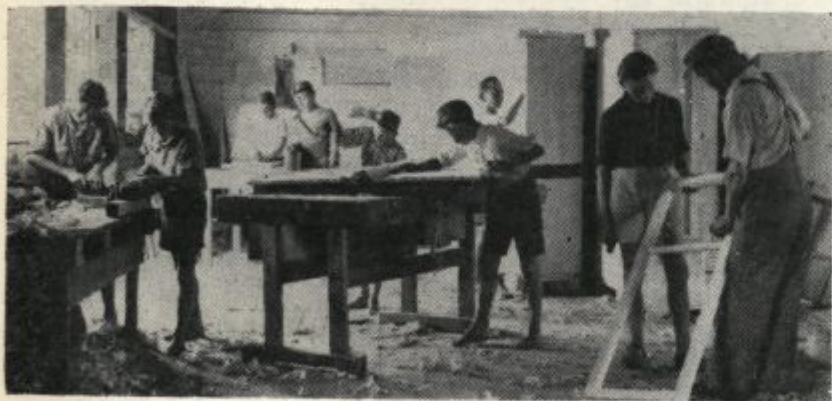
Tako ima človek kočljivo nalogo: pridobivati si mora po eni strani počasi njegovo zaupanje in čakati, dokler ne spozna, da ve kdo kaj bolje in mu zato lahko začinja zaupati, šele potem lahko začne pritiskati nanj za uvajanje mnogih novih zamisli; po drugi strani pa se je treba boriti z upravičeno nezadovoljnimi Slovenci, skušati pomiriti navdušenje njihovih voditeljev, ki bi gotovo samo poostrili odnose s taboriškim komandantom in mu utrdili prepričanje, da skušajo tile taki-inonaki voditi njegovo taborišče. Toda kljub temu se zdi, da gredo zadnji dan ali dva stvari malo na bolje. Imeli smo nekaj telovadbe in organizirali nogomet, pri čemer je sodelovalo vse taborišče. Izkoristili smo tudi priliko in si oskrbeli nekaj šolskih klopi in drugega materiala, narabutanega v neki bombardirani šoli v mestu in tako prisilili ruske in slovenske zdravnike k sodelovanju pri odločanju o nadaljnjih postopkih. Tako eni in drugi spoznavajo, da „oni drugi“ niso tako strašni, kot so si to o njih mislili.

Upam, da bom ustanovil izposojevalno knjižnico za angleške knjige za mnoge begunce, ki se uče angleščine; moja za-

Prvobitne važnosti je bila v begunskih taboriških obrtniška dejavnost. V raznih delavnicah so mogli vsaj v glavnem zadostiti najnujnejšim potrebam taboriščnikov. Obrtniške delavnice je organiziral in vodil do svojega odhoda iz Lienza inž. Jože Brodnik. Na slikah so nekatere izmed delavnic v Spittaltalu. Tu: krojačnica z mojstrom Janezom Lužovcem (sredi zadnje vrste). Kljub pomanjkanju šivalnih strojev so izdelali v njej neverjetno mnogo oblačil.

Šivalnica je bila vir ženskih in otroških oblačil, perila idr. Vodila jo je in izučila mnogo naših deklet šivankarske obrti Marija Pavlijeva (levo). V ozadju salezijanec Matko, ki je za inž. Brodnikom prevzel v Spittaltalu nadzorstvo nad delavnicami.

V taboriških obrtniških delavnicah so se izučili prenekateri obrtniki; nekateri so postali celo današnji velepodjetniki. V mizarški delavnici so se pod Vrečarjevim vodstvom učili vihteti skobljč kasnejši mizarški mojstri.

V čevljarni so „kopitarji“ sukali dreto pod vodstvom mojstra Alojzija Sedeja in oskrbovali taboriščnike tako z novo kot — verjetno predvsem — s pokrpano obutvijo.

V „copatarni“ je bila vsaka krpa dobrodošla. Dekleta so pod vodstvom ge. Slave Kremžarjeve izdelovale trpežne copate, pa tudi razne vrste šivanih igračk, da ne bi najmlajši taboriščniki imeli preturobnega detinstva.

Tiskarna je oskrbovala šolske tekste za taboriške šole, tiskala časopise in revije in tako pripomogla v danih razmerah do prepotrebne vzdrževanja kulturne ravni tako mladih kot odraslih. Vodil jo je salezijanec dr. Franc Blatnik.

Knjigovelnica Hermana Zupana st. je skrbela za estetsko in varno plat tiskarskih izdelkov.

Stanovanjske razmere so bile v taboriščih več kot borne. Urojena prizadevnost za domačijsko hišno vzdušje je dala „slovenskim“ barakam kljub vsem tegobam urejen družinski videz. Na sliki: dekliška soba v spitalskem taborišču.

jetna zaloga Penguin izdaj bo tvorila odličen temelj. (Od teh, ki ste mi jih poslala, sem skoro vse hranil v ta namen, saj sem se že dalj časa ukvarjal s to mislijo). Tudi Listener izdaje bodo prišle prav, ker imajo mnogo preproste pripovedne proze.

15. 7. 1945

Kaže, da se bodo začele stvari odvijati same po sebi — po prilično razburljivih dveh tednih. Kakega pol meseca temu je nenadoma prišel v taborišče novi major s svojo ekipo. Nihče ni vedel, kdaj bo prevzel vodstvo in tako je zastalo vse intelektualno planiranje. O. C. (poveljujoči častnik — op. ur.) ni več reklamiral dobave raznih potrebščin, ki bodo prišle šele po njegovem odhodu in ga stvar ni več zanimala. Potem pa so nam nekega dne na armijskem glavnem stanu čisto mirno povedali, da se bo prevzem vodstva zavlekel še za mesec dni ali dlje, kar nas je precej raztogotilo, kajti taborišče bo lahko primerno pripravljeno za zimo le, če se takoj podvzame odločne zadevne ukrepe. Sedanjí komandant pa se tudi preden je zvedel za svojo premostitev, ni odlikoval v gorečnosti. Bil je mnenja, da je dovolj trdo garal med vojno in zasluži zdaj počitek, ki si ga tudi namerava privoščiti. Nato je Britanski rdeči križ namah, brez predhodnega obvestila, odpoklical dva od petih svojih ljudi iz taborišča, ostali trije pa, že dovolj zaposleni, smo si morali porazdeliti še delo dveh odhajajočih. Včeraj smo končno, hvalabogu, prejeli vest, da bo vodstvo izmenjano konec tedna.

Major je prišel po rednem napredovanju do svojega čina: že pred vojno je služil deset let v vojski kot podčastnik. Je zelo prijazen z nami in imam vtis, da bomo lahko sodelovali. Na srečo je moj FAU kolega navdušen nogometaš, kot jaz, in zdí se, da je zelo delavoljen. Resda ni preveč zavzet za razumevanje ali zanimanje za stališče beguncev ali Slovencev kot takih, si pa zelo prizadeva, pomagati ljudem k smiselnemu delu, da bi taborišče imelo uspeh. In s tem je že veliko rečeno. Ni takega kova, da bi kazal vojno utrujenost ali naveličanost, čeprav je prispeval svoj zajeten delež.

3. 8. 1945

Pravkar smo imeli tri dni močne deževne nalive, najobilnejše v šestdesetih letih;

odplavilo je tri mostove v okolici, vstevši enega prav ob taborišču, kar je velika nadloga.

15. 8. 1945

Človek ima pri tem delu gotovo svoje radostne, a tudi depresivne dobe. Zadnje štiri ali pet dni smo bili precej malo-dušni, toda zdaj gredo stvari spet na boljše. Naša nastavljenka od Rdečega križa je šla na dvotedenski dopust; medtem smo seveda mi opravljali njeno delo. Nato se je vrnila za štiri dni in vnesla kaos spet v vse, kolikor le mogoče; njena verzija morda povsem pravilna pa bo, da je spravila spet v red svoje delo, ki smo ga mi zamotali. Zdaj je dokončno odšla. Precej časa sem se ukvarjal z organiziranjem pravičnega in uspešnega sistema za razdeljevanje oblek, da bi ono malo, kar dobimo, čim prej dodelili resnično potrebnim. V našem taborišču je 2.100 Slovencev, 1.700 ruskih emigrantov iz Jugoslavije, 250 Hrvatov in 40 Srbov.

18. 8. 1945

Skušam doseči, da bi imela vsaka skupina svoj lastni oblačilni odbor in mu pravično oddeliti sorazmerni delež oblek, ki jih dobimo ali naredimo. Odbor naj bi nato vsakokrat sestavil seznam oseb, ki naj dobe oblačila, skladišče pa bi izdajalo stvari v skladu s temi seznamami. Rusi so moj največji glavobol. Nimajo kaj prida smisla za enotnost in vzajemnost in ne preveč zaupanja v svoje voditelje. Vendar upam razdeliti 2.700 parov hlač in nekaj srajc v petih dneh. Težava pri tem opravlilu je, najti primerne osebe, ki bi to opravljale, doseči, da bi v redu in pošteno vršile to opravilo, izmisliti si za vsoto najenostavnejši sistem, potem pa stopiti ob stran, a biti pripravljen za reševanje problemov, ki se bodo neizbežno pojavili. Zadeva z oblačili se zaplete, kadar se vanjo nepričakovano vmeša major, ne da bi me prej obvestil, ter dovoli, da si ljudje obdrže oblačila, ki so jih izdelali, če pridejo k njemu s primernimi marnjami.

Moje strašilo so, kot po navadi, prevajalci: so zelo mogočni in brez pomislekov to izkoriščajo, kadar jim tako ustreza, pa so početniki vseh spletk. Presenetljivo je, do kake mere se ljudje, ki se poslužujejo prevajalcev, ne zavedajo, kako zelo so v njihovih rokah.

25. 8. 1945

Danes je bila zelo prijazna nedelja. Z mojim tovarišem in dr. Blatnikom smo šli s tovornjakom na sprehod po deželi in obenem obiskali sosednje Slovence. Dr. Blatnik poučuje humanistične predmete na naši gimnaziji, izdaja odličen časopis in skrbi med drugim za splošno blaginjo dijakov.

Tudi po sosednjih hribih je precej Slovencev, po večini bivših univerzitetnih študentov. Zaposleni so kot poljski delavci. Zjutraj smo šli s tovornjakom kakih 15 milj daleč, potem pa pešačili v hrib do samotne tipično tirolske vasice, kjer je nekaj študentov. Imel sem dolg in zanimiv pogor z enim teh, ki študira pravo. Pridružil se nam je še en slovenski duhovnik in njegov brat, s katerim sem svoj čas delal v Vetrinju. Šli smo skupaj dalje in si na polju nekje s prekrasnim pogledom na star grad, pripravili namesto kosila — prijeten piknik. Nato ponovno v hribe proti italijanski meji do neke vasi, kjer smo obiskali domačega avstrijskega župnika, pri katerem je živel en Slovenec. Potem smo se oglasili pri očarljivi slovenski družini, kjer so nam postregli toplo mleko — moje prvo pravo mleko po Italiji! Družinski oče je bil višji uradnik v pokrajinski vladi za večje področje v Sloveniji. Tako on kot njegova žena in 22-letni sin so dobro govorili nemško in italijansko.

5. 9. 1945

V taborišču imamo še zmeraj precej nadloge z delom: še vedno čakamo na že pred par meseci obljubljene pošiljke. V taborišču za 3.500 ljudi jih imamo sedaj 4.350, kar pomeni, da je preobljudenost pereča, ovira za napredek v raznih smereh pa je pomanjkanje prostora. Povrhu tega puščajo strehe na večjem delu barak, in medtem ko armada brez težav pokriva strehe po novih taboriščih, ki jih gradi, čakamo že dva meseca na material za popravilo naših streh. Isto velja za najosnovnejše stvari kot je slama, žimnice, šipe, odeje itd. Večina tega je dosegljivo, ko bi se le hotel zbuditi pravi človek. Kakšno življenje!

11. 9. 1945

Vrhovno poveljstvo je odredilo, da morajo Rusi dobiti svoje posebno taborišče,

kot ga imajo vse druge narodnosti. Odhod naših 1.700 Rusov bo močno olajšal naš stanovanjski problem in zelo poenostavil administracijo. Rusi sploh nimajo smisla za organiziranje in medtem ko Slovincem samo poveš, kaj je treba storiti in pustiš, da izvrše to sami, moraš Ruse neprestano nadzirati. Tudi ne znajo držati skupaj in nimajo občutka za solidarnost — človek lahko govori na dolgo in široko z njihovim predstavnikom, a že drugi dan bo prišla cela rajda ljudi zatrjevati, da ni bil njihov pooblaščenec! V primerjavi z Rusi so Slovenci idealni.

15. 9. 1945

Utegnilo bi Vas zanimati, kako porabim svoj čas.

1) *Pravosodje*. To je moja nova zaposlitev in me časovno zelo obremenjuje. Sedem naših beguncev so aretirali in jih odvedli na zasliševanje. Ker je bila to avstrijska zadeva, so dobivali avstrijsko oskrbo, taboriška pa je ostala. Svojci so jih hodili obiskovat. Vsa zadeva je bila ničeva in najprej v rokah nekega neprijetnega poročnika vojaške policije. Ta je odpotoval in predal zadevo nekemu simpatičnemu naredniku. Danes je odšel tudi ta in predal stvar nekemu korporalu, aretiranci pa so še vedno v zaporu in še ne obtoženi. V Angliji bi človek policiji lahko krepko podkuril zaradi tega — ne pa tu! Sorodniki so seveda ves čas upravičeno zaskrbljeni.

Danes sem šel na lokalno avstrijsko policijo in govoril z neko odločno a človekoljubno žensko, da bi uredil glede obrambe: „Res sem bila že zaskrbljena zaradi te zadeve,“ mi reče. „Zdi se, da ni nikdar kakega zagovornika na tem sodišču. Pridejo — in jih obsodijo.“ V primeri z našimi sodišči je to presenetljiv primer, kako učijo Britanci Avstrijce demokratskega postopka. In tako bom šel h korporalu in verjetno še na Vojaško upravo, da bo lahko naš sodnik slovenskega Okrožnega sodišča² obiskal može in pripravil njihovo obrambo. Tudi sem dosegel, da bo neka žena lahko obiskovala dvakrat na mesec svojega moža, obsojenega na 9 mesecev zaradi nelegalnega prestopa meje. Zdi se mi, da je avstrijski zakon v tem pogledu milejši kot angleški.

2) *Izobrazba*. Skušam priti v stik z vsemi mogočimi oblastmi, da bi omogočil na-

šim študentom nadaljevanje njihovih študij na univerzi v Gradcu, Dunaju, Inomostu ali Padovi — a nihče ne ve, kdo je za to pristojen. Iščem po vseh virih, da bi staknik učne knjige za gimnazijo. Slednja je končno priznana in lahko izdaja spričevala.

3) Časnikarstvo. Začenjam simpatizirati s cenzorji — jaz sam sem postal eden izmed njih. Po eni strani jih skušam spodbujati k večjemu žurnalističnemu delovanju — zdaj izdajajo dnevnik v ruščini in slovensščini, otroški tednik in tedensko kulturno-vzgojno-politično revijo³ — po drugi strani pa moram nekoliko omiljevati ostrine njihovega protikomunističnega materiala. Imajo vse razloge na svoji strani, če so protikomunisti, toda Glavni stan v Celovcu in jugoslovanski ataše nemara ne mislijo tako. In tako dostojanstveno sedim s skoro trikrat starejšim gospodom — bivšim direktorjem skupine ljubljanskih časopisov in enim najuglednejših slovenskih časnikarjev⁴ — in mu skušam obzirno sugerirati, da bi sicer veljalo objaviti pismo, ki opisuje razmere v Sloveniji, a bi kazalo, biti nekoliko previdnejši v uvodniku in se tako kriti.

Nato pride angleščina, ki jo izmenoma poučujeva moj tovariš in jaz. V tej skupini so med drugimi bivši ravnatelj srednje šole, sodnik, zdravnik, bivši ravnatelj davčne uprave v Sloveniji in neka gospa, ki je bila pred poroko poklicna učiteljica jezikov. Predstavljajte si me, kako jim dopovedujem, da *ne smejo* govoriti tako hitro, sicer ne bodo nikoli izboljšali svoje izgovorjave!

Potem je tu bolnišnica z dvema zdravnikoma, šestimi bolničarkami in petdesetimi posteljami, za katere sem odgovoren jaz. Šef zdravnik je prikupen, vesten in delaven mož, a ni sposoben organizator, najraje bi opravil vse sam in je ljubosumen na ostale zdravnike, kot sta npr. ona dva, ki vodita otroško kliniko na šoli.⁵ V početku te moje funkcije sem moral tedaj najprej prepričati obe plati, da ona druga ni pošast — in sedaj so si med seboj prijatelji, čeprav nekoliko čemerni.

Skladišče oblek in šivalnica z 18 delavci. Razdeljevanje oblačil je še kočljivejše kot cenzura. Vsakdo v taborišču ima kak prav poseben razlog, da mora dobiti oblačilo, ki primanjkuje. Razdeljevanje upravljam na podlagi narodnih odborov, kar je zelo uspešno pri Srbih, Hrvatih in

Slovincih, ki se podrede določitvam svojih odborov; a čim pridemo do ruskih emigrantov, prihrume vsi v pisarno in prisegajo, da je njihov odbor lopovska tolpa, ki skrbi edino le za svoje prijatelje.

20. 9. 1945

Kakšno življenje! Res je težko verjeti, da bi bila v vodstvu vojne tako učinkovita in uspehov polna vojska — taka polomija, ko ima opravka s civilnimi problemi. (Dogodki so si pretesno sledili drug za drugim in izčrpali moje potrpljenje skoro do skrajnosti, zato ne smete jemati tega pisma preresno!) Vedno sem mislil, da sem preoster v svojih sodbah, a moj kolega, ki je precej drugačen od mene, je prišel do enakega zaključka. In tudi presenečenje UNRRA skupine, ki se je prišla k nam izvežbat v taboriški administraciji (rekli so jim, da jih pošiljajo v „vzorno taborišče“), je bila očitna. Ne upoštevalo se niti najosnovnejša organizacijska načela. Težko bodo verjeli, ko bodo ugotovili, da ni nihče v taborišču dejansko odgovoren za preskrbo, ki je najvažnejši taboriški problem. Ne major ne kapitan nimata skušenj z begunskimi taborišči in dozdevno z nikakršnim upravljanjem — razen v vojski, kjer pa je vsa organizacija že do pičice preizkušena — in tudi ni videti, da bi se hotela temu priučiti. Celó v strogo praktičnih stvareh, za katere sem mislil, da sem popolna ničla, me prehitevata za milje daleč v neumnosti.

Včeraj naj bi tu blizu nekje demontirali dve vojaški baraki in jih prenesli semkaj v taborišče. Srečni zaradi te pridobitve, so radevolje poslali tja par tovarnjakov, da bi naložili sestavne dele in jih pripeljali sem. Ni jim pa prišlo na misel, poslati tja tudi kakega taboriškega mizarja, da bi si jih ogledal, jih tam oštevilčil in jih potem tu spet sestavil. Ne! Zgodilo se je celo, da so zmešali med seboj dele obeh barak. V taborišču pa imamo cel kup kvalificiranih ljudi. To je samo en primer.

Poleg tega se prav nič ne brigajo za podoficirje in moštvo. Posledica tega je, da so le-ti postali precej malomarni in opravijo komaj polovico svojega dela, čeprav so sicer prav prijetni fantje.

Neverjetno utrudljivo je naše prizadevanje, ko skušamo posegati v delokrog izven našega, ne da bi zbuvali vtis, da se

hočemo polastiti vodstva. Postopati je treba vselej zelo taktno, imeti čut za pravo mero, da ne gremo predaleč. Če se ne bi zavzemali v tej smeri, bi nam bilo tudi povsem nemogoče, opravljati naše delo, ki je odvisno od učinkovitosti v osnovnih taboriških dejavnostih. Zato si moramo kar naprej nalagati dela, ki nimajo prav nič opravka s socialnim skrbstvom, saj vemo, da preprosto ne bodo opravljena, če se jih mi ne lotimo. Smešno pa bi bilo, ponujati ljudem naš „program socialnega skrbstva“, če niti nimajo dovolj hrane, da bi lahko v redu opravljali lahka dela; ali začeti s šolami, če ne bo dovolj kuriva za ogrevanje šolskih prostrov pozimi; ali pa izdelovati šolske klopi, če niti vsaka druga oseba nima svoje postelje.

Major in kapitan sta z nami zelo prijazna in tudi strpljiva — saj smo zanje prava nadloga — a o taborišču se jima vendar nič ne sanja. Pustita se varati od vseh mogočih ničvrednežev in sta povsem v rokah svojih prevajalcev. Seveda vsa vodstva niso enaka. Drugi major in kapitan iz Vetrinja, in nemara tudi prvi major, bi odlično vodila taborišče. Tu je pa med prvo in drugo ekipo vodstva tako malo razlike, da ni kaj izbirati.

Za nameček je moj tovariš prvič v kakem taborišču in delo je zahtevnejše, kot ga zmore. Je zelo vesten in delaven, presoja pravičnejše kot jaz, kar je zame zelo koristen opomin, nima pa dovoljkušenj v ravnanju z ljudmi (to bi se moglo reči o meni z mojimi 22 leti), manjkajo mu pa organizacijske skušnje, več samozavesti in malo takta.

Kot pa sem že v začetku rekel, ne jemljite tega pisma preravno, kajti prav nočoj je „moje potrpljenje izčrpano“.

29. 9. 1945.

V mojih zadnjih treh listih je upravičeno prekipela nevolja, toda to življenje ima svoje protiuteže: maslo, prelepa pokrajina, priložnostno dobri sprejemi glasbe po radiu. Pretečeni teden se je precej shladilo in po hribih je zapadel sneg. Je kar bridko pomisliti na tukajšnje begunce: mnoge družine so brez postelj in slamnjač in z manj kot eno odejo na osebo. Hvalabogu, končno je prišlo nekaj strešnega materiala, tako da v dežju kmalu ne bo več kapljalo v sobah kot izpod rešeta.

Največje zadoščenje pri tukajšnjem delu so ljudje sami — Slovenci so očarljivo ljudstvo. Njihova edina napaka je, da me razvajajo! Ko se bom vrnil domov, bom povsem nemogoč človek, ko moje mnenje ne bo več desetkrat bolj spoštovano kot zasluzi in ljudje ne bodo prekinili svojega dela, ko bom vstopil v sobo, da bi slišali, kaj ima prerok povedati!

Predvsem privlačuje njihovo spoštovanje samega sebe, nikakršno nagnjenje za izkoriščanje na kateremkoli odgovornem položaju, ki ga kdo zavzema, iskrena predanost njihove inteligence v prizadevanju za dobrobit vse skupnosti in njihova nesporna pripravljenost pomagati si, najsi bo s še tako pomanjkljivimi sredstvi.

Končno nam je uspelo preskrbeti kar precej učnih knjig za gimnazijo in za učitelje, kar jim bo nekoliko olajšalo delo, saj mora biti presneto težko poučevati brez knjig.

Zelo si želim, da bi Vi mogla spoznati prenekatero tukajšnjo Slovence. Gimnazijski ravnatelj (Marko Bajuk st., op. ur.) izgleda kakor kak križanec med Leninom in Sir Thomas Beacham-om, je neverjetno energičen ter navdušen za vse mogoče dejavnosti, predvsem za glasbo. Pevski zbor je že pel nekatere njegove skladbe in priredbe narodnih pesmi, ki so res lepe. Ali pa njegov bolj rezerviran sin, a tudi odločen in tudi profesor.⁶ Ali šef vseh slovenskih delavnic, inženir s sijajnim smislom za humor.⁷ Ali naš slovenski sodnik⁸ (zdi se, da se specializiram v begunskih sodnikih), nekoliko resen, a zelo blag. Ali naša „grozna“ delavna plavalas učiteljica na bolničarski šoli, z nazaj počesanimi lasmi in rdečim obrazom. Ali... toda moram končati.

30. 9. 1945.

Gotovo Vas bodo zabavali priloženi taboriški časopisi in fotografije. Pisani so v slovenščini in ruščini. Članek nad karikaturo z naslovom „Hvala“, se nanaša na izpustitev treh Slovencev in enega Rusa, ki jih je aretirala lokalna policija zaradi napada na dva Titova Jugoslovana blizu taborišča. Aretirali so jih le na podlagi prijave in identifikacije obeh prizadetih. Jaz pa sem bil za 90% prepričan, da niso prijeli pravih. Policija je na dolgo razvlekla postopek in trajalo je skoro ves mesec, preden so zavrnilo prijavo, ker se napadenca pre-

prosto nista pojavila k zaslišanju. Jetniki so nam bili zelo hvaležni za naš trud v tej zadevi.

V članku sledi priznanje socialnim delavcem za njihovo delo.

Na sliki so gimnazijski maturantje. Od leve sede dr. Bajuk, gimnazijski ravnatelj in plodovit vokalni komponist, moj tovariš John Strachan (eno leto prava na univerzi Cambridge), taboriški komandant, jaz in eden profesorjev. V prednji vrsti stoji levo taboriški telovadni vadiatelj, ki je bil v jugoslovanski olimpijski reprezentanci in je še danes odličen telovadec; desno pa, majhen in z očali, dr. Meršol, slovenski vodja, skromni zdravnik, ki je študiral v Ameriki in bil šef infekcijskega oddelka v ljubljanski bolnici, zelo delaven a nekoliko premehak za njegov sedanji položaj.

Desno zadaj s klobukom je Bajukov sin, profesor klasičnih predmetov, pevec prikupnega glasa. Na sredi s temnim jopičem in očali je eden vodilnih Hrvatov, poučuje italijanščino in angleščino in je vprežen v brezštevila drugih dejavnosti. Tretji levo od njega je dr. Žagar, profesor fizike in tudi salezijanski duhovnik, zelo prijeten človek."

(?) 1. 10. 1945.

Moje zadnje pismo je bilo na svojih dveh straneh izraz precejšnje naveličano-sti. Odtlej smo imeli več priložnosti, pre-ceniti obe UNRRA skupini, ki sta tu na praksi. Zdi se nam, da sta to dve dobri in sposobni delovni edinici, z obilno splošno delovno prakso, širokomiselni in delovno zavedni.

Splošen vtis je, da so veliko bolj uspo-sobljeni kot je običajni vojaški personal (kolikor smo doslej srečali Unrinih ljudi, so le-ti na precej višji ravni, kot sem to lahko videl pri jugoslovanskih, grških in celo italijanskih misijah), toda vojska jim je naložila trdo delo: namesto da bi jim pomagala, jim je povzročala vse mogoče težave in storila, kar je mogla, da bi zavlekla prevzem begunskega problema. Če bi bila uvidevna, bi morala vojska takoj predati taborišča, ali pa jih oskrbovati sama do naslednje pomladi — ne pa pustiti vnamar stvari do zime, ko mora UNRRA zvoniti po toči, ker ni vojska poskrbela za zimo. Človek postane čisto žolčen, ko gleda ljudi, ki bi se radi lotili dela in bi mogli

razmotati sedanjo neverjetno zmešnjavo, pa je ne morejo, ker se peščici oficirjev upira, pustiti svoje sedanje prijetno in lahko delo, kar izkoriščajo predvsem ofici-rji, saj odpade na podčastnike in moštvo le drobec tega. Z menoj osebno so bili čast-niki vselej prijazni, toda jaz nisem tu za dobrobit dvajsetih častnikov, temveč za 4.000 beguncev.

4. 10. 1945.

Kaže, da se bodo razmere zboljšale. Večina Rusov bo odšla, kar pomeni, da bo major primoran predati upravljanje Slo-vcencem. Tako vsaj upam. Posredno ali neposredno izvira kup naših težav iz ruske administrativno-organizacijske nesposobno-sti, njihove nepoštenosti in nesodelovanja z ostalimi taborišskimi skupinami. Tudi ostale skupine niso angelčki, a najslabši so vsekakor Rusi.

Te dni smo imeli nekaj nenadnih in-špekcij. Najprej je dvakrat prišel brigadir tukajšnje posadke, potlej McCreery, bri-tanski vrhovni komandant za našo cono v Avstriji. Lt. General McCreery se je pojavil včeraj v svojem sijajnem črnem vozu. Pred njim so poslali 40 mož iz škot-skega polka. Razporedili so jih po celem taborišču, da bi čuvali velikega moža. Pri-šel je pol ure za njimi v spremstvu enega Lt. generala, enega brigadirja, enega pol-kovnika, dveh majorjev... in dveh FAU predstavnikov!

Prva postojanka je bila bolnica — del mojega vplivnega področja. Na čelno sku-pino procesije sem naletel prav v trenutku, ko je general, ki dozdevno ne govori nem-ško, spraševal nekaj zdravnika, ki pa goto-vo ne govori angleško. Ko sem nekaj minut tolmačil, je postal eden iz spremstva za-skrbljen zaradi navzočnosti neočinjenega objekta na čelu procesije (bil sem v pulo-verju in torej brez naramnikov), pa je začel mrmrati nekaj o „FAU funkcionarju“ in šele nato me je poveljujoči taboriški major predstavil.

Zatem smo šli v otroški oddelek in ugo-tovili, da trije dojenčki v eni postelji niso trojčki, temveč poleg dvojčkov še en drugi — nakar smo nadaljevali po hodniku in ven iz bolnice. Naključje je hotelo, da me je general vprašal, kje sem pobral svojo nemščino in po katerih taboriščih sem vse dotlej delal. Tako sva se namah znašla v živahnem razgovoru o taboriških podro-

bnostih. Kot posledica tega — se je kurz mojih akcij znatno dvignil v taborišču! Celo inšpekcijski obiski imajo svoje prednosti!

Potem smo šli v šolo. Tu sem skušal dopovedati, kako zelo potrebujem mleka za otroke od 6—14 let, a uspeh je bil prav ničel. Generalu se je zelo mudilo, mislim pa, da je šel z brigadirjem domov. Po šoli smo pregledali prostore našega dejanskega delovišča: kuhinjo, koncertno dvorano, skladanice lesa in delavnice, nakar je general zatrdil, da je izredno zadovoljen s taboriščem. Ob takih inšpekcijah je moje stališče nekoliko nerodno, ker nosim vojaško uniformo, čeprav sem civilist. Delo v taborišču je zastalo za tri ali štiri dni zaradi inšpekcij, dobili bomo pa zato prej odeje in peči, tako da se je vendarle izplačalo.

nedatirano

V moje presenečenje je imel moj obisk v Gradcu zaradi univerzitetnih študentov — o čemer mislim, da sem že kaj omenil — nekaj uspeha. Če dobro pomislim, pa se mi dozdeva, da nisem omenil svojega potovanja v Gradec. Oddaljen je 200 milj od tod. Celovec pa, glavni stan naše „grofije“ in FAU-a, 100 milj, tako da postopek za vpis 145 študentov iz treh raznih taborišč na univerzo ni bil tako enostaven.

Če kdo samo napiše vlogo in jo usmeri po kakem uradnem kanalu ter čaka na izid, je lahko prepričan, da se ne bo nič zgodilo. Natipkati je treba kolikor mogoče veliko kopij, jih poslati vsakomur, ki bi mogel imeti količkaj zanimanja za stvar in mogel pomagati, potem ogovoriti vsako za to primerno osebo in speljati pogovor v pravo smer.

Na srečo zna biti naš FAU šef precej vztrajen v takih zadevah in je v Celovcu porinil stvar za dober korak naprej. Nadzornik Rdečega križa v Gradcu pa je sijajna in zelo energična ženska. Oba sta se močno zavzela za ta problem.

Končno je prišel polkovnik Hall, vodja taboriških Socialnih skrbstev, na svojem splošnem obhodu tudi v naše taborišče. Prikazal sem mu nujnost tega načrta, ki je bil započet pred tremi meseci, pred dvema pa sem razposlal izčrpen memorandum (postal sem že izvedenec v spomenicah) s podrobno razčlenjenimi podatki v seznamih. Dosegel sem odobritev svojega

potovanja v Gradec, kjer bi ugotovil stanovanjske možnosti za študente in mu jih sporočil. A že v Celovcu me je ustavilo divje telefonsko sporočilo, v katerem me je Britanski rdeči križ iz Gradca opozoril, naj ne hodim v tuj zelnik. Seveda sem hodil, a po njihovi lastni krivdi, zakaj pa mi niso sporočili, da se oni zavzemajo za stvar. Tako sem zapravil dva delovna dneva in se vrnil semkaj, a bil že čez štiri dni pozvan na konferenco v Gradec, ki je za dan vožnje od tod.

Konference so se udeležili polkovnik Hall, major poveljnik razseljenih oseb na Štajerskem — precej brezupen, pokrajinski UNRRA direktor — zelo živahen in je odločno podpiral načrt, predstavnik vojaške vzgojne uprave, dve drugi dušici vojaške uprave in UNRRA-e, nadzornik radijske oddajne službe in jaz. Imel sem težko stališče, kajti govoril sem ne samo za enega, temveč za tri taborišča, ki so imela večino beguncev na Koroškem in ki so edina predložila izčrpane sezname. Vse točke so bile rešene pravično in hitro, a neizbežen kamen spodtike se je pojavil ob študentski zadevi. Gradec je grdo bombardiran in vojaške oblasti ne štejejo študente med nujne prednosti. Iz Gradca sem odšel precej potrj, saj je kazalo, da sem zapravil nadaljnje tri dni.

Zdi se pa, da je bil pritisk s strani Britanskega rdečega križa in UNRRA-e le dovolj vztrajen in so končno našli taborišče za 250 dijakov iz britanske cone in za 100 iz ameriške. Koliko jih bo lahko šlo od tukajšnjih 50, ne vem, lahko mi pa verjamete, da sem zadovoljen! Naši otroci od 4—18 leta ne izgubljajo let, saj hodijo vsi v prav dobre šole in v tem smislu bo zdaj rešen problem tudi za maturante.

19. 11. 1945.

Zadnji teden je bilo nekoliko lažje delati z majorjem. Ne spominjam se, če sem Vam že omenil zadevo o njegovem namestniku. Zdi se mi, da ne. To je precej dolga storija.

V vojaškem taboru ima major v svoji posadki enega stotnika, 4 narednike in okrog 12 drugih podčastnikov. Ko pa je prišel naš major semkaj, je bil edini častnik, v pomoč sva mu bila samo jaz in še eden od FAU. Takrat je bilo to največje taborišče v britanski coni in po sebi se razume, da bi mu bila potrebna dva ofi-

cirja. Končno je prišel drugi oficir, a major je tako neroden v občevanju z ljudmi in tako malo domiseln, da sploh ni vpeljal stotnika v svoj način dela ali delil dela z njim, temveč mu je odredil kaki dve postranski deli in ga pustil pri tem. Kapitan pa je odločil: „Prav, če major ne sprejme igre, je tudi jaz ne bom.“ nakar je delal kar najmanj in zaprosil za premeštev, ki jo je tudi dobil.

Tako smo ostali kakih pet tednov brez kapitana, dokler ni prišel eden, ki je bil namestnik komandanta v nekem manjšem taborišču, katerega je prevzela UNRRA. Major je z njim postopal tako kot s prvim in žel enake posledice: stotnik je po šestih dneh odšel! Možnost, da bi dobili drugega namestnika, je zdaj nična.

To pomeni, da sem večino časa dejansko opravljal namestnikove posle, a brez staleža, čina, ugleda in avtoritete slednjega in z minimalno oporo s strani majorja.

Nerodnost je v tem, da mu je taboriško delo povsem novo, a kljub temu se nikdar ne posvetuje s svojimi sodelavci in je nesposoben, da bi se ukvarjal s kakim problemom dlje kot deset minut kbarti. Zato ga prav na redke čase kdaj ujamemo v njegovi pisarni, da skupaj obdelamo vrsto problemov, sicer bi mislil, da mu te presnete trobente skušajo prevzeti vodstvo. Vse predloge mu zato podtikamo čez mizo pri večerji in človek zapravi z njim cel kup energije. K temu je dodati še, da prebije dobršen del svojega prostega časa z neko Rusinjo iz taborišča, ki ima velik vpliv nanj, njena soba pa je center spletk.

Vse to zveni precej črno. Stvar pa ima še drugo plat. Major je poklicen vojak — pred vojno je bil kakih 12 let podoficir — in ni kriv, če so njegovi predstojniki tako čudovito slabo izbrali taboriškega poveljnika za civilne begunce, z vsemi njihovimi mnogostranskimi civilnimi problemi in potrebami, o katerih kak „poklicni“ ne more imeti niti pojma.

Poleg tega je vse svoje življenje preživel v vojaškem okolju, pa mora biti zanj precej utrudljivo zdanje sožitje z dvema mladima intelektualcema, nekadilcema, nepivcema, nekvartopircema, nepreklinjevalcema, drugače mislečima trobentama, ki skoro nikdar nista predpisno oblečena in niti nista dobila kake čednejše uniforme kot je vojaška delovna.

Je precej uvideven z nami in v kakih zapletih vselej ljubezniv in prijazen. Poleg

tega je iskreno zavzet za dobrobit ljudi, ki jih ima na skrbi. Je zelo delaven in po svoje stori, kar le more — žal povzroči nemalokrat več škode kot koristi.

23. 11. 1945.

Stvari se še zmeraj vlečejo naprej, čeprav nam vsak teden znova sporoče, „da bo za gotovo odločeno na konferenci v Celovcu ali na Dunaju, kdaj bo taborišče predano UNRRA-i“, zgodi se pa to nikdar.

Najnovejša pa je, da je major na srbskem festivalu naznanil zbranim beguncem, da bo UNRRA prevzela 16. decembra, on pa da bo ostal taboriški vodja. To naznanilo je bilo presenetljivo. Naslednji dan pa se je izkazalo, da je bil major dodobra nadelan s srbskim „konjakom“ in njegove izjave še dolgo niso bile točne, najmanj zadnja. Tako smo ostali pri starem! Edino resnično je, da bo šel moj tovariš za teden dni v neko drugo taborišče, ker bo tamkajšnji kolega še na dopust.

8. 12. 1945.

Zapustil sem Friend Ambulance Unit in šel k UNRRA. FAU je uradno naznanila, da bo na pomlad verjetno zaključila svoje delovanje v Avstriji, jaz pa ne bi bil rad demobiliziran vsaj do jeseni. Drugod po Evropi bo FAU končala v teku poletja, ker pa se imam že nekoliko za strokovnjaka v avstrijskih taboriških razmerah, se mi nič posebno ne ljubi znova začeti kod drugod. Vrhu tega se imam za resnično koristnega v tem taborišču in imam veliko razumevanje za Jugoslovane... Asistent za socialno skrbstvo pa sem imenovan prav za to taborišče!

UNRRA me je sprejela pretečeni četrtek, nastopil bom v ponedeljek, UNRRA prevzame taborišče v torek, vojska pa ga zapusti v četrtek — nagel postopek!

nedatirano (december 1945)

Postopoma predajam nekaj svojega dela drugim članom posadke in če se bomo malo pomujali, upam, da bomo v enem tednu organizirani. Kajti kaotične vihravosti izza zadnjih mesecev ne bi več dolgo zdržal, če ne bi dobil kakega pol ducata pomočnikov za ključna opravila, na katere se lahko zanesem, ne da bi jih moral stalno nadzirati. Moj sočastnik postaja prilično neučinkovit, saj še ni skoro ničesar opravil.

Sicer prispeva kaj malo v dobrobit taborišča, a hvalabogu tudi ne more povzročiti škode v svojem delokrogu — izobrazba in razvedrilo.

Begunci navalijo vselej v mojo pisarno, kadar hočejo kaj imeti, kar je zame zelo zamudno, medtem ko traja neskončno dolgo, preden se pojavijo moji sodelavci. Ravnatelj, njegov tajnik, razdeljevalni oficir in skladiščnik govore samo angleško, zato nam močno primanjkujejo sposobni prevajalci, kar povzroča precej zapletov. Tudi še ne kaže direktor mnogo volje, da bi dejansko vodil posadko in nimamo nikogar za koordinacijsko službo. Vendar se stanje po malem zboljšuje.

1. 1. 1946.

Božičevali smo sicer mirno a prijetno. Dobil sem zelo lepo darilo od Slovencev, naslovljeno „Gospodu John-u Corsellis F. A. U.“: avstrijsko knjigo o gotških stenskih slikah na Koroškem, v lepi vezavi in z mnogo lepimi eno in večbarvnimi reprodukcijami. Spominjala se boste pogostih poročil o mojih jesenskih nedeljskih izletih v razne doline in ogledih njihovih cerkva. Ugotovil sem, da sem od 30 barvnih slik v knjigi, videl 18 originalov.

Moj poljski delovni kolega postaja neškodljiv, je zelo prijazen, ne preveč sposoben, nedomiseln, nima pravih prijemov in je neodločen.

Taboriški ravnatelj je prav pred božičem zbolel. Odpeljali so ga v bolnico in ga še ni nazaj, tako da je organizacija taborišča še zmeraj nezadovoljiva. Kolikor sem pa utegnil opazovati ravnatelja pri delu, dvomim, da se bodo po njegovi vrnitvi stvari kaj zboljšale. Mož tudi ne kaže kakih posebnih organizacijskih spretnosti. Zdi se, da mi je medtem z nekoliko diplomacije uspelo reorganizirati dve temeljno važni področji: taboriške delavnice in transport. Oboje je bilo doslej kar čedno zmedeno, zdaj pa mi je uspelo postaviti na čelo resnično pristojna taboriščnika za vsako od obeh strok. Izboljšali bomo kontrolo in organizacijo. S te plati je tedaj bila majorjeva odsotnost koristna, kajti „prodati“ sem moral svoj načrt samo svojemu holandskemu tovarišu s katerim prav dobro vozim, in pačasnemu holandskemu ravnatelju, ki je srečen, da je samo „provizoren“ in podvržen majorjevi potrditvi, ko se le-ta vrne.

Že vpeljavanje UNRRA moštva je bila zaradi pomanjkljive organizacije kočljiva zadeva. Če bodo zdaj prepuščeni samim sebi in se samostojno lotili dela, se ne bodo znašli. Pri preurejanju sistema bodo skoro gotovo izbrali za vodje oddelkov širokoustne, vsiljujoče se, nezanesljive begunce, saj ne bodo našli mirnih in strokovno pristojnih, ker spadajo le-ti v zvrst takih, ki so preponosni, da bi oblegali pisarno za kako delo.

Nadaljna težava je v tem, da je v taborišču mnogo poštenih in zmožnih mož pogosto znatno sposobnejših kot UNRRA moštvo. Slednji včasih dejansko povzročajo precej škode, ker se brezobzirno vmešavajo v dobro zasnovane oddelke. Pri UNRRA je presenetljivo utrjeno mnenje, da so begunci nižja bitja, katerim se lahko gospoduje in ukazuje kakor kakim črncem. Resnica pa je, da so v mnogih primerih sposobnejši, inteligentnejši, bolj olikani, naprednejši, poštenejši in bolj moralni kot UNRRA osebe.

Dobro, po tem zajetnem kramljanju moram v posteljo!

2. 1. 1946

Pred kratkim sem predal kolegu vsa razvedrila, šport, gledališče, telovadbo, koncerte itd. Te stvari so mi vzele veliko časa in se mi niso zdele posebno zanimive, tako da sem bil kar vesel, da sem se jih znebil. Moral sem namreč kar naprej poslušati pritožbe in prošnje ruskih koncertnih skupin, ki niso ravno preveč privlačni in prikupni ljudje; vedno skušajo izvleči iz človeka kakšne posebne prednosti zase ali za prijatelje, čeprav zelo dobro zaslužijo s prodajo vstopnic.

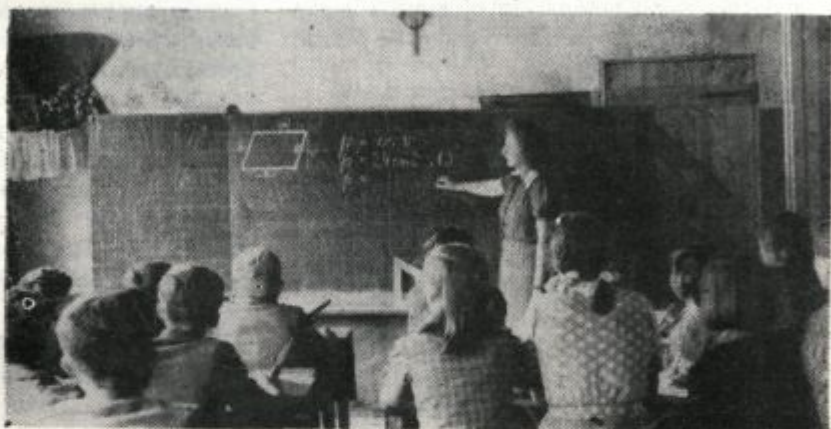
Predal sem tudi šolske zadeve, kar mi je sicer zelo žal, ampak nimam dovolj časa, da bi se z njimi resno ukvarjal; poleg tega je na tem področju par perečih problemov in bom zelo vesel, da jih bo moral kdo drugi raziskovati! Po drugi strani pa so redne šole že ustanovljene in dobro vozijo; glavni problem bo sedaj ustanovitev vajeniških šol, na primer za mizarstvo, čevljarstvo, frizerstvo itd. Na tem polju bom še vedno lahko sodeloval, če bom imel čas.

Dobil sem par novih poslov. Prvič, nadziranje razdeljevanja odej, kar ni ravno lahko delo v taborišču, kjer je 3.500 ljudi. Poskrbeli smo že, da ima vsak dve odeji;

Da ne bi izgubljala učnih let, je bila v taboriščih vsa slovenska mladina zajeta v šolski sistem — od otroškega vrteca do gimnazije. Na sliki: otroški vrtec v Spittalu. Zadaaj levo osnovnošolska upraviteljica Angela Gospodarič, desno vrtnarica Martina Krajnik, zdaaj por. Beznik. Z njo je vrtnarila še Angelca Klanšek.

Učni načrt je obsegal vse običajne šolske predmete. Tu: ura matematike v spittalskem osnovnošolskem razredu.

Učiteljski zbor z osnovne šole v Spittalu. Nekateri teh učiteljic še danes uče slovensko mladino v zdomstvu materinega jezika.

Škof dr. Gregorij Rožman med svojo — takrat še brezdomsko — čredo v begunskem taborišču Peggez pri Lienzu, tik preden so ga internirali v Celovcu (10 dni za tsn).

Na taboriški gimnaziji so poučevali strokovno usposobljeni predavatelji poleg realnih tudi humanistične predmete. Na sliki gimnazijsko dijaštvo v Spittalu 1947 ob odhodu ravnatelja Marka Bajuka st. Profesorji od leve na desno: Vinko Logar, Slavko Zupan, Alojzij Luskar, Milko Jeglič, Jože Majcen, Pojkovič, Petančič, Silvo Mihelič, Roman Pavlovčič.

Matematična ura v osmem razredu gimnazije. Poučuje prof. Milko Jeglič.

Tudi kot taboriški abiturienti in zdolci so dijaki ohranili stare maturitetne navade. Na sliki maturantje 18. 7. 1948 z razrednikom Jožem Majcnom (v 2. vrsti levo) in s šolskim slugom (sredi prve vrste).

Sprevod k škofovi maši na dan obiska dr. Gregorija Rožmana v taborišču Peggez pri Lienzu. Od leve: dr. Edvard Vračko, Janez Majeršič, France Kremžar, Janez Brodar, Pavle Mašič; v drugi vrsti: kanonik Franc Koretič, kaplan Ciril Lavrič, Jože Maurič, France Pernišek; v vojaški uniformi: Božo Fink.

bodisi taboriški, ali lastni. Toda nimamo jih dovolj, da bi vsak imel lahko po tri. Zato zdaj skušamo najti najboljši sistem, da bodo vsaj prioritete skupine dobile še tretjo odejo. Tako na primer noseče matere, ljudje, ki spijo sami, starejši ljudje, itd.

Moja druga nova odgovornost je registracija, kar ne bo dalo dosti dela, kadar bodo uradniki in pisarne organizirane. Tretje delo je pa naseljevanje, ki je zelo zamotan posel, ker bom moral kar najbolj pravično odmeriti škandalozno pristransko razdelitev bivališč in to s čim manjšimi motnjami in čim manjšo zamero. Tako imam zdaj v rokah dve verjetno najbolj delikatni zadevi v taborišču; oblačila in stanovanja! Dokler bom mogel ohraniti smisel za šalo, bo vse v redu.

nedatirano.

Pred štirinajstimi dnevi sem poslal svoje zadnje pismo. Mnogo se je medtem zgodilo. Obnašal sem se kakor ubogljivi konj, toda počasi prihajam do prepričanja, da bi bilo morda boljše, če se sprevržem v mulo!

V moje veliko razočaranje sta oba, ameriški direktor in oficir za socialno skrbstvo, odšla — poslali so ju v poljsko judovsko taborišče, kjer bosta gotovo imela tako trdo delo, da bo celo njima dovolj. Oba sem precej dobro poznal, cenil in spoštoval. Posebno poverjenico za socialno skrbstvo. Zares bi me veselilo delati pod njenim vodstvom. Stara nekaj nad štiri-deset let, ima velike skušnje na dobrodelnem področju v Ameriki. Imela je precej važno in odgovorno delo, predno se je pridružila UNRRA-i. Čeprav je visoko kvalificirana, je ostala zelo sprejemljiva za nove zamisli in si je vedno želela naučiti se kaj novega. Zelo lahko je bilo delati z njo. Direktor je bil po rodu litvanski žid, mlajši, vendar je že imel za seboj nekaj delovanja v begunskem taborišču ameriške vojske. Nasvete in kritiko je dobro sprejemal. Oba sta imela napredne ideje o organizaciji taborišč. O, bilo je naravnost osvežujoče, delati z ljudmi, ki imajo kaj v glavi, se pametno lotijo stvari, skušajo jasno določiti namen in ga doseči na najprimernejši način.

Predno sta prišla v to taborišče, sta na žalost zaprosila za namestitev v resnično težavnem židovskem taborišču. Zato so ju po enem tednu že poslali od tu na drugi

konec Avstrije. Zaman smo več ur razlagali in debatirali — neko noč smo govorili do enih zjutraj!

Naše osebe je sedaj sledeče: direktor je tasmanski major; preskrbovalni oficir je miren, prijazen in zmožen Danec; bivši avstralski vojak, dober človek, je poverjenik za skladišče, kjer je tudi brezupno nezmožen Poljak (mislim in upam, da bo kmalu odšel kam drugam); potem je bolničarka, prijazna, zmožna, nekoliko premalo samozavestno holandsko dekle; nadalje tajnica, ki vodi celo administrativno pisarno in je delavno in vestno galsko dekle; krepka Američanka je nakupovalni oficir; bivši danski mornar, dobrovoljen in prijazen, je šef vozačev, potem je bivši pariški taksi-vozač, značajan, toda včasih malo težak in končno še poljski oficir za socialno skrbstvo in jaz. Klasificiran sem kot asistent oficirja za socialno skrbstvo, ampak do sedaj sem praktično vršil posle direktorjevega namestnika. Poljak je opredeljen kot glavni oficir za socialno skrbstvo in ko je prišel, sem si seveda predstavljal, da bo prevzel Američanovo mesto. Stvar se ni posebno posrečeno začela, kajti ko sem skušal zvedeti, kateri odseki socialnega skrbstva ga predvsem zanimajo, oziroma na katere se bolj razume, je samo hitro pogledal seznam, pokazal en stolpec in rekel: „Jaz bom delal to“, pokazal še drugi stolpec in dejal: „To boste delali vi“. Delo v posameznih stolpcih ni vedno spadalo skupaj! Potem me je po očetovsko potrepljal po rami in dejal, naj se kar posvetujem z njim, če bom imel kakšne težave pri odločitvah.

Še isto popoldne nam je direktor prebral pismo, ki ga je glavni stan za socialno skrbstvo poslal s Poljakom. Pismo je pojasnilo, da zaenkrat ne bo v taborišču višjega oficirja za socialno skrbstvo in da bova s Poljakom imela enak avtoriteto in odgovornost, dokler ne obiše taborišča okrajni oficir za socialno skrbstvo. Precej neprijetno!

Poljak je star 40 let, precej prijateljski in dobronameren; pred vojsko je bil v istem poklicu nekje na Poljskem, kjer je bilo veliko brezposelnih, toda ni posebno bister, ne preveč zavzet za delo, in nima mnogo domišljije. Ima miselnost državnega uradnika in malo iniciative. Za vsako delo, ki sem mu ga izročil, se je hotel neštetokrat po nepotrebnem posvetovati z menoj, ali

pa sploh ni nič naredil. Morda se bo poboljšal, ko se bo privadil...

Medtem potrebuje novi ravnatelj nesorazmerno dolgo, da se vpelje in še vedno pušča veliko nepotrebne nereda, kajti razdelitev odgovornosti med moštvom je še vedno precej nejasna.

Ko je UNRRA dvanajstega prevzela taborišče, sem opravljal dva posla in zdaj mi vsak dan še kaj novega porinejo v roke, češ da „jaz vem, kako se je prej delalo“. Vse to seveda samo, dokler se ljudje, ki so določeni za posamezna dela, primerno ne razgledajo.

Ko je Miss Boester, ameriški oficir za socialno skrbstvo, odšla, sem spet prevzel naseljevanje in kot nalašč je takoj drugi dan prišlo 140 Jugoslovancev, ki sem jim moral najti prostor. Isti dan mi je rekel direktor: „Razume se, da spada vpisovanje pod socialno skrbstvo“. In ko smo morali registrirati 140 ljudi, sem se nenadoma znašel pri delu, ki ga je do takrat opravljala administrativna pisarna. Z veseljem se seveda na vso moč trudim, da bi te posle spravil v kolikor toliko logičen red, ampak to mi ravno ne podaljša prostega časa! Danes zjutraj (nedelja) sem imel dveurno konferenco o stanovanjskem prostoru z nekim Slovincem, ki govori samo srbohrvatsko in italijansko, z nekim Litvancem, ki govori samo rusko in nemško in z nekim Rusom, ki govori samo rusko in srbohrvatsko. Sicer skoraj popolnoma razumem srbohrvaščino, govorim pa lahko dovolj dobro samo italijansko in nemško. Namen konference je bil, doseči nekakšen kompromis, da bi oboji, Slovenci in Rusi, sprejeli del Litvancev vsak v svojem delu taborišča!

26. 1. 1946

Tri dni je snežilo, danes pa je bilo lepo in sončno vreme. Šel sem na sprehod z Jožetom Jančarjem, študentom medicine, s katerim sva že v Vetrinju skupaj delala na higijenskem področju. Pozneje je tukaj precej delal na graškem projektu. Iz razgovorov z njim sem zvedel veliko o beguncih in njihovem pogledu na taboriške dogodke. Poleg tega sem danes zvedel tudi nekaj zanimivih podrobnosti o italijanski okupaciji Slovenije. Jože sam je za las ušel smrti, ko so ga Italijani hoteli ustreliti s šestimi drugimi študenti kot talca, potem ko je bil neki Italijan ubit v Ljubljani. To mi je

danes prvič povedal; preprosto, kakor bi govoril o vsakdanjih stvareh.

Popoldne sem šel na sprehod s skupino univerzitetnih študentov; tukaj so na počitnicah do februarja, ker v Gradcu nimajo zadosti drv. Zdaj zares pridno študirajo tukaj. Prijetna skupina so. Po poti smo se krepko kepali. Okoliške gore so bile zelo lepe, kadar je sonce posijalo na vrhove in zasnežena pobočja.

30. 1. 1946

Moštvo je že nekoliko bolj razgledano, vendar samo dva ali trije kažejo nekaj zanimanja za tehniko taboriškega dela, ki seveda zahteva nekaj domiselčnosti in se ga je poleg tega treba lotiti z določnim namenom, ki bo skladen z razvojem in s standardom beguncev. To zadnje je pojasnjeno preveč na kratko in nejasno. Ko pridem domov na dopust, Vam bom razložil, kaj hočem reči.

Naš največji problem je, kot sem Vam najbrž že omenil, da je naš direktor neodločen človek, ki ima sicer ponavadi zdrave ideje, toda nima moči ne domišljije, da bi vodil dvanajst ljudi moštva, in še manj taborišče, ki ima 3.600 ljudi. Zaradi pomanjkljivega vodstva in nejasne razdelitve odgovornosti, imamo neprestana trenja med člani moštva ali pa težave z odnosi do beguncev. Skoraj vsi so prišli do zaključka, da sem jaz menda najbolj primerna oseba za sprejemanje pritožb. Zgodilo se mi je že večkrat, da sta isti dan prišla k meni oba „nasprotnika“, vsak s svojo verzijo. Moral sem z razumevanjem poslušati oba, ne da bi se kompromitiral in ju na lep način nagovarjati, da drugi le ni tako slab človek, konec koncev. Vse to mi izrabljuje čas in potrpljenje za begunce. Tukaj pa sem zato, da rešujem njihove probleme.

Ravnokar smo dobili sijajen dodatek k moštvu: dve zelo človekoljubni bolnišnici sestri. Na žalost bomo lahko obdržali samo eno, če jo bomo sploh lahko. Prva je inteligentna, rjavolasa in vesela Belgijka, govori angleško in francosko, kar je točno to, kar potrebujem. Druga je aristokratska ruska emigrantka, izučena — mislim — v St. Thomasu. Ima ponosen slovanski obraz, z nadihom svojkega prezira v očeh. Obe sta osvežujoče hitri in inteligentni; tako imamo končno v UNRRA le nekaj ljudi, ki se lahko primerjajo z najboljšimi begunci! Predvsem upam, da bo ostala tukaj

Rusinja, kajti ko se bom vrnil z dopusta, upam, da bo moja nemščina že dovolj dobra in bom lahko začel z ruščino.

Delo samo na sebi je zelo hvaležno in zadovoljujoče. Bilo je zabavno, prevzeti sprejemno pisarno v njenem izrednem neredu, zreducirati preštevilno osebje na majhno skupino dobrih in vestnih delavcev z zmožnim šefom in vpeljati zadovoljiv sistem, ki ureja podedovano zmešnjavo papirjev. V par tednih bom lahko predal pisarno, ki bo dobro poslovala, kljub temu, da je zanjo odgovoren oficir UNRRA!

8. 2. 1946

Na srečo imam pri FAU saldo v moje dobro, kajti po dveh mesecih zvestega dela za UNRRA, nisem dobil od njih niti ficka, niti krpe obleke. Če pri F.A.U. ne bi bili radodarni, bi bil nag in brez centa. Celo moj UNRRA znak mi je dala kolegica, ki ga je imela odveč.

Ruska zaščitna sestra, vzgojena v St. Thomasu, se je odlično izkazala, prav tako pred kratkim došli ravnateljev namestnik, škotski polkovnik. Mlad je in nepristranski, se ne kaže važnega, je hiter, inteligenten in pristno zavzet za mladinsko blaginjo. Prijetno je delati z njim.

Pred kratkim so šefi UNRRA (britanska cona, Avstrija) obiskali taborišče in bili zadovoljni. Jaz sem dobro opravil z svojim šefom, conskim glavnim oficirjem za socialno skrbstvo, prizadevno, prijetno in mlajšo Američanko, ki pa ima bolj malo taboriških izkušenj.

Na srečo sem jo spoznal že, ko je inšpirirala taborišče in sem bil jaz še pri F. A. U. Takrat sem jo očetovsko vzel pod svoje peruti, jo vodil okrog in ji na dolgo razlagal o taboriškem socialnem skrbstvu. Še sanjalo se mi ni, da bo kdaj moj šef! To pomeni, da imam moralno prednost pred njo, ker ve, da imam v taboriških zadevah veliko več izkušnje kot ona. Zelo dobro sva se razumela.

Odličen vtis je naredil name tudi major Chapman, avstralski šef misije. Zdi se, da je zmožen, človekoljuben in odločen.

16. 2. 1946

Namestnik direktorja postaja kar dober, pozoren je in lahko je delati z njim. Toda bolj ko spoznavam direktorja, slabši se mi zdi. Zmeraj je preplašen. Ve, da ni vodja,

da ni zmožen svojega dela, ne zaupa nikomur in ne podpira nobenega člana moštva. Boji se, dati jim preveč avtoritete, ker bi tako lahko uspeli pri delu in zasenčili njega. Zelo je premeten in človek nikoli ne ve, v kakšnem razmerju je z njim, neprestano se spreminja. Kar dobro je zmešal vse osebje s svojo premetenostjo; celo ravnateljevega namestnika, ki je bil na delu šele par dni.

Delo v taborišču nas končno malo manj stiska. Dobivam vedno več prilike, da spoznavam ljudi v taborišču. Komaj čakam, da Vam bom lahko povedal o mnogih in različnih značajih, ki jih tukaj srečujem.

24. 2. 46.

Prilagam sliko, ki jo je pred mesecem posnel moj prijatelj, študent Jože Jančar. Prišel je danes iz Gradca na obisk v taborišče in prinesel nekaj slik.

Včeraj je imel slovenski taboriški župnik (mislim da zelo znana osebnost v Sloveniji), ki stanuje v vasi kake četrt ure od taborišča¹⁰ — rojstni dan. Moški pevski zbor mu je zapel podoknico, kot imajo navado pri njih doma. Šel sem poslušat pe-tje. Najprej so zunaj zapeli štiri ali pet pesmi, potem je prišel duhovnik ven in spregovoril par besed, nakar so pevci odšli na vaški trg in zapeli še več narodnih pesmi. Bilo je zelo prijetno.

Skoraj vsak teden nam UNRRA pošlje novega človeka in osebje postaja fantastično in nepotrebno številno. Če bi bili mi res kaj vredni, bi morali začeti postopoma krčiti naše število, saj vadimo begunce, da prevzamejo naše posle.

3. 3. 46.

Lahko odidem na dopust kadarkoli po sedmem marcu. Začel sem že predajati delo svojemu tovarišu pri socialnem skrbstvu in drugim članom moštva — prijeten posel, ko morem končno po treh mesecih predati posle, ki sploh niso moja zadolžitve. Ko bom prišel nazaj, bom na ta način imel primerno delo, ki mi bo pustilo nekaj časa in priložnosti, da spoznam razne zanimive ljudi v taborišču. Veliko bolj so zanimivi kot moštvo UNRRA! Imam tudi drzno upanje, da bo moja nemščina po povratku že dovolj utrjena in se mi je ne bo treba več toliko učiti, pa se bom lahko posvetil ruščini!

Nekaj ljudi je tukaj, ki bi bili lahko prav dobri učitelji.

Snoči so imeli Rusi v taborišču pustni ples v maskah. Vtis je bil presenetljiv in zame sijajna prilika, da navežem prijateljske stike s taboriško manjšino. O meni menijo, da me imajo Slovenci „v žepu“, in do sedaj sem res trdo delal v njihov prid, ker so bili zelo zatirani in diskriminirani od bivših rusko-srbske taboriške „vodilne kaste“. Snoči so bili navzoči voditelji Slovencev, Srbov, Rusov in Litvancev. Ves večer sem imel priliko sedeti z zadnjimi tremi. Litvanski voditelj mi je med odmori pripovedoval baltsko zgodovino od leta 1000 po Kr. do današnjih dni. Moral bom dobiti več časa zanj, kajti je zelo zanimiv človek.

5. 5. 46.

Obleke, ki ste mi jih poslala, so imele velik uspeh. Skoraj vse sem razdelil med nekaj družin srednjega sloja, ki so izgubile vse, toda ker imajo v taborišču odgovorna mesta, ne marajo prositi za UNRRA obleke, kajti če dobijo, kar potrebujejo, ljudje radi neupravičeno sodijo: „Oh, njen mož je tolmač, ali zdravnik in dobi od UNRRA, kar hoče.“

10. 5. 1946

Tukaj so se stvari godile na hitrico. Direktorja so končno prestavili, hvala Bogu! Mislim, da so ga odpustili, kar si je seveda zaslužil. Medtem ko sem bil jaz v Angliji, je kar lepo pod roko odstavil prijaznega holandskega preskrbovalnega oficirja, ki mu ni bil simpatičen. Zato prav nič ne sočustvujem z njim. Holanec, katerega je hotel odpustiti, pa je dobil boljše delo v glavnem štabu na Dunaju!

Naš novi direktor je bivši kapitan skupine R. A. F. in videti je precej dober. Do sedaj se z njim kar dobro razumem. Pripravljajo veliko redukcijo v osebju, ampak iz dobrega vira vem, da bom jaz ostal. So že sporočili našemu podpravratelju (simpatičnemu škotskemu polkovniku), osornemu avstralskemu skladiščniku, in preskrbovalnemu oficirju, da jih bodo prestavili. Žal mi je za Škota; sicer pa je tako hotel takoj zapustiti UNRRA-o in sprejeti mesto za pospeševanje razvoja v Nigeriji. Tam se bo dobro obnesel. Tudi Avstralec je bil dober človek, čeprav je bilo včasih težko delati z njim.

Spet sem prevzel odgovornost za sprejem in registracijo, za naseljevanje in obleko, poleg tega se nekoliko brigam za delavnice; tako imam dosti dela. Verjetno bom vzel še drugega full time osebnega asistenta; eden se bo specializiral za preskrbo, za oblačila in za delavnice, drugi za naseljevanje, sprejem in registracijo.

Našel sem odličnega moža, govori dobro nemško, je uren in inteligenčen; v Sloveniji je bil bančni uradnik, šef oddelka. Postopoma in na lep način prenašam dela na tuja ramena; kljub temu najdem še kup tega, kar mi je narediti! Vendar se omejujem na pet in pol dni tedensko, od 9—12.30 in od 2—5.30 ali še manj.

Ali bi lahko storila uslugo in poslala kolikor sukanca lahko staknete? Mislim, da bo najenostavneje, če kupite par kuvert večjega formata za priporočene oddaje in jih natrpate kar gre s sukancem. To bo prihranilo nadlogo s pripravljanjem zavoja in pošiljka se ne bo zgubila. Nekoliko večji stroški pri tem niso važni.

Oxfordska Woolworths ima veliko izbiro tisočmetrskih tuljav strojnega sukanca, ki je idealen za nas. Velika usluga bo beguncem, če jo boste poslala, kolikor ga lahko nakupite. Račune zbirajte in hranite do konca in če mi sproti sporočite, koliko velja posamezna pošiljka, dobim tukaj takoj plačano — zaračunam nakupno ceno in prevozne stroške.

Veliko nam bo tudi pomagano, če lahko kupite kake igle za šivalni stroj (verjetno bi bila zdaj vsaj dva stroja neuporabna, če jih ne bi bil prinesel na povratku nekaj s seboj). Potrebovali jih bomo kakih 20 mesečno, tako da bi bilo 40 ali več igel št. 17, 18 in 19 božji dar.

Nadalje bi nujno potrebovali šest brivnih britev in tri frizerske škarje, ker nameravamo odpreti taboriško brivnico.

Vse pošiljke so srečno prišle in imajo velik uspeh. Z oblačili smo oskrbeli nekaj resnično potrebnih ljudi, šole so bile zelo zadovoljne s knjigami, in tisti trije, ki so lahko kupili po smešno nizki ceni slovarje, so prekipevali od navdušenja.

Kar se tiče blaga itd., sem pripravljen plačati 20 do 30 funtov, če je potrebno, kajti ni mi treba tukaj dvigati plače (nisem še utegnil doslej) in bom lahko živel od povračil.

17. 5. 1946.

Ne morem se spomniti, kaj vse se je zgodilo ta teden, odkar sem nazadnje pisal.

Komaj da sem vedel, če stojim na glavi ali na nogah! Mislim, da sem povedal, da so štirje mojih kolegov, vsi zaposleni v administraciji, odšli drug za drugim v teku štirih dni. Dobro, naš novodošli ravnatelj kapitan pa se seveda name obrača: „Razume se, da imam zdaj vas za svojega adjutanta.“

Kot najstarejši član posadke in edini Anglež, ki je še ostal, se je neizogibno obračal vselej name, da bi mu preskrbel informacije, kaj se dogaja v taborišču in ugotovil, kateri begunci so dovolj zanesljivi za prevzem dodatnih odgovornosti, ki so jih prej imeli UNRRA člani.

Novi ravnatelj je bil pri letalstvu malone odkar obstaja letalstvo; tako je vojak skozi in skozi, še več kot to, je komandant baze skozi in skozi. Nekaj let je bil komandant v Grantham, zdi se mi, da je bila to ena največjih R. A. F. oporišč. Predstavljajte si, kako je to, če se mož s tako preteklostjo iznenada sooči z begunskim taboriščem s 3.000 nesnažnimi, nediscipliniranimi, nedejavnimi vzhodnoevropskimi civilisti!

Hvalabogu je zelo zavzet (še preveč za moj okus) in ne tako tog, kot bi bilo pričakovati. Tudi rad poslušá nasvete in se po njih, vsaj do zdaj, tudi ravna.

Tudi sem še zmeraj zadolžen s svojo staro full-time zaposlitvijo, nadalje za finance in poljedelstvo, za kar se je brigal administrativni oficir (bivši armijski major), za vse tajniške posle, kar je opravljal poklicni tajnik s full-time urnikom, ne da bi omenjal sodstvo ter policijsko in gasilsko četo, kar je imel na skrbi ravnateljev namestnik. Pač pa sem predal vso odgovornost za razdeljevanje oblačil svojemu tovarišu, poljskemu oficirju za socialno skrbstvo, kar je edina olajšava. To delo jemlje veliko časa.

Moje ruske lekcije pa bom moral vreči čez plot za nekaj časa, dokler ne bodo posamezna mesta primerno zasedena.

Naša dva nova oficirja sta bila tukaj neki dan in oba dobro kažeta. Preskrbovalni oficir, bivši R. A. S. C. kapitan, govori malo nemško in ima nekaj dobrih taboriškihkušenj, medtem ko govori dobro nemško transportni in skladiščni oficir, mirni Holanec in naredi vtis vestnega in dejavnega človeka. Vendar so trije novi ključni oficirji hkrati — precejšnja zagozda!

Vrhu tega je namestitev tristotih beguncev mešanih narodnosti, ki so prišli v ponedeljek — moja zadeva, kar vključuje izselitev dosedanjih prebivalcev vsaj iz dveh barak.

28. 5. 1946

Vsi člani posadke, ki so morali oditi, so že odpotovali, novo moštvo pa se odlično vpeljuje. Imam še zmeraj preveč dela, a to je le začasno, dokler se novo moštvo dodobra ne vpelje in bom lahko reorganiziral svoj lastni del opravil.

Senčna plat novega ravnatelja je njegova prevelika zahtevnost za podrobnosti, natančno hoče vedeti razloge za to ali ono — in zmeraj pričakuje, da mu to jaz ugotovim! To je zapravljanje časa za nebitvenosti.

Zadnjo soboto smo imeli telovadni nastop, združen z umetniško in obrtniško razstavo (presenetljiv vtis!) in s koncertom. Vse je zelo dobro potekalo, le dva najvažnejša gosta žal nista prišla — vrag z njima!

16. 6. 1946

Včeraj sem obiskal ogrsko begunsko taborišče v Feffernitz, kjer zdaj John Strachan zelo dobro sam vodi socialno skrbstvo v tem velikem taborišču s preko 2000 begunci. Ogled drugih taborišč je zelo koristen — s primerjavo človek lažje presoja in se domisli kaj koristnega. Popoldne sem imel daljši razgovor z dvema slovenskima zdravnikoma iz sosednjega taborišča, katera sem poznal že v Vetrinju in v Lienzu. Oba sta neporočena in upata dobiti v kaki misiji zdravniško zaposlitev.

Lepa hvala za čudovite pošiljke blaga, igel in knjig. Igle so prišle ravno o pravem času, ker nam je že zadnja pošla. Taboriške krojačnice, v katerih dela petdeset krojačev, bi morale zapreti skoraj vse svoje delavnice, če ne bi bili dobili vašega blaga.

Največji zavoj oblačil je prišel nekaj pozneje kot drugi. Razdelil sem vse med družine z večimi otroki (spominjam se, da imata dve po štiri in ena šest otrok), po drugi strani pa takim, ki imajo resda malo otrok, a jim je, z ozirom na njihovo preteklost in sedanji odgovorni položaj v taborišču, bridko prositi za obleke med uradno delitvijo. Prepričan sem, da bo vse koristno uporabljeno.

1. 7. 1946

Zadnjo soboto in nedeljo sem šel na daljši izlet, s čemer sem čez mero zadovoljen. Šel sem s taboriščnikom, ki ga najboljše poznam in dela zdaj pri meni kot šef administracije. Bil je upravnik neke velike bolnišnice v Sloveniji.¹¹ Prvi dan sva splezala do 2.300 m visoko in prišla ob devetih zvečer do koč, kjer smo spali vsi v eni vrsti, zagozdeni med Avstrijci! Naslednje jutro sva dodelala še ostalih 300 m okrog 8.30 in ostala tri ure na najvišjem vrhu, kar jih obdaja taborišče. Bilo je prijetno vreme in razgled čudovit. Kadar pridem zdaj v taborišče, pogledam gori in si rečem: „V nedeljo sem bil tam gori!“ Čeprav na samem vrhu ni bilo snega, sva šla ob povratku čez vse polno zaplat.

9. 7. 1946

Blago, katerega ste poslala, je bilo povsem čudovito. Še zmeraj ne morem verjeti, da se stvari lahko v redu dobivajo. To je presešlo vse moje sanje! Blago oddajamo v šest različnih sprejemališč (vsa po glavnih taboriških delavnicah), 1) dve izmeni krojačev v glavni delavnici (delamo v dveh izmenah, ker imam pre malo šivalnih strojev, moramo pa iztisniti iz njih kar se največ da; 2) posebna delavnica za izkoriščanje oblačil in izdelavo copat — pravkar smo jih izdelali 1.200 parov; 3) umetniška in obrtniška delavnica, kjer izdelujejo otroške igrače, kvačkarnje, čipke in drugo, vezejo itd., itd.; 4) čevljarska delavnica in 5) bolnišnična delavnica, kjer krpajo bolnišniško perilo in šivajo otroške obleke.

Zadnjo uradno pošiljko blaga smo dobili, preden sem šel na dopust, kmalu za tem pa, ko sem se vrnil, nam je povsem pošlo, razen belega sukanca. „Živeli“ smo od sukanca, ki ste ga vi poslala.

Če ne morete dobiti brivskih britev in škarij, prosim, ne delajte si skrbi s tem. Najnujnejši potrebi je zadoščeno, ker smo nekaj malega dobili iz Italije, dovolj, da lahko odpremo brivnico. Nisem se zavedal važnosti brivcev — le-ti vršijo važno funkcijo: prispevajo k ohranjanju dostojanstva, celo k večji delovni zmogljivosti. Nihče ne uboga neobritega uradnika, slednji pa dela komaj pol tako dobro kot njegov čednejši tovariš.

Zelo dobrodošlo je črno krilo, v katerega ste zavila Bournvita. Je iz prvovrstne-

ga blaga in nepopisni blagoslov za žensko, ki se zmeraj trudi, da bi bila razmeroma dostojno oblečena s komaj kako obleko. Kakršnokoli staro blago za spodnje perilo bi taboriščniki posebej cenili. Če kaj, potem so te stvari zanje slabše kot pred letom dni, kajti mnogo tega, kar so le malo prinesli s seboj, je zdaj ponošeno, posebno zaradi neprestanega pranja brez mila; kar pa so dobili od Britanskega rdečega križa in od UNRRA, še dolgo ne zadošča, čeprav je cenjeno.

Za konec preteklega tedna smo šli ravnatelj, ruska zaščitna sestra, tukajšnji FAU predstavnik in jaz z jeepom na zelo prijeten izlet na Veliki Zvonar. Ustavili smo se v hotelu, ki bo čez nekaj let super-turistična točka z razgledom na gore in ledenik. Trenutno ga popravljajo in povečujejo, zato smo „taborili“ v stranskem poslopju. V soboto popoldne smo ležali na toplem soncu, zvečer pa smo sestopili do ledenika in šli previdno po njem — bilo je nekaj plezarije.

17. 7. 1946

Ponovno hvala lepa za blago. Imenitno bi bilo, če bi mogla še naprej pošiljati recimo po pet funtov mesečno. Pravtako bi nam bile zelo koristne šivanke za šivalni stroj, 30 št. 16 in 30 št. 18 — to bi zadoštovalo za dobre tri mesece. Če lahko najdete nekaj šivank za ročno šivanje, predvsem čevljarskih šivank, bi nam bilo to v veliko pomoč, pravtako naprstniki.

Brivske britve, škarje, blago in slovarji so prispeli, vse zelo koristno. Ne morete si predstavljati, kako so mi bili hvaležni tisti, katerim sem prodal slovarje. Zanimalo vas bo, da bi lahko s temi desetimi knjigami verjetno zaslužil 50 funtov, če bi jih prodal na črni borzi! To naj bo dokaz, kako zelo cenijo tukaj študentje angleščine dober slovar.

Ker so mi plačali z več avstrijskimi šilingi, kot jih porabim v par mesecih, sem se bližal finančni krizi. Zdaj sem tega rešen, ker je moj tovariš voljan vzeti od mene avstrijske šilinge in ne dvigniti svoje plače, Vam pa poslati ček za protivrednost. Če in kadar boste prejela ček od g. Lan-serja, prosim, sporočite mi, tako bom vedel, da je vse v redu.

Pretekli teden sem se visoko povzpел pri nadzornici socialnega skrbstva. Svoje stvari sem z njo opravil prav zadovoljivo, kar je bilo dobro, kajti kasneje se je iz-

kazalo, da je osebna prijateljica šefa oficirja za socialno skrbstvo za vso Avstrijo. Obžalujem, če zveni to precej svetsko, vendar je treba biti pri UNRRA stalno v samoobrambi. Prepričan sem, da bi bil zdaj premeščen iz tega taborišča in zaradi redukcij za dve stopnji preveden, če mi ne bi bilo uspelo vzpostaviti odlične osebne odnose z mojim conskim šef-officirjem za socialno skrbstvo (Američanka, trdih potez v obrazu; človeka zmede s svojim mežikanjem med razgovorom; conskega ravnatelja ima baje v svojem žepu; zna pa biti zelo človekoljubna).

Odkar so skrčili število osebja in smo zgubili ravnateljevega namestnika, administrativnega oficirja in tajnika, sem bil zadolžen za vso administracijo in delno za socialno skrbstvo. Tolmača, ki je bil včasih bolnišniški upravnik, sem z velikim uspehom izuril za glavnega taboriškega upravnika. Zelo sem srečen, da imam tako prvorazredno zanesljivega moža. Moje kraljestvo obsega zdaj: 1) finančni urad, ki vodi plače, bolniško zavarovanje, davke itd.; 2) urad za zaposlitve (imamo 300 do 400 delavcev po tukajšnjih kmetijah in po avstrijskih podjetjih. Preskrbeli smo jim zaposlitve, pazimo, da so dobro hranjeni in da lepo z njimi postopajo. Izbrali smo tudi taboriške delavce); 3) sodni urad, kateri razsoja notranje taboriške policijske primere in poskrbi, da dobijo begunci zagovornike na civilnih in vojaških sodiščih; 4) taboriško policijo in taboriške zapore; 5) prostovoljno taboriško gasilsko četo; 6) vpisni urad; 7) arhiv in 8) osrednji taboriški upravni urad. Vpisni urad nadzira tudi vsa dopustila za vstop v in za izstop iz taborišča; 9) premetitveni urad.

Glavni poljski oficir za socialno skrbstvo je bil tri tedne odsoten s posebno nalogo, pa sem moral prevzeti tudi nekaj njegovega dela. Tako vidite, sem imel dovolj opravka. Vrh tega skuša biti ravnatelj upravičeno čim manj zaposlen s pisarniškim delom, tako da res lahko vodi taborišče, ponavadi pušča zato meni reševanje kakih posebnih dopisov. Vse to delo lahko obvladam samo, ker imam zelo vestno in zvesto osebje in jih dovolj dolgo poznam, da vem, kaj zmorejo in čemu niso kos.

20. 7. 1946

Danes grem z ravnateljem po opravkih v Celovec in Gradec. Prvič bom imel priliko, obiskati študentovsko taborišče v Grad-

cu, za katerega še naprej skrbim. Pravkar sem ponovno dobil velik zavoj dobrega blaga.

27. 7. 1946

V študentovsko taborišče sem šel lahko dvakrat. Ob enajstih prvi večer in naslednje jutro. Bilo je res prijetno srečanje s tolikimi starimi prijatelji. Mnogi so zvečer še pridno študirali in čutiti je bilo Jellovno vzdušje. Zvedel sem, da so se avstrijski univerzitetni profesorji zelo pohvalno izražali o višini dijaških uspehov.

Naslednji dan smo „uradno obiskali“ taborišče. Bili so tam vsi lienski študenti. Na mah so me porinili v sredo skupine in fotografirali v najboljšem Fleet Street stilu, dva študenta čepeč na tleh itd.

2. 8. 1946

Včeraj sva z ravnateljem prav posrečeno združila koristno s prijetnim. V nekem vas, tik onkraj italijanske meje, sva morala iti iskat pet ali šest velikih zavojev. V njih so bile knjige, obleke, žogice za namizni tenis, diapozitivi in projektorji itd. itd., vse namenjeno taboriškim otrokom. Prinesli so jih do meje in oddali slovenskim duhovnikom; le-ti so jih izročili naprej domačemu župniku, ostalo pa je bila naša stvar.

Dobila sva potrebne prepustnice in se zvečer odpeljala do nekega udobnega hotela, kjer sva prijetno prebila noč. Naslednji dan sva zgodaj odrinila, brez težav prekoračila mejo, po eni miljii pa sva prišla do precejšnje reke, ki je preplavila bregove in se razlila naravnost navzdol in čez cesto. Pogumno sva jo skušala prebroditi; deset jardov pred bregom pa je motor odpovedal. Bil je zelo močan tok in voda je segala za čevelj visoko nad odbijač. Po desetih minutah brezuspešnih poskusov, da bi znova pognal motor, sem skoro zmrznil, ko sem čofotal do „brega“ in nadaljeval do najbližje vasi, da bi si sposodil konja. Končno sem dobil nekega združnega poljskega delavca, ki je sprva ugovarjal, češ, da si noče zmočiti nog. Ko sem mu zagotovil, da bom jaz tisti, ki si bo zmočil noge, če bo to potrebno, in mu še ponudil cigareto, je privolil in šel okomatat konja, ki pa se mi je zdel precej sestradan. Pa sva odšla. Hodil sem ob njem in mu vneto pritrjeval, ko je razlagal, kako Italijani zatirajo avstrijske Tirolce — seveda je bil eden od njih.

Prav ko smo pripravili konja na jeep, je hvalabogu pripeljal mimo star italijanski pettonski tovornjak cestne uprave. Ni pa mogel speljati mimo nas — in tako nas je moral potegniti ven!

Italijanski vozač je bil tudi potem zelo koristno uslužen; vlekkel nas je kake pol milje, dokler se ni motor posušil in začel spet vžigati. Italijan in Avstrijec sta bila sila zadovoljna vsak s svojim zavojčkom desetih cigaret in ločili smo se kot najboljši prijatelji.

Midva pa sva zdaj nastopila prijeten del najinega potovanja. Ni se mi zdelo prav, da je kapitan tako dolgo blizu Italije, ne da bi bil videl nekaj lepote Južne Tirolske in njenih Dolomitov. Čez tričetrt ure sva bila v Cortini čez nadaljnjih 20 minut na Falzarego prelazu, čez 2000 m visoko; od tam sva zavila na stransko pot ob pobočju gore, s katere sta se utrgala dva manjša plaza, čez katera se je samo z jeepom lahko vozilo; pot je končala pri majhni gostilni ob jezeru. Bil je izredno lep razgled od tod, dan prelep, nebo se je zjasnilo in sonce je prav toplo pripekalo. Ustavila sva se na kozarec vina in občudovala razgled.

Potlej sva se vrnila v Cortino. Vzdož vse poti se je odpiral pogled na obrobne gore, dan je bil čudovit, nebo je veličastno blestelo in prehajalo iz temnoplave v turkizno barvo. Prevezla sva zavoje, prebrodila reko brez nezgod, a nekaj kasneje nama je počila guma. Zamenjala sva kolo in prišla v taborišče za časa na skodelico čaja in na poldruge uro pisarniškega dela. Zelo posrečen dan!

5. 8. 1946

Vrhovni komandant je prišel, bil in šel, pa dobro vse opravil. Vse je potekalo zadovoljivo in gladko in general Sir James Steel je izrazil zadovoljstvo s taboriščem in sprejemom.

Prišli so s skoro polurno zamudo. Čim so nas predstavili in smo se podali na ogled po taborišču, sem se približal edinemu civilistu v skupini. Izkazalo se je, da je opazovalec iz zunanjega ministrstva in ga je poslal, kot je rekel, Bevin, da bi mu poročal o položaju beguncev v Avstriji. Bil je mladosten, prijeten, očitno pazljiv in inteligenten. Kar kmalu sva zaostala in skušal sem mu dopovedati v petih minutah, za kar bi potreboval dve uri — stališče ljudi do repatriacije, inmigracije itd.

itd. Moral je oditi čez dvajset minut, želel pa bi dobiti pismeni oris o stanju. Nameravam ga prijeti za besedo in mu poslati poročilo — nemara bo kaj zaleglo, v najslabšem primeru pa si lahko z njim prižge svojo pipo!

Polkovnik Hall, po rangi drugi komandant beguncev, sekcija vojaška uprava Avstrije, je tudi bil z njimi. Očetovsko se je zame zanimal, pa Johni sem in Johni tja. Bil je glavni pobudnik za otvoritev študentovskega taborišča v Gradcu in odtlej sem ga večkrat videl. Znan je kot „očka Hall“, zelo prijazen in dobronameren.

Po ogledu najvažnejših delov taborišča in kratkem skavtskem nastopu smo se vrnili na čaj, nakar smo jih spremili z jeepom na postajo. Zanimiv je bil ogled komandantovega vlaka. Kakih šest vagonov, vsi zanj in njegovo spremstvo, z dvema njegovima avtomobiloma v tovornih vagonih in kar je še takega. Imeli smo še nekaj opravka in šli noter. Med kratkim premolkom je polkovnik Hall z laskavimi izrazi opozoril generala name, kar je bilo zelo ljubeznivo od njega. In tako sem doživel, da je general kasneje vstal in se še v drugo rokoval z menoj! Kramljali smo par minut in zapustili nato vlak.

Med čakanjem na odhod vlaka sem govoril z njegovim osebnim asistentom. Bil je zelo prijazen in se zanimal za Slovane na sploh. Zna malo rusko in upa dobiti kasneje mesto vojaškega atašēja. Nekaj časa sva govorila o Jugoslovanih in Rusih, potlej je rekel: „Obiščite me, če pridete kdaj na Dunaj, verjetno vas bom lahko prenočil. Kličite kar h komandantu, saj vselej jaz dvignem slušalko.“ Predstavljam si posledice, če v mojem primeru ne bi on dvignil slušalke!

11. 8. 1946

Zjutraj sem vstal in se šel kopat v Tristachersee, to je gorsko jezero, pol ure hoda iz taborišča. Bilo je prijetno toplo. Naši študenti z graške univerze so na počitnicah in taborijo skupaj s skavti v gozdu ob jezeru. Kopal sem se s študentskimi vodniki in zvedel vse njihove novice.

Prejeli smo še nekaj blaga — kako razburljivo je bilo odpiranje zavoja! Lepa hvala zanj, to je izdatna pomoč. Skupaj s tem je zdaj že čez 14.000 jardov. Mesečno porabimo okrog 80.000 jardov, tako da lahko predelamo, kolikor lahko pošljete.

26. 8. 1946

Z ravnateljem sva šla v petek v Celovec po nujnih opravkih. Šlo je za rusko sovjetsko misijo, ki je prišla v taborišče. Hoteli so imeti dostop do begunskih seznamov, katerih pa po našem mnenju nimajo pravice videti. Begunci so čisto preplašeni, a) da bodo poslani domov, b) da bodo izvajali represalije na njihove svojce v Rusiji.

Imela sva dolgo sejo s polkovnikom Hallom in prišla do zadovoljivega kompromisa. Opravila sva še ostalo in šla potem na kosilo k njemu. Ima izredno prijetno majhno hišo prav ob velikem jezeru izven Celovca.

4. 9. 1946

Precej presledka je od mojega zadnjega pisma, a zadnje dni nisem mogel prav nič pisati. Doživeli smo tragedijo in strašno izgubo za posadko. V soboto se je ravnatelj s svojim jeepom zaletel in umrl naslednji dan v bolnišnici.¹² Nisem bil v jeepu.

Ali se spominjate mojega poročila o najinem potovanju, ko sva odšla ob petih zjutraj? Bilo je bridko mrzlo, megleno jutro. Ravnatelj je dobil lažji napad influence z glavobolom. Zdravnik mu je zapovedal nekaj dni počitka v njegovi sobi. On pa ni hotel dati svojemu telesu prilike, da si opomore in je hodil povsem po nepotrebnem vsak dan v taborišče. Bil je tako delaven vse svoje življenje, da preprosto ni hotel priznati, da bi bil lahko bolan. Po enem tednu se še ni povsem zdravil, in potem, ko je v soboto ves dopoldan delal in na hitro pokosil, je šel z jeepom s svojim vozačem in dvema begunčema v 60 milj oddaljeno taborišče naših skavtov.

Bilo je na povratku, ko se je zgodila nesreča; vozil je on sam. Cesta je bila ravna, brez spodrsljivih mest in brez drugega prometa, pa se zdi, da ali se ni zavedal, kako zelo je utrujen in je zaspal ob volanu, ali pa je padel v nezavest, kar ni ne navadno po influenci.

Kakorkoli že, zavil je s ceste in se zaletel v drevo. Njegove potnike je vrglo ven, on sam pa je bil težko ranjen. Vozil je po navadi hitro, a varno. Dali so mu morfij, oddrveli z njim v bolnišnico in sploh storili vse mogoče, da bi ga rešili, vendar je v teku 24 ur umrl.

Vozač-begunec je odnesel lažje rane,

eden od potnikov podputbe lažjega značaja, dr. Meršol pa, taboriški upravnik, katerega zelo dobro poznam, je kar krepko poškodovan. Poškodbe same po sebi niso nevarne, če pa bodo nastopile kakršnekoli komplikacije, bo zadeva postala lahko zelo resna.

Direktor je bil na srečo samskega stanu, njegova mati pa, na katero je bil zelo navezan, je umrla pred dvema letoma. Zapustil je samo brata in sestro. Smrt je bila zanj rešitev, saj je bil tako zelo poškodovan, da bi ostal pohabljen za vse življenje; ni pa zdržal, če ni bil kar naprej delaven.

Dr. Meršol ima ženo in štiri otroke, njegovo stanje bo za kak teden zelo kritično.

Za nesrečo smo zvedeli v soboto popoldne. Ob osmih zvečer sem šel z gospo Meršol iz taborišča v Celovec za primer, da bi bil njen mož resno poškodovan. Prišla sva o pol treh zjutraj in zvedela, da ni v nevarnosti. Drugo jutro sem šel najprej obiskat ravnatelja, ki pa ni bil pri zavesti in se do konca ni več ovedel. Dr. Meršola in ostale smo potem našli v bolnišnici v Beljaku in se zvečer vrnili v taborišče.

Taboriščniki so bili globoko in iskreno užalosteni zaradi ravnateljve smrti, ker je z vsem srcem delal zanje in je bil pri njih zelo priljubljen.

V ponedeljek zjutraj sem bil pri ganljivi maši v ruski pravoslavni cerkvi, poglej pa sem moral prevzeti žalostno nalogo in sprejemati sožalne izraze taboriške posadke.

V torek smo ga pokopali na britanskem pokopališču v Celovcu. Prišli so vsi taboriški ravnatelji iz britanske cone, pravtako nekaj predstavnikov RAAF in kakih 80 beguncev. Obred je bil enostaven in lep voden, begunski pevski zbor pa je na koncu zapel žalostinko. Cvetje je bilo zelo lepo.

V teh mesecih, ko je bil tu, sem kapitana zelo dobro spoznal. Odnosi med nama so bili zelo tesni, med njim, starejšim R. A. F. oficirjem z dvaintridesetletno službo, in med menoj, zelo mladostnim in mlajšim taboriškim delavcem. Že spočetka je priznal mojo primerno taboriško upravno izkušnost in izvedenost na tem polju in večkrat je spremenil svojo odločitev, če je videl, da sem zaradi nje nesrečen. Nepristano pa sem se čudil, kako je vselej bil pripravljen, sprejeti nasvete svojih

mlajših. Obenem je imel zelo določna stališča in stroga načela.

Ker sem bil načelnik administracije, sem imel neizbežno veliko pogostejše stike z njim kot kdorkoli drug od posadke, tudi mi je brez pridržkov zaupal v vseh stvareh, vključno osebne probleme posadke.

Njegova pomanjkljivost pa je bil njegov nagel značaj in zelo premočrten način. Tako se je mladi John večkrat znašel v nenavadnem položaju, da mu je svetoval manj ognjevito pismo glavnemu stanu (kakšna renčanja jim je včasih pošiljal!), ali skušal doseči manj ekstremen postopek v taborišču.

Živel je zelo polno življenje — bil je višji pilot, peljal kot tak Chamberlaina v Monakovo itd., bil je komandant letališča Hendon med vojno — in njegovi tukajšnji meseci so bili zelo plodoviti in koristni. Ne bom ga tako hitro pozabil.

10. 9. 1946

Bila je lepa ta nedelja. Šel sem na jutranji sprehod v hribe in srečal dve Rusinji iz našega taborišča. Hodili in pogovarjali smo se poldrugo uro angleško, kar je ena njih znala; hodila je k mojim angleškim uram. Občudujem pogum teh ljudi: ti dve ženski sta šli iz taborišča ob šestih zjutraj in se vrnili šele ob desetih zvečer. Ta, ki je govorila angleško, je morala biti okrog petdesetih in je živela od maja 1945 ob zelo pičli dieti. Njena tovarišica je šla na enodnevno gorsko turo v taboriških copatah iz krp starega blaga in s podplati iz jadvrovine!

Blago vsake barve, naj bo črno ali belo, je več kot dobrodošlo. Zdaj uporabljamo mnogo starega materiala. Tedensko ga porabimo čez 20.000 jardov in imamo zaloge samo za nekaj več kot mesec dni. Oprostite, da Vas spet nadlegujem, a blago je tako velike važnosti za naše begunce — zanje pomeni dobesedno toploto, suhost in udobje. Brez tega se ne morejo niti preobleči, niti pokrpati svojih oblek, niti si narediti novih.

Smith mi je pisal, da bo kmalu potekla šestmesečna naročnina za revije za taborišče. Bodite tako prijazna in mu pošljite ček, ko boste dobila plačo. Tisk je zelo cenjen v taborišču.

28. 9. 1946

Po smrti so ugotovili, da je imel ravnatelj močno oslabeledo srce. To je baje zelo

težko ugotoviti brez podrobnih preiskav — pa bi bil zadnji, ki bi priznal, da je z njim kaj narobe, ali ki bi se pritoževal. Bolezen je že tako napredovala, da bi mu ostalo le še leto ali dve življenja. Če bi bili ugotovili bolezen, bi mu prepovedali vsakršno naporno dejavnost, česar pa on ne bi zdržal.

Okrog tri tedne pred nesrečo je plezal na tukajšnji vrh skupaj s taboriškim oskrbnikom in šefom uprave (moj dober prijatelj) in z enim ali dvema drugima beguncema. Je to težavna gora in za plezanje sta potrebna vrv in cepin. Na srečo ni dobil takrat usodnega srčnega napada, kajti begunci ne bi pod nobenim pogojem ostali tu in bi se gotovo hoteli preseliti v drugo taborišče. Čeprav bi bili povsem nedolžni, bi jih vsi dolžili, češ, oni so odgovorni. Sedaj pa je precej jasno, da je nesrečo povzročil srčni napad.

Ne vem, če sem Vam že povedal, da je že prišel novi ravnatelj, letalski kapitan s kako 30-letno administrativno službo v RAF. Je prijeten in prijazen mož, a značajno precej bolj omejen in manj domiselni kakor naš kapitan. Delal je tako dolgo po glavnih stanih RAF in UNRRA, da se je povsem navzel duha tega okolja in meni, da je njegovo poslanstvo predvsem, vpletati sistem glavnega stana, ne pa biti kot ravnatelj odgovoren za blaginjo taboriškega prebivalstva. Je bolešno birokratskega in legalističnega duha in se ima za bolj izvedenega v stvareh, kot je v resnici. Vendar se kar dobro vpeljuje in se bo že še malo omeščal. Ni prijeto, krotiti ga.

Njegovo navdušenje za poslovanje po sistemu glavnega stana ne bi bila tako huda zadeva, če ne bi bil glavni stan tako čudovito slabo poučen o razmerah v taborišču, tako neveden, kar zadeva upravna sredstva in tako zadovoljen v svoji nevednosti! Morda sta dva, trije vestni, inteligentni in sposobni oficirji v glavnem stanu (zgodi se celo, da so Angleži!), a na nesrečo nimajo besede pri važnih odločanjih. Kar pa zadeva ostale...!

Štiri dni pred direktorjevim prihodom so glavnega oficirja za socialno skrbstvo odpoklicali za nedoločen čas na neko posebno nalogo. Novi ravnatelj pomeni vselej 6—8 tednov dodatnega dela; razložiti mu je treba to in ono in vrhu tega pričakujejo od mene, naj opravljam posle glavnega oficirja za socialno skrbstvo! Zame je to izredno koristna skušnjava v tehniki

dela s polno paro. Pred dvema ali tremi meseci, ko sem bil izredno zaposlen, sem čez čas postajal živčen, utrujen in razdražljiv, kar me je povsem izčrpal. Zdaj me pa nagli sestanki med delom in neprestana prekinjanja redkokdaj spravijo s tira in celo lahko mirim svoje utrujeno osebje! Čeprav sem ob koncu dela brez dvoma utrujen, niso moji živci prizadeti.

Ena neprijetnih posledic za begunce, ki žive stalno v taborišču, je poostrenje osebnih odnosov; postanejo tudi preobčutljivi in nezaupljivi do svojih sosedov in tovarišev. Kar naprej jih prevzema ljubosumnje, tvezanje škandalov in nezaupanje. V administrativnem pogledu imajo take ihte svojo prednost: če sta si dva begunca v istem oddelku navskriž, ju ni treba tako skrbno in neprestano nadzirati, kajti če kdo od obeh zagreši kako favoriziranje, zatiranje ali nepoštenje, je človek lahko prepričan, da bo njegov nezaupljivi tovariš pri prvi priletel povedat! Ima pa to tudi svojo materialno plat. Biti je treba zelo skrben in previden s svojimi opazkami, kajti včasih lahko zalotite Johna s kakim dvakrat starejšim človekom, ki ga skuša prepričati, da ta-in-ta navsezadnje v resnici ni tako slab fant, in nemara sploh ne spletkari proti njemu.

8. 10. 1946

Nogavice, ki ste mi jih poslala kot ovoje za čokolado itd. in menila, da bodo porabne kot cunje, če so v preslabem stanju, da bi se jih splačalo krpati, so očarale moje žensko osebje, med katere sem jih razdelil. Bilo je trinajst parov in sem jih razdal med devet tolmačic, uradnic in tipkarič. Ko sem jih vprašal, če jih bodo porabile, so se nasmejale in dejale, da so veliko bolj ohranjene kot tiste, ki jih sedaj nosijo in da bodo to njihove „ta boljše“ nogavice! Tudi črno blago, ki ste ga poslala, je zelo dobrodošlo.

Če imate kdaj že neuporabne nogavice ali kaka oblačila, ki jih nameravate zavreči, mi jih pošljite. Po možnosti omenite v Ženskem inštitutu, da tukaj zelo potrebujemo kakršnakoli stara oblačila, če je vsaj kak del poraben, in dajte jim moj naslov. Kljub petletni oblačilni racionalizaciji sem prepričan, da ljudje še zmeraj mečejo proč na kupe starih oblek, nogavic in moljavih volnenih stvari, ki bi tukaj bile pravi božji dar. Morda boste o božiču lahko naprosila župnika, naj oznani moj na-

slov in kako zelo potrebujemo tu vsakršnih oblačil; ali prosite v trgovini ali na pošti, naj razširijo to vest. Rekel bom kakemu angleško govorečemu beguncu, naj pisмено potrdi prejem vsakega paketa, kar bo dalo stvari bolj osebni poudarek. Morda bi dve ali tri družine skupaj poslale paket kot zahvalni dar, da so prebili božič v miru doma, ali pa bi Ženski inštitut prevzel pakiranje in odpošiljanje. UNRRA in vojska sta prispevali mnogo oblačil, a skoro vsakdo v taborišču dela, slaba kakovost prejetih oblek pa ni zdržala dolgo ob težkem delu. Potreba je brez dvoma še velika.

Novi direktor je prijazen in prijeten, a bolj stara baba in laži-modrijan. Deset minut traja, preden se odloči za kaj, kar bi lahko storil v 30 sekundah; vztraja na povsem nepotrebnih pislih in sploh obupno zapravlja moj dragoceni čas! Pravim, da je moj čas „dragocen“, ker opravljam dve full-time službi in sem zadolžen za dobro tretjino taboriških dejavnosti. Mnogo je tega, kar bi imel ravnatelj delati, ne zna pa presoditi, kaj je potrebno, in tako presedi preveč časa v svoji pisarni, zaskrbljen za nepomembne zadeve in me

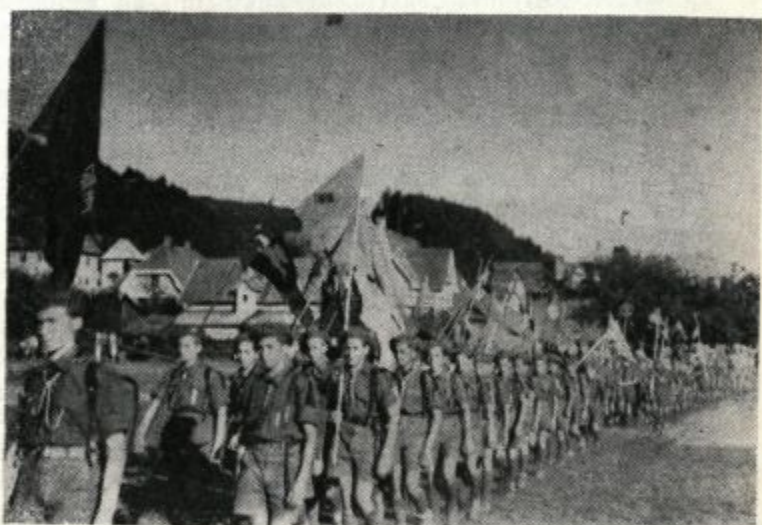

Med taboriščniki so bili tudi risarsko in kiparsko nadarjeni. Tudi le-ti so našli možnosti za svoje delo. Na sliki kipari Jože Žirovnik.

Kljub usodnostnim razmeram se je tudi v begunskih taboriških uveljavila življenjska žilavost slovenskega človeka: iz nič si je znal pričarati možnosti celo za kulturno, prosvetno in športno dejavnost. Med drugim je deloval taboriški orkester, katerega je vodil kapelnik celjske vojaške celgobe Ivan Strah.

Dolga vrsta skavtov je nastopila na prireditvi v Spittalu 1947. Organiziral in vodil jih je prof. Slavko Zupan.

Gledališki skupini je načeloval Franc Pernišek (prvi od desne). Na sliki prizor iz igre Reka, ki jo je režiral Ciril Segar (na sredi).

sprašuje za mnenje o malenkostih. Nemo- goče mu je dopovedati, da medtem, ko je on zmožen napraviti četrt ure za povsem nevažno podrobnost, imam jaz opravka s šestimi ali sedmimi ljudmi. Včasih se je treba kar precej obvladati, da človek ni preiskren!

Hvalabogu, imam zdaj prvorazredno uradništvo na važnih mestih v mojih pi- sarnah, saj sem čisto brezvestno izropal vse druge oddelke v taborišču! Veseli me, da jim včasih lahko pomagam, kot npr. z nogavicami ali brivnimi klinami, za kar so mi bili zelo hvaležni. Včasih jih precej gonim in zahtevam kakovostno delo, če pa vidijo, da skrbim za njihovo blaginjo, de- lajo kolikor koli ur. Večina je res pono- sna na svoje delo, in v tem tiči razlika.

Arhiv vodi bivši bančni uradnik¹³ in opravlja s pomočjo plavolase strojepiske — ki je zelo privlačna — vso korespon- denco za ravnatelja in zame. Ker je naj- bližji meni, odnese levji delež bremena. Med njegovo in mojo pisarno je okno, ki je večji del odprto. Mož je izredno prijete- in zanesljiv ter mi prihrani kup ru- tinarnega dela s tem, da modro uporablja gumijasto štampljko z mojim podpisom, ki sem jo dal delati v Oxfordu.

Nedavna sem nekega večera razprav- ljal nepretrgoma tri in pol ure, od 8 do 11.30, z monsignorjem Škrbcem (kato- liški dekan in glavni taboriški župnik) o taboriških problemih. Zadnje čase je bilo v taborišču kar precej protikatoliškega razpoloženja in propagande, pa je prišel prosit za mojo pomoč. Nekaj duhovniške nepriljubljenosti je upravičene, nekaj ne. Pravijo, mislim da zmotno, da je v tabori- šču neke vrste klero-fašizem. Da bi zane- sljivo preveril verjetnost te obdolžitve, sem ga vprašal za njegovo mnenje s cerkvene- ga vidika o vseh vodilnih osebnostih v tabo- rišču in dobil očarljiv nov pogled na kun- nejasnih problemov. Ta razgovor je bil kar dober test za mojo nemščino.

17. 10. 1946

Lepa hvala za Vaša pisma in karte. Va- še zadnje pismo je bilo čez polovico polno „opravkov“, ki ste jih imela zame. Lah- ko si predstavljate, kakšna pomoč je to. Kakih tri tisoč tukajšnjih ljudi je bis*ve- no boljše oblečeno, kot bi bili brez nas in če ne bi tega storili mi, vem, nihče ne bi storil.

Ko je prišel novi direktor, sem ga s pou- darkom opozoril na nujno potreba katuna. Rekel je, da bo pisal prijatelju, ki ima zve- ze z veletrgovci blaga. Prijatelj je zdaj odpisal, da je eksportno dovoljenje preve- lika ovira, da bi to lahko uredil. Zato je ravnatelj očitvidno izgubil vse zanimanje za stvar. Medtem oblačimo taboriščnike 1:0 našem manj častiljubnem kot dejavnem in zanesljivem sistemu.

Pred par dnevi sem prodal brivne kli- ne sedemnajstim članom pisarniškega oseb- ja, kateri so mi bolj neposredno podrejeni in istočasno dal devetorici ženskega osebja po eno majhno rezino mila, ki sem ga rešil iz velikodušnega NAAFI milnega ob- roka. Kakšno veselje!

Domislil sem se, da Vam bo osnutek ali kopija kakega zanimivejšega primera moje korespondence bolj ponazorila, kaj vse zajema tukajšnje delo. Priloženi osnu- tek v rokopisu je sam po sebi precej po- jasnjujoč. Sestra omenjenega moža je sna- žilka v delavnicah, in ker sem jo poznal že več kot leto dni, me je še posebej zani- mal. Od policije smo dobili pomirjujoče poročilo, niso ga pa še spustili. Njegov je eden od treh primerov in vsak zahteva podrobno obrazloženje in poročilo. Tako po- ročilo moram pripraviti sam, kajti osebje ne more vedeti, kaj bo imela policija za važno informacijo ali za olajševalno okol- nost. Za ta primer sem pripravil prvi dve poročili sam, potem sem jih dal prebrati mojemu pomočniku, ki je bil moj tolmač v enem izmed primerov in mu naročil, naj po tem vzorcu pripravi tretje poročilo. Res se je potrudil in mi prihranil pol ure časa!

Priloženi tipkopolis „obrazložitev prime- ra“ je bil pripravljen, ker je UNRRA od- prla majhno posebno otroško taborišče za „otroke brez spremstva.“ Dejanska zami- sel je, naj bi poslali v to taborišče otroke, katerih starši ali ožji sorodniki so v Ju- goslaviji. Tu naj bi čakali, dokler bi dobili stik s sorodniki in njihovo privoljenje, da jih lahko pošljemo domov. Zamisel je ze- lo dobra, le da je mož, ki je v glavnem stu- nu odgovoren za izvedbo načrta, ameriški karierist, brez najmanjšega zanimanja za blaginjo otrok in samo na lovu na učin- kovite uspehe. In tako je odredil, da mo- morajo biti vsi „otroci brez spremstva“ premeščeni v to taborišče. Za „otroke brez spremstva“ je opredelil take, ki niso imeli ne očeta ne matere v taborišču. Izid tega

je bil naravnost smešen: vse sirote, ki so doslej leta dolgo živele s svojimi sestrami ali tetami, so zdaj ločili od njih in jih poslali v posebno taborišče. Lahko si predstavljate, kako je to vplivalo na že tako in tako živčno ljudstvo. Če bi mi kdo pripovedoval to zgodbo, ne bi verjel, da je mogoča. Npr., za nekega 16-letnega najdenčka je že 8 let skrbela ena družina, zdaj pa so ga poslali v posebno taborišče!

S tem si lahko približno predstavljate, s kakšno sorto glavnega stana imamo opravka. Vse uspehe dosežemo *kljub* glavnemu stanu. Rider Young ne bi nikdar dovolil, da bi se kaj takega pripetilo otrokom, temveč bi se boril za stvar v Celovcu in na Dunaju. Sedanji ravnatelj pa ni takega kova in spoštuje čez mero „uradno pot“, pa naj zdaj še tako godrnja na svojem položaju! Toliko o UNRRA! S svoje strani se mujam kolikor morem, da bi se stvar uredila; če pa ne morem pričakovati najmanjše pomoči od svojega ravnatelja, so mi trenutno roke nekoliko zvezane. Medtem pa begunci lahko trpe, kaj pa to UNRRA-o briga!

Povsem lahko razumem, da vojska ne more biti pristojna za begunske zadeve, saj si ne domišljajo, da so strokovnjaki, jaz pa res ne prenesem prevzetno hvalisavih čvekarij teh visoko plačanih UNRRA strokovnjakov. V UNRRA je mnogo odličnih ljudi, na nesrečo pa so na ključnih položajih lenobe, bedaki in karieristi. Tako, to je nekoliko iz moje skrinje!

Danes je ponedeljek, v četrtek, petek in soboto bomo poslali z vlakom 2.000 Jugoslovanov v tri ure oddaljeno taborišče. Organizacijska plat te preselitve je zahtevna, in ravnatelj, o katerem mislim, sem že napisal nekaj neprijaznih komentarjev, prekaša samega sebe v neumnosti. Zato lahko pričakujete, da bo to pismo precej vroče.

Kot sem že svoj čas omenil, je ravnatelj bivši letalski kapitan. Žal je bil vedno v upravni stroki, pa vselej skuša storiti kaj, kar njega samega zatrpja z birokracijo. Spada med tipe, prepričane, da vedo vse in ne sprejmejo nobenega nasveta. V sedanji zadevi ne ve dobesedno ničesar o begunskem delu, z begunci ravna, kot da bi bili navadni letalski rekruti in se čudi, da se upirajo takemu ravnanju.

Doslej ni utegnil napraviti veliko škode, ker je posadka dodobra spoznala njegove navade v prvih štirinajstih dneh (posadko sestavljajo: prijeten belgijski prehranitveni oficir, kanadski oskrbovalni oficir, zelo inteligenten in človekoljuben in se z njim prav dobro razumem, čeprav nima veliko skupnega, razen najinega mnenja o ravnatelju in zanimanja za begunce, in pa ena holandska zaščitna sestra, ki pa dejansko ne šteje) in koj spoznala, da bomo mogli delati z njim samo, če mu bomo poročali o kar največ neznatnih in nepomembnih zadevah, da bo zaposlen, kjer

Prav čudno bi bilo, če bi se sredi tolike taboriške dejavnosti ne pojavili tudi telovadci, saj mirno lahko rečemo, da je telovadba slovenski narodni šport. Pod vodstvom olimpijskega telovadca Ivo Kermavnerja je telovadila malon: vsa naša taboriška mladina. Tu: znani telovadec Ivan Varšek med velikim telovadnim nastopom maja 1946 v Peggezu pri Lienzu.

kaka nespametna odločitev ne bo škodovala, in se izogibali kolikor mogoče omembam o kakih resnično važnih točkah.

Če smo morali k njemu v kaki važni zadevi po odobritev, smo uporabljali posebno tehniko: za kar je pri stvari dejansko šlo, smo obravnavali kot že odločeno, njemu pa prepustili odločitev o manj važni plati. Ta sistem je v celoti odlično deloval, posebno ker je polovico svojih sil usmeril v vzdrževanje stikov, obiskovanje in pripravljanje obiskov svoje danske prijateljice, ki naj bi delala v glavnem stanu UNRRA-e na Dunaju.

Ljudi bomo selili z vso prtljago vred, s pohištvom, pečmi, posteljami itd., po 700 kbarti v dvajsetih pokritih in dvajsetih odprtih tovornih vagonih v treh zaporednih dneh; v novo taborišče pa bodo prišli že v temi. Je pa vsaj 50% verjetnosti, da bo tiste dni deževalo ali snežilo. Za tovarjenje bomo imeli vsak dan nekaj več kot po šest ur časa, in bo to nemajhna ume tniija. Ko smo imeli vse že čedno določeno, je naš duhoviti ravnatelj šel v neko drugo taborišče, ki bo prevzelo 200 naših beguncev, in uredil, kar treba za prevoz prvega dela teh ljudi s tovornjaki sredi dneva, ko bo v teku velika selitev. To pomeni dva od naših desetih tovornjakov prav takrat, ko jih bomo vse nujno potrebovali, a bi ta zadeva mirno lahko počakala do naslednjega tedna. Prav po nepotrebnem je vnesel v načrte še neko drugo spremembo, ki je pa prezapletenega, da bi se splečalo obrazložiti jo. Posledica tega bo nevzdržna napetost na našem transportu in namesto razmeroma gladkega in uspešnega potekanja, verjetni kaos.

Rad bi mu povedal svoje mnenje, vljudo a jasno: da imam njegov načrt za zgrešen, da pa je on ravnatelj in ima zato pravico, vzeti komu delo iz rok, a v tem primeru naj ne pričakuje, da bo le-ta prevzel odgovornost za potek, njega preprosto spraševal za podrobna navodila, jih slepo izpolnjeval, potem pa opazoval nastali kaos, ki bo morda vsaj pretresel njegovo vrto glavo samodopadenje. Rad bi tako storil, a žal bi bil on zadnji, ki bi trpel, v resnici bi trpeli le nesrečni begunci. Če zagreši UNRRA ali vojska kako neumnost, kar se pogosto zgodi, trpe resno za to samo begunci. In tako bo jutri spet dan obzirnosti in diplomacije, ko bomo skušali rešiti, kar se rešiti da od našega starega načrta in iznesti kompromisne pobude tako, kot da je

bila že ves čas taka ravnateljeva zamisel. Hvalabogu, da vozim dobro s preskrbovanim in prehranitvenem oficirjem in imam prvovrstno begunsko osebje.

Je pa brez dvoma utrudljivo, krotiti svoj značaj in ostati vljuden s težavnim in nepristopnim komandantom. Pretvarjanje, neiskrenost in varanje so grde zadeve, a na žalost potrebne.

Gotovo mislite, da jemljem vso zadevo prereresno! Zagotavljam Vam pa, da tako ogorčeno razpoloženje ne traja dolgo, in vselej se lahko zatečem k dobremu romanu. Smotrno planirana selitev te vrste pa bo veliko pomenila tem 2000 nesrečnežem, saj je zločin, seliti jih novembra, in najmanj kar lahko storimo je, da jim prihranimo kolikor mogoče trpljenja. Če bo lepo zloženo, bo v vagonih prostora za vse njihovo malo pohištva, kar ga imajo, če pa bomo na hitro tovorili, bo morala pustiti družina tukaj še to edino majhno omaro, ki jo je imela doslej.

19. 11. 1946

Dobil sem veliko katuna in končno prišel do dovolj velike zaloge, da lahko opravičim razdelitev po 100 jardov na otroka vsaki družini z dvema ali več otroki. Lahko si predstavljate, kako dolgo zdrži 100 jardov blaga na otroku, ki raste, trže in dorašča svojim oblekam. To pot bodo vprve dobili kaj blaga v osemnajstih mescih, od kar so zdoma. Katun je na črni borzi redek in v ceni za 90% družin nedosegljiv.

Sem še vedno v Lienzu in bom verjetno ostal še do prvih dni decembra. Kup dela bo še, preden bomo dokončno likvidirali taborišče. Jugoslovani so že vsi odšli, razen pisarniškega osebja in najpotrebnejših delavcev. Zdaj pridejo na vrsto ruski „stari emigranti“. Jugoslovane smo poslali v treh zaporednih dneh v živinskih vagonih, vreme pa je bilo, hvalabogu, še kar dobro in selitev je čisto gladko potekala. Pisarniško osebje in nakladalna skupina so gurali na vse pretege. Posebej zadovoljen sem bil z „mojim“ pisarniškim osebjem: delali so natančno, in to štiri dni zapored do polnoči, potem so pa še prostovoljno spremljali vlak do novega taborišča, da je tam organiziranje lažje potekalo, se vrnili še isto noč in tukaj nadaljevali z delom. Dvomim, da bom še kdaj dobil take sodelavce, tako voljne in vdane, čeprav bi se mogli za mnogokaj pritoževati.

V taborišču, kamor so bili preseljeni,

so žal razmere mnogo slabše. Tukaj so imeli stranišča in umivalnice v baraki, kjer so živeli, kar je bil pravi „luksus“, kajti v novem taborišču je do najbližje umivalnice ali vodovoda kar čeden sprehod.

Kolikor se spominjam, sem pisal svoje zadnje pismo v ogorčenem razpoloženju do mojega ravnatelja. Je še zmeraj precej težak, in ko bom moral od tod, mi bo v tolažbo vsaj to, da mi ne bo treba več delati z njim. Je prav čudno, da je tako brezupen, saj je včasih zelo prijazen, simpatičen in človekoljuben. Vsekakor sem zadovoljen, da nisem osamljen v svojem mnenju, kajti kanadski preskrbovalni oficir misli pravtako o njem, če ne še slabše.

25. 11. 1946

Še zmeraj sem v Lienzu in kaže, da bom vsaj še dva tedna. Vsi Slovenci, razen nujnega osebja, so odšli, Rusi se pa še niso začeli seliti. Po dolgem času imam zdaj prvič razmeroma malo dela — kako uživam! Imamo lepo vreme, kar dodobra izkoriščam. V soboto sem jahal. Kakšna naslada! Zdaj sedim že dobro v sedlu in nisem več bojazljiv.

Nedavna sem dobil toliko katuna, da sem lahko razdelil tristotim delavcem vsakemu po 250 metrov, poleg družin z dvema ali več otroki, ki so dobili po 100 metrov na glavo. Nimate pojma, kako so ljudje zadovoljni. Moj uradnik mi je pravil, da so hodili ljudje moledovat dovolj velike krpe, da bodo lahko nanje prišli gumble!

6. 12. 1946

Zdaj prihajam v pisarno ob devetih, grem jadrno ob dvanajstih, se vrnem ob dveh in odidem ob petih ali še prej. Dokler ni pred enim tednom na debelo zapadel sneg, sem hodil opoldne redno za pol ali tričetrt ure na sprehod z raznimi begunci tako, da smo prišli začasa h kosilu. Tako sem na prijeten način užival sveži zrak, sonce in imel zanimive razgovore.

29. 12. 1946

Mislím, da smo 16. decembra tovorili na vlak zadnje ljudi iz taborišča — bilo jih je čez 400, 60 od teh več kot šestdesetletni stari ruski emigranti, slabotni in bedni. Enajst ur so morali prestati bodisi v odprtih ali živinskih vagonih. Sicer smo dali v vsak vagon peč, ki pa je grela kakih osem od tridesetih, kolikor jih je bilo v vozu.

Prvotno so bili namenjeni v neko taborišče, kjer bi imeli dovolj prostora, potlej pa se je Celovec premislil in poslali smo jih v isto taborišče kot Slovence, ki je bilo že polno. Tako so dobili le bore ostanke bivališč.

Taka je bila Unrina predstava o pomoči in rehabilitaciji — človek postane res zagrenjen. Še zmeraj menim, da je bila nepotrebna selitev ljudi sredi zime — kriminal. Kot uradni razlog so navajali, da UNRRA nima dovolj denarja in mora zaradi varčevanja zmanjšati število taborišč in osebja. Glavnemu stanu pa bi se to lahko posvetilo že jeseni, če pa niso mogli videti dlje kot do konca svojih nosov, naj bi bili čakali do pomladi.

Bojim se pa, da je bila selitev odločena predvsem s ciničnega vidika, češ, beguncem je tu tako udobno, da nočejo iti domov; „nekoliko neudobnosti“ jim bo zelo dobro delo in jih opogumilo za vrnitev. Kako rad bi pustil koga od glavnega stana vsaj dva tedna v begunskem taborišču, ob povprečnih begunskih obrokih in razmerah. Potem bi nemara spremenili svoja mišljenja o udobnem begunskem življenju.

Begunci so me kar naprej presenečali s svojim pogumom in potrpljenjem. Vsi taboriščniki so morali ure in ure delati, da so primerno uredili svoje sobe za zimovanje in prihranili nekaj živil in kuriva. Prav spočetka najtežavnejših treh mesecev v letu so jih izkoreninili od tod in jih odmetali v taborišče, kjer je najboljši razpoložljiv prostor slabši od najslabšega v Lienzu. Poleg tega so jih zmetali tja, ko je bilo že prepozno za primerno preskrbo proti mrazu. In vendar še zmeraj niso preveč nesrečni.

Šestnajstega decembra so bila tla pokrita za dva čevlja na visoko s snegom... Iz Lienza smo odšli ob pol dveh popoldan in rekli so nam, da bomo koj po šestih v Spittalu — prišli pa smo končno ob desetih zvečer: osem ur in pol za potovanje, ki sicer traja poldrugo uro. Niso bili temu krivi Avstrijci, pač pa ljudje iz glavnega stana, ki so odločili, naj nam ne dajo posebnega vlaka, ampak nas kar priklopijo na kak dnevni tovorni vlak. Že na postaji se je zataknilo: odklopili so lokomotivo in z njo manevrirali pol do ene ure. Stari ljudje, ženske in otroci pa so med tem drgetali od mraza po vagonih in se vrstili krog peči, dokler ni pošel premog.

Bil sem dobro oblečen, se zavil še v odejo ter sedel v mojem slavnem platne-

nem stolu še kar udobno, z izjemo moje noge, ki je zmrzovala. Čeprav sem krepko cepetal pol ure, nisem mogel poživiti krvnega obtoka. Kasneje smo nenavadno dolgo obstali na neki postaji. Izstopil sem in začel bresti po snegu, če bi to kaj pomagalo (bilo je tema kot v rogu, pa sem se malo bal, da bi lahko vlak nenadoma potegnil naprej, meni pa ne bi preostalo drugega, kot skočiti na najbližji odprti tovorni vagon in ostati na njem do naslednje postaje). Šel sem zato k postajenačelniku in zvedel, da bomo čakali še nadaljnje tri četrt ure, a pisarna je bila topla in končno se mi je noga odtajala! Iz vlaka smo pretovorili vse v taborišče ob dvh zjutraj.

8. 1. 1946

Sem že na svojem novem mestu. Zadnje dni smo bili zelo zaposleni v Lienzu s pakiranjem in urejanjem taboriških arhivov, kar se jih je nabralo v teku poldruga leta. Ure dolgo sem pisal „priporočila“ za odgovornejše taboriško osebje in teh je bilo mnogo. Izražati sem se moral zelo skrbno, predvsem sem moral paziti, da ne bi koga pretoplo priporočal v primeri s kom drugim, ki bi zaslužil boljše izpričevalo.

Veseli me, da imajo moji sodelavci že službe ali ponudbe zanje v drugih taboriških, saj to brez dvoma zaslužijo. Storil sem, kar sem mogel, da sem jih dobro namestil.

2. 2. 1947

Na Dunaju sem se sestal s polkovnikom Cotrell-om, ravnateljem UNRRA zdravniške oskrbe. Povedal mi je, da me je conski ravnatelj predlagal kot najprimernejšega za mesto administrativnega oficirja za Socialno skrbstvo v begunski bolnici za tuberkulozne, ki se ustanavlja. Vključili so jo v begunsko taborišče, vendar menijo, da so taboriški ravnatelj in osebje prezaposleni s taboriščem, da bi se mogli kaj prida pobrigati za bolnico. Zato jo bodo ločili od taborišča in jo predali zaščitni sestri in administrativnemu oficirju za socialno skrbstvo. Razlagal sem, da bi se moral vrniti domov aprila, polkovnik Cotrell pa je želel, naj vsekakor vsaj organiziram to delo.

Taborišče z bolnico je v Spittalu, kamor so poslali vse begunce iz Lienza. Na omenjenem mestu bi bil lahko koristno

zaposlen kaka dva meseca. Več kot enkrat sem srečal zaščitno sestro, s katero bom verjetno delal v Spittalu. Je prijazna, sposobna in ni težko delati z njo; zato mislim, da ne bo preveč gospodovalna, če bo imela čvrsto vodstvo! Za ta okraj je UNRRA zdravnik Anglež, miren in zelo prijazen.

Praden bom začel v Spittalu (ki je, mimogrede, prijetnejša in bolj zdrava pokrajina kakor tukaj), bom šel v Salzburg, kjer je podobna bolnica za ameriško cono v Avstriji. Tam bom lahko preučil njihove administrativne metode in postopke, preden začnem v Spittalu.

Zadnje blago je prišlo semkaj že v enem mesecu. Prosim, recite jim, naj nadaljujejo s pošiljkami. Če bo kaj prišlo že po mojem odhodu, lahko uredim, da bo kak tovariš prevzel to delo. Begunci tako zelo potrebujejo blago.

15. 2. 1947

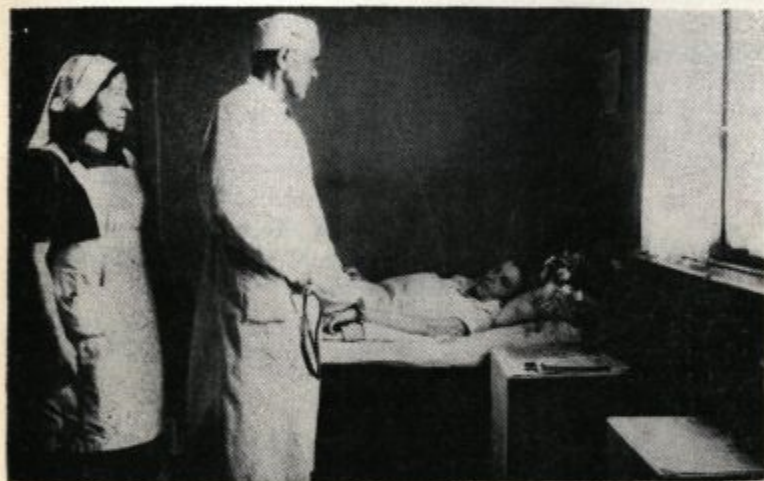
Na mojem novem mestu moram predvsem vpeljati organiziranje, določiti način in postopek dela, izbrati osebje in poskrbeti za skladno sodelovanje med njimi, končno pa tako utrditi avtoriteto begunskega šef-zdravnika¹⁴ in administrativnega šefa, da bodo lahko oni prevzeli vodstvo. Bolnica je na hvalevredni ravni in bo imela 120 postelj, ko bo dokončno urejena. Tačas je tudi taboriška bolnica tukaj, a jo bodo takoj preselili v taborišče.

Ta bolnica bo izključno za jetične bolnike. Delovala bo še naprej tudi potem, ko bo UNRRA že zaključila svoje delovanje, tako dolgo, dokler bodo begunci ostali v Avstriji. Tudi če bi delovala samo šest mesecev, bi bila neizmerno koristna, ker bo mnogim jetičnim beguncem omogočila okrevanje in jih poleg tega podučila, kako naj za naprej skrbje zase in kako naj preprečijo, da ne bodo nevarni drugim.

24. 2. 1947

Iz dveh razlogov sem bil zelo zadovoljen, da so me izbrali za ta posel. Taka ustanova je resnično zelo potrebna in poleg tega bom ostal v stikih s Slovenci. Mislim, da so daleč največja begunska skupina v Britanski coni Avstrije in tudi skupina, ki ima izredno težko stališče. Kot strogi katoličani zbujaajo sovražno razpoloženje presenetljivo mnogih Angležev in Amerikancev, ki imajo velik predsodek proti katoliški cerkvi. Njihovo politično stališče, zaradi katerega so zapustili svoje domove,

Za zdravstveno skrbstvo je bilo poskrbljeno v taborišču samem. Tako se je skupina slovenskih deklet strokovno usposobila v bolničarskem tečaju pod vodstvom Miss Katy in so nato ta dekleta uspešno delovale kot bolničarke v taboriških bolnicah in ambulantah.

Primarij dr. Valentin Meršol je bil nesebični vodja taboriških Slovencev in izredno požrtvovalen kot zdravnik. Na sliki z babico Kus v sobi taboriške ambulante.

Taboriška ambulanta je imela posebno sobo za otroške bolnike. Požrtvovalnim bolničarkam je uspelo vnesti s cvetjem, pravljičami, otroškimi igrami vedro vzdušje v siceršnjo turobno bolnišničnega ambienta.

je bilo v Jugoslaviji silno zapleteno in težavno. Večina ljudi pa ne ljubi zapletenosti in daje prednost poenostavljenim odgovorom na vsako vprašanje. Običajni poenostavljeni odgovor na to posebno vprašanje pa ni v prid Slovencem. Kaže, da se bo v naslednjih mesecih odločila usoda teh ljudi, kajti uradne komisije že obiskujejo taborišča in zbirajo informacije, v koliko zaslužijo begunci pomoč. Malokateri od UNRRA nastavljenec obvlada primerno govorico in ima dovolj intelektualnega zanimanja za raziskovanje resnične zgodbe teh ljudi. Naravnost ganljivo je, kako cenijo ljudje, če jih skuša kdo razumeti.

Dobil sem sposobnega in zanesljivega begunca kot administrativnega namestnika. Je izredno delaven, domisel in iniciativen. V Sloveniji je bil ravnatelj občinskih podjetij v Mariboru, drugem mestu Slovenije po velikosti; nadziral je plinarno, klavnico, sirotišnico, hiralnico itd.¹⁵ Skušam ga zadolžiti za celotno delovanje bolnice. Prepričan sem, da je bitka dobljena, če se lahko oskrbi resnično dobro osebje. Zato se zelo potrudim, da najdem najboljše med razpoložljivim personalom.

26. 2. 1947

Sem zelo zadovoljen s seboj. Po nekaj dneh potrpežljivega poizvedovanja in iskanja sem resnično dobil, kar se bo izkazalo kot najuspešnejša ekipa za TBC bolnico: gre za osebje na kakih šestih ključnih položajih. Zdravniška in bolničarska plat seveda niso moja zadeva; conski zdravnik in bolničarji spadajo pod UNRRA. Vendar sem jim tudi za to področje našel dobrega moža za lekarno. Dosedanji je brezupen, nevaren, nesposoben; novi mož za to mesto pa je nezaposlen zdravnik, ki je rad sprejel to delo. Upravljal ga bo dobro in morda tudi lahko pomagal pri kliničnem delu. Dodatna prednost je še, da govori kakih osem jezikov, vključno angleško.

Dobil sem tudi najboljšega uradnika¹⁶ in najboljšo tipkarico, kar smo jih imeli v Lienzu, tako da bo šlo kar gladko, ko bom imel končno pisarno urejeno. Delati bosta morala natančno in po strogo določenem načrtu, pa bo vse potekalo v redu.

Največ skrbi mi je prizadeval oddelek za socialno skrbstvo. Le-ta bo za bolnico s 120 posteljami zelo važen. Razumeli boste, da je psihološka plat za jetičnike prav tako važna, če ne bolj, kot zdravniška. Ogromna razlika je, če pacienti imajo ali

ne voljo za okrevanje in zaupanje, da lahko okrevaajo. Če so pesimisti in potrti, ali kar naprej zaskrbljeni, ali so preprosto naveličani, tedaj je okrevanje počasnejše.

Oficir za socialno skrbstvo bo moral oskrbeti za vsakega pacienta kartotečni list z njegovimi popolnimi podatki, z navedbo socialnega in splošnega stanja, izobrazbe, prejšnje zaposlitve in področja njegovega zanimanja. Če mu bo zdravnik dovolil eno ali dve uri dnevne zaposlitve, bo stvar oficirja za socialno skrbstvo, da mu preskrbi delo, ki ga najbolj zanima: risanje, slikanje, glasba, jeziki, mizarstvo, vrtnarstvo, šivanje, vezenje itd., itd. Prav tako bo moral biti stalno v stiku s pacienti in jim biti „vodnik, filozof in prijatelj“.

Prilичno zajeten predpis! Po dolgotrajnem iskanju in razpravljanju sem prišel do zaključka, da ne bo mogoče najti osebe, ki bi lahko v celoti prevzela to zadolžitev. Težava je v tem, da prihaja znatni del bolnikov iz krogov izobražencev in zanje je bistvene važnosti, da je na tem mestu mož z univerzitetno izobrazbo. Ljudje malokdaj poslušajo nasvete manj izobraženih oseb, kot so sami. Snobi! Nihče od razpoložljivih akademskih izobražencev pa ni dovolj praktičen, da bi mogel organizirati delo za delavsko večino!

Za zdaj je predviden za mesto glavnega oficirja za socialno skrbstvo neki Latvijec, z imenom Rasa, ki naj bi se zavzel za intelektualce. To je mož, o katerem sem tako vneto govoril v Lienzu in je bil predstavnik baltske taboriške skupine, prej pa višji funkcionar v latvijskem zdravstvenem ministrstvu, poleg tega je sposoben slikar. Je med najinteligentnejšimi v taborišču, dovolj star in poročen, energičen in sposoben, poln zamisli in pobud. Čeprav govori rusko, nemško, angleško in srbohrvaško, je njegova največja pomanjkljivost to, da ne zna slovensko. Mnogi bolniki pa govore samo ta jezik.

Skupaj z njim bom imel zelo energičnega Slovenca, po imenu Dolenc. V Lienzu je zelo uspešno vodil stanovanjski urad, kar je bil sila težaven posel; poleg tega je začel izdelovati žblje in krtače iz lastne pobude! Zna odlično postopati z delavci in je izredno iznajdljiv. Ne bo pa kaj prida v pomoč intelektualcem, ker je tekstilni delavec in dvomim, če ima kaj več kot osnovnošolsko izobrazbo.

Še zmeraj iščem kako sposobno žensko, ki bi bila pripravljena delati po kak čas

za ženske pacientke, upam pa, da jo bom končno našel. „Predstava“ naj bi se začela čim prej. Moja lienska skušnja za delovanje s pomočjo zbiranja tujih možganov, mi še zmeraj izborna služi. Najdi pravo osebo, postopaj z njo dostojno, pa bo opravila delo dvakrat bolje, kot bi ga ti sam, po vrhu pa še delala na vse kriplje.

23. 3. 1947

V sredo sta nas obiskala UNRRA šef-zdravnik in glavna zaščitna sestra za Avstrijo. Ostala sta čez noč. Prišla sta posebej pogledat, kako smo napredovali s TB centrom. Potem, ko sta se sestala z osebjem in pregledala ustanovo, sta se pohvalno izrazila nad doseženim napredkom in bilo je očitno, da sta bila resnično zadovoljna. S svoje strani sta prispevala k rešitvi dveh ali treh najbolj perečih problemov. Naše osebje bo zdaj dokončno plačano in dobili smo dovolj sredstev ter zagotovilo, da bodo lahko dobivali bolniki in člani osebja, ki so v neposrednem stiku z njimi, po 3.500 kalorij, kar je mnogo bolje, kot je bilo to doslej.

V resnici me prav nič ne briga, če je pokrajinski glavni stan zadovoljen z mojim delom ali ne, vendar smo bili veseli pohvale, ki smo je bili deležni ob končanem obisku. Upam le, da bodo izpolnili svojo obljubo in se vrnili čez poldrug mesec. Takrat se bo res splačalo videti, kar jim bomo pokazali — stvar ali dve v njihov poduk — kaj vse se lahko doseže, če se izbere možnost med najboljšimi taboriščniki, če se z njimi dobro ravna, jih vseskozi podpira in se jim pusti proste roke. To je nekaj, česar ni doslej UNRRA nikdar skrbno opravila.

Končno je bila taboriška bolnica v celoti preseljena v taborišče samo in dobili smo povsem proste roke. Razmere se dnevno izboljšujejo. Tedensko posvetovanje osebja je velik uspeh: Poleg UNRRA-e se ga udeležujeta dva zdravnika, častnik od socialnega skrbstva in kuharski šef — pet Slovencev, en Hrvat, en Litvanec, dva UNRRA Britanca in en holandski UNRRA častnik! Kolikor le moremo, prepuščamo razpravljanje beguncem samim, posvetujemo se v nemščini s priložnostnimi spozabami v srbohrvaščini! Zajelo nas je že vzdušje delovne enote in goreča organizatorska zavzetost. Doslej smo se dvakrat sestali in vsakokrat se je zavleklo po štiri ure, kar je sicer predolgo, priča pa o njihovem

zanimanju. Desetega aprila bom lahko šel na dvotedenski dopust prepričan, da bo vse teklo kot po nitki.

Naš avstralski ravnatelj in častnik socialnega skrbstva sta nas zapustila. Zvedel sem že v januarju, da bosta odšla. Vodstvo je prevzel neki Amerikanec, ne ravno najodličnejši, vendar se kar inteligentno loti dela in bil bi lahko veliko slabši. Osebnostno vozim dobro z njim in upam, da bom lahko izdatno nanj vplival v pravi smeri! Naš novi častnik Socialnega skrbstva je gospodična Boester, o kateri sem tako prisrčno pisal v Lienzu decembra 1945. Je prvovrstna in sva v odličnih odnosih, tako da se kaže bodočnost precej rožnata.

Spomenico, katero sem priložil prejšnji teden (Zapiski o slovenskih beguncih v Avstriji in Italiji) sem pripravil na prošnjo pokrajinskega Glavnega stana, čeprav nekoliko drugače, kot so si to oni zamislili. Dal sem pretipkati petnajst izvodov in jih razposlal raznim vplivnim osebam, na katere sem naletel v begunskem svetu.

17. 5. 1947

Lepa hvala za pisma. Morala ste si zelo veliko prizadevati, da ste dobila one zavojne obleke — lepa lepa hvala. Ko bodo dospeli, bodo vredni vsake minute, ki ste jo porabila zanje. O tem sem prepričan. Kako zabavno je, ko omenjate, da ste priložila svojo staro črno jutranjko! Ko ste jo omenila v Brissago, sem Vas hotel več kot enkrat prositi zanj, a sem se premislil, da se mi ne bi smejala. Prepričan sem bil, da jo bodo tukaj lahko uporabili, ne pa, da mi boste to Vi verjela!

Prepričan sem, da bo tu vsak najmanjši komad uporaben — v taborišču imam 500 majhnih otročičev. Leto dni je že temu, od kar nam je pošel zadnji izdatni prispevek oblačil od UNRRA-e. Lahko si predstavljate, kako zdrži poldruga garnitura oblék leto težkega dela, če so bile te obleke največkrat oprane brez mila!

Isti dan, ko sem se vrnil iz Italije, je polkovnik Cottrell, šef zdravnik v Glavnem stanu na Dunaju, skupaj s svojim pariškim šefom, obiskal taborišče in precej natančno inšpiciral TB center. Bila sta presenečena nad napredkom in nad kakovostjo dela, ki ga opravljajo begunci. Par dni kasneje je prišel inšpicirat še brigadir Parminter, UNRRA šef v Avstriji, in bil tudi on z nami zelo zadovoljen. Brigadir je zelo pri-

jazen in človekoljuben, blesteč s svojimi rdečimi našitki in monoklom. Slovi kot dobronameren, a slabič.

V času moje tritedenske odsotnosti je potekalo tu kar lepo v redu. Veseli me, da je moje osebje dobro prenašalo UNRRA zaščitno sestro, ki me je medtem nadomeščala. Saj je potrebnega še veliko dela, če naj postane ta oddelek res učinkovit, vendar potekajo zdaj stvari precej gladko.

2. 6. 1947

Dogodki si sledijo precej hitro in ob stalnih spremembah. Najnovejša vest je, da bo britanska vojska prevzela UNRRA taborišča v Britanski coni Avstrije (in Nemčije), ne pa IRO kot je bilo prvotno mišljeno. Kar zadeva Avstrijo, je to precej kočljiva odločitev, kajti število prizadetih beguncev ni dovolj veliko, da bi upravičevalo dve ločeni organizaciji. V ameriški in francoski coni bo v Nemčiji in Avstriji prevzela IRO (International Refugee Organisation, naslednica UNRRA-e) ne samo UNRRA taborišča, temveč tudi tista, ki sta jih doslej upravljali ameriška in francoska vojska.

Kar zadeva begunce na Koroškem in Štajerskem, bo ta odločitev zanje zelo koristna, kajti ni verjetno, da bo imela IRO več sredstev kot vojska. Poleg tega se vojska lahko bolj učinkovito zavzame zanje pri Avstrijcih kot IRO.

Najbolj me skrbi, če bo vojska vodi'a naprej T. B. center. Uvideli bodo, da je potreben, ne kaže pa s tem računati. Polkovnik Hall v Celovcu mi je dober prijatelj, in upam, da se bodo stvari dobro iztekle.

Težko čakam na pošiljko oblek. Mesec je že temu, kar ni dobilo taborišče nobene nakazila oblek in česar je vedno potrebno za doraščajoče otroke in težke delavce. Tudi topot bom razdelil večino oblek prav tako, kakor sem storil z onimi, ki sem jih prinesel z dopusta iz Italije — med družine profesionalcev, saj so le-ti najbolj potrebni. Nimajo prilike, prislužiti si tako visokih plač kakor obrtniki, pravtako ne morejo v svojem položaju iz razumljivega ponosa kar naprej prosjačiti za podporo v pisarni Socialnega skrbstva, kot to delajo nekateri kmetje. Mnogim gre še kar dobro in ne potrebujejo podpor, nekateri pa prav trdo delajo za svoje ljudi in so skoro brez sredstev.

Prišlo je deset zavojev! Vsi v odličnem stanju in dobro zavezani. Loti! sem se dela skupaj z mojim starim uradnikom za razdeljevanje oblek iz Lienza. Začela sva razvijati, sortirati, oddeljevati ob osmih zvečer in končala ob enih zjutraj. Pripravila sva lahko trinajst zajetnih, resnično kuristnih svežnjev, namenjenih dvanajstim družinam profesionalcev ali polprofesionalcev, ki so po večini trdo delali za skupnost kaki dve leti za majhno ali nikakršno plačo, ki ne podpirajo črne borze in morajo vzdrževati več otrok. Trinajsti sveženj je bil za študente brez družine.

Najprej sva si naredila seznam najpotrebnejših družin, potlej pa presojala vsak kos oblačil posebej po meri, vrsti blaga, uporabnosti itd., preden sva ga oddelila temu ali onemu kupu. Na podlagi te skrbne razdelitve v skladu z danimi razmerami sva računala, da bo 90% teh komadov rabljenih kot oblačila. Po dvoletnih skušnjah v ravnanju z oblačili ne bo veliko, kar je porabnega, šlo po zlu.

Posebno dobrodošla so bila mnoga oblačila in kar ste poslala kosov blaga za žensko perilo, potem ženske in večerne obleke, od slednjih dve iz odličnega blaga; rjuha je bila dragocena zaradi platna.

Gotovo Vas bo zanimalo priloženo pismo dr. Meršola, ena izmed družin, katerim sem poslal obleke. Ima štiri otroke od 14—8 let; njegova žena je rekonvalescent po operaciji. On sam je taboriški zdravnik in dejanski predstavnik in voditelj slovenske skupine; njegovi otroci pa so med najborneje oblečenimi v taborišču. Pismo mi je prinesel njegov najstarejši sin, v svoji „najboljši obleki“, v tistem rjavem jopiču, ki ste ga kupila zame pred desetimi leti in sem ga prinesel s seboj v Lienz s povsem obnošenimi komolci, rokavi in robovi!

Priložen osnutek za moje dokončno poročilo Vas utegne zanimati.

25. 6. 1947

Že štirinajst dni smo pričakovali IRO, da bo prevzela UNRRA taborišča. Moj naslednik je že prišel semkaj. Potlej pa so naenkrat sporočili, da bodo prevzele britanske oblasti. Posledica sta bila kaos in zmešnjava. Nekaj mi je bilo jasno, in sicer: če je bil TB center najprej predan IRO predstavniku in ga bo le-ta čez dva

tedna spet predal naprej vojski, bo s tem prekinjena nepretrganost, zmogljivost centra pa bo znatno utrpela. IRO uradnik ne govori nemško in ga ta oddelek sploh ne zanima.

Ko je bilo že gotovo, da bo prevzela vojska, sem pisal polkovniku Hall-u in ponudil, da bi ostal še par tednov potem,

ko bom končal z UNRRA, da bi se mogel sporazumeti z vojaškimi oblastmi. Mojo ponudbo je poslal polkovniku Logan Gray-u, to je njegov šef na Dunaju, ta pa je rekel, da „ga bo veselilo sprejeti velikodušno ponudbo gospoda Corsellis-a“. Kakor kaže, bom doma okrog 11. julija. Sporočil Vam bom bolj točen datum, čim bom vedel.

O P O M B E :

Vse pravice, predvsem ponatisa tega članka delno ali v celoti, si pridružuje avtor John Corsellis.

V tem članku objavljene fotografije so dali iz prijaznosti uredništvu na razpolago ga. Lenča Zupan-Malovrhova in gg. Franc Pernišek, Marko Kremžar in Marijan Kocmur.

Vse spodnje opombe so pojasnila uredništva.

¹ Sprva ga je vodil prof. Marko Bajuk st., kasneje in do konca pa Silvo Mihelič

² Prve poveljne čase so imeli v Jugoslaviji člani narodnih manjšin (izgnali so le protikomunistično opredeljene) praktično večinoma svobode in pravic kot domači državljani. Ljubljanci npr. so bili ogorčeni in prizadeti v svojem narodnem ponosu, ko so po „osvoboditvi izpod okupatorja“ komunisti uprizarjali po mestu povorke in manifestacije s komunističnimi, slovenskimi in — italijanskimi zastavami (z rdečo zvezdo) ter vzklikali slovensko-italijanskemu bratstvu. Analogno temu so postopali drugod (Gorenjska, štajerska, Prekmurje idr.), le da je laško zastavo zamenjala bodisi nemška ali ogrska. Gornji zapis ima torej avtor iz štajerske ali Gorenj-

ske. Tako stališče vaščanov je razumljivo za dobo, ko je narod krvavel še iz vse polno ran, prizadejanih po okupatorju, saj se sicer — vsaj v mirnodobskih časih — ne sklaja z vrojeno slovensko narodno strpnostjo in prizanesljivostjo.

³ Dr. Edvard Vračko

⁴ Dnevnik Taboriške novice, urejal dr. France Blatnik; otroški tednik Begunček, urejal Janko Mernik, revija Slovenska beseda, urejal France Pernišek

⁵ France Kremžar

⁶ Dr. Liharjeva, pozneje poročena Sekolc in Litvanka dr. Wajdenanis

⁷ Prof. Božo Bajuk

⁸ Ing. Jože Brodnik

⁹ Dr. Edvard Vračko

¹⁰ Ivo Kermavner

¹¹ Te slike uredništvo žal nima na razpolago.

¹² Trstje (Tristach)

¹³ Jože Šušteršič

¹⁴ Ryder Joung

¹⁵ Franc Pleško

¹⁶ Hrvat dr. Kovačić in z njim Slovenec dr. Franc Puc

¹⁷ Jože Lekan

¹⁸ jurist dr. Angel Kalin

Tudi v nesreči niso borci za svobodo postali malodušni. Z vero v končno zmago so potrpežljivo in z zaupanjem sprejeli preizkušnjo zdomskih tegob

V dachauskem taborišču

V času, ko se spominjamo tridesetletnice smrti toliko tisočev slovenskih protikomunističnih borcev, ne bi bilo prav, da se ne spomnimo tudi drugih žrtev revulucije, ki je v l. 1942—1945 divjala po naši domovini. *Vseh tistih*, ki so padli, kot pravi napis v votivni cerkvi Marije Pomagaj v Buenos Airesu, kot „žrtev vojne, revolucije, prisilnih vrnitev, izgnanstva“, pa tudi v taboriščih smrti, razsejanih tako po Italiji kakor Nemčiji. Če je bil v Italiji najbolj grozen „otok smrti“ prelepi Rab, so bila taborišča v Nemčiji še groznejša, kajti tam niso umirali v stotinah na dan samo za gladom in kužnimi boleznimi, temveč so jih tudi množično dušili v plinskih pečeh in nato sežigali v pepel ali celo poslali v milarne. Takšno je bilo predvsem „taborišče smrti“ *Dachau* pri Münchenu na Bavarskem. Pa je bilo še več drugih, nič manj groznih, celo bolj: Ravensbrück, Oswiencim (Auschwitz) pri Čenstohovi na Poljskem, pa Mauthausen, Buchenwald, Birkenau... in še druge. Povsod v teh mučilnicah in „mrtvih domovih“, kot jih je pred sto leti imenoval Dostojevski (ki pa so bili tisočkrat milejši od „civiliziranejših v novi tehnični dobi“), so trpeli slovenski možje in žene. In v tem jubilejnem letu se teh še posebej spominjamo.

V tujih jezikih imamo lepo napisane grozne spomine na taka „moderna krematorijska morišča.“ Naj navedemo samo za Dachau strahotno dokumentirano knjižico nemškega duhovnika J. Lenza *Cristus im Dachau* (ki je izšla tudi v slovenskem prevodu pri Mohorjevi družbi v Celovcu l. 1966 pod naslovom „Dachau“), za Auschwitz pa spomine velike poljske pisateljice Križarske vojske (knjiga je izšla tudi v slovenskem prevodu) pod naslovom „*Iz brezna*“ (Z otchlani), 1946. Ta opisuje tudi srečanje z ženo in hčerko generala Mihajloviča... Pa je še mnogo te literature tudi v drugih jezikih. Tako je na pr. Pavla Kovačič napisala spomine in doživetja iz Taborišča smrti pod naslovom: F. K. L. Auschwitz 16265, ki je izšla v zdomstvu v ZDA. Pred leti smo se srečali v Argentini s Slovenko, ki je bila v tem zloglasnem taborišču; ko je prišel pogovor na doživetja med vojno, je samo malce odkrila lakot do ramena in pokazala *vžgani taboriščni žig*. Pečatena kakor živina! Za vse življenje! Poklonili smo se ji, kot žrtvi velikega trpljenja. Tudi imamo nekaj opisov prav dachauskih trpljenj. Opisoval jih je podpolkovnik Glušič v Klicu Triglava, pa omenjal dr. Kalan v Ameriški domovini. Toda na široko jih je tam opisoval pisec „dnevnika iz Dachaua“ (od 20. maja do 6. oktobra 1948). Pa še kdo v drugih listih, na pr. koroški župnik v Našem Tedniku 1965. Najbolj pa se je razodela ta peklenska ustanova pri odkritju zločinskega sodelovanja slovenskih in jugoslovanskih komunistov pri „zdravstvenem ubijanju“ tovarišev-zapornikov, ki niso bili komunisti, na operacijskih mizah „poskusnih“ medicinskih raziskovanj, ko so njih živa telesa služila le še za nadomestek za poskusne zajce in miši. Vsa ta groza je prišla v javnost ob zloglasnem Diehlovem procesu v Ljubljani l. 1948, kjer sta se skupno razodela v svojem satanskem zlu tako nacizem kakor komunizem. Glavna oseba v tem nečloveškem kriminalu je bil Hrvat Oskar Juranić, šef jugoslovanske titovske komisije, ki se je postavila ob osvoboditvi taborišča po ameriški vojski 29. 4. 1945 za tistega razsodnika, ki je odločal o vrnitvi slovenskih zapornikov, katere je potem pošiljal v domovino *na vešala*. Poleg Juranića so se v komisijo, ki so jo imenovali Jugoslovanski narodni odbor (Jugoslav National Committee) samozvano udingjali še: dr. Vlada Popović, ing. Branko Diehl, Alojzij Žigon, Ludvik Mrzel, Miloš Pavlović-Ceravec, dr. Alojzij Kraigher, Dimitrij Mušič in Škerl, vsi dachauski priporniki.

Iz slovenske izdaje Lenzevega Dachaua posnemamo:

„Ko so prišli v nedeljo, 29. aprila, Amerikanci in so razni narodi ustanovili svoj odbor, so se tudi naši po svoje izkazali: nadedli so si čepice z rdečo zvezdo in v ponedeljek, 30. aprila, aretirali nekako 25 bivših jetnikov, vidnejših protikomunistov, med njimi polkovnika Peterlina, majorja Križa, kapetana Bitenca, kaplana Šeškarja, p. Bena, p. Klavdija, učitelja Grada in več jetnikov domobrancev. Časnikarjem, ki so to fotografirali in jih spraševali, kdo so, ko so jih gnali v zapor za dvignjenimi rokami, so rekli, da so SS-vojaki, ki so se preoblekli v ‚Häftlinge.‘ Dva so kasneje izpustili, eden je pobegnil, ostale pa so zvezane odvekli v Ljubljano, večinoma v smrt.“ (str. 320)

Da je bilo število slovenskih zapornikov v Dachau ob dnevu osvoboditve, precejšnje, naj pokaže naslednja statistika, ki jo je v svobodi podal zadnji prisiljeni vodja kartoteke, neki poljski duhovnik.

Ta piše, da je skozi to taborišče šlo v teh letih nad 153.000 zapornikov, od katerih jih je tam umrlo 53.000. 1. maja 1945 je bilo tam še 31.000 jetnikov, pripadnikov 37 narodov. Slovencev ne navaja posebej, kajti v kartoteki so bili vpisani kot Jugoslovani, oz. kot Nemci. Za Slovence kot take niso imeli posebnih seznamov. Kot Jugoslovani je bilo zabeleženih 3.098 oseb. Izmed teh je bilo Srbov morda le kakih 12, iz Hrvaške jih niso pošiljali, ker je imel Pavelić svoja taborišča, bili so torej večinoma Slovenci samo iz Ljubljanske province, kajti oni z Gorenjske in Koroške so bili vpisani kot rajhovci, iz Primorske pa kot Italijani. Jugoslovanskih duhovnikov je bilo 22, pa zopet pripominjamo, da so bili koroški duhovniki zabeleženi kot Avstrijci. Slovenski prevod dopolnjuje statistiko: iz celovške škofije so bili tu duhovnik J. Hornböck, A. Kutej, A. Nadrag, J. Petrič, p. O. Schuster, S. Singer, J. Verhnjak in R. Zeichen. V raznih taboriščih sta trpela A. Vauti in J. Pollak. Iz ljubljanske nadškofije: lazarist Bele, cistercijanec Kuhar, frančiškan Klavdij Okorn in p. Stucin, trapist Škerl ter duhovniki A. Rovtar, F. Šeškar in poznejši prelat prof. Jakob Šolar. Iz mariborske: Areh, Goričan, Hrastelj, Kuhar, Ledinek, Munda, Orozel, Podpečan, Messner in p. Tušek. Iz tržaške: Pilat, ter A. Piščanec. Iz goriške: S. Premrl in p. Šorli. Iz slovenske Istre: Vekijet. Ista izdaja Dachaua prinaša pretresljivo podrobnost:

„Nacisti so uporabljali duhovnike tudi namesto vprežne živine. Tako so na pr. v marcu in aprilu Anton Orozel in France Šeškar kot prvi par, dva belgijska bogoslovca kot drugi in dva Rusa kot tretji par, vlekli plug, ki ga je vodil kmet Soba iz Artič pri Brežicah, da so sadili krompir.“ (str. 320).

Glušič navaja v svojem gori omenjenem članku (Dachau pred dvajsetimi leti, Klic Triglava, št. 322), da je v Dachau-u dočakalo svobodo 3.098 Jugoslovancev, od teh 2.900 Slovencev, 190 Srbov in 8 Hrvatov. V Buchenwaldu pravi, da je bilo ob osvoboditvi okoli 600 Jugoslovancev, od tega nad polovico Srbov in nekaj manj Slovencev, večinoma titovcev (dr. Dušan Kermavner, dr. Mahkota, Ivan Levar i. dr.). V Mauthausenu je dočakalo svobodo 1.200 Jugoslovancev, od tega 450 Slovencev, med njimi Mihajlovičev radiotelegrafist Tihomir Krečić, Rudolf Pogačar, ing. Jože Sodja in grupa slovenskih partizanov z Lovrencem Kuharjem (Prežihovim Vorancem) na čelu. Pobesneli SS-ovci so v zadnjih dneh pred osvoboditvijo taborišče po III. ameriški armadi v plinski celici usmrtili nad 2.000 pripornikov, med njimi 37 Slovencev. Od protikomunističnih Slovencev navaja Glušič imenoma dr. Andreja Gosarja, Ivana Puclja, dr. Pirkmajerja, dr. Jaka Šolarja, Petra Šorlija, dr. Zdravka Kalana, dr. Milana Bana in Edvarda Antosiewicza. K tem bi dodali še ing. Janka Mačkovška in kapetana Ilvarja, ki sta oba v Dachau-u umrla in Milana Finca, ki ga je Titova komisija odpeljala domov in je bil sojen v znanem Diehlovem procesu.

Uredniki

Dachau je majhno mestoce kakih 18 km severno od Monakovega (München). Kot gnezdo čepi na precejšnji in strmi vzpetini nad reko Amper. Koncentracijsko taborišče, prvo, ki ga je nacistem postavil po prevzemu oblasti, je bilo zgrajeno na zamočvirjenem svetu (Dachauer Moos) kakih 20 minut hoda iz mesta proti severovzhodu. V oni dobi je bilo celotno področje pretežno poljedelsko. Od Dachaua je okoli 30 km proti severozahodu starodavno mesto Augsburg.

Taborišče je bilo postavljeno na vlažnem, zamočvirjenem svetu ob reki Amper z namenom, da bi, kot so trdili, jetnikom čimpreje uničilo odpornost in jim odprlo pot v „svobodo“. Prvi jetniki v KT (koncentracijsko taborišče) Dachau so bili domači nemški nasprotniki nacionalsocializ-

ma, ki niso mogli ali pa niso hoteli pravočasno na varno na tuje. Med njimi je bil tudi avstrijski vojaški kadet iz Tirol, ki ni maral po priključitvi Avstrije k rajhu preseči Hitlerju in je z izjavo „Mein Motto ist Kaiser Otto!“, prelomil svojo sabljo, jo vrgel predse in stopil iz vrst kadetov, zbranih za prisego. Trd in trmast Tirolec, ki se ni maral podati nasilju, pa tudi odporen, da je mogel vzdržati do konca in pričakati osvoboditve 29. aprila 1945, ter se vrniti v svojo ljubo Tirolsko.

KT Dachau je bilo kot ostala koncentracijska taborišča oporišče SS. Ti so imeli tam svoje delavnice in zaloge, za nje so jetniki delali kot sužnji 20. stoletja, izročeni na milost in nemilost tem nosilcem nacizma pa tudi najbolj predanim in brezobzirnim pristašem Hitlerja. O tem je kma-

lu po koncu vojne izšlo v Nemčiji obsežno delo „SS-Staat“.

V KT Dachau je umrlo in bilo pokončanih na različne načine preko 100.000 jetnikov vseh evropskih narodnosti. Med njegovimi žrtvami je bilo tudi na tisoče Slovencev. Koliko jih je tam končalo svojo življenjsko pot, mi ni znano, računali pa smo z nekaj tisoči, ko smo se v prvih letih po vojni, ko smo živeli v Münchenu, zanimali za to vprašanje. Že po osvoboditvi je bilo na cerkvenem katoliškem pokopališču Dachau pokopanih okoli 100. Med njimi bivši minister Ivan Pucelj.

Med prvimi Slovenci v Dachau so bili dr. F. Hrastelj, ravnatelj Cirilove tiskarne v Mariboru, ki so ga Nemci prijeli že aprila 1941, dekan Munda iz Dravograda, kaplan Areh in še nekaj drugih, ki so vsi dočakali svobodo v KT Dachau, ter mariborski podžupan F. Žebot, ki je tam umrl. Tem so sledili v naslednjih mesecih in letih tisoči in tisoči drugih Slovencev iz predelov Slovenije, ki so bili zasedeni po Nemcih, in po septembru 1943 tudi Slovenci iz predelov, ki so bili preje pod zasedbo Italije ali njen del.

Ob osvoboditvi je bilo v dachauskem taborišču še vedno okoli 3.000 Slovencev z nekaj sto drugih Jugoslovanov. Vsi ti so nosili v taborišču na svojih oblačilih rdeč trikotnik s črko „J“ v sredi, kar je pomenilo Jugoslovan, rdeča barva pa, da je politični jetnik. Na vrhu trikotnika je nosil vsak svojo številko, ki je ob koncu bila že nekje okoli 180.000. Poznavalci razmer in poslovanja v taborišču so trdili, da so te številke dajali ponovno novim, ko so prejšnji pomrli, da bi s tem preprečili možnost ugotavljanja dejanskega števila jetnikov, kolikor jih je bilo v vsej dobi njegovega obstoja v njem.

Poleg političnih jetnikov z rdečim trikotnikom so bili v taborišču tudi pravi zločinci, ki so nosili zelen trikotnik, in delomrzneži, ki so nosili črnega. Takega je nosil med drugimi tudi neki katoliški duhovnik iz Nemčije. Dejal je, da so ga nekoč gestapovci prijeli in ga vprašali, kaj dela. Ko je povedal, da je katoliški duhovnik, da mašuje, pridiga, in spoveduje, so mu gestapovci rekli: In to smatrate vi za delo? Odvedli so ga in ne dolgo za tem se je znašel v Dachau kot delomrznež.

V prvih letih je bilo življenje v KT Dachau zelo strogo, kazni neobičajno ostre, hrana pa še kar zadostna. Ko se je položaj

v Nemčiji slabšal, je bilo to najprej čutiti v KT. V barakah, — bloki smo jih imenovali — kjer je bilo v štirih „štubah“ (sobah) prostora za skupno nekako 420 oseb, toliko je namreč bilo ležišč, se nas je gnetlo spomladi 1945 po 1600 in celo več, torej v eni štubi toliko kot preje v celem bloku. Bili smo natrpani kot sardine, da je tistim v tretjem „nadstropju“ primanjkovalo zraka in so se potili od vročine, ko so oni spodaj trpeli mraz.

Skupno je bilo v KT Dachau 31 barak, od tega so bile nekatere delavnice, druge pa nekaka taboriška bolnišnica (Revier) z laboratoriji, kjer so delali razne poskuse z bolniki nemški zdravniki, v prvi vrsti za vojaške potrebe...

Jetnikom je bil odmerjen le sorazmerno majhen del celotnega taborišča, kjer so bile obsežne delavnice, skladišča in stanovanja za SS.

O življenju v nacističnih KT je bilo v prvih letih po koncu druge svetovne vojne obilo napisanega. Kdor se za to zanima, dobi lahko podatke v vsaki večji knjižnici, zato tu ne bom o tem kaj več pisal. Navedem naj le „en dan v KT Dachau.“

Začel se je ob štirih zjutraj, ko je „štubak“ (sobni starešina) zakričal, da je treba vstati. Vsak je hitel, kolikor je le mogel v umivalnico, kjer se je naenkrat lahko umivalo kakih 25 oseb okoli nekakih dveh vodnjakov in kjer je bilo treba naglo opraviti tudi vse druge potrebe. Za zajtrk je bila nato razdeljena neka čaju podobna voda brez sladkorja in košček kruha. Komaj je bilo to opravljeno, je bilo treba pred barako, kjer so štubaki štel jetnike in poročali „blokaču“ — ki je bil odgovoren za vso barako štirih štub ali „blok“. Ko so ti ugotovili, da je število v redu, je moralo vse na „Apellplatz“ (zborni trg) sredi taborišča, kjer smo zbrani v mrazu, dežju ali snegu čakali v lahkih cebrastih oblekah na esesovce, da so prišli ugotoviti, če smo vsi navzoči. Če je kdo manjkal, smo morali vsi ostali čakati na mestu, dokler ga niso našli, živega ali mrtvega.

Če je bilo število v redu, smo šli okoli 8 zjutraj vsak s svojo „komando“ na delo. To je trajalo do 3 popoldne s kratkim odmorom, ko so razdelili „kosilo“, ki je obstajalo iz nekake tekočine, v kateri je bil kak krompir ali repa. Tisti, ki so delali v bližini KT, so nosili svoje „kosilo“ kar v kotlih s seboj.

Okoli 4 popoldne smo se znašli v svojih

štubah zdelani in utrujeni. Prva reč je bil „pregled uši“. Vsak je moral popolnoma nag mimo pregledovalca, ki je pregledal, če ima kje kdo na sebi kake uši, nato pa še njegove cunje, če je kaka uš v njih. Pri komur so jo našli, je ostal brez „večerje“, ki je obstajala zopet iz neke temne tekočine, koščka kruha (komisa) in rezine salame ali koščka margarine. Skupen dnevni obrok hrane v aprilu 1945 je znašal desetinko komisa, rezino salame in mal košček margarine ter trikrat po nekako pol litra tekočine. Strogo prepovedano je bilo piti vodo, da se ne bi okužili s tifusom. Črpali so jo iz močvirnih tal.

Ko je marca 1933 prišel Hitler na oblast v Nemčiji, ni nihče mogel pričakovati tega, kar je nato sledilo. Brali smo sicer Hitlerjev „Mein Kampf“, a smo ga smatrali bolj za propagando kot za resničen program nacizma. Nihče ni maral kaj tako pošastnega jemati za resnico, nihče ni hotel verjeti v strahote, ki so jih nacisti pripravljali. Zahodne sile so popuščale, ničesar niso storile, ko je Hitler zasedel „demilitarizirano Porenje“, se hotel oboroževati in kazati svoje cilje v mednarodni politiki. Ustvarjena je bila Os Berlin-Rim, Nemčija je obnovila svoj „Drang nach Osten“. Tudi v Jugoslaviji smo ga kmalu začutili, pa upali, da se bomo morda le izognili najhujšemu.

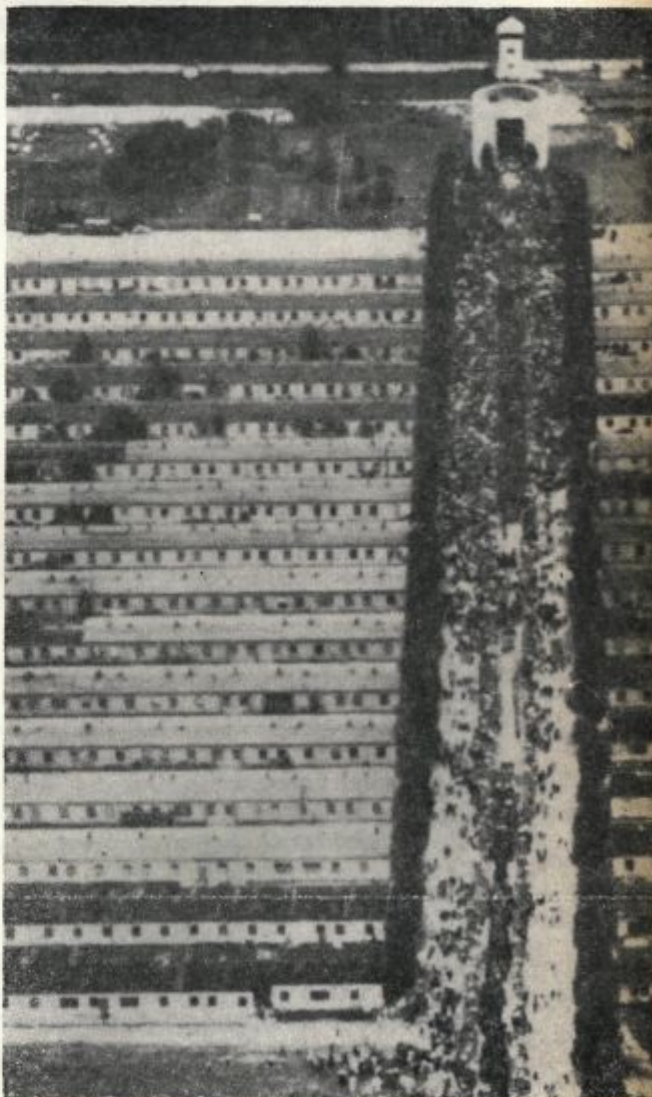
Hitler je zasedel Avstrijo. Češko, napadel Poljsko, ko se je prej o njeni delitvi sporazumel s Stalinom v okviru nenapadalne pogodbe avgusta 1939. Bilo je očitno, da bo vojna segla na Balkan, zlasti ko so Italijani napadli Grčijo.

Proti nemški propagandi, ki jo je organizirala Hitlerjeva „Peta kolona“, smo organizirali odpor in jo skušali zavreti z razkrinkavanjem nacizma in njegovih načrtov. Bilo je to naporno in nevarno delo, ker so pripadniki „pete kolone“ bili le delno znani, saj so nastopali splošno zelo previdno. V kamniškem okraju je bilo središče v Domžalah, kjer je po prvi svetovni vojni ostalo več Tirolcev in njihovih družin, ki so nekaj prinesli tja slamskarsko industrijo. Gnezdo petokolonašev je bilo pri A. Millerju ml., gostilničarju v Stobu. Njegov najmlajši sin Drago se je vnel za Hitlerjugend med „študijem“ na Dunaju, njegov brat Lado, faliran jurist, je postal kasneje gestapovec. Če se

ne motim, je študiral preje v škofovih zavodih v Št. Vidu, vem pa, da je bil član SKAD Danica v letih 1933-1936. Skupaj smo se vozili s „kamničanom“, bili skupaj pri dijaškem društvu kamniškega okraja „Bistrica“ in drugod.

Mi smo nadzirali „peto kolono“ — to delo smo opravljali v kamniškem okraju skupaj prosvetna društva, Sokoli, strelske družine in skupine rezervnih častnikov... Bil sem zadnji predsednik Prosvetne zveze za kamniški okraj.

Ko je Jugoslavija padla in so Nemci zasedli vzhodni del Slovenije, so bile liste vseh njihovih nasprotnikov že pripravljene. Bil sem opozorjen, da „se bo drugi dan začelo“ in sem se zvečer 3. maja 1941 z zadnjim vlakom odpeljal v Ljubljano, kjer sem učil na prvi državni realni gimnaziji od prejšnje

Pogled na taborišče Dachau z zraka ob osvoboditvi leta 1945

jeseni zgodovino in zemljepis. Naslednji dan ob pol devetih dopoldne je bil Gestapo že na mojem domu in spraševal, kje sem.

„V Ljubljani!“ je odgovorila mama. Srečno sem se jim izmuznil, pa se naslednje mesece prikrival tudi v Ljubljani, ker je Gestapo s soglasjem Italijanov stikal za svojimi žrtvami do srede julija še tudi po Ljubljani. Veliko sem se držal pri sorodnikih na Ižanskem, kjer sem srečeval tisto poletje veliko svojih znancev in sošolcev med trumo tujcev.

Kljub nemškimi vojnimi uspehom je bilo v Ljubljani v onem času le malo ljudi, ki bi resno mislili na končno nemško zmago. S komerkoli in kjerkoli sem govoril tiste čase, vsakdo je bil prepričan, da bo vojna dolga, toda Hitler jo bo izgubil! Odpor proti Italijanom in Nemcem je bil splošen in močan. Mlajši ljudje so menili, da se je treba organizirati za skupen nastop proti sovražniku, ko se bo ponudila priložnost in bo čas za to dozorel. Slovenska katoliška stran je začela organizirati Slovensko legijo. Nekega dne so prišli tudi do mene češ: Rezervni častnik si in potrebujemo te! Šele po temeljitem premisleku in preverjenju ljudi, ki naj bi sodelovali, sem se odločil. Zaupanje je namreč že po prvih mesecih tuje zasedbe začelo med znanci upadati.

Ko so po zlomu Italije Nemci zasedli Ljubljano, smo vsi, kar nas je bilo z Gorenjskega in Štajerskega, vedeli, da moramo biti dvakrat previdni. Gestapo se je vgnezdil v palači Slaviji na Dunajski cesti sredi mesta in od tam vneto tipal in iskal tiste, ki so bili osumljeni podpiranja in sodelovanja z zahodnimi zavezniki. Zasedovanje OF je Gestapo prepustila pretežno domači policiji in domobrancem. Posegla je vmes le, kadar so ti ujeli kako „večjo ribo“.

Tako je padel ljubljanski policiji v roke I. Knez, bivši faktor Slatnarjeve tiskarne v Kamniku, glavni blagajnik OF za Ljubljano. Pri zasliševanju je izdal, da je pričakoval prihod ilegalca dekana Ilca, ki naj bi prišel vzpostavljat stik med OF in ministrom Snojem, ki da je prišel iz Anglije in je v Beli krajini. Komaj so Nemci zvedeli za aretacijo Kneza in njegove izpovedi, so ga dali v svoje zapore. Ker ni nihče prijel Ilca, so bili Nemci prepričani, da je le prišlo do stikov med komunisti in njihovimi nasprotniki in da je v posredovanje vmešan minister Snoj, ki naj bi prinesel sklepe jugoslovanske begunske vlade iz Londona.

Glasovi o tem so ustvarili sumničenja tudi v samem nacionalnem taboru, ki je bil proti komunistični revoluciji, vodeni pod krinko Osvobodilne fronte. Legalna stran, v kolikor njeni člani niso bili istočasno povezani z ilegalnimi, podtalnimi skupinami, ki so delovale v okviru Jugoslovanske vojske v domovini, je postala negotova in se čutila v nevarnosti, da bi bila na kak način izigrana.

Dejansko, kolikor je meni znano, ni uspelo Snoju vzpostaviti stikov s Slovensko zavezo, osrednjim, glavnim organom slovenskega narodnega političnega vodstva v Ljubljani. OF sama je vzpostavila ponovno stik s polk. Kokaljem na Primorskem, pa je ta njene zahteve odklonil. To je bilo v pozni jeseni 1944, ko je W. Churchill silil k izkrcanju zaveznikov v Istri in je prišlo iz Londona naročilo, naj se vse ilegalne oborožene sile v Sloveniji podajo v istrsko zaledje, da bodo izkrcanje zaveznikov podpirale.

To so brez dvoma morali vedeti tudi Nemci, ki so se tedaj prvič odločno lotili boja proti voditeljem ilegale, za katero so vedeli, da je na strani zahodnih zaveznikov.

Moji bivši študentje in nekateri člani Slovenske legije, ki so bili s posebnimi nalogami poslani na določena mesta v javni upravi, policiji in drugam, so precej redno poročali o položaju in o korakih, ki so jih ponekod pripravljali proti ilegali. Nekateri je uspelo na ta način rešiti pred aretacijo ali jih vsaj opozoriti na nevarnost. Tako sem osebno obvestil inž. J. Sodjo, upravnika Jugoslovanske tiskarne, da ga bodo, po vsem sodeč, prišli tisto noč (9. okt. 1944) iskat. „Kam pa naj grem?“ je vprašal. Nato se je odločil, da bo ostal, ker bi sicer prišli njegovo družino. Bil je res aretiran tisto noč in kasneje poslan v Mauthausen, kjer je skoraj po čudežu ostal živ. Našla sva se po osvoboditvi v Münchenu.

Za 1. december so me naprosili, naj grem v glavni stan Slovenskih čet Jugoslovanske vojske v domovini, ki se je tedaj držal na Petkovcu nad Staro Vrhniko. Ko sem se pozno ponoči vrnil, me je že čakal obveščevalc, moj bivši dijak Jelo Cenčič s sporočilom, da me nujno išče Viktor Žibert, načelnik Rupnikove Tajne obveščevalne službe (TOS) (poleg Vrščaja-Gorenjca najvnetejši sodelavec F. Glavača). Ob pol dveh zjutraj 2. decembra smo se sestali v Unionski kleti. Načelnik TOS je zahteval,

naj takoj razrešim vse voditelje obveščevalne službe Slovenske legije, ki je bila del Državne obveščevalne službe (DOS), neposrednega poročanja SL in jim naročim, naj poslej poročajo o vsem naravnost in samo TOS. Vsi obveščevalni oficirji TOS-a so bili namreč člani SL in so najprej poročali le tej. Voditelj njene obveščevalne službe je nato odločil, kaj bo dobila „ilegalna“ obveščevalna služba, t. j. Rupnikova — TOS. „Iz tega ne bo nič“, sem mu takoj odgovoril. „Je to zadnja beseda?“ je še enkrat vprašal. Potrdil sem mu, nakar je dejal, da „to ne bo dobro“ za mene. Opozoril sem ga, da je zaprisežen jugoslovanski vojak — bil je namreč dolgo član Slovenske legije — in da naj dobro premisli, predno, bo karkoli sporočil tistim, ki so ga poslali.

Ob štirih zjutraj 2. decembra so prijeli uradnika PREVOD-a Hamerska, ki je bil preje okrožni vodja Slovenske legije za Bežigrad. O pol desetih smo o tem govorili p. Klavdij Okoren. M. Finc in jaz v ZGB na Dunajski cesti. Hitel sem še na gimnazijo uredit nujne stvari, pa se podal proti glavni postaji, da bi se umaknil v Trst, kjer so s prijetjem Golca in še nekaterih obveščevalno službo skoraj čisto ohromili. Potrgane niti je bilo treba povezati. Pred kavarno Evropo sta me ustavila dva gestapovca, zahtevala legitimacijo, šla z menoj na „kratek razgovor“ na moje stanovanje v Tavčarjevi, tam vse natančno preiskala, nato pa mi svetovala, naj vzamem s seboj odejo ter me odpeljala v gestapovski zapor.

Tako so se začele „decembrske aretacije“, ko je Gestapo v dveh tednih spravila pod ključ nad 100 vodilnih članov Slovenske, Sokolske in Narodne legije.

Tri dni so me pustili v miru, nato so me nad en mesec in pol vsak dan zasliševali v Slaviji o vsem mogočem. V gestapovskih zaporih so me dali samega v celico 272 z oknom na Kersnikovo ulico. To mi je omogočilo že drugi dan vzpostaviti zvezo s svojimi zunaj in mi je nato obveščevalec vsak dan ob določeni uri, vozeč se s kolesom po Kersnikovi, poročal o tem, kaj se zunaj godi, kako sodijo o aretaciji cele skupine in o tem, kako skušajo še svobodni ustvariti nove zveze.

Bil sem na tekočem, koga so prijeli, kaj vedo na policiji in pri „predsedniku“ o nemških namerah. Zasliševala sta me redno Vurnik in Halupski, za toľmača pa je bil moj nekdanji akademski tovariš — Lado Miller iz Domžal.

Ko so me prvič pripejajali na zasliševanje, sem vztrajno molčal. Vurnik, Halupski in „Tigel“ (trdili so, da se piše Dolinar in da je doma v Litiji) so se spogledovali, kaj naj ukrenejo, da bom odgovarjal. Vurnik je namignil Tiglu, ki je odšel iz sobe in se vrnil z Milanom Fincem. Bil je strašno zdelan in hudo ga je bilo gledati. Pretepali in mučili so ga na vse načine, da so izvlekli iz njega nekaj priznanj... „Povej mu, kako je!“ je rekel gestapovec in Milan me je pogledal naravnost v oči ter dejal: „Vinko, vse vedo, nima smisla tajiti!“ Bežno se je še enkrat obrnil proti meni, pa so ga že odgnali iz sobe.

V trenutku sem premislil, kaj ve Milan in kaj jim je mogel povedati. V tem okviru sem se nato vrtil skozi vseh čas zasliševanj. Ko smo bili kasneje skupaj, je Milan povedal, da je bil Gestapo „prilicno dobro poučen“ o ilegalni organizaciji in o njenih voditeljih. Nobenega dvoma ni bilo, da smo bili izdani, vprašanje je bilo le, kdo je Gestapu vse to razkril... Svarilo Viktorja Žiberta je bil edini jasni kažipot!

Na vsak način je skušal Gestapo pri zasliševanjih dokazati, da smo se sporazumeli z OF za skupni napad na Nemce in da je za voditelja skupnega vodstva bil določen bivši minister Ivan Pucelj.

Vedno znova so postavljali ista vprašanja v najrazličnejših oblikah in vstrajali pri svojih trditvah. Gestapovec Miller me je dobro poznal in vedel, da s silo ne bodo opravili nič. Vurnik se je zato kazal prijaznega, mi nudił cigarete in skušal izvleči iz mene, kar je mislil, da moram vedeti. Halupski je včasih vmes zarenčal, kot bi hotel povedati, da me lahko začno „zasliševati“ tudi na način, kot so Milana Finca, p. Klavdija in skoraj vse druge.

Ko so Nemci vdrlı globoko v ameriške črte v Belgiji tik pred Božičem 1944, so bili gestapovci korajžni in bojeviti. Napovedovali so mi, da bo Nemčija zmagala. Čudno pomilovalno sem jih gledal in Lado Miller je umaknil oči in začel gledati stran... Po Novem letu so bili že ponižnejši in korajže ni bilo več.

Tedaj se mi je zdelo, da je čas za jasno besedo. Rekel sem Vurniku, da dobro ve za državljansko vojno v Sloveniji. Tudi mora vedeti, da so bile vse ilegalne obožene skupine dejansko organizirane za boj proti okupatorju, da pa je OF s tem, da je začela komunistično revolucijo, položaj bistveno spremenila. Del ilegalnih sil

je prešel v legalo (slovensko domobranstvo), da prepreči komunistične načrte, med tem ko so drugi ostali v rezervi. Vojna je pri kraju, ostane samo še vprašanje, kdo bo v Sloveniji uspel prevzeti oblast, ko boste Nemci odšli: nacionalisti, ki se opirajo na Zahod, ali komunisti, ki sledijo načrtom Moskve.

„Če je to tako, kot pravite,“ mi je odgovoril Vurnik, „potem pojdite z nami, saj se mi vendar borimo proti komunistom in proti Moskvi.“

„Ko bi se bila midva srečala spomladi 1941, predno ste na veliko selili zavedne Slovence na Štajerskem in Gorenjskem, bi morda govorila o čem takem, sedaj je za to že davno prepozno. Vaša stvar je izgubljena! “ Značilno je bilo, da ni ugovarjal in se ni razburil.

„Potem vas bom pa poslal v KT Dachau,“ je dejal in me velel odpeljati nazaj v celico. Zaslíševanje je bilo v glavnem za mene s tem končano, moja usoda odločena. Par dni nato so me premestili iz celice 272, kjer sem bil ves čas sam, v prvo nadstropje, kjer so imeli zaprte legionarje in četnike.

Še enkrat me je Vurnik dal pripeljati predse in me ponovno vabil, naj sodelujem z Nemci. Ko sem zopet odklonil, mi je že na hodniku zaklical: „Aber wir werden siegen!“

„Wir werden sehen,“ sem odgovoril. Pogledal je za menoj, ko me je stražar peljal nazaj med zaprte tovariše, in nekam majal z glavo. Skoraj mi ga je bilo žal, ker se je kljub vsemu vedel napram meni dostojno in potrpežljivo. Vedel sem, da je njegova stvar izgubljena, nisem pa vedel, da bo treba iti še skozi toliko gorja, predno bom zopet na svobodi.

Zadnjega februarja 1945 so nas ob enajstih zvečer s stražo peljali na glavno železniško postajo in nas naložili v vagone. V našem nas je bilo okoli 60, tako da je morala ena polovica stati, če je druga ležala na tleh. Od dveh zjutraj 1. marca je naš vlak odpeljal z glavne postaje v Ljubljani, na Jesenicah so nas okoli poldne napadla zavezniška letala. Po čudoviti sreči ali namerno so zadela železniški stroj in prvi ter zadnji vagon s stražo. Nemci so imeli baje enega mrtvega in nekaj ranjenih, od jetnikov pa ni bil nihče niti ranjen.

Jesenice so bile strašno razbite, prav tako železniške postaje po Avstriji. Vozili so nas daleč naokoli preko Murana in Knit-

tenfelda in smo dospeli v Dachau 3. marca. Na velikih železnih vhodnih vratih taborišča je pisalo „Arbeit macht frei“.

Vstop v KT in postopek je bil nekaj res poniževalnega, nečloveškega. Nas je zadelo vse to še bolj, ker je bilo do neke mere že vse v razkrajanju. SS so bili še vedno divji in življenje jetnika ni bilo vredno prebitega pfeniga, položaj pa je bil obupen. V taborišču je bilo verjetno okoli 35.000 jetnikov, vse barake polne uši, hrana obupna, divjal je pegavi tifus. Vsak dan je umrlo na stotine jetnikov, zdravljenih ni bilo nobenih, četudi bi jih zdravniki — ki so bili v glavnem tudi sami jetniki — radi dali. Pomagali so le z nasveti in s kakimi obkladki, ki pa proti tifusu niso pomagali... Kdor je dobil tifus, je bil že odpisan. Tudi mene so odpisali, četudi me je pok. Otmar Pirkmajer, bivši ljubljanski podban, s katerim sva bila skupaj na pogrado, ko me je spremil do vrat bloka, tolažil, da bom „gotovo preživel“. Drugi niso bili tega mnenja. Mlad partizan, dejal je, da je z Rakovnika in da je bil tam frizer, mi je vzel usnjen pas in robec, vse, kar sem imel pri sebi, češ, saj boš tako umrl, pa je boljše, da imam to jaz, kot kdo drug. Zaman sem ga prosil, naj mi pusti vsaj robec.

V bolniški baraki me je neki holandski zdravnik pregledoval in mi zmeril vročino. Ko je videl 41,6 C, ni verjel svojim očem. Ponovno mi je porinil toplomer pod pazduho in se čudil, da sem pri taki vročini živ. Poklical je svojega tovariša Francoza in oba sta me ogledovala, kako je to mogoče. Nista mogla dognati, kakšna bolezen naj bi to bila, ker pege se še niso pojavile. Ruski „vrač“, ki me je pogledal na bloku — bilo je na 27. bloku, 1. aprila 1945, ko smo tisto leto praznovali Veliko noč — je ugotovil na prvi pogled brez težave — Tif!

Francoski zdravnik bi bil rad govoril z menoj, ko sem mu povedal, da sem zgodovinar. Zanimali so ga Karadžorževići in Obrenoviči, pa sem mu dejal, naj počaka, če ostanem živ, mu bom lahko vse obrazil. Čez tri dni so se pojavile drobne pike po prsni in rokah, SS-zdravnik, ki je prišel vsak dan skozi bolniški blok, me je pogledal in odredil, da me premeste na tifusni blok, ki je bil ločen od ostalega taborišča. Odpeljal me je francoski zdravnik sam in mi želel ozdravitev, v katero nemara sam ni verjel.

Mislím, da je tifusni blok, kamor so me

premestiti, imel št. 9. Ko sem stopil v prvo sobo, sem bil še nekam priseben. Pri steni ob oknu sem opazil Franja Žebota, nekdanjega podžupana Maribora. Z njegovima sinovoma Cirilom in Frančkom smo v Ljubljani skupaj študirali, oziroma se družili v Akademski zvezi in Danici. Pozdravila sva se in ponudil mi je kos kruha in kos salame češ: „Jaz ne morem več jesti, morda bo koristilo tebi.“ Vedel je, da se mu ure iztekajo. Zahvalil sem se in mu svetoval, naj da komu drugemu, kajti jaz ne morem zaužiti ničesar. Milo me je pogledal, podala sva si roki in obljubil sem mu, da se bom naslednji dan oglasil pri njem.

Stopil sem skozi vrata v drugo štabo, kvečjemu kakih 20 metrov od F. Žebota. Tifus je postal hujši in naslednjih 12 dni skoraj nisem bil nikdar pri zavesti več kot kako minuto, bila je to doba „špinanja“, kot smo rekli v KT Dachau. Bolnik s pegavim tifusom „prede“ vse mogoče. Nekateri pojejo, se kregajo ali kolnejo, drugi molijo, se smejiyo, jesti ne morejo nič, pač pa jih muči strašna žeja in so večji del v nezavesti.

Ko sem se iz tega stanja po 12 dneh prebudil, sem šel takoj v prvo sobo pogledat, kako je s F. Žebotom. Nihče ni vedel nič, le bilo ga ni več. Šele čez par dni, ko sem bil že nekaj trdnejši, sem zvedel, da je Franjo Žebot umrl na pegavem tifusu 10. aprila 1945.

Bil sem strašno pri kraju in nisem verjel, da bom mogel kaj dolgo vzdržati, zunaj pa so začele zeleneti vrbe in prihajali so glasovi, da se zavezniške vojske že premikajo proti Bavarski. Zdelo se mi je, da sem se prebudil iz težkega spanja in da bom kljub lepoti življenja in kljub prebujajoči se pomladi zaspal morda za vselej... Samo tako dolgo me pusti, o Bog, da bom videl svobodo, sem molil, pa nisem verjel, da bo to možno, kajti moči so mi že skoro pošle.

V enem tednu sem se toliko popravil, da so me iz tifusnega bloka premestili na blok za „okrevanja“, menda je bil 17. Tam me je dobil v oskrbo slovenski zdravnik iz Ljubljane, s katerim sva se skupaj vozila v KT Dachau. Storil je vse, kar je mogel, da bi me rešil. Nekako mi je preskrbel celo nekaj malega hrane, ki je ostala v paketu nekega jetnika, ko je umrl.

Nekega dne mi pride povedat, da je bil izdan ukaz, da morajo vsi, ki so sposobni

za hojo, na pot iz taborišča nekam proti Tirolam. Res so jih SS-ovci nagnali na pot, pa so prišli z njimi čez dva dni nazaj, ker so jim pot na Tirolsko zavezniške čete že zaprle. Zvečer so nam naročili zdravniki prijatelji: Obrnite glave na znotraj, ker ponoči pričakujejo napad na taborišče... Res je nekaj pokalo, pa ne preveč. Naslednji dan 29. aprila 1945 smo nenadno zaslišali klice: Amerikanci so v taborišču! Neznansko veselje je zajelo vse. Konec trpljenja! Svoboda!

Amerikanci so v zaprepaščenosti gledali pred seboj tisoče živih okostnjakov, po tleh pa tisoče mrtvih... V zadnjih dneh je namreč dnevno umrlo po 800 do tisoč jetnikov in vseh ni bilo mogoče sežgati, zlasti, ker je bila že tolikšna zmeda in so SS začeli zapuščati svoja mesta in se — tisti, ki so bili dobri do jetnikov — skušali pomešati med jetnike v jetniških oblekah.

Ameriški vodja patrolje predhodnice, ki se je prvi pojavil na komandnem mostu nad vhodom v taborišče v prevzetosti in grozi nad pogledom ni nekaj časa mogel niti spregovoriti, nato pa je začel naglas moliti: Oče naš, ki si v nebesih... in množica na pol živih, sedaj svobodnih jetnikov je molila z njim...

Ob osvoboditvi še nisem bil sposoben vstati iz postelje. Bile so me same kosti in koža, vsega skupaj 43 kg. Živo me je zanimalo, kje so tovariši, so li živi in kaj počno. Prijatelj zdravnik ni hotel nič reči, svetoval mi je le, naj ostanem na miru in v postelji. Čez par dni mi je na samem povedal, da so prijeli nekatere domobrance in nekaj drugih protikomunistov ter jih obdžžili pred Amerikanci da so člani SS. Nekam namignil je, da so spraševali tudi po meni, da pa so mislili, da sem umrl na tifusu... Ostani tu, ti bom že povedal, kdaj boš toliko trden, da lahko greš. Ostal sem...

Kakih 10 dni po osvoboditvi sem prvič vstal in šel v prednjo štabo, kjer so bili zdravniki, strežniki in tisti, ki so mogli biti že nekaj časa pokonci. Med njimi sem našel mladega fanta, sina novomeškega odvetnika, ki tudi ni spadal med rdeče. Povedal mi je, kakšen je položaj v taborišču, kako da imajo domobranske častnike in pet slovenskih duhovnikov, ki so znani protikomunisti, zaprte v bunkerju.

Šele kasneje, ko sem zapustil revirsni blok in poiskal stare tovariše, sem se razgledal in spoznal, da so nekateri od naših,

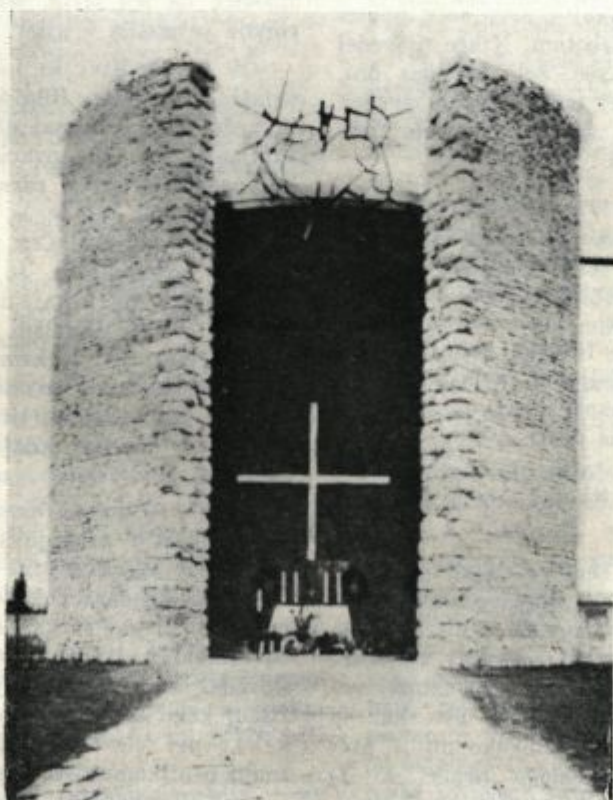
ki so se z vso vnemo borili za svobodo, stavljali svoja življenja na kocko za zahodne zaveznike, zdaj po zmagi teh v njihovi — ječi!

Premišljevali smo, kako bi jim pomagali, kako jih rešili iz rok jugoslovanskih komunističnih tožilcev in ječarjev. Amerikanci so stražili samo vhode v KT Dachau, ker so se bali, da bi jetniki ušli in vršili nasilja nad nemškim civilnim prebivalstvom v jezi nad tolikom trpljenjem, ki so jim ga Nemci prizadeli.

S pomočjo poljskih duhovnikov je uspelo rešiti iz zapora slovenske duhovnike. Častnikov in ostalih civilistov ni bilo mogoče rešiti, četudi je bilo posebno zastopstvo pri poveljniku taborišča gen. Adamsu. Ta je dejal, da je „Tito a fine man“ in o državljanski vojni v Jugoslaviji ni imel dosti pojma. Njegov namestnik polk. Joyce je kljub temu dal skupini, ki se je odločila, da se ne bo vrnila z ostalimi v Jugoslavijo, dovoljenje, da gre iz taborišča. Kot „kingsmene“ (kraljeve ljudi) nas je pustil na svobodo z dovoljenjem, ki ga je napisal

na listič papirja, iztrganega iz notesa! KT Dachau smo zapustili 4. junija 1945 zvečer in se začasno naselili v Baywalagerju, lastnini Bavarske kmečke zveze, kjer je poleg skladišča stanovala tudi upravni-kova družina. Njegova dva sina sta bila v ameriškem vojnem ujetništvu in smo se začasno naselili v njihovih sobah. Zato jim ni bilo treba sprejeti na stanovanje ameriških vojakov.

Ameriške vojaške oblasti so z bivšimi političnimi jetniki postopale zelo lepo in nam šle na roko, kjerkoli je bilo treba. Ko jeseni 1945 nekateri še vedno niso imeli dostojnega stanovanja, je gen. Eisenhower, ki je bil tedaj na čelu ameriške vojaške uprave v Nemčiji, odredil, da imajo bivši politični jetniki pravico izbrati privatne hiše Nemcev za svoja stanovanja in se morajo v takem primeru Nemci takoj izseliti in pustiti vse v hišah. Slovenci se tega nismo poslužili, storili pa so to nešteti judje, ki so se razmestili po najlepših vilah v Grünwaldu, predmestju Münchena.

Po osvoboditvi so na taboriškem prostoru postavili spominsko kapelico v počastitev dachauskih žrtev

Po Sloveniji in Jugoslaviji - popotni zapiski

Kraji in ljudje. Obe komponenti sestavljata sodobno resničnost. Slovenska in jugoslovanska pokrajina naših spominov gineva, ostajajo le drobci, ki jih prepoznamo, če jih iščemo. Najbolj se tega zaveš, ko se zgubiš na poti, ki je v spominu jasna in jo podrobno poznaš. Veš, da moraš zaviti za tistim kozolcem, mimo njive z ajdo, do znamenja, pa preko mostu proti cerkvi. Kozolca ni več, ajdo je nadomestil krompir, kjer je bilo nekoč znamenje, stoji danes bencinska črpalka, cerkev je še na starem mestu, le dostop do nje je z nasprotni strani.

Ljubljana. Mogočne stavbe naših spominov se stiskajo ob novih zgradbah večjih razsežnosti. Grad še stoji z zevajočimi praznimi okni; če ga ne obnovijo kmalu, se bo sesul. Nebotičnik tudi stoji, a je bolj pritlikav ob visokih stavbah v bližini. Vsak mestni del, razen Starega trga, je dodobra spremenjen, ne več romantično vabljiv, kot je v spominih, ne tih in otožen, kot si ga slikamo. Marsikdaj hrupen in vsiljiv. Mlekarski vozovi ne ropočajo več po Poljanski cesti, ne slišiš otrok, ki hitijo v šolo, tramvaj ne cvili več med hišami, raznašalci časopisov ne tekajo več od vrat do vrat. Tišina jutranjih ur se je umaknila hrumenju tovornjakov, pokanju avtomobilčkov in ropotanju smetarjev; nekdanj osamel stebri dima, ki so se dvigali iznad hiš, ko so gospodinje grele zajtrk ali pripravljale kosilo, so se umaknili megleni sivini izgorelega plina, bodisi iz hiš, bodisi iz centralizirane toplotarne. Hodniki ob cestah so bili naši, po njih smo tekači, skakali in se igrali. Danes so jih marsikje zožili, da imajo avtomobili prostor, ponekod so jih kar prepustili avtomobilom, da na njih parkirajo.

To je svet realnosti, ki je nadomestil svet sanj in iluzij, svet moderne Slovenije, ki v resnici drvi, četudi ne ve, kam naj bi. Le ponekod lahko odkriješ sledove nekega uravnavanja, nekega usmerjanja, vendar mnogo manj kot pod Plečnikom in Vurni-

kom, ali pod političnimi usmerjevalci preteklosti. Današnji usmerjevalci hlastajo za novim, za modernim, za nedognanim. V tem svetu realnosti se tudi bijeta dva koncepta: svet materialistične optimalnosti in svet ljudi; svet množične potrošnje in svet mislečih in marsikdaj zaskrbljenih ljudi. Kateri bo prevladal? Ali je v Sloveniji ta spopad drugačen, kot je drugod po svetu? Ali je slovensko reševanje tega kontrasta edinstveno, ali le kopija podobnih kompromisnih rešitev zunaj meja?

Kraji in ljudje. Kateri ljudje? Hodiš, voziš se, ustavljaš se in opazuješ. Nihče te ne pozna, nihče se ne zmeni zate. Razen če se oblečeš kot Amerikanec, tako kot bi se ne oblekel v Ameriki, če se trudiš, da si opazen. Hodiš po cestah in iščeš v obrazih nekaj znanega, nekaj domačega, nekaj svojega. Stopi pred železniško postajo ob šestih zjutraj in glej množice, ki jih iztresajo vlaki ali avtobusi pred postajo. Beri v obrazih napol prespane noči, pot do vlaka, odpravljanje otrok v šolo ali v varstvo, skrb za preživetje vsakega dneva posebej. Pehanje, da bi mogli doživeti jutrišnji dan. Kam je šel smeh, če ga je sploh kdaj kaj bilo. Ali je veselje in smeh le še v sanjskem svetu? Morda pravega veselja nismo nikdar poznali.

Pozorišče se spremeni, ko posije sonce in se ceste napolnijo z mladino s torbami in svežnji knjig, razposajeno neugnani tvegajo poti med avtomobili in motorji, žive barve oblek se mešajo z umazano barvo ameriških vojaških bluz in svetlih našitkov. Mladina predstavlja svojski svet. Kdo ga pozna?

Sredi dneva hodi po Ljubljani in išči. Neznanec, v nepoznani množici. Nekdanj nisi mogel na cesto, ne da bi srečal poznanca. Poznal si ljudi iz soseščine, uro si uravnaval po tem, kdaj je sosed odprl okno, opazil si nov klobuk ali nov dežnik, zlomljeno nogo ali novo kolo. Danes? Četudi bi stalno živel tam, povezane soseščine ni več. Urbanizacija jo je nadomestila z ano-

Ljubljana — pogled izpred hotela Union proti Figovcu. Spredaj prostor nekdanjega Akademskega doma; na sredi poslopje Metalka; v ozadju Slavija, sedež zloglasne OZNE

nimnostjo in alienacijo, sosedje so si tuji in-neznanci. Majhna in provincialna Slovenija je vsaj v Ljubljani postala sodobna in je v tem izgubila prijetnost majhnega, domačega koščka sveta.

Ljudje: njihove današnje vrednote so drugačne kot so naše današnje vrednote. Njihove in naše današnje vrednote so drugačne kot so bile pred desetletji. Večnost in nesprenmenljivost vrednot se je umaknila pragmatični sodobnosti, današnja Ljubljana ali Slovenija vrednot ne zavračata, le vstran jih potiskata, da bi ne motile sodobnosti in modernega razvoja. Današnja Ljubljana in današnja Slovenija sta še tam, kjer sta vedno bili, a vsebina, ki jo teritorialni enoti zajemata, je v mogočem spremenjena. Ne popolnoma, kajti še je najti koticke, ki jih čas ni posebno prizadel, vendar tudi ti nesprenmenjeni drobci dobivajo drugo barvo v celotni sliki. Dobrepoljska kotlina, Trnovski gozd, Kozjansko, Idrijski hribi in Kras, vsi izgublajo ljudi, preživelci životarijo, stare hiše še stoje, tudi stara potna znamenja, drevje se je razrastlo. Modernizacija se je teh predelov ognila, zato je kontrast med zaoostalostjo in sodobnostjo še večji, kot si ga v sanjah predstavljamo. Ljudje, ki so tod živeli pred tridesetimi leti, so se postarali, preselili ali pomrli. Trideset let je doba generacije. Tridesetletni kmečki gospodar je zrasel po vojni. Kot otrok je živel sredi podrtij, danes hrani o njih še spomin,

vendar to ni bil njegov svet, ni bila njegova vojna, pretres in revolucija so zanimive epizode, o katerih bere, a niso njegove. Morda tudi ve, da je oče, brat, stric, izginil, bil ubit, ali živi nekje v Ameriki, vendar je to zelo daleč od njega. Še zadruga in obvezne oddaje, prostovoljno delo in partizanski spomeniki so le bežni spomini iz preteklosti. Sodobnost ga je zajela. Novi davki in cena umetnih gnojil, davek na kosilnico in asfaltiranje ceste, obvezno cepljenje otrok in streha, ki pušča, to je mnogo bolj konkretno. Tudi sosedov fant, ki je prišel iz Nemčije na kratek obisk in pravi, da novih ne bodo več sprejeli. Računal je, da bo šel za leto ali dve na delo tja, če bo doma pretrda. Zdaj tega ne bo več. To so skrbi, ki ga zajemajo, ne pa, kaj je kdo doživel med vojno, pa najsi so bile žrtve še tako hude in sovraštvo še tako globoko.

Odmikanje od preteklosti zadeva zdomce, a tudi ljudje doma se mu ne morejo izogniti. Zato srečujemo pogoste zahteve po aktivizaciji partizanske preteklosti, zato proslave ob tridesetletnici, zato spominski govori in manifestacije. Za mlade ljudi so to bojevniška oživljanja spominov, kot lažne lovske zgodbe starih ljudi. Takih v penziji, ali na častnih, vendar nepomembnih mestih. Časopisi se razpisujejo, spomini ožive, nekaj več kozarcev se izprazni, a čez nekaj dni vse zamre. Monografije in spominske knjige si priborijo nekaj dni

pozornosti, nato se umaknejo na visoke police, da jih ne dosežeš, četudi jih iščeš, ali pa ostanejo v zaprtih paketih, kakor se prišle iz tiskarne.

Najbolj jasno je videti glodanje časa na partizanskih spomenikih. Spomeniki, ki jih še ni bilo ob koncu vojne, zato jih ni v spominskih predstavah emigrantov, zato so tako novi, da niti ne motijo sanjskih zgradb. Ko jih vidiš od blizu, se zaveš, da so stari in zapuščeni. Manj v Sloveniji kot drugod po Jugoslaviji. Spomeniki ob žici v Ljubljani, skoro vedeti moraš zanje, da jih opaziš. Grob narodnih herojev pred muzejem, Kidričev spomenik pri nekdanji vladni palači, spomenik na Turjaku, v Kočevju, po vaseh. Svetega Urha nisem videl, zato ga moram izvzeti. Spominske plošče izgubljajo pozlačene črke, bronasti kipi puščajo zelene sledove po belem kamnu. Postali bodo kot zeleni zmaji na mostu preko Ljubljanice. Čas se ne ustavlja, gloda v les in kamen, briše realnost preteklosti in jo nadomešča z iluzijo sanj.

Kaj ima s tem opraviti sodobna politična ureditev Slovenije in Jugoslavije? Maršikaj. Svet, Jugoslavija in Slovenija se spreminjajo spontano, kot odmev presnavljanja sodobne družbe, gospodarstva in političnih struktur. V Sloveniji in Jugoslaviji se temu pridružuje še načrtno spreminjanje, ki ga vršijo politične institucije. Ti dve komponenti se prepletati, vendar jih je mogoče ločiti in vsako posebej analizirati.

Televizija je nadomestila radio, osebni avtomobil je nadomestil kočijo, voz, tudi motorno kolo. Avtobusi so po večini nadomestili vlak, letalo je novost, ki je nismo poznali. Hitrost, ki jo omogočajo komunikacije, pa tudi večja prodornost komunikacij, sta razbili osamljenost celotne Slovenije, četudi niso razbile osamljenosti nekaterih slovenskih pokrajin. Čitalniške prireditve, ljudski odri, večerniške povesti so se umaknile televizijskim oddajam, tudi ameriškim. Samostojnost kmetiških gospodarstev, kjer je bila gospodarska trdnost predvsem odvisna od treznosti in prizadevnosti gospodarja in njegove družine, je naglodala svetovna ekonomija kontroliranih cen in zahtev tržišča. Kmet samorastnik ne more več obstajati. Obrtnik, ki končuje solidne izdelke, je danes anahronizem. Le uradnik ali učitelj še vedno vztrajata pri nekdanjih metodah, dokler jih veter ne odpihne in nadomesti z računalom, televizijskim sprejemnikom, tele-

printerjem in podobnim. Za vse te spremembe politični režim nima ne zaslug, ne krivde. Morda nekaj krivde, ker je dve desetletji po vojni zadrževal modernizacijo, ker je zapiral meje in oviral prevetrenje, predvsem v strahu pred navalom zapadnjaške potrošniške kulture. Danes je val te modernizacije prekril Slovenijo. Počasi se vendarle kažejo znaki iztreznjenja: ali je hlastanje za novim in tujim dobro in koristno, obenem tudi: ali je socialistično.

Drugo kategorijo zavzemajo posegi, ki jih je izvrševal in jih še danes izvršuje politični režim. Ne nameravam govoriti o političnih geslih in programatičnih izjavah, niti ne o teoretičnih ideoloških postavkah, le o konkretnih, realnih manifestacijah političnih posegov v slovensko sodobnost. Sem spadajo razsežna državna in združna posestva pri Mengšu in na Kočevskem, podržavljeno lastništvo gozdov nekdanjega verskega zaklada na Pokljuki in Jelovci, kočevska posest Auerspergov in drugih veleposestnikov. Ne samo veleposestnikov, tudi srednje velikih kmetij na Notranjskem in na Štajerskem, ker po togem merilu današnjih predpisov presegajo maksimalno velikost. Srečuješ socialistično lastništvo nekdanjih privatnih podjetij, kot je tovarna pohišta na Duplici, mlin in žaga pri Sveti Luciji na Soči, zdaj bolj prozaičnem Mostu na Soči. Novi socialistični kapitalizem je nadomestil privatnega brez občutnega izboljšanja: delavci sicer žive v iluziji solastništva, a delo zato ni nič manj trdo. Posegi v nekdanjo realnost so podržavljene vile okrog Blejskega jezera, nekdanji zasebni dvorci, ki jih danes porabljajo mogotci novega režima: Titovo Brdo, Kardeljev dvorec na Bledu in Dedinju, ne vem, kdo uživa domove v Bohinju in drugod. Končno ni važno. Življenje v njih je enako, kot je bilo nekdanj, le igralci so se spremenili.

Korenite so spremembe v lastništvu drobnejših enot: obrtnih delavnic, služnostnih podjetij, ali stvaritev posameznikov. Čevljar, mizar, mehanik, če dela na svoje in na malo, se dobro prebija. Če je uspešen in hoče razširiti svoje podjetje, dobiti več pomočnikov, kmalu preseže višek dovoljene „privatne osnove“ ter se mora bodisi omejiti, bodisi socializirati. Zato gostilne brez reklame, čevljarji brez napisov, mehaniki, ki zanje zveš le po znancih. Ali je to odmik od pravega socializma, popušcanje trenutnim zahtevam, ali priznavanje neu-

speha socializacije? Poznam uradne razlage, a me ne prepričujejo. Tudi ljudi doma ne.

Velik del stvaritev, s katerimi se ponaša socializem, uspeva tudi v nesocialističnih deželah. Kaj naj bi torej bilo bistveno socialistično? Žal sem zasledil malo smisla za občestveno gledanje, mnogo več naprežanja za individualne koristi.

Najgloblji poseg v slovensko stvarnost je pomenilo odprtje meje pred desetimi leti. Spontano iskanje novosti, prenašanje nakupljenih predmetov in spoznanih novosti domov, nekaj iz potrebe, več iz objestnosti in iskanja novosti, je prekrilo vso Slovenijo in večji del Hrvatske s ceneno kramarijo, malokje s kvalitetnimi produkti Zapada. Danes je seveda večino teh produktov mogoče dobiti tudi v Ljubljani in Mariboru, nekaj tudi v Zagrebu. Vendar je hlastanje za izdelki iz Italije ali iz Avstrije že prava bolezen. Nisem vedel, odkod kopice zavrženih škatelj, papirja, plastičnih vrečk in podobne kramarije ob cestah in po grmovju v tržaški okolici. Pojasnili so mi, kasneje sem sam videl, kako je možak ob cesti natezal nove hlače preko starih. Na meji včasih „novo blago“ zacarinijo. Zato se je treba znebiti škatelj, zavojev in cen. Trst se je spremenil. Danes v resnici govorijo o jugoslovanskem Trstu.

Napolitanec kriči za teboj, ko greš mimo Ponerosso.

„Kupi, góspa, za dinar.“

Nič ga ne moti, da nisi gospa. Naučil se je, danes prodaja „sciavu“, pred leti ga je preklinjal. Denar ni umazan.

Nekoč smo se sprehajali po tržaških pomolih in po obali od ribarnice do kana'la. Pokojni Vinko V., Franček C., ter prijatelji, ki so še v Trstu. Danes se ne moreš več. Ves odprti prostor je zaseden z avtomobili, desetinami avtobusov, po večini iz Jugoslavije. Po značkah razbiraš, odkod so. Tudi iz Bosne prihajajo. Celo iz Srbije. Cemu? Ni čuda, da se je Tito obregnil ob to hlastanje za novotarijami. Kdo se ne bi?

V Sloveniji raste danes nova družba, povojna, bolj odprta, bolj materialistična, bolj neučakana, bolj uzrta v bodočnost kot navezana na preteklost. Prav zato postaja preteklost z vso svojo tragiko in uničevanjem vedno manj realna, posebno ker ne ustvarja vabljivih in sprejemljivih alternativ za sedanost in za bodočnost. Posebno v zdomstvu rojeni otroci težko razumejo, na kaj so navezani starši. Ne razumejo, kajti, če gredo na obisk v Slovenijo in

vidijo tamkajšnji svet, v njem ne najdejo tega, o čemer so jim starši pripovedovali. Najdejo drugačen svet, po eni strani grob in brezobziren, kot je z naglico napet svet tudi drugod, po drugi strani bolj dostopen, brez miličnikov na vsakem koraku, brez neprestanega vidnega pritiska, z manj očitnimi omejitvami, kot bi si predstavljali.

Slovenci doma so si odprli vrata v svet, skozi ta vrata prehajajo tokovi v obe smeri: Ljubljana je evropska, Slovenci so vsaj na zunaj bolj kozmopolitski, skoro brez ovir hlastajo za tujimi čari, dosegljivi so jim, vendar se mnogokrat varajo o njihovi ceni ter sprejemajo bleščobo za zlato. Slovenci iz matične Slovenije so danes ugledni strokovnjaki po svetu, tudi brez partijskih izkaznic ali vkljub njim. Podobno so v Sloveniji na delu tuji strokovnjaki, enaki med enakimi.

Srečala sva se pred sodiščem. Kosila sva v unionski restavraciji, zunaj na vrtu. Zadnjikrat sva se videla pred tridesetimi leti. Našel sem ga, čeprav ga nisem posebej iskal. Vedel sem zanj in za njegovo pot. Govorila sva o znancih ter pretresala preteklih trideset let. Njegova bistrina še ni izginila, le iz pripovedovanja razbereš, da ni dosegel, kar bi si želel. Ugleden, tudi v današnji Sloveniji, vendar so mu poti naprej omejene. Tehta in opravičuje. Olepšuje trdote, ki jih je doživljal, njegov ogromni talent je le napol izrabljen. Podobno kot njegovega očeta, ki se je v prvih povojnih letih naslonil na napačno stran. Za čuda je podoben drugemu znanцу, ki sem ga ujel v Ameriki, silno nadarjen, vendar so mu vsakodnevne brige naložile toliko bremena, da je že davno opustil misli na kaj več kot zmore danes. Neizkoriščeni talenti. Koliko jih je vojna bodisi uničila, bodisi okrnila?

Pripovedoval mi je o ljudeh v umobolnici. Tam se srečujejo duhovni pohabljenici, z dveh strani. Naš šolski prijatelj, ki se mu je zmedlo kmalu po vojni. Uporabljajo ga pri pravnih medicinskih vajah kot primer. Če ga sprožijo, predava o pogubnosti komunizma in o premoči katoliških načel. Recitira govorčke, ki jih je sam sestavljal pred tridesetimi leti. Poslušalci ga ne jemljejo zares, govori o svetu, ki je pred desetletji zašel. Zanj je ta svet še živ, realen in prisoten. Imajo ga kot v kletki, kažejo ga kot zanimivost. Ni nevaren, a v odprti svet ga ne puste. Ob njem žive na Studencu krvniki iz Kočevskih gozdov. Spomini masovnih pobijanaj jih zasleduje-

jo, tulijo cele noči in se zvijajo v kotih, kot da bi jih oživiljeni mrliči zasledovali. Njihov svet je poln grozot in straši, izgubili so trezno presojo in ne najdejo tal. Teh vojnih pohabljenecv ni na cestah. Zanje ni spomenikov, ne slavospevov, niti elegij. Ti so največje žrtve vojnih grozot.

Končala sva, ne vem, kdaj se bova spet srečala. Pri vходу sva zadela na skupino, kjer je moj znanec nekatere poznal. Predstavil me je. Med njimi je bil tudi Polde Tomšič. Tonetov brat. Brat narodnega heroja. Poznala sva se pred tridesetimi leti.

„Kaj počneš?“ me je ogovoril. „Kaj vidiš koga naših?“

Vedel sem, da misli na znance iz akademskih let, raztepane po svetu. Natresel sem mu nekaj imen. Na hitro povedal, da sem pred leti v Trstu srečal sestro, da berem, kako se postavlja Vida. Zamahnil je z roko, češ, kaj bi z njo.

„Tako je z nami, iz družine herojev.“

Ljudi ob njem nisem poznal. Nisem se hotel pridružiti. Kot obiskovalec iz Amerike bi bil morda zanimiv, kot opazovalec njihovega sveta morda manj.

Bral sem, da so Poldeta pred nekaj tedni pokopali.

V Kočevju je na novem trgu velik spomenik. Na mestu nekdanjega gradu. Nikdar nisem bil tam pred vojno, zato ne vem, kakšen je bil videti. Stare stavbe ob trgu kažejo podobo starega mesta iz prejšnjega stoletja, nova blagovnica zavzema večji del prostora na trgu. Mesto je videti danes brez identitete. Cerkev, trg, trgovine, spomenik. Tovarna ob mestu, zapuščena železniška postaja. Stanovanjske stolpnice, ob mestu nove bencinske črpalke. Na vrtu restavracije sedijo mladi fantje in pijejo žganje. Prišli so iz šole, nikamor se jim ne mudi. Na poti proti Delnicam konča asfalt nekaj kilometrov izven mesta. Cesta proti Ribnici je lepo speljana. Na razpotju pri Dolenji vasi stoje mlaji in razglasi. Ustavim avto. Obletnica Grčaric. Pred tridesetimi leti. Žal bom že daleč na jugu, drugače bi šel pogledat. Kasneje sem videl sliko veljakov na proslavi ter bral poročila o govorih: „...boj proti reakciji se mora nadaljevati, še vedno se je treba boriti za iste ideale, kot pred desetletji, proti tiraniji in za zmago delovnega ljudstva. Mladina se mora

vrniti k starim idealom...“ Ni čuda, da mladi ljudje na te proslave ne hodijo, razen če gredo s šolo. Mladina se smeje starim borcem. Tragika nekdanjih borcev je v tem, da so bile njihove žrtve zaman. Tistih nekaj, ki so se borili za ideale, vidvajo danes razpredanje prav tistih tendenc, proti katerim so se nekoč borili. Le da predstavljajo te tendence danes njihovi tovariši, taki, ki so ujeli čas in so se znali pravilno usmeriti. Enakost vseh se razbija ob privilegijih nekaterih. Tudi moji sošolci so med njimi. Če je kje danes nevarnost za sedanji režim v Jugoslaviji, ga predstavljajo kadri, ki so danes na visokih položajih ter se bodo teh položajev držali tudi s silo. Krogle danes niso nič drugačne, kot so bile pred tridesetimi leti. Krogle ubijajo. Kdor je zlahka pritiskal na petelina pred desetletji, je tega tudi danes sposoben. Nekdanji krvniki danes niso svetniki. Ne v Jugoslaviji in ne v svetu.

Zakaj so spomeniki preteklosti zapuščeni in zanemarjeni? Če bereš časopise, najdeš v njih neprestano poveličevanje partizanstva, kaj vse je bilo napravljeneega in kaj vse naj za vedno ostane. Po spomenikih in po tem, kako so oskrbovani, tega ne bi zaznal. Sutjeska je edina izjema. Spomenik je nov, nedavni obiski veljakov so pripomogli, da je svet očiščen, trava pokošena, cvetje ob ploščadi še živo.

Na poti proti Kočevju se cesta pri Turjaku prevali. Če ne veš za grad, ga s ceste ne opaziš. Prvi spomenik stoji za gostiščem, gramozna pot vodi proti gradu.

Razpotje pri Dolenji vasi so komunisti na obletnico Grčaric okrasili z zastavami — da proslave svoje bratomorne zločine

Turjaški grad — smrtno pozorišče branivcev svobode

Simbol, ki še stoji, obnavljanje počasi napreduje. Na zidu je še vedno Auerspergov grb. Simbol fevdalstva, simbol tlačanstva, simbol odpora proti revoluciji, simbol zmage nad „reakcijo“. Že nekajkrat sem se ustavil pod zidovjem. Prvič z angleškim prijateljem. Kot jaz, tudi on ni mogel razumeti, zakaj je bil Turjak izbran v septembru 1943 za zbirališče. To! mačil sem mu zgodovino, a ga nisem prepričal. Letos so me pozdravila zaprta vrata. Zidovje je popravljeno. Odkod so prebili zid italijanskimi topovi? Z zapadne strani? Tudi brez topov Turjaka ne bi bilo mogoče držati. Odkod bi prihajala hrana in voda? Za stotine ljudi? Grad bi bil zatočišče, če bi se borili z loki in kopji.

Tokrat se na Turjaku nisem ustavil zaradi gradu. Ob cesti proti Laščam je znamenje, kod je najti grobove tistih, ki so bili ustreljeni tik pred koncem. Mesesnel je bil med njimi. Menda so tam nekje streljali obsojence koncem junija 1945. Morda je bil tudi moj oče med njimi. Morda je hodil tod v rosnem jutru, oprt na palico, če so mu jo pustili, verjetno že brez očal. Brez njih je malo videl. Zadrževal je spreved obsojencev.

Kako najti spomenik? Že na polju sled izgine. V gozdu zadenem na kolovoz, posekano drevje zapira pot. Križpotje. Kam dalje? Poskusim po poti, na kateri je več odpadkov. Položna je in blatna. Šolski otroci hodijo tod na izlete. Pot ni izhrojena, konec poletja je, že dolgo ni bilo izletov. Raztrgani listi šolskega časopisa nosijo junijski datum. Vrečice sadnih sokov, praz-

ne; plastične cevke, odvrženi čevlji, kos zarjavele žice. Če bi bil skavt, bi moral vedeti: sledovi človeške prisotnosti. Ali sledovi malomarnosti. Civilizacija je prinesla polivinil, aluminij, čokoladne zavojčke, gumijaste copate. Narava čuti njihovo prisotnost, a je ne more prekriti ali zabrisati.

S sinom hodiva počasi po bukovem gozdu. Podoben tistemu v Trnovskem gozdu. le manj skal gleda izpod listja. Bukve, dobre za oglje. Ne veva, če sva na pravi poti. Naj bi se vrnila? Še nekaj minut. Končno sva dospela. Med drevjem, v senci, le šibki žarki ližejo svetli kamen. Tih, čist, osamljen. Berem imena. Tragedija vojne zmešnjave. Stojim ob spomeniku. Mesesnel. Z zanimanjem sem poslušal njegova predavanja, precej sem vedel o njem. Kakšna ironija. Da bi mojega očeta pobili tukaj nekje skoro kot odgovor za pobitega Mesesneta, ko sta bila celo prijatelja. Vojna se čudno igra s človeškimi usodami. Lahko so res v zgodnjem jutru 25. junija 1945 vodili sem v gozd tiste, ki so jih prejšnji dan na javnem procesu obsodili. Pomilostitev so odbili. Zgodaj zjutraj je frančiškan hotel do očeta, predno bi ga odpeljali, a je bil prepozen. Predstavljam si počasen spreved skozi gozd. Priče morajo biti, a kje so danes? Nekdo je trdil, da so očeta pobili posebej, ker je zadrževal skupino. Še s palico je težko hodil. Prav mogoče. Kaj bi s tako telesno revo? Morda so nekje pod listjem, nekje v tej prsti njegovi ostanki. Vse življenje se je boril proti nasilju, proti malikovanju zločina, pa

najsi bi ga zagrešil prijatelj ali nasprotnik. Kako je končal? Kdo ve? Morda nekdo, ki ga danes begajo prividi v nespečnih nočeh? Tisti, ki vedo, molčijo. Državni tožilec ni več živ, dokumenti so nedostopni. Če so še kje. Kaj je smrt enega ob smrti tisočev? Drobnjava, neznatnost. Pred leti so mi rekli, da je bilo vse skupaj pomota. Vendar se ga še mrtvega boje. Zato je legel molk na vse, kar je kdaj napravil. Le literarni zgodovinarji so se zadnje čase okorajžili.

Sonce se skriva za listjem, šelestenje v vetru moti tišino. Slišim vpitje iz daljave. Tudi takrat je bilo podobno. Potem so počili strelji, vse se je umirilo. Vsaj predstavljam si. Sam si ni mogel skopati jame, desnica mu od bolezni dalje ni več služila. Verjetno je kje v arhivih, kakšen je bil konec. Uradno še vedno ni mrtev, mrliškega lista ni mogoče dobiti. Ironija sodobnega papirnatega sveta.

Spomenik. Ne spomnim se več, kaj mi je pravil Maks, predno je odšel v Argentino. Sedeli smo na sončni terasi v rimski okolici, pili vino iz konzervnih škatelj, krlhje svežih breskev smo močili v pijačo. Na pot se je odpravljaj, ilegalno preko Genove; hitel je govoriti. Raje o tem, kako je stopil pred Kanteta, ko so ga odkrili, rad se je spominjal, kako je kot pripravnik zasliševal razbojnika Haceta; turjaško streljanje je opravičeval kot nujnost. Ne vem več, kdo je ukazal. Ne vem niti, če je Maks razumel, v kaj je bil vpleten. Po tem, kar piše, nisem prepričan. Vidim ga, kako je stal pred Prežihovim Vorancem, ko so ga pripeljali v belgijsko.

„Tako, tako. Zdaj sva pa skupaj.“

Prežih ni vedel, s kom ima opravka. Tudi kasneje ne. Njegovo okretnost sem zaznal, ko sta se srečala s Tornarijem. Obveščevalcem. Da je bil vedno prijatelj Italijanov, da je že v prvi vojni dezertiral k njim, da ima dobre znanke med njimi v Ljubljani. Hitro je opazil, da je njegova usoda odvisna od Tornarija in ne od drugih. Italijani so ga nameravali porabiti za izmenjavo, pa do tega takrat ni prišlo. Prežiha so prevzeli Nemci, Ljubo Konečnik, ki je Prežiha prepoznal, je končal v kočevskem procesu, Maks je ostal v Ljubljani. Tornarija sem videl v vlaku pri Vidmu nekaj let po koncu vojne.

Na Visokem...

V Loki zavijem na levo, cesta je asfaltirana, drugače nespremenjena. Prišla sva mimo Sore in Puštala, po prašni cesti,

to gre bolj gladko. Nekdaj smo hodili peš proti Visokem na taborjenje, zadnja leta pred vojno nekajkrat s kolesi. Z avtom si hitro tam. Ne tako hitro, kot bi sodil po majhni razdalji, ker ne smeš pognati. Vsi ovinki so ostali, ozki prehodi med hišami so ostali. Le napisi nad gostilniškimi vrati so bodisi izginili, bodisi so jih nadomestili zadržni. Sora je bolj umazana, kot sem je bil vajen. Včasih so pod Puštalom kopali vojaške konje, zdaj bi jih ne oprali. Opaziš ribiča v visokih gumijastih škornjih sredi struge, kopalcev ni. Kjer se odpre pogled na odprto vodo, vidiš, da je nekdanja svežina motna. A še ne tako hudo kot na Savi. Krka se še upira, Savinji je odzvonilo.

Pozabil sem, da je cesta proti Blegošu tako ozka. Včasih se nam je zdela široka. Komaj opazim odcep. Danes ne greva po njej, raje do Visokega. Po Volbanku na bregu bova vedela, ko bova blizu. Ne opaziš ga, dokler nisi pod njim. Ko si že skoro na Visokem. Zapeljala sva se proti Poljanam. Preko Sore vidiš žago in Debeljakovo domačijo, visoški dvorec. V Poljanah sva v nekaj minutah. Ko smo taborili, so kuharji hodili v Poljane k zgodnji maši, da so bili doma pred drugimi, ki so lezli vsako jutro do Volbanka v hribu.

Poljane so precej spremenjene. Cerkve ni več sredi vasi. Bila je preveč poškodovana, popravljati je niso hoteli, ker bi bila prehud simbol spopada. V Ukani je popisan, a zgodba ne seže do danes. Sin ne ve, zakaj se ustavlja. Stric v Nemčiji mu je naročil, naj me prepriča, da mu pokažem, kje smo taborili.

V Sloveniji danes v domačih gostilnah še vedno najdeš tradicionalno kosilo: govejo juho z rezanci, kuhano meso s krompirjem in solato. Standardno. Če si zahteven, ti napravijo zrezek. V ponedeljek najdeš ponekod pečenko, če jim je ostalo kaj od nedelje. Na bolj prometnih mestih dobiš čevapčiče, vendar so mnogo dražji kot v Srbiji in ne tako okusni. Gostiln pogosto ne opaziš, ker so redkokdaj označene. Če si nekoč vedel zanje, povprašaj pri hiši. Bodisi jo še imajo, ali privatno, v rokah domače družine, ali zadržno. Pripravljen moraš biti, da ti bodo rekli: „Je nimamo več.“ Ne sprašuj dalje. Slovenske kmečke gostilne v nekdanji hiši, s kuhinjami in štedilniki na drva, s kmečko pečjo v kotu in slikami na steklo na stenah, počasi izginjajo. Na stranpoteh jih še naj-

deš. Na Kozjanskem, v dolini Krke, ponekod na Notranjskem. Tudi v ljubljanski okolici. A ne več ob glavnih cestah. Domači ljudje vedo zanje, Ljubljanci tudi, a ne povedo radi zanje. Če je preveč gostov, jih morajo odkloniti. Razširiti ne smejo, ker bodo sicer podržavili. Ko preide v „socialistični sektor“, ne zmorejo več, ker je preveč pisanja, poročil, izkazov, obračunov in dajatev; najeti morajo nove ljudi, ki morajo biti plačani, čeprav so zaposleni samo s papirji.

Izven Poljan asphalt konča. Cesta proti Javorju je prašna, ozka, brez prometa. Vzpenjava se v breg. Tod nekje so snemali slovenski film Cvetje v jeseni. Prijetno romantičen, dobro izdelan. Po vijugah pod cerkvijo do vasi in nazaj do cerkve na pomolu. Ustaviva se, zaklenjeno. Vse cerkve po deželi so zaprte. Odrpito sva našla le v Ilirski Bistrici, drugod sva kukala skozi okna. Sonce je grelo Martinj vrh, Blegoš je bil brez kape, hiše so se belile v bregu. Kot študent sem hodil sem smučat. Menda so tod nekje izginili moji tovariši iz tistih dni: Jaka, Miro, Danilo, France, ne spomnim se, če je bil tudi Marjan z nami. Takrat smo smučali brez žičnic, Jaka na smučeh, ki si jih je sam napravil, z robniki. Drugi smo bili bolj preprosti. France je poznal domačine in nam izgovoril sobo s pečjo. Spali smo po klopeh, na peči, po tleh. Takrat sem prvič smučal v lunini svetlobi. Pa ni bilo smučanje glavno. Naivno veseli smo bili, zadovoljni na snegu v bregu nad Javorjem. Mraz je grizel v obraz, a nas ni motil. Jaka in Miro sta bila v teh hribih med vojno. Vrnjena sta bila s Koroške, v Škofji Loki sled za njima izgine. Gospodar blizu Visokega mi je trdil, da ju je videl med vojno. Vedel je, da sta izginila, po premlku na tiho dodal:

„Veliko so jih, najbrž tudi tadv.“ Ni sem spraševal. Temu se privadiš, da ne sprašuješ preveč. Poslušaj in sprejemaš.

Idiličnost javorskih bregov je še vedno vabljiva. Le peš ne bi hodil tod. Vse navkreber. Njive visijo v bregu, vdajajo se v sredi, kot rjuhe, pritrjene na koncih. Za traktor ni prostora delavcev manjka. Ko smo smučali, smo skakali preko teras, zdaj je precej njiv zaraslih s travo, robovi teras se drobijo. Ljudje odhajajo. Veliki domovi so napol prazni; s turizmom bi se morda dalo, a zanj bi morali imeti boljše ceste. Kot so to napravili na Tirolskem in v dolini Aoste. Morda bo s časom. Le da ne bo prepozno. Zelenje neomadeževanih bregov postaja dragoceno, ne bi ga smeli uničiti, predno se zavedo, kakšna je cena.

Cesta se spušča v dolino, kamenje frči izpod koles, počasi se vračava proti Poljanam. Hotel sem videti novo cerkev in Goršetrov križev pot. Stoji zunaj naselja, napravljena po modernih načrtih, a kot pričakovano, zaklenjena. Šla sva okrog nje, a vse je zaprto. Če bi vedel, kje je župnišče, bi vprašal. Ustaviva se v gostilni v vasi, nato naprej do visokega gradiča. Tod nas je nekdanja spremljala Tavčarjeva mama, tam sem prvič videl male, prav male sendviče, ki smo jih dobili, ko smo šli na obisk. Menda so zbirke iz gradiča prenesli v Loko, drugo pa raznesli. Spomin na Tavčarja blede. Velik kip prekonaravne velikosti, objestni dar ameriškega sorodnika. Raje sem šel pod gozd do kapele in groba. Tod smo vedno radi hodili. Le da je danes precej zapuščeno. Občudovanje literarnih veljakov ne sega globoko. Nekaj časa sem mislil, da to zadeva le take, ki so hodili svoja pota, zdaj berem, da se podobno godi tudi socialističnim herojem. Izpod kapelice je lep pogled na Debeljakovo

Javorje nad Poljanami, značilna slovenska vas, kakršne dajejo svojski videz gorati gorenjski pokrajini

domačijo in na cerkev Svetega Volbana na nasprotnem bregu. Mimo domačije poženem avto v breg do nekdanjega taborišča. Koča še stoji. Novi lastniki. Tod smo rastle. Pred desetletji se mi je zdelo samo ob sebi umevno, da so nas starejši spremljali in učili, da so bili z nami, ne da bi bili plačani. Duhovniki in laiki. Vipavski pater nas je učil metati kopje, brenkati na kitaro; argentinski glasbenik morda še ve, kako nam je igral na havajsko kitaro, telovadelec z visoke šole za telesno vzgojo nas je razgibal, z njegovim bratom smo delali jez, mlin in neznatno električno turbino. Kje ste, fantje? Rudi mi je pred leti v New Havenu kazal slike s teh tabo-jenj, obljubil mi je kopije; nedolgo tega je umrl v New Yorku. Slik nisem dobil.

Na Bukov vrh prideš danes z avtomobilom. Mi smo hodili peš. Enkrat zvečer, da smo se vračali ponoči. Čudovito skrivnostno je bilo v gozdu. Rosa nas je močila, predno smo dosegli šotore.

Pripovedoval sem sinu; tiho poslušal, končno vpraša:

„Zakaj tega ne delajo več?“

„Ni časa. Ljudem se mudi.“ Slaboten odgovor, le pol resnice.

Vedno smo žalostni odhajali z Visokega. Prijatelji smo si postali, še danes ta prijateljstva držijo. S tistimi, ki so preživeli.

Ustaviva se v Loki. Skozi prehodna vrata prideva do Selške Sore. Voda pod jezom meša nesnago, plastični odpadki preživijo slapove, nevihte in skalne čeri. Sora jih je polna. Nosi jih v Savo, tudi Sava jih ne pogoltne.

Zagledal sem ga ob zidu. Poznan obraz. Ali je on? Bi, ali ne bi? Kako naj ga ogorim, nisem ga videl že več kot trideset let. Skoro enak kot pred toliko leti. Videvali smo ga, kako je hodil mimo hiše in govoril sam s seboj. Rime je iskal. V knjigi smo kasneje brali, da jih je našel. Zdaj, trideset let kasneje... Kaj dela tod? Bral sem, da je v Novem mestu in da prevaja. Od samih pesmi se ne da živeti. Poznal je očeta, jaz sem ga gledal od daleč. Pesnika, umetnika. Skoraj nekaj nedosegljivega. Za sošolce Balantiča, Kosmača in Šmita smo vedeli, da pišejo pesmi, a jih nismo jemali zares. Ta pa je pravi. Težko smo verjeli, ker smo ga poznali le kot človeka. Preprostega, skromnega, vedno zamišljenega. Skozi debela očala je gledal v svet. Mislim,

da se je skrival za njimi. Tudi moj oče je trdil, da je nekdaj pisal pesmi, pa mu nismo prav verjeli. Kasneje sem jih našel. Nekaj tiskanih, nekaj še v rokopisih. Še danes jih nosim s seboj.

„...če se ne motim“

„Ne, sem.“

Povedal sem, kdo sem. Predstavil sem sina.

„Hodiva po deželi. Nisem hotel mimo, ne da bi rekel ‚dober dan‘.“

Vesel je bil, silno vesel; govoril o tem, da gre včasih v Trst, da je že bil zunaj, da hoče vedeti, kaj je velikega v svetu. Videti je bil v zadregi, da ni šel v veliki svet. Preživel je prva leta. Srečen, da je ostal živ. Spraševal je za znanci. Zanj je Amerika velika, neznana, vendar je pričakoval, da bi Slovenec v svetu vedel za vsakogar. Kaj dela ta v Avstraliji, kaj drugi na Angleškem, ali sem srečal tretjega v Parizu, kdaj bo četrti končal napovedani roman. Prav toliko vem zanje kot zanj. Ime, obraz, človek, znani neznanelec, drobec v domačem ali v velikem svetu. Predem niti, da se popolnoma ne odtrgam. Sin to razumeva le počasi. Zanj je moj nekdanji domači svet tuj, nepoznan, čudno skrivnosten.

Hotel sem še dalje po Sloveniji in v notranjost države. Mudilo se mi je, kot vedno. Časa ni na pretek, poti so dolge in neznane. Počasi odkrivam, da tudi taki, ki trdijo, da so strokovnjaki, malo vedo o notranjosti države. Pred vojno so hodili po tem svetu peš, ali z vlakom, a niso daleč prišli. Med vojno so se ogibali naselij. Danes z avtom ne upajo, ker bi jim leteče

kamenje izpod koles poškodovalo vozila. Z avtobusom se vozijo domačini, vlak se notranjosti izogne. Stara ozkotirna železnica odmira. Menda sem v zadnjem trenutku ujel majhno lokomotivo v Ustiprači, pred nečim so jo progo ukini.

Šla sva na dolgo pot. Avto so nama pregledali v podjetju: Litostroj — Renault; zdaj sestavljajo tam francoske avtomobile namesto turbin. Prodor Zapada. V socializmu.

Kako daleč prideva danes? Namesto naravnost preko Dolenjske in Karlovca, sva zavila po Tržaški cesti proti Vrhniki. Ven iz Ljubljane. Če hodiš po mestu peš, odkrivaš vedno nove poglede, izza krmila vidiš prav malo. Ceste so ozke, avtomobili drviijo, posebne obzirnosti nisem doživel. Podobno kot v Franciji in Italiji. Zebrasti prehodi za pešce, luči na križiščih, razmajano kockasto cestišče ob Tobačni tovarni, tu in tam še drogovi nekdanje tramvajske žice. Ob cesti gruče ljudi čakajo na avtobuse. Čeprav ni prostora, te avtomobili prehitujejo. Posebno tuji. Ne trpijo počasnosti. Zato je tod toliko nesreč. Od Vrhnike do Postojne je boljše, ker avtomobili zdrviijo po novi avtocesti. Mladi vozači v Ljubljani so se hvalili, da so pognali voz do 200 kilometrov na uro. Ne bodo dolgo.

Sonce je grelo barjanska tla, megličaste preproge so se dvigale nad travniki, nekaj pokošenih, nekaj zapuščenih. Cesta, ki so jo Italijani zgradili med vojno, ne zadošča več. Ponekod so jo zakrpali, valovita kockasta površina je prenevarna za hitro vožnjo. Mimo Brezovice proti Vrhniki. Mravljetovih že dolgo ni več na Brezovici. Zdi se mi, da so bili prvi, ki sem jih poznal, da so jih pobili. Bral sem pred nečim, da po pomoti. Odgovorni za pobjo je bil menda kaznovan. Revolucija je neprizanesljiva. Ta refren, da je bilo napravljeno po pomoti, slišiš zdaj pogosto. Redkeje v Sloveniji, bolj pogosto od ljudi, ki jih srečaš zunaj meja. Tudi današnjih veljakov. Razumem revolucijo, vendar suho priznanje, da se je kdo zmotil, ne priključuje mrtvih nazaj v življenje. Če se prav spomnim, je bil sošolec Malnar, ki mi je ob frančiškanski cerkvi zaklical čez cesto:

„Ponoči so Mravljetove.“

Danes tudi Mirota ni več. Vrnjen je bil. Prvo leto po vojni sem iskal, če je ostal živ, kasneje ne več. Eden od desetisoč.

Vrhnika. Nisem hotel po novi cesti. Po

njej sem prišel iz Trsta pred nekaj dnevi, zdaj sem hotel videti, kako je na stari cesti, ko je bolj prosta. Z začetka klanca se ozrem na Vrhniko, cesta je prosta, široka in svobodna, kot je nisem še nikdar videl. Leta 1941 sem rinil kolo v breg, ko so jo še delali. Do Logatca sem se kar upehal. Takrat sem hodil na Primorsko, v Vipavsko dolino in v Trnovski gozd, danes bom zavil proti Reki. Takrat smo mislili, da bodo posekani pasovi ob železnici ostali vedno goli. Do danes so se zarasli, tudi drevje že sili iz grmovja. Ker je cesta prosta, lahko opazujem. Kaj je danes drugačno kot pred desetletji? Smeti. Te so drugačne. Ne gnila jabolka ali konjski odpadki, odlomljena veja ali prijem otave, danes so jih nadomestile plastične steklenice, aluminijaste kovinske škatle, kosi plastičnih zavojev, oljne čunje in časopisi. V Jugoslaviji so menda prepričani, da bo narava počistila te odmetke, tako kot je stoletja požirala odlomljene veje in gnilo odpadlo sadje. Naivna vera v moč narave je še vedno prisotna, le da narava ne zmore novih nalog. Iz dalmatinskih mest vozijo smeti v breg in jih mečejo čez pečine; v Bosni jih grmadijo ob rekah. Voda naj napravi svoje. Če ne takoj, pa z leti. Kdo bi se mučil? Enako gledanje sem srečal na Korziki ter v francoskih Pirenejih. Pa seveda po socialističnih deželah, kjer so tehnične novosti še tako nove, da se ljudje ne zmenijo za negativne posledice.

Cesta se na vrhu prevezne proti Logatcu. Stara drevesa ob ravni cesti še stojijo, nova avtocesta jim je podaljšala življenje. Če bi širili staro cesto, bi drevesa morala izginiti. Žalostno je bilo videti stare drevorede pri Verdunu v severni Franciji, kako so jih motorne žage spodnašale, da bo imela cesta prostor. V Provenci navadno odstranijo drevje le na eni strani, da ostane vsaj nekaj sence in zavetja. Dokler jih mistral ne podere.

V Logatcu se ustaviva v gostilni in popijeva kavo. Ko sem bil v gminaziji, sem nekoč prebil teden pri znancih tod. Dopolne smo iskali jame in ponore, nabirali borovnice in jagode, popoldne smo se sončili na kopališču. Kdo ve, če še stoji. Sonce nas je opeklo, da smo slabo spali. V Logatcu sem bil enkrat med vojno. Na Viharše sem moral nesti sporočilo, v Logatcu bi moral dobiti spremstvo. Ker ga nisem, sem šel sam na pot. Debelo so me

Sveti Štefan na črnogorski obali

gledali, ko sem se prikazal na postojanki. Vendar mi tudi oni niso dali spremstva. Da je preveč nevarno. Še danes ne vem, kdo so bili oboroženci, ki sem jih srečal sredi poti. Partizani, četniki, domobranci? Gledali so me, ustavili me niso. Gledal sem predse in šel dalje. Čakal sem, če bo počilo. Šele za ovinkom sem se oddahnil. Noč je bila, ko sem prišel do Logatca.

Cesta se cepi proti Podkraju. Tudi tod sem že bil s kolesom. Z avtom šele lani. Še vedno ne verjamem, da je tod preko šla glavna rimska cesta. Po zemljevidu že nekako tako kaže. Ostanke utrdbe še stojijo, a če bi bile utrdbe kaj vredne, bi zaprle prehod in malokdo bi mogel mimo. Zgodovinarji ne verjamejo v premikanja. Statični ostanke so zanje dokazi bivanja, premikanja so le nevspešnosti. Naslanjajo se na trdne točke. Slovenci so se izogibali utrjenih krajev. Zato niso lezli čez Podkraj ali Col proti Vipavi. Čemu bi? Zarili so se v gozdove, krčili so si jasnine, prodrli do robov planot, v dolino niso drznili. Tako kot so predniki današnjih Hrvatov strmei v morje preko robov in obtičali, ko so uzrli utrjena mesta ob obali in na otokih. Z Vratnika vidiš proti Senju; ko prideš mimo Fužin do roba, se ti odpre Vinodol; ko se prebiješ mimo Bileće do Trebinja in do prevala, vidiš Dubrovnik; ko se iz Cetinja vzpneš na pobočje Lovčena pri Njegošičih, strmiš proti Risanu in zalivu, Budve ne vidiš, Tivat se ti skriva za robom. Tako so gledali naši predniki na obalni svet, ko so prodrli do njega.

Ulec se je skrtil; mesec kasneje sva ga videla, kako se je narasla voda razpredla po kraškem polju. Preko ravne je videti novo cesto na nasprotnem bregu. Pod njo zapuščeni travniki. Ljudje odhajajo, kdo

bo danes še delal za pičel zaslužek. Pri Planini je še danes mogoče videti, kje je bila stara meja. Tista ob kateri sta se Natlačen in Mussolini rokovala tik pred vojno, tista, ki nas je bolela, ker je delila naše ljudi, naša polja in hiše, kjer so objestni Italijani krojili usodo. Lepe vrtače med cestnimi okljuki. Blizu so, da bi jih prijel. Nobenega prometa; v nekaj minutah sva na vrhu. Ker je cesta prosta, se mi zdi še bolj ovinkasta. Posebno na strani proti Postojni. Kdo neki jo je speljal? Vsaki kotanji se je ognil, mudilo se ni. Pred nekaj leti sem po tej cesti vozil ponoči. V vrsti avtomobilov, nekateri so kljub dolgi vrsti preHITEVALI, čeprav niso videli prostega mesta. Nekaj časa sem potrpežljivo sledil v vrsti, končno sem se pridružil drznejšim. Dobro, da sem imel močan avto. Izmazal sem se. Pravijo, da je največ nesreč zaradi takega preHITEVANJA. Ni čuda. Ceste ne bodo razširjali. Čemu bi jo? Saj je nova že odprta, plačala se bo sama, ker je na plačilo. Ravbarkomanda še vedno stoji. Tudi drugod sem videl, kako so vojaške postojanke nepremakljive. Stojijo tam, kjer so jih gradili Avstrijci, Turki ali Benečani. Mimo njih greš in se ne zmeniš. Razen kjer opaziš znak, da ne smeš fotografirati. Ne vem, kdaj so postavili te znake. Kdo neki bi hotel slikati kasarne, železniške postaje, ali letališča? Kasarne so po vsem svetu enake. Ne slikaš, kraj si zapomniš. Skriti se ne morejo. Tudi satelit jih ujame in posname sliko. Strateški objekti. Postaneš pozoren na letališče ob spodnji Neretvi, na vojaške naprave v Velebitu, na stare tanke pri Titogradu, na kasarne pri Ilirski Bistrici. Ne smeš slikati. Kot v Vzhodni Nemčiji, kjer naletiš na te znake, kakor hitro zaviješ z

glavne ceste. Vendar so tam sovjetske posadke, zato razumeš. A v Jugoslaviji?

Jugoslavija je danes odprta dežela. Za navnega turista, za turista z denarjem, za gospodarstvenika s kapitalom, za kulturnika z „nevtralnno robo“, ni pa odprta za znanstvenika, zvedavega gospodarstvenika, sociologa ali kritika. Odprta je v toliko, da ti dajo na razpolago, kar ti želijo dati, manj odprta, da bi sam iskal. Trdili so mi, da je tudi drugod po svetu enako. Sam sem na te omejitve zadel na vzhodu, nisem jih našel v Italiji, Franciji, Nemčiji, Angliji, Kanadi ali Mehiki. Razumljivo do neke mere, ker si na obisku. Kot gost ne bi smel biti ocenjevalec. Če ne poznaš jezika, si srečen, da ti posredujejo. Ne zaveš se, da ti posredujejo, kar se njim zdi. Težko je dopovedati mojim ameriškim kolegom, da jih vodniki, prevajalci in spremljevalci omejujejo v njihovem svobodnem iskanju. Le dva ali trije se tega zavedajo. Drugi sanjajo. Ne vidijo, da je svobodno delo na zunaj neomejeno, dokler se sučeš po odprtih poteh dovoljenega in odobrenega. Če hočeš drugam, zadeneš na ovire. Vidijo polne cerkve in berejo govore o verski svobodi, ne vidijo pa verouka na skednju ali skritih porok in nočnih krstov. Če bi jih, bi jih tolmačili kot etnološke zanimivosti.

Že nekaj dni sva na poti. Pogledala sva v Istro, videla Reko in Bakar, v Kraljevici sva komaj našla nekaj prostora, da sva zlezla do morja. Nemci gospodujejo, napol oblečeni, oblastni in brezobzirni, z gumijastimi čolni, dežniki, temnimi očali, z neznatnimi kopalnimi oblekami, ožgani od sonca — ali rdeči od cenene vina. Vse ceste, poti, vrtovi, male hišice, vse je zasedeno. To je danes njihovo morje, domači ljudje jim kažejo gostoljubne obraze, saj je nemška marka trdna. Sedela sva na skalah, sonce je počasi lezlo za Istro, morje je zardelo le za nekaj trenutkov, potem ga je prekrila sivina.

Enako sva deset dni kasneje močila noge pri Velikem Stonu, bila sva na poti do Dubrovnika, a sva se hotela izogniti hrušču mednarodnega turizma. Ni treba daleč od glavnih cest, le nekaj kilometrov, po poteh, ki so na kartah le za silo označene, pa najdeš mirnejši svet, ki je bolj vabljen in ni utrudljiv. Večerjala sva pogosto tako na samem: hleb še toplega kruha, kos sira in klobase, steklenica vina; grozdje za nameček. Voda v morju se umiri z mra-

kom, šum avtomobilov v daljavi potihne, slišiš plivkanje vode ob skalah, ali klic pastirja v daljavi, svet tehničnega napredka se odmakne in se spet znajdeš v prvinah narave.

Hodila sva mimo jezer v Plitvicah, smejala sva se napisom pri vhodih, kjer je „vstopnina“ pol nižja kot je „biglietto“ ali „ticket“. Ne bi smel poznati jezikov. Zvečer sva se ustavila v Bihaću, drugi dan sva iskala pot mimo Drvarja v Glamoč. V Drvarju ni nikjer znaka, kje je Titova pečina. Od spomenika v kraju je videti daleč po okolici, zdelo se mi je, da sem spoznal skalne stene, ki sem jih videl na slikah. Skoro neverjetno, da bi bilo poveljstvo tako blizu kraja. Tod so vdrlí Nemci, Tito se je rešil, odtod so prenesli poveljstvo na Vis. Poskusiva v smer proti skalni steni. Nedelja je, turistični uradi so zaprti, tudi prezgodaj je še. Če najdeva, bo prav, če ne, se ne bova predolgo zamujala. Rad bi bil do večera v Jajcu. Na poti proti Bosanskem Petrovcu. Nova cesta je komaj odprta, črni asfalt kaže v breg. Preko mosta, tu je nekaj videti. Tlakovana steza, svetilke ob njej, nekaj še celih, precej razbitih. Tudi lepo grmičje ob stezi je bilo nekoč oskrbovano, danes je razrastlo in zapuščeno. Prideva do hiš pod steno in bereva napise: tod je bilo poveljstvo, tod tiskarna; vse zaprto. V prepoki v steni sloni nova baraka. Menda bo to prava. Po suhi strugi in preko kamenja v bregu lezeva do ploščadi in stavbe. Za stavbo sega rov v globino gore. Izpred kolibe odprt pogled na Drvar in na ravnico ob reki. Vse je zaprto, nikjer znakov življenja. Zdaj razumem, da je bilo oskrbovanje tukaj lažje kot v Rogu, da je bilo tod več odprtega sveta kot v Trnovskem gozdu. Danes je z novimi cestami dostop lažji, pred desetletji ni bilo lahko.

Globoko sva prodrla v notranjost. Iz Dubrovnika sva se dvignila do Trebinja in mimo Bilečkega jezera proti severu. Nova cesta se izogne Gacka in obide Avtovac, po statistikah najsiromašnejšo občino, v današnji Jugoslaviji. Planote z ovci, kamenite hiše, lesene ograde; kupi sena so pripravljene za zimo, v daljavi se vije po bregu karavana natovorjenih mul, ki jih cesta in avto še nista povsem nadomestila. Nobenega prometa. Milica nas ustavi in pregleda, če so zavore, luči in seveda dokumenti v redu. Prijazni; zdi se jim nenavadno, da bi Francoz, ki govori sloven-

sko, silil tod v hribe. Ne razlagam, še dolga pot je pred nama. Kameniti vrhovi Magliča silijo v modro nebo, cesta se vije skozi kotanje, prevale in po strmih bregovih. Sonce se je že začelo skrivati za vrhovi, ko se spuščava v globino Sutjeske in v tesen Drine. Tjentište je pred nama. Hotel, negovana trava, mogočno stopnišče in velikanski spomenik. Padlim ob prebitju nemškega obroča v juniju 1943. Za kakšno ceno? Cinik bi dejal, da se je za tako ceno mogoče prebiti skozi kakršnokoli obkolitev. Ko sem dva dni kasneje sedel pred Titovo jamo nad durmitorskim jezerom in bral napis, da se je tam kovala strategija prebitja, mi je bilo jasno, da strategji niso vedeli, v kaj so se spustili; ko so se odločili, ni bilo povratka. Tisoč metrov višinske razlike v globel in v nasprotni breg, s tisoči ranjencev na preprostih nosilih, to je bil korak iz obupa. Prehod preko Neretve je na terenu videti težji, a tod so bile žrtve večje. Četudi Kidriča ni bilo zraven, je veljala njegova: četudi ostane samo peščica... Žrtve...

Sonce se je ujelo v vrh spomenika, dolina je ginila v temni senci. Družina, menda Italijanov, je hodila okrog spomenika, brali so napise, otroci so tekali po stopnišču. Po tablici avtomobila sem sklepal, da so Italijani. Kaj jih je prineslo sem? Na poti v Dubrovnik? Kaj morejo razumeti danes, po tolikih letih?

Napačno sem jih sodil. Dva tedna kasneje sem v Ljubljani v menjalnici zagledal znani obraz. Odkod naj bi ga poznal? Amerikanec ne more biti, ker govori slovensko, Ljubljančan tudi ne, ker sprašuje za pot.

Ogovori me:

„Ste bili pri spomeniku v Tjentištu, večerilo se je.“

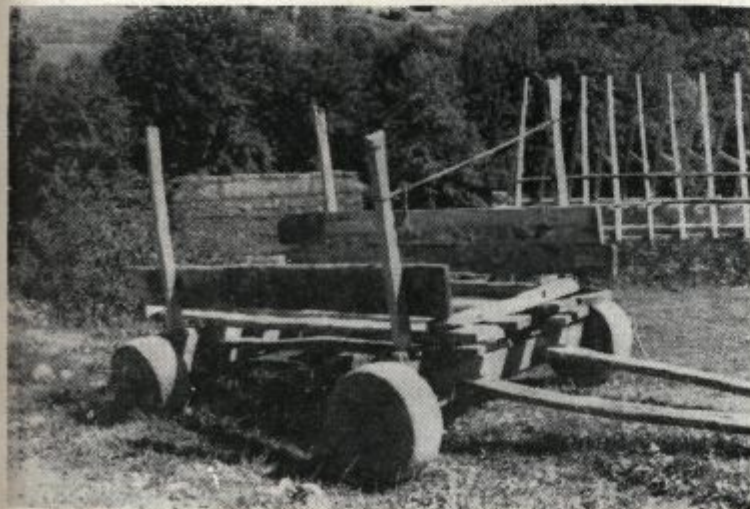
„Sem.“

„Znan ste se mi zdel pa sem bil prepričan, da sem se motil. Avto s francosko registracijo.“

Segla sva si v roke. Tržaški Slovenec, ugleden veljak. Tjentište mu ni neznano, ne išče tam Richarda Burtona ali Elisabeth Taylor, morda je hotel videti, kje so filmski snemalci potrošili milijone dolarjev, da so iz tragedije napravili epopejo. Vila ob morju za Burtona in milijoni dolarjev za poosebljenje Tita, za film ki ga je tudi kritika doma odklonila.

Voda se toči po dolini Sutjeske. Čista voda je v Drininem povodju redkost: seže do Pive, na kateri grade novo pregrado pri Mratinju in bodo reki spremenili tek. Na nasprotnem pobočju je vsekana nova cesta, do nje bo segla voda. Hotel bi priti do Foče. Ne bi vedel zanjo, če bi ne bilo zaradi dr. Kulovca. Tja so ga poslali, ko je bil Korošec na Hvaru v konfinaciji. Spomnim se, da smo doma sestavljali paket in pisali voščila. Takrat nisem gledal na zemljevid, kje naj bi bila Foča, zdela se mi je silno daleč, skoro nedosezna. Danes se zapodiva mimo majavih hiš predmestja proti središču, med standardne trinadstropne stavbe, brez izraza; omet že odpada, čeprav stavbe niso stare. Drevje ob cesti, asfaltno cestišče, a le v glavni smeri, stranske mestne poti so kamenite in zapuščene. V prospektu opisujejo Fočo kot novo privlačno središče. Polno avtomobilov, ne vem, kje bova našla prenočišče.

Zdaj sem teh hotelskih naprav že vajen. Zakajeni foyerji, naveličani uslužbenci, vi-

Starodavni seneni voz, kakršen je še danes v rabi po revnejšem hercegovskem pogorju

Most na Drini pri Višegradu

deti polni dela, četudi ne vem, kaj delajo. Vprašam za sobo. Ni prostora. Vse zasedeno. Vprašam, naj svetujejo, kam naj se obrnem. Naj poskusim kje drugje. Kje, ne vedo ali nočejo vedeti. Menda sem ga polomil, da nisem vprašal angleško. A zdi se mi neumno. Bova poskusila dalje. Do Goražda je samo 40 kilometrov, v pol ure sva tam. Če hitiva, bova ušla noči. Žal mi je, da bom mora spreminiti načrte. Nameraval sem se ustaviti v Foči, slediti Pivo do Pivskega samostana, predno ga predstavijo, da ga ne bo jezero pri Mratinju zalilo. Nisem bil odločen, če bi se od te strani prebil do Durmitorja, ker sem hotel tudi videti most pri Višegradu. Torej naprej do Goražda. Nekako se mi je vtisnilo v spomin, da mora biti pomemben kraj, tod se odcepi cesta proti Sarajevu. V enciklopediji sem gledal neizrazne slike krajev in nisem našel nič pomembnega.

Čista voda Pive po sotočju s Taro izgubi barvo. Sivkasto rjava tekočina je motna v tolmunih, proti severu izginja v zmegljeni dolini. Sivina neizrazne okolice prehaja v nedognano vršino vode. Mimo redkih hiš in ograj hitiva proti Goraždu. Nekaj kilometrov pred krajem nama udari v nos močan smrad. Industrija. V zadimljeni nejasnosti zagledava stanovanjske bloke, kmalu nato tik ob cesti mogočno tovarno, iz katere silijo v nebo rumeni, rdečkasti in mogočni sivi stebri dima. Pot proti tovarni zabranjena, dostop nedovoljen. Temnilo se je, nisem mogel vedeti, če zaradi dima ali zaradi padajoče megle, ali pa se je dan že nagnil v

noč. Ne bi bil rad na cesti ponoči, nikdar ne veš, če boš še našel kje prenočišče; dolg dan sva imela, potrebna sva počitka. Mimo prvih hiš se znajdeva ob mostu in sredi novega kraja. Hotel, parkirni prostor. Imajo sobo. Oddahnila sva se. Hotel je pol prazen. Na hitro se opereva in preoblečeva, pa ven na prosto. Fantiči stojijo okrog avtomobila in se suvajo. Ko jih ogovorim, se razbeže. Ne morejo razumeti. Nov avto, francoska tablica, „on“ pa govori po naše.

Promenada preko novega mostu na Drini, kot sakralna procesija, brez cilja in togega reda. Pridruživa se jim. Oče in sin, nenavadna sprehajalca. Mladdenke v svetlih, kratkih oblekah, fantje v temnih hlačah in svetlih srajcah; počasi preko mosta še sto metrov na drugo stran, pa nazaj. Temna Drina se leno pretaka, šele naslednje jutro ji vidiva pravo barvo. Rumene cestne luči dajejo nekaj svetlobe, a barve so spremenjene. To sprehajanje sva našla po velikih in malih krajih v notranjosti. Zdaj sva razumela, zakaj so glavne ceste v središču zaprte od šestih do devetih.

Sedla sva v hotelsko restavracijo in naročila večerjo. Ražniče, bosansko solato. Steklenico piva. V restavracijah je to postalo najina običajna hrana. Za Amerikance neobičajna. Cena je zmerna. Najceneje sva jedla v Osijeku, najdražje v Titogradu. Cena in kakovost nimata nič skupnega. V Titogradu sva tudi našla v gostišču na trgu cenik z napisom v cirilici: hemeneks, bekeneks. Odkraja nisva vedela, kaj naj bi to bilo. Krajevna posebnost? Šele ko sva

prebrala naglas, sva razumela: ham and eggs, bacon and eggs. Vdor ameriške potrošniške družbe.

Most pri Višegradu. Zajezena voda mu moči noge, rjava nesnaga se nabira ob bregovih, tovarna pri Vitkovičih neprestano zastruplja zrak in vodo. Proti kemičnim odpadninam voda nima dovolj moči. Od Drine se ne da živeti, turisti prihajajo samo poleti. Zdaj se čudijo, da je hotel prazen, čeprav je ob pomembnem križišču. Uslužbenci ne dobivajo polne plače, samo 90 odstotkov. Še to z zamudo. V samoupravljanju so se dogovorili, da je bolje tako, kot ostati brez dela. Še cela plača ni dosti: 120 tisoč starih dinarjev (1973), 80 dolarjev na mesec. Črnikasta Drina smradi bregove. Menda poleti fantje za stavo skačejo z mosta. Ne boje se globine, stava je zaradi črne godlje. Kdo bi sedel na odprti terasi ob reki in vdihaval izhlapele pline ter občudoval mešanje temnih barv v rečnem koritu? Čistilne naprave so predrage. Tako so trdili Sovjeti, ki so tovarno gradili v prvih letih povojnega prijateljstva. Vitkoviči. Če se ne zмениš za napise, ki ti branijo dostop, in se prebiješ mimo tovarne do hiš, boš videl novo mesto. Stanovanjske hiše kot drugod po državi. Le barva zidov je zginila. Diši po žveplu. Zelenila na drevju ne prepoznaš. Počrneli listi dokazujejo, da so onemogli v boju za življenje. Zaenkrat le listje, kako dolgo bo drevje še živelo? Kot na pobočjih v savski soteski pri Trbovljah. V Trbovljah stoji elektrarna na samem, tukaj je ob tovarni naselje. Požirajo okuženi zrak in bolehaljo. Tega ne bi smelo biti pod socializmom. Kdo to izkorišča? Kje so gesla o zdravi družbi, v kateri ni izkoriščanja?

V Plevlju sva spraševala, kako priti do spomenika na hribu, od daleč sva ga videla z okljuka na cesti, v mestu nisva videla kačipota. Miličnik nama je pokazal pot. Zlezla sva preko ograje, redko je dostop do spomenikov prst. Mogočen mavzolej, kripta, figure držijo v višino vzpenjajoča stebra, le za dlan razmaknjena. Mir. Sonce je že poševno sijalo preko mesta, kosec v daljavi je nehal brusiti. Le zamah sem videl, nisem slišal, kako je rezilo sekalo travo. Od nekod se je pojavila trojica fantičev, preskočila ograjo, tekala po spomeniku, preskakovala stopnice in metala kamenje v kripto. Ko so se umirili, so sedli na rob ploščadi in začeli s kartami. Takrat sem ga zagledal pod spomenikom. Visok, že malo upognjen. Z rdečo srajco. Odkril se je, postal, nato počasi začel korakati proti spomeniku. Trdo, togo, zamišljeno. Nikogar ni videl. Le korake je meril in nekaj mrmral. Tik ob spomeniku se je ustavil. Fantiči so nekaj zakričali, menda so se sporekli. Šele takrat jih je zagledal. Kot da se je prebudil, je zadivjal. Kaj delajo na tem svetem kraju, kaj ne vedo, da je on eden redkih preživelih, njegovi tovariši so tod pokopani. Zaradi take mladine država propada; naj izginejo.

Pobrali so karte in se razbežali. Tudi naju je zagledal. Stala sva na ploščadi in iskala, kako bi ujela spomenik v sliko. Predstavil se nama je, prvoborec, z značko, iz Raške doma. Roma po krajih, kjer je hodil med vojno. Srečuje imena; tudi taki, ki jih je hotel najti še žive, so po večini že pod rušo. Hotel je, da se spoprijateljiva. Povedal sem mu, da sem Slovenec, a ne, od kod. Vsak Slovenec je iz Ljubljane. Da me bo obiskal. Čez deset

Tržišče na prostem v Višegradu

dni. Srečala se bova pred postajo. Nisem si zapisal ne imena, ne naslova. Tudi on ne. Vedel sem, da ne bom držal obljube. Čez deset dni bom v Londonu. Zakaj bi mu grenil spoznanje? Imam ga na sliki. Vesel je bil, da se mu nisem ognil.

Sopočani. Koščak piše v Prostoru in Času o svojem obisku samostana. Ob tem razpravlja o vlogi Cerkve, o revoluciji, o različnih doživljanjih Slovencev in Srbov. Tudi midva sva šla v Sopočane. Prenočila sva v domu pod samostanom, v Novem Pazarju nisva imela kje. Stari hotel je zaprt in že brez oken, nova, drzno zamišljena stavba pa je šele skeletna. Sopočani na terasi v bregu, na poti proti Raški planoti. Proč od sveta. Podobno kot Mileševo na drugi strani blizu Drine. Mene ni toliko zanimala arhitektura in freske, bolj samostan kot osrednja točka nekdanjega komunikacijskega sistema. Zakaj tod in ne kje drugje? Kako so se preživljali? Odkod jim hrana, voda, denar, menihi? Ali so preživeli zaradi odmaknjenosti, če bi bili ob prometni poti, bi jih vojne vihre pometle?

Kako kaj s Cerkvijo pri vas, so spraševali Koščaka. Nas niso. Tudi v Dragi so o tem govorili. Kako preprosto sodijo zgodovino. Kako enostavno je očitati Cerkvi, da je v komunizmu videla samo razkristjanjenje ter ga zato odklonila. V Sloveniji namreč. Ali niso komunisti v Cerkvi videli samo reakcijo in izdajo? Ali ni bila njihova togost enako ostra, če ne še ostrejša? Vse razpravljanje, kako je Cerkev na Slovenskem bila vedno osrednje političnega klerikalizma, da je bila spolitizirana in izkoriščevalska? Govore o svetu in ljudeh, ki jih ne prepoznam. Kolikokrat smo srečali strica, starega nadškofa Jegliča, mogotca, vodnika, človeka z napakami, a z mnogo večjo človekostjo, kot jo je kdajkoli pokazal heroj Kidrič. Jeglič govori o Cerkvi in hierarhiji, piše o Mesiji in da zažgati Cankarjevo Erotiko. In Kidrič? Govori o partiji, ki jo sam poseblja. Ne zažiga knjig, ukazuje množične pokole. V Rogu pogosto trdi: partija je sklenila, partija je odločila, partija odreja. Bereš spomine in iščeš, kdo je predstavljal partijo. O škofu Rožmanu govore, da so ga prav malo poznali. Obiskal sem ga pri Svetem Lovrencu v Clevelandu, ko sem prišel v Ameriko. Župnik Oman mu je dal streho. Škof je prevzel nase obtožbe in očitke krivde, tudi za stvari in dogodke, za katere ni nosil odgovornosti. Skoro vsilili smo se

mu, da smo čuvali palačo prvega decembra 1941, ker smo se bali, da ga bo kdo napadel. Podobno je moralo biti tudi ob drugih prilikah. Ko so ustrelili Kiklja, se je prvič razvnel in govoril o Bogu maščevalcu. Fanta je poznal, ni mogel sprejeti vseh umazanih obtožb, ki so jih širili o njem. S Kikljem sva bila v Bohinju poleti, vesel in zanesenjaški fant je padel pod streli, ker ni hotel sprejeti rdečega gospodstva.

Cerkev v Sloveniji je bila politično angažirana. Podobno kot Cerkev v Avstriji in Nemčiji. Francoska Cerkev je bila morda manj, a tam so imeli dve revoluciji. Slovenska Cerkev je bila vendarle bolj živa, bolj sredi ljudi, kot je francoska. Ali kot je ameriška. Bila je tudi bolj cerkvena. Danes lahko gledamo na predvojno duhovščino kot polizobražence, takrat so bili med najbolj izobraženimi. Partija še danes nima toliko požrtvovalnih ljudi, ki bi bili pripravljeni dati za občestvo, ne da bi iskali direktnih materialnih koristi: da bi bili pripravljeni delati z mladimi ljudmi, s pevskimi zbori, kot to delajo domači duhovniki. Uradni politiki ne poprimejo več, če ni dinarskih ali dolarskih koristi. V tem niso kaj prida drugačni, kot so politični delavci drugod po svetu. Do pravega socializma je še daleč, socializma z delom za socialno občestvo. Dokler Cerkve popolnoma ne zatrejo ali dokler ji povsem ne zaprejo poti do mladine, se ji ne bodo mogli izogniti. Skrb za materialna zadoščenja ni dovolj.

Nacionalizem se je v srbstvu bolj izenačil s srbsko cerkvijo kot se je na Slovenskem. Zato je tudi srbska cerkev manj cerkvena kot je slovenska. Še danes, Koščak je moral v Sopočane, daleč od doma, da se je lotil tega vprašanja. Kot je Kozak šele v Ameriki začel resno misliti na slovenske probleme z malo večjo širino.

Mene je zanimala Raška planota, razpeta od Ibra do Drine, od Sopočanov do Mileševega, od Novega Pazarja do Prijepolja. Kakšen je svet, na katerem je obstajala stara Srbija, zakaj tod in ne kje drugje? Še danes ni sodobne ceste. Na poti sva zasedla na delavce, ki so hiteli asfaltirati cesto med Sjenico in Prijepoljem. Odstranjali so večje kamenje s cestišča, uravnavali robove ter hiteli s stresanjem asfaltne mešanice — predno jih dohiti zima. Vso cesto so imeli zase, nobenega prometa. Šele ko sva se nagnila proti Dri-

ni, sva dohitela tovarnjak, visoko naložen z drvimi. Sopočani so morali živeti od te planote. Ovce, nekaj goveda, v globelih nekaj polja. Lepo je videti pastirje, večinoma ženske, kako počasi prestopajo ob tropih in bodisi sučejo svitla z vo'no, bodisi pletejo. Nikdar brez dela. Ali te ovce sploh kdaj dvignejo glave? Iščejo bilke, počasi se premikajo in trop niha vzporedno z valovito pokrajino. Le čez cesto se zažene. trga se, potem spet družijo na drugi strani. Kje so ljudje? Raztresene hiše, pravih vasi ni videti. Njiv je malo, le v kotanjah nekaj ornice, pobočja so travnata in gola. Strehe se dotikajo tal, gotovo zaradi snega. Ob hišah kopice sena, na ograjah se suši volna. Zdaj razumem, zakaj se je Tito prevrgel preko Drine in Neretve v zapadno Bosno do Drvarja. Tudi če bi ga nihče ne preganjal, bi tod ne obstal. Ne bi imel od česa. Praznina Podrinja je zares silna. Že tisoč let in več ločuje svetove, danes bolje razumem, zakaj se je prelomnica utrdila. Praznina sveta šibi vezi in le močne sile se prebijejo preko nje. Srbija kaže hrbet zapadu, nenamerno. Ne more drugače.

Kmet gospodar blizu ceste, mladi mane žito na bregu. Konja poganja v krogu, že nekajkrat je premetal slamo, a zrno se še ni izluščilo. Ustavim avto, vprašam, če smem, ter prisedem. Kako gre? Letina je bila dobra, vreme je pomagalo, živina je zdrava, mlada je delavna. Sin ima polno dela, a bi ne menjal. Življenje je polno, skrbi dovolj, a kdo je brez njih?

Modernizacija jih zajema. V hiši še zbita ilovnata tla, a ponudi mi pivo in kavo. Mlada streže. Sediva v bregu, kot da se nama je čas ustavil. Možak se boji moderne ceste, prometa, nadležnih ljudi — in novih davkov. Preprosta modrost, da bo spremembe treba plačati. Poleti zdrvi mimo kak avto, zapraši. zmede ovce. Nihče se ne ustavi. Zunanji svet se jih ne dotakne. Kako dolgo še?

Globoko v dolini zagledava samostan Mileševo. Proč od ceste. Nekdaj je bil na karavanski poti. Hotel sem videti belega arhangela, reprodukcije ga ne kažejo v pravih barvah. Čakava, da nama odpro. Vodič je bil tokrat strokovnjak, upokojenec iz Beograda, ljubitelj in tolmač te srednjeveške cerkve. Počasi mi razpleta zgodovino srednjeveške Srbije, figure na zidu dobivajo barvo in življenje. Štefan Prvovenčani, Sava, Nemanja; edinstvene freske, le malo poškodovane med vojno, biseri umetnosti in zgodovinskega pričevanja. Ob slovenskih cerkvah in njihovih srednjeveških freskah se moraš zamisliti: imajo slovensko obliko a ne slovenske vsebine. Manjka slovenskih svetnikov in priprošnjikov. Še kmetje so tuji. Le ponekod se vtihotapi domačin, svobodnjak. Svetniki so tuji, okviri so tuji, tudi slikarji so povečini tujci. Janez Ljubljanski naj bi bil izjema. Zato so stare cerkve na Slovenskem zanimivosti, v Srbiji so simboli njihove stare pristnosti.

Pred Beogradom sva prečkala šumadijo. Hotel sem videti Topolo in Oplenac.

Kmetija na Raški planoti. Na ograji sušijo volno

Avtor dr. Jože Velikonja (spredaj) v razgovoru s kmetom na Raški planoti

Vodiči ne govore o njem, hotel sem videti, kaj so napravili z zadužbino srbskih in jugoslovanskih vladarjev. Kažipotov ni, srečala sva znake za muzej in mavzolej. Končno sva našla pot. Presenečenje. Pričakoval sem zapuščenost, našel trume ljudi, avtobuse in velike skupine šolskih otrok. Mislil sem, da bodo le starejši ljudje pol skrivoma hodi'li na grobove Karadžordjevičev. Motil sem se. Zadužbina je oskrbovana, osvetljena, čista kot muzej. Na stenah mozaični posnetki fresk, ki sva jih videvala v samostanih v Dečanih, Gračanici, Mileševem, Morači in v Sopočanih. Tam si komaj prišel do njih, v mračnosti stavb si jih težko razbral, tukaj te obstopijo v svetlih barvah. Kopije ne dosegajo originalov. V kripti grobovi. Še je prostora. Rodbina trgovcev iz bližnje Topole se je dvignila v vodstvo države, a jo je svetovni prevrat odpihnil. Skoraj brez sledu. Kot simbol srbske samostojnosti še vedno žive. Čudna tolerantnost sodobne družbe. V Sloveniji takih simbolov preteklosti ni.

Po beograjskih cestah. Stari kolodvor je zgodovinski spomenik, zaščiten, ostarel. Prava slika orientalskega Balkana. Zapadnjaki prihajajo v Beograd z letali, domačini z vlakom ali z avtobusi. Jutranji vlaki in avtobusi izbruhaajo tisoče delavcev in uslužbencev, med njimi so pomešane stotine praznje oblečenih mladih mož, obteženih z velikimi novimi kovčki; kot izgubljeni se ozirajo po napisnih tablah. Kdaj odhaja brzi vlak v München, Stuttgart, ali v Essen. Nekaj se jih lovi za pariški vlak. Stojte ali sede v gručah, prvič odhajajo na dolgo pot, boje se velikega sveta, opozorili so jih na tatove in goljufe, zato se drže svoje prtljage, četudi je treba čakati

pol dneva ali več na zvezo. Iste ljudi sem srečal nekaj dni kasneje na postaji v Essen in v Kölnu, na pariškem Gare de Lyon, nisem jih videl na londonski postaji Victoria. Zanje se razpenja svet do Nemčije in delovnih mest na zapadu. Čemu v svet? Doma je potreba velika, a plačanih mest premalo. Z zaslužkom zunaj si bodo ustvarili novo življenje, bodisi doma, bodisi na tujem. Ne zavedajo se, kaj zunanji svet pričakuje od njih, ne vedo, kako z odhodom rahljajo vezi, kako se na tujem izpostavljajo doslej neznanim vplivom in vtisom. „Tujina se diči z delom njihovih rok...“ Ob mojih poteh po Jugoslaviji in po svetu se mi je ta beg na tuje najbolj globoko vtisnil v spomin: marsikdaj je nujen, ker doma ni možnosti življenja, pogosto pa je le lahkomišelnost raztresanje človeških talentov, bodisi zaradi togosti ekonomskega in političnega režima, bodisi zaradi iskanja eksotičnosti. Slovenski zdravniki delajo po bolnišnicah v Nemčiji, doma jih manjka.

Ker sva bila s sinom v Jugoslaviji v času epidemije kolere v Južni Italiji, so začeli zapirati meje. Hotela sva se cepiti, da ne bo kasneje težav. Najprej v Ljubljani. Nič posebnega. V ozkih prostorih stare stavbe ob nekdanji Sfiligojevi trgovini na Šempesterski, zdaj Trubarjevi, Trubar je nadomestil svetnika. Cepljenje je bilo dokaj po domače. Pater Šavelj je bil v vrsti pred nama, ni me poznal, čeprav že pol stoletja občudujem njegov pridigarški talent. Hotel je v Trst, pa brez cepljenja ni šlo. Deset dni kasneje sva iskala cepivo in zdravnike v Črni gori. Najprej v Nikšiću. Našla sva bolnišnico, po razdrapani poti do zasilnih stavb, nato v otroški oddelek, češ da tam cepijo. Zamazana čakalnica, popisa-

ne stene, neprijazni uslužbenci. Pošiljali so naju iz sobe v sobo, ker nisva imela izkaznic, ker nisva bila prijavljena, ker nisva imela številke. Ker tudi cepiva nisva imela sama, ni bilo nič. Naj poskusiva v bolnišnici v Titogradu; dali so nama celo ime zdravnika, ki bo moral vedeti, kaj napraviti z nama. Kasneje sva videla načrte za nove bolniške stavbe. Vse bleščeče in sodobno. Čemu naj bi popravljali staro, če ga bo čez nekaj let zamenjala modernost? Če.

V Titogradu ni bilo dosti boljše. Mimo mogočnih poslovnih stavb ob zapadni magistrali, komaj zgrajenih, sva našla staro bolnišnico. Zares staro. Kdo ve, kdo jo je gradil za Črnogorce? Precej daleč od starega mesta, menda zato, ker so se bali okuženj. Še vedno iste stare stavbe, majhni paviljoni, nekdanji park je spremenjen v prašno zmedenost, ljudje sede po tleh sredi smeti in čakajo. Ponekod v vrstah, drugod brez reda. V halje, ki so bile nekoč čiste, oblečeni, hite od stavbe do stavbe, ljudje jih ustavljajo in moledujejo. Tudi midva sva se prebila do infekcijskega oddelka. Dolga vrsta pred zaprtimi vrati. Nekaj časa čakava, nato se prerinem mimo vrste do vrat in trkam. Iščem zdravnika. Naj čakam. Ne utegnem. Čez čas se pojavi. Kaj bi? Razložim mu, da morava biti ponovno cepljena. Naj počakava v vrsti. Hočem vedeti, če imajo cepivo. Nisem hotel čakati pol dneva zaman. Rad bi bil pri morju do večera. Končno ga pregovorim, da se malo bolj pozanima za naju. Da naju nujno pošiljajo iz Nikšića, da tam nimajo seruma, da so nama zagotavljali, da bo on vse uredil. Skozi priprta vrata vidim, da išče po katalogu, nato po omari, končno ugotovi, da

ima cepivo, a ni pravo. Naj iščeva v Beogradu. Zares sva nekaj dni kasneje v Beogradu našla bolnišnico, zdravnika, cepivo in potrebne papirje. Kljub pionirju Andriju Štamparju, ima zdravstvena služba v Jugoslaviji še zelo dolgo pot do sodobnosti. Odhajanje zdravnikov in uslužbencev v Nemčijo in Francijo bo modernizacijo še bolj zavleklo.

V Novem Beogradu doseževa trikot, kjer se Sava združuje z Donavo. Dopoldne sva ga gledala s Kalimegdana, razpredene moderne stavbe vse proti Zemunu. Zdaj sva preko Save. Nesnaga. Po tleh znaki, da tod avtomobili menjajo olje. Blizu vode, da ga bo povodenj izprala. Nedaleč odtod stoji osamljena stavba. Sedež Centralnega komiteja. Pravijo, da je tod središče sodobne Jugoslavije, veliko večja zgradba izvršnega sveta ne pomeni toliko. Ali naj po modernosti stavb sklepam, kaj je v sodobni državi važnejše? Po tem kriteriju gre prednost športnim napravam ob Donavi, ki bi morale biti končane za svetovno plavalno prvenstvo v jeseni 1973, pa niso utegnili. Mogočne stavbe v Titogradu, luksuzni poslovni prostori, za katere ni prave potrebe. Tudi motel ob Morači, danes prazen. Videl sem ga pred leti, ko so ga odprli kot simbol sodobnosti. Tokrat sem spal v njem. Komarji nama niso dali miru. Pa godba v restavraciji. To je menda manija po Vzhodni Evropi, posebno v Jugoslaviji. Glušeča internacionalna muzika, ponekod do enajste, včasih preko polnoči. Tudi če ni gostov. Zaradi mednarodnosti. Sedela sva na balkonu in se otepała komarjev, umazana Morača se leno pretaka proti Skadarskemu jezeru, onstran reke stara Podgorica. Godba buči. Natakar-

Star spomenik nad Cetinjem

ji leno slone ob ograji. Gostje jih ne motijo. Temu se privadiš. Zbudiš jih, če se dvigneš in hočeš oditi.

Postrežba je svojevrstno doživetje. Iz Mojkovca, kjer sva prespala v domu invalidov, sva zgodaj zjutraj v dežju doseгла Bijelo polje. Hotela sva zajtrkovati. Naj bo, greva v hotel. Velik je in precej nov. Gotovo bodo kaj imeli. Dva izletniška avtobusa pred vhodom. V restavraciji polno gostov. Ujameva angleščino, na drugi strani nemščino. Nemci s plastičnimi dežnimi plašči, verjetno so iz Vzhodne. Sedeva za prazno mizo in čakava. Natakarkarji hitijo med mizami, za naju se ne zmenijo. Čez čas ustavim enega in vprašam:

„Bi jobila zajtrk?“

„Pa da, kakor hitro končamo z gosti. Vidiš, družo, imamo goste.“

Pomignem sinu in greva. Nisva prava. Naj bi mu pokazal potni list? Domač človek naj počaka. Zaradi uslužnosti. Tudi jaz menim, da je treba obiskovalcu postreči, pa najsi pride od koderkoli. V Jugoslaviji domačin čaka. Tudi ko ni potrebno. Iz navade. Domači ljudje ne pričakujejo drugega, zato postajajo zahtevni in brezobzirni. Potem je kaj. Če si spodoben, te ne vidijo. Na Bledu, v Bohinju, v Dubrovniku, v Kraljevici. Najdeš seveda tudi izjeme, kot v Ljubljani v servisni postaji za Renault. Hitri in uslužni. Slišal sem, da niso vedno. Z menoj so bili. Dvakrat, torej ni bilo slučajno. Po večini mladi fantje, ki še nekaj dajo na osebno ponašanje. So se tega naučili doma ali na delu v Nemčiji? Kdo ve, ne bi hotel izpraševati. Morda bi izvedel več, kot bi hotel.

Z angleškim prijateljem sva pred nekaj leti prenočila v Plavskem hotelu, visoko v gorah ob albanski meji. Ko sva prišla, niso imeli prostora. Čakala sva, končno sem se dogovoril, da naju bodo prenočili v kočici ob hotelu. Ne bo drago. Ko so me vprašali za „knjižico“, da naju zabeležijo, sva jim dala potne liste. Zmedli so se in niso vedeli, kaj naj bi. Po nekaj minutah in pogovoru za priprtimi vrati, se mi pridejo opravičevati. Ne smejo naju prenočiti za ceno, ki so mi jo povedali. Stalo bo do-

lar več. Slučajno so tudi našli še prazno sobo v hotelu. Poznal sem zgodbo o dvojnih cenah, ni me motila. Naslednje jutro se sprehodiva po vasi, spijeva turško v „kafani“ sredi vasi, poiščeva muslimansko pokopališče, nato po stranskih poteh do lesene mošeje in značilnih visokih hiš nad cesto. Otroci se podijo po grobi cesti, komaj sedem zjutraj je. Bežijo pred nama, skozi priprta vrata vidiva njihove glave. Ustavljava se, slikava pletene plotove, koruzne shrambe, rezljane okraske na vratih. Čez čas se odpro mala vrata, postaven možakar naju pozdravi, nekaj opleta, končno le stisne:

„Sta tu na inšpekciji ali privatno?“

„Privatno.“ Ne vem če mi je verjel. Nihče ne hodi tod, turisti se drže glavne ceste, domačine pa poznajo. Otroci so se okorajžili, pregovoriva jih, da jih slikava. Za spomin za naju. David je molčal. Naučil se je reči „dober dan“ in „hvala“, vendar ne more utajiti svojega angleškega koraka, nasmeha, zamaha.

Tudi v Dubrovniku se ni mogel utajiti. Hotela sva na obzidje. Dvojna cena. Ena za domače, druga za tujce. Hočem dva listka. Dajo mi enega. Vprašajo, za koga je drugi. Pokažem na Davida, prijatelja. Ne more se skriti. Ogovore ga po hrvaško. David molči.

„Prijatelj ali ne, plača dvojno.“

Še dolgo sva se smejala, ko sem mu pojasnil, kaj se je pravkar zgodilo. Drugič je ostajal bolj daleč za menoj.

Svojski svet današnje Jugoslavije, gledan od daleč, z očmi, ki so se privadile gledanju drugačnega sveta. Zanimiva realnost današnje Slovenije in Jugoslavije postaja spomin, četudi komaj preživetih vtisov. Kaj je resničnost? Skozi okno gledam, kako se sonce spušča v ocean za Zlatimi vrati (Golden Gate) ob San Franciscu, podoživljam vtise nedavnih potovanj in sanjam o novih. Kam tokrat? Pestrost doživetij blede in izgine. Ves svet je odprt, drobni ljudje v njem so mi nadvse zanimivi. Tudi tisti v sodobni Sloveniji in Jugoslaviji.

Vse slike, objavljene v tem potopisu, je posnel avtorjev sin Peter.

Nekateri nerešeni problemi samoupravljanja

1. Konflikti namesto pričakovane harmonije

1. 1. Kriza samoupravljanja

V začetku so jugoslovanski komunisti — prav kakor vsi drugi komunisti — zatrjevali, da bodo vsi problemi rešeni v najkrajšem času, ko bo komunistična partija prevzela oblast in poddržavila sredstva za proizvodnjo. (78, str. 45) Po sporu s Stalinom so stališče spremenili v toliko, da so sedaj trdili, da preprost prevzem sredstev za proizvodnjo v državno upravo ni dovolj, ker je še vedno mogoče, da se razvije birokratski sloj, če že ne razred, ki spet izkorišča delavce. Toda našli so nov koren lečen: delavsko samoupravljanje.

Vendar se je za časa politične sprostitve v šestdesetih letih pojavila nova vrsta znanstvenikov na jugoslovanskih univerzah: sociologi. Najprej komunisti sociologije sploh niso hoteli priznati kot znanstveno disciplino, toda kasneje so jo le sprejeli kot tako in uvedli na univerze tako v Jugoslaviji kot drugod. (81a) Po izobrazbi so bili sociologi v glavnem filozofi in psihologi, toda vsi so se obrnili k zahodni sociologiji po vzore (drugam se tudi niso mogli obrniti, ker druge sociologije sploh ni bilo) in vsi so začeli raziskovati dejansko zadržanje prebivalstva z vprašalnimi polami. Posledica je bila, da so se začele kazati razpoke vsepovsod — zbrali so dokaze, da so velike razlike med uradno doktrino in dejanskim stanjem. Sociologi so razložili, da je mnenje, da v socialistični družbi ne bo več konfliktov „idealistično“ (78, str. 45, 104, str. 157), kar menda pomeni utvarno, in da je odsotnost konfliktov v Jugoslovanski družbi, kolikor jih res ni, posledica zatiranja. Zatiranje konfliktov ni v prid, ker jih samo pogloblja. Temeljna točka konference jugoslovanskih sociologov l. 1972 je bila, da je treba konflikte legalizirati (123).

Jugoslovanski sociologi so se lotili tudi raziskave razlik med ljudmi, oziroma, kakor

so dejali, „socialne stratifikacije“. Zaradi tega jih je Kardelj (36, str. 18) nekajkrat zaničljivo ošvrknil. Ugovarjal je namreč temu, da bi govorili o „novi klasi“, ki je ne označuje lastnina proizvodjalnih sredstev, temveč drugotne karakteristike kot „potrošnja, bogastvo, način življenja itd.“ Kardelj je priznal, da je raziskovanje take vrste lahko znanstveno pomembno, toda takoj dodal, da mora postati reakcionarno, ako „poskuša nadomestiti razredno obravnavanje proizvodjalnih odnosov“, in nadalje dejal, da so drugotne ne-lastninske razlike med ljudmi „prav tiste nove oblike, v katerih se določeni elementi starih razrednih odnosov reproducirajo v socialističnih in samoupravnih proizvodnih odnosih“. Sociologi so očitno menili, da so taki konflikti resnični konflikti ne glede na to, kaj kdo reče, kar je Kardelj priznal, dasi jih je skušal obrazložiti kot „nerazredne“ ali kot „ostanke preteklega“.

Nadrobne razlike s Kardeljem so sociologom prinesle tudi obtožbo, da igrajo njihove teorije „politično vlogo“ in da „prehajajo na pozicije popolnega izenačevanja kapitalizma in socializma, etatizma in samoupravljanja“. To seveda ni bilo res, toda mnogi sociologi so trdili, da je edini način ravnanja s problemi, da jih ne zatreeš, temveč da jih spraviš na svetlo in najdeš poti za njihovo reševanje, kar v bistvu pomeni, da je potrebna „demokracija“, v kateri je mogoče o vsem razpravljati in doseči kompromise. (30) Še več: neposredna demokracija prebivalstva ne zadoštuje, ker lahko privede do manipulacije z vrha; kar je potrebno, je predstavniška demokracija na političnem področju (78, str. 226-9), očitno zato, da bi bilo mogoče ustanoviti več vodilnih skupin (80).

Seveda taka sociologija ni ugajala partijskim voditeljem, posebno po Titovi odvratitvi od liberalizacije 1971/1972. Ko so l. 1975 štirje znanstveniki fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani dokončali novo delo o samou-

pravljanju, temelječe na raziskavah v večjem številu tovarn, so njihove zaključke zavrgli kot politično škodljive (98). Te štiri, vključno Veljka Rusa in Janeza Jerovška, so obtožili tehnokratskega liberalističnega odklona, toda podprla jih je vsa univerza, vštevši partijsko celico njihove fakultete (76).

Brez ozira na to, ali bodo oblasti zatrle delo sociologov ali ne, krožijo že nekaj let izjave o dvomih glede funkcioniranja samoupravljanja. *Borba* je pisala že l. 1964 o tem, da je „vedno več nerazumevanja in nezadovoljstva v kolektivih“, in je vpraševala, kakšni so pravzaprav razlogi „za nesoglasje med izjavami o samoupravljanju in dejanskim zadržanjem kolektivov“ (107). L. 1966, je ponatisnila iz nekega provincijskega časnika članek o tem, kako se v nekaterih tovarnah „igrajo samoupravljanja“ (88). *Vjesnik* je bil mnenja, da so v Zagrebu „mnogi ljudje naveličani sistema“ in večnih obljub, da bo nazadnje vse le prišlo v red (12). Slovenski ministrski predsednik je l. 1971 vprašal: „Kdo so tisti, ki širijo glasove o krizi v našem samoupravnem sistemu?“ (39) Članek v ljubljanskem Delu se je nasprotno vpraševal, kdaj so kolektivi postali nezadovoljni (61). Govor o „stagnaciji ali nezadovoljstvu samoupravljanja“ je pa celo postal refren v političnih govorih (119).

Ena izmed reakcij na ta razširjeni nemir in nezadovoljstvo je bila poziv novega zveznega predsednika vlade, naj bi ne dovolili sovražnikom revolucije, da vsilijo ponovno diskusijo o tem, kar je „največja zmaga in največja pridobitev v vsej zgodovini slovenskega naroda in ljudstva“. V istem govoru je nadalje poudaril potrebo, da bi se še bolj razvila „javna in državna varnost“ (75). Tito je s svoje strani predložil, naj bi se delavske organizacije bolj potrudile, da bi „resnično uvedli samoupravljanje“, kar verjetno pomeni, da je želel bolj dosledno uvajanje samoupravljanja (96A). Kardelj je izrazil mnenje, da gre za splošen napad na samoupravljanje in demokracijo in da mora Zveza komunistov v bodoče „take in podobne konflikte reševati na demokratičen način, to je s podreditvijo manjšine večini“, kar pomeni, da mora prisiliti ljudi drugačnega mnenja k molku (38). Spričo tega je komaj presenetljivo, če je l. 1971 kongres samoupravljalcev v Sarajevu prišel do sklepa, da za samoupravljanje ni alternative.

Toda najsi je alternativa ali ne in jugoslovansko komunistično vodstvo dovoli

odkrito razpravo ali ne, so sociologi (in drugi) načeli celo vrsto problemov, ki po vsem videzu izredno otežkočajo izvedbo samoupravljanja, vsaj v obliki, v kateri so ga uvedli v Jugoslaviji. (46)

1. 2 Problemi samoupravljanja*

Najbolj vznemirljivo odkritje raziskav javnega mnenja je bilo, da se delavci v resnici ne navdušujejo pretirano za samoupravljanje. Ko so skupino delavcev vprašali, za kaj jim najbolj gre v njihovih podjetjih (1), so dobili odgovore, ki so pokazali naslednje zaporedje: dober zaslužek, prijetni sodelavci, sposobni nadrejeni, zanimivo delo, možnosti napredovanja, udeležba pri samoupravljanju. Vodilno osebje na vseh ravneh je sicer drugače razporedilo dajanje prednosti, toda soglasno je prav tako postavilo samoupravljanje na zadnje mesto. Še več: obstajajo znaki, da postajajo delavci vse manj zainteresirani za samoupravljanje, morda zato, ker ni več nekaj novega, in da se vse bolj zanimajo za dobre plače. (33). Ekonomska politika 14. junija 1971 je celo poročala, da je bila glavna skrb na kongresu samoupravljalcev v Sarajevu „travma nizkih mezd“ (117).

Ta travma je privedla do konflikta med mezdami in investicijami, ki ga je tudi mogoče označiti kot „konflikt rasti“ ali „investicijsko razlago“ delavskega nezadovoljstva (3. str. 272). Potem, ko je konflikt opisal na ta način, se Bajt sprašuje, na kakšen način naj bi „investicije spremenili iz bremena v dobro stvar“. Taka sprememba je izredno težka, ker „družbena lastnina“ ne veže enote imovine na kako osebo ali skupino. Posameznik ni gotov, da bo njegov prispevek h kolektivnim prihrankom pomagal njemu samemu pri delu. Lahko ga iz podjetja odpustijo, toda nobenega mehанизma ni, ki bi „njegov del prihrankov premostil“ skupaj z njim (105, str. 74). Posledica te negotovosti je, da skušajo delavci dohodke podjetja razdeliti, jih hraniti zasebno in nato prihranke posojati nazaj podjetjem (105, str. 67-9).

Toda težave se s tem ne nehajo. Vir

* Avtor je prvič skušal opisati specifične probleme jugoslovanskega samoupravljanja okoli l. 1967, toda ko je razpravo predložil neki britanski gospodarski reviji, je leta odklonila objavo, češ da so problemi velikih organizacij povsod isti, kar priča tudi Gaibraithovo pisanje o ameriški „tehnostrukturi“.

moči v podjetju ni lastnina, marveč organizacija (78, str. 112). Kjerkoli je delo deljeno — in deljeno je v vsakem podjetju ter delitev postaja vse bolj zamotana — mora nekdo koordinirati posamezne dejavnosti za skupni smoter in tisti, ki so tega sposobni, imajo veliko resnično moč, ne glede na to, kakšna je formalna ureditev podjetja (105, str. 109, in 78, str. 112). Jugoslovanska zakonodaja o samoupravljanju je preprosto spregledala to vodilno funkcijo iz ideoloških razlogov (105, str. 61 in 140) ter tako uvedla sistem, v katerem so formalna pravila ena stvar, resničnost pa docela druga (107, str. 99 in 141; 31, str. 147). Kot posledica tega je za delovne organizacije izredno težavno ohraniti ravnotežje, tako da porabijo ogromno energije enostavno za to, da ne razpadejo, kar v veliki meri omejuje njihovo učinkovitost (105, str. 93; 31, str. 143). Če tega problema ne rešimo, bo samoupravljanje reducirano na nerealistično „deološko projekcijo“ (31, str. 8).

Tehnični sistem dela je prvobitnega pomena in družbeni sistem se mu mora prilagoditi, če naj pravilno funkcionira (105, str. 116). Pojem „samoupravne delovne organizacije“ je logično nasprotje, ker bi samoupravljanje moralo biti spontano, medtem ko spontanega zadržanja ni mogoče spraviti v sklad s potrebo po strukturirani organizaciji (105, str. 117). V Jugoslaviji so tako nalogo formalne integracije poverili organom, ki morejo opraviti le nalogo družbene integracije (31, str. 197), kar je vodilo do brezkončnih nesporazumov. Pojem samoupravljanja so vsebinsko izvotlili (31, str. 237), postal je čarobna beseda, tako da je ponovna definicija pojma nujno potrebna (31, str. 198).

Formalno imajo delavci v podjetju vso moč, toda ne morejo je uporabljati in zavedajo se, da je tako. Najprej so vzpodbujali njihova pričakovanja, toda ta se niso uresničila, tako da sedaj vlada „razočaranje in frustracija“ (105, str. 188). Vsaj polovica delavcev jasno ve, da imajo nekateri posamezniki in manjše skupine moč, ki jim po zakonu ne pripada (Arzenšek cit. 31, str. 142). Delavci nimajo občutka, da bi imeli delavski sveti mnogo vpliva (105, str. 175), tako da gredo s svojimi pritožbami praviloma k direktorju ne pa k delavskemu svetu (31, str. 198). Oni sami nimajo niti znanja niti časa (3, str. 263), da bi izvedli, kar je formalno v njihovi pristojnosti, niti si ne morejo pridobiti vsako-

dnevni informacij, ki bi bile potrebne za izvedbo njihovih formalnih pravic. Zaradi tega se nahajajo v stanju „mogočne nemoči“ (78, str. 102).

Po vsej verjetnosti je nemogoče, vztrajati na tem, naj vsi sodelujejo (78, str. 102). Kolektivna odgovornost ne more nadomestiti hierarhične odgovornosti, kar je menda tudi razlog, da hierarhična odgovornost še vedno ostaja v jugoslovanskih delovnih organizacijah (78, str. 113). Ni samo skoro telesno nemogoče, da bi bili vsi udeleženi; delavci tudi ne morejo biti udeleženi v podjetniški dejavnosti, ker bi to pomenilo nositi riziko, medtem ko posamezni proizvajalci ne „vidijo“ zveze med osebnim dohodkom in dohodkom podjetja in še manj njegovo odvisnost od trga (105, str. 16). Delavci imajo v vidiku kategorijo fizičnega izdelka, posebno njihovega lastnega fizičnega izdelka, namesto dohodkov podjetja, t. j. produkcije, ocenjene na tržišču (105, str. 32/33). Zato tudi pričakujejo, da bodo „oblasti“ spremenile pravila, ako jih tržne okoliščine prizadenejo (105, str. 16): v Jugoslaviji ni sicer to bilo nikdar rečeno, vendar vsi pričakujejo, da bo vlada „po-zavarovala“ podjetje, če ima izgubo (105, str. 63). Taka pričakovanja seveda povsem razdenejo celotno metodo, po kateri funkcionira decentralizirano gospodarstvo, toda rečemo lahko, da odklanjanje sprejetja neuspeha in sprememb, ki so potrebne za učinkovito poslovanje, nikakor ni omejeno na Jugoslavijo. Dandanes je razširjeno tudi na Zahodu, kjer sindikati žele, naj bi vlada zajamčila delavcem ne samo zaposlenost, temveč določeno delovno mesto.

V jugoslovanskem samoupravljanju imajo delavci pravico, odločati o najvišjih vprašanih, na pr. o investicijah, vrednih stotine milijonov, a imajo le malo možnosti, da bi vplivali na male odločitve, ki so zanje resničnega pomena, na pr. o razdelitvi dohodka, nameščanju nižjih vodilnih uslužbencev itd. (31, str. 195-6). Kar delavci želijo, ni odločanje o investicijah, marveč udeležba pri vodstvu v delavnicah (participation on the shop floor) (78, str. 189; 5). Nastaja tudi vedno večja potreba po mednarodnem sodelovanju podjetij, kar bo napravilo samoupravljanje na najvišji ravni tako in tako še težje izvedljivo. Kaže, da so delavci dobili pravico, za katero se ne zanimajo in ki je tudi ne morejo koristiti.

Na splošno rečeno, bo sodelovanje med 137

obrati in nenehno večanje podjetij gnalo razvoj v smer, kjer bo vpliv delavskega razreda verjetno za dolgo dobo padel (5). Druga okoliščina, ki opravičuje tako napoved, je, da ročni delavci pomanjkljivo sodelujejo pri dejanskem odločanju, vendar ne zato, ker ne bi bili izobraženi, temveč zato, ker jih njihov delovni položaj ločuje od vplivne strukture v podjetju (5). Pravijo celo, da se delavcem zdi samoupravljanje vedno bolj kot organizacija za razgovore, ki naj prikrije resnične odnose moči in pa to, da delitev v podjetjih spet poteka po klasični črti med ročnimi in drugimi delavci (5).

Nastal je vakuum, v katerem so prevzele moč neformalne skupine (105, str. 89; 31, str. 141-2) in se razcvetele. Toda zaradi te rešitve nastajajo problemi: neformalne skupine formalno nimajo nobene moči in jih iz tega razloga ni mogoče imeti za odgovorne, tudi se ne čutijo odgovorne za kar koli. Vedno lahko najdejo „kritje“ za svoja dejanja s tem, da se izgovarjajo na odločbe organov za samoupravljanje, ki imajo dejansko moč, toda se zanje ne čutijo odgovorne, ker je oni sami ne morejo izvajati (78, str. 124; 105, str. 154). Ako odgovornost označimo kot obstoj sankcij za dejanja (31, str. 116; 105, str. 190), v jugoslovanski samoupravni organizaciji odgovornosti sploh ni, ker ni nobene sankcije; dejansko prevladuje notranja anarhija (105, str. 205; 31, str. 122). Medtem ko vprašanja odgovornosti v Jugoslaviji niso rešili, ga ameriška literatura komaj omenja, kar kaže, da tega problema tam sploh ni, ker je odgovornost sama po sebi umevna.

Ta položaj tudi omogoča, da menedžerjem ni treba imeti poklicnih kvalifikacij za svoje položaje, ker jih neuspehi preprosto ne diskvalificirajo (105, str. 154). V bistvu so lahko le manipulatorji (78, str. 124) ali klike (105, str. 108). Poskus, zavreti tak razvoj, ima za posledico poplavo pravil, ki jih včasih nalože podjetju od zunaj, drugič pa imajo obliko notranjih pravilnikov, čeprav prav te pogosto sprejmejo tudi pod pritiskom od zunaj (3, str. 263; 105, str. 137). Pa tudi drugače ti poskusi niso prinesli mnogo koristi, ker je nemogoče, s pravili urediti vsakodnevno dejavnost delovne organizacije (105, str. 136). Pravila od zunaj so seveda nagibala k temu, da omeje avtonomijo organizacije (105, str. 134-5) in so povzročala negotovost, ker so se neprestano menjavala (78, str. 199). Menjavala so se pa, ker niso mogla funkcio-

nirati, kajti pravila nikakor ne morejo nadomestiti odgovornega ravnanja menedžerjev. Do neke mere je nepredvidevanje sprememb vseh vrst pravnih norm, od ustave pa navzdol, celo pospeševala koncentracijo moči in tako imenovano „politično“ menedžerstvo (105, str. 110), zakaj le tisti, ki ima „hrbet zavarovan“, to se pravi, ki je politično dobro povezan, more biti dejaven, ne da bi takoj zašel v težave z državnim aparatom (3, str. 199). Ljubljanski sociolog Veljko Rus pravi, da je država sicer začela odmirati, toda da je začela odmirati na napačnem koncu.

Ne glede na notranjo porazdelitev moči, bi moral samoupravni sistem, če naj je sposoben, tudi najti rešitev, kako vpoštovati koristi porabnikov. Rekli smo že, da delavci ne ‚dojemajo‘ zveze med dohodkom podjetja in svojimi lastnimi mezdami, kar tudi pomeni, da se ne identificirajo s cilji podjetja. To ima nadaljnje posledice: podjetje na grobo doseže svoj namen, ako proizvaja, kar želijo potrošniki, po najnižje možnih cenah; toda to ni nujno isto, kar hočejo delavci, ker utegne podjetje zahtevati, da delavci spremene zaposlitev ali da se resnično zavzamejo za proizvodnjo. Z drugimi besedami je glavni smoter produkcijske organizacije učinkovitost, toda ta smoter utegne biti v nasprotju z družbenimi koristimi delavskega kolektiva, tako da je potrebno najti kompromis med poslovnimi cilji podjetja in interesi delavcev v njem (78, str. 10 in 16). Če pri tem kompromisu delavci dobe preveliko težo, to škodi odjemalcem, t. j. porabnikom (78, str. 109). Možno je seveda, da proizvajalci vsilijo svoje interese porabnikom (53). Ta rezultat je tem bolj obžalovanja vreden, ker so porabniki delavci sami, ki tako v resnici škodijo samim sebi. Oziroma, če ena skupina delavcev vsili svojo voljo porabnikom, to pomeni, da ta skupina živi na račun drugih takih skupin. Zato je velike važnosti, da v podjetju neko predstavlja cilje podjetja in tako, posredno, interese porabnikov, t. j. delavcev samih v njihovi drugi vlogi.

Samoupravljanje lahko poruši ravnotežje med prebivalstvom kot proizvajalci in prebivalstvom kot porabniki, ako da delavcem preveč oblasti ali ako na drug način povzroči neučinkovitost poslovanja. Dosedanje izkušnje močno kažejo v to smer (105, str. 124). Jugoslovanska literatura na splošno zanika, da bi samoupravljanje moglo imeti kakršno koli „instrumentalno funkcijo“, kar je reakcija na poskuse, uve-

sti samoupravljanje kot kolektivizacijo in deprofesionalizacijo odločanja (78, str. 25). Samoupravljanje lahko samo opravlja funkcijo družbene integracije, to se pravi, lahko pomaga do nekakšne morale, delovne norme, družbeno sprejemljive za vse. Toda zveza med tako „moralo“ in produktivnostjo, t. j. služenjem porabnikom, ni posebno močna (105, str. 84), morda iz preprostega razloga, ker ljudje ne vedo, kako naj služijo drug drugemu, brž ko družba postane bolj zapletena, kolikor niso želje izražene v obliki materialnih stimulusev, to se pravi preko tržišča.

1. 3 Stavke

V začetku so zanikali možnost konfliktov v socialistični družbi s pravovernega marksističnega stališča in so zato tudi trdili, med drugimi Tito sam, da bi delavci s stavko stavkali proti samim sebi. Zanikanje konfliktov je šlo tako daleč, da so v tovarnah ni bilo pritožbenega postopka (32; 3, str. 266). Ker delavci niso imeli načina, da bi lahko dali duška svojemu nezadovoljstvu in različnosti interesov, so bili konflikti toliko hujši (31, str. 185-6).

Kot posledica so se stavke ali „ustavitve dela“, kakor so jih imenovali, ukoreninile, tako da jih je bilo 2000 v zadnjih letih, (23, str. 446), verjetno v preteklem desetletju, kar pomeni, da jih je bilo povprečno 200 na leto. Razlogi za stavke so bili mnogoteri, toda na splošno so bili konflikti, iz katerih so rasle, toliko globlji, ker je temeljni jugoslovanski nekonfliktni model zmedel delavce, ki niso vedeli, kam usmeriti svoje nezadovoljstvo in kje iskati krivice in odgovorne, ki jih pravzaprav sploh ni bilo (32). Sicer bi bilo pa število stavk mnogo višje in stavke same mnogo hujše, če ne bi v ozadju vedno zvenela opozorila najvišjih voditeljev, všteveši Tita samega, da takih stvari ne bi smeli dovoliti.

Poluradno (23, str. 446) je bilo rečeno, da so stavke večinoma posledica nerešenih problemov v delitvi dohodka. Mogoče je bilo na primer, da kakí delovni enoti ni bil všeč postopek do druge delovne enote. Taki pojavi so bili posebno zanimivi, ker so dovedli do tega, da je celo Kardelj dejal, da „je utvara misliti, da kakršen koli sistem lahko avtomatično reši vse probleme ...in... prepreči vse pojave neenakosti in konfliktov med ljudmi“ (37, str. 63) in da je „absolutna pravičnost pri delitvi

po delu nemogoča“ (str. 90). Prav lahko bi bil dejal, da je delitev po delu splošno nemogoča, ker nihče ne ve, kako naj bi delo merili. Kardelj je namesto tega dejal, da delitve ni mogoče „objektivizirati“, da ni nobenega sistema „ki bi mogel preprečiti nesocialistične odnošaje v praksi“ (str. 96). Zatorej konflikti in ustavitve dela, dasi jih ne bi smelo biti pod „idealnim“ socialističnim samoupravljanjem (str. 90). Nekatere skupine delavcev so celo izzivale konflikte z namenom da bi dobile prednosti zase (str. 90). In če bi bilo delavcem dovoljeno, „da prisvajajo dohodek podjetja brez meje in na družbeno neodgovoren način“, bi bili delavci zaposleni v „visoko akumulativnih“ obratih privilegirani in bi postali „paraziti, ki žive na račun dela drugih“ (str. 93). Te izjave so očitno pomenile, da je možno izkoriščanje delavca po drugem delavcu celo po ukinitvi zasebne lastnine na proizvodjalnih sredstvih in po uvedbi samoupravljanja. Jugoslovansko vodstvo je iskalo rešitve, toda to se je izkazalo za zelo težko. Drugi zaključek je bil, da mnogi „idealizirajo“ delovnega človeka in precenjujejo njegove resnične možnosti (23, str. 446).

Vendar spopadi niso bili samo posledica delitve dohodka v podjetjih, temveč tudi posledica delavskega mnenja, da so njihovi dohodki sploh prenizki (90), ali da preveč nihajo od meseca do meseca (113). V mnogih primerih so delavci preprosto odklanjali, da bi sprejeli rezultate delitve preko tržišča, kar je pri samoupravljanju nujno, saj so v tem sistemu delavci vsaj formalno podjetniki in zato morajo sprejeti razsojo trga, čeprav morda v spremenjeni obliki. Generalni direktor železarne Ravne, ki je stavkala prav iz tega razloga, je napisal v Delu, da je neodvisna delitev dohodka v podjetjih pretirano idealizirana, ker nekatere delovne organizacije delijo tudi, kar so pridobile „s špekulacijo ali na račun carin ali davčne goljufije“ (42).

Bili so pa tudi drugi razlogi za stavke: nekatere so bile usmerjene proti vodilnim menedžerjem, ki pa so odklanjali, da bi jih kdo mogel imeti za odgovorne za odločbe, ali tudi naravnost proti lokalnim oblastem, ki niso bile pod njihovo popolno oblastjo, ali neposredno proti samim višjim oblastem. Prišlo je do stavk proti delavskim svetom (32). Celó če delavski svet predstavlja večino, se razne manjšine še vedno lahko čutijo zapostavljene. Homogenost socialistične družbe je „etatična utvara“ (105,

str. 157). Po drugi strani, so bile tudi stavke iz solidarnosti z delavci, ki so jih podjetja odpustila. Delavci so se navadno poslužili stavke, ko so izčrpali vse redne notranje postopke, s katerimi bi bilo mogoče spremeniti odločbe, ki jim niso bile všeč (105, str. 156). V nekaterih primerih so stavkali iz precej eksotičnih razlogov: v Stari Pazovi je tovarna ustavila delo, da bi protestirali proti dumpingu butanovih steklenic iz Čehoslovaške (118); ob neki drugi priložnosti je pletilnica v Lebanah stavkala, ker delavcem ni bila všeč oddaja beograjske televizije o njihovem podjetju (120).

Stavke so včasih zahtevale intervencijo milice in so se izrodile celo v nasilje. L. 1969 se je skupina kakih 40 delavcev v martinarni jeseniške železarne zaklenila v slačilnice, da bi s tem protestirala proti znižanju plač. Poklicali so milico, ki je nekatere stavkače aretirala. Komentar k temu je bil, „da mora vsaka organizirana družba braniti svoje kolektivne interese“ in da je intervencija milice dokaz, da oblast delavskih svetov ni samo navidezna (28). Nadalje je bilo rečeno, da pravi vzrok za stavko po vsej verjetnosti niso mezde, marveč da so ti vzroki „globljega, političnega značaja“ (24). Štiri delavce, kolovodje, so izključili iz železarne (90). Mitja Ribičič je, potem ko je bil postavljen za zveznega ministrskega predsednika, pozdravil protistavkovno akcijo jeseniškega delavskega sveta kot „važno afirmacijo samoupravljalcev“ in zagrozil vsakomur, ki bi uporabljal različne vrste nedemokratskega pritiska izven samoupravljalnega sistema“ z „ukrepi revolucionarnega pritiska“ (75).

Intervencija milice je bila morda bolj upravičena v primeru stavke 800 pristaniških delavcev na Reki junija 1969. Tam so vse vodilne pometali iz pristaniškega urada in jih na cesti pretepli (82). Podobne stvari so se primerile tudi drugje. Prišlo je do cestnih demonstracij, fizičnega obračunavanja, motenja produkcije, uničevanja družbene imovine itd. (72).

Jugoslovanske komuniste „ustavitve dela“ do neke mere medejo, ker bi jih po marksistični doktrini sploh ne smelo biti. Zato stavk tudi niso nikdar zakonsko uredili (47). Toda l. 1969 je potreba, da se ta zadeva nekako uredi, postala tako pereča, da se je z njo moralo ukvarjati Predsedstvo ZK, ki je o tej reči tudi povedalo svoje v Zaključkih o konfliktnih situacijah v delovnih organizacijah (72).

Za komunistične voditelje je bilo zelo težko razložiti, zakaj so pravzaprav stavke pod socializmom. Rekli so, da je bistvena razlika med jugoslovanskimi stavkami in stavkami v kapitalističnem sistemu. Tam je smoter, spremeniti proizvodne odnose, medtem ko v Jugoslaviji ni tako. Ta izjava je toliko bolj čudna, ker je nekaj vrst više v istem dokumentu rečeno, da morejo stavke biti „proti-samoupravne in protisocialistične“. Kardelj (37, str. 91) je dodal, da so pod kapitalizmom stavke „edino možno orožje pri reševanju odnosov med delavci, ki prodajajo svoje delo, in lastniki kapitala, ki ga kupujejo“. Ta razlaga je posledica nesporazuma, po katerem obstaja pod kapitalizmom ogromna presežna vrednost, za katero se delavci morajo boriti. Toda če vpoštevamo, da so investicije in davki potrebni pod kakršnim koli sistemom, je mogoče razdeliti med druge le to, kar kapitalisti sami porabijo. To je pa zelo malo — v današnji Britaniji bi zneslo približno en odstotek narodnega dohodka, kar je veliko manj kot odstotek, za katerega delavci ponavadi stavkajo. Delavci zatorej stavkajo drug proti drugemu, ker skušajo razdeliti veliko več, kot je sploh na razpolago. Nekaj podobnega se je godilo tudi v Jugoslaviji: izvršni komite slovenske Zveze komunistov je na pr. kritiziral delavce v posebni izjavi, češ da verjamejo, da rešitve niso odvisne od njihovih naporov, temveč da jih je mogoče najti izven delovnih organizacij (27). V bistvu so stavke prav tako ali prav tako malo racionalne v socializmu kot so v kapitalizmu.

Predsedstvo je izjavilo, da stavke škodijo delavskemu razredu in da jih ni mogoče sprejeti kot metodo, s katero naj bi reševali problem v naši družbi. Po njegovem mnenju so stavke posledica birokratskih in tehnokratskih odnošajev, zakasnele socialistične zavesti med delavci, nezadostne materialne osnove samoupravljanja, prisvajanja dohodka ne glede na delovne rezultate, različnih poslovnih pogojev, sovražnih elementov, ideološko-političnih ostankov preteklosti in tako dalje. Namesto tega bi bili lahko preprosto dejali, da ne kapitalizem ne socializem ne moreta rešiti vseh človeških problemov, da so zato spori neizogibni in da bi boljše bilo, obravnavati jih odprto.

Rešitev, ki jo je predložilo predsedstvo, so bili samoupravni sporazumi in dogovori in pa arbitražna, pri kateri naj bi sindikati igrali veliko vlogo. Na pomoč naj bi prišli

tudi družbeni faktorji izven delovnih organizacij, toda nikomur naj ne bi bile dovoljene, da bi dodelil komur koli več, kot dopuščajo „realne možnosti“. Po vsaki stavki naj bi določili krivdo, kaznovali odgovorne kolovodje, medtem ko naj bi bili delovni ljudje, ki so delo ustavili, odgovorni za materialno in družbeno škodo.

Tudi po tej izjavi predsedstva je ostal zakonski in celo ideološki položaj stavk nedoločen. Za drugo samoupravljalno konferenco l. 1971 so izdelali osnutek samoupravljalnega kodeksa (83), čigar člen 8. se je glasil:

Da bi okrepili samoupravljanje, če je oslabeo, da bi zaščitili pravice in interese delavcev, ki so bili kršeni, imajo samoupravljalci pravico, ne da bi se jim bilo treba bati kakršnih koli posledic, da proglasijo ustavitev dela, ač da delo ustavijo.

Kodeks ni bil nikdar sprejet, medtem ko kasnejši odstavek 1, člena 47, ustave iz l. 1974 samo pravi:

Če nastane v organizaciji združenega dela spor med delavci posameznih delov organizacije oziroma med delavci in organi organizacije ali med delavci organizacije in organi družbeno-politične skupnosti, ki ga ni bilo mogoče rešiti po redni poti, imajo delavci pravico in dolžnost, da svoje zahteve v zvezi s sporom izrazijo prek sindikalne organizacije.

V klimi, ki je prevladovala l. 1974, moremo mirne duše domnevati, da je s tem stavkam odklenkalo. Jugoslovanski komunisti so stalno oklevali med propagandno vrednostjo trditve, da so stavke v Jugoslaviji dovoljene, ali trditve, da stavk sploh ni. L. 1971 je William Shawcross objavil v Timesu članek pod naslovom „Tito da pravico do stavke“ (83); l. 1974 je David Lascelles poročal v Financial Times, da delavsko samoupravljanje stavke odpravlja (29). Ne eno ne drugo poročilo seveda ni docela točno. L. 1975 spet poročajo, da bodo Jugoslavlani dobili pravico do stavke (50). Vsekakor jugoslovanski sociologi pravijo, da odsotnost sporov ne pomeni nujno boljše rešitve — možno je, da jih ni, ker je oblast vse konflikte zatrla (31, str. 199).

1. 4 Predlogi sociologov

Jugoslovanski sociologi niso samo pordrli „romantične“ fasade obstoječega sistema, marveč so tudi izdelali predloge

za bolj realističen nov sistem samoupravljanja. Izhodiščna točka za to je bila, da besedno proglašanje samoupravljanja nikakor ne menja razdelitve vpliva in moči v organizaciji (105, str. 110.), temveč da samo vodi do anarhije ali zlorabljanja de facto moči, ako zatiskamo oči pred realnostjo.

Prva stvar, ki bi jo bilo treba storiti, je priznati moč menedžerjev, ki izhaja iz njihovega položaja v organizaciji, in ji dati legitimno osnovo (105, str. 197; 78, str. 190). „Legaliziranje“ moči tudi omogoča, da jo definiramo in omejimo, kar je odločilnega pomena za notranje odnose v podjetjih (78, str. 194). Nadalje bi legitimna moč dala možnost, da proglasimo za odgovorne vodilne posameznike, ki bi to odgovornost tudi lahko nosili, ker pač oni sami odločajo, namesto da bi proglašali za odgovorno participatorno množico, ki odgovornosti sploh ne more prevzeti (102; 78, str. 196).

Po drugi strani bi legitimna moč in odgovornost omogočila samoupravnim organom, da prevzamejo funkcije, ki jih lahko izvršujejo: funkcijo kontrole in nadzorstva (78, str. 112). Namesto da bi moč delili, bi moralo biti možno, da jo podelimo vsem s tem, da povečamo tako aktivno moč odločanja kakor tudi pasivno moč nadzorstva (78, str. 99). Jerovšek navaja raziskavo (62), ki je pokazala, da bi delavci radi imeli nadzorstvo nad menedžerji, da pa jih ne zanima, odločati o vseh važnih vprašanjih. Rus želi, naj bi se državni voditelji otresli romantičnih utvar o tem, da bodo moč sploh ukinili (država bo odmrla), a naj bi rajši skrbeli za to, da moč uporabljamo racionalno, kar naj bi tudi omogočilo državi, da prepreči nekontrolirano moč (78, str. 46).

Vzporedno z uvedbo legitimne osnove za menedžersko moč, naj bi delavcem dovolili, da se organizirajo v resnične sindikate, tako da bi mogli nastopiti pred menedžerji tako v podjetju (delavski svet) kot drugod kot enakopraven partner v pogajanjih. Samo neodvisna delavska razredna organizacija jim more dati potrebno protiutežno moč (5) (105, str. 197; 78, str. 190-4). Ta sprememba naj bi obnovila enotnost delavcev tako v podjetju kot izven njega, kar očitno pomeni, da bi delavci kot delavci opustili poskuse, da postanejo podjetniki, in bi se znova zavzemali za kar največje mezde za vse

delavce v primerljivih zaposlitvah ne glede na to, ali njihovo podjetje dela z dobičkom ali z izgubo. Taka ureditev bi se zdela pametna, ker ni videti, da bi delavci dojemali riziko kot del svoje gospodarske podobe, pa tudi, ker razdeljevanje dobička po izkušnji ne stimulira njihovega prizadevanja na kak presenetljiv način (31, str. 218).

V mnogih ozirih bi bila taka vloga delavcev povratek na položaj v „predsocialistični“ dobi. Hudo preskušeni jugoslovanski delavci nad tem najbrž ne bi preveč žalovali. Toda ta vrnitev na prejšnje bi bila povezana tudi z nekaterimi nevarnostmi, ker bi aktivni sindikati spet utegnili širiti utvaro, da je nekje nekakšna presežna vrednost, ki jo je mogoče dobiti v roke s tem, da zahtevajo modrino z neba, kar samo vodi v smrtonosno inflacijo. Mogoče je le upati, da so se jugoslovanski delavci česa naučili v zadnjih 30 letih, toda reči je tudi treba, da nič ne more nadomestiti najosnovnejše razlage ekonomskih dejstev, ki jih je zakrila marksistična terminologija o „izkoriščanju“ in „odtujitvi“.

Marsikateri jugoslovanski sociolog in verjetno tudi ekonomist želi, da bi razširili pogažanje med sindikati in menedžerji, toda mnogi močno dvomijo, da je to sploh mogoče. Rus na pr. navaja več razlogov, zakaj ne verjame, da bi bilo mogoče obnoviti sindikate. Glavni med njimi je menda, da nima sedanje vodstvo sindikatov z delavci sploh nobenega opravka. Ti voditelji so birokrati, člani „politične elite“, ki gredo za nekaj časa na delo v sindikate, nato pa spet odidejo na višja mesta. Tega so sindikalne voditelje obtožili celo na simpoziju o vlogi sindikatov v Beogradu l. 1972 (124; 41), kjer so tudi odkrili, da je pri neki raziskavi 41 odstotkov delavcev izjavilo, da po njihovem mnenju sindikati ne opravljajo nobene avtonomne naloge. Stipe Suvar je dejal, da se sindikati še vedno ukvarjajo v glavnem s tem, da razlagajo vladno politiko, namesto da bi prisluškovali željam delavcev.

Sindikalni voditelji se mnogo bolj zanimajo za to, kako bi zatrli voditelje stavk, kot kako bi sami organizirali stavke ali reševali delavske pritožbe (78, str. 192). Edini izhod bi bil, da bi zrastle novi sindikalni voditelji iz delavskih vrst. Toda, če sodimo po nekaterih novejših člankih v časopisju (22), verjetnost, da bi do take

obnove vodstva prišlo, ni posebno velika. „Obnova“, kakršno si zamišljajo sedaj, je v ponavljanju starih fraz o tem, da mora biti sindikat pod ideološko-političnim vodstvom Zveze komunistov, da ne sme biti nobenega kandidata in nobenega delegata, ki pri njihovi izbiri ne bi sodeloval sindikat. Z drugimi besedami povedano, je namen, naj sindikati ostanejo transmisija Zveze komunistov, t. j. politične elite.

Kako naj bi moč menedžerjev opredelili in omejili? Odgovor na to vprašanje zadeva ob problem, ki se nanaša na samo bistvo gospodarske dejavnosti. Kar menedžerji delajo, je odvisno od drugih skupin v njihovem lastnem podjetju ali od gospodarske dejavnosti v državi kot celoti. Kdo torej more omejiti njihovo moč? Sindikati bi bili ena izmed takih skupin, toda Rus, kot omenjeno, dvomi, da bi bilo mogoče njihovo dejavnost obrniti v to smer. Ne samo to, bilo bi tudi zelo težko za sindikate, ki se morajo baviti z zaščito delavskih interesov, da bi definirali in omejili moč menedžerjev, ker so jo le-ti dolžni uporabljati za doseg poslovnih ciljev podjetja, to se pravi, v glavnem morejo služiti interesom delavcev kot porabnikov.

Druga možnost bi bila, da bi poklicni kolegi, to je menedžerji kot poklicno telo, razvili nekakšno etiko menedžerstva, ki bi določala pravila, po katerih naj bi se menedžerji ravnali v svoji dejavnosti, prav kakor zdravniki ali arhitekti sami določajo pravila za svoj poklic. Toda Rus dvomi, da bi bilo mogoče rešiti problem na ta način, ker je menedžerstvo vodstvena dejavnost, ki vsebuje prevzem rizika. O tem, kako prevzemati riziko, pa ne more biti nobenih pravil, ker je riziko mogoče nositi samo docela subjektivno in je pri tem sodba ene osebe prav toliko vredna kot druge ali, da to omenimo, kot sodba katekole ustanove, na pr. planske komisije (84, str. 77). Vprašanja tveganja ni možno rešiti na temelju družbene ali državne lastnine. V prvem primeru sploh ni lastnika (govora je o „nelastništvu“) ter zato rizika ne more nihče prevzeti, v drugem primeru, nosi riziko država, kar pomeni vsi, kar je spet vredno toliko kot nihče. Rus pravi, da vprašanje rizika pod družbenim lastništvom ostaja odprto (78, str. 113; 86).

Nadaljnja možnost, opredeliti in omejiti moč menedžerjev, je zakonodaja. Država lahko da tej funkciji obliko planiranja,

to se pravi, pove menedžerjem, kaj naj delajo. Ta rešitev se je izkazala za nemo-gočo, ker je današnje življenje tako dife-rencirano in zapleteno, da bi bil potreben docela nov sistem prenosa informacij in sporočil. Ima tudi nezaželjene družbene posledice: prebivalstvo privede do pasivnosti in infantilizma (78, str. 200).

Če totalno planiranje nadomestijo inter-vencije državnega aparata, ki se nepre-stano spreminjajo, je še hujše. Neprestano spreminjanje ustave in drugih pravnih aktov in določb onemogoča v Jugoslaviji kakršno koli dolgoročno poslovno politiko in je krivo zakonske, družbene in gospo-darske negotovosti v kolektivih. Zato mo-rajó jugoslovanska podjetja biti še bolj prilagodljiva kot podjetja na sploh, kar še povečuje koncentracijo moči v rokah posameznikov ali majhnih skupin. Nesi-stematične intervencije so privedle do stanja, v katerem so najboljši menedžerji tisti, ki se najmanj menijo za samou-pravljanje.

Najboljši način za opredelitev in ome-žitev moči menedžerjev je način, po kate-rem opredelimo lastninske odnose. Razčiš-čeni lastninski odnosi bi obnovili pravno varnost in družbeno stabilnost in bi pustili dokaj prostora osebni, skupinski ali za-vodski iniciativi. Celó indikativno plani-ranje se je najbolj obneslo v sistemu z organiziranimi lastninskimi odnosi.

Stalni napor, da bi lastništvo povsem odpravili, so posledica zmotnega mnenja, da je lastnina le vir uživanja¹, da temelji na sebičnosti, medtem ko je v resnici tudi vir upravljanja, čuvanja in širjenja boga-stva (78, str. 107). Problem ni v tem, kdo uporablja lastnino, temveč kako jo uporablja, pravi Rus (78, str. 202). Razli-kovati je treba med zasebno (privatno) in individualno ali osebno lastnino,² ker bi moral biti namen socializacije deprivati-zacija, ne pa kolektivizacija (77). Razliko je morda najlažje razložiti, ako začnemo od stare latinske definicije lastnine kot „ius utendi et abutendi“, pravica do rabe in zlorabe kake stvari. Posameznikom bi morali preprečiti, da stvari zlorabljaó, ne pa da jih uporabljajo. Celó to ni pravilno, da zasebno lastnino po Marxu

označujemo kot imovino, ki se uporablja za zadostitev interesov kakega posameznika. Lastnikom bi morali samo preprečiti, da uporabljajo lastnino na način, ki škodi drugim. Razlika je zanimiva, toda vse kaže, da bi jo bilo zelo težko izvesti v praksi. Verjetno bi bilo treba v ta namen lastnino regulirati na mnogo po-drobnejši način, kot je to bilo navadno ali kot izhaja iz rimske pravne formule.

Če država ali delavski kolektiv lastnino zlorablja, gre prav toliko za privatno, dasi kolektivno lastnino, kot če jo zlorablja posameznik. Lastnina se zlorablja, ako kako podjetje dela z izgubo, izplačuje vi-soke mezde, ali pa, če je vodstvo tovarne, katere neuspeh je povzročilo, odpuščeno, ne da bi bilo izpostavljeno kakršni koli kazni. Proizvodna sredstva v Jugoslaviji so radikalno razlastili in podržavili, niso jih pa deprivatizirali.

Pod sedanjimi pogoji je mogoče zmanjšati take zlorabe samo, če uvedemo meha-nizme za kontrolo, javno odgovornost in sankcije. Potrebne so poslovne norme prav tako kot norme o amortizaciji. Samo tisti delavski kolektivi, ki izpolnjujejo te po-slovne norme, ki so „družbeno zreli“, naj bi smeli samoupravljati. Toda kolektiv more kot celota biti odgovoren le, če so njegovi zunanji odnošaji jasni, kar zah-teva neko vrsto kolektivne pogodbe med menedžerji in samoupravnimi organi, ki bi zagotavljala minimalne mezde. Vzpo-redno s tem bi morali imeti tudi pogodbe med „družbo“ (verjetno vlado) in podjetji.

Ti zadnji predlogi se ne razlikujejo korenito od tega, kar jugoslovansko komu-nistično vodstvo skuša uvesti v sedemde-setih letih. Zaradi tega je presenetljivo, da so Rusa najprej napadli, češ da skuša „legitimirati elite“, in mu svetovali, naj posveča več pozornosti „historičnemu ma-terializmu in induktivni metodi“ (93), kar je Rus imel za poskus politične diskvalifi-kacije (79), in ga končno začeli preganjati na univerzi (skupaj z Jerovškom).

S svojim poudarjanjem prednosti last-ninskih odnosov so Rus in ostali skoraj prišli na iste misli kot jugoslovanski eko-nomist, ki živi v Združenih državah, Sve-tozar Pejovich in njegov soavtor Eirik Furubotn, ki prav tako že nekaj časa pišeta o vlogi lastninskih pravic v gospo-darstvu, v veliki meri celo na temelju jugoslovanskihkušenj (18, 19, 67, 68, 69).

¹) in seveda tudi osebne neodvisnosti

²) Komunisti uporabljajo izraz „osebna“ lastnina, toda zato, da bi ločili med osebno lastnino na potrošnih dobrinah od privatne lastnine na proizvodjalnih sredstvih.

Po mnenju teh dveh ameriških avtorjev obstaja jasna medsebojna odvisnost med lastninskimi pravicami, stimuli in gospodarskim zadržanjem. Ne-lastninske dobrine so svobodne dobrine za posameznika, a redke dobrine za družbo, kar pelje do njihove neučinkovite uporabe in dodelitve. Pojem učinkovitosti je tu treba razumeti kot zožitev presledka med zasebno dojetimi stroški in koristmi in družbenimi stroški in koristmi. Zaradi te razlike ne nosijo vseh stroškov in koristi iz kake pogodbe pogodbene stranke, tako da je potrebno natančneje opredeliti lastninske pravice.

Posledic, ki jih ima tako imenovana „družbena lastnina“ na zadržanje v Jugoslaviji, še niso spoznali. Nareja položaj, v katerem so odločevalci v najboljšem primeru zakupniki, kar vpliva na investicijsko politiko, ker zakupnik ne more biti gotov, da bo dobil bodočo vrednost donosov na investicije. Zaradi tega se porajajo sile, ki vodijo h konfliktu med interesi družbe kot celote in interesi firme, ki jo upravljajo delavci. Država mora poskušati, kako bi vsilila skladje kolektivu, kar je v nasprotju s prvotnim smotrom decentralizacije. V Jugoslaviji so uvedli stimule za določeno vrsto zadržanja, obenem pa pričakovali, da se bodo delavci zadržali drugače.

Rus meni, da bi se bila Jugoslavija lahko izognila uničujoči politiki do podjetnikov, obrtnikov in drugih lastnikov kakor tudi kmetov, če bi bila napravila zasebno lastnino operativno, to je, če bi jo spremenila v osebno lastnino, omejeno z zakonskimi normami. Kolikor so imovino nacionalizirali, je prešla v roke upraviteljev brez skušenj, medtem ko ni bilo ukrenjeno nič, da bi zaščitili družbo pred zlorabljanjem te imovine. Po drugi strani so delovanje malih lastnikov umetno fizično omejili na 10 hektarjev za kmete in na 5 pomočnikov za obrtnike — kar je morda samo prispevalo k povečanju izkoriščanja — medtem ko niso ukrenili ničesar, da bi smotrno usmerjali gospodarsko aktivnost malih lastnikov.

S temi pripombami o dejavnosti malih lastnikov Rus navezuje na socialistično tradicijo, ki jo reprezentira na pr. Oscar Lange (48, str. 125), ki je predlagal, naj bi država podjetja nadzorovala, ne pa prevzela v svoje roke. Mislil je celo, da bo po odstranitvi monopolov tržišče zadosno jamstvo, da bodo mala podjetja

pravilno delovala. V Jugoslaviji se je na podobno stališče postavil Stane Kavčič, ko je bil slovenski ministrski predsednik (38):

Zasebno delo bo treba vključiti v naše gospodarstvo, ker se moramo zavedati, da prispeva k naši splošni akumulaciji. Resno se moramo ukvarjati z vprašanjem, kako uporabiti ta nemali potencial. Skušnje gospodarstva kažejo, da ima komaj smisel poddržaviti vse proizvodne procese.

Razen tega je Kavčič označil enačenje odprave zasebne lastnine s socializmom kot „sektaško in socialistično romantiko“.

V državah, kjer prevladuje zasebna lastnina na sredstvih za proizvodnjo, mnogi ekonomisti z nestrpnostjo sprejemajo na znanje poudarek, ki ga nekateri komunisti dajejo prednostim tržišča in zasebne lastnine. Taki ekonomisti navadno učijo, da tržišče ne funkcioniira in da je tehnostuktura za vedno nadomestila podjetnike. Galbraith se je na pr. zaradi tega sprl z Oto Sikom, bivšim čehoslovaškim ministrom za gospodarstvo.

Dasi je seveda ločitev lastništva od menedžerstva, in s tem razdvojitve ciljev podjetja, morala vplivati na njegovo učinkovitost, je vendar še vedno velika razlika med položajem v državah z zasebnimi podjetji in državah z družbenimi. Čeprav morda delničarji, t. j. lastniki, nimajo več neposredne zveze s podjetjem, kot so jo imeli nekdanj, jih propad podjetja vendar prizadene, tako da se trudijo, da bi vplivali na podjetje vsaj s tem, da prodajo delnice. V Jugoslaviji pada odgovornost na celotno skupnost v obliki nižjega življenjskega standarda, toda ljudje si v tej zvezi niso na jasnem in stvar nikogar ne prizadene osebno. Res je, da delavci lahko izgube svoj posel, toda to nikakor ne zmanjša njihovega potenciala za zaslužek, če jim uspe spet najti zaposlitev. To je v nekaterih primerih prav lahko in, če ni, nezaposlenosti nimajo za neuspeh nezaposlenih, temveč menedžerjev ali vlade. V manjših podjetjih je tako in tako zveza med lastnino in upravljanjem tesnejša.

Razen tega imajo države z zasebno lastnino še vedno svobodo gospodarske iniciative. Dalje je bilo tam komaj kako podjetje ustanovljeno popolnoma ne glede na gospodarska sodila, kot tako imenovano „politično“ podjetje, kar ravno napravljaja položaj v Jugoslaviji in drugih vzhodnoevropskih državah tako težak — tudi v pogledu gospodarske odgovornosti.

2 Socialna diferenciacija

2.1 Zadržanje do menedžerjev in strokovnjakov

V začetku so komunisti dali menedžerjem veliko moč, dasi jih večina ni imela zadostnih kvalifikacij. Toda v šestdesetih letih so to formalno moč pričeli omejevati, čeprav je razvidno, da imajo mnogi sociologi delo menedžerjev za izredno važno, in da tudi trdijo, da so jugoslovanski menedžerji postali znosno učinkoviti. Podobno je bilo tudi mnenje vsaj enega izmed jugoslovanskih ekonomistov. Na mednarodni konferenci v Ermenonvilleu pri Parizu je Aleksander Bajt (4) trdil, da je razred menedžerjev, ki hitro narašča, ena izmed glavnih pozitivnih postavk v jugoslovanskem gospodarstvu, čeravno njihove usposobljenosti še ni mogoče meriti z zahodnimi merami. Kljub temu so glavni iskalci novih proizvodov in novih možnosti na tržišču, ugotovljavci primerjalne prednosti in tehniški novatorji. Nekateri so ustanovili in razvili svoja podjetja več ali manj z lastnimi silami.

Zupanov (105, str. 209) tudi piše, da je sedanja raven izobrazbe jugoslovanskih direktorjev „nerazumljiv anahronizem“, toda da vse kaže, da poklicni strokovnjaki nimajo nobene spodbude, da bi se lotili tega dela (105, str. 212-265). Takoj po vojni je bilo v Jugoslaviji malo izkušenih menedžerjev — in še od teh so jih nekaj zaprli, medtem ko je dolgo administrativno razdobje rodilo več birokratov kot menedžerjev. Sedaj je menedžerstvo še vedno v veliki meri „politično“, namesto da bi bilo „poklicno“, tako da so s stališča ideologije menedžerji še vedno „družbenopolitični funkcionarji“ (105, str. 210). Še naprej združujejo vlogo birokratov, ki nadzorujejo zakonitost poslovanja podjetij, lokalnih politikov, ki zastopajo lokalne interese v podjetju, zelo vplivnih svetovalcev delavskim svetom in izvrševalcem njihovih sklepov, in menedžerjev samih po sebi (105, str. 214-5). Te različne vloge ovirajo ena drugo in znižujejo splošno učinkovitost menedžerjev (78, str. 108).

Dolga leta so direktorje imenovalе občine, medtem ko je ustava l. 1963 prenesla to pravico na delavski svet, dasi ta delavski svet izbira le izmed kandidatov, ki jih imenuje komisija, polovico članov, katere postavljajo razni državni organi (43). Direktor je imenovan za štiri leta, a mora

nato doseči novo imenovanje, zaradi česar je njegov položaj manj varen kot položaj ostalih članov podjetja (128). Zaradi te situacije morajo direktorji predvsem gojiti dobre odnose do oblasti in partije in do delavcev, ki imajo sedaj vsaj zakonsko možnost, da odklonijo njihovo postavitve. Toda birokrati poskušajo preskrbeti za svoje kolege-birokrate s tem, da jih vsilijo raznim podjetjem. In vsak direktor večjega podjetja mora nujno imeti močno zaslombo, če zaradi ničesar drugega, že zato, da se lahko prebije skozi blodnjak pravnih norm, ki se neprestano spreminjajo, s tem, da jih preprosto krši, če ne gre drugače, a da se kljub temu obdrži (4).

Ne glede na vse to je mesto direktorjev v jugoslovanski družbi precej bolj negotovo, kot bi se zdelo. V bodoči socialistični družbi, kakršno si zamišljajo nekateri v svojih vizijah, ne bo mesta za menedžerje ali podjetnike, ki bi se ločili od delavcev. Vsakdo bo opravljal različne poklice drugega za drugim (59, str. 22). Ta vizija je tako utopična, da je celo Kardelj izjavil, češ, kdor koli si domišlja, da jo bo mogoče uvesti kmalu in odpraviti nasprotje med umskim in ročnim delom, je „bodisi anarhist bodisi bedak“ (35A). Toda nekje v ozadju možganov ta utopična ideja ostaja in vpliva na sedanja zadržanja. Ne samo to, združuje se z idejo, ki še vedno prevladuje med jugoslovanskimi komunističnimi voditelji, da si velika večina delavcev lahko v najkrajšem času pridobi poklicno znanje in informiranost, ki sta potrebna za vodstvo v podjetjih (4). Nazadnje je sam Lenin dejal, da je največ, kar človek potrebuje, da bi lahko vodil podjetje, seštevanje, odštevanje, množenje in deljenje (52).

Ena izmed posledic tega precej zaničljivega pogleda o vodenju podjetij je, da imajo direktorje za nekakšne uzurpatorje in da je javno mnenje o njih negativno. Dejstvo, da jih v praksi ni mogoče odpraviti, jih dela samo toliko bolj nadležne. Tako stališče se tem laže širi, ker v jugoslovanski kulturi prevladuje splošno razpoloženje, sovražno do „poslovnih ljudi“. (105, str. 223-4). Direktorji lahko postanejo nadomestek za kapitaliste, kadar je treba najti grešne kozle, krive za vse težave. Ker je mogoče nanje pokazati telesno s prstom, so veliko bolj koristni kot strašilo, kakor abstraktna „birokracija“ (105, str. 225). V naslednjem oddelku bomo pokazali, kako sta jih vlada in

partija s pridom uporabili, da bi odvrnili kritiko od samih sebe. V Jugoslaviji mnogo bolj kot drugod vsako pomanjkljivost v produkciji valijo na tiste, ki produkcijo organizirajo in proizvajajo dobrine, medtem ko so oni, ki nikdar ne ganejo s prstom, temveč samo govorijo, vzvišeni nad kritiko.

Ne samo, da politiki nikdar ne ganejo s prstom, da bi kar koli proizvedli, so v Jugoslaviji neprestano tudi menedžerjem na poti. Družbeni inženirji, ideologi si neprestano izmišljajo „progressivno bolj progressivne ideje“ in razburkavajo gospodarsko življenje z vedno novimi zakoni in programi. Kot ta spis omenja na raznih mestih, enkrat podjetja združujejo, nato jih spet razstavljajo na „gospodarske enote“, nato spet v „temeljne organizacije združenega dela“, skratka ena reorganizacija sledi drugi in spravlja menedžerje v obup (4). Pogosto je njihova edina želja, da bi se mogli vrniti na kako mirno administrativno mesto, tako da velika večina pravi, da ne bi radi še naprej ostali menedžerji (105, str. 264).

Kljub njihovi jako važni vlogi direktorji niso ravno najboljše plačani. Za leto 1972 navaja Bajt kot povprečen dohodek direktorja 5500 dinarjev na mesec, kar je treba primerjati s splošnim jugoslovanskim povprečjem osebnega dohodka, ki je znašal 1500 dinarjev. V vzdušju, ki je nastalo v Jugoslaviji zaradi neprestanega poudarjanja „družbenega“ in „enakopravnega“, je nemogoče dobro plačevati za dobro delo. Jerovšek navaja primer (31, str. 232), ko je direktorju podelil nagrado 25.000 dinarjev delavski svet. Vlekli so ga pred sodišče in ga pogojno obsodili na pet mesecev in na povrnitev nagrade, dasi ni bilo jasno, ali je bila nagrada nezakonita ali ne — „Ni nam do tega, da bi imeli dosledno zakonitost“, dodaja Jerovšek. Noben primer ni znan, ko bi bil kak direktor kaznovan za to, ker je svoje podjetje spravil v konkurz. Tako je v jugoslovanskih pogojih narobe, če je človek uspešen in ga zato plačajo, vse pa je prav, če je neodgovoren in uniči svoje podjetje. Celo predsednik izvršnega sveta Bosne in Hercegovine je bil mnenja, da je lepo in prav, če koga motijo visoki dohodki, toda kaj naj potem rečemo o tistih, ki so dobro plačani in sploh nič ne delajo ali delajo precej manj, kot bi bilo v skladu s plačo. Zakaj nimamo tega za greh? (42A) Nekatera podjetja skušajo

stimulirati svoje menedžerje in strokovnjake s tem, da jih pošiljajo na „poslovna potovanja“.

Dvoumno zadržanje do direktorjev — ideološko podcenjevanje in praktična pomembnost — je vedlo do presenetljivih debat v časnikih. L. 1967 je Borba objavila serijo člankov o „direktorskem“ problemu pod naslovom „Direktor — kaj je to?“ (86A) Članki so bili na splošno naklonjeni direktorjem, toda komunistični voditelj Vlahović je imel kmalu zatem za potrebno, da poudari, da Zveza komunistov ni organizacija menedžerjev (102A).

Pod temi pogoji zanimanje za direktorska mesta ni bilo ravno pretirano. Ob ponovnih volitvah direktorjev tako l. 1966 kot l. 1970 je bilo komaj kaj več kandidatov kot razpisanih mest in kandidati so bili večinoma dosedanji direktorji (112A, 10A). Še več, direktorji so odstopali. Eden izmed vodilnih direktorjev je dejal, da je nemogoče voditi podjetja, če se pravila neprestano spreminjajo in če uspešne kaznujejo, medtem ko država brani lene (1A). Mesto direktorja preprosto ni dovolj privlačno (31, str. 238). Kot posledica so morali nastavljati ljudi, ki so docela neprimerni, pogosto celo obsojene goljufe (86B). Komunisti so oklevali med napadi na direktorje, da ne dajejo delavcem polnih pravic (na pr. Ali naj bo avtoriteta direktorja važnejša kot delavčeve ustavne pravice? — 104A), in njihovo obrambo (na pr. lažna demokracija — 16). Končno so spet predlagali, vsaj na področju Slovenske Zveze komunistov, naj Zveza spet odločilneje vpliva na nastavitve v delavskih organizacijah, tako da bi direktorji spet postali manj poslovni ljudje in bolj politični delavci. Po privatnih informacijah so v sedemdesetih letih iztislili s položajev večino že tedaj redkih direktorjev, ki niso člani Zveze komunistov.

Napadi se z direktorjev ponavadi razširijo tudi na poklicne strokovnjake, posebno inženirje raznih vrst. Očitajo jim „birokratsko-tehnokratsko, malomeščansko in uradniško prakso in tendence“, ker baje „izpodkopavajo moč delavcev in proizvodnega dela v imenu racionalnosti in poslovnega obnašanja, da bi zaščitili svoje lastne koristi in monopol“. Namesto da bi se predvsem zanimali za samo-upravljanje, le-to prepuščajo zastopnikom Zveze komunistov in sindikatov, medtem ko se sami ukvarjajo le s problemi gospodarjenja in

tehnologije (15, 9, 11, 54). Veliko govora je o znanju (14), toda v resnici so podjetja v rokah neukih (2A). Izgovor je pogosto, da objektivnih tehniških rešitev tako in tako ni in je zatorej vseeno, kdo podjetja vodi (10B). L. 1967 sta bili dve tretjini mest, za katere je bila predpisana kvalifikacija, zasedeni po ljudeh z nezadostnimi kvalifikacijami (in skušnjami), medtem ko je 62 odstotkov strokovnjakov delalo pod vodstvom ljudi, ki so imeli nižje kvalifikacije kot oni sami, tako da „je njihovo znanje ostalo neizkoriščeno“ (76A).

V Srbiji je l. 1965 od 92.000 strokovnjakov z višjo izobrazbo le 11 odstotkov delalo v proizvodnih organizacijah, ker bi bili tam slabše plačani, tako da so rajši delali v upravi (70). Kolikor so delavci imeli možnost, vplivati na plače, so ponavadi stiskali in niso hoteli nastaviti strokovnjakov, ker bi jih morali boljše plačati. Včasih so bili strokovnjaki tako slabo plačani, da so zapuščali celo velika podjetja. Univerzitetna in šolska izobrazba je bila včasih bolj ovira kot prednost, če je kdo iskal zaposlitev (11A). Tudi je l. 1969 bilo 907 diplomiranih inženirjev brez službe.

Opis o položaju menedžerjev in strokovnjakov ne kaže ravno na to, da bi bilo treba opozorila o „nevarnostih menedžerstva in tehnokracije“ jemati zelo resno.

2. 2 „Politiki“ in „poslovni ljudje“

Dasi je zelo tesen stik med politično hierarhijo in poslovnim vodstvom, so se komunistični voditelji stalno čutili ogrožene od tistih, ki so uspešno vodili podjetja. Za to sta možni dve razlagi: ena je, da menedžerj nujno izbere zase položaj moči in tako postane manj odvisen od politikov, pa tudi bolj nevaren; druga, ki je delno povezana s prvo, da življenje sili menedžerje, da se trudijo najti praktične rešitve, zaradi česar nehajo verjeti v Marxa in tako izpodkopavajo položaj političnih voditeljev.

Na začetku šestdesetih let so v Jugoslaviji začeli razlikovati med „politikami“ in „poslovnimi ljudmi“, kar je močno ujezilo vodstvo Zveze, ki je to razliko proglasila za „umetno“ (58).

Po Bajtovem mnenju politiki niso zupali menedžerjem, ker ti nujno morajo tekmovati z njimi za politični vpliv. Jerovšek je pa bil mnenja, da strah, ki so ga politične strukture čutile pred vplivom

tehnokracije, ni bil brez osnove (31, str. 237). Po Bajtu to nezaupanje obdobje pripelje do izbruhov antimenedžerizma, ko menedžerje — beseda sama ima prizvok — obtožujejo tehnokratizma, anti-samoupravljanja, nezakonitosti in podobnega (4). Poskušali so celo, te obtožbe utemeljiti znanstveno (104). Tehnokratizem so povezovali s etatizmom, t. j. stalinizmom, čeprav je pravo nasprotje stalinizma v večini pogledov. Trdili so, da eden in drugi nista verjela v „naš delavski razred“ kot glavni faktor „v naši socialistični družbi“ (103). Važen smoter politikov je bil, ohraniti delavski razred razdrobljen, to se pravi, ne dovoliti, da bi se začel zbirati okoli kogar koli, najmanj seveda okoli menedžerjev, čeprav komunističnih.

Obdobje ponovne volitve so, kot se zdi, uvedene z namenom, da menedžerji ne bi mogli dalj časa ostati v istem podjetju, čeprav bi bilo to potrebno, da bi podjetje uspelo. Beograjski lokalni politiki so na pr. vstavili „hitrejšo rotacijo“ v „samoupravni sporazum“, toda so bili takoj obtoženi, da hočejo na ta način pokoriti stare, izkušene menedžerje (26). Po drugi strani je l. 1969 novi predsednik vlade ponudil mesto v vladi enemu izmed vodilnih menedžerjev, a je ta iz načelnih razlogov odklonil.

Direktorji so vračali politikom milo za drago in so jih obtoževali, da znajo samo govoriti in da ne delajo nič. Poslovni ljudje niso hoteli biti samo podaljšana roka politikov (40). Razpoloženje med politikami in poslovnimi ljudmi je dobro zajeto v šali, objavljeni v Dnevniku 6. decembra 1970: „Človek bi še vse nekako prenesel, če ne bi bil (politik) spet prvi, ko gre za odpravljanje njegovih lastnih napak“.

Razumljivo je seveda, da je pragmatizem menedžerjev trn v peti ideologov: od treh prvotnih ciljev marksizma-leninizma — odprava zasebne lastnine na proizvodnih sredstvih, centralistično planiranje in prednost za proizvodnjo proizvodnih sredstev — je ostal samo prvi. Ostalih dveh niso samo opustili, marveč sta se izkazala za neizvedljiva in napačna. Ljudje so začeli dvomiti celo o tem, ali je zasebna lastnina dejansko glavni vir vsega zla. Bila je odpravljena, toda zlo je ostalo, med drugim zato, ker je moč prešla koncentrirano v roke politikov in je morda obstajala celo eksploatacija, saj so vsi poskusi, izdelati jasna pravila za razdeljevanje dohodka, propadli.

Partijski ideolog Kardelj je skušal po-

miriti dvome, ki so se vedno bolj širili, s tem, da je poudarjal „razredno stališče Zveze komunistov danes“ (34). Poskuse menedzerjev, da bi organizirali gospodarstvo na realistični osnovi, so opredeljevali kot „masovni vdor malomeščanske mentalitete“, ki mu je treba postaviti nasproti „lojalnost naši socialistični viziji“ (55). Trdili so, da ukvarjanje s perečimi problemi gospodarstva zakriva razredno bistvo političnega boja (45). Diskusije o marksistični teoriji so spet začele slediti druga drugi (74, 6). Zveza komunistov je bila prva, ki se je odločila, odvreči svoj monopol, toda ta ukrep niso pravilno razumeli. Ni ga mogoče izvesti preko noči in zameglila ga je „velika napaka, ki jo je zamislil Milovan Djilas“. Skratka, Zveza komunistov je hotela nazaj svojo vodilno vlogo (8).

L. 1968 so študentske demonstracije v Beogradu dale političnemu vodstvu priložnost, da se znese nad menedzerji in tehokrati (73). Razumljivo so pozabili, da so študentje napadali predvsem politike — rdečo aristokracijo — in samo na drugem mestu komunistične poslovne ljudi — rdečo buržoazijo — ter začeli s kampanjo proti temu, da bi „ljudje bogateli“. Komunistični forumi so eden za drugim napadali „bogastvo“ in ga pripisovali „zlorabam, neizpolnjevanju družbenih obvez, neučinkoviti davčni politiki, nepravilnemu razdeljevanju itd.“ (29). Vključili so v vse to še male podjetnike-obrtnike in podvzeli ukrepe za omejitev „bogastva“.

Ta kampanja je vsaj spočetka naletela na dober sprejem med prebivalstvom, saj je raziskava javnega mnenja pokazala, da je 70 odstotkov Jugoslovanov menilo, da je treba visoke dohodke v nekaterih strokah in podjetjih omejiti (25). Mnogi sociologi so se bali, da bodo taka stališča ogrozila uspeh reforme in preprečila stimulacijo za učinkovitejšo proizvodnjo (60). Nekateri med njimi so jih označili kot predindustrijsko miselnost, ki da je v direktnem nasprotju z obnašanjem, potrebnim za industrijski napredek (65). Predindustrijski človek se ne zanima za to, da bi stvari uspešno proizvedel, temveč za „pravico“ in „krivico“, za davke in dohodke. Njegov svet je statičen, brez sprememb, samo da ne razume vloge podjetnikov in strokovnjakov. Zaradi tega statičnega pogleda tudi o vsem sodi samo s svojega lastnega stališča in napačno sodi o željah drugih, kar vodi do absurd-

nih situacij glede tržiščne vrednosti. Predindustrijski človek se ne more pomiriti z razlikami med mnenji, temveč hoče poenoteno mišljenje in ravnanje. Taki nazori mu onemogočajo, da bi zares sprejel demokracijo in kompromis.

Zupanov poročila o raziskavanju egalitarnih tendenc v Jugoslaviji in prihaja do zaključka, da se ljudje dejansko „boje bogastva“ (105, str. 15). Pritisk javnosti v prid izenačenim dohodkom je tako močan, da vpliva celo na želje. Ljudje se boje delati, da bi bolje zaslužili, ker višje plače morejo privedi do ostrakizma (105, str. 70 in 269 ss.). To psihološko stanje preprečuje, da bi sistem tak, kakršen je bil z reformo zamišljen, deloval po svoji notranji logiki (105, str. 71), posebno ker je povzročilo tudi anarhično ekonomskih sankcij — ljudje morajo imeti različno moč in različno odgovornost, toda javno mnenje sili k izenačevanju dohodkov (105, str. 168).

Razlogi za tako razpoloženje jugoslovanskega prebivalstva bi utegnili biti, po eni strani, tradicionalno okolje (105, str. 14, in zgoraj), po drugi strani pa splošni ideološki trend po vsem svetu, ki preprečuje, da bi tržiščno gospodarstvo, ki se je doslej izkazalo kot edino, ki funkcionira, v celoti delovalo. Zupanov trdi, da je v Jugoslaviji „gospodarskega človeka“ nadomestil „ideološki človek“ (105, str. 89). Oba sta abstrakcija, toda drugi je idealni simbol, na katerem ni mogoče osnovati nobenega gospodarskega sistema.

Korak jugoslovanskih oblastnikov v smeri egalitarizma je presenetljiv, ker so klasiki marksizma-leninizma vedno imeli egalitarizem, ki gre preko ukinitve privatne lastnine na proizvodjalnih sredstvih, za malomeščanski predsodek (17). Seveda komunistični voditelji egalitarizma niso uporabili za same sebe. Posebno predsednik Tito še naprej — dasi so ga študenti krstili za „rdečega princa“ — živi v svojih številnih luksuznih rezidencah prav kakor drugi politični voditelji, le da je njihov luksuz zmernejši. Človek jim vsega tega ne bi zavidal — politično delo je vsekakor zadosti važno, da bi moralo biti dobro plačano — če bi le vodili državne posle, ne da bi spet zapadli v dogmatizem.

Pri tej stvari se je vendar treba čuditi eni stvari, t. j. da komaj kdaj med vsem tem govorjenjem o neenakosti omenjajo najbolj očitno neenakost. Po poluradnih podatkih (64) je bil l. 1973 povprečni

čisti osebni dohodek zaposlenih v družbenem sektorju okoli trikrat višji kot čisti osebni dohodek „povprečne“ osebe, zaposlene na družinski kmetiji (vštevši lastno porabo pridelka, toda izključivši dohodek od dela izven kmetije). Če dohodek kmetij od dela izven kmetije vnesemo v ta račun, čisti osebni dohodek kmetov še vedno ne preseže dveh tretjin čistega osebnega dohodka v družbenem sektorju (Glej Statistični godišnjak 1973, str. 161). Tako privatna kmečka gospodarstva, na katerih še vedno živi več kot polovica prebivalstva, namerno zapostavljajo.

Mnogo ukrepov je bilo podvzetih in izjav podanih z namenom, ukiniti neenakosti, kar je vse skupaj doseglo višek l. 1972 v Zaključkih Zvezne skupščine o Nalogah za preprečevanja in ukinitve družbeno neupravičenih socialnih razlik (132). Ti zaključki so morali marsikoga razočarati, saj so socialne razlike, potem ko so omenili nezakonita dejanja, povezali z nedodelanostjo gospodarskega sistema, neizenačenimi poslovnimi pogoji, težavami z zaposlovanjem in nezadostno urejenimi razmerami v organizacijah združenega dela. Izboljšava naj bi prišla s spremembami v gospodarskem sistemu, s pogodbnimi o politiki osebnih dohodkov, z revizijo odnosov in davčne politike in z bolj učinkovitim ugotavljanjem izvorov lastnine. Določbe o zunanje-trgovinskih zastopnikih in o statusu trgovskih potnikov so bile podvržene ostri kritiki, kar je razumljivo spričo dejstva, da je važnost trgovine še vedno nerazumljiva jugoslovanskim komunističnim voditeljem. Tradicionalni človek ne razume, da ni dovolj, stvari proizvesti, marveč da morajo tudi priti na mesto, kjer je po njih povpraševanje. Morajo biti „družbeno potrebne“, kakor se je izrazil Marx, da sploh imajo vrednost.

Zatiranje bogastva se je skoncentriralo na vikend-hiše (73), ki jih je bilo v vsej Jugoslaviji okoli 43.000, od tega jih je 72 odstotkov imelo samo enega ali dva prostora, a 40 odstotkov jih je bilo brez elektrike in vodovoda, medtem ko jih 15 odstotkov ni imelo sploh nobenih naprav (121). Izvor bogastva so posebne komisije raziskovale na dolgo in široko (125, 129). Prebivalstvo so vabili, naj bi pri tem pomagalo, najbrž s tem, da bi denunciralo možne žrtve. Ni bilo povsem jasno, kaj so pravzaprav raziskovali: ali nezakonito, ali zakonito „prisvajanje“ imovine, ali oboje. V vsakem primeru so bili ljudje

razburjeni, in sicer toliko bolj, ker je trajalo leta, da so formulirali jasno politiko o socialni diferenciaciji (128). Medtem je Ekonomska politika poročala 6. marca 1972, da so v Beogradu komisije družbeno-političnih organizacij začele hoditi po stanovanjih in zasliševati državljane o izvoru česar koli vrednega, s čimer so očitno hotele nezakonito „pospeševati“ družbeno pravičnost (126). Resignirani komentar je bil: že spet plačujemo davek politični kampanji.

Podobno so začele obtožbe o prevarah, poneverbah in kraji leteti na vse strani. Časniških naslovov kot „Kdo krade?“ (Tanjug iz Zagreba — 94), „Spoštovani gojluji“ (Tanjug iz Niša — 95) in „Za poštenost gre“ (114) ni manjkalo. Menedžerje so vlačili pred sodišča po vsej državi. „Krivi, toda ne po kazenskem zakoniku“. Je poročal Dnevnik 18. oktobra 1972 o skupini direktorjev industrijskega kombinata Konus in obžaloval, da „neupravičeno bogastvo“ ni kaznivo dejanje. Obenem davčna uprava ni zmagovala svojih nalog, ker so nekateri davčni inšpektorji „komaj vedeli, kako držati svinčnik“ (116). Končno je l. 1972 komunistični voditelj Jure Bilič pozval k zmernosti, ker je bilo toliko govora o kraji, korupciji itd., da je Jugoslavija vedno bolj videti kot dežela razbojnikov (7).

Popuščanje je postalo potrebno takoj po začetku kampanje proti bogastvu. Že maja 1968 so komunistični voditelji začeli svariti proti „uravnalovki“ kot povratku k državnemu intervencionizmu (44). Nekaj kasneje je sam Kardelj (35) predlagal, naj bi jasno razlikovali med socialnimi razlikami in socialno diferenciacijo v starem smislu. Le-ta da je posledica „raznih ostankov razredne družbe in etatičnih elementov v novi družbi“, medtem ko so socialne razlike le posledica delitve po delu. Socialne razlike naj bi bile racionalne, ker vzpodbujajo produktivnejše in kvalitetnejše delo. „Ne moremo zmanjšati visokih osebnih dohodkov, če izhajajo iz dela, moramo se pa potruditi za zboljšanje učinkovitosti, ki bo omogočila, da povečamo nizke osebne dohodke“, je razložil Kardelj.

Na nesrečo nihče ni verjel, da imajo zelo visoki dohodki veliko opraviti z delom, medtem ko so mnogi bili prepričani, da so posledica politične moči. Neki direktor je najbrž govoril v imenu mnogih, ko je dejal (51), da je v mnogih primerih življenje ugodno za tiste, ki malo delajo in

nosijo še manj odgovornosti. „Manj in manj napora posvečamo organiziranju produkcije in reševanju poslovnih problemov, in več in več temu, da bi z intervencijami dosegli ugodne sporazume v različnih državah in družbenih telesih,“ je dejal ta direktor. Razlika med organizatorji in govorniki je postala ustaljena in tako v Jugoslaviji kot drugod se govorniki na vse kriplje borijo, da bi zmagali nad organizatorji. (81)

L. 1971 je Kardelj ponovil svoje staro opozorilo (35A), da bi pretirani egalitarizem pomenil ukinitvev tržnega gospodarstva in povratek k državnemu administrativnemu sistemu. Zato se je treba izogibati utvaram, lovu na čarovnice in demagogiji. Makedonski voditelj Kiro Gligorov je še prej razložil (20), da imajo ljudje nizke dohodke zato, ker je država neučinkovita in nima kaj deliti: egalitaristične tendence bodo ohranile prav to — nizke dohodke. Tito je tudi skušal omiliti egalitaristično vnetje z izjavo, da ima vsakogar, ki dela v tovarni — očitno tudi okleветane direktorje — za delavski razred (127).

Če se človek nekoliko poglobi v to zadevo, se pokaže, da je bila egalitaristična kampanja vihar v kozarcu vode. Zgornja izjava Gligorova podčrtava očitno dejstvo, da dohodki v Jugoslaviji niso nizki, ker je delitev zgrešena, temveč ker je učinkovitost zelo nizka. Glavna naloga naj bi torej bila izboljšati učinkovitost, kakor je to skušal storiti reformirani jugoslovanski sistem. Namesto tega se je, kot se je pritožila Ekonomska politika 14. februarja 1972, začel vsestranski napad prav na ta sistem in zaradi nekaj desetih vikend-hišic so Jugoslovonom zatrjevali, da jih bogati kradejo in da naj bi vsi kontrolirali drug drugega kot policajji (122). Nekateri ljudje bi bili radi obrnili pozornost ljudstva od produkcije na to, „da bi pregledovali žepke drugih“ (100).

Raziskovalno delo, ki so ga financirali sindikat in ga je vodil Berislav Sefer, je kmalu pokazalo, da bi prerazdelitev 18 odstotkov narodnega dohodka lahko popolnoma izenačila vse dohodke (30). Kardelj je zatrjeval, da bi vsakdo pridobil le 18 dinarjev na mesec, če bi vsem vzeli vse, kar zaslužijo preko 2.000 dinarjev na mesec (13). Raziskovanje, kakšna je delitev v resnici, je bilo velik korak naprej, kajti prej so obtožbe o „bogastvu“ letele na vse strani, dasi sploh ni bilo nobenih podatkov (100, 124). Končno se je poka-

zalo, da je v Sloveniji razpon med povprečnimi zasluži nekvalificiranih delavcev in strokovnjakov 1:2,8 in da se ta razpon ne spreminja: narasel je od 1:2,76 na 2,81 v osmih letih. Razpon med najvišjimi in najnižjimi dohodki v Sloveniji je znašal 1:12, ali če ga vzamemo na člana družine 1:25 (100). Ta razpon 1:2,81 je mogoče primerjati z razponi 1:5 v Franciji, 1:4,3 na Danskem, 1:3,5 v Britaniji, 1:2,4 na Norveškem in 1:1,9 v Zahodni Nemčiji, toda pristaviti je treba, da so mednarodne primerjave vedno tvegane zaradi različnih statističnih metod. Za Vzhodno Evropo so podatki (po jugoslovanskem mnenju) manj zanesljivi, vendar je verjetno, da je sovjetski razpon nekako 1:4 ali celo 1:6. To je bil odgovor „birokratom“, ki so skušali dokazati, da so se socialne razlike poglobile z reformo, medtem ko ni bilo malo znakov, da so se verjetno zmanjšale. Resnični oškodovanci so kmetje, katerih gospodarstva na splošno zaslužijo eno tretjino manj kot delavska gospodinjstva (13). Egalitaristična kampanja ne more prinesiti ničesar, samo lahko zavre industrijski razvoj. Kar je potrebno, je nov rod samo-upravljalcev, ki bodo kazali iniciativo in bodo pripravljeni nositi vsaj nekaj rizika (63). Morda, je dodala Ekonomska politika od 28. 2. 1972, bi bilo tudi pravičnejše, če bi spet obdavčili dobičke namesto dohodkov (124).

Raziskovanje neenakosti je prineslo nepričakovane rezultate, ki so komunistom škodljivi, dasi so raziskavo opravljali ljudje, ki so bili dobri marksisti, vsaj ko so se dela lotili. Delo so večinoma opravili v Sloveniji, kar so priznavali celo hrvaški časnikarji (99).

Marksistični filozof Saksida je menda začel raziskovanje socialne stratifikacije v sredini šestdesetih let. Prišel je do predhodnega zaključka, da za razumevanje pojava socialnih „strat“ ni zadosti, če vzamemo kot osnovo lastnino na proizvodnih sredstvih, ki je v socialistični družbi tako in tako malenkosten faktor, temveč da je treba razmotriti porazdelitev moči, dohodka, porabe in socialni status (81). Kasneje so drugi dodali še imovino (trajna potrošna sredstva) in šolanje (21), medtem ko bi bilo verjetno prav, če bi vključili tudi inteligenco in rodbinske zveze. Človek lahko razume tiste marksiste, ki so trdili, da je taka teorija „stratifikacije“ praktično anti-marksistična, ker teoretično zanika obstoj dej-

lavskega razreda (21A). Toda iskanje definicije „delavskega razreda“ na posvetovanju jugoslovanskih sociologov je mejilo na srednjeveške disputacije med sholastiki. Kljub temu je dokončno razbilo vse trditve, da odprava zasebne lastnine na proizvodjalnih sredstvih vse uredi, tako da sploh ni več nobenih problemov razer mogoče nekaterih prehodnih in začasnih. To velja še toliko bolj, ako se obenem pokaže, kot se je pokazalo v Jugoslaviji, da je privatna lastnina lahko zelo koristna ustanova, kadar gre za upravljanje imovine, sprejemanje rizika, odgovornosti in podobnega.

Pojem „politične moči“ je spet prišel v ospredje. Kjer je politična moč absolutna, imajo politiki v rokah tudi vse materialne prednosti in lahko ne samo „prisvajajo“ kar koli hočejo, temveč lahko zadoščajo svojim najneumnejšim fantazijam. (Primer, ki ga omenja Goričar, navaja Tovič (99). V Jugoslaviji moč ni več absolutna, toda je še vedno zadostna, da lahko skupina, ki ima oblast, od tega vleče dobiček: dve tretjini partijcev imajo dohodke nad povprečjem. Toda visoki dohodki sami po sebi ne dajejo veliko varnosti, ker jih ljudje dobivajo le, dokler to dovoljujejo politični voditelji; dokaz — kampanja za tako imenovano enakost sama. Niti ne prinaša varnosti samoupravljanje ali neposredna demokracija, ker atomizira prebivalstvo, ki se ne more organizirati proti oblastnikom kot opozicija (5). Možnost take organizacije more prinesiti le predstavniška demokracija in pluralizem.

Kot navaja Tovič (99), je prišel Stane Saksida do sklepa, da je družbena mobilnost v Jugoslaviji minimalna. Seveda se je podoba družbe takoj po vojni, oziroma boljše rečeno, takoj po revoluciji, spremenila, toda družbeni položaj se je najbolj spremenil v prilog tistim, ki so postali člani partije po vojni, nato tistim, ki so bili člani partije že pred vojno, manj tistim, ki so sodelovali v osvobodilni vojni, ne da bi postali komunisti, in sploh ne za široko maso. Seveda pa so se novi oblastniki dvignili visoko nad maso.

Sedaj branijo svoje položaje in postavljajo kitajske zidove okoli sebe. Tisti iz najvišjega razreda imajo stike samo med seboj, včasih tudi z otroki staršev srednjega razreda, toda nikdar z otroki iz najnižjega razreda. V Sloveniji so 75 odstotkov vsega prebivalstva ročni delavci. Kljub

temu pripada tej skupini komaj 40 odstotkov otrok v osemletkah, 18 odstotkov v srednji soli in 16 odstotkov v višji soli. V slovenskem parlamentu je bil l. 1971 en sam delavec, kar je 0,3 odstotka celotnega članstva, medtem ko je 71,2 odstotka članov pripadalo „vodilnemu osebju“. Seveda je „vodilno osebje“ del Marxovega delavskega razreda, toda kot pravi neki partijski dokument, so nastala nasprotja med različnimi deli delavskega razreda, tako da bi ravno morala biti avantgardna naloga Zveze komunistov v tem, da ta nasprotja premaga.

Slovenski komunist Janko Hafner je k temu pripomnil (navedeno v 99):

Mnogi stani, pa tudi nekateri mladši komunisti so sedaj spoznali, da ne uživajo po tolikih letih dela nobene podpore: več med delavci. Ne govorijo več istega jezika — ali, rečeno bolj točno, nimajo več istih interesov.

2. 3. Nova levica

Kot rečeno, je zahteva po večji enakosti izvirala od študentov, ki je nanje vplivala tako imenovana nova levica. Toda neki domnevni član nove levice je po drugi strani trdil, da je „levičarska“ demagogija pogosto dobrodošla diverzija, ki se je lahko karizmatični voditelji poslužil, da bi od sebe odvrgnil nevarnosti liberalizacije, katero je sam sprožil, in sicer tako, da sam prevzame gesla in se postavi na čelo kampanje za egalitarizem (89). Nova levica v Jugoslaviji se je v glavnem zbirala okoli skupine univerzitetnih docentov, zbrane ob zagrebškem dvomesečniku Praxis, ki ga je izdajalo Hrvatsko filozofsko društvo. Vendar ni mogoče preprosto imeti vsakogar, ki je pisal v to revijo ali celo bil član njenega uredniškega odbora, za novega levičarja, vsaj ne v smislu, v katerem to besedo navadno razumemo. Tako po mojem mnenju ni mogoče označiti za novega levičarja Veljka Rusa, dasi je bil član uredništva, ter ga celo jugoslovanske oblasti niso nikdar tako označile, niti ne, ko so ga preganjale.

Jedro nove levice okoli Praxis je pod močnim vplivom idej nove levice kakršne krožijo v Severni Ameriki in Zahodni Evropi*. Tu bomo skušali prikazati njihovo glavno tendenco na temelju angleške knji-

* Kratek opis teh idej je v dodatku k 84.

ge Sodobni Marx izpod peresa beograjskega profesorja Mihaila Markovića in objavljene v Britaniji pri Rusell Foundation, katere uredniki očitno občutijo simpatijo do teh idej. Kljub temu je treba poudariti, da je Marković le eden izmed jugoslovanskih novih levičarjev in da se z njegovimi idejami morda ne bi docela skladali, dasi so jim njihove lastne ideje podobne.

Skupina kot celota je ujeta med željo, da ostane marksistična, in željo, da se bori za večjo svobodo (Glej posebno 89). Ta dvojna vizija jih vodi do precej čudnega mešanega mišljenja. Ker branijo celovitost marksizma, se včasih obnašajo, kot da razvoja v Jugoslaviji sploh niso doživeli. Še bolj čudni so zaradi primesi nemške filozofije, kakor jo je Marcuse nadalje razvil v Kaliforniji za študente, ki se jim predobro godi.

Nasprotovati „uporabništvu“ (57, str. 89) in gospodarski učinkovitosti (str. 213), ima morda kak smisel v Berkeleyu, v Beogradu prav gotovo ne, da o Skopju in Titogradu sploh ne govorimo. Še bolj presenetljive so trditve o „lažnih potrebah“ (str. 98), posebno ker mora nekdo odločiti o tem, kaj ljudje potrebujejo, če sami tega niso sposobni, ker jim kompanije lahko vsilijo umetne potrebe in se tega niti ne zavedajo. To je kaj malo v skladu z glavnim načelom Jugoslovanske nove levice, da namreč morajo „ljudje sami odločiti o vseh zadevah splošnega pomena“ (str. 211).

Kar je še slabše, bralec Markovića naleti na stare marksistične fraze o tem, da je treba proizvajati za človeške potrebe in ne za profit (str. 212), kot da skušnje Vzhodne Evrope ne bi bile pokazale v zadostni meri vsem, ki se jim ljubi stvar preučiti, da je zelo težko, proizvajati za človeške potrebe, če ni tržišča. Na tržišču je pa dobiček glavni pokazatelj.

Toda za Markovića in njegove prijatelje doma in po svetu je trg preklet. Dejansko sta ameriška profesorja Noam Chomsky in Robert Cohen (str. XII) podprla Markovića s tem, da sta se pridružila njegovim obtožbam proti reformam, ki so baje pripeljale Jugoslavijo nazaj „k modelu laissez-faire iz 19. stoletja“. Vikend-hišice so postale primer za „špekulacijo z zemljo“. Zal različni profesorji z nove levice nimajo dovolj pojma o ekonomiji, pa tudi ne o Jugoslaviji, da bi mogli predlagati alternativne rešitve. Marković sam si je na

jasnem o tem, da morajo samoupravljalci v podjetju „sodelovati z drugimi enotami v sistemu in uskladiti svoje interese z njihovimi“ (str. 214). Toda ni si na jasnem o tem, da sta samo dve možnosti za koordinacijo podjetij: diktat države ali sporazum med enotami. To drugo pa je prav tisto prekleto tržišče.

Markovićeve zahteve, da mora vsakdo imeti pravico sodelovanja pri družbenem odločanju (str. 214), more seveda pomeniti le, da morajo vsi ljudje upravljati z državo in podjetji. Smiselno je, da upravljajo državo, ker je v politiki predvsem nujno, ugotoviti smotre, smotri pa se ugotavljajo z vrednostnimi sodbami, ki jih ni mogoče logično izvesti, tako da je glasovanje edini sistem, po katerem moremo priti do njih, če naj ne sprejmemo samovolje.

Toda politična demokracija je nekaj povsem drugega, kot če prenesemo ta postopek na podjetja. Podjetja imajo mnogo bolj jasno določene smotre — so proizvajalne enote, katerih namen je proizvajati dobrine, ki jih ljudje potrebujejo, in sicer proizvajati čim ceneje. Nobenega glasovanja ni treba, da ugotovimo ta smoter, medtem ko je njegova izvedba odvisna od „novih ekzaktnih metod poslovnega ugotavljanja“ (str. 2) in ne od brezkončnega govoričenja. Nedvomno naj bi delavci sodelovali pri odločanju o tem, pod kakšnimi pogoji delajo, toda niti v tem pogledu niso podjetja „avtonomne samoupravne celice“ (str. 193). Če si delavci v kakem podjetju zagotove preveč ugodne pogoje zase kot proizvajalce, bodo imeli manj kot porabniki. In če nekatera podjetja skušajo doseči boljše delovne pogoje kot druga, potem se bodo delavci v drugih podjetjih čutili „eksploitrane“.

Jugoslovansko izkustvo in praksa sta pokazala vse to, toda nova levica preprosto ignorira te nauke iz preteklosti in se še naprej ukvarja z besedno razlago 100 let starih Marksovih tekstov. S tem je pomagala dogmatikom v vladi, da so speljali debato o reformah na stranski tir brezplodnih debat o enakosti, namesto da bi se lotili resničnih problemov, ki so jih plast za plastjo odkrili sociologi, „liberalni tehnokrati“ ali „tehnokratski liberali“.

Nadaljnji razlog za zmešnjavo je pojem „odtujitve“, ki se je pojavil, ko so odkrili neke še neznane spise mladega Marxa, in ki se ga je nato polastila zahodna nova levica, medtem ko so ga jugoslovanski novi levičarji vpeljali v debato o

reformi. Stara levica tega pojma ni uporabljala, toda Kardelj na pr. je bil prisiljen se sedaj z njim ukvarjati.

Po razlagi Mihajla Markoviča je odtujitev (dejstvo, da posamezen delavec ne proizvaja več celotnega proizvoda, temveč samo sestavne dele in da sam ne upravlja več svoje lastne dejavnosti s tem, da bi sam ustanovil delavnico in prodajal svoje izdelke) posledica I) delitve dela, II) akumulacije presežnega proizvoda, III) nastanek institucij, ki imajo namen, da se brigajo za splošne družbene interese in IV) vedno večja razdalja med potrebami posameznika in potrebami družbe (str. 210). Če naj to jemljemo resno, je treba povedati, da bo morala odprava odtujitve počakati, da „se poklicno delo zmanjša na minimum“ (str. 89), to bo trajalo zelo dolgo, posebno ker so navedeni vzroki odtujitve prav tiste značilnosti današnjega sistema, ki mu dajejo produktivnost.

Kolikor ima odtujitev politično razsežnost, bo tudi morala ostati, saj posameznik ni nič manj kolesček v ogromnem kolesju, če parlament preimenujemo v zbornico samoupravljalcev.

Celo o privrženosti nove levice enakosti je mogoče sumiti. Markovič podčrtava, da Marx ni bil za „radikalni egalitarizem“, temveč samo za „odpravo razrednega izkoriščanja“, kot se kaže „v blagovni proizvodnji in tržišču kot regulatorju produkcije“ (str. 130). Elita duha, elita „kritične zavesti“ (str. 133), z drugimi besedami, elita univerzitetnih profesorjev, je „tista oblika neenakosti, ki ne obremenjuje človeških odnosov, ki nikogar ne ponižuje ki je prej koristna kot nevarna družbi“ (str. 133). Treba je kaznovati organizatorje, govorniki pa naj prevzamejo vse v svoje roke.

Končno tudi svoboda ni ravno visoko na seznamu nove levice. Ob koncu l. 1971 je Markovič napadel jugoslovansko reformo, češ da je razširila svobodo na račun „socialističnih pridobitev“, ne da bi povedal, kakšne socialistične pridobitve so se po poti k reformam izgubile. Toda v praksi so bili novi levičarji morda bolj demokratsko usmerjeni.

Je še druga neskladnost med besedami in dejanji jugoslovanske nove levice. Medtem ko zagovarjajo, naj bi delavci samoupravljali vse, so njihovi pristaši predvsem med študenti, kakor zahodna nova levica tudi teoretično zahteva, ker je obupala nad pomeščanjenim delavskim razredom in za-

to hoče, naj bi v revolucijo šli pod vodstvom študentov. Uradno komunistično vodstvo jih je v tem pogledu ujelo — očitalo jim je, da imajo do delavskega razreda misijonski in klikarski odnos (101). Novi levičarji so po mnenju uradnih komunistov „navidezno revolucionarni spogledljivci“, ki hočejo učiti tiste, ki so se prekalili v boju za dohodke podjetij, o tem, kako naj razdeljujejo v skladu z delom, medtem ko oni sami dobro žive in prejemaajo plače iz proračuna (2).

2. 4 Revolt študentov

Kljub temu, da je nova levica skoncentrirana na univerzah in med študenti, je težko reči, ali je prav njen vpliv pripravil študente do tega, da so 1968 revoltirali. Nemir je med študenti vladal že precej časa, toda do izbruha je prišlo v nedeljo, 2. junija 1968. Očitno je ta izbruh ime! nekakšno zvezo tudi z dogajanjem v Franciji in Nemčiji v mesecih pred tem. Študentje so se spopadli z milico — bilo je okoli 100 ranjenih — in so korakali na Beograd, toda na poti jih je zaustavil večji obrambni oddelek (108).

Kaj so pravzaprav študentje hoteli, ni lahko reči. Po prvih časnikarskih poročilih so vzklikali po „svobodi tiska in demonstracij“ in zahtevali „delo“ zase, toda istočasno so izražali svojo vdanost Titu in partiji. Kasneje je univerzitetni odbor Zveze študentov na Beograjski univerzi (111) sprejel akcijski program, toda ni mogoče ugotoviti, do kakšne mere je bil ta program res izraz želja študentov samih. Taktika komunističnih funkcionarjev je bila premetena kot le kdaj: uspeli so se infiltrirati v študentske vrste, poistovetili so se s študentskim nezadovoljstvom in končno prevzeli celotno gibanje.

Ko so sprejemali akcijski program, so bile študentske zahteve že predrugačene, da so ustrezale nadaljnji manipulaciji. Poleg zahtev, ki so se naravnost nanašale na univerze, naj bi več študentov sprejeli izmed otrok delavcev in kmetov, je akcijski program vseboval tudi zahteve, naj bo ukinjena družbena neenakost, naj najdejo rešitev za vprašanje nezaposlenosti, posebno za problem nezaposlenosti med diplomiranci, in naj bi se samoupravljanje pospešeno razvijalo.

Akcijski program ni več omenjal „resnične demokracije“ ali „demokracije Zve-

ze komunistov“, o čemer je še poročala Borba 4. junija 1968 (108). Nato so govorila poročila o tem, da so „provokatorji“ vtihočapili nesprejemljiva gesla v študentske vrste, medtem ko so bili vsi študenti dejansko za program Zveze komunistov, samo neučakani, ker so želeli, naj bi ta program hitreje izvedli. Ne glede na to, je bilo končno potrebno, da „milica brani demokracijo“ (110). Borba je pisala, da je lahko končni rezultat nedemokratskih nemirov samo protirevolucija ali vlada trde roke.

Delavski kolektivi so morali na pomoč — izražali so simpatije za študente — ki so bili tako in tako otroci vodilnih komunistov — toda tudi obsojali „nerede“ (109). Zelo so poudarjali očitno nasprotje med študentskimi zahtevami po „samoupravljanju od vrha do tal“ in njihovim vztrajanjem na tem, da je treba predpisati podjetjem, koliko praktikantov morajo zaposliti, da bi na ta način strli njihov odpor proti nameščanju kvalificiranih ljudi. Sprejet je bil zakon o obveznem sprejemanju diplomirancev na delo. Istočasno so sindikati zabičevali študentom, da morajo nazaj na študij in da naj „snamejo z univerzitetnih zgradb reakcionarna gesla, ki so jih razobesili“ (87). Medtem ko so študentje trdili o sebi, da so delavci, so časniki tiskali besedo študentska „stavka“ pod narekovaji.

Končno se spregovoril Tito kak teden po začetku revolte. Prav kakor de Gaulle francoskim naseljencem v Alžiru je dejal študentom: „Razumel sem vas“ (96). Nato je obtožil različne struje od najbolj reakcionarnih do pristašev Mao Ce-tunga, da so pošteno mladino pokvarili in zapeljali. Skoro z veseljem je pozdravil študentsko zahtevo, da je treba zapreti „privatne tovarne“, čeprav jih je malo pred tem hvalil. Nastopil je tudi proti „ogromnemu razponu v mezdah“.

Toda nato je tudi dejal, da ni mogoče stvari preprosto vsiliti delavskemu razredu, kar je bila točka, ki jo je povzel tudi uvodnik Borbe, v kateri je bil njegov govor tiskan (112). Ta uvodnik je zavrnil „vse tiste državljane, ki vzdigujejo prah in javno izvajajo pritisk v upanju, da bodo vodilni pritekli izpolnjevati njihove želje. V samoupravljanju ni mogoče ničesar vsiliti od zgoraj, vsaka rešitev mora iti po samoupravljalni poti.“ Tako se je vodstvo spretno skrivalo za samoupravljanje, ko so stvari postale kožljive.

Kljub temu taktičnemu uspehu so bili uradni krogi presenečeni nad podtajnimi letaki (10), ki so zahtevali konec svojevoljnosti Zveze komunistov in napadali „demokracijo, samoupravljalne ustanove in državljanske pravice“ v imenu „abstraktne demokracije in abstraktnih državljanskih pravic“, z drugimi besedami, v imenu liberalne demokracije. Nemogoče je vedeti, kako reprezentativen je ta letak bil. Edino, kar je gotovo, je, da je jugoslovanska mladina globoko razočarana, toda svojega idealizma ne more usmeriti nikamor, ker komunisti preprečujejo, da bi kdor koli mogel razložiti, kaj se godi, in nakazati novo smer. Pri neki raziskavi javnega mnenja (130), je mlad Jugoslovani dejal: „Mi danes nimamo idealov, toda mislimo, da mladi ljudje ideale potrebujejo.“ Drugi so izjavljali, da je socializem lepa teorija, vendar se ne bo nikdar uresničil, nadalje, da partija z mladimi nima stika in da ljudje vanjo vstopajo samo, da bi napravili kariero. Po študentskem uporu v Beogradu se je nemir nadaljeval in dosegel višek, ko so zagrebški študentje podprli hrvatske nacionalistične zahteve novembra 1971 in ko so se beograjski študentje navduševali za novelevičarske profesorje, ko so bili ti suspendirani februarja 1975.

Predsednik Tito je zaključil svoj govor po beograjskih neredih z izjavo: „Če nisem več sposoben, reševati teh problemov, ne smem več ostati na svojem mestu.“ Tito pač teh problemov ne bi nikdar mogel razrešiti, ker nihče ne more izpolniti komunističnih obljub, kakor so se študentje pritoževali. Toda predsednik Tito je pač mogel zatreti vse probleme s tem, da je obrnil kolo nazaj k vladi trde roke, kar je začel l. 1969 najbrž prav zaradi študentskih nemirov in zaradi dogodkov na Čehoslovaškem, ki so pokazali, kam bi liberalni razvoj končno privedel komunistično partijo. Tito problemov ni mogel rešiti, je pa skušal obnoviti oblast komunistov v državi. Oblast je postala sama sebi namen.

Ta razprava je prevod poglavja iz angleške knjige, ki jo pripravlja pisec — Gospodarske reforme v jugoslovanski industriji —, in bo izšla pri Oxford University Press v letu 1976.

VIRI:

- 1 Arzenskek, V., Motivacijska struktura zaposlenih, Teorija in praksa 2/1971.
- 1A Atelsek, I., Atelsek o svojem odstopu, Delo 11. 8. 1973.
- 2 Bajec, M., Nova levica, Borba 8. 6. 1968.
- 2A Bajec, M., V rokah nekih proizvajalcev, Borba 13. 5. 1966.
- 3 Bajt, A., Delitev dohodka pod delavskim samoupravljanjem v Jugoslaviji, v Ross, A. M., Industrial relations and economic development, London 1966.
- 4 Bajt, A., Stimuliranje menedžerjev v Jugoslaviji, CESES seminar, Ermenonville 1972.
- 5 Benson, L., Trziščni socializem in razredna struktura: ročni delavci in menedžerska moč v jugoslovanskem podjetju, v Parkin, P., urednik, The Social analysis of class structure, London 1974.
- 6 Bibič, A., Posvetovanje o marksistični teoriji, Naši razgledi 31. 8. 1973.
- 7 Bilič, J., Retuša, Ekonomska politika 31. 12. 1972.
- 8 Blažević, J., Vrniti vodilno politično vlogo Zvezi komunistov, Delo 29. 2. 1972.
- 9 Božič, P., Viri konflikta med delavci in tehokrati, Delo 10. 11. 1973.
- 10 Brkić, J., Kdo se skriva za tako imenovano „združeno študentsko mladino“, Borba 9. 6. 1968.
- 10A Brkić, J., Oseka direktorjev, Borba 27. 7. 1971.
- 10B Brkić, J., Strokovnjaška vest, Borba 11. 11. 1965.
- 11 Buković, I., Razlogi za nesporazume med producenti in strokovnimi službami.
- 11A Bulatović, N., Čim bolj nepismen, tem boljše plačan, Borba 18. 1. 1966.
- 12 Buvac, D., Utrujeni od sistema, Vjesnik 10. 1. 1970.
- 13 Buvac, D., Pravici je zadoščeno, Vjesnik 28. 2. 1970.
- 14 Černe, F., Samoupravljalci in znanje, Naši razgledi 20. 2. 1970.
- 15 Dolničar, B. in Vidic, I., Tehokrati na rešetku, Delo 12. 2. 1972.
- 16 Druzijanić, I., Lažna demokracija, Borba 21. 1. 1965.
- 17 Engels.
- 18 Furubotn, E. G. in Pejovich, S., Lastninske pravice in zadržanje podjetja v socialistični državi: primer Jugoslavije, Zeitschrift für Nationalökonomie 1970.
- 19 Furubotn, E. G. in Pejovich, S., Lastninske pravice, gospodarska decentralizacija in evolucija jugoslovanskega podjetja 1965-1972, The Journal of Law and Economics, 1973.
- 20 Kiri Gligorov, Družbene razlike — raz-
- 21 Goričar, J., Socialna diferenciacija, Naši razgledi 22. 10. 1971.
- 21A Goričar, Naši Razgledi 9. 3. 1973.
- 22 Grčar, S., Obnova sindikatov, Naši razgledi 6. 12. 1974.
- 23 Grozdanič, Državno samoupravljanje v Jugoslaviji, Jugoslovanski pregled 1969. str. 427.
- 24 Guzelj, I., Ustavitev dela so povzročili nizki osebni dohodki, Glas (Kranj) 19. 4. 1969.
- 25 Habjanič, M., Kaj pomeni reforma za različne ljudi, Vjesnik u srijedu 31. 1. 1967.
- 26 Ilič, Z., Uganka za direktorje, Delo 9. 7. 1972.
- 27 Izvršni odbor zveze komunistov Slovenije, Proti maličenju se je treba odločno boriti, Delo 2. 6. 1968.
- 28 Jarc, V., Stavka na Jesenicah, Delo 19. 4. 1969.
- 29 Javornik, A., Anomalije, Delo 9. 6. 1968.
- 30 Jerovšek, J., Uvod k poročilu „Konflikti v naši družbi“, Naši razgledi 23. 11. 1968.
- 31 Jerovšek, J., Industrijska sociologija, Maribor 1972.
- 32 Jerovšek, J., Pritožbeni postopek v delavskih organizacijah, Gledišta 7-8/1972.
- 33 Jezernik, M., Hierarhija motivacijskih faktorjev v industriji, Ljubljana 1966.
- 34 Kardelj, E., Razredni položaj Zveze komunistov danes, Delo 19. 10. 1969.
- 35 Kardelj, E., Kakšna socialna diferenciacija povzroča konflikte, Komunist 10. 1. 1970.
- 35A Kardelj, E., Ne zavijajmo problemov socialne diferenciacije v teoretično kopreno, Delo 19. 11. 1971.
- 36 Kardelj, E., intervju, Gre za splošno napad na samoupravljanje in demokracijo, Ekonomska politika 27. 12. 1971.
- 37 Kardelj, E., Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični družbi, Ljubljana 1972.
- 38 Kavčič, S., Razvojne možnosti Slovenije, Teorija in praksa 1968.
- 39 Kavčič, S., Kdo in zakaj širi glasove o našem samoupravnem sistemu, Borba 24. 7. 1971.
- 40 Kavčič, S., Delo 25. 8. 1971.
- 41 Kavčič, B., Kaj sindikati so in kaj niso?, Naši razgledi 24. 3. 1972.
- 42 Klančnik, G., Pismo Delu, Delo 22. 2. 1972.
- 42A Kosovac, D., Plačan, da nič ne dela, Ekonomska politika 17. 9. 1973.

- 43 Kratina, H., Pravni položaj direktorja podjetja v samoupravnem sistemu, Jugoslovanski pregled 1968, str. 137.
- 44 Kraigher, S., intervju, Uravnilovka pomeni povratek k državni intervenciji, Delo 7. 5. 1968.
- 45 Kraigher, S., intervju, Pereča gospodarska vprašanja skrivajo razredno bistvo političnih sporov, Delo 22. 4. 1972.
- 46 Kristan, Naši Razgledi 28. 5. 1971.
- 47 Kyovski, R. in drugi, Kolektivni delovni spori na področju SRS 1964-1968, Ljubljana 1968.
- 48 Lange, O. in Taylor, F. M., On the Economic Theory of Socialism, Minneapolis 1948.
- 49 Lascelles, David, Reformirana delavska kontrola, Financial Times 5. 7. 1974.
- 50 Lederer, Jugoslovani bodo dobili pravico do stavk, Observer 6. 4. 1975.
- 51 Levičnik, J., podpora za nesposobne — cvira za sposobne, Delo 25. 8. 1970.
- 52 Lenin.
- 53 Lukić, R., Avtoriteta v sedanjem sistemu, Gledišta 6-7/1966.
- 54 Lukić, R., Med birokracijo in tehnokracijo, Politika 16. 5. 1970.
- 55 Majer, Delo 14. 3. 1970.
- 56 Marković, Svoboda in planiranje, Praxis 1-2/1968.
- 57 Marković, M., The contemporary Marx, Nottingham 1974.
- 58 Marinković, S., „Politiki“ in „poslovni ljudje“, Borba 28. 3. 1965.
- 59 Marx, K. in Engels, F., The German Ideology, New York 1960.
- 60 M. K., Razlogi za izgube, Ekonomska politika 13. 5. 1968.
- 61 Mihačič, F., Kaj je razlog za (ne)zaupanje do samoupravljanja?, Delo 16. 7. 1971.
- 62 Možina, S., Zanimanje samoupravljalcev za odločanje, Sociologija 3/1968.
- 63 Možina, S., Preveč ali premalo enakosti, Delo 28. 3. 1970.
- 64 Nikolić, M., Zaposlitev in začasna nezaposlenost, Jugoslovanski pregled 1974, str. 1.
- 65 Novosel, P., Reforma, samoupravljanje in socialna psihologija predindustrijske mentalitete, Naše teme 2/1968.
- 66 Pejovich, S., Libermanova reforma in lastninske pravice v Sovjetski zvezi.
- 67 Pejovich, S., Podjetje, monetarna politika in lastninske pravice v planskem gospodarstvu, Western Economic Journal 1969.
- 68 Pejovich, S., K ekonomski teoriji nastanka in specifikacije lastninskih pravic, Review of social economy 1972.
- 69 izpuščeno.
- 70 Pesić, N., Inženirji v uradih, tehniki na fakultetah, Borba 6. 1. 1966.
- 71 Popit, I., Komunisti ne morejo sami, Delo 10. 11. 1973.
- 72 Predsedstvo Zveze komunistov, Sklepi ob konfliktnih situacijah in delavskih organizacijah in naloge komunistov, Jugoslovanski pregled 1969, str. 495.
- 73 Prešeren, I., Kaj je vikend-hišica in kaj je stanovanje? Delo 26. 3. 1969.
- 74 Ribičič, C., Razpravljanje na marksističnem centru na univerzi, Naši razgledi 20. 4. - 8. 6. 1973.
- 75 Ribičič, M., Izpolnili bomo vse naloge, če okrepiamo našo revolucionarno in demokratsko tradicijo, Delo 28. 4. 1969.
- 76 —rk, Kulturno-politična zamrzitev v Jugoslaviji, Neue Zuercher Zeitung, 15. 2. 1975.
- 76A Robek, M., Statistika zaostalosti govoril, Delo 15. 2. 1967.
- 77 Rus, Veljko, Socializem in lastnina, Perspektive 8/1961.
- 78 Rus, Veljko, Odgovornost in moč v delovnih organizacijah, Kranj 1972.
- 79 Rus, Veljko, Poklicna recenzija ali politična diskvalifikacija?, Naši razgledi 8. 12. 1972.
- 80 Rus, Vojan, Več ali manj demokracije?, Delo 30. 9. 1969.
- 81 Saksida, S., Socialna stratifikacija v Jugoslaviji, Pogledi 10/1967.
- 81A Sedmak, M., Sociologija brez sociologov, Delo 15. 8. 1967.
- 82 Sekulić, D., Poročilo o stavki v reškem pristanišču, Ilustrovan politika 3. 6. 1969.
- 83 Shawcross, W., Tito da pravico do stavke, Times 4. 4. 1971.
- 84 Sirc, L., Economic devolution in Eastern Europe, London 1969.
- 85 Sirc, L., Problemi gospodarske odgovornosti in iniciative se spet pojavljajo v Vzhodni Evropi, v Towards Liberty, Festschrift for von Mises, Menlo Park 1971.
- 86 Smole, J.
- 86A Soldatić, J., Direktor — kaj je to?, Borba 27. 5. 1967.
- 86B Soldatić, J., Iz zapora na važno mesto, Borba 3. 12. 1965.
- 87 S. R., Kdo naj plača za sedemdnevno „študentsko stavko“?, Borba 9. 6. 1968.
- 88 Sremske novine, Igranje samoupravljanja, Borba 16. 8. 1966.
- 89 Stojanović, S., Jugoslovanski socializem na razpotju, Praxis 3-4/1974.
- 90 Stružnik, L., Jeseniška stavka, Delo 29. 4. 1969.
- 91 Stružnik, L., Delavci v tovarni „Sava“ so ustavili delo, Delo 15. 7. 1971.
- 92 Šetinc, F., Zveza komunistov se je prva odpovedala monopolu, Delo 8. 10. 1971.
- 93 Tadel, T., Odgovornost in moč v delovnih organizacijah — recenzija, Naši razgledi 24. 11. 1972.
- 94 Kdo krade?, Tanjug 25. 6. 1972.
- 95 Spoštovani goljufi, Tanjug 21. 1. 1972.

- 96 Tito, Josip Broz, O dogodkih na jugoslovenskih univerzah, Borba 10. 6. 1968.
- 96A Tito, Josip Broz-, Delavski razred mora kritično razmotriti stvari, ki ovirajo razvoj samoupravljanja, Delo 7. 7. 1971.
- 97 Tito, Josip Broz-, govor na Jesenican, Politika 14. 9. 1974.
- 98 Trevisan, D., Beograjski dekan odstopil v protest proti odstranitvi profesorjev, Times 28. 1. 1975.
- 99 Tović, P., Zidovi med ljudmi, Vjesnik u srijedu 27. 10. 1971.
- 100 Tović, P., Odkod denar?, Vjesnik u srijedu 3. 11. 1971.
- 101 Univerzitetni komite Zveze komunistov Beograda, škodljivost misijonarskega in klikaškega zadržanja do delavskega razreda — sklepi, Borba 18. 7. 1968.
- 102 Vidaković, Z., intervju, Vjesnik 10. 3. 1968.
- 102A Vlahović, V., Zveza komunistov ni organizacija menedžerjev, Politika 15. 9. 1967.
- 103 Vujović, R., Kje je tehnokratizem zares skrit?, Borba 3. 8. 1971.
- 104 Žagar, P., Tehnokratizem in samoupravljanje, Delo 15. 6. 1974.
- 104A Zibar, A., Ali naj bo avtoriteta direktorja važnejša kot ustavne pravice delavcev?, Borba 28. 2. 1965.
- 105 Zupanov, J., Samoupravljanje in družbena moč, Zagreb 1969.
- 106 Zupanov, J., Samoupravno podjetje, Zagreb 1971.
- 107 Razgovor za okroglo mizo, Borba 29. 11. 1964.
- 108 Demonstracije študentov v Novem Beogradu, Borba 4. 6. 1968.
- 109 Delovni kolektivi ostro obsojajo nered, Borba 5. 6. 1968.
- 110 Kam vodijo neredi?, Borba 5. 6. 1968.
- 111 Položaj na beograjskih fakultetah, Borba 6. 6. 1968.
- 112 Mlado žito in plevel, Borba 10. 6. 1968.
- 112A Kaj je vzrok za neuspeh ponovnih volitev, Borba 11. 11. 1968.
- 113 Kdo največ dolguje?, Delo 19. 2. 1972.
- 114 Za poštenost gre, Delo 4. 3. 1972.
- 115 Krivi toda ne po kazenskem zakoniku, Dnevnik 18. 10. 1972.
- 116 Zakaj davčni uradi ne zmorejo nalog?, Dnevnik 26. 11. 1972.
- 117 Travma majhnih mezd, Ekonomska politika 14. 6. 1971.
- 118 Čigav „dumping“, Ekonomska politika 21. 6. 1971.
- 119 Ekonomska politika 22. 11. 1971.
- 120 Razlog za stavko, Ekonomska politika 13. 11. 1972.
- 121 Vikend-hišice, Ekonomska politika 16. 1. 1972.
- 122 Napad, Ekonomska politika 14. 2. 1972.
- 123 Za legitimacijo konfliktov, Ekonomska politika 21. 2. 1972.
- 124 Velike in male teme, Ekonomska politika 28. 2. 1972.
- 125 Kako raziskati izvor imovine?, Ekonomska politika 29. 1. 1973.
- 126 Rezultati, Ekonomska politika 6. 3. 1972.
- 127 Beg v socialistični sektor, Ekonomska politika 2. 4. 1973.
- 128 Na pragu politike, Ekonomska politika 13. 8. 1973.
- 129 Delo komisij v Sloveniji, Ekonomska politika 5. 11. 1973.
- 130 Socializem samo lepa teorija, NIN 26. 7. 1970.
- 131 Zakon o obvezni zaposlitvi diplomiranih praktikantov, Službeni list 1968.
- 132 Sklepi Zvezne skupščine o nalogah pri preprečevanju in odstranjevanju družbeno neopravičenih družbenih razlik, Službeni list 35/1972.

Hrvatsko vprašanje je zopet v ospredju

Usoda je hotela, da sem imel dosti več ozkih stikov s Hrvati kot drugi naši ljudje. Ko je Italija stopila v prvo svetovno vojno, in ko so se morali potem mnogi Primorci podati v begunstvo, se je moja mama-Hrvatica odločila, da gremo k stari materi v Osijek, glavno mesto Slavonije. Tam sem končal ljudsko šolo in tudi največji del realne gimnazije, maturiral pa sem v Zagrebu.

Ta spis naj bo le krajši pregled ali uvod v hrvatsko vprašanje. Zato sem na kraju dodal obsežno bibliografijo, v kateri se lahko vsakdo seznanj z vsemi podrobnostmi z vseh stališč. Sicer sem ponosen, da so me vedno imeli za „belo vrano“, ki sem se med Srbi zavzemal za boljše razumevanje Hrvatov in obratno. Potem sta se moja pok. sestra in njena hčerka poročili s Srboma, tako da imam tudi srbsko rodbino. Zaradi tega je popolnoma razumljivo, da sem se vedno držal načela „brat je mio, koje vjere bio“.

Moj pok. oče, Štajerc po rodu, je služboval kot poljedelski referent v bližini Sotle in potem Kolpe, ki tako točno ločita oba bratska naroda. Iz Krškega sem hodil v Zagreb na pravno fakulteto in tam sem tudi promoviral. Iz Ljubljane sem dopisoval v zagrebške „Novosti“ in beograjsko „Vreme“ o slovenskih zadevah. Potem sem bil skoraj deset let zagrebški poročevalec „Jutra“.

Kmalu sem navezal stike tudi z velikim hrvatskim tribuonom Stjepanom Radićem, ki je bil izredno zanimiva osebnost ogromnega znanja. Bilo je pravi užitek poslušati ga, ko je razlagal svoje nazore o kmečki, ljudski, človečanski republiki Hrvatski. Redko kdo je poznal domače in evropske razmere bolj kot on. Svetoval mi je, da je treba časopise le bolj površno pregledati, samo knjige so vredne, da se vanje poglobimo. Imel je slab vid. Zato so mu člani rodbine čitali po cele ure. Klicali so ga po domače Stipica.

Nekoč sem stopil v Krškem na vlak za

Ljubljano. V tretjem razredu sem našel predsednika Radića v spremstvu tajnika, ki ga še nisem poznal. Predstavil se je: Dr. Juraj Krnjević, današnji predsednik Hrvatske Seljačke Stranke (HSS), ki živi v Londonu, a je v stalnih osebnih stikih z organizacijami HSS po zahodni Evropi in Ameriki.

Na poti mi je dal Radić pomembni večurni intervju, v katerem je razglabljal o slovenski politiki in o njenem razmerju do Hrvatov. Zagovarjal je trajno sodelovanje med najmočnejšo hrvatsko in najmočnejšo slovensko politično stranko, kar naj bi, po njegovem mnenju, pripravilo Beograd, oziroma vladajočo srbsko stranko, radikale, na odgovarjajoče koncesije v smislu revizije centralistične Vidovdanske ustave in uvedbe širokih samouprav. Res je prišlo do sodelovanja med HRSS (republikansko) in SLS (Slovensko ljudsko stranko) v letih 1923 do 1925. Pozneje, ko je bila zopet prilika zato, po marsejskem atentatu, so bili storjeni novi poskusi s strani SLS. Sicer je bila HSS v načelu pripravljena za skupni nastop pri volitvah. Do tega pa ni prišlo, ker je HSS odklonila načrt za skupno delo po volitvah.

K temu je treba tudi pripomniti, da je Slovenija, bodisi razdeljena na dve oblasti, ali pa kot banovina, vedno uživala neke vrste de facto avtonomijo že zaradi posebnega jezika in točne etnične razmejitve. Sicer je bila avtonomija vedno na programu SLS. Položaj Hrvatov je bil neprimerno bolj zapleten zaradi pomešanosti s Srbi na vsem hrvatskem etničnem in zgodovinskem prostoru.

Pred uvedbo osebnega režima kralja Aleksandra se je vršil vsako leto na Krškem polju velik folklorni kmečki praznik v spomin na slovensko-hrvatsko kmečko vstajo. Na ta praznik je leta 1925 prišel tudi sam Radić v spremstvu več narodnih poslancev HSS. Na slovenski strani je poleg domačih folkloristov sodelovala tudi drobna Slovenska kmečka stranka, ki je

imela popularnega voditelja Ivana Puclja, ki je pozneje pustil svoje kosti v Dachau. To je bila tedaj največja slovensko-hrvatska ljudska prireditelja.

Nasprotje med hrvatsko in srbsko državno idejo

Hrvatsko vprašanje, ta najusodeponejši problem kraljevske in socialistične Jugoslavije, je nastalo isti dan kot Jugoslavija sama, 1. decembra 1918. V kraljevini Srbiji so od l. 1903 izgradili po prihodu Karadjordjevičev na prestol centralistično demokratično državo in niso imeli dovolj razumevanja za dosti bolj zapleteno večnarodno državo. Temelje za brezpogojno zedinjenje so postavili že v Krfski deklaraciji (1917) med srbsko vlado in Jugoslovanskim odborom, ki je predstavljal jugoslovanske narode v Avstro-Ogrski monarhiji. Toda 29. oktobra 1918 je Narodno veče v Zagrebu proglasilo Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki jo je priznala le Srbija. Pozneje je dr. Ante Trumbić, predsednik Jugoslovanskega odbora, izjavil, da bi bilo tedaj lahko rešeno hrvatsko vprašanje z dualizmom in federalizmom.¹

V Antanti je Italija izrecno odklonila priznati vlado Narodnega veča. Drugi veliki zavezniki so se obotavljali pod vplivom srbske vlade. Londonski sporazum, ki je toliko priznal Italiji na naš račun, je tudi vplival na pospešitev zedinjenja.

Narodno veče je vendarle postavilo neke pogoje za zedinjenje, „naputke“: bodoča ustava naj bi bila sprejeta z dvotretjinsko večino (kar se ni zgodilo), deželne vlade in parlamenti naj bi ostali; določili so tudi skupne zadeve za vso državo. Kljub temu je delegacija Narodnega veča izvedla v Beogradu brezpogojno zedinjenje s Kraljevinama Srbijo in Črno Goro. To se je zgodilo v odsotnosti predsednika Narodnega veča Dr. Korošca, ki se kljub prizadevanju ni mogel pravočasno vrniti iz inozemstva.

Že 5. decembra so izbruhnile v Zagrebu krvave demonstracije proti zedinjenju. Prišlo je celo do oborožene vstaje v nekaterih hrvatskih župnijah, dva hrvatska polka pa nista hotela položiti nove prisega. Stjepan Radić in njegova HSS so se uprli brezpogojnemu zedinjenju in so poslali mirovni konferenci v Pariz memorandum z zahtevo po samoopredelitvi, češ. da so Hrvati posebna državna in narodna individualiteta v skupnosti Južnih Slovanov ter da hrvatski

narod „izraža željo, da se s svojo svobodno voljo pridruži v ravnopravno skupnost (zajednico) s Srbijo in Črno Goro“.²

HSS je zmagala z ogromno večino na vseh volitvah med vojnama v vseh krajih, kjer živijo Hrvati. Nazadovala je v glasovih le enkrat. To je bilo potem, ko so vendarle v marcu 1924 stopili v parlament, v katerem so imeli skoraj eno tretjino poslancev.

Ko je Radić v Moskvi pristopil h Kmečki Internacionali, ki je bila tedaj pod njenim vplivom, je bil protikomunistični Zakon o zaščiti države razširjen na HSS. Začetkom l. 1925 so potem zaprli vse vodstvo stranke. Kljub temu so se radikali pogajali z Radićem potom preiskovalnega sodnika. Tako so Hrvati čez pol leta kar iz zapora prišli prvič v vlado, potem ko so priznali ustavo in kralja. Bili so nekaj čez poldrugo leto „pri vladi“, kot je rekel Radić, ne na vladi (julij 1925 — januar 1927). Sicer so vladali v stari Jugoslaviji ves čas brez večine Hrvatov, dokler niso le-ti postali le šest dni pred izbruhom druge svetovne vojne, po znanem sporazumu, stalni del vlade. Na žalost, bilo je že dosti prepozno.

Hrvatsko državno pravo

Hrvati so nameravali organizirati novo državo na podlagi dogovorjene pogodbe. Ko je narodna dinastija izumrla v fevdalni kraljevini Hrvatski, je dvanajst hrvatskih plemen priznalo ogrskega vladarja kot skupnega kralja (l. 1102). To razmerje so označevali kot Pacta conventa. V hrvatskem državnem pravu je tako nastalo temeljno načelo: „Regnum regni non prescribit leges“ (kraljestvo kraljestvu ne predpisuje zakonov). Osemsto let so Hrvati kot priznani zgodovinski narod živeli „v okviru“ večjih državnih tvorb, l. 1527 so Habsburgovci postali tudi njihovi kralji, ki so priznali njihovo formalno državnost. To je potrdila tudi Avstro-Ogrska monarhija, v ogrsko-hrvatski Nagodbi l. 1868. Med vsemi narodi v Monarhiji, so le Hrvati imeli poleg Madžarov ta posebni državno-pravni položaj.

Dogovor naj bi bil tudi v duhu Ženevske deklaracije z dne 9. novembra 1918, kjer sta skušala dr. Anton Korošec in dr. Trumbić v zadnjem trenutku rešiti bodočo državno ureditev pred konceptom razširjene Srbije. Tam so predvideli dualistično drža-

vo. Obe vladi, kraljevine Srbije in Narodnega veča, bi izvrševali posle v njunem notranjem pravnem in teritorialnem delokrogu do sklicanja ustavodajne skupščine. Ti dve vladi bi potem določili skupno vladu.³ To ni bilo izvedeno zaradi veta srbske vlade.

V hrvatsko-srbskih odnosih igra veliko vlogo tudi Bosna in Hercegovina, ki je najdlje ostala pod turškim gospodstvom. Relativno večino imajo po zadnjem štetju prebivalstva iz l. 1971 Muslimani (39,6%), ki se v socialistični Jugoslaviji vedno bolj smatrajo tudi za posebno narodnost; sledijo jim Srbi (37,2%) in Hrvati (20,6%).⁴ Nedvomno so bosanski Muslimani slovanskega in hrvatskega porekla. Že v srednjem veku so postali heretiki, bogomili ali patareni, ki niso marali ne Rima, ne Bizanca. Stjepan Tvrdko, prvi kralj Bosne, je nosil tudi naslov kralja Hrvatske, Dalmacije in Primorja, kakor tudi kralja Raške (srednjeveške Srbije) l. 1390.⁵ Pod Turki so prešli v islam.

Največji realist med hrvatskimi politikami je bil dr. Maček, kar kaže tudi izveček iz njegovega pisma (1953) Vladi Raiću, publicistu, predvojnemu političnemu uredniku zagrebškega „Obzorja“:

„Menim, da ste velik optimist, ko mislite, da bi Bosna s plebiscitom pripadla Hrvatski. Bojim se, da bi se v Bosni in Hercegovini pri plebiscitu opredelilo za Hrvatsko samo tisto, kar se je opredelilo pri volitvah l. 1938. Vsi muslimani stoje na stališču ‚avtonomne‘ Bosne, ter jim je to dr. Krnjević (mislim iz propagandističnih razlogov) koncediral, seveda je dodal, da mora biti ta avtonomija v okviru Hrvatske. Toda bojim se, da se avtonomna Bosna ne bo hotela vključiti niti v Hrvatsko, niti v Srbijo, temveč bo hotela ostati nekaj posebnega.“⁶

Na drugi strani so imeli papeži in avstrijsko-nemški cesarji Hrvate za Antemurale Christianitatis (predzidje krščanstva)⁷ za časa turških vpadov, ko se je Hrvatska zmanjšala na „reliquiae reliquiarum olim incliti regni Croatiae“ (ostanki ostankov nekdanj slavne kraljestva Hrvatske). V zaščito pred Turki so že pred 16. stoletjem ustanovili Vojno Krajino, avstrijsko in ogrsko, od Jadranskega morja do Orsove na Romunskem. Avstrijski del je zajel vojaško področje na jugu Hrvatske in Slavonije ob turški meji (Bosni in Srbiji). Tedaj se je mnogo Hrvatov preselilo v ogrski del Vojne Krajine, medtem ko so Srbi, ki so pribežali

iz Turčije, naselili avstrijski del. To so Lika, Kordun in Banija.⁸

Hrvati v Jugoslaviji so bili prizadeti z ukinitvijo staroslavne banske časti. Pod narodnimi kralji ali skupnimi kralji z Ogri, je ta naslov pomenil kraljevskega namestnika (prorex), čuvarja hrvatske ustavnosti in državnosti. Takc so ga tudi imenovali v Zagrebu do Vidovdanske ustave (1921). Na Hrvatskem ta čast ni nikoli padla na stopnjo načelnika pokrajine, kot smo ga poznali po Septembrski ustavi iz l. 1931. Zanikati in potem zmanjšati bansko čast, je pomenilo nepriznanje posebne hrvatske državnosti.

Omeniti moramo tudi zgodovinsko vlogo Svetozarja Pribičevića, voditelja Srbov na Hrvatskem. Potem ko je igral vodilno vlogo pri 1. decembru 1918 in pri sprejetju Vidovdanske ustave, se je najprej ločil od matične Demokratske stranke in ustanovil Samostojno demokratsko stranko. Nekaj časa je z radikali nadaljeval centralistično politiko.

Toda še za življenja Stjepana Radića je prišel do prepričanja, da morajo Srbi, ki so pomešani s Hrvati, voditi s temi skupno politiko. To je nekoč izrazil mednarodno priznani fizik Nikola Tesla: „Ponosen sem na moje srbsko poreklo in na mojo hrvatsko domovino“.

Radić in Pribičević sta potem ustanovila Kmečko-demokratsko koalicijo, ki je zajela Hrvate in Srbe. Ta skupna politika se je nadaljevala z dr. Mačkom skozi osebni režim vse do Sporazuma.

Zato je bila v nebo vpjoča krivica, da so ravno ti Srbi, ki so 14 težkih let politično sodelovali z zastopniki hrvatskega naroda, postali v NDH žrtve genocida. Pritožbe proti srbski hegemoniji so veljale le za Srbe iz Srbije, Srbijance, ne pa za Srbe iz prečanskih (zahodnih) krajev. Predno je postal ujetnik ustašev, je pozval dr. Maček svoje pristaše, naj ščitijo Srbe, kjer le morejo.

Za svoje državno pravo so se Hrvati borili tudi v Jugoslaviji. Dr. Vlado Maček, naslednik Radića, je to razložil v govoru, potem ko je prevzel vodstvo HSS: „Skupnost (zajednica) se ne ustvarja, niti k njej kdo pristopa, da izgubi svobodo, temveč zato, da okrepi poroštvo svoje svobode in svojega svobodnega narodnega napredka. Vsaka drugače urejena skupnost ni skupnost, temveč organizirana tiranija, ki nima pravice na obstoj in ki mora prej ali slej propasti.“ Radićeva jugoslovanska geslo

je obstajalo v Mačkovem tolmačenju ideje državne skupnosti, sestavljene iz svobodnih in ravnopravnih držav.⁹ Popularno je dr. Maček označil te zahteve tako-le: „Moja puška na mome ramenu, moja novčarka (rekel je „penez“ po kajkavski) u mome džepu.“

Radikalizacija hrvatske politike

Usodepolna prelomnica je nastala po umoru hrvatskih poslancev Pavla Radića in dr. Djure Basarička v Narodni Skupščini in zlasti po smrti Stjepana Radića na posledicah (8. avgusta 1928). To je bila prava jugoslovanska tragedija z daljnosežnimi posledicami. Hrvatska reakcija proti ukinitvi parlamentarno-demokratskega sistema je bila zelo ostra v pogojih nevarne radikalizacije. Dr. Maček je poslal podpredsednika inž. Avgusta Košutića in glavnega tajnika HSS dr. Krnjevića v emigracijo v Ženevo, ki je trajala skoraj deset let. Tedaj je zapustil Zagreb tudi dr. Ante Pavelić, poslanec drobne Hrvatske stranke prava (frankovci), poznejši poglavnik Nezavisne Države Hrvatske (NDH), ki je z groznim genocidom nad srbskim prebivalstvom ustvaril pogoje za zmago komunistov. Ta zaključek lahko potegnemo iz vseh zgodovinskih virov. Stopil je takoj v zvezo z uradno fašistično Italijo in potem z Madžarsko. Mussolini je bil ves čas smrtni sovražnik Jugoslavije, ki je v ta namen skušal izkoristiti hrvatsko vprašanje in ga je nazadnje usodno izkoristil.¹⁰ V zvezi z mednarodno konferenco v Stresi (1935) je dal vprašati dr. Mačka, če bi pristal na podonavsko konfederacijo med Avstrijo, Madžarsko in Hrvatsko, kar je slednji odklonil.¹¹ Nasprotno je bil Hitler do zadnjega za ohranitev Jugoslavije. Vsi diplomatski viri to potrjujejo.

Tudi Hrvati so imeli svoje punktacije. Kar je značilno, sestavil jih je dr. Trumbić, eden glavnih ustanoviteljev Jugoslavije. Predlagali so vrnitev na leto 1918 in novo ureditev državne skupnosti, opustitev uradnega nacionalno-unitarističnega načela in federalistično preureditev. Pritožili so se tudi proti srbijanski hegemoniji.¹² Sam Maček je bil zato obsojen po Zakonu o zaščiti države na tri leta zapora, a je bil izpuščen pred Božičem 1934.

Pred odhodom v Francijo je imel kralj Aleksander dolg razgovor s slavnim hrvatskim kiparjem Ivanom Meštrovićem. Oblju-

bil je, da bo dr. Maček na svobodi, še predno se bo vrnil. Potem pa bo z njim rešil hrvatsko vprašanje. Hrvatska bo obsegala Savsko, Primorsko in Vrbasko banovino, Baranjo in hrvatski del Bačke vključno Subotico (Vojvodina). Hrvatska bo imela svoj parlament in bo poslala svoje zastopnike na sestanke skupnih delegacij. Pristavil je, da Srbom iz Srbije manjka dobra volja za rešitev hrvatskega vprašanja.¹³ Še pri konzultacijah pred uvedbo osebne režime, je Aleksander rekel Mačku, da hoče biti tudi hrvatski kralj. Odklonil pa je njegov predlog o delitvi Jugoslavije na sedem federalnih enot.

Le kralj Aleksander s svojim političnim in vojaškim prestižem iz treh zmagovitih vojn bi takrat lahko pripravil Srbijance na take koncesije Hrvatom in nihče drugi.

Vse te velike obljube in upanja so propadla z umorom kralja Aleksandra (9. oktobra 1934), ki je bil organiziran po ustaškomacedonstvujušči (probolgarski) zaroti. To je baje celo Mussolinija spravilo v zadrego, da je dal Pavelića najprej zapreti za pol-drugo leto, potem pa je ta prebil še tri leta v internaciji.

Pod kraljevskim namestništvom se je potem dvakrat zgodilo. leta 1935 in 1938, da je srbska združena opozicija postavila dr. Mačka za nosilca vsedržavne opozicijske volilne liste in se je kljub javnim volitvam močno afirmirala. Priznala je hrvatsko narodno individualnost v načelu, toda to je bilo tudi vse.

Mnogi so že tedaj čutili, da se v napeitem mednarodnem položaju približuje druga svetovna vojna. Nerešeno hrvatsko vprašanje je predstavljalo veliko nevarnost. Tega se je najbolj zavedal knez-regent Pavle. Njegov predsednik vlade dr. Milan Stojadinović se je sicer pogajal z dr. Mačkom, do sporazuma pa ni moglo priti, ker so bili hrvatski predlogi zavrtnjeni. Dr. Stojadinović pa je skušal zboljšati razmere do Nemčije in Italije. Njegova zamisel je bila rešiti tako Jugoslavijo iz nevarnega položaja brez koncesij Hrvatom. Izročeni so bili britanskemu vojaškemu atašeju v Grčiji v internacijo deset dni pred generalskim prevratom.

Banovina Hrvatska

Knez Pavle je vsekakor skušal rešiti hrvatsko vprašanje nekoliko prepozno, ko je bila druga svetovna vojna že pred durmi.

Nekaj let (1936-39) so se z dr. Mačkom pogajali zastopniki srbske združene opozicije, ki so pa konkretne koncesije odložili za tedaj, ko bi s pomočjo dr. Mačka prišli na oblast. V teh letih smo časnikarji prebili dostikrat dolge ure v predstvi njegovega stanovanja v Zagrebu na Prilazu št. 9 in v razgovoru z njim. V imenu kneza pa se je pogajal bolj konkretno Dragiša Cvetković, poznejši predsednik vlade, ki je Sporazum s Hrvati tudi uresničil.

Najbolj kočljivo je bilo teritorialno vprašanje. Zgodovinska Trojedina Kraljevina je obsegala Hrvatsko v ožjem pomenu z Medjimurjem, Slavonijo s Sremom do Beograda in Dalmacijo z Boko Kotorsko do črnogorske meje. Novo ustvarjena Banovina Hrvatska (26. avgust 1939) je obsegala nekaj manj. Savsko in Primorsko Banovino z okrajem Dubrovnik, le dva zahodna sremska okraja ter pet okrajev Vrbaske Banovine (nekdanje Turške Hrvatske, sedaj severozahodna Bosna).¹⁴ To še ni bilo vse hrvatsko etnično področje, ki ga je težko izločiti zaradi simbioze s Srbi. Vendar je to bilo več kot današnja Socialistična Republika Hrvatska. Srem je sedaj del Socialistične Avtonomne Pokrajine Vojvodine. Medtem ko je ohranjena integriteta Bosne in Hercegovine, pripada Boka Kotorska Črni Gori.

Po Uredbi o Banovini Hrvatski je njena kompetenca praktično obsegala vse notranje zadeve razen vojske, zunanje politike, žandarmerije, železnic in pošte-telefona-telegrafa. Zakonodajno oblast sta izvrševala kralj in Hrvatski Sabor skupno, medtem ko je vsak pismeni akt kraljevske oblasti podpisal tudi ban. S tem je bila priznana hrvatska narodnost in revidirana oktobra-ustava.

Proti Banovini je glasoval le en poslanec HSS, ki jo je vzporejal s položajem pod Nagodbo. V avstrijski pravnodržavni znanosti so jo obeležili kot fragment države. Maček je tedaj dejal, da te meje niso definitivne, kar je bilo izrecno določeno tudi v Uredbi. Njegov namestnik, inž. Košutić, pa je pristavil, da je bil njihov pristanek le taktika. Pri tem moramo upoštevati, da je Banovina nastala komaj po desetletni radikalizaciji hrvatske politike.

Uredba je bila izdana na podlagi čl. 116 Ustave, ki je vse uredbe na njegovem temelju označil kot začasne. Banovino so lahko ukinili z navadno večino Narodne Skupščine. Kljub temu so srbske stranke, demokrati in radikali, sporazum napadale.

Patriarh Srbske pravoslavne cerkve Gavriloga je kritiziral kot „državo v državi“ in je namignil na „narodni revolt“. Zamerili so, da se je to zgodilo pred preureditvijo celokupne države. Srbski klub v Beogradu, ki je zbral intelektualno elito, je zagovarjal novo banovino „srbske zemlje“, češ, da so Srbi ostali brez ustavno-pravnega položaja. Knez ni obvladal generalov, ki so bili tudi proti Sporazumu. Mnogi poklicni politiki so bili v skrbeh za svoje bodoče mandate.

Aprilska katastrofa in NDH

Med Rimom in Berlinom so bila nedvomno nasprotja glede Jugoslavije, ki jih menda Beograd ni znal primerno izkoristiti. Kljub vsem oviram je šlo tudi za to, da se Ciano-Stojadinovičeva pogodba o prijateljstvu spremeni v jugoslovansko-italijansko zaveznitvo.

Med temi stiki z Rimom je grof Ciano kar vprašal dr. Vladislava Stakića, ki je posredoval med obema vladama: „Zakaj niso vaši ljudje ubili Pavelića?“ Mussolini pa je pristavil: „Odvisno je od vas, ali bo Pavelić postal orodje proti vam ali pa bo odvržen kot iztisnjena limona“. Ciano pa je zapisal v svojem dnevniku, da bi bilo boljše urediti razmerje z Jugoslavijo, kakor „zbirati za nas množico nemirnih in nezanesljivih Hrvatov“. Toda po 27. marcu 1941 se je vse izpremenilo. Tedaj je Mussolini dejal Paveliću: „Sedaj je prišel Vaš čas“.¹⁵

Pristop k Trojnemu paktu v kritičnem položaju je bil odobren od vseh političnih strank, ki so sodelovale v Cvetkovičevi vladi in zlasti od dr. Mačka. Politična dejanja se sodijo predvsem po rezultatih. Državni udar 27. marca 1941 pa je imel za narode Jugoslavije katastrofalne posledice, tako da ga ni mogoče opravičiti niti s častjo niti s kosovskim mitom. Sicer pa je Kronski svet prišel že prej do zaključka, da se Jugoslavija ni sposobna braniti proti Hitlerju.¹⁶ Dr. Maček pravi v svojih spominih, da je meril „Puč... na kneza Pavla, ki je po srbskem mnenju, preveč popuščal Hrvatom. Podpis Trojnega pakta je bil le primeren izgovor, da se je kamen začel kotaliti“.¹⁷ Odločno je odbil nemške in italijanske službene predloge, da v primeru vojne odcepi Hrvatsko in jo proglasi za samostojno državo, dasi mu je zastopnik Ribbentropa pustil nabiti revolver „za

spomin". (Rabili so nemško besedo Putsch, namesto mednarodno bolj običajne coup d'état).

Samomorilni prevrat letalskih generalov, insceniran po prof. Radoju Kneževiću, bivšemu uredniku „Kanadskega Srbobrana“, naj bi bil naperjen proti pristopu Jugoslavije k Trojnemu paktu, pa je vendar ta ista vlada priznala ta pristop in obljubila, da ga bo izvedla. Ali ni bil potem ta prevrat naperjen proti Sporazumu s Hrvati? Dotedanja srbska opozicija je stopila v vlado generala Simovića. Sam Knežević je izjavil po vojni, da če bi bili pravi zastopniki srbskih strank v vladi, Trojni Pakt ne bi bil ovira! Dr. Maček je lahko sklenil Sporazum s knezom, ne pa s srbskimi strankami. Prof. Slobodan Jovanović, predsednik Srbskega kluba, in pozneje predsednik emigrantske vlade v Londonu je dejal, da ne bi nikoli prišlo do puča, če bi oni vedeli, da sploh ni šlo za prehod nemške vojske skozi Jugoslavijo ali za kakršnokoli obljubo preskrbe vojaške pomoči. Tudi britanski vojaški strokovnjaki so skoraj soglasno obsodili Churchillovo odločitev, pognati Jugoslavijo v vojno.¹⁸ V kritičnih dneh med 27. marcem in 6. aprilom je general Simović vodil zunanjo politiko na svojo roko, ne da bi o tem sproti obveščal dr. Mačka ali pa dr. Frana Kulovca.

Po izbruhu vojne so razni nemški emisarji večkrat ponujali dr. Mačku oblast na Hrvatskem, kar je ponovno odklonil, ker je vedno računl na zmago zahodnih zaveznikov. Že 1. aprila so ustaši po „krugovalu“ proglasili svoj ceterum censeo glede uničenja Srbov.

Polkovnik Slavko Kvaternik, zastopnik Pavelića v Zagrebu, ki je postal vojskovodja (maršal) hrvatske vojske, je najprej predložil Mačku v prisotnosti nemškega emisarja, naj on proglasi NDH, kar je tudi odklonil. Izsilili so le njegovo izjavo hrvatskemu narodu, naj se pokori novi oblasti.¹⁹

Po izjavi dr. Mehmeda Alajbegovića, zadnjega ustaškega zunanjega ministra pred preiskovalnim sodnikom v Zagrebu, mu je dr. Mladen Lorković, prvi zunanji minister te države povedal, kako je prišlo 10. aprila 1941 do proglasitve NDH po radu. Ribentropov odposlanec, nemški poslanik v Budimpešti, dr. Edmund Veessenmayer, je takorekoč prijel Slavka Kvaternika za rokav in ga peljal do radijskega mikrofona, da je proglasil hrvatsko državo,

ko je vojna proti Jugoslaviji še trajala.

Dejstvo je, da so mnogi Hrvati pozdravili ustanovitev neodvisne hrvatske države kot uresničenje svojih aspiracij. To navdušenje se je pa precej ohladilo po zaključku Rimskih pogodb, ko je Pavelić moral odstopiti Italiji Hrvatsko Primorje, velik del Gorskega Kotorja, Madžarski pa Medjumurje, na kar nihče drugi ne bi nikoli pristal. Na drugi strani pa je dobil vso Bosno in Hercegovino. Nova država je bila kmalu razdeljena v dve vojaški coni osnih sil.

Dr. Maček in večina HSS so bili odločno proti ustaški državi. Ustaška vlada je najprej zaprla dr. Mačka za pet mesecev v taborišču smrti Jasenovac. Ves ostali čas vojne je prebil v internaciji na svojem posestvu v Kupincu ali pa po drugih stanovanjih v Zagrebu.

Genocid je pognal deset tisoče Srbov v gozdove in planine, prišlo je do spontane vstaje v srbskih krajih Hrvatske kakor tudi Bosne in Hercegovine. To je pregnalo prečanske Srbe v naročje partizanov. Mnogi Srbi so se zavedali, v čigave roke so prišli, in so se zlasti v Hercegovini uprli komunističnemu vodstvu. To priznava sedaj tudi Vladimir Dedijer, Titov življenjepisec, profesor ljubljanske univerze, v najnovejši zgodovini Jugoslavije, v kateri je prispeval dogodka našega stoletja.²⁰ Eden od strašnih zločinov se je zgodil v pravoslavni cerkvi v Glini, kamor so ustaši pognali 700 Srbov (po drugih virih 1.240) pod pretvezo, da jih bodo prekrstili, a so jih vse poklali, cerkev pa potem razrušili. Ko je zato zvedel zagrebški nadškof dr. Alojzij Stepinac, poznejši kardinal, je takoj odšel k Paveliću in strogo izjavil: „Božja je zapoved — ne ubijaj“. Zatem je zapustil delovno sobo brez besede. Ugledni zagrebški duhovnik dr. Lončar pa je pristavil: „To bodo Hrvati drago plačali.“ Bil je najprej obsojen na smrt, potem pa pomiloščen na 12 let zopora.²¹ Vsi opomini so bili zaman. Divjanje se je nadaljevalo na ogromno škodo hrvatske stvari do katastrofalnega konca. Priznati pa je treba, da so se četniki zlasti maščevali nad muslimanskim prebivalstvom.

Grozne razmere na jugoslovanskem področju in zlasti pokol Srbov so silno slabo vplivali na vse emigrantske vlade v Londonu. Srbski člani vlade so zamerili podpredsedniku vlade dr. Krnjeviću, da ustaše ni dovolj obsodil. Hrvatski ministri so se pa pritožili zaradi srbske protihrvatske

propagande med zavezniki. Med njimi so bili nenehni prepiri in prerekanja. Te vlade so bile v bridkem razkolu in kronično nestabilne. Tekmovali so med seboj, kdo bo o vsem tem takoj obvestil Britance in ostale zaveznike.²² Vsa pomirjevalna prizadevanja podpredsednika vlade dr. Mihe Kreka so ostala brez uspeha.

Seveda je vse to silno slabo vplivalo na Churchilla, ki je izgubil zaupanje v zastopnike kraljevske Jugoslavije. Kljub temu so upravičeno zamerili ciničnemu predsedniku britanske vlade, ko je vojaško pomoč ustavil četnikom in jo prenesel partizanom.

Poskusi reševanja samostojne Hrvatske

Državljska vojna med vojaškimi formacijami NDH, partizani in četniki, je besnela na vsem ozemlju poleg ofenziv in akcij nemške in italijanske vojske. Tako je NDH postala veliko breme za sile osi. Opolnomočeni nemški general v NDH, Edmund Glaise von Horstenau, je očital prej omenjenemu nemškemu poslaniku Veessenmayerju, da je bil slaba babica otroku, namreč NDH, general pa je odgovoril poslanki, da je bil slaba guvernanta.

Vendar je sam Hitler odklonil partizansko ponudbo o kolaboraciji, če bi se zahodni zavezniki izkrcali v Jugoslaviji. Če bi prišlo do tega, kakor je Churchill in celo Stalin (1944) večkrat predlagal in Roosevelt odklonil, bi se hrvatska vojska (in slovensko domobranstvo) njim priključila, naleteli bi pa na odpor Nemcev in partizanov. Ker se je partizanska ponudba kolaboracije vršila na področju NDH, naj jo tukaj kratko rekapituliramo, ker bisicer spremenila ves položaj v Jugoslaviji:

Ameriški diplomat Walter Roberts, ko je nabiral material za knjigo „Tito, Mihajlović in zavezniki“, je med nemškimi uradnimi dokumenti odkril tudi partizanski dokument, ki so ga podpisali Titovi odposlanci: Koča Popović, nazadnje podpredsednik Jugoslavije, veleposlanik Vladimir Velebit in Milovan Djilas. To je bilo 11. marca 1943, ko so se sestali v Gornjem Vakufu (Bosna) s poveljujočim generalom 717. nemške pehotne divizije.

Partizanski delegati so predlagali in objavili: 1) prekinitve sovraštva z nemško vojsko; 2) da se hočejo boriti samo proti četnikom; 3) da se bodo borili proti Britancem, če se izkrcajo; in 4) določitev

ozemeljskih interesnih področij, kar naj bi za partizane pomenilo umik v Sandžak. Potem sta lahko dva partizanska delegata odpotovala z nemškim vojaškim letalom v Zagreb, da bi to potrdili opolnomočenemu generalu von Horstenau.²³ V Zagrebu so bili vsi navdušeni za partizanske predloge.

S kapitulacijo Italije so v Dalmaciji, Hrvatskem Primorju in drugod Nemci nadomestili Lahe. Največji dobitniki pa so postali partizani, laško orožje je padlo v njihove roke. Vojna sreča se je odločno obrnila na njihovo stran.

Partizani so se seveda odločno uprli celo izkrcanju britanskih komandosov ob dalmatinski obali. Nekoč so pa vendar klicali na pomoč manjši oddelek britanske artilerije, pa se je po izvršeni nalogi moral potem takoj vrniti v Dubrovnik. Pojasnilo se je glasilo, da je dogovor o sodelovanju sklenjen med partizani in Rusi, ne pa Britanci!

Ko je postalo vendarle vsem jasno, da bo Hitler izgubil vojno, so skušali rešiti NDH z naslonitvijo na zahodne zaveznike. Ustaška vlada je računala na neslogo med njimi in Sovjetsko zvezo. V tem je pomen ministra dr. Lorkovića in vojnega ministra nikoli izvedenega „prevrata“ zunanjega krilnika (generala) Ante Vokića. Ustaška vlada se je zavedala, da so bili preveč kompromitirani, in so nameravali izročiti začasno oblast dr. Mačku, samo da bi rešili NDH, medtem ko bi bila vsa hrvatska vojska le domobrantska. Pavelić je seveda vedel za vse to, na pritisk Berlina pa ju je dal najprej zapreti.²⁴ Proti koncu vojne so ju pobili, ko so ju izpustili iz kaznilnice Lepoglava.

S sporom v proti-hitlerjevski koaliciji in z možnostjo izkrcanja zahodnih zaveznikov so prav do konca vojne računali ne le v Zagrebu, ampak tudi v Ljubljani in Beogradu. Ameriški obveščevalci v Zürichu in drugod so se pripravili tudi za to možnost. Začelo bi se z oboroženimi spopadi med partizani in Anglo-Amerikanci...

Med vojno so bili nekateri veljaki HSS člani ustaške vlade. Drugi niso sodelovali z ustaši, skušali so pa rešiti samostojno hrvatsko državo v sporazumu z zahodnimi zavezniki. Podpredsednik HSS inž. Košutić je skušal sodelovati s partizani, pa se je kmalu prepričal, da v diktaturi KPJ ni prostora za najmočnejšo stranko Hrvatov. Najbolj klavrno vlogo je igral zadnji Ban Hrvatske, dr. Ivan Šubašić, ki ni bil nikoli Mačkov, temveč knezov kandidat.

Postal je koristno budalo v sporazumu s Titom, ki naj bi povezal londonsko emigrantsko vlado s partizansko vlado. Ko je prišel v Beograd, je hitro uvidel, kakor tudi vsi, ki so se vrnili iz Londona, da komunisti izigravajo ta sporazum. Podal je ostavko kot zunanji minister. Zadnja svoja leta je žalostno prebil pod stalnim nadzorstvom Ozne.

Ko pa so Nemci nudili enostransko kapitulacijo Anglo-Amerikancem, je bil prisoten tudi hrvaški poslanik NDH v Berlinu dr. Vladimir Košak. Ustaška vlada je poslala tudi svoj posebni memorandum Amerikancem v Italiji potom njihovih ujetih letalcev. O predaji hrvatske vojske se je ravno tako neuspešno pogajal z njimi minister dr. Vjekoslav Vrančić.

In tako je NDH propadla skupaj z nacistično Nemčijo. Po že končani vojni je bila hrvatska vojska, na umiku s tisoči civilistov, najprej razorožena od Britancev in izročena partizanom v smislu Jaltskega dogovora. Večinoma so to bile domobranske formacije, to se pravi redni mobiliziranci, medtem ko so bile enote ustaške milice v manjšini. Hrvati pravijo tej tragediji Bleiburška (zakaj ne Pliberška?). Večino so komunisti pobili pri številnih pokolih ali pa so bili decimirani na raznih marših smrti. Hrvatske žrtve so verjetno 7 do 8 krat večje od slovenskih domobrancev. Med vojno pa so pokoli Srbov v NDH presegli morda 50-krat slovenske žrtve. Strahoviti genocidi srbskega, hrvatskega in slovenskega naroda!

N. R. Hrvatska

Proslula „linija“ KPJ glede hrvatskega vprašanja se je že večkrat menjala, in po starem komunističnem pravilu je bil kar hitro proglašen za „izdajalca“, kdor se ni takoj strogo oprijel „nove linije.“ Do 1924 je partija branila celo integralno jugoslovanstvo. Potem je predlagala razbitje Jugoslavije in ustanovitev neodvisne hrvatske države poleg drugih. To se je spremenilo komaj l. 1935, ko se je KPJ izjavila za jugoslovansko federacijo po sovjetskem vzorcu.

Na partizanskem področju, kjer živijo Hrvati, je bil položaj drugačen kot v ostalih krajih okupirane Jugoslavije. Hrvati so vendar imeli formalno priznano državo. Zaradi preganjanja Srbov je bilo njihovo število iz tega področja nerazmerno visoko,

število Hrvatov pa nerazmerno nizko. Tako so lahko ustanovili ZAVNOH (zemaljsko), ki naj bi bilo začasni sabor, komaj v juniju 1943, najvišji organ državne oblasti Hrvatske pa v maju 1944 v Topuskem.

Posebej je treba omeniti primer vodilnega hrvatskega komuniste Andrije Hebranga, ki je med vsemi predvojnimi komunisti prebil največ let v zaporu (12½). Ko so ga ustaši aretirali, je v borbi izgubil desno oko. Pozneje so partizani njega in še druge zamenjali za ustaške policijske funkcionarje. Postal je sekretar KPH in Politbiroja KPJ. Analiza nekaterih njegovih govorov kaže določene hrvaške nacionalistične odtenke. Proti koncu vojne je bil odstavljen kot sekretar zaradi „šovinističnih izpadov do Srbov na Hrvatskem“. Po vojni je bil zvezni minister industrije in tudi predsednik gospodarskega sveta.²⁵ V krizi Kominforma je Hebrang stopil na sovjetsko stran. Zaprli so ga in obesil se je v zaporu. V novi Jugoslovanski Enciklopediji zaman iščete kardinala Stepinca, pa tudi Hebranga ni najti...

FNR Jugoslavija je bila sicer organizirana na federalistični podlagi po sovjetskem vzorcu, kjer je formalni federalizem močno oslavljen po „demokratskem centralizmu“ KP. Protagonisti tradicionalne hrvatske državnosti so se rešili v emigracijo ali so jih izročili komunistom, ali pa so bili doma popolnoma diskreditirani. Križarji so kot gverilci še nekaj časa nadaljevali s sporadičnim odporom.

Potem se je zdejo da je pod geslom bratstva in enotnosti hrvatsko vprašanje rešeno. Pod železno roko politične policije Aleksandra Rankovića so bili baje sploh vsi problemi rešeni. Z ozirom na državljansko vojno je bilo jasno, da so Srbi v N. R. Hrvatski igrali mnogo večjo vlogo kot jim to številčno pripada (14,2% po zadnjem štetju prebivalstva). Na drugi strani pa je treba priznati, da so kljub temu Hrvati komunisti zavzeli dosti več visokih položajev v državni upravi, diplomaciji in vojski kot pred vojno.

Hrvatska pomlad: Deklaracija o hrvatskem književnem jeziku

Po skoraj dvajsetih letih socialistične Jugoslavije je hrvatsko vprašanje zopet stopilo v ospredje. Popolnoma je naravno, da se je to posebno afirmiralo po padcu Rankovića in njegovega aparata. Po zanes-

ljivih informacijah iz Zagreba je imela Udba od 4,2 milijona prebivalcev S. R. Hrvatske v svojih arhivih zabeleženih 1,3 milijone ljudi.²⁶

To razdobje se je pričelo l. 1962 s formalno amnestijo politične emigracije in z začetkom legalnega odhoda delavcev v inozemstvo. Leto pozneje je začel izhajati „Glas Koncila“ v Zagrebu in „Crkva u svijetu“ v Splitu ter drugo versko časopisje. „Glas“ ima sedaj največjo naklado na Hrvaškem. L. 1966 so lahko proslavili 130-letnico hrvatskega narodnega preporoda. Hrvatske strune je celo ubral hrvatski partijski voditelj dr. Vladimir Bakarić, ki je sicer jugoslovansko orientiran. Tedaj niti sam predsednik republike ni zaostal za to hrvatsko odjugo.

Novo hrvatsko gibanje se je zlasti začelo uveljavljati l. 1967 z Deklaracijo o nazivu in položaju hrvatskega knjižnega jezika, ki je bila skrbno izražena v znani frazeologiji samoupravnega socializma.²⁸ Sicer je že drugo zasedanje partizanskega parlamenta, AVNOJ-a, l. 1943 potrdilo posebno veljavo tudi hrvatskega jezika.

Navajamo le najbolj značilne dele Deklaracije, ki se opira na „temeljna načela socializma“ in na „pravico vsakega naroda do popolne suverenosti. Med temi atributi igra odločno važno vlogo lastno nacionalno ime jezika, katerega se hrvatski narod poslužuje... brez ozira na to, ali gre za filološki fenomen, ki v obliki posebne jezikovne varijante ali celo povsem pripada tudi nekemu drugemu narodu.

„Novosadski dogovor (1952) je deklariral upravičeno skupno lingvistično osnovo srbskega in hrvatskega književnega jezika, in ni zanikal... pravice vsakega naroda do lastnega jezikovnega medija nacionalnega in kulturnega življenja... Znano je, v kakih okoliščinah so v naši državi oživele tendence etatizma, unitarizma, hegemonizma. V zvezi z njimi se je pojavila tudi koncepcija o potrebi enotnega, 'državnega jezika', pri čemer je bila ta vloga v praksi namenjena srbskemu književnemu jeziku zaradi dominantnega vpliva administrativnega središča naše državne skupnosti... Po upravnem aparatu in s sredstvi javne in množične komunikacije... potem po jezikovni praksi v JNA, zvezni upravi, zakonodajstvu, diplomaciji in političnih organizacijah, se dejansko tudi danes izvaja vsiljevanje 'državnega jezika', tako da se hrvatski književni jezik potiska v neenako pravni položaj lokalnega narečja.“

Na tej podlagi 18 podpisanih hrvatskih kulturnih in znanstvenih ustanov in organizacij smatra, da je neobhodno potrebno:

1) „Z ustavnim predpisom določiti jasno in nedvomno ravnopravnost, tudi hrvatskega jezika“ v zveznih zakonih in drugih splošnih aktih zveznih organov v avtentičnem tekstu... Dosedanja ustavna odredba o „srbsko-hrvatskem oziroma hrvatsko-srbskem jeziku“ s svojo nepreciznostjo omogoča, da se v praksi ti dve paralelni imeni razumeta kot sinonima... Takšna nejasnost omogoča, da se pri uporabi srbski književni jezik de facto vsiljuje kot enotni jezik za Srbe in Hrvate.“ Na ta način je hrvatski narod potisnjen v „neenakopravni položaj... čeprav imata oba jezika „skupno lingvistično osnovo.“

2) „V soglasju z zgornjimi zahtevami in tolmačenji je potrebno zagotoviti dosledno uporabo hrvatskega književnega jezika v šolstvu, časnikarstvu, javnem in političnem življenju, na radiu in televiziji, kadarkoli gre za hrvatsko prebivalstvo, ter da uradniki, učitelji in javni delavci, ne glede na to, odkod prihajajo, uradno uporabljajo književni jezik okolja, v katerem delujejo.“

To deklaracijo so podpisali: Matica Hrvatska, Društvo pisateljev Hrvatske, hrvatsko središče PEN-kluba, Hrvatsko filološko društvo, dva oddelka in pet institutov Jugoslovanske Akademije znanosti in umetnosti in filozofske fakultete vseučilišča v Zagrebu, šest kateder filozofske fakultete ter Društvo književnih prevajalcev Hrvatske. Skratka vse organizacije, ki so merodajne za hrvatski jezik. Z deklaracijo se je solidariziral tudi nedvomno danes največji hrvatski in jugoslovanski pisatelj Miroslav Krleža, Titov osebni prijatelj, stari komunist, ki je iz protesta podal ostavko na položaj v vodilnem partijskem organu.

Sicer pa najnovejša Ustava S. R. Hrvatske govori dvoumno o jeziku v čl. 158: „V S. R. Hrvatski je v javni uporabi hrvatski književni jezik — standardna oblika narodnega jezika Hrvatov in Srbov na Hrvaškem, ki se imenuje hrvatski ali srbski jezik.“²⁹

Kot časnikar sem imel možnost že pred vojno točno razlikovati vsako besedo med obema zelo podobnima jezikoma. Pisal sem posebna poročila za Zagreb in za Beograd o isti zadevi. Nikoli mi nihče ni mogel očitati kakega separatizma. Moral sem upoštevati le stvarni položaj. So številni do-

stojni srbski izrazi in glagolski sufiksi, ki jih v Zagrebu ne morejo slišati. Na drugi strani so številni hrvatski izrazi, ki jih v Srbiji sploh ne razumejo. Tukaj seveda ne gre za razliko med ijekavsko in ekavsko govoricco. Srbščino spremlja ponavadi tudi cirilica, ki je Hrvati prav tako ne marajo. Na drugi strani se sedaj tudi Srbi pritožujejo, da se cirilica zanemarja.

Novi pravopis hrvatskega književnega jezika s pravopisnim slovarjem je bil tiskan v Zagrebu v založbi Školske knjige v septembru 1971 v zadnjih mesecih hrvatske pomladi po navodilih Matice Hrvatske, oziroma vseh, ki predstavljajo hrvatsko kulturo in ki so se v kratki dobi „prosvetljenstva“ (1962—1971) lahko svobodno izrazili. Kdo drugi si sme lastiti pravico odločati o tej osnovni pravici vsakega naroda? Vendar so oblasti uničile vso naklado. Nekateri izvodi so dosegli inozemstvo, kjer je bil novi pravopis ponovno tiskan v založbi časopisa „Nova Hrvatska“, ki izhaja dvakrat mesečno v Londonu.

Deklaracija je imela silen odmev med Hrvati, čeprav so jo oblasti zatrle. S tem je po dolgem molku zopet izbruhnila na dan renesansa hrvatskega nacionalnega duha. Tako se je razvilo hrvatsko množično gibanje, ki je pokazalo, da je hrvatsko vprašanje le telo. Pravili so mu masovni pokret, okrajšano maspok. V njem so sodelovali številni komunisti skupaj z republiškim vodstvom, ki je zaradi tega postalo zelo popularno.

Kulturni program nove hrvatske generacije, ki je zrasla pod komunizmom, obsega samosvojnost hrvatske kulture, književnosti, književnega jezika in pravopisa. Kar hkrati se publicirajo štiri zgodovine hrvatskega naroda. Prične izhajati „Pet stoletij hrvatske književnosti“ ter publikacije Hrvatske politične knjižnice.

V marcu 1969 na 9. kongresu ZKJ se partija organizira na federalnem načelu, kar je bilo sicer na naslednjem kongresu opuščeno. Bakarić in Tripalo zastopata ZKH v Izvršnem biroju predsedstva ZKJ. V januarju 1970 obsodi deseta seja CK ZKH jugoslovanski unitarizem. Hrvaški komunisti smatrajo S. R. Hrvatsko kot suvereno hrvatsko državo v zvezi suverenih in enakopravnih držav S. F. R. Jugoslavije. Toda pri tem pozabljajo, da komunistični pojem suverenosti nikakor ni enak klasičnemu pojmovanju, temveč da je le dialektičen, se pravi, v resnici omejen.

Težke gospodarske pritožbe

Hrvati so se pritoževali, da so tudi gospodarsko zapostavljeni v svoji republiki, ko so bila ogromna izvenproračunska sredstva, velike banke in najvažnejša izvozno-uvozna podjetja koncentrirana v Beogradu. Pri 22% prebivalstva, S. R. Hrvatska sodeluje do 29% pri skupnem narodnem dohodku in zasluži 40% tujih valut, s privatnim kliringom tudi do 50%.

Sam dr. Bakarić je v ozkem krogu priznal, da je hrvatsko vprašanje predvsem — gospodarsko vprašanje. Tako zatrjujejo oni, ki slišijo „kako v Zagrebu trava raste.“ Dr. Bakarić je sedaj postal načelnik velevažnega odbora za zaščito ustavnega reda, ki mu v inozemstvu nekateri pravijo — štab krize.

V poletju 1971 je bila v Zagrebu pozornost osredotočena na dva ugledna profesorja ekonomske fakultete, ki sta bila izključena iz ZK zaradi nacionalne desviacije. Razvila sta se popolnoma v novem socialističnem okolju, kjer sta se uveljavila kot marksistična ekonomista in javna delavca.

Maspok je vodila Matica Hrvatska, najstarejša hrvatska kulturna organizacija, pod vodstvom ekonomista dr. Marka Veselice, ki je bil zvezni poslanec. Tudi vse druge vodilne osebnosti so bili hrvatski komunisti, ki so imeli podporo svojih tovarišev in širokih množic. Matica Hrvatska je narasla na okrog 60.000 članov. Ustanovila je podružnice v mnogih krajih kjer živijo Hrvati, in celo v inozemstvu. Razvila se je v neke vrste opozicionalno nacionalno organizacijo. Imela je tudi velik vpliv v mnogih kulturnih in gospodarskih organizacijah.

Dr. Šime Djodan, drugi ekonomist, nekdanji partizanski kapetan član CK ZKH, ki se je visoko povzpел kot politični delavec, je napisal pomembne razprave in tudi knjigo o gospodarskem zapostavljanju Hrvatske. Značilen je bil zlasti njegov govor na plenarni seji znanstvenega oddelka Društva ekonomistov v Zagrebu, ki je bil tudi tiskan v „Kritiki“, četrtletniku Matice Hrvatske. Izvlečke podajamo v povzetku.⁸⁰

Njegov glavni očitke je, da je vse hrvatsko gospodarstvo preusmerjeno na jadranski turizem, ki naj bi prinašal dolarje za kronični deficit v jugoslovanski plačilni bilanci, do katerega je prišlo zaradi uvoza industrijskih strojev za druge republike. Vsa hrvatska obala naj bi služila drugim. To

je za Hrvatsko nesprejemljiva politika. Na podlagi uradnih publikacij je dokazal, da je zaradi investicijske politike, ki S. R. Hrvatski ni bila naklonjena, njena udeležba v industrijskem potencialu Jugoslavije padla od 33% (1925) na 19% (1965).

„Nezdružljivo je s temeljnimi načeli našega samoupravnega socializma, da nam je odvzet narodni dohodek, ki ga je ustvarilo naše lastno delovno ljudstvo,“ je dejal. Federalna birokracija lahko uporabi ta dohodek po svoji volji. Vključno izredno težke obveze do federacije, znaša skupni iztok narodnega dohodka iz Hrvatske okrog 30%. Hrvatsko bo treba bolj industrializirati, ker ima tudi ona potrebne surovine: petrolej, boksit, premog visoke kvalitete, naravni plin, les, poljedelske surovine ter druge neželezne kovine. Poleg tega razpolaga z dobrimi pristanišči, ob katerih je mogoče industrializirati s ceninimi surovinami na svetovnem trgu. Pravilno bi morali orientirati hrvatsko gospodarstvo na svetovni trg, ker je jugoslovanski trg fragmentiran. Hrvatska plačuje za tak neenoten trg v obliki skritih carin v eni smeri — nekaj, kar se ne dogaja nikjer drugod na svetu.

Iztok kapitalnih virov, ki znaša skoraj polovico akumulacije, ni stvarno nič drugega kot sistem vsiljenih skritih carin, kar ne bi bilo sprejemljivo niti, če bi bil jugoslovanski trg enoten. Ta iztok kapitala je šel vzporedno z gospodarsko emigracijo, kar je spravilo v nevarnost sam obstoj Hrvatov kot naroda. V svetovnem merilu to emigracijo preseže le Puerto Rico, je dodal v knjigi. Toda če parameter distribucije ostane kakršen je in to je, kar planerji pričakujejo za 1975, bo hrvatskemu gospodarstvu dovoljeno zadržati le 65% narodnega dohodka ter potem reorganizacija in napredek hrvatskega gospodarstva nista mogoča. Hrvatska ni zadovoljna z distribucijo narodnega dohodka. Ta naj bi bil tako-le razdeljen: 71% za gospodarstvo, 29% naj bi razdelili med lokalne oblasti, republiko in federacijo, slednja naj bi dobila 12%. V bodoče federaciji naj ne bi bilo dovoljeno, uporabljati neodgovorno akumuliranih virov določenih republik v korist drugih. Hrvatska je oškodovana tudi z ne-realističnim tečajem zamenjave dolarja za 12,5 dinarjev (1970) namesto 18, na ilegalni črni borzi je tečaj celo 25 do 50 dinarjev.

Prejšnje osrednje banke in družbe zunanje trgovine so imele okrog 30% Hrvat-

skega kapitala, kar bi ji moralo biti vrnjeno, kajti Hrvatska trpi na pomanjkanju finančnega kapitala. Hrvatski delež v jugoslovanskem bančnem sistemu je okrog 16%, medtem ko je bilo kar 55% jugoslovanskega finančnega kapitala l. 1925 koncentriranega samo v bankah mesta Zagreba. (Neverjetni zaključek: celo pred vojno je bilo boljše.)

Bivše osrednje banke so postale neodvisne in delujejo sedaj kot banke mesta Beograda, kar je lep primer „decentralizacije“ ali razlaščenja vsega jugoslovanskega gospodarstva v korist bančnikov, ki s svojimi oderuški obrestmi napadajo sedaj višek dela hrvatskega delovnega razreda. Ta politika se mora spremeniti in ta sprememba bo mogoča le, če se kapital iz teh bank in družb zunanje trgovine vrne tistim, katerim je bil vzet.

Medtem ko je bil delež Hrvatske v skupni proizvodnji Jugoslavije l. 1970 28,3%, v investicijah pa 22,4%, je bil njen delež v kreditnem potencialu le 17,7%. Kar zadeva finančni potencial in kupno moč, je treba smatrati Hrvatsko v okviru jugoslovanskega konteksta kot nerazvito republiko (sic!). Ta razlika med finančnim in proizvodnim potencialom je bila ustvarjena po avtokratskih odločbah federalne birokracije. Če se to ne bo odpravilo, potem bodo zahodna področja Jugoslavije vedno bolj v inferiornem položaju, je zaključil prof. Djodan svoje predavanje. (Ali ni Stane Kavčič imel prav?)

V svoji knjigi o socialistični gospodarski politiki Jugoslavije²¹ je poudaril, da so prejšnje izkušnje pokazale, da kadar se položaj na Hrvatskem „ohladi“, potem to prispeva k povečani centralizaciji. Hrvatsko gospodarstvo je v stanju samo pokriti plačilno bilanco z drugimi republikami federacije kakor tudi z inozemstvom, in lahko še vedno doseže dolarski prebitok. Pisec je dokazal, da ima hrvatska industrija najboljšo akumulacijo kapitala, čeprav je tehnično najslabše opremljena.

Finančna moč se je pomaknila v vzhodno Jugoslavijo. Monopolistična podjetja zunanje trgovine dosegajo velike zasluge tudi zato, ker je stvarna vrednost dolarja štiri rublje. Ta podjetja so uvedla na denarnem trgu še bolj kot banke pravo oderušstvo, ki gospodarstvo krvavi. Vse to je posledica dejstva, da je Beograd smel biti po vojni središče politične in gospodarske moči, medtem ko so drugi narodi dobili fantome (sic!) v obliki njihovih

republik. Beograjske banke držijo kar 81,3% deviz, zagrebške pa le 9,7%.

Čeprav smo socialistična država, pravi prof. Djodan, je težko dobiti drugo, kjer finančni kapital tako drastično in oderuško izkorišča delavski razred in cele narode na način, ki je nezaslišan v zgodovini človeštva, kot je to v Jugoslaviji v zadnjih letih. Kapital vlada nad delom (sic!).

Da bi se Hrvatska lahko normalno razvila, so potrebne zelo radikalne spremembe v gospodarskem sistemu Jugoslavije. Hrvatska naj bi imela veto na vse, kar jo zadeva. Vsaka republika naj bi imela svojo Narodno banko, tako da bi Federalna Narodna banka postala fiktivna. Vsaka republika naj bi obdržala zaslužene devize v lastni Narodni banki. Njena finančna moč bi morala biti dvignjena do višine njene proizvodne moči. Obveznosti hrvatskega gospodarstva do bivših federalnih bank in podjetij zunanje trgovine naj bi brisali. Republiške Narodne banke naj bi izdajale denar. Hrvatska je oškodovana zaradi deviznega sistema pri carinah in davkih. Pisec priporoča mrežo konzularnih agencij S. R. Hrvatske, zlasti tam, kjer živijo mnogi Hrvati v diaspori. V Jugoslaviji ne obstoja skupni trg in lahko vsaka občina (sedaj okraj) blokira kako hrvatsko podjetje. Hrvatska je bolj trg za druge kot so drugi trg za njo. Federaciji naj ostane le obramba in diplomacija, zaključuje prof. Djodan svoje delo.

Nasprotno, v novi ustavi S. R. Hrvatske je rečeno, da njeni delovni ljudje „uresničujejo svoje gospodarske interese na jugoslovanskem skupnem trgu... Protiušten je vsak akt in vsako delo, s katerim se kani enotnost jugoslovanskega trga“ (čl. 56). In potem: „Narodna Banka Hrvatske je samostojna organizacija S. R. Hrvatske in posebna organizacija enotnega monetarnega sistema SFR Jugoslavije“ (čl. 339).

Maspok v razmahu in represalije

Medtem ko so imeli študentski nemiri l. 1968 značaj protestov nove levice proti novemu razredu izkoriščevalcev (Džilas), so pripisali miroljubni stavki 40.000 študentov na zagrebški univerzi v novembru 1971 (enajst dni) hrvatski separatistični značaj. Za maspok se je seveda navdušila zlasti mladina, posebno še univerzitetna. Stavka je bila zadnja manifestacija hrvatske pomladi. Hrvatski komunisti so veliko

pričakovali od ustavnih amandmajev iz junija 1971, ki naj bi dali vsaj po besedilu ali tolmačenju Jugoslaviji konfederalistični značaj. Toda ta načela je bilo potrebno šele spraviti v zakone. Pomembno geslo te stavke je bilo: „Devize, devize!“, kar naj bi pomenilo, da Hrvatska ni dobila odgovarjajočega zneska tujih konvertabilnih plačilnih sredstev, ki jih prinaša zlasti jadranski turizem in več kot pol milijona hrvatskih delavcev v inozemstvu, poleg domače industrije.

Hrvatsko komunistično vodstvo je toleriralo maspok kakor tudi študentsko stavko kot manifestacijo hrvatskih pravic. S tem sta dosegla partijski voditelj in član Izvršnega komiteja ZKJ Mika Tripalo in predsednica CK ZKH dr. Savka Dabčević-Kučar, priznana marksistična ekonomistka, tako popularnost kot malokdo med komunističnimi voditelji od l. 1944, ko so najprej s sovjetsko pomočjo prevzeli oblast v četniški Srbiji. Ta popularnost se lahko primerja le z Dubčekovo vlado praške pomladi.

V tem istem letu so lahko povsod na Hrvatskem javno proslavili 100-letnico rojstva Stjepana Radića. Na hišo v Zagrebu, kjer je živel, so vzdali spominsko ploščo. Tisoči so obiskali njegov grob na Mirogoju. Planirali so tudi izdajo njegovih del v 15 knjigah. To vse je bilo veliko zadoščenje za HSS v emigraciji.

Tisto jesen je Tito obiskal nekatere hrvatske kraje. V Zagrebu je imel pomirljiv govor, v katerem je podcenjeval nacionalistične deviacije. Za tajinstveni sestanek v Bugojnu se je izvedelo šele pozneje. Zato je bilo pravo presenečenje, ko je predsednik republike prav 1. decembra 1971 lahko v lovskem gradu Karadjordjevo v Vojvodini izrekel nezaupnico hrvatskemu komunističnemu vodstvu in prepovedal maspok na 21. seji predsedstva CK ZKJ kljub ustavnim amandmajem, verjetno pod generalskim in neostalinističnim vplivom. V komunističnih državah pač ni ustavnih poroštev.

Odstop hrvatskega komunističnega vodstva ni šel tako lahko od rok. Delavski kolektivi na deželi so se še naprej izjavljali za ali proti staremu vodstvu, ki je bilo tako priljubljeno. Vršila se je že 22. seja predsedstva ZKJ in boj na Hrvatskem se je še nadaljeval. Tripalo je bil prepričan, da maspoka ni možno ustaviti, ker bi bila proti temu, kot je dejal, ogromna večina komunistov, delavskega razreda in ljud-

stva.³² Imel je preveliko zaupanje v Tita, ki ga je pustil na cedilu. Navsezadnje je celokupno vodstvo podalo ostavko. Na Hrvatskem je nastal politični vakuum.

Sekretar za organizacijski razvoj izvršnega odbora predsedstva ZKJ, Jure Bilić, ki je sedaj tudi član samega predsedstva, je pozneje razlagal, da so posvetovanja Tita s starim vodstvom pred odločujočo sejo trajala kar polnih 22 ur. Razmerje za ali proti maspoku med partijskimi voditelji Hrvatske naj bi bilo 9:9. Omenil je odločilni vpliv, ki ga je imel Srb dr. Dušan Dragosavac, novi sekretar Izvršnega komiteja ZKH na dokončno odločitev. Bilić je obtožil staro vodstvo nacionalnega separatizma in državnega socializma, ker so zahtevali razreševanje središč gospodarske moči, tako da bi republika kot država razpolagala z viškom dela. Glede maspoka pa je iskreno priznal, da je „imel takšen vpliv na narod (hrvatski), da bo ideološka in politična borba trajala desetletja.“³³

Kmalu po nezaupnici hrvatskemu vodstvu so se začele v vsej S. R. Hrvatski in tudi v nekaterih hrvatskih krajih Bosne in Hercegovine splošne čistke, zasliševanja in aretacije komunistov, ki so se uveljavili pri maspoku, zlasti pri Matici Hrvatski in v vseh kulturnih in gospodarskih organizacijah, kjer je imela vpliv. Mnogi so bili izključeni iz partije kot separatisti in frakcionaši, številni so izgubili svoje službe, drugi zopet so morali podati ostavke, ali pa so jih podali prostovoljno.

Prepovedano je bilo vseh 15 časopisov maspoka, v prvi vrsti popularni „Hrvatski Tjednik“, glasilo Matice Hrvatske, ki je dosegel večjo naklado kot „Vjesnik“, glavni zagrebški dnevnik. Pri „Vjesniku“, pri zagrebškem radiu in televiziji so bile tudi hude čistke. Nadalje so v Zagrebu prepovedali med drugim tudi „Gospodarski list“, „Hrvatski književni list“ in „Kritiko“. Pesnik in filozof Vlado Gotovac, glavni urednik „Hrvatskega Tjednika“, je bil obsojen na štiri leta strogega zapora, pesnik Zlatko Tomičić, glavni urednik „Hrvatskega književnega lista“, pa na tri leta, da omenimo le najbolj važne.

Mednarodna Liga za človeške pravice je protestirala tudi pri predsedniku Titu. Po zanesljivih podatkih je bilo v S. R. Hrvatski aretiranih skupno okrog 16.000 ljudi. Bilo je več kot 280 politično motiviranih obsodb. Najvišje kazni strogega zapora sta dobila prof. Veselica, sedem let, in prof. Djodan, šest let. Slednji boluje na

kronični tuberkulozi, na prisilnem delu pa prevaža premog. Med obsojenci je bil celo prejšnji general J. N. A. dr. Franjo Tuđman, bivši direktor Instituta za zgodovino delavskega gibanja na Hrvatskem. Vsi ti komunisti so bili obsojeni zaradi protirevolucionarne dejavnosti, ideološke in nacionalne deviacije ter zaradi sovražne propagande. Neki Boris Vidov je bil obsojen na eno leto in osem mesecev zapora, ker je izjavil, da je bilo Karadžordjevo „napad na Hrvatsko in na hrvatski narod“.³⁴

Pred sodišče so postavili tudi voditelje hrvatskih študentov, ki so organizirali stavko. Pristojnost sodišča niso priznali. Odklonili so obtožnico o protirevolucionarni dejavnosti ter da so delali na izločitvi Hrvatske iz Jugoslavije. Imeli so proces za burko, ker ga je odločitev partijskega predsedstva in potem časopisna kampanja prejudicirala. Njihov vodja Dražen Budiša ni hotel odgovoriti na podrobna vprašanja in tako so se ravnali njegovi tovariši. Obsojeni so bili na tri in štiri leta strogega zapora. Med njimi je bil tudi študentski prorektor zagrebške univerze Ivan Zvonimir Čičak, ki je bil svoječasno izvoljen proti partijskemu kandidatu.³⁵

Najbolj avtentični kritik režima, veliki politični mislec in pisatelj Milovan Djilas je te dogodke komentiral v članku „V zaporih Hrvatske“, ki je bil objavljen po svetovnem časopisju:

„Tukaj, v moji lastni domovini, 27 let po zmagi nad fašizmom in kapitalizmom, preganjajo in zapirajo mlade in stare ljudi, stare revolucionarje, umetnike in pisatelje, ki so se komaj afirmirali, ker so upali misliti drugače, ker so skušali izraziti svoje ideje in nekatere od njih uresničiti... Vsi politični procesi so sodne burke in propagandne razstave... Te aretacije in procesi, ki se vršijo v Jugoslaviji, ne rešujejo ničesar, nasprotno škodujejo vsemu in vsakemu... Vse, kar je ostalo od revolucije, je goča oblast... Svoboda je taka le do te stopnje, da je svoboda (tudi) za druge.“³⁶

Po Karadžordjevu

Po vseh teh represalijah in obsodbah duha maspoka niso mogli zlomiti tudi ne v naslednjih letih. Odrezali so mu lahko le najbolj vidne glave. Sovraštvo je ostalo tako, kot ga menda ni bilo v predvojnih časih. Značilen je bil v tem oziru zlasti

zadarski proces, pa tudi splitski. V prvem procesu so bili obtoženci odkriti še predno so lahko stopili v kako akcijo. Po poklicu so bili profesorji, študentje, gostilničarji in upokojenci. Vendar so hoteli položiti neke temelje „hrvatske osvobodilne vojske“ ter so sestavili zemljevidne karte, na katerih je Hrvatska kot neodvisna država izločena iz Jugoslavije.³⁷

Ko je izšla nova zgodovina Jugoslavije, ki so jo napisali štirje profesorji, in ki je bila namenoma objavljena tudi v angleščini, so jo v Zagrebu v recenzijah tako hudo napadali, ker da ni pravilno prikazala hrvatskega stališča, kot da bi bili še v časih maspoka. Tudi v Splitu so izključili iz partije nekatere profesorje tamkajšnje univerze zaradi nacionalne deviacije.

Bivši rektor zagrebške univerze dr. Ivan Supek, ki je bil povezan s krogom medtem ukinjenega filozofskega časopisa „Praxis“, je objavil politični roman „Extraordinarius“, ki je bil obeležen kot nacionalističen in antipartijski. Naslov kaže avtorja samega — izrednega profesorja. Roman je iz 17. stoletja, ko sta hrvatski grof Petar Zrinski in markiz Fran Krsto Frankopan konspirirala v Carigradu proti Habsburgovcem, da bi Hrvatska postala neodvisna, a so ju le-ti v Dunajskem Novem Mestu obglavili (1671).³⁸ Markiz Fran Krsto Frankopan naj bi bil — Mika Tripalo, popularni hrvatski voditelj, markiza Katarina Zrinska, soproga grofa Petra Zrinskega — dr. Savka Dabčević-Kučar, najbolj inteligentni ženski partijski veljak, hromi Ratimir — študentski voditelj Dražen Budiša, ki ima paralizirano desno nogo. Kar je najbolj zanimivo, cesar Leopold nadomešča — Tita, Cerkev pa — ZK. To spominja na podobno literarno-zgodovinsko kampanjo proti Mao Tse-tungu pred začetkom kulturne revolucije. Tedaj so po uradni verziji „uporabili zgodovinske dogodke in osebnosti, da bi smešili, napadali in obrekovali realnosti sodobnega socializma“.

Partijski forumi v S. R. Hrvatski se včasih ukvarjajo z raznimi incidenti odpora v duhu maspoka, ki postajajo sedaj bolj „perfidni“. Tako so ugotovili na seji CK ZKH v marcu 1974,³⁹ da je bil Zadar „poligon“ spopadov med dvema nacionalizmoma, hrvatskim in srbskim. Tudi v Zagrebu so ugotovili antipartijsko, antisocialistično in antisamoupravno razpoloženje. Tam delujejo tudi centralistične, unitaristične in Rankovićeve sile. V ZK

je ponekod vkoreninjeno stalinistično-unitaristično frakcionaštvo. Tudi nova levica na filozofski fakulteti je glasna. Ravno tako se opaža politična aktivnost duhovščine.

Z glavnimi akterji maspoka ponekod še niso obračunali, ampak jih še favorizirajo. Ostanke maspoka so se še obdržali v Dalmaciji v nekaterih kulturnih organizacijah, v sodstvu, v kadrovski politiki in drugod. Slišati je bilo tudi opazke: „Kaj rabimo šest grbov, kaj rabimo šest zastav. Priznamo le ZKJ“. Ideolog kontra-maspoka, dr. Stipe Šušar, republiški sekretar za kulturo, je priznal hrvatsko nacionalistično kavalkado, ki ji noče biti konec.⁴⁰

V vseh republikah vlada strogo sorazmerje „ključ“, glede razdelitve politične moči vseh sestavljajočih narodov in narodnosti (narodnih manjšin). Izjema je le Hrvatska, kjer so mnogi važni položaji v rokah Srbov namesto Hrvatov. Posebno zamerijo mnogi Hrvati, da so Srbi glavni partijski veljaki, poveljnik zagrebške armijske oblasti ter predsednik sindikatov, da omenimo le najbolj važne. V Trojedini Kraljevini je to bila sicer tradicija. Toda to je bilo v času srbsko-hrvatske koalicije, ko je bila jugoslovanska ideja še na višku in ko je bil lahko Srb predsednik hrvatskega Sabora. Ko so bili voditelji maspoka že davno za zapahi, so se v Zagrebu čudili, da je dnevno delo medrepubliških odborov v Beogradu še vedno zastrto z nepojasnjeno tajinstvenostjo.⁴¹

Hrvatska emigracija

Na splošno je bil maspok veliko zadoščenje za hrvatske nacionaliste v emigraciji, ki so po dvajsetih letih dočakali, da so prišli hrvatski komunisti v tako velikem številu na nacionalistične pozicije. So bili pa tudi taki, ki so bili zaskrbljeni, da bo maspok rešil hrvatsko vprašanje v Jugoslaviji, če bi staro popularno vodstvo ostalo na oblasti!

Hrvatska emigracija je koncentrirana v sledečih krajih: v Evropi: München, Stuttgart, Ruhrsko področje, Pariz, Stockholm, Malmö; v Ameriki: Cleveland, Chicago, Toronto, Vancouver, Buenos Aires; v Avstraliji: Melbourne, Sydney. Ena tretjina Hrvatov živi izven domovine, medtem ko je po svetu okrog tri milijone ljudi hrvatskega porekla.

Med Hrvati v inozemstvu ni organizi- 171

rane skupine, ki bi še bila za Jugoslavijo, so le posamezniki. Dr. Juraj Krnjević čvrsto drži zastavo HSS, ki je bila med obema vojnama daleč najmočnejša politična organizacija, skratka predstavljala je hrvatski narod. Tudi zadnji svetovni kongres, ki se je vršil l. 1972 v Londonu, se je izjavil za suvereno hrvatsko državo. Na drugi strani pa ne more biti sporazuma z nobeno organizacijo, ki proslavlja 10. april, dan ustanovitve NDH, ker Hrvatska ni ustaška, je poudaril predsednik. Zastopniki HSS so izročili tudi memorandum Evropski konferenci za varnost in sodelovanje, v katerem naglašajo svoje gornje stališče in protestira proti prisotnosti zastopnikov Jugoslavije, ki da je prikrajšala tudi Hrvate za osnovne človeške pravice.⁴² Sicer pa jo kitajski komunisti imenujejo „konferenca brez varnosti,“ ker služi le priznanju sovjetskih in komunističnih osvojitvev.

Vse ostale hrvatske politične organizacije in skupine so precej razcepljene, a so se skušale organizirati pod krovnimi organizacijami. Take organizacije so Kontinentalna veča za hrvatsko državo, severno-ameriško, južno-ameriško, evropsko in avstralsko. V februarju 1974 so se sestali v Torontu zastopniki številnih hrvatskih političnih in drugih organizacij, da bi ustanovili novo, enotno krovno organizacijo, Hrvatsko Narodno Veče. Ob tej priliki so v ustanovni listini zmanjšali pomen omenjenih kontinentalnih več.

Namesto njih so določili kot osnovne organizacije štiri državotvorne stranke: Hrvatski narodni odbor, Hrvatski narodni odpor, reformatorski Hrvatski osvobodilni pokret in Hrvatsko republikansko stranko. Toda hrvatski generalštabni polkovnik Ivan Babić, ki je bil tudi prisoten, zatrjuje, da vse te štiri stranke ne predstavljajo več kot 5 do 10% hrvatske emigracije. Poleg tega so prave vezane na ustaško preteklost, da si so se vsi post festum odpovedali temu, kar se je dogajalo v NDH. HSS in matični Hrvatski osvobodilni pokret sta odklonila sodelovanje v novem veču.

Zato so iniciatorji sklenili ustanoviti nove krajevne organizacije in odbore fondov, kjerkoli živijo Hrvati v emigraciji, ki bi potem izvolili Hrvatski Sabor.⁴³

Razen tega obstajajo še druge organizacije kot so to Zedinjeni Hrvati, Hrvatski islamski center, Hrvatski domobran, regionalne hrvatske organizacije za Kalifornijo, Britansko Kolumbijo, Venezuelo in Avstra-

lijo ter zedinjene hrvatske fronte v Clevelandu, Chicagu, Los Angelesu, Torontu itd.

Te organizacije zastopajo več ali manj maksimalni radikalizem, to se pravi samostojno hrvatsko državo na vsem hrvatskem etničnem in zgodovinskem prostoru vključno Bosno in Hercegovino, kar bi pomenilo vključitev tudi do dva milijona Srbov. Sicer pa tudi HSS v tem oziru ne zaostaja, čeprav je bolj zmerna.

Razumljivo je, da so mnogi hrvatski nacionalisti razočarani nad Zahodom, in zlasti nad Zedinjenimi Državami Amerike, kjer odjuga lahko pomeni kapitulacijo z nedoglednimi posledicami za mir sveta, če se ta struja ne bo pravočasno ustavila. Pok. dr. Branko Jelić, ki je vojno preživel v zavezniški internaciji, je dobil podporo v Moskvi za Hrvatski narodni odbor, kar je gotovo slab znak. To je naletelo na odločno kritiko dr. Krnjevića in hrvatskih političnih organizacij izven HSS. Hrvatski emigranti so splošno prepričani, da bi Moskva v kritičnem trenutku le izkoristila hrvatsko vprašanje za svoje posebne račune, ne da bi Hrvatom omogočila kakršnokoli neodvisnost. Njegov brat, dr. Ivan Jelić, ki sedaj vodi gibanje, se je tej politiki odpovedal.

V nasprotju z večino hrvatske emigracije, ki stoji ideološko na načelih velike zahodne dediščine svobode in pluralistične demokracije, iščejo nekateri hrvatski revolucionarji sodelovanje s hrvatskimi komunisti ter pozivajo le-te na skupno borbo proti Jugoslaviji.

Obstaja tudi Socialistična stranka Hrvatske ali pa tudi Liga hrvatskih komunistov v emigraciji. Pri njih je težko ugotoviti, kakšno vlogo igrajo pri tem neke politične policije.

Posebno je treba poudariti, da Hrvati v civiliziranem svetu odklanjajo vsako kolektivno odgovornost. Zaradi tega je nepravilno izenačevati Hrvate z ustaši, ali imeti vse Hrvate odgovorne za grozodejstva v NDH. Ravno tako je nepravilno, pisati o nekem „srbokomunizmu“. V tem oziru je gotovo značilno, kar je napisal dr. Ante Ciliga, član CK KPJ pred Titom, ki je prebil dolga leta v Stalinovih koncentracijskih taboriščih Sibirije, dokler ga niso rešili kot italijanskega državljana. Po povratku je bil sit komunizma do grla. Napisal je v pismu „Hrvatski Zori“ v Münchenu: Medtem ko je Tito v vsej Jugoslaviji oslabil in likvidiral velikosrbske pozicije, jih v Hrvatski skrbno hrani,

neguje ter dostikrat tudi okrepi, da bi tako preprečil srbsko-hrvatsko opozicijsko sodelovanje. Pravi, da je to njegova Metternichova poteza.⁴⁴

Računi brez krčmarja

Ali je stvarno sploh mogoče, da bi protagonisti maspoka izločili Hrvatsko iz Jugoslavije, tudi če bi imeli ta namen? V federaciji večih narodov je to neizvedljivo. Vsak tak poskus bi gotovo že policijske sile v kali zadušile.

Kljub formalni neuvrščenosti se Jugoslavija nahaja vzhodno od linije Lübeck—Trst (ne Szczecin, ki je le na poljsko-vzhodnonemški meji), kjer velja doktrina Brežnjeva o omejeni suvereniteti v državah, kjer vladajo komunistične partije, in daje Sovjetski zvezi pravico za intervencijo, kadar smatra to za potrebno. Zaradi tega so konspiratorji v sami Hrvatski in med hrvatsko emigracijo čisto pozabili na krčmarja, „mater Rusijo“, za katero bi to bila idealna prilika, da reši teritorialno integriteto Jugoslavije in jo povsem uravna v svojo politiko.

Sicer ima Moskva tudi sama težave z nacionalističnimi težnjami, zlasti pri Ukrajincih, Baltijcih, Armencih in Uzbekih. Vendar te težave rešuje še bolj drastično kot Beograd. Razen tega so v vseh unijskih in avtonomnih republikah Sovjetske zveze domači komunisti pod nadzorstvom ruskih komunistov v dotičnih republikah, česar seveda v Jugoslaviji ni. V Sovjetski zvezi je splošna tendenca rusifikacija in ustvaritev iz številnih narodov (Rusov je le polovica) nov bilingvistični sovjetski narod pod rusko dominacijo. Vzгляд Sovjetske zveze daje slutiti, da bi Moskva morala biti proti vsaki razdelitvi Jugoslavije. Problematična podpora nekaterim hrvatskim separatistom naj bi bila le trenutna intriga.

Če pa temu ni tako in bo Moskva hotela izkoristiti hrvatsko vprašanje, ali pa celo bolgarske aspiracije do Jugoslavije, potem je ni sile na svetu, ki bi to lahko preprečila. Jugoslaviji ni grozila in ne grozi nobena nevarnost z Zahoda, ki je stalno le v defenzivi, je pa pod neprestano potencialno nevarnostjo z Vzhoda.

Zgodovina bo sodila

Stara je izkušnja, da zmagovalci pišejo zgodovino. Včasih minejo desetletja, preden

polna resnica pride na dan. Za Sovjete je znano, da v svoji Veliki Enciklopediji in drugod neprestano spreminjajo tolmačenje zgodovinskih dogodkov, čeprav so včasih zmanjšali partizansko „mitologijo“. V zadnjem času sta to delala dva glavna sovjetska maršala, Ivan Jakubovskij, poveljnik sil Varšavskega pakta, in Andrej Grečko, obrambni minister, v češkoslovaških publikacijah.

Našli so se celo zgodovinarji Združenih držav Amerike, ki so Washington obdolžili krivde zaradi hladne vojne, kar sicer ne bi delali zgodovinarji nikjer drugod na svetu, ne da bi jih imeli za izdajalce. To je bilo sedaj vendarle odločno pobito na podlagi uradnih dokumentov. Ni pa še ameriškega zgodovinarja, ki bi priznal, da so Združene države izgubile ne le Indokino, ampak politično tudi drugo svetovno vojno. Tako se glasi tudi naslov knjige jugoslovanskega veleposlanika v Washingtonu med vojno, Konstantina Fotića, „Vojna, ki smo jo izgubili“. Ne samo mi, ampak tudi zahodni zavezniki, v katere smo zaman zaupali.

Isto velja tudi za narodno-osvobodilno vojno. Ta pojem je nasetoval Georgi Dimitrov, predsednik Kominterne, da bi večje prikril prave namene komunistov. Zmagovalci še vedno nočejo priznati, da je to bila predvsem državljanska vojna. Še nihče ni skušal ugotoviti v odstotkih — kot so to delali za kitajsko revolucijo — koliko odstotkov so se komunisti borili za oblast, in koliko odstotkov proti okupatorju. Hrabri družbeni kritik Mihajlo Mihajlov je bil obsojen na sedem let strogega zavora tudi zato, ker je v ruskem emigrantskem časopisu prikazal v bolj objektivni luči dogodka med vojno ter vlogo generala Draže Mihajlovića, prvega gverilca proti Hitlerjevi Evropi. Ameriški PEN center pravi v protestu, da je njegov primer prima facie primer vlade, ki prepoveduje pisatelju izražati svoje mnenje.⁴⁵

V „Praxisu“ smo lahko presenečeni čitali pred nekaj leti, da je državljanska vojna izzvala sektaška politika vodstva KPJ, ki je proti koncu l. 1941 sklenilo voditi samostojno borbo.⁴⁶ To je bilo malo poprej, pravi prof. Ivan Avakumović, ki se je proslavil s knjigo v angleščini „Draža Mihajlović v nemških dokumentih“, ko so v Kominterni razmišljali o tem, da bi kazalo Tita odstaviti. Na Titovo in Dražino glavo so Nemci razpisali isto nagrado: po 100.000 zlatih mark!

Sicer pa je to sedaj splošno znano po seji CK ZKJ v februarju 1975. Sekretar Jure Bilić je priznal, da Praxisti „obtožujejo KPJ, da je vodila sektaško politiko l. 1941, da je kriva državljanske vojne in pojave četništva, oni govore, da je ZK ustvarila mit o samoupravljanju, ter da pri nas stvarno vlada ‚antistalinistični stalinizem.‘“ (Sic!)⁴⁷

Praxisti so bili obtoženi zaradi „radikalnega kriticizma vsega kar obstoja, celo samih temeljev sistema“. Bili so odločni antistalinisti, toda tudi proti hrvatskemu nacionalizmu in srbskemu šovinizmu. Kakor Djilas, tako so tudi oni proglašali, da svoboda pomeni „svobodo, misliti drugače“. Zastopali so socializem s „človeškim obrazom“, ki temelji na humanističnih idejah mladega Marxa. Poudarjali so, da je tržno gospodarstvo povečalo socialne razlike in obsodili so množični izvoz delovne sile. Iz „Praxisa“ naj bi se razvilo tudi študentsko gibanje nove leveice.

Drugi član predsedstva ZKJ Josip Vrhovec je celo obujal mrtve duhove v svojem govoru v Skopju. Trdil je, da so imeli zunanji podporniki „Praxisa“ baje jasne namene: „Če bi kdo v bodočnosti uspe“, da v tem delu sveta ustvari položaj, ki bi ogrožal obstoj Jugoslavije kot državne skupnosti, potem bi se lahko oprl na ‚pravico na 50:50‘, in bi se lahko skliceval na obstoječo opozicijo, ki ga podpira.“⁴⁸

Nekoč se je Moša Pijade norčeval o tem razmerju med Stalinom in Churchillom glede vpliva v Jugoslaviji. Hvalil se je, da je KPJ vzela kar vseh 100%. Če bi zopet prišlo do kake odločitve, potem ni dvoma, da bodo tudi Sovjeti zgrabili vse!

Niti komunistična državljanska vojna ne bi mogla imeti tako grozних posledic brez pokola stotisočev Srbov v NDH. S tem je postala jugoslovanska apokalipsa popolna, kakor pravi bivši pomočnik zunanjega ministra Ilija Jukić⁴⁹ v svoji knjigi „Padec Jugoslavije“: „Strahovite razmere po vsej Jugoslaviji po Hitlerjevem Blitzkriegu 1941 so zledenele kri v žilah vsem, ki so tam živeli, kakor tudi njihovim prijateljem in nasprotnikom. Bil je splošni občutek, da se je odprl pekel ter da je bil vsak povratek na normalne razmere nemogoč. Bilo je, kot da so štirje jahalci apokalipse švignili čez državo, sejoč se-

me razdora, prelivanja krvi, smrti, lakote in kuge.

Po statistikah znašajo jugoslovanske izgube 1.700.600 mrtvih — 11% prebivalstva — ter 425.000 onesposobljenih, ostalo je 525.000 sirot. Število jugoslovanskih izgub je bilo 1/3 skupnega števila za vse druge zaveznike z izjemo Sovjetske zveze. Razmerje onesposobljenih Jugoslovancev v odnosu do prebivalstva je bilo 11-krat poprečno razmerje za ostale zavezniške države.

Iz tega se sami ob sebi postavljata dve glavni vprašanji: Kako je prišlo do tragedije takega obsega? Ali bi se lahko Jugoslavija temu izognila?“

Na ta retorična vprašanja je mogoče odgovoriti. Vse to neizmerno gorje bi bilo dosti manjše, če bi bilo hrvatsko vprašanje rešeno po ustanovitvi države. Na našo skupno nesrečo je šlo z Jugoslavijo ves čas med vojnami navzdol. Postojanke te nesrečne poti so bile: Krfska deklaracija, 1. december 1918, Vidovdanska ustava, umor hrvatskih poslancev v Narodni Skupščini in smrt Stjepana Radića, kraljev osebni režim, marsejski atentat, 25. in 27. marec 1941, NDH.

Po tridesetih letih neomejene oblasti tudi socialistična Jugoslavija ni znala rešiti hrvatskega vprašanja. Šlo je samo za to, da bi dočakali 22. junij 1941, Hitlerjev napad na Rusijo, in Jugoslavija bi bila izven nevarnosti. Če Hrvati niso zadovoljni, imajo tudi Srbi biti za kaj nezadovoljni. Definitivno so izgubili Macedonijo in Kosovo.

Po vojni se je dr. Maček v emigraciji zopet brezuspešno pogajal z zastopniki srbskih strank, da bi dosegel skupno politično osnovo in razširjenje Sporazuma iz l. 1939. Modro se je izrazil v pismu že omenjenemu publicistu Vlahu Raiću, o čemer bi lahko razmišljali tudi Slovenci doma in v emigraciji: — mutatis mutandum — „Jaz sem toliko oprezen, da se ves čas bivanja v emigraciji nisem nikoli izjavil niti za ohranitev, niti za razpad Jugoslavije. Za slednje se ne bom izjavil, ker ne vidim niti meglenih obrisov, kaj bi od razbite Jugoslavije pripadlo Srbom, kaj Madžarom, kaj Lahom in kaj bi navsezadnje ostalo nam“.⁵⁰

VIRI:

1: Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, str. 195-210.

Ante Pavelić-Smith, Dr. Ante Trumbić, str. 175, 176, 179, 213, 314.

2: Stjepan Radić, Moj politički životopis, Božićnica 1926, str. 80.

3: Šišić, op. cit., str. 236-238.

Vladimir Dedijer in tovariši, Istorija Jugoslavije, str. 429.

4: Vjesnik, Zagreb, 19. maja 1972.

5: Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, str. 217.

6: Vlaho Raić, Hrvatska ili Jugoslavija? str. 19-20.

7: Hrvatska Enciklopedija, knjiga prva, str. 469.

8: Šišić, op. cit., str. 284, 285, 296.

Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 8, str. 522-528.

9: Narodni Val, Zagreb, 15. avgusta 1928.

10: Ilija Jukić, The Fall of Yugoslavia, str. 12-14.

11: Jere Jareb, Pola stoljeća hrvatske politike, str. 53.

12: Novosti, Zagreb, 8. novembra 1932.

13: Pavle Ostović, The Truth about Yugoslavia, str. 151-153.

14: Ferdo Čulinović, Jugoslavija između dva rata, druga knjiga, str. 147-158.

Jareb, op. cit., str. 66-70.

15: Jukić, op. cit., str. 24, 92.

Galeazzo Ciano, Diario, 1939-1943, str. 361. Più che portarci in casa una massa nervosa e infida quale quella dei croati...

16: Desimir Tošić, Spomenica Božidara Vlajića, Naša Reč, dec. 1974, str. 5.

17: Dr. Vladko Maček, In the Struggle for Freedom, str. 220.

18: Jukić, op. cit. str. 82-86.

20: Dedijer in tovariši, op. cit. str. 477-478, 480-481, 502.

21: Jukić, op. cit. str. 101.

22: Miloje R. Nikolić, Spomenica, op. cit., str. 30.

23: Walter R. Roberts, Tito, Mihajlović and the Allies, str. 106-110. Dedijer in tovariši, op. cit. str. 516.

24: Dedijer, ibid., str. 538-539. Kar pravi pisec ni točno. Delegati Draže Mihajlovića so iskali stike z dr. Mačkom, a so padli v ustaške

roke. Mihajlović ni imel nikoli namena stopiti v stike s Pavelićem.

25: Jareb, op. cit., str. 122, 129.

26: Le Monde, Paris, 9. avgusta 1972.

27: Dr. Vladimir Bakarić, Nedeljne Ilustrovane Novine, Beograd, 8. marca 1964.

28: Vjesnik, 17. marca 1967.

29: Narodne Novine, Službeni list S. R. Hrvatske, 22. februacija 1971.

30: Kritika, Zagreb, marc-april 1971.

31: Dr. Šime Djodan, The Evolution of the Economic System of Yugoslavia and the Economic Position of Croatia, Journal of Croatian Studies, vol. 13 - 1972, str. 67-102.

32: Vinko Nikolić, Hrvatski razgovori o slobodi, str. 14.

33: Studentski list, Zagreb, december 1973; Ideje, Zagreb, št. 1-2/1974.

34: The Economist, London, 11. december 1971; Le Monde, 9. avgust 1972 in 25. december 1974; Croatia Press, NYC, april - junij 1973.

35: Croatia Press, december 1972; Nedeljne Ilustrovane Novine, 20. avgust 1972.

36: Corriere della Sera, 26. september 1972.

Pravkar je založba v NY, Harcourt, Brace, Jovanovich, izdala delo profesorjev Michaela in Deborah Milenkovič "Parts of a Life-time" (deli življenja), izvlečki iz političnih in literarnih del Milovana Djilasa med l. 1929 in 1973.

37: Tanjug, 24. februacija 1975.

37: Tanjug, 24. februacija 1975.

38: Šišić, Pregled, op. cit., str. 304-307.

39: Hrvatska Zora, München, marc-april 1974.

40: Nedeljne Ilustrovane Novine, 22. decembra 1974.

41: Vjesnik u Srijedu, 26. novembra 1973.

48: Croatia Press, september 1973.

43: Hrvatska Zora, marc-april 1975.

44: Ibid., oktober-november 1974.

45: La Pensée Russe, Paris, 22. september 1974; Ney York Times, 29. aprila 1975.

46: Nebojša Popović, Praxis, Zagreb 3-4 1971.

47: Borba, Beograd, 26. februacija 1975.

48: Vjesnik, 23/24. marca 1975.

49: Jukić, op. cit. str. 3, 7.

50: Raić, op. cit., str. 18.

BIBLIOGRAFIJA

Balen, Šime, Pavelić, Zagreb, Biblioteka Društva novinara Hrvatske, 1952.

Basta, Milan, Agonija i slom Nezavisne države Hrvatske, Beograd, Rad, 1971.

Beluhan, Eugen, Stepinac govori, Valencia, Španija, samozaložba, 1967.

Benigar, O. Aleksa, Alojzije Stepinac, Hrvatski Kardinal, Rim, ZIRAC, 1971.

Boban, Ljubo, Maček i politika HSS, 1928-1941, 2 knjigi, Zagreb, Lieber, 1974.

Sporazum Cvetković-Maček, Beograd, Institut društvenih nauka, 1965.

Bogdanov, Vaso, Starčević i Stranka prava prema Srbima i prema jedinstvu južnoslovenskih naroda, Zagreb, Školska knjiga, 1951.

Bublić, Dragan, Ogled o životu i smrti Stjepana Radića, Zagreb, Knjižara Preporod, 1943.

Budisavljević, Srdjan, Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca, Jugoslaven-ska akademija, 1958.

Cavalli, Fiorello, Il processo dell' arcivescovo 175

- di Zagabria, La Civiltà Cattolica, 1947.
- Ciano, Galeazzo, Diario 1937-38, Bologna, Capelli, 1948.
- Diario 1939-43, Milano, Rizzoli, 1946, dve knjige.
- Ciliga, Ante, Dokle će hrvatski narod stenja i pod srpskim jarmom, Paris, samozaložba, 1952.
- Clissold, Stephen, Whirlwind, London, The Cresset Press, 1949.
- Croatia Press, Rim, 1947, Madrid, 1948—52, NYC, 1952 —
- Čulinović, Ferdo, Slom stare Jugoslavije, Zagreb, Školska knjiga, 1958.
- Državna pravna historija jugoslovenskih zemalja 19. i 20. vijeka, dve knjige, Zagreb, Školska knjiga, 1959.
- Jugoslavija između dva rata, dve knjige, Zagreb, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, 1961.
- Čemerikić, Milan, Ženevska konferencija o jugoslovenskom ujedinjenju, Zagreb, Braća Kralj, 1919.
- Dedijer, Vladimir, Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić, Istorija Jugoslavije, Beograd, Prosveta, 1973.
- Djodan, Šime, Evolucija gospodarskog sustava SFRJ i ekonomski položaj Hrvatske, Zagreb, Matica Hrvatska, 1971.
- Djordjević, Miodrag J., Između crnog i crvenog fašizma — u Osnabričkom logoru 1941-45, London, Biblioteka Naše Reči, 1962.
- Eckhardt, Tibor, Regicide, NY, založnik?, 1964.
- Fotić, Konstantin, The War We Lost, NY, Viking, 1948.
- Fricke, Gert, Kroatien 1941-44. Der „Unabhängige Staat“ in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram (Zagreb), Glaise v. Horstenau, Freiburg, Rombach, 1972.
- Gaži, Stephen, A History of Croatia, NY, Philosophical Library, 1973.
- George, Bernard, L' Occident joue et perd, la Yougoslavie dans la guerre, Paris, La Table Ronde, 1968.
- Glojnarčić, Mirko, Borba Hrvata: Kronika dvaju desetljeća političke povijesti, 1919-39, Zagreb, Velzek, 1940.
- Vodja govori, Zagreb, Hrvatska politička biblioteka, 1936.
- Gregorić, Danilo, So endete Jugoslawien, Leipzig, Goldmann, 1943. — Naslov srpske izdaje: Samoubijstvo Jugoslavije.
- Grisogono, Prvislav, Pedeset godina iz perspektive emigranta, NY, All Slavic Publishing, 1955.
- Hefer, Stjepan, Croatian Struggle for Freedom and Statehood, Buenos Aires, Croatian Information Service, 1959.
- Hoptner, J. B., Yugoslavia in Crisis, 1934-41, NY, Columbia University Press, 1962.
- Horvat, Josip, Politička povijest Hrvatske, Zagreb, Binoza, 1936.
- Hrvatski Oslobođilački Pokret, 1929-1959, Buenos Aires, H. O. P., 1959.
- Hrvatski Pravopis, Zagreb, Školska knjiga, 1971 (uničeno).
- London, Nova Hrvatska, 1972.
- Jalta, februar 1945, Buenos Aires, Studia Croatica, št. 1-4, 1963.
- Jareb, Jere, Pola stoljeća hrvatske politike, Buenos Aires, Knjižnica Hrvatske Revije, 1960.
- Journal of Croatian Studies, NYC, 1960 —
- Kiszling, General R., Die Kroaten, Graz u. Frankfurt, Böhlau Nachf., 1956.
- Kljaković, Jozo, U suvremenom kaosu. Uspomene i doživljaji. Buenos Aires, založba autorjevih prijateljev, 1952.
- Knezović, Oton, Pokolj hrvatske vojske 1945, Chicago, samozaložba, 1960.
- Kostić, Lazo, Sporni predeli Srba i Hrvata, Chicago, The American Institute for Balkan Affairs, 1957.
- Hrvatska zverstva u Drugom svjetskom ratu — prema izjavama njihovih saveznika, Chicago, Srpske Narodne Odbrane u Americi i Kanadi, 1974.
- Krizman, Bogdan, Korespondencija Stjepana Radića, dve knjige, Zagreb, Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta, 1973.
- Laurière, Hervé, Assassins au nom de Dieu, Paris, Dufour, 1951.
- Lazitch, Branko, Tito et la révolution yougoslave, Paris, Fasquelle, 1957.
- Lorković, Mladen, Narod i zemlja Hrvata, Zagreb, Matica Hrvatska, 1939.
- Maček, Vladko, In the Struggle for Freedom, NY, Speller, 1957.
- Malaparte, Curzio, Kaputt, Milano, Guarnati, 1948.
- Mandić, O. Dominik, Etnička povijest Bosne i Hercegovine, Rim, Hrvatski povijesni institut, 1967.
- Bogomilska crkva bosanskih kristjana, Chicago, Hrvatski povijesni institut, 1962.
- Hrvati i Srbi dva stara različita naroda, München-Barcelona, Knjižnica Hrvatske Revije, 1971.
- Manhattan, Avro, Terror over Yugoslavia, London, Watte, 1953.
- Marjanović, Milan, Borba za Jadran 1911-1946, Split, Redakcija listova Jug. Ratne Mornarice, 1953.
- Marković, Laza, Jugoslovenska država i hrvatsko pitanje, Beograd, Geca Kon, 1935.
- Martin, David, Ally Betrayed, NY, Prentice-Hall, 1946.
- Martyrdom of the Serbs, Chicago, Serbian Eastern Orthodox Diocese for the USA and Canada, Palandech's Press, 1943.
- Memorandum on crimes of genocide committed against the Serbian people by the Government of the „Independent State of Croatia“ during World War II, addressed to the 5th General Assembly of the U. N., NY, 1950.
- Milatović, Mile, Slučaj Andrije Hebranga, Beograd, Kultura, 1952.
- Miličević, Vladeta, Der Königsmord von Marseilles. Bad Godesberg, Hochwacht, 1959.
- A King Dies in Marseilles, ista založba.
- Murgić, Božidar, Dr. Vladko Maček, Zagreb, samozaložba, 1936.
- Mužić, Ivan, Razmatranja o povijesti Hrvata, Split, Neven Poljak, 1967.
- Hrvatska politika i jugoslavenska ideja, Split, samozaložba, 1969.
- Neubacher, Hermann, Sonderauftrag Südost 1940-1945, Göttingen, Musterschmidt, 1956.
- Nikolić, Nikola, Jasenovачki logor, Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1948.
- Nikolić, Vinko, urednik, Hrvatski razgovori o slobodi, München-Barcelona, Knjižnica Hrvatske Revije, 1974.

- Novak, Viktor, *Magnum Crimen, Nakladni zavod Hrvatske*, 1953.
- O' Brien, Anthony Henry, *Archbishop Stepinac, the Man and his Case*, Westminster, Md., Newman, 1947.
- Omrčanin, Ivo, *Dokumente über Greultaten der Tschetniken und Kommunisten in Kroatien, München, samozaložba*, 1960.
- Le martyrologe croate, 1940-51, Paris, Nouvelles editions latines, 1962.
- „Sovjetska Hrvatska“, — teza, antiteza, sinteza bratstva i jedinstva hrvatskih komunista, Chicago, samozaložba, 1970.
- Diplomatic and Political History of Croatia*, Philadelphia, Dorrance, 1972.
- Ostović, Pavle D., *The Truth about Yugoslavia*, Paris, Roy, 1952.
- Paris, Edmond, *Genocide in Satellite Croatia*, Chicago, American Institute for Balkan Affairs, 1961 (prevod iz francosčine).
- Patrijarha Srpskog Gavrila Memoari, Paris, Richelieu, 1974.
- Pattee, Richard, *The Case of Cardinal Aloysius Stepinac*, Milwaukee, Bruce, 1953.
- Pavelić, Ante, *Aus dem Kampfe um den selbständigen Staat Kroatien*. Wien, Kroatische Korrespondenz „Grič“, 1931. Hrvatska državotvorna stranka, Buenos Aires, samozaložba, 1959.
- Pavelić, Ante Smith, *Jugoslavija i Trojni Pakt*, Buenos Aires, posebni odtis iz Hrvatske Revije, 1956.
- Dr. Ante Trumbić, München, Knjižnica Hrvatske Revije, 1959.
- Peršen, Mirko, *Ustaški logori*, Zagreb, Stvarnost, 1966.
- Petanjek, M., *Dr. Vladimir Maček*, Zagreb, Binoza, 1937.
- Politički život Jugoslavije, 1914-41, zbornik radova, Beograd, založba?, 1974.
- Prcela, John, and Guldescu, Stanko, *Operation Slaughterhouse, Eyewitness Accounts of Postwar Massacres in Yugoslavia*, Philadelphia, Dorrance, 1970.
- Pribićević, Adam, *Naseljavanje Srba po Hrvatskoj i Dalmaciji*, Windsor, Ont., Avala, 1955.
- Pribićević, Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd, Prosveta, 1953, (prevod iz francosčine).
- Radica, Bogdan, *Hrvatska 1945*, München-Barcelona, Knjižnica Hrvatske Revije, 1974.
- Radić, Stjepan, *Uzničke uspomene*, dve knjige, Zagreb, Slavenska knjižara, 1929.
- Politički spisi. Urednik Zvonimir Kulundžić. Zagreb, Znanje, 1971.
- Raić, Vlaho, *Hrvatska i Srbija*, Buenos Aires, samozaložba, 1953.
- Hrvatska ili Jugoslavija? Gledište Dra. Vladka Mačeka, ibid. 1955.
- Dr. Ante Pavelić. Ibid. 1959.
- Rasta, Milan, *Rat posle rata; Pavelićevi generali se predaju*. Zagreb, Stvarnost, 1963.
- Roberts, Walter R., *Tito, Mihailović and the Allies*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1974.
- Schraml, Franz, *Kriegsschauplatz Kroatien, Neckargemünd, Vorwinckel*, 1962.
- Simić, Sima, *Prekrštavanje Srba za vreme drugog svetskog rata*, Titograd, Grafički zavod, 1958.
- Starčević, Ante, *Politički spisi*, uredil Tomislav Ladan, Zagreb, Znanje, 1941.
- Economic System of Yugoslavia and the Ecc-Starčević*, Mile, Dr. Ante Starčević i Srbi, Zagreb, Matica Hrvatska, 1936.
- Stetinius, Edvard R., Jr., *Roosevelt and the Russians: the Yalta Conference*. Garden City, NY, Doubleday, 1949.
- Stojadinović, Milan, *Ni rat ni pakt*, Buenos Aires, samozaložba, 1963.
- Stojkov, Todor, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-35*, Beograd, Prosveta, 1969.
- Studia Croatica*, Buenos Aires, 1960 —
- Šišić, Ferdo, *Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914-19*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1920.
- Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1962.
- Tomašić, Dinko, *Politički razvitak Hrvata*, Zagreb, Hrvatska književna naklada neovisnih književnika, 1938.
- Topalović, Živko, *Pokreti narodnog otpora u Jugoslaviji 1941-45*, Paris, Izdanje Jugoslovenskih sindikalista, 1958.
- Kako su komunisti dogradili vlast u Jugoslaviji, London, Sindikalist i Naša Reč, 1964.
- Slom demokratije u Jugoslaviji, 1918-41, ibid., 1962.
- Tudjman, Franjo, *Okupacija i revolucija*, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta, 1963.
- Velike ideje i mali narodi, Zagreb, Matica Hrvatska, 1970.
- Ustav „Neutralne Seljačke Republike Hrvatske“ i Program HSS, Winnipeg, Kanada, Vrhovno Vijeće organizacija u Izselenjoj Hrvatskoj, 1946.
- Ustav Ustaše, hrvatske revolucionarne organizacije, (brez označbe kraja), Glavni Ustaški Stan, 1932.
- Vilder, Večeslav, *Bika za robove*. Gde je izvor spora srpsko-hrvatskog? Gde je rešenje? London, Demos, 1957.
- Na putu preporoda, London, samozaložba, 1959.
- Vrančić, Vjekoslav, *Hochverrat. Die zweite italienische Armee in Dalmatien*. Zagreb, Glavno ravnateljstvo za promičbu, 1943.
- S bielom zastavom preko Alpa, U misiji hrvatske državne vlade za predaju hrvatskih oružanih snaga. Buenos Aires, Hrvatska pučka knjižnica, 1953.
- Vučković, Božidar, urednik, *Pedeset godina HSS, 1904-54*, (brez označbe kraja), Glavni odbor organizacija HRSS u Sjedinjenim Državama Amerike, 1954.
- Wüsch, Johann, *Population losses in Yugoslavia during World War II*, Bonn-NY, Atlantic Forum, 1963.
- Jugoslawien und das Dritte Reich (1933-45)*, Stuttgart, Seewald, 1969.

KPJ in Jugoslavija

V obilici gradiva o nastanku in razvoju Jugoslovanske komunistične partije ter njenih „narodnih“ partij in o zavladanju komunističnega režima nad narodi Jugoslavije, ki se je v 30 letih po 2. svetovni vojni nagrmadilo na svetovnem knjižnem in časopisnem trgu, še več pa v Jugoslaviji sami (tam seveda prirejeno z izključno partijskega vidika), se mi je kot podlaga za kratko, pregledno razpravo o tem problemu zdelo najprimernejše in objektivno delo „Jugoslovanski komunizem — kritična študija“, ki ga je (v sodelovanju z nekaterimi severnoameriškimi zadevnimi strokovnjaki in na podlagi dokumentov, na razpolago v washingtonski knjižnici in drugod) pripravil slovenski diplomat v predvojni Jugoslaviji dr. Karel Zalar, za Pododbor za raziskavanje o izpolnjevanju akta za notranjo varnost in drugih zakonov za notranjo varnost Pravnega odbora severnoameriškega senata, ob prvi seji 87. zasedanja severnoameriškega kongresa, 18. oktobra 1961. Na tem zasedanju je severnoameriški kongres med drugim razpravljal tudi o umestnosti ali neumestnosti nadaljnje severnoameriške finančne pomoči komunistični Jugoslaviji.

Pričujoča razprava, temelječa na zgoraj omenjeni študiji in drugih virih, večinoma partijskih dokumentih, ima namen opozoriti bralca na pet zgodovinskih dejstev:

1) da je KPJ od svoje ustanovitve naprej stremela za revolucijo in komunistično Jugoslavijo;

2) da je KPJ bila v svojem razvoju in obstanku podrejena in odvisna od sovjetske KP;

3) da so bile (kakor so še danes) „republiške partije“ v predvojni Jugoslaviji in med revolucijo samo podružnice KPJ, ki je vodila (in še vodi) svojo politiko z vidika celotnega jugoslovanskega državnega prostora;

4) da KPJ ni mogla začeti, še manj uspešno izpeljati komunistično revolucijo v Jugoslaviji:

a) brez predhodnega razbitja obstoječega reda (in države) od zunaj (kar sta za njo storili nacistična Nemčija in fašistična Italija, ko sta kot zaveznici Sovjetske zveze, se pravi sovjetske KP in vseh njenih satelitskih partij v Evropi, vključno KPJ, 6. aprila 1941 napadli Jugoslavijo in jo razkosali);

b) brez direktne intervencije sovjetske Rdeče armade na jugoslovanskem ozemlju;

c) brez političnega in vojaškega sodelovanja Anglo-Amerikancev, ki so v svoji zamaknjenosti v brezpogojno uničenje nacizma in fašizma prezrli nevarnost komunizma v povojni ureditvi Evrope.

5) da KPJ kljub zgornjim zanjo ugodnim zunanjim posegom v jugoslovanski prostor ni mogla utrditi svoje oblasti nad narodi Jugoslavije drugače, kakor s stalinističnim terorjem množičnih pokoljev, ljudskih sodišč in tajne policije, ker je vedno bila (in je še danes, dasi edina) manjšinska stranka v Jugoslaviji.

Socialistična ideologija je svoje prve korenine začenjala poganjati v Sloveniji v zadnji četrtini 19. stol., ko so jo zanašali iz tujine domov sezonski delavci. Največji priliv teh negativnih idej je bil iz Francije, ki je bila desetletja nazaj preživela več ideoloških revolucij, katerih vsaka je bila vedno bolj krvava in se končno izrodila v take ali drugačne vrste diktature, ki je bi-

la povod za nove prekucije. Privid raja na zemlji, ki ga je delavstvu vsaka „socialistična“ revolucija čarala pred očmi, se je sproti odmikal v bodočnost, kar se še danes dogaja. Vodje „socialističnih“ revolucij pa so bili in so, nasprotno, daleč od slehernega idealizma in vedo, da gre v zadnji analizi njihovega boja le za oblast, ki je zanje edina stvarnost.

Med prve socialistične propagandiste na slovenskih tleh moremo šteti krojača Franca Železnikarja, ki se je že v Parizu udeleževal v komuni. Leta 1871 je v Sloveniji organiziral stavko krojaških pomočnikov, a je bil zaradi svojega protidružbenega rovarjenja obsojen šele leta 1884 na deset let ječe. Ko se je leta 1884 ustanovila avstrijska Socialdemokratska stranka, so pri njeni ustanovitvi sodelovali tudi slovenski delegati. Socialistični slovenski delegati so že takrat potisnili narodnost za koristni stranke na drugo mesto, kar je zlato pravilo marksističnih socialistov tudi danes. Ko je ta avstrijska Socialdemokratska stranka, če bi prišla na oblast, sklenila organizirati takratno Avstrijo na federalni osnovi, je dala slovenski sekciji stranke separaten položaj, tako da je ta leta 1896 začela organizirati „vse Slované“ v Avstro-ogrski monarhiji ter je zato spremenila svoje ime v Jugoslovansko socialdemokratsko stranko.

Slovenski socialisti so se zunaj avstro-ogrskega imperija povezali s socialističnimi strankami v Srbiji, Bolgariji, Turčiji in Romuniji. Te stranke so se leta 1910 zbrale na tkim. prvi balkanski konferenci, ki so se je udeležili tudi slovenski socialistični delagati, poleg delegatov iz Srbije, Hrvaške, Slavonije, Bosne in Hercegovine. Na konferenci so sklenili organizirati Balkansko federacijo, dasi so slovenski in hrvaški socialisti vztrajali ostati v sklopu Avstro-Ogrske, se pravi, niso mislili na odcepitev. To stališče so leta 1909 potrdili na zborovanju v Ljubljani, na tkim. Tivolski konferenci, kjer so v resoluciji izjavili: „Mi, Jugoslovani, živeči v Avstro-Ogrski, smatramo popolno narodno unijo vseh Jugoslovancev — ne glede na razlike narodnosti, vere, pisave, dialekta ali jezika — za končni cilj našega narodno-političnega prizadevanja.“ V Tivolski resoluciji so tudi proglasili „novi ‘panjugoslovanski marksizem’, ki predvideva izginotje slovenske etnične individualnosti v novo načrtovani narod južnih Slovanov.“ Slovenski socialisti so torej še pod avstro-ogrskim jarmom načrtno delovali na razkrajanju slovenske narodne zavesti, da bi po Marxovi teoriji slovenski narod čim prej izginil s površja zemlje in se zlil v enotni jugoslovanski narod, ki bi se pozneje zlil z ostalimi slovanskimi narodi v nek vseslovanski narod, in tako naprej. Doktrina in načrt, ki jo tudi danes goji in ohranja (slovenska in) jugoslovanska komunistična partija.

Medtem so se ustanovile socialistične stranke po drugih balkanskih deželah bivše Avstro-ogrske monarhije:

Leta 1895: Na Hrvaškem in v Slavoniji Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije.

Leta 1903: V Srbiji Srpska socijaldemokratska partija, v Črni gori Radnički savez, v Dalmaciji Socijaldemokratska stranka Dalmacije.

Leta 1909: V Bosni in Hercegovini Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine ter v Makedoniji Socijaldemokratska stranka Makedonije.¹

Po ustanovitvi Jugoslavije leta 1918 so se med posameznimi socialističnimi strankami v novi državi začeli razgovori o združenju v enotno socialistično stranko. Na pobudo Srpske socijaldemokratske partije je bil od 20. do 23. aprila 1919 v Beogradu kongres, ki so se ga udeležile socialistične stranke, katere so pristale na dva pogoja: odklonitev politike Druge Internacionale (komunistične)² in ne-sodelovanje z jugoslovansko vlado in njenim začasnim parlamentom. Slovenska socialdemokratska stranka je prvi pogoj odbila in na kongres ni poslala svojih delegatov.³

Beograjskega kongresa, ki so mu dali naslav Kongres združenja, so se udeležili tudi komunisti iz vseh delov Jugoslavije. Ti in socialisti so se pod skupnim vodstvom, ki so si ga izmanevrirali komunisti, združili v „skupno, revolucionarno, proletarsko partijo,“ ki si je nadela ime Socijalistička radnička partija Jugoslavije-komunista.

Poldrugi mesec zatem je bilo sklicano novo zborovanje te stranke v Beogradu ter so na njem sklenili priključiti se nekaj tednov prej ustanovljeni Kominterni (Tretji komunistični internacionali).⁴ Stranka je sprejela na tem kongresu tudi načela marksistične revolucije, diktature proletariata in sovjetske republike kot oblike proletarske države.

Ustanovitev KPJ — v varstvu tujine in Moskve

Komunisti v socialistični stranki so se hoteli čim prej otresti skupnosti s socialisti ter so to storili na zborovanju v Vukovaru, 20.—25. junija 1920, ki so se ga udeležili tudi slovenski delegati. Komunisti so zborovanje povsem obvladali in proglasili svoj program in statut stranke, ki so

jo preimenovali v Komunistička partija Jugoslavije.

Za osnovna načela partije so proglasili: ustanovitev sovjetske republike Jugoslavije ter sovjetske federacije balkanskih in podonavskih držav, ki naj bi postala del mednarodne federacije sovjetskih republik; ustanovitev ljudske vojske za zaščito dosežkov delavske države in za zagotovitev končne zmage socializma ter ustanovitev posebne komunistične armade za zaščito revolucije; razlastitev in socializacijo proizvodnje in trgovine s prisilnim delom; zagotovitev dela in socialnega zavarovanja; prepoved otroškega dela in nočnega dela; zasega vseh najemniških poslopij in stanovanj; obvezna zdravstvena in zdravniška služba in zastojnska bolniška oskrba; obvezno in „znanstveno“ šolanje otrok obeh spolov; ločitev Cerkve od države; brisanje vseh dolgov in osvoboditev delavcev obdavčenja ter prenos obdavčenja na posestnike.⁵

V programu partija ne omenja poljedelskega problema, ne narodnih problemov ter je v sebi kontradiktoren, ko razlašča proizvodnjo in trgovino, istočasno pa obdavljuje posestnike.

Socialisti, odn. socialdemokrati, kakor so se imenovali, so se še naprej borili za svoje mesto v partiji, toda so končno podlegli, ko jih je partija izključila iz svojih vrst decembra 1920.

Komunisti so bili takrat tretja najmočnejša stranka v Jugoslaviji. Na volitvah 28. novembra 1920 so dobili 198.756 glasov ter v parlament (417 poslancev) 58 svojih ljudi.

Zaradi neprestanega rovarjenja proti družbenemu in ustavnemu redu, organiziranja stavk, neredov, itd., je končno jugoslovanska vlada komunistično partijo prepovedala z dekretom 29. decembra 1920, znanim pod imenom Obznana (Objava). Dekret in z njim povezan odločen nastop oblasti proti komunističnim agitatorjem in teroristom ter članstvu sploh je bil učinkovit ter je v partijske vrste zanesel razkroj. V vodstvu je prišlo do preprirov, kakšne metode naj bi partija uporabljala pri svojem delu, da bi se še obdržala na površju, toda do sporazuma niso prišli. Del partije se je odločil za teroristično akcijo. Ob proglasitvi tkim. jugoslovanske vidovdanske ustave (28. junija 1921), je komunist Spasoje Stejić poskušal ubiti regenta Aleksandra. Tri tedne pozneje, 21. julija, so komunisti Alija Alijagić, Dimitrije Lo-

pandić, Nikola Petrović, Stevo Ivanović in Rodoljub Čolaković ubili notranjega ministra Milorada Draškovića, avtorja Obznane. Posledica je bila, da je parlament odzvel komunističnim poslancem mandat ter odobril najstrožje ukrepe proti ogrožanju državnega in ustavnega reda v državi. Jugoslovanska komunistična partija je izgubila vsako možnost zakonitega nastopanja.

Socialdemokrati so se medtem organizirali (18. decembra 1921) v Socialističnu partiju Jugoslavije, v katero so vstopili tudi slovenski socialisti. Med slovenskimi socialisti je prišlo pozneje do notranjih sporov ter so se konec 1922 razbili v tri skupine, vsaka s svojim glasilom: Zarja, Naprej in Edinost. Okrog glasila Naprej so se zbrali tudi nekateri komunisti, ki so medtem izstopili iz prepovedane komunistične partije in ustanovili Socialistično stranko delovnega ljudstva. Celotna zgradba socialistične stranke Jugoslavije je bila znotraj tako razrvana, da npr. na volitve leta 1927 ni mogla postaviti nobenega kandidata. Zaradi političnega neuspeha se je stranka vrgla v glavnem v sindikalno delovanje.

Prepovedana komunistična partija Jugoslavije se je medtem zatekla v varstvo tujine. Na Dunaju so organizirali julija 1922 in maja 1923 prvo in drugo konferenco partije, tretjo konec leta 1923 pa so skrivaj pripravili v Beogradu. Na dunajski konferenci julija 1922 so sklenili, da bodo v Jugoslaviji organizirali ob prvi priliki novo stranko, ki naj partiji služi kot zakonita organizacija za njeno podtalno delovanje. Ta prilika se je partiji ponudila ob sklicanju jugoslovanske ustavodajne skupščine januarja 1923, ko so na hitro organizirali tkim. Nezavisnu radničku partiju Jugoslavije. Na volitvah 18. marca je leta dobila 18.000 glasov. Toda jugoslovanska vlada je partijsko taktiko hitro spoznala in tega partijskega trojanskega konja z dekretom 12. junija 1924 prepovedala.

Notranji boji v KPJ

Boj med desnim in levim krilom v komunistični partiji v ilegali — desno krilo s Simo Markovičem na čelu je zagovarjalo zakonito nastopanje partije in ustavno reševanje narodnih problemov v Jugoslaviji, levo krilo pod vodstvom Triše Kaclerovića pa je zagovarjalo „pravico do samoodločanja in do morebitne odcepitve“ — je tra-

jal vse dotlej, dokler vanj ni posegel Stalin sam, ko je v glasilu Kominterne Boljševik št. 7, 15. aprila 1925 dobesedno zapisal:

„Dejstvo je, da trenutno ni resnega ljudskega gibanja za neodvisnost med Hrvati in Slovenci... da trenutno to vprašanje ni nujno, pa more vsekakor postati nujno, če se bo začela vojna, ali ko se bo začela vojna, če bo v Evropi izbruhnila revolucija ali ko bo izbruhnila. Tista vojna se bo neizogibno začela...“

Če pripravljate narodni program za jugoslovansko partijo (in to je, kar v tem trenutku delamo), morate vedeti, da mora ta program temeljiti ne samo na sedanjih dejstvih, temveč na vsem, kar se bo neizogibno zgodilo zaradi mednarodnih odnosov. Zato mislim, da je treba vprašanje pravice narodov do samoodločanja smatrati za nujno in pekoče vprašanje... Postulat revolucije mora biti začetna točka narodnega programa. Nadalje je nujno vključiti v narodni program posebno točko o pravici narodov do samoodločanja, vključno pravico do odcepitve... Končno mora program vsebovati posebno točko za tiste narodnosti v Jugoslaviji, ki se jim ne zdi potrebna odcepitev od te dežele... Zato... je potrebno... imeti v programu točko o avtonomiji, z možnostjo spremenitve države Jugoslavije v federacijo avtonomnih narodnih držav, temelječo na sovjetskem sistemu.“

Posledica Stalinove intervencije v jugoslovanske partijske razrvane razmere je bilo sklicanje Tretjega partijskega kongresa junija 1926 na Dunaju. Izvolili so kombinirano vodstvo in Simo Markovića za tajnika Centralnega komiteja, kakor je zahtevala moskovska Kominternina, se pravi Stalin. Izdelali so novi partijski statut (tretji; pred tem so na dveh prejšnjih partijskih kongresih izdelali dva partijska statuta; po vojni je partija na vsakem naslednjem kongresu izdelala nov statut, tako da jih je doslej imela že deset).

Na kongresu na Dunaju leta 1926 so sprejeli boljševiška organizacijska načela glede sprejemanja novih članov in celo prvič uporabljali geslo o „demokracijskem centralizmu.“ Ime partije so spremenili v Komunistička partija Jugoslavije, sekcija Komunističke internacionale. Novega nič, ker je partija dejansko bila oddelek komunistične internacionale od vsega svojega začetka in ostaja, z raznimi variantami, vse do danes.

Medtem se je boj med frakcijama v

partiji znova razvnel ter se je tkim. „levo krilo“ partije (trockisti) skoro povsem ločilo od na Moskvu naslonjenega krila partije. Da bi partijo rešili še nadaljnega razkroja, so februarja 1928 sklicali partijsko organizacijsko konferenco v Zagrebu ter se za posredovanje spet obrnili na Moskvu. Stalin je odstavil dotedanje vodstvo in postavil partiji na čelo Djuro Djakovića, ki je že oktobra 1928 sklical 4. partijski kongres, tokrat v Dresdenu v Nemčiji. Jugoslovanska partija je takrat štela komaj 3000 članov, v delavskih sindikatih v Jugoslaviji pa je lahko računala komaj na 2% pripadnikov ali sopotnikov.

Jugoslovanska partija je na kongresu v Dresdenu pokazala žalostno sliko. Stalin je jugoslovanske partije ponižal s tem, da jim je za razsodnika poslal Italijana Palmira Togliattija (njegovo partijsko ime je takrat bilo Ercole Ercoli), z njim pa še Dimitrija Manuilskega. Togliatti je izsilil Markovićevo odstop in „izglasovanje“ Djakovića za partijskega tajnika. Stalin je Markovića ukazal tudi fizično likvidirati, pa ga je smrti rešila Togliattijeva intervencija.

Najvažnejši sklep tega 4. partijskega kongresa v Dresdenu v Nemčiji leta 1928 pa je bila resolucija o „Vojni nevarnosti in naših nalogah v boju proti vojni,“ ki med drugim pravi:

„Problem narodno-revolucionarne vojne v Jugoslaviji, v kateri obstaja več zatiranih narodnosti in narodnih manjšin, bo igral važno vlogo, zlasti v pretvorbi imperialistične vojne v državljansko vojno. Partija je zato dolžna pomagati osvobodilnim gibanjem zatiranih narodnosti in narodnih manjšin, voditi njihov boj proti imperializmu in braniti brez kakršne koli rezerve njihovo pravico do samoodločanja, tudi do odcepitve. S sprejetjem te politike je partija dolžna pripraviti sebe in zatirane množice za organiziranje vstaje proti zatirajoči buržoaziji... Ena od naših osnovnih zahtev je utelešena v geslu: ‘Razorožitev buržoazije in oborožitev proletariata.’“

Jugoslovanska komunistična partija se je v presoji razmer v Jugoslaviji prvič zmotila, ko je po ukinitvi ustave iz leta 1921, ki jo je dekretiral jugoslovanski kralj Aleksander 6. januarja 1929 in po prepovedi vseh strank v državi ter uvedbi osebne diktature s pomočjo vojske, menila, da je prišel trenutek za vstajo in za državljansko vojno. Partijski Centralni komité je oktobra 1929, se pravi v desetem

mesecu kraljeve osebne diktature, izdal proglas za oboroženo vstajo. Vladno preganjanje partije in njen zator je bil silovit, partijci pa so dokazali, da niso „heroji“. Večina partijskih vodij, med njimi politični tajnik Centralnega komiteja Martinović, je zbežala v tujino, svoje pristaše pa so prepustili usodi, tako tudi organizacijskega tajnika Djakovića, ki je bil aretiran ter je umrl v zaporih.

Partija je tako ostala brez vodij. Toda Kominternina je skušala jugoslovansko komunistično partijo za vsako ceno ohraniti ter je zato postavila na vodstvo partije, ki je dejansko ni bilo, nekega Antuna Mavraka, zatem pa, po novih notranjih razprtijah redkih jugoslovanskih komunistov v emigraciji, razpustila leta 1932 partijski Centralni komité in za provizionalnega vodjo imenovala bosanskega komunistu ukrajinskega izvora Josipa Čižinskega, ki si je nadel ime Milan Gorkić.

Da ne bi skoro vseh svojih „kongresov“ partija imela v tujini, se je nekaj partijcev vtihotapilo iz inozemstva v Slovenijo in so se decembra 1934 skrivoma zbrali na tkim. 4. partijski konferenci v Ljubljani ter potrdili Gorkića za svojega šefa. Dogovorili so se tudi, da strukturo partije razčlenijo na slovenski, hrvaški in srbski del, toda šele poleti 1937 se jim je posrečilo ustanoviti slovensko in hrvaško komunistično partijo, kot „samostojni“ partiji znotraj jugoslovanske partije. Menili so, da bodo tako lažje ilegalno delovali, vsaka partija med „svojimi širokimi množicami.“

V to dobo, se pravi v desetletje med 1930 in 1940, spada ustvarjanje tkim. „ljudskih front“ pod vodstvom komunističnih partij širom svobodne Evrope. Moskva je po nastopu Hitlerja v Nemčiji leta 1933, zlasti pa na 7. kongresu Kominterne poleti 1935 v Moskvi ukazala svojim partijam po svobodni Evropi začeti s taktiko „ljudskih front“. Partije naj svoje člane vrinejo v vse politično, gospodarsko, družbeno in versko življenje v posameznih demokratičnih državah in se pripravijo na vodstvo tega življenja, ko bo prišel pravi trenutek, ki ga bo izbrala Moskva. Jugoslovanska komunistična partija je takrat spremenila svojo taktiko in s svojimi izjavami postala najbolj centralistična stranka v državi. Partija se je sedaj izjavila proti pravici odcepitve posameznih narodov Jugoslavije z izgovorom, da njihovi jugoslovanski skupnosti grozi nevarnost od zunaj. S to taktiko je partija hotela ujeti v

svoje mreže ljudske množice tako v Sloveniji, kakor na Hrvaškem in v Srbiji ter drugod po državi, a se ji taktika ni posrečila. Redki intelektualci v Sloveniji so partijski taktiki nasledili ter postali njeni koristni sopotniki.

Zaradi majhnega partijskega uspeha v Jugoslaviji pod Gorkićevim vodstvom se je Stalin odločil partijo „prečistiti“. Gorkića je poklical v Moskvo, ga dal vpričo „tovariša Walterja“, kakor je bilo takratno ilegalno ime Josipa Broza-Tita, likvidirati in postavil Tita za novega vodjo jugoslovanske komunistične partije, poleti 1937. Tito je tako postal diktator jugoslovanske komunistične partije, leta 1945 pa še diktator države Jugoslavije.

Tito v vodstvu KPJ

Pod Titovim vodstvom se je partija vrгла na nabiranje članov, a je kljub vsem težkim notranjim in zunanjim okoliščinam Jugoslavije imela dejansko majhen uspeh. Članstvo partije se je od 1937 do nacifašističnega napada na Jugoslavijo 6. aprila 1941, gibalo takole: 1937 1500 članov po vsej državi, maja 1939 3000, oktobra 1940 6000 in 6. aprila 1941 12.000 članov. S tem številom članstva je partija začela državljansko vojno v Jugoslaviji, v dobi, ko so bili narodi Jugoslavije preganjani od nemškega nacizma, italijanskega fašizma in madžarskih ter bolgarskih okupatorjev. Za partijo je prišel trenutek, določen na njenem kongresu v Dresdenu leta 1928, ko je bilo treba „pretvoriti imperialistično vojno v državljansko vojno.“ Tej taktični potezi je takrat nasledel npr. v Sloveniji majhen del tkim. „krščanskih socialistov.“

O začetkih in poteku državljanske vojne v Jugoslaviji in posebej v Sloveniji v tem kratkem zgodovinskem pregledu nastanka in obstoja jugoslovanske in posebej slovenske komunistične partije ni namen razpravljati. Dejstvo je, da je n. pr. vojaškemu udaru 27. marca 1941 v Beogradu proti podpisu jugoslovanskega pakta s silami osi (Hitlerjevo Nemčijo, Mussolinijevo Italijo in Japonsko) botrovala komunistična partija, da je tako potisnila Jugoslavijo v vojno in okupacijo. Poleg drugih govori za to tudi tale primer:

Bivši polkovnik Božin Simić, najvidnejši predstavnik tkim. Črne roke, stare srbske levičarske vojaško-politične organizacije iz leta 1911, je nadaljeval s tradicijo vojaških zarot v modernem času.

Medtem ko je težko ugotoviti njegovo članstvo v sami komunistični partiji, pa več dejstev govori za to, da je delal za komuniste. Ista dejstva tudi dokazujejo, da so bili jugoslovanski častniki, ki so 27. marca 1941 izvršili vojaški udar v Jugoslaviji, orodje dveh ekstremističnih in nasprotujočih si skupin, velikosrbskih nacionalistov in komunistov, kateri sta bili prav tisti trenutek na isti liniji, dasi nehote, v svojem boju za oblast proti zakoniti jugoslovanski vladi.

Po vrnitvi s sestanka s Hitlerjem v Berchtesgadenu, kjer je dobil Hitlerjev ultimatum, je 19. marca 1941 jugoslovanski regent princ Pavel sklical na zasedanje tkim. kronski svet, na katerem so sklenili podpisati trojni pakt. Isti dan je, takoj po zasedanju kronskega sveta, Božin Simić obiskal nekega člana jugoslovanske vlade in ga obvestil, da „je vse pripravljeno“ za prevzem oblasti. Naslednji dan so ta minister in še druga dva člana vlade odstopili.

Nova vlada je poslala Božina Simića v Moskvo, da s Kremljem sklene zaveznitvo. Zatem je bil od jugoslovanske vlade v izgnanstvu v Londonu imenovan za jugoslovanskega veleposlanika pri De Gaulleovi vladi „Svobodne Francije“.

Leta 1945, po sovjetskem zavzetju Beograda in Stalinovi namestitvi Tita na vodstvo Jugoslavije, se je Božin Simić vrnil v Jugoslavijo in ga je Tito postavil za jugoslovanskega veleposlanika v Ankari v Turčiji. Tako je jugoslovanski diktator plačal svoj dolg Božinu Simiću. Sklep je razviden.⁸

KPJ hvaležna Hitlerju in Mussoliniju

Prvi in najvažnejši pogoj za partijo, da bi se mogla dokopati do oblasti z državljansko vojno, je bil z vojaškim udarom 27. marca 1941 in nacifašističnim razkosanjem države ter uničenjem njenega državnega aparata izvršen. Partija je bila takrat neizmerno hvaležna Hitlerju in Mussoliniju pa Madžarom ter Bolgarom, da so Jugoslavijo napadli ter njen državni aparat uničili. V to praznino se je nato vrgla partija, kakor je sedem let pozneje, leta 1948, priznala, ko je v svojem programu objavila:

„Nemogoče je bilo izpeljati učinkovito vstajo proti okupatorskim silam brez uničenja starega državnega aparata, ki je bil orodje izdajalske buržuazije in ki se

je stavil na razpolago sovražniku. Vstaja se je začela na razvalinah avtoritete izdajalske buržuazije — z ustanovitvijo organov ljudske oblasti.“⁹

Toda dokler je bil Hitler Stalinov zaveznik, se pravi do 22. junija 1941, je jugoslovanska partija mirovala proti okupatorju. Nasprotno, pomagala mu je uničevati obstoječi jugoslovanski državni aparat in avtoriteto oblasti in posameznikov, ki so jo bili imeli v bivši Jugoslaviji. Takole se izgovarja jugoslovanski partijski ideolog Edvard Kardelj sam: „Res je, da se je narodna vstaja začela šele po juniju 1941. To je povsem naravno. Začeti narodno vstajo, ko Hitlerjeve glavne sile niso bile vprežene še na nobenem bojišču, bi bila tvegana politika.“¹⁰

Po takoj začetni partijski kolaboraciji z nacistično Nemčijo in fašistično Italijo, kar pomeni, njenem sovražnem nastopanju proti narodom Jugoslavije, je najvažnejši dokaz partijske kolaboracije z nacisti med okupacijo uradni Titov stik z nacističnimi generali v Zagrebu, središču takratne ustaške tkim. Nezavisne države Hrvatske, satelitske države nacistične Nemčije.

Poleti 1942 je nemški inženir Karel Walter Ott, član nacistične Todtove organizacije, s partizani uredil zamenjavo enajst nemških vojakov za eno partizansko funkcionarko. Tej uspešni zamenjavi je sledila vrsta pogajanj med partizani in Nemci za še več zamenjav in za medsebojno premirje odn. sodelovanje v akcijah proti Mihajlovičevim četnikom, ki jih je KPJ smatrala za svoje glavne nasprotnike. KPJ je Nemcem tudi sporočila, da se bo njena partizanska vojska borila tudi proti Angležem, če bi se ti izkricali v Dalmaciji ali kjer koli na jugoslovanskem ozemlju.

V Gornjem Vakufu, v Bosni, kjer je bilo vrhovno poveljstvo nemške 717. pehotne divizije, je bil 11. marca 1943 sestanek med poveljnikom te divizije divizijskim generalom Benignusom Dippoldom in Titovimi odposlanci Kočo Popovićem, Milošem Markovićem in Vladimirjem Petrovičem. Marković je bil takrat pseudonim Milovana Djilasa, člana partizanskega Vrhovnega poveljstva in politbiroja CKKPJ, Petrovič pa je bil pseudonim partizanskega generala Vladimirja Velebita.

Dokumenti, ki se nanašajo na ta sestanek, so bili pred kratkim odkriti. V slovenskem prevodu se glasijo:

Nemški zapisnik sestanka:

„Prisotni: Divizijski general in poveljnik divizije, O1,

Začasni H. J. Insp. Cermak.

Sestava delegacije: Popović, Marković in Petrovič.

Kraj sestanka: G. Vakuf.

Predmet sestanka: Delegati so predali svoja pooblastila (glej priloge) in izjavili:

a) Delegacija opozarja na dejstvo, da jim je bilo ob prihodu v Prozor odvzeto orožje in municija in da so bili fotografirani.

Odgovor: Nič posebnega se ne skriva za tem. Razlog incidenta je v tem, da ništa bila točno znana niti kraj niti čas prihoda delegacije. Municija bo vrnjena in vse bo storjeno, da se kaj podobnega ne ponovi.

b) Na podlagi pooblastil se bo delegacija pogajala o:

1.) Izmenjavi ujetnikov;

2.) Izvajanju mednarodnega zakona o vojskovanju;

3.) Drugih vprašanj, ki so bila predmet pogajanj s kapitanom Heisom, kapitanom Kulichem in gospodom Ottom (gradbeni inženir, zamenjan s partizani) že prej, 17. novembra 1942.

Glede 1.):

Ena zamenjava je že izvršena, vendar se pogajanja do danes niso obnovila. Delegat Leinschütz, ki je bil poslan pred pol-drugim mesecem, se ni vrnil. Ponujeni so: Siegelhuber, Beier, Bürger in hrvatska posadka letaki nemške vojske ki je bilo sestreljeno blizu Kupresa; kakor tudi major Streaker, 25 nemških vojakov, 120 častnikov in podčastnikov domobranske vojske in 600 italijanskih vojakov. V zameno zahtevajo predvsem profesorja Ivana Marinkovića iz Karlova, ki je v ustaškem zaporu v Zagrebu. Delegacija hoče opozoriti na dejstvo, da se je pogostokrat dogajalo (ob zamenjavah), da oseb, ki jih je nemška vojska zahtevala od hrvatskih oblasti, ni bilo možno najti. Predpostavlja se, da so te osebe v tistem času Hrvati pobili.

Glede 2.):

Delegacija poudarja, da je NOV organizirana vojska, ki ima vojaško disciplino, in ne tolpa upornikov. Borijo se kot patrioti in sinovi za osvoboditev svoje zemlje. Vedno so postopali z ujetniki v skladu z mednarodnimi zakoni. Kot primer: septembra 1941 so ujetniki ostali v Užicah, ker jih ni bilo možno odpeljati.

Predlog: Z ujetniki in ranjenci na obeh straneh naj se človeško postopa. Delegacija se obvezuje, da bo intervenirala pri svojih četah v primeru, če bi prišlo do kršitve tega ukaza.

Glede 3.): Politična vprašanja:

Ta točka je bila že prej predmet razgovorov, v pismu Gluise Horstenau-u 17. novembra 1942. Delegacija meni, da se je o teh stvareh sedaj možno razgovarjati.

V tem trenutku oni nimajo razloga, da se borijo proti nemški vojski. Hočejo se boriti samo proti četnikom; borili so se proti Nemcem samo zato, ker so jih ti prej napadli. Delegacija pojasnjuje, da so oni povsem samostojno, narodno in neodvisno gibanje. Naslanjajo se na Sovjetsko zvezo samo zaradi propagande, medtem ko z Londonom nočejo imeti nobene zveze. Delegaciji je znano, da Italijani pomagajo četnikom in da jih zalagajo z orožjem. Četniki so se zadnji čas močno okrepili; oni so dejansko organi vlade, ki je zbežala v London, vedno pripravljene slediti njenim navodilom. NOV bi se tudi sama borila proti Angležem v primeru, če bi se oni tu izkrcali; nasprotno pa se četniki ne bi, ker oni na to priliko nestrpno čakajo. Z Angleži so v radijski zvezi, dobivajo kurirje, a Italijani vse to dopuščajo. Delegacija poudarja, da ta pojasnila ne pomenijo predlog za kapitulacijo (njih ni možno uničiti, imajo dovolj načinov, da se umaknejo, po vsaki ofenzivi postajajo močnejši, pripravljene so na smrt, vedno so mogli preživeti brez zaščite, podpore in municije). Edino, kar hočejo, je, zadati odločilni udarec četnikom in zato predlagajo skupno utrjevanje interesnih področij. Prosijo, da se ta točka smatra za tajno.

(dodano z roko, p. p.)

Vprašanje premirja je treba zelo pazljivo načeti. Delegacija ima ukaz, da se čim prej vrne.

(podpis nečitljiv, p. p.)

Kapitan 01"

Zapisnik s partizanskimi predlogi Nemcem, potrjen s podpisi Popovića, Djilasa in Velebita:

„Gornji Vakuf, 11. marca 1943.

Zapisnik predlogov delegacije NOV Jugoslavije, ki je pooblaščen od Vrhovnega poveljstva te vojske in na podlagi pisma majorja Bartha z dne 10. marca 1943.

1.) Konec januarja tega leta je NOV Jugoslavije poslala gospoda Leinschütza v Mostar, da bi se pogajal o vprašanju ujetnikov. To vprašanje je bilo omenjeno že v razgovorih z delegati nemške vojske.

Vrniti bi se moral 1. februarja 1943, toda se do danes ni vrnil. Mislimo, da bi

bilo treba vprašanje glede zamenjave ujetnikov takoj rešiti. Za zamenjavo prihajajo v poštev naslednji:

a) Nemški državljani, zajeti v Jajcu in posadka sestreljenega hrvatskega letala, o katerih zamenjavi se je bil moral pogajati g. Leinschütz;

b) Gospod major Strecker, za čigar zamenjavo zahtevamo profesorja Ivana Marinkovića, ki je v policijskem zaporu v Zagrebu;

c) 25 nemških vojakov, ki so bili zajeti v borbi na reki Sitnici;

d) Okrog 100 častnikov, podčastnikov in uslužbencev hrvatske vojske in države;

e) 15 italijanskih častnikov;

f) Okrog 600 italijanskih podčastnikov in vojakov.

2.) Mislimo, da se mora poveljstvo nemške vojske držati mednarodnega vojnega zakona v odnosih z NOV Jugoslavije. V kolikor se nemška vojska strinja s tem predlogom, zlasti v vprašanju ranjenih in zajetih pripadnikov NOV Jugoslavije, kar bi bilo v interesu obeh strani, bi s svoje strani poveljstvo NOV Jugoslavije dalo popolno garancijo za strogo izpolnjevanje teh pravil.

3.) Poveljstvo NOV Jugoslavije meni:

a) Da v sedanjem položaju ni razloga, da bi nemška vojska morala voditi vojaške operacije proti NOV Jugoslavije, zlasti ko se jemljejo v poštev položaj, sovražniki in interesi obeh strani — zato bi bilo v skupnem interesu ustaviti sovražnosti. S tem v zvezi naj bi nemško poveljstvo in ta delegacija odločila o svojih predlogih glede interesnih področij in določitve smeri gospodarskih in drugih interesov.

b) NOV Jugoslavije smatra četnike za svoje glavne sovražnike.

4.) V teku teh pogajanj in na podlagi zgornjih točk predlagamo prekinitve vojnega stanja med nemškimi silami in NOV Jugoslavije.

5.) Ta delegacija je pooblaščenca zaključiti začetna pogajanja, medtem ko bo moral morebiten končni sporazum biti potrjen od našega Vrhovnega poveljstva. Vrhovno poveljstvo je tej delegaciji poudarilo, da je zaključek teh pogajanj bistven in za proša, naj nemško poveljstvo določi opolnomočence.

Koča Popović
Marković Petrovič

Nemško dovoljenje za potovanje za partizansko delegacijo, podpisano od krajevnega poveljnika:

„Poveljstvo nemških čet

Položaj, 10. marca 1943.

Predmet: Pismo majorja Streckerja z dne 4. marca 1943.

Vrhovnemu poveljstvu
Narodnoosvobodilne vojske

Nemško poveljstvo je pripravljeno sprejeti Vaše opolnomočene delegate. Predlaga se Bugojno in 12. marec kot kraj in datum sestanka.

Varnost delegacije je zagotovljena. Našim silam je naročeno, da brez ovir dovolijo prehod ne več kot trem delegatom, ki bodo nosili belo zastavo in da jih sprejmo do najbližjega nemškega poveljstva.

Delegacija naj sledi cesti: Rama — Prozor — G. Vakuf.

Barth,

generalštabni major

(dodano z roko, p. p.)

3 delegati za pogajanja pričakani na južnem prelazu Prozora in poslani v poveljstvo Divizije z H. J. Insp. Cermakom, za pogajanja.

(podpis nečitljiv, p. p.)
Kapitan“

Pooblastilo Koči Popoviću za pogajanja z Nemci:

„Poveljstvo Narodno-osvobodilne Vojske

in Partizanskih oddelkov Jugoslavije
8. marca 1943.

Predmet: Pismo majorja Streckerja z dne 4. marca 1943.

1.) Zamenjava ujetnikov;

2.) Upoštevanje mednarodnega zakona s strani nemških vojaških oblasti z ozirom na NOV Jugoslavije;

3.) Vsa druga vprašanja, ki jih bo delegacija postavila in so bila predmet razgovora z gospodom kapitanom Heisom ob priliki zadnje zamenjave ujetnikov v Livnu, dne 17. novembra 1942.

V imenu Vrhovnega poveljstva NOV in PO Jugoslavije, namestnik načelnika

Vrhovnega poveljstva

kapitan V. Terzić

(okrogel pečat: Vrhovno poveljstvo NOV in PO Jugoslavije)“

Drugo in tretje pooblastilo, enake vsebine, je bilo izdano na ime Miloša Markovića (Mikovana Djilasa) in Vladimirja Petrovića (Vladimirja Velebita).¹¹

Po tej in drugih uspešnih zamenjavah so v glavni stan nacističnega generala Glaise-Horstenaua v Zagrebu z nemškim letalom prileteli Popović, Djilas in Velebit

kot Titovi osebni odposlanci z naslednjim predlogom o premirju, ki naj bi ga general Glaise-Horstenau poslal nemškemu vrhovnemu poveljstvu: Če bi Nemci zagotovili, da ne bodo napadali Titovih oddelkov na določenem ozemlju, če le mogoče v zahodni Bosni, potem bi Tito pristal na to, da ne bo razširil vstaje na druga področja hrvatske države. V dokaz svoje besede se bo Tito za določen čas vzdržal sleherne teroristične akcije ali sabotaže proti Nemcem.

General Glaise-Horstenau je poslal Titov predlog Himmlerju, šefu Hitlerjeve tajne policije v Berlin. Ko so čakali na odgovor, so bili Popović, Djilas in Velebit gosti nacističnega generala. Tito je nato preko te delegacije predał Nemcem nov predlog, da ga sporočijo Hitlerju. Tito je tokrat predlagal skupno akcijo jugoslovanskih partizanov in nemških sil proti Anglo-Amerikancem, če bi se ti izkrcali v Dalmaciji.

Istočasno je v Pecu na Madžarskem tamkajšnja policija ujela nekega sovjetskega kurirja, ki je nosil Titu Stalinov ukaz, da se bo moral Tito s svojimi partizani boriti skupaj z nemškimi silami proti angleškim in ameriškim oddelkom, če se bodo ti izkrcali na jugoslovanski jadranski obali.¹²

Draža Mihajlović: Prvi nastopi proti okupatorju

Prvi aktivni odpornik proti nacističnim in fašističnim okupatorjem je bil v Jugoslaviji generalštabni polkovnik Draža Mihajlović. Ta častnik jugoslovanske vojske se po porazu države in premirju 15. aprila 1941 z majhno skupino srbskih častnikov in vojakov ni hotel predati zmagoviti nacistični vojski, temveč se je zatekel v zavetje goratega področja v jugozahodni Srbiji okoli Ravne gore. Od tam je takoj proglasil odpor proti okupatorju in se je njegova skupina začela hitro krepiti. Pisec teh vrstic sem bil ob jugoslovanskem razsulu in vse do junija 1944 v Beogradu odn. v Srbiji ter smo se nekateri Slovenci tam ob prvi novici o Mihajlovićevem odporniškem gibanju in stiku, ki smo ga dobili z njim, takoj vključili v boj proti okupatorju.¹³ O kakršnem koli komunističnem odporu proti okupatorju v aprilu in maju 1941 ter vse do nacističnega napada na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 pa v Beogradu in Srbiji na sploh ni bilo nič

slišati. Mihajlovićeva organizacija je takoj pognala globoke korenine ter se kakor pajkova mreža hitro razpredla, tako da je bil „skoro tri mesece večji del Črne gore, Srbije in Bosne v rokah upornikov.“¹⁴

Toda okupatorske represalije proti civilnemu prebivalstvu so bile strahovite. Hitlerjev ukaz „Nacht und Nebel“ o represalijah so nacistični poveljniki do zadnje pike izvrševali. V nekaj tednih so število talcev, ki so jih nacisti ustrelili ali obesili za vsakega ubitega Nemca, dvignili od 10 na 100 ter za vsakega ranjenega Nemca od 5 na 50. Vsled četniškega napada na nemški transportni vlak pri Kragujevcu 16. oktobra 1941, pri čemer je bilo ubitih okrog 100 Nemcev, okrog 50 pa ranjenih, je nemška vojska 19. oktobra 1941 s tanki pridrla v vasice Mečkovac, Maršić in Grošnico, jih do tal porušila in postrelila najmanj 266 prebivalcev. Istočasno so Nemci obkolili Kragujevac (takrat 20.000 prebivalcev), pobrali iz domov in iz osnovne šole ter gimnazije vse učence skupaj z učitelji in profesorji, vse može in starce ter jih v skupinah po več sto s strojnicami pokosili na bližnjih travnikih. Morija okrog 7.000 fantov, mož in starcev je trajala dva dni. Zaradi četniškega napada na nemški tovarnjaški transport, pri čemer je bilo ubitih 23 nemških vojakov, pa je nemška vojska 20. oktobra 1941 obkolila mestece Kraljevo (takrat 8.000 prebivalcev) ter postrelila 2.300 fantov in mož iz tega kraja.

Toda kakor nobenemu vestnemu narodnemu voditelju v okupirani Jugoslaviji ni moglo biti vseeno, kakšno je razmerje med škodo, ki jo povzroča okupatorju s svojimi akcijami in represalijami, ki jih okupator zato izvaja proti civilnemu prebivalstvu, tako se je tudi Mihajlović po zgoraj omenjenih dogodkih odločil, da bo aktivno nastopal proti okupatorju samo v važnih okoliščinah in daleč proč od gosto obljudenega področja. Tako bo še vedno vezal dovolj veliko število okupatorskih sil na Balkan, sil, ki bi jih Nemci mogli uporabiti na drugih bojiščih proti Zaveznikom. Četniške akcije proti okupatorju so se poleg obveščevalne službe za Zahodne zaveznike raztegnile iz leta 1941 skozi vse 1942 do jeseni 1943. Zadnja velika četniška vojaška akcija proti Nemcem je bilo porušenje štirih dvotirnih železniških mostov pri Višegradu v Bosni, kjer so četniški oddelki potolkli tudi 800 Nemcev v samem Višegradu, na enem od mostov pa je ob eksploziji zgrmelo v smrt nad 300 nemških

vojakov. To je bila „verjetno največja protikupatorska vojaška akcija na Balkanu med vso vojno.“¹⁵ Britanski brigadir Armstrong in ameriški polkovnik Albert Seitz, ki sta prišla sredi septembra 1943 v Mihajlovičev glavni stan, da prevzameta vodstvo britanske in ameriške misije pri Mihajloviću, sta prisostvovala omenjeni četniški akciji. Poslala sta zadevna poročila svojim poveljstvom, a sta na svoje veliko zaprepaščenje nekaj dni pozneje slišala londonsko radijsko oddajo BBC, ki je pripisala porušenje štirih železniških mostov na progi Užice-Višegrad Titovim partizanom. Brigadir Armstrong je zahteval od britanskega vrhovnega poveljstva v Kairu, da poročilo popravi, toda njegovo zahtevo so ignorirali; BBC je namesto tega ponovil partizansko poročilo, z novim opisom akcije, ki ji je tako dal videz avtentičnosti.¹⁶

Vojaška in politična organizacija KPJ po 22. juniju 1941

Nasprotno od Mihajlovića in njegovega protikupatorskega nastopa pa je KPJ zaradi Hitlerjevega zavezništva s Stalinom vse od 6. aprila 1941 pa do 22. junija 1941 povsem mirovala, ker je bila takrat vojna še „imperialistična“, ki je ni kazalo „spremeniti v državljansko“ dokler Moskva to ne bo ukazala. To pa se je zgodilo ob Hitlerjevem napadu na ZSSR, 22. junija 1941 ter je jugoslovanska partija izdala naslednji poziv narodom Jugoslavije:

„Napočila je ura, da primete za orožje za svojo svobodo proti fašističnim napadalcem. Storitite svojo dolžnost v boju za svobodo pod vodstvom komunistične partije Jugoslavije. Vojna Sovjetske zveze je vaša vojna, ker se Sovjetska zveza bori proti vašim sovražnikom... Storitite svojo proletarsko dolžnost neomahljivo in disciplinirano. Ne dovolite, da bi se dragocena kri junaškega sovjetskega ljudstva prelivala brez vašega sodelovanja.“¹⁷

Partijski vodje iz Slovenije, Hrvaške, Srbije, Črne gore, Vojvodine ter Bosne in Hercegovine so se sicer že maja 1941 tajno sestali na konferenci v ustaškem Zagrebu, a niso sklepali o akciji, ker je bila pač Moskva zaveznica Berlina. Konference se ni udeležil delegat iz Makedonije, ker je smatral Makedonijo že osvobojeno po Bolgarih ter je makedonsko partijo priključil bolgarski. Delegata so pozneje iz-

ključili iz jugoslovanske komunistične partije.

Centralni komité jugoslovanske KP se je nato sestal 27. junija in še enkrat 4. julija 1941 v Beogradu ter sklepal o ustanovitvi revolucionarne vojske in komunistične gverilske organizacije na splošno. Na teh dveh sestankih je centralni komité med drugim sklenil naslednje:

Ustanovitev glavnega stana partizanskih oddelkov; imenovanje Josipa Broza Tita za vrhovnega poveljnika vseh partizanskih oddelkov v Jugoslaviji; imenovanje partijskih vodij za posamezna narodna področja v Jugoslaviji: Edvard Kardelj je bil imenovan za Slovenijo, Aleksander Ranković za Srbijo, Svetozar Vukmanović za Bosno in Hercegovino, Milovan Djilas za Črno goro. Določili so tudi, da se prišije na jugoslovansko in na vse narodne zastave rdeča zvezda, kot znak „narodno-osvobodilnega gibanja“,¹⁸ se pravi partije.

Avgusta 1941 so svoj glavni stan partizani prenesli v Krupanj v zahodni Srbiji, nakar je 26. septembra 1941 Tito sklical v vas Stolice v Srbiji večdnevno zborovanje komunističnih vodij iz vse Jugoslavije ter so na njem sprejeli politične in vojaške sklepe glede nadaljnje politične in vojaške taktike v državljanski vojni, ki so jo nameravali, odn. deloma že sprožili. Glavni sklepi zborovanja v Stolici so bili naslednji:

Glavni stan v Krupnju je bil dokončno določen za vrhovni vojaški stan vseh partizanskih oddelkov po vsej Jugoslaviji, po posameznih narodnih področjih pa se ustanovijo podpoveljstva, tako v Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, v Srbiji ter v Črni gori.

Sklenili so tudi, da naj bodo prvi partizanski oddelki organizirani izključno iz komunistov ter naj služijo kot vzgojni oddelki za politične komisarje in poveljnike partizanskih oddelkov, ki se bodo ustanovili pozneje. Nadalje je bilo sklenjeno, da mora biti vse vojaško in politično delovanje komunistov povsem prikrito in konspirativno, da za njihovo vodilno vlogo ne bi prezgodaj izvedela druga protikupatorska gibanja in organizacije in bi Osvobodilna fronta služila za vabo v lovu na koristne sopotnike. Sklenili so tudi, da naj v primeru sovražnikovega napada na kak partizanski oddelek vsi komunisti takoj zapustijo tisti oddelek njegovi usodi, ker je treba partijska življenja ohranjati za ceno drugih.

Politični sklep pa je bil, da, kadar koli bi partizani zavzeli kakó naselje, morajo takoj popolnoma uničiti vse ostanke bivšega državnega aparata, požgati ves uradni material, zemljiške knjige, rojstne knjige, davčne dokumente, arhive, itd. in ustanoviti novo „ljudsko“ oblast v obliki Narodnoosvobodilnih odborov.¹⁹

Prve komunistične tolpe, ki so začele ropati, požigati in pobijati po državi, so se imenovala Partizanski odredi Jugoslavije. Iz njih se je sčasoma razvila tkim. Narodnoosvobodilačka vojska Jugoslavije, katere začetek lahko zasledimo dne 21. decembra 1941, ko je bila ustanovljena tkim. Prva proletarska udarna brigada. Druga taka brigada je bila ustanovljena 1. marca 1942. „Uradni“ poročili partijskega vrhovnega poveljstva št. 14 in 15 sta označili te brigade za „vojaške udarne formacije ljudstev Jugoslavije pod vodstvom komunistične partije“²⁰ Sčasoma se je ta „osvobodilna vojska“ reorganizirala v redne vojaške enote: brigade, divizije in korpuse ter se je 20. novembra 1942 Vrhovno poveljstvo partizanskih oddelkov preimenovalo v Vrhovno poveljstvo Narodno-osvobodilne vojske. Vse enote so imele vsaka svojega političnega komisarja, ki so kontrolirali za partijo vse, od vojaškega poveljnika do zadnjega navadnega partizanskega borca ter odločali o njihovem življenju in smrti.

Na tkim. osvobojenih ozemljih je partija takoj zavladovala nad prebivalstvom preko prej omenjenih Narodno-osvobodilnih odborov, ki so prevzeli funkcije od tisti trenutek obstoječih krajevnih funkcionarjev, medtem ko so centralne funkcije „ljudske oblasti“ ostale v rokah poveljstva Narodno-osvobodilne vojske ali v rokah političnih organov komunistične partije same. Diferenciacija funkcij se je v Sloveniji začela septembra 1941 z ustanovitvijo Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, ki se je razvil iz 27. aprila 1941 ustanovljene tkim. Osvobodilne fronte slovenskega naroda ter se 19. februarja 1944 preimenoval v Slovenski narodno-osvobodilni svet. Po drugih področjih Jugoslavije so se posamezni Narodno-osvobodilni odbori razvili iz tamkajšnjih revolucionarnih organizacij.

Tako je bil drugi tak odbor ustanovljen 16. novembra 1941 v Užicah v Srbiji pod imenom Glavni narodnoosvobodilni odbor Srbije, ki se je 11. novembra 1944 preime-

noval v Antifašistička skupština oslobodjenja Srbije.

Sledili so: 8. februarja 1942 Narodno-osvobodilački odbor za Crnu goru i Boku Kotorsku, ki se je preimenoval v Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobodjenja Crne gore i Boke Kotorske. ter končno, 19. julija 1944, v Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobodjenja; 13. junija 1943 Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobodjenja Hrvatske; 26. novembra Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobodjenja Bosne i Hercegovine; 20. novembra Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobodjenja Sandžaka ter 2. avgusta 1944 Antifašističko sobranie na narodnoto osloboduvanie na Makedonije.

Ti odbori so bili zametki poznejših komunističnih republiških vlad, ko je partija s pomočjo sovjetske Rdeče armade konec leta 1944 in ob koncu vojne, maja 1945 zavladovala nad narodi Jugoslavije.²¹

Pred tem je partija izpeljala tudi svojo dokončno politično organizacijo za vso državo. V Bihać na Hrvaškem je v dneh 26. in 27. novembra 1942 prišlo več delegatov, odbranih iz posameznih partizanskih vojaških oddelkov ter so tam pod vodstvom Tita sestavili prvi osrednji politični organ, Antifašističko veće narodnog oslobodjenja Jugoslavije. AVNOJ v tistem trenutku še ni bil zamišljen kot „nova vlada“ Jugoslavije, temveč le kot „osrednje politično telo“, ki ga je partija uporabila za združitev „že obstoječih narodno-osvobodilnih odborov in za ustanavljanje novih.“

Prvi politični korak k dokončni zrušitvi državnega reda in pojma predvojne Jugoslavije je partija izvršila na zasedanju Skupščine delegatov slovenskega ljudstva, od 1. do 3. oktobra 1943 v Kočevju, ki mu je prisostvoval takratni predsednik Izvršnega odbora AVNOJA Ivan Ribar ter britanski zvezni major pri partizanih William Jones. Na zborovanju so sklenili, da se slovensko ljudstvo otrese „nadvlade reakcionarne londonske vlade, v kateri vsakdo vleče na svojo stran, a vsem gospodujejo srbski elementi“ ter prizna kot svojega „edinega predstavnika Izvršni odbor Osvobodilne fronte (IOOF) in AVNOJ.“

Šele na 2. zasedanju AVNOJ-a, 29. in 30. novembra 1943 v Jajcu, na Hrvaškem, je partija proglasila AVNOJ za „vrhovno in izvršno telo Jugoslavije, vrhovnega

predstavnik suverenosti ljudstev in države Jugoslavije kot celote." Istočasno so prepovedali kralju Petru II. vrnitev v Jugoslavijo ter odločili, da državo obnovijo „po federativnem načelu“. Josipu Brozu Titu so v Jajcu podelili kapitalistični naslov „maršal“ po sovjetskem vzorcu.²²

Tako je bila notranja organizacija komunističnih revolucionarnih sil na jugoslovanskem ozemlju zgrajena, nakar se je vsa partijska akcija osredotočila na priznanje iz inozemstva, predvsem Zahodnih Zaveznikov.

Zahodni zavezniki in Tito

V veliko pomoč so bile partizanom zavezniške vojaške misije, ki so jih Angleži, Amerikanci in sovjeti poslali v Titov glavni stan.

Prva britanska misija je prišla v Titov glavni stan maja 1943 pod vodstvom Williama Stewarta. Po njegovi smrti je bil poslan tja oxfordski profesor kapitan William Deakin, za njim pa še bivši britanski diplomat v Moskvi brigadir Fitzroy MacLean.

Amerikanci so poslali v Titov glavni stan septembra 1943 majorja Lynna M. Farisha, medtem ko so sovjeti poslali grala N. V. Kornejeva in A. P. Goršakova šele 22. februarja 1944.

Poleg teh misij, ki so svojim vladam pošiljale ugodna poročila o partizanskih „podvigih“ proti okupatorskim Nemcem, dasi so jih mnogo izvršili Mihajlovičevi četniki, o katerih pa so molčali, je partija imela svoje zaveznike tudi v Londonu in Washingtonu.²³

Partizanom naklonjeni so v Londonu med drugimi bili: že omenjeni oxfordski profesor Deakin, izdajatelj londonskega Daily Workerja Ivor Montagu, časninar londonskega News-Chronicle H. D. Harrison, medvojni šef britanske balkanske vojnске mreže James Klugmann, poslanca Koni Zilliacus in prej omenjeni Fitzroy MacLean, diplomat Guy Burgess, ki je po vojni ušel v ZSSR in drugi, poleg londonske radijske oddajne postaje BBC, ki je bila pravo trobilno Titove propagande v svet.²⁴

Vse do konference Velikih treh v Teheranu, novembra 1943, Stalin ni pred Anglo-Amerikanci podpiral Tita in njegovih partizanov, ker je imel svoje načrte z Jugoslavijo, ki niso povsem sovpadali

s politiko Titove partije. Zato je tudi tako dolgo, do 22. februarja 1944, odlašal s pošiljko sovjetske vojaške misije v Titov glavni stan. V Teheranu pa je odkril spremembo v anglo-ameriški politiki do Mihajlovića odn. do Tita. Na konferenci ne Roosevelt ne Churchill Mihajlovića sploh omenila nista, dasi sta takrat pri njem še bili tako britanska kakor ameriška vojaška misija. Churchill je britansko vojaško misijo odpoklical iz Mihajlovičevega glavnega stana decembra 1943 in sklenil pregovoriti kralja Petra II., naj Mihajlovića odslovi kot svojega vojnega ministra. Prav na dan prihoda sovjetske vojaške misije k Titu, 22. februarja 1944, je Churchill v britanskem parlamentu objavil, da Anglija ne bo več poslala pomoči Mihajloviću. Nato je 1. aprila 1944 ukazal svojemu zunanjemu ministru Anthony Edenu: „Upam, da boste sedaj kar najhitreje postopali, izdelali kralju dobro izjavo, ga pridobili, da bo odpustil Purića in kompanijo, zavrnil vse stike z Mihajlovićem in formiral prehodno vlado, ki ne bo škodljiva Titu.“²⁵ Za vodjo te vlade je že izbral hrvaškega bana dr. Ivana Šubašića, ki ga je kralj Peter II. 1. junija 1944 imenoval za novega vladnega jugoslovanskega predsednika. Usoda jugoslovanskih narodov je bila zapečaten, Titovi partiji pa komunistična Jugoslavija zaščitena.

Sovjetska Rdeča armada „osvobodil“ Jugoslavijo za Tita

Septembra 1944 so prvi oddelki sovjetske Rdeče armade vdrl v severno Srbijo, bolgarska komunistična vojska pa v južno Srbijo. Mihajlovičevi četniki, ki so do takrat vzporedno s „srpsko narodno vojsko“ generala Milana Nedića, katera je nastopala s pristankom Nemcev, obvladali Srbijo, so se morali razdeliti v dve skupini. Ena je hitela na sever, da bi se predala „raje sovjetom kakor Titovim partizanom“, a je doživela enako usodo, kakor če tega ne bi storila. Sovjetska Rdeča armada je vso skupino neusmiljeno likvidirala, v sodelovanju s Titovimi partizani.

Druga skupina pod poveljstvom Mihajlovića, ki se ni hotel predati, se je pred sovjetsko vojsko umaknila v Bosno, od koder so se že umikali Paveličevi ustaši proti zahodu.

Medtem so se iz Črne gore umikali proti severu tudi črnogorski četniki pod

poveljstvom Pavla Djurišića, toda so izgubili zvezo z Mihajlovićevo skupino ter so v začetku 1945 v severni Bosni pri Lijevcem Polju, med rekama Vrbasom in Savo, padli v roke ustašem, ki so jih do zadnjega uničili²⁶

Mihajlovićevo skupina je v bosanskih gorah prestala vse partizanske napade ter je odločilno bitko bila s Titovimi partizani 12. maja 1945, štiri dni po koncu druge svetovne vojne, ob reki Sutjeski. Bitka je trajala teden dni, nakar so se četniški oddelki začeli razbežavati ter se je Mihajloviću z majhno skupino posrečilo umakniti partizanom in se izmikati zajetju še skoro leto dni. Titova vojska in policija sta Mihajlovića njeli šele marca 1946 ter je zunanji svet izvedel za to 24. marca 1946, ko je takratni Titov notranji minister in šef tajne policije Aleksander Ranković objavil novico komunističnim poslancem v beograjskem parlamentu. Mihajlović je bil nato obsojen in usmrčen 17. julija 1946. Tako njegovo usmrtitev kakor pokop je Tito ukazal izvršiti v največji tajnosti.

Druge protikomunistične sile v državi: srbska narodna vojska generala Nedića, srbski nacionalisti Ljotičevega gibanja, hrvaški ustaši in slovenski domobranci (pod poveljstvom generala Leona Rupnika, 3. maja 1945 preimenovani v Slovensko narodno vojsko pod poveljstvom generala Franca Krenerja, ki ga je imenoval na to mesto 29. oktobra 1944 ustanovljeni Narodni odbor za Slovenijo in 3. maja 1945 na Taboru v okupirani Ljubljani v tajnosti od Narodnega odbora za Slovenijo sklicani slovenski parlament), so se pred pritiskom sovjetske Rdeče armade in Titovih partizanov umaknili na zahod, deloma v Italijo, deloma na Koroško v bližnjo Avstrijo, v britansko zasedbeno cono. Od tam so Britanci izročili Titovim partizanom 12.000 mož slovenske narodne vojske, skoro vse hrvaške ustaške vojake, okrog 3.000 Ljotičevih borcev in okrog 1.000 črnogorskih četnikov. Vse je novi komunistični režim Jugoslavije ukazal brez sodbe usmrtiti, v juniju in juliju 1945, več kot mesec dni po koncu 2. svetovne vojne. Partija je izvršila najstrašotnejši rododomor v zgodovini narodov Jugoslavije.²⁷

Med vojno se je partija skrbno izogibala kdaj koli imenovati državo Kraljevina Jugoslavija, ampak jo je v svojih dokumentih vztrajno imenovala Demokratska federativna Jugoslavija, katero je pozneje preimenovala v Federativno narodno re-

publiko Jugoslavijo (FNRJ), (V Sloveniji v Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo /FLRJ/).

Ko je 8. marca 1945 prevzel predsedstvo koalicijske vlade maršal Tito, so se dotedanji Narodno-osvobodilni odbori preimenovali v republiške vlade: v Srbiji 9. aprila, na Hrvaškem 14. aprila, v Makedoniji 16. aprila, v Črni 17. aprila, v Bosni in Hercegovini 27. aprila in v Sloveniji 5. maja 1945.

Uzakonjena nezakonitost

Partija ni priznala nobene zakonite kontinuitete med staro Kraljevino Jugoslavijo in novo Demokratsko federativno Jugoslavijo, kar tiče njenega notranje-političnega položaja. Kontinuiteto je partija ohranila, zaradi priličnosti, le v zunanji politiki, ker je Jugoslavijo v njeni stari obliki priznaval ves zunanji zavezniški tabor.

V notranjem pogledu v novi Jugoslaviji partija ni priznavala nobenega zakona, ki bi jo kakor koli obvezoval napram komur koli. Partija se je ravnala le po „zakonih narodno-osvobodilnega boja“, ki so bili enačica partijskega zakona, se pravi partijske volje. Volja partije, volja vodij revolucije je bila vrhovni in edini obstoječi in priznani zakon v državi.

To načelo je partija „legalizirala“ 3. februarja 1945 s sklepom prezidija AVNOJ-a, ki glasi:

Člen 1. Zakonska določila (zakoni, odloki, sklepi, določila in pdb.), ki so jih postavile okupatorske sile in njihovi kolaboratorji med okupacijo, so razveljavljena in ničeva.

Člen 2. Zakonska določila (zakoni, odloki, sklepi, določila in pdb.) v veljavi v trenutku sovražnikove okupacije (do 6. aprila 1941) so razveljavljena v kolikor nasprotujejo pridobitvam narodno-osvobodilnega boja, deklaracijam in resolucijam AVNOJ-a in Antifašističnih svetov posameznih federativnih enot in njihovih prezidijev, kakor tudi zakonitim določbam Narodno-osvobodilnega sveta Jugoslavije in njihovim predstavniškim organom, vladam in posameznim predstavniškim organom federalnih enot.²⁸

Ta „zakon“ je stopil v veljavo 13. februarja 1945 ter je ostal v veljavi vse do 23. oktobra 1946, poldrugo leto, da je partija imela dovolj časa likvidirati

svoje resnične in potencialne nasprotnike.

Vso to dobo poldruega leta je jugoslovanskim narodom vladal partijski režim brez zakonov, pravi legalni vakuum. Partija je z neverjetno naglico izdajala vedno nove zakone, odloke, navodila. pojasnila, itd. in jih s prav tako naglico spreminjala in zamenjavala. Ta uzakonjena nezakonitost je postala vzporedno z ustanovitvijo ljudskih sodišč in partijskih razlagalcev partijske uzakonjene nezakonitosti, ki je temeljila na „pridobitvah narodno-osvobodilnega boja“, vir neizrekljivega terorja.²⁹

Poleg pokola vrnjene slovenske narodne vojske in protikomunističnih borcev drugih jugoslovanskih narodov, ki so ga temeljito premislili in pripravili v najvišjem partijskem vodstvu, so po vsej državi partizani in krajevni tkim. terenci začeli s splošnim likvidiranjem svojih osebnih in partijskih resničnih in potencialnih nasprotnikov. Ljudska sodišča so zrasla kot gobe po dežju ter je vsako sodilo po svojih okoliščinah in po osebnih sklepih ljudskih sodnikov, po načelu tot justitiae quot judices (toliko pravic kolikor sodnikov). Ni bilo drugega zakona kakor „pridobitve narodno-osvobodilne voje“, ki si jih je vsak ljudski „sodnik razlagal po svojem prepričanju in po svojem konceptu pravice, ki je nepriemerno višji kakor je bil koncept bivših predstavnikov oblasti, dasi so (ljudski sodniki) samo napol pismeni kmetje.“³⁰

Iste primere so sodili po večkrat pred istimi ljudskimi sodišči. Če prva obsodba ni zadovoljila krajevnih komunistov, so lokalnemu časopisju ali sodišču samemu pisali protestno pismo ali organizirali demonstracijo in obtoženec je bil znova pripeljan pred ljudsko sodišče. Če tudi druga obsodba ni bila za domače komuniste dovolj stroga, je bil sojen tretjič, itd., vse dotlej, dokler ni bil rezultat procesa ali dolga ječa ali pa smrtna obsodba in zaplemba vsega njegovega imetja. „Zgodilo se je tudi, da obtožencu ni bila dana možnost nasprotnega dokaza ali pa je sodišče morebitni dokaz enostavno spregledalo. Tako so bile, n. pr. osebe, ki so bile zaprte pod okupatorjem, kaznovane zaradi njihovega sodelovanja s sovražnikom.“³¹

V tem poldrugem letu terorja je justico jugoslovanskim državljanom podeljevalo: devetčlansko federalno vrhovno sodišče, šest republiških vrhovnih sodišč in vrhovno sodišče avtonomne pokrajine Vojvodine, ki so skupaj štela 75 sodnikov; 60 pokra-

jinskih in 386 okrajnih sodišč s 1611 sodniki ter 34675 porotnikov.³² „To relativno majhno število sodnikov je v letu 1946 rešilo nad 1,100.000 slučajev“, je izjavil Titov pravosodni minister Franc Frol.³³ Lahko si je predstavljati, kakšne so bile razsodbe, ki jih je bilo povprečno nad 3000 dnevno.

Poleg tega je po vsej državi zavladata tajna policija, ki je nastopala večinoma ponoči. Redkokdaj se je kdor koli, ki ga je UDB-a (Uprava državne bezbednosti) sredi noči pobrala iz postelje, še vrnil domov. Če se je vrnil po več letih, je bil fizično in moralno zlomljen človek. Če je UDB-a „priporočila“ državljanu, naj „daruje“ svojo imovino „družbi“, je vsakdo vedel, kaj tisto „priporočilo“ pomeni; ni imel alternative. UDB-a je bila vsemo-gočna.

Partijska tajna policija ima svoj izvor v prvih začetkih komunistične revolucije v Jugoslaviji. V Sloveniji je bila n. pr. tkim. Varnostna obveščevalna služba (VOS) ustanovljena avgusta 1941. Bila je „izključna partijska organizacija ter jo je vodila tričlanska centralna komisija.“³⁴ Imela je dvojno nalogo: zbiranje informacij in likvidacijo nasprotnikov partije in njene revolucije. Podobne partijske policijske organizacije so bile ustanovljene tudi po drugih delih Jugoslavije. V Srbiji, Makedoniji, Črni gori, Bosni in Hercegovini so informacijsko službo organizirali partizanski oddelki. V večjih mestnih središčih, kakor so bila Ljubljana, Zagreb, Beograd, Split in Mostar, je obveščevalno službo organiziralo direktno partijsko vodstvo samo. V vseh primerih je bila ta služba podrejena direktno vodstvu partije.³⁵

Kot vrhovni poveljnik narodno-osvobodilne vojske in partizanskih oddelkov je Tito z odlokom 2. decembra 1942 združil vse pokrajinske varnostne službe v centralizirano informativno organizacijo, ki je bila priključena k tkim. Začasni upravni sekciji vrhovnega poveljstva. V odloku so naštetu tudi podrobna politična in organizacijska navodila za obveščevalno službo.³⁶

Maršal Tito je nato 13. maja 1944 izdal nov odlok in z njim ustanovil Odeljenje za zaščito naroda pri Povereništvu za narodno odbrano Nacionalnog komiteta oslobodjenja Jugoslavije (OZN-a), ki je bilo „popolnoma centralizirana organizacija z enakimi metodami delovanja in

osrednjega vodstva za vso državo... Postalo je oster meč demokratske ljudske revolucije.⁴³⁷

Z zakonom o državni varnosti z dne 5. januarja 1949 je bilo ime OZN-a spremenjeno v Uprava državne bezbednosti (UDB-a), ki kroji usodo jugoslovanskim državljanom še danes.³⁸

Tako se je utrdila na ozemlju Jugoslavije diktatura komunistične partije pod vodstvom maršala Josipa Broza Tita, ki so ji zunanji opazovalci vzdeli ime „titoizem“, se pravi, da naj bi bila komunistična diktatura različna od sovjetske ali kitajske enačice. Naj bo od njiju različna v čemer koli, dejstvo ostane, da je titoizem totalitarističen komunističen sistem z diktaturo komunistične partije, ki stremi za brezrazredno in breznarodno družbo. Je, kakor pravi Adam Ulam, „nič drugega, kakor stalinizem presajen na tuja tla. Ta presaditev predpostavlja prilagoditev komunističnih metod narodnim pogojem v Jugoslaviji, kakor maoizem predpostavlja prilagoditev teh metod narodnim pogojem na Kitajskem. In ker je Jugoslavija del Evrope, so metode jugoslovanskega komunizma nekoliko bolj evropske, prav kakor so metode na Kitajskem, ki je del Azije, bolj azijske, kakor so bile in so še v Sovjetski zvezi. Po komunistični revoluciji, ki je bila izpeljana na enak način in izvršena z istimi krutimi metodami v Rusiji, Jugoslaviji in na Kitajskem, pa mora biti nadaljnja pot v komunizem prilagojena narodnim pogojem — vzemši v poštev obstoječe zgodovinske, kulturne, družbeno-gospodarske in druge razlike, pa tudi sedanje potrebe v mednarodnih odnosih omenjenih treh držav. Kitajska se je povzpela po strmejši poti v komunizem, ki bi ga lahko označili za levo desviacijo, Jugoslavija pa je sprejela nekoliko milejšo pot v komunizem, ki pa nikakor ni desviacija na desno. Obe desviaciji bi lahko pravilneje označili za evropsko in azijsko desviacijo.“³⁹

Brez Sovjetske Rdeče armade nemogoče

Toda, kakor v vsej vzhodni Evropi, tako tudi v Jugoslaviji komunistična partija s svojimi osvobodilnimi frontami in partizanskimi oddelki ter tajno policijo ni imela možnosti priboriti si in utrditi oblasti brez pomoči sovjetske Rdeče armade.

Bistveno načelo sovjetske politike med

2. svetovno vojno je bilo, da nikjer v Vzhodni Evropi ne sme nastati krajevno politično in vojaško središče, ki bi se po umiku Nemcev moglo zoperstaviti sovjetskemu vojaškemu in političnemu napredovanju.

Poljska

Prvič so sovjeti javno dokazali, da se drže tega načela, ob varšavski vstaji poleti 1944, ko so oddelki sovjetske Rdeče armade prodrli že skoro v predmestja Varšave ter prisilili Nemce, da so se umaknili v samo Varšavo. Upor varšavskih meščanov, ki je bil na terenu uperjen proti Hitlerjevi Wehrmacht, je bil v političnem pogledu uperjen proti Moskvi. V Kremlju so vedeli, da hočejo Poljaki sovjete postaviti pred izvršeno dejstvo narodne, protikomunistične vlade v Varšavi, predno bi mesto zasedle sovjetske čete, s čemer Poljska ne bi bila Moskvi dolžna zahvale za osvoboditev. Uporniški Poljaki niso namreč svojih načrtov o vstaji sporočili Moskvi, pač pa vladama v London in v Washington. In ko je poljska vlada v Londonu ukazala ilegalnim poljskim gverilcem vzpostaviti stik s sovjetsko Rdečo armado, ko je ta prvič prestopila poljsko-sovjetsko mejo v svojem zaletu za umikajočimi se Nemci, je te poljske gverilce doletela usoda nekomunističnih borcev, ki so prišli v stik s sovjetsko vojsko: razorožitev, deloma fizična likvidacija, deloma deportacija v sovjetska koncentracijska taborišča.

Sovjetska vojska je mirno čakala na robu Varšave in gledala, kako so Nemci neusmiljeno uničevali poljska odporiška gnezda po mestu ter upor končno zadušili. Kolaboracija partijske Moskve s Hitlerjevim nacizmom je znova prišla do polnega izraza. Anglo-ameriška letala, ki so poskušala odmetavati živila in orožje varšavskim upornikom, niso dobila dovoljenja, da bi smela pristajati na od sovjetov zasedenem področju vzhodno od Varšave, temveč so se morala skozi nemški ogenj vračati nazaj na oporišča v Franciji. Ogorčenost svobodnega javnega mnenja na Zahodu so sovjeti mirno prenesli, ne da bi trenili z očmi.

Sovjeti so se odločno držali načela, da v vojni ne gre za vojaški poraz nasprotnika, temveč za doseg določenih političnih ciljev. To načelo, na žalost, Anglo-Amerikanci v 2. svetovni vojni niso upoštevali v svojem boju proti nacizmu in fašizmu.⁴⁰

Ob podobnem uporu na Slovaškem v jeseni 1944 je Moskva igrala vlogo, kakor v Varšavi. Tik pred umikom nemške okupacijske vojske je prišlo do sodelovanja med obstoječo slovaško vojsko in skupino ilegalnih vodij raznih slovaških političnih strank, med katerimi je bila tudi slovaška komunistična partija. Ker slovaška komunistična partija v tej skupini ni imela vodilne vloge in je Moskva ugotovila, da bi v primeru, če bi Slovakom upor proti umikajočim se Nemcem uspel, „ohranili Slovaško kapitalizmu“, sovjetska vojska ni priskočila maloštevilnim slovaškim upornikom na pomoč ter je celo žrtvovala nekatere slovaške partijce, ko je Wehrmacht prav tako neusmiljeno, kakor v Varšavi, pomedla s Slovaki.⁴¹

Madžarska

Madžarsko odporniško gibanje je bilo vso vojno vojaško in politično preslabotno, da bi moglo misliti na odkrit upor, tudi že v zadnjih štadijih Hitlerjevega rajha. Takratni madžarski predsednik Horthy je 15. oktobra 1944 poskušal prevaliti Madžarsko na sovjetski (zavezniški) breg, a mu poskus ni uspel. Toda, da si je delu madžarske vojske uspelo prestopiti na sovjetsko stran, je te madžarske vojake Rdeča armada vse takoj razorožila in jih spremenila v vojne ujetnike.⁴²

Romunija

Romunom se je posrečilo izpeljati, česar Madžari niso mogli. Tri tedne pred madžarskim porazom, 23. avgusta 1944, so presenetili tako nemško kakor sovjetsko vojaško poveljstvo v Romuniji, obe zavzeli ter svojo vojsko prevalili v zavezniški tabor. Romunski partijci, ki so takrat sedeli na varnem v Moskvi, so ta razvoj opazovali z velikim nezadovoljstvom, prav tako Moskva, ki pa trenutno proti romunskemu prevratu ni mogla ničesar storiti. Maščevala se je nekaj mesecev pozneje, ko Romuniji ni hotela vrniti severne Transilvanije, dokler se ni v Bukarešti (marca 1945) sestavila koalicijska vlada, ki je zadovoljila Moskvo. Medtem so v Moskvi pripravljali ustanovitev posebne Transilvanske komunistične republike.⁴³

Z Bolgarijo so sovjeti opravili enostavnejše: 4. septembra 1944 so ji enostavno napovedali vojno in jo okupirali. Prej kot v enem tednu, 9. septembra 1944, je sovjetska vojska postavila na vodstvo države bolgarske komuniste in odstranila druge politične skupine, ki so iskale stikov z Anglijo in ZDA. Istočasno je Moskva „dovolila“ bolgarskim vojaškim oddelkom „pomagati ji“ pri „osvobajanju“ sosednje Jugoslavije,⁴⁴ kjer maršal Tito s svojo komunistično partijo in partizanskimi oddelki ni mogel sam pregnati okupatorske Nemce, še manj protikomunistične vojske v Srbiji, na Hrvaškem, v Črni gori in v Sloveniji. Kakor drugje v vzhodni Evropi, je bila tudi v Jugoslaviji sovjetska okupacija jugoslovanskega ozemlja predpogoj in odločilni faktor za zmago revolucije jugoslovanske partije in njenih partizanskih vojaških formacij.

Jugoslavija

Ko je Tito 25. maja 1944 uspelo uiti iz obroča, ki so ga nemški oddelki sklenili okoli njegovega skrivališča na Drvarju, se je zatekel v varstvo Angležev, ki so ga najprej prepeljali v Bari v južni Italiji, od tam pa z rušilcem na jadranski otok Vis, kjer so mu postavili nov glavni stan pod varstvom britanskih pomorskih sil. Od tam je Tito 12. avgusta 1944 potoval skupaj z dr. Šubašičem v Neapelj na sestanek s takratnim britanskim predsednikom Winstonom Churchillom, od tam pa v bližnjo Caserto na razgovor z vrhovnim zavezniškim poveljnikom za Sredozemlje generalom Henry Maitland Wilsonom. Ko si je zagotovil zavezniško politično in vojaško pomoč — to drugo v obliki orožja in drugih vojnih potrebščin, ne v obliki direktnega zavezniškega vojaškega posega na Balkan — se je vrnil na Vis. Z otoka je nato izginil in 12. septembra s sovjetskim letalom odletel najprej v glavni stan sovjetskega maršala Tolbuhina v Craiovi v Romuniji, od tam pa naravnost v Moskvo. V Tolbuhinovem glavnem stanu je Tito sklenil „dogovor“ z bolgarsko komunistično delegacijo o vdoru bolgarskih čet v Jugoslavijo, v Moskvi pa ga je sprejel maršal Stalin sam, katerega je prosil za vdor sovjetske Rdeče armade v Jugoslavijo, zlasti sovjetskih tankovskih divizij in tež-

kega topništva, da bi mu „osvobodili“ Beograd. Stalin mu je obljubil tanke in drugo pomoč, a je nato za varanje svetovnega javnega mnenja in Zahodnih Zaveznikov izdal izjavo, v kateri je rečeno, da je „sovjetsko vrhovno poveljstvo prosilo Narodno-osvobodilni odbor Jugoslavije in Vrhovno poveljstvo narodno-osvobodilne vojske, da dovolita sovjetskim oddelkom začasno vkorakati na jugoslovansko ozemlje“ in da „je bilo to dovoljenje dano.“⁴⁵ Beograd je sovjetska Rdeča armada zasedla 20. oktobra 1944, nakar je šele Tito s svojimi partizani „vkorakal“ prestolnico Jugoslavije.

Prisotnost Rdeče armade v Jugoslaviji ni imela samo vojaških, temveč „tudi ugodne politične posledice; povzročila je demoralizacijo v vrstah profašističnih reakcionarnih (= protikomunističnih, op.

ur.) elementov. Utrdila je položaj in avtoriteto Narodno-osvobodilnega gibanja in nove ljudske oblasti v Jugoslaviji.“⁴⁶

Toda, ker je bil „osvojen“ samo šele Beograd in Srbija ter so Titovi partizani mogli „prodirati“ proti zahodu v Hrvaško samo v kolikor se je nemška vojska po svojem strateškem načrtu umikala pred sovjetsko Rdečo armado, ki je nanjo pritiskala iz Srbije, „si je lahko predstavljati zaporedje dogodkov, ki bi si sledili, če bi mogli Angleži izpeljati svoj najbolj priljubljeni vojni načrt, se pravi, vdreti s svojo vojsko skozi ljubljanska vrata. Zavezniške čete bi se spopadle s Titovimi partizani. V Sloveniji in morda na Hrvaškem bi hitro prevzeli oblast vladi, naslonjeni na Zahod. Samo sovjetska intervencija je preprečila delitev Jugoslavije na komunistično in nekomunistično.“⁴⁷

PRIPOMBE IN BIBLIOGRAFIJA:

¹ Zorica Priklmajer-Tomanović, Razvita: radničkog pokreta u zemljama Jugoslavije do 1919 godine, Beograd, 1958.

² Poleti 1862 je skupina francoskih delavcev prišla v London na ogled Mednarodnega velesejma. Skupina angleških delavcev jih je povabila „na razgovor o skupnih delavskih problemih ob skodelici čaja,“ v Freemasons Hall na Great Queen Street. Julija 1863 je druga skupina angleških delavcev, včlanjenih v Trade Unions, organizirala miting v oporo poljskim revolucionarjem, kamor so francoski delavci poslali svojo delegacijo; 26. septembra 1864 pa je bil v Saint Martin's Hall-u drugi tak miting, ki so se ga že udeležili delavski delegati iz Francije, Nemčije, Italije, Švice in Poljske. Na njem so razpravljali med drugim o predlogu britanskih delavcev proti uvozu tujih delavcev v Anglijo, ko ti pristajajo na nižje plače za ista dela kakor oni. Na tem mitingu so sklenili ustanoviti Mednarodno federacijo delavcev, z izvršnim odborom, v katerem je sedel med drugimi tudi Karl Marx. Ta je za drugi, tedaj že „kongres“ te federacije izdelal statut, ki ga je federacija odobrila v Ženevi leta 1865. Priklicana je bila v življenje tkim. Prva Internacionala delavskih strank, ki je sodelovala v pariški komuni leta 1871, imela več kongresov, a se končno razbila v sporu Marxa z Bakuninom, ki je zagovarjal uvedbo totalne anarhije v organizacijo. Da bi se Marx otresel Bakuninovega vpliva v organizaciji, jo je sklenil razbiti. Uspelo mu je dobiti od ostalih članov izvršnega odbora pristaneke za prenos glavnega stana organizacije v ZDA — ki so bile takrat izolirane od Evrope —, kjer se je na kongresu v Filadelfiji leta 1876 končno razšla.

Leta 1889 sta se vršila v Parizu vzporedno dva mednarodna delavska kongresa, marksističen in nemarksističen. Po prizadevanju marksistov (vodilna stranka je bila franco-

ska Parti Ouvrier Francais, ustanovljena 1879 pod vodstvom Jules Guesde-ja; statut ji je pripravil Karl Marx) so nemarksisti klonili in pristali na „združitev vseh delavskih množic“ na skupnem kongresu v Parizu 14. julija 1889, ob 100-letnici padca pariške Bastille. Proglasili so ustanovitev *Druge Internacionale*, ki je formalno sprejela temeljna načela marksizma: razredni boj, mednarodno enotnost delavcev in združevanje proizvodnih sredstev. Teh načel so se posamezne delavske organizacije v evropskih državah, ki so se včlanile v Drugo Internacionalo, v večji ali manjši meri držale vse do 1. svetovne vojne, leta 1914, ko se je „socialistična enotnost“ delavskih množic razblinila v nič. Namesto da bi delavstvo v napadalnih Avstro-ogrski, Nemčiji in Italiji ter v napadenih Srbiji in nato Franciji, Rusiji in drugod po Evropi enotno nastopilo proti obstoječim razmeram in režimom, je prevladal narodni in domovinski čut ter so si socialistične stranke odn. delavske organizacije stale druga drugi nasproti kot vojni sovražniki. Druga Internacionala se je razšla pod streli v Sarajevu avgusta 1914. (El Comunismo en Teoría y en la Práctica, R. N. Carew Hunt, prevod Antonio Soto, Editorial Difusión, Buenos Aires, 1952, str. 126-148).

³ Jovan Marjanović, Potsetnik iz istorije KP Jugoslavije, 1919—1941, Beograd, 1953.

⁴ Leninu, ki je medtem že izpeljal boljše-
viško revolucijo v Rusiji, se je porodil sklep ob prvi priliki ustanoviti novo mednarodno revolucionarno organizacijo, zlasti ker jo ločeval opreti na zaledje Sovjetske zveze. Rezultat tega njegovega sklepa je bila ustanovitev *Tretje Internacionale* (Kominterne) marca 1919 ter se je svetovno delavsko gibanje od takrat dokončno razdelilo v marksistični in socialistični del. Tako razdeljeno, dasti obojno sloni na temeljnih Marxovih načelih (nekateri zahodnoevropski socialisti, med nji-

mi zahodnonemški so pred nekaj leti tudi ta načela zavrgli, ker niso znanstvena), je ostalo vse do danes. (El Comunismo en Teoría y en la Práctica, R. N. Carew Hunt, prevod Antonio Soto, Editorial Difusión, Buenos Aires, 1952, str. 1948—150).

⁵ Istorijski arhiv KP Jugoslavije, Zvezek II., Kongresi i zemaljske konferencije KPJ, 1919—1937.

⁶ The National Question in Yugoslavia, Stalin, Marxism and the National Colonial Question: a Collection of Articles and Speeches, New York, International Publishers, 1935, str. 1—61.

⁷ Ist. Arh. KPJ, II., str. 195.

⁸ Charles Zalar, Yugoslav Communism, A Critical Study, Washington, 1961, str. 33.

⁹ Pet godina narodne države, 1943—1948, Beograd, Kultura, 1948, str. 77.

¹⁰ The March of Yugoslavia, London: United Committee of Yugoslavs, 1945, str. 25.

¹¹ Fotokopije nemških originalov so pod števil. NOKW 1088 v ameriškem državnem arhivu v Washingtonu. Pomembne stavke je podčrtal pisec razprave.

¹² Walter Hagen, Die Geheime Front: Organisation, Personen und Aktionen des deutschen Geheimdienstes, Stuttgart, Veritas Verlag, 1952, str. 263—267.

¹³ Zbornik Svobodne Slovenije, Buenos Aires, 1965, Pavel Fajdiga: Slovenci v Srbiji med okupacijo, str. 272—279.

¹⁴ David Martin, Ally Betrayed, The Uncensored Story of Tito and Mihailovich, foreword by Rebeca West, New York: Prentice-Hall, Inc., 1946, str. 127.

¹⁵ Ibid., str. 41.

¹⁶ Charles Zalar, Yugoslav Communism, A Critical Study, Washington, 1961, str. 82.

¹⁷ Vladimir Dedijer, Tito, New York, Simon and Schuster, 1953, str. 149.

¹⁸ Ibid., str. 151, 153—154.

¹⁹ Ibid., str. 161—162.

²⁰ Josip Broz-Tito, Politično poročilo CK-KPJ na 5. kongresu KPJ, Beograd, 1948, str. 79—80.

²¹ Edvard Kardelj, Deset godina narodne revolucije u svetlu istorije, Komunist, Beograd, Marec/April 1951.

²² Službeni list DFJ, I, Beograd, 1. 2. 1945 (prvi zakonski odloki partijske Jugoslavije).

²³ V Londonu: Djura Ninčić, sin jugoslovanskega zunanjega ministra Momčila Ninčića; njegova hči Olga Ninčić (znana komunistka dolgo pred vojno, poročena v bosanskih komunističnim vodjem Avdom Humom; med vojno je bila Titova osebna tajnica); Milan Kojen, sin profesorja beogradske univerze in osebnega zdravnika in prijatelja bivšega jugoslovanskega kralja Aleksandra, dr. Leona Kojena; Bata Nešić, sin bivšega jugoslovanskega ambasadorja Ljube Nešića; Simović jun., sin predsednika jugoslovanske pučistične vlade, generala Dušana Simovića; Mika Petrović, iz jugoslovanskega Preshiroja, ki je po vrnitvi v Beograd postal pomočnik Titovega ministra za vzgojo Vladimirja Ribnikarja; itd.

V Washingtonu: Louis Adamić, pisatelj, Rooseveltov osebni svetovalec za Jugoslavijo. (Charles Zalar, Yugoslav Communism, A Critical Study, Washington, 1961, str. 103, 105).

²⁴ Leigh White, Balkan Caesar: Tito vs.

Stalin, New York, Scribner, 1951, str. 50—51.

²⁵ Winston S. Churchill, The Second World War, Vol. VI., str. 207.

²⁶ Živko Topalović, Pokreti narodno otpora u Jugoslaviji 1941—1945, Paris, 1958, str. 166—169.

²⁷ Koledar Svobodne Slovenije, Buenos Aires, 1949, str. 95—97 (Tine Debeljak)

Tine Debeljak, Velika črna maša za pobite Slovence, Založba Svobodne Slovenije, Buenos Aires, 1949, str. 214.

M. Karapandčić, Kočevje, Titov najkruviji zločin, Cleveland, 1954, str. 41.

Janez Martinc, Ob desetletnici vetrinjske tragedije, Zbornik-Koledar Svobodne Slovenije, Buenos Aires, 1956, str. 23—24.

U. S. Congressional Record: 85th Cong., 1st Sess., Appendix, CIII, Jan. 28. 1957, str. A531.

Vetrinjska tragedija, V spomin nesmrtnim junakom, izdanim v Vetrinju od 27.—31. maja 1945 in pomorjenim za velike ideje svobode, Cleveland, Zveza Slovenskih Protikomunističnih Borcev, 1960, str. 41.

Boris Pahor - Alojz Rebula, Edvard Kocbek, pričevalec našega časa, Zaliv, Kosovelova knjižnica, Trst, 1975, str. 147-148, 150.

²⁸ Službeni list DFJ, I, 4, Beograd, 13. 2. 1945, str. 37.

²⁹ Charles Zalar, Yugoslav Communism. A Critical Study, Washington, 1961, str. 121.

³⁰ Rodoljub Čolaković, Zapisi iz oslobodilačkog rata, II., 1948, str. 56.

³¹ Aleksander Ranković, Za dalje jačanje pravosuđa i zakonitosti, Četvrti plenum CK KPJ, Beograd, 1951, str. 10.

³² Milenko Jovanović, Porota u pravosuđu Jugoslavije, Beograd, 1958, str. 99.

³³ Stenografske beleške. Treće redovno zasjedanje Saveznog Veća i Veća naroda, 26. 3.—26.4.1947, Beograd, str. 98.

³⁴ Metod Mikuž, Pregled razvoja NOB v Sloveniji, 1956, str. 153.

³⁵ Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti, Ljubljana, 1950, str. 108.

³⁶ Ibid., str. 179—180.

³⁷ Ibid., str. 302. — Ameriška revija Time, 16. 9. 1946 poroča, da je OZN-a v Jugoslaviji likvidirala 200.000 ljudi. (Charles Zalar, Yugoslav Communism, A Critical Study, Washington, 1961, str. 124.)

³⁸ Borba, XIV, 113, Beograd, 14. 5. 1949, str. 1—2.

³⁹ Adam B. Ulam, Titoism and the Cominform, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1952, str. 231.

⁴⁰ S. L. Sharp, Poland: White Eagle on a Red Field, Cambridge, Mass., 1953.

⁴¹ Peter A. Toma, Soviet Strategy in the Slovak Uprising of 1944, Journal of Central European Affairs, XIX, 1959, str. 290—298.

⁴² Communism and Revolution, 4, Eastern Europe, R. V. Burks, Princeton, 1964, str. 104.

⁴³ R. V. Burks, The Dynamics of Communism in Eastern Europe, Princeton, 1961, str. 155—157.

⁴⁴ Communism and Revolution, 4, Eastern Europe, R. V. Burks, Princeton, 1964, str. 104.

⁴⁵ Vladimir Dedijer, Tito, New York, Simon and Schuster, 1953, str. 231—232.

⁴⁶ Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti, Ljubljana, 1950, str. 307.

⁴⁷ Communism and Revolution, 4, Eastern Europe, R. V. Burks, Princeton, 1964, str. 106.

Dokumenti Dr. Krekove delavnosti v emigraciji

V Zborniku Svobodne Slovenije 1970 smo na straneh od 84 do 101 objavili več dokumentarnih pisem dr. Kreka, s katerimi je na osnovi poročil, ki jih je dobival, dokazoval resnično stanje v Sloveniji med okupacijo in revolucijo. Na osnovi teh poročil je pošiljal tudi konkretne predloge zavezniškim oblastem in predstavnikom za reševanje položaja v Sloveniji in Jugoslaviji.

V naslednjem objavljamo nekaj novih dokazov Krekovega neutrudljivega prizadevanja. Ni odnehal tudi potem, ko so zavezniki zavrgli Mihajloviča in se odločili za Tita in njegove partizane. Vztrajal je kljub mnogim, tudi negativnim odgovorom, ki so bili večkrat naravnost ponižujoči. V naslednjem objavljamo pisma, ki v marsičem dopolnjujejo dokumente v Zborniku 1970. Pisma so prevedena iz angleških originalov.

Dr. Krek se je že leta 1944 trudil v prizadevanjih za slovenske begunce, katere je predvidel zaradi zavezniške politike do Tita. Med izmikajočimi se odgovori zavezniških funkcionarjev sta značilni tile dve pismi:

PISARNA BRITANSKEGA VIŠKEGA KOMISARJA
V ITALIJI
RIM

1. septembra, 1944

Vaša Ekszellenca

Major Attlee mi je naročil, da se Vam zahvalim za Vaše pismo z dne 28. avgusta in Vam povem, kako zelo obžaluje, da ni mogel doživeti zadovoljstva videti Vas med svojim kratkim obiskom v Rimu.

Originalni program majorja Attleea je bil izredno zaseden, a ga je moral zaradi pomanjkanja časa skrajšati.

Vaš
John Maller

Dr. Miha Krek,
Predstavniki Kraljeve vlade pri
Svetovalnem odboru za Italijo

* * *

GLAVNI STAN ZAVEZNIŠKE KOMISIJE
Predsednikova pisarna
A. P. O. 394

Pres/45400/7
15. februarja, 1945

Dragi gospod,

Pišem Vam v odsotnosti g. Harolda Macmillana, da potrdim prejem Vašega pisma z dne 15. februarja, v katerem prosite, da bi bili skupaj z dr. Topalovičem Živkom sprejeti na razgovor o nekaterih vprašanih jugoslovanskih beguncih v Italiji.

Predložil bom Vaše pismo g. Macmillanu čim se vrne.

Vaš
John Wyndham
Osebni pomočnik

Dr. Miha Krek,
Via Paganini 24/3,
Rim

Dr. Krek in Topalović sta že jeseni leta 1944 Count De Salisu v Neaplju obrazložila stanje v Sloveniji in Jugoslaviji in prikazala v objektivni luči protikomunistične borbe. V začetku leta 1945 je prosil, da bi bila sprejeta z dr. Topalovićem pri Macmillanu, a je dobil tale odgovor:

GLAVNI STAN ZAVEZNIŠKE KOMISIJE

Predsednikova pisarna

A. P. O. 394

45400/7

19. februarja 1945.

Dragi gospod,

G. Macmillan mi je naročil, naj se Vam zahvalim za Vaše pismo z dne 15. februarja, v katerem prosite za sprejem skupaj z dr. Topalovićem Živkom na razgovor o nekaterih vprašanjih glede jugoslovanskih beguncev v Italiji.

G. Macmillan močno obžaluje, da mu bodo druge zadeve preprečile videti Vas. Zato Vam predlaga, da bi se obrnili na Oddelek za Civilne zadeve pri Zavezniški Komisiji, kamor je bila poslana kopija te korespondence.

Vaš

John Wyndham

Osební pomočnik

Dr. Miha Krek,
Via Paganini 24/3,
Rim

* * *

Sledi pismo, ki ga je dr. Krek razposlal 5. maja 1945:

Rim, 5. maja 1945

ZAVEZNIŠKIM VOJAŠKIM IN POLITIČNIM OBLASTEM

V Rim so prišla poročila iz Ljubljane, glavnega mesta bivše jugoslovanske province Dravske banovine in središča Slovenije, da se je v zadnjih nekaj tednih tam zgodilo naslednje:

Nemci so odšli iz Province in iz mesta.

Vse slovenske stranke, razen komunistov, so ustanovile Slovenski Narodni Odbor, ki se je proglasil za Slovensko Začasno Narodno Vlado.

Okrog 20.000 slovenskih oboroženih moč se je postavilo pod avtoriteto Začasne Vlade in izvršujejo njena povelja.

Prebivalstvo je sprejelo proglas Začasne Vlade; javni red in varnost sta vzdrževana.

Titove partizanske sile kontrolirajo samo en ali dva okraja (Metliko in Črnomelj) na slovensko-hrvaški meji.

Po svojem proglasu se Začasna Slovenska Narodna Vlada smatra za predstavnika slovenskega naroda in bo upravljala in organizirala deželo neodvisno od jugoslovanske vlade v Beogradu.

Slovenska Začasna Vlada hoče sodelovati kar najtesneje z Zavezniškimi oblastmi.

Slovenska Začasna Vlada bo braniča deželo pred jugoslovanskimi Titovimi četami, ki jih smatrajo za komunistične napadalce.

Slovenske oborožene sile bodo nadaljevale z bojem proti jugoslovanskim Titovim četam.

* * *

Poročilo je iz zasebnega vira. Večkrat je bilo ponovljeno z raznih strani ni na različne načine. Nimam možnosti ga kontrolirati in ne morem reči, ali je resnično ali ne. Zdi pa se nam seveda zelo verjetno. Vem, da je večina slovenskega naroda protikomunistična. Vem, da so se pripravili preprečiti jugoslovanskim komunističnim četam vdor v slovensko deželo. Vem, da ljudstvo

v Sloveniji smatra notranji jugoslovanski politični položaj za nezaželjen in nemogoč. Za to so trije razlogi: krvava komunistična moritev nekomunističnih in prozavezniških ljudi med sovražno okupacijo; globok hrvatsko-srbski spor, glede katerega trenutno ni praktične možnosti za zadovoljivo rešitev; in dik-tatura komunistične partije pod zastavo Titove beograjske vlade. V Sloveniji menijo, da Titova vlada dejansko predstavlja teroristično komunistično revo-lucionarno organizacijo, ki izkorišča svoj vladajoči položaj za sistematično postopno uvedbo komunističnega režima.

Ti nameni slovenskega ljudstva so jasno razvidni iz vseh poročil, ki sem jih dobival zadnja tri leta. Zato menim, da bi bilo povsem naravno, da se je v tem odločilnem trenutku vzpostavil Slovenski Narodni Odbor, neodvisno od Titove vlade, slovenska uprava pod vodstvom Začasne Slovenske Narodne Vlade, da obdrži mir in javno varnost v deželi, da s svojimi lastnimi močmi vzpostavi neodvisno narodno avtoriteto, ki jih bo predstavljala med zavezniš-kimi narodi in da zagotovi notranji demokratičen režim, ki bo zagotovil polno možnost za svobodno izražanje ljudske volje o bodoči usodi dežele.

To je, kakor kaže, edina možna pot, da se iz Slovenije izloči državljanska voina, ki divja po srbski in hrvaški deželi v bojih in spopadih med Titovimi komunističnimi četami na eni ter nacionalisti in demokrati na drugi strani.

Zato čutim dolžnost, da sporočim Zavezniškim Oblastem zgornjo infor-macijo in dodam zahtevo:

da zavezniške armade, ki se približujejo slovenski deželi, smatrajo Sloven-ski Demokratični Narodni Odbor za predstavnika prijateljskega naroda in slovenske oborožene sile za vojaške enote zavezniškega naroda;

da položaj in javno upravo, ki so jo Slovenske narodne oblasti ustvarile, zavezniške sile ohranijo in podpró;

da se z njimi vzpostavi kar najbolj možno tesno sodelovanje. Ves sloven-ski narod bi vroče pozdravil tudi predhodno Zavezniško Vojaško Vlado, ki bi se raztegnila na celotno slovensko ozemlje;

da Zavezniške sile vstopijo na slovensko ozemlje povsod: v slovenske dele Julijske Benečije, na vse ozemlje bivše jugoslovanske province Dravske Bano-vine in na slovenske dele Koroške; in da se Titovim jugoslovanskim četam ne dovoli podvzeti nobenih napadalnih akcij proti slovenskemu ozemlju in ljudstvu.

Dr. Miha Krek,

Rim, Via Paganini 24/3

Predstavnik Slovenske Demokratske Zveze

* * *

Dr. Krek_u so nekateri očitali, da ni prišel na Koroško ali vsaj v Italijo, da bi tam posredoval za slovenske begunce. Krek se je večkrat prizadeval, da bi šel, od-nosno dobil dovoljenje za pot, pa ni uspel. To dokazujeta naslednja odgovora, ki ju je prejel na svoje prošnje za dovoljenje za potovanje:

GLAVNI STAN ZAVEZNIŠKE KOMISIJE
PISARNA VRHOVNEGA KOMISARJA
A. P. O. 394

cc 502

JAQ/hjp

7. maja 1945

Dragi dr. Krek,

Admiral Stone mi je naročil potrditi prejem Vaših pisem z dne 3. in 4. maja.

Admiral se Vam želi zahvaliti za Vaše ljubeznive čestitke za konec vojne v Italiji. Dasi simpatizira z Vašo željo, da bi potovali v Julijsko Benečijo, Admiral obžaluje, da v tem času ne more ugoditi Vaši želji.

Iskreno,

J. A. QUAYLE

Major, R. A., štabni častnik pri C. C.

(Severnoameriški pečat)

ZUNANJA SLUŽBA
ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE
AMERISKO VELEPOSLANISTVO

Rim, 9. maja 1945.

Dragi dr. Krek,

Dobil sem Vaše pismo glede Vaše želje potovati v Trst in Gorico, toda zaradi dejstva, da razumem, da je dovoljevanje za tako potovanje odvisno od pristanka Zavezniških Vojaških Oblasti, predlagam, da se v tej zadevi obrnete na Zavezniško Komisijo.

Iskreno Vaš,

A. Kirk

Dr. Miha Krek,
Via Paganini 24/3,
Rim

* * *

Polkovnik Count De Salis je bil poslan od Aleksandrovega glavnega stana jeseni leta 1944 v Neapelj, kjer sta mu dr. Krek in dr. Topalović poročala o položaju, ki bo nastal po nastopu komunističnega režima v Jugoslaviji, kakšni begunci bodo prišli v Italijo in ga prosila, naj zavezniške oblasti te begunce sprejmejo in zaščitijo. Polkovnik Count De Salis je bil dober osebni prijatelj dr. Kreka. Toda imel je prepovedano, da bi reševal civilne zadeve. To dokazuje pismo, ki ga je 11. junija 1945 pisal dr. Kreku kot odgovor na njegovo pismo istega dne. Značilen je Salisov lastno-ročni pripis na koncu pisma, da se bo oglasil pri dr. Kreku kot privatna oseba.

GLAVNI STAN ZAVEZNIŠKIH SIL

Oddelk za Zvezo
pri Vrhovnem Poveljstvu, Javni odnosi, CMF.

Tele: 478658

11. junija 1945

Predmet: Pismo z dne 11. junija 1945

Dragi dr. Krek,

Sporočiti Vam moram prejem Vašega pisma z dne 11. junija 1945 ter mi je zelo žal, ko slušim, da ste bili operirani in se tako slabo počutite.

V potrdilo najinega telefonskega razgovora to jutro Vam moram jasno povedati, da so moje uradne dolžnosti kar najbolj omejene na Zavezniško Vojaško Zvezo v Rimu direktno pod A.F.H.Q. (Vrhvno Poveljstvo Zavezniških Sil) v Caserti.

Z ozirom na zadevna določila, ki se jih moram v celoti držati, ne morem svetovati ali podvzeti kakršne koli akcije v zvezi s problemi civilnega značaja.

Vse zadeve, ki se tičejo „Razseljenih oseb in beguncev“, so na skrbi polkovnika Findlaya, pri Zavezniški Komisiji.

Zato ne morem sprejemati delegacij, zlasti kadar prihajajo brez predhodnega obvestila, kakor je to bil zadnjič primer.

Zelo Vam bom osebno hvaležen, če bi se bilo temu v bodoče možno izogniti.

Moje zvezne dolžnosti so natančno omejene na aktivne vojaške formacije. Vse drugo je najstrožje izključeno.

Iskreno Vaš,

Count De Salis
Lt. Polkovnik

Dodano z roko:

Zasebno Vas bom obiskal, čim bom mogel!

Pismo z dne 31. julija 1945, ki ga je dr. Krek prejel od Aleksandrovega glavnega stana in ga podpisal generalni major Lemnitzer dokazuje, da vračanje domobrancev ni bilo izvršeno po direktivah lokalnih vojaških oblasti na Koroškem, ampak po nalogu glavnega stana maršala Aleksandra. Na odgovoru je dr. Krek lastnoročno pripisal, komu je poslani v informacijo prepis. (Fotokopijo originala glej na str. 201.)

GLAVNI STAN ZAVEZNIŠKIH SIL

Pisarna Vrhovnega Poveljnika
31. julija 1945

Predmet: Repatriacija Jugoslovanskega osebja

*Poslati: dr. Mihi Kreku,
bivšemu Podpredsedniku Kraljeve
jugoslovanske vlade
Via Paganini 24/3, RIM*

1. V odgovor na Vaše pismo z dne 7. junija 1945, naslovljeno na Vrhovnega Zavezniškega Poveljnika, imam naročilo, da Vam sporočim, da so Jugoslovanski državljani, ki so bili repatriirani v zadnji polovici maja iz AVSTRIJE v JUGOSLAVIJO, nosili orožje za Nemce proti Zavezniškim Jugoslovanskim četam Maršala Tita. Z njimi se je zato postopalo kot s predanim sovražnim vojaškim osebjem. Kot taki so bili, v zvezi s položajem, kakršen je bil takrat v AVSTRIJI, izročeni Jugoslovanskim Vojaškim Silam med vojaškimi operacijami, ki so jih takrat vodile v delih tiste dežele Britanske in Jugoslovanske sile. Ta izročitev je bila izvršena po ukazih iz tega Glavnega stana.

2. Nobeni Jugoslovani, ki niso nosili orožja proti Zaveznikom in so priznani kot razseljene osebe, niso bili repatriirani v Jugoslavijo proti svoji volji. Zavezniška politika je dovoliti takim razseljenim osebam svobodno izbiro, ali se hočejo vrniti v Jugoslavijo ali ne.

Za Vrhovnega Zavezniškega Poveljnika, Sredozemsko področje:
L. L. Lemnitzer,
generalni major, GSC

za: W. D. MORGAN, Lt. General, Šef Štaba

Dr. Krek dostavil z roko:

*prepis: Bitencu, Basaju, Žebotu, Kranjcu, Smajdu, Avseneku, Gabrovšku,
Kuharju, Topaloviču*

* * *

Dr. Krek je 25. julija 1945 ponovno prosil za dovoljenje, da bi obiskal taborišča v severni Italiji. Odgovor je bil zopet negativen:

VES/pd

GLAVNI STAN ZAVEZNIŠKE KOMISIJE

APO 394

PODKOMISIJA ZA RAZSELJENE OSEBE IN REPATRIACIJO

DPR/2/G-II

Tel. 489081 Ext. 201

6. avgusta 1945

*PREDMET: Prošnja za dovoljenje obiska
naših taborišč v Severni Italiji*

*Poslati: Dr. Mihi Kreku,
24, Via Paganini, Rim.*

1. Vaše pismo, datirano 25. julija 1945 v zvezi z zgornjo zadevo.

2. Obžalujemo, da Vam ne moremo dati dovoljenja za obisk taborišč v Monigo, Riccione, Casenatico, Forlim Popoli in drugih, kjer so nastanjeni Jugoslovanski državljani.

Za Direktorja,
V. E. Simcock
Major, G-II

[Stamp: **ALLIED FORCE HEADQUARTERS**
 of the Chief of Staff.]
 21 July 1945
 [Handwritten notes in boxes:
 - Top left: *Antonia, Branimir, Jazbec, Krcmar, Mrazovc, Svec, Kuzel.*
 - Top right: *Goldsmith, Reakings, Tompkins*

SUBJECT: Repatriation of Yugoslav Personnel.

TO : Dr. Miha Krek,
 Former Deputy Prime Minister of the Royal Yugoslav
 Government,
 Via Paganini 24/3, ROME.

1. In reply to your letter of 7 June 1945, addressed to the Supreme Allied Commander, I am instructed to inform you that the Yugoslav nationals, who were repatriated during the latter part of May from AUSTRIA to YUGOSLAVIA, had borne arms for the Germans against the Allied Yugoslav troops of Marshal Tito. They were, therefore treated as surrendered enemy military personnel. As such, in view of the situation that existed at that time in AUSTRIA, they were handed over to the Yugoslav Military Forces, in the course of the military operations which were then being conducted in parts of that country by both British and Yugoslav forces. This handover was carried out on the instructions of this Headquarters.

2. No Yugoslavs who had not borne arms against the allies and are classified as displaced persons have been repatriated to Yugoslavia against their will. It remains the Allied policy to allow such displaced persons a free choice as to whether they wish to return to Yugoslavia or not.

For the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater:

L. L. Lemnitzer
 for **L. D. MORGAN,** Major General, GOC,
 Lieutenant General,
 Chief of Staff.

Pismo iz pisarne Vrhovnega poveljnika (generala Aleksandra) Glavnega stana za-
 vezniških sil dr. Mihi Kreku. Fotokopija originala.

Dr. Krek je predlagal dr. Žebota za glavnega urednika slovenskih publikacij v
 Celovcu. Odgovor je bil negativen.

Ref.: PWB/M/IG/3/7
 Poslati: dr. Mihi Kreku,
 Via Paganini 24/3
 Rim

ODDELEK ZA PSIHOLOŠKO VOJNO
 Glavni Stan Zavezniških Sil
 C. M. F.

22. oktobra 1945

Svetovalec in Glavni Urednik — PWB produkcija v
 Celovcu za Slovensko prebivalstvo na Koroškem
 Vaše pismo z dne 6. avgusta, v katerem predlagate, naj bi g. Cirila Žebota
 nastavili za Svetovalca in Glavnega Urednika za Slovenske publikacije v Celovcu

cu, sta skrbno proučila Oddelek za psihološko vojno in Zavezniška Komisija (Avstrija), ki bosta v kratkem prevzela PWB Enote v Avstriji.

Obžalujem pa, da v sedanjem trenutku ni možno izvršiti nastavitve, ki jo predlagate, dasi Vaš interes za g. Žebota v celoti razumemo.

Podpis nečitljiv
Brigadir
Direktor

* * *

3. avgusta 1945 je na prošnjo polkovnika Glušiča interveniral dr. Krek za nekatere pripornike v Dachau. Dobil je sledeči odgovor:

POLITIČNI SVETOVALEC
pri ZAVEZNIškEM VRHOVNEM POVELJNIKU
Sredozemsko področje

7. novembra 1945

Dr. Miha Krek,
Via Paganini 24,
Rim, Italija

Dragi dr. Krek:

Z ozirom na Vaše pismo z dne 3. avgusta 1945 glede Lt. polkovnika Andreja Glušiča, Majorja Milana Bana in dr. Zdravka Kalana, ki so vodje skupine Jugoslovanov sedaj v Dachau, so mi zadevne vojaške oblasti dale naslednje poročilo:

"1. Preiskava je pokazala, da je, predno je kontrolo dachauskega področja prevzela 30. junija 1945 9. Pehotna Divizija, Lt. polkovnik Andrej Glušič odšel v Anglijo. Poročajo, da je imel namen, ko je odšel, vrniti se konec septembra. Ni se vrnil.

"2. Major Milan Bano se je vrnil v Jugoslavijo julija 1945.

"3. Dr. Zdravko Kalan, poročajo, živi v Münchenu.

"4. Nobenega poročila ni o skupini 150 Jugoslovanov, omenjenih v osnovnem sporočilu. Za vse Jugoslovane na področju 9. Divizije se skrbi kot za razseljene osebe Združenih narodov, razen za tiste, za katere se je ugotovilo, da so Volksdeutsche.

"5. Od skupine 20 Jugoslovanov, omenjenih v osnovnem sporočilu, 2 živita v Dachau ter sta v oskrbi kot Zavezniški razseljeni osebi, 5 jih je bilo repatriiranih v Jugoslavijo, 8 jih sedaj živi v Münchenu, 4 so odpeljale jugoslovanske oblasti v juniju, za 1 poročajo, da je umrla, vzrok smrti neznan."

Iskreno Vaš,

C. Offie
Pomočnik U. S.
Politični svetovalec

CO: cgf

* * *

Dr. Krek je 27. februarja 1946 poslal pretresljivo pismo šestim kardinalom, da bi posredovali za škofa Rožmana, ki je bil tedaj konfiniran v Celovcu.

Kardinalom: Morney, Stritch, Spellman,
McGuigan, Griffin, Gilroy

Vaša Eminenca,

Dodatno k našemu pismu z dne 25. februarja 1945 prosimo Vašo Eminenco za pomoč v zadevi, ki nam leži globoko v srcu in je skupna vsem katoliškim Slovencem.

Prosimo za Vašo pomoč za našega slovenskega škofa msgr. dr. Gregorija Rožmana. Sedaj ga držijo in je konfiniran v Celovcu (Klagenfurt, Avstrija) ter se mora enkrat na teden javiti zavezniški policiji. Ne sme se premakniti iz

področja, ki mu ga je določila policija. Dobili smo poročilo o zahtevi jugoslovanske vlade za njegovo izročitev, ki ga obtožuje nacistične in fašistične kolaboracije. Ta obtožba je neresnična inkriminacija. Titove oblasti zahtevajo njegovo izročitev samo zato, da bi dobile škofa v svoje roke.

Msgr. Rožman svoj narod ljubi. Njegovi pozivi za pravice njegovega naroda so bili dobro znani že v predvojni Jugoslaviji. Med zadnjo vojno je ščitil vse tiste, ki so trpeli težave in preganjanja. Med nemško in italijansko okupacijo je mnogo ljudi rešil gotove smrti. Nikdar se ni vmešaval v politične zadeve, pač pa je ob vsaki možni priliki, ki jo je imel kot cerkveni dostojanstvenik, branil pravično zadevo Zaveznikov in odločno nastopal proti grozovitosti in divjanju okupatorskih oblasti.

Takoj na začetku notranje revolucije, ki so jo povzročili komunisti, se je odločno trudil za rešitev narodnega soglasja in preprečitev bratskega krvoprelivanja. Ker pa so komunisti izdajalsko pomorili nekaj nedolžnih duhovnikov in pobili veliko število katoliških duikov in družin, je začel boj proti komunizem in ga vodil v skladju z in v duhu papeških enciklik in pisem.

Razložili smo Sv. očetu in vatikanskemu državnemu tajniku vso zadevo v vseh podrobnostih. Sporočili pa so nam, da so bile vse intervencije pri Zaveznikih oblasteh v njegov prid brezuspešne.

Zato prosimo Vas, da poskusite in prepričate Zaveznike oblasti, da z odklanjanjem dovoljenja msgr. Rožmanu za potovanje v Rim delajo krivico svojemu najboljšemu prijatelju in pospeševalcu ter borcu za osnovne človečanske pravice med Slovenci.

Intervencija Vaše Eminence naj se usmeri v tri pravce:

1) Zaveznike Sile morajo takoj odkloniti sleherno zahtevo Titovih jugoslovanskih oblasti o izročitvi msgr. Rožmana in jim ga v nobenem primeru ne predati.

3) Dovoliti mu prosto pot v Italijo in predvsem v Rim. V Pragma pri Padovi je njegovo semenišče z okoli 40 semeniščniki. V Italiji je okrog 7.000 njegovih vernikov in okrog 150 njegovih duhovnikov. Škof mora poleg tega iti k Sv. očetu „ad limina“. Razen tega bi bilo škofovo življenje v Italiji bolj zaščiteno kakor v Celovcu (Klagenfurt), kjer se sprehajajo komunistične morilske trojke, ki jih jugoslovanske oblasti tajno pošiljajo čez avstrijsko-jugoslovansko mejo.

V podobnem položaju sta hrvaška katoliška škofa dr. Janez Evang. Šarić, nadškof in metropolit Zgornje Bosne in Josip Garić OFM, banjaluški škof.

Vaši Eminenci predan v Jezusu Kristusu

dr. Miha Krek

Rim, 27. februarja 1946

* * *

Tedanjemu papežu Piju XII. je dr. Krek 14. januarja 1946 poslal v imenu Socialnega odbora v Rimu prošnjo, da bi posredoval za rešitev sedemnajstih oseb, ki so jih v Ljubljani komunisti obsodili na smrt.

Dr. Krek je dobil na vlogo dva odgovora, 15. marca in 13. avgusta 1946. Oba je podpisal kardinal J. B. Montini, sedanji papež Pavel VI.

DRŽAVNO TAJNIŠTVO
NJEGOVE SVETOSTI

Vatikan, 15. marca 1946

N. 119632/SA

Dragi dr. Krek:

Čast mi je potrditi prejem Vašega cenjenega pisma z dne 14. januarja, naslovljenega na Njegovo Svetost, v prid sedemnajstim osebam, ki so bile nedavno sojene v Ljubljani in me veseli zagotoviti Vam, da je po ukazu Svetega Očeta Državno tajništvo takoj podvzelo korake, ki so možni za pomoč zadevnim osebam.

Pridružujem se Vam v prošnjem zaupanju, da bi bili ti napori uspešni in ostajam, moj dragi dr. Krek,

Vaš vdani
J. B. Montini

DI SUA SANTITÀ

N. 119632/SA

Dal Vaticano, li March 15, 1946

Dear Dr.Krek:

I have the honor to acknowledge receipt of your esteemed letter of January 14th, addressed to His Holiness, on behalf of the seventeen persons recently tried at Ljubljana and I am happy to assure you that at the direction of the Holy Father, the Secretariat of State has immediately taken those steps which are possible for it with a view to assisting the persons involved.

Joining you in the prayerful trust that these efforts may be successful, I am, my dear Dr.Krek,

Very sincerely yours

Pismo Državnega tajništva papeža Pija XII. dr. Mihi Kreku, ki ga je podpisal kardinal J. B. Montini, kasnejši papež Pavel VI. Fotokopija originala.

Dr. Miha Krek
Via Paganini 24/3
RIM

* * *

DRŽAVNO TAJNIŠTVO
NJEGOVE SVETOSTI
Vatikan, 13. avgusta 1946

N. 119632/SA

Dragi dr. Miha Krek:

Državno tajništvo Njegove Svetosti v zvezi s prošnjo Slovenskega Socialnega odbora z dne 14. januarja 1946 za intervencijo v prid 17 osebam, obsojenim v Jugoslaviji na smrt, hoče sporočiti Odboru, da so bili preko Apostol

ske Nunciature v Beogradu storjeni vsi napori za rešitev obsojenih oseb. Intervencijo Nunciature smo takoj zahtevali z brzojavko, tej pa je sledila širša razlaga s pismom.

Njegova Ekselenca škof Hurley, regent Nunciature je sedaj sporočil Državnemu tajništvu, da so bile intervencije v prid obsojenim izvršene ob prvi in drugi apelaciji, toda kljub vsem naporom so bili duhovnika Franc Cerkovnik in Peter Križaj in tudi gg. Ernest Peterlin, Vladislav Križ, Vinko Mehle in Jožef Rorman usmrčeni. Ostalim enajstim osebam so njihovo obsodbo spremenili v dvajset let ječe s prisilnim delom.

V obžalovanju, da ni možno sporočiti ugodnejšega rezultata naporov, storjenih v prid nesrečnih oseb in z zagotovili mojega spominjanja v molitvi umrlih in družin obsojenih oseb, ostajam,

Vaš vdani,
J. B. Montini
Subst.

* * *

V svojem sovraštvu do Zahodnih Zaveznikov, od katerih pa je med revolucijo kljub temu jemal pomoč, je Titov komunistični režim dal 19. avgusta 1946 sestreliti nad Bledom ameriško vojno letalo, ko je v svojem poletu iz Italije v Avstrijo zašlo v slovenski zračni prostor. Vsa posadka letala je bila ubita. Dr. Miha Krek je, takrat že predsednik Narodnega odbora za Slovenijo, poslal v imenu vseh demokratičnih in svobodoljubnih Slovencev v domovini in zdomstvu severnoameriški vladi pismene izraze obžalovanja za nedolžne ameriške žrtve Titovega sovraštva do svobodnega Zahoda. Od ameriškega zunanjega tajništva je preko ameriškega veleposlaništva v Rimu dobil naslednji odgovor:

ZUNANJA SLUŽBA
ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE
AMERIŠKO VELEPOS LANIŠTVO

Rim, 6. septembra 1946

Moj dragi dr. Miha Krek,

Hvala za Vaše pismo z dne 31. avgusta, v katerem izražate obžalovanje in sožalje za severnoameriške letalce, ki so nedavno umrli v Jugoslaviji. Čislam Vaše izraze sočutja v tem nesrečnem incidentu.

Iskreno Vaš

David McKey,
Charge d'Affairs ad interim

Dr. Miha Krek,
Predsednik,
Narodni Odbor za Slovenijo
R I M

PREGLED IN ZAPOREDJE NAJVAŽNEJSIH DOKUMENTOV TRENUTNO
NA RAZPOLAGO V ZVEZI Z IZROČITVIJO SLOVENSKE NARODNE VOJ-
SKE IN DRUGIH JUGOSLOVANSKIH PROTIKOMUNISTIČNIH BORCEV
IZ AVSTRIJE TITOVEMU KOMUNISTIČNEMU REŽIMU V DNEH OD
27. DO 31. MAJA 1945.

Od članov medvojne jugoslovanske londonske vlade je bil predvsem Slovenec dr. Miha Krek, nje bivši podpredsednik tisti, ki je sporočil Angležem in interveniral pri njih proti izročanju slovenske narodne vojske in drugih protikomunističnih borcev iz Jugoslavije Titovemu komunističnemu režimu po koncu 2. svetovne vojne.

Dr. Miha Krek je dobil 7. junija 1945 iz Celovca poročilo, datirano 1. junija 1945, ki ga je isti dan prevedel v angleščino ter se nahaja v arhivu britanskega zunanjega ministrstva v Londonu (Foreign Office) pod št. F. O. 371 (48920) R. 15188/1728/92 in dobesedno glasi:

Poročilo

o izročitvi Slovenske narodne vojske Titovim partizanskim oblastem s strani Britanskih vojaških oblasti na Koroškem.

To poročilo je napisano na Koroškem dne 1. junija 1945, podpisala pa sta ga dva zelo zanesljiva slovenska voditelja, eden politik, drugi vodilna osebnost v združni-gospodarski organizaciji.

„Celovec (Klagenfurt) 1. junija 1945.

Dne 12. in 13. maja 1945 so bili slovenski oddelki civilnih beguncev in uniformiranih mož razoroženi in skupaj s civilnimi begunci nastanjeni v begunskem taborišču v Vetrinju (Viktring) na Koroškem. Dne 14. maja so se voditelji slovenskih beguncev zahvalili britanskemu majorju Johnsonu za vso pomoč in zaščito.

Poveljnik Slovenskega domobranstva general Krener in bivši član zadnjega jugoslovanskega parlamenta Marko Kranjc sta dobila zagotovilo, da so vsi slovenski begunci skupaj s slovenskimi domobranci zdaj pod britansko zaščito.

Dne 19. maja so voditelji slovenskih beguncev in poveljniki slovenskega domobranstva poveljniku britanske brigade v Celovcu (Klagenfurt) izročili memorandum, v katerem so popisali razloge, vzroke, organizacijo, cilje in delo slovenskega domobranstva in dodali prošnjo, da naj britanske vojaške oblasti zaposlijo slovenske častnike in vojake domobranstva v skladu z zavezniškimi potrebami in željami.

Dne 24. maja so britanske oblasti od generala Krenerja, glavnega poveljnika Slovenskega domobranstva zahtevale, da zbere vojake Srbskega korpusa s ciljem, da se te enote prepeljejo v neznano smer.

V noči od 26. na 27. maj je vojak tega transporta, sin bivšega jugoslovanskega ministra Ljotiča, prišel nazaj in povedal, da je transport šel v Jugoslavijo, na železniško postajo Jesenice (Assling). Pobegnil je z vlaka. V noči od 27. na 28. maj so se vrnil trije srbski častniki prej imenovanega transporta in povedali isto zgodbo. Zaradi teh govoric, ki jim poveljstvo Slovenskega domobranstva ni povsem verjelo, je glavni poveljnik 28. maja ustavil nadaljnje transporte. Glavni poveljnik general Krener in polkovnik Bitenc sta odšla v Celovec (Klagenfurt) na Britansko poveljstvo, da bi ugotovila, kaj se je zgodilo s transporti, ki so že odšli iz Celovca.

Istega dne je neki britanski stotnik zelo nujno zahteval, naj se ostali deli domobranstva takoj vkrcajo na tovornjake, ker bo britanska vojska sicer morala uporabiti silo proti domobranskim enotam. Kljub vsem obrazložitvam je britanski stotnik vztrajal pri svojem povelju, ki je bilo izvršeno.

Delegati slovenskih beguncev in domobranstva general Krener, polkovnik Bitenc, predsednik Slovenskega narodnega odbora dr. J. Basaj in član tega odbora dr. F. Bajlec so odšli k poveljniku britanske brigade v Celovcu, kjer jih je neki britanski častnik — imenovan „prvi častnik“ — obvestil, da gredo vsi transporti v Palmanovo v Italiji. Pozneje je delegacija odšla k poveljniku britanske divizije. Tam je morala čakati več kot tri ure. Po preteku tega časa je bil samo general Krener poklican v adjutantovo sobo, kjer mu je bilo izročeno naslednje povelje v nemškem jeziku — brez vsakega podpisa ali drugega znaka in se v prevodu glasi:

Divizijski general Murray, poveljnik 6. Britanske oklopne divizije generalu Krenerju, (poveljniku) Slovenskega domobranstva:

1. Povelje, ki mi je bilo dano, določa, da se mora vaša skupino odpremiti po železnici na določene kraje, ob določenih časih.

2. Nisem bil obveščen o ciljih vlakov in jaz sam ne vem ničesar o tem. Poleg tega se me to ne tiče.

3. Nadaljnje povelje, ki mi je bilo dostavljeno, določa, naj se ta prevoz izvrši, če je le v človeški moči, brez uporabljanja sile.

Ta povelja imam namen izvršiti in izredno bi obžaloval, če bi moral pri tem zaukazati silo.

4. Kot vojak izpolnujem to povelje, ki mi je bilo dano z višjega mesta.

Kot vojak mi morate biti pri tem v pomoč.

Dne 31. maja se je v Celovec vrnil neki srbski častnik in izpovedal, da se vsi transporti izročajo partizanom.

Istega dne se je v Celovec vrnil nadaljnji zanesljiv častnik, glavni zdravnik slovenske divizije, ki je odšel s transportom 28. maja, in izpovedal članom domobranskega poveljstva in Slovenskega narodnega odbora, da so ta transport Britanci izročili jugoslovanskim partizanom na železniški postaji Holmec (pri Prevaljah) na bivši avstrijsko-jugoslovanski meji.

Ta novica je imela porazen učinek na vse slovensko begunsko taborišče; nekateri so začeli bežati v gozdove; častniki in vojaki so začeli odmetavati vojaško obleko; nekateri so popolnoma obupali in se vdali v usodo.

Dne 31. maja je 2.700 mož slovenskega domobranstva še vedno pokorno sledilo poveljem britanskih oblasti za prevoz, popolnoma prepričanih, da je slovenska emigracija obsojena na smrt in da nima zatočišča nikjer na svetu.

Učinek teh transportov je bil tale: 27. maja je bilo izročenih 600 mož; 28. maja 3.000; 29. maja 1.800; 30. maja 3.000 in 31. maja 2.700. Vsega skupaj 11.100 mož. Med zadnjimi 2.700 je bilo tudi okoli 600 civilnih beguncev.

Prevozi so bili izvedeni v miru in redu. Govorice in izpovedi, ki smo jih omenili zgoraj, jih niso ustavile, ker poveljnik slovenskega domobranstva in vodstvo slovenskih beguncev nista verjela nikomur drugemu kot britanskim vojaškim oblastem, da ne obstaja nobena možnost, da bi možje bili izročeni Titovim partizanom.

Dne 29. maja je poveljnik begunskega taborišča major Barre direktorju Marku Bajuku na vprašanje o možnosti izročitve naših vojakov Titu odgovoril: Ali sploh lahko mislite, da bi Britanci bili sposobni, da kaj takšnega storijo? Major Jonhson je gospe doktor Graparjevi istega dne v pogovoru o isti stvari dejal: Zakaj nam ne bi verjeli in zaupali?

Vodstvo slovenskih beguncev je bilo popolnoma prepričano, da britanska zaščita pomeni resnično zaščito pred partizani, zaradi celotnega obnašanja britanskih oblasti, zaradi izjave feldmaršala Alexandra, objavljene v Celovcu 28. maja, v kateri je feldmaršal omenil metode Tita, ki da so podobne Hitlerjevim metodam in metodam Mussolinija in Japoncev.“

Moji prijatelji v Celovcu doslej še ne vedo, kaj se je zgodilo z ljudmi v Jugoslaviji. Drugi, manj zanesljivi viri pravijo, da so bili srbski častniki in vojaki takoj

po vstopu na jugoslovansko ozemlje ustreljeni. Kaj se je zgodilo s slovenskimi možmi, ne vemo, toda najbolj verjetno je, da so bili tudi vsi častniki in voditelji slovenskega domobranstva ustreljeni.

To poročilo je dr. Miha Krek priložil svojima pismoma, ki ju je istega dne, 7. junija 1945, poslal vrhovnemu poveljniku zavezniških sil v Sredozemlju maršalu Haroldu Alexandru in britanskemu ministru Richardu Lawu. Ti dr. Krekovi pismi sta bili objavljeni v Zborniku Svobodne Slovenije za leto 1970 na straneh 93, 94 in 95, a zaradi lažjega pregleda in važnosti ju ponatiskujemo na tem mestu:

Rim, 7. junija 1945

Dr. Miha Krek
bivši podpredsednik
in kraljevi veleposlanik
pri Zavezniški komisiji v Rimu

Vaša ekscelenca!

Danes mi je bilo sporočeno, da so zavezniške vojaške oblasti na Koroškem, zlasti generalni major Murray, poveljnik 6. britanske oklopne divizije, izročile v času od 27. do 31. maja 11.000 slovenskih častnikov in vojakov domobrancev Titovim partizanom v Jugoslavijo.

Ti možje so bili kljub vsemu drugačnemu zunanjemu izgledu njihove vojaške organizacije jugoslovanski in slovenski patrioti, ki so se borili samo proti komunističnim partizanskim tolpom, braneč domove in življenja slovenskega ljudstva in istočasno delali za cilje Združenih narodov. Mnoge od njih so Nemci zaprli in drugače kaznovali, vsled njihovega pro-zavezniškega delovanja. Zbežali so iz svoje rodne domovine zato, da bi dobili zavetje in zaščito pri britanskih silah. Vse podrobnosti dogodkov, ki so s tem v zvezi, so popisane v priloženem poročilu.

Ne morem kontrolirati vseh podatkov in števil, toda tudi če so dejstva kot celota resnična, — še vedno sem prepričan, da ne more biti v interesu zaveznikov in Angležev, da bi se morala moj narod in domovina nasilno podvreči komunistični diktaturi.

Zato vas, Ekscelenca, najponižneje prosim naslednje:

1. Ustavite sleherno vračanje Slovencev in Jugoslovancev Titovim komunističnim vojaškim oblastem;

2. Preskrbite zadovoljivo zavezniško kontrolo v Sloveniji in Jugoslaviji, da bo pobijanje našega demokratskega ljudstva ustavljeno;

3. Če je mogoče, naj življenja vrnjenih mož zaščitijo zavezniške misije in vpliv. Častnikov in več sto vojakov je že bilo pomorjenih takoj po njihovi vrnitvi v Jugoslavijo. Nekateri so morda še živi.

dr. Miha Krek

Ekscel. Sir Harold Alexander
Vrhovni zavezniški poveljnik
Caserta, Vrhovno poveljstvo zavezniških sil

* * *

Rim, 7. junija 1945

Rt. Hon. Sir Richard Law, M. P. M. G.
President of the Board of Education
Alexander House
Kingsway WC — London

Dragi Sir!

To pismo Vam pišem iz postelje, na katero sem priklenjen po operaciji. Zelo mi je žal, da Vas nadlegujem, toda novice, ki sem jih danes dobil, so tako izredne, tako strašne, tako neverjetne, da ne morem kaj, da ne bi smatral za svojo dolžnost informirati Vas o tem in Vas prositi za takojšnjo pomoč.

V dneh 27. do 31. maja so britanske vojaške oblasti na Koroškem izročile 11.100 mož slovenskih domobrancev Titovim partizanskim vojaškim oblastem v Jugoslaviji.

Nekateri od njih so bili takoj po povratku na jugoslovansko ozemlje ustreljeni, zlasti vsi četniki in vsi častniki četnikov in domobrancev.

Iz priloženega poročila boste videli, kako se je to zgodilo. Vi veste, Sir, da so bili domobranci v svojih ciljih in namenih patriotični, narodni, prozavezniški in probritanski. Vi veste, koliko od njih so Nemci zaprli in da niso nikdar prenehali s svojim delom proti osnim silam. Nikdar se niso borili proti nobenemu od zavezniških narodov. Bili so samo domača policijska sila, ki je ščitila lastnino in življenje slovenskega demokratskega prebivalstva pred poboji in napadi Titovih komunističnih tolp. Njihov edini sovražnik so bili jugoslovanski Titovi komunisti.

Zato Vas najponižneje prosim, da se zavzamete za zadevo in da, kolikor je le mogoče, dosežete naslednje:

1. Sleherno vračanje demokratskih Jugoslovanov, ki so zbežali iz svojih domov, išočo zavetja in zaščite pri britanskih in zavezniških silah, naj se ustavi.

2. Kolikor je še od vrnutenih mož živih, naj britanske misije v Sloveniji zagotovijo njihovo varnost in naj ustavijo streljanje, obešanje in deportacijo slovenskega prebivalstva.

3. Slovenskim beguncem, ki sedaj živijo na prostem in v najbolj revnih okolnostih, naj bo zagotovljena podpora in pomoč, da bodo mogli preživeti dobo preizkušenj.

4. Na podlagi Jaltskih sklepov naj britanske oblasti takoj intervenirajo v Sloveniji in v vsej Jugoslaviji, da bi zagotovile vsaj minimum svobode ter štiri Svoboščine Združenih narodov.

Prosim Vas, Sir, da pozdravite Vašo gospo in Vam zagotavljam, da ostajam Vaš

Dr. Miha Krek

* * *

Medtem je prišel v Rim k dr. Mihi Kreku partizanski poročnik Branislav Todorović, ki mu je 25. junija 1945 dal izjavo o izročanju slovenske narodne vojske in drugih jugoslovanskih protikomunističnih borcev maja 1945 s Koroške Titovim komunističnim oddelkom in o poznejšem pokolu izoročenih mož in fantov.

Prevod v angleščino je dr. Krek poslal britanskim oblastem, kjer je v arhivu zunanjega ministrstva v Londonu pod št. F. O. 371(48920)R.13674/1728/92 in glasi:

Izjava, ki jo je 25. junija 1945 dal v Rimu Branislav Todorović, rojen v Beogradu, star 23 let, grško-pravoslavne vere, pred vojno študent tehnike. Sedaj je poročnik (pobegli) v partizanski ali narodno-osvobodilni vojski. Ni bil obsojen; samski; brez imetja.

Po prihodu v Italijo iz Jugoslavije, odkoder je ušel iz enot narodno-osvobodilne vojske, je dal naslednje poročilo:

Služil sem v III. armadi, 16. udarna divizija, I. vojvodjanska brigada, I. bataljon, III. četa, kateri sem poveljeval, Zadnji kraj, kjer sem služil, je bila Področčica. Tam sem bil častnik za zvezo med narodno-osvobodilno vojsko in zavezniškimi silami.

Pred prihodom v Področčico sem služil na Jesenicah. Tam sem 24. maja dobil povelje za premik. Povelje je prišlo od poveljnika brigade, katere imena na vem. Povelje mi je dal ustno, okrog 6. ure zvečer. Rekel mi je, naj se pripravim na pot v Področčico, kjer bom srečal Angleže, ki nam bodo predali neke ujetnike. Midva sva skupaj potovala na Jesenice v štab 26. dalmatinske divizije. Medtem je moj bataljon odšel v Kranjsko goro, da zavzame položaj na meji in to v največji tajnosti, da Zavezniki tega ne bi izvedeli; vnaprej nam je bilo rečeno, da moramo vedno biti pripravljeni za napad.

V štabu na Jesenicah sem prisostvoval razgovoru med poveljnikom brigade in kapitanom Slavkom Savićem, poveljnikom bataljona. Razgovoru sta prisostvovala tudi komisar bataljona in namestnik poveljnika bataljona. Kapitan Savić je ob tej priliki vprašal poveljnika štaba, koga bomo napadli, na kar je ta odgovoril: „To vsi vedo. Koga drugega, kakor naše slavne zaveznike?“ Pred tem so politični komisarji govorili vsem borcem, da bomo napadli britanske čete, če nam ne bodo prepustile Istre, Koroške in Trsta. Razloženo je bilo, da si bomo to, če ne bo šlo zlepa, vzeli s silo.

Na Jesenicah sem izvedel, da se v Podrožčici že več dni nahajajo neki predstavniki narodno-osvobodilne vojske in da so tam od Britancev prevzeli 800 vojnih ujetnikov, jugoslovanskih državljanov, ki so zbežali pred partizani in ki so pripadali jugoslovanski vojski v domovini, domobranom, ustašem ali slovenski „Beli gardi“ (kakor jih imenujejo partizani). Med ujetniki so bili civilni begunci, sorodniki omenjenih vojakov.

Isti dan, ko smo to slišali, 24. maja, sem odšel s poveljnikom brigade in enim častnikom 26. divizije v Podrožčico v posebni kompoziciji, sestavljeni iz 2 vagonov in ene lokomotive. Tam smo našli kapitana Dominka, doma iz Makarske, namestnika poveljnika neke brigade 26. divizije, enega tolmača, dva častnika in eno partizanko, ki je opravljala bolničarsko službo na železniški postaji, ki pa je čakala na demobilizacijo. Ime ji je bilo Anica Popović, klicali smo jo „Luka“, doma je bila iz Vukovarja. V Podrožčico smo prišli proti večeru.

Okoli 10. ali 11. ure zvečer nas je kapitan Dominko predstavil nekemu britanskemu častniku z imenom Lockhead, zveznemu častniku, ki je pripadal enoti, imenovani „6. specialna enota.“ Ta častnik nama je rekel, da bo treba za naslednji dan ob 10. uri pripraviti vlak 30 vagonov, z dvema vagonoma za častnike, ki bo na postaji Marija Elend moral sprejeti 1.500 ujetnikov. Ta isti večer nam je kapitan Dominko rekel, da so na enem prejšnjih transportov poslali domov nekega ustaškega ministra; pokazal nam je zlato uro, ki da jo je vzel temu ministru. Prav tako nam je tudi tovarišica Popović pokazala eno večjo in drugo manjšo torbo, polni ur, nakita, zlatnine in drugih predmetov, ki jih je sama odvzela pripornikom. Rekla je, da moremo to delati tudi mi brez slehernega strahu.

Naslednji dan je z majhno zamudo prispela kompozicija vlaka, v katero se je vkrcala polovica čete 3. bataljona, ki je bil razporejen na drugi strani predora v vasi Hruščica, na jugoslovanski strani. Ti vojaki so se v vagone vkrcali tako, da jih ni bilo videti, da ne bi ujetniki opazili, da bodo odpeljani v Jugoslavijo, ker so jim Britanci dejali, da jih bodo prepeljali v Italijo.

Ko smo prišli v St. Maria Elend, so se naši vojaki poskrili na postaji in so tam ostali vse dotlej, dokler ujetniki niso bili vkrcani in zaprti v vagone. Ujetniki so se vkrcali na vlak pod angleškim nadzorstvom. Ko so se pojavili naši vojaki, je nastala panika, ujetniki so bili kakor brez razsodnosti, kar je bilo povsem razvidno. Nekateri so začeli vzklikati: „Živeli Angleži. Nikar nas ne predajte. Oni nas bodo pobili, itd.“ Vlak je odpeljal in v 15 minutah smo bili na Podrožčici, kjer so se nahajali naši vojaki, ki so vlak obkolili. Bile so tudi angleške straže. V Podrožčici so se na vlak vkrcali naslednji: poveljnik brigade; kapitan „Raša“ (to je bilo njegovo partizansko ime, ne vem za njegovo pravo ime); poveljnik tretjega bataljona, kapitan Brate (tudi partizansko ime); komisar bataljona, čigar imena ne vem; dva slovenska častnika 14. divizije in častniki omenjenih enot.

Nato smo odšli v Hruščico. Tam je, na povelje poveljnika brigade, ki je telefoniral iz postaje v Podrožčici, vlak obkolil cel bataljon. Poveljnik 3. bataljona mi pravi: „Poveljnik (tu je tudi izrekel besedo, ki je ni možno ponoviti), sedaj boš tudi ti imel delo.“ Nisem vedel, kaj bom moral storiti, a se je v vlaku govorilo, da bo treba pobrati glave tistim, ki so določeni za zakol. Iz strahu, da gre za to, nisem odgovoril, tako da bi se pozneje lahko izgovarjal, da nisem o tem nič vedel.

Vsi partizanski častniki so odšli v tista dva vagona, v katerima so bili za-

prti častniki. Med njimi in med navadnimi vojaki, toda večinoma med častniki, so izbrali 54 oseb in jim rekli, naj sledijo partizanskim častnikom. Partizanski častniki so se že bili dogovorili, da bodo oni likvidirali te odbrane ljudi.

Najprej so jih odpeljali v štab bataljona, kjer so jih preiskali, jim odvzeli vse, kar so imeli in si plen med seboj razdelili. Tudi jaz sem bil tam prisoten in sem bil temu priča. Nato so jih začeli tako divje tepsti s palicami, da so vsi popadali na tla. Zatem so počakali, da se je zvrátilo in jih odpeljali v nekaj sto metrov oddaljen gozdiček za štabom. Tam so se začeli prepirati, kdo jih bo pobijal. Kdo je to storil, ne vem, ker sem se izgubil, da ne bi moral pri tem sodelovati. Mislim, da so se vsi zvrstili pri ubijanju. Odšel sem proti kuhinji. Tam sem večerjal in sem mogel slišati stokanje in nekaj strelav iz revolverja. Kuharji, ki so mi dali večerjo, niso govorili, kakor tudi jaz nisem; toda, iz obraza se jim je videlo, kako sovražijo vso to zadevo.

Vsi tisti častniki-ubijalci so se pozneje prepevaje vrnili. Med njimi je bil neki Mile, Srb, poveljnik strojnične čete 3. bataljona, ljubljeneč poveljnika. On je največ kral. Da bi ugotovil, kaj se je zgodilo, sem odšel tja gor in našel 54 trupel, ki so jih neki vojaki že zakopavali. Videl sem mlake krvi in eno za klanu truplo, a bi rekel, da so bili tudi drugi prebodeni z noži, ker sem slišal samo dva-tri revolverse strele, bilo pa je 54 mrtvih.

Ujetnike, ki so medtem ostali v vlaku, so naši vojaki neusmiljeno okradli. Tu hočem izjaviti, da je na poti od St. Maria Elend do Področčice 14 četnikov v vlakcu izvršilo samomor in da smo v sami Področčici, v prisotnosti Angležev, ki sem jih jaz poklical, prenesli trupla iz vlaka in jih zakopali v bližini postaje. Ne spomnjam se točno kje, ker smo z vlakom hiteli naprej.

Vlak je iz Hruščice odpeljal proti Jesenicam. V Hruščici se je na vlak ukrcala mladinska četa I. vojvodjanske brigade, sestavljena iz otrok od 10 do 16 let. Te fantiče so razmestili po vagonih in sem ves čas potovanja slišal streljanje, celo avtomatski ogenj, kakor da se bije bitka. Nato so dospeli do mosta čez Savo in sem jih videl, kako so metali trupla iz premikajočega se vlaka. Nekatera so padla v vodo, nekatera pa na nasip.

Na Jesenicah so ujetnike izkrcali v obupnem stanju in jih nagnali na pohod v taborišče, ki je bilo 3 kilometre daleč. Okrog 10 odstotkov so jih oddelili od drugih. Vprašal sem straže v taborišču, zakaj to delajo, pa so mi odgovorili, da bodo najprej likvidirali tisti večji del ujetnikov. Ko sem odšel iz taborišča, je bila že noč. Slišal sem avtomatski ogenj in taboriščni stražar, ki me je spremljal, mi pravi: „Glej, pobijajo jih.“ Bil je nejevoljen, da to delajo brez njega, ker da sem ga jaz prevaral. Ko sem mu očital, da on tako ne bi smel govoriti s častnikom, mi pravi: „Preklete, ko te vsaj ne bi bilo, potem bi tudi jaz sedaj delil plen. Sedaj ne bom dobil nič, ko moram s teboj.“

Isti večer sem se vrnil v Področčico s posebnim vlakom, sestavljenim iz enega vagona in lokomotive. Teda sem se odločil, da ne bom spremljal nobene vlaka več in da se bom za vsako ceno izmotal iz tega položaja. Dejansko pa sem še dvakrat spremljal takšne transporte v Hruščico. Zatem nisem več šel dlje od Področčice, kajti ko sem povedal Lockheedu, kaj počno z ujetniki, mi je on pomagal in uredil z mojim poveljstvom, da ostanem z njim, z izgovorom, da se častnik za zvezo ne sme predaleč oddaljiti od svoje postojanke.

Po vsakem transportu — bilo jih je 16 — so našli trupla samomorilcev. Na zahtevo Angležev so te potegnili iz vlaka v Področčici in jih pokopali. Jaz sem to zahteval od Angležev, da vidijo stvarno stanje in da se prepričajo o resničnosti mojih poročil, kako se postopa s priporniki. Sam nisem prisostvoval nobenemu nadaljnjemu klanju ali pobijanju, toda sem slišal o njih od svojih vojakov ali od vojakov enot, ki so bile določene za ta posel. Vem, da se je ista stvar, ki se je zgodila s prvim transportom, ponavljala z vsemi drugimi. Razlika je bila samo v številu. Enkrat jih je bilo pobitih več, drugič manj. A tiste, ki jih niso pobili, so obsodili v delovna taborišča in na prisilno delo brez prave hrane, tako, da ne verjamem, da bodo dolgo zdržali.

3. junija sem priredil večerjo za Angleže. Mislil sem, da bom od partizanov 211

prisostvoval samo jaz. Toda, ker se je za drugi dan pripravljala velik transport, so prišli tudi tisti častniki, ki so bili prisotni pri pobijanju, vsi, razen poveljnika brigade. Od Angležev so bili na večerji prisotni kapitan Brown in dva kapitana regimenta v Št. Jakobu, prav tako poročnik Lockhead in poročnik Gelbajt (Galbraith?). S posebnim vlakom je pozno zvečer prišel tudi pomočnik komisarja in komisar 3. bataljona, neki Črnogorec, čigar imena ne vem. Ta večer sem stopil v tesnejši stik z Angleži. Zato sem postal sumljiv partizanom. Naslednji dan so me poklicali po telefonu in mi ukazali, naj se takoj javim v štab. Vedel sem, kaj to pomeni. Zato sem pobegnil v Italijo.

Branislav Todorović

Todorovićevo izjavo je medtem natisnil tudi srbski emigrantski list v Chicagu „Amerikanski Srbobran“ v izdaji 10. julija 1945.

* * *

Richard Law na dr. Krekovo pismo ni niti odgovoril niti ni podvzel korakov ali ukrepov v zvezi z zadevo, ker da mu je bilo nasvetovano, kakor je razvidno iz nadaljnjih dokumentov, da bi odgovor dr. Mihi Kreku, ki je „voditelj aktivnih protitovstovskih Jugoslovanov“ pomenil kršitev diplomatskega protokola, ker bi se kot funkcionar dopisoval z nasprotnikom „zavezniške“ vlade.

Tako se je zgodilo, da se je zadeva premaknila deloma naprej šele 25. avgusta 1945, ko je član britanskega parlamenta major Guy Lloyd poslal dr. Krekovo dokumentacijo svojemu parlamentarnemu tovarišu Noelu Bakerju, ki je deloval v britanskem zunanjem ministrstvu. Pismo majorja Guy Lloyda Noelu Bakerju dobesedno glasi:

*Od Majorja Guy Lloyd, D. S. O. M. P.
Dragi Noel-Baker,*

25. avgusta 1945.

Dovoljujem si priložiti prepis pisma, ki ga je, kakor sem poučen, Dicku Law-u poslal dr. Krek, bivši jugoslovanski ministrski predsednik, skupaj z drugimi dokumenti, v vašo informacijo. Kopije pisma in listin so bile predane meni, ker Dick Law ni nič storil v zvezi z njimi.

Prepričan sem, da se boste po pregledu strinjali, da sta nekakšna preiskava in razložitev potrebna — če so trditve v pismu in poročilu pravilne.

Hvaležen bi vam bil, če bi odgovorili, potem ko ste imeli priložnost, da ste stvar preiskali. Zgodbe o tako strašnih okrutnostih in pokoljih političnih nasprotnikov so danes tako razširjene, da se strinjam z mišljenjem, da jih je treba skrbno preučiti — toda ta zgodba je tako strašna, in zadeva tako mnogo ljudi, da res mislim, da jo je nemogoče ignorirati. Do neke mere gre tudi za našo čast in obveznosti, kakor boste, kot mislim, razvideli iz dr. Krekovega pisma.

Upajoč na vaš odgovor ob primerni priložnosti,

*ostajam vaš vdani
Guy Lloyd*

*Gospodu P. J. Noel Baker-ju
Zunanje ministrstvo,
Downing Street,
London, S. W. 1.*

Toda tudi Noel Baker ni posebej hitel raziskovati zadeve, dasi je bilo za izročene in že pobite desetisoče vrnjencev s Koroške v komunistično Jugoslavijo že prepozno. Tako je bil prvi, ki mu je zgoraj omenjena dokumentacija prišla v britanskem zunanjem ministrstvu spet v roke J. M. Addis, ki je že bil od leta 1938 diplomatski uradnik tega ministrstva, prav takrat, septembra 1945, pa je vodil tkim. Južni oddelek tega ministrstva, kamor je spadala tudi Jugoslavija.

Izročitev Slovencev in ostalih Titovim silam s strani 8. Armade v Avstriji je bila strahovita napaka. Popravljena je bila šele, ko je bila prijavljena glavnemu štabu. Medtem pa so konec maja, skozi približno teden dni, britanske čete pošiljale te nesrečne ljudi čez mejo, da jih je poklala Titova vojska.

Todorovičeva izjava ima prizvok resnice. Njen glavni smisel potrjujejo ostala poročila. Ni dvoma, da je tam prišlo do pokoja širokih razmer, kjer se ni delala razlika...

* * *

Addis zaključuje ta pripis z navodilom, da je treba prevod Todorovičeve izjave poslati v Beograd, v Caserto, Washington, v vojno ministrstvo in v ministrstvo za informacije.

Tako je bilo iz britanskega zunanjega ministrstva 5. septembra 1945 poslano britanskemu veleposlaništvu v Beograd naslednje pismo, pod št. R.18074/1728/92:

ZUNANJE MINISTRSTVO

5. septembra 1945

V prilogi pošiljamo za Vašo informacijo prevod članka, ki je izšel v ameriškem jugoslovanskem listu Amerikanski Svbobran 10. julija z izjavo poročnika Branislava Todoroviča, pod pokroviteljstvom dr. Kreka, o postopanju z Jugoslovani, vrnjenimi partizanom s Koroške konec maja.

2. Izročitev Slovencev in drugih s strani 8. Armade v Avstriji Titovim silam konec maja je bila, seveda, strašna napaka, ki je bila popravljena takoj, čim je bila sporočena vrhovnemu poveljstvu.

3. Todorovičeva izjava ima prizvok resnice in njen smisel potrjujejo druga poročila, ki smo jih dobili. Ni dvoma, da je prišlo do razsežnega in indiskriminiranega pokola jugoslovanskih kvizlinških oddelkov; in pretresljivo je pomisliti, da so jih čez mejo vrnile britanske čete.

*S spoštovanjem,
Južni Oddelek*

*Veleposlaništvu,
Britanska Embasada,
Beograd.*

* * *

Poleg tega je J. M. Addis, pred svojo premestitvijo iz zunanjega ministrstva dodal še vrsto neuradnih navodil svojemu nasledniku, ki so bila naslednja:

Neuraden kratek zapisek za mojega naslednika:

Upal sem, da bom mogel pred mojim odhodom napisati dokumentarno poročilo o izročitvi hrvatskih ustašev in slovenskih domobrancev s Koroške v Slovenijo meseca maja. Žal nekateri ključni dokumenti niso prispeli iz vojnega ministrstva. Naslednje poročilo je kratek posnetek informacij, ki so zdaj na voljo.

V skladu z željami britanskega in ameriškega zunanjega ministrstva je SACMED (Supreme Allied Command, Mediterranean — Vrhovno zavezniško poveljstvo za Sredozemlje — op. ur.) v prvih nekaj dneh meseca maja izdal navodila, da „disident-skim ali kvizlinškim vojakom jugoslovanskega rodu v Venezueli Giuliji pod nobenim pogojem ne bo dovoljeno, da se borijo na strani zavezniških čet in da nobeno sodelovanje z zavezniki ne bo dovoljeno: po predaji ali po končanju sovražnosti bodo ti vojaki deležni postopka, ki velja za razorožene sovražne vojake“ (Caserta, Telegram števil. 781 v R 793/G). Ugotoviti je treba, da so se ta navodila nanašala samo na Venezuelo Giulijo in ne tudi na Avstrijo, kar bi vsekakor moralo biti; in da bi sicer naj bilo implicirano, da se naj Jugoslovani, ki so bili ujeti kot vojni ujetniki, ne pošljejo v Jugoslavijo, vendar ni nobenega izrecnega navodila v tem smislu. Dne 17. maja je SACMED v NAF-975 (v R8700/G) prosil za nujna navodila o tem, kaj se naj stori s četniki, Hrvati in drugimi, ki so v Južni Avstriji padli v njegove roke. NAF 975 so načelniki štabov poslali nam (zun. min., op. ur.) in mi smo sprva

svetovali, da se naj četniki obdržijo kot rozoroženi sovražni vojaki, hrvatski ustaši pa naj se pošljejo nazaj v Jugoslavijo. V tem smislu so načelniki štabov poslali brzojavko Skupni štabni misiji (R. 9443/G). Ameriški načelniki štabov so odklonili ta predlog in mi smo sprejeli njihovo stališče, da naj bodo vse jugoslovanske kvizlinške formacije deležne istega postopka in pridržane. Navodila v tem smislu so načelniki štabov poslali SACMED-u (FAN 576 od 20. junija v R8700/G). Iz par. 6 COS (W) 917 od 29. maja v R 9443G smo slučajno izvedeli, da je V. korpus, ena od britanskih formacij „pristal na to, da izroči Hrvate Jugoslaviji in da je 900 Hrvatov dne 24. maja bilo izročenih — medtem ko je načelno vprašanje še vedno bilo predmet diskusije med A. F. H. Q. (Allied Forces Headquarter — Zavezniški Glavni stan — op. ur.), načelniki štabov in nami. Nikoli nismo videli nobene od brzojavk od vojaških oblasti v Italiji, ki bi poročale o izročitvi, in jaz še ne vem, ali so bila ob tem času dana kakšna navodila vojnega ministrstva, da se naj takšna akcija odloži. Major James v oddelku P. W. 2 v vojnem ministrstvu prav zdaj pregleduje listine iz tega časa in nam bo poslal kopije listin, ki imajo zvezo s to zadevo.

Šele nekaj časa pozneje smo izvedeli, da so bili nesrečni Hrvati in Slovenci, ki so bili izgnani s Koroške, v veliki meri poklani od Titovih čet zatem, ko so prekorčili jugoslovansko mejo. Najboljše poročilo o pokolu je dano v R 13674/1728/92. (Poročilo partizanskega častnika, ki je pobegnil v Italijo in poročal dr. Kreku — op. ur.) Listine, ki jih je treba rešiti so R. 15188 (odgovor majorju Lloydju od ministra v ministrstvu) in R 11649 (dr. Krekovo pismo Siru G. Rendellu, ki še ni dobil zadevnih podatkov). Teh dveh aktov ne bo mogoče rešiti, dokler nimamo popolnoma dokumentirane zgodbe. Kar se tiče pisma doktorja Kreka g. Law-u, ki ga omenja major Lloyd (R. 15188), je razlaga ta, da smo Law-u svetovali, da bi zanj kot ministru v zunanjem ministrstvu bilo boljše, če dr. Kreku ne bi poslal nobenega odgovora, ker je (dr. Krek) vodilni anti-titovski propagandist med jugoslovanskimi politiki v begunstvu.

JMA

21. septembra 1945

* * *

Ko je na položaj prestavljenega J. M. Addisa prišel J. R. Colville, je ta 5. novembra 1945 oddal svojemu nadrejenemu funkcionarju J. G. Tahourdinu naslednji osebni zapis:

G. Tahourdin.

Priloženo je pismo majorja Lloydja, narodnega poslanca, g. Noel-u Baker-ju in pripomba g. Addisa k temu predmetu.

Žal ni bilo nobenega napredka v poskusu, da se dobijo nadaljnje informacije o tem neprijetnem predmetu in vsi ljudje v vojnem ministrstvu, ki so imeli opravka s to zadevo, so bili demobilizirani in njihova mesta so prevzeli častniki, ki jim pretekla zgodovina ni znana. Toda, kolikor lahko vidim, niti mi niti vojni ministrstvo nima več informacij kot tiste, ki jih vsebuje pripomba g. Addisa. Po mojem mnenju bi morali, ker je bil incident sramoten, vojno ministrstvo prositi, da naj uvede preiskavo o neposredni odgovornosti za izročitev nesrečnih Hrvatov v gotovo in neprijetno smrt v času, ko so na visoki ravni še vedno obravnavali vprašanje njihove usode. Toda to bo neizogibno zahtevalo več tednov. Pričakujem, da bo Noel-Baker sodeloval, da bi bilo treba majorju Lloydju čimprej poslati kak odgovor.

Po mojem mnenju ne moremo storiti več kot to, da priznamo, da se je dogodila resna napaka in da zgodba ne dela posebne časti neposredno prizadetim častnikom. Nobenega smisla nima, da bi skušali potlačiti incident, ki je nebranjiv. Prilagam osnutek, ki sem ga telefonično poslal prizadetemu oddelku vojnega ministrstva. Ne vem ali bo g. Noel-Baker zadnje poglavje osnutka smatral za primerno, toda to je dejansko razlog, zakaj g. Law ni poslal odgovora na pismo dr. Kreka. Dr. Krek je zdaj voditelj aktivnih proti-titovskih Jugoslovancev in organizira svojo propagando iz Rima. Razlogi, ki govorijo

proti odgovoru na njegovo pismo, torej še vedno veljajo. Ne bom vas nadiševal z vsemi papirji, ki so zelo obširni in zelo nadrobni.

J. R. Colville

5. nov. 1945.

J. R. Colville je nato po navodilu G. J. Tahourдина pripravil osnutek pisma, ki naj bi ga britansko zunanje ministrstvo poslalo britanskemu vojnemu ministrstvu v zvezi z izročitvijo s Koroške. G. J. Tahourdin je osnutek odobril in ga dal kot svoje pismo 22. novembra 1945 poslati A. C. W. Drew-u, funkcionarju britanskega vojnega ministrstva.

V tem pismu G. J. Tahourdin ponavlja zgoraj omenjene Addisove zapiske, ki jih je bil ta pripravil za svojega naslednika in dodaja:

Noel-Baker sodi, da mora majorju Lloydju dati kak odgovor, da pa bi zaradi okoliščin to rajše storil ustmeno. Preden bi to storil, pa bi radi vedeli, ali je olo kaj poizvedovanj o tem, kdo je neposredno odgovoren za izročitev teh ljudi v gotovo in neprijetno smrt, in kakšen je bil rezultat takšne preiskave, ako je bila izvedena. Hvaležni bi tudi bili za nasvet o tem, kaj bi Noel-Baker mogel povedati, da bi obrazložil to obžalovanja vredno epizodo.

4. G. Law na dr. Krekovo pismo ni odgovoril, ker je (Krek) voditelj aktivnih proti-titovskih Jugoslovanov, in ker mi priznavamo Titovo vlado, komaj moremo stopiti v korespondenco z enim od glavnih nasprotnikov te vlade. Vesel bi bil, če bi vrnilo priloženo z vašim odgovorom.

*Gospodu A. C. W. Drew,
Vojno ministrstvo.*

J. G. Tahourdin

* * *

To je bil zadnji uradni dopis med britanskim zunanjim in britanskim vojnim ministrstvom v letu 1945 glede izročitve slovenske narodne vojske in drugih jugoslovanskih protikomunističnih borcev konec maja 1945 Titovim komunističnim silam.

Arhiv za leto 1946 ob pripravljanju tega Zbornika še ni bil na voljo javnosti, da bi moglo uredništvo ugotoviti, če in kakšni so bili nadaljnji poskusi pojasnjevanja in preiskav genocida jugoslovanskega komunističnega režima v letu 1945.

Vsekakor ga doslej še ni raziskal in pokazal nanj ter obsodil krivce še noben mednarodni forum. Pravici pa ne sme ostati nič nezadoščeno, najmanj zločin genocida jugoslovanskega komunističnega režima po koncu 2. svetovne vojne.

* * *

Iz delne objave dr. Krekovihih dokumentov je razvidno njegovo vztrajno prizadevanje za reševanje slovenskega naroda med vojno in revolucijo.

Po vojni pa je storil več za slovenske begunce kakor katerikoli predstavnik drugih narodov. V neštetihih poročilih in poslanicah je prikazoval vodilnim osebnostim v svetu, kakšno nesrečo je prinesel komunizem slovenskemu narodu.

Da bi zbudil zanimanje za pereče slovenske probleme tudi pri cerkvenih dostojanstvenikih in v želji, da bi se le-ti zavzeli za naš narod, je dr. Krek razposlal spomenico z datumom 25. februarja 1946 vsem dosegljivim kardinalom in škofom. Ker je bila ta poslanica namenjena visokemu kleru, sta jo podpisala predstojnik jezuitskega reda dr. Anton Prešeren in univerzitetni profesor frančiškan p. Hugo Bren OFM, ki sta takrat zavzemala izmed slovenskih duhovnikov v Rimu najvišje položaje. Slučajno se je prav tisti čas mudil v Rimu takratni škof iz Rosaria, kasnejši buenosaireški nadškof in argentinski primas, kardinal dr. Antonio Caggiano. Tako je nanoslo, da so tudi njemu izročili to poslanico, spisano v latinskem in francoskem jeziku. Kardinal Caggiano, ki je sedaj v pokoju v Buenos Airesu, je ob pregledovanju svojega arhiva našel oba izvoda, francoskega in latinskega ter ju izročil svojemu nekdanjemu tajniku slovenskemu duhovniku rev. Jožetu Guštinu. Gospod Guštin je ustregel prošnji uredništva in nam izročil oba originala za objavo. Bese-dilo, ki ga objavljamo, je prevod latinskega originala.

VASA EMINENCA, OČE IN KNEZ!

Zelo želimo in trdno upamo, da bo Vaša Eminenca dobrohotno sprejela to spomenico, ki Vam jo pošiljajo Slovenci, eden najmanjših evropskih narodov, ki je bil v ravnokar minuli svetovni tragediji zaradi svoje globoke vernosti med najbolj trpečimi.

Slovensko narodno ozemlje leži v vzhodnem in severnem zaledju Tržaškega zaliva (italijansko Trieste, toda prvotno slovensko Trst!) Ko je po prvi svetovni vojni razpadla Avstrija, katere sestavni del so do takrat bili Slovenci, je bilo njihovo ozemlje razdeljeno na štiri obmejne države: Glavni del s 15.000 km² ozemlja in 1.200.000 prebivalci, se je združil z novonastalo Jugoslavijo, Italiji je bilo dodeljenega 5985 km² ozemlja s 400.000 prebivalci, nemški Avstriji 3572 km² in 100.000 prebivalcev in Madžarski 140 km² z 10.000 prebivalci.

Med obema vojnama so Slovenci v Jugoslaviji imeli popolno narodno in versko svobodo, med tem ko so bili v ostalih državah kot narodna manjšina, kljub obljubam, narodnostno popolnoma brezpravni.

Ko je nastala sedanja, ravnokar končana vojna, so Slovenci bili pristaši zapadnih demokracij v nadi, da bodo mogli po končni zmagi, v katero so trdno verovali, doseči svojo narodno zedinjenje in versko-nacionalno svobodo.

Toda med tem je trojka „Osi“, nacistična Nemčija, fašistična Italija in Madžarska zasedla Slovenijo in jo na novo razdelila. Osrednji večji del je anektirala Nemčija, manjši južni del z glavnim mestom Ljubljano si je priključila Italija, ostali severni del pa je dobila Madžarska.

Ta trojka je prav vse naredila, da zlepa ali zgrda čim hitreje svoje nove podložnike absorbira, jih asimilira in tako da temu ozemlju značaj svojega lastnega nacionalnega ozemlja.

Nemci so predvsem na mah in na barbarski način izgnali vse vodilne narodne osebnosti: 600 duhovnikov in 1.000 laičnih inteligentov: profesorjev, odvetnikov, zdravnikov, učiteljev in poleg tega še 65.000 preprostih ljudi vseh poklicev, da bi tako pripravili prostor svojim lastnim ljudem. Njihova sodišča so obsodila na smrt več tisoč talcev, mnoge izmed njih so preje neronsko mučili. Nad 50.000 jih je bilo poslanih v koncentracijska taborišča, kjer je velik del zaradi pomenjkanja in mučenja pomrl. Razne ustanove in središča verske in narodne kulture so bila spremenjena v središča germanizacije našega ljudstva.

Italijani cerkve in vere sicer niso preganjali, v ostalem pa so zvesto sledili Nemcem. V njihovih koncentracijskih taboriščih je trpelo 60.000 Slovencev, po veliki večini popolnoma nedolžnih, ki so jih komunisti prav tako sovražili kot okupatorji. V teh taboriščih niso delali z njimi tako strašnih eksperimentov kakor so jih Nemci, vendar jih je na tisoče pomrlo od lakote. Tako je v proslulem taborišču na otoku Rab med 12.000 interniranci umrlo 3.000 zaradi lakote. Poleg tega so postrelili tudi Italijani nekaj tisoč talcev, v veliki večini popolnoma nedolžnih, ne da bi jim v mnogih primerih dovolili niti duhovnika, ki bi umel njihov jezik. Kdo more oceniti škodo, ki so jo z ognjem in mečem povzročili v deželi?

Madžari so pred vsem zatrli prav vse šole in tisk v narodnem jeziku in

internirali ali konfinirali vodilne osebnosti naroda in njihove učitelje, bodisi duhovnike, bodisi laike.

Vsa ta preganjanja, ki jih omenjamo, ponižanja, mučenja in vsakovrstne žrtve, krvave in nekrvave, je slovenski narod sprejel in prenašal z občudovanja vrednim junaštvom, ki ga more dati samo globoka vera, ki ga krepi, v trdnem in neporušljivem upanju, da bo iz tolikih razvalin nastala zmaga dela začetek novemu versko narodnemu razmahu.

Toda gorje, kakšno razočaranje:

Med preganjanjem okupatorjev, ki ga omenjamo, so domači komunisti organizirali takozvano „Osvobodilno fronto (OF)“, z lažnim namenom, da bi se otresli neznosnega okupatorjevega jarma, v resnici pa z namenom, da pripravijo teren za poveljno komunistično republiko po sovjetskem vzorcu. Zato je bila prva njihova skrb, da odstranijo in uničijo vsakogar, ki bi jim mogel biti v oviro pri dosegu njihovega cilja, pred vsem vse aktivne člane in voditelje cvetoče Katoliške Akcije. Ti predhodniki boljševiškega paradiza so med vojno na zverinski način pomorili okrog 55.000 svojih sonarodnjakov, duhovnikov in laikov, ki niso soglašali z njihovim paradizem.

V Sloveniji komunisti niso imeli več ko tri odstotke prebivalstva v svojih vrstah. Toda na eni strani jih je moralno in materialno podpirala sovjetska Rusija, na drugi strani pa Anglija in Amerika, ki sta na moskovski in jaltski konferenci priznali boljševiškem mandatarju Jožefu Broz-Titu vrhovno oblast in naslov maršala in naročili, naj ga tudi druge zavezniške oblasti priznajo kot takega. Tako je bilo lahko uvesti komunistično diktaturo in to tem lažje, ker so jim proti koncu vojne bolgarske in ruske rdeče čete pomagale s svojim orožjem.

V takih okoliščinah je postal vsak odpor opozicije nemogoč. Ni ji preostalo drugega, kakor emigracija v sosednje države, da si reši vsaj življenje. Okrog 25.000 ljudi z 275 duhovniki in s svojim škofom dr. Gregorijem Rožmanom se je izsllilo deloma v sosednjo Avstrijo, deloma v Italijo, vsi trdno prepričani, da jim bo pod varstvom Anglo-američanov kmalu mogoč povratek v domovino, kakor jim je bilo obljubljeno.

A glejte novo, še večje razočaranje:

Komunistični režim Jugoslavije, zlasti pokrajinski v Sloveniji je zahteval, da se mu izročijo vsi begunci, zlasti tisti, ki so z orožjem branili vero in dom, češ, da so kolaboracionisti in vojni zločinci. Nezaslišno je, da so nekateri med njimi, ki so jih begunci imeli za svoje rešitelje, uslišali te zahteve in 12.000 mladih fantov in mož, ki so svoje orožje izročili v njihove roke, na lažnjiv način, zaprte v plombiranih vagonih, izročili v roke Titovih morilcev, ki so doslej nad 8.000 od njih zverinsko pomorili, ostali pa, obsojeni na počasno mučenje, lakoto in vsakovrstne telesne in moralne torture, čakajo svojega konca.

V poveljni komunistični Jugoslaviji na splošno, in posebno v Sloveniji se je začela nova doba mučenja, ki je z dneva v dan krutejša, zlasti odkar so zavezniki priznali ta režim. V sami Sloveniji je ostalo pri življenju komaj 1.000.000 ljudi. Ozna (tajna policija) in takozvana ljudska sodišča so pomorili okrog 30.000 ljudi, med njimi več duhovnikov. Sam Bog ve, koliko tisoč jih po ječah čaka na žalostno usodo: ali smrt, ali dolgoletno robijo (suženjsko delo). Med temi je 60 duhovnikov, svetnih in redovnih, med njimi vrhovni predstojniki redov in kongregacij, kot npr. vizitator lazaristov. Večina redovnih hiš je že zaprtih, imetje zaplenjeno, redovniki vrženi na cesto, ne da bi jim dovolili, da bi si poiskali druge redovne hiše izven meja domovine. Usmiljenkam, ki so jih izgnali iz bolnišnic in ostalih karitativnih ustanov, ki so prosile, naj jim dovolijo, da se izselijo, so odgovorili: Nemogoče! Ali se prilagodite našim pravilom — kar pomeni odpad od redovnega ideala — ali pa vam preostane koncentracijsko taborišče za nad 50 let stare, za pod 50 let stare

pa Rusija. — Ločitev cerkve in države je kljub ustavnim določbam preko vseh mer sovražna. Ves državni aparat je v rokah satansko protiverske komunistične frakcije, ki hoče to novo sovjetsko republiko čimprej predstaviti Titu, oziroma Stalinu kot popolnoma razkristjanjeno, s popolno laično šolo in vzgojo mladine, z razporoko in možnostjo ponovne poroke in popolno prepojenostjo življenja z brezverskim duhom.

Naš narod je bil v štiriletni heroični borbi z brezbožnim komunizmom več kot zdecimiran, iz ene sužnosti je padal v drugo, ena je bila krutejša kot druga in kar je najbolj grenko, majhni, kakor smo med mogočnimi družinami narodov, ne najdemo zagovornika naše pravične borbe, ne Simona v našem križevem potu, razen našega skupnega Očeta, Kristusovega namestnika na zemlji, kateremu smo bili vedno sinovsko vdani in ki nas je vedno očetovsko ščitil.

Imamo prijetno zavest, da tudi Vaša Eminenca, Oče in Knez, čutite isto usmiljeno dobroto in ljubezen do revežev in nesrečnikov, zato dvigamo naše solzne oči k Vam, ponižno proseči, da bi, kadar bi razmere nanesle, postali zagovornik naših pravičnih prošenj in zahtev. Prepričani smo namreč, da ene sama beseda iz Vaših ust v našo korist, velja več, kot vse naše trkanje na vrata mogočnikov tega sveta. Glejte v zgoščeni obliki naše želje, ki so potrebne Vašega priporočila, da ne ostanejo brezplodne:

1.) Naj bo celemu svetu jasno, da v sedanji „demokratični“ Jugoslaviji, z našo Slovenijo vred, vlada totalitarna komunistična diktatura, popolnoma boljševiško usmerjena, kar pomeni, da so boljševiškemu komunizmu vrata na Zahod odprta in če se ne zapro, bo konec Krščanske Evrope.

2.) Naš slovenski narod, ki je Orientu hvaldožen za luč svete vere, ki jo je od tam prejel, noče ničesar slišati o temoti brezbožnega boljševizma, ki od ravno tam prihaja in nas hoče „osrečiti“. Z vsemi silami se hoče rešiti njegovega pogubonosnega vpliva in sodelovati z demokratičnimi Kristjani Zahoda za krščansko obnovo Evrope.

3.) Našim emigrantom iz rdečega paradiža naj pod nobeno pretvezo ne svetujejo, še manj jih silijo, bodisi fizično, bodisi moralno, da bi se povrnili v sedanjo komunistično domovino, niti ne v primeru najobširnejše amnestije, ki se obljublja, kajti ljudje že predobro vedo, iz lastne izkušnje, kaj pomeni komunistična amnestija.

4.) Želimo, da bi se tem našim emigrantom odprla vrata kake demokratične prekomorske države, kjer bi jim bila dana možnost skupne vselitve in kolonizacije, da bi mogli z združenimi močmi ustvariti na novo človeka vredno eksistenco, čeprav iz nič in s trdom in trpljenjem.

Vaša Eminenca, Oče in Knez! To je prošnja slovenskega naroda, Benjamina med evropskimi narodi, ki kliče iz svojih vic: Usmilite se nas, vsaj Vi! Za vsako roko, ki se nam bo nudila v pomoč, bomo za vedno hvaležni.

Paterno - pastoralement benedictionem pro toto nostro dolenti populo humiliter deprecantes, manemus

Eminentiae Vestrae in Christo dediti :

P. Antua Brek,
ex vice Praeses Gubernii Yugoslavi
et ex Legatus eiusdem Gubernii;
Praeses Consilii Nationalis Sloveniae.

J. Guyon Bren, S. J. M. Prof. Univers.
P. Antua Brek, S. J.
Antua Brek

Zaključni odstavek s podpisi na prejšnji strani je fotokopija z originalnega izvoda spomenice v latinskem jeziku.

Francoski tekst dr. Krekove spomenice navaja v nadaljevanju za odstavkom, ki govori o izročitvi slovenskih beguncev Titovim morilcem nekaj zanimivih številičnih podatkov, katerih latinski tekst ne upošteva:

V inozemstvu ostaja tedaj le še kakih 15.000 slovenskih beguncev: 260 duhovnikov, 500 intelektualcev, 300 študentov, 9.500 kmetovalcev, obrtnikov in delavcev, 3.000 žena in deklet, 1.700 otrok. Žive v begunskih taboriščih, katere vzdržujejo zavezniške armade in njihove dobrodelne ustanove. Vsi poizkusi, da bi našli zanje kak nov prostor v svetu, kjer bi se lahko nastanili, so ostali doslej brezuspešni. Celo obratno: stalno so izpostavljeni nevarnosti, da bodo izročeni kmunističnim oblastem njihovih dežel.

* * *

KOMUNISTI IN NACISTI SO SODELOVALI

Komunisti so se v času okupacije in revolucije med drugo svetovno vojno posluževali vseh sredstev, da bi po končani vojni prišli na oblast, četudi so bili neznatna manjšina tako v Sloveniji kot v Jugoslaviji. Niso se sramovali klicati na pomoč naciste in fašiste pri uničevanju nasprotnikov komunizma.

Na straneh 183 do 185 tega Zbornika so objavljeni dokumenti, kako je vodstvo jugoslovanskih partizanov skušalo pridobiti nacistične okupatorje kot zaveznike v boju proti Draži Mihajloviću. Tega so smatrali za svojega glavnega nasprotnika, ne pa okupatorjev, kakor so razglašali v propagandi. Paktirali pa so komunisti z nacisti in fašisti tudi v Sloveniji, tako v ljubljanski pokrajini, kakor tudi na štajerskem, koroškem in gorenjskem, in tudi v slovenskem Primorju.

Dr. Miha Krek je bil kot podpredsednik jugoslovanske vlade v Londonu dobro informiran o dogodkih v Sloveniji in pravih ciljih komunistične OF. Dobival je po tajnih kanalih poročila iz Slovenije od raznih strani. Vztrajen informator dr. Kreka pa je bil njegov osebni prijatelj M. S., ki mu je redno pošiljal poročila po raznih skrivnih kanalih. M. S. pa je ustavil kmalu z dr. Krekom tudi tajno radijsko zvezo, ki je izredno dobro delovala vse leto 1942 do septembra 1943. Tedaj so bili namreč glavni radiotelegrafisti, ki so oddajali M. S.-ova šifrirana poročila pobiti od partizanov (Hassl, Blaž in drugi). Zveza po septembru 1943 ni bila prekinjena, vendar zelo otežkočena.

Med šifriranimi telegrami je značilen za sodelovanje slovenskih komunistov z nacisti na Gorenjskem telegram iz leta 1943 šte. 82, ki glasi takole:

82

KREKU OSEMDESETDVE NA GORENJSKEM JE HAUPTSTURMFUHRER GESTAPA NEMEC ROSENEGG KI SESTAVLJA LISTE ZA STRELJANJE TALCEV IN JE ZNANO DA JE BIL KOMUNIST STOP VSAK TOREK IMA TAJNE SESTANKE S SLOVENSKIM KOMUNISTIČNIM ŠTABOM ZA GORENJSKO IN KOROŠKO NA JEZERSKEM STOP KOMUNISTOM DAJE OROŽJE IN POTNE LISTE TER SPORAZUMNO Z NJIMI SESTAVLJA LISTE ZA STRELJANJE SLOVENCEV STOP ŠEF GESTAPA ZA GORENJSKO JE ROSS-SNER KATEREMU JE ZNANO ROSENEGGOVO DELO PRIKAZEN

Še so žive priče, ki vedo da je bila vsebina telegramov resnična in da so bili sestanki med nacisti in komunisti v Coizovi koči na Jezerskem.

Bakuninov revolucionarni katekizem

1. UVODNA BESEDA

Glosa ob stoletnici Bakuninove smrti

Leta 1976 bo minulo sto let od smrti Mihaila Bakunina, najbolj znanega ruskega revolucionarja in anarhista, pisca nezaslišano krutega Revolucionarnega katekizma (1869), ki je poleg Marx-Engelsovega Komunističnega manifesta (1848) postal drugi izvor leninizma. Ta je potem (1903) kot „boljševizem“ pomenil „rusko posebno pot v socializem“, ki je z revolucijo l. 1917 postala izhodišče in model za vse nadaljnje komunistične revolucije v svetu.

Zato se nam ne zdi brez pomena ob stoletnici smrti tega „genija uničevanja“ opozoriti na življenjsko delo tega anarhista in na njegov dokument, ki utegne marsikomu razjasniti vzrok neverjetnih grozovitosti v dobi tudi slovenske komunistične revolucije.

*

Mihail Bakunin se je rodil l. 1848 v ruski plemiški družini. Študiral je v Petrogradu nekaj časa kot poklicni vojak, nato filozofijo v Moskvi in pozneje v Nemčiji. Bil je velik pristaš Heglove filozofije. Ob rastočem pangermanizmu je postal panslavist. V Parizu se je seznanil s Prudhomom, francoskim anarhistom in se navzel njegove revolucionarnosti. Zaradi te so ga izgnali iz Francije. Udeležil se je Slovanskega kongresa v Pragi l. 1848. Ko so ga razgnali, je odšel v Dresden in tam vodil revolucionarske neredne. Ujeli so ga in obsodili na smrt, pa pomilostili na dosmrtno ječo ter ga deportirali v Avstrijo, ta pa ga je izročila Rusiji. Pet let je sedel v Petropavlovski ječi, odkoder je pisal carju znano kesajoče se pismo, na kar je bil poslan v Sibirijo. Od tam je l. 1861 pobegnil ter preko Japonske in Amerike prišel v London. Odslej se je ves posvetil svetovnemu anarhizmu. Izdajal je anarhistične liste, v katerih je pisal, da je „Zveza anarhistov brezbožna,“ ter se poslužuje metode „propagandne akcije,“ to je nasilnih dejanj. Zahteval je popolno socialno enakost in svobodo, zato je pa potrebno razbiti slednjo državo in oblast. Povezal se je z Mar-

xom in postal važen član I. Internacionalne. Ker pa se ni ujemal z Marxovim protislovanstvom in filozofijstvom in ni priznaval nobene „oblasti“ tudi ne proletarske diktature v Marxovem smislu, je nastal spor: na Marxov predlog je bil izključen iz I. Internacionalne. Toda spor je povzročil razpad I. Internacionalne (1872). Anarhistični sindikalisti so videli v Bakuninu svojega vodjo, ne v Marxu. Zadnja leta je živel v Švici, kjer je imel stike — če koga to zanima — z Nikolom Pašičem, poznejšim ustanoviteljem srbske radikalne stranke. Umrl je l. 1876 v Ženevi.

*

Naj nas ne moti to, da je bil Bakunin v svojih mlajših letih romantično zanešen panslavist, ki se je v 33. letu že l. 1847 zavzemal za nekakšno slovansko federacijo, za kar pa je treba najprej revolucionarno uničiti rusko carstvo in avstrijsko monarhijo. Drugo leto (1848), pa se je kot gost udeležil Slovanskega kongresa v Pragi, kjer je pod vplivom drugih Slovanov tudi on pristal na avstroslovizem. Tedaj so Slovenci predlagali „kraljestvo Slovenijo“, (Vraz je bil podpredsednik, poleg njega so se udeležili kongresa še štiri Slovenci), toda do sklepa ni prišlo, ker je general Windischgraetz razbil kongres s kanoni prav zaradi panslovanske „revolucionarnosti.“

V letu 1849 pa je bil Bakunin že poklicni revolucionar, nihilist, anarhist, romantično zanešen po hegeljanskem „progresu“, sicer pa ateistični materialist. Njegova teza je bila uničiti slednjo državo, pa naj bo monarhija, republika, demokracija ali diktatura; ves ustaljeni red se mora uničiti, da pride do „svobodne povezave svobodnih ljudi“. Ta bo nastala po polnem razdejanju starega sveta. Kjer koli se je pojavila kakšna revolucija, je bil Bakunin zraven, če ne osebno, pa po fanatičnih privržencih: v Nemčiji, Portugalski, Švici, na Holandskem... Anarhisti so ubijali carje, in predsednike, tudi cesarico Elizabeto...

Njegova osebnost je fascinirala ljudi, da so se žrtvovali revolucionarnemu subverzivnemu delu z zavestjo, da so uničevalci za sveto stvar. To so bili sinovi premožnih latifundistov, aristokratov, celo princ Kropotkin..., entuziasti, ki so sodelovali pri teh direktnih „propagandnih akcijah,“ kot so pravili tedaj takim atentatom in umorom... Ljudje brez moralnih skrupulov, celo z narobe pojmovanimi „čednostmi“. Tako je Bakunin s svojimi „anarhistično revolucionarnimi socialnimi idejami“ ustvarjal predvsem fanatične morilce, pripravljene za slednjo žrtve... take, o katerih pravi novelist Leonid Andrejev: „Če ni bil obešen, je opravil samo polovico dela in še to slabšo. Ubija lahko tudi tepec...“ (v romanu Saša Jugeljev). Mora se žrtvovati kot nedolžna in herojska osebnost, taka, da vzbudi še s smrtjo protest in upor med ljudstvom. „Svetniki in mučenik!“ In ta anarhizem je šel po vsem svetu.

*

Tudi v Slovenijo. V javnosti se je pokazal ob priložnosti obiska cesarja Franca Jožefa I. 1882 ob 600 letnici vladanja Habsburžanov. Tedaj so v Ljubljano prihajali tudi anarhistični voditelji v Avstriji (Peukert, Waitz...) in imeli zvezo s krojačem Aleksandrom Železnikarjem (očetom novinarja A. Železnikarja!). Ta se je l. 1870 udeležil francoske komune („komunajzar“); v dnevnik je zabeležil, kako se pripravlja in uporablja dinamit... ter je za cesarjev prihod izdal letak, kjer med drugimi pravi: „Mi ne simpatiziramo z nobenim kraljem in cesarjem... in tudi ne z ministri, generali, duhovniki, advokati, novinarji itd. itd... Naša parola je: „Dinamit in petrolium!“ Organizirajmo se, da bomo ob pravem času požgali in pobili naše pijavke...“

Ali ni v tem stavku skoraj dobesedno izražena Bakuninova misel, ko je pisal: „Samó eno nam še preostaja v našo rešitev: da podavimo svoje gospodarje kot pse brez milosti in usmiljenja; do zadnjega jih moramo iztrebiti, njihova mesta požgati in deželo očistiti z ognjem...“ Njegov učencec Avgust Most, ki je bil najagilnejši anarhist v Avstriji, dokler ga niso izgnali, je tudi napisal besede, ki so v Železnikarjevem letaku: „Delavci naj rabijo nasilna sredstva: bodalo in dinamit! Tako naj se otresejo svojih trinogov!“ Dr. J. E. Krek, ki podaja v svojem Socializmu te citate, (441—3) pripominja: „To so bili krvoloč-

ni in divji spisi. V to dobo spadajo tudi sodne obravnave proti anarhistom med Slovenci, zlasti v Ljubljani, kjer so se začeli širiti anarhistični spisi.“

Ljudje so imenovali to družbo „krvavce“. Vse stranke so odklanjale take anarhistične metode in noben slovenski advokat jih ni hotel zagovarjati v Gradcu na „krvavškem procesu“, kjer je bil Železnikar obsojen na deset let. Dandanašnja zgodovinarja v Ljubljani — Gestrin in Melik — ga kažeta kot „najsimpatičnejšo osebnost v slovenskem socialističnem gibanju v njegovem prvem obdobju“ (Slovenska zgodovina, 214).

*

Načela anarhistov pa so izražena v *Revolucionarnem katekizmu*, ki sta ga napisala Bakunin in Nečajej, znani anarhist, ki je umoril študenta Ivana Ivanova, ko se je le-ta upri njegovi volji, dvigniti vstajo v Moskvi l. 1869. (Dolgo je veljal ta Katekizem za Nečajevo delo, toda zdaj so našli rokopis, ki je Bakuninov). Ta Nečajej je vzbudil s svojimi nazori Dostojevskega, da je napisal l. 1873 (pred sto leti!) najhujšo obsodbo vseh nihilistov, anarhistov in „krvavcev“ v romanu *Besi*, ki je gotovo eden najzanimivejših romanov tega velikega ruskega umetnika. Slovenski naslov „Besi“, nam ne pove toliko kot ruski prav tako imenovani, kajti nam je danes „bes“ predvsem sinonim za „jezo“, ne pa za ruskega besa: hudobnega duha. Pravilneje bi bilo Obsedenci, t. j. od hudiča obsedeni, kot je naslov v kasteljanščini: „Los endemoniados“. Motto v roman je citat iz sv. pisma, ko Kristus izžene hudobnega duha iz ljudi in ti se zatečejo v prešiče. Na vprašanje Majkova, kaj je hotel povedati s tem, je Dostojevski zapisal: „Za las tako se je zgodilo pri nas: hudobni duhovi so bili izgnani iz ruskega človeka in so se zakadili v čredo prešičev, t. j. v „Nečajejce“... in druge. Rusija je izvrгла to nesnago, ki jo je prej nakrmila...“ In še drugje: „Ti hudiči, ki so zapustili bolnega in prešli v prešiče — to so vsa pokvarjenost, vsa kužila, ves mrčes, vsi besi in hudički skupaj, ki so se nagrmdili v našem velikem in dragem bolniku, naši Rusiji, na veke vekov!“ Izraža pa tudi prepričanje zmage: „Ti so že utonili, ali pa bodo zagotovo potonili, in človek, ko bo ozdravil in ga bodo zapustili hudiči, bo pokleknil k Jezusovim nogam.“ (Jan Máchal: Slovanské literatury, III, 104).

V tem romanu nastopa družba ubijavcev, požigavcev, revolucionarjev in prevratnikov, ki ne poznajo „moralnih skrupulov, ki naročajo ubiti človeka tudi samo zaradi tega, da ga potem trdno drže v kleščah ter bo zopet pripravljen ubiti drugič človeka, da reši sebe pred grožnjami izdaje oblastem. Ti spravljajo s poti vse, kar je proti njim ali škoduje njihovi organizaciji. So razširjeni po vsej deželi v „petkah“ kot mreža za sistematično razbijanje temeljev družbe in vseh načel, na katerih stoji do sedaj... Dvigajo zastavo revolucije... pa drže nož v rokah in pravijo, da hočejo mir z vsemi. Slednjega nadzirajo s špijonažo, član člana in vsak mora biti pripravljen odstraniti slednjega, kadar pride potreba. Vsi so sužnji in v sužnosti enaki. Treba se je posluževati obrekovanj in umorov. Popolna pokorščina, absolutna neosebnost. Pokorščina pa do take mere, da se lahko požirajo drug drugega, da ni dolgočasje...“ To so besede Dostojevskega izpred sto leti!

In še mnogo takega, kar bi se splačalo ponoviti, ker se je pri nas ponovilo, kot na pr. tole: „Ničesar ni, razen discipline. Jaz sem lopov, toda socialist!... In to povem: kjer je kakšen učitelj, ki se norčuje obenem s svojimi učenci iz Boga, in njegovih jaslje, je že naš! Tako tudi advokat, ki brani zločin izobraženca, ki je ubil za denar... gimnazijec, ki je ubil iz želje po „doživetju“... sodišče, ki oprošča zločine... zlasti pa literati, ki so zelo naši, celo ne da bi sami vedeli... Od vseh strani naravnost živalski apetit po umorih... Ko sem šel iz Rusije, sem bil mnenja, da je zločin blaznost... Sedaj vem, da ni blaznost, nasprotno: dober okus, skoraj dolžnost, na vsak način pa vsaj plemenit protest... Človek mora postati krut... Majhen pokolček, da se navadi... Mi bomo razglasili splošno uničevanje! Vi boste šli med prostovoljce in boste streljali vse, ki se bodo kaj pregrešili in boste častni ljudje! Tako se začneja revolucija! In napravili boste zmedo, kot je še ni bilo na svetu... Rusija se bo pokrila s teminami in jokala bo zemlja za starimi bogovi... tedaj bomo postavili na svoje mesto... —

Koga?

Carjeviča Ivana... Vas! Vas!...“

Tako Dostojevski. Iz boja za popolno osebno svobodo, iz protesta proti slednjemu redu in proti državnemu samosilju posebej, pelje pot anarhizma naravnost — v

novi samosilje, v novo diktaturo, v nov zator vsake svobode...

Takole pravi glasnik teh anarhistov Verhovenski v Besih:

„Jaz hočem dati svetu papeža, ki bo hodil peš in bos, kadar se kaže pred ljudstvom. In vsi bodo pokleknil predenj, tudi vojska. Papež na vrhu, krog njega pa mi, in pod našimi nogami „šigaljevščina“ (t. j. vsa poslušna pokorna masa). Manjka samo, da papež sprejme Internacionalo... Zahod ima papeža, mi pa bomo imeli Vas, Vi ste Vodja, Vi ste Sonce, jaz pa sem samo gosena.“

Tako je videc Dostojevski pred sto leti prerokoval ves razvoj „nečajevstva“, ali bolje „bakuninstva“ (ki je bil njegov učitelj) in vseh „krvavcev“ v imenu ekstremne želje po svobodi. Tu je nakazan ves razvoj od anarhije do Stalina — proletarskega samosilnika... do tega „Sonca“, kakor ga je tudi pri nas imenoval nihče drugi kot M. Djilas.

*

Leninov brat je bil obešen kot anarhist, ker je bil zapleten v zaroto proti carju Aleksandru III. Lenin se je tedaj zaklel, da se bo maščeval. Na Marksovem grobu v Londonu je rekel Plehanovu: „Moramo imeti svet pod stalno revolucijo, moramo imeti vedno v eni roki bombo in v drugi nož... niti en hip se ne bom pomišljal, kadar pride priložnost, da poteptam in uničim, kar se zoperstavlja našemu pohodu, ne da bi me zadrževalo karkoli. Imam eno samo idejo in sem jo zmožen braniti z besedo, z nohti, z vislicami in bajonetom...“ (Trocki: Vida de Lenin, 58) ... „Kar je dobro za revolucijo, je najvišje pravo! Ubijati izdajavce ni umor!“

S tako načelno amoralnostjo in brezobzirno slo po uničevanju ustaljenega reda, po anarhistični revolucionarnosti izhaja Lenin naravnost iz Bakuninovega Katekizma. Pa tudi njegov „boljševizem“ je bakuninski: izbral si je za orodje revolucij izbor poklicnih revolucionarjev, anarhističnih teroristov, razdiravcev starega sveta. Danes velja Lenin za večjega „podiravca starega“, kot pa za graditelja novega. Iz Marxa pa je povzel „znanstveni sistem“, kako iz kontradikcij starega sveta sistematično pripraviti revolucijo in kako priti do oblasti.

Samo to: kako priti na oblast po izbranih anarhistih, pa čeprav preko milijonskih žrtev, je bistvo Leninovega „bolj-

ševizma“, kakor se je začel uveljavljati l. 1903.

*

Kakor je Dostojevski prikazal v Besih bakuninsko-nečajejski anarhizem koncem stoletja, tako je Leonid Andrejev v romanu Saša Jeguljev leninovski anarhizem po letu 1903. Roman je napisal tik pred prvo svetovno vojno l. 1911 in je v kasteljanskem prevodu izšel v zbirki Nesmrtnih novel (Kraft, 1955). Je to zgodba idealnega revolucionarja, ki kot „čisto jagnje“ gre med partizane, da maščuje krivice, storjene „ljudstvu.“ Z izbrano četo „Goščarskih bratov“ vodi borbe s policijo, vojaštvom, z hudobnimi plemiči, požiga vasi itd., toda znajde se v družbi zločincev in „ubija se, ne vedoč, koga in zakaj...“ uveljavlja se nekak „mističen teror“... Jeguljev dobiva sloves heroja... na koncu pa spozna, da ne odrešuje ljudstva, ampak ga — tira v trpljenje in solze... V viziji vidi, da je pil kri, pa je mislil, da je to Rusija... Zadnje spoznanje: „Njegova čista žrtev je bila kriminalna... vrgla je ljudstvo na raženj tuje volje... in ne sedaj ne v bodoče ne bo dobil odpuščanja grehov...“ Ostane mu v obupu samo smrt.

To leninsko subverzivno razdiranje je pripeljalo do revolucije, ki je po zmagi l. 1918 dala povelje „očistiti Rusijo vsega mrčesa“. Toda ta mrčes je bil drugačen kot oni pri Dostojevskem. Od hudiča obsedena manjšina je začela pobijati („čistiti“) večinski ruski narod.

Tako se je zgodilo tudi pri nas. Tudi če ne upoštevamo načrta iz l. 1943 (Črne bukve, str. 75 dalje), kjer se govori o poboju okrog 40.000 Slovencev „v odločilni uri, ko bo šlo za oblast,“ je bilo pobitih več deset tisočev med revolucijo in po njej. „Če smo hoteli zmagati, smo morali fizično uničiti protirevolucijo“, se je izjavil letos junija Mitja Ribičič, ob 30-letnici kočevskih množičnih pokolov. Ali niso bili ti izvršeni po Bakuninovem Katekizmu?!

Tudi v osnovi slovenske komunistične revolucije je bil Bakunin v obliki marksizma-leninizma.

*

Leta 1969 je izšla v Mexiki knjiga za študente „El anarquismo. Los estudiantes y la revolución“ (Fidelis Miró). Tam se poudarja, da je prišel spet „čas sprave med Bakuninom in Marxom, če hočemo uspeti v bodočnosti: obstala je Marxova znanstvena teorija o revoluciji, pa tudi

Bakuninova „direktna propagandna akcija“ ni izgubila na aktualnosti“. To se pravi: aktualna je sinteza, ki jo je ustvaril že Lenin, naj bo sodoben leninizem aktualiziran z Bakuninovim moralnim in revolucionarnim uničevanjem vsega ustaljenega reda. Stvarnega in duhovnega.

Ob stoletnici smrti postaja tako Bakunin v latinskem ameriškem svetu zopet „moderen“. In to vidimo na vsakem koraku tudi v Argentini.

*

Pa se je pojavil tudi sodobni ruski Dostojevski, pisatelj Aleksandr Solženicin. Ta je potrdil v l. 1975 Dostojevskega prerokovanje izpred sto let, da bo anarhizem pripeljal do novega rdečega carja, do Stalina in v njegov sistem. Pred obličjem Združenih držav Amerike je to tiranijo opisal z besedami:

„Bil je to sistem, ki je prvi na svetu vpeljal koncentracijska taborišča... ki je prvi vpeljal registracijo, se pravi: da se tega ali onega pozvali na registracijo in ko se je javil, so ga odpeljali na likvidiranje. Pri nas tedaj — kar se tiče tehnike — ni bilo še plinskih peči, njih vlogo so opravljali čolni. V nje so natrpali na stotine, na tisoče ljudi in jih nato potopili... To je bil sistem ki je delavce varal... ki je vse stranke kratkomalo likvidiral... ni uničeval samo stranke kot take... temveč njih člane. Bil je to sistem, ki je uničil Cerkev, ki je dvajset gubernij poslal v glad... ki je umetno priklical lakoto v Ukrajini, na samem robu Evrope! Oni so umrli... šest milijonov ljudi! — in svet ni tega opazil. Ki je vpeljal genocid kmetov: 15 milijonov je bilo nasilno likvidiranih!“ (Svobodna Slovenija, 4. sept. 1975).

In začetnik tega je bil Bakunin, sin zapadne evropske „tuje učenosti“, anarhizma in azijskega turanskega despotizma... ki je rodil Lenina... in Lenin je rodil Tita... in Tito revolucijo pri nas... po besedah Revolucionarnega katekizma in slovenske partizanske „himne“:

Razpnite čez ves svet vešala!
Naš bog so rop, požig, umor!

V temelje, oboke
bombe, ekrazit!

Partizan:
Ruši! Razdiraj! Hurá!

2. MIHAIL BAKUNIN: REVOLUCIONARNI KATEKIZEM (1869)

Pravila, po katerih se mora revolucionar ravnati

Odnos revolucionarja do samega sebe

1. Revolucionarju so vnaprej usojeni njegovi odnosi: ne vežejo ga ne osebne koristi, ne pridobitnost, ne čustva, ne osebna lastnina, ni vezan na nikogar, nima niti imena. Vse to se v njem spaja v edino hotenje, v edino misel, v eno samo strast: revolucija.

2. V globini svoje biti je zavrgel ne samo z besedo, marveč tudi z dejanji javni red in civilizirani svet, vso zakonitost, vse običaje in ustaljene navade, pravitako tudi vsakršno moralo. Kar zadeva sedanji civilizirani svet, je njegov nespravljivi sovražnik, in če še živi v njem, vztraja z edinim namenom, da ga povsem uniči.

3. Revolucionar zaničuje vsaktero doktrinarstvo, odpove se miroljubni znanosti in jo prepušča bodočim rodovom. Pozna samo eno vedo: znanost rušenja. Iz tega nagiba, in samo iz le-tega, se uči mehaniko, fiziko, nemara še medicino. Iz tega nagiba študira noč in dan živo vedo o človeku, o značajih, o razmerah in o vseh posebnostih družbenega reda, kakršen obstaja med različnimi vrstami človeštva. Ima svoj edini cilj: čim naglejše in zanesljivo porušenje tega podlega reda.

4. Zaničuje javno mnenje. Zaničuje in sovraži zdanjo družbeno moralo v vseh njenih oblikah in pojavih. V njegovih očeh je moralno le to, kar pripomore revoluciji do zmage, a je nemoralno vse, kar jo zavira.

5. Revolucionarju je vnaprej usojen njegov odnos. Ker je nespravljiv z državo in vsem, kar družba predstavlja, ne more od le-te pričakovati nikakršnega usmiljenja. Med njo in njim se bije nespravljivi boj, javen ali tajen, a boj na življenje in smrt. Vsak čas mora biti voljan umreti in se pri vaditi prenašanju mučenja.

6. Kot je strog do sebe, mora biti tak tudi z drugimi. Zamoriti mora v sebi sleherno nežno in blago čustvo sorodstva, prijateljstva, ljubezni, hvaležnosti, celo časti; vse to v korist edine, mrzle revolucionarne strasti. Zanj je samo en užitek, ena tolažba, eno plačilo, ena zadostitev: uspeh revolucije. Ko dela hladnokrvno in brez prestanka za dosego tega namena, mora biti pripravljen, da pogine on sam in da uniči vse, kar se temu cilju zoperstavlja.

7. Značaj pravega revolucionarja izključuje vsako romantiko, občutljivost, vsakršno navdušenje ali vnemo. Izključuje celo osebno sovraštvo in maščevanje. Ker je revolucionarna strast postala njegova druga narava, se mora opirati zgolj na hladni preudarek. Povsod in vselej mora ostvariti, kar mu veleva revolucijska korist, ne pa k čemer ga navajajo njegovi osebni nagibi.

Odnos revolucionarja do svojih tovarišev

8. Revolucionar sme vzljubiti in imeti za prijatelja samo tistega, kdor je dokazal njegovi enako revolucionarno dejavnost. Mero prijateljstva, požrtvovalnosti in drugih tovariških dolžnosti pa določa izključno le stopnja tovarišev uporabnosti z vidika praktičnih učinkov vserazdirajoče revolucije.

9. Odveč bi bilo poudarjati vzajemnost med revolucionarji. Na njej temelji vsa moč revolucionarne dejavnosti. Kadar je le mogoče, morajo tovariši enake revolucionarne zavzetosti razpravljati skupaj in sklepati soglasno o vseh važnih zadevah. Glede izvedbe tako zasnovanega načrta se mora zanašati vsak le sam nase, dokler more. Vsakdo mora v rušilnih akcijah delovati sam in se ne zatekati po nasvete in pomoč k svojim tovarišem, razen v primeru, kadar od tega zavisi uspeh podviga.

10. Vsakemu revolucionarju mora biti dostopnih nekaj tovarišev druge in tretje stopnje, to je, na pol vpeljanih. Smatrati jih mora za del revolucionijskega kapitala, ki ga ima na razpolago. Varčno bo gospodaril z njemu odmerjenim deležem in ga skušal kar najbolj koristno uporabiti. Samega sebe mora imeti za investicijski kapital, namenjen zmagi revolucionijske zamisli, kapital, s katerim ne bo mogel razpolagati brez privoljenja vse bratovščine vpeljanih.

11. Kadar bi se znašel kak tovariš v nevarnosti in bi moral revolucionar odločiti o morebitni pomoči, se ne bo smel ozirati na osebna čustva, temveč edinole na revolucionijsko korist. Presoditi bo moral tedaj na eni strani tovariševo koristnost, na drugi strani trošek revolucionarnih sil, potrebnih za njegovo rešitev, ter se zaključku primerno odločiti.

Odnos revolucionarja do družbe

12. Novega člana se sme sprejeti samo s soglasnim sklepom in če je pokazal svojo vnemo z dejanji, ne samo z besedami.

13. Revolucionar prodre v državniške kroge, v višje sloje in v takoimеноvano civilizirano družbo ter živi med njimi edinole z namenom, da jih povsem in čim hitreje uniči. Ni pravi revolucionar, kder pogreša, kar je temu svetu samolastno; tudi ne, če postane omahljiv spričo položaja ali zvezakega človeka, ki pripada gori imenovani družbi, v kateri mu mora biti vse enako osovraženo. Tem slabše zanj, če ohranja v teh krogih sorodniške, prijateljske ali ljubezenske stike. Ne bo pravi revolucionar, dokler se mu bo zaradi teh vezi tresla roka.

14. Zavoljo neprizanesljivega uničevanja sme in mora revolucionar živeti sredi družbe, a se ji kazati povsem drugačnega, kakršen dejansko je. Pridobiti si mora dostop povsod, v vse srednje in višje stanove, v trgovčevo prodajalno, v cerkev, v plemiško palačo, v uradniške in vojaške kroge, pravtako med kulturnike, tajno policijo in celo v carski dvorec.

15. Vso to odvratno družbo je treba razdeliti v več kategorij. Prva je nepreklicno obsojena na smrt. Seznam teh oseb se mora sestavljati z vidika njihove nevarnosti za uspeh revolucije. Uničiti jih je treba nato po vrstnem redu, v kakršnem so po njih važnosti vnešeni v seznam.

16. Pri sestavljanju takega seznama ne kaže ozirati se na zla dejanja tega ali onega posameznika, niti ne na sovraštvo, ki ga z njimi vzbuja med ljudstvom. Včasih so taka dejanja in po njih povzročeno sovraštvo celo koristna, ker netijo ljudski upor. Upoštevati je treba samo, koliko bi smrt določenega posameznika koristila revoluciji. Zato morajo biti likvidirani najprej revoluciji najbolj nevarni ljudje; pravtako taki, katerih nasilna in nenadna smrt more povzročiti preplah v vladi. Če ji odmanjkajo odločni in modri možje, bo oslABLjena tudi vladina oblast.

17. V drugo kategorijo bodo uvrščeni tisti, katerim je bila prej začasno prizanešana smrt, da bi s svojimi nasilstvi medtem izzvali v ljudstvu neizbežen upor.

18. Tretja kategorija bo obsegala precejšnje število bedastih veljakov in osebnosti, ki zaradi svojega položaja razpolagajo z bogastvom, z mogočnimi zvezami, z vplivom in oblastjo. Take je treba izrabljati na vse načine, da bodo zmedeni, jih oslABLiti in zasužnjiti s tem, da se polastimo njihovih umazanih skrivnosti. Na ta način bodo njihovi vplivi, zveze, oblast, njihovo bogastvo in moč postali neizčrpen zaklad in mogočna opora revolucionarnim organizacijam.

19. Četrta kategorija zajema stremuške državnike in liberalce vseh otenkov. Dovoljeno je sodelovati z njimi v smislu njihovega programa, a jim le hliniti slepo pokorščino, v resnici pa jih podjarmiti, se polastiti

njihovih tajnosti, jih dokončno komprimirati ter jim tako preprečiti umik in preko njih sejati zmedo v državi.

20. V peto kategorijo spadajo doktrinarji, zarotniki in revolucionarji, ki se na političnih shodih in v svojih pisarijah predajajo praznemu besedičenju. Neprestano jih je treba priganjati in gnati ter jim izsiliti stvarne in nevarne izjave. Na ta način bodo večino izgubili, za nekatere pa bo to revolucionarna vzgoja.

21. Šesta kategorija je zelo važna. Vključuje ženske, katere je treba deliti v tri podkategorije: V prvem naj bodo lahkoživke, topoglavke in brezsrčnice. S temi se lahko razpolaga tako kot z moškimi iz tretje in četrte kategorije. V drugo podkategorijo spadajo strastne, požrtvovalne in nadarjene ženske, ki pa niso naše, ker še niso dojele stvarnega in praktičnega, nebesedičarskega pojmovanja revolucionarne zamisli. Te ženske lahko izrabljamo tako kot moške iz pete kategorije. Končno še ostanejo že povsem naše ženske. Te so že docela vpeljane in so sprejele naš program v celoti. To so naše tovarišice; imeti jih moramo za naš najdragocenejši zaklad, kajti brez njih ne bi mogli uspeti.

Odnos bratovščine do ljudstva

22. Bratovščina nima drugega namena, kot popolno osvoboditev in osrečenje ljudstva, to je, delavstva. Ker pa je prepričana, da se taka sreča in svoboda more doseči samo z ljudsko revolucijo, katera pomete z vsem na svojem pohodu, se bo bratovščina zavzela z vsemi svojimi silami in sredstvi za razvoj in širjenje trpljenja in tegob, ki izčrpavajo ljudstvu potrpljenje in bodo končno sprožile splošno vstajo.

23. Bratovščina nima „ljudske revolucije“ za gibanje, zamišljeno po zapadnjaških vzorcih, ki bi se spoštljivo zadržalo pred lastnino, pred tradicijami družbenega reda ter pred takoimenovano civilizacijo in nrvnostjo. Te vrste gibanja so se doslej omejevala na strmoglavljanja kake politične struje z namenom, nadomestiti jo z drugo in ustvarjati takoimenovano revolucionarno državo. Ljudstvu lahko koristi samo revolucija, ki uniči celó temelje države in odpravi vsa izročila, vse družbene sloje, vključno obstoječi red na Ruskem.

24. Tako torej nima bratovščina najmanjšega namena vsiliti ljudstvu kako organizacijo od zgoraj. Bodoča organizacija bo brez dvoma zrasla iz samega ljudskega gibanja in njegovega življenja; toda to je stvar bodočih rodov. Nam pripada le naloga strašnega, popolnega, splošnega in neizprosnega rušenja.

25. Ko tedaj iščemo zблиžanje z ljudstvom, se moramo predvsem povezati s tistimi ljudskimi elementi, ki vse od ustanovitve Moskovske države neprenehoma protestirajo ne samo z besedo, marveč z dejanji proti vsemu, kar je neposredno ali posredno povezano z oblastjo: proti plemstvu, javnemu uradništvu, proti ustanovam, izkoriščevalskim trgovcem in duhovnikom. Pri-
družimo se drznim roparjem, ki so edini pravi ruski revolucionarji.

26. Naloga naše organizacije in naše zarote pa je: zvariti vse te skupine v nepremagljivo vseuničujočo silo. To bodi naš cilj.*

* * *

* Prvič je Bakuninov Revolucionarni katekizem poslovenil dr. Janez Ev. Krek in ga priobčil v knjigi Socializem, Ljubljana 1901. Ponatisnjen je v drugi izdaji Socializma, ki je izšel kot III. zvezek Krekovih Izbranih spisov v Ljubljani, 1925. Za pričujočo objavo je Katekizem vnovič poslovenilo uredništvo iz knjige Elena Islovsky: La Vida de Bakunin, str. 224—250.

Izjava in poziv narodnega odbora za Slovenijo

Ob tridesetletnici ustanovitve

29. oktober je slovenski narodni praznik, ki ga Slovenci slavimo v spomin svojega narodnega osvobojenja izpod avstroogrške monarhije leta 1918 in v spomin prve slovenske narodne vlade, ki je bila tedaj ustanovljena. Ta dan pomeni v naši zgodovini zmago jugoslovanske ideje, v kateri so videli naši veliki vodniki tiste dobe rešitev obstoja in edino možnost svobodne rasti našega naroda. Avstroogrška monarhija je namreč brezobzirno zatirala rast slovenskega naroda in mu ni priznavala narodne samobitnosti kljub njegovi tisočletni zgodovini.

Na ta narodni praznik 29. oktobra, leta 1944, to je pred 30 leti, smo v času druge svetovne vojne, nacistične okupacije Slovenije in komunistične revolucije predstavniki Slovenske ljudske stranke, Slovenske demokratske stranke in Socialistične stranke v popolni ilegali ustanovili v domovini Narodni odbor za Slovenijo. Navedene tri demokratične stranke so med obema svetovnima vojnama v Sloveniji predstavljale 90% Slovencev in je zato Narodni odbor za Slovenijo ob ustanovitvi izražal voljo in težnjo velike večine Slovencev in ju izraža še danes, tako svobodnih Slovencev v svetu kakor tudi Slovencev v republiki Sloveniji v Jugoslaviji, kjer nimajo svobode, da bi uveljavljali svoje človečanske pravice.

Narodni odbor za Slovenijo si je ob ustanovitvi postavil za cilj obnovitev svobodne demokratične federativne Jugoslavije, katere sestavni del naj bi bila *Narodna država Slovenija*.

Prvi slovenski parlament, ki ga je sklical Narodni odbor za Slovenijo, je 3. maja 1945, še pod nemško okupacijo, ko je zasedal v popolni tajnosti v Ljubljani, glavnemu mestu Slovenije, proglasil ustanovitev Narodne države Slovenije v federativni demokratični Jugoslaviji.

Vse to smo storili v trdnem prepričanju, da bo zmaga zahodnih zavaznikov omogočila uresničitev tega sklepa.

Ko ob 30-letnici ustanovitve Narodnega odbora za Slovenijo gledamo na preteklost, sedanost in prihodnost slovenskega naroda, vidimo to podobo:

Četudi smo Slovenci številčno majhen evropski narod, smo znali v svoji miselnosti ohraniti čut za demokracijo in načelo oblasti, ki izhaja iz ljudstva, kot dediščino iz tistih let, ko smo kot svoboden narod sredi fevdalne Evrope svoje kneze izbirali svobodno.

Pod germanskim pritiskom smo sicer izgubili svobodo, vendar smo se ohranili pri življenju in se z lastnimi močmi dvignili na raven visoko kulturnega naroda.

Po stoletnem boju za ponovno pridobitev politične svobode smo se ob koncu prve svetovne vojne kot svoboden narod prostovoljno odločili, da se povežemo s Hrvati in Srbi v skupno državo, ki naj brani naše meje in naš rod pred močnejšimi sosedmi, kateri se nočejo sprijazniti s tem, da naj bi doba imperializma v Evropi dokončno minila.

Novo ustanovljena država se je po prvi vojni imenovala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, kar je že v imenu poudarilo samobitnost in enakopravnost narodov, ki so jo sestavljali. Toda država treh narodov je bila spremenjena v centralistično državo, preimenovana pozneje v Jugoslavijo, v kateri niso bili vsi narodi, med njimi slovenski, deležni takšne politične, kulturne in gospodarske svobode, kakor so pričakovali.

Zgodovinsko dejstvo pa je, da smo Slovenci v tej Jugoslaviji kljub težavam b'li deležni velikega napredka v svojem narodnem razvoju na vseh področjih javnega življenja.

Toda čim bolj se je poudarjal državni centralizem na škodo narodnih avtonomij, tem bolj je slabela skupnost narodov Jugoslavije in druga svetovna

vojna je pokazala, da je centralizem močno ranil korenine Jugoslavije, ki bi morale biti zasidrané le v svobodni volji narodov.

Po okupaciji Jugoslavije leta 1941 je bil med drugo svetovno vojno slovenski narod razdeljen med tri okupatorje: Nemce, Italijane in Madžare. Nemški nacisti in italijanski fašisti so ga obsodili na smrt.

Gorje je povečala neznatna komunistična partija Slovenije in Jugoslavije, ko je začela državljansko vojno pod okupacijo z namenom, da si nasilno prilasti oblast. To je bil namreč edini namen takoimenovanega „osvobodilnega boja“ komunistične partije.

V času revolucije je izvajala teror in fizično uničevala Slovence ter se posluževala tudi okupatorjev pri uničevanju demokratičnih in narodno zavednih Slovencev.

Dejstvo je tudi, da je komunistična partija še pred nemškim napadom na Jugoslavijo pozivala jugoslovanske vojake, naj odvržejo orožje in se ne borijo proti nacistični Nemčiji.

Slovenski narod pa se je takoj v začetku postavil na stran zahodnih demokracij, ker je pričakoval rešitev in svobodo samo od njih.

Trd je bil boj proti nacizmu, fašizmu in komunizmu in v desetisoče gredo slovenske žrtve v tej dobi.

Četudi se je druga svetovna vojna končala tako, kakor smo Slovenci želeli in pričakovali, to je s porazom nacistične Nemčije in fašistične Italije, nismo dosegli svojega cilja. Bili smo prevarani. Narodni odbor za Slovenijo se je potem, ko je proglasil Narodno državo Slovenijo v federativni demokratični Jugoslaviji, moral umakniti v emigracijo.

Jugoslovanska komunistična partija, ki je s pomočjo sovjetske vojske in proti volji narodov Jugoslavije prišla na oblast, ni izpolnila dogovorov in upoštevala smernic, po katerih bi morale biti izpeljane v Jugoslaviji svobodne volitve, marveč je svoje nasprotnike pomorila ali vrgla v ječe in koncentracijska taborišča.

Komunistični vodniki nove Jugoslavije, nastale po drugi svetovni vojni, so tako s svojim totalitarističnim ustrojem preprečili narodom dosego svobode. Sedaj to državo povezuje z nasiljem komunistična partija, namesto da bi jo družila volja svobodnih narodov. Jugoslavija je postala orodje komunistične partije, ki izvaja s svojim diktatorskim sistemom nasilje nad svobodo duha in je prav zato notranje šibka država. Ponavljajoče se napetosti zaradi teženj narodov po svobodi so povečale notranja nasprotstva in Jugoslavijo vsaka večja kriza lahko pripelje na rob propada.

Komunistična vlada Jugoslavije tudi ne nudi slovenskim manjšinam v Avstriji in Italiji nobene učinkovite opore v težkem boju za njihove narodne in človeške pravice.

Slovenci odločno branimo načelo, da ima slovenski narod prav tako kakor drugi narodi Jugoslavije pravico do lastne države, vendar odločno odklanjamo nasilno razbijanje Jugoslavije. Tako razbijanje bi povzročilo nepopravljivo škodo ne samo slovenskemu, ampak tudi drugim narodom Jugoslavije. Rešitev je le v vrnitvi k načelu suverenosti narodov, ki naj bodo v demokratičnih narodnih državah — katerih ena naj bo Slovenija — po načelu samoodločbe vključeni v svobodno povezavo.

Da bo slovenskemu narodu omogočeno živeti v svobodi, pozivamo vse Slovence, ki iskreno kakor mi želijo boljšo usodo našemu narodu in odklanjajo današnjo diktaturo v Jugoslaviji, naj nas pri našem delu podpirajo in z vsemi močmi sodelujejo.

Cilji naših prizadevanj so jasni:

1. Hočemo, da se uresničijo načela suverenosti tako, da bo imel slovenski narod in vsi narodi Jugoslavije, prosti komunistične in vsake diktature, neokrnjene vse pravice svobodnega odločanja o svoji usodi na političnem, go-

spodarskem in kulturnem področju. V primeru svobodne odločitve za vstop v skupnost narodnih držav, naj bi imela osrednja oblast le tiste dolžnosti in pravice, katere bi ji narodne države prostovoljno, pogodbeno odstopile. Taka skupnost južnoslovanskih narodnih držav bi bila sprejemljiva za vse narode v njej in bi bila močna sila za ohranitev miru na tem delu Evrope.

2. Opozarjamo na grozečo nevarnost, da bi Jugoslavija prišla pod sovjetsko oblast, kar poskušajo doseči posamezniki in skupine v Jugoslaviji in izven nje. Sovjetska oblast v Jugoslaviji ne bi bila usodna le za slovenski narod in za ostale narode v Jugoslaviji, ampak tudi nevarnost za svobodo in krščansko civilizacijo zahodnega sveta.

3. Če bi pa Slovencem in ostalim narodom Jugoslavije ne bilo omogočeno, da bi sami v svobodi odločali o svoji usodi in obstoju skupnosti ter bi kakršen koli zunanji poseg ali drugi dogodki, predvsem kot posledica diktature in centralizma, privedli do delitve Jugoslavije, bomo v tem usodnem trenutku Slovenci zastavili vse svoje sile, da sedanja *republika Slovenija postane mednarodno priznana samostojna demokratična država*. Ta naj razširi duhovne meje slovenstva tudi na vsa področja, ki so bila krivično in proti naši volji iztrgana iz matične skupnosti.

Zaradi svoje nezlomljive življenjske sile, visoke kulturne ravni in tisočletne zahodne krščanske civilizacije ima slovenski narod po naravnem in mednarodnem pravu pravico, da v *lastni državi* neovirano uživa sadove svojega dela za duhovni in gospodarski napredek v družbi svobodnih narodov in držav.

O božiču jubilejnega leta 1974

STARE MILOŠ

predsednik Narodnega odbora za Slovenijo,

načelnik Slovenske krščanske demokracije - Slovenske ljudske stranke SKD-SLS
Buenos Aires

Dr. LUDVIK PUŠ, tajnik NO
podpredsednik SKD-SLS
New York

MAUSER OTMAR,
član načelstva SKD-SLS
Toronto

Dr. URBANC PETER, tajnik NO
tajnik izvršnega odbora SDS
Toronto

MELAHER JOŽE,
glavni tajnik SKD-SLS
Cleveland

Inž. BEVC LADISLAV,
predsednik Slov. dem. stranke — SDS
Napa, California

MENART VLADIMIR,
član izvršnega odbora SDS
Sidney — Avstralija

Dr. BENEDIK VALENTIN,
Cleveland
član izvršnega odbora SDS

RIGLER RADIVOJ,
član izvršnega odbora SDS
Buenos Aires

Dr. DEBELJAK TINE,
član načelstva SKD-SLS
Buenos Aires

SEKOLEC FRANJO,
podpredsednik SKD-SLS
London

FAJDIGA PAVEL,
podpredsednik SKD-SLS
Buenos Aires

SMERSU RUDOLF,
član načelstva SKD-SLS
Buenos Aires

URANKAR FELIKS,

podpredsednik izvršnega odbora SDS
Buenos Aires

Gozd ovijalk

(Pet kratkih esejev)

Odšel si, ni te več med nami,
 a v mislih naših si še vedno živ:
 stojiš z odprtimi rokami,
 nas v srcu spremljaš, zvest in ljubezniv.

Spominu prof. Pavleta Verbica

GOZD OVIJALK

Prenovitelj sodobne fizike A. Einstein je napisal uvod v drobno knjižico svojega prijatelja Maxa Plancka, odkritelja kvantne teorije, ki v njej na preprost način obravnava razpotja, na katerih se je znašla moderna znanost. Einsteinove besede so same dovolj zgovorne: „Mnogi ljudje se posvečajo znanosti, vendar vsi ne delajo tega iz ljubezni do znanosti same. Od teh nekateri prihajajo v njen tempelj, ker se jim nudi možnost razvijati svoje osebne talente. Za to vrsto ljudi je znanost nekak šport, ki je vir zadoščenja in ugodja za tiste, ki ga goje, podobno kot opažamo pri atletih, kadar izvajajo svoje mišične napore. Potem pa so spet drugi, ki pridejo v tempelj in dajo na razpolago svoje možganske sposobnosti v upanju na dobro plačilo. Ti ljudje so znanstveniki samo zaradi slučajnih okolnosti, na katere so naleteli, ko so izbirali svoj poklic. Če bi bile okoliščine drugačne, bi bili lahko politiki ali pa odlični poslovni ljudje. Če bi angel Gospodov prišel z neba in bi izgnal iz templja znanosti vse tiste, ki spadajo v omenjeni dve kategoriji, se bojim, da bi se tempelj skoraj izpraznil. Ostali bi maloštevilni zvesti, nekateri iz prejšnjih časov, nekateri iz naših dni. Med temi bi bil prijatelj Planck. Vidite, zato je moje spoštovanje do njega tako veliko.

Popolnoma razumem, da bi taka odločitev udarila z izgonom nekatere same po sebi vredne ljudi, ki so zgradili velik, morda največji del templja znanosti. Vendar je treba priznati, da če bi ljudje, ki se posvečajo znanosti, pripadali samo tema dveh kategorijama, zgradba ne bi nikdar

dosegla veličastnih razmerij, ki jih kaže danes, ravno tako kot gozd ne bi mogel nikdar zrasti, če bi bil sestavljen iz samih ovijalk.

Pa pozabimo nanje. *Non ragionam di loro*. Poglejmo rajši tiste, ki so zaslužili angelovo priznanje. "Ti so podobni pesnikom in mislecem. Bežijo iz moreče vsakdanjosti in iščejo smisla stvarem, odkrivajo v njih skriti red in harmonijo: „Pri vsakem važnem koraku naprej, fizik opažuje, da osnovni zakoni postajajo vedno bolj preprosti, medtem ko napreduje eksperimentalna raziskava. Čudovito je videti, kako iz tega, kar se je zdelo kaos, vznikne nepopisano lep red. In tega ni pripisovati umskemu delu fizika, ampak značilnosti sveta, ki ga spoznavamo.“ V polemiki, ki sta jo imela Planck in empirokriticistični filozof Ernst Mach, ta ni niti od daleč uvidel, kakšno važno vlogo igra odkrivanja naravnih harmonij pri delu teoretičnega fizika Planckovega formata. Einstein zaključil svoj uvod takole: „Prav to iskanje (naravnih harmonij, naša pripomba) je bilo neizčrpen vir potrpežljivosti in vztrajnosti, ki jih je kazal Planck, ko se je potapljal v najbolj navadna vprašanja, ki jih zastavlja fizikalna znanost, ko bi mogel poizkusiti druga pota, ki bi ga pripeljala do bolj privlačnih rezultatov. Večkrat sem slišal, da imajo njegovi tovariši navado pripisovati to zadržanje njegovim izrednim osebnim darovom energije in discipline. Zdi se mi, da se motijo. Duševno stanje, ki v tem primeru daje zagon in silo, je podobno stanju molivca ali ljubimca. Dolgotrajen napor ni navdihnjen po kakem

načrtu ali zavestnem sklepu. Njegov navdih prihaja iz žejne duše.“ *

Med navedenimi Einsteinovimi besedami bi podčrtali predvsem eno misel: *gozd iz samih ovijalk ni mogoč*. In kdo so ovijalke? Tisti, ki se ne posvečajo znanosti zaradi znanosti same. Tisti, ki jim je znanost le relativno pomembna, ker daje ugled ali denar. Pa ta Einsteinova misel velja tudi za neznanstvena področja? Zdi se, da velja. Vsi tisti, ki se neki stvari posvečajo ne zaradi nje same, ampak zaradi nečesa drugega, so v bistvu ovijalke. Naslanjajo se na tiste, ki se stvari posvečajo zaradi nje same. Gozd ovijalk torej ni nikjer mogoč? Zdi se, da ni nikjer mogoč. Kaj pa se zgodi v neki družbi, kjer je popolnoma prevladalo relativistično in utilitaristično mišljenje? Kjer nobena stvar ne velja sama po sebi, po svojem smislu

in svoji vrednosti ali kot so rekli sholastiki „absolute“, ker velja samo „relative“, to se pravi, glede na nekaj drugega. Kjer je vsaka stvar le sredstvo. Sredstvo, za kaj? V tem je vprašanje vseh vprašanj. Morda le sredstvo za sredstvo in to spet za drugo sredstvo. Goli proces, ki ne pelje nikamor. Ali niso take družbe podobne gozdu ovijalk, ki ne more stati pokoncu? Ali niso nekak živeč absurd, kjer vsi silijo navzgor, pa ne morejo navzgor, ker se drug na drugega naslanjajo in nihče noče stati na svojih nogah, kar je nemogoče, če stvari ne veljajo same po sebi in se jim ljudje ne posvečajo kot takim? Če je to tako, so Einsteinove priložnostne besede veliko več kot priložnostne. Gozd ovijalk je nemogoč. Einstein je nevede vtaknil svoj kritični prst v eno največjih ran našega časa. Morda pa tudi vede.

TEHNIKA IN PRILAGODITEV.

„Tehnika je nasprotje prilagajanju človeka okolju, ker je prilagajanje okolja človeku“ (Ortega y Gasset). Tehnično mišljenje in čutenje je torej nasprotno adaptacijskemu mišljenju in čutenju. Kjer torej prevlada tehnika, tisti, ki izvajajo tehniko, adaptirajo, a se ne adaptirajo. Čisto tehnično mišljenje odreja človeka od adaptiranja. Tehnika, če bi bilo samo od nje odvisno, bi formirala človeka-gospodovavca, ki podreja, a se ne podredi. Če je to res, je tehnika, prepuščena sama sebi, nujno nasprotna vsakemu redu, ki ni njen red. Morda točneje rečeno: gleda na vse, kar ni njen red, kot če bi bil njenega reda potreben nered. S čisto tehničnega stališča je tako mišljenje popolnoma logično.

Po drugi strani pa tehnika, razvita v tehnokracijo, ne more živeti brez adaptacije človeka. Industrija tipificira blago, preko reklame tipificira okuse, potrebe, celo govorico in mišljenje. Pa tudi v proizvodnem postopku tipificira delo. Adaptira tehnike, delavce, uradnike. Če torej tehnika adaptira okoli človeku, so vsi tisti, ki so adaptirani, le del okolja, in zato niso, v tem zajemu, priznani kot ljudje, kot človeški subjekti. Proces tehnike krči človeško območje in širi območje okolja. Človeku adaptiranega okolja, a vendar okolja.

Uveljavljanje tehničnega mišljenja in čutenja disponira človeka proti adaptaciji. Istočasno pa to uveljavljanje v svojih sociološko-strukturnih oblikah industrijske družbe zahteva od istega človeka visoko mero adaptacije. Človek-gospodovavec je človek-gospodovanec. Ko gospoduje, ne upošteva tistega, nad čemer gospoduje, ko ga pa gospodujejo, čuti, da ga ne upoštevajo tisti, ki ga gospodujejo. Prvi nebratski, nasilni stik pa se ne izravna z drugim, ki je ravno tako nebratski in nasilen. Skoraj bi rekli, da se seštejeta v eno samo nebratsko in nasilno povezo.

Zgodi se tudi nekaj podobnega kot pri nekaterih „permisivnih“ oblikah množične komunikacije. Npr. pri splošno toleriranih pornografskih filmih. Čutno draženje pride pogosto do maksimuma. Družba to mirno dopušča. V „permisivnosti“ skrita represija poskrbi, da ne pride do posilstev, javnih spolnih zločinov ipd. Kolikor več je ekscitiranosti, toliko več je represije. Ali: kolikor bolj je trdna represija, toliko večja je lahko „permisivnost.“ Kajti že „permisivnost“ sama je neke vrste represija. Prvo besedo imajo že socialni mehanizmi. Da se vrnemo na tehniko: zahteva po adaptaciji okolja človeku je že zahteva po adaptaciji človeka okolju. Ko se izgubi bratski stik s stvarmi, ki nas obdajajo, kar so včasih imenovali „pietas erga res“, se ni lahko izogniti blodnemu kolobarju: obvladati-bititi obvladan.

* Max Planck, *¿Adónde va la ciencia?*, Losada, Buenos Aires, 1941.

Tehnika, izvedena do skrajnosti, je anti-natura. In ker je narava v bistvu stvarstvo, to se pravi, Stvarnikovo delo, je do skrajnosti izvedena tehnika proti-stvarstvo. Ali pa je taka do skrajnosti izvedena tehnika sploh mogoča? Kot poskus, kot mentaliteta, kot postavljen in zaželen cilj, je gotovo mogoča. In to je za naše razmišljanje dovolj. Kadar si človek postavi cilj, preustvariti ves svet, zgraditi popolnoma nov svet, teži v anti-naturo. Če pa ne teži v anti-naturo, vsaj v neki meri spoštuje in sprejme naravni red in se mu skuša prilagoditi. Njegova tehnika ni izvedena do skrajnosti. Vsaj v neki meri se podreja naravnemu redu.

V perspektivi skrajno izvedene tehnike naravnega reda sploh ni. Govoriti o naravi je absurdno. Vse je le poljubno spremenljiva materija, kateri je mogoče vtisniti katero koli obliko ali strukturo. Torej tudi ni mogoče govoriti o človekovi naravi. Popolna adaptacija okolja človeku, ki bi iz okolja odstranila ves naravni red, bi na koncu koncev tudi odstranila ves naravni red iz človeka samega, to je, vso njegovo naravo in naredila iz njega nekaj poljubno spremenljivega in mu s tem vzela vsako bitno trdnost. Komu naj bi se prilagojevalo potem okolje? Naloga tehnike bi postala ali pretežka in neizvedljiva, ali nepotrebna, ali pa absolutno samovoljna.

Prvi primer: če bi se vse okolje poljubno spreminjalo in se tako prilagojevalo

poljubno spreminjajočim se zahtevam človeka, bi tehnika postala absurdno opravilo zaradi opravila, postala bi pretežka in neizvedljiva.

Drugi primer: kar nima bitne strukture, ker nima narave, nima trdnih, stalnih zahtev, prav za prav ni subjekt in ker ne more imeti pravih zahtev, ne more pričakovati, da se mu kar koli prilagodi. Tehnika bi v tem postala nepotrebna.

Tretji primer: ker ne bi bilo nikakih naravnih meja niti s strani subjekta, niti s strani materije, edina logična kreacija bi morala biti absolutno samovoljna. Samovoljna glede okolja, ki je brez narave, in zato brez strukture. Samovoljna glede ustvarjajočega subjekta, ki je tudi brez narave in zato ustvarja po čisti samovolji, ki ne prenese drugega niti drugačnega. Po čisti samovolji le enega subjekta, ker je vsaka družba, vsaka resnična solidarnost subjektov v takem zajemu nemogoča.

Edini izhod iz te zamotane štrene je naravni red. Tehnika je sredstvo človeškega soustvarjanja. Vsako soustvarjanje je že sodelovanje in vsako sodelovanje je podreditev. Podreditev naravnemu redu, ki je skupna podlaga za delo. Podreditev dogovorom med ljudmi. Podreditev svojim lastnim zamislim, ki jih ni mogoče brez prestanka zanikati in nadomeščati. Toda o stalnosti človeških stvaritev ima smisel govoriti le, če priznamo osnovno stalnost naravnega reda, na katerem vse sloni.

ABSTRAHERE EST MENTIRI.

Nietzsche pravi: „Najslabši bravci so tisti, ki se obnašajo kot vojaštvo, ki pleni: pograbi tujak in tam, vsakega malo, kar se jim zdi koristno, pomažejo in razmečejo ostalo in vse onečastijo s svojo nespoštljivostjo“ (Werke, III, 75).

Ravno tako bi lahko rekli: najslabši poslušavci so tisti, ki poslušajo, kot da bi čakali na plen, ki planejo na zanimivo anekdoto, na slikovito primero, drugače pa dremljejo; ki slišijo, kar slišati hočejo in preslišijo, kar jim ne vsili pozornosti; ki sestavijo v nemaren šop besede, izraze, podatke, ki so imeli svoj pravi smisel le v zasnovi celotnega govora, pa so prepričani, da so vse razumeli, da so dojeli vse bistveno in, kar jim je ušlo, pač ni bilo važno.

Ravno tako bi lahko rekli: najslabši

opazovavci so tisti, ki vidijo, kar hočejo videti in ostalega ne vidijo; ki njihovo motrenje ni podoba stvari takih, kot so v resnici, ampak nelep mozaik iztrganih koščkov, ki ga je sestavil oskosrčni interes samozadostnega in umsko lenega opazovavca.

Ravno tako bi lahko rekli: najslabši spomini so tisti, ki se spominjajo samo, kar se jim ljubi spomniti in kazijo resnično sliko preteklosti s popravki, izrezki, prilepki in samovoljnim preurejanjem. Hočejo biti suvereni celo nad preteklostjo, nad katero nima nihče oblasti. Kar se je nekoč zgodilo, se je zgodilo in tega dejstva ne more nihče spreminjati. Oni pa kljub temu premetavajo in premešavajo dogodke. Oblikujejo spominski material brez vsakega spoštovanja resnice.

Čim hoče človek biti suveren nad danim dejanstvom, začne pleniti in pustošiti resnico, in čeprav dejstva, ki jih navaja, niso sama po sebi zlagana, so vendar zlagana, ker, izločena iz svojega reda, izgube pravi smisel in niso več to, kar so v resnici bila. Gola dejstva ne pomenijo nič zunaj svojega reda, zunaj vzdušja, ki jih obdaja. Zato tisti, ki jih izloča in odmišlja iz konteksta ter jih družijo v samovoljne sinteze, v bistvu laže. Posluževajoč se resnice, laže. To je smisel reka „abstrahere est mentiri — kdor odmišlja, laže.“ Tudi če gre za abstrakcijo v strogem pomenu besede: za odmišljanje splošnega bistva iz posamičnega, po čutih zaznanega bitja. Sholastiki so učili, da taka abstraktna ideja predstavlja zelo nepopolno spoznanje. Popolno, resnično spoznanje dosežemo šele, ko se iz abstraktne splošne ideje in z njeno lučjo povrnemo na konkretno predstavo posamičnega bitja, ko se uresniči to, kar so imenovali „*conversio ad phanasmata* — povratek na čutne predstave“. Kdor bi se zadovoljil zgolj z abstraktnim mišljenjem in bi ga jemal kot nadomestilo za popolno realno mišljenje, bi živel le delno v resnici, ker bi delno bival v neresnici, to se pravi, v laži.

Še bolj je pa to vidno pri tako imenovani čutni in čustveni abstrakciji, ko izločujemo iz dane stvarnosti, kar ustreza čutnim potrebam in čustvenim interesom, drugega pa ne vidimo. To je zgovorno ilustriral Hegel z zgledi iz dobe po Napoleonovih vojskah: „Kdo misli abstraktno? Neizobražen človek, ne pa izobražen... za to mojo trditev je dovolj navesti nekaj primerov in vsi bodo priznali, da jo potrjujejo. Morivca peljejo na vešala. Za ljudstvo je on samó morivec. Gospé bodo morda opazile, da je močan fant, čeden in zanimiva pojava. Ljudstvu se bodo zdele take opazke zgražanja vredne. Kako? Morivec naj bo čeden? Kak psiholog bi raziskoval, kako je potekala mladost tega zločinca in bi v njegovi osebni zgodovini, v vzgoji, ki jo je bil deležen, utegnil najti neprimerne družinske razmere: s strani očeta in matere je vladala, morda zaradi njihove nedoraslosti, neka pretirana trdota, ki mu je zagrenila odnošaje do družbenega reda; prišlo je do neke prve reakcije, ki ga je odtujila skupnosti in končno omogočila, da je ostal sam s svojim zločinskim razpoloženjem. To se pravi misliti abstraktno, ne videti v zločincu nič drugega kot ta abstraktni pojem, da je zločinec in s to

edino potezo njegove osebnosti prekrito v njem vse njegovo človeško bistvo.

„Ženska, vaša jajca so gnila“, pravi kuharica trgovčevi ženi. „Kaj, moja jajca so gnila? Vpričo mojih jajc samih si upate to ziniti? Ali ni bil vaš oče ušiv potepuh? In vaša mati ni potegnila s Francozi in stara mati ni umrla v ubožnici? Kar naredite si iz svilenega šala bluzo, vsi vemo, od kod prihaja vaš šal in zavijačka! Če ne bi bilo oficirjev, marsikatera ne bi bila tako lepo oblečena. Potem pa, zašijte si vendar luknje na nogavicah!“ Na kratko povedano, ne prizna ji ničesar dobrega: misli abstraktno in klasificira kupovalko po čevljih, zavijački, bluzi, prstih in drugih delih telesa, tudi po očetu in vsej žlahti. Samo zato, ker se je pregrešila nad njenimi jajci, ko je trdila, da so gnila. Vse na njej je dobilo barvo teh gnilih jajc, medtem ko bi nasprotno tisti oficirji, o katerih je govorila trgovka, — če imajo sploh kaj opraviti s kuharico, — čemer zelo dvomimo — verjetno na njej videli čisto druge stvari.

In da preidemo od kuharice k služabniku, noben sluga ni večji revež kot tisti, ki služi ozkournemu in oskosrčnemu gospodarju, ki tudi ni preveč bogat. Vulgaren človek misli vedno abstraktno, se dela važnega pred svojim slugom in ravna z njim, imajoč pred očmi zgolj dejstvo, da je ta človek sluga in nič več.“ (Werke, XVII, p. 400).

Zato je potrebno pri spoznanju pozabiti na lastno uveljavljanje in se predati stvari in njenim notranjim razlogom, njenemu redu in duhu, pustiti, da stvarnost sama govori in nam razodene svoj smisel in svoje vrednote. Prevladujoče čutno razpoloženje ne vodi v nered zato, ker je čutno, ampak ker v svojem enostranskem zagonu pušča ob strani resnično, kompletno stvarnost in izločuje samo tisto, kar njemu ustreza.

Ker smo že navajali Hegla, prepíšimo v tej zvezi še njegov nasvet: „Pozornost zahteva predvsem napora, kajti človek, kadar hoče razumeti neko stvar, mora pozabiti na vse tiste zadeve, ki na tisoče migotajo v njegovi glavi, na svoje običajne interese, celo na svojo lastno osebo in pustiti, da v njem gospoduje le stvar sama. Pozornost vsebuje zanikanje lastnega uveljavljanja in izključno predanost stvari: dva momenta, ki sta nujno potrebna, da dosežemo popolno učinkovitost duha.“ (En-

zyklopaedie, 448. Zusatz). Ta nasvet v okviru Heglove idealistične filozofije ne pride do polnega izraza, ker za idealiste kot take podreditev realnosti nima smisla. Zanje duh veje, koder hoče. Vendar ima Hegel kot človek, ne kot filozof, neko nedvomno realistično teoretično težnjo, ki je ni mogoče točno opredeliti in ki bi pri

do konca dosledni izvedbi njegove lastne filozofije morala izpasti; zato je Ernst Bloch, heglovec in novo-marksist, označil to Heglovo težnjo kot „katoliško-objektivistično“ in jo primerjal s smerjo francoskega krščanskega platonika 17. stoletja N. Malebrancha. (Subjekt-Objekt, Suhrkamp, Frankfurt 1962, str. 41).

STRMO DOBRO.

Govorimo o vzgoji. Izkušen pedagog ugotavlja: „Čudno, kako starši slabo poznajo svoje otroke! Skoraj bi rekel, da nihče ne pozna tako slabo otrok kot njihovi lastni starši.“ In zakaj? Nietzsche je na to vprašanje takole odgovoril: „Morda imajo starši preobširno skušnjo s svojimi otroki in je ne znajo zaokrožiti v enoto. Znano je, da potniki samo v prvih dneh svojega stika s tujo deželo dobro vidijo značilne poteze ljudstva; čim pa bolj spoznajo isti narod, zadenejo manj točno poteze, ki so res tipične in neponovljive. Odkar njihove oči gledajo od blizu, ne znajo več gledati od daleč. Morda bi morali reči, da starši zato nepravilno sodijo svoje otroke, ker jih niso nikdar videli od daleč. Druga razlaga bi pa bila sledeča: ljudje nimajo navade premišljevat o tem, kar jih obdaja; zadovoljijo se s tem, kar pač imajo. Sprejmejo dano dejstvo. Morda je ta nepremišljenost, sad navade, vzrok, da starši otroka, kadar ga morajo soditi, sodijo napačno“ Menschliches, Allzumenschliches, n° 423). Dodali bi še dve razlagi. Otroci so za starše skoraj del njihove osebnosti. Vsi tisti odpori, ki jih ima človek pred spoznavanjem samega sebe, se razširijo, vsaj delno, na spoznavanje otrok. Zadaj za temi odpori pa se skrivajo moralna vprašanja: sprejetje samega sebe, sprejetje lastnih resničnih možnosti, omejitev, napak, grehov, iz tega sprejetja jasno izvirajoča dolžnost rektifikacije. Prav za prav neprestane rektifikacije, uravnavanja v pravo smer, bolj kot enkratnega spreobrnjenja, nenehnega spreobračanja srca. Gre za realistično soočanje s samim seboj, ki ne trpi tega, kar so Grki imenovali „hybris“ (napihnenost ali napuh in zato nepristnost) in „pleonexia“ (hoteti več in več). Vse to ni prijetno, ni lahko. To ima težo napora in težo drame. Vsaka vzgoja ima veliko tega moralnega ozadja, nikdar ni samo tehnika ali metoda. Metoda je na neki način vsem dostopna. Spomnimo se,

kako je učil Francis Bacon: „Naša raziskovalna metoda je taka, da ne pušča skoraj nobenega mesta ostrini in moči uma, ampak postavlja glave in talente vse na isto raven. Kot je n. pr. potrebna za prosto risanje premice ali pravilnega kroga spetna in izučena roka in to ni potrebno, če se poslužujemo ravnila in šestila, tako je tudi z našo metodo.“ (Novum organum I, 61). Descartes, ki v glavnem soglaša z Baconom, (prim. začetek 1. poglavja „Discours de la méthode“), se zdi, da moralno krepost samo izenači s pravilno metodo. Ta splošna dostopnost, ali če tako rečemo, splošna cenenost vzame vzgojnemu opraviilu njeno notranjo dramatičnost in neizogibno napornost. In ker je tako pojmovana vzgoja gola tehnika in je tehnika vedno človeku nekaj zunanjega (Grki so ločili med „práttein“ in „poiein“, Latinci pa med „agere“ in „facere“, med notranjim in zunanjim oblikovanjem in delom. Morala je vedno notranja, „téhne“ pa vedno zunanja.), se je vzgojno delo s tem skoraj popolnoma pozunanjilo in izgubilo svoj notranji značaj.

S tem pa pridemo do starega, danes skoro popolnoma pozabljenega pojma „bonum arduum“. To je naša druga razlaga. „Bonum arduum“ ne pomeni samo „težko dobro, nelahko dobro“ ali kaj podobnega. Beseda „arduus“ v latinščini ne pomeni samo tisto, kar v italijanščini ali španščini „arduo“, ampak še nekaj drugega, kar je za naše razmišljanje odločilno važno. Pomeni namreč „strm“. „Bonum arduum“ je torej „strmo dobro“, ki nas sili plezati, poganjati se navzgor, rasti. In ravno to je potrebno pri vzgoji: rasti, neprestano rasti, zoreti. Vzgojenost, doraslost, zrelost so „bonum arduum“. Splošna dostopnost jih izvotli in na njihovo mesto postavi nadomestke in ponarejenosti. A človek medtem ne raste.

Duh splošne dostopnosti vzame najprej odraslim smisel za notranjo rast in, preko

odraslih, ga uduši pri otrocih in mladini. Če pa ni smisla za notranjo rast, kako se bo ohranil smisel za spoznavanje notranje rasti? Kdo bo skrbel za ostrino in točnost pogleda, če je stvar sama postala nepomembna. Poznanje otrok je predvsem moralno spoznanje: čut za zametke kreposti in napak, čut za pravo smer, budna nestrpnost do vsega, kar se od te smeri oddaljuje. To pa kot smo že rekli, ne gre brez dramatičnosti, ker gre za usodo dragih bitij, spričo katerih ne moremo biti hladni in brezbrizni. To tudi ne gre brez napora. Vse, kar je vredno, nekaj stane. In kar je veliko vredno, veliko stane.

Še dve pripombi k Nietzschejevi razla-

NIETZSCHE V NAS SAMIH

Spomini Hitlerjevega oboroževalnega ministra, arh. Alberta Speera gotovo niso filozofska knjiga.* Vendar je malo nefilozofskih knjig zadnjih let, ki bi tako klicale po filozofskem komentarju. Ali, da se bolj določeno izrazimo, po filozofski eksplicitaciji, po jasnem razvitju tez in dejstev, ki nerazvita tiče vzdolž vsega pripovedovanja. Naj navedemo le nekatere: Hitlerjev radikalni pragmatizem; iz tega osnovnega zajema izvirajoče ravno tako radikalno nezanimanje za dejansko stvarnost; tesno sorodstvo med nasiljem in frivolnostjo, kakor tudi med vitalizmom in manierizmom, o čemer je zapisal tehtne ugotovitve že Marcel Proust; politika kot ustvarjajoča umetnost, kjer „*bonum commune*“ ne igra nobene vloge; enačenje politike, umetnosti in revolucije, kot ustvarjanja novega sveta, kot pri Nietzscheju; dolčas, ki je le drug obraz aktivizma: Hitler je zabijal čas s šoferji, tajnicami, adjutanti v praznih razgovorih ipd.; tehnika in tehnokracija: Hitlerjev Reich je bila prva docela organizirana tehnokracija; izkoreninjenost in učinkarstvo; manipulacija čustev in strasti; racionalizem in iracionalizem kot dve lici iste medalje; kult mladinstva kot takega. Končajmo, naštevaje bi bilo predolgo! Pa še nekaj: človek, ki je poznal Srednjo Evropo pred zadnjo vojno, bo videl v Hitlerju, kot ga opisuje Speer, tipično srednjeevropsko pojavo, zelo podobno po mentali-

gi. Gledati iz razdalje je prisposodba. Lažno neposrednost, v kateri se zelo pogosto znajdejo starši, je pripisovati pomanjkanju duha. Neposrednost ni lažna, ker so lažni podatki, na katere neposredno trčimo, ampak je lažna, ker zaradi te neposrednosti ne vidimo bistvenega, ne vidimo jedra. Gledati iz razdalje pomeni ne zaprestiti se v neposredne podrobnosti. V te podrobnosti pa se zapredemo, ko ni dovolj prodorne pozornosti, to se pravi, dovolj duha. Kjer pa ni duha, tudi ni refleksivnosti, premišljenosti. S tem se dotačnemo druge Nietzschejeve razlage. Duh pa pogosto potrebuje sile in napora, da ga čutne podrobnosti ne prerastejo in zadušijo. Na koncu pride mo vedno na „*bonum arduum*“.

teti, po sposobnostih in po napakah mnogim osebnostim iz tistih krajev in časov, ki teh svojih lastnosti niso prignale do konca. Tako, da bi lahko rekli, da gre med njimi in Hitlerjem bolj za razliko v stopnji kot v snovi. Tako, da bi lahko rekli, da je Hitler eden izmed mnogih, morda eden izmed nas, ki je določenim skušnjavam popolnoma podlegel in ni ostal na pol pota. S svojim delom in svojim koncem je pokazal, kam vodijo določene smeri, ki jih drugi lagodno zapustijo, ker se pač ne spoprimejo s težavami, v srcu pa teh smeri ne zavržejo. Morda nam to utegne razložiti, zakaj je Hitlerjev pojav ostal brez prave filozofske razčlenbe in razlage, potisnjen, kot tipična anomalija, v stran, med stvari, o katerih se ne govori. Jaspers je bil preveč kantovec, preveč fenomenolog v slabem pomenu besede, nič realista, da bi mogel res prikazati krivdo nemške kulture, ki je spočela Hitlerja. To dokazuje njegovo obširno, a skrajno blede delo o Nietzscheju. Lukács je neprepričljiv. Osrednje, najvažnejše poglavje njegove znane knjige o nemškem iracionalizmu, ki je posvečeno Nietzscheju, je votlo, skoraj nevredno avtorja in njegovih drugih del.** Če je Hitler izvrševavec Nietzschejeve oporoke, kot trdi novomarksist Lukács, če avtor ni razumel Nietzscheja, ni mogel razumeti

** Karl Jaspers, Nietzsche, traducción española, Sudamericana, Bs. Aires, 1963.

Georg Lukács, Die Zerstörung der Vernunft, Aufbau-Verlag, Berlín, 1953. Španski prevod: El asalto a la razón, Grijalbo, Barcelona, 1967.

* Albert Speer, Erinnerungen, Ullstein, Frankfurt, 1968. Španski prevod: Memorias, Plaza y Janés, Barcelona, 1974.

Hitlerja. Pa ga res ni razumel? Ali ga ni mogel ali ni hotel razumeti? Hitler je ogledalo, neprijetno ogledalo, v katerem bo marsikdo videl svoje hudiče. Ne tuje, svoje! Zato je boljše razbiti tako ogledalo. To tudi razloži, zakaj knjiga Maxa Picarda „Hitler im uns“, ni bila prevedena v noben tuj jezik in je nihče ni širil ter je ostala široki publikii popolnoma neznan. Pričevanje globoko vernega Juda, Maxa Picarda marsikomu ni šlo v račune. Če je Hitler v nas samih, če raste iz korenin, ki jih mirno gojimo v nas samih, nas njegova pojava ne boli samo, ker je sama po sebi slaba, ampak tudi, ker nam budi vest.

Evangeljska prilika o farizeju in cestničarju nas uči, da se moramo vedno čutiti cestničarje, to se pravi grešnike. Da farizejstvo obstoji v lažni zavesti, da se nas zlo ni dotaknilo, da živimo v neokuženi coni. Trdno sodimo tujo bedo, ker se imamo za nebedne. Nasprotno pa zavest lastne bede, kot je učil sv. Bernard, usposablja človeka, da prenese z večjim razumevanjem in brez farizejskega ogorčenja tujo bedo. To se ne pravi, da paktira s tujim neredom, da ga opravičuje ali se ga celo udeležuje. Proti zlu se je treba boriti, toda brez farizejstva. Potem bi bilo dobro vprašati se, če se je sploh možno resnično boriti, kadar nam farizejstvo kali pogled. Ko morda niti ne vemo ali nočemo vedeti, kakšen je resnični konflikt, kakšni so nje-

govi eksaktni termini, kaj nas res boli.

Naslov Picardove knjige nas spominja na naslov dela, ki ga je že pred leti napisal Pierre Klosowski „Sade, mon prochain — Sade, moj bližnji.“ Nismo čitali tega dela, a ideja, ki se razbere iz naslova, je jasna: markiz de Sade, ki je s svojimi izprevrženostmi dal ime sadizmu, je naš bližnji, kajti v vseh nas je vsaj nekaj sadizma, morda celo veliko. Nima smisla zgražati se nad tujim sadizmom in ne videti svojega. Kajti pred Bogom, ki vse vidi, ni opravičen noben živ človek, kot pravi psalm.

Ruski filozof Lev Šestov takole označi Nietzschejev upor proti Bogu: „Vse vesoljstvo je stopilo v konflikt z enim samim človekom in znašlo se je pred enako silo. Še več: vsa izročila preteklosti, človeška modrost, moralna zavest Nietzscheja samega in končno razvidnost sama so bile na strani vesolja. In na Nietzschejevi strani, kaj je še stalo poleg njegovega lastnega obupa?“ (La Philosophie de la Tragédie, Schiffrin, Paris, 1926, str. 174.) Ali ni to, kar juristi imenujejo „Tatbestand“, dejanski stan vsakega greha? Na eni strani ves božji in naravni red, na drugi pa človek, mali „absolutum“, ki hoče biti kakor bog. Samo, da vsak grešnik nima genialnih izraznih zmožnosti, kot jih je imel Nietzsche. Pa tudi ne njegove jasnovidnosti. S tem pa še ni rečeno, da tega ne doživlja.

Dr. Bogdan C. Novak, ZDA: Slovenska manjšina v Italiji — drugi del —
nadaljevanje razprave iz Zbornika 1971-72

Anton Kacin, Trst: O beneških Slovencih

PRIMORSKI SLOVENC V BOJU ZA SVOJE PRAVICE

Slovenska manjšina v Italiji

UVOD K DRUGEMU DELU

Drugi del razprave sloni v glavnem na istih virih, uporablja isto metodo in sledi istemu načrtu kot prvi del. Glavni viri so torej še vedno intervjuvi, ki sem jih imel v Trstu leta 1968 s slovenskimi in italijanskimi predstavniki političnega, kulturnega in gospodarskega življenja in ki jih je omogočila *American Philosophical Society, Philadelphia, U. S. A.* (Ameriška filozofska družba v Philadelphiji v ZDA). Temu sem dodal podatke, ki sem jih dobil od svojih prijateljev in znancev, ko sem obiskal Trst v poletjih 1970, 1972 in 1974. Drugo skupino pa predstavljajo pisani viri. Sem spadajo razprave in članki, ki so bili objavljeni v tržaških revijah, v *Mostu, Zalivu* in *Mladiki*, kakor tudi v tržaških časopisih, posebno v *Gospodarstvu*. Upošteval sem tudi druge razprave in članke, ki so bili objavljeni ali v Trstu in Gorici ali pa drugod, kolikor so mi bili dostopni. Dragocene podatke sem dobil poleti 1974, ko sem se udeležil Mednarodne konference o manjšinah v Trstu, za katero sem tudi pripravil referat, ki mi ga pa, radi kočljive mednarodne situacije, ni bilo dovoljeno prebrati!* Re-

ferate, ki sem jih dobil na konferenci od drugih udeležencev, sem uporabil, kolikor so se tikali te razprave in so navedeni v opombah.

Peto in šesto poglavje sta bili napisani že leta 1972 in nova snov jima je bila dodana, če je to bilo mogoče. Sedmo poglavje pa je novo. Peto poglavje obravnava tiste manjšinske pravice, ki so našteje v Posebnem statutu londonskega *Memoranduma o sporazumu* iz leta 1954, in ki jih italijanske oblasti še niso izvedle, ali pa so jih izvedle deloma. Sem spadajo javne podpore slovenskim organizacijam, proporcionalna udeležba Slovencev v javnih službah in uporaba slovenskega jezika v uradih in krajevni toponomastiki. Šesto poglavje razpravlja o dveh najbolj perečih vprašanjih, o asimilaciji in o razlaščenju slovenske zemlje. S tem pa je tesno povezano tudi uradno in neuradno zadržanje Slovenije in Jugoslavije do slovenske manjšine v Italiji. Sedmo poglavje pa govori o zahtevah slovenske manjšine in o korakih, ki so jih napravili predstavniki manjšine, da se te zahteve uresničijo.

Septembra 1975

V. S ČIM SLOVENSKA MANJŠINA NIZADOVOLJNA

Doslej smo videli, da so Slovenci v Italiji lahko ponosni na svoje šole, tisk in radijsko postajo, na kulturno-prosvetne organizacije ter domove, in na politične stranke. Slovenci imajo tudi svoje gospodarske ustanove in služba božja se vrši

v slovenskem jeziku. Vse to velja predvsem za Tržaško, nekoliko manj za Goriško, zelo malo, ali skoraj nič pa za Slovence v videmski pokrajini. Zato lahko rečemo, da v tem pogledu italijanske oblasti izvršujejo, kar je predvideval Posebni statut,

* Referat „*The Legal Status of the Former Zones A and B of the Free Territory of Trieste — An American View*“ (Pravni položaj bivših con A in B Svobodnega tržaškega ozemlja — Ameriško stališče) je bil predhodno predložen tajništvu konference. Ko sem pa prišel v Trst, me je poklical k sebi dr. Michele Zanetti, predsednik konference in obenem predsednik tržaške province, in mi povedal, da ne more sprejeti mojega referata, ker obravnava vprašanje suverenosti nad ozemljem bivšega STOja; konferenca pa se hoče izogniti vsaki možnosti, da bi se ponovno razplamtel italijansko-jugoslovanski spor, ki se je začel spomladi istega leta prav zaradi vprašanja, kdo ima suverenost nad bivšo cono B. Referat je objavil v slovenskem prevodu Zaliv, št. 48-49, december 1974, str. 161—80.

ki sta ga Italija in Jugoslavija podpisali v Londonu leta 1954. Tega pa ne moremo trditi o finančni pomoči iz javnih fondov, niti ne o proporcionalni udeležbi Slovencev v javni upravi. Še veliko slabše je bilo z uporabo slovenskega jezika. Dvojezičnosti nekatere javne oblasti sploh ne priznavajo. Čeprav je Posebni statut garantiral tudi te pravice slovenski manjšini na Tržaškem, jih ta ne uživa niti tukaj, še manj pa seveda drugje. Oglejmo si ta vprašanja nekoliko podrobneje.

1. Javne podpore

Kar se tiče javnih podpor, so se anketiranci leta 1968 strinjali, da je bil položaj približno sledeč:

Kot vsi ostali državljani so uživali tudi Slovenci podpore socialnega značaja. Sem spada socialno zavarovanje, bolniška pomoč ter starostna in invalidska pokojnina. Položaj pa se spremeni, ko pridemo do javnih podpor za kulturno-prosvetno delovanje. Slovenci so prejeli tudi to podporo, vendar ne v istem sorazmerju kot Italijani. Dr. Drago Štoka je rekel v svojem govoru v deželni svet 22. decembra 1968, da je pregledoval razdelitev več milijonov lir, ki so bili namenjeni leta 1967 kot deželna podpora socialnim, kulturnim in športnim organizacijam, in je ugotovil, da so različne slovenske organizacije prejele iz tega fonda manj kot en odstotek, čeprav predstavljajo Slovenci deset odstotkov prebivalcev dežele.¹

Z izjemo kmetov, slovenske gospodarske organizacije niso prejemale nikakršne direktne finančne podpore, niti podpore v obliki davčnih olajšav, čeprav naj bi imeli iste pravice kot vsi drugi italijanski državljani. Podporo pa so prejeli kmetje, in ker Slovenci predstavljajo večino kmečkega stanu na Tržaškem so bili deležni iz tega vira pomoči vseh vrst. Poleg tega so prejemale tudi slovenske socialne ustanove (sirotišča, dijaški domovi) denarno pomoč, in to od dežele in občine, vendar to ni bila redna podpora in deležni so je bili bolj poredko.

Po 1968. letu so se podpore slovenskim dobrodelnim, kulturnim in športnim organizacijam povečale. Tako tudi Stalno slovensko gledališče v Trstu prejema zadnja leta večjo podporo od občine, pokrajine in dežele. Tudi država prispeva nekaj. Vendar redna državna podpora, za katero se Stalno

Slovensko gledališče bori, odvisi od legalnega priznanja rimske vlade. To vprašanje pa še vedni ni rešeno, kot je razvidno iz *Gospodarstva* z dne 13. junija 1975, ki proroča, da Stalno slovensko gledališče v Trstu tudi v sezoni 1975-76 ni vključeno v seznam stalnih italijanskih gledališč.²

2. Proporcionalna udeležba v uradih

Bolj žalostno je s sorazmerno udeležbo Slovencev v državnih, deželnih, pokrajinskih in občinskih uradih. Seveda se niso v tem pogledu strinjali anketirani Italijani s Slovenci. Sergio Coloni, tržaški pokrajinski tajnik italijanske krščanske demokracije (DC), navaja leta 1968, da imajo Slovenci na Tržaškem svoje izvoljene predstavnike tako v deželni svet (2 od 61), v pokrajinski svet (4 od 24), v občinski svet tržaške občine (8 od 60), kakor tudi v drugih občinah pokrajine: v Milju (1 od 30), v Nabrežini (9 od 20), v Dolini (17 od 20), v Zgoniku (14 od 15), in na Repentabru vseh 15. Nato omeni, da je „zadostno število Slovencev tudi v javnih uradih“ in pristavi, da se za ta mesta lahko poteguje vsak Slovenec, ker so zanje razpisani javni natečaji, ti pa so pristopni vsakemu italijanskemu državljanu.³

Slovenci pa pravijo, da je res, da so zastopani na mestih, ki so si jih pridobili z volitvami. Takoj pa pristavijo, da bi moralo biti slovenski manjšini zajamčeno vsaj eno, če ne dve mesti v rimskem parlamentu. Toliko o izvoljenih mestih. Kar se pa tiče nastavljenih uradnikov v javnih uradih, tam pa Slovenci niso zastopani proporcionalno, temveč je očitno, da so diskriminirani. Pri tem pa pridemo do vprašanja, kaj je pravičen in pravičen proporc. Slovenci, ki cenijo, da jih je nad 120.000 v deželi Furlanija-Juljska krajina, kar bi bilo deset procentov vsega prebivalstva (1.204.000), menijo, da bi bil pravičen proporc vsaj deset procentov vseh nastavljenec. Seveda Slovenci v javnih uradih ne dosežejo tega odstotka. Pa četudi vzamemo za osnovo italijansko cennitev, bomo videli, da so Slovenci nezadostno zastopani. Italijani priznavajo, da živi v deželi okoli 60.000 Slovencev, kar znaša pet odstotkov vseh prebivalcev. Torej bi tudi po italijanski cennitvi moralo biti vsaj pet odstotkov Slovencev v deželnih službah. Za tržaško pokrajino pa imamo na razpolago italijansko štetje iz leta

1961, ki pokaže, da je od 298.645 prebivalcev 25.582 Slovencev, ali v odstotkih 8,6. Torej, če že ne 10%, potem vsaj 5% Slovencev bi maralo biti v deželnih in 8,6% v tržaških provincialnih uradih.⁴

Poglejmo sedaj kakšen je bil v resnici dejanski stan na Tržaškem leta 1968. Prvič moramo podčrtati, da Slovenci niso bili na vodilnih mestih niti v tržaških javnih uradih, kjer bi imeli največ pravic za to. Edina izjema je bilo slovensko šolstvo, pa še tu so bili podrejeni italijanskemu nadzorniku. Po mnogih uradih, kjer so Slovenci bili nastavljeni kot uslužbenci, so bili izpostavljeni raznim šikanam in so težko napredovali. Seveda je to bilo različno od oddelka do oddelka in odvisno od italijanskih načelnikov. V deželni upravi je bilo zaposlenih vsega kakih 1400 uradnikov, od teh je bilo šest Slovencev. V to število sta vključeni tudi dve tipkarici, pravilno torej štirje uradniki in dve tipkarici. Če bi se upoštevalo proporcionalno načelo, bi v deželni upravi moralo biti vsaj sedemdeset (5%) slovenskih uradnikov, če že ne stoštirideset (10%), nikakor pa ne šest.

Kar se pa tiče natčrjav, so slovenski anketiranci povedali, da je bil leta 1968 razpisan nov konkurz za 200 uradnikov. Tisti, ki je znal slovensko, je dobil avtomatično tri točke več. Vendar tudi ta velikodušnost ni zalegla mnogo, ker se politične stranke dogovore o ključu, koliko novih uradnikov bo odpadlo na vsako stranko. Pri tem pa je slovenska manjšina vedno prikrajšana. Dostikrat Slovenci niso sprejeti v službe, ker jih smatrajo za iredentiste in torej nezanesljive. Nek intervjuvanec je posebno podčrtal sledeče: „V nobenem uradu ni nikogar, ki bi bil sprejet vanj zato, ker je Slovenec, temveč je prišel vanj, ker je pokazal večjo sposobnost... Težko je tudi priti do služb, ker se povsod predhodno poizveduje o osebi. Če te informacije doženejo, da je prosilec član manjšine, je to gotovo negativno.“ Samo za sluge in tajnice na slovenskih šolah se je zahtevalo, da morajo obvladati slovenski jezik. To pa zato, ker so slovenski politični činitelji zahtevali, da spada na slovenske šole slovensko upravno in postrežno osebje. Stoodstotno pa se tudi to ni izvedlo. Na mnogih slovenskih šolah so nastavljeni sluge, ki ne obvladajo slovenščine in od časa do časa pride celo do sporov radi žalitev slovenskega narodnega čuta.

Odvetnik dr. Angelo Kukanja, ki je bil aktiven v pro-titovskih organizacijah, je opozoril na to, da ni nobenega slovenskega zastopnika v trgovski, industrijski, poljedelski in obrtniški zbornici. Prav na tem polju bi pričakovali večje razumevanje od italijanskih merodajnih činiteljev posebno z ozirom na veliki osebni in tovarni promet med Jugoslavijo in Italijo. Ker so pri tem tudi Slovenci v Italiji zainteresirani, je Slovensko gospodarsko združenje, članica pro-titovske Slovenske kulturno gospodarske zveze (SKGZ), predložilo italijanskim oblastem mnogo koristnih predlogov, med temi tudi pobudo za telefonsko povezavo z Jugoslavijo in za izračunavanje pripadajoče tarife. Združenje je tudi predlagalo nov način carinjenja blaga, ki gre preko meje, bodisi po železnici ali s tovarnjaki. Slovensko gospodarsko združenje je tudi zahtevalo zastopstvo v trgovski, industrijski, poljedelski in obrtni zbornici. Ravno tako se je dr. Kukanja strinjal z drugimi anketiranci, da Slovenci niso proporcionalno zastopani v administraciji, posebno pa ne na sodiščih.⁵

Dr. Avgust Sfiligoj, vodja Slovenske demokratske zveze v Gorici, se je v glavnem strinjal z gornjim izvajanjem. Je pa poudaril, da Slovenci na Goriškem nimajo pravice do proporcionalne udeležbe v politični upravi ali v sodstvu, ker za nje ne veljajo določbe Posebnega statuta. Vendar zahtevamo, pravi dr. Sfiligoj, „da se vpele slovenski jezik v javne urade, da zaposlimo slovenske izobražence in rešimo krizo nezaposlitve naše mladine. Prezirani smo, in močno, pri javno-uradnih namestitvah brez natečaja. Prezirani, na primer, pri imenovanju predsednikov volilnih sedežev. Sistematično namreč imenujejo za predsednike komisij na posameznih volilnih sedežih samo ljudi italijanske narodnosti.“⁶

Vendar so slovenski anketiranci tudi poudarili, da se je splošna atmosfera spremenila na boljše. Slovincem vsaj teoretično priznavajo pravico do obstoja in do soudeležbe pri upravi in v službah. Praktična realizacija tega načela pa še seveda ni izvedena. Kar se torej tiče proporcionalne udeležbe Slovencev v javnih službah in na vodilnih mestih, lahko zaključimo, da je ostal Posebni statut Londonskega sporazuma neizpolnjen, razen v šolstvu. Ker se proporcionalnost ni uvedla niti na Tržaškem, je seveda drugod, na Goriškem in v videmski pokrajini, položaj še slabši.

3. Raba slovenskega jezika

Posebni statut jasno navaja, da ima slovenska manjšina pravico uporabljati slovenski jezik pri osebnem ali pismenem uradnem kontaktu s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi v tržaški pokrajini. Če je vloga napisana v slovenskem jeziku, mora oblast priložiti uradnemu odgovoru tudi slovenski prevod. Dvojezičnost velja tudi za javne objave, proklamacije in publikacije. Končno imajo Slovenci pravico do dvojezičnih napisov na vseh javnih institucijah in pri toponomastiki. Italijanski anketiranci so ali spregledali to vprašanje in nanj niso odgovorili, ali pa so poudarili, kot na primer profesor Carlo Schiffrer, da je dvojezičnost sicer sprejeta v teoriji, da pa so velike težave, kako to izvesti v praksi.⁷ Vprašanje uporabe slovenskega jezika v uradne namene predstavlja najbolj negativno stran. Tukaj so Slovenci najbolj prikrajšani. Kar se tega tiče, Italija ni izdala nobenega zakona, da bi legalizirala dvojezičnost, niti ni upoštevala, kar je podpisala v Londonu leta 1954.

O tem so podali slovenski anketiranci sledečo sliko: Na Tržaškem so bile leta 1954 štiri občine, kjer so bili Slovenci v večini; to so bile Dolina, Repentabor, Zgonik in Nabrežina. Vendar v zadnjo, ki povezuje Trst z italijanskim narodnim ozemljem, se je naselilo toliko Italijanov, da tam leta 1968 ni bilo več slovenske večine.⁸ V občinah s slovensko večino se vršijo občinske seje v slovenščini, dopisi na pokrajino, deželo, ali drugo višjo oblast pa morajo biti dvojezični. Isto velja za zapisnike sej. Občani se lahko poslužujejo svojega slovenskega jezika, kadar pridejo na te občine. To pa ni veljalo in ne velja za tržaško in miljsko občino. Slovenske občine si dopisujejo med seboj v slovenščini. Tudi osebne izkaznice, ki jih izdajajo slovenske občine, so dvojezične. Vse to pa ni uradno legalizirano. Le Zavezniška vojaška uprava (ZVU) je napravila precedent, ki je ostal še nadalje toleriran. Slovenci izvoljeni v tržaški in miljski občinski svet, kakor tudi Slovenci izvoljeni v pokrajinski in deželni svet, ne smejo govoriti v svojem jeziku, čeprav to zahtevajo. V tržaški občini je sicer navada, da pri instalaciji eden izmed slovenskih odbornikov nagovori novega župana v slovenščini. V dvorani nastane tak hrup, da mora govornik takoj prenehati. Vendar kontinuiteta zahteve po uporabi slovenšč-

ne se s tem nadaljuje. Za nekatere slovenske odbornike in svetovalce je zahteva, da govore italjansko, težko breme, ker ne govore lepe knjižne italijanščine, še posebej, ker so na javnih razpravah navzoči tudi italijanski časnikarji.

Na drugih javnih uradih, najsibo da so pokrajinski, deželni ali državni, Slovenci ne smejo uporabljati svojega jezika. O tem se je anketiranec izrazil takole: „Slovensko lahko zaprosiš ustno, ali predložiš pismeno prošnjo na questuri (policiji), ko prosiš za potni list ali propustnico. In to je vse.“ Najslabše pa je na sodiščih. Če bi italijanski državljani ne hoteli govoriti italijansko, če zna ta jezik, potem se kaznuje po členu 122 civilnega postopka ali pa po členu 137 kazenskega postopka. Oba sta še predvojna fašistična zakona in se še vedno uporabljata, kot bomo videli spodaj. Samó italijanščina se uporablja tudi pri matičnih knjigah na anagrafskem uradu v Trstu. Le v toliko je spremenjeno, da se slovenski priimki pišejo s slovenskimi črkami in da so dovoljena slovenska krstna imena. Glede drugih uradnih dokumentov je bilo sklenjeno, da bo tržaška občina preskrbela prevode. Zato je leta 1968 razpisala natečaj za stalno službo slovenskega prevajalca. Isto je nameravala storiti tržaška pokrajinska uprava, vendar leta 1968 še ni bil razpisan noben zadevni natečaj. Da je prišlo do teh jezikovnih izboljšanj, gre zasluga Slovenski skupnosti, ki se za to bori. „Komunisti in socialisti teh zahtev ne postavljajo, čeprav imajo v svojih vrstah slovenske volilce in tudi izvoljene predstavnike na občini in pokrajini. Ti se morajo pokoravati skupni disciplini, ki je pa večinsko italijanska.“ ocenjuje položaj pristaš Slovenske skupnosti. Tržaška občina in pokrajina izdajata svoje proglose tudi v slovenščini, a to le v slovenskih naseljih v tržaški okolici; po mestu pa takih dvojezičnih razglasov ni. V slovenskem jeziku izdajajo javne ustanove tudi propagandne publikacije. Na primer dežela izda ob volitvah brošuro, v kateri navaja, kaj je vse storila za svoje prebivalce. Pokrajina je nekaj časa izdajala ciklostiran mesečni pregled v slovenščini, pa je nato prenehala. Dežela pa objavlja svoj uradni list tudi v slovenščini. Slovenski prevod je razmnožen na ciklostilu.

Kar se tiče dvojezičnosti pri napisih na javnih zgradbah in pri imenu krajev in ulic, vlada popolno neupoštevanje Lon-

donskega sporazuma. Izjema so le napisi na slovenskih šolah, ki so dvojezični. Leta 1968 ni bilo slovenskih ulic, to je ulice s slovenskim imenom, v mestu Trstu. Nekateri slovenski intervjuvanci priznavajo, da bi bilo zelo težko uvesti dvojezičnost v mestu samem, ker je težko določiti, kje predstavljajo Slovenci eno četrtno prebivalcev, to pa radi stalnega preseljevanja in priseljevanja. Drugi pa poudarjajo, da pač Italijani skušajo najti vse mogoče in nemogoče izgovore, samo da bi preprečili širjenje slovenskega jezika in posebno slovenskih napisov. „Dvojezičnost“, pravi anketiranec, „je postala mrtva fraza Memoranduma.“

Glede Goriškega in videmske pokrajine pravi dr. Sfiligoj, da Slovenci nimajo pravice, da uporabljajo svoj jezik v občevanju z oblastmi, ker Londonski sporazum zanje ne velja. V treh slovenskih občinah na Goriškem, to je v Števerjanu, Sovodnjah in Doberdodu, smejo na sejah občinskih odborov razpravljati v slovenščini. To pa je neuradno dovoljeno kot v Tržaški pokrajini, ker je bilo uvedeno pod ZVU. Vendar morajo biti na Goriškem zapiski sej napisani samo v italijanščini. V vseh drugih občinah, tudi v goriški, je slovenščina prepovedana kot uradni jezik. Edina olajšava je ta, da starejši Slovenci, ki ne znajo italijansko, lahko rabijo tolmača na sodiščih, slično kot v Trstu. Na Goriškem in v videmski pokrajini nobeni dokumenti niso prevedeni v slovenščino. Kot v Trstu se tudi v Gorici vodijo matične knjige le v italijanščini, vendar se lahko rabijo slovenska krstna imena in priimki se smejo pisati s slovenskimi črkami. V slovenskih občinah so napisi na slovenskih šolah dvojezični, ne pa v Gorici. Vendar se je leta 1968 goriška občina pripravljala, da bo tudi v mestu uvedla nove, dvojezične napise za slovenske šole. To pa je tudi vse. Uradno se še vedno imena slovenskih vasi, občin in frakcij pišejo v italijanščini, z italijanskimi imeni. Števerjan se uradno imenuje San Floriano del Collio, Sovodnje so Savogna d' Isonzo, in Doberdob je Doberdò del Lago. Na Goriškem je prepovedana vsa slovenska toponomastika, tudi nedolžni kačipotni morajo biti napisani samo v italijanščini. Le tu pa tam najdemo poleg italijanske tudi slovensko ime „Orožniki“. Gre za napise nad karabinjerskimi postajami, ki pa jih je postavilo slovensko županstvo na

svojem ozemlju. Tudi ta pojav je le toleriran in sicer le tako dolgo, dokler je stran od mesta Gorice. V videmski pokrajini pa še tega malega ni, čeprav računajo, da je kakih štirinajst slovenskih občin v Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini.¹⁰

Vprašanje uporabe slovenščine v odnosih z oblastmi je ostalo nerešeno vse do danes. To je najlepše potrdil sodni proces decembra 1974 proti profesorju Samu Pahorju, ki poučuje zgodovino na slovenskih višjih srednjih šolah v Trstu. Profesor Pahor se je moral zagovarjati na sodišču, ker je odgovarjal prometnemu stražniku v slovenščini, oziroma ker je zahteval tolmača, ko ga ta ni razumel. *Novi list* ugotavlja v svojem članku z dne 20. decembra 1974, da je imel tržaški italijanski sodnik lepo priložnost, da bi zahteval, naj se „ustavno sodišče izreče o dveh vprašanjih, ki sta bistvene važnosti za Slovence v Italiji“. Sodnik bi lahko sprožil pred ustavnim sodiščem vprašanje 137. člena kazenskega postopka, ki izrecno prepoveduje uporabo slovenskega jezika na sodiščih. To je člen, ki ga je vključil v kazenski zakonik fašistični režim, nadaljuje s svojimi mislimi *Novi list*, in čas je že, da se ustavno sodišče izjavi, ali je ta člen kazenskega postopka v skladu z besedilom in duhom italijanske republiške ustave, o kateri trdijo najvišji predstavniki, da je izšla iz protifašističnega odporiškega gibanja in sloni na demokratskih načelih. Tržaški sodnik pa tudi ni zahteval od pristojne oblasti, da razčisti zadevo, v koliko velja Londonski sporazum iz leta 1954 tudi za italijanska sodišča. In *Novi list* nadaljuje dobesedno: „Tržaški sodnik je poleg tega kratkomało prezrl tako važno mednarodno pogodbo, kot je Londonski sporazum, po katerem tudi sam izvršuje svojo sodno oblast. Znano je, kako si prof. Samo Pahor vztrajno prizadeva, da bi se končno začeli izvajati vsi členi Posebnega statuta Londonskega sporazuma, med njimi zlasti tisti, ki določa, da imajo pripadniki slovenske manjšine na Tržaškem pravico, da v odnosih z oblastmi uporabljajo slovenski jezik. Gre za stalno prakso tržaškega sodišča, ki je že večkrat dokazalo, da ga mednarodna pogodba, ki jo je podpisala rimska vlada in jo je vzel na znanje parlament, v ničemer ne obvezuje. Mislimo pa, da je dvajset let po podpisu omenjene pogodbe napočil čas, ko je treba tudi to vprašanje temeljito razčistiti, saj se v naši

javnosti upravičeno utrjuje prepričanje, da se nekdo 'brije norce' iz mednarodnega sporazuma...¹¹

Obsodba profesorja Pahorja na 60.000 lir kazni je povzročila mnogo protestov. Proforski zbor Državnega liceja „France Prešeren“ je sklenil na izredni seji proforskega zbora dne 13. decembra 1974, da pošlje protestno izjavo predsedstvu vlade v Rimu in predsedstvu deželnega odbora zaradi doslednega kršenja ustavnih določil in določb londonskega *Memorandu-*

ma o sporazumu. Dijaki slovenskih šol pa so sprejeli istega dne sledečo izjavo:

„Proces proti prof. Samu Pahorju je naperjen proti vsej naši narodni skupnosti.

„Zahtevamo, da postane londonski *Memorandum* zakon. Zato tudi zahtevamo, da ga parlament ratificira.

„Pozivamo slovensko javnost, da posnema prof. Pahorja, ki se dosledno zavzema za naše pravice, ne glede na številne nevšečnosti.“¹²

VI. ŠE NEKAJ PEREČIH PROBLEMOV

V tem poglavju bomo razpravljali o problemih, o katerih so bili slovenski anketiranci mnenja, da najbolj ogrožajo slovensko manjšino v Italiji. Sem spada predvsem etnična asimilacija in razlaščenje slovenske zemlje. S tema perečima vprašanjem pa je tesno povezano premajhno zanimanje domovine, in to Slovenije in Jugoslavije, za slovensko manjšino.

1. Asimilacija

Asimilacijo smo že omenili, ko smo govorili o številu slovenske manjšine v Italiji, nato v poglavju o fratelanci, marksizmu in narodni zavesti ter ko smo razpravljali o številu učencev v slovenskih šolah.¹³ Kaj je torej asimilacija?

Ko govorimo o asimilaciji mislimo na individualno ali skupinsko stapljanje z italijansko večino. Taki Slovenci navadno ne taje svojega izvora, vendar pošiljajo svoje otroke v italijanske šole in se označujejo pri ljudskem štetju za Italijane. To delajo zato, da se izognejo posmehu ali iz strahu, da izgube svoje delo, službo in socialni položaj, ki je s tem zvezan. Mnogi pa se proglase za Italijane zato, da pridejo do boljšega ekonomskega in socialnega položaja. V kolikor gre pri tem za narodni odpad ali le za nehoteno asimilacijo, je seveda težko ugotoviti. Da je asimilacija resen problem, pokaže že bežen pogled na ljudsko štetje in na padec števila učencev v slovenskih šolah. Leta 1946 je bilo na Tržaškem 70.000 Slovencev, dočim so jih leta 1961 našteali le še 25.582. V petnajstih letih se je torej število Slovencev skrčilo za 44.000 ali za 63%. Ravno tako je porazna šolska statistika. V šolskem letu

1947-48 je bilo vpisanih na Tržaškem v slovenske osnovne šole 4.165 učencev, štiri leta pozneje pa le 2.302. Kar se pravi, da se je v štirih letih število učencev zmanjšalo za 44,6%. To so gotovo resne izgube za vsak narod, posebno še za majhen.

Vsi anketiranci so se strinjali, da gre za masovno asimilacijo, ki ogroža sam bit slovenske manjšine v Italiji, posebno pa na Tržaškem. Niso se pa strinjali o tem, kaj je njen glavni vzrok. Pristaši Slovenske skupnosti in Slovenske levic (Boris Pahor, Vekoslav Spanger, Ubald Vrabec in drugi) menijo, da je *fratelanca* ali italijansko-slovensko bratstvo, ki je sprejeto dejstvo v vsaki komunistični in socialistični organizaciji na Tržaškem, glavni vzrok narodne mlačnosti in končnega odpada od slovenstva. Slovenski komunisti in socialisti pa poudarjajo, da je ekonomska odvisnost Slovencev od italijanskega kapitalističnega sistema glavni vzrok asimilacije. Med njimi pa je ta razlika, da govore socialisti o asimilaciji kot o naravnem procesu, ki ga ni mogoče preusmeriti, temveč se ga lahko le zavlačuje, dočim trde komunisti, da se je asimilaciji možno upreti, seveda le v okviru marksistične ideologije. Oglejmo si torej malo natančneje, kaj pravi vsaka politična skupina o asimilaciji in kaj je bilo o tem napisanega.

Intervjuvanci Slovenske skupnosti priznavajo tudi druge vzroke asimilacije. Omenili so ekonomsko odvisnost Slovencev od Italijanov tako v javnem kot v privatnem sektorju, narodno mešane zakone in nezainteresiranost domovine, ki povzroča malodušje in občutek, da tudi domovina misli, da bodo zamejski Slovenci utonili v italijanskem morju po naravnem zakonu, počasi in neboleče. Vendar za masovni odpad

od slovenstva je po njihovem kriva predvsem *fratelanca*, ki se je začela med drugo svetovno vojno v Osvobodilni fronti (OF) in med partizani na ozemlju nekdanje Primorske, ki je bila pod Italijo, posebno pa v mešanem ozemlju v Istri in na Tržaškem. Takrat je to pomenilo skupno italijansko-slovensko borbo vseh antifašističnih sil proti fašizmu in za dosego komunistične zmage v novi jugoslovanski državi. To poudarjanje komunistične ideologije in internacionalnega bratstva med Italijani, Slovenci in Hrvati je vse do spora s kominformom leta 1948 koristilo Slovencem in Jugoslaviji. Slovenski komunisti so vodili partijo, partizane in množične organizacije na Primorskem ter podpirali slovenske in jugoslovanske ozemeljske zahteve. Po izključitvi iz kominforma pa so vodstvo komunistične partije in množičnih organizacij na Tržaškem prevzeli Italijani. Večina slovenskega delavstva je ostala zvesta internacionalnemu komunizmu in Stalinu ter se pridružila kominformistom. Manjšini ali titovcem so ostali zvesti le narodno zavedni slovenski kmetje, srednji stan, pa zelo malo delavcev. Čeprav so bile titovske organizacije skoraj popolnoma slovenske, so še vedno sledile načelu *fratelanca*. Temu načelu je sledila tako titovska komunistična partija STOja (KP STO) kakor tudi Neodvisna socialistična zveza (NSZ), ki jo je nadomestila. Odkar so titovci leta 1962 razpustili svojo politično organizacijo (NSZ) in ustanovili Slovensko kulturno gospodarsko zvezo (SKGZ), še vedno priznavajo *fratelanca* v politiki, saj so pozvali svoje člane, naj se vpišejo v italijansko socialistično (PSI) ali komunistično (PCI) stranko. Pristaši Slovenske skupnosti so nadalje poudarili, da *fratelanca* priznavajo tako bivši titovci kot kominformisti zato, ker je del njihove marksistične ideologije, ki uči, da je razredni boj edino jamstvo in gonilo napredka. Prav ta razredni boj pa zahteva, da je ves delavski razred vsaj vsake države povezan brez razlike na narodnost in svoji borbi proti kapitalizmu. Posledice *fratelanca* pa so bile dosti bolj pogubne za slovenske kominformiste kot za titovce zato, ker so prvi prišli pod kontrolo italijanskih komunistov že leta 1948, drugi pa šele po razpustitvi svoje politične organizacije leta 1962. Poleg tega so imeli titovci ves čas slovensko vodstvo in stike z domovino. Važno je tudi, da je bila prva doba, to je doba pred odjugo, najbolj kritična, ko je

pomenilo biti titovec v očeh kominformistov isto kot biti narodni šovinist. Zato pa tudi pade po mnenju intervjuvancev Slovenske skupnosti glavna krivda za asimilacijo na kominformiste. S tem se strinja tudi Bogdan Berden v svojih člankih, kot bomo videli pozneje.

Stališče Slovenske levice je bilo razloženo že v prvem delu te razprave.¹⁴ Tukaj le na kratko povzamemo sledeče argumente Slovenske levice. Ker postavljajo komunisti ideologijo in internacionalizem delavskega razreda pred narodnost, jih Slovenska levica krivi, da so odgovorni za naglo asimilacijo na Tržaškem. Da bi se lahko svobodno borila proti nadaljnjemu poitalijančevanju Slovencev, je bil glavni razlog, da se je Slovenska levica razšla s titovci, ki jih je podpirala med vojno in vse do začetka šestdesetih let.

Ko govorimo o slovenskih komunistih in socialistih v Italiji, je treba upoštevati, da so danes stare razlike med titovci in kominformisti v glavnem zabrisane. Odjuga Nikite Hruščova je sicer prišla na Tržaško nekoliko pozneje, vendar proti koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let so se umaknili stari voditelji, s tem pa so prenehali tudi stari spori. Ker so nekdanji kominformisti ostali člani italijanske komunistične partije (PCI) in ker se je večina titovcev včlanila v italijansko socialistično stranko (PSI), se je stara razlika med kominformisti in titovci zabrisala, nanovo pa je nastala razlika med slovenskimi komunisti in socialisti, in razlika med starimi in mladimi. Tako je njihovo gledanje na asimilacijo danes odvisno od tega, ali govori socialist ali komunist, morda tudi od njegove starosti. Vsi pa so pristaši marksistične ideologije in zato vidijo v gospodarskem faktorju glavni vzrok asimilacije. Zanikajo, da bi bila *fratelanca* kriva asimilacije, ali pa o tem molče. Oboji se tudi strinjajo, da lahko le oni nekaj dosežejo za slovensko manjšino v parlamentu, ker so včlanjeni v vsedravnih italijanskih strankah, ki tam nekaj pomenijo. Slovenske politične stranke so brez pomena, ker bi težko izvolile vsaj enega predstavnika v rimski parlament, dočim je njihov uspeh le nezaten v deželni, pokrajinski in občinski upravi. Ravno tako pravijo socialisti in komunisti, da so narodno obrambni načrti slovenskih političnih strank lepi, a ostali bodo brez uspeha, ker te stranke nimajo številčne moči, da bi jih uresničile.

Spodaj navedena mnenja slovenskih marksistov v Italiji in polemika med njimi in nemarksisti bo problem asimilacije prikazala v še jasnejši luči. Kot prvo naj navedem zelo zanimivo izjavo slovenskega marksista, ki jo je podal leta 1968. Poudaril je, da je to njegovo osebno mnenje in ne stališče politične stranke, ki ji pripada. Čeprav se je zavaroval s to klavzulo, je hotel, da se ga ne imenuje. Ko sem ga pozneje vprašal, ali se njegovi osebni prijatelji strinjajo z njim, mi ni odgovoril, rekel je le, zakaj jih ne povprašam. V strnjeni obliki sledi njegovo mnenje.

Leta 1947 in 1954 je bila vzpostavljena meja, ki jo velika večina Slovencev sprejema kot dokončno. Prevladuje mnenje, da je to toliko, kolikor smo mogli doseči v najboljšem primeru. Res je, da smo zgubili Beneško Slovenijo, Kanalsko dolino, nekaj vasi na Goriškem in Tržaškem, ter seveda mesti Gorico in Trst, ki pa sta etnično močno pomešani. To so boleče izgube, biti pa moramo realisti. Posebno je hudo, da smo izgubili slovensko obalo med tržaškimi predmestji in Devinom. Zavedati pa se moramo, da smo zato pridobili dohod na morje pri Kopru, Koper, Piran in Izola so stara beneška mesta obdana z bogato zemljo. Čeprav so ta mesta otoki v slovenski zemlji, so vendar narodno mešana. Sedaj so del slovenske republike. To je boleče tudi za Italijane. Vsekakor je to težko dosežen kompromis. „Ne trdim, da je najboljši. Sem pa realist in ga sprejemam. Posebno, če bodo s tem prenehala nacionalistična trenja in čustveni izbruhi. Ker je meja kompromis, je pustila na obeh straneh manjšine. To sta naša slovenska manjšina v Italiji in italijanska v Jugoslaviji. Če torej sprejmemo mejo kot dokončno, potem sledi, da bosta po naravnem procesu, postopoma izginili obe manjšini potom neprilne, vendar naravne asimilacije. To se ne bo zgodilo kmalu, temveč v daljšem času, daljni bodočnosti. Obsojam pa vsak poskus, ki bi tako asimilacijo nasilno pospeševal... Če hočem biti pošten do svojih italijanskih sodelavcev, potem moram tudi reči, da prav tako ne odobravam šovinističnih akcij, ki skušajo preprečiti mirni razvoj asimilacije... Ponovno poudarim, da sem zato, da imajo Slovenci v Italiji vse pravice do lastnega kulturnega razvoja tako dolgo, dokler to sami žele. Ne sme se jih siliti v italijanske šole ali da se izjavijo, da so Italijani, če tega sami nočejo, tudi se jih pa ne sme siliti v

slovenske šole in k sodelovanju v slovenskih organizacijah... Vsak mora imeti popolno svobodo, in se ga ne sme stigmatizirati, če se odloči za eno ali drugo rešitev.“

Gornje zanimivo mnenje posameznika prikaže problem asimilacije kot nekaj naravnega. Spomnimo se, da je slovenski socialist Dušan Hreščak tudi govoril o asimilaciji kot o naravnem procesu v prvem delu.¹⁵ Teorija o naravni asimilaciji pa ni šla v račun mlajšim marksistom in posebno ne komunistom. Preveč je dišala po stihijnosti in ni upoštevala voluntarizma, ki ga podčrtujejo prav komunisti. Vendar rešitev je morala priti v okviru marksistične ideologije. To iskanje novega odgovora se lepo zrcali v članku Stojana Spetiča, ki ga je napisal leta 1966, dočim je njegova končna rešitev podana v referatu, ki ga je pripravil za Mednarodno konferenco o manjšinah v Trstu leta 1974. Ko je napisal gornji članek je bil Spetič še mlad univerzitetni študent, ki se je zavedal, da asimilacija ogroža obstoj slovenske narodne skupnosti v Italiji.¹⁶ Že takrat nakaže, da je treba iskati vzrok asimilacije v razmahu modernega kapitalizma in industrializacije. Prodor v obrobni mestnih vaseh se stalno manjša, narašča pa število delavcev in meščanov. To se pravi, da mnogi kmetje postanejo delavci, drugi pa začnejo z manjšimi trgovskimi ali industrijskimi obrati in postanejo meščani, torej srednji stan. Sem prišteva tudi svobodne poklice. Jasno se vidi in to posebno na Tržaškem, da število kmetov na vasi še vedno pada, naglo pa raste število delavcev, kakor tudi število srednjega stanu. Druga ugotovitev pa je, da med delavci pada narodna zavest, dočim je zelo močna med meščanstvom. Zato je tudi asimilacija največja prav v predmestnih četrtih, nekdanjih vaseh, ki so Podlonjer, Škedenj, Rocol, Barkovlje, Rovte, Kolonkovec, Žavlje in vsa tista področja, ki gravitirajo na industrijsko cono. Radi gospodarsko socialne preobrazbe vasi se je spremenila tudi lestvica vrednot. Novi delavec opravlja službo sredi Italijanov in pride pod pritisk novih vab moderne kapitalistične družbe, kot so to produkti nove tehnike: avto, pralni stroj, televizija, kino, šport itd. Posebno velja to za mladega delavca. „Odločiti se za slovenstvo, kakršno pozna iz prosvetnega društva, dnevnika, gledališke predstave, se mu zdi

prisiljeno, nepristno zanj, ki mu šport, televizija, film itd. dajejo veliko več.“ Spetiča pa asimilacija vendar le boli. Rad bi jo zajezil in preusmeril, rad bi pridobil mlade slovenske delavce. V tem vidi glavno nalogo slovenskega inteligenta, ki je doslej slovensko kulturo posredoval slovenskemu kmetu. Ta stara, kmetu namenjena kultura pa ne privlačuje več mladega delavca, ker mu je tuja in ne zadovoljuje njegovih potreb. Zato pa mora slovenski razumnik ustvarjati novo kulturo, ki bo privlačevala mladega delavca in ki bo zadovoljevala njegove potrebe. S tem bo slovenski inteligent znova pridobil množico slovenskih delavcev in zaustavil asimilacijo.

V svojem drugem delu, v referatu za Mednarodno konferenco o manjšinah, je Spetič dalje razvil svoje misli in pokazal, da se je mogoče upreti asimilacijskemu procesu.¹⁷ Upor in dokončno prenehanje asimilacije pa poveže z marksistično teorijo in z razrednim bojem kot sredstvom osvoboditve. Spetič trdi, da se z utrditvijo delavske zavesti utrdi tudi narodna zavest, ko pravi, da „obnovljeni razredni boj“ in „ujeljavitev vodilne vloge delavskega gibanja, prinaša kot posledico tudi večjo etnično-narodno zavest pripadnikov manjšine, kolikor ta manjšina pri tem gibanju sodeluje in črpa iz njega elemente za svojo osvoboditev...“ Spetič priznava, da s tem asimilacija ne bo prenehala, še manj bo manjšina radi tega dosegla enakost z večinskim narodom, vendar pa bo to napravilo manjšino manj dovzetno za „asimilacijske sunke“. Ker je kapitalizem pravi vzrok asimilacije, bo ta prenehala šele po zrušitvi kapitalističnega sistema, ki bo prinesla zmago delavskemu gibanju, z njo pa tudi enakost narodni manjšini.

Drugi za asimilacijo važen referat pa sta predložila isti Mednarodni konferenci za manjšine Vladimir Turina in Darij Cupin.¹⁸ Študija poda zgodovinski oris slovenskega gospodarstva v Italiji. Čeprav sloni na tezi, da je vzrok asimilacije gospodarska odvisnost manjšine od večinskega naroda, vendar referat nakaže rešitev, ki je veliko bolj konkretna in pragmatična kot pa marksistična. Pisca pokažeta, da se je slovenska gospodarska odvisnost začela z gospodarskim razvojem Trsta in Gorice sredi prejšnjega stoletja. To prvo asimilacijo pa je zaustavilo narodno prebujanje Slovencev. Vzporedno z narodnim prebujanjem pa se je začel slovenski gospodarski razvoj. Tako so imeli Slovenci pred

prvo svetovno vojno na Tržaškem in Goriškem dobro razvite gospodarske institucije, ki pa jih je uničil fašizem in niso bile obnovljene niti pod ZVU niti pozneje, ko so ti kraji prišli ponovno pod Italijo. Šele, ko bodo italijanske oblasti povrnilo Slovenecem škodo, povzročeno med obema vojnama in omogočile samostojni razvoj slovenskim gospodarskim institucijam, bo prenehala gospodarska odvisnost Slovencev od italijanskega kapitala, z njo pa tudi njihova asimilacija. Spetičev članek, kakor tudi oba referata, navajajo vrsto činiteljev, ki so gotovo igrali važno vlogo pri pospeševanju asimilacije. Niti Spetič, niti Turina in Cupin pa ne razpravljajo o fratelanci in njenem vplivu. Poleg tega pa Spetič načenna vrsto novih vprašanj, na primer, zakaj naj bi bili mladi delavci bolj izpostavljeni asimilacijskemu procesu kot meščani, pri katerih tudi sam ugotavlja porast narodne zavesti. Bogdan Berdon je opozoril na to vprašanje v svojem članku v *Mostu* leta 1966.¹⁹ Njegov članek je odgovor na prvi Spetičev spis, to je na članek v *Zalivu*.

Berdon pravi, da je treba iskati vzroke asimilacije predvsem na političnem polju, pri *fratelančnih* političnih strankah, kjer „slovenski delavec izgublja zavest narodne pripadnosti, ker jo nadomešča s proletarskim internacionalizmom in fratelanco.“ Zato pa mora tudi zaustavitev asimilacije priti z njihove strani. „Fratelančne stranke vključujejo desettisoče Slovencev in zato odgovarjajo za zajezitev asimilacije na politični ravni in s političnimi sredstvi. Ta zajezitev pa je možna samo s pošiljanjem otrok v slovensko šolo.“ Pa še nekaj doda Berdon: Vasi, ki jih našteva Spetič v svojem članku, so prav tiste vasi, kjer žive slovenski delavci, ki so pod vplivom fratelančnih strank in je torej prva naloga teh strank, da prepričajo slovenske delavce, da pošljejo svoje otroke v slovenske šole. Le to bo zaustavilo asimilacijski proces. Berdon je mnenja, da je *fratelanca* glavni vzrok asimilacije, komunistična partija Italije pa glavni krivec. Doba stalinizma, internacionalizma in *fratelanca*, ki sega od 1940 do 1960, piše Berdon, „je doba največje asimilacije, poitalijančevanja slovenskega levo usmerjenega življa v Trstu, v tržaški okolici, v Miljskih hribih. V tej dobi se je poitalijančilo več Slovencev, kot za časa fašizma.“

V svojem drugem članku, ki ga je priobčil leta 1967, Berdon bolj podrobno

obdela svoje gornje trditve.²⁰ Odločno se postavi proti takozvanemu sociološkemu zakonu, po katerem naj bi večina vedno asimilirala manjšino. „Prav fašistična doba je pokazala, da obstaja popolnoma drugačna zakonitost, ki ureja moč manjšine, to je zakon volje po življenju in po istočasnem odporu proti asimilaciji.“ Berdon vidi v kominformski resoluciji največji udarec, in največjo nezgodo za slovenske interese. Posledica je bila, da so italijanski komunisti prevzeli vodstvo nad veliko večino slovenskih komunistov in nad njihovimi pomožnimi organizacijami kot OF, Enotnimi sindikati in drugimi. „Italijanski komunisti so se s pomočjo skupine slovenskih fratelančarjev polastili vseh naših gesel in zastav ter se proglasili za naše edine predstavnike in zaščitnike. V resnici pa je bil njihov cilj skrbeti slovensko moč v delavskih vrstah.“ Berdon nadaljuje, da so kominformisti s svojim napadom na jugoslovanske komuniste in s prikazovanjem Jugoslavije kot nekakim zločinskim gnezdrom zelo učinkovito doprinesli k odtujenju slovenskega življa in k asimilaciji slovenskega delavca. Enak učinek je imelo stalno poudarjanje, da so titovci nacionalisti in šovinisti. S tem so proglasili nacionalizem za največjo herezijo in vsak, kdor se je zavzemal za obrambo slovenstva, je bil v nevarnosti, da ga ožigosajo za šovinista ali marksističnega heretika. Dostikrat je zadostovalo, da je delavec pošiljal svoje otroke v slovensko šolo, da je postal sumljiv. Če je delavec hotel biti na liniji in veljati za internacionalista, in če se je hotel izogniti sumu, je pošiljal otroke v italijanske šole. Berdon nadalje trdi, da je razpust titovske Neodvisne socialistične zveze, posebno pa „nasvet“ naj se bivši člani vključijo v italijansko komunistično (PCI) ali socialistično stranko (PSI), za kominformsko resolucijo največ doprinesel k asimilaciji. Berdon je tudi prepričan, da med Italijani in Slovenci obstaja konflikt interesov in zato italijanski politični stranki ne moreta nastopati kot zagovornici slovenskih koristi.²¹ Konflikt pa ne obstaja samo v pošiljanju otrok v slovenske šole, temveč tudi o lastništvu slovenske zemlje. „Osnovni slovenski interes je ohraniti lastna tla. Osnovni italijanski interes pa je industrializacija in urbanizacija. Osnovni politični interes fratelančnih strank pa je proletarizacija Slovencev. Proletarizacija našega življa je tudi v interesu večine kot take.“ Tako nakaže

Berdon, da sta asimilacija in razlaščenje slovenske zemlje med seboj povezani. Razlaščenje vodi kmete v proletarizacijo, od tukaj pa v naročje komunistov in asimilacije. S tem pa pridemo do drugega perečega problema, do razlaščenja slovenske zemlje.

2. Razlaščenje

Slovenska zemlja se razlašča zadnjih trideset let radi industrializacije, urbanizacije, izboljšavanja prometnih zvez in radi vojaških služnosti. Sem lahko prištejemo tudi kraške rezervate ali bolje, državne parke.

a. Industrializacija

Razlastitve radi industrializacije se tičejo predvsem tržaškega industrijskega pristanišča ali tržaške industrijske cone, kot se sedaj imenuje ta del kompleksa, ki se razprostira ob morski obali med južnim delom Trsta in Miljem. Sega pa tudi v notranjost proti Dolini in Boljuncu. Ta velika industrijska ustanova se je začela razvijati že pod Zavezniško vojaško upravo (ZVU). Njen glavni namen je bil preusmeritev tržaškega gospodarstva. Ker so tradicionalne pomorske panoge (pomorski promet, ladjedelnice in druge) nazadovale, je ZVU sklenila zgraditi novo industrijo, ki naj bi zagotovila delo nezaposlenemu delavstvu, ki ga je bilo na Tržaškem veliko število. Sprva se je govorilo le o industrijskem pristanišču in nova industrija se je še vedno razvijala komplementarno s pomorstvom. Sem se lahko prišteva nove rafinerije za čiščenje uvoženega surovega olja in nafte. Pozneje pa se je razvila industrija, ki ni bila več komplementarna v gornjem smislu, in govoriti se je začelo o tržaški industrijski coni, ne le o pristanišču.

Gradnja novih pristaniških naprav in nove industrije pa je zahtevala zemljo, ki je bila v veliki večini v rokah slovenskih kmetov. Da si pridobi to zemljo in da razvije, vodi in lastuje novo žavejsko industrijsko pristanišče, je ZVU ustanovila z ukazi št. 102, 103, in 104 z dne 12. maja 1949 Ustanovo za industrijsko pristanišče v Žavljah, poznano po kraticah E. P. I. Z. (Ente del Porto Industriale di Zaule).²² Nova ustanova je dobila pravico, da razlašča zemljo zaradi javne koristi po italijanskem zakonu z dne 25.

junija 1865 št. 2359. Lahko rečemo, da je bil do leta 1953 razlaščenec — večinoma slovenski kmet — zares enakopraven pri določanju cene za zemljo in pri zaščiti svojih interesov. Takrat pa je ZVU objavila ukaz št. 66 z dne 18. aprila 1953, ki je spremenil ime ustanove iz E. P. I. Z. v E. P. I. T. (Ente del Porto Industriale di Trieste) in kar je še bolj važno, uvedel je nov način za določanje prodajne cene. S tem je bil raztegnjen delokrog ustanove na vse tržaško ozemlje in E. P. I. T., to je dolžnik, je dobila možnost, da sama odloča po svoji volji ceno, ki jo naj izplača razlaščenec. Ta doba prisilnega razlaščenja, proti kateremu pa se je še vedno bilo možno pritožiti na sodišču, se konča leta 1955, ko je vladni generalni komisar objavil dekret št. 248 z dne 19. avgusta 1955, ki velja še danes. Dekret je uvedel načelo stvarne tržne cene pri ocenjevanju nepremičnin. Od leta 1953 do 1955 je namreč E. P. I. T. določala ceno po tržni vrednosti, dočim je sama izbirala kategorijo zemljišča. S tem je bil posebno oškodovan slovenski kmet. E. P. I. T. mu je plačevala po najnižji ceni, to je kot kmečko zemljišče, čeprav bi morala plačevati mnogo več, to je po ceni za gradbene parcele. Položaj se je še nekoliko izboljšal, ko je vladni generalni komisar ustanovil posebno tehnično nepremičninsko komisijo Commissione Speciale Technico-Inmobiliare) pri E. P. I. T., ki naj bi določevala, kaj je pravična cena. V svojem članku, priobčenem v *Mostu* leta 1965, je Bogdan Berdon opozoril Slovence na važnost slovenske zemlje. „Naš poglavitni cilj je zaščita slovenske zemlje in to vedno, kadar ni razlastitev upravičena za takojšnjo uporabo v zakonite industrijske namene“. V takih primerih pa je treba doseči „čim večje odškodovanje našega človeka za izgubo lastne zemlje“. Berdon pravi, da se slovenski kmet prestraši mogočne korporacije, ki govori v imenu oblasti in se vda v njeno voljo, namesto, da bi branil svojo pravico pred sodišči ter zahteval ceno tistega dne, ko se prodaja res izvrši, ne pa po datumu, ko je E. P. I. T. določila, da bo to zemljišče rabila in ga je rezervirala zase, ali vinkulirala. Razlika je lahko nekaj let, cene pa se med tem časom spremenijo. Berdon podaja tudi nekaj primerov, ko so se kmetje uprli ceni, ki jo je določila E. P. I. T., in zahtevali višjo ceno pred sodiščem. Spodnja predelnica prikaže, da se je splačalo pritožiti.

SODNIJSKE ODLOČBE GLEDE

E. P. I. T. CEN

Štev. pravde	Cena E.P.I.T.	Cena sodišča
R. G. 1814-60	216.800 lir	3.200.000 lir
R. G. 1813-60	169.500 lir	900.000 lir
R. G. 1815-60	129.000 lir	702.000 lir
R. G. 1824-60	477.000 lir	2.718.700 lir
R. G. 666-56	3.910.000 lir	10.036.860 lir
R. G. 263-59	1.670.000 lir	7.990.000 lir
R. G. 1811-60	850.000 lir	2.172.436 lir
R. G. 1297-59	250.000 lir	720.000 lir

Vir: Berdon, *Most*, št. 8 (1965), str. 167

Med industrijami, ki jim je E. P. I. T. prodala zemljo so Grandi Motori, Lucky Shoe, Vetrobela, San Giusto in drugi.

Socialist Lucijan Volk je dodal v svojem referatu, ki ga je pripravil za Mednarodno konferenco v Trstu leta 1974, da meri celotno področje, ki ga sedaj upravlja Ustanova za tržaško industrijsko cono 11.471..500 m². To je zemlja, ki je nekoč pripadala malim posestnikom iz Šklednja, s Kolonkovca, od Domja, iz Ricmanj, Doline, Boljunca, Mačkovelj in od Oreha. „Posledice so bile za nekatere usodne: izgubili so posestva, iz katerih so črpali vsakdanji kruh, izgubili s tem celo pravico do socialnega in zdravstvenega zavarovanja, poiskati so si morali v zrelih letih drug poklic, postali so kar čez noč od samostojnih specializiranih vrtnarjev ali vinogradnikov nekvalificirana delovna sila z najslabšimi perspektivami. Bili so žrtvovani za zatrjevano ‚javno‘ korist, ki je bila večkrat sporna in o kateri jim vsekakor ni bila dana nobena možnost, da izrazijo svoje mnenje“.

Med druge družbe, ki so razlaščale slovensko zemljo, spada državno podjetje za elektriko ENEL, ki je na Padričah razlastilo 122.500 m² zemljišč, čeprav jih je uporabilo le polovico. Sem lahko prištejemo tudi cevovode. Leta 1965 je začela S. I. O. T. (Società Italiana per l'Oleodotto Transalpino ali Italijanska družba za prekoalpski naftovod) graditi naftovod Trst-Ingolstadt. Posestniki od Doline do Medje vasi, to je vzdolž vsega tržaškega ozemlja, so izgubili 10 metrov širok pas zemlje, na katerem je S. I. O. T. vpostavila svojo služnost. Pozneje je bil vzporedno zgrajen še metanovod, za kar je bil potreben 22 metrov širok pas. Večina te zemlje je zopet bila v slovenskih rokah. Leta 1974 pa sta bila v načrtu še dva nova cevovoda, eden za pretakanje že rafiniranega bencina čistil-

nice TOTAL, drugi za nafto državnega podjetja ANIC. Če seštejemo številke, ki jih Volk navaja v svojem referatu, vidimo, da so Slovenci izgubili vsaj 11.594.000 m² zemlje za industrijski razvoj na Tržaškem. V to pa niso všteti obstoječi cevovodi, niti oni v načrtu.

b. Urbanizacija

Drugi vzrok razlaščenja slovenske zemlje pa je urbanizacija. Trst se seveda širi, kot vsako drugo mesto in sem spada kajpak tudi industrializacija, ki smo o njej govorili zgoraj. Gre pa za to, kako in kam se mesto širi. Ker so bila pred tridesetimi leti predmestja že mešana, okoliške vasi pa so bile še slovenske, zato je tudi razumljivo, da so se Slovenci upirali širjenju novih stanovanjskih blokov in celih naselij v slovenske vasi, posebno ker je bilo zanje še dovolj prostora v predmestjih. Tako širjenje urbanizacije v slovenske vasi je gotovo pomenilo namerno ali nenamerno spreminjanje etničnega značaja podeželja. Tipičen primer take „urbanizacije“ so tako imenovana begunska naselja za italijanske begunce iz Istre, ki so se začela razvijati že pod ZVU.

Prvo stalno begunsko naselje, tako imenovano „Ribiško naselje“, je nastalo leta 1951 med Devinom in Štivanom. Zato so morali devinski jusarji odstopiti 366.609 m² zemlje ob morju. Vendar s tem se je šele pričelo načrtno naseljevanje Italijanov v devinsko-nabrežinski občini. Slovenski občinski svetovalci so se sicer temu upirali saj so dvakrat — leta 1955 in 1962 — odrekli gradbeno dovoljenje za begunsko naselje S. Mauro, toda prefektura je v obeh primerih imenovala komisarja, ki je proti volji občinskega sveta izdal tozadevno dovoljenje in S. Mauro danes obsega 220.800 m². V sosednji, to je tržaški občini, v katero je vključenih mnogo slovenskih vasi, ki so ozemeljsko ločene od mesta Trsta, je občina prodala Organizaciji za pomoč istrskim in dalmatinskim beguncem (OAPGD) mnogo občinske zemlje, na kateri so nato nastala begunska naselja. V Sv. Križu (58.577 m²), na Božjem polju v proseški katastrski občini (27.680 m²), in na Proseku samem, kjer je begunsko naselje Borgo S. Nazario (72.574 m²). Končno sta še dve naselji na Opčinah, ki sta zasedli 252.444 m² zemlje. Poleg teh stalnih naselij je pri Sv. Križu še začasno begunsko taborišče (12.823 m²) in na Proseku sanatorij za begunce (16.000

m²).²⁴ Za italijanske begunce iz Istre je bilo torej odtujene vsaj 1.027.490 m² slovenske zemlje ali večinoma slovenske zemlje. Kar je pa še važnejše, vsa ta begunska naselja leže med Trstom in nekdanjim italijanskim etničnim teritorijem in so v glavnem odgovorna za poitalijančenje te zemlje. Drugi činitelj, ki je veliko pripomogel k poitalijančenju slovenske zemlje, posebno pa slovenske obale, je bila gradnja hotelov in letovišč. S tem se je pretrgalo slovensko etnično ozemlje, ki je še po drugi svetovni vojni segalo do Tržiča. Najlepše pride to do izraza v devinsko-nabrežinski občini, ki je imela leta 1946 še 87% slovenskega prebivalstva, po 1971. cenzusu pa ima le še 38% Slovencev.²⁵

Do poitalijančenja in razlaščenja je posebno mnogo pripomogel zakon št. 167 z dne 18. aprila 1962, ki določa, da lahko mestne občine razlastijo po nizki ceni zemljišča, ki so namenjena za javne zgradbe ali stanovanjske bloke.²⁶ Tržaška občina izvaja ta zakon v glavnem preko Avtonomne ustanove za ljudska stanovanja (I. A. C. P.). Tednik *Gospodarstvo* je poročal marca 1972, da je tržaški župan zopet pooblastil I. A. C. P., da zgradi nadaljnih 650 stanovanj v Rocolu, v teku pa je že bila gradnja 1200 novih stanovanj pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji. Poleg tega je tržaška občina prejela dovoljenje, da razlasti za gradnjo stanovanjskih blokov še nadaljnja zemljišča, ki so navedena v spodnji razpredelnici. Na Katinari je šlo za povečavo zemljišča za tržaško bolnišnico, ki se je že gradila in za univerzitetno kliniko.²⁷

RAZLASTITVE V TRŽAŠKI OBČINI 1972

Ime kraja	Površina
Rocol — Melara I	188.660 m ²
Rocol — Melara II	112.600 m ²
Sv. Marija Magdalena Sp. I	300.000 m ²
Cona Sv. Ane	49.450 m ²
Sv. Marija Magdalena Zgornja	20.139 m ²
Campanelle	49.890 m ²
Kjadin	7.420 m ²
Sv. Sergij	14.840 m ²
Kumano	13.690 m ²
Valmaura	21.430 m ²
Škedenj	21.016 m ²
Piazzale della Resistenza	2.460 m ²
Katinara (napovedana razlastitev)	820.000 m ²
Skupaj	1.621.595 m ²

Vir: *Gospodarstvo*, 10. marca 1972,

To so le pomanjkljivi podatki o prisilni razlastitvi zemlje za stanovanjske bloke, vendar nakažejo, da je problem resen. Poleg prisilnih razlastitev pa gre tudi za prostovoljno prodajo slovenske zemlje. Tukaj pa so podatki še bolj pomanjkljivi. Volk v svojem referatu navaja nekaj primerov. Tako je zavarovalna družba Lloyd Adriatico nakupila obširna področja v raznih katastrskih občinah. V Gabrovcu je leta 1964 kupila 95.000 m², kjer je zgradila in še gradi stanovanjske hiše, kar bo gotovo vplivalo na narodnostno sestavo male zgoniške občine. Na Kontovelu ima 30.000 m², na Proseku 7.000 m² in v Repnu 44.000 m² zemlje. Lastnica je še obširnih zemljišč v Borštu, Sv. Mariji Magdalenii Zgornji in Spodnji, v Kolonji, na Greti, v Barkovljah, Škorklji, na Opčinah in verjetno še drugje. Manjša je lastnina družbe „Marmifera Gorlato“, ki je kupila 320.000 m² v Nabrežini.

K urbanizaciji in njenim problemom bi lahko prišteli tudi prisilni odkup 54.735 m² za poboljševalnico, ki jo je zgradila ZVU v Padričah. Leta 1951 pa je ZVU razlastila prvih 23.650 m² za sirotišče „Villagio del fanciullo“ na Opčinah. Do sedaj se je naselje razširilo na 124.290 m². Mednarodna organizacija za pomoč beguncem pa je kupila 36.000 m² tudi v Padričah in zgradila taborišče za neitalijanske begunce. Posebno zanimiv je primer „prostovoljne“ prodaje zemlje italijanski športni ustanovi Società Sportiva del Carso e dei Campi di Golf (Športna organizacija za Kras in golfska igrišča), ki je izkoristila težave kmetov, ki jim je bila ZVU rekvizirala že kmalu po vojni 305.102 m² najboljših kraških travnikov in jih spremenila v golfsko igrišče. Petinšestdeset lastnikov rekvirirane zemlje je bilo iz Lonjerja in enaintrideset iz Padrič. Ko so potem Anglo-amerikanci zapustili Trst, je igrišče prevzela italijanska vojaška oblast in ga uporabljala v isti namen. Toda leta 1960 je prišla derekvizicija in zemljo so vrnili prvotnim lastnikom, ki je celih petnajst let niso mogli uživati. Zato so se še vedno bali, da bo zemlja ponovno rekvirirana. To malodušnost je izrabila športna organizacija, ki je začela prigovarjati lastnike, naj njej prodajo zemljo, ki je že tako dolgo služila igranju golfa, in je temu namenjena. Mnogi so se vdali prigovarjanju in leta 1974 je športna organizacija že imela v lasti 130.000 m².²⁸

Za urbanizacijo je bilo po Volkovih podatkih odtujenih 1.868.515 m² zemlje in

to večinoma prisilno. Volk sam priznava, da so celo podatki o prisilnem razlaščenju nepopolni, dočim podatkov o nepri-silnem odtujevanju sploh ni imel namena zbrati; v kolikor pa jih je navedel, so le v ilustracijo. Če Volkovim dodamo še podatke v *Gospodarstvu*, dobimo 3.490.110 m², kar še vedno ne vključuje vse zemlje, ki je bila odtujena za urbanizacijo. Seveda je v tem številu vključene nekaj zemlje, katere lastniki so bili Italijani, vendar velika večina je pripadala Slovencem.²⁹

c. Ceste in vojaške služnosti

Tretji vir razlaščenja pa je gradnja novih cest, ki povezujejo Trst z Italijo in Jugoslavijo. Gotovo so take ceste potrebne, ponovno pa nastane vprašanje, v kakem obsegu. Isto velja za okolico Gorice, kjer se je 1968. dosti govorilo o povezavi Gorice z veliko avtocesto Trst-Benetke pri Villesse. Podaljšek Villesse-Gorica bi naj šel preko slovenske zemlje pri Sovodnjah in pri Štandrežu. Slično je s tako imenovanimi desanti, ali povezavami Trsta in obalne ceste z glavno cesto, ki gre po kraški planoti, torej dvesto do tristo metrov nad morjem. Glavno cesto, ali državno cesto št. 202, ki je speljana po kraški planoti, je začela graditi že ZVU ter je zanjo razlastila 700.000 m² zemljišč. To je bil težak udarec za kraške kmete, ki niso zgubili le teh zemljišč, temveč je nova cesta razdelila njihovo posest na več delov, ki so bili med seboj težko dostopni. Še več, cesta je skoraj onemogočila pašo in tako zadala težak udarec tradicionalni živinoreji na Krasu.³⁰

Sem lahko prištejemo tudi prostor za bencinske črpalke, za parkiranje, kakor tudi osebne in tovarne postaje za oddih. Vse to pa zopet zahteva zemlje, večinoma slovenske zemlje. Največ je bilo napisanega in se še piše, o avtoportu pri Fernetičih, kjer je glavni mejni prehod med Trstom in Jugoslavijo. Italijanski konzorcij, ki gradi to servisno postajo in počivališče, ki naj bi služilo mednarodnemu prometu, je razlastil zanj 280.000 m² površine³¹. S tem je utrpelo škodo veliko število malih posestnikov. Slovenci se sprašujejo, ali se res rabi za postajo na Fernetičih tako velik kompleks. Pa kot izgleda, konzorcij, ki mu načeluje predsednik tržaške pokrajine dr. Michele Zanetti, hoče še več zemlje. Dne 15. maja 1975 je dr. Zanetti pozval pokrajinski nadzorni odbor, da pošlje na repen-taborsko županstvo posebnega komisarja, 251

ki naj podpiše dovoljenje za nadaljnjo izgradnjo tovarnega postajališča namesto župana Mihe Guština, ki ni hotel podpisati odloka o nadaljnji razlastitvi.³²

Končno je treba omeniti še vojaške služnosti, ki jih je v večini uvedla ZVU. Po letu 1954 je nekatere prevzela italijanska vojska, druge pa so bile prej ali slej vrnjene lastnikom, kot je bil primer z zgoraj omenjenim golfskim igriščem. Kmalu po vojni je ZVU zasedla kompleks zemljišč v Hribih nad Repentabrom, to je ob tedanji meji med conama A in B. Radi tega kmetje niso mogli uživati okrog 300.000 m², ker jim je bil prepovedan dostop in prehod. ZVU je zasedla tudi 78.000 m² zemljišč na Opčinah za vojaško športno igrišče in prav tako 74.000 m² za vojaško letališče. Leta 1966 pa so italijanske vojaške oblasti zasegle v Briških 280.000 m² zemlje za novo smodnišnico.³³

Koliko slovenske zemlje je bilo razlaščene je težko točno ugotoviti. Čeprav so gornji podatki nepopolni, pridemo do 16.344.110 m² kar gotovo ni previsoka številka. Saj je deželni poslanec dr. Drago Štoka v svojem govoru leta 1968 v deželnem zboru vzkliknil: „In kaj naj rečemo mi, slovenska manjšina? Samo v tržaški pokrajini je bilo v zadnjih dvanajstih letih razlaščenih dvanajst milijonov kvadratnih metrov rodovitne zemlje, kar je povprečno en milijon kvadratnih metrov na leto.“³⁴ Štokova izjava krije le dobo od leta 1956 do 1968 in se nanaša le na rodovitno zemljo. Pred in po tej dobi pa je bilo odtujene še mnogo take in drugačne slovenske zemlje, kot smo videli. Zaradi tega smatramo zavedni Slovenci, da gre za namerno razlaščanje slovenske zemlje in za italijanizacijo tržaške pokrajine, to pa zato, ker se po njihovem mnenju razlašča v veliko večjem obsegu, kot je to res potrebno radi urbanizacije in industrializacije. Ker pa je to vprašanje enako sporno kot asimilacija, so slovenska politična gibanja leta 1968 še vedno različno gledala na ta problem. Vendar po letu 1971 se je začel položaj boljšati. Tudi slovenski komunisti in socialisti so se začeli zavedati velike nevarnosti za slovenski obstoj na Tržaškem. Od takrat tudi oboji podpirajo zahteve slovenske manjšine preko svojih vsedržavnih političnih strank. Predno se dotaknemo še vedno perečega vprašanja o kraških rezervatih, tako namreč imenujejo državne parke na Tržaškem, si pogledjmo, kakšno stališče o razlaščanju so zavzele različne

politične skupine leta 1968, in kaj se je o tem pisalo.

č. Komentarji

Slovenska skupnost je stala in še stoji na stališču, da je industrializacija in urbanizacija potrebna, da pa mora biti v pravem razmerju s slovensko stvarnostjo. Potreba po zemlji mora biti resnična. Zato ta skupina načelno ne nasprotuje industrializaciji in urbanizaciji, temveč hoče, da se vsak primer pravilno oceni. Če bodo imeli od razlastitve tudi Slovenci koristi, je zanjo, če ne, je proti. Pri tem je važno, da koristi vedno odtehtajo izgubo. Vendar glavno načelo mora biti zaščita slovenskega kmeta in slovenske zemlje. Leta 1968 so pristaši Slovenske skupnosti še vedno obsojali slovenske komuniste. Bili so prepričani, da so komunisti za razlaščanje slovenske zemlje tudi zato, da bo kmet postal delavec in se končno pridružil komunistom ali socialistom.

Bogdan Berdon je leta 1966 pisal v *Mostu*, da so fratelančne stranke, s čimer misli slovenske komuniste in socialiste, pozdravile razlaščanje zemlje za gradnjo ljudskih hiš in industrijskih naprav. Interpelacijo, ki je zahtevala čimprejšnjo razlaščanje in po najnižji ceni, je podpisal tudi „fratelančni slovenski deželni svetovalec“. Berdon nadaljuje, da je leta 1966 izšla knjiga *Breve Storia del Porto Industriale di Trieste* (Kratka zgodovina tržaške industrijske luke), ki jo je napisal takratni predsednik E. P. I. T.-a Manlio Cecovini, kjer pravi o razlaščeni slovenski zemlji le, da je to bila „landa deserta e disabitata“ (zapuščena in neobljudena pustinja), dočim Slovencev v vsej knjigi sploh ne imenuje, kot da ne obstajajo. Nato Berdon pribeje: „No, istočasno, ko smo dobili ‚Kratko zgodovino E. P. I. T.‘ se je našel slovenski fratelančni politik, ki je šel dne 8. 7. 66. hvalit sedanje vodstvo E. P. I. T. na javno zborovanje v Dolini. Naš navedeni fratelančar je kar krepko in glasno hvalil vodstvo E. P. I. T., ki je v precejšnji meri v rokah P. S. I.“³⁵

Naslednji članek Vladimirja Vremca, ki enako kot Berdon obtožuje komuniste in socialiste, je važen tudi zato, ker razširja že leta 1969 med Slovenci misel, da je treba nekaj ukreniti za zaščito Krasa. Vremec namreč nakaže, da imajo Slovenci zagovornike v onih Italijanih, ki ravno tako zastopajo stališče, da mora biti neko idealno ravnotežje med človekovo dejav-

nostjo in naravo. To so tiste sile, ki se upirajo, da bi Trst postal mesto s čez pol milijona prebivalci, stisnjeno na ozkem pasu med morjem in Krasom. To bi pomenilo uničenje vseh kmetijskih dejavnosti in hkrati krajinskih ter ambientalnih vrednot. Slovenci bi morali podpreti to skupino in sodelovati z njo, ker so njeni nameni koristni tudi za ohranitev avtohtono naseljenega slovenskega kmeta. Nato Vremec poudari, da znaša število ljudi, ki se ukvarjajo s kmetijstvom v tržaški pokrajini okoli 15.000. V veliki večini so to Slovenci. „Kmetijski sloj predstavlja na Tržaškem eno najbolj trdnih socialnih struktur“, pravi Vremec, „Srednji dohodek, do katerega pride tisti, ki se ob drugi glavni zaposlitvi ukvarja recimo samo z vinogradništvom, znaša pol milijona lir na leto“ (To je okoli 750 ameriških dolarjev). „Kmetijstvo pa ni samo sinonim za slovensko avtohtonost, socialno in kulturno zrelost — v zamejstvu so poleg izobražencev kmetje najzvestejši bralci slovenskih časopisov in najbolj delaven sloj pri ljudsko prosvetni dejavnosti.“ Nato pa navaja profesorja Poldinija, ki trdi, da „se s prodajo zemlje začena pravo, globlje in bolj zvičajno raznarodovanje, kot je bilo fašistično, ker bi ne bilo nasilno in bi se izvajalo z nezavednim pristankom prizadetih“. In k temu dostavlja Vremec: „Kar ni uspelo fašizmu, naj bi uničili torej sami“, očitek, ki leti predvsem na tiste Slovence in njihove „kulturno-gospodarske organizacije“, ki so zavzeli do razlaščenja slovenske zemlje „čisto utilitaristično stališče“.³⁶

Tudi Slovenska levica kaže zaskrbljenost radi stalnega razlaščenja slovenske zemlje. Leta 1967 je prineslo njihovo glasilo *Zaliv* „Izjavo Odbora bivših mladinskih društev“ in uredništvo je poudarilo, da soglašajo z vsebino. Izjava pravi o razlastitvi sledeče: „Pozdravljamo vsako gospodarsko pobudo za napredek in gradnjo novih industrijskih objektov, ki stremijo tako k splošnemu izboljšanju socialnega položaja in zaposlovanja delavstva. Toda odločno nasprotujemo, da se za te namene in cilje žrtvujejo boljši predeli slovenske zemlje na škodo našega kmeta... V takih primerih razlaščenja našega kmeta vidimo pospeševanje načrtnega rodomora, ki ga izvajajo kljub obstoju državnih zakonov in mednarodnih sporazumov o zaščiti manjšin, kakor so šesti člen italijanske ustave, sedmi člen Londonske spomenice in mednarodne obveznosti o človeških pravicah... Vse to nam narekuje, da ne moremo upoš-

tevati razlogov raznih strank in skupin, ki se še naprej prilagajajo napovedanemu razlaščenju“. Na koncu pa izjavo še poudari, da člani nasprotujejo razlaščenju kmeta, „ker smo uverjeni, da bi imel od nove industrije delavski razred manj koristi kakor velekapital, obenem in predvsem pa bi velike razlastitve deloma uresničile šovinistične namene o postopnem krčenju slovenske zemljiške imovine“.³⁷ Že omenjena Izjava Slovenske levice z dne 11. marca 1968 je med drugim obsodila tudi razlaščenje slovenske zemlje in ga označuje za najnevarnejšo obliko potujčevanja.³⁸

Kot sem že omenil, so slovenski komunisti in socialisti gledali leta 1968 drugače na ta problem. Po njihovem pomeni vsaka industrializacija napredek, dočim se kmetijstvo istoveti s preteklostjo in zaostalostjo. Prepričani so bili, da bo nova industrija prinesla delavskemu razredu nove službe ter socialni napredek. Zato so slovenski komunisti in socialisti podpirali industrializacijo in niso nasprotovali razlaščenju slovenske zemlje. Po letu 1971 pa so tudi slovenski komunisti in socialisti začeli izražati skrb radi razlaščenja slovenske zemlje. Uvidevali so, da ima negativne posledice tako za tržaško gospodarstvo kakor tudi za slovensko manjšino. Samo v ilustracijo naj navedem uvodnik, objavljen leta 1972 v *Gospodarstvu*, ki sicer ni glasilo komunistov in socialistov, jim je pa blizu: „Industrializacija, združena z gradnjo nujnih infrastruktur, ne nalaga samo strahovitih žrtev slovenskim malim posestnikom, kmetom in vrtnarjem... temveč bo z uničenjem travnikov, sadovnjakov, vinogradov, drevja in vsega, kar je še zeleno, zanesla pravo jetiko v pljuča tržaškega mesta, stisnjenega med morje in kraško skalovje. To se dogaja pri nas kljub vsem svarilom razgledanih urbanistov, zdravnikov in državnikov drugod po svetu, ki so začeli boj proti okuženju okolja in trošijo v ta namen ogromne vsote denarja“. Isti uvodnik nato poudari, da industrializacija na tako ozkem prostoru tudi ne more biti združljiva z akcijo za pospeševanje turizma.³⁹

Italijansko mnenje pa naj prikažeta dve izjavi pokrajinskega tajnika krščanske demokracije, Sergija Coloni-ja, ki ju je podal konec 1967, in leta 1968. V svojem govoru v deželnem svetu je Coloni rekel, da se ne strinja z zaskrbljenostjo Slovencev radi zgraditve podjetja Grandi Motori v Boljuncu. Ponovno je poudaril, da so pri tem odločali razlogi tehničnega značaja, nikakor pa ne gre za namen, da se

spremeni etnična sestava dolinske občine, ki bo še nadalje ohranila svojo slovensko večino.⁴⁰ Kar se pa tiče stanovanjskih blokov, ki so jih oblasti zgradile za italijanske begunce iz Istre, je Coloni pri intervjuju leta 1968 povedal približno sledeče: V Nabrežini in drugje smo napravili poskus kako priti do narodne pomiritve: Istranske begunce smo naselili med Slovence, da bodo spoznali drug drugega, da bodo spoznali, da smo vsi ljudje in upamo, da bo prišlo do sodelovanja na osnovi demokratičnih načel. Le na tak način bomo premagali nacionalistični fanatizem preteklega časa in položili temelj za lepšo in srečnejšo bodočnost, ki naj bi temeljila na načelih papeške okrožnice *Pacem in terris* (Mir na zemlji).

d. Kraški rezervati

Kot smo že imeli priliko spoznati, so nekateri slovenski in italijanski intelektualci že več let trdili, da je potrebno in nujno, da se Kras zaščiti pred vdorom urbanizacije in industrializacije. Vendar, ko je bil sprejet leta 1971 državni zakon o kraških rezervatih, slovenska manjšina ta dogodek skoraj ni opazila, niti ni nanj reagirala. Šele spomladi leta 1973 je razburila slovensko manjšino posebno pa kraške kmete novica o kraških rezervatih in gorskih skupnostih. Čeprav ljudje sprva niso ločili kraških rezervatov od gorskih skupnosti, so pa sumili, ali oboje ne predstavlja nove nevarnosti za njihovo zemljo. Ker so gorske skupnosti povzročile dosti manj hrupa in so že začele delovati med Slovenci, zato si prvo oglejmo, kako so nastale te, in kaj so, potem pa bomo govorili o kraških rezervatih, ki so dvignili mnogo več hrupa.

Legalna osnova gorskih skupnosti (Comunità montana) sta državni zakon z dne 3. decembra 1971 št. 1102 in deželni zakon z dne 4. maja 1973 št. 29. Namen zakona o gorskih skupnostih je, da pomaga gospodarsko zaostalim in nerazvitim gorskim področjem, da dosežejo slično življenjsko raven, kot jo uživajo bolj razviti predeli države. Na osnovi deželnega zakona bodo nerazvita gorska področja dežele Furlanije-Juljske Benečije razdelili na zaokrožene enote, ki bodo tvorile ozemeljsko, gospodarsko in socialno homogena ozemlja. Za vsako takšno homogeno enoto se bo ustanovila med občinami, ki temu ozemlju pripadajo, posebna javnopravna krajevna ustanova, ki se bo imenovala gorska skupnost. Ta bo sestavila in odobrila večletni načrt

za gospodarski razvoj pripadajočega ji ozemlja.⁴¹

Slovenska kulturno gospodarska zveza je na svoji seji 15. januarja 1973, torej predno je izšel deželni zakon, zavzela svoje stališče do gorskih skupnosti in poudarila, da je to koristna pobuda, vendar je treba paziti, da se zaščitijo tudi slovenski interesi. Zato naj gorske skupnosti nastanejo na podlagi najširšega demokratičnega postopka. Statuti gorskih skupnosti naj dajejo tem novim krajevnim ustanovam najširše pristojnosti in demokratična jamstva, da bodo izraz demokratske volje in specifičnih razmer vsake posamične skupnosti. „Pri tem naj se na ozemljih, kjer živijo Slovenci, upoštevajo posebni interesi in značilnosti naše narodnostne skupnosti. Deželni zakon in posamezni statuti naj zagotovijo prisotnost slovenskih predstavnikov v gorskih skupnostih na podlagi mehanizma omejenega glasovanja.“ Slovenska kakor tudi druga sindikalna, politična in strokovna zastopstva naj imajo posvetovalno pravico. Končno pripominja SKGZ, naj dežela delovanje gorskih skupnosti tudi primerno finančno podpre.⁴² Ne vem, v koliko so se uresničili gornji predlogi. Vendar deželni zakon o gorskih skupnostih je bil sprejet brez večjih težav že nekaj mesecev pozneje, to je 4. maja 1973. V začetku aprila 1975 pa se je sešel ustanovni odbor desete ali kraške gorske skupnosti v uradnih prostorih devinsko-nabrežinske občine. Slovenec Dušan Hreščak (PSI), ki je odbornik tržaškega občinskega odbora, je bil predsednik ustanovnega odbora skupnosti. *Gospodarstvo*, ki poroča, da bo svet kraške gorske skupnosti imel 49 članov, ne pove, koliko od teh bo Slovencev.⁴³

Glavni problem pa so povzročili kraški rezervati ali nekaki državni parki, ki so nastali z državnim zakonom z dne 1. junija 1971 št. 442. Ker je zakon pripravil demokristijanski poslanec Corrado Belci iz Trsta, se imenuje tudi Belcijev zakon. Zakon proglašča določene predele Krasa za naravne rezervate „da bi zaščutil, ohranil in izboljšal rastlinstvo, ohranil in ovrednotil živalstvo, obvaroval posebne geo-morfološke sestave ter naravne lepote tega področja“.⁴⁴ S tem bo vinkuliranih okoli 55.000.000 m² zemlje, kar je približno ena četrtina vse tržaške pokrajine ali skoraj polovica tržaškega Krasa.⁴⁵ Zakon določa, da bo to ozemlje upravljala posebna javnopravna oseba, namreč Ustanova za varstvo tržaškega Krasa (Ente per la tutela del Carso tri-

estino), dežela Furlanija-Juljska Benečija pa mora z deželnim zakonom določiti norme o ustanovitvi, organizaciji, ureditvi in upravi te Ustanove.

Ko pa je dežela pripravila in objavila svoj prvi osnutek deželnega zakona, ki ga predvideva državni zakon, je to povzročilo val protestov. Protestirala pa ni samo slovenska manjšina, temveč so bili nezadovoljni z osnutkom deželnega zakona tudi nekateri italijanski krogi. Italijani so debatirali predvsem, ali ima dežela pravico, da s svojim zakonom odvzame jurisdikcijo krajevnim oblastem (Občinam in pokrajini) in jo prenese na novo Ustanovo. Na drugi strani, če tega ne naredi, bo pa nastal konflikt med nalogami krajevnih oblasti, drugih institucij, in novo Ustanovo.⁴⁶ Vendar glavno nesoglasje je obstajalo med italijansko deželno vlado (deželnim odborom) in slovensko manjšino. Dočim je deželna vlada hotela močno, centralizirano Ustanovo, ki bi bila v rokah mestnih birokratov, in le s posvetovalnim glasom kraških kmetov, je slovenska manjšina zahtevala, da Ustanova predstavlja slovenske oziroma kraške kmete, ki so lastniki zemlje in torej direktno zainteresirani, dočim bi tehnično in znanstveno osebje imelo le posvetovalen glas.

Kolikor je razvidno iz literature, ki mi je na razpolago, naj bi imela Ustanova za varstvo (ali zaščito) tržaškega Krasa svoj upravni svet, predsednika, izvršni odbor, strokovno znanstveni odbor in ravnatelja ali direktorja. Za posebne potrebe pa bi imenovali tudi posebne komisije.⁴⁷ Takoj pa nastane vrsta spornih vprašanj: kdo bo sestavljal upravni svet; bo predsednik Ustanove izvoljen, ali pa ga bo imenovala dežela. Kakšno vlogo bo imel strokovno-znanstveni odbor, bo imel le posvetovalni glas? Kakšen delokrog bo imel direktor in kdo ga bo imenoval ali izbral? Radi splošne kritike prvega osnutka, je deželna vlada pričela pripravljati novi ali drugi osnutek, ki je nato junija 1974 prišel pred deželni svet, ki je o njem debatiral. Ker pri pripravah za drugi osnutek deželna vlada zopet ni upoštevala slovenskih predlogov in zahtev, je to ponovno povzročilo slovensko kritiko.

Ta kratki oris o kraških rezervatih bomo bolje spoznali, ko bomo pregledali nekaj važnejših zahtev in izjav različnih slovenskih političnih skupin. Prvo si bomo ogledali slovenske vidike, izražene o prvem zakonskem osnutku spomladi 1973 in to posebno marca in aprila. Nato, kaj so

Slovenci predlagali spomladi 1974 glede besedila drugega osnutka, ko je bilo objavljeno njegovo besedilo, to se pravi v dobi od junija 1974 do februarja 1975.

Slovenska kulturno gospodarska zveza je prva zavzela stališče do kraških rezervatov na svoji seji 15. januarja 1973, to je istočasno, ko je napravila tudi gornjo izjavo o gorskih skupnostih. O kraških rezervatih pravi, da bi se k razpravi o pravicah Ustanove za zaščito Krasa morali pritegniti vsi neposredno prizadeti, posebno občinski odbori in sveti tistih občin, na katerih ozemlju bo ustanovljen naravni park. Zraven tega je treba slišati mnenje slovenskih strokovnih in sindikalnih organizacij. „Omenjeno ustanovo naj upravljajo samo demokratično izvoljeni predstavniki krajevnih ustanov, ki morajo sestavljati upravni svet, voliti predsednika in druge vodstvene organe, nikakor pa ne smejo o delovanju odločati zgoraj imenovane osebe, ki bi to morda delale celo proti interesom prizadetega prebivalstva.“⁴⁸

Slovenska skupnost pa je prvo sklenila, da bo vprašala Kraševce, kaj mislijo glede rezervatov in bo na tej podlagi zavzela svoje stališče.⁴⁹ V ta namen je imela poseben sestanek 9. marca 1973 na Repentaboru, ki se ga je udeležilo mnogo Kraševcev z repentaborskim županom M. Guštinom na čelu. Navzoča sta bila tudi dr. Drago Štoka, predstavnik SS v deželnem svetu in ing. Milan Sosič, predstavnik SS v pokrajinskem odboru. Sestanek je ugotovil veliko zaskrbljenost Kraševcev o kraških rezervatih, saj so bili ti ustanovljeni vse prej kot v korist kraškega človeka. Na sestanku so tudi poudarili potrebo po skupnem nastopu vseh Kraševcev in vseh slovenskih organizacij, da se doseže sprememba deželnega zakonskega osnutka.⁵⁰ Nekaj dni pozneje je ing. Sosič ponovno razpravljal o zakonskem osnutku in poudaril, da kraško prebivalstvo že tako tarejo velike težave, zato je nujno, da pride do odkritosrčnega sodelovanja med oblastmi in kraškim kmečkim prebivalstvom. Pri vsem tem morajo oblasti upoštevati napore tega prebivalstva, da so se travniki in gozdovi na Krasu sploh ohranili. Ing. Sosič je tudi poudaril, da je potrebno, da se ohranijo domači kraški kamnolomi, ki so vir dohodkov za mnogo Kraševcev. Nato pa je opozoril „da je ustavno sodišče maja 1968 razglasilo za neustavno vinkuliranje parcel pri izvajanju regulacijskih načrtov na daljši rok, ker omejuje lastninsko pravico do lastnikov; takšno vinkuliranje je

praktično istovetno z razlastitvijo brez odškodnine. Vinkuliranje zemljišč za ustanovitev rezervatov brez odškodnine je po analogiji z omenjeno razsodbo ustavnega sodišča prav tako protiustavno.⁵¹

V torek 13. marca 1973 pa je Slovenski klub v Trstu priredil okroglo mizo o kraških rezervatih. Od navzočih je Stojan Spetič (PCI) ugotovil, da je bil zakonski osnutek pripravljen brez sodelovanja prizadetih Kraševcev. Nadalje je kritiziral, da prepušča osnutek vso oblast Ustanovi za zaščito Krasa, v kateri pa pravi Kraševci nimajo nobene besede. Spetič je tudi opozoril, da zakonski osnutek predvideva, da se v nekaterih rezervatih lahko ustanavljajo „proizvodne ustanove“ to se pravi z drugimi besedami, industrijska podjetja. Nato pa nekako sarkastično pripomni, da „zadeva napravlja vtis, da si hočejo meščani iz Trsta iz Krasa urediti nekakšen vrt za svoje udobje, ne da bi imeli pri srcu koristi samega prebivalstva.“ Socialist (PSI) Lucijan Volk, tajnik Kmečke zveze, pa je podčrtal, da morajo Slovenci ostati lastniki Krasa, Kras sam pa se ne sme razkosavati in drobiti. Na koncu pa je še pokaral slovenske organizacije in vso slovensko manjšino, ko je rekel: „Zdaj se je zopet pokazalo, da se zbudimo in nastopimo, ko je že pozno“. Vladimir Vremec (SS) je povedal svoje mnenje, da so avtorji zakonskega predloga preveč šablonsko sledili drugim sličnim italijanskim zakonom za zaščito narave in zato niso upoštevali posebnih značilnosti Krasa in njegovega prebivalstva. Pri debati so še ugotovili, da predlog deželnega zakona krši določbe Posebnega statuta londonskega Memoranduma o sporazumu, ki prepoveduje spreminjanje občinskih mej, če to ogroža etnično sestavo narodne manjšine. Pri debati je bilo tudi poudarjeno, da rezerviranje zemlje za naravni park pomeni v resnici „razlaščanje na dolgi rok“ in to obširnih predelov Krasa. S tem pa ruši temelje slovenskega gospodarstva kakor tudi temelje obstoja slovenskega prebivalstva.⁵²

Istega dne kot okrogla miza je bila tudi seja SKGZ, na kateri so ugotovili, da v prvem zakonskem osnutku ni prišlo do nobenih bistvenih sprememb, čeprav je zveza izročila deželni vladi konstruktivne predloge. Nato pa pravi poročilo o seji dobesedno: „Tako je izvršni odbor SKGZ prišel do zaključka, da hoče vlada vsiliti Kraševcem in vsej slovenski skupnosti rešitve, ki niso v skladu z interesi

prebivalstva in pomenijo resno nevarnost okrnitve njihovega položaja in njihovega gospodarskega obstoja na *gospodarskem in narodnostnem področju*“. In nadaljuje, da je zakonski osnutek „slabo zasnovan, saj tudi odvzema prizadetemu prebivalstvu pravico do avtonomnega odločanja o lastnih interesih neposredno pa tudi posredno preko izvoljenih krajevnih uprav.“⁵³

Meseca marca 1973 so se sešli tudi župani petih slovenskih občin v Zgoniku in razpravljali o zakonskem osnutku. Zgoniško občino je zastopal župan J. Guštin, dolinsko D. Lovriha, repentaborsko M. Guštin, devinsko-nabrežinsko D. Legiša in doberdobsko na Goriškem A. Jarc. Župani so podpisali skupno izjavo, s katero zahtevajo, da se razprava o deželnem zakonskem predlogu odloži in da pride do posvetovanja med deželno vlado in zainteresiranimi občinskimi upravami. Izjava ugotavlja, da zakonski osnutek ni nastal na demokratičen način, ker se deželna vlada ni posvetovala s prizadetimi krajevnimi oblastmi. Še več, ta osnutek je nesprejemljiv, „ker predvideva ustanovo za upravljanje rezervatov, ki bi združevala v svojih rokah vse upravne pristojnosti, ki zdaj pripadajo državi, deželi in občinam, kar je v nasprotju z avtonomijo občin in drugih krajevnih ustanov; posebno je nesprejemljivo za Slovence, ki bi bili pri upravljanju omenjene ustanove številčno podrejeni; pa tudi niso Slovenci v zakonskem osnutku niti z besedo omenjeni ter ni v njem sledu o njihovi nacionalni zaščiti“. In nekoliko dalje pravi: „Osnutek predvideva odkup in celo prisilno razlastitev zemlje v rezervatih in izven njih, kar bi pomenilo izkoreninjenje človeka-Kraševca ter oškodovanje kmetijstva in beg z zemlje, s čimer bi se začelo pravo uničevanje naravnega okolja.“⁵⁴

Na raznih drugih sestankih so ponavljali že omenjene zahteve, predlagali so pa tudi nekaj novih. Tako so zahtevali, da se ukinejo vojaške služnosti na tržaškem Krasu. Ponovno so poudarili, da so Slovenci proti vsaki razlastitvi zemlje, ki bi postala naravni park. Za omejitve lastninskih pravic na taki zemlji naj bi raje dežela plačevala lastnikom najemnino. To bi bila edina sprejemljiva rešitev. Zadruga Naš Kras je izračunala, da bo dežela zasegla za rezervate 52% ozemlja repentaborske občine, 20% devinsko-nabrežinske, 30% dolinske in 20% zgoniške. Dolinski župan D. Lovriha pa je opozoril, da bi bilo

v vodilnem svetu Ustanove za zaščito Krasa od 28 članov le osem Slovencev.⁵⁵ Končno se je proti koncu marca 1973 pridružila splošni obsodbi zakonskega osnutka še italijanska komunistična partija. Nastopila je proti kakršnikoli ustanovitvi kraških rezervatov, ker bi zakon o rezervatih okrnil določbe zakona o gorskih skupnostih. PCI je poudarila, da podpira ustanovitev in organizacijo gorskih skupnosti namesto rezervatov, toda upravlja naj jih domače prebivalstvo.⁵⁶

S tem se končujejo zahteve, kritike in komentarji o prvem zakonskem osnutku o kraških rezervatih. Nato pa je deželni odbor ali deželna vlada začela pripravljati novi, drugi osnutek zakona. V dobi priprav formuliranja drugega osnutka je tudi slovenska manjšina predložila svoje poglede. Februarja 1974 je član deželne vlade ali deželni odbornik Mizzau sprejel odposlanstvo Slovenske kulturno gospodarske zveze, Kmečke zveze in Slovenske skupnosti, ki so mu pojasnili slovensko stališče. SKGZ, ki sta jo predstavljala predsednik Boris Race in tajnik dr. Karel Šiškovič, je ponovila svoje prejšnje zahteve in podčrtala, da je treba zavrniti negospodarske omejitve, kakor tudi namen, da se kraška zemlja izroči v upravljanje mestnim birokratom. „Upravo je treba zaupati predvsem izvoljenim prebivalcem Krasa, predstavnikom krajevnih uprav in organizacijam, ki delujejo na Krasu. Uprava mora delovati dvojezično, znanstveniki in tehniki bi morali tvoriti le posvetovalne organe. Izključiti je treba predvsem razlaščenje, pa tudi omejitve bi ne smele biti v nasprotju s koristmi prebivalstva in v primeru kakršnih koli omejitev, je treba prebivalstvo odškodovati“. Delegacija Kmečke zveze, ki so jo sestavljali predsednik A. Guštin, podpredsednik Dušan Kodrič in tajnik Lucijan Volk, se je v glavnem strinjala s predlogi SKGZ. Poudarila pa je, da bo najbolje služilo ohranitvi naravnega okolja Krasa, če bodo oblasti podprle kmetijstvo. Zato naj dežela in pokrajina podpreta zamisel zadružnega hleva v Praprotnu in zadružne mlekarne na Repentaboru. Posebno je kmetska zveza podčrtala, da je treba absolutno odkloniti vsako možnost razlaščenja in morebitne omejitve glede razpolaganja z zemljišči. V delegaciji Slovenske skupnosti so bili deželni svetovalec dr. Drago Štoka, tržaški občinski odbornik dr. Rafko Dolhar, dr. Vladimir Vremec in Karel Grgič. Slovenska skupnost je tudi

zelo močno podčrtala, da je proti kakršnikoli obliki razlaščenja. „Kras je treba zavarovati tako, da se bodo domači prebivalci čutili na zaščitenem Krasu doma. Domače prebivalstvo mora biti gospodar na svoji zemlji, ne smemo ga omejevati v njegovih pravicah in lastnini“. SS delegacija se je strinjala, da je treba ohraniti naravne lepote Krasa, toda treba je tudi upoštevati zahteve slovenskega kraškega prebivalstva. Ne more biti prave zaščite Krasa brez sodelovanja prizadetih lastnikov.⁵⁷

Vendar tudi tokrat deželni odbor ni upošteval slovenskih zahtev in želja. Junija 1974 je deželni svet razpravljajal o novem predlogu in ga nato sprejel. Ko je bilo njegovo besedilo objavljeno, so se Slovenci lahko prepričali, da novi predlog ni vseboval bistvenih sprememb. Naj navedem v ilustracijo le kritiko novega osnutka, ki jo je izrekla Slovenska skupnost februarja 1975. Posebna komisija Slovenske skupnosti ugotavlja, da je novi deželni osnutek prav tako negativen kot prvi, ker ne upošteva bistvenih predlogov slovenskih strokovnih in političnih organizacij. Novi osnutek ne predvideva, da bi prizadeto prebivalstvo v polni meri soodločalo o svoji zemlji, ki jo je stoletja obdelovalo. SS ponovno podčrtuje, da bi moralo prizadeto kraško prebivalstvo imeti večino v upravnem svetu Ustanove, v katerem bi morali biti tudi predstavniki krajevnih ustanov, kmetijskih in strokovnih organizacij. Poleg tega bi upravni svet moral biti edini pristojen za imenovanje predsednika Ustanove, ki bi ga izbrali člani upravnega sveta iz svoje srede. Nato pa pripomni: „Pridržati predsedniku dežele pravico do imenovanja predsednika Ustanove, pomeni nadaljevati z obsojanja vredno prakso politično nastavljenih oseb“. SS tudi poudari, da osnutek ne predvideva obveznega znanja slovensščine s strani vsega osebja, ki prihaja v stik z domačim prebivalstvom, kar bi moralo veljati tudi za direktorja. Nikjer tudi ni predvideno dvojezično poslovanje. Nato pa napravi nekaj posmehljivih opazk na račun deželne vlade. SS se sprašuje kako to, da dežela, ki se tako zanima za Kras, ni ukrenila nič, da se uresniči zamisel o kraški zadružni mlekarini in sirarni. Ta pobuda bi prispevala za okrepitev kraške živinoreje in Krasa samega. Dežela pa se niti ne zanima za druge živinorejske pobude, niti ji ni mar za zakonski osnutek dr. Draga Štoke o javni podpori kraškim

prebivalcem, ki bi radi obnovili svoje domove. Čemu potem takšna vnema za floro, ki jo že ščiti deželni zakon o zaščiti redkih rastlin, in kako to, da se uničuje tipično kraške površine za postajališče pri Ferne-tičih in ob Faccanonijevem kamnolomu, zaključuje Slovenska skupnost.⁵⁵

Iz povedanega je tudi razumljivo, zakaj slovenski kmetje gledajo z zaskrbljenostjo na kraške rezervate. Nič kaj ne zaupajo italijanskim oblastem. „Še to nam bodo pobrali, kar je ostalo... Še fašisti so nam zemljo pustili... Pa pravijo, da bodo Kras zavarovali. Vzeli ga bodo...“⁵⁶ Tako modrujejo.

Zaskrbljeni pa niso le kraški kmetje, ki so najbolj prizadeti, temveč vsa slovenska manjšina. Ko sem bil poleti 1974 v Trstu, mi je mnogo znancev in prijateljev reklo, da smatrajo razlaščenje slovenske zemlje za največjo nevarnost, ki grozi slovenskemu obstoju v Italiji, posebno pa v tržaški pokrajini. Radi razlaščenja postajajo mnogi narodno mlačni, odpadejo in se končno poitalijančijo. Vendar še bolj boleča je izguba slovenske zemlje, saj ne bo izgubljena samo za današnji, temveč tudi za bodoči rod.

Že urbanizacija in industrializacija sta odtujili mnogo čez 16 milijonov kvadratnih metrov slovenske zemlje. Če temu gotovo prenizkemu številu dodamo še zemljo, ki bi naj pripadla kraškim rezervatom in ki jo cenijo na okoli 55 milijonov kvadratnih metrov, potem bi količina odtujene zemlje dosegla vsaj 71 milijonov kvadratnih kilometrov. Kaj to v resnici pomeni, bomo lažje presodili, če si bomo ogledali razpredelnice. Prva (str. 259) je vzeta iz Volkovega referata leta 1974 in prikaže, koliko zemlje je bilo v slovenski in italijanski posesti takoj po vojni leta 1946. Podatki so vzeti iz zemljiških knjig katastrskih občin.⁶⁰ Druga tabela le skrči Volkove podatke na današnje ozemlje politično-administrativnih občin, dočim tretja primerja stanje leta 1946 s stanjem leta 1974. Naj ponovno pripomnim, da so vsi podatki za leto 1974 zelo pomanjkljivi in naj zato služijo le v ilustracijo.

Primerjava med letoma 1946 in 1974 jasno nakaže resnost vsega problema. Leta 1946 so Slovenci imeli v svoji posesti 87% vsega tržaškega ozemlja, ali 160 od 184 milijonov kvadratnih metrov. Radi industrializacije in urbanizacije pa se je slo-

SLOVENSKA IN ITALIJANSKA POSEST PO ADMINISTRATIVNIH OBČINAH NA TRŽASKEM

Občina	površina v m ²	slov. posest v m ²	ital. posest v m ²	%	
				sl.	it.
Trst	53.703.169	41.715.900	11.987.214	78	22
Milje	15.536.910	5.832.341	9.704.569	38	62
Dolina	34.164.313	33.424.874	739.439	98	2
Repentabor	11.210.138	11.098.037	112.101	99	1
Zgonik	31.290.329	31.290.329	—	100	—
Devin-Nabrežina	38.772.373	36.983.440	1.897.832	95	5
Skupaj	184.677.232	160.344.921	24.441.155	87	13

Vir: Pripravljeno po podatkih v L. Volk, Referat leta 1974, str. 8-9.

SLOVENSKA IN ITALIJANSKA POSEST LETA 1946 IN 1974 NA TRŽASKEM

Leto	površina v m ²	slov. posest v m ²	ital. posest v m ²	%	
				sl.	it.
1946	184.677.232	160.344.921	24.441.155	87	13
1974	184.677.232	144.000.811	40.785.265	78	22
rezervati	184.677.232	89.000.811	95.785.265	48	52

Viri: Podatki so vzeti iz ostalih dveh tabel in

16.344.11⁰ — cenitev odtujene slovenske zemlje do 1974

55.000.000 — cenitev površine kraških rezervatov

vensko ozemlje skrčilo za vsaj šestnajst milijonov kvadratnih metrov. Če pridamo še okoli 55 milijonov kvadratnih metrov, ki so namenjeni za kraške rezervate, potem

bo ostalo le še 89 milijonov kvadratnih metrov v slovenskih rokah. S kraškimi rezervati bi Slovenci izgubili skoraj polovico ozemlja, ki so ga imeli leta 1946. Kar

SLOVENSKA IN ITALJANSKA POSEST PO ZEMLJIŠKIH KNJIGAH (KATASTRSKIH OBČIN NA TRZASKEM)

Katastrska občina	površina v m ²	slov. posest v m ²	ital. posest v m ²	%	
				sl.	it.
Trst-mesto	2.336.024	274.396	2.061.628	11	89
Čarbola zg.	210.138	86.560	123.578	41	59
Škedenj	730.488	405.788	324.700	55	45
Sv. M. M. zg.	739.575	443.768	295.807	60	40
Sv. M. M. sp.	5.778.622	4.228.417	1.550.205	73	27
Kjadin	847.900	165.937	681.936	19	81
Rocol	1.493.928	692.664	801.264	46	54
Lonjer	1.591.562	1.578.436	13.126	99	1
Kolonja	619.853	326.961	292.892	52	48
Vrdela	1.495.106	704.185	790.921	47	53
Škorklja	794.529	269.084	525.445	33	67
Rojan	1.729.832	1.094.668	635.164	63	37
Greta	1.183.208	367.495	815.713	31	69
Barkovlje	1.233.170	673.769	559.374	54	46
Sv. Križ	1.227.692	1.043.761	183.931	85	15
Prosek	2.081.613	1.588.978	492.635	76	24
Kontovel	2.264.334	1.984.341	279.993	87	13
Opčine	4.776.411	3.465.383	1.311.028	72	28
Bani	1.480.749	1.453.819	26.930	98	2
Trebče	5.161.612	5.068.331	93.281	98	2
Padriče	3.555.152	3.501.671	53.480	99	1
Gropada	4.472.666	4.472.509	157	100	—
Bazovica	7.899.005	7.824.979	74.026	99	1
Milje	4.683.548	1.148.649	3.534.899	24	76
Draga sv. Jer.	5.679.902	1.701.518	3.978.384	29	71
Miljski hribi	5.173.460	2.982.174	2.191.286	57	43
Dolina	5.702.621	5.645.595	57.026	99	1
Mačkovlje	2.585.251	2.205.507	379.744	85	15
Prebeneg	894.294	894.294	—	100	—
Boljunec	5.012.333	4.861.964	150.369	97	3
Boršt	2.233.485	2.188.816	44.669	98	2
Ricmanje	1.769.593	1.734.202	35.391	98	2
Gročana	9.614.381	9.614.381	—	100	—
Draga	6.352.355	6.280.115	72.240	99	1
Repen	11.210.138	11.098.037	112.101	99	1
Zgonik	11.086.304	11.086.304	—	100	—
Salež	8.656.112	8.656.112	—	100	—
Gabrovec	11.547.913	11.547.913	—	100	—
Medja vas	4.455.226	4.455.226	108.899	98	2
Devin	2.904.620	2.880.846	23.774	99,2	0,8
Mavhinje	10.087.546	9.835.490	252.056	98	2
Nabrežina	9.234.605	7.899.329	1.335.276	86	14
Slivno	5.911.003	5.815.261	95.742	99	1
Sempolaj	6.179.373	6.097.288	82.085	99	1
Skupaj	184.677.232	160.344.921	24.441.155	87	13

pa je mnogo bolj važno je to, da bi v slovenskih rokah ostalo manj kot polovica vsega ozemlja tržaške pokrajine (le 89 od 184 milijonov kvadratnih metrov). Ali v odstotkih — slovenska zemlja bi se skrčila od 87% na 48%. S tem pa bi seveda pridobili Italijani, ki so lastovali leta 1946 le nekaj nad 24 milijonov kvadratnih metrov, ali 13%. Postali bi lastniki ali pa bi upravljali 95 milijonov kvadratnih metrov, ali 52% vsega ozemlja. Pri Italijanih se bi torej odstotek dvignil od 13% do 52%, kar bi bil lep uspeh, dosežen v razmeroma kratkem času.

O tem mi je govoril slovenski Tržačan leta 1974 nekako takole: Vsa povojna leta je Italijane bolelo, da je bil Trst le otok sredi slovenske zemlje. O tem vprašanju niso radi razpravljali. Zato pa so si tudi postavili za cilj, da bodo spremenili ta nerodni položaj. Tako imenovani „urbani-

stični program“ za italijanske begunce v devinsko-nabrežinski občini je pripomogel, da je danes tam več Italijanov kot Slovencev. Vendar zemlje še niso imeli. Večina zemlje je še vedno bila v slovenskih rokah. Hočejo pa tudi to zemljo. Zanje je to zelo važno. In to bodo dosegli s kraškimi rezervati.

Osebnostno pa mi prihajajo na misel besede, ki jih je tolikokrat ponovil Sergio Coloni, ko sem ga intervjuval leta 1968. Ko sva govorila o slovenskih in italijanskih manjšinskih pravicah, ki so garantirane v Posebnem statutu londonskega Memoranduma o sporazumu, je poudaril, da vsaka pravica sloni na načelu reciprocitete. Vsaka akcija, vsak privilegij zahteva reciprociteto. Gre pri razlaščenju tudi za tako reciprociteto? In kaj pravi k temu Jugoslavija? To so vprašanja, ki nujno zahtevajo odgovor, vendar ga bo težko dobiti.

POJASNILO KRATIC

DC ali PDC: Democrazia cristiana, ali Partito democrazia cristiana (Krščanska demokracija, ali Krščansko demokratska stranka).

EPIT: Ente del porto industriale di Trieste (Ustanova tržaške industrijske luke)

EPIZ: Ente di porto industriale di Zaule (Ustanova žaveljske industrijske luke)

IAPC: Avtonomna ustanova za ljudska stanovanja

Informbiro: Informacijski biro (obveščevalni urad evropskih komunističnih partij od 1947 do 1953; naslednik Kominterne)

Kominform: Komunistični informacijski biro; pomeni isto kot Informbiro

KP STO: Komunistična partija Svobodnega tržaškega ozemlja

260 NSZ-USI, ali samo NSZ ali USI: Neodvisna

socialistična zveza - Unione socialista indipendente

OAPGD: Organizacija za pomoč beguncem iz Julijske krajine in Dalmacije

OF: Osvobodilna fronta

PCI: Partito comunista italiano (Italijanska komunistična partija)

PSI: Partito socialista italiano (Italijanska socialistična stranka)

SDZ: Slovenska demokratska zveza

SLOT: Società italiana per oleodotto transalpino (Italijanska družba za prekoalpski naftovod)

SKGZ: Slovenska kulturno gospodarska zveza

SS: Slovenska skupnost

STO: Svobodno tržaško ozemlje

ZVU Zavezniška vojaška uprava

¹ Dr. Drago Štoka, „Govor v deželnem svetu ob proračunu in obračunu dne 22. decembra 1968“, str. 9. (Ciklostirana kopija v italijanskem jeziku.)

² O problemu Stalnega slovenskega gledališča v Trstu glej še: *Gospodarstvo (Trst)*, 12. oktobra 1973; 11. januarja, 28. junija, 5. julija, 2. in 9. avgusta, 4. in 11. oktobra 1974; ter Sergio Bartole, „Le condizione giuridiche della minoranza slovena in Italia“ (Pravni položaj slovenske manjšine v Italiji), *Trieste: rivista trimestrale di politica e cultura* (Trieste: trimesečna revija za politiko in kulturo) (Trst), št. 97 (april 1975), str. 36.

³ Sergio Coloni, „Questionario relativo alla minoranza slovena in Italia, residente nella ex zona A del T. L. T. e nel resto d'Italia“ (Vprašanja o slovenski manjšini v Italiji, ki prebiva v bivši A STO-ja in drugje po Italiji), (Trst, 1968), str. 3. (Tipkano.)

⁴ Podrobnejši opis števila Slovencev v Italiji je v prvem delu moje razprave v *Zborniku Svobodne Slovenije 1971-72*, str. 58-60. Viri so navedeni prav tam v opombah 2 do 11 na str. 93-94.

⁵ Razgovor z dr. Angelom Kukanjo v Trstu dne 19. septembra 1968.

⁶ Dr. Avgust Sfiligoj, „Vprašanja z ozirom na slovensko manjšino na Goriškem“ (Gorica, 1968), str. 1-2. (Tipkan rokopis.) Naj še omenim važno knjigo dr. Sfiligoja, *Slovenska demokratska zveza v Gorici 1947-1969* (Gorica, 1969), kjer je tudi mnogo podatkov o Slovencih na Goriškem. Pisana je v protikomunističnem in demokratskem duhu.

⁷ Razgovor z univerzitetnim profesorjem dr. Carlom Schiffrerjem v Trstu dne 20. septembra 1968. Sedaj že rajni dr. Schiffrer je bil profesor na tržaški univerzi in je pripadal italijanski socialno demokratski stranki.

⁸ Dočim je bilo v devinsko-nabrežinski občini takoj po drugi svetovni vojni še 87% Slovencev, se je odstotek pri ljudskem štetju 1961 skrčil na 50% in po neuradnih podatkih cenzusa iz leta 1971 na 38%. Glej *Gospodarstvo*, 20. septembra 1974, str. 3.

⁹ Sfiligoj, Vprašanja leta 1968, str. 1-3; Kukanja, Razgovor leta 1968; Štoka, Govor decembra 1968, str. 15.

¹⁰ Sfiligoj, Vprašanja leta 1968, str. 1-3.
¹¹ *Novi list* (Gorica), 20. decembra 1974, str. 2.

¹² *Ibid.* O Samu Pahorju glej tudi *Gospodarstvo*, 1. marca in 20. decembra 1974. O borbi za priznanje slovenskega jezika glej Bogo Samsa, „Slovenščina v Trstu“, *Naši razgledi* (Ljubljana), št. 23 (6. decembra 1974), str. 606; ter *Gospodarstvo*, 14. februarja 1975, str. 1.

¹³ Glej *Zbornik Svobodne Slovenije 1971-1972*, str. 61, 62-66, in 80.

¹⁴ Glej istotam, str. 65-66.

¹⁵ Glej istotam, str. 66.

¹⁶ Stojan Spetič, „Izbira“, *Zaliv* (Trst), št. 2-3 (1966), str. 76-79.

¹⁷ Stojan Spetič, „Kapitalistični proizvodni mehanizem in pojavi asimilacije slovenske manjšine“ (Trst, 1974). Ciklostiran referat, pripravljen za Mednarodno konfe-

renco o manjšinah v Trstu od 10. do 14. julija 1974. V bodoče bo citiran le kot Referat leta 1974.

¹⁸ Vladimir Turina in Darij Cupin, „Zgodovinski in politični oris gospodarskega življenja Slovencev v Italiji“, (Trst, 1974). Ciklostiran referat za Mednarodno konferenco o manjšinah v Trstu.

¹⁹ Bogdan Berdon, „Interesi, naši miti, fraze in navlake“, *Most* (Trst), št. 11 (1966), str. 67-77.

²⁰ Isti, „O asimilaciji tržaških Slovencev“, *Most*, št. 15 (1967), str. 123-39.

²¹ Isti, *Most*, št. 11 (1966), str. 69-71.

²² Podatki so vzeti iz treh člankov Bogdana Berdona: „Pravni in gospodarski vidiki razlaščenja“, *Most*, št. 5 (1965), str. 16-18; „Pravni in gospodarski vidiki razlaščenja v luči vprašanja zaščite slovenske manjšine“, *Most*, št. 8 (1965), str. 158-70; in že omenjeni članek „Interesi...“, *Most*, št. 11 (1966), str. 67-77.

²³ Lucijan Volk, „Družbeno-gospodarski premiki in slovenska narodna skupnost na etničnem ozemlju na Tržaškem“ (Trst, 1974), str. 16. Ciklostiran referat, pripravljen za Mednarodno konferenco o manjšinah v Trstu. Delo bo citirano na kratko Referat leta 1974.

²⁴ Isto tam, str. 12-14.

²⁵ *Gospodarstvo*, 20. septembra 1974, str. 3.

²⁶ Berdon, *Most*, št. 11 (1966), str. 72.

²⁷ *Gospodarstvo*, 10. marca 1972, str. 1.

²⁸ Volk, Referat leta 1974, str. 11, 12, 14, 20.

²⁹ Kolikor sem mogel ugotoviti, ne gre za duplikacijo, če seštejemo Volkove podatke in podatke iz *Gospodarstva*.

³⁰ Sfiligoj, Vprašanja leta 1968, str. 3; *Gospodarstvo*, 18. februarja, 3. marca, in 28. aprila 1972; Volk, Referat leta 1974, str. 11.

³¹ Volk, Referat leta 1974, str. 11, 17.

³² *Gospodarstvo*, 30. maja 1975, str. 3. Članek sicer govori o Fernečah, ker pa takega kraja ni v geografskih seznamih, mislim, da gre za Fernetiče. Glej na primer Lavo Cermelj, *Tržaško ozemlje ter Goriška in Videmska pokrajina* (Ljubljana, 1958); in seznam krajev v priložniku h geografski karti *Zemljevid z italijanskimi in slovenskimi krajevnimi imeni in Furlaniji, Julijski krajini in Benečiji — Carta dei nomi geografici con forma italiana e slovena nel Friuli-Venezia Giulia* (Ljubljana, 1974). Zemljevid je pripravil dr. Jakob Medved v institutu za geografijo ljubljanske univerze za Mednarodno konferenco o manjšinah v Trstu leta 1974.

³³ Volk, Referat leta 1974, str. 11, 17.

³⁴ Štoka, Govor decembra 1968, str. 8.

³⁵ Berdon, *Most*, št. 11 (1966), str. 67-77.

³⁶ Vladimir Vremec, „O temeljih našega obstoja v zamejstvu“, *Most*, št. 21-22 (1969), str. 5-9.

³⁷ Izjava Odbora bivših mladinskih društev, *Zaliv*, št. 8-9 (1967), str. 191.

³⁸ Izjava Slovenske levice, *Zaliv*, št. 10-11 (1968), str. 66.

³⁹ *Gospodarstvo*, 3. marca 1972, str. 1. Glej tudi uvodnike v istem listu, ki so bili objavljeni 11. in 17. marca, 1972.

⁴⁰ „Il Giudizio della DC triestina sulla politica regionale“, la recente discussione di

Sergio Coloni, che è segretario provinciale della DC triestina, *Agenzia Giuliana, Informazioni politiche e d'attualità* (Mnenje tržaške kršćanske demokracije o deželni politiki; govor, ki ga je imel pred kratkim Sergio Coloni, ki je pokrajinski tajnik tržaške DC; Julijska agencija, Politične in aktualne novice) (Trst), leto 9, št. 1 (15. januarja 1968), str. 8; in Razgovor s pokrajinskim tajnikom kršćanske demokracije Sergio Coloni-jem v Trstu dne 20. septembra 1968.

⁴¹ Sergio Bartole, „Problemi izvajanja državnega zakona o zaščiti tržaškega Krasa — Problemi di attuazione della legge statale per la tutela del Carso triestino“, *Most*, št. 39-40 (1973), str. 60—61. Cela številka revije *Most* je posvečena Mednarodnemu srečanju o vodenju naravnih parkov, ki je bilo v Sosljanu dne 10. novembra 1973, ter priobčuje vse referate kakor tudi opombe in komentarje dvojezično, to je v italijanščini in slovenščini. Poleg profesorja Sergia Bartole-ja, so bili iz Trsta še profesor Livio Poldini in Slovenca dr. Vladimir Vremec in profesor Aleš Lokar, dočim je bil profesor Donatello Serrani iz Rima. Dr. Stane Peterlin je bil iz Ljubljane in dipl. ing. Gottfried Haubenberger pa iz Dunaja.

⁴² *Gospodarstvo*, 19. januarja 1973, str. 3.

⁴³ *Gospodarstvo*, 11. aprila 1975, str. 3.

⁴⁴ Bartole, *Most*, št. 39-40 (1973), str. 58. Večina informacij je povzeta po tem članku, ki je na str. 58—63.

⁴⁵ Glej Volk, Referat leta 1974, str. 19.

⁴⁶ Poleg Bartolejevega članka (*Most*, 39-40, str. 58—63) glej tudi Gaspare Pacia, „La legge per la tutela del Carso triestino“ (Zakon o varstvu tržaškega Krasa), *Trieste*, št. 96 (januar 1975), str. 15—16.

⁴⁷ Glej na primer „Odbor za zaščito Krasa, Trst — Comitato per la difesa del Carso, Trieste“, *Most*, št. 39-40, str. 72—76, ki vsebuje popolnoma izdelan načrt za deželni zakon, kot ga je predložil Odbor za zaščito Krasa.

⁴⁸ *Gospodarstvo*, 19. januarja 1973, str. 3.

⁴⁹ *Gospodarstvo*, 9. marca 1973, str. 3.

⁵⁰ *Gospodarstvo*, 16. marca 1973, str. 2.

⁵¹ *Gospodarstvo*, 23. marca 1973, str. 3.

⁵² *Gospodarstvo*, 16. marca 1973, str. 1.

⁵³ *Ibid.*, str. 1—2.

⁵⁴ *Gospodarstvo*, 23. marca 1973, str. 3.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *Gospodarstvo*, 6. aprila 1973, str. 3.

⁵⁷ *Gospodarstvo*, 22. februarja 1974, str. 3.

⁵⁸ *Gospodarstvo*, 21. februarja 1975, str. 3.

⁵⁹ *Gospodarstvo*, 28. februarja 1975, str. 1—3. O kraških rezervatih in gorskih skupnostih glej še *Gospodarstvo*, 2., 9. in 23. februarja, ter 30. marca 1973; 8. marca, 7. in 28. junija ter 5. julija 1974; in 17. januarja 1975.

⁶⁰ Posamezne stolpce sem sam seštel. V Volkovem referatu namreč niso sešteti. V razpredelnici pa je nekaj manjših napak, ki jih nisem popravil, ker ne vem kaj je pravi odgovor. Napake postanejo očitne, če hočemo napraviti preizkus in sešteti na koncu dobljeni vsoti slovenske in italijanske posesti (160.344.921 in 24.441.155). Vsota zadnjih dveh števil bi morala biti ista kot vsota vse posesti (184.677.232). Ker se preizkus ni izšel, sem iskal napako od postavke do postavke. Tako sem odkril glavno in par manjših napak. Glavna napaka je pri Medji vasi: Celotna površina je dana kot 4.455.226, isto število se ponovi za slovensko posest, nato pa še sledi 108.899 za italijansko posest. Čeprav je to precej visoko število, ne spremeni razmerja končnih odstotkov (namreč 87% proti 13%). To sem dognal na sledeči način: Prvič sem predpostavil, da je pravilno dana celotna površina in italijanska površina, nato sem vzel za pravo le italijansko površino in odstotka (98% in 2%). Tri manjše napake pa dodajo še 54 m². Gre za 27 m² pri Kjadinu in za isto število pri Bazovici in za 1 m² pri Padričah. Vendar v glavnem tabela drži.

O beneških Slovincih

Beneški Slovinci so najzapadnejši delček našega naroda. Imenujemo jih „beneški“, ker so več kot tristo let živeli pod beneško republiko (1420—1797). Danes nimajo z Benetkami nobene zveze, niti upravne niti cerkvene. Med beneške Slovence ne spadajo Slovinci v Kanalski dolini od Pontebe do Trbiža, v Trbižu, v Rablju in v Beli peči. Ti so prišli pod Italijo šele ob zasedbi jeseni 1918 oziroma s senžermensko mirovno pogodbo 10. septembra 1919. Po prosvetni plati pa jim postajajo enaki, ker tudi oni nimajo slovenskih osnovnih šol.

Vsi beneški Slovinci prebivajo v videmski provinci. Z goriškimi in tržaškimi Slovinci so združeni v eni deželi (regione) Furlanija-Julijska krajina.

Beneške Slovence delimo v tri glavne skupine; to so šempetrski ali nadiški Slovinci, terski Slovinci in Rezijani. To niso nikake upravne enote. Ime imajo po rekah: Ter (Torre), Nadiža (Natisone) in Rezija ali rezijanska Bela, ki se pri Resiutti izliva v večjo Belo (Fella). Po njej se imenuje tudi dolina Rezija.

1. Šempetrski ali nadiški Slovinci se imenujejo po kraju Špeter Slovenov (do 1867 San Pietro degli Slavi; tisto leto pa je občinski svet sklenil, naj se odslej imenuje San Pietro al Natisone. Takratni župan dr. Fr. Musoni je nagovarjal Slovence, naj iz ljubezni do Italije opustijo svoj jezik¹ ali pa po reki Nadiži. Prebivajo v duhovnijah, katere navajam v abecednem redu. Podatki so vzeti iz knjige „Cerkev na Slovenskem.“² Seznam je sestavil pokojni Anton Cuffolo, župnik v Lazah, ki je služil Francetu Bevku za glavnega junaka v povesti „Martin Čedermac.“ V oklepajih so dodana italijanska imena, Arbeč (Erbezzo), Ažla (Azzida), Brišče (Brichis), Čanebola s Podvrato (Canebola con Clap), Čela (Cialla), Črni vrh (Montefosca), Dolenji Barnas (Vernasso), Dreka (Drenchia), Gorenji Barnas (Vernasino), Gorenji Trbilj (Tribil di Sopra), Kodermaci (Codromaz), Kozica (Cosizza),

Kravar (Cravero), Landar (Antro), Laze (Lasiz), Lesa (Liessa), Matajur (Montemaggiore di Savogna), Mažerole (Masarolis), Mrsin (Mersino), Oblica (Oblizza), Podklap, Prapotno (Prepotto), Ronac (Rodda), Sovodnje (Savogna), Srednje (Stregna), Stara gora (Castelmonte), Svet Lenart Slovenov (prej San Leonardo degli Slavi — zdaj San Leonardo del Friuli), Špeter (San Pietro degli Slavi — zdaj San Pietro al Natisone), Štoblank (San Volfango), Topolovo (Topolò), Trčmun (Tercimante). Pri vsaki duhovniji je navedeno število prebivalcev. Vseh skupaj je 13.074.

2. Terski Slovinci živijo v naslednjih duhovnijah: Brdo (Lusevera), Černeja (Cergneu), Fljapan (Flaipano), Krnice in Kanalič (Monteprato e Vallemontana), Malina (Forame), Platišče (Platischis), Podbrdo (Cesariis), Porčnj (Porzus), Prosnid (Prosseniccio), Subid (Subit), Ter (Pradielis), Tipana (Taipana), Tipansko Brezje (Monteaperta di Taipana), Učja (Ucea), Viskorša (Monteaperta), Vižont (Chialnimis), Zavrh (Villanova di Tarcento). Prebivalcev je 5.809.

To so duhovnije. Vasic in zaselkov je mnogo več.

3. Rezijani imajo tri duhovnije. Te so: Ravenca (Prato di Resia), Osojani (Oseacco) in Stolbica (Stolvizza). Poleg teh so še manjši kraji in skupine hiš, kot Bela, Njiva, Korita, Liščace, Gorenji in Dolenji Laz. Rezijanov je sedaj 2.038. Leta 1848 jih je bilo 2.879, štirideset let kasneje (1890) pa 4.003. Kot se vidi iz gornjega seznama, je število spet padlo.

Severovzhodna meja beneško-slovenskega ozemlja je državna meja med Jugoslavijo in Italijo. Ta se v teku stoletij ni veliko spremenila. Le po napoleonskih vojnah, ko sta Benečija in Lombardija spet prišli pod Avstrijo, je cesarski odlok z dne 9. oktobra 1814 mejo spremenil tako, da so bile vasi v Kobariškem Kotu Breginj, Logje in Robedišče ter Livek na drugi strani Nadiže pod Matajurjem izloče-

ne iz beneškega ozemlja ter priključene Goriški. Vse ozemlje leži na predalpskem pobočju ter visi proti ravnini na zapadu. Jezikovna meja med Slovenci in Italijani je nekoliko oddaljena od črte, katero potegnemo ob večjih krajih v nižini, ki v gornjih seznamih niso navedeni, a so upravna ali cerkvena središča in imajo tudi stara slovanska imena. Ta črta se začne pri Prapotnem (Prepotto), ki je blizu Mirnika v zapadnih goriških Brdih ter je slovenski kraj. Naslednje točke so: Čedad (Cividale), Tavorjana (Torreano), Fojda (Faedis), Ahten (Attimis), Neme (Nimis), Tarčent (Tarcento), Ratenj (Artegna), Humin (Gemona), Pušja vas (Venzona). Ti kraji so danes italijanski. Ležijo v nižini alpskega predgorja. Blizu črte, ki teče skozi omenjene kraje, in vzporedno z njo je danes jezikovna meja med nadiškimi in terskimi Slovenci ter Furlani oziroma Italijani.

Zemljepisno zelo jasno pa so ločeni Rezijani v dolini Rezije, ki se začneja Na Beli (to je slovensko ime za železniško postajo Resiutta na progi Videm-Trbiž) in se konča pod Kaninom. Dolga je kakih petnajst kilometrov.

Nekaj podatkov iz preteklosti

Splošno sprejeto je danes mnenje, da so Slovenci prišli v te kraje ob preseljevanju narodov v drugi polovici šestega stoletja, potem ko so se Langobardi pomaknili proti zahodu v Italijo. Zdi se, da so prihajali v presledkih in v raznih skupinah. Vsekakor je dognano, da so Rezijani prišli od severa s koroške strani, terski in nadiški Slovenci pa od vzhoda z Goriške.

Dr. Henrik Tuma pa je proti temu zelo resno in odločno, čeprav znanstveno neprepričljivo zagovarjal tezo, da so Slovenci tukaj avtohtoni, torej prebivalci tega ozemlja, da so bili tukaj že pred Rimljani in Kelti.³

V osmem stoletju so ti Slovenci prišli pod Franke. Tedaj se je začela oblikovati država oglejskega patriarha, ki se je držala do 1420, ko je njeno ozemlje zasedla beneška republika. Benetke so bile zelo močna sila na morju. Hotele so ustanoviti čimvečje državno ozemlje tudi na kopnem. Ko so uničile patriarhovo državo, so začele siliti na Goriško in v Trst, katerega so enkrat tudi zasedle. Istočasno se je na drugi strani širila habsburška državna si-

la. Končno se je po dolgem trenju ustvarilo neko ravnovesje; ustalila se je meja, ki v gornjem Posočju nekako odgovarja današnji italijansko-jugoslovanski mejni črti.

Beneška republika je pustila Slovencem precejšnjo upravno in sodno avtonomijo, katero so imeli že pod patriarhi in ki je bila zelo demokratična. Zadeve posameznih vasi so reševali vaški zbori (sosednje); člani so bili hišni gospodarji. Ti so izbrali predsednika, katerega so imenovali dekan. Večje zadeve, ki so se tikale raznih vasi, sta reševali dve banki (mizi), landarska in merska (mrsinska). Pod landarsko banko je spadalo 21 sosedenj iz Nadiške in Sovodenjske doline, pod mersko pa 15 sosedenj iz Šentlenarške in Kožiške doline. Pri banki je imela zastopnika vsaka vas. Vsako banko je vodil izvoljeni glavni dekan. Enkrat na leto, po potrebi tudi večkrat, so se zastopniki obeh bank zbrali na prostem pri cerkvi sv. Kvirina v Špetru, da so obravnavali skupne zadeve. Zapisnik je pisal javni notar.

Te dve banki sta imeli tudi sodno oblast, ki je bila ločena od upravne. Sodno oblast je izvrševalo 24 sodnikov, za vsako banko dvanajst (dvanajstija). Za landarsko banko so volili sodnike hišni gospodarji, za mersko pa bivši sodniki. Sodili so majhne in velike prestopke, tudi uboje. Med sabo so reševali tudi prizive, katere so obsojenci ene banke vlagali na drugo banko. Redna sodna pot je bila sicer drugačna: prva inštanca je bila v Čedadu, druga v Vidmu, najvišja v Benetkah.⁴

Vse to je bilo v veljavi do avstrijske zasedbe 1797. Ko je bil sklenjen mir v Campoformio (19. oktobra 1797), so zastopniki obeh bank ali velikih županij 12. novembra 1797 izvolili dva odposlanca, ki naj bi šla do cesarja in prosila za potrditev starih posebnih pravic. Tudi 27. marca 1803 so zastopniki obeh bank spet izvolili dva poslanca z naročilom, naj pri grofu Bissingenu, ki je v Benetkah imel cesarsko pooblastilo s polno močjo, izposlujeta omenjeno potrditev. Uspeha ni bilo. Zadnje zborovanje pri Sv. Kvirinu je bilo 2. maja 1804. Potem je spet prišla francoska okupacija. Francozi so avtonomijo odpravili, ker je bila v nasprotju z njihovo državno ureditvijo. Po odhodu Francozov je Avstrija ukinila vseh 36 sosedenj in ustanovila osem občin.

L. 1866 so beneški Slovenci prišli pod Italijo. Prkiljučitev k novi državi so po-

trdili s plebiscitom v dobri veri, da bodo imeli vsaj nekaj pravic. V tem so se hudo motili. Sicer pa takratni plebisciti v Italiji menda niso bili prav hudo zanesljivi.⁵

V Italiji je takrat gorel nacionalizem z velikimi plameni. Risorgimento še ni bil dovršen, kajti Rim in papeška država sta bila še zunaj zedinjene Italije. Tu na meji pa je drobni lokalni šovinizem že zatiral drugorodce. Za beneške Slovence se je pričel neprijeten čas političnega in kulturnega tlačenja. Navedel bom le nekaj primerov.

V januarju 1869 so v Gorici tiskali „Katekizem za Slovence videmske nadškofije na Beneškem,“⁶ katerega je sestavil Peter Podreka in mu je 25. januarja 1869 sam videmski nadškof Andrea Casasola (1806—1884) napisal latinski predgovor; v njem priporoča katekizem v domačem jeziku. Guyon celo pravi, da je ta katekizem dal natisniti nadškof Casasola.⁷

Ta katekizem je bil najbrž eden izmed povodov za tajno okrožnico kr. komisarja z datumom 19. aprila 1869, naslovljeno na župane Beneške Slovenije. „Zelo dobro so vam znana priporočila vlade glede rabe državnega jezika; v ta namen je šolski nadzornik pred kratkim obiskal okraj. Več kot en sovražnik naše neodvisnosti vzbuja zločinske panslavistične ideje in išče kateri koli sredstvo, da bi se v tem pasu dovolila raba slovanskega jezika, ki spominja na sramotno prisotnost tujcev v Italiji. Med prebivalstvom se širijo tajne tiskovine in katekizmi. Ker je za vlado važno, da se take sovražne spletke takoj ustavijo in da se krivci kaznujejo, vas opominjamo, pazite, obiskujte šole; tam je strogo zapovedano poučevanje v italijanskem jeziku. Ako boste zvedeli, da je kak učitelj tako predrzen, da rabi omenjeni jezik, mi sporočite, da bo tak človek takoj odstranjen.“⁸

Obstoj beneških Slovencev je vedno dražil živce in motil spanje italijanskih krogov, zlasti videmskih liberalnih nacionalistov. Preskočimo trideset let po izidu Podrekovega katekizma. Pesnik in pisatelj Ivan Trinko poroča v svojih črticah „Beneška Slovenija“⁹ o novih protislovenskih manifestacijah. Najbolje bo, če nekatere odstavke kar prepisem.

„Zadnje čase se je sicer o njih (t. j. o beneških Slovencih) mnogo pisalo po laških časnikih, in marsikateri vetrnjak presit ali pregladen, se je vanje zagnal s ponarejenim patriotizmom, češ, vidite,

ljudje! poglej, neprevidna vlada, kje tiči nevarno gnezdo rovarjev in skrivnih upornikov, kje je tvoje najnovejše vprašanje! Ne vidiš-li, koliko panslavističnih apostolov se je nakrat vteplo med ono ljudstvo, zasedlo posamične hiše, cele vasi, vse gore in dolino? Udari po njih! Fuori i barbari! A ubogo ljudstvo, nad katero so zli duhovi izkušali navleči grmeč in strelonsen oblak, ubogo in preprosto ljudstvo niti ni znalo, da je kar čez noč postalo imenitno in opasno celi državi.“ (str. 48) Trinko objavlja nekaj zanimivih podatkov o stanju v tistih letih. „Vseh beneških Slovencev utegne biti kakih 38 tisoč, in menda še več.“ (str. 45) Slovenskih šol nimajo. Šolska obveznost je takrat trajala tri leta. Osnovne šole so bile trirazrednice. „Za Boga milega! Kaj se more (namreč otrok) naučiti, če niti učiteljice ne razume? Mislim, da nikoder na svetu ne cvetó tako bujno pedagogiške neumnosti, kakor v naših šolah.“ (str. 248) Vlada je ustanovila žensko učiteljišče s konviktom v Šempetru Slovencev, ki je takrat imel okoli 500 prebivalcev. V vsej obširni videmski provinci je bilo prej eno samo učiteljišče, namreč v Vidmu. Namen šempetrskega učiteljišča je bil očitno: čim hitrejši poitalijančevanje Slovencev. Celovška Družba sv. Mohorja je imela kakih 200 članov. Še to je bilo šovinistom na poti. Napadli so jo v rimskem parlamentu. „Dogodilo se je tudi, da so napadli slavno družbo celo v državnem zboru v Rimu. V tej povsem neopravičeni in nazadnjaški vojni se je odlikoval poslanec Morpurgo, ki zastopa čedadsko-šempetrski okraj. Za Boga milega! Človek bi rekel, da je v Rimu dovolj drugih skrbi in perečih vprašanj. Česa se boje ti ljudje? Da jim peščica Slovencev prekucne res nekoliko šepavo barko italijansko.“ (str. 251)

Omenil sem le dva primera, a dejansko je bilo ozračje vedno strupeno protislovensko, od plebiscita do današnjih dni. K'ljub temu očitnemu grobemu poitalijančevanju pa je italijanska delegacija na mirovni konferenci v Parizu v spomenici z dne 7. februarja 1919, v kateri je zahtevala ureditev severne in vzhodne meje, vštevši priključitev znatne slovenske in nemške manjšine takole pohvalila postopanje italijanske vlade in krajevnih potujčevalcev: „Kar zadeva Italijo, lahko v luči zgodovinske preteklosti izključimo nevarnost, da se ustvarijo 'iredentizmi' ki lahko izvirajo samo iz krivic in preganjanja. Državljeni

doline Aosta, ki govorijo francoski, nadiški Slovani. Nemci v Sette Comuni niso nikoli opazili, da so podložni tuji nadvladi, kajti njihova posebna individualnost je bila stalno spoštovana. Evropa nikoli ni slišala niti enega samega glasu protesta ali graje, ki bi ga bili izrekli ti tujerodci, stari državljani italijanske države; in prav gotovo je ne bo nikoli razburjal odmev kratenja pravic Nemcem ali Slovanom, ki bi jih sprememba države pripeljala znotraj novih italijanskih mej.¹⁰ Kar lepe besede in obljube! Kaj je sledilo zlasti pod fašizmom, je pa zapisano na drugih straneh zgodovinskih bukev.

Med obema vojnama so se razmere poslabšale tudi v cerkvenem življenju. Pod fašizmom je bila prepovedana slovenščina tudi v cerkvi. Tisto trdo življenje nekoliko odseva iz pisma z dne 10. januarja 1938, katero mi je pisal Ivan Trinko. Prosil sem ga bil za nekatere podatke; ne spominjam se več, za kaj sem jih potreboval. Morda bo najbolje, če tisto pismo objavim v celoti.

Veleccnjeni g. profesor!

Pošljam Vam statistične podatke kakor sem jih posnel po „Stato personale ecclesiastico dell'arcidiocesi di Udine al 31 de marzo 1937.“

Vseh duš v nadškofiji je bilo 531.597. Med njimi je približno 35.500 Slovencev (prej več nego manj), h katerim se morajo zdaj prišteti še kar jih je v Kanalski dolini (Val di Canale), okoli 3.000, torej vseh 38.500 in še več.

Duhovnikov je bilo takrat (31. III. 37) 711, med njimi 38 slovenskih. Od Slovencev sta dva (Trinko in Dorbolò) v semenišču; šest jih je v službi med Furlani; ostali so v domačih krajih.

V Šempeterski dekaniji (vicariato foraneo), čisto slovenski, sta pri župniji v Šempetru Furlana župnik in kaplan: istotako Furlani so kaplani v Briščah (Brischis), v Gornjem Brnasu in v Črnem Vrhju (Montefosca). V ostalih podružnicah so slovenski kaplani.

V Sentlenartski župniji je Furlan župnijski kaplan. V Čedadskem dekanatu, ki ima podrejenih več Slovencev, svetišče Stara gora (Castelmonte) v laških kapucinskih rokah (okoli 50 duš); župnijski sedež je prenesen v Čela (Cialla) in ima slovenskega župnika. Slovenskega duhov-

nika ima tudi Podcerkev (Valle di Sottumbergo), Čanebla (Canebola), Mažarole (Masarolis) in Prapotno (Prepotto) so v furlanskih rokah.

V Rezijski sta Furlana župnik in kaplan v Šolbici (Stolvizza); v Osojanih (Oseacco) je Slovenec.

Med ostalimi Slovenci (Tarcento, Nimis in Attimis), razen Prosnida (Prosenico), Platišč (Platischis in Viškorse (Monteaperta), vsi duhovniki so Furlani.

Pridiga se, uči in moli po slovensko v Dreki, pri sv. Stoblenku (S. Volfango), na Ljesah (Clodig), v Kozici, v Kravarju, v Srednjem, na Trčmunu in v Mersinu; v Lazih in v Landarju dvojezično. V Črnem vrhu, v Briščah, v Šempetru, v Dolnjem in Gornjem Brnasu, v Sovodnji, v Ažli in morda tudi v Matajurju vse po laško. Tako tudi pri sv. Lenardu, v Topolovem in v Gornjem Trbeljem (Tribil di sopra) in po vseh drugih slovenskih krajih.

Bogoslovcev (studenti di teologia) je v našem semenišču 132, od katerih so samo 4 Slovenci.

Mislím, da sem odgovoril na vsa vprašanja. Sam sem se nekoliko zakasnil z odgovorom, ker sem hotel natančneje poizvedeti kar nisem dobil v omenjenem „Stato personale.“

Srčno pozdravljeni.

Vdani Ivan Trinko

10. I. 1938, Udine.

Preudarimo samo naslednje številke. V seznam, ki je v začetku tega članka, je Anton Cuffolo vzel vse duhovnije, v katerih je bil do nastopa fašizma slovenski duhovnik.¹¹ Teh duhovnij je bilo 51. V času Trinkovega pisma pa so pridigali, učili in molili po slovensko v osmih duhovnijah, v dveh dvojezično, v vseh drugih, namreč v 41 pa italijansko.

Še to! Seznam duhovnij v knjigi „Cerkve na Slovenskem“ je sestavil že pok. Anton Cuffolo po stanju pred fašizmom, torej pred letom 1922. Drugi podatki, kot število prebivalstva, imena duhovnikov in njih naslovi pa so iz časa neposredno pred junijem 1971. Po teh podatkih je bilo v juniju 1971 v Beneški Sloveniji z Rezijsko vred 20.921 prebivalcev. Trinko pa je po uradnih cerkvenih virih prišel do števila 35.000 prebivalcev v marcu 1937. Razlika je zelo velika. V 34 letih je prebivalstvo padlo za 41%. Vzrok za tak padec je lahko

GEOGRAFSKA LEGA BENEŠKE SLOVENIJE

Državne meje

samo socialnega značaja, namreč izseljevanje. Dežela je revna, navezana na gorsko kmetijstvo majhnega obsega; industrije ni nobene. Takih predelov, iz katerih se prebivalstvo množično izseljuje je v Italiji več.

Po zadnji vojni

Po zadnji vojni je bil položaj v Beneški Sloveniji nekaj let precej napet. Na pogrebu pesnika Ivana Trinka so skušali dr. Josipu Agnelettu prepovedati, da bi govoril slovensko.¹²

Sedaj so se razmere nekoliko ublažile. Slovenskih šol še vedno ni in tudi ni upati, da bo odločilne kroge kaj kmalu srečala krščanska razsodnost in zdrava pamet, da bi dali to osnovno družbeno pravico tudi tamkajšnjim Slovincem. Začel pa se je razvijati smisel za ljudsko prosvetno organizacijo. V Čedadu deluje prosvetno društvo „Ivan Trinka“, ki povezuje tudi druga društva. Izhajata dva lista. „Dom“ izdajajo duhovniki; res je, da že dolgo ni izšel, a obeta se, da izide kmalu spet ena številka. Drugi list je štirinajstdnevnik „Novi Matajur,“ ki izhaja redno.

Organizirajo se tudi izseljenci, ki pogosto obiskujejo domače kraje. Letos so imeli prve dni v avgustu v Subidu praznik izseljencev. Udeležilo se ga je veliko število ljudi. Razveseljivo je, da so bili navzoči tudi zastopniki italijanskih političnih strank, in sicer državni poslanci Krščanske demokracije ter socialistične in komunistične stranke. To kaže, da se je tudi tam nekaj spremenilo. Na zborovanju so načeli vprašanje jezika, kulture in šole. Zelo odločno in jasno so postavili zahtevo, naj se beneške Slovence prizna kot narodno manjšino in naj jim dajo vse pravice, ki iz tega priznanja izvirajo. V Sloveniji se o počitnicah organizirajo tečaji za učenje slovenščine, namenjeni beneškim dijakom in otrokom. Tudi prosvetni stiki z Goriško in Tržaško so vedno tesnejši. Tako je bilo letos 10. avgusta zelo uspešno kulturno srečanje na Kamenici pri Stari gori, kjer je bilo po poročilih listov navzočih več tisoč ljudi. Začelo se je s sv. mašo, med katero so mašujoči duhovniki imeli nagovore v slovenščini, italijanščini in furlanščini. Duhovnik Zuanella Božo, župnik v Trčmunu, Trinkovem rojstnem kraju, je v slovenskem govoru zadel jedro vprašanja, ko je „poudaril, da danes

ne moremo dopustiti, da bi kdo delil ljudi na svobodnjake in hlapce, na večvredne in manjvredne, ker imamo vsi ljudje iste pravice in enako dostojanstvo. To velja tudi za narode in jezike, ki jih ne smemo vrednotiti po vojaški in politični moči ampak po duhovnih in kulturnih vrednotah.“¹³

Pri letošnjih volitvah 15. junija je bilo tudi tam opaziti precejšen premik na levo. Krščanska demokracija je izgubila nekaj slovenskih občin. Kljub temu je Giuseppe Chiabudini, svetovalec krščanske demokracije, ki je bil izvoljen v volilnem okraju Šempeter ob Nadiži, ko je 21. avgusta v videmskem provincialnem svetu govoril o Slovincih, njihove narodnostne pravice v isti sapi priznaval in jim oporekal, češ, saj književne slovenščine tako ne razumejo.

V letošnjem septembru (1975) je petintrideset izvoljenih predstavnikov beneških Slovencev, raznih strank, predstavnikov beneških kulturnih in emigrantskih društev, duhovnikov in drugih predstavnikov naslovalo pokrajinskim svetovalcem videmske pokrajine, predsedniku videmskega pokrajinskega odbora odv. Viniciu Turellu ter videmskim pokrajinskim tajništvom strank ustavnega loka pismo, v katerem prikazujejo današnji nevzdržni položaj beneških Slovencev tako z gospodarskega, kot zlasti z narodnostnega vidika in jih pozivajo, da v duhu temeljnih načel republiške ustave uresničijo ukrepe za polnopravno priznanje in izvajanje narodnostnih pravic Slovencev videmske pokrajine:

Pokrajinskim svetovalcem

*Predsedniku odbora odv. Viniciu Turellu
Tajništvom strank*

Kot izvoljeni predstavniki in delegati raznih političnih organizacij in kulturnih združenj, ki delujejo v dolinah od reke Idrije do Kanalske doline, si dovoljujemo pritegniti pozornost članov pokrajinskega sveta, predsednika odbora in tajnikov strank videmske pokrajine na vprašanje obstoja in stremljenj Slovencev v videmski pokrajini.

Znano je, da v Kanalski dolini, v Reziji, v Terski dolini in v Nadiških dolinah strnjeno živi avtohtona slovenska skupnost, ki sestavlja tako imenovano Beneško Slovenijo, ki je skozi stoletja vztrajno ohranila slovenske tradicije, navade, običaje in jezik.

To je skupnost, ki je navezana na Italijo, kateri pa skorajda očitajo, da obstaja in da izpričuje lastno identiteto. Pogosto se namreč slišijo očitki, da v teh krajih nacionalni čut ni prišel do izraza z zadostno močjo, pri tem pa se pozablja, da so bili tukajšnji prebivalci za več kot eno stoletje vzgojeni v ignoriranju lastne identitete, tako da jih je bilo sram govoriti v narečju staršev in da so se sramovali svojega ljudskega, kmečkega ali hribovskega izvora! S takim psihološkim pritiskom je bil namerno zaviran vsakršen družbeni in kulturni napredek ter je bil prebivalcem odvzet ponos na lastni izvor. V tem razkrajalnem procesu duhovnega in materialnega siromašenja se je rušilo in se še vedno uničuje to, kar še ostaja od kulture in materinega jezika slovenskih ljudi v Furlaniji.

Stari umirajo in nimajo nadaljevalcev na rodni zemlji, mladi se izseljujejo pod nasilnim pritiskom gospodarske stvarnosti: in z njimi odhaja tudi kulturno bogastvo. To je tragedija nekega naroda, ki počasi izumira in nima moči, da bi protestiral, kajti sile razkroja so številne in osredotočene na eno samo tarčo, ki ni sposobna nuditi odpora. Tudi najbolj ponižne in še tako naravne prošnje in želje doživijo bojkot s strani tistih, ki nimajo posluha za ljudske potrebe. V boju proti tej izumirajoči kulturi, v gospodarskem pritisku, ki sili ljudi v emigracijo, pogosto sodeluje birokracija. Prav zaradi tega niso prejela pravega priznanja študijska srečanja, umetniške predstave, kulturni večeri, množične manifestacije, kot dneva emigranta v Čedadu in Subidu, kulturna srečanja sosednih narodov na Kamenici pri Stari gori, natečaj „Moja vas“ v Špetru. Vse te prireditve so deležne široke ljudske podpore, so odraz dejavnosti slovenskih kulturnih društev ter ustrezajo spontani krajevni volji po jasni opredelitvi, kljub temu pa jih tisk, deželni radio in televizija v večini primerov nameroma ignorirajo, kot da ne bi hoteli priznati tako jasne etnične opredelitve, morda zaradi nesposobnosti, da bi se otresli pomislov in predsodkov iz preteklosti.

Prav zaradi tega se obračamo na zavest svobodnih in demokratičnih ljudi, da bi se na osnovi temeljnih načel republiške ustave in deželnega statuta angažirali v uresničevanju specifičnih ukrepov za zaščito, valorizacijo in oživljanje našega etničnega bistva, in da bi tudi pokrajinska

oblast, iz potrebe po pravičnosti ter v skladu z encikliko „Pacem in terris“, dala svoj prispevek za spodbujanje življenjskega razvoja naše manjšine z učinkovitimi ukrepi v korist njenega jezika, običajev, bogastva in pobud.

V tem duhu bi torej želeli, da bi pokrajinska uprava spodbudila osrednje organe države in dežele, naj sprožijo ukrepe za vedno večjo konkretizacijo izvajanja pravic, ki pritičejo Slovincem videmske pokrajine ter naj bi uresničila pogoje za njihov popoln razvoj na vseh področjih.

Na ta način bomo morda lahko ohranili avtentično humane vrednote naših ljudi in zavarovali duhovno in kulturno bogastvo, ki ga je treba zaščititi zaradi dolžnega spoštovanja človekove osebnosti in iz solidarnosti do našega prebivalstva.

Tako zadržanje prav gotovo ne predstavlja nevarnosti za nikogar, ampak nasprotno pomeni uresničenje tistega načela, za katero so se borili najvidnejši predstavniki italijanskega „Risorgimenta“, načela, da je ohranitev lastne identitete pogoj za bratstvo z drugimi.

V zaupanju, da boste ugodno sprejeli naše zahteve in jih vključili v program pokrajinske uprave, se podpisujemo.

Prof. *Marinig Giuseppe* — občinski svetovalec v Špetru Slovenov, prof. *Černo Viljem* — obč. svet. v Brdu, dr. *Renato Qualizza* — obč. svet. Špeter Slovenov, *Dario Pittioni* — obč. svetovalec KD Špeter Slovenov, *Dario Molaro* — občinski svetovalec, Brdo, *Remo Cher* — predsednik Coltivatori diretti, Brdo, *Giuseppe Cucovaz* — predsednik Planinskega društva Beneške Slovenije, *Claudio Adami* — obč. svet. Špeter Slovenov, *Elio Vogrig* — obč. svet. Grmek, *Ado Kont* — Zveza slovenskih izseljencev iz Beneške Slovenije — *Giuseppe Cher* — Center za kulturne raziskave Brdo, *Giuseppe Zdravljig* — obč. svet. Grmek, *Giorgio Marinig* — obč. svet. Grmek, don *Natale Zuanella* — župnik v Trčmunu, geom. *Pietro Vogrig* — obč. svet. Sovodnje, don *Paskal Gujon* — župnik v Matajurju, agr. *Pietro Zuanella* — župan v Sovodnjah, prof. *Augusto Lawretig* — obč. svet. KD Št. Lenart, *Silvano Rucchin* — obč. svet. KD *Dre-Mario Bergnach* — obč. odbornik Dreka, duh. *Mario Laurenčič* — župnik v Štoblaku, msgr. *Valentin Birtič* — župnik v Dreki, don *Emil Čenčič* — duhovnik skupine

„Dom“, inž. *Fabio Bonini* — župan v Grmeku, *Giacomo Capitan* — obč. svet. KD Černjeja, *Luigi Paletti* — predsednik folklorne skupine „Rezija“, cav. *Enzo Lettig* — podpredsednik gorske skupnosti, *Simon Prešeren* — Kulturni krožek „Planinka“ Ukve, don *Adolfo Darboló* — župnik v št. Lenartu, rag. *Aldo Clodig* — predsednik kulturnega društva „Rečan“ Ljesa, *Franco Vazzaz* — obč. svet. PSDI Tipana, arh. *Valentin Simonitti* — študijski center „Nediža“ Špeter Slovenov, dr. *Giovanni Picco* — obč. svet. PSDI Tarčent, prof. *Beppino Crisetig* — obč. svet. št. Lenart, *Dino Del Medico* — kulturni krožek „I. Trinko“. ^{13a}

Literatura o beneških Slovencih

Beneški Slovenci in njihova narečja, posebno rezijanščina so že dolgo predmet znanstvenega zanimanja, in sicer ne samo pri Slovencih, temveč tudi pri drugih evropskih jezikoslovcih. To je zanimiv primer jezika, ki se je kljub zemljepisni odrezanosti od narodne večine ohranil več kot tisoč let do današnjih dni. Med prvimi je pisal o njih češki slavist J. Dobrovsky (1806), za njim pa Jernej Kopitar (*Die Slaven im Thale Resia 1816*) L. 1841 je Rezijo obiskal Stanko Vraz; posvetil ji je eno svojih pesmi (*Djulabije III*). Od Slovencev so pisali o njih med drugimi Andrej Einspieler, Karel Štrekelj, Simon Rutar, ki jim je posvetil celo knjigo „Beneška Slovenija“ (Ljubljana 1899). Pri njej mu je izdatno pomagal Ivan Trinko, ki je prej in pozneje objavil v Domu in svetu, ljubljanskem Zvonu, goriški Mladiki in v Jadranskem almanahu za leto 1923 več opisov in razprav. Fran Ramovš je raziskoval razvoj imperfekta v rezijanščini (*Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino IV, 1924*) in sploh narečja v Reziji (*Čas za slovenski jezik, književnost in zgodovina VII, 1928*), Mirko Rupel je pisal o rezijanščini (Rezija, Rezijani in rezijanščina, *Jadranski almanah, 1925-30*). Veliko žadavnega gradiva prinaša knjiga „Trinkov zbornik“ (Trst, 1946), ki sta jo uredila Josip Birs in Andrej Budal. Poleg drugega vsebuje precej natančen seznam Trinkovih spisov in obširno „Beneško-slovensko in rezijansko bibliografijo“, ki obsega nad 150 naslovov slovenskih, nemških, italijanskih, ruskih, čeških in drugih del. To bibliografijo je setavil

Zvonko A. Bizjak. Nekaj let zatem je v Gorici izšla „Beneška Slovenija“; uredila sta jo Damir Feigel in Viljem Nanut. Beneška Slovenca sta pisca dveh knjig v italijanščini. Pasquale Guion je napisal „La gente delle Valli del Natisone“ (Videm, 1974), Angelo Cracina pa je izdal „Antiche preghiere popolari slovene del Santuario di Castelmonte“ (Videm, 1974). Oba pisca sta duhovnika. Danes spadata med najboljše poznavalce ondotnih razmer, razen domačinov seveda, dr. Milko Matičetov in prof. dr. Pavle Merkù. Prvi proučuje zlasti rezijanščino in ljudsko slovetvo v Reziji. Zadnja njegova knjiga „Zverinice iz Rezije“ (Ljubljana-Trst, 1973, 243 str.) vsebuje 60 ljudskih živalskih pravljic iz Rezije. Prof. Merkù pa je, da ne omenjam vsega drugega njegovega tozadevnega dela, letos 26. junija predaval v slavističnem inštitutu univerze v Erlangen (Nuernberg) o slovenskih narečjih v Italiji. Predavanje je imelo naslov „Mundarten und Folklore der Slowenen in Friaul und im Resiatal.“ ¹⁴ Povabil ga je prof. Josef Schuetz, ki sicer predava ruski jezik in literaturo, a se zaradi svojih študij staroslovsanske in starogermanske onomastike, ki so ga pripeljale na področje oglejskega patriarhata, zanima tudi za Benečijo in zlasti za Rezijo. Merkù je sodeloval s podatki o slovenski narodni manjšini v Italiji tudi pri jezikovnem, zgodovinskem in etnografskem atlasu, ki ga je izdala univerza v Padovi. ¹⁵

Beneški Slovenci imajo tudi živo ljudsko pesem. Eno zbirko z naslovom „Slovenske narodne pesmi iz Benečije“ je 1921 izdal goriški glasbenik in učitelj Rihard Orel. Letos (1975) pa je v Trstu izšla zbirka „Petnajst beneških“ za mešani in moški zbor. Priredili so jih Ubald Vrabec, Nino Špehonja in Pavle Merkù.

Naj omenim še nekaj tujih slavistov, ki so se zanimali za beneške Slovence. Eden je Pavel Josef Šafařík (Šafaržik), ki je imel stike z Matijem Čopom. Nekako istočasno je pisal o njih Vaclav Hanka, avtor „Kraljedvorskega rokopisa.“ Znamenit poznavalec Rezije in rezijanščine je bil poljski vseučiliški profesor Baudouin de Courtenay (1845—1929), ki je bil večkrat v Reziji. O rezijanščini je pisal predvsem v ruske slavistične revije.

V teku poldruega stoletja se je nabralo precej publikacij tudi v italijanščini. Nekatere so pisane z razumevanjem

in ljubeznijo do Slovencev, druge v italijanskem smislu. Med pisci so goriški jezikoslovec Graziadio Ascoli, Valentinelli G., Biondelli B., Podrecca G. A., Podrecca

Carlo (Slavia italiana, Čedad, I. del 1884, II. del 1887), Leicht M., Gujon D. A., Musoni F., Loschi Giuseppe, Guyon Bruno in še mnogo drugih.

O P O M B E

¹ Simon Rutar, *Beneška Slovenija*. Ljubljana 1899 str. 171 sl.

² Ljubljana 1971 str. 381-391.

³ Dr. Henrik Tuma, *Krajevno imenoslovje*. Jadranski almanah za leto 1923. Uredil dr. Alojzij Res. Trst 1922 str. 127-158.

⁴ Ivan Trinko, *Beneška Slovenija. Zgodovinski obris*. Jadranski almanah za leto 1923. Str. 115-120.

⁵ Pasquale Guyon, *La gente delle Valli del Natisone*. Udine 1974 str. 106. — Guyon pravi, ko govori o tem plebiscitu: „Si sa come avvenivano i plebisciti in quell'epoca.“

⁶ „Ravno zdaj se tukaj v Gorici pri Seitz-u poseben slovenski katekizem za ondote (to je: beneške) Slovence tiska.“ Domovina 22. januarja 1869.

⁷ Guyon I. c. 30.

⁸ „Vi sono ben note le raccomandazioni del Governo circa l'uso della lingua nazionale e a tale scopo l'ispettore scolastico ha recentemente visitato il mandamento. Più di qualche nemico della nostra indipendenza, risvegliando criminose idee panslavistiche, cerca qualsiasi espediente per permettere in questa zona l'uso della lingua Slava, la quale ricorda la vergognosa presenza dello straniero in Italia. Si diffondono tra le popolazioni stampati e catechismi segreti e datochè il Governo è interessato, affinché si blocchino immediatamente si fatte mene ostili, e che i responsabili vengano puniti, vi ammoniamo, state attenti, visitate le scuole dove è severamente ordinato l'insegnamento nella lingua italiana. Se verrete a conoscere che qualche maestro avrà l'arroganza di usare detta lingua, comunicatemelo, affinché l'uo-

mo simile venga allontanate immediatamente.“ Guyon I. c. 29-30.

⁹ Dom in svet 1898.

¹⁰ „Pour ce qui concerne l'Italie, nous pouvons exclure, à la lumière des précédents historiques, le danger de la création d'„irrédentismes“ qui ne peuvent découler que d'injustices et de persécutions. Les citoyens de la vallée d'Aoste qui parlent français, les Slaves du Natisone, les Allemands des Sept-Communes ne se sont jamais aperçus qu'ils étaient soumis à une domination étrangère, car leur individualité particulière a été costamment respectée. L'Europe n'a jamais entendu une seule voix de protestation ou de reproche prononcée par ces allogènes, vjeux citoyens de l'Etat italien, et, pour sûr, elle ne sera jamais troublée par l'écho de dénis de justice infligés à Allemands ou Slaves amenés par le changement de l'Etat en deçà des nouvelles frontières italiennes“ (str. 14). Citat je iz knjige Amedeo Giannini, *Documenti per la storia dei rapporti fra l'Italia e la Jugoslavia*. Rim 1934 str. 463. Pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa Orientale, Roma. Quarta serie, Leggi fondamentali e trattati internazionali. XII. — Cela spomenica je na str. 13-35.

¹¹ Cerkev na Slovenskem, 381.

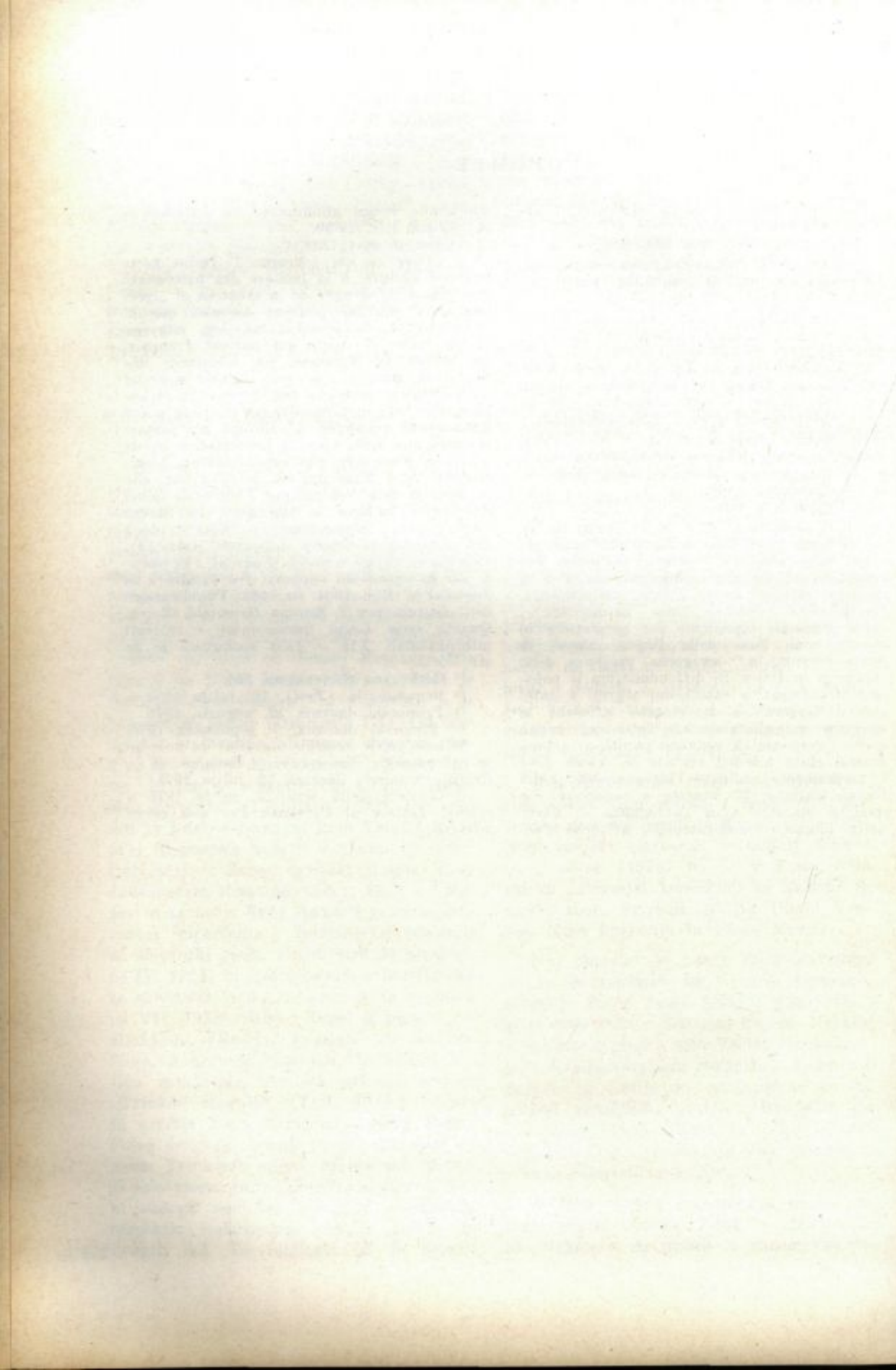
¹² Demokracija (Trst), 16. julija 1954.

¹³ Primorski dnevnik 12. avgusta 1975.

^{13a} Pimorski dnevnik, 7. septembra 1975.

¹⁴ *Zanimanje nemških slavistov za narečja in narodopisje Slovencev v Benečiji in v Režiji*. Primorski dnevnik 13. julija 1975.

¹⁵ Corriere della sera 23. julija 1975 v rubriki Lettere al Corriere: *Per una carta bilingue*.

Jure Skvarča, Córdón Mascarello

Vojko Arko, Petindvajset let slovenskega andinizma

NASI GORNIKI

Cordón Mascarello

IZ DNEVNIKA XI. SLOVENSKO-ARGENTINSKE ODPRAVE NA JUŽNI CELINSKI LED 1973

SPOŠNI PODATKI

Pod okriljem Slovenskega planinskega društva v Argentini in bariloškega Club Andino Bariloche si je XI. Slovensko-argentinska odprava na Južni celinski led 1973 izbrala za svojo dejavnost pogorje Mascarello. Razteza se severozahodno od jezera Viedma na severu pa vse do daleč v zemljo zaritega zaliva Moyano na jugu.

Člani odprave

Mario Serrano, 26 let, orožniški poročnik, slovenskim planincem znan gornik iz prejšnjih slovensko-argentinskih ekspedicij na patagonski jug. Z bratoma Skvarča je opravil več prvenstvenih vzponov, med drugimi C° Campana, C° Cristal, C° Boy, C° Casique in bil tudi avtorjev tovariš v argentinski odpravi na Mt. Everest v Himalaji l. 1971.

Edward Kornais, 25 let, Litvanec, strojni mehanik na tovornih ladjah. Leta 1967 se je vzel na C° Chimbay 5.500 m v Nevada del Aconquija v Perú; leta 1968 opravil poskus na C° Murrallón in C° Campana; leta 1970 pa poskus na C° Adela.

Osvaldo Troiani, 41 let, predsednik Kre-

ditne posojilnice v Villa Tessei, član Slovensko-argentinskih odprav 1966 in 1968.

Gregor Ahčin, 42 let, krojač za usnjeno konfekcijo, foto- in filmograf odprave. V Sloveniji in Švici je opravil več vzponov in bil član slovenske odprave na C° Mellizos 1965.

Jurij Skvarča, 31 let, inženir za elektroniko, vodja odprave.

Cilj odprave

a) prvenstveni vzpon na glavni vrh gorske verige Mascarello 2.600 m, severno od fjorda Moyano in zahodno od jezera Viedma;

b) raziskovanje možnih dostopov na Cerro Moyano.

Doseženi uspehi

Z dveh smeri ugotovljen dostop na Cerro Mascarello 2.600 m in prvenstveni vzpon nanj dne 22. januarja 1973, naveza Jurij Skvarča — Mario Serrano.

Obdobje odprave

Od 27. decembra 1972 do 1. februarja 1973, skupaj 37 dni.

* * *

PRISTOPANJE

Daleč na obzorju, v dozdevno neizmer- nih višavah se leskečejo v vzhajajočem soncu beli vrhovi. Pod njimi se sivo pre- pregrinjalo izgublja v ravnino Tihega oceana, kot da nastavlja podnožje gorovju. Skrivnostno se ob sončnem zahodu razlije čez te vrhove rdeča luč z neba.

Kontinentalni led.

Tako prične naš letošnji

Dnevnik odprave

Sreda, 27. decembra 1972

Tretja ura zjutraj. Nebesni mežnar še ni pogasil svojih kresničk, tudi še ne začel odgrinjati orjaškega jutranjega žara. Mali Citroën je zato komajda zaznaven pred durmi. Motor mu brni v nočno tišino prav kakor dobro nakrmljen konj, ko hrzajoč nestrpno čaka na kočijaža, da odrine že nekrat s svojo vse do strehe natrpano planinsko-ekspedicijsko kramo.

Z Mariom sva nared. Čeprav utrujena od pehanja preteklih dni s pripravami za dolgo pot, naju vendar že zajema znano mrzlično zavzetje, ko se človek podaja dolgo snovanim in težko pričakovanim doživetjem naproti. Če bi kdo malo pobrskal med najinimi optimističnimi navdih, bi mogel sem pa tja zalotiti kako sramežljivo skrivajočo se zaskrbljenost: Pot je dolga, čez 3.000 km dolga tja do mesteca Calafate ob velikem Argentinskem jezeru; avto majhen in ne eden najodpornejših; ceste — no ja, ceste, kaj bi o njih govoril! Patagonske ceste pač, svojevrstna stvaritev, ki ponekod še dolgo ni cestam podobna. Vsaj ne civiliziranim cestam.

Da pa je zato bolj romantična taka pot, mi je nekdo zatrjeval. Že res, romantična pa, romantična. Nič ne rečem. Posebno če spadajo k romantiki pojavi kot na primer oblaki prahu, patagonskega prahu, ki je vse kaj drugega, kot to, kar mi za prah velevajo moji otroški spomini iz naše stare Evrope. Argentincu bi še na misel ne prišlo, da bi temu rekel prah — polvo. Tierra — zemlja mu reče, kar pa spet zavaja človeka v napačne predstave, čeprav v jedru drži, da je ta prah zemeljski prah, iz zemlje zvetran. Od kod pa naj bi sicer bil! Daleč naokrog ni prebite gore, ne kakega kamnoloma, ne vsaj kake poštene skale, ki bi jo erozija prašila. A kadar slišim kaj o zemlji, vidim grude mastne, črne rodne zemlje na zorani njivi. Saj zaradi mene je lahko tudi rjava, lepo siensko zapečena, če že ni zmeraj črna. O črni pa pravijo, da je bolj rodovitna. Že mogoče, a kaj jaz vem, ki žal nisem poljedelec. Vsekakor ne morem imeti za zemljo to, kar nam bo med potjo patagonski veter nasul v avto, v motor, v prtljago, opremo, v ušesa, oči, usta, grlo, nos, pljuča, želo — skratka povsod in v vsak najskrbneje zakrit in zavarovan kotiček, skozi še tako zatesnjeno špranjo. In povsod za samo zgago. Ne, take nadloge res ne morem istovetiti z dobro zemljo, zmeraj in povsod dobro, simbol rasti, rodovitnosti, življenja!

Tej prašni romantiki druguje potem gramoz. Ti ljubi Bog! Če le pomislim nanj, že slišim butanje kamenja pod avtom, nad avtom, v avto desno in levo, slišim žvenketanje razbitih stekel, in še kaj hujšega, čutim pretreseno drobovje vse tja do srca. Taka je ta gruščasta romantika, ki se vije skozi romantično nenase- ljene sto in stotine kilometrov vetrovne

pokrajine. Če bi se vsaj kdo spomnil in postavil sem pa tja kako avtomehanično delavnico. Vsaj to, in pa seveda prav tam, kjer se nam bo morda naš mali Citroën kaj puntal. Pa še tega ne! Še dobro, da bo šel za nama Edvard s svojim Fiatom in drugo polovico prtljage v njem. Z njim pride tudi Osvaldo. Drug drugemu bomo lahko v pomoč, če bo treba.

Zdaj pa je že skrajni čas, da poženeva in se zakadiva v to najino romantiko.

Kar dobro sva do desetih dopoldan zmogla prvih 700 km do Bahía Blanca, čeprav motor nekaj prha. Tu žive Mariovi starši. Kakšno izvrstno kosilo nam je pripravila mama! Prilegla bi se tudi podobna večerja, ki nama jo ponuja. A komaj smo odložili žlice, se že trpava v avto.

Pot se vleče skozi provinco Buenos Aires med nasadi žita, sončnic, koruze, med travniki z žico okoličenimi, kar ureja kolobarjenje paše in seveda tudi posest. Črede goveda, po večini izbranih pasem, slikovito naseljujejo to zemsko širjavo. Celo od sonca obeljena okostja poginule živine kakor da spadajo v podobo te narave. Naš mali Citroën še kar veselo dirka skozi to pampsko življenje do Viedme, glavnega mesta province Rio Negro in še naprej proti Trelew.

Nad enoličnost neskončne ravninske ceste se začanja spuščati oblačno nebo. Motor nekaj protestira. Kaj neki mu je! Tudi se že mrači. Še malo, in zajela naju bo noč.

Če bi utegnili, bi zavil na vzhod do obrežja polotoka Valdés med obile črede morskih volkov. Tako pristrčno veselo se kobalijo po svojih zemskih pristavah. Včasih so jih trumoma morili zaradi kož. Zdaj so zaščiteni in uživajo tu mirno svojo družinsko idilo.

Oh, kako je oblačno nocoj! Čedalje težji oblaki se lepijo po nebu. Zdi se, da se obešajo vedno niže. Ne! Samo dežja ne! To bi bila nepredvidena romantika — vsaj na poti nepričakovana. Mokro romantiko sem v programu dopustil šele v gorskem, kontinentalnem svetu. Saj se snominjate, kako polno moče je zmeraj to Zbornikovo poglavje, kadar roma po Celinskem ledu!

Četrtek 28. decembra

Še dobro, da je cesta vsaj do Comodoro Rivadavia asfaltirana. Kako bi sicer mučno kolovratil naš mali Citroën skozi to dolgočasno nočno črnjavo. Izmenoma vo-

ziva in pravtako izmenoma dremava z Mariom do jutranjega svita.

V mestecu Trelew zajtrkujeva. Samo kakih 15 km odtod na zahod je do Rawsona, glavnega mesta province Chubut. Tam imam na ministrstvu nekaj opravka, pa se potegneva še tja. Grede začenja pršiti in ne traja dolgo, ko se iz tega izcimi prav dostojen dež. V takem prideva v Rawson. To je pač pusto mesto. Kot da ni življenja v njem. Mrtvilo po ulicah, po zraku in tlaku. Kam so se le dali Rawsončani, da jih ni na spregled! Ogledujem hiše: sama državna poslopja in uradi. So mar vsi prebivalci državni nastavljeni, s starci in otroki vred? In vsi pridno na delu? Vstopim. Uradništvo kot pač povprečno drugod, npr. v prestolnici, le da tu s provincijskim nadihom. O kakih starih in otrokih seveda ne duha ne sluha. Zunaj me spet sprejme dež — kot kaže, edini mestni „prebivalec“. Vajen sem mu, tukaj mi niti ne gre bogve kaj do živega. Hujše je v gorah in na poti, ko ne moreš včasih z njim ne naprej ne nazaj. Onkraj ceste se le odpro neka vrata. Kot srca urno švigne čez cesto k sosedu vitko simpatično dekle. Tako torej: dežja se boje tile junaki si mislim, zato jih ni videti. Ko posije sonček, gotovo prilezejo kakor kuščarji na plan. Takrat je morda tudi to pusto mestece prijaznejše. V prestolnici se še zmenimo ne, če dežuje.

Ko se vrneva v Trelew, naju v Salezijanskem zavodu pogoste s toplim kosilom. Mario je bil ob svojem času salezijanski študent. Čez sedem let vse prav pride... Poleg tega morava čakati tukaj na Osvolda in Edwarda. Tako smo dogovorjeni. Kako se nama bo prilegla po kosilu siesta! V šolskem razredu leževa kar na tla in zaspi-va, še preden utegnejo najine kosti ugotoviti, če je pod iz mehkega ali trdega lesa.

Ob treh popoldan priropočeta s Fiatom ona dva — in že je odklenkalo najini siesti. Fiat vozi hitreje, zato prisedem zdaj k Edwardu. Nemara utegnem urediti v Calafate glede jezernega prevoza, preden pride za nama Citroën z Mariom in Osvaldom. Odrinemo v dežju, saj ne kaže čakati, in še smo na asfaltirani cesti. Bo že šlo.

Čedalje manj goveda se pase po ravnini, zato pa je tim več ovčjega prebivalstva tod okrog. Dolgo runo goste mehke volne še nosijo na sebi. Tako majestetične se mi zde ovčke, dokler so še v svojem volnenem kožuščku. Kmalu bo čas striženja. Tedaj jim ga snamejo. Oh, kako so potlej smešne nekaj časa! Kot kake oskubljene kokoške

se motovilijo po pašnikih, dokler jim znova ne odžene puh. Lije kot iz škafa, a ovčkam ne pride do živega še kaplja dežja ne. Zato tembolj cesti, ki ji po odlomkih še manjka asfalt. Naravnost neznosna je ponekod. Avto kar stoče skozi blatno kašo in se ugreza v nevidne luknje in kotanje pod njim. Da bi se le kaj ne polomilo!

Pok! Se je že zgodilo. Izpušna cev je šla k vragu! In avto se je čedno vsedel v kako udrtino. Ponoči, okrog polnoči. Kljub temu ne kaže drugače, kot zlesti iz voza. Brodiva sem, brodiva tja po blatu, se napenjava, porivava — pa nič! Avto kot pribit v tla. Vlečeva kot za stavo, vmes spodrsneva, padeva — v mehko sevedo, v mokro spolzko mehko. Od peta do glave sva že zablatena, ko naju dohiti in pride na pomoč Citroën.

Petek 29. decembra

Že nekaj časa rastejo iz ravnine vrtalni stolpi. Kovinske geometrične strukture. Novih petrolejskih žil iščejo. Drugod, kjer so že zadeli obnje, se noč in dan vrte črpalke in potiskajo surovo nafto v podzemne cevi do morja, v cisterne, v avtotanke, v petrolejske ladje in še naprej in naprej... Vse bolj kot vsa ta petrolejska ropotija bi se pampi podalo naprimer drevje, čeprav le samotni ombuji. A kaj bi današnja opulentno potrošniška družba s svojo do brezumja tehnizirano industrijo z mojimi par drevesi, ali celo s samotnimi ombuji...!

Ob petih zjutraj ustavimo v Comodoro Rivadavia. Petrolejsko mesto. 1.900 km južno od Buenos Airesa. Po zajtrku uredimo Citroënu motor, dopolnimo avtomobiloma bencin in olje, kar se v petrolejskem centru spodobi in se zakadimo naprej, zdaj že čez provinco Santa Cruz. Dan že po malem vstaja, mene se pa kljub temu pollašča dremavica. Pri postajici Fitz Roy, kakih 140 km južno od Comodoro Rivadavia zavijem s ceste vstran. Z Edwardom pri priči zadremava. Varnost je le prva zapoved, čeprav se pičli čas in z njim naglica nekaj štulita prednjo. Čez pičlo uro naju pripekajoči sončni žarki poženejo spet na pot. Cesta je suha in nama ne zavira brzine. Po izsušeni pampi posejane ovčje črede kot da nama hite naproti in švigajo mimo naju na sever. Midva pa kar naprej proti jugu in ko se kontinent

oži, se cesta že malo nagne na jugozahod.

Romantika pa, kot da je pozabila na naju. Vse gre po sreči — dokler ne poskrbi za to počena pnevmatika. Zamenjava jo z rezervo v upanju, da bo to edini defekt te vrste na poti. Čez borih 500 metrov — avto spet zašepa! Izmenjava še drugo, zadnjo rezervo, kar naju prisili ustaviti v Tres Cerros, kjer nama v Avtoklubu pokrpajo luknje.

Pri San Julianu se cesta soet primakne k morju. Nedaleč od tod je slavni okameneli gozd z vsevrstnimi okameninami. Šele nedavna je izšla odredba, ki prepoveduje odnašanje okamenelih „spominčkov“, s katerimi si je prenekateri narabotal lepe denarce. A kdo neki se tu ozira na take prepovedi, ko pa je argentinska zemlja tako zelo dolga in široka in ima še vse premalo ljudi, da bi jih bilo dovolj za vsakršno potrebno čuvanje in očuvanje. Še dobro, da so take zadeve tako zelo od rok, težko dostopne in turistično neopremljene, kajti bi se sicer malone vsa ta rastlinska in živalska okamenela čuda že davna selila na severni ameriški in evropski kontinent.

Kmalu po Piedrabuena skrene cesta pri Monte León naravnost na zahod in čez kontinent. Od Comodoro Rivadavia naprej vozimo po neasfaltirani cesti, a je vsaj suha — zato pa tem bolj prašna. Povsod se zariva ta spak prašji, kamor le more. Polna sva ga že na vseh koncih in krajih. Poln ga je avto in vse, kar je v njem. Invazija prahu. Še po žilah, se mi zdi, se nama pretaka prah namesto krvi. Celo besede se v grlu zatikajo obenj, da ne morejo prav na plan. Noči so sicer hladne, a dnevi vroči. Pregret in sparjen prah je pa še težje znosna pokora. Stavim, da bi ga Dante vtaknil vsaj v svoje vice, če že ne v pekel, če bi bil imel kaj skušenj z njim.

Plenk, plenk, odskakuje kamenje v avto. Kot da bi pingpong moštvo treniralo s svojimi žogicami. Saj to sem že spočetka povedal, da je del našega pota posut — ne z rožicami, temveč z gramozom, po domače s šodrom. Vseh muh je včasih poln in prileti, kamor ga je najmanj treba. Tudi s posledicami, ki jih je najmanj treba. Nam pa topot prizanaša, zadovoljno ugovarjaja z Edwardom.

Ne hvali dneva pred večerom! Lahko bi se bil spomnil na to davno svarilo naših pradedov. Morda bi nama bilo prizanašeno, če ne bi še za dne hvalili jutra. Ko sva najmanj pričakovala in je bilo tega res

najmanj treba, je večer uveljavil svoje. Sam zlodej je menda zagnal kamen, kamor ne spada — in prebil železno obrambo karterja. Na teh in takih gruščastih poteh je potrebno zavarovati avto z železno mrežasto zaščito tako od spredaj kot tudi od spodaj. Okvaro morava popraviti takoj in kar na cesti. Ne, na cesti ne, kajti to res ni več cesta, čeprav je kot taka vnešena v zemljevide. In če bi rekel, da je, bi neoporečno žalil resnične ceste. Med popraviljanjem naju dohitita spet Mario in Osvaldo. Pot nadaljujemo skupaj. Ni več daleč.

Presneto sva slabe sreče! Čisto malo pred Calafate, kakih 200 km, nama spak spet prevrta guma. Hitro jo menjava, pa ubereva za onima dvema. A preden se avto dobro uteče — pof! — in spet morava zamenjati kolo. Še dobro, da sva imela dve rezervi, kaj več pa do Calafate že ne bova potrebovala.

Kaj še! Vsake dobre reči so tri! Tudi to so iznašli naši stari — in spet so imeli prav. Le da velja v najinem primeru tisto o dobrem tudi za slabo. Še preden je utegnil voz oddrdrati par kilometrov, poči še tretja zračnica, ki pa nima več cele rezerve — in avto ne more naprej. Dan pa se že preliva v večer. Presedem k Mariu skupaj z defektnima kolesoma, da nam ju v Calafate popravijo. Edward ostane z Osvaldom za čuvarja pri invalidnem Fiatu.

Romantika, romantika — na kupe romantike!

Spotoma obiščeva našega znanca, Mastersovega prijatelja Povazana na njegovi estanciji Bonn Accord. Več kot leto dni je že temu, kar sva bila nazadnje pri njem. Kup novic se je medtem nabralo z obeh plati. Glede popravila pravi, da bi ga mogel opraviti „Tucumano“ kot pravijo možakarju pač zato, ker je iz Tucumana. Res ga najdeva v Calafate, tega Tukumanca — a nadelanega kot čep in za nobeno rabo. Z njim torej ne bo nič! Kasneje sem zvedel, da je tako njegovo naravno stanje. Mož je večkrat v ročkah kot trezen. Resnici na ljubo pa naj povem, da v splošnem Argentinci manj pijančujejo kot Evropejci.

Ura je četrť na enajsto. Ob desetih se je znočilo. Smo precej na zahodu, nekaj čez 72° zahodne zemljepisne širine (Buenos Aires je na 58,4°), pa se pozno daní in pozno noči. Patagonijo smo prečkali skupaj s soncem, ki kolobari naprej, v Čile. Čisto blizu ima do tja. Zapeljeva do Avto-

kluba, da poskusiva tamkaj srečo. Naj počakava do jutra, nama dé zakupnik bencinske postaje Iglesias, nocoj so mehaniki že opravili svoje in šli na delopust, on se pa res ne bo s tem ukvarjal. Kot zadnji možni ukrep se zatečeva k milim prošnjam. To je zaleglo. Čez precej časa so ganile Iglesiasovo patagonsko srce in lastnoročno naju je rešil iz pnevmatske zadrege.

Mario bo ostal v poslopju Narodnega parka, kjer bo pripravil prenočišče za vse štiri; medtem bom jaz zapeljal kolesa s popravljenimi zračnicami do Fiata. Od tam se bomo skupaj vrnili z obema voziloma v Calafate.

Dve noči že ne spim in zelo sem utrujen. Med potjo nekajkrat zavozim s Citroënom v jarek — hvalabogu brez nezgode. Za nekaj je torej le dobra patagonska neporasla ravnina. Če bi bila tu aleja dreves...! Ura je dve ponoči, morda kaj več, ko ustavimo pred sedežem Narodnega parka umazani, zaprašeni, zaspani, lačnih želodcev, sicer pa do grla in čez siti patagonske romantike.

Tako zaključimo prvi del pristopanja h gori: od Buenos Airesa do velikega jezera Argentino. Sila romantično pristopanje, mar ne?

Lahko je evropskim planincem: svoje gore imajo malone le za seženj daleč.

PROTI GORAM

Sobota 30. decembra

Pozno jutro je že, ko vstanemo. a sem kljub temu še ves zaspan. Vreme drži, pohiteti bo treba, da se čim prej znajdemo onkraj jezera. Morda pride stari Masters s svojo barko po nas. Sicer pa je to že stari Masters junior. Senior, naš dobri Persival Masters je letos novembra umrl potem, ko je dočakal 94 let, dejaven vse do zadnjega. Njemu ostajamo hvaležni dolžniki za mnoge gostoljubne sprejeme in očetovske nasvete. Kot da bi prišli domov, nam je bilo, kadar smo se izkrcali iz kake stare barke na obrežje njegove estancije Cristina. Sicer pa nam je neoženjeni junior (71 let!) prav tako naklonjen in tudi pri njemu nam je dobro (Medtem se je tudi „stari junior“ oženil. Op. ur.).

Zaradi redke naseljenosti in pičlih prometnih zvez so estancije povezane med seboj z amaterskimi radio oddajami. Ob določenih urah imajo dogovorjeno odda-

janje in si povedo, kar treba. Nekaj podobnega imajo po avstralskih prerijah, le da na telefonski osnovi. Vsaj v zgodnejših dneh je bilo tako. Vsak poziv je avtomatsko vključil vse aparate z iste telefonske centrale. Kdor je le hotel dvigniti svojo slušalko, je bil lahko stalno na tekočem o vseh novicah in čenčah z vse srenje. Je pa tudi lahko marsikdo in mnogokrat nudil potrebnemu v stiski in sili nujno pomoč. To je glavni namen takih sistemov po redko naseljenih ozemljih.

Odpeljeva se tedaj z Edwardom na estancijo Bonn Accord k Povazanu, morda sta se z Mastersom že kaj dogovorila glede našega prevoza. Med potjo se na lepem sproži kamen — in razbije karter. Tako! Avto je toliko kot neraben.

Vrnem se v Calafate, da greva tokrat z Mariom v Citroënu k Povazanu. Nič! Masters se po radiu sploh ni javil in mu Povazan ni mogel povedati, da smo tu in bi radi šli tja. Kje se pa ljubi staremu vsak dan navijati radio. Kaj bi govoril, pravi, saj ni kaj govoriti vsak dan! In tudi baterija mu nekaj nagaja, kot mi je kasneje razlagal. Razočarana se vrneva v Calafate.

Edwarda najdeva v mehanični delavnici. Tukaj avta ne morejo popraviti. Niso opremljeni za taka dela. Prepeljati ga bo treba v Rio Gallegos, glavno mesto province Santa Cruz, dobrih 300 km od tod na jugovzhod, ob Atlantiku. Za prevoz in popravilo nas bodo oskubili za dvesto tisoč pezov stare veljave. Dolar je tačas na črno približno po tisoč pezov. Vrhu tega bo to trajalo mesec dni. Šele ko se vrnemo z gora, bo voz popravljen. Smo slabe volje.

Na srečo prileti proti večeru z malim potniškim letalom iz Buenos Airesa Gregor Ahčin, ves navdušen, nasmejan in poln pričakovanj. S svojimi šalami mu uspe zbrskati iz nas nekaj dobre volje. In ko nas zvečer še župan Joguín povabi na čašo whiskyja, dokončno utone v njem naša nejevolja. Planincu res ne kaže nositi s seboj v gore ravninske probleme; še manj slabo voljo zaradi njih.

Nedelja 31. decembra 1972

Od Mastersa še zmeraj ni glasu. Ko bi vsaj vedeli, če bo prišel ali ne, če je njegova barka uporabna ali ni. Z lepim vremenom se nam izgublja čas v jalovo pohajkovanje po nezanimivem mestu, kjer poznam že leta dolgo vsako hišo na pamet.

JUŽNI CELINSKI LJED

V dolnjem pregledu je navedena koledarska letnica vzpona, ime vrhunske naveze in opombe. Pri pominjamo, da višine še niso izmerjene po zanesljivem postopku.

- 1963. PIER GIORGIO 2.900 m, 12. I. 1963, Peter in Jure Skvarča.
- 1964. GORRA BLANCA 2.920 m, 12. I. 1964, Peter Skvarča in Augusto Mengelle.
- 1964. CARDENAL CAGLIERO 2.570 m, 12. I. 1964, Peter Skvarča in Luciano Pera.
- 1964. LAUTARO 3.380 m, o-njenik, najvišja gora v pogorju Pio XI, Peter in Jure Skvarča.
- 1965. STEFFEN (MELLIZOS) 3.050 m, najvišji vrh v verigi Dvojčkov (Mellizos), 28. I. 1965, Peter in Jure Skvarča.
- 1966. MESA CHICO 2.000 m, 27. I. 1966, Jure Skvarča.
- 1966. KENNEDY 2.400 m, 7. II. 1966, Peter in Jure Skvarča
- 1966, Peter in Jure Skvarča ter Augusto Mengelle. Goro so plezanci poimenovali po takrat u-morjenem severnoameriškem pred-sedniku.
- 1966. AGASSIZ 2.940 m, 10. II. 1966, Peter Skvarča in Augu-sto Mengelle.
- 1966. BOLADO 3.000 m, 10. II. 1966, Jure Skvarča.
- 1966. MASTERS 2.900 m, 10. II. 1966, Jure Skvarča, Goro so krstili člani odprave po lastnikih estancije Cristina, pogosto opori-šče našim odpravam.
- 1966. BERTRAND 3.200 m, 11. II. 1966, P. in J. Skvarča.
- 1967. CONO 2.500 m, 20. I. 1967, Jure Skvarča.
- 1968. CRISTAL 2.200 m, 17. II. 1968, J. Skvarča in M. Serrano.
- 1968. CAMPANA 2.570 m, fe-bruarja 1968, Peter Skvarča in H. Barria.

- 1969. BOJ 2.400 m, 7. I. 1969, Jure Skvarča in Mario Serrano. Goro so krstili člani odprave v spomin ponesrečenemu Robertu Boju Petriček.
- 1969. VIVOD 3.270 m, 3. II. 1969, Jure Skvarča in Mario Se-rrano. Goro so člani odprave pre-imenovali iz Cerro Roma v spomin ponesrečenemu Božu Vivod.
- 1970. BERTACCHI 2.612 m, 9. I. 1970, Jure Skvarča in Mario Serrano.

1970. 29 DE OCTUBRE 2.514 m, 9. I. 1970, Jure Skvarča in Mario Serrano. Gori so dali ime člani odprave po datumu sloven-skega narodnega praznika.

1970. SANTA CRUZ 2.729 m, 9. I. 1970, Jure Skvarča in Mario Serrano. Člani odprave so goro poimenovali po provinci S. Cruz.

1970. NORTE 2.730 m, 5. II. 1970, Peter in Jure Skvarča.

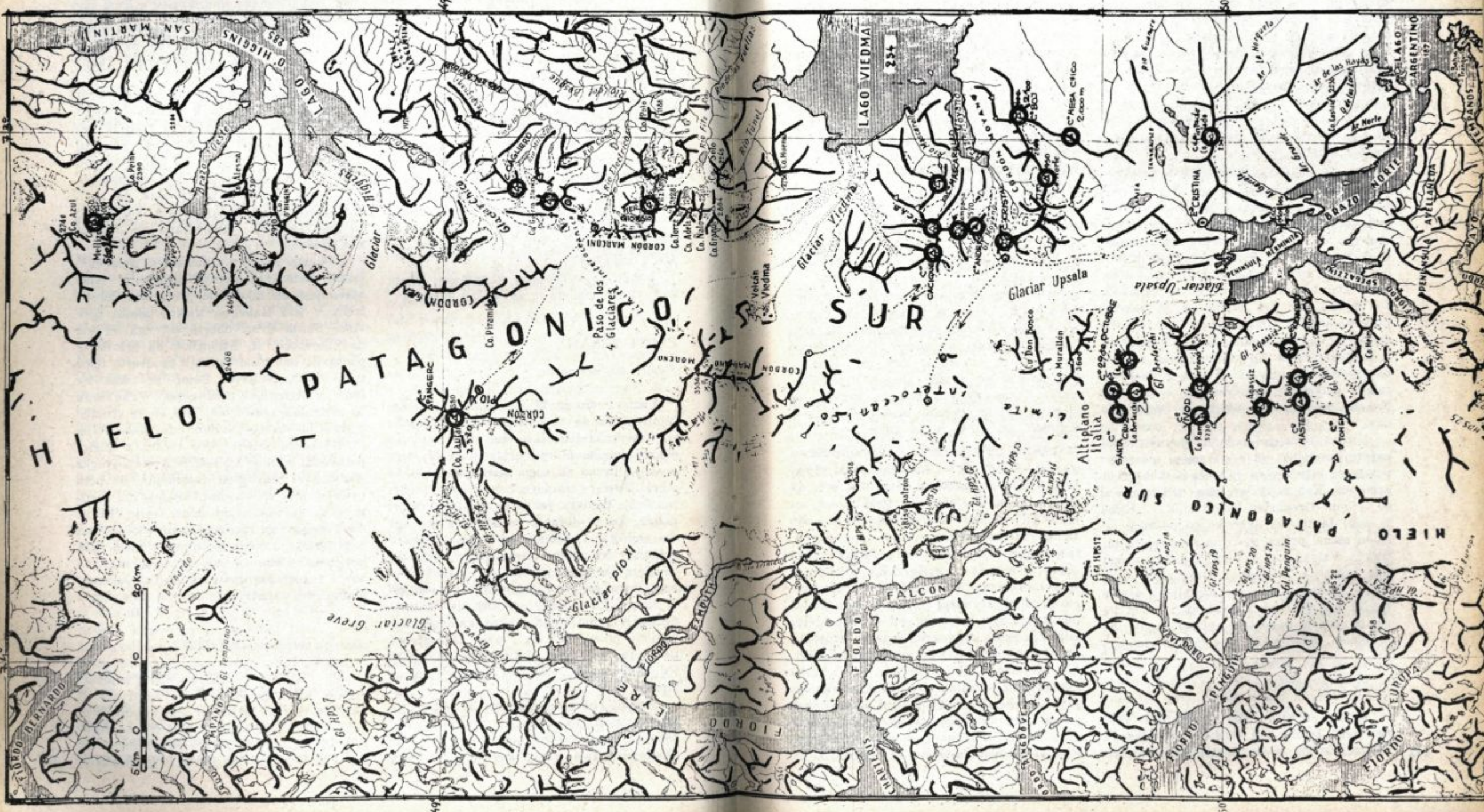
1971. CASIQUE 2.400 m, 4. II. 1971, Jure Skvarča in Mario Se-rrano. Ime so dali člani odprave gori v spomin rajnemu predsedni-ku Slov. plan. društva v Argen-tini Robertu Petričku.

1971. C.A.B. 2.500 m, 4. II. 1971, Jure Skvarča in Mario Serrano. Goro so člani odprave poimenovali po planinskem dru-štvu Club Andino Bariloche.

1971. ANDERS 2.500 m, 4. II. 1971, Peter Skvarča in Richard Czerniavsky. Gora nosi ime v spo-min poljskemu generalu Andersu.

1973. MASCARELLO 2.700 m, 22. I. 1973, Jure Skvarča in Mario Serrano.

Na zemljevidu sta označeni tudi gori PANGERC in TOMEK, ugotovljeni od članov slov. od-prav, a še ne zavzeti in tako kr-ščenivi spomin ponesrečenima Ton-čku Pangercu in Tomeku Kralju.

Prekrasen novoletni dan — za nas spet izgubljen z brezplodnim čakanjem. Nekaj bo le treba početi, vsaj da nas ne zajame živčna vojna, ko je že toliko govora o njej po svetu. Grega še ne pozna ledenika Ventisquero Moreno. Z nekimi turisti se že dopoldan odpravimo 80 km na zahod. Moreno je eden redkih primerov napredujočega ledenika. Grega slika, filma, ves navdušen in brez prestanka. Ogromen ledeni stolp, kakih 25 m visok (toliko je približno kaka osemnadstropna hiša!), visi prav nad jezernim prelivom. Vsak trenutek se bo zrušil, razletel in štrbunknil v naročje voda. Presenečene se bodo le-ta v mogočnem zajemu vzpele visoko v sončni sij, se razprle na sto lesketajočih curkov in na tisoče bisernih kapljic, nato pa se pomirjene vsrkale spet v svoja ležišča in tam vdano sorejale medse velikanove razbitine. Kakšen prizor!

Napeto ga Grega pričakuje s pripravljeno filmsko kamero. Vsak dan se res ne ponuja tak pojav. Serak balansira, pade pa ne, pade. Kot uročen ga Grega opazuje. S silo svojih misli bi ga posilil k dejanju. Ledeni stvor se pa še zmeni ne za režiserjeve namene. Drsi malo sem, malo tja, kot kaka baletka na drsalkah po ledišču. Le čez preliv se ne nagne. Edward stavi z Gregorjem za zaboj piva, da ne bo dočakal padca. Mi se umaknemo v bližnjo gostilno na kosilo, Grega pa ves na trnju preži in preži. Po dveh urah ga zmaga malodušje in naveličan — se vda. Nekam poklapan je videti, ko pride do nas.

Nismo še na pol pota na povratku, ko najprej zamolklo udari iz smeri ledenika, potem se odjek veča in veča v bobnečem grmenju. Kot da bi se gora podirala. Pa se le lomi Gregorjev ledeni špik... Kako je neki fantu pri duši, ko to posluša, ne da bi mogel prizor ujeti na svoj celuloidni trak?! Vztrajnost je lepa čednost, včasih celo koristna. Vendar z Gregorjem vred veselo luckamo njegovo izgubljeno stavo. Zvečer nas še Povazan, čeprav nepovabljen, po knežje pogosti s pečeno jagnjetino in vinom. Kar dobro smo začeli leto.

Torek 2. januarja

Vreme se kisa. Naj se le! Nas vsaj ne bodo boleli beli vrhovi pod jasnim nebom, ne da bi se mogli zariti vanje.

Z Mastersom mendá ne bo nič. Se ne javi. Barka Narodnega parka trenutno tudi ni plovna. Pač pa smo pri upravi izmoledovali na posodo tovornjak s šoferjem. Jutri nas popelje okrog jezera, ko že ne moremo čezenj, do opuščene estancije Helsinkfors, bivša last finskega naseljenca Ramstrona. Leži na skrajnem jugozahodu jezera Viedma, na koncu zaliva ali fjorda Moyano.

Sreda 3. januarja

Vse je še ogrnjeno v noč ob petih zjutraj. Mrzlično skladamo opremo v tovornjak. Ob šestih odpeljemo. Nihče od nas ne ve za pot, tudi parkov šofer ne. Le to so nam pojasnili, da moramo priti najprej do estancije Los Hermanos (po naše: bratje), oziroma do njenega lastnika Susacasa. To je ob južnem bregu jezera Viedma nekje. Njegova da je predzadnja estancija, za njo nekod mora biti „naš“ Helsinkfors. Potem pokrije zemljo ledena celina.

Proti vzhodu vozimo do gostilnice Rio Bote, neke vrste postajica ob cesti Ruta 40. Tu zasukamo proti severu do reke Santa Cruz, ki pa nima mosta. Splavar nas na svojem barki, podobnem železnem splavu prepelje s tovornjakom vred na severni breg. Pravtako moramo na splavu čez reko La Leona, po kateri odtoka vodovje iz jezera Viedma v Argentino. Ko smo čeznjo, zavijemo na zahod. Po kolovozni poti jo reže tovornjak čez več estancij. Na obzorju se dviga vrhovje Predkordiljere. Zadaj za njo pokriva zemljo na stotine metrov debela ledena skorja — Celinski led. Lep je ta božji svet!

Tudi nekaj deročih rek, rečic in potokov moramo prečkati — kar tako, na svoje, brez splava in splavarja. Ponekod gre, da je veselje in celo zabavno. Reka Los Guanacos pa nas kar na sredi zagozdi v svojo strugo. Motor vendar nekako uspe izkobacati nas iz mokrega obličja. Sledijo manj nagajive manjše vode, le v Rio Condor se spet zatakne. Vešči šofer menjuje prestave naprej in nazaj in sem in tja, dokler nas motor spet sprha na suho. Vedno bliže cilju nas trese kamion in ob petih popoldan pristanemo do obisti zrešetani na estanciji Los Hermanos. Susacasa nas res bratsko gostoljubno sprejme. Do Helsinkforsa da je le še eno legvo daleč (pr. 5 km), pot pa da vodi tja tako in tako. Za slovo se še do sitega najemo jagod in jabolk, pottlej pa zlahka najdemo do Ramstronove

estancije. V sonnem popoldnevu smo ob sedmih že tam.

Kraj je čudovito lep. Vhod v fjord Moyano je prav tak, kakršne poznam norveške fjorde iz slik in filmov. Kaj bi tedaj na široko opisoval krasoto pokrajine, kjer se vodni rokavi prepletajo med zemskimi izseki travnikov, med grmičjem, niram, skalami in redkimi gozdiki, in kamor rišejo senčne in sončne lise svoje ur-etniško zasnovane podobe. S severa kuka izza oblakov dolga veriga gora. S konca pozdravljata iz nje kakih 50 km v ravni črti od tod stara znanca, skalna špika Fitz Roy in Torre. Kaj je že temu let, ko sva plezarila vprve z bratom Petrom tam okrog. Po Pier Giorgiu. Kakšni spomini! Tokraj, blizu nas pa se iz sive oblačnine odkriva gorska veriga Mascello, vsa našagana po svojem grebenu. Naš cilj! Kako neki bo z vremenom, s tem odločujočim sodelavcem na Celinskem ledu?

Zapuščena in že razpadajoča poslopja me spominjajo Ramstronove zgodbe. Svoj čas mi jo je pravil rajni Masters. Ramstrog je bil Finec. Ko je po vselitvi iskal primeren kraj za stalno naselitev, je ugotovil, da je tod skoro tako lepo, kot so lepi finski fjordi. Domotožni spomini so mu tedaj odločili naselitev z ženo Čilenko ob južni obali fjorda Moyano. Uredil si je marljivi in iznajdljivi mož estancijo, nakupil ovac in z njimi obljubil obširne pašnike. Potem je začel gojiti iglasto drevje. Sadil in prodajal je mlade smreke in macesne. Tudi si je zgradil čoln, okoren in primitiven čoln, a vendarle ploven. Posestvo in kupčija sta lepo uspevala in mož je bil zadovoljen s svojo novo domovino. To še bolj, ko mu je žena zaupala, da je na poti prvi njun potomec. Zgodilo pa se je, da je žena prav zato rinila od tod, češ, v tej divjini in samoti že ne bo rodila.

Dobremu in ustrezljivemu Fincu ni kazalo drugega kot vkrcati na svojo predpotopno barko nekaj imovine in svojo družino, ki je takrat štela poleg njiju še tri pse ovčarje. Veter je gnal barko vzdolž jezera Viedma prav do vzhodnega brega in od tam naprej po reki La Leona v jezero Argentino. A tudi tu ni bilo po godu zahtevni Čilenki, ki je po vsej sili rinila v mesto na porod, da bi njen sin bil meščan. Na jugovzhodnem bregu sta spet našla jezerni odtok in izplula vanj. Rečica ju je kot pritok privedla v veliko reko Santa Cruz. Ta teče naravnost čez konti-

ment v Atlantski ocean. Dva tedna sta se Ramstrong in njegova barčica borila z rečnimi brzicami in drugimi plovnimi nadlogami, dokler niso pripluli do rečnega ustja pri Piedrabuena, prvo malo večje mestece ob globokem morskem zalivu. Tu je Čilenka porodila svojega prvega sina, a se je nato morala vdati moževi volji: Po isti poti sta se vrnila na posestvo Helsinkfors. Še dva otroka sta se jima kasneje rodila, Čilenka pa ni mogla pozabiti mesta in prav nič ji ni dišalo kmetovanje na samotnem Helsinkforsu. Tako stališče je vcepila tudi otrokom. Mož, grčava korenina, ves zarit v zemljo, je ostal osamljen s svojo ljubeznijo do zemlje, živali in rastlinja. Mehak v čutenju, je končno moral popustiti željam večine. Lepo vpeljano posestvo je za picle denarje prodal sosedu in se z družino preselil v Rio Gallegos. Ni se mogel, oratar, živeti v mesto, ni mogel pozabiti zemlje, ne ovac, ne svojih sadik — pa se je vdal pijači. Patagonija — to pionirsko ozemlje — je polna takih in podobnih zgodb, najsi pripovedujejo o poraženih Ramstronih ali o uspelih Mastersih. Z vseh vetrov rojaki so tu poskušali svojo srečo, ki je tudi tu, kot povsod drugod, opoteča.

Četrtek 4. januarja

Naprej od tod ni več pota za tovornjak, zato se bo šofer z njim vrnil. Tudi smo že včeraj ugotovili, da na sosednji estanciji nimajo konj. Treba bo torej na ramednih znositi vso opremo in potrebno hrano na zahod in tam poiskati opuščeni stan bivše estancije. Tam bo naše matično taborišče. Po nahrbtnikih razdelimo tovor. Do 40 kg v vsakega. Kar ostane, bomo tovorili v naslednjih pohodih. Opoldan gremo na pot.

Sila se vleče ta zadeva. Zaradi štiridesetih kil pritiska na ramena se vleče. Saj pot sama po sebi je ob fjordu čudovito lepa. Pašniki, gozdiki, globoke soteske. V ozadju moremo med oblaki le slutiti gorske orjake. Vreme je nestalno, nebo sivo. Samo dvakrat smo ugledali vrh Moyano, ki se dviga v verigi istega imena iz oblačne gmote. Za kratek čas ga osveti sončno žarkovje, kot da nas spodbuja in vabi tja gori. Letos še ne. A prej ali slej upam pobratiti se tudi z njim.

Noči se. Ura je že čez deveto. Ne konca ne kraja ni našemu pohodu. Tovor pritiska

v ramena da je joj in hrbet se krivi kot indijančev lok. Stana pa še zmeraj nikjer. Ura mineva za uro. Molče se premikamo drug za drugim v noč. Tam na koncu fjorda nekje mora biti „naš“ stan. Fjord pa kot da je brezkončen. Šele krog polnoči uspe Edwardu najti zapuščeno kolibo, leseno, krito s pločevinastimi ploščami. Pred tremi leti je bil enkrat tukaj, a je pristopal iz smeri Mastersove estancije, s te plati pa mu je bilo vse novo prav tako kakor nam.

Najbolj je pohod zdelal Osvalda. Pri priči se vrže na tla in se ne dvigne do jutra. Privoščimo si le malo toplega kaka — pa skok v spalne vreče. Komu se le ljubi pripravljati kaj več večerje. Še jesti se nam je ne bi ljubilo. Niti miši, ki imajo svoj nočni ples po razbitih strešnih ploščah, nas ne motijo.

Petek 5 januarja

Šele opoldansko sonce nas spravi iz spalnih vreč. Čeprav nas bole vse kosti skupaj in vsaka posebej, smo vsaj utrujenost prespali. Spočiti se po kosilu napotimo s praznimi nahrbtniki nazaj na estancijo. V pičlih šestih urah smo tam. Semgrede je trajalo celih 12 ur! Povečerjamo in koj ležemo k počitku.

Sobota 6 januarja

Ob devetih sva z Mariom že otovorjena in na poti proti stanu. Oni trije bodo najprej uredili, kar bo še ostalo hrane in opreme, potem pridejo za nama v bazo.

Kako se nama pozna trening s prvega pohoda! Hoja je prožnejša, kot da hodiva po lažjem terenu. Nahrbtniki manj režejo s svojo težo. Misli se lažje prevale v besedo. Razpoloženje je vedrejše. Samo nekaj več kot šest ur dobrega marša — in že sva pred kolibo. Res pa je tudi, da nama danes iskarje stana ni jemalo časa. Ubirala sva jo neravnost v pravi smeri. Oddahneva si in privoščiva čaj s keksi. Časa je še dovolj do večera in vreme kar dostojno. Onih še ni.

OGLED GORE MOYANO

Z Mariom se sama odpraviva čez reko Moyano in naprej skozi požgan gozd proti gori Moyano, da se razgledava po njenih pobočjih. Moyano je še popolna neznanka

in morda odkrijeva s te strani kako možno smer proti vrhu.

Kako je pravzaprav žalosten požgan gozd. Kot kaki pošastni okostnjaki izgledajo zdaleč stoječa mrtva drevesa. Če pa hodiš skozenj, vidiš, da odganja tu in tam kak samorastnik, drugje kaka podrast. Tedaj ti je prijetneje pri duši spričo mladega brstenja v življenje. Gotovo je gozd krčil Ramstron za pašnike. Zdaj ni ne tega ne onega.

Iz gozda vstopiva v dolino. Po dolgem jo prečkava. Konča pod padajočim ledenikom z gore Moyano. Kar je dostopnega pobočja s te doline, so same strme, deloma navpične stene, skala in led. Ni kazno, da bi se mogli s tod prebiti v vrh. Najmanj s pomanjkljivo opremo za umetno pležo, kar je imamo topot s seboj. A tudi z boljšo opremo ni verjetno, da bi se moglo najti kaj manj upornega. Vse je prestrmo, gladko in zlikano. O priliki bo treba pristopiti k vznožju s kake druge doline. Gotovo bo kje kaj primernega. Vsekakor bo Moyano cilj naših prihodnjih odprav, če Bog da!

V MATIČNEM TABORIŠČU

Nedelja 7. januarja

Oblačno in mrzlo. Bazo smo za silo uredili in odredili za danes dan počitka. Edward, navdušen ribič, potrpežljivo namaka svojo vrstico v jezeru. Gotovo je vse polno rib v njem, le da nobena ne prime! Užaljen se preseli k potoku, kjer se steka v jezero. Ne traja dolgo, ko se mu tam nasmehne ribiška sreča s šestimi lepimi postrvmi. Pečene na žaru in zabejljene s surovim maslom — kakšna imenitna nedeljska poslastica! Ti ribiči so res vseh muh polni!

Ponedeljek 8. januarja

Popoldan gremo spet vsi „na izlet“ do estancije. Nekaj opreme je še treba prenesti v matično taborišče. Škoda, da se je sonček spuntal. V oblačnem je vse dolgočasno sivo. Še koraki se nekam zamolklo odbijajo v meglenino. Proti koncu pota začne deževati. In ko se ulije kot iz škafa, smo hvalabogu že na estanciji.

Torek 9. januarja

Vso noč so oblaki stresali svoj tovor in še dopoldan tja do enajstih. Medtem

smo zložili v nahrbtnike, kar je še bilo treba opreme. Hrane je dovolj v bazi in bomo preostalo pustili tukaj do povratka z gora. Zadovoljni gremo s tem zadnjim tovorom proti stanu.

Naš rančo smo do kraja pokrpali, zamašili vse luknje, da ne kaplja več vanj ob dežju in ga kar se da olepšali, tako da je zdaj kar čeden in dostojen stan. Celo nadležne miši so se umaknile v svoje mišje sobane. Vsaj podnevi.

Ponoči začenja znova deževati.

Sreda 10. januarja

Nebo je čez in čez oblačno. Pomalem prši. Še slabše kaže in ni, da bi se česa lotili. Zebe. Grega je strokovnjak v kulinarični umetnosti — in popravi železno peč. To spada zraven, popravljanje peči, k dobri kuhariji. Zdaj je krasno toplo v stanu. Popoldan sneži.

Mario in Edward sta čisto nesrečna z našimi nočnimi obiskovalci. Že sama misel na miši ju spravi iz tira. Njihovo nočno sprehajanje krog nas in brskanje po naših ropotijah ju do kraja zbega. Iz protesta do teh mišjih nedostojnosti si postavitva na jasi pred rančem šotor — in piš' te naju v uh', miši! Mi trije smo se jim pa že privadili, miškam, in kar dobro spimo, čeprav v njihovi družbi.

Četrtek 11. januarja

Vsa pokrajina je pobeljena z novim, čistim snegom. Mrzlo je in oblačno. Slabo kaže in spet gre dan v izgubo. V pečki veselo in toplo plapola, Drv je na pretek.

POSKUS NA CERRO HUEMULES

Petek 12. januarja

Vreme se popravlja. Za vrhunsko pležo je sicer še zmeraj neprimerno, kaj lažjega bi pa že mogli tvegati. Proti jugu se razteza deviška gorska veriga Huemules. Veljalo bi jo malo raziskati in izsledke koristiti ob kaki bodoči priložnosti. Pet ur koračimo do vnožja. Pot je kamnita, skalna, neporasla, vzpetine, pa spet spusti itd., prav kot v Catedralu od Skalce do Tončka in naprej do Schmola. Ob vnožju kaže višinomer 1.500 m. Jezero Viedma leži na 300 m nadmorske višine. Na majhni

skalni ploščadi postavimo ob okroglem jezercu šotor.

Osvaldo se vrne v stan, kjer mu bo udobnejše. Grega in Edward bosta uredila šotor za nočenje, z Mariom pa bova šla vsak po svoji plati na oglede po severnem pobočju. Vzpenjam se po grušču, čez granitne skalne plošče. Više gori naletim na skalni pas v obliki podkve — nedvomni ostanek ledenika. V raznih smereh poskusim naprej. Povsod mi prečijo pot navpične stene, odete v gladek led. Kake možne smeri proti vrhu ne najdem, če še tako stikam okrog. Tudi Mario pravi ob povratku, da ni mogel ugotoviti ničesar vrednega. Po tej strani torej ne bo nič. Jutri poskusimo z juga.

Sobota 13. januarja

Včeraj je Edward trdil, da je pristop na Huemul možen z vzhoda. Poglejmo torej danes s te strani. Vsi štirje se odpravimo tja. Bivše ledeniško ležišče je čez in čez pokrito z gruščem. Ni posebno prijetno prebijati se čezenj. Na gornjem robu se naslanja nanj snežena stena. Z Mariom se naveževa in vstopiva v skalnat žleb. Zdi se, da vodi na vršnji greben. Grega in Edward bosta počakala spodaj. Žleb je pokrit s tanko ledeno plastjo. Sprva položen, postaja naglo strmejši. Ledene sveče preteče vise s skalovja. Navpični skalni skoki nama prečijo pot. Precej preglavic nama povzročajo, prađen jih zmoreva. Nato prečkava ledeno strmino. Križa jo skalni skok. Temu sledi previs navzven. Pomagam si s stremeni in ga zdelam. Žleb se kar naprej poteza v višino. Čez kakih 50 metrov zavije na desno in se pričinja ožiti. Z rokama in nogama v opoziciji počasi napredujem. Veter postaja strupeno mrzel. Od vseh strani buta v žleb: od zgoraj, od spodaj, včasih od strani. Ko v presledkih počivava, se nama zariva mraz prav v kosti.

Tri ure se že prebijava po tem vražjem žlebu. Končno ugotovim, da ne vodi nikamor. Se pravi, v diagonalni kolobari po pobočju in vsekakor stran iz vrhunske smeri. Z Mariom tedaj odločiva, da se ne izplača nadaljevati.

Naglo sestopiva. Spodaj naju ob vstopu v žleb še zmeraj in vsa premražena pričakujeta Edward in Grega. Čez grušč smo v dobri uri že v toplem šotoru in kuhamo večerjo.

Nedelja 14. januarja

Še z zahoda bi si veljalo ogledati Hue-mulovo ostenje. Ko pristopimo, naletimo na podoben sestav kot včeraj na vzhodu: Nad sneženim dostopom se vzpenja ledeni žleb. Vsaj 60° naklona ima. Z Mariom se naveževa in dodelava v žlebu pet dolžin vrvi. Brez derez in cepina ne gre naprej. Pustila sva jih doli. Tu že ni več granitna skala, marveč krušljiv apnec in ognje-niška lava. To ni prida stena za pležo. Spustiva se po žlebu navzdol in skupaj se vrnemo do šotora. Tam pospravimo na-še malo taborišče in se podamo v bazo. Osvaldo nam je medtem pripravil kiso zelje s fižolom. Kako se prileže malo izdatnejša dieta! Te dni se je Osvaldo sprehodil po dolini. Na zahodnem koncu je opazil čredo konj in tudi nekaj krav s teleti. Te so ostale po Ramstrongu in žive zdaj svoje lastno življenje.

Noč je neznosno glasna. Veter udriha, opleta in bobni po strehi, da so se celo miši od strahu poskrile in odpovedale no-čojšnje plesno prireditev.

Ponedeljek 15. januarja

Ne gre pa ne gre z vremenom. Celo slabša se. Veter, dež, sneg. Spet ne bo nič z našim Mascarellom! Čepeti v matičnem taborišču in čakati na boljše čase, je pa tudi bridka. Namenim se zato k jezeru Argentino, na estancijo Cristina, k staremu Mastersu v vas. Ob sedmih zjutraj se napotim na dolgo pot — skoro 70 km — ni pa težka, in ker ne grem otovorjen, bom lahko spešil. Uberem jo skozi Caña-dón Norte. Tri leta je že temu, odkar sem nazadnje hodil tod. Soteska se položno dviga do sedla na kakih 1.000 m nadmor-ske višine. Onstran je že območje Argentin-skega jezera. Strupen veter se podi tu gori in dež se spreminja v moker sneg, ko sestopam. Ves sem premočen. A navzdol gre hitreje.

Popoldan ponehajo padavine, le veter še vleče. Počasi se vremeni in megle se razblinjajo. Vsa očiščena in umita se po dežju kaže pokrajina. Zdaleč se odkriva čudoviti prizor na Argentinskem jezeru: Mogočne ledene gore jadrajo z vetrom po njem kot da bi se kristalne jahte merile v regati med seboj. Iz skalovja, po katerem sestopam, se izlušči steza. Pred leti smo jo na naših odpravah nič kolikokrat pre-hodili in kaj tovora že znosili po njej. Nato

pa, kakor v pravljici: skozi gozd, ob lagu-nah, čez potoke in soteske, mimo lagune Pearson in tam doli, ob jezerni obali že tudi vidim estancijo Cristina.

Dolgo sem že na poti in utrujen. Čez zadnjo rečico se mi še čevljev ne ljubi več sezuvati. Kar obut jo prebredem. Se bom že osušil. Ob devetih zvečer sem pri Mastersu. Kako me je stari vesel! Meni pa tudi dobro de njegov pristrčni sprejem. Klepetamo in klepetamo. Šele ob treh zju-traj ležemo spat.

Torek, 16. januarja

Ves dan samo počivam na estanciji. Kram-ljamo in obilo me zalagajo. Kako prijetno je tukaj! Vse je po starem, le starega, dobrodušnega don Percivala ni več... Ta-ko vabljivo domače. Ljudje umerjeni. Ko-liko zdrave modrosti se kaže v njih pre-sojah! Kakšen počitek za izmučene mestne živce! Pravi balzam. Kako zelo se človek velemesta oddaljuje od naravnega dojema-nja. Čedalje bo'j postaja delček brezdušne mašinerije; robot, marioneta, čijih kable in nitke usmerja avtomatiziran nestvor.

Barka Narodnega parka, ki naj bi nas že decembra prepeljala semkaj, je priplu-la šele 12. januarja. Dobro, da smo takrat dobili tovornjak! Na bližnji postaji Inšti-tuta za kontinentalni led sta naša stara znanca, predsednik Huerta in tajnik Bre-tone na svojem običajnem obhodu. Stopim še do njiju na kratek obisk.

Sreda 17. januarja

Ob petih zjutraj se vračam v oblačni temi. Za slovo so mi da'i popotno brašno, kruh in meso. To bodo veseli fantje! Brez posebnih popotnih prigod sem zvečer ob osmih v stanu. Edward in Grega sta mi šla naproti, a sta me zgrešila. V moji od-sotnosti so se posvetili ribolovu in se go-stili s pečenimi postrvmi. Ni slabo.

CERRO CUADRADO

Četrtek 18. januarja

Po vsem telesu se mi še pretaka utruje-nost s pohoda zadnjih dveh dni. Mario in Edward gresta zato sama raziskat Hue-mules še z njegove južne plati.

Zvečer se vračata v dežju in s podob-nimi spoznanji, kakršne smo mogli ugoto-

viti prejšnje dni na severu, vzhodu in zahodu. Na greben ni bil pristop problematičen in že sta mislila, da ju bo privedel do vrha. V poznem popoldnevu ju je res privedel — a ne do glavnega vrha, temveč do štirioglatega gorskega stolpa z navpičnimi stenami, ki sega kakih 1.500 m v nadmorsko višino. Glavni vrh Huemules je približno 2.000 m visok. Ko jima je orjaški stolp odrezal pot, sta sestopila. Na nasprotni strani sta s prelaza ugledala več neraziskanih dolin in deviških gora. Gorniškega dela je torej še več kot dovolj tod okrog. Vsepovsod pa sami viseči ledeniki. Nikjer opaznega prehoda na glavni vrh Huemula. Proti jugu, vzhodno od Mastera vidita celo do C° Pintado (leta 1968 sta ga osvojila brat Peter in Baría), pravtako ugotovita Cerro Mesa (nanj sem opravil prvenstveni vzpon leta 1966 sam). Ker jima je orjaški stolp odrezal pot, sta sestopila. Stolpu na koncu grebena pa damo ime **Cerro Cuadrado**.

Vrhu Huemules torej topot nismo prišli do živega. Morda drugič kdaj. Vsaj to vemo, kod ne gre.

Ponoči se na nebu smehlja polna luna. Njena mesečina nam natrosi upanja za jutrišnji dan.

Petek 19. januarja

Luna je varljiva. V vseh mitologijah je luna ženska. Dan se cmeri in nas drži priklenjene v ranču. Grega je od nekod izvlekel steklenico boljšega vina. (Kaj vse ima ta fant v svoji „lekarni“!) Z njim vezujemo Maria, ki danes goduje.

PRISTOPANJE K MASCARELLU

Sobota 20. januarja

Čas beži, počitnice se iztekajo, mi pa še zmeraj v matičnem taborišču. Tudi tukaj kotí dež mlade, prav tako kakor trdijo tó doma za bohinjski kot. Le kdaj se bo naveličal! Za nekaj se bo treba vsekakor odločiti. Ne gre, da bi čakali v tej podrtiji in med mišmi prhneli. Na posvetu sklenemo naskok na Mascarello, čim se bo le malo zvremenilo. In kakor da bi samo na to čakalo, se začne nebo okrog poldneva odpirati.

Brž se oprtimo z vsem potrebnim. Ob dveh že prečkamo ledeno mrzlo reko pred našim stanom. Dno je posuto s kamenjem

in presneto prikladno, da te ob najmanjši spozabi spodnese v mokri element. Reka se deltasto izteka v jezero. Bresti moramo čez več njenih rokavov. Potem se zarinemo v nasproti ležeči hrib. Fjordu Moyanu se izogibamo po severozahodu. Hodimo čez drn in strn. Nikjer nobene steze. Še kozje ne. Vse je zagoščeno z grmičjem in z nesrečnimi nizkimi firami. Kakor kdo ve in zna, se mučimo skozi to andsko nadlogo. Vsak v svojem jeziku robantimo čeznjo. Zlepa se ne bomo izmotovili iz tega zagananega labirinta.

Stoj! Nakrat se znajdemo pred skalovnato sotesko. Čisto do jezera seže. Nikjer ni videti prehoda. Kaže, da je tu konec te naše poti. Spodaj se po dnu soteske vije globoka reka. Napeto stikamo s pogledi naokrog. Kako priti čez to presneto sotesko? Aha — pač! Tam doli, bliže jezera je zdaleč videti podrt most. Seveda! Šele zdaj se spomnim starega Ramstronovega peóna, ki mi je pred leti pravil pri Mastersu o tem mostu. Po jezeru so privlekli primerna debela, zgradili na obrežju iz njih most in ga nato z vrvmi potegnili nad reko. Kako nam bo prišel zdajle prav! Kot po naročilu. Urno se podvizamo do njega. Da nam bo prišel prav? Kaj še! Čas je opravil svoje. Debla strohnela, druga popustila, nekatera vise prosto navzdol in podobno. Skratka, most je neprehoden! Dvajset metrov pod mostom dere globoka reka. Ne preostane nam drugega, kot vzpon po nevarnem robu soteske. Nekam nas bo že privedlo.

Osvaldo je že preutrujen, da bi zmožal naprej. Noče biti v breme ne nam ne sebi. Vošči nam planinsko srečo, preden se vrne v stan. Ostali si porazdelimo njegov tovor opreme in se znova spoprimejo s sotesko. Pelje nas navzgor, kar naprej navzgor, kakih 800 do 1.000 metrov. Šele v poznem popoldnevu se pričinja ožiti. Kmalu nato lahko vržemo čez zoženo rečno strugo deblo in jo po njem končno prečkamo. Presneto nas je zdelala ta vražja soteska!

Od tod naprej je teren spet firasto in grmičasto zabeljen kot spodaj. Šele proti večeru pridemo do ravnine, zdaj že nad severnim bregom. Pašniki, majhen gozdiček, podrti ograja bivše ograde za živino. Na robu gozda postavimo šotor v zatišju pod drevjem. Pripravimo večerjo, toplo juho, konzerve, sir, potem se trudni odnemo v spalne vreče.

Zarana smo že v gozdnem bregu. Precej pod nami je že naš snočnji tabor, ko nam sonček veselo vošči dobro jutro. Ob dveh smo na grebenu, ki se poteza v dolino reke Mascarello in teče vzporedno z gorsko verigo istega imena.

Prekrasna dolina! Precej razpotegnjena, preprežena z gozdički, močvirji (tudi močvirja imajo svoj čar, posebno kadar ne kazijo setve in žetve!); potem planinski pašniki s sočno travo, da jim zlepa ni najti enakih. Gaji nizkih patagonskih smrek se tu in tam umikajo krivim lengam. Potem spet ena podrtih lesenih ograd. Nič bi se ne čudil, če bi se izza onihle smrek oglasila Favnova piščalka. Pravi paradiz!

Kako uro časa koračimo še po tej skrivnostno lepi dolini. Na razpotju z drugo dolino, skoraj pod glavnim Mascarellom se utaborimo.

Z Mariom greva na ogled iskati kako možno smer za najin jutrišnji pohod. Dolina, po kateri smo pristopili, teče vzporedno z gorsko verigo Mascarello, druga se odcepi od grebena na vzhod in se izgubi proti jezeru Viedma. Na severozahod se odpira še tretja ozka dolinica. Ta obkroža greben in izgine za Mascarellom. Vse zbuja vtis bajne skrivnostnosti. Tu bi mogla biti vilinja domačija. Z vseh strani je to dolinje zaprto. Tu zadeva v ledene planjave ledenikov, tam na jezero, na gorska pobočja...

NA VRHU CERRO MASCARELLO

Ponedeljek 22. januarja

Krasno poletno jutro! Že snoči sva z Mariom sklenila naskok na vrh, če le ne bo vreme vložilo svoj običajni veto. Tako je tukaj z vremenom, kot s Sovjeti v Zvezi narodov. Kadar je sodelovanje najbolj potrebno, ga skazi kak čisto nepričakovani in nepotrebni veto. Danes pa je ne samo vreme, ampak celo sonce naš zaveznik. Edward in Grega nama pomagata pri pripravah. Ostala bosta v taborišču. Za vrhunsko pležo žal nista trenirana.

Ob pol sedmih jo s plezalnimi orodji oprtana ubirava z Mariom po grebenu navzgor. Izbrala sva vzhodno smer. Ta se je nama zdela še najprimernejša. Drugod prete plazovi, ponekod brani vrh navpično ledovje in podobno.

Zadnji grmi fiire izginjajo pod nama. Kmalu sva nad rastlinsko mejo. Lep dan se nama obeta. Hvala Bogu! Izza grebena kuka na naju sonce. Pozdravljen, nebesni čolnar! Postojiva. Kako bi naprej? Tu snežišče, tam majhen viseči ledenik. Izbera žleb v snežišču. Iz njega mole skale. Pri pleži nama bodo v prid. Ni visok ta žleb in iz njega izstopiva spet na snežišče.

Vse polno razpok je to snežno pobočje. Nekatere sežejo do 50 metrov v globino. Vse je prepreženo z njimi in kar se da zavirajo pristop na greben. Zelo počasi napredujeva. Vneto iščeva trdne in varne snežne mostičke nad razpokami. Vsakega preizkušava, preden si drzneva čezenj. Kjer jih ni, morava obiti te snežne poče do 100 metrov naokrog. Še nebo se nekaj premišlja. Sprva sinje, se sedaj odeva v sivo. Nad grebenom se čredijo bele meglice. Ni so znanilke lepega vremena.

Znova sta vpičeni dve razpoki v najino pot. Dve globoki, široki in kako sila dolgi! Ustaviva se pred njima. Kako zelo nemočna in brezpomembna sva v najini človeški majhnosti spričo silovitosti naravnih pojavov. Ne gre drugače: na daleč ju morava obiti. Potem se nama vendar gora nasmehne z majceno naklonjenostjo. Ob skalni škrbini se lahko brez skrbi in varno malo oddahneva. Med razpokami ne kaže dolgo postajati in počivati. Nikdar ne veš, kdaj se ti lahko na mah udre pod nogami.

Nad škrbino se vzpenjava precej navpično po snežišču in ga nato prečkava do naslednjega žleba. Ves je leden. Sicer si pa že ves čas pomagava z derezami. Žleb se izteče spet v snežišče s kakimi šestdesetimi stopinjami naklona. Celu uro se mučiva po njem proti vrhu. Vsako stopinjo posebej morava varovati. Vsak stop prejši preizkusiti. Cepen se ves udara v sneg do konice. In midva tudi.

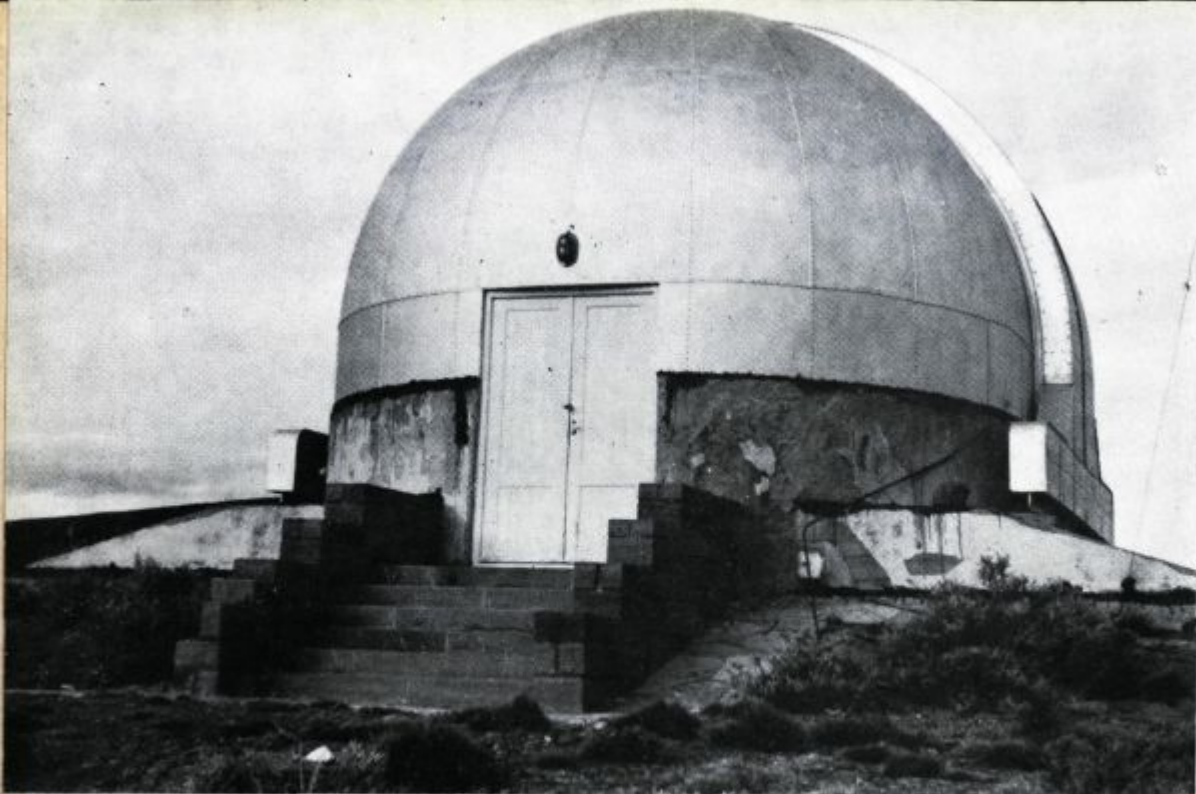
Opočdan sva na vršnjem grebenu! Ogleđam se čezenj in ugotovim, da bi bil iz zahodne doline vzpon mnogo lažji kot iz najine vzhodne. Prava planota se razteza tu gori. Za sestop bova izkoristila zahodno spoznanje. Zdaj pa morava urno po grebenu naprej, da naju kaj ne preseneti ali ne zajame noč. Greben je strm, kot poraščen s skalnimi stolpči in zadelan z zasneženimi previsi. Celi dve uri se motoviliva med njimi, preden nama uspe priti do zadnjega stolpa. Ne bi rekel, da je posebno težko pristopanje med njimi. Je pa prav nevarno in nevarno. Ves čas sva navezana.

Ledenik Ventisquero
Perito F. Moreno,
zahodno od jezera
Lago Argentino.
V ozadju špič
Cerro Moreno

Prednji del gorske verige
Cordón Mascarillo.
V ozadju Celinski led;
na desni je najvišji vrh
Cerro Campana,
zavzet leta 1968
po članih
Slovensko argentinske
odprave

Odmaknjen najmanj
1.000 km od najbližjega
mesteca in kot izgubljen,
je sredi južne Patagonije
postavljen majčken
astronomski observatorij

Grega prečka
deročo reko Mascarello.
Ledeno mrzla voda
sega na sredi
do 60 cm globoko

Člana odprave
pri domačih opravilih
v zasilnem taborišču
v nekdanji koči
estancije Ramstron

Fjord Moyano
ob zahodnem rokavu
jezera Lago Viedma.
Debela plast
patagonskih neprodirnih
oblakov zakriva
ob sončnem zahodu
Kordiljero

Jure Skvarča na vrhu
grebena Mascarello.
V divjem vetru pričata
slovenska in argentinska
zastavica o uspelem
podvigu

Povratek v matično
taborišče. Nizko spodaj
se proti vzhodu
razteza neizmerno jezero
Lago Viedma

Zdaj naju le še kakih 50 metrov višine loči od vrha. Sama krušljiva, strmo razčlenjena gnila skala, a vsaj tehnično ta konček gore ne postavlja več kakih posebnih plezalnih zahtev. V pičle pol ure ga dodelava in sva pod vrhom.

Vrh sam je tako koničast, da na njem ni prostora za dva hkrati. Le po eden lahko spleza gori. Samo kdor je že kdaj težko zmogel kako goro, pa se zato ni sporekel z njo, ve za ljubezen gornika do gore, ki si jo osvoji. Ve tudi, da si prav tako osvoji gora planinca, če jo spozna prav do vrha. In še to ve, da tudi gora vzljubi tega, ki mu je dovolila pobratimstvo. Kako da naj to ve? Ej, to je tista skrivnost, ki veže planinca na gorski svet, da se prav za vse žive dni ne more razvezati iz objema te vzajemne ljubezni.

Glejte, to in taka je planinska sreča.

V gornškem objemu zapečativa z Mariom najino novo skupno doživetje. Tudi to je sreča: nesebični tovariš v navezi.

Potem obredno razvija slovensko in argentinsko zastavico in Mariov žandarmarijski prapor. Kolikokrat so že plapolale po gorovju Celinskega ledu in po Ardih slovenske barve! S ponosom jih vselej razvijem in vsakokrat mi je lepo pri duši. S fotografskima aparatoma posnameva pogleda z vrha v vse smeri, kot to veleva napisani planinski zakon.

Ura je tri popoldan. Vetrovno je tu gori, kot je vetrovno po vseh vrhovih. Sonce se bori z oblaki. Zdaj zmaguje ta, potem spet oni. Vendar sva zadovoljna in hvalježna. V suhem sva lahko opravila vzpon, kar ni malo za to gorovje.

Sestopava v zahodni smeri, kot sva sklenila že gori grede na grebenu. Res gre precej laže kot v vzhoda. Po grušču in firah kar drsava po pobočju navzdol proti zahodni dolini. Po njej se vije rečica. Tod je zdaj malo laže hoditi, je pa polno močvirnih predelov in ni prijetno prebijati se čeznje.

Glacio'og Mercer trdi v svojih spisih o Patagoniji, da naj bi v tej dolini živeli zadnji huemuli. Videl in slikal jih je še leta 1967. To je andska zvrst srnjadi. Včasih je bila precej razširjena na argentinski in čilenski strani Kordiljere. Čilenci ga imajo celo v svojem narodnem grbu. Z Mariom vneto opazujeva. Morda se nama le pokaže kje kak huemul in nama pozira za sliko. Kakšna redkost! A naj še tako napenjava oči, nikjer se nič ne gane, nikjer nič živega ne pojavi, najmanj kaj

huemulu podobnega. Samo kak kondor zadržaja včasih med vrhovi in nama prav prisrčno želi usodni spodrseljaj, sebi pa okusno pojedino. Ni se mu izpolnila pobožna želja. Po tleh skušava ugotoviti vsaj kako huemulovo sled. Stečine ali iztrebke. Tudi nič. S tem seveda ni rečeno, da bi bile medtem izginile do zadnjega te simpatične živalice. Dolino prečiva po dolgem, ne pa tudi križem kražem. Že mogoče, da se kje skrivajo pred nama. Ker pa jih tu nihče ne preganja, ni verjetno, da bi bili tako zelo plašni. Če še niso povsem izumrli tod, imajo res dobra skrivališča. Ali pa sva prečila dolino ob uri njihove sieste in ne ob času paše. Pač pa sem nedavna opazil čredico pet do šest huemulov v z vseh strani zaprti dolini pod Los Monjes v Esquelski Kordiljeri.

Tri ure se že mučiva skozi to dolino čez lenge, potoke, grmičevje, močvirja, zmeraj bolj na desno. Čim bolj se oži, tem bolj zavija na jug. Ob devetih zvečer sva ob vznožju gore. Urno jo ubirava proti vzhodni dolini. Mrak se že vzpenja iz dolin in v gorah se oblači. Vendar je še dovolj večerne svetlobe, da ne zajdeva. Ob enajstih ponoči veselo juckava proti taborišču, kar Gregi in Edwardu že od daleč naznanja našo zmago. Praznujemo jo še pozno v noč.

Torek 23. januarja

Danes se vračamo v matično taborišče, v stan ob fjordu Moyano, kjer gotovo nestrpno čaka na nas Osvaldo. Mori nas le skrb za prehod čez strmo sotesko z razdrtim mostom. Ko pridemo do tja in se zazremo v strmino nesrečnega spomina iz za pristopanja, sklenemo izogniti se topot tej utrudljivi muki. Ob podrtjem mostu bomo skušali potegniti čez reko stalno dvojno vrv. Po njej bomo po tirolski šegi spustili in povlekli čez najprej nahrbtnike, potlej bomo še sami splezali po njej na nasprotni breg. Prihranili si bomo šest mučnih in utrudljivih ur.

Zabijem torej najprej tokraj klin v skalo. Potem se začnem z dvojno vrvjo vred prebijati čez podrtijo mosta. Po visečih in razdrtih hlokih telovadim meter za metrom naprej nad prepadom. Ponekod z vrvjo zakolebam do naslednje opore, prav kakor opice v pragozdu z lijanami z drevesa na drevo. Zelo sem previden. V skalah se počutim varnejšega. Voda ni moj element. Ne bi rad čofnil v dvajset metrov niže deročo mrzlo reko. Pravijo,

da ima voda privlačno moč. Že mogoče. Bolje tedaj, da ne gledam doli. Še nikdar se mi ni zdelo deset metrov tako zelo dolgih! Pa sem jih le zmagal. Onkraj zabijem spet klin v skalo, obesim nanj sponko in vpnem vanjo dvojno vrv — pa je škripec postavljen. Z onega brega obesijo najprej nahrbtnik za nahrbtnikom. Vse mi uspe srečno povleči semkaj. Za njimi se akrobatijo še oni trije drug za drugim na moj breg.

Tako, najhujše je za nami. Že zvečer smo v stanu. Kako se nam zdi nocoj prijeten ta naš napol podrt rančo! Da slučajno nima šampanjca pri roki, pravi Osvaldo, da bi z njim napil naši zmagi. Planinci smo skromni, vsaj v gorah prav gotovo. Čaj nam prav tako tekne in gre prav tako v slast ali še bolj, kot če bi bil peneči vinček.

POVRATEK

Sreda 24. januarja

Pripravljamo se za vrnitev. Kako lepo nam je služil za matično taborišče naš stan. Zdaj bo ostal spet zapuščen, sam s svojo mišjo zalego. Kar priljubil se nam je. Z mišni vred.

V prvem pohodu do Ramstrongove estancije prenesemo polovico prtljage. Z Mariom greva naprej do Susacase. Uprava Narodnega parka Los Alerces nam je obljubila poslati konec meseca spet svoj kamion do estancije Los Hermanos. Susacasa pa pravi, da ni dobil do zdaj sporočila, če in kdaj pride tovornjak. Če ga ne bo, da naj počakamo teden dni ali kaj več, ko bo šel on s svojim vozilom v Rio Gallegos. Morda pa še ne bo šel takrat. Nemara pozneje. Nič določenega nam ne more zagotoviti. Kakor bo pač nanese. Saj ne šteje teden gor ali dol. Oh, kaj vedo ljudje tod, kako je pri nas s časom! Brez upa na zmago bi bilo, dopovedati mu, kako in zakaj smo že tako na tesnem z dnevi.

Vrneva se na Helsinkfors. Treba bo

kako drugače rešiti prevozni problem. Mario naj skuša priti na kak način v Calafate. Od tam naj gre s Citroënom v Rio Gallegos. Na žandarmeriji mu bo gotovo uspelo dobiti na posodo vozilo s šoferjem. Saj je žandarmerijski častnik. Ta čas bomo mi znosili kar je še opreme v stanu do helsinkforške estancije.

Četrtek 25. januarja

Prenašamo preostalo prtljago, urejamo in pohajamo.

Petek 26. januarja

Susacasa nam je podaril pol ovce. Tukaj so ljudje radodarni in uvidevni. Če le prideš v kordiljerskem, patagonskem ali pampskem svetu do naseljenca ali celo samo do črede živine, ti res ni treba trpeti lakote, da se le dostojno in pošteno vedeš. V nasprotnem primeru pa velja še mnogo kje zakon pampe, ki ne vpraša za sodno oblast. S podarjeno ovco si pripravimo okusni asado, čakamo na Maria ter predemo čas.

Sobota 27. januarja

Ob devetih zvečer se primaje z Mariom in šoferjem žandarmerijski Unimoc, visok tovornjak, pripraven kot nalašč za hribovito ozemlje. Kamen mu je med potjo razbil sprednje steklo. Še dobro, da šofer vozi počasi in tako ni imel večjih okvar.

Spalne vreče razgrnemo kar na prostem po travniku v lepi, mirni noči.

Nedelja 28. januarja

Vračamo se čez Calafate. Od celega meseca se je nabrala tukaj pošta za nas. Kar precej branja se nam ponuja.

In zdaj — pozdravljene, gore! Do prihodnjega leta, če Bog da in sreča plainska!

Petindvajset let slovenskega andinizma

V barvnih odtenkih jesenskega gozda se vzpenjamo po komaj vidni stezi proti jezeru Frey. Že nas pozdravlja grmenje mogočnega slapa, dolina se odpre in izlizane skale padajo k podnožju vodopada. Milijoni belih, razpenjenih kapljic drviyo v silovitem sunku preko sten, prav kot so drveli in se penili pred davnimi leti, ko je mladi inženir Emilio Frey s svojimi peoni prišel od zaliva Tristeza, odkril slap in višje gori jezero, ki ga je ameriški geolog Bailley Willis njemu v spomin nazval Lago Frey.

Takrat koncem stoletja so se prvi naseljenci seznanjali z novim svetom okrog Nahuel Huapija. Stik med naravo in človekom je bil včasih bežen in minljiv, včasih pa trajen in bogat na sadovih. V švicarski koloniji so Goyeji, Feyeii, Mer-moudi trebili gozd, zarezali brazde v zemljo, sadili žito, sadno drevje in krompir, redili živino, pasli ovce. Štirideset let so Bariloče živele kot majhna poljedelska vas v Kordiljeri.

V začetku tridesetih let so človeški posegi v andski svet zadobili novo značilnost. Prav kot dobrih sto let preje v Alpah se je pojavilo planinstvo, športni in nepri-dobitni odnos med človekom in naravo. Zaživelo je prvo argentinsko planinsko društvo, pojavili so se smučarji, izletniki, plezalci. Spet je Emilio Frey načeloval tem novim raziskovalcem. Steze v pragozdu zdaj niso bile več samo pastirska in drvarska pota, vodile so tudi do vznožja strmih sten, v katerih so se poskušali „osvojevalci nekoristnega“ ledu in skalovja. Claussen, Meiling, Neumeyer, Hess, Margarido, Fischer, — številna imena raznih jezikov sveta so se povezala s stolpi in vrhovi okrog bariloške vasiice.

V tem pionirskem gospodarskem in športnem okolju so se koncem štiridesetih let pojavili slovenski novonaseljenci, planinci in smučarji. Zrastli v Alpah, so samo nadaljevali dolgoletno planinsko izročilo. Odkar se je leta 1893 ustanovilo Slovensko planinsko društvo, se je planinsko gibanje v slovenskem svetu, prislonjenem na vz-

hodne obronke Alp, izredno naglo razmahnilo. Tako izletniške kot plezalske in smučarske panoge planinstva, pa tudi njihovi literarni in znanstveni prebliski so zadobili v slovenski javnosti veliko veljavo. Turistični klub „Skala“ in Klement Jug sta razgibala mladino med obema vojnama, planinski in smučarski športniki so postali znani in priznani prav kot v južnoameriških mestih nogometni igralci in pevci folklornih pesmi.

Ob prihodu v Argentino, deželo pampe, so novi prišleki, ki so si želeli gora, iskali poti do njih. Naglo so odkrili Bariloče. Nekateri so se tam naselili, drugi so si prizadevali preživeti vsaj počitnice na jugu. Izurjeni plezalci in smučarji, ki jih v mladih letih seveda podžigajo športni tekmovalni motivi, so kmalu spoznali, da njihovo tehnično znanje v marsičem presega mere in pojme bariloških prilik. Zanos in navdušenje prve bariloške skupine, ki si je nabrala lavorik v gorskem športu, sta potegnila za seboj mladino, ki je rastla v buenosaireškem velemestu. Tako sta se izoblikovali dve generaciji slovenskih planincev v Argentini.

„Zbornik“ in „Svobodna Slovenija“ sta redno objavljala planinska poročila o delu naših plezalcev in smučarjev in o pomembnih odpravah, ki so se jih slovenski andinisti udeleževali. Ob srebrnem jubileju slovenskega planinstva v Argentini, ki sovpada s tridesetletnico našega zdomstva, pa bi hoteli podvzeti v kratkem pregledu najvažnejša dejstva in ugotoviti, kako se je slovensko gorništvó zrcalilo v andinističnem gibanju Argentine in kakšen delež nam pripada v razvoju gorskega športa naše nove domovine.

1. Bariloški „bratje“

V dobi med 1950 in 1954 je predstavljala bariloška družbica slovenskih plezalcev, nazvana Grupo de Escaladores Eslovenos (Skupina slovenskih plezalcev), tehnično najboljšo skupino argentinskih andinistov.

Nanizala je v velikem zagonu izredno število zahtevnih tur in smeri, med njimi „prvenstvene“, ki uživajo še danes dosti spoštovanja med argentinskimi plezalcji. Bariloški planinci so sodelovali v argentinskih odpravah v Južne Ande, v Himalajo in Antarktiko, slovenski smučarji pa so odprli novo razdobje v panogi smuškega teka v Argentini.

1) *Slovenski zvonik (Campanile Esloveno)*, — vitek stolp v pogorju Katedrale, ob boku Južnega Vrha, sta prva preplezala Dinko Bertoncclj in France Jerman 13/2/1952. Pozneje je Bertoncclj v istem stolpu izvedel še dve smeri, severno in vzhodno, in obakrat ga je spremljal José Luis Fonrouge, ki je od 1960 naprej veljal nekaj let za najboljšega argentinskega plezalca. Campanile Esloveno je še danes zrelostni izpit plezanja v skali za vse argentinske andiniste. Ti se običajno držijo Bariloč v prvih letih andinistične prakse. Južno letovišče nudi namreč dovolj udobnosti v pogledu dostopnosti, koč in steza. Zato pošilja argentinska Planinska zveza (FASA) leto za letom svoje tečajnike v bariloške gore. Campanile je doživel do danes kakih 30 vzponov in v listi pristopnikov so zastopani najpomembnejši argentinski andinisti pretekle in sedanje dobe. Prvi, ki je sam poskusil preplezati ponosni stolp, bariloški vodnik Teodoro

Dinko Bertoncclj in Frenk Jerman na vrhu Slovenskega stolpa 13. 2. 1952

Sifuentes, se je pri tem poskusu smrtno ponesrečil (1967). Potem je zabeležil svoj vzpon v Freyevi koči Guillermo Giese (aprila 1974), vendar mu andinisti prav ne verjamejo. Povsem nesporno pa je, da je novembra 1974 sam preplezal Campanile Esloveno Felipe Frasson, predsednik buenosaireškega Centro Andino, ki ga je skupno z Marcom Bianchijem pogubil Fitz Roy koncem poletja 1975. Severno, izredno težko smer v Campanilu sta ponovili dve navezi: Peter Skvarča in José Boselli ter José Luis Fonrouge in Carlos Comesaña. Vzhodna še vedno čaka ponovitve. Leta 1970 je vojaški gorski tečaj spravil na Slovenski stolp majhen topič (možnar) in šest vojakov. Ker stoji Campanile Esloveno precej od rok, se ga pozimi še ni nihče lotil.

2) *Tres picos*. — Edina samostojna slovenska gorska odprava „šumskih bratov“ Prvenstvena vzpona na *Torre Tuma* (Bertoncclj in Jerman) in *Torre Frey* (Pangerc in Šilar) 28/3/1952. (Zbornik 1953).

Zaradi oddaljenosti od prometnih zvez so te gore manj obiskane. *Torre Tuma* je doživel dve ponovitvi. Leta 1959 sta ga preplezala Quintas in Llagostera iz Buenos Airesa in leta 1964 cordobski plezalci. Zadnji uspeh je zasenčila težka nesreča, ko sta pri sestopu izgubila življenje Castelli in Gimenez. Tretjega ranjenega plezalca so spravili do taborišča tovariši, od tam do naseljenih predelov pa bariloški reševalci.

3) *Nove plezalne smeri v bariloških gorah*. — Starejša plezalska generacija je poleg vzpona na Slovenski zvonik odprla številne nove smeri v bariloške stene in stolpe. Že v Katedralnem stolpu je varianta, ki sta jo plezala Bertoncclj in Pangerc, postala normalna smer na stolp. Vse te smeri je skupno z dosežki drugih plezalcev predočil gorniški argentinski javnosti gorski vodič: „*Andinismo y campamentos en el Parque Nahuel Huapi*“, ki sta ga v letu 1959 pripravila José M. Iglesias in Mario Della Ianna. (Izdaja Mundo-nuevo, Colección Alpamayo).

4) *Slovenski kot na Cerro Catedral*, — Izgradnja slovenskega kotička v katedralnem pogorju datira iz razdobja 1952/55. Takrat so slovenski planinci vsekali v pragozd Slovensko stezo, zgradili zavetišče „Pod skalco“, postavili slovensko vpisno knjigo na Torre Catedral in Pico Sur in odkrili spominsko ploščo skalašu Kle-

mentu Jugu na podnožju Zvonika. Leta 1965 je Robert Petriček organiziral gradnjo spominske kapelice škofu Rožmanu pri zavetišču „Pod Skalco“.

Club Andino Bariloche se je pridružil začetemu delu, izboljšal slovensko stezo in postavil lepo planinsko kočo „Refugio Emilio Frey“ ob jezeru Tonček. Leta 1969 je zaradi neprevidnosti taboriščnikov zgorelo zavetišče „Pod Skalco“, ki je dolga leta služilo kot prenočišče ali vsaj počivališče številnim planincem. Slovensko vpisno knjigo so prinesli z vrha katedralskega stolpa v arhive Cluba Andino spomladi 1974 plezalci buenosaireškega andinskega centra, ki so opravili dvestoenainosemdeseti vzpon na ta vrh. Naj dodam, da je bil pristop, ki sta ga izvršila 1/1/1951 Dinko Bartoncelj in Tonček Pangerc četrti, da je Pangerc še istega leta plezal sam stolp, da je ta solo-vzpon ostal edinstven dolgo dobo in da še do danes ni nihče sestopil stolpa brez vrvi, kot je to po sili razmer naredil Tonček, ker ni imel vrvi s seboj. Vsi drugi solo-plezalci (Fonrouge, Peterek, Sifuentes, Frasson — sama imena, ki v andinizmu nekaj pomenijo) so se spuščali na težjih mestih po dvojni vrvi. Že leta 1953 sta nameravala Dinko in Tonček pozimi preplezati Torre del Cathedral. Zavrnilo pa ju je slabo vreme in prvi zimski vzpon sta izvršila šele 15/9/1973 Felipe Frasson in Fermín Olaechea.

5) *Križ na Cerro Capilla*. — 1952 so slovenski planinci postavili železen križ na Cerro Capilla, dokaj težko dostopni gori onstran jezerskih rokavov. Križ ni bil grajen za patagonske viharje in se je podrl. „Šuma“ ga je nekajkrat znova postavila, slednjič je postalo očitno, da ta križ ne bo stal na viharnem vrhu. Zato so slovenski planinci l. 1962 spravili na vrh Capille nov aerodinamično grajeni križ, ki vztrajno kljubuje neurjem in ki ga bo treba samo sem in tja prebarvati, pa bo še dolgo spominjal na našo prisotnost ob Nahuel Huapiju.

6) *Smuški tek*. — France Jerman, Janez Flere in Andrej Kukovica so v letih 1948-54 predstavljali najuspešnejše tekmovalce v smuškem teku v Argentini. Zastopali so državo na tekmovanju v Čilu in zmagovali na krajevnih državnih prvenstvih. Potem je ostal Jerman sam in dvajset let obdržal naslov argentinskega državnega prvaka. Jerman je postal tudi argen-

tinski vojaški učitelj in je zdaj pglavitni organizator smuškega teka v državi.

7) *Ačpske discipline*. — Edini Slovenec, ki se je vključil v argentinsko državno reprezentanco v smuku in slalomu, je bil Dinko Bartoncelj. Podrobnosti o njegovih klasifikacijah so zabeležene v Zborniku za leto 1967. Zdaj je Bartoncelj ravnatelj argentinske državne šole za profesionalne smučarske učitelje.

8) *Patagonske odprave*. — Slovenski andinisti so sodelovali v večjih odpravah Cluba Andino Bariloche v patagonske gore.

a) *San Valentin*. — (Zbornik 1954). — 18/12/1952 sta Dinko Bartoncelj in Tonček Pangerc skupno z drugimi petimi bariloškimi andinisti dosegla vrh San Valentina, najvišje patagonske gore (okrog 4000 m). Uspeh je odjeknil v mednarodnih alpinističnih krogih, saj so goro dolga leta zastoj oblegale številne odprave. Pozneje je San Valentin preplezala samo novozeleandska ekspedicija 23/12/1969.

b) *Paine*. — (Zbornik 1955 in 1960). — Pogorje Paine v Južnem Čilu, skupina impozantnih skalnatih stolpov in ledenih kupol, je bilo praktično neraziskano, ko je leta 1954 bariloška odprava poskusila najvišji vrh Paine Grande (ca 3000 m) in še nekatere druge špice. Pri tveganem vzponu preko visečega ledenika je ledeni plaz zasul Tončka Pangerca in Herberta Schmolla (17/1/1954).

Tri leta pozneje so Bariločani znova poskušali Veliki Paine. Zaradi intrig italijanskega industrijalca Monzina, ki je načeloval istočasno večji italijanski odpravi na isto goro, so čilske oblasti prepovedale vzpon. Vendar sta Slovenec Davorin Jereb in bariloški vodnik Carlos Sonntag poskušala na skrivaj preplezati Paine, morala pa sta odnehati malo pod vršnjim grebenom.

Paine Grande je še isto leto preplezala italijanska ekspedicija in Guido Monzino je izdal o podjetju knjigo, v kateri opisuje med drugim dela in pota bariloških navez.

Pozneje so mednarodne odprave (Italijani, Angleži in Južni Afrikanci) zmagale velike stolpe Paine. Argentinski plezalci iz Buenos Airesa so ponovili vzpon Monzinove odprave na Torre Norte in 1967 so čilski andinisti preplezali Cuerno Principal, ki sta se ga l. 1954 zaman lotila Tonček Pangerc in Birger Lantschner in ki so ga pozneje prav tako brez uspeha oble-

gale angleške in amerikanske naveze. Fantastična lepota pogorja privablja leto za letom številne alpiniste in v stenah Paina so zdaj začrtane mnoge drzne smeri.

c) *Cerro Balmaceda* — (Zbornik 1960). — Ker čilske oblasti l. 1957 niso dovolile vzpona na Paine Grande, se je bariloška odprava posvetila sosednji ledeniški gori *Cerro Balmaceda* (2000 m). 8/11/1957 so štirje možje odprave, med njimi Slovenec Ivan Arnšek, dosegli vrh te gore. Nikjer nismo zasledili, da bi ta vzpon do zdaj kdo ponovil.

9) *Dhaulagiri*. — (Zbornik 1955 in knjižna izdaja Slovenske kulturne akcije *Dhaulagiri*). — V argentinski odpravi na *Dhaulagiri* v nepalski Himalaji l. 1954 je sodeloval Dinko Bertonec. Po smeri čez „Hruško“ je dosegel vršnji greben in višino 7600 m. Tako je vrsto let Dinko nosil slovenski višinski rekord, šele v zadnjem desetletju so alpinisti iz domovine, ki se udeležujejo himalajskih odprav, presegli to številko.

Dhaulagiri so leta 1960 preplezali Švicarji in Avstrijci. Pozneje so vzpon ponovili Japonci in Amerikanci. Vendar so vse tri uspešne odprave uporabljale smer preko severovzhodnega grebena in nihče še ni uspel v smeri čez „Hruško“. Kljub številnim poskusom nobena odprava tam ni prišla višje kot obe argentinski moštvi (l. 1954 in 1956), nobena ni dosegla vršnjega grebena, s katerega so se vračali Bertonec, Watzl, Magnani in Ibañez.

10) *Antarktika*. — Bertonec je prebil dve leti na antarktični postaji General Belgrano. Z dvema tovarišema je preplezal *Nunatak Moltke* (Zbornik 1960).

Kljub bližini antarktičnega kontinenta in kljub številnim argentinskim postajam so gorniški podvigi na ledeni celini redki. Za Bertonecem so se udejstvovali samo nekateri plezalci buenosaireskega centra na otoku *Amberes*.*

II. Druga generacija

Medtem ko so se bariloški „bratje“ dokončno vključili v bariloško življenje, planinsko in neplaninsko, je rastla v argentinski prestolnici, daleč proč od planin, druga generacija slovenskih gornikov v Argentini. Vsi ti fantje in dekleta so se rodili v

Evropi in so vsaj od daleč poznali Alpe. Nekateri so prišli v Argentino za svojimi starši in sorodniki in so še na oni strani oceana poskusili gore in navezali smučke. To gorá željno mladino je usmerjalo v Bariloče Slovensko planinsko društvo v Buenos Airesu, ki mu je načeloval do svoje smrti leta 1970 neumorni Robert Petriček. Bariloška in buenosaireska sekcija SPD sta združili svoje sile in zgradili v bariloškem mestecu planinsko zavetišče, nazvano „Planinski Stan“, v katerem so prenočevale poleg starejših turistov skupine slovenske mladine iz prestolnice, ki so delale izlete po bližnjih gorah. Po nekaj letih so se izcimile iz teh obiskovalcev manjše planinske družbe, ki so se vračale leto za letom, poskusile dereze in vrvi, skalo in led ter se dokaj izurile v gorski tehniki. Kot že priznani andinisti so slovenski planinci sodelovali celo na reševalnih akcijah bariloškega Cluba Andino in samostojno naskakovali južno steno *Cerro Bonete*, gore, na katero so slednjič prinesli vpisno knjigo januarja 1965. (Zbornik 1966). Kazalo je že, da se bo iz te mladine izkristaliziralo nekaj dobrih plezalcev, ko je nesreča na *Tronadorju* l. 1966 zaustavila razvoj. Smrt Tomaža Kralja in Boža Vioda je težko prizadela ves krog njunih prijateljev in ko so se podjetni fantje poročili in se posvetili svojim gospodarskim in družinskim problemom, je plezalski zagon v Buenos Airesu pojenjal. Petričkova smrt in z njo zvezani dejanski prestanek društva v prestolnici zaključuje neko določeno planinsko razdobje, ki je vtisnilo tako slovenskemu življu v Buenos Airesu kot argentinskemu gorništvu povsem določen pečat.

* Nemogoče je pisati kroniko o bariloških bratih, o skupini slovenskih plezalcev, o dogajanjih slovenskih andinistov nasploh, pa pri tem obiti ime avtorja tega članka. Naj bo tedaj vsaj pod črto zapisano, kar je pisec tega sestavka v svoji gorniški skromnosti opustil: Od vsega početka je bil glavni pobudnik, spodbudnik, organizator, poročevalec, skratka gonilna sila in vodnik slovenskega planinarjenja v Bariločah — dr. Vojko Arko. Poleg tega se uvršča med najboljše argentinske izvedence o andinizmu in alpinizmu in je za nameček postal naš izvrsten planinski pisatelj. — Op. ur.

Ta druga planinska generacija pa je vendar dala gorniško navezo, ki se je uvrstila med vrhunske plezalce Argentine, v marsičem široko preseгла dosežke „šumskih bratov“ in doprinesla izredno bogat delež k poznanju in osvajanju patagonskih And.

Zborniki „Svobodne Slovenije“ so vestno prinašali poročila Petra in Jureta Skvarča o njunih odpravah in mlada plezalca sta si poleg planinskega ugleda pridobila tudi nekaj literarnega slovesa. Zbornik za leto 1970 je v poglavju „Slovenstvu v čast, narodu v ponos“ prikazal celoten prerez njune gorniške dejavnosti do leta 1970, ko sta dosegla svojo največjo in najbolj žilavo priborjeno zmago: Cerro Norte. Zato hočem tukaj samo povedati, kako se Skvarčeva gorniška dejavnost vključuje v sklop južnoameriške andinistike.

Ko se je začela „šuma“ udeleževati v Bariločah, je predstavljalo vse področje Južnih And celo v geografskem pogledu veliko neznanko. Res je čilski geografski zavod že razpolagal s popolno zbirko zračnih posnetkov, ki so služili kot osnova novih kart čilskega ozemlja, a vse ta geografski material je ležal po predalih inštituta, izven dosega planincev in popotnikov. V planinskem pogledu so obstajali samo podatki Reicherta in De Agostinija. Zdaj, petindvajset let kasneje, je notranja planota „celinskega ledu“ neprimerno bolje poznana in dosti zaslug zato imata Peter in Jure Skvarča.

Razumljivo je, da je mlada fantiča, ki sta se preizkušala v bariloških skalah, kjer je Peter ponovil znane težke smeri Bertonclja in Fonrougea, najprej privlačila težavnost južnih gora. Pier Giorgio (1963) in Cerro Steffen (Mellizos) (1965) sta predstavljala izrazito plezalska problema. Takrat je morala Previdnost še posebej poskrbeti, da gore niso udarile zares in da sta se mlada plezalca obakrat srečno vrnila. A že odprava z leta 1964 je imela raziskovalni značaj. Po nagli zmagi na Gorra Blanca, se je Peter s spremljevalcem Pero povzpел na vulkan Lautaro, potrdil Shiptonovo domnevo o vulkanskem značaju te gore in doprinesel svoj delež h geografiji And. Poznejša dolgoletna borba za vrh Cerro Norte pa je nudila Skvarčema priložnost, da sta temeljito preromala in

preiskala predele „kontinentalnega ledu“ zahodno od Lago Argentino, kjer jima je Mastersova estancija nudila prijetno in varno izhodišče. Nabrala sta celo rajdo prvenstvenih vzponov in osvojila petindvajset vrhov. Tudi po zmagi na Cerro Norte sta se Peter in Jure še vračala na jug. Čeprav nista več dosegla izrednih športnih zmag, se je njuno raziskovalno delo nadaljevalo in zlasti v pogorju Mascarello je Jure odkril povsem nove predele, ki zaokrožajo poznanstvo Južnih And in novi vrhovi so se pridružili zbirki Skvarčevih prvenstvenih vzponov. Dodam naj še, da sta naša plezalca prav kot drugi raziskovalci krstila številne vrhove in prinesla nekaj slovenskih imen v kordiljersko imenoslovje, vendar v tem pogledu nista pretiravala, kot se to po pravici očita Italijanu De Agostiniju.

Vzporedno z vsakoletnimi odpravami bratov Skvarča so se zgrinjale na področje Južnih Kordiljer številne ekspedicije iz vsega sveta. Najboljši alpinisti Evrope, obeh Amerik, Azije, Afrike in Oceanije so stremeli v viharne gore. Mikale so jih povsem izredne plezalske lavorike in oddaljena, divja, prvobitna narava. Za Angleži in Čilenci so Japonci in Novozelandci izvedli dolga prečenja notranjih ledenih predelov, še več odprav pa se je vsako leto nagnetlo v dvoje obrobni pogorij, ki sta zasloveli po svojih fantastičnih oblikah in nedosežni scenaciji: to sta predela Paina in Fitz Roya. Tam so v zadnjih desetih letih šarili Angleži in Italijani, Poljaki in Čehi, Japonci, Južni Afrikanci in Severni Amerikanci, Francozi in Švicarji, pa seveda Čilenci in Argentinci. Nemogoče patagonsko vreme je oteževalo prizadevanja, številne odprave so se morale vrniti praznih rok. Tako so propadli do zdaj vsi poskusi na vzhodnem stebru Fitz Roya, medtem ko je uspelo po drugih smereh goro preplezati petim odpravam. To so bili Francozi, Argentinci (Fonrouge in Comesaña), Amerikanci, Angleži in Švicarji. Najboljši angleški plezalci so dolge mesece zastoj oblegali Cerro Eggers (drugi stolp gorske skupine Torre), vsaj deset poskusov na Cerro Torre je bilo odbitih, uspeli pa so trikrat Italijani: dvakrat Cesare Maestri, v čigar uspeh so v mednarodnih planinskih krogih nekam dvomili in Ferrarjeva odprava l. 1974. Ponovitve vrhov v sklopu kontinentalnega ledu so redke, vsi stremijo najprej po novih, nedotaknje-

nih gorah, z izjemo izredno težavnih plezarij, kot sta Torre in Fitz Roy, ki nista izgubila svoje privlačnosti kljub ponovitvam. Skoraj nobena pomembna gora, ki sta jo osvojila brata Skvarča ni bila drugič preplezana, z izjemo vulkana Lautara, ki so ga 2/3/1974 preplezali Angleži Eric Jones, Mick Coffey in Leo Dickinson.

Velike sitnosti obstajajo z dokumentacijo pohodov in plezarij v Južnih Andih. Poročila o teh odpravah izhajajo v planinskih revijah vsega sveta in jih dostikrat ni prav mogoče dobiti v roke. Čilski in argentinski planinski zborniki zaradi finančnih ovir že več let ne izhajajo, tuje odprave pa tudi nimajo nikakih obveznosti, da bi krajevnim andinističnim organizacijam javljale svoje dosežke. Še najboljši in najtemeljitejši pregled raziskovalnega in plezalskega dela na področju „kontinentalnega ledu“ prinaša zdaj severnoameriški American Alpine Journal. Njegov urednik Adams Carter, dober znanec južnoameriških andinistov, poliglot in svetovni popotnik, ki se je udeleževal v Himalaji, Karakorumu, Aljaski in Peruju, vzdržuje pisemne stike s planinci in planinskimi organizacijami vsega sveta in si resnično prizadeva, da zabeleži vse, kar se v gorah in alpinistiki pomembnega pripeti. Ta revija je tudi odpravam bratov Skvarča odprla svoje predale in ju pravilno vrednotila.

Dodam še, da so v Skvarčevih ekspedicijah sodelovali nekateri drugi slovenski planinci, vendar samo kot spremljevalci in sodelavci, ne kot plezalci. Manjkalo je pač resnično tehnično izurjenih gornikov, ki bi se mogli kot enakovredni pridružiti

zagnani in izvežbani navezi. Večji delež so imeli pri odpravah neslovenski andinisti: Gustavo Mengelle, Luciano Pera, Rihard Czernjavski, zlasti pa še Mario Serrano.

Slednjič bi omenil, da sta se Peter in Jure udeleževala tudi izven Južnih And: plezala sta skupaj pozimi južno steno La Plate v mendoških gorah, Peter se je povzpел na Aconcaguo in Jure je sodeloval v argestinski odpravi na Everest. Seveda bo kak čitatelj hudomušno pripomnil, da je športna vrednost najvišje gore sveta močno padla, odkar jo je tudi neka japonska dama preplezala...

III. Najmlajši rod

V okviru bariloškega andinskega kluba se vadi v smučanju in gorništvu bariloška mladina. Med smučarji juniorskih kategorij in otroških letnikov najdemo številna slovenska imena. V smuku in slalomu srečamo Flerete, Bačerje, Černigoje. V teku zmagujejo že med seniorji bratje Jermani. Otroci med desetim in petnajstim letom obiskujejo z vodniki mladinskega tečaja težje dostopne gore, fantiči in dekleta s slovenskimi priimki so zapisali svoja imena sa stolpih Lopeza (Lührs, Principal), Črnega vrha (Cerro Negro), Južnega catedralskega vrha, na Cerro Bonete. Vendar se mi zdi, da se v tem oziru ne more več govoriti o slovenskem andinizmu, temveč samo o andinistih in smučarjih slovenskega porekla.

Doba slovenskega andinizma pa se mi zdi po petindvajsetih letih končno javno častno dovršena in zaključena.

„Bariloški bratje“ ob izsekavanju Slovenske steze 1952. Od leve: Andrej Kukovica, Vojko Arko, Tonček Gril, Lojze Bavdaž, Jožko Simčič

Zbornik 1965: Dr. Milan Komar, dr. Karel V. Truhlar DJ, dr. Franc Zajdela
Zbornik 1966: Vojimir J Bratina, Franja Golobova, France Gorše, Bara Remec
Zbornik 1967: Dinko Bertoneclj, dr. Jože Jančar
Zbornik 1968: Dr. Tine Dcbeljak, Karel Mauser, dr. Ljubo Sirc, dr. Jože Velikonja
Zbornik 1969: Ivan Žužek DJ, dr. Alojzij Šuštar, dr. Franc Mihelčič
Zbornik 1970: Jurij Janez Skvarča, Peter Skvarča
Zbornik 1971-1972: Dr. Rudolf Čuješ, dr. Enij Alojzij Fonda, Andrej Mejcen SDB,
dr. Janez Janež

Dr. Branislava Sušnik
Dr. Bogdan Ciril Novak
France Jerman

**SLOVENSTVU V ČAST
NARODU V PONOS**

Dr. Branislava Sušnik

Raziskovalka indijanskih plemen

Gotovo je dr. Branka Sušnik med slovenskimi ženami v svetu — in v emigraciji po l. 1945 še posebej — dosegla najvišje znanstveno priznanje za svoje delo, pa je gotovo najmanj znana svojim slovenskim rojakom v svetu. Z drugima dvema ženama, ki smo ju že predstavili v našem zaglavju Slovenstvu v čast in ponos (v Zborniku Svobodne Slovenije 1966, str. 220 in 339) — z operno pevko Franjo Golob-Staretovo in Baro Remec — zavzema častno mesto v kulturnem ustvarjanju slovenske žene: ob dve umetnici — pevki in slikarici — se uvršča znanstvenica. Dr. Branka Sušnik je namreč znana v svetu kot raziskovalka indijanskih plemen v Južni Ameriki, kot poliglotka, lingvistka, etnografinja, arheologinja in kulturna zgodovinarica sploh.

Ko sem se letos marca meseca obrnil pismeno nanjo v glavno mesto Paragvaja, v Asunción, kjer je direktorica etnografskega muzeja „Andrés Barbero“ in profesorica na filozofski fakulteti državne univerze, z željo po podatkih njenega življenja in znanstvenega dela, mi je odgovorila samo s svojo bibliografijo, kakor jo vodi muzejska uprava. Ni mi pa podala življenjskih podatkov. Noče pač, da se piše o njej kot osebi. K seznamu svojih del

pa je pripomnila: „Načela mojega dela so še istotaka, kot sem Vam jih izrazila l. 1958 v Buenos Airesu in ste jih potem napisali v svojem članku v Meddobju — 1958, 319-323. Tistikratne moje izjave odgovarjajo še danes na vsa Vaša mnoga vprašanja v zadnjem Vašem pismu“ (Pismo 6. 8. 1975).

Pa tudi v tistem razgovoru pred desetletji mi ni povedala svojih življenjskih podatkov ter se v biografiji ne morem sklicevati nanje, zato sem pač navezan samo na to, kar vem o njej iz časa naših srečanj v Rimu in potem prva leta v južnoameriški emigraciji, ko je kot gost obiskala nekajkrat tudi Buenos Aires.

Doma je v Devici Mariji v Polju pri Ljubljani, kjer je bil njen oče vodja žandarmerijske postaje. Kakor znano, je bila ta vas leglo slovenskega komunizma, kajti tam je živel tik pred drugo vojno Edvard Kardelj, ki se je tam oženil z domačinko Pepco Mačkovo in kjer so se shajali tudi drugi vodilni komunisti iz ljubljanske okolice. Ko so začeli komunisti svojo revolucijo, je razumljivo z njihovega stališča, da so najprej „likvidirali“ vodje prav te žandarmerijske postaje, ki je največ vedela o voditeljih revolucije, o jedru nje

zarodka. Zato je njen oče padel kot prva žrtev revolucije v Sloveniji. Branka je tedaj študirala na ljubljanski univerzi moderne jezike, pa tudi starejše in je briljirala s svojim jezikovnim talentom. Ko je končala študije, se je vrgla na orientalske jezike v neki tihi želji, da bi se posvetila azijskim misijonom. Diplomirala je v Ljubljani. Po umoru očeta, ki so ga ubili pred njenimi očmi na dvorišču lastnega doma, se je umaknila v Italijo in se nato vpisala na rimsko univerzo, kjer je med drugim študirala tudi klinopis in orientalne jezike. V Rimu je tudi doktorirala. Med vojno in takoj po njej je sodelovala pri dr. Krekovem Socialnem odboru v Rimu (pošiljanje paketov in korespondenca). Kako je prišla v komunistično ječo v Ajdovščini, katero mi omenja v pismu (6. 8. 75), ne vem. Toda Vzhod, za katerega se je z velikim študijem pripravljala v Rimu, se je zaprl odprl pa Zahod. Namesto med azijske Indijce in Kitajce, kamor je bila namenjena in si pripravljala jezikovno znanje, jo je usoda pripeljala med južno ameriške Indijance v Paragvaj. Tam je po začetnih težavah slednjega inmigranta, ki je moral najprej živeti, začela iz zasebne volje prodirati v indijanske jezikovne in etnografske posebnosti.

O teh začetkih, kako je uspevala v novem okolju, pa mi je že razlagala v imenovanem intervjuju:

„Začela sem kar v sredo z delom: obče-
vati z Indijanci. V Paragvaju živi 13
različnih indijanskih plemen. Paragvajski
narod sam je izšel iz špansko-indijanskih
mešancev Guaranijcev“. Dr. Branki jezik
ni samo socialna zveza, temveč predvsem
nosilec človeške kulture, zato je tako stre-
mela priti v skrivnosti njihovega izživlja-
nja, v antropološke in etnološke probleme.
„Ti početki so bili zasebnega značaja“,
mi je rekla, „Nobena uradna ustanova
se ni za to vprašanje zanimala. Da sem
kljub tej brezbrizičnosti in včasih sovra-
žnosti vzdržala, mi je gotovo pomagal pri-
vzgojeni upor vsemu, kar je „moraš“ in
„ne smeš“. Kakor vidim iz sedaj poslani
bibliografije, so ji v prvih letih (1951-52)
res privatne ustanove omogočile znanstve-
no raziskovanje indijanskega jezika in živ-
ljenja, šele nato pa najprej — ministrstvo
vojske, kar je zanimivo in razumljivo:
hočejo poznati psiho svojih podložnikov.

Kaj je raziskovala na teh prvih pot-

vanjih na indijansko etnično področje, mi
razlaga sama takole:

„Tale vprašanje so me zanimala: a)
če so mitična izročila usužnjevala Indijan-
ce tisoč let, zakaj in čemu so imela moč
življenja? b) Ali primitivec kot človek
potrebuje mitološko opravičitev in uzako-
nitev vsega, kar dela in kar bo delal?
Zakaj? Iz strahu ali ker nagonsko čuti,
da kar je „človeško“ nima življenjske moči,
in je v tem primeru potrebna pomoč miti-
nega psa ali mitičnega tapirja? Vedno
iskanje življenja zunaj sebe se končno
spremeni v navado, v železno srajco, v
suženjstvo. Ta pogled v primitivno stvar-
nost je jedro tisočletnega človeštva v zgo-
dovini brez letnic, brez imen, brez krajev
in brez oblek. — Ta problem je predstavl-
jal bistvo mojega nastopnega predavanja
v Paragvajskem Ateneu.“ Na tem prvem
predavanju so jo poslušalci že krstili za
„bicho raro“ („redka živalica“), kar je
bil — po njenem — njen na novo pridob-
ljeni „doktorat“. „Novo diplomo“ pa je
dobila s tem, da je šla kot prva ženska
s a m a na raziskovanja med Indijance,
kar se je doslej smatralo za moško dome-
no. Tretji uspeh pa je bilo predavanje
„Zgodovina ognja in vode med ameriškimi
plemeni“ na Filozofski fakulteti Etnogra-
fia Sudamericana. Tedaj je tiskala že
prve razprave iz jezikoslovnih in etnološ-
kih problemov ter je postala redna člani-
ca Paragvajске znanstvene družbe „Socie-
dad Científica del Paraguay“. — „Od
tedaj mi je bilo delo laže, dasi me je g.
rektor prosil, naj se bolj prilagodim kul-
turni gladini slušateljev“. Njena dela so
namreč pisana v takem slogu, kot so bi.a
na pr. Ramovševa, ali še bolj Oštirjeva
na ljubljanski univerzi, z mnogimi zgledi
in navedbami virov, resnično stvarno-suh,
eksaktno znanstveno, na strokovno-akadem-
ski višini, ne poljudno znanstveni.

Na podlagi teh novih „garancij“ znan-
stvenega dela je postala direktorica etno-
grafskega muzeja v Asunción (Museo Et-
nográfico Andrés Bariero) in profesorica
z muzejem povezane etnološke fakultete,
kar je še danes.

Na vprašanje, k a k o je nastal ta Mu-
zej, ki ga vodi že 20 let, in kakšno vlogo
opravlja v paragvajskem znanstvenem sve-
tu, mi je tedaj povedala vso zgodbo, iz
katere posnemam na kratko: Ta muzej
je ustanovil pred desetletji italijanski hu-
manist dr. A. Barbero, ki mu je bil tudi

lastnik; prvi direktor pa je bil Nemeč dr. Max Schmidt, svetovno znani etnograf. Ker sta oba umrla, je bila zbirka desetletje zelo neurejena in razmetana, brez klasifikacije. L. 1955 so dediči obnovili poslopje in dr. Branki poverili, da ga pripravi za inauguracijo dne 20. marca 1956. Ker ni bilo v Paragvaju nobenega muzejskega strokovnjaka, je bila „naviezana samo nase“, pravi dr. Branka „in zato ima muzej tudi individualen značaj“. Prof. Metraux iz Pariza in prof. Stewart iz Washingtona sta se izrazila že pred l. 1958, da je to „najboljše urejen muzej v Južni Ameriki“.

Iz najnovejšega časa imamo takole oznako muzeja: V Zborniku Californijske univerze l. 1971 (The Council on Educational Cooperation With Latin America Education on Wor'd Affairs. Studies of US, Research in Guatemala, Chile and Paraguay, str. 92) piše urednik: „Najboljši vtis pa napravi Etnografski muzej v Paragvaju, ki ga vodi dr. Branislava Sušnik, direktorica muzeja in prof. na univerzi. Ona je dovršila tri zvezke — od projektiranih šest — zgodovine paragvajskih Indijancev. Sodelovala je tako s prof. D. Rivarolo in M. Benítez González-om pri skupnem delu o kmečko-socialnem gibanju. Sedaj pa končava študije v Boliviji o plemenih Chiriguano in Guaraní v kolonija'ni dobi.“ O dr. Branki pa posebej omenja zanimivost: „Študirala je etnoligvistično stroko že pred drugo svetovno vojno, toda kot ‚razseljena oseba‘ (Displaced person) ji ni bilo mogoče povrniti se k svoji prejšnji stroki ter je prišla pred 12 leti v Paragvaj in tu organizirala impresivno zbirko raznih predmetov, ki se tičejo indijanskih rodov, kar je vse hranjeno v Muzeju A. Barbero. Ta muzej ima tudi knjižnico z etnografskimi knjigami in revijami vse Latinske Amerike. V sedanjem položaju predstavlja ta muzej *eno najboljših socialnih uspehov v državi* ter je dragocen temelj s'ednjemu tujemu etnologu za delo v Paragvaju.“

Ona sama mi je opredelila, kaj je *bistvena novost* tega muzeja: „a) fonograviranje mitoloških tradicij, kakor jih Indijanci sami pripovedujejo v svojem jeziku; b) vsak, še tako majhen predmet nosi odgovorno mitološko tradicijo o svojem izvoru iz legendarnih časov. c) lingvistična kartoteka vseh plemenskih jezikov v Paragvaju.“ Muzej s fakulteto Antropološki Institut vzdržuje *zapuščina* dr.

Barbera, ki je zdaj pod pokroviteljstvom Apostolskega nuncijsa. Izdaja tudi posebno revijo, ki jo ureja direktorica, na katerih ramenih je še vse delo muzeja.

Važno znanstveno delo predstavljajo raziskovalne ekspedicije na indijansko področje. Kot pravi, jih najraje opravlja — sama. „Bivam pol leta sredi kakšnega plemena in najprej poiščem stik predvsem s šamani, kajti le ti magi (čarovniki), kot posredovalci med skupnostjo in nenaravnimi silami, poznajo celotno versko in mitološko vsebino svojega plemena, kar me predvsem zanima.“ Nas pa zanima, kakor piše naprej, kako s pomočjo teh magov pride do najg'obljih skrivnosti njih čustvovanja: „Študij šamanskih ceremonij in halucinacij je morda najboljše napotilo v poznavanje resnične osebnosti primitivne skupnosti. Pridobiti si to zaupanje od šamanov res ni lahko; tako na pr. sem se morala na zadnji ekspediciji tudi jaz udeležiti šamanskega posta: biti dva dni brez hrane in celo vode, in potem preizkusiti njihov narkotični preparat. To je bila preizkušnja o mojem resnem namenu. Ko so mi potem šamani razlagali svoje ceremonije in obrede o ‚človeku - ptiču‘, mi je bilo težko slediti njihovi razlagi, ker mi je v glavi ‚vse brenčalo‘. Bolj težak je bil obred imenovanja novorojenih otrok. Šaman mora po magičnem obredu ‚izvedeti‘, katera duša umrlega prednika se je vselila v novorojenca. Mogla sem se udeležiti tudi tega obreda šele potem, ko so tudi mene podvrgli novemu imenovanju. Guaranijsko ime, ki so mi ga nato dali, pomeni ‚Flor del dios Tupá‘ (Roža boga Tupa). Če verjamete ali ne, ceremonija je bila ginljiva. Kadar človek pozna njih verstvo, kadar živi dalj časa med njimi in čuti, kako ti šamani z vso resnostjo iščejo ‚mojo novo dušo‘ med umrlimi guaranijskimi, ima raziskovavec res vtis, da je sklenjeno krvno prijateljstvo s tistim plemenom, ki tujcu pokloni ‚dušo umrlih soplemnjakov‘.“

Ko sem jo vpraševal, če doživlja na takih ekspedicijah kakšne zanimive ‚aventure‘ in ‚dogodivščine‘, mi to odločno zanika, kajti „na mojih potovanjih ni pravzaprav nobenih avantur in senzacij s praktičnega stališča; res pa je, da so nevšečnosti. Neprijetnosti in celo smešne stvari se dogajajo redno. Toda vse to se hitro zamrači in mi ne ostane v spominu, ker

je „avantura“ duhovnega in razumskega spoznavanja veliko močnejša. Nevarnosti kač in tigrov je vedno precej; vendar kadarkoli je bila taka nevarnost, mi je Indijanec že povedal svoje legende in svoje mite o teh živalih in so se mi zdele zelo „človeške“. Dolgo časa so mi Indijanci iz rodu Chamacoco izkazovali tako prijaznost, da sem bila že malo zaskrbljena, kajti njihova totemska kultura je bila stroga. Končno so mi pojasnili, da me bodo „pritaknili“ k totemski kulturi „medveda“. Sprva sem se začudila, kako da bi bil moj totemski prednik kar „medved“. Razložili so mi potem, da medved vedno spoštuje pljunke in da so videli, da tudi jaz „spoštujem“ njih pljunke. Prav gotovo, da jih „spoštujem“, ker imam strah pred boleznijo, kajti mnogo teh Indijancev je tuberkuloznih. Toda za Indijance je pljunek nekaj „svetega“; s pljunki, ki so izraz in vsebina živega bitja, se je ustvarjala narava. Zato smatrajo za nevarnost, če kdo stopi na pljunek drugega Indijanca, ker „umori“ njegovo vitalnost. Vse obširne mitološke tradicije, ki se nanašajo na to vprašanje, sem tako izvedela. In to so zame „avanture“. Četudi samo v „pljunkih“, vendar vsak človek ima svojo lastno vitalnost. Individualnost posameznika je tudi za primitivca zakon in niti sam čarovnik si ne sme dovoliti „stopiti na pljunek“ preprostega plemenjaka.“ Iz tega prihaja do tega zaljučka: „Če za Indijanca veljajo samo zaimki „jaz“ in „ti“, je to zelo razumljivo, kajti „on“ ni prisoten in njegov „ptič-zaščitnik“ lahko prisluškuje. Ta tvorba, ki ji primitivec v svojem verovanju s tako strastjo sledi, nakazuje njegovo živo hoteenje po individualnosti, četudi sredi komunalnega lova na živali ali komunalnega ribarjenja. Če je primitivno žitje komunalno, je njegovo bitje individualno. In mislim, da ta borba ni samo primitivna, ampak človečanska, od včeraj do danes in jutri.“

Govorila sva še nasploh o njenem delu, pa mi je povedala, v kakih smereh je delala svojih prvih pet let kot direktorica Muzeja:

„To delo je obstajalo predvsem v novem klasifikacijskem programu; v arheoloških razpravah ter v člankih v zvezi z urejanjem našega znanstvenega časopisa Boletín de la Sociedad Científica y del Museo Etnográfico. Potem v zbiranju gradiva in pisanju etnoloških študij iz petih plemen iz Paragvaja, etnolingvističnih iz sedmih

plemen ter etnosocialnih iz dveh plemen.“ To je bil program dela prvih petih let do l. 1958.

Po tem letu je izšlo izpod njenega peresa še vsaj 30 razprav in poročil, katerih seznam podajam posebej. Iz njega se vidi tudi, kako se je razširilo njeno znanstveno področje, ter poglobilo. Opisala je 13 indijanskih plemen Guaranijcev iz pokrajine Misiones, izdala več slovarskih študij, predvsem pa posvečevala največ pozornosti plemenu Chamacoco.

Torej s takimi problemi — jezikovnega, predvsem pa etnološkega in mitičnega značaja na območju paragvajskega, bolivijskega pa tudi severno argentinskega indijanca (Chaco), se peča plodno delovanje slovenske učenjakinje v Asuncionu. Njene publikacije gredo v vse svetovne znanstvene biblioteke in akademije in v samem Buenos Airesu je vsaj deset takih visoko znanstvenih učenih ustanov, ki zamenjajo svoje izdaje z revijo njenega Muzeja ter ji tako dajejo mednarodni pomen in vrednost.

O teh študijah mi piše v zadnjem pismu 6. 8. t. l. (1975):

„Od najinega razgovora je preteklo 17 let! Nova raziskovanja, kakor sem jih navedla v prilogi k temu pismu, so me nedvomno intelektualno obogatila in mi duhovno tudi dala spodbudo, da z vso doslednostjo sledim znanstveni strogosti in humanistični resnici. Današnji moderni vidik v humanističnih vedah je prepogosto sebičen, površen, domišljav in prodan socialnim smernicam, da si tako privabi nesmiselno in mravljično množico brez imena in brez obraza. Dosledna antropološka znanost je živo polje za spoznavanje človeka kot osebe, ki mora svoj življenjski krog izživeti: kot udeleženca narave, ki ne more izigravati svojega življenjskega okolja; kot člana družbe, katero gradi in razkraja; kot hotečega bitja, ki išče idealno človečnost izven kratkih skromnih 70 let človeškega življenja. V svojih znanstvenih delih stremim prav za tem, da bi mogla z etično odgovornostjo približati te probleme — s primeri iz življenja indijanskih skupin — vsem tistim intelektualcem, ki še spoštujejo človeka v njegovem celotnem bitju in žitju.“

Ko sem jo prosil za odgovor na zadnje vprašanje: *Ali ji je dejstvo, da je Slovenka, oviralo ali pomagalo k tej in taki njeni znanstveni karieri v širokem svetu*, mi je s ponosom napisala tele stavke (6. 8. 75):

„Slovenka sem se rodila in po slovensko čutilim; Slovenija je moja rodna in čustvena domovina! Istočasno pa spoštujem in sem hvaležna Paragvaju kot danes svoji adoptivni domovini.“

„Tu ljudstvo še ni popolnoma izgubilo humanizma in vere, čeprav tudi tu sem prodira potrošniška civilizacija s svojim vsiljenim razčlovečenjem. Življenjska in božja previdnost sta me pripeljali v to paragvajsko deželo in mi nudili priložnost, da sodelujem pri njenem znanstveno-kulturnem razvoju. Ko sem trpela v Ajdovščini v komunistični ječi, kot vi veste, pač nisem niti sanjala o tej svoji novi življenjski poti, katero ljubim in katera je vredna vsake osebne odpovedi in žrtve.“

Tako sem skušal prikazati v teh uvodnih besedah k bibliografiji znanstvenih ekspedicij in del dr. Branke Sušnik njeno osebo in značaj njenega dela, kakor mi ga je zaupala v letu 1958 in mi ga dopolnila letos. Kakor je njeno delo svojevrstno, je vendar le nadaljevanje že 150 let stare slovenske tradicije, kot jo poznamo v delu škofa Barage med severnoameriškimi Indijanci, dr. Knobleharja v področju nilskih črncev, pa zopet patagonskega „gaucha, oz.

caciqueja“ Ivana Benigarja. Vsi ti poliglotti so študirali in prvi zapisovali primitivne jezike, pa tudi njihove etnografske značilnosti in posebnosti.

V sodobnem slovenskem kulturnem življenju bi ob njej imenoval še delo slovenskega etnologa in etnografa doc. dr. Rajka Ložarja, ki je bil do upokojitve prav tako ravnatelj muzeja v severnoameriškem mestu Manitowoc (Wisc.)

In končno lahko ob teh primerjavah omenjamo tudi delo argentinske slikarice Bare Remec, ki tudi že dve desetletji redno obiskuje Indijance v Bariločah na jugu Argentine kakor tudi v Tilkari na severu, kjer kot amaterka išče ostanke starih indijanskih predmetov, kot umetnica pa z intuitivno življenjostjo oblikuje njih pokrajino, njih življenje in njih mitologijo. Le v zvezi z indijanskim okoljem se razživi njena ustvarjalna moč, ki ji sicer velemestna civilizacija ne daje navdiha.

Tako sta se dve slovenski ženi-emigrantki srečali kot znanstvenica in umetnica na istem ustvarjalnem področju v tesnem stiku z južnoameriškimi indijanskimi plemeni, kar je vsekakor zanimivo in vredno omembe in zabeležbe.

Tine Debeljak

SEZNAM ZNANSTVENIH DEL IN EKSPEDICIJ BRANISLAVE SUŠNIK

I. Publikacije:

1. Principios morfológicos de la lengua Chulupí. *Estudios Pampeanos*, I; (1954). Asunción, 2ª Ed., 1969.
2. Principios morfológicos de la lengua Maká. *Ibidem*, II (1955). Asunción.
3. Estudios Chamacoco. Estructura social. *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museo "Andrés Barbero"*, Vol. I, Etnografía 1; (1957).
4. Mitología de los Chamacocos. *Ibidem*, Vol. I, Etnografía 2; (1957).
5. Estructura de la lengua Chamacoco-Ebitoso. *Ibidem*, Vol. I, Etnolingüística 1; (1957).
6. Estructura gramatical del Lengua-Maskoy. *Ibidem*, Vol. II, Etnolingüística 2; (1958).
7. Notas complementarias al "Sistema de la Etnología" del Prof. Max Schmidt. *Manuales del Museo "Andrés Barbero"*, Vol. I; (1959).
8. Actividades antropológicas en el Paraguay. Reseña general. *Revista Runa*, Vol. IX/1, Buenos Aires, 1959.
9. Afinidades estructurales del verbo chulupí y maká. *Boletín de la Sociedad Científica del Paraguay y del Museo "Andrés Barbero"*, Vol. III, Miscelánea 1; (1959).

10. Material arqueológico del área alto-paraguayense (Puerto 14 de Mayo). *Ibíd.*, Vol. III, Miscelánea 1; (1959).
11. Estudios Guayakí. *Ibíd.*, Vol. IV, Etnolingüística 5; (1960).
12. Gramática de la lengua Aché-Guayakí. *Ibíd.*, Vol. V, Etnolingüística 6; (1961). 2ª Ed., 1974.
13. Manual de la Etnografía Paraguaya. *Manuales del Museo "Andrés Barbero"*, Vol. II; (1961). 8ª Ed., 1974.
14. La cultura a través de la lingüística. Área Chaqueña. *Boletín de la Sección Científica del Paraguay y del Museo "Andrés Barbero"*, Vol. VI, Miscelánea 3; (1962).
15. Vocabulario Aché-Guayakí. *Ibíd.*, Vol. VI, Miscelánea 3; (1962). 2ª Ed., 1974.
16. Catálogo explicativo de los objetos recogidos entre los Guayakies y Chiripá-Guaraníes. *Ibíd.*, Vol. VI, Miscelánea 3; (1962).
17. El problema de la aculturación de los Sanapás del Chaco. *Ibíd.*, Vol. VII, Etnografía 4; (1962).
18. Estudios Emok-Toba (Chaco). *Ibíd.*, Vol. VII, Etnolingüística 7; (1962).
19. La lengua de los Ayoweos-Moros. *Ibíd.*, Vol. VIII, Etnolingüística 8; (1963). 2ª Ed., 1974.
20. El Guaraní en la vida socioeconómica del Paraguay Colonial. *Revista de Sociología*, Vol. I; (1964). Asunción.
21. El Guaraní colonial. *El indio colonial del Paraguay*, T. I; (1965). Ed.: Museo "Andrés Barbero".
22. Los trece pueblos guaraníes de las Misiones, 1767—1803. *El indio colonial del Paraguay*, T. II; (1966). Ed.: Museo "Andrés Barbero".
23. Chiriguanos. Dimensiones etnosociales. Asunción, 1968. Ed.: Museo "Andrés Barbero".
24. Guía del Museo Etnográfico "Andrés Barbero". Etnografía Paraguaya. Asunción, 1968—1969. 4ª Ed., 1974.
25. Chamacocos. Cambio Cultural. Asunción, 1969. Ed.: Museo "Andrés Barbero".
26. Chamacocos. Diccionario etnográfico. Asunción, 1970. Ed.: Museo "Andrés Barbero".
27. Los patrones estructurales de la lengua Toba-Guaycurú. *Lenguas chaqueñas*, I/1 (1971). Ed.: Museo "Andrés Barbero".
28. Los principales verbos del vocabulario Eyiguayegi-Mbayá-Guaycurú. Orden estructural. *Lenguas chaqueñas*, II/3; (1971). Ed.: Museo "Andrés Barbero".
29. El Chaqueño. Guaycurúes y Chané-Arawak. *El indio colonial del Paraguay*, T. III; (1971). Ed.: Museo "Andrés Barbero".
30. Edición Prima de: "Gramática y Vocabulario Eyiguayegi-Mbayá, según el manuscrito del P. José Sánchez Labrador, S. I., del siglo XVIII". *Lenguas chaqueñas*, I/2 - II/4 - III/5; (1971-1972). Ed.: Museo "Andrés Barbero".
31. Familia Zamuco. Chamacoco-Ayoweo. *Lenguas chaqueñas*, IV; (1972). Ed.: Museo "Andrés Barbero".
32. Dimensiones migratorias y pautas culturales de los pueblos del Gran Chaco y de su periferia. *Instituto de Historia*. Facultad de Humanidades. U.N.N.E., Resistencia, 1972
33. L'homme et le surnaturel (Gran Chaco). *Bulletin de la Société Suisse des Américanistes*, No. 37 (1973), str. 35—47. Ginebra.
34. Indians of the Paraguayan Chaco. Indian Tribes of Eastern Paraguay. *Paraguay, Ecological Essays*. Ed: J. R. Gorham, str. 120—128. Miami, 1973.
35. El hombre y la comunidad. Las antiguas pautas indígenas del Gran Chaco. *Itapytá punta*, Facultad de Filosofía, Universidad Nacional de Asunción, Año I, 1974, str. 35—58.

II. Znanstvene ekspedicije

- 1951-1952: Etnolingvistična raziskavanja med plemenom Maká v Coloniji „Fray Bartolomé de las Casas“ (pod pokroviteljstvom *Asociación Indigenista del Paraguay*).
- 1952: Raziskavanja med Chulupies pilcomayenses (Ministrstvo narodne obrambe).
- 1953-1954: Raziskavanja med Indijanci Enthlit-Lengua-Maskoy v centralnem Chacu (Filozofska fakulteta državne univerze v Asunción).
- 1956: Raziskavanja v severnem Chacu plemena Chamacoco (Sociedad Científica del Paraguay in Fundación La Piedad).
- 1956: Arheološka raziskavanja v Visokem Paragvaju (Muzej).
- 1958: študijska ekskurzija k Chiripá Guaranijcem (Muzej).
- 1960: študijska ekskurzija k Aché Guayakijcem (Muzej).
- 1961: študijska ekskurzija k rodu Sanapá v Chacu (Muzej).
- 1962: študijska ekskurzija k Indijancem Emok-Toba (Muzej).
- 1963: študijska ekskurzija k Indijancem Ayeweo črncem (Muzej).
- 1965-1968: Arheološka izkopavanja področja Paraguari (Muzej).
- 1966: Arheološka izkopavanja v Riacho Alegre v Chacu (Muzej).
- 1968: študijska ekskurzija k Indijancem Chamacoco v Visokem Paragvaju (Muzej).
- 1964, 1965, 1967, 1970 in 1973: Raziskavanja etnološko-zgodovinskih in etnološko-socialnih razmer pri Indijancih kolonialnega Paragvaja v zgodovinskih arhivih Asunciona, Buenos Airesa, Santa Cruz de la Sierra, Sucre, Tarija in Rio de Janeiro.

K temu seznamu publikacij in raziskavanj dr. Branke Sušnik naj dodamo še nekaj njene *slovenske bibliografije*:

Prva leta po prihodu v Južno Ameriko je z manjšimi poljudno znanstvenimi članki sodelovala pri „Katoliških misijonih“, ki jih je v Buenos Airesu urejal Lado Lenček, in sicer: a) Med Indijanci Lengua. *Misijonski zbornik* 1953, 143-152; b) Pogoji za misijone v Paragvaju. *Katoliški misijoni* 1954, marec, april, maj, junij.

V okviru Slovenske kulturne akcije v Buenos Airesu je izšla razprava: *Verovanje Indijancev Lengua*, Vrednote II, str. 169-177.

Tudi je imela predavanja pri SKA v Buenos Airesu na enem njenih kulturnih večerov.

Intervju pod naslovom *Srečanje z raziskovalko indijanskih plemen dr. Branko Sušnikovo* je napisal dr. Tine Debeljak, Meddobje 1958, šte. 4, 319-324.

Dr. Bogdan Ciril Novak

Rodil se je v Ljubljani 9. oktobra 1919. Očeta Cirila (1888 — 1942), upravnika pošte v Celju so mu Nemci 21. maja 1942 ustrelili v Mariboru kot talca. Mati Slava, roj. Lendovšek (1888—1969) je bila učiteljica ročnih del in kasneje poštna uradnica do sinovega rojstva. V osnovno šolo je hodil v Šmarjah pri Jelšah (1926—31), realno gimnazijo obiskoval v Celju in Mariboru (1931—39) ter se nato vpisal na ljubljansko univerzo, kjer je diplomiral na pravni fakulteti 12. januarja 1944; na Slovenskem učiteljišču v Gorici je maturiral kot privatist 4. septembra 1947; v Združenih državah je v Chicago, Illinois študiral (1951—54) na Loyola univerzi, kjer je diplomiral iz zgodovine 2. februarja 1955 (Magister Artium); na pomlad 1955 je opravil pedagoški tečaj na Los Angeles State College v Los Angeles, California; se vpisal za tem na univerzo v Chicago (The university of Chicago, 1957—61) in bil tam promoviran za doktorja filozofije 1. septembra 1961 z dizertacijo Etnični in politični aspekti borbe za Trst 1943—1954.

Služboval je kot uradniški pripravnik leta 1944 pri ljubljanski poštni direkciji, se nato ob koncu vojne umaknil na Primorsko ter se odtlej posvetil šolstvu. Poučeval je na osnovnih šolah na Vrhu sv. Mihaela (1946), na Opčinah (1947—48), za tem nekaj mesecev na nižji trgovski strokovni šoli v Trstu kot poverjeni profesor ter slovenščino na slovenski nižji srednji šoli v enakem svojstvu in istotam (1948—51). Po izselitvi v Združene države (1951) se je med študijem preživljal z ročnim delom pa tudi z bratovo pomočjo ter vmes predaval na srednji šoli leta 1956—57 na St. Augustine High School v San Diego, California, leta 1960—61 svetovno zgodovino na Indiana University v Gary, Indiana, nato pa je dobil 1961 mesto asistenta na The University of Toledo, Toledo, Ohio, ter bil 1970 imenovan za rednega profesorja na tej univerzi, kjer predava pregled svetovne zgodovine, zgodovino srednje Evrope in Balkana ter rusko zgodovino.

S članki v strokovnih revijah in s pogostimi predavanji po raznih ameriških organizacijah in ustanovah seznanja Amerikance predvsem z zgodovino ruskega in jugoslovanskega komunizma in z njunimi vojskimi oblikami, pravtako s tržaškim problemom. Je tudi odličen predavatelj na slovenskih prireditvah in prispeva mnoge članke slovenskemu zdomskemu tisku.

Njegovo glavno delo je knjiga o Trstu, ki je imela tako v prvotni angleški izdaji kot v kasnejšem italijanskem prevodu pomemben odmev v svetovnih strokovnih revijah in časopisju. Vse ocene, tudi laške, priznavajo Novakovo nepristranost v presojanju stanja in dogajanj v Julijski krajini in na Tržaškem ter poudarjajo izredno skrbno, temeljito in obilno zbrani material k podrobnim analizam obravnavanih problemov. Mnogi stavijo Novakovo knjigo ob ali koj za J. B. Duroselle-ovo *Le conflit de Trieste 1943—54*. Duroselle je znani profesor na Sorbonski univerzi in velja kot prva avtoriteta za tržaško vprašanje. V *Slavic Review* je zelo ugodno ocenil Novakovo knjigo in priznava, da ima le-ta ponekod celo točnejše in podrobnejše podatke kot njegova lastna. Nekateri kritiki imajo Novakovo knjigo za klasičen tekst o tržaškem vprašanju, drugi dostavljajo še njeno uporabnost tako za šolsko

potrebe kot vir za zgodovinske in politične študije. Iz vseh ocen pa je razvidno, da je knjiga med tujim znanstvenim svetom zbudila in poglobila zanimanje in poučenost o Slovencih nasploh in posebej o naši manjšini pod Italijo ter o tržaškem vprašanju, pa tudi spoznanje, da je na borbo različnih narodnostnih hotenj pri razmejevanju med Italijo in Jugoslavijo vplivalo bolj ozadje zamotanih mednarodnih političnih manevrov kot pravični vidiki. Zanimivo je tudi, da poudarjajo mnogi ocenjevalci zgodovinsko važnost tržaškega problema, pa tudi odločilno vlogo, ki jo je pri razpletu imel Titov komunizem — na škodo slovenskih zahtev pri razmejevanju. V nasprotju s Titovo kratkovidnostjo, ki je nedavna priznal sedanjo razmejitev kot dokončno, ugotavlja ocenjevalec v *Balkan Studies*, da je obstoječe stanje v Trstu sicer začasno sprejemljivo, ne more pa biti dokončno.

Bogdan Novak je član sledečih strokovnih organizacij: *Society for Slovene Studies* (Družba za slovenske študije), *American Association for the Advancement of Slavic Studies* (Ameriško združenje za širjenje slovanskih študij), *Conference on Slavic and East European History*, *Conference Group for Central European History*, *Ohio Academy of History*, *Midwest Slavic Conference*, *American Association for South Slavic Studies*.

Prejel je dve denarni nagradi (awards): prvo leta 1963 za svoja raziskavanja za knjigo o Trstu od Research Foundation na Toledski univerzi, in drugo za raziskavanja v Trstu 1968 (intervjuvi) od American Philosophical Society.

PUBLIKACIJE

a) Knjižne izdaje

Trieste, 1941—54: The Ethnic, Political, and Ideological Struggle (Trst, 1941—54: Etnična, politična in ideološka borba). Chicago, The University of Chicago Press, 1970; 526 str.

Trieste 1941—54: La lotta politica etnica e ideologica. Milano, U. Mursia & Co, 1973; 477 str. To je prevod gornje knjige.

Oceno o angleški izdaji gornje knjige so med drugimi objavile revije: *The Annals of American Political and Social Science* (Letopisi ameriške politične in družbene znanosti), Philadelphia, Pennsylvania, januar 1971, ocenil G. W. Hoffman, univerza Texas; *Political Science Quarterly* (Četrletnik za politično znanost), Junij 1972, ocenil J. B. Hoptner, Northern Illinois University; *American Historical Review* (Ameriška zgodovinska revija), junij 1971, ocenil Paul N. Hehn, State University College, Brockport; *Slavic Review* (Slovanska revija), december 1971, glasilo Ameriškega združenja za širjenje slovanskih študij, ocenil Jean Baptiste Duroselle, univerza Sorbona, Paris; *Balkan Studies* (študije o Balkanu) 13. 1. 1972, ocenil John R. Pavia Jr.; *Military Books* (Vojaške knjige), februar 1971, ocenil Col Keith L. Monroe, USA; *Südost-Forschungen* (študije o Jugovzhodu), zv. 30, 1972, ocenil Andreas Moritsch, Dunaj; *Chronique de politique étrangère* (Kronika inozemske politike), september 1973; časopisi: *Il Giorno*, 29. 7. 1970; *Svobodna Slovenija*, Buenos Aires, 22. 4. 1971; *Ameriška domovina*, Cleveland, št. 2, 1973, ocenil dr. Felicijan; Diego de Castro, profesor na ekonomski fakulteti rimske univerze, vodilni italijanski strokovnjak za Trst, avtor večih knjig o Trstu, je v svojem predavanju 7. 4. 1972 v Trstu poudaril pomembnost Novakove knjige in jo uvrstil kot drugo po važnosti za to področje (*Primorski dnevnik*, 9. 4. 1972); *Klic Triglavu*, London, julij 1974.

O italijanski izdaji knjige so pisali: *La Stampa*, september 1973, ocenil Angelo Ara; *Panorama*, 27. 9. 1973, ocenil Giorgio Fattori; *Gospodarstvo*, Trst, 29. 3. 1974; ponovno piše ta časopis o knjigi 24. 5. 1974 in 20. 9. 1974 v člankih Londonski sporazum v ožeh zaveznikov dokončna razmejitev in še nekaj o delitvi STO, ko se je po italijanskih časopisih razvnela polemika, ki jo je sprožil tržaški poslanec Bologna s svojo interpelacijo tedanjega zunanjega ministra Mora o Novakovi knjigi; *Obala*, Koper, št. 24, 1974, ocenil Srečko Vilhar; ljubljanski časopis *Delo* pa omenja knjigo 16. 11. 1974 v objavljenem dr. Metod Mikuževem predavanju, ki ga je imel v Trstu pod naslovom 5. oktober 1954.

V osebnih pismih so Novaku poslali čestitke ob izidu knjige Frank Lausche, livši senator države Ohio, USA, John Blatnik, poslanec v Washingtonu iz Minnesote, Alfred C. Bowman, bivši polkovnik, zvezni oficir med ZVU in Slovenci, ter mnogi drugi.

b) Članki

Zlati jubilej lista Ave Marija in njegov pomen za Slovence v Ameriki, Slovenska država, januar 1958;

Smrt p. Kazimirja Zakrajška in njegov pomen za Slovence, Slov. država, marec 1958;

Rev. Kazimir Zakrajšek, OFM, Zbornik Svobodne Slovenije 1959, str. 256—9;

Naloge slovenske inteligence v tujini, Vestnik Save, oktober 1960, str. 22 sl.

Sodeloval pri anketi *Problemi našega obstoja*, Zbornik Svobodne Slovenije 1964,

str. 121—6;

Sodeloval pri anketi *Cilji slovenske narodne politike*, Zbornik Svobodne Slovenije

1967, str. 177—80;

- Dr. Vinko Voek (in memoriam)*, Svobodna Slovenija, 26. 2. 1970; Slovenska država, marec 1970; Klic Triglava, marec 1970;
- Poročilo o intervjujih v Trstu*, The American Philosophical Society: Year Book (Ameriška filozofska družba: Letno poročilo) za leto 1969, Philadelphia, 1970, str. 429—31;
- Nadškof Alojz Fogar umrl*, Slovenska država, marec 1972;
- Pravni vidiki meje med Italijo in Jugoslavijo*, Most, št. 31-32, 1971, str. 58—63, slovenski in italijanski prevod iz angleškega originala;
- Slovenska manjšina v Italiji*, prvi del, Zbornik Svobodne Slovenije 1971-1972, str. 57—96, osnovano na anketi iz leta 1968;
- Pravni položaj bivših con A in B Svobodnega tržaškega ozemlja, ameriško stališče*, Trst, Zaliv, št. 48-49, 1974, str. 161—180. Iz angleščine preveden referat, pripravljen za Mednarodno konferenco o manjšinah v Trstu;
- At the Roots of Slovene National Individuality*, Papers in Slovene Studies (Pri korenini slovenske narodne individualnosti, Referati slovenskih študij), uredil Rado L. Lenček, str. 79—125.

c) V tisku

- Slovene Historiography* (Slovensko zgodovinarstvo) bo poglavje v knjigi *History of History Writing in Eastern Europe* (Zgodovina zgodovinarstva v vzhodni Evropi), ki jo je uredil Wayne Vucinich iz Stanford univerze v Kaliforniji;
- Slovenska manjšina v Italiji*, drugi del, Zbornik Svobodne Slovenije 1973-74-75.

d) Znanstveni referati

- Slovene Ethnic Relations in Yugoslavia* (Slovenski odnosi do etničnih skupin v Jugoslaviji), na Midwest Slavic Conference (Srednje zahodna konferenca o slovanskih študijah), na University of Wisconsin - Milwaukee, maja 1974;
- The Legal Status of Former Zones A and B of the Free Territory of Trieste, an American View* (Pravni položaj bivših con A in B Svobodnega tržaškega ozemlja, ameriško stališče). Referat je bil pripravljen za mednarodno konferenco o manjšinah v Trstu, julija 1974. Ko se je konferenca že pričela, je bil avtor v Trstu obveščen, da zaradi aktualnega in perečega problema, katerega obravnava, njegov referat ne bo vključen v program.
- Italy, Yugoslavia and Trieste* (Italija, Jugoslavija in Trst), referat na letnem seminarju American Croatian Academic Society (Ameriško hrvaško akademsko društvo) na Case Western Reserve univerzi v Clevelandu, Ohio, novembra 1974. V referatu je obdelana kriza leta 1974.
- American Policy toward Slovenes in Trieste* (Ameriška politika do Slovencev v Trstu), referat za konferenco slovanskih študij na srednjem zahodu (Midwest Slavic Conference) v Clevelandu, maja 1975.
- The Slovenes of Italy: Minority Laws and their Application* (Slovenci v Italiji: Manjšinska zakonodaja in njena aplikacija), referat na kongresu Ameriškega združenja za širjenje slovanskih študij (The American Association for the Advancement of Slavic Studies) v Atlanti, Georgija, oktobra 1975.

e) Predavanja

- Okrog trideset predavanj v raznih ameriških klubih in društvih o komunizmu v Rusiji, o Jugoslaviji in o Trstu.

ODGOVORI NA UREDNIKOVA VPRAŠANJA

Kaj Vas je dovedlo do tega, da ste se tako posvetili tržaškemu vprašanju oziroma problemu Slovencev v Primorju?

Vašemu vprašanju ni težko odgovoriti. Takoj po vojni sem prišel na Primorsko in sem začel poučevati na slovenskih šolah, prvo na osnovni, nato na nižji srednji. Tukaj sem lahko opazoval in tudi osebno doživljal veliko napetost, ki je obstajala med Zavezniško vojaško upravo (ZVU) in slo-

vensko-italijanskim komunističnim blokom na eni strani in Slovenci in Italijani na drugi. Kot slovenski učitelj, ki ga je nastavila ZVU, sem bil izpostavljen napadom in šikanam vseh vrst, vendar mnogo manj kot mnogi drugi, s strani pristašev OF, ki so obsojali vsako sodelovanje z anglo-ameriški silami. Še več, Slovence, ki so bili v njihovi službi, so označevali kot kolaboracioniste in izdajalce. Ker smo pa bili slovenski učitelji, so nas sovražili tudi ita-

lijanski nacionalisti. Italijani so bili bolj šovnistični v Trstu kot v Gorici. Le tiste dni, ko se je ZVU umaknila in predno so italijanske oblasti uradno prevzele oblast in še nekaj dni zatem, so tudi po Gorici italijanski nestrpneži razbijali šipe in lokale slovenskim trgovcem in obrtnikom. Vdrli so tudi v privatna stanovanja, zmetali pohištvo na cesto in ga skušali sežgati. Pretveza, da je bilo vse to namenjeno le članom OF, ki so gospodarili po Gorici maja 1945, je bila seveda le pretveza, ki je služila Italijanom, da so se lahko znesli nad vsem, kar je bilo slovenskega. Tiste dni sem preživel v Gorici in so mi ostali v živem spominu. Še vedno vidim mlade italijanske begunce iz Istre, kako so korakali po Gorici in vlačili za sabo po cestnem prahu slovenske in jugoslovanske zastave — na večini je bila rdeča zvezda, bile pa so tudi zastave brez zvezde. Pa naj je bila tudi zastava z zvezdo, človek je videl in občutil, da je to predvsem zaničevanje slovenske zastave in slovenstva, ne pa zaničevanje komunizma. Po prahu niso vlekli niti ene italijanske zastave z rdečo zvezdo, kar bi človek pričakoval, če so res protestirali proti komunizmu, saj so maja 1945 slovenskim komunistom zvesto pomagali tudi italijanski komunisti in je s slovensko zastavo visela tudi italijanska, seveda obe z rdečo zvezdo. Dan, ko je bila slovesna predaja oblasti, sem bil tudi jaz v Gorici in sem od daleč opazoval to slavnost. Posebno slab vtis je name napravil goriški nadškof, ki je bil slavnostni govornik. Z razprostrtimi rokami je pozdravil italijansko oblast, ki se je končno zopet vrnila v Gorico. Take besede je bilo posebno težko prebaviti, če je človek pomislil, da je bila večina vernikov te nadškofije slovenska, da je večina ozemlja te nadškofije bilo v Jugoslaviji — in da je poleg Italijanov ostala v njegovi nadškofiji tudi slovenska manjšina v Italiji. V tem primeru gotovo ni mogoče govoriti o nepristranosti, saj je nadškof pozdravil italijanske karabinerje in vojake ter ostale oblastnike kot svoje „carissimi fratelli Italiani“ sredi najbolj italijanskega mesta Gorice.

Biti Slovenec in govoriti slovensko v javnih lokalih, posebno pa po Corsu in sprehajališču XX settembre v Trstu je bilo tiste dni, ko sem bil tamkaj (1947—1951) tudi mnogokrat zvezano z nevarnostjo. Posebno nevarno je bilo, kadar so italijanski šovinisti praznovali svoje italijanske narodne praznike ali okoli obletnice

marčne tristranske izjave, ko so Francija, Anglija in Amerika obljubile Italiji, da ji bodo vrnilo Svobodno tržaško ozemlje (STO). Pridrveli so mladi šovinisti in prevrnili kavarniško mizo, pri kateri se je govorilo slovensko in ki je stala pod drevjem v ulici XX settembre, ali pa so dejansko napadli Slovence pri Portici d'Acquedotto, sredi mesta. Vse to sem tudi sam doživel in človek je bil srečen, če je ušel z manjšimi poškodbami. Ves čas, ko sem bil v Trstu, pa je nad nami visela negotovost, kaj bo s Trstom. Bolj in bolj je postajalo jasno, da STO ne bo zaživel in da bosta zelo verjetno Trst in cona A izročena Italiji — s tem pa bo tudi izgubljena slovenska obala med Trstom in Tržičem. Italijanska vlada in tržaški nacionalisti so postajali vedno glasnejši in zahtevali, da zavezniki izpolnijo, kar so obljubili v tristranski izjavi 1948 leta.

Krajevno ozračje in mednarodni položaj sta bila taka, da smo se vsi zavedali, da živimo v zelo usodni dobi za slovensko zgodovino. Na eni strani se je bil diplomatski boj za del slovenske zemlje, na drugi pa smo bili priče ideoloških in nacionalističnih trenj. Radi tega sem že takrat začel zbirati časopisne izrezke, pamflete in drugi material, kajti prepričan sem bil, da ga bom še rabil, ko bom skušal te dogodke opisati — morda kot spomine. Tako se je pričelo moje zanimanje za tržaški problem in za Primorske Slovence.

Ko sem se v Združenih državah pripravljaj na dizertacijo, sem sprva hotel pisati o ruskih Socialistih revolucionarjih (SR) ali eserih kot so se sami označevali. Tudi o tem sem imel zbranega precej materiala in sem napisal seminarsko razpravo o tem vprašanju. Ti agrarni revolucionarji so me privlačevali iz dveh razlogov. Vedno sem se zanimal za kmetstvo vprašanje in drugič, pojavila se je edinstvena prilika, da bi lahko uporabil še neraziskan material o eserih, ki se je nahajal izven Rusije. Ena izmed najboljših zgodovinskih knjižnic na srednjem zapadu v Ameriki, Newberry knjižnica v Chicagu, je prav takrat kupila privatno knjižnico, ki je vsebovala skoraj vse podtalne časopise, pamflete in knjižice, ki so jih izdali eseri. Vendar, končno je zmagal Trst. Bolj in bolj mi je postajalo jasno, da bom lahko seznanil svetovno javnost s Slovenci prav preko tržaškega vprašanja. In kako malo je znanstveni svet poznal Slovence, sem imel priliko spoznavati med

svojimi kolegi in profesorji. Gotovo je, da bi mi dizertacija o eserih odprla vrata na večjo univerzo, vendar s tržaškim problemom sem doprinesel k boljšemu poznanju Slovencev v svetu, in to mi je v glavno zadoščenje. Zato, ko sem pisal o Trstu, sem pisal tudi o Slovencih in njihovih problemih. Moja doktorska dizertacija „Etnični in politični boj v Trstu 1943—1954“ (The Ethnic and Political Struggle in Trieste 1943—1954) je bilo moje prvo delo o Trstu in o Slovencih. Obsegala je približno polovico sedanje knjige in je pričela z letom 1943, torej dve leti pozneje kot knjiga, ki pričanja z letom 1941. Imela pa je okoli štirideset tipkanih strani statističnih razpredelnic in pojasnil k njim. Tabele so se tikale narodnostnega položaja v Trstu in v vsej Julijski krajini in sem jih v knjigi izpustil. Dodal pa sem še bolj podrobno dokumentacijo in opisal dogodke, ki niso omenjeni v dizertaciji. Tako se je vsebina povečala za polovico. Upam, da sem s tem odgovoril na Vaše prvo vprašanje.

Kakšen uspeh je imela knjiga?

Iz ocen, ki sem jih prejel in ki so mi poznane, se razvidi, da knjiga ni poznana samo v Združenih državah in v Trstu, temveč tudi v Italiji, Angliji, Franciji, Nemčiji, Avstriji, Belgiji in Jugoslaviji ter morda še kje drugod. Pri tem naj omenim, da je razpečavanju zelo pripomoglo, da je knjigo izdalo Založništvo Chikaške univerze (The University of Chicago Press), ki je med zelo uglednimi in poznanimi univerzitetnimi založbami in ima svojo poslovalnico tudi v Londonu. Poleg tega ima založništvo svojo oglaševalno agencijo tako v Ameriki kot v Angliji. To je pripomoglo, da je postala knjiga hitro poznana, in ker se peča z razmeroma važnim problemom, so jo takoj naročile skoraj vse univerzitetne knjižnice ter je bila ocenjena v vseh važnejših revijah. Posebno zanimanje pa je vzbudila v Italiji. Tam je povzročila mnogo polemik in debat. Tako je na primer tržaški poslanec v rimskem parlamentu, demokristjan Bologna, interpeliral v spodnji zbornici tedanjega italijanskega zunanjega ministra Alda Mora, ali je res, kar jaz trdim v svoji knjigi, da je anglo-ameriška izjava leta 1953 pomenila dokončno rešitev. Sredi vojaške krize leta 1953 sta namreč Anglija in Amerika izjavili, da bosta izročili cono

A STO-ja Italiji in ne bosta nasprotovali, ako si tudi Jugoslavija prisvoji cono B. Moro je odgovoril Bologni, da jaz v svoji knjigi ne navajam virov za to izjavo. Citiram le Durosella (*Le conflict de Trieste 1943—1954*), ki pa ravno tako ne podaja nobenega vira. Seveda Morov odgovor ni bil točen, kar sem tudi pojasnil z dokumenti v svojem referatu, ki sem ga pripravil za Mednarodno konferenco o manjšinah v Trstu leta 1974, in ki ga je v slovenskem prevodu objavil *Zaliv* istega leta. Veliko zanimanje za knjigo v Italiji je privedlo do tega, da je milanska družba Ugo Mursia kupila avtorsko pravico za prevod v italijanščino od Chikaške univerze ter leta 1973 izdala knjigo v italijanskem prevodu (*Trieste 1941—1954, la lotta politica, etnica e ideologica*). Naslov so deloma spremenili. Na prvo mesto so postavili politično borbo in etnično na drugo. Zamenjavo v naslovu so napravili sami, brez moje vednosti. Izpustili so uvod v angleškem originalu ter napisali svoj lastni uvod. Tudi indeks je zelo skrajšan v italijanski izdaji.

Kmalu po izdaji italijanskega prevoda mi je pisal tržaški škof (takrat že titularni nadškof) Antonio Santin. Pritožil se je, ker v knjigi omenim, da je vsaj indirektno odgovoren za ubite demonstrante, ki so padli v tržaških nemirih leta 1953. Položaj je bil namreč sledeč. Demonstranti so dopoldne napadli sedež tržaške policije in ko je policija izvedla protinapad, so se zatekli v cerkev sv. Antona novega. Ker so iz cerkve metali kamenje na policijo, je policija šla v cerkev in jih vrgla ven. Italijanski viri, ki ta dogodek opisujejo, trde, da je policija ranila demonstranta ali več v cerkvi in da je kri oškropila ali celo tekla po stopnicah glavnega oltarja. Italijanski radio je zato pozval občinstvo, naj se zbere istega dne popoldne v cerkvi, ker bo ta nanovo posvečena, ker je bila oskrunjena. Po ZVU uradnem poročilu, je župnik začel s ceremonijo ob določeni uri. Tudi demonstrantje so izrabili to priliko in so se ponovno zbrali pred cerkvijo ter metali kamenje na policijo izpred glavnih stopnic, ki vodijo v cerkev. To je privedlo do spopada med demonstranti in policijo. Policija je streljala in nekaj ljudi je bilo ranjenih, nekaj pa mrtvih. Ko v svoji knjigi analiziram te dogodke, pristavljam, da bi škof Santin lahko počakal nekaj dni, da se duhovi ohlade, predno je dal cerkev na novo posvetiti. V svojem pismu škof

protestira, da ni nikoli imel cerkev za oskrunjeno in niti ni mogel misliti na to, da bi bila na novo posvečena, še manj pa jo je sam na novo posvetil. Vsi viri nasprotujejo tej Santinovi izjavi. V knjigi tudi nikjer ne trdim, da je škof sam posvečal cerkev. Vendar je moral dati dovoljenje za ponovno posvetitev. Mislim, da župnik sam nima pravice brez škofovega dovoljenja ali vsaj dovoljenja njegovega urada, da posveča cerkev. To je le nekaj dokazov, da je knjiga vzbudila nove probleme, polemike in komentarje.

Temu naj še dodam, da je knjigo zelo laskavo ocenil tudi najbolj poznani italijanski strokovnjak za tržaško vprašanje, Diego de Castro. V svojem predavanju, ki ga je imel v Trstu je omenil, da smatra izmed mnogih knjig, ki so izšle o Trstu na prvem mestu, kot najboljše, Durosellovo delo *Le conflit de Trieste 1943—1954*, temu pa sledi takoj na drugem mestu moja knjiga. To je bilo veliko priznanje z italijanske strani. Končno se je o moji knjigi tudi zelo pohvalno izrazil Metod Mikuž, ki je profesor za zgodovino vojnih in pokojnih let na ljubljanski univerzi. Mene in mojo knjigo je omenil v svojem predavanju v Trstu leta 1974. Svoje predavanje je tudi objavil v ljubljanskem *Delu* kot podlistek. Tudi tam omeni mojo knjigo. S tem je bila knjiga končno omenjena tudi doma v Sloveniji. Koprška revija *Obala* pa je prinesla daljšo oceno.

Se še nadalje zanimate za Primorsko Slovence?

Seveda. Po izdaji svoje knjige me je posebno zanimalo, v koliko Italija (pa tudi Jugoslavija) spolnujeta manjšinske obveznosti, ki sta jih prevzeli s Posebnim statutom, ki je bil del Londonskega memoranduma o sporazumu leta 1954. Da to doženem, sem prejel posebno podporo Ameriške filozofske družbe. Ko sem prispel v Trst in izročil okoli dve strani vprašanj, ki so se tikala manjšinskih pravic, slovenskim političnim, gospodarskim in kulturnim delavcem, sem prejel precej natančne odgovore le od Slovenskega ljudskega gibanja in Slovenske demokratske zveze v Gorici. Zelo skromni pa so bili podatki, ki sem jih dobil od slovenskih komunistov in socialistov. Pozornost je zbudilo dejstvo, da slovenski levičarji niso bili pripravljene na vprašanja ali pa niso hoteli odgovoriti — morda. Osebno imam vtis, da na odgo-

vore niso bili pripravljene in niso imeli nič materiala pri rokah. Šele po letu 1968 so začeli zbirati podatke in pripravljati referate in predavanja. Na Mednarodni konferenci o manjšinah v Trstu 1974 so pa nastopili z izdelanimi referati, ki podajajo odgovore na moja vprašanja in še mnogo več. Imam vtis, da so moji intervjuvi 1968 sprožili to delavnost, seveda pa nisem siguren. Lahko se varam. Tako se torej moje zanimanje za Primorsko in Slovence v Italiji nadaljuje. O tem vprašanju še vedno raziskujem in pišem, tako v *Zborniku Svobodne Slovenije* kot drugod. O njem pripravljam referate za Ameriške strokovne organizacije. Vse to je tudi razvidno iz priložene bibliografije.

Še končno vprašanje — Na katerih poljih se poleg tržaškega še udeležujete?

Dovolite mi, da ponovno poudarim, kar ste sami naznačili v svojem vprašanju, namreč, da je moje glavno delo kakor tudi moj uspeh tesno povezan s tržaškim vprašanjem in mojo knjigo. Tukaj sem napravil svoj največji doprinos in na tem polju sem žel največje priznanje.

Seveda se bavim tudi z drugimi vprašanji. Takoj za tržaškim problemom pride spoznavanje ameriške javnosti, in posebno znanstvenih krogov, s Slovenci in s slovenskimi problemi. To je zelo važno vprašanje. Kot sem že omenil, je igrala važno vlogo moja odločitev, da napišem dizertacijo in knjigo o Trstu. S tem delom — s spoznavanjem ameriške javnosti s Slovenci — nadaljujem in sem napisal nekaj referatov in člankov v ta namen. Gotovo o zgodovini Slovencev ne morem doprinesiti kaj originalnega. Moja vloga je bolj podobna posredovalcu med Slovenijo in Ameriko. Doma imajo na razpolago vse vire za originalno raziskovanje. Tukaj ti viri niso tako lahko dostopni ali pa jih sploh ni mogoče dobiti. Seveda moram slediti tudi znanstvenim raziskovanjem na svojem poklicnem polju. Glavni predmet, ki ga poučujem na toledski univerzi je zgodovina habsburške monarhije, kamor spada seveda tudi velik del slovenske zgodovine. Drugi predmet pa je ruska zgodovina, posebno moderna doba in sovjetska družba. Kar se tiče teh dveh poklicnih panog, nisem pisal o njih znanstvenih razprav, sem pa pripravil mnogo poljudnih predavanj za ameriško javnost kakor tudi za strokovne organizacije. Vendar je moje delo o Trstu važnejše.

France Jerman

FRANCE JERMAN, med „brati“ Frenk, po domači dolski hiši Špurc, v Argentini na catedralskih smučiščih pa Francisco, je doma iz Dola pri Ljubljani. Ta posavski kraj še danes nekaj pomeni v slovenskem smučarstvu, za kar ima dosti zaslug Francetov tri leta starejši brat Jože, ki je od mladih let organiziral v Dolu panogo smučskega teka. France je začel smučati s šestimi leti (rodil se je 16. 10. 1920) in kmalu pomagal starejšemu bratu pri tekmah dece in naraščaja. Oba brata sta se kot juniorja pridružila Smučarskemu klubu Ljubljana, ko pa so se organizirale smučarske sekcije pri fantovskih odsekih, sta se udejstvovala v tem okviru in se plasirala na vidnih mestih v tekih zveze. Tik pred vojno sta prišla v trening skupine jugoslovanske državne reprezentance.

Že pod nemško okupacijo se je vršilo l. 1942 koroško smučarsko prvenstvo, na katerem so tekmovali praktično vsi bivši jugoslovanski olimpijci. Frenk se je plasiral kot četrti, kar smatra za enega svojih najbolj laskavih uspehov.

Mobiliziran v nemško vojsko se je moral udeležiti ruskega pohoda, a so ga pozneje na dopustu pobrali partizani. Kot protikomunist je čez nekaj mesecev prestopil k domobrancem in se z njimi ob koncu vojske umaknil v Avstrijo. Skupno z domobranci je bil vrnjen, a mu je uspelo pobegniti iz vlaka že v Jugoslaviji. Odšel je domov, a tam ga je aretirala komunistična policija. Znova mu je uspelo pobegniti iz zapora in se umakniti na Koroško. Tam je kot begunec tekmoval leta

1947 na koroškem prvenstvu in spet zasedel četrto mesto.

V Avstriji se je Jerman spoznal z Dinkom Bertoncijem. Z njim in drugimi prijatelji je izvedel številne planinske ture. Ob izletu na Grossglockner sta Frenk in Dinko srečala avstrijske smučarje, ki so se vrnili iz Argentine (1948) in sta se potem odločila, da se izselita v to južno-ameriško republiko.

Po prihodu v Buenos Aires je Frenk delal na javnih delih na letališču Ezeiza. Tam je našel svojega sorojaka in tovariša iz dolskih smučarskih vrst, Janeza Flereta. Brž sta se dogovorila, da bosta za zimo odšla v argentinsko smučarsko središče Cerro Cathedral, blizu kraja San Carlos de Bariloche. Že v Buenos Airesu sta začela trenirati v teku in junija sta se odpravila na jug, našla zaposlitev in se docela posvetila športu. Na vseh tekmah je zmagal Frenk, na drugo mesto se je plasiral Flere ali pa Italijan Bruno Pettile ki je pomenil edino resno konkurenco dolski dvojici. Časi omenjenih treh tekmovalcev so pomenili povsem novo razdobje v argentinskem smučarskem teku. Prav isti športniki so naslednje leto zgradili prvo resnično smučarsko skakalnico v Bariločah. Ob prvem skoku pa si je Jerman zlomil nogo in torej za tisto zimo izgubil možnosti za zmago v teku. Kljub poškodbi se je tri tedne po prihodu iz bolnice udeležil tekmovanja in zasedel častno četrto mesto. Leta 1951 se je moral podvreči operaciji na menisku in spet je tekmoval brez upanja na zmago. Tokrat je zasedel prvo mesto dolski rojak Janez Flere. Vsa naslednja

leta je potem Jerman redno zmagoval na argentinskem državnem prvenstvu. Samo l. 1955 ga je prekosil severnoameriški tekač Dave Shaw iz Denverja. Iz raznih razlogov ni nastopil l. 1965 in 1966, a je spet odnesel prvo mesto l. 1967, 1968 in 1969. Ko je dopolnil dvajsetletnico tekmovanja na catedralskih smučiščih, se je prostovoljno umaknil, saj je dosegel za smučarskega tekmovalca res povsem izjemna leta.

Izreden pomen je dosegel Jerman kot trener in organizator. Nedvomno je prav njegova zasluga, da panoga smučarskega športa v Argentini ni zamrla kot v sosednjem Čilu in da se je počasi razvijala in dosegla precej napredka v zadnjih letih. Od leta 1954 naprej je Jerman s kratkimi presledki treniral moštvo argentinske vojske. Prav tisto leto bi moral spremljati vojaško reprezentanco na tekmovanje na Švedsko, a so bili v zadnjem trenutku črtani potrebni krediti za potovanje. Zadoščenje je dosegel šele l. 1974, dvajset let pozneje, ko je spremljal kot trener argentinske vojske na Finsko in Švedsko in se mu je slednjič izpolnila mladostna želja, da spozna rojstne kraje smučarskega športa. Mimogrede je doživel laskav tekmovalni uspeh ko je med zastopniki FIS-e, dosege! nadvse zavidljivo šesto mesto. Res so tekmovali samo starejši gospodje, a med

njimi zastopniki narodov, v katerih se smučarski tekmovalci štejejo na desettisoče. Na svetovnem prvenstvu na Švedskem pa je Argentino že zastopal Jermanov sin Marko.

V bariloškem Clubu Andino je Jerman stalno sodeloval v smučarskem pododseku, včasih tudi v upravnem odboru. Prav tako predseduje bariloški sekciji Slovenskega planinskega društva v Argentini.

Kot planinec je v družbi z Dinkom Bertonclem dosegel dva pomembna prvenstvena vzpona: Slovenski zvonik (Campañile Esloveno) na Cerro Catedral 13. 2. 1952 in Tumov Stolp (Torre Tuma) v pogorju Tres Picos (28. 3. 1952).

France Jerman se je poročil l. 1954 z Lučko Kraljevo, hčerko primorskega politika dr. Janka Kralja. Imata 5 otrok. V poletju 1954/55 je popolnoma sam zgradil svojo gorsko restavracijo pod Tronadorjem v bližini Črnega ledenika. Tam preživi vse mesece poletne sezone. Pozimi je daljši čas oskrboval kočje bariloškega kluba v smučarskem središču Villa Catedral, pozneje se je ukvarjal z gradnjo sedežnice in pritoklin na izletniškem vrhu Cerro Campanario blizu Bariloč. Eden njegovih družabnikov pri tem podjetju je dolski rojak Janez Flere. Ga. Jermanova vodi bariloški mestni otroški pevski zbor, ki dosega visoko umetniško višino.

PREGLED JERMANOVIH TEKMOVALNIH NASTOPOV

- 1949 julija, klubsko prvenstvo CAB — prvi,
avgusta, na argentinskem državnem prvenstvu v teku na 18 km — prvi.
- 1950 6. junija zlom noge pri treningu na skakalnici;
30. avgusta pri teku na 18 km za argentinsko državno prvenstvo — četrti.
- 1951 drugi na državnem prvenstvu na 15 km (za Fleretom).
- 1952/3 klubski in državni prvak.
- 1953 zmaga na čilskem prvenstvu v teku v Farellones in prvi na 10 km v Lagunillas, Chile; moštvo kluba CAB v postavi Jerman-Flere-Kukovica zmaga štafeto imenovana: Posta Transandina (Farellones, Chile).
- 1954 prvi na državnem prvenstvu in klubski prvak.
Štafeta v isti postavi kot v Farellones ponovi v Antillanca, Chile, zmago nad Čilenci. Prav tam si v drugič osvoji čilsko prvenstvo v teku na 15 km.
- 1955 klubski prvak; v teku za argentinsko državno prvenstvo zmaga Dave Shaw — USA, Jerman drugi.
- 1956-1965 zmaga v vseh tekmah, tako na klubskem kot na državnem prvenstvu.
- 1960 Jerman prvič zastopa Argentino v smučarskih tekih na Olimpijskih igrah v Squaw Valley, USA.
- 1966/7 ne tekmuje — ni konkurence.
- 1968/9 ponovno zmaga na državnem prvenstvu.
V 20 letih od 1949—1969 je 15 krat zmagal na argentinskem državnem prvenstvu.
- 1974 točno 20 let za tem, ko bi moral leta 1954 v istem FALUNU, švedska, tekmovati na 15 in 30 km za svetovno prvenstvo, vodi argentinsko reprezentanco, v kateri njegov sin Marko tekmuje v teku na 15 km.
Na jubilejnim teku FIS (ob 50-letnici) na progi 5 km za funkcionarje-veterane pa doseže tokrat Jerman med 35 tekmovalci istotam šesto mesto.

Razgovor s Francetom Jermanom o smučkem teku

„Nekaj o smučkem teku? To bi šlo. O sebi pa nerad govorim. Ni treba, da ti kaj več pripovedujem o časih, ko so smučke služile za vsakdanje potrebe. Sam poznaš zgodovino tega prevoznega sredstva v Skandinaviji, kjer pokriva sneg razsežne predele skoraj pol leta. Pri nas v Sloveniji je v preteklih stoletjih smučanje predstavljalo edino možnost gibanja na zasneženi planoti Bloke na Notranjskem. Glej tole številko revije „Smuk“, kjer pišejo o starem smučanju, ki ga omenja že Valvazor in o katerem je izdelal film Rudolf Badjura.“

Prelistava še druge tri številke revije. Ustaviva se ob znani risbi Maksima Gasparija. Namesto današnjega predklona so takrat uporabljali držo nazaj in smučar je krmaril z dolgo gorjačo, na katero se je opiral. Moški in ženske so enako spretno uporabljali kratke in široke „dilce“, ki so jih pritrdili na čevlje z usnjenimi pasovi. Podobno orodje za hojo in vožnjo po snegu so arheologi našli v Skandinaviji, v zemeljskih slojih izpred petih tisočletji in nekaj sličnega uporabljajo še danes sibirski arktični lovci okrog Behringove ožine. Vsekakor je svet v času in prostoru razmeroma majhen in zato niso potrebna ravno reakcijska letala...

Frenk povzame pogovor:

„Znano ti je, da se je moderno smučanje začelo na Norveškem, ko so koncem prejšnjega stoletja meščani Kristijanije (ki se danes imenuje Oslo) začeli posnemati kmete iz Telemarka in je nenadoma zasmehovani kmečki „snežni čevlji“ postal zanimivo športno orodje. Ker je teren okrog Osla brez večjih vzpetin, se je športno smučanje razvilo kot tek v ravnini in dopolnjevali so ga skoki na manjših gričih.“

Spomin mi bega po razdobjih smučarske zgodovine in primaknem svoje opombe:

„Vem, da so koncem prejšnjega stoletja v Alpah nekateri planinci uporabljali smučke za hojo v gore. Eden takih alpinističnih smučarskih pionirjev je bil dr. Friedrich Reichert, pozneje univerzitetni profesor v Buenos Airesu, ki ga po pravi nazivajo „očeta andinizma“.

„Res je to. A na športnem področju

sta tek in skok veljala vrsto let kot edini zvrsti smučanja, ki so ga razne športne zveze gojile. Mednarodna smučarska komisija se je ustanovila leta 1910 na Norveškem v Kristijaniji (Oslo) in se je na sestanku leta 1924 v Chamonix-u v Franciji preosnovala v Mednarodno Smučarsko Zvezo (FIS). Do leta 1931 so na tekih zveze nastopali samo tekači in skakalci.“

„Alpske discipline je pač uveljavil Arnold Lunn s svojimi Angleži, ki so v Švici začeli s smukom in slalomom in potegnili za seboj Švicarje, Avstrijce in druge alpske narode. Skandinavcev, ki so gospodarili v mednarodni smučarski zvezi, dolgo ni bilo mogoče prepričati, da bi postavili alpske discipline na spored zvezinih tekem. Kakšen je bil razvoj v Sloveniji?“

„Slovensko in jugoslovansko športno smučanje se je začelo v Bohinju. Prve tekme so se vršile leta 1921 v teku in skokih. Slovenski časopisi so delali reklamo za prvenstvo v smučanju „po brdih na daljavo 7 km“ ter za tekmo v skoku „raz skakalnico“. V teku je zmagal logar Janez Hlebanja, drugi in tretji sta bila Zagrebčana Zinaja in Ferič. Med mladinci je na 4 kilometre prispel Ljubljčan Zdenko Švigelj. Dekleta so opravila progo treh kilometrov. Kot prva se je klasificirala Beba Trommer iz Mostarja, druga je bila Jelka Naglas iz Ljubljane. V skokih je prvačil Joža Pogačar. No, potem smo vztrajno gojili tek do druge svetovne vojne in Smoleju se je kot najboljšemu tekaču Srednje Evrope posrečilo vrniti se med skandinavsko elito.“

Med bohinjskimi in dojskimi smučišči pa med vesinami Catedrala in Cerro Otta na drugi celini in nasprotni zemeljski polobli se raztezajo usodna leta vojne, revolucije in begunstva. A prvih stikov z bambusom in drobnolistnatim drevjem bariloških gozdov se radi spominjamo. Tista revna in bogata leta našega bariloškega življenja, gledana iz razdalje četrto stoletja, so polna svežine, poezije in lepote. V želji, da sprožim nekaj več razlage, zastavim vprašanje, na katerega odgovor prav dobro poznam:

„Kakšni so bili izgledi smučkega teka v Argentini ob našem prihodu?“

Frenk sreba kavo in se poglobi v spomine:

„Tudi v Bariločah se je športno smučanje najprej ukvarjalo s tekom. Začetni poskusi Cluba Andino na Cerro Otto so se omejevali na to panogo belega športa in „lov na lisico“ je sličil bohinjskemu „teku po brdih“. Pozneje je postal tek bolj urejen in prvi uradni zmagovalec je bil Alfredo Sauter. Vendar na splošno bariloške naravne prilike niso ugodne za tek. Zasneženi teren je alpski, naseljeni predeli niso kdovekak primerni za smučanje, višje nenaseljene doline pa so gosto zaraščene z grmovjem in bambusom. Na planotah, kjer živijo ljudje, leži sneg običajno le nekaj dni, zato smučanje ni nobena nujna potreba, temveč samo šport.“

Po glavi mi roji pogovor z lastnico estancije ob Limayu, Dolly Frey, ki zna smučati in sem jo nekoč izpraševal, zakaj pozimi na estancijah ne uporabljajo smučiči namesto konj. Razložila mi je, da je v vsem svojem dolgoletnem, ovčjereji povečenem gospodarstvu komaj enkrat ali dvakrat navezala smučke in šla reševat ovce iz zametov. Skoraj vedno je snežena odeja skromna in poljski delavci, ki smučiči ne znajo uporabljati, se držijo svojih konj. Potreba po „dillacah“ se pojavi tako redko, da se ljudem ne izplača ukvarjati s to umetnijo iz čisto praktičnih razlogov.

Medtem Frenk spet povzame štrono spominov in razvija potek belega športa že v našem času.

„Ko se je leta 1946 argentinsko smučarstvo preselilo na Catedral, so alpske discipline skoraj povsem prevladale. Mladina se jim je skoraj izključno posvečala. Mislim, da je psihološko bolj vabljivo, spuščati se po bregu, kar zahteva nekaj več spretnosti, a dosti manj truda. Tek je naporen šport, potrebni sta samovzgoja in samodisciplina. Mehanična sredstva, ki vlečejo smučarje v višino, so pospeševala moderno alpsko smučanje, oprema se je vse bolj prilagajala zahtevam spustov. Še ob našem prihodu so bariloškim smučarjem služile za tek in spuste iste smučke in isti čevlji. Bruno Pertile, Janez Flere in jaz smo navadno smučiči iz lapača predelali v tekaške smučke, vezi pa smo na srečo prinesli s seboj iz Evrope. Strenirani onstran morja, smo poznali moderne zahteve in smo slednjič nastopili tudi z resničnimi dilcami za tek. Po velikih ovinkih smo jih prejeli preko oceana.“

„Pred vami ni bilo strokovnjakov za tek v Bariločah?“

„Prvi, ki je pokazal tukajšnjim smu-

čarjem, kaj je pravi smučki tek, je bil Švicar Odermatt, ki je pozimi 1948 — leto dni pred nami — nastopil kot gost in seveda brez težav zmagal. Vendar, zanimanje je vedno obstajalo. Zlasti vojaki so precej trenirali in če se prav spomnim, je bil argentinski državni prvak pred menoj Abel Martínez. Po navadi je vojaštvo teko v Bariločah, sem in tja pa se je organiziralo vojaško prvenstvo tudi v Mendози. Tam so se vršile tekme v naseljih Cuevas in Puente del Inca. V tej zadnji vasi so lepi tereni, a nadmorska višina — skoraj 3.000 metrov — je za tekovanje previsoka.“

„V četrto stoletja udejstvovanja si nedvomno doživljal zastanke in napredke v tvojem športu.“

„Res je. Ko sta se Flere in Pertile umaknila, sem ostal sam. Posvetil sem se vojaštvu, ki ga treniram vse od leta 1954. Imeli smo sitnosti s progami. Problem Catedrala ti je znan: na ravnici pod goro večkrat vso zimo ni snega. Zadnja leta se v tem oziru ne moremo pritoževati, a preje je sneg manjkal nekaj let zapovrstjo. Najprej smo tekli po drvarskih potih in naravnih jasih, po letu 1954 smo odprli nekaj smučarskih steza, pri čemer je skoraj vsa teža dela slonela na mojih ramah. Dostikrat sem ves posel čisto sam opravil. Pozneje sem začrtal progo tudi na Chapelco (San Martín de los Andes), kjer je zdaj v razvoju nov smučarski center. Najbolj pa je razvoj teka oviralo pomanjkanje opreme, ki je enostavno ni bilo nikjer dobiti.“

„Po letu 1969, ko je vlada odpravila nesmiselno carino na smučke, so se razmere glede smučarskega materiala radikalno izboljšale. Glede teka pa je tudi navdušenje norveškega poslanika Seyersteda pripomoglo, da se je zanimanje spet dvignilo.“

„Da, zdaj znova napredujemo. Klicali so me v Ushuaio in v Esquel, kjer sem opravil tečaje za tek. Seveda pa je središče zanimanja še vedno ostalo v Bariločah. Spet so se pojavili številni mladinci, ki sodelujejo v tej panogi športa in tvoj Klemen je zmagal že dvakrat na patagonskem otroškem prvenstvu. Uspeli smo, da bo tek vključen zdaj kot redna tekma v ta mladinski turnir, saj do zdaj smo nastopali izven konkurence, bolj zato da otrokom pokažemo, kaj je šmucarski tek. Za razvoj športa pa je nujno potrebno, da razpolagamo s kadri med mladino.“

Miloš Stare, Pogled ob tridesetletnici

F. U., Slovenska gospodarska podjetnost v Argentini

Rudolf Hirschegger, Kako je nastala slovenska skupnost v Mendози

Kronist, Naša zborovska dejavnost v Argentini

F. P., Zdomska likovna umetnost

Tine Debeljak, Trideset let zamejske književnosti

OB 30 LETNICI

V eni sami knjigi, pa naj bi bila še tako obsežna, ni mogoče prikazati dela slovenske politične emigracije v tridesstih letih zdomstva. Pokazala je toliko življenjske sile, da kot korenina slovenskega narodnega drevesa, presajena v drugo zemljo in drugačno, neugodno podnebje, ni usahnila. Nasprotno! Razrastla se je v 30 letih v novo drevo slovenstva v svetu, ki je rodilo obilen sad.

Dosedanji Zborniki Svobodne Slovenije so kot celota veren prikaz dela in rasti te naše emigracije.

Četudi je ta Zbornik posvečen 30-letnici našega odhoda v svet, smo vanj vključili posebej še to poglavje, v katerem nikakor nismo nameravali dati kakšnega celotnega pregleda ob 30-letnici. Pokazati smo hoteli vsaj delno na delovanje naše organizirane emigracije na posameznih področjih. Četudi nismo uspeli v celoti izvesti načrta, je to poglavje vendarle dopolnilo dosedanjih Zbornikov. Tako so na primer predstavljeni uspehi gospodarske podjetnosti nekaterih slovenskih podjetij v Argentini. Članek o Mendozi je primer, kako so več ali manj podobno ne le v Argentini, ampak po vseh kontinentih posamezne skupine premagovale začetne težave, da so po dolgoletnem trudu in delu postale postojanke slovenstva. Pevski zbori so po vseh deželah, kjer živi v svetu slovenski človek. V članku so navedeni le zbori v Argentini, ker od drugod žal nismo dobili zaprošenih podatkov. O zdomski likovni umetnosti je podan zgoščen pregled o delu naših ustvarjalcev-umetnikov. Zaključni pa to poglavje literarno književni pregled od begunskih let do danes. Četudi posega na vse kontinente, ni popoln. Je pa dokaz duhovnega bogastva naše politične emigracije in založniške dejavnosti. Pa tudi osnova za dopolnitve, da bi tako morda prišli do popolnega dokumentarnega pregleda v knjižni izdaji.

Pogled ob tridesetletnici

Govor g. Miloša Stareta na proslavi narodnega praznika 29. oktober, 1975

V zadnjih desetih letih smo se na proslavah narodnega praznika 29. oktobra in dneva slovenske zastave spominjali tudi pomembnih dogodkov naše zgodovine in narodnih značilnosti: 50-letnice smrti slovenskega genija dr. Janeza Ev. Kreka, 50-letnice slovenske univerze; občudovali smo lepoto slovenskih narodnih noš in mladina nam je pokazala slovenske folklorne plesse. Ponovno smo se spominjali trpečih bratov v zamejstvu in posebej onih na Koroškem. Lani smo obhajali 30-letnico ustanovitve Narodnega odbora za Slovenijo.

Letošnja proslava Narodnega praznika in dneva slovenske zastave je združena s spominom 30-letnice našega odhoda v svet in največje tragedije našega naroda, pokola 12.000 slovenskih mož in fantov pred 30 leti.

Največja laž in prevara

O grozotah okupacije med drugo svetovno vojno, ki so jih prizadeli slovenskemu narodu nacisti in fašisti, smo pisali in govorili. Še so nam v bolečem spominu. Vzrok našega odhoda v svet pa najdemo v žalostnem dejstvu, da se je v času okupacije in revolucije v naši domovini rodila največja laž v zgodovini slovenskega naroda. Tujci, nacisti in fašisti so z dejanji in besedami pokazali in priznali, da je njih namen uničiti slovenski narod. Neznamenita komunistična partija Slovenije pa je ustanovila Osobodilno fronto, o kateri je govorila, da bo osvobodila slovenski narod. Pravi njen cilj pa je bil, da z lažjo in prevaro zamenja okove in mučilnice fašističnih in nacističnih okupatorjev z okovi in mučilnicami, ki so jih kovali rodnim bratom komunisti, ko so zavrgli vrednoto narodnosti in krščanstva. Z lažjo in prevaro in v sodelovanju z okupatorji jim je uspelo, da so prevzeli vlogo tujega rablja. Njihova laž in prevara sta bili tolikšni, da jim je svet verjel in molčal ali celo

odobraval, ko so morali desettisoči dati svoja življenja, ker so se uprli laži in prevari in branili svobodo.

Doslej smo častno opravili svoje poslanstvo

Mi smo šli pred 30 leti v svet kot pričevalci resnice, da nadaljujemo boj za svobodo slovenskega naroda. Odšli smo z železno voljo, da hočemo ostati živ del slovenskega naroda.

Če pogledamo teh 30 let nazaj, lahko s ponosom ugotovimo, da smo doslej častno opravili svoje poslanstvo. Že v begunskih taboriščih slovenski človek ni klonil. Ko boste brali v novem Zborniku Svobodne Slovenije dnevnik Angleža, člana vodstva taborišča na Koroškem, ki je sedaj univerzitetni profesor v Angliji, Vam bo v veliko zadoščeneje, da je prav po delu, zadržanju in načelni jasnosti slovenskih beguncev spoznal in začel spoštovati slovenski narod. Zasluga teh beguncev je, da so kljub težkim okoliščinam prinesli dokaz o visoki kulturi slovenskega naroda. Tudi begunci v drugih taboriščih v Italiji in drugod so dokazali, da nismo ne zločinci ne izdajalci, ampak sinovi svobodoljubnega naroda, zvesti izročilom svojih prednikov.

Če danes pogledamo naše delo v izseljenstvu, prav tako s ponosom ugotovljamo dokaze, da gotovo nismo ne izkoreninjenci, ne suha veja, odsekana od narodnega drevesa. Dokazali smo, da smo živ del našega naroda, ki je v svobodi s svojo vztrajnostjo na vseh področjih dosegel take uspehe, da bo naša slovenska politična emigracija lahko ponos še poznejšim rodovom. Imamo slovenske domove in slovenske postojanke od Avstralije preko Južne do Severne Amerike in Kanade. Slovenski politični izseljenec se je uveljavil kot posameznik in kot skupnost. Dokaz temu so stotine knjig, ki jih je izdala ta naša emigracija. Svobodna Slovenija prihaja med Vas že 27 let redno

iz tedna v teden. Zborniki Svobodne Slovenije, ki so izšli doslej, obsegajo blizu 7.000 strani. Tristo javnih delavcev, znanstvenikov, umetnikov, pesnikov in pisateljev je napolnilo teh 7.000 strani z najbolj kvalitetnimi doprinosi in so tako dali nenadomestljiv dokaz naše življenjske sile. Ugledna Slovenska kulturna akcija je izdala blizu 100 publikacij. Delo kulturnih ustvarjalcev, ki se uveljavljajo tudi v mednarodnem svetu, so ponos ne samo nam, ampak vsemu slovenskemu narodu. Naša kultura in naše ustanove nas častno predstavljajo na vseh kontinentih. Imamo verske in mladinske liste, imamo lastne cerkve, imamo slovensko šolstvo, bogato organizacijsko življenje in močne gospodarske ustanove in podjetja. Še in še bi lahko naštevali. Za vse to je slovenski politični izseljenec žrtvoval milijone in sto milijone finančnih sredstev in se večkrat odrekel osebnemu ugodju, da je prinesel svoj delež mogočni zgradbi našega emigracijskega življenja.

Posebej pa moramo omeniti z vsem spoštovanjem tiste, ki so že v begunskih letih, posebno pa v izseljenstvu, poleg svojega dela za vsakdanji kruh v svojem idealizmu žrtvovali milijone in milijone ur svojega prostega časa zato, da smo na duhovnih dobrinah tako bogati. Niso zahtevali plačila. Idealizem, ki ga materialistični svet ne pozna več, najmanj pa komunizem v naši domovini, je bil gonilna sila njihovemu požrtvovalnemu delu. Poskušajte samo izračunati, koliko časa sta na primer žrtvovala učiteljica in učitelj, ki skozi tri desetletja vzgajata slovensko mladino. Iz tedna v teden uči mladi rod slovenski jezik, slovensko zgodovino in budita ljubezen do slovenstva. Koliko časa so žrtvovali naši veroučitelji, ki so v naša srca sejali krščanskih resnic! Koliko časa so žrtvovali uredniki listov in revij! Vse to iz idealizma in ljubezni do slovenskega naroda. Če boste računali samo 5 tedenskih ur, pa je občutno premalo, boste prišli do presenetljivih rezultatov.

To je samo bežen pogled, kar je naša emigracija ustvarila v tridesetih letih. Vsega tega, kar imamo, se komunisti v domovini najbolj bojijo. Naš idealizem, naša ustvarjalnost, naše kulturno delo in neuničljivo slovenstvo so naše najmočnejše orožje v boju proti komunističnemu režimu. Zavedajmo se tega in storimo vse, da bomo to, za komuniste tako nevarno

orožje še bolj izpopolnili in še bolj učinkovito uporabljali.

Slovensko narodno predstavništvo

Imamo pa tudi slovensko narodno predstavništvo v svetu — Narodni odbor za Slovenijo. Imamo ga in ohranimo ga! Brez njega naša izseljenska zgradba ne bi bila popolna. Narodni odbor niti kot ustanova, niti njegovi posamezni člani niso opustili nobene priložnosti, da so svetu predstavljali slovenski narod in kazali na krivice, ki jih mora trpeti. Narodni odbor je predstavnikom svobodnega sveta ponovno neposredno ali posredno dokazoval, da ima tudi slovenski narod pravico do svobode in do uživanja temeljnih človeških pravic, katerih mu komunistični režim v domovini ne priznava. Ponovno smo se zavzeli za naše trpeče brate v zamejstvu na Koroškem in v slovenskem Primorju. O delu Narodnega odbora ste marsikje brali. Ne pa vsega, ker so večkrat utemeljeni razlogi, ki branijo publiciteto.

Narodni odbor za Slovenijo je izoblikoval naš narodi program, ki ga je jasno povedal ob svoji 30-letnici. Izhodišče je slovenska narodna država, katere ustanovitev je Narodni odbor proglasil pred 30 leti. Narodni odbor je ponovno poudaril, da je slovenski narod suveren in ima pravico sam odločati o svoji usodi. Te pravice mu nihče ne sme kratiti. Prepričani smo, da bo slovenski narod v svoji zrelosti, po stoletnih življenjskih izkušnjah in s pogledom na svetovni položaj sam pravilno odločil, kakšna naj bo povezava slovenske narodne države z drugimi južnoslovanskimi narodi in državami. Ni važno v katero definicijo skupnosti držav naj bi spadala ta povezava. Saj si še teoretiki mednarodnega prava niso edini o teh definicijah. **Važno je, da svobodni slovenski vladi nihče ne bo smel kratiti pravice, da ne bi sama odločala o slovenskem političnem, gospodarskem in kulturnem življenju in da ne bi sama neposredno dvigala svoj glas na mednarodnih forumih in podvzemala neovirane korake v dobrobit slovenskega naroda.**

Osvobodilne fronte še obstajajo

Danes, na proslavi našega narodnega praznika, ob dnevu slovenske zastave in 30-letnice našega odhoda v svet, Vas rotim in pozivam: naj nas naši dosedanji

uspehi ne uspavajo. Naše delo še ni končano. Nasprotno, še globlje moramo zao-rati in še večja mora postati naša delav-nost. Nikar ne mislite, da osvobodilna fronta v Sloveniji ne obstaja več. Res je, da komunizem nastopa odkrito in danes ne skriva, da je njegov cilj komunistična diktatura na temeljih marksizma. Komu-nistični režim ne zatira osnovnih pravic le v Sloveniji, ampak sega njegovo uni-čevalno delo preko meja med zamejske Slovence. Ti si prizadevajo, da bi ohrani-li slovensko narodnost, slovensko zavest. Komunistični režim v Sloveniji in Jugo-slaviji pa podpira širjenje marksizma, slovenske narodnosti mu ni mar. Zamejski Slovenci so podobni človeku, ki se utaplja in kliče po pomoči. Matična domovina pa nudi zamejskim Slovencem, ki se utap-ljajo v germanstvu in italijanstvu pomoč le v toliko, kolikor to služi marksizmu, ne pa ohranjanju slovenstva.

Komunistični režim sega tudi med nas v izseljenstvu. Vztrajno si prizadeva, da bi ohromil naše delo. Ne omahujmo, niti za trenutek. Saj je naša pot edino pravil-na. Slovenski pesnik in pisatelj, ki se je med revolucijo povezal s komunisti in podpiral njihove cilje, je po 30 letih priz-nal pokol slovenskih domobrancev in pred par tedni izjavil nemškemu časnikarju, da je danes prepričan, da se krščanski social-ni nauk ne more družiti z idejami komu-nizma. To je spoznala večina slovenskega naroda pred več kot 30 leti in o tem je bilo prepričanih deset in deset tisočev naših bratov, ki so dali življenje za to pre-pričanje.

Kakor smo pred tridesetimi leti imeli jasne pojme o komunizmu in marksizmu in o osvobodilni fronti, tudi danes glejmo z odprtimi očmi razvoj v svetu. Komuni-sti so pod najrazličnejšimi imeni razširili osvobodilne fronte po vseh kontinentih. Struktura sveta je danes taka, kot je bi-la pri nas v času revolucije. Na eni stra-ni komunisti z raznimi osvobodilnimi frontami, katere podpirajo zapeljanci, nav-ineži in špekulanti. Nasproti smo tisti, ki jasno vidimo načrte teh komunističnih front. Vmes pa je nevedna sredina, ki po-navlja komunistične propagandne fraze in je nevarnejša kot osvobodilne fronte.

Ne podpirajmo laži

Ko danes Solženicin kliče državnikom sveta: „ne podpirajte laži,“ si mnogi od teh mašijo ušesa, ali mu zapirajo vrata.

V svoji kratkovidnosti žal ne verjamejo njegovim trditvam.

Mi smo šli v svet kot pričevalci resni-ce. Sledimo klicu Solženicina, in ne pod-pirajmo laži! Vem, da bo kdo ugovarjal: saj jaz vendar ne podpiram laži. Pomis-li, dragi prijatelj, če je to res. Mi smo ideološka-politična emigracija z jasno do-ločeno nalogo in dolžnostjo: ohranjati v svetu slovenstvo, ki je nerazdružljivo z duhovnimi vrednotami krščanstva, in po-magati domovini do svobode. Pomisli, če ne podpiraš laži, če si brezbr'žen do teh dolžnosti in nalog, če se nočeš vključiti v našo izseljensko skupnost in ne podpiraš slovenski tisk, ki išče in odkriva resni-co, če govoriš, da ti ni za politiko? Ali ni politično delo, delo za blagor skup-nosti? Ali ti je res vseeno, če ne boš smel svojih otrok vzgajati na temelju krščan-skih resnic, in jih boš moral prepustiti „tovarišu“ učitelju ali „tovarišici“ učiteljici v šoli, da jim bodo proti tvoji volji vcepljali materialistični marksizem, kakor je to danes v domovini? In če hodiš do-mov na obisk, ali ne podpiraš laži, če no-češ videti, kako komunistični režim iz-vaja nasilje nad svobodo duha in zati-ra osnovne človeške pravice? Če nočeš videti, kaj trpijo starši v domovini, ki bi radi rešili svoje otroke pred materiali-stičnim komunizmom? Nič ti ne očitam, toda premisli, če ne podpiraš laži ob obi-sku v domovini tudi tedaj, ko si ne upaš s ponosom povedati, kaj vse je naša emi-gracija zgradila in ustvarila z lastnimi žrtvami in nedosegljivim idealizmom.

Prijatelji. Danes slavimo naš narodni praznik 29. oktober. Zavedajmo se, da pot do 29. oktobra 1918 ni bila lahka. Šla je skozi ječe in morišča, streljanja in pre-ganjanja. Trda je bila ta pot. Naši pred-niki so vztrajali in zmagali.

Danes, ob spominu na tridesetletnico našega odhoda v svet, pošiljamo na naš narodni praznik in dan slovenske zastave pozdrave vsem političnim izseljencem na vseh kontinentih, zatiranim bratom v za-mejstvu in onim v domovini, ki živijo v okovih komunizma. Delajmo na tem, da se bomo vsi, ki hočemo slovenskemu narodu svobodo, kljub komunističnim poskusom, da to preprečijo, duhovno povezali. Ustvarili bomo silo, ki bo nepremagljiva. Vsi pa tudi sklenimo, da ne bomo nikdar podpirali laži! To bo najlepša proslava našega narodnega praznika in najlepša počastitev slovenske zastave.

Slovenska gospodarska podjetnost v Argentini

Slovenski protikomunistični begunci so se začeli iz avstrijskih in italijanskih taborišč priseljevati v Argentino v letu 1948. Prihajali so s culico v roki, brez sredstev, brez poznanja razmer in jezika. Treba je bilo prijeti za kakršnokoli delo v borbi za družinski kruh. A delodajalci so kaj kmalu začeli spoznavati, s kakšno vrsto delavnih moči imajo opravka in tako so rojaki hitro napredovali na odgovornejša mesta. S tem se jim je pa začel tudi širiti razgled nad gospodarskimi razmerami. Opažali so, da je pot do gospodarske osamosvojitve v tej deželi precej lažja kot je bila nekdanj doma ali pa drugje po svetu, saj je tu za odprtje kakšnega podjetja potrebna v glavnem korajža. V Argentini namreč ni govora o kakšnih obrtniških ali trgovskih spričevalih, ki bi bila pogoj za vzpostavitev obrata, niti ni razlike med možnostmi, ki

bi jih imel domačin ali tujec. Treba je le začetnega kapitala in pa veliko volje do resnega dela, katero so pa priseljenici že prinesli s seboj.

Tako je že na Prvem socialnem dnevu leta 1952 Maks Jan topla priporočal gospodarsko osamosvojitve zlasti obrtnikom. Naslednje leto se je vršil Drugi socialni dan, ves posvečen gospodarski osamosvojitvi. Tu je bila sprejeta resolucija, da se osnuje Gospodarski svet, ki naj proučuje in rešuje socialne in gospodarske probleme protikomunističnih Slovencev v Argentini. Kmalu nato se je ustanovila Gospodarska pisarna, katere duša je bil g. Ladislav Lenček C. M. in iz katere se je leta 1954 porodila Slovenska gospodarska zadruga s hranilnico. Poleg pobud, nasvetov in navdušenja je bil to prvi praktični pripomoček k osamosvojitvi, kajti marsikatero danes močno podjet-

Slovenski kotiček Zedinjene Slovenije na razstavi EXPOSLOV 74

je je svoje prve finančne potrebe krilo s posojilom iz tega denarnega zavoda. Zelo skromen v svojih početkih, se je ta zavod razmahnil v danes mogočno Kreditno zadrugo SLOGA.

Ravno ta ustanova je ob dvajsetletnici svojega obstoja dala pobudo za javni prikaz in pregled uspehov slovenske gospodarske osamosvojitve v Argentini. Njen vseletni poslovodja Marijan Loboda je sklical v ta namen skupino podjetnikov in prijateljev SLOGE, ki so z navdušenjem sprejeli misel o Prvi razstavi slovenske podjetnosti v Argentini. Pod vodstvom Stanka Jerebiča se je rodil EXPOSLOV 74, ki se je med 25. oktobrom in 3. novembrom 1974 vršil v prostranih prostorih Našega doma v San Justu.

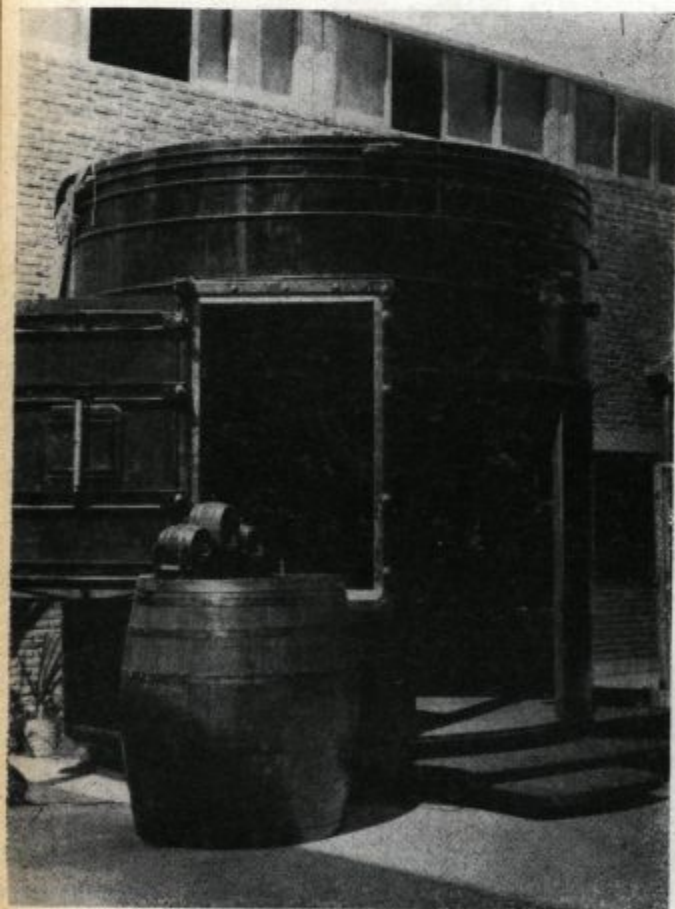
Malokateri dogodek je med Slovenci v Argentini tako močno odjeknil kot ta razstava. Nad njo niso bili preseneče-

ni samo domačini, marveč tudi mnogi naši rojaki, ki še niso vedeli, kako globoko so že prodrli slovenski podjetniki v tukajšnji trg. EXPOSLOV 74 je pri slovenski mladini vzbudil ponos nad uspehi njenih očetov, navdušil marsikoga k osamosvojitvi, vsej skupnosti pa pomenil — kot je dejal SLOGIN predsednik Ivan Ašič pri otvoritvi — znak slovenske gospodarske polnoletnosti v Argentini.

Na zaključnem banketu razstavljalcev je bilo tudi sklenjeno, da se sprejme povabilo uredništva tega Zbornika za priobčenje popisov o razvoju posameznih slovenskih podjetij v Argentini. Kar sledi na naslednjih straneh, je posledica tega sklepa. Seveda je pa to le delni prikaz, ki ga bo treba v prihodnjem Zborniku nadaljevati, da bo slika čim popolnejši vir bodočim raziskovalcem življenja slovenske politične emigracije v Argentini.

PETER BAJDA IN SINOVI

Sodarstvo, parket; Benavente 4325, Villa Nueva, Mendoza

Bajdovi sodčki, sodi in ogromna kada na razstavišču EXPOSLOV 74

Pod imenom „Peter Bajda in sinovi“ obstaja danes v Mendози veliko in ugledno slovensko podjetje, odnosno obstajata že kar dve podjetji: eno, ki izdeluje sode, in drugo, ki izdeluje parketne ploščice. Podjetje je ustanovil g. Peter Bajda.

Kratka zgodba o ustanovitelju tega podjetja je tale: Peter Bajda se je rodil leta 1906 v Štepanji vasi pri Ljubljani. Njegov oče je bil krojač, toda Peter se je šel učiti sodarstva in dobil po izučitvi službo v Centralni vinarni v Ljubljani. Naj omenimo, da je Petra že tedaj — kakor ga še danes — poleg poklicnega dela veselilo tudi društveno delo in se je udeleževal pri Orlu in Fantovski organizaciji, pozneje je posegel tudi na politično področje in aktivno sodeloval v Slovenski ljudski stranki. V času vojne je bil pri Gorenjskih domobrancih, ob njenem koncu pa se je podal na begunsko pot s svojo številno družino: ženo gospo Angelo roj. Habjan, šestimi otroki, očetom in tremi brati. V koroških taboriščih je takoj začel izdelovati sodčke — bil je in je še spreten rezbar — in jih zamenjaval pri koroških kmetih za hrano za obilno družino.

Leta 1948 je prišel g. Bajda s svojo družino v Argentino in se takoj po prihodu podal v mendoške kraje, ker je vedel, da je tam doma žlahtna kapljica in so seveda zanj ponavadi potrebni tudi

Peter Bajda, ustanovitelj podjetja

sodi. Ni se zmotil. Dobil je zaposlitev v sodarstvu, toda njegova prva leta niso bila rožnata. Zlasti težko je bilo dobiti stanovanje za tako številno družino. Da ga je dobil, je moral nekaj otrok kar zatajiti in jih razdeliti med sorodnike in prijatelje.

G. Bajda je stisnil zobe in delal, pri tem pa iskal priložnost, da se postavi na lastne noge. Ta se mu je ponudila, ko se je na namig prijatelja pozanimal za razpisano delo v veliki vinarni El Globo. Delo je dobil in po trinajstih mesecih je s svojim hitrim in natančnim delom toliko zaslužil, da je mogel leta 1951 osnovati samostojno sodarsko podjetje „Peter Bajda in sinovi“. Čeprav so bili tedaj še vsi sinovi — Pavel, Peter, Martin, Jaka — mladoletni, jih je že vključil v naslov podjetja in danes vsi sodelujejo v njem. Podjetje je rastlo in se večalo in postajalo vedno bolj ugledno. Na podjetje se je obračalo za izdelavo novih sodov ali za popravilo starih vedno več vodilnih argentinskih vinarn: Globo — Gargantini — Baldini — Gabrieli — Bianchi — Peñaflor — Norton — Trapiche — Arizu — Sidra La Victoria — Sidra Real — Fernet Branca — Hiram Walker in še desetine in desetine drugih. Za te vinarne je napravil več izredno velikih sodov, ki so zbujali splošno pozornost, zlasti še ogromno radialno grajeno kad, ki drži 320.000 litrov, in je največja na svetu. Tudi za usnjarsko industrijo je podjetje izdelalo več ogromnih posod za strojenje.

G. Bajdi gre tudi zasluga, da je z

uvvedbo paragvajskega lesa viraró rešil problem pomanjkanja evropskega (to je slavonskega) hrasta, o katerem je bilo mnenje, da je neobhodno potreben za prvovrsten buket žlahtnih pijač. Danes delajo vedno več sodov iz tega južnoameriškega lesa. Stari hrastovi sodi pa se zbirajo na prostornem Bajdovem dvorišču. Za spomin? Nikakor ne, pač pa za izdelavo pristnega slavonskega hrastovega parketa.

Leta 1971 je namreč podjetje razširilo svoj obrat na izdelavo parketnih ploščic v raznih merah in kakovostih. Obiskovalci razstave Exposlov 74 so mogli videti lepe vzorce teh izdelkov.

Tako pri sodarstvu kot pri izdelovanju parketa uporablja podjetje moderne stroje, nekatere po originalni zamisli Petra Bajde mlajšega. V podjetju je danes zaposlenih okoli 40 delavcev-uslužbenecv. Celoten obrat ima 4.000 m² površine.

Podjetje je sodelovalo z velikim uspehom na številnih razstavah, posebno še z izrednim uspehom na razstavi vina UVEXPO leta 1971. Leta 1975 je bila podjetju podeljena Cinta azul de la popularidad (Sinji trak priljubljenosti). Nam Slovincem pa je ostala nepozabna ogromna kad, ki jo je podjetje razstavilo na slovenski razstavi EXPOSLOV 74.

Pročelje Bajdovih sodarskih in parketnih delavnic

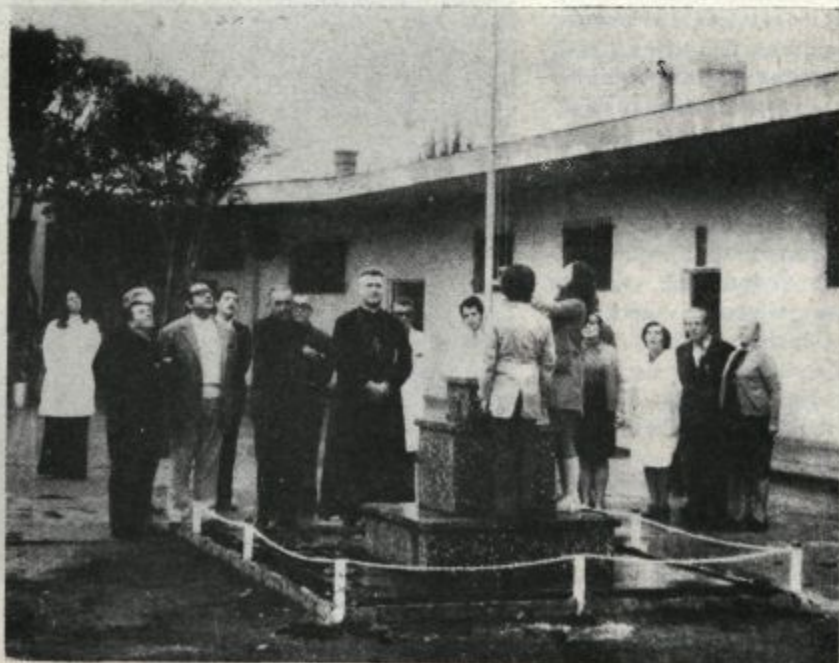
G. Bečaj je na prošnjo, naj opiše svojo pot do osamosvojitve, poslal poročilo pod geslom „Po dežju zasije sonce“. S tem je hotel povedati, da je bil začetek težak, da pa je srečno premagal številne začetne težave in postal ugleden samostojen obrtnik. Pa poslušajmo kar njega samega, kaj pravi:

„Ko sem se leta 1946 umaknil v Italijo, se mi je zgodilo, da so me Italijani odpeljali na Liparske otoke (kar sem popisal v Zborniku SS, letnik 1968). Ko so me izpustili, sem šel v Rim, kjer mi je Slovenski odbor pomagal, da sem dobil dovoljenje za pot čez morje — v Argentino. Po nekaj dnevih bivanja v emigrantskem hotelu v Buenos Airesu so me skupaj z več drugimi Slovenci odpeljali na delo na neko planjavo, ki pa je danes vsa zazidana in je tam mesto San Francisco Solano. Bilo je to težko in slabo plačano delo.

Po nekaj mesecih sem odpotoval v daljno provinco Misiones, kjer pa so bile razmere še slabše in sem se kmalu vrnil in sprejel delo v gradbeni stroki. Delo je bilo sicer težko, ali tu sem se kmalu naučil zidanja in grajenja hiš. — Potem sem delal pri nekom, ki sem ga spoznal na Liparskih otokih. Toda zaradi dolge vožnje sem to delo pustil in se

zaposlil pri nekem gradbeniku, ki je bil v bližini mojega doma. Ker me pa ta mož ni redno plačeval, sem začel resno misliti na to, da se postavim na lastne noge. Kmalu se mi je ponudila priložnost, da sem prevzel gradnjo manjše stavbe. Težak je bil ta začetek, ker nisem imel potrebnega kapitala. Ali z božjo pomočjo sem premagal težave. Dobival sem vedno več naročil, podjetje se je večalo in utrdilo. Krajevni župnik in dobrodelno društvo v Cláypole sta mi zaupala gradnjo večjega otroškega zavetišča, ki je bilo z veliko slovesnostjo odprto in blagoslovljeno po krajevnem škofu (glej priloženo sliko). S tem se je ugled podjetja znatno dvignil in izvolili so me za tajnika krajevnega dobrodelnega društva (Cáritas).

Naj omenim še to, da sem leta 1959 predložil patentnemu uradu nek izum iz gradbene stroke in je bil ta izum patentiran za 15 let. Nisem pa tega izuma gospodarsko izkoristil, kakor tudi ne drugega — električno zobno ščetko. Načrte za to ščetko sem izročil nekomu, da je na ta način dobil dovoljenje za vselitev v Združene države Amerike. Ko pa je dobil vselitveno dovoljenje, je dal moj izum patentirati na svoje ime. On zdaj Amerikancem zobe čisti, jaz pa še naprej hiše zidam.“

Blagoslovitev otroškega zavetišča v Claypole, ki ga je zgradil Viljem Bečaj

BRATA MIROSLAV IN RADIVOJ BEVČAR

Industrijske merilne in kontrolne naprave; Achala - Juyuj, San Justo

Na razstavi EXPOSLOV 74 je bilo za slovensko javnost podjetje bratov Miroslava in Radivoja Bevčar pravo odkritje. Do tedaj nam namreč ni bilo znano, da imamo Slovenci v Argentini strokovnjaka, ki izdelujeta visoko kvalitete merilne in kontrolne naprave za tekstilno in kemično industrijo in da je povpraševanje po njih izdelkih kljub šele kratkemu življenju njenega podjetja, zaradi njih precizne izdelave, zelo veliko.

Podjetje bratov Bevčar obratuje komaj dobra štiri leta. Kot pri skoro vseh

naših podjetnikih, je bil tudi njun začetek skromen. Ker pa jima ni manjkalo poguma in iznajdljivosti in ker seveda zavidljivo ovladata svojo stroko, sta si hitro utrla pot. Podjetje se vidno veča. Naročil je vedno več. Kljub neugodnim gospodarskim razmeram zadnjih let v Argentini, ima podjetje danes že čez deset delavcev, ki so visoko kvalificirani, kajti lastnika sta do sodelavcev ravno tako zahtevna kot do samih sebe. Podjetje ima danes obširne in vzorno urejene prostore v bližnjem San Justu.

BIVEGRO — FRANCE BIDOVEC IN NACE GROHAR

Mizarska delavnica; República de Chile 3036, San Justo, prov. Buenos Aires

France Bidovec in Nace Grohar sta odšla iz domovine kot mladoletna fanta, ne da bi bila izučena v kakem poklicu. Ko sta v Argentini iskala delo, sta dobila zaposlitev v stavbnem mizarstvu. Tako sta prišla do poklica.

Misel na gospodarsko osamosvojitve je bila vedno večja. Leta 1963 je ta misel postala dejstvo. Trojica Slovencev se je združila in odprla lastno mizarsko podjetje, ki se je pečalo s splošnim mizarstvom. Razumljivo je, da je bil začetek poln težav. Toda močna volja, vztrajnost in solidno delo so bili dejavniki, ki so premagali vse težave. Podjetje je vedno

bolj uspevalo. Eden od družabnikov je izstopil in sta sedaj družabnika samo Bidovec in Grohar. Od stavbnega mizarstva sta prešla na pohištveno mizarstvo. Izdelujeta moderno pohištvo po naročilu, opremljata domove in trgovske lokale. Prvotno skromno delavnico sta povečala, nakupila moderne mizarske stroje in dobila lepo število klientov med Slovenci pa tudi med domačini. Poleg obeh družabnikov dela v podjetju še šest delavcev.

Podjetje Bivegro se je udeležilo razstave EXPOSLOV 74 in tam razstavilo kuhinjsko pohištvo, ki je zelo priznanje in pohvalo.

PETER ČARMAN — INDUMETAL S.A.I.C.

Industrijske čistilne instalacije; Cristianía 3000, Isidro Casanova, prov. Buenos Aires

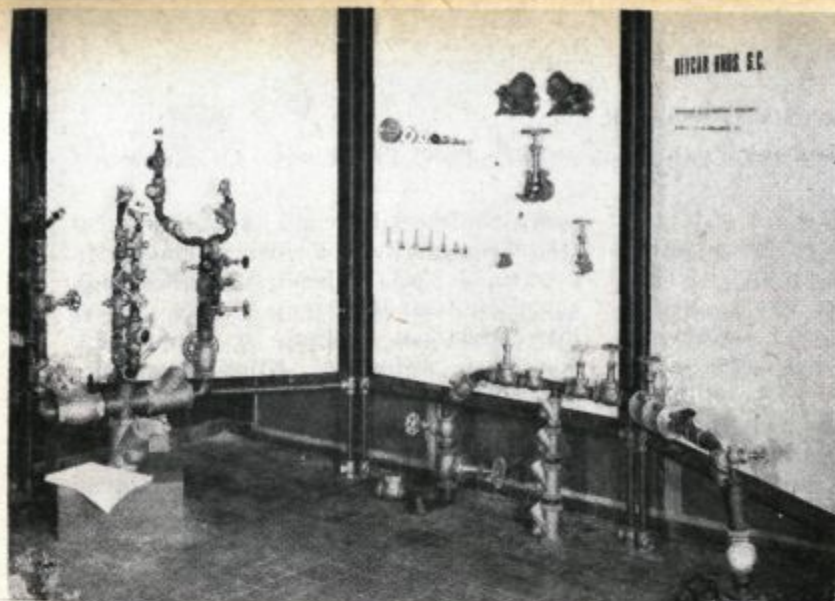
Veliko prednost so imeli v Argentini tisti naši rojaki, ki so „prinesli“ s seboj od doma določen poklic in so bili torej veščki kake obrti. Ti so hitro našli zaposlitev v svoji stroki in so bili deležni tudi boljšega zaslužka. Eden izmed takih rojakov je bil tudi Peter Čarman. Že doma se je izučil v kleparski obrti, zlasti v vodovodnih inštalacijah. Zato je takoj po prihodu v tujino dobil zaposlitev v tovarnah za izdelavo parnih kotlov.

Toda Peter Čarman si je vedno bolj želel gospodarsko osamosvojiti se. Pomanjkanje finančnih sredstev in pomanjkanje poznanstva argentinskega trga so bili vzrok, da se mu je ta želja uresničila šele leta 1952. Tedaj si je osnoval last-

no podjetje, ki je bilo sprva bolj skromno. Toda pridno in vztrajno delo je pripomoglo, da je podjetje vedno bolj napredovalo in se večalo tako, da ima danes obširne tovarniške prostore, polne modernih strojev. V podjetju je zaposlenih 25 delavcev.

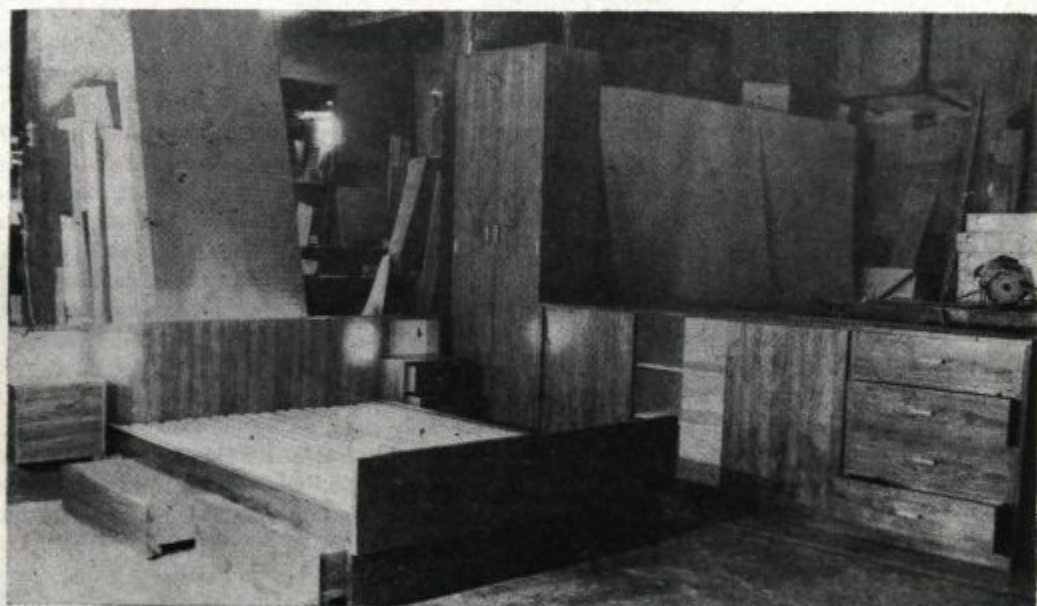
Izdelki podjetja „Indumetal“ so zaradi solidne izdelave v Argentini zelo cenjeni in podjetje vztrajno napreduje.

G. Čarman pa ne skrbi vestno samo za svoje podjetje, ampak ima odprto srce in tudi roko za obče slovenske potrebe. Zlasti mu je pri srcu „Naš dom“ v San Justo, kateremu je bil več let tudi predsednik.

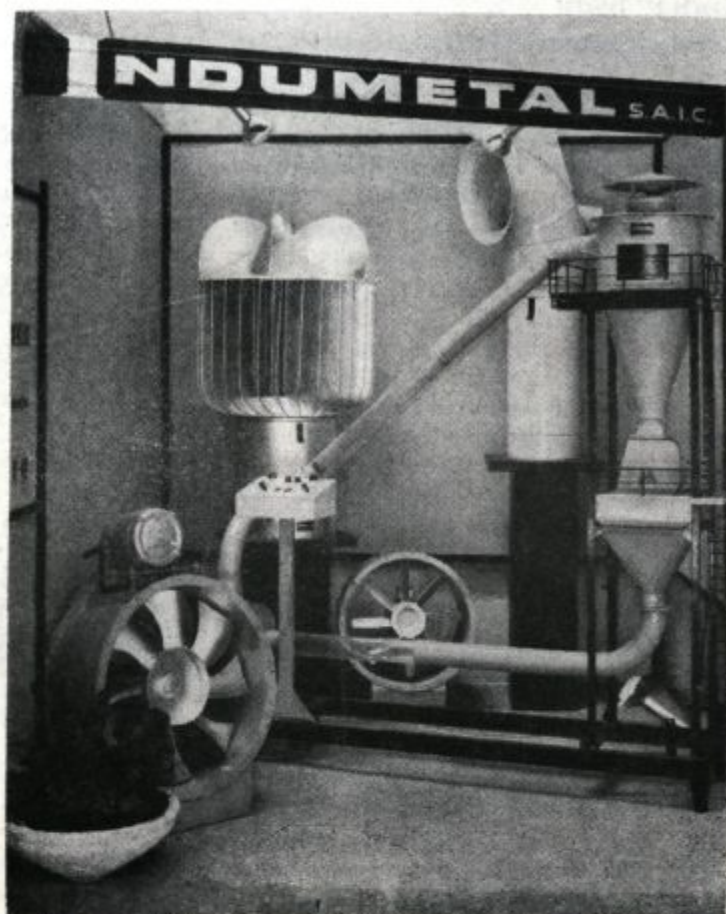

Brata
Miroslav in Radivoj Bavčar
sta razstavila na
EXPOSLOV 74
svoje merilne
in kontrolne naprave

Pogled v
mizarsko
delavnico
podjetja
Bivegro

Izdelek podjetja
Bivegro
na razstavišču
EXPOSLOV 74

Ventilacijske naprave
v stojnici
Indumetal S. A. I. C.
na razstavišču
EXPOSLOV 74

JANEZ DIMNIK

Strojna delavnica; Almeyra 518, Villa Libertad, San Martín, provinca Buenos Aires

Janeza Dimnika so v začetku druge svetovne vojne Nemci odpeljali v ujetništvo v Nemčijo. Tri leta je bil zaposlen v strojni delavnici, kjer se je izučil vseh del (varjenje, železostugarstvo in drugo), ki spadajo v to stroko. Na ta način je prišel do poklica, za katerim je bilo v Argentini veliko povpraševanje.

V Argentini je našel Dimnik takoj delo v neki strojni delavnici v Lourdesu — v predmestju Buenos Airesa. Po enajstih mesecih dela pri tujih gospodarjih pa se je dogovoril z dvema rojakoma, da ustanovijo lastno strojno delavnico. Najeli so prostorno, popolnoma prazno delavnico, ki je danes Dimnikova last. Prvi trojki družabnikov (Mavrič Jože, Janežič Stanislav in Dimnik Janez) se je osem mesecev pozneje pridružil še en rojak (Jenko Janez). Krepko so zagrabili za delo in delavnico opremili s potrebnimi stroji. Kmalu so se v argentinski

javnosti dobro uveljavili. Leta 1951 so ustanovili družbo z omejeno zavezo z imenom „Rueda“ (slovensko: kolo). Kmalu je eden izmed družabnikov (Janežič) zapustil družbo in se preselil v Avstralijo. Dne 20. novembra 1957 je umrl družabnik Jože Mavrič. Od tedaj dalje sta družbo sestavljala samo dva družabnika (Dimnik in Jenko). V letu 1965 sta sklenila, da preneha družba in ustanovila sta vsak svojo strojno delavnico.

Strojna delavnica Janeza Dimnika ima danes 15 strojev in v njej dela 12 delavcev. V tej delavnici se izdeluje nove stroje, nadomestne dele za stroje, ki se uporabljajo v stavbarstvu in v tekstilni industriji. Poleg tega se delavnica bavi s popraviljem že omenjenih strojev ter tudi strojev za izdelovanje plastičnih in gumijastih izdelkov. Je daleč naokrog znana kot zelo solidno podjetje, zato je vedno preobremenjena z delom.

G. Jesih Adolf se je izučil splošnega kovinostrugarstva že v domovini in sicer v Centralni delavnici Trboveljske premogokopne družbe v Trbovljah. S 14. letom je tam začel kot vajenec in postal čez leta zelo sposoben mojster. Živahno se je udejstvoval tudi v slovenskem javnem življenju.

Po končani drugi svetovni vojni je odšel na begunsko pot, ki se je končala v Argentini. Poklic, za katerega se je usposobil doma, je nadaljeval tudi v Argentini. Tako kot ostali emigranti brez začetnega kapitala, je moral tudi g. Jesih iti delat v razne kovinostrugarke delavnice. S prihranki si je kmalu kupil malo stružnico in je na njej v prostem času izvrševal razna dela. Odjemalci so kmalu spoznali njegovo natančnost in zato se mu je nabralo toliko dela, da ga

v svojem prostem času ni mogel več izvršiti. Več raznih naročil je dobil od neke švicarske tovarne, za katero je izdeloval mikrometerske elemente, kar je kmajda zmožgal.

Zato je leta 1952 pustil službo v tuji delavnici, se osamosvojil in delal na svojem stanovanju. Kmalu nato je drugod najel delavnico in si kupil večjo stružnico in še razne druge stroje, ki spadajo v to stroko. Pozneje je kupil večjo delavnico v San Andresu, kjer stanuje in dela še danes. Delavnico je opremil še z novimi stroji, med katerimi je tudi velika moderna stružnica za struženje kovin do 3000 mm dolžine in 1050 mm premera. V delavnici ima zaposlenih več delavcev. Izdeluje nove stroje in razne mehanske elemente, izvršuje pa tudi razna popravila strojev.

JOZE KOŠIR — CASA "OREL"

Trgovina z okni in vrati; Alte. Brown 9, Tropezón, San Martín, prov. Buenos Aires

G. Jože Košir je na vprašanje, kdaj in kako se je osamosvojil in ustanovil svojo trgovino, rad obnovil spomine in takole pripovedoval:

„Obdan od tovarn, delavskih hiš in nasproti neizogibnim rančem, stoji na cestnem vogalu trgovsko poslopje, ki nosi slovensko ime 'OREL'. V lokalu je videti razna vrata in okna.

Ni to trgovina na velikem cestnem križišču, kjer se med drvečimi avtomobili gnetejo neštevilni kupci, a vendar dostojno preživlja manjšo družino.

Ko sem l. 1958 prodal hišo v Palomarju, sem zaradi rastoče inflacije moral na hitro nekaj kupiti, da ne pridem ob vse.

Počasi je zrasel lokal in na svakovo prigovarjanje sem postavil vanj par desetih njegovih vrat. Toda kupcev ni bilo. Že sem mislil vse skupaj opustiti, a on mi je prigovarjal, naj vztrajam. Vztrajal sem, vendar sem moral iskati zaslužka po stavbah in tovarnah.

V lokal je prišla znana Slovenka in tako je stvar šla naprej. Ker nisem razpolagal z lastnim kapitalom, mi je priskočila na pomoč naša "SLOGA". Zaloga se je povečala.

Ob rojstvu hčerke je ostala tudi žena doma. Ker je bila vajena trgovskega poslovanja že iz prejšnjih časov, se je vse začelo boljšati.

Vsak trgovec ve, koliko so vredni dobri in zanesljivi dobavitelji. Tu se je lepo izkazala slovenska solidarnost. Poznana velika slovenska podjetja iz San Justa so nam začela dobavljati in nas še zalagajo z velikimi količinami svojih proizvodov. Pa tudi mnogi drugi naši proizvajalci so nam vedno razumevajoč stali ob strani.

Pozneje sem tudi sam ostal doma. Dela je polno, ker nič ne pride samo od sebe.

Tako naj bi naš orel še naprej varoval pod svojimi krili to slovensko delo na Tropezonu.

Dal Bog, da bi jih mogel še bolj razprostrti slovenstvu in slovenski solidarnosti v korist in ponos.

Tako je g. Košir sam popisal svojo osamosvojitvev. Naj pripomnimo še to, da ni g. Košir samo spreten trgovec, ampak da se močno zanima tudi za slovensko javno življenje in mu vedno rad nudi svojo pomoč.

„Slovenec je čil in žilav človek, pa nosi na svojih širokih plečih bremena, ki bi vsakega drugega zadušila...; podoben je čvrstemu deblu, ki poganja nove veje, če so mu stare zlomile nevihte.“ Tako je pred več kot sto leti zapisal slovenski pisatelj Janez Trdina. Kako dobro je poznal svoj rod iz katerega je tudi sam izšel! Ko je šla čez narod vojska in komunistična revolucija, ni mogla uničiti njegove življenjske sile. Razmetan na vse strani sveta, se je slovenski človek zagrizel v delo, garal, trpel in uspel. Težko je danes mlademu rodu razumeti, kaj vse so pretrpeli njihovi predniki, ko so iz nič, po strašnem viharju revolucije in bedi begunstva pričeli znova graditi svoj gospodarski obstoj. Po vsem svetu je bilo približno enako: v Avstraliji, Evropi, Kanadi, Severni Ameriki. Povsod smo vse, kar imamo, ustvarili iz nič, v potu svojega obraza in s krvavimi žulji na rokah. Pa nam ni žal tega. S tem smo dokazali svojo življenjsko silo in moč. Ponosni smo na to! Pa ne samo mi, tudi naš mladi rod, kateremu je bila ta trda borba za obstoj prihranjena. Če pa je pameten, bo iz teh zgledov moči in poguma svojih staršev črpal življenjsko silo pri svojem delu, ki bo morda na drug način prav tako težko, za ohranjanje in napredek svobodne Slovenije v svetu.

Ko so se v letih 1947 do 1949 pričeli naseljevati v Argentini številni slovenski protikomunistični begunci, ki so dotlej životarili po raznih taboriščih v Avstriji in Italiji, se je zanje pričelo novo življenje, mnogokrat težko, a v svobodi. Kljub nepoznanju novih krajev in njihovih gospodarskih razmer, brez znanja jezika, brez potrebnega kapitala in večkrat tudi brez primerne strokovne znanja, se je naš človek s svojo pridnostjo in vestnostjo kmalu uveljavil.

Da je lastni denarni zavod zelo važen pogoj za zdrav gospodarski razvoj vsake skupnosti, smo se Slovenci v Argentini kmalu zavedli. Že Društvo Slovencev je v svojih pravih priporočila njega ustanovitev. II. Socialni dan, ki ga je pripravila Družabna pravda 28 - 6 - 1953 je to misel še bolj jasno izrazil in v resoluciji to konkretno predlagal. Na podlagi teh idej in priporočil, čeprav po nekoliko drugačni poti, je bila 30 - 10 - 1954 usta-

novljena Slovenska gospodarska zadruga, ki se je kasneje spremenila v Slovensko hranilnico in danes lepo deluje kot Kreditna zadruga SLOGA z o. z.

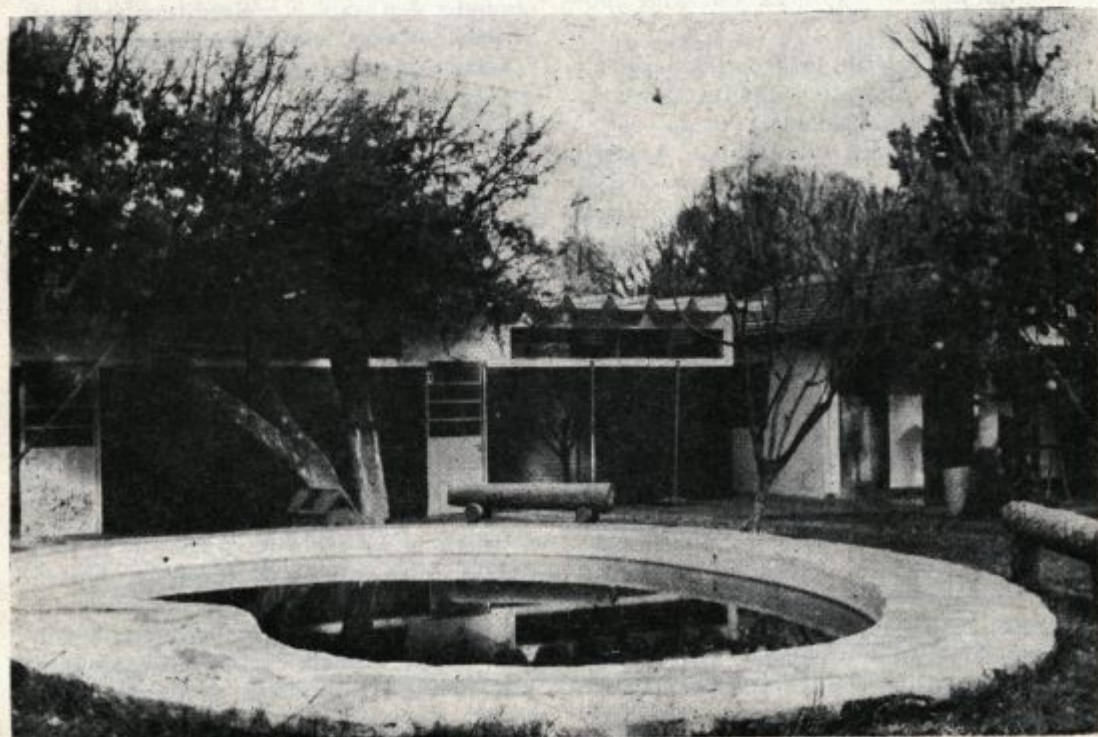
Kot večina naših podjetij, je tudi SLOGA šla skozi vse mogoče težave. Ob času ustanovitve tedanja vlada ni bila naklonjena ustanavljanju kreditnih zadrug. Celih šest let je trajal postopek, predno je končno uspelo dobiti javno priznano kreditno zadrugo, kar je šele omogočilo redno poslovanje. Vmes pa so večkrat nastopile težave, ki so grozile za vselej pokopati tako potrebno zamisel slovenskega denarnega zavoda. Da je ustanova srečno prestala vse te težave, je prav gotovo tudi zasluga številnih odbornikov, ki so s svojim vztrajnim delom zlasti v prvih letih omogočili obstoj in razvoj zadruge. Njen prvi predsednik je bil dr. Franc Bajlec, po njegovem odstopu je morda v najtežji dobi prevzel vodstvo g. Jože Mavrič, ki je vodil zadrugo vse do svoje smrti (20 - 11 - 1957). Na njegovo mesto je stopil g. Ivan Ašič, ki je zadrugo previdno vodil do lepega razmaha, do aprila 1975, ko je izročil njeno vodstvo v roke sedanjemu predsedniku g. Francu Hrovatu. Vsi bivši in sedanji odborniki imajo prijetno zavest, da je njihovo sodelovanje obrodilo lep sad — Kreditno zadrugo SLOGA — edini slovenski denarni zavod v Južni Ameriki.

Vse te začetne težave so povzročile, da zadruga precej časa kar ni mogla pridobivati zaupanja rojakov. V nestalnih političnih in gospodarskih razmerah so mnogi dvomili v njen uspeh. Šele, ko je zadruga 30 - 5 - 1962 kupila svoje prve lastne prostore na Av. San Martín 263 v mestu Ramos Mejía, je bil prebit led nezaupanja, ki je dotlej več ali manj prikrito oklepalo njeno delo. Odločilen korak pri svojem napredku pa je zadruga naredila 18 - 6 - 1965, ko je kupila svoje sedanje pisarniške prostore, celo prvo nadstropje v ulici Bmé. Mitre 97, v središču mesta Ramos Mejía. Zaupanje v zadrugo se je vidno povečalo in promet je iz leta v leto hitro raste. Z nakupom lepega letovišča s plavalnim bazenom in lepim parkom v Villa Udaondo, enem najlepših predelov v okolici Buenos Airesa, 14 - 10 - 1969 pa je zadruga pritegnila zlasti mlajši slovenski živelj, ki je garancija

Del enega izmed pisarniških prostorov Kreditne Zadruga SLOGA z o. z. v R. Mejia

Otroški kopalni bazen na letoviški kinti Kreditne zadruga SLOGA z o. z. v V. Martelli

našega nadaljnjega napredka. Tako lepi in okusno opremljeni pisarniški prostori v Ramos Mejía, kot letovišče v Villa Udaondo odlično služijo vsak svojemu namenu v službi številnih članov. Poleg tega pa so zaradi svoje velike vrednosti tudi glavna garancija za ves zadrugi zaupani denar.

Od vsega početka je bilo vodilo naše zadruge: Slovenski denar za gospodarski dvig slovenskega človeka v Argentini. V okviru možnosti argentinske zakonodaje sprejema zadruga od svojih članov denarne naložbe in daje posojila na osebno jamstvo. Tako omogoča posojilo tudi tistim, ki še nimajo tolikega premoženja, da bi z njim lahko jamčili zanj, imajo pa kot pridni in pošteni ljudje možnost dobiti potrebne poroke. V 22 letih svojega obstoja je SLOGA izdala na tisoče posojil v znesku več tisoč milijonov pesov in plačala članom za naloženi denar stotine milijonov pesov v obrestih. Številnim slovenskim podjetnikom je s posojili pomagala prebresti zlasti začetne finančne težave in mnogo slovenskih družin si je z njeno pomočjo zgradilo ali povečalo svoje domove. Pred kratkim je dejal slovenski podjetnik: Če SLOGE ne bi imeli, bi jo bilo nujno treba danes ustanoviti. Koncem leta 1975 je ta naša največja skupna slovenska denarna ustanova štela 1850 članov in obratovala z več kot tisoč milijoni pesov.

Poleg izključno denarnega poslovanja pa je SLOGA v vseh letih svojega obstoja živela z našo organizirano skupnostjo v Argentini in z njo po svojih močeh sodelovala. Priredila je vrsto gospodarsko-prosvetnih predavanj, tečajev in celo umetniško razstavo. Ob praznovanju dvajsetletnice svojega delovanja je tekom leta

1974 izvedla več nagradnih natečajev med odraslimi in mladino. V posebno lepem spominu je ostal nagradni natečaj za našo šolsko mladino „Kdo ve, kdo zna?“, ki se bo, upamo, kmalu spet ponovil. Krona te gospodarsko-prosvetne dejavnosti pa je bila prav gotovo Prva razstava slovenske podjetnosti v Argentini EXPO-SLOV 74, pod pokroviteljstvom SLOGE ob njeni dvajsetletnici, v Našem domu v San Justo pri Buenos Airesu, od 26. oktobra do 3. novembra 1974. Njen odlični uspeh tako med rojaki, kot med domačini je lepo nakazal slovenski dijak, ko je dejal: „Razstava slovenske podjetnosti je pomembna iz dveh vidikov: Nam mladim budi ponos: Glejte, to so ustvarili naši starši iz nič. Ne bom tajil, Slovenec sem! Domačinom pa je nekaka zahvala: Dali ste nam svojo streho, s svojo ustvarjalnostjo vam to uslugo vračamo.“ Upamo, da se bo prvim 50 razstavljalcem pri prihodnjem EXPO-SLOV pridružilo še več drugih slovenskih podjetnikov.

Čeprav so trenutno gospodarske razmere v Argentini nenaklonjene kreditnemu poslovanju, naša zadruga ne nazaduje, ampak še vedno, čeprav nekoliko počasneje, napreduje. Smo pa prepričani, da se bodo gospodarske razmere v državi uredile in bo spet varčevanje podlaga gospodarskemu napredku. Za tisti čas, ki upamo, ni več daleč, pa ima naša Kreditna zadruga SLOGA vse možnosti, da se še bolj razvije in morda kmalu doseže cilj, ki nam je bil vedno pred očmi: Zadržna kreditna banka. Kot si pred 22 leti ob skromnih začetkih nismo upali misliti, da bomo kdaj toliko dosegli kot smo, tudi danes ne smemo misliti, da je ta cilj nedosegljiv. Je dosegljiv in prav kmalu, če se bomo zavedali resničnosti našega gesla: V SLOGI JE MOČ!

L. M. C. — PETKOVŠEK, JESENOVEC IN CABRAL

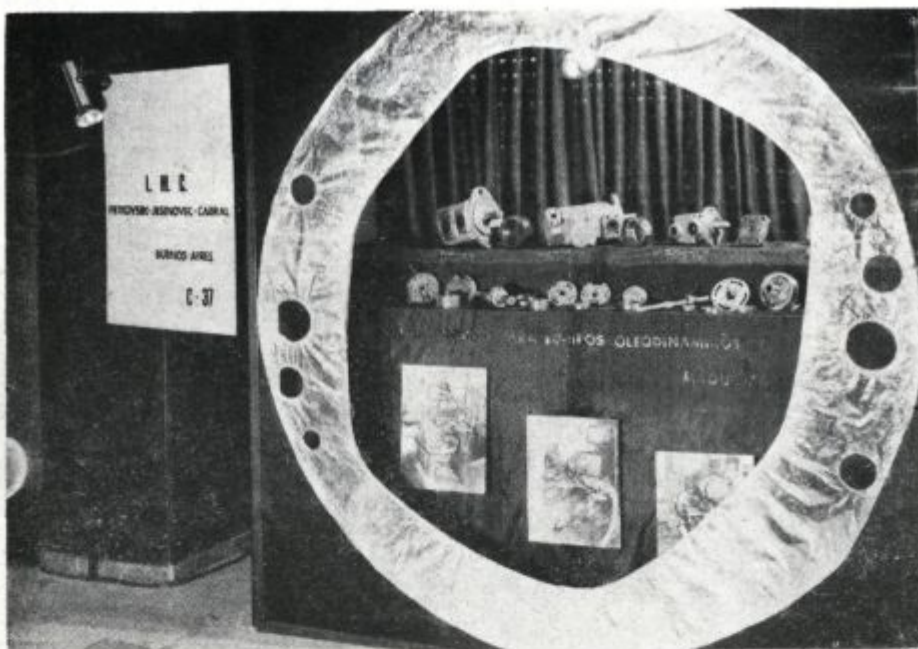
Kovinarsko podjetje; Manuel Pedraza 6132, Buenos Aires

Podjetje L.M.C. je verjetno eno najmlajših naših industrijskih podjetij tako po času svojega nastanka, kakor tudi po starosti svojih lastnikov. Sestavlja ga trije mladi družabniki: Vladimir Petkovšek, Marijan Jesenovec in Eduardo Luis Cabral. Poleg treh omenjenih družabnikov je v vodstvu podjetja Janez Amon kot gospodarski svetovalec in knjigovodja družbe.

Podjetje izdeluje precizne črpalke za

visoke pritiske (bombas oleodinámicas de alta presión) in si je — kljub kratkemu obstoju — že krepko utrlo pot na argentinski trg. Precizna in solidna izdelava ter konkurenčne cene so podjetnim družabnikom pomagale, da imajo vedno več naročil.

Začetki delovanja podjetja segajo v leto 1972, a v današnji obliki je začelo obratovati šele s 1. januarjem 1974. Tedaj je bila urejena tudi njegova pravna

Stojnica Kovinarskega podjetja L. M. C. na EXPOSLOV 74

plat in je zaenkrat kolektivna družba (sociedad colectiva).

Kako je prišlo do ustanovitve podjetja? Vsi trije družabniki so bili že preje zaposleni pri podobnih delih, kot jih izdelujejo danes. Želja po osamosvojitvi in prepričanje, da so sami sposobni izdelovati enake ali še boljše izdelke in za

konkurenčno ceno, jih je združila in pripeljala do samostojnega nastopa. Tveganje in pogum sta bila kronana z uspehom.

V podjetju je danes poleg družabnikov zaposlenih še deset oseb. Podjetje je opremljeno z vsemi potrebnimi najmodernejšimi stroji. Na razstavi Exposlov 74 je podjetje želo splošno priznanje.

FRANC LOBNIK

Načrti in gradnje; Diagonal 135 — Güemes 1754, Villa Ayacucho, San Martín

„Takoj po prihodu v Argentino leta 1948 sem dobil zaposlitev pri državnih delih, kamor so šli delat skoraj vsi samci. Dodelili so me k zidarjem in z veseljem sem se začel učiti ta poklic. Bila je tam prijetna družba izvrstnih fantov in mož, ki smo si še danes dobri prijatelji.

Bila je to trenutna zaposlitev in nisem imel namena ostati pri tem delu, ki je bilo dostikrat precej težaško. Toda zgodilo se je, da me je prijatelj pregovoril, da sva se vpisala v gradbeno šolo. Sedaj se je stvar kazala že v lepši luči. Leta 1953 sem dokončal šolo in postal gradbeni tehnik in sem kmalu nato prevzel prvič gradnjo neke hiše. Za to delo sem moral najeti tudi nekaj delavcev. V omenjenem letu sem že tudi napravil prve gradbene načrte. Ker nisem imel denarja

za potrebno orodje, sem se za naslednjo delo, ki sem ga prevzel, združil s tremi znanci — zidarji in z njimi ustanovil majhno gradbeno podjetje, ki pa se je stalno večalo. Kupili smo počasi potrebne stroje za mešanje malte in betona in zaposlili več — tudi do dvajset — ljudi. Toda ta družba ni obstajala dolgo časa. Najprej se je osamosvojil eden izmed družabnikov, nato še drugi in leta 1968 še tretji. Tako sem ostal sam.

Največ dela smo imeli, ko je še obstajala družba in tudi pozneje, ko sem bil sam, z gradnjo stanovanjskih hiš za slovenske rojake zlasti v okolici San Martina. Sodelovali pa smo tudi pri splošnih slovenskih gradnjah. Trenutno gradim tri stanovanjske hiše in imam zaposlenih 14 delavcev.“

Tako je g. Lobnik opisal nastanek in sedanje stanje svojega podjetja. Pripomnil pa je še, da obstoj in uspeh podjetja

ni odvisen morda od sreče, ampak od pridnosti tako uslužbencev kot seveda tudi gospodarja.

NIKOLAJ MILHARČIČ — "LUKY"

Trgovina s pohištvom; 1) Ruta 205, nasproti kolodvora Ezeiza, 2) Avda. 25 de Mayo 136, C. Spegazzini, 3) Almafuerze 3230, San Justo, 4) Avda. Pavón (H. Irigoyen) 8854-62, Lomas de Zamora

Trgovina s pohištvom „LUKY“ je eno izmed velikih slovenskih trgovskih podjetij v Argentini. Ima v različnih krajih Velikega Buenos Airesa štiri obsežne lokale in tri velika skladišča. Lastnik tega podjetja je Luka Milharčič, sin rajnega Luke Milharčiča, ki je bil že v domovini in nato tudi v zdomstvu znan javni delavec, soustanovitelj Družabne Pravde in član raznih slovenskih organizacij.

Pot rajnega Luke Milharčiča do gospodarske osamosvojitve je bila naslednja: V Argentino je prišel leta 1948. V začetku je bil — kot večina slovenskih emigrantov — tovarniški delavec. Pozneje je postal oskrbnik nekega angleškega posestva na otoku Hiawatha in je tam vztrajal tri leta. Njegova neprestana želja pa je bila, da bi se gospodarsko osamo-

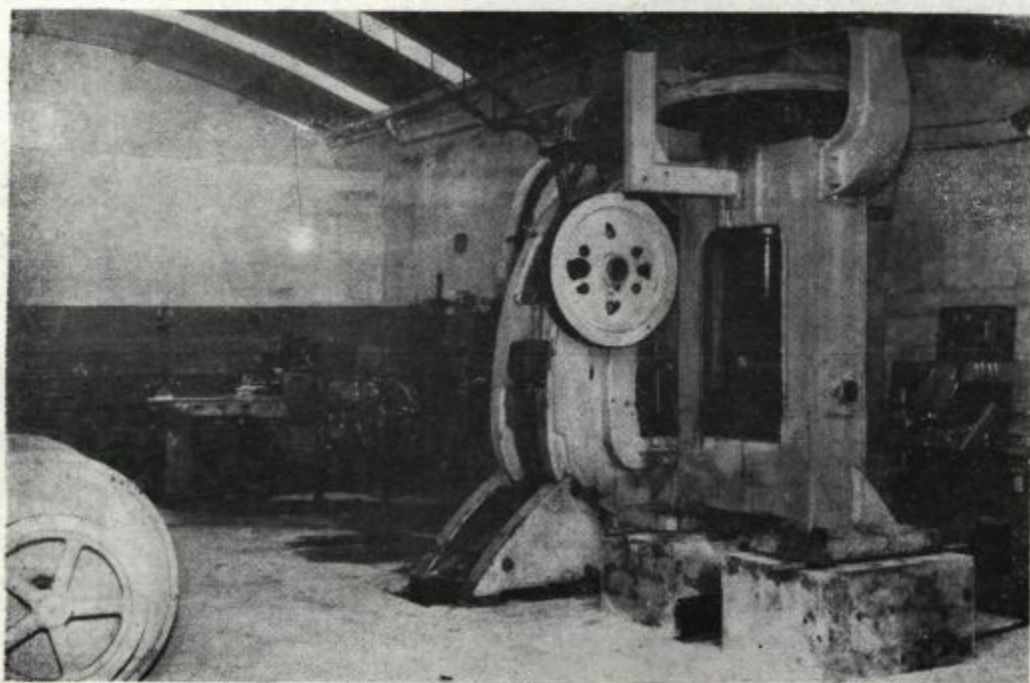
svojil. Ta želja se mu je izpolnila leta 1952, ko je ustanovil lastno mizarско podjetje v kraju Carupá, v okolici Buenos Airesa. Leta 1955 pa je prevzel v upravo trgovino s pohištvom na Ezeizi, ki jo je povečal in vodil do svoje smrti (1969).

Pri delu v trgovini mu je pomagal sin Luky, ki je po očetovi smrti nadaljeval delo v trgovini na Ezeizi, med tem pa je že vodil lastno trgovino v C. Spegazzini. Kmalu nato je kupil trgovino na Ezeizi. Tema dvema trgovinama je podjetni Luky dodal še dve drugi: eno v San Justo in drugo v Lomas de Zamora, tako, da vodi sedaj štiri trgovine, ki imajo skupaj 2000 m² površine (pri tem niso všteta še tri velika skladišča). Zaposlenih ima 20 uslužbencev. Poleg tega je udeležen pri več gradbenih podjetjih.

BRATA TONE IN JANEZ MOZINA

Metalurško podjetje; Churruca 9827, Loma Hermosa, San Martín

Pogled v delavnico bratov Možina v Loma Hermosa

Mlada slovenska podjetnika — Tone in Janez Možina — sta ustanovitev svojega podjetja popisala takole:

„V letu 1955 smo prišli v Argentino najina mati in najina dva brata, dočim je oče prišel v Argentino že preje, skupaj z ostalimi begunci, po končani svetovni vojni. Čeprav smo bili vsi fantje še zelo mladi, smo takoj začeli delati v tovarnah. Po nekaj letih takega dela sva se z bratom Janezom odločila, da si kupiva stružnico za železo. Delala sva še nadalje v tovarni, doma le v prostem času. zvečer pa obiskovala strokovno šolo.

Kmalu sva pustila delo v tovarni in se popolnoma posvetila svojemu podjetju, kar ni bila lahka naloga. Samostojno delo je združeno z veliko odgovornostjo, dočim delavec pri gospodarju ni s tem obremenjen. Zgodilo se je nama, da sva že takoj v začetku samostojnega dela dobila od nekega podjetja večje naročilo. Ob plačilu se je podjetje zmotilo in nama delo dvakrat plačalo. Z bratom sva bila mnenja, da poštenost zahteva, naj vrneva nezasluženo vsoto. To sva tudi storila in dobila pri tujem podjetju neomejeno zaupanje. Drugič se je nama zgo-

BRATJE OBLAK

Tovarna lesenih in kovinastih vrat in oken ter plastičnih zastorov; Almafuerite 3868, San Justo, prov. Buenos Aires

Med stotinami beguncev, ki jih je meseca februarja 1949 ameriška ladja Hollbrook pripeljala v buenosaireško pristanišče, je bila tudi Oblakova družina: oče Martin, mama Ivanka ter pet otrok: Ivanka, Zalka, Feliks, Ciril in Tone.

Pri iskanju možnosti za obstanek v novem svetu je vplivala na nekadnjega močnega posestnika ljubezen do zemlje. Oče Oblak se je s svojimi družinskimi člani podal v buenosaireško provinco, v kraj Zelaya, kjer so se zaposlili na veleposestvu kot poljedelski delavci. Če za komaj dorasle fantje morda to ni bil prehud napor, je pa prav gotovo neumorno garanje bila velika žrtev za šestdesetletnega očeta, mamo in dekleti. Tudi možnosti napredka oče Martin ni opazil pri tem delu. To ni bila tista Amerika, ki jo je on že pred leti spoznaval na severni polobli in ki mu je dala priliko, da se je ob vrnitvi v domovino takrat gospodarsko okrepil. Treba je bilo iskati drugih možnosti, ki so prav gotovo morale nekje biti. Morda v obrti?

dilo, da sva nekemu podjetniku zaupala in nisva napravila z njim pismene pogodbe. Ker za podjetje nisva hotela več delati, so nama za že opravljeno delo odbili 30% od računa. Ker nisva imela pismene pogodbe, nisva mogla zoper to ničesar ukreniti.

Danes se je najino podjetje že postavilo krepko na noge. Imamo že več strojev v delavnici, kjer se dela v dveh oddelkih: kovaštvo in kaljenje železa na sodobni način ter mehanično železostrugarstvo. Delamo po naročilu klientov pa tudi na zalogo razne avtomobilske nadomestne dele.

Danes nama ni žal, da sva šla na samostojno pot in dajeva odkritosrčno priznanje vsakemu, ki se je z vztrajnim in poštenim delom prikopal do lastnega podjetja.

Ob tej priložnosti bi rad dal javno priznanje in zahvalo naši Kreditni zadrugi SLOGA, ki je tudi nama velikokrat pomagala, da sva prebrodila razne težave. Njena razstava EXPOSLOV 74 je dvignila ugled slovenske skupnosti in je pokazala tukajšnjemu svetu, kaj zmora pridni in podjetni slovenski človek.“

Tako se je nekega dne leta 1955 vsa družina preselila v bližino glavnega mesta, v kraj San Justo.

Kot toliko drugih njegovih rojakov, je tu oče Oblak kupil s prižuljenimi prihranki zemljišče za lastni krov. Kot drugi, daleč od tlakovanih cest, kjer svet ni bil predrag. Kot drugi, eno samo skromno parcelo. Začel je zidati hišo. Vendar ne tako kot velika večina drugih. Zaprošil je bančni kredit, kar je bila takrat skoro nezaslišana drznost za novonaseljene begunce, ki so raje zidali počasi, v kolikor so mogli sproti plačevati material. Le dolga nikar! Ni se bilo lahko živeti v argentinski način poslovanja človeku s predvojno evropsko miselnostjo.

Prav v tem pa je verjetno glavni vzrok za kasnejši razmah Oblakovega podjetja: izrabiti v svoj prid neustaljene gospodarske razmere, ko nebrzdana inflacija onemogoča vsako hranjenje ter svetuje delati čim več s posojili, ki jih je bilo vsak dan lažje vračati.

Banka je plačala hišo in ostalo je še nekaj novcev za skromno delavnico v pozadju zemljišča. Tukaj so oče Martin ter sinova Feliks in Ciril ob skromnih strojih začeli z mizarskim podjetjem. Sin Tone tedaj še ni dorastel.

Obrat se je večal in očetovska dalekovidnost je dozorevala. Čakali so samo ugodnega trenutka za veliki skok, ki so ga sklenili storiti. In ta prilika se je pokazala v letih 1968—69, ko so z močnimi bančnimi krediti mogli pozidati obširno delavnico ter jo opremiti z najmodernejšimi uvoženimi stroji, da je v kratkem času iz mizarske delavnice postala moderna in prostorna tovarna lesenih oken in vrat.

Ko je leta 1969 oče Martin za vedno zaprl svoje bistre oči, so njegove misli našle zveste in vredne nosilce v njegovih sinovih.

Podjetje si je nadelo današnje ime:

OBLAK HERMANOS S. A.

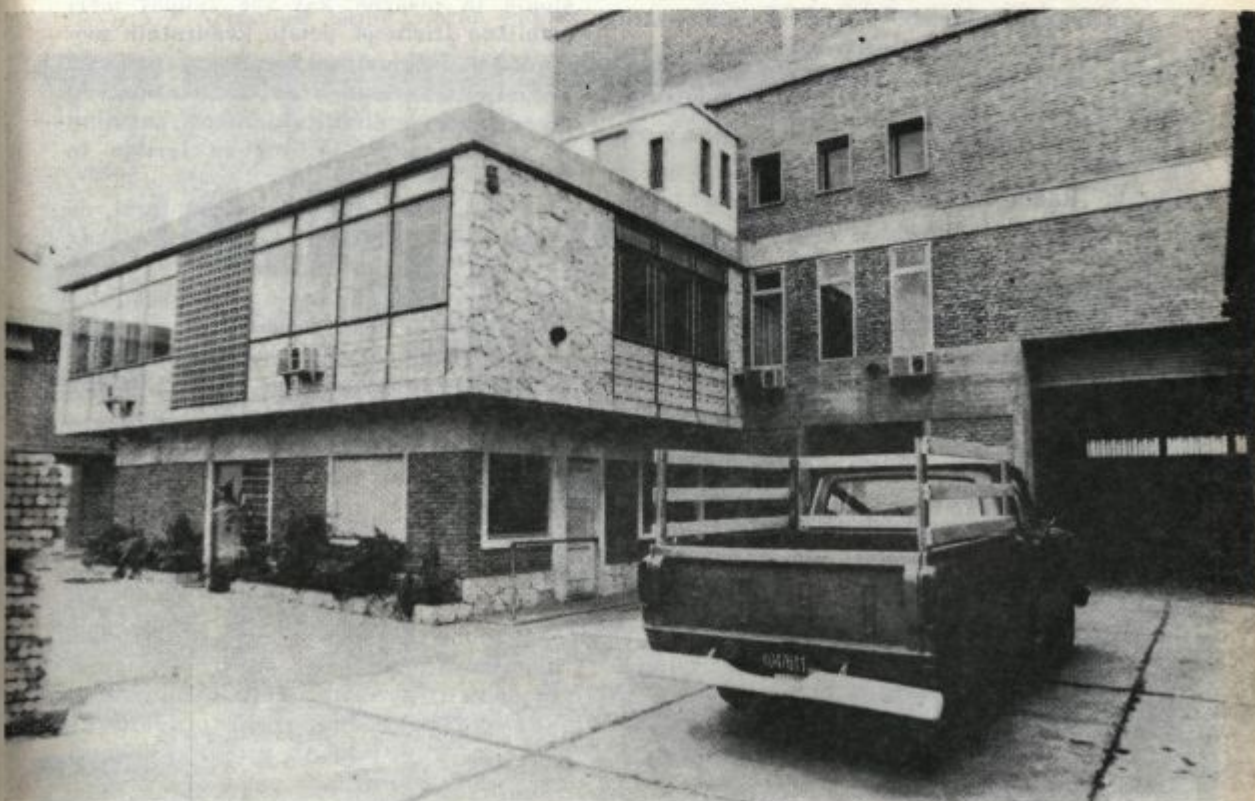
Poudarek na besedi bratje ni slučajen. Z njim so družabniki hoteli jasno pokazati, da vlada v vodstvu podjetja bratovsko vzdušje, sloga in močna pove-

zanost. Temu primerno so si tudi razdelili odgovornosti. Feliks skrbi za strojne naprave in produkcijo. Tone je hišni arhitekt, odgovoren za izboljšave in nove projekte. Glavno vodstvo in trgovanje sta v Cirilovih rokah. Tako ima vsak svoje področje, v katerem ga nihče pri delu ne ovira in kjer vsak prosto odloči v skupni prid.

Nepozabni vtis naredijo na obiskovalca tovarne moderni stroji, ki lepijo, prirezujejo, rezljajo in gladijo cela vrata in okvirje na do potankosti preračunanem tekočem traku. Pozornost zbuja učinkovita sinkronizacija raznih oddelkov, red, ki vlada pri delu ter snaga in čistost zraka, ko mogočni ventilatorji sproti črpajo oblance in žaganje po širokih ceveh v posebna zbirališča, tako da ostaja zrak povsem neokužen z lesnim prahom.

Nekaj let kasneje so na novo dokupljenih zemljiščih sezidali poleg prostranih skladišč tudi tovarno za plastične zastore, ki jih je mogoče vstaviti tako k lesenim, kot k železnim okenskim okvirjem. Zanimiv je pogled na sedem modernih avtomatičnih strojev, ki nenehoma mečejo iz sebe plastične ploščice ter jih prirezujejo v primerne dolžine.

Tovarniško poslopje bratov Oblak v San Justo, prov. Buenos Aires

Teško bi bilo reči, če so vzrok zadovoljnim obrazom, ki jih poročevalec srečuje po tovarni, te fizične olajšave pri delu, ali dejstvo, da se delavci srečujejo med stroji z gospodarji kot s sebi enakimi, ali pa priznana skrb družabnikov in višjih nameščencev podjetja za osebno blagostanje stotridesetih uslužbencev in njihovih družin.

Skrb za redni dotok surovin, v tem primeru dobrega in primernege lesa, je napolnila mlade podjetnike, da so pogledali čez mejo, v Bolivijo, ter tu osnovali podjetje

ASERRADERO YACUIBA S. R. L.

Sedemdeset kilometrov od Yacuibe, v globokem gozdu, naletimo na manjše umetno naselje, kjer stanuje okoli štirideset priseljenih uslužbencev tega podjetja. Ostali, nekaj čez stopetdeset, so domačini. Iz tega središča se dnevno premikajo težki stroji in pridne roke še globlje v pragozd, odkoder vlačilci dostavljajo mogočne hlode na žago. Ta, ki je skoraj v Yacuibi, je tudi last podjetja, pravtako kot sosednja stavba, v kateri so pisarne in stanovanja za uradništvo.

Po izjavah bolivijskih oblasti, je to podjetje po svojem obsegu in organizaciji edinstveno v tej deželi. Med domačini uživa velik ugled. To pa ne samo zato, ker spreminja v rodovitno zemljo prej nedostopne predele in gradi nove prometne zveze, marveč tudi zaradi svojega socialnega poslanstva v tem priimtivnem okolju.

Razžagani les prevažajo težki tovornjaki v dvatisoč kilometrov oddaljeni San Justo, kjer po raznih procesih postane goden za dokončno predelavo v stavbno mizarske izdelke.

Ko so Oblaki opazili, da se na trgu močno uveljavljajo kovinasta okna in vrata, so se odločili za zgradbo novega, kovinarskega podjetja. Pritegnili so k stvari dva strokovnjaka: Pavleta Malovrha in Antona Rovana ter pričeli leta 1966 obratovati z novoustanovljenim podjetjem, ki danes nosi ime

STANDMETAL S. A.

Njegovi prostori so bili v pozadju Malovrhove stanovanjske parcele, kjer so delali vse le še bolj na roko. A dolgo časa tako ni šlo, kajti kvalitetni izdelki so krog kupcev stalno večali. Zato so v

letu 1970 delavnico preselili na novi prostor, kjer so pokrili približno štiritisoč kvadratnih metrov in na njih namestili moderne stroje. Ti prirezujejo pločevino, jo upogibajo, varijo in barvajo — na tekočem traku po vzorcu tovarne za lesena okna in vrata. Podjetje je med prvimi v svoji stroki v Argentini in njegova prodajna mreža je razpredena po vsej republiki. Na delavskih in uradniških mestih je pri tem podjetju trenutno dvanjšestdeset ljudi.

Tudi ta družba je silila k razmahu. Prilika zanj se je pokazala ob vladni težnji za decentralizacijo industrije, za kar je ponudila nekatere olajšave tistim, ki bi želeli investirati v notranjosti dežele v nova podjetja. Lastnikom se je stvar zdela zanimiva in tako so skoraj isti družabniki leta 1974 ustanovili novo družbo pod imenom

E.T.A. ESTABLECIMIENTO TUCUMANO DE ABERTURAS S. A.

Sedem kilometrov pred mestom San Miguel de Tucumán, v provinci istega imena, tik ob panamerikanski cesti, je sedež tega podjetja. Ob sami cesti je dvignjeni razstavni prostor, nekaj deset metrov globlje pa se širi tovarniško plosčje in pisarne, kar vse skupaj meri približno štiritisoč petsto kvadratnih metrov. Na drugi strani parka, za tovarno, je podjetje sezidalo stanovanjske hiše za deset družin vodilnih uradnikov. Za njimi je spet park ter prostor za igrišče in počitek.

Tukaj dela okoli sedemdeset ljudi, po vzorcu STANDMETALA, kovinska okna in vrata ter plastične zastore. Namen družbe je zalagati s svojimi izdelki vse severazohodne argentinske province, ki so mnogo bliže Tucumanu kot Buenos Airesu in kjer je potreba po njih vsak dan večja.

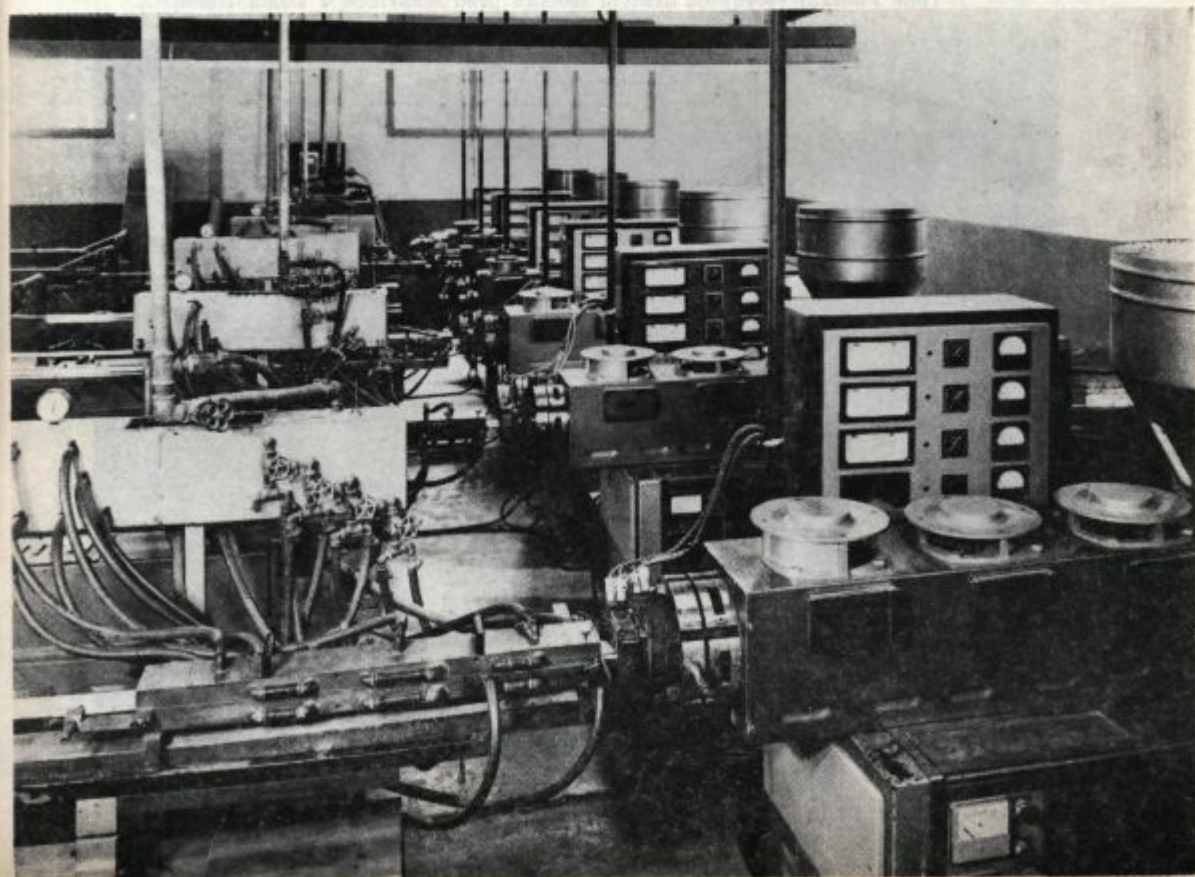
V vseh Oblakovih podjetjih vlada sožitje, marljivost, red in zadovoljstvo. Kadar so dani ti pogoji, pač ni tvegano iskati vedno novih možnosti in jih tudi uresničevati, kot to uspešno delajo bratje Oblak.

Posebne omembe vredno je dejstvo, da je mogoče pri kateremkoli od omenjenih podjetij govoriti s šefi in z uradniki slovensko, kajti Ciril, Feliks in Tone s ponosom trdijo, da so njihova podjetja res v slovenskih rokah.

Tovarniško poslojpe podjetja Standmetal S. A. v San Justo

Notranjost gornje tovarne, oddelek za izdelovanje ploščic za okenske navojnice

TONE PODRŽAJ

Kovinarsko podjetje; Neuquén 565, Villa Ballester, prov. Buenos Aires

Na obrtniškem tečaju, ki ga je obiskoval v begunskem taborišču Spittal ob Dravi, se je Tone Podržaj toliko priučil, da je mogel ob svojem prihodu v Argentino leta 1949 prevzeti v kotlarski stroki mesto pomočnika za varjenje. Štiri leta je garal za druge, čeprav je bil morda na papirju njih družabnik — kot marsikateri drugi rojak, s čigar žulji so si prefriganci na hiter in nepošten način nabrali bogastva — dokler se leta 1953 ni osamosvojil. A to seveda še ni pomenilo lastne delavnice ter najetih delavcev, marveč je dobri dve leti nosil orodje v železnem kovčku od doma na delo in spet nazaj, dokler ni leta 1955 napravil novega važnega koraka: v mestnem predelu Pompeya je najel delavnico s prostorom za kakšnih pet pomočnikov. V glavnem so se posvečali izdelavi ter instalaciji naprav za zračenje, ogrevanje in hlajenje industrijskih ter stanovanjskih prostorov, čeprav je sem ter tja kazalo sprejeti tudi kakšno drugo v stroko spadajoče delo.

Z enim izmed inženirjev, ki so ga preskrbovali z naročili, je Podržaj leta

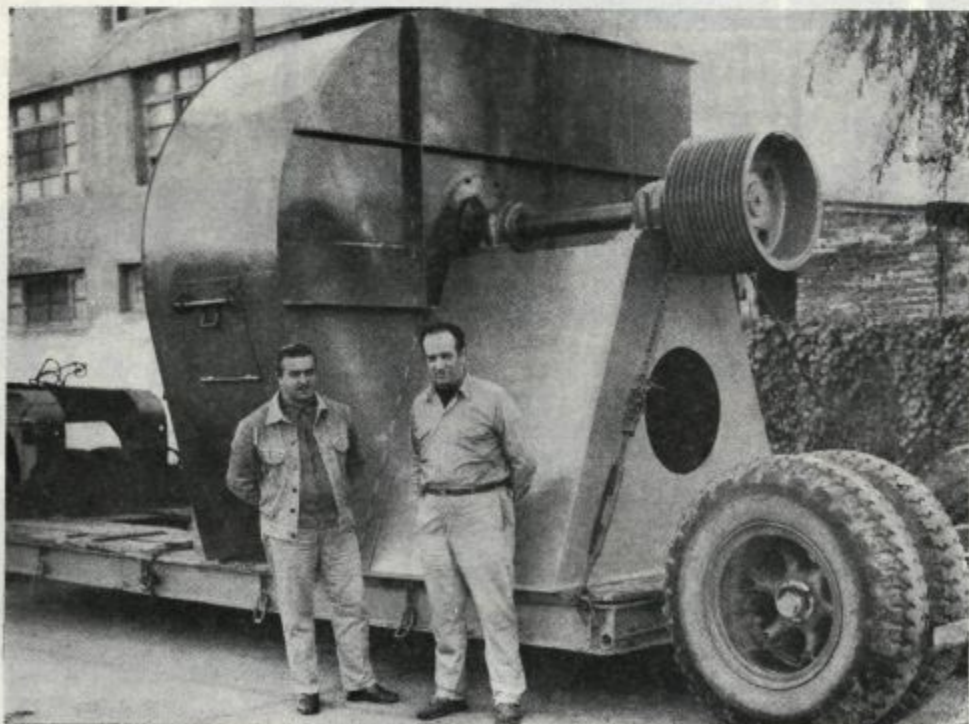
1956 storil nadaljnji važni korak: ustanovil je podjetje CAMAC d. z. o. z., ki se je v drugem letu svojega obstoja preselilo v lastne industrijske prostore v Villa Bosch, blizu prestolnice. Prav gotovo je bilo najvažnejše delo tega podjetja instalacija za firmo SIEMENS, tako celotnega galvanoplastičnega oddelka, kot tudi klimatičnih naprav za vse v letih 1960-61 novo zgrajene objekte omenjene družbe.

Iz Lanusa se je mladi podjetnik preselil bliže delavnici, v naselje Villa Ballester, da je bil po delu lahko hitreje doma: leta 1959 je namreč sklenil dosmrtno pogodbo z Anico Bajda, iz Mendoze, ob kateri ga danes sprejemajo ob večerih na vratih že štirje otroci.

Iz tega časa je posebno zanimivo delo kovinasti tank za 1.200.000 litrov surovega petroleja, katerega deli so med seboj električno varjeni. Delo je zaslužilo v strokovni reviji daljši članek.

Ko se je leta 1962 Podržaj odločil, da nadaljuje brez družabnikov, je najprej delal v manjši delavnici doma. A leta 1964 so ga lastniki delniške družbe TECNICA ELEMEC, gospodje Hribarja in

Tone Podržaj (levo) ob svojem izdelku pred delavnico v Loma Hermosa

Rant, povabili, da deli z njimi streho nove prostorne delavnice v mestu, kajti v delih, ki jih je to podjetje prevzemalo, so bile tudi naprave, za katere je Tone izvedenec.

V naslednjih šestih letih je bil naš kovinar zelo malo v Buenos Airesu. Kadar je bil, je izvrševal razna specializirana dela podjetjem kot so OSRAM, PHILCOFORD, ANGLO, ALBA, CENTENERA in podobna. Zelo veliko je pa potoval po južnih provincah, kjer je gradil naprave za ogrevanje stanovanj ter za postojanke pri plinovodu, v krajih kot so Pico Truncado, Dolavon, Puerto Madryn, Garrayalde, Bahía Blanca...

Približal se je trenutek, po katerem stremlji vsak podjetnik: biti na svoji zemlji svoj gospod. Leta 1969 je Podržaj kupil zemljo v Loma Hermosa, pri mestu San Martín in naslednje leto je odprl tu novo, lastno delavnico.

Preko dveh argentinskih velepodjetij

je izvršil Podržaj reprezentativna dela: SADE mu je poverila izdelavo s klimatično napravo opremljenih kabin za kontrolno aparaturo pri podjetju SOMISA, gradbeniki MELLOR-GODWIN pa so mu zaupali instalacijo bistvenih delov pri parnih kotlih za petrolejski refineriji Lujan de Cuyo in La Plata, obe pripadajoči YPF-u. Mednarodni observatorij v Čile se tudi ponaša s Podržajevimi 15.000 literskimi tanki. Med imena svojih strank, ki jih s ponosom našteva, saj so sad dolgoletnega truda in trmaste vztrajnosti, Tone z zadovoljstvom vključuje tudi podjetja rojakov: BRATJE OBLAK S.A., ASERRADERO YACUIBA, PAPELERA DEL SUD S.A. i. dr.

Podržajevo podjetje stoji na trdnih nogah in je v polnem razmahu. On pa nestrpno čaka, kdaj bosta sinova, ki se vestno izpopolnjujeta v industrijski šoli, dala delavnici še več poleta in zagona. Očetu in narodu v ponos.

MATEVŽ POTOČNIK IN SINOVA — "LIPA"

Tovarna oken, vrat in vzdinhih omar; Chubut 4762, Ciudadela, prov. Buenos Aires

Matevž Potočnik je dal svojemu podjetju lepo slovensko ime „Lipa“. Sicer svojih priznanih izdelkov — oken, vrat in pročelja za vzdinhih omare — ne izdeluje iz lipovine, ker lip v Argentini ni na voljo (in kolikor jih je, so samo okrasno

drevo pri evropskih priseljencih), vendar je uporabil to slovensko ime v spomin na naše narodno drevo.

Potočnik je eden izmed redkih slovenskih mojstrov, ki se je že leta 1933 v domovini začel učiti mizarstva in je v

Matevž Potočnik s sinom v svoji mizarški delavnici

Argentini nadaljeval to svojo obrt. Bivanje v begunskih taboriščih je izkoristil, da se je izpopolnil v svoji mizarški stroki in v taborišču Lienz je napravil mojstrski izpit. Ta evropska strokovna izobrazba je dala Potočnikovim izdelkom take značilne odlike, da je podjetje, ko se je osamosvojil, kmalu zaslovelo na argentinskem trgu, kjer ni bilo tedaj tako delo v splošni navadi.

Seveda je moral g. Potočnik sprva prehoditi tisto pot, ki je bila običajna za vse priseljence. Začel je pri argentinskih mizarjih — izdelovalcih pohištva. Potem je dobil zaposlitev v stavbnem mizarstvu, kjer so lastniki kmalu spoznali njegove sposobnosti in ga postavili za delovodjo v stavbno mizarškem podjetju.

Želja po osamosvojitvi in lastnem podjetju pa je bila vedno večja. Leta 1958 je g. Potočnik pogumno odprl svojo lastno mizarško delavnico, ki je kmalu zaslovela po svojih izdelkih iz stavbnega mizarstva. Predvsem se je posvetil izdelovanju oken in vrat, pozneje pa vzdernih omar. Ker je bilo vedno več naročil za njegove solidne izdelke, se je prvotna de-

lavnica spremenila v pravo tovarno, v kateri dela danes Matevž Potočnik s svojima dvema sinovoma in z osemnajstimi delavci.

Ko smo ga vprašali, v čem je skrivnost njegovega uspeha, je odgovoril z eno samo kratko besedo: garanje. To mu radi verjamemo. Toda vse garanje bi nič ne pomagalo, če bi ne bilo solidnega znanja in smotrno organiziranega delovnega procesa.

Kljub vsemu garanju v svojem podjetju in skrbi za svojo družino pa je Potočnik vedno našel dovolj časa tudi za javno delo, za delo v slovenskih organizacijah. Naj omenim samo tole: Leta 1957 je opremil slovensko šolo v Ramos Mejia, ki je imela svojo sobo v tako imenovanem „sanatoriju“, in polnih deset let je bil podpredsednik Slomškovega doma. Prav posebno skrb pa je posvetil in še posveča Zavetišču škofa dr. Gregorija Rožmana, kateremu je že vrsto let neutrujen in vesten predsednik in ima — prav gotovo — največje zasluge, da je ta lepa zamisel stopila v življenje v dobro ostarelim rojakom.

Stojnica Potočnikovega podjetja "Lipa" na EXPOSLOV 74

FRANC REMIC

Železne konstrukcije; Falucho 138, San Martín, prov. Buenos Aires

Franc Remic je bil kot dijak meščanske šole v Mostah odpeljan v internacijo na Rab. Ko so ga leta 1943 izpustili iz taborišča, je vstopil v Slovensko domobranstvo in leta 1945 odšel skupaj z ostalimi domobranci na Koroško. Bil je vrnjen, toda skočil je iz drvečega angleškega kamiona in se tako rešil. Nato je bil v taborišču v št. Vidu ob Glini, kjer je hodil v šolo. Od tam je bil premeščen v Italijo v Eboli, kjer so ga Angleži zaposlili v svojih strojnih delavnicah in je tako prišel do svojega poklica, ki ga vrši še danes v Argentini.

Takoj po prihodu v Argentino v juniju 1947 še ni imel priložnosti vršiti poklica, za katerega se je izučil. Nekaj časa je bil natakár v nekem kolegiju. Kmalu pa je dobil službo v neki nemški strojni delavnici, kjer je izpopolnil svoje zna-

nje in tudi napravil strokovni izpit. V prostem času pa je doma prevzemal in izvrševal manjša dela. Tega dela pa je bilo vedno več in zato je leta 1951 zapustil službo in začel samostojno delati v svoji lastni mali delavnici. To delavnico je polagoma večal in nakupil vse potrebne stroje. Podjetje je napredovalo. Ko je bilo v največjem razvoju, je imelo zaposlenih 25 delavcev.

Remic izvršuje v glavnem železne konstrukcije (vrata, okna, ograje itd.) za stanovanjske in industrijske stavbe v Buenos Airesu in njegovi okolici, pa tudi v notranjosti Argentine.

Izvršil je več železnih konstrukcij tudi v slovenskih domovih.

Podjetje je znano po svojih solidnih izdelkih tako pri Slovencih kot pri Argentincih.

SLOVENSKA TISKARNA "TALLERES GRAFICOS VILKO S. R. L."

Tiskarska dela; Estados Unidos 425, Buenos Aires

Vilko Čeč pri stavnem stroju v svoji tiskarni († 19. maja 1975)

Zgodovina nastanka Slovenske tiskarne Vilko je naslednja: v letu 1945 je skupaj z drugimi protikomunisti zapustil domovino tudi Vilko Čeč, ki je bil doma priznan tiskarski strokovnjak in je v največjem slovenskem tiskarskem podjetju — Jugoslovanski tiskarni v Ljubljani — zavzemal odgovorno mesto faktorja t. j. šefa vseh vodij posameznih tiskarniških oddelkov. Ko je prišel v Argentino, je dobil takoj zaposlitev kot linotipist v tiskarni Córdoba (last slovenskih predvojnih naseljencev). Po nekaj letih se je osamosvojil in najel prostore za lastno tiskarno v središču Buenos Airesa. Slovenske založbe in tudi posamezniki, ki so tedaj tiskali svoje publikacije v tujih tiskarnah, kar je povzročalo precejšnje težave, ker stavci niso bili veščiji slovenščine, so se skoraj vsi zatekli v njegovo slovensko tiskarno, v kateri je bilo več slovenskih grafičnih delavcev.

Ko je prišla leta 1956 za njim njegova družina, je dobil Čeč veliko pomoč v svoji ženi Alojziji in svojem sinu Janezu,

ki se je že v domovini izučil grafične obrti. Po njunem prihodu je tiskarna doživela velik razmah. Poleg Slovencev so začeli v tej tiskarni tiskati svoje publikacije tudi zastopniki drugih narodnosti (Hrvati, Srbi, Nemci); ker je bil Čeč vešč teh jezikov. Tudi s strani Argentincev je bilo vedno več naročil.

Po smrti Vilka Čeča l. 1975 je prevzel vodstvo tiskarne sin Janez, ki nadaljuje očetovo delo ob vsestranski pomoči svoje matere. Od slovenskega periodičnega tiska se tiskajo v tiskarni Vilko: Svobodna Slovenija, Zborniki Svobodne Slovenije, Duhovno življenje z Božjimi stezicami, Oznanilo, Tabor, Vestnik, Smer v slovensko državo. Poleg teh pa se tiskajo še razne hrvaške, srbske, nemške in argentinske publikacije. Tudi mnogo slovenskih knjig je bilo natiskanih v tej tiskarni. Posebno pozornost — tudi v argentinski javnosti — je vzbudilo monumentalno delo: slovenski prevod argentinskega epa Martín Fierro. Tiskarna Vilko je velik podpornik našega tiska.

SLOVENSKA TISKOVNA DRUŽBA "EDITORIAL BARAGA S. R. L."

Tiskarna in knjigoveznica; Pedernera 3253, Buenos Aires

V želji, da se v čim večji meri omogoči slovenski skupnosti v Argentini kar najpopolnejše tiskarsko delo, se je v začetku leta 1954 na pobudo lazarista Ladislava Lenčka CM začelo iskanje možnosti za ustanovitev lastne tiskarne.

Po nekaj neuspelih poskusih so imenovani Ladislav Lenček, Ignacij Glinšek in Zorko Simčič podpisali dne 12. maja 1954 ustanovno listino.

Ustanovitelji so povabili v novo družbo važnejše slovenske kulturne in verske ustanove, izdajateljice slovenskega tiska v deželi: Svobodno Slovenijo, Duhovno življenje, Slovensko besedo, Slovensko pot, Slovensko katoliško akcijo, Družabno pravdo in Slovensko kulturno akcijo. Odmeva domala ni bilo. Zato so organizatorji pristopili k posameznikom kot udom nove ustanove. Tako je bilo v družbi v začetku avgusta že 13 delničarjev; ki se je pozneje dvignilo na 18.

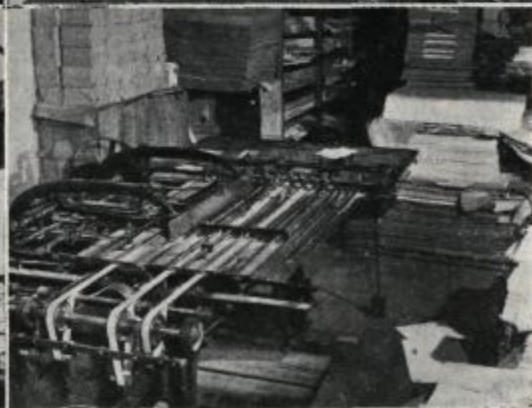
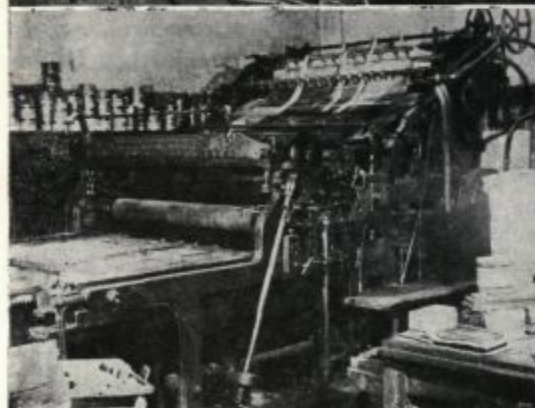
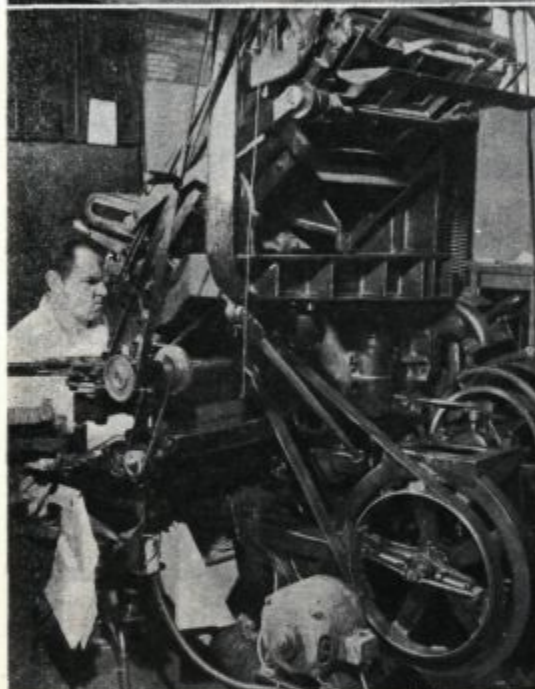
Tedaj je mogla novoustanovljena družba že pristopiti k ostvarjenju načrtov. Ponudila se ji je možnost, da postane sodelavna in sovodnica tiskarne „Talleres gráficos Federico Grote“ v lastništvu družbe „Círculo Católico de Obreros“, v

kateri so tedaj tiskali večino slovenskega tiska. Dogovorjeno je bilo, da organizacija Círculo Católico de Obreros proda naši Slovenski tiskovni družbi dve šestini vrednosti tiskarniških instalacij in da imata oba družabnika enakopravnost v vodstvu obrata.

Pogodba s CCO (Círculo Católico de Obreros) je bila podpisana za dobo do konca leta 1959. Po preteku tega časa so pogodbo podaljšali še za eno leto. Ker se je z vstopom Slovenske tiskovne družbe v vodstvu tiskarne delo stoodstotno pomnožilo, je le-ta sporazumno s CCO kupila največji in avtomatični stroj za tiskanje ter ga dala v najem skupni družbi.

Medtem je Lenček Ladislav sicer še ostal slovenski gerent tiskarne Federico Grote, le predsedniško mesto Slovenske tiskovne družbe je prepustil Rudolfu Derňovšku. Namesto dosedanjega tajnika Z. Simčiča je mesto prevzel L. Rezelj.

Ob zaključku pogodbe CCO ni več obnovila te s Slovensko tiskovno družbo. Zato se je družba razšla in sta si članici razdelili aktivno in pasivno imovino. Slovenska tiskovna družba je ugotovila, da je bilo skoraj sedemletno sodelovanje s

Tiskarna Slovenske tiskovne družbe "Editorial Baraga S. R. L." Zgoraj levo: poslopje, ki ga ima tiskarna v najemu; desno: v pisarni; v sredi levo: stavni stroj; desno: tiskarski stroj Miehle; spodaj levo: tiskarski stroj Albert, ki more tiskati istočasno npr. 32 strani "Katoliških misijonov"; desno: zgibalni stroj v oddelku knjigoveznice.
(foto Fajfar)

Círculo Católico de Obreros tako v pospeševanju slovenskega tiska, kakor tudi v gospodarskem pogledu zelo plodonosno; v tem času se je v tej skupni tiskarni izučilo tiskarske obrti večje število slovenskih tiskarjev in se v njej tudi zaposlilo.

Slovenska tiskovna družba je bila postavljena pred dejstvo, da si mora ostvariti novo možnost tiskarskega dela, kar ji je tudi uspelo.

Po razmeroma kratkem času je že v februarju leta 1961 ustanovila javnopravno tiskovno družbo z omejeno zvezo z imenom „Editorial Baraga S.R.L.“, kateri so se pridružili skoraj vsi prejšnji člani Slovenske tiskovne družbe in pristopili nekateri novi. Nova družba je najela prostore za tiskarniški in knjigovodski obrat v hiši na ulici Pedernera 3253 v Buenos Airesu in tam v času treh tednov organizirala tipografsko popolni obrat z deloma od tiskarne Federico Grote prevzetimi stroji in ostalim materialom, deloma z nanovo nabavljenim. Uradni gerenti družbe so bili Rudolf Dernovšek, Ignacij Glinšek in Lojze Rezelj, dejanski strokovni vodja obrata pa je bil Ladislav Lenček CM, ob administrativnem vodstvu Lojzeta Rezlja. Proti koncu prvega desetletja je Rudolf Dernovšek odstopil, tako da sta ostala v uradnem vodstvu le Glinšek Ignacij in Lojze Rezelj, v neuradno vodstvo pa sta pristopila še Mar-

jan Loboda in Lojze Lavrič, a le do konca prvega desetletja.

Po desetih letih življenja se je „Editorial Baraga S.R.L.“ ob podaljšanju družbene pogodbe reorganizirala tako, da je ostalo le majhno število družabnikov, dočim je uradno vodstvo, kakor tudi dejansko, ostalo isto. Obrat se je razcvetel bolj kot kdaj prej. Družba je postala solastnica tiskarniškega poslojja in kupila za morebitni prenos obrata v Slovenijo vas tamkaj dovolj veliko zemljišče.

„Editorial Baraga S.R.L.“ tiska za Slovence vse izdaje Slovenske kulturne akcije in Baragovega misijonišča, priložnostno tudi marsikaj za Slovenijo dušno pastirstvo, Zedinjeno Slovenijo ter Južnoameriško Baragovo zvezo, poleg privatnih izdanj. Večino dela pa izvršuje v kasteljanščini, in sicer tiska knjige, revije in trgovske obrazce. V letu 1969 je „Editorial Baraga S.R.L.“ prejela od medameriške ustanove diplomo za najpopolnejše tiskano in vezano delo v tistem letu, kar je lahko v ponos slovenski gospodarski prizadevnosti v Argentini.

Danes dela v tiskarni in knjigoveznici „Editorial Baraga S.R.L.“ poleg vodstva 11 stalnih in nekaj priložnostnih slovenskih delavcev ter dva argentinska; učinkovita sodelavka v vodstvu je že ves čas Argentinka Margarita Ribero Fortich. Člani družbe in ves kapital so izključno slovenski.

SLOVENSKO KERAMIČNO PODJETJE

Keramični izdelki; Pedro Molina 130/42,

C. A. C. E. S. S. R. L.

San José, Guaymallén, Mendoza

Slovensko keramično podjetje v Mendozi se je ustanovilo po sili razmer.

Preseljenec, ki je moral zapustiti svojo domovino in si je kot begunec izbral novo, le redkokdaj nadaljuje s tem, kar je prvotno opravljal. Po sili razmer poprime za kakršnokoli stvar, ki mu je na razpolago, da se more preživljati s poštenim delom. Tako je bilo z družabniki tega podjetja. Božnar Pavel, doma podjetnik velike strojne žage, Grintal Luka, doma kmečki sin, ki bi imel v Sloveniji svoj grunt, pravtako Šmon Mirko, ter Rudolf Hirschegger, doma občinski uradnik. Sprva jih je življenje v tej deželi prisililo k težjemu ali lažjemu delu in vsakdo se je razgledoval, da bi sčasoma dosegel sebi primerno zaposlitev. V Mendozi keramična stroka v letih našega prihoda ni

bila razvita, kljub zelo ugodni klimi. Gradila pa se je v predmestju večja keramična tovarna, kjer sta prva dobila zaposlitev brata Hirscheggerja. Kmalu se je tu zaposlilo več Slovencev. Na žalost pa je to podjetje že po štirih letih prenehalo z obratom, vendar je vestnemu delavcu bila dana možnost, da se je tu priučil novi stroki in se v njej izpopolnjeval. Saj se človek najlažje uči iz napak in teh je bilo v tem podjetju na pretek; tako tehničnih, kot poslovnih.

Bilo je v letu 1957, ko so se združili omenjeni možje in začeli „na svoje“ s skromno keramično delavnico in s pomočjo svojih družinskih članov znašali skupaj kos za kosom. Brez vsake finančne podlage; le za preživljanje svoje družine je imel morda vsak le skromen prihranek.

Izdelki
keramičnega
podjetja
C. A. C. E. S.
na razstavi
EXPOSLOV 74

Trd je bil ta začetek, a z voljo so ga štirje družabniki premagali in dvignili delavnico do prvih keramičnih izdelkov, ki so šli na trg in prinesli prvi dohodek. Sčasoma se je delavnica večala, saj je k temu sililo povpraševanje po keramičnih izdelkih. Treba je bilo novih peči, strojev za predelovanje surovin, zalogo materiala in podobno. Prostor, ki ga je podjetje imelo v kraju La Puntilla, 11 km iz mesta Mendoze, je postajal pretesen in primanjkovalo je električne energije za večanje produkcije. Podjetje je bilo prisiljeno, da je leta 1960 odkupilo večje staro poslopje, ki obsega 1200 m² sveta na cesti Pedro Molina 130 v San José, ki spada pod mesto Guaymallén. Kraj je primeren, saj je tik na meji mesta Mendoze. Istega leta je bilo podjetje pravno predstavljeno oblastem z družbeno pogodbo. Leta 1962 se je družabnik Mirko Šmon s svojo številno družino os-

mosvojil in zapustil družbo C.A.C.E.S. Ostali trije družabniki uspešno vodijo podjetje dalje in je firma C.A.C.E.S. znana po svojih solidnih izdelkih po vsej Argentini. V tem podjetju je zaposlenih 15 sodelavcev, vsi Slovenci. Delajo složno kot ena družina. Podjetje je bilo vselej v pomoč slovenskim študentom, ki so v počitniških mesecih dobili tu primerno zaposlitev in tako lajšali staršem stroške študija za prihodnje leto. Pravtako je bilo v oporo splošnim slovenskim potrebam, predvsem pa Društvu Slovencev v Mendози, saj je svoje prve dohodke žrtvovalo za nakup posesti v mestu Mendози, ki že 16 let služi kot Slovenski dom. Del te posesti, ki je bil pravno do leta 1974 še last štirih družabnikov, je slovenska skupnost po zelo ugodni ceni odkupila. Koliko dobrega je to podjetje storilo v vseh letih obstoja slovenski skupnosti, vedo le družabniki.

SLOVENSKO KOVINARSKO PODJETJE "EME"

Struženje, izdelava matric; Porvenir 2452, Remedios de Escalada, Lanús

Kmalu potem, ko je nastala Slovenska vas, so si vaščani zgradili dvorano na ulici Porvenir. Vas je rasla in čez nekaj let je postala dvorana premajhna. Treba je bilo misliti na novo. Želja vaščanov je bila, naj bi stala na športnem igrišču, tako da bi bilo oboje združeno: igrišče in dvorana.

Stara dvorana naj bi se prodala. A želja vseh članov Društva Slovenska vas

je bila, naj ne bi prišla v tuje roke. Bilo je več idej za ustanovitev trgovskega ali industrijskega podjetja. Končno so se odločili za Slovensko kovinarsko podjetje.

Podjetje se je ustanovilo pod vodstvom g. Maksa Jana leta 1967. Zanimanje je bilo veliko, a v vasi ni bilo kapitalista, ki bi idejo finančno podprl. Zbralo se je veliko število ljudi, ki so kupili delnice po 250.000 starih pesov, plačljive v

Podjetje E. M. E. razstavlja na EXPOSLOV 74

16 trimesečnih obrokih, to se pravi v štirih letih. Začetni obratni kapital je bil 3.000.000.— starih pesov.

Na ta način — praktično brez kapi-

tala — je 2. januarja leta 1968 pričelo delovati Slovensko kovinarsko podjetje, d. z. o. o., bolj znano kot EME (stablecimientos Metalúrgicos Eslovenos).

Družba EME se je od vsega začetka morala boriti z velikimi finančnimi težavami. Pri nekaterih članih je prišlo do nezaupanja in so se od družbe oddaljili ter s tem povzročili še večjo finančno krizo. Drugi člani pa so vztrajali še naprej. S solidnim delom, z moralno in finančno podporo članov in s pomočjo slovenske Kreditne zadruge SLOGA se je počasi začel kazati napredek.

Leta 1973 — ob obnovitvi družbene pogodbe — je bil kapital cenjen že na 20.000.000 starih pesov. Leta 1975 pa je banka Provincije Buenos Aires ocenila nepremičnine, orodje in stroje na 150 milijonov starih pesov.

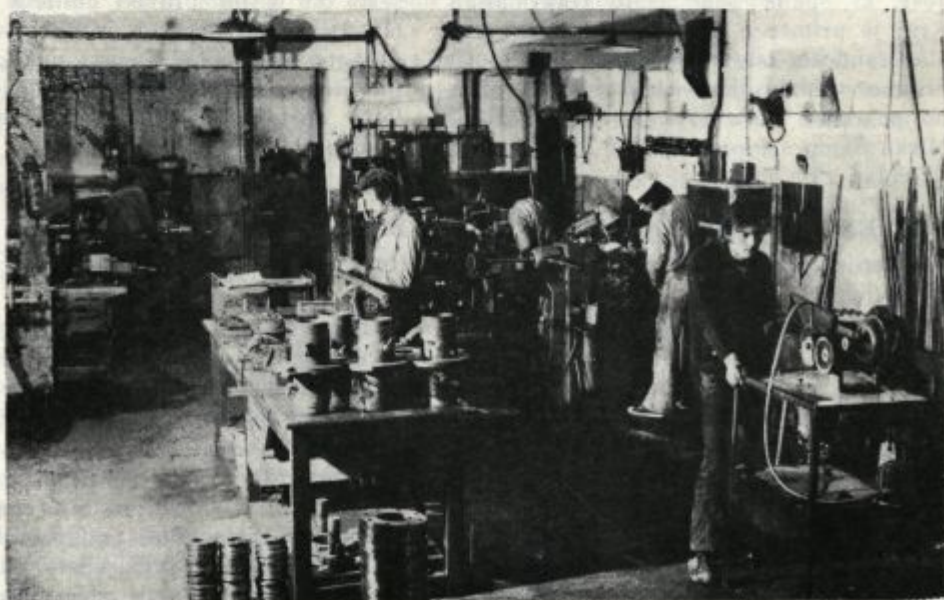
Podjetje deluje v glavnem v treh sekcijah in sprejema dela za struženje, pritiskanje in za izdelavo matric. Prevzame pa tudi izdelavo specialnih strojev.

Podjetje si je pridobilo ugled. Ima že lepo število stalnih naročnikov, med katerimi so tudi svetovno znane firme kot Siam, Lister in podobne.

Zaposlenih je pri firmi okoli 25 oseb, večinoma Slovencev. Sedanji poslovodje so: Tone Strah, Ciril Jan, Andrej Goljevšček in Manuel Rodríguez.

Prav zdaj je podjetje v razgovoru z državno banko, da bi mu dala večje posojilo za povečavo delavnic in nakup strojev. Možnosti dela so velike.

Delovni prostori Slovenskega kovinarskega podjetja E. M. E. v Slovenski vasi

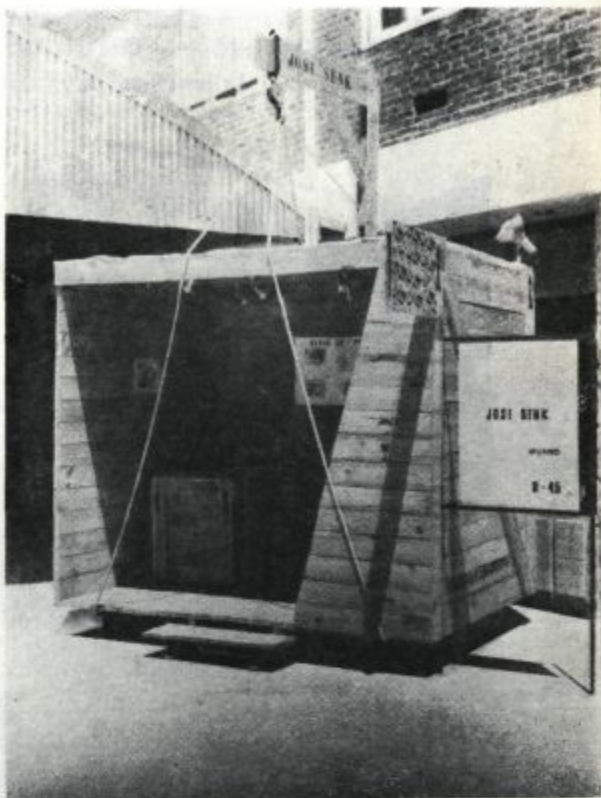

JOŽE ŠENK

Mizarska delavnica, izdelovanje zabojev; Sgto. Cabral 3381-83, Munro, prov. Bs. Aires

Jože Šenk je tudi eden izmed tistih mladih Slovencev, ki se je krepko postavil na svoje lastne noge s svojim solidnim delom, pridnostjo in iznajdljivostjo.

V Argentino je prišel s svojimi starši, ko je imel šest let. Osnovno šolo je začel in dovršil pri Slovenskih šolskih sestrah na Paternalu. Nato je obiskoval gimnazijo v Rožmanovem zavodu v Adroqueju, nadaljeval pa v San Martinu. Moral je že zgodaj poprijeti za delo, da je pomagal svojim staršem, ker je bilo doma sedem otrok, od katerih je bil on najstarejši. Poleg učenja v gimnaziji je delal tudi v mizarstvu in to je postalo nato njegov poklic. Leta 1969 se je osamosvojil in že po svojih prvih natančno in sodobno narejenih izdelkih si je pridobil dober glas med Slovenci in Argentinci. Postavil si je lepo lastno delavnico in nakupil potrebne stroje. Spočetka je delal pohištvo in razna v mizarstvo stroko spadajoča dela. Ko pa je videl, da obstaja veliko povpraševanje po zabojih za prevoze blaga po suhem, po ladjah in letalih, se je z vso vnemo vrgel na izdelavo teh zabojev in postal v tem pravi strokovnjak. Mnoga znana prevozna podjetja naročajo stalno pri njem veliko množino teh zabojev. S tem se mu je podjetje krepko dvignilo. Seveda se še vedno bavi tudi z drugimi mizarškimi deli. Napredek podjetja je viden tudi v tem, da ima po šestih letih samostojne-

Jože Šenk je razstavil na EXPOSLOV 74 ladijski embalažni zaboj velikih izmer

ga dela že precejšnjo enonadstropno delavnico, ki je opremljena z vsemi potrebnimi stroji

ŠMON MIRKO — CERAMICA MIRKO

Keramični izdelki; Ortiz, Godoy Cruz, Mendoza

Tako je naslov keramičnemu podjetju na ulici Ortiz v Godoy Cruz, Mendoza, katerega lastnik je Mirko Šmon.

Po prihodu v Argentino je dobil Šmon zaposlitev kot težak v livarni v Buenos Airesu. A zdravje mu ni dopuščalo vztrajati pri tem delu več kot leto dni. Tudi klimo je moral zamenjati. Napotil se je v Mendoza. Tukaj se je zaposlil pri provincijalni direkciji v gozdni sekciji. Delal je v posebni „slovenski skupini“, kot peón skupaj s pok. ravnateljem Markom Bajukom, katerega sin prof. Božidar je to skupino vodil. Leta 1955 je Šmon sto-

ril odločilni korak: vstopil je kot delavec v tedaj edino keramično tovarno v Mendози — SACLA S. A. Po dveh letih je to podjetje razpadlo, a istočasno se je pričelo formirati slovensko keramično podjetje CACES, h kateremu je pristopil tudi Šmon. Deloval je pri njem pet let, nakar je ustanovil svoje podjetje. Pri tem so mu seveda odločilno pomagali številni otroci, ki so poleg študija radi prihiteli v delavnico in ki so še danes, kolikor jih je še doma, steber uspešno vodenega podjetja. Keramični izdelki Mirko so po vsej Argentini zelo zaželeni. Od kavnih

in čajnih servisov do dolge vrste okrasnih posod — vse to dela čast tej pridni slovenski družini, ki pa pri vsem tem

še najde čas, da se aktivno udejstvuje na raznih področjih slovenskega javnega življenja v Mendozi.

MARIJAN ŠUŠTERŠIČ — FOTO MARIANO

Fotostudio; Avda. Julio Roca 1205; Hurlingham, prov. Buenos Aires

Vhod v fotostudio Foto Mariano

Če se peljete po aveniji Roca proti lepemu in prijaznemu mestu Hurlingham pri Buenos Airesu, vidite že od daleč velik neonski napis „FOTO MARIANO“. V okusno opremljenem lokalu nasproti velikega mestnega parka se odigrava zgodba slovenska begunca, ki si je v novi domovini ustvaril s pridnostjo in vestnostjo zelo upoštevano podjetje v fotografski stroki. Takole nam je kar med delom in med filmi, slikami, fotografskimi aparati in številnimi strankami pripovedoval g. Šušteršič svojo zgodbo: „Bil je zgolj slučaj, da sem ‘padel’ v fotografski poklic. Učno dobo štirih let sem opravil pri podjetju Franjo Mavec, Miklošičeva 6, nasproti Uniona v Ljubljani. Mnoge težave te dobe bi lahko naštel, a bilo je tudi marsikaj lepega. Slikali smo takrat pri dnevni svetlobi — steklena streha — na plošče. Tam

sem samostojno napravil precej lepih portretov. Velik užitek so mi bila povečavanja pokrajinskih posnetkov amaterjev, zlasti pa skoro tedensko delo za narodni muzej — zunanost naših prelepih cerkvic, njih bogatije v freskah itd. Toda pravega poklica do fotografije nisem čutil, tudi lastnega fotoaparata nisem imel. Ves denar je takrat poleg za obleko in hrano šel za knjige. Ko sem prišel v Argentino, sem se zaposlil v tovarni, na fotografijo nisem mislil. Šele leta 1963 sem si kupil zrcalno refleksno kamero Rolleiflex in se počasi pričel posvečati fotografskemu poklicu. Na pobudo dr. Jožeta Dobovška pa sem 20. maja 1966 odprl v mestu Hurlingham svoj lastni atelje. Ker nisem imel dovolj sredstev za propagando in opremo, so bila prva leta precej težka. Če ima danes podjetje v Hurlinghamu svoj sloves, je to le posledica stalne službe odjemalcev, primernih reklamnih sredstev in osebne zavzetosti za poklic. Končno sem našel v tem poklicu veselje in razmeroma dober zaslužek. V veliko zadoščenje mi je priznanje, ki mi ga ponovno izreka številni odjemalci za opravljeno delo. To je tudi najboljša propaganda in tako res nisem nikoli v stiski za delo. Prav vesel sem bil velike pozornosti, ki so jo mojemu podjetju izkazali slovenski rojaki na odlično uspeli razstavi EXPOSLOV 74 v Našem domu v San Justu, kjer je pred mojim paviljonom bilo polno obiskovalcev, ki so se pohvalno izražali o razstavljenih slikah. Praktično se bavim z mnogimi panogami fotografije, ki je res izredno obsežna in zanimiva. Čeprav me poklic zelo zaposli, si še najdem potrebni čas za to delo v naši slovenski skupnosti. In več kot enkrat se mi je pripetilo, da je prav ob uri, ko bi moral na sejo v Slomškov dom, prišlo največ strank...“

Veseli nad uspehom rojaka Marijana Šušteršiča, smo se odpeljali na kratek ogled mesta Hurlingham, v katerem živi še več naših rojakov, ki se prav gotovo štejejo med odjemalce in prijatelje tako upoštevanega fotografskega podjetja.

HERMAN ZUPAN S. A.

Grafično podjetje: tiskarna, kartonaža, papirnica;
Temple 2780, Lomas del Mirador, prov. Buenos Aires

Grafično podjetje Herman Zupan S. A. obhaja letos 25-letnico svojega delovanja v Argentini. Vendar korenine podjetja, prav kakor Zupanova družina, segajo v Slovenijo, kjer je leta 1921 oče Herman kot 21 letni fant pričel v Ljubljani s knjigoveško in kasneje tudi s tiskarsko obrtjo. Sin Herman se je medtem, ko je obiskoval srednjo šolo, ob očetu kmalu izučil v knjigoveza in tiskarja, dokler ni tudi njegovega dela in študija prekinila vojna.

Po vojni je mladi Zupan v Italiji poglobil tehnično znanje v grafični stroki in leta 1949, komaj leto po prihodu v Argentino, že pričel z očetom z najetimi stroji v Buenos Airesu na ulici Díaz Vélez samostojno delavnico. Med prvimi deli je bila vezava Hladnikovega slovarja in nato so si sledila naročila. Kot stalen produkt pa so Zupanovi izdelovali albume, vezane najprej v papir, kasneje pa v platno in usnje. Buenosaireški trg je Zupanove izdelke hitro sprejel. V žgano usnje vezani albumi na podlagi slovenskih motivov so postali trgovski uspeh, ki ga je podprla še lastna produkcija vogelčkov za fotografije. Ti so bili verjetno na tem delu sveta prvi slovenski masovni izdelek.

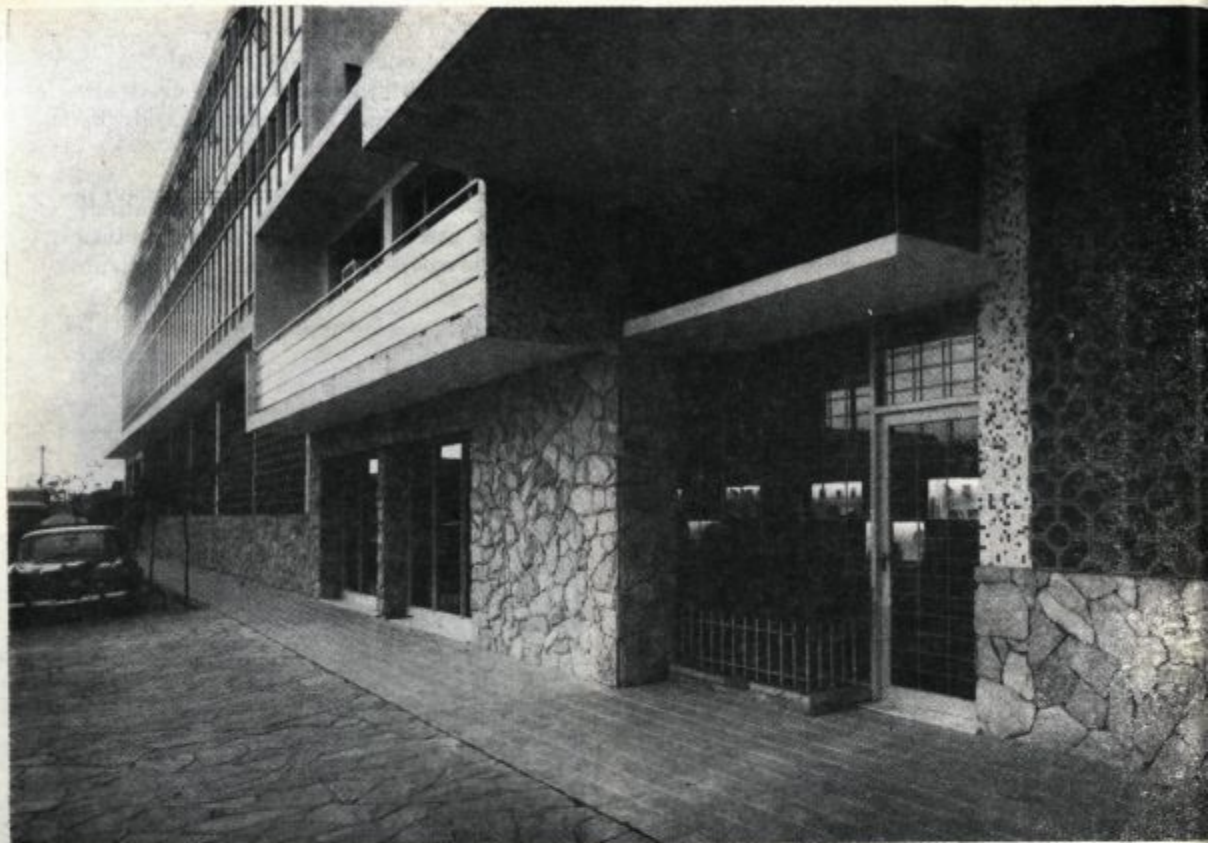
Nekaj časa je Zupanovo podjetje albume tudi izvažalo med rojake v ZDA. Ta zametek slovenske mednarodne trgovske povezave pa je zaradi argentinskih carinskih predpisov in rastočega povpraševanja na domačem trgu — na žalost kmalu prenehal.

Leta 1953 postanejo prostori premajhni in delavnica se preseli na ulico Valle, a že leta 1957 se ponovno preseli, a to pot v lasten, čeprav majhen lokal v predmestju Lomas del Mirador. V tem času se zgodi v podjetju odločilna sprememba. Čeprav še majhno, se Zupanovo podjetje specializira. Namesto tradicionalnih albumov in splošnih grafičnih del se podjetje omeji na proizvodnjo škatel, najprej za laboratorije, kasneje pa tudi za vžigalice in podobne izdelke, ki zahtevajo od ovitka kvaliteten tisk. Specializacija da podjetju novega zagona in slede leta hitrega in neprestanega razvoja. Novim

strojem za tisk se pridružijo avtomatični stroji za izrezavanje in lepljenje. Nekdanja delavnica raste v moderno tovarno

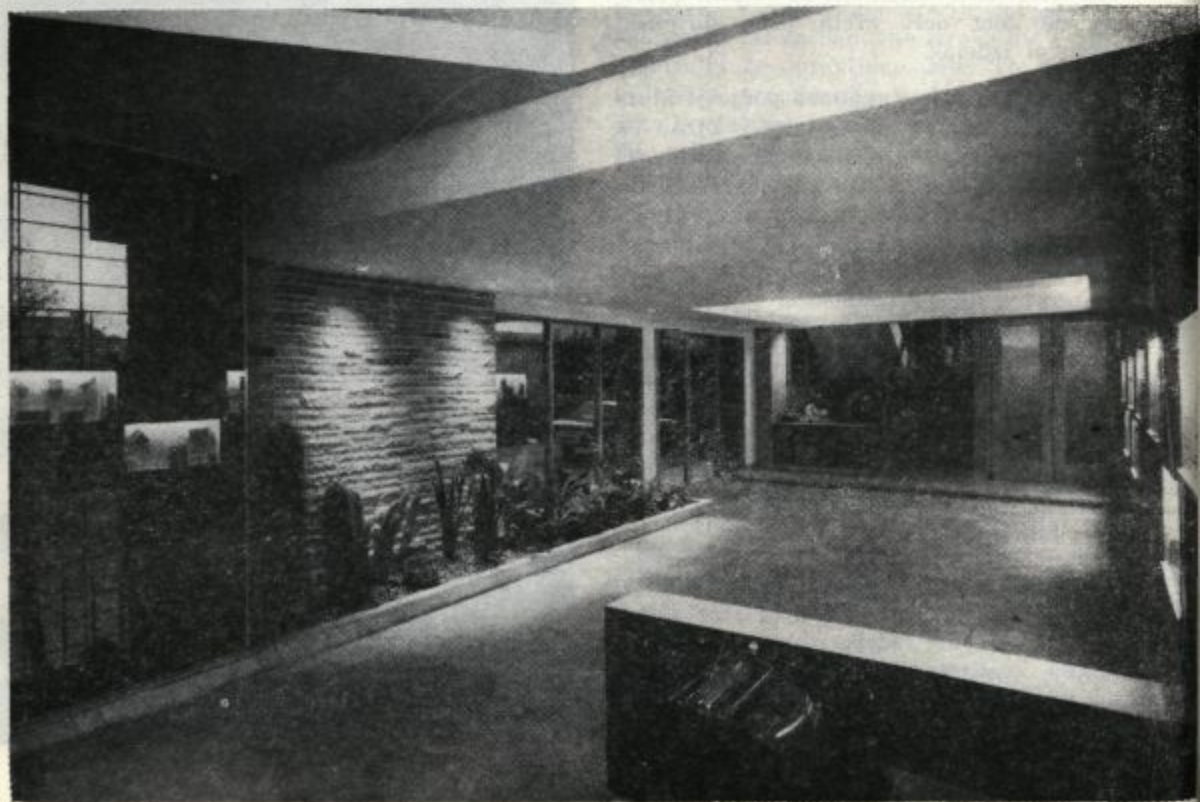
Pogled na odsek grafičnega oddelka v kartonažni tovarni Herman Zupan S. A. v Lomas del Mirador. V ozadju eden štiribarvnih strojev za offset tisk, spredaj bloki že dotiskane lepenke za tovarno pralnega praška Rinso

Pročelje tovarne Herman Zupan S. A. za izdelovanje škotel v Lomas del Mirador

Sprejemna veža v glavnem poslopiju industrijskega obrata Herman Zupan S. A.

s 6.000 m² pokritega prostora, kjer dela okrog stoosemdeset ljudi v treh dnevnikih izmenah.

PAPELERA DEL SUR S. A. I. C.

V nekaj letih postane Herman Zupan S. A. prvo podjetje svoje stroke v Argentini in skozi njegove stroje steče mesečno do 1.000 ton lepenke in kartuline. Ker je bilo l. 1972 na vidiku pomanjkanje papirja in celuloze, sklene nakup papirnice Papepera del Sur S. A., s čimer zagotovi Herman Zupan S. A. svojim odjemalcem dobavo škatel kljub svetovnemu pomanjkanju surovin.

Rast podjetja nalaga vedno nove odgovornosti. Herman Zupan kot predsednik delniške družbe, pa tudi del tehnične osebja vztrajno obiskuje mednarodne razstave grafične in papirne stroke in

so redni gostje teh evropskih tovarn za specializirane stroje tudi najmodernejših grafičnih podjetij na treh kontinentih zapadnega sveta. Posledica je neprestana mehanizacija in racionalizacija delavnega procesa ter rastoča storilnost podjetja, kjer je večina ključnih mest, tako v proizvodnji kot v upravi, zasedenih po slovenskih močeh.

Razvoj se seveda ne ustavi in petindvajsetletnica mineva ob širjenju tovarniškega obrata s planifikacijo novih strojev in ob izboljšavanju delovnih pogojev za delavstvo in uradništvo.

Herman Zupan S. A. je danes članica ne le argentinskih grafičnih združenj, vključena je tudi v mednarodno ICC (International Container Corporation) kot edina predstavnica v tej stroki za Argentino.

STANISLAV ZUPANČIČ

Kupoprodaja nepremičnin, pooblaščen javni dražilec; Av. Corrientes 3284, I A, Buenos Aires, in Quintana 161, San Martín, prov. Buenos Aires

Stanislav Zupančič se že 21 let samostojno bavi s prodajo zemljišč, hiš, stanovanj in trgovin. Zaradi svojega vestnega dela si je pridobil veliko zaupanje tako med Slovenci kot med Argentinci.

Pot do osamosvojitve je bila pri g. Zupančiču podobna poti drugih slovenskih emigrantov. V Ljubljani je dokončal trgovsko šolo. Po prihodu v Argentino je poskusil srečo v raznih službah. Leta 1950 se je zaposlil v velikem kupoprodajnem podjetju kot prodajalec. S pridnostjo in vestnostjo je kmalu napredoval za šefa oddelka ter končno postal zastopnik istega podjetja.

Vendar kljub razmeroma dobri službi v njem ni ugasnila želja po osamosvojitvi. Štiri leta pozneje si je pri pristojnem sodišču izposloval dovoljenje za samostojno kupoprodajo nepremičnin in se vpisal kot uradno priznani prekupčevalec z nepremičninami (martillero público nacional) ter tako začel delovati samostojno v tem svobodnem poklicu. Da bi se v svoji stroki še bolj izpopolnil in usposobil, se je vpisal na Ljudsko univerzo,

kjer je z odličnim uspehom končal enoletni tečaj. S tem je dobil tudi pravico izvrševati sodne prodaje na javnih dražbah. Nekaj časa je posloval v najetih pisarnah, a kmalu jih je kupil in danes že posluje v dveh lastnih pisarnah, ena v mestu Buenos Aires druga v bližnjem mestu San Martín v provinci Buenos Aires.

G. Zupančič je svoje lepe uspehe dosegel v tem poklicu prav gotovo tudi zato, ker ga skozi in skozi preveva veliko veselje in ljubezen do zemlje. V severni argentinski provinci Misiones je kupil 54 hektarjev rodovitne zemlje in posadil 10 hektarjev s hitro rastočim drevjem „kiri“. V glavnem mestu iste province, Posadas pa je zgradil tri lepe lokale v katerih je odprl ameriški bar, trgovino in menjalnico.

Tako je slovenski begunec v Argentini, g. Stanislav Zupančič s svojo pridnostjo in podjetnostjo znal izrabiti vse možnosti, ki mu jih je nudila nova domovina in dosegel lep uspeh v svojem svobodnem poklicu.

Žerovnik pri izdelovanju Marijinega kipa

G. Jože Žerovnik, ki se je v Argentini krepko uveljavil kot podobarski in rezbarski mojster in ustanovil lepo podjetje, je sam napravil svoj življenjepis in popisal svojo osamosvojitvev takole:

„Arhangelu Rafaelu repetnice popravil... 3 krone, hudiču rep uštukal... 1 krono, sv. Petru nohte podaljšal... 2 kroni, Mariji Devici novo srajco napravil in jo nato pofarbal... 4 krone, skupaj...“

Ni to nobena šala. Ta račun je sestavil in predložil v plačilo Tomšičev Nande iz Kamnika, ki je bil podobar in pozlatar. Tudi sam sem napravil mnogo podobnih računov, morda v nekoliko manj krepki obliki, ker je to pač poklic, ki se nanaša po veliki večini na cerkvena dela, tako nova, kot na restavracijo starih kipov in rezbarij.

V Argentino sem prišel kot podobarski in rezbarski mojster. Tega dela sem

se izučil v znani Hrovatovi delavnici v Domžalah, iz katere je izšlo več kiparjev in podobarjev kot npr. kipar Habjan, ki je sedaj v Parizu, akademski kipar Peter Loboda idr. Tam sem se seznanil tudi z akademskim kiparjem Francetom Ahčinom.

Takoj po prihodu v Argentino sem prijel za dleto in delal kot rezbar za pohištvo. Po treh letih sem se že nekoliko razgledal, privadil jezika ter se osamosvojił. Začel sem s skromno delavnico. Kmalu sem prišel v svoj stari poklic: v cerkvena dela. Po svojih zapiskih lahko povem, da sem opremil 34 cerkva z vsemi v mojo stroko spadajočimi deli, t. j. z velikim oltarjem, križevim potom, tabernakljem itd. V 46 cerkvah sem napravil le bolj glavne kipe, katerih velikost je na splošno od 120 do 180 cm. Izdelal sem tudi mnogo velikih križev za veliki oltar. Za ta dela sem uporabljal različni tukajšnji les: beli quebracho, guatambú, palo blanco, petiribí, v zadnjem času pa največ bolivijanski maro. Vsa ta dela so raztresena po vsej Argentini: v provincah Río Negro, Neuquén, San Luis, Mendoza, Córdoba, Buenos Aires idr. Poleg lesa sem klesal tudi v marmor: največje moje delo v marmorju je zadnja večerja v velikosti 2 m × 90 cm. To bi bil kratek pregled večjih del. Glede manjših del pa nimam točne evidence. Naj izmed teh omenim darilo za papeža Pavla VI. in darilo za bivšega argentinskega predsednika generala Onganía, od katerega imam zahvalno pismo.

V argentinskem tedniku Esquíu (6. 4. 1964) sem bil označen kot kipar nove dobe za cerkvena dela. Ob razstavi v Don Torcuato sem bil omenjen v televiziji in buenosaireških dnevnikih (Clarín, La Prensa). Razstavil sem tudi na Slogini razstavi EXPOSLOV 74 in bil deležen ugodne kritike v tedniku Svobodni Sloveniji.

Poleg večjih del pa izdelujem tudi manjše stvari, razne kipe za trgovine, zlasti iz argentinskega folklornega življenja (gauče), katerih veliko število je bilo poslanih v severno Ameriko in v Evropo. Kljub gospodarski stiski imam vedno več naročil tudi za velika dela in moram priznati, da sem z uspehi kar zadovoljen.

Kako je nastala slovenska skupnost v Mendози

Prvi slovenski izseljenec po drugi svetovni vojni, ki ga pravilno imenujemo politični emigrant, je prišel v „deželo sonca in dobrega vina“, Mendozo, meseca marca 1948. Danes živi v tej zapadni argentinski provinci 427 Slovencev; med njimi je le približno 3% predvojnih naseljencev. V to število ni vključenih 40 tujerodnih zakonskih drugov, pač pa so prišteti otroci, ki so se rodili v narodnostno mešanih zakonih in jih z vso iskrenostjo vključujemo med Slovence, dasi nas boli misel, da bomo dobršen del tega zaroda verjetno izgubili iz naravnih razlogov. Malo nas je Slovencev doma in na tujem; in zavedamo se, kako dragoce na je naša kri, ki jo izlivamo v tuje rodove. Težka je ta usoda, dvakrat težka za maloštevilen narod, čeravno zaradi okoliščin razumljiva.

Rojstva. Vseh rojenih v mendoški provinci je bilo v tem razdobju (27 let) 205 otrok; in sicer 101 deklica in 104 dečki. Od teh pripada narodnostno mešanim zakonom 33. V detinskih letih jih je umrlo 5, eden teh je bil žrtev prometne nesreče. Za stalno se je od celotnega števila z družinami odselilo 24 otrok.

Umrli. Od naše naselitve je v mendoški provinci do danes umrlo 61 Slovencev. Všetih je 16 predvojnih naseljencev. Med umrlimi je 11 otrok, 18 žena, 29 mož in 3 fantje, vsi trije žrtve prometnih nesreč.

Družine. 115 družin štejemo med svoje v mendoški provinci, med njimi 6 družin predvojnih naseljencev. Od tega števila je 40 družin narodnostno mešanih, 75 čistih slovenskih. Število bi bilo večje, ko bi se v vseh teh letih iz Mendoze ne odselilo 15 družin. Te so ob svojem odhodu štejele 62 članov. Poleg njih pa se je izselilo tudi 17 samskih oseb, predvsem moških. Ker sta bili dve ženi druge narodnosti, je torej odšlo iz Mendoze 77 Slovencev.

Poroke. Porok je bilo v 27 letih v Mendози in provinci 85. Slovenskega rodu je 26 parov; 50 pa jih je bilo po narodnosti mešanih, od katerih sta dva zakonca-Slovenca umrla in torej ostane 48 parov; k temu moramo za število porok prišteti še 9, ker so bile to neveste, ki so kasneje odšle iz Mendoze. 8 parov se je v vsej tej dobi za stalno odselilo iz Mendoze. Torej ostane v mendoški provinci še 40 družin narodnostno mešanih staršev. Od slovenskih staršev je umrl 1; vse te družine pa so ostale v mendoški okolici. Skupno bi torej bilo danes: 26+40=66 družin v Mendози poročenih.

Iz Mendoze je odšlo v vseh letih 9 nevest in 2 ženina; vsi ti danes s svojimi družinami množijo slovenski življenjski predvsem v Velikem Buenos Airesu. Vseh otrok v teh 11 mladih družinah je 31; nanje smo tudi ponosni, saj so vsi čisto slovenske krvi.

Versko življenje: Slovenski narod je globoko veren. Tradicija ga močno veže na prednike in v vsej svoji zgodovini se ni izneveril svojemu živemu verskemu prepričanju. Ni klonil ne ponovnim ne dolgotrajnim zatiranjem. Tudi danes junško prenaša preizkušnje v domovini Sloveniji pod komunistično knuto in se kristalizira v močne značaje. Izseljenci nočemo izdati svojega rodu; zato se tudi mi v tujini oklepamo krščanske vere, kakršno so nam posredovali naši starši. Od vsega početka naselitve v Mendози nam je po božji milosti dano, da živimo versko življenje ob svojem trajnem lastnem slovenskem bogoslužju, za kar skrbi danes kot naš tretji slovenski dušni pastir č. g. Jože Horn. Prvič nam je bilo dovoljeno imeti našo lastno slovensko sv. mašo aprila 1949 in 3. decembra 1950 smo slovesno ustoličili v božjepotni kapeli na El Challao brezjansko podobo Marije Pomagaj, kamor poslej poromamo vsako leto domala vsi slovenski rojaki ob skupni romarski pobožnosti. Vsako leto smo deležni pred romanjem dvodnevne duhovne

obnove. Verske praznične slovesnosti obhajamo po naši slovenski tradiciji, saj ne moremo zanemariti svete dolžnosti, da prelijemo naše lepe in dragocene slovenske običaje otrokom. V vsem obdobju smo praznovali v Mendози tri nove maše. Eden novomašnikov je sin mendoške slovenske družine. Poleg teh pa smo slavili še dve ponovljeni novi maši. Bili smo deležni tudi obiskov visokih cerkvenih dostojanstvenikov. Trikrat nas je obiskal škof dr. Gregorij Rožman. Med nas je prišel in za nas maševal tukajšnji rajni nadškof dr. A. M. Buteler v mendoški frančiškanski baziliki ter nas vzvišeno predstavil tukajšnjim vernikom domačinom. Prav tako nam je iz srca naklonjen tudi sedanjí mendoški nadškof msgr. J. O. Maresma. Obiskal nas je glavni direktor slovenskih dušnih pastirjev msgr. Ignacij Kunstelj. Vsako leto nas obiskuje delegat slovenskih dušnih pastirjev msgr. Anton Orehar. Ob vseh teh in drugih priložnostih smo doživeli nič manj kot 24 izrednih verskih slovesnosti, za katere se je razgibala vsa naša slovenska skupnost. Sem bi mogli prišteti tudi podeljevanja svetih zakramentov prvega sv. obhajila in birmovanja.

Kulturno življenje: Komaj je slovenski politični emigrant, ki ni prišel v to deželo le „s trebuhom za kruhom“, stopil na mendoška tla, je že razgibal tudi svoje duševno razpoloženje za družabnost in kulturno udejstvovanje. Takoj za prvi božič leta 1948 je pripravila mala skupina „v novi domovini“ v kolegiju bratov maristov svojo slovensko božičnico z deklamacijami in božičnim petjem ob improviziranem bohkovem kotu. Tudi nekateri „stari“ slovenski naseljenci so tedaj prišli in po dolgih letih prevzeti poslušali slovensko pesem in besedo. Slovenska skupnost je rasla in v četrti številki našega tednika Svobodne Slovenije iz leta 1949 zasledimo poročilo, da je našlo v mendoški provinci že 191 „novih“ naselencev svoja bivališča in novi dom. 21. avgusta 1949 je število slovenskih priseljencev še naraslo in že se je vršil ustanovni občni zbor Društva Slovencev v Mendози. Tako se je slovenska skupnost organizirala v enoto, ki naj skrbi za njeno vsestransko rast in po možnostih tudi za socialno pomoč sorojakom.

Slovenski pevski zbor že od vseh početkov druží naše pevce, njih pesem pa

mendoško slovensko skupnost. Poleg tega zbor dostojno predstavlja nas in slovensko pevsko kulturo pred tukajšnjimi domačini. Podrobnejše podatke o zborovem delovanju navaja Kronist v članku Naša zborovska dejavnost v Argentini ob tridesetletnici zdomstva na strani 374. Posebej naj omenimo le, da smo bili deležni v zadnjem času tudi gostovanj pevskih skupin. Tako je pripravil 14. 12. 1974 Slovenski buenosaireški oktet koncert slovenskih pesmi, pravtako 13. 6. 1975 zbor Karantanija, 17. 18. in 19. 10. 1975 pa je imel štiri koncertne nastope zbor Slovenske mladenke, vsi iz Buenos Airesa.

Naš oder. 24. septembra 1950 smo stopili Slovenci v Mendози prvič „na oder“; saj je bila igra na odru Slovincem vselej tako priljubljena panoga kulturnega življenja. „Blaže in Nežica v nedeljski šoli“ je bil naš prvi odrski prizor ob proslavi 150-letnice Slomškove smrti. Režijo je vodil Rudolf Hirschegger. Od tedaj dalje smo na izposojenih odrih v raznih dvoranah ali na lastnem premakljivem odru, ki smo ga postavljali v Bajdovi sodarski delavnici, in pa končno na lastnem odru v Slovenskem domu videli 44 gledaliških predstav, od teh 5 repriz, dalje dvoje gostovanj igralcev SKA iz Buenos Airesa ter eno predstavo z mešana zasedbo igralcev SKA in našega mendoškega odra ter poleg tega 6 enodejank in 10 priložnostnih prizorov. V režiji se je udeleževal tudi g. Janez Plahuta (2 režiji) in gdč. Lenčka Božnarjeva, ki od časa do časa pripravi odrske prizore za učence slovenskega šolskega tečaja.

Društveno delovanje: Društvo je skrbelo za prosvetno izobraževanje s prosvetnimi večeri in raznimi priložnostnimi predavanji, katerih je bilo skupno 49. Za razvedrilo je bilo organiziranih pet celodnevni družinskih izletov, katerih smo se radi udeleževali. Tudi mladina je prirejala svoje izlete, saj je prav to njeno veselje; in teh je bilo 23. Prirejenih je bilo tudi nekaj skupnih družabnih večerij.

Spominke proslave so kot mejniki, ob katerih obstanemo in se zamislimo v našo preteklost. Ti mejniki so nam tudi kažipot vnaprej. Različne so bile proslave: Spominjali smo se naših velikih mož ob raznih obletnicah, spominjali dogodkov iz naše zgodovine, naših verskih in narodnih praznikov. Višek praznovanja na-

rodnega praznika-osvobojenja — 29 oktober smo doživeli 23. novembra 1968. Namenoma smo praznovanje preložili na dan, ko smo bili deležni obiska našega narodnega voditelja in predsednika Narodnega odbora dr. Mihe Kreka. Ta praznik je bil za nas veliko doživetje. Poleg praznovanja 29 oktobra, na katerem je bil slavnostni govornik dr. Miha Krek, je naš dušni pastir g. Jože Horn slovesno blagoslovil našo slovensko zastavo. Nato je stopil na oder predsednik dr. Miha Krek ter izročil fanšu v slovenski narodni noši blagoslovljeno zastavo z vzvišenimi besedami: „Sprejmi to zastavo in nosi jo Slovencem v ponos in veselje in Bogu v čast in slavo!“ Od tedaj dalje praznujemo dan osvobojenja vselej tudi kot dan naše zastave. Argentinski narod ima svoji zastavi posvečen praznični dan in prav je, da našim otrokom pokažemo tudi slovensko zastavo, čisto, neomadeževano.

Spominjamo se redno vsako leto tudi največje tragedije v naši zgodovini, ki je zadela slovenski narod med drugo svetovno vojno in komunistično revolucijo. Posebej pa naj omenimo spominsko žalno proslavo 14. junija 1970, na kateri je govoril pisatelj Karel Mauser, ki je prišel iz Severne Amerike in obiskal tudi nas. Bil je to neprecenljivo dragocen govor, v katerem je oživil spomine največjega križevega pota našega naroda. Obisk pisatelja Mauserja in njegovi govori so nepozabni zlasti za našo mladino, ki si jo je osvojil.

Ob sličnih slovesnih proslavah smo se rojaki v Mendozi sešli 64-krat in vse te proslave so bile dostojno in namenu primerno pripravljene z izbranimi sporedi.

Slovenski šolski tečaj: Pod okriljem Društva Slovencev že vrsto let deluje Slovenski šolski tečaj sv. Cirila in Metoda. Komaj dobro leto po našem prihodu v to deželo je tedanji dušni pastir g. Malenšek organiziral poučevanje verouka. Naši otroci so se zbirali v treh okoliših in pri tem delu so pomagala dekleta. Iz tega se je razvil šolski tečaj s poučevanjem verouka, slovenščine in spoznavanja naše rodne domovine, ter petje. Tečaj je bil razdeljen v višjo in nižjo stopnjo, leta 1962 se je po potrebi uvedla tudi srednja stopnja, leta 1973 pa je bil uveden še otroški vrtec. Domala vsi slovenski otroci obiskujejo ta tečaj. Po naravnem

prirastku in upadanju je število učencev seveda različno v posameznih letih. Tako zasledimo največje število šolarjev v letu 1960, ko smo imeli 51 učencev v tečaju, najnižje pa v letu 1972, ko je število padlo na 26.

Srednješolski tečaj: 27. aprila 1974 se je po nekajletnih iskanjih in posvetovanjih tudi v Mendozi ustanovil kot podružnica Srednješolskega tečaja ravnatelj Marka Bajuka. Vodstvo tečaja je v sposobnih rokah ing. agr. Marka Bajuka in njegovih sodelavcev. Tečaj obiskuje 11 dijakov, ki si bogatijo duhovno obzorje kot slovenski dijaki v treh osnovnih učnih predmetih, t. j. spoznavanje slovenskega jezika (prof. Božidar Bajuk), spoznavanje slovenske zemlje (gdč. Darinka Žumer s sodelovanjem arh. Božidarja Bajuka) in verska vzgoja (g. Jože Horn). Z velikim veseljem spremljamo požrtvovalno delo tečajnega vodstva in vztrajnost prvih slovenskih dijakov, ki tečaj vestno obiskujejo.

Odgovorno delo v tečaju je že od leta 1958 v rokah gdč. Lenčke Božnarjeve, kateri so v pomoč tudi druge učne moči. Otroško petje vsa leta vodi prof. Božidar Bajuk in verouk g. Jože Horn. Ob vsakem letnem zaključku šolskega tečaja nastopijo otroci z gledališko predstavo, kar jim je v veliko veselje in pouk. Prav tako pripravi vodstvo tečaja z otroci vsako leto lepo materinsko proslavo. Uspehi šolskega tečaja so vidni in materin jezik dobiva svojo podlago prav v tem prepotrebem prizadevanju naših učiteljic.

Študirajoča mladina: Naše družine ne zanemarjajo skrbi za bodočnost svojih otrok, čemur naj priča naslednje število naše mladine, ki po končani ljudski šoli nadaljuje študije. Danes obiskuje srednje šole 23 dijakov. Absolventov srednjih šol, ki so končali študij v Argentini je 17, nadaljuje pa študije na univerzi 31 naših akademikov. Diplomiralo je v raznih akademskih poklicih 22 akademikov. Od teh je 7 profesorjev, 4 doktorji zdravilstva, 4 inženirji agronomije, 1 tehnični inženir, 2 inženirja elektronike, 1 arhitekt, 1 doktor ekonomije, 1 doktor profesor kemije in 1 licenciantka matematike.

Mladinski odseki: V kroniki je zapisano, da je bil avgusta meseca 1950 usta-

novljen Fantovski odsek. Le 6 članov je bilo tedaj. Zbudil se je v življenje tudi dekliški krožek. Volja do lastne mladostne izobrazbe je hvalevredna. Leta 1956 se je ta mladina opogumila ter pripravila svoj mladinski dan. Vrstili so se posebej vsako leto. Mladinski dnevi so dobivali poleg zunanjega nastopa tudi svojo duhovno vsebino, za kar sta skrbeli vsakokratna odbora fantovskega in dekliškega odseka, katerima sta z nasveti in v pomoč stala ob strani prof. Božidar Bajuk in g. Jože Horn. Mladinska zborovanja, katerim je bil posvečen prvi dan mladinskih dni, so se po vsebini načrtno razvijala in dobivala prvenstveno vrednost vsakoletnih mladinskih dni, ki so se redno vršili pod določenim geslom, na katerega je bil navezan tudi osrednji govor.

Že z drugim mladinskim dnevom julija 1958 je bilo zborovanje pod geslom „Bog in Slovenija“. V treh govorih so nastopili naši tedanji gimnazijci Bajuk Marko, Lenčka Božnarjeva in Bajda Jaka.

III. Mladinski dan 17. 10. 1959 je bil pod geslom: „Svetu pokažite lik domače navade in misli; biti slovenske krvi bodi Slovencu ponos.“ Po vsebini tega gesla sta tudi to leto govorila študentka Cvetka Grintalova in študent Bajuk Andrej.

Mladina je želela dati svojim zborovanjem še obsežnejši pomen in se je odločila, da povabi govornike tudi od drugod. Tako je na zborovanju IV Mladinskih dni 22. 10. 1960 govoril tedanji predsednik SKA iz Bs. Airesa g. Ruda Jurčec o odnosu komunizma do kulture, s posebnim odnosom na slovenske razmere. Geslo dneva je bilo: „Domovina, vedno mislim nate in na neosvojene brate.“

V. — 14. 10. 1961 je bilo geslo „Narod naš dokazuje hrani“. Na tem zborovanju je bil prebran referat g. Rude Jurčeca: Borba slovenskega naroda za njegov obstanek, in referat msgr. Antona Oreharja: Borba slovenskega naroda za ohranitev krščanstva.

VI. — 13. 10. 1962, geslo: „Sveta vera bodi vam luč, materin jezik pa ključ do zveličavne narodne omike.“ Govoril je dr. Tine Debeljak o škofu Slomšku, kulturnem delavcu, pisatelju in duhovniku.

VII. — 19. 10. 1963, geslo: „Ciril, Metod, varujta naš dom in rod.“ Govoril dr. Tine Debeljak o zgodovinskem razvo-

ju slovenskega narodnega značaja in pomenu svetih bratov v naši dobi.

VIII. 7. 8. 1964, geslo: „Ne beži, ostani pri meni, domovina, tesno me okleni.“ Govornik g. Miloš Stare je orisal dramatično pot v razvoju našega naroda s poudarkom najvažnejših mejnikov od ustoličevanja koroških vojvod preko 29. oktobra 1918 do danes.

IX. — 16. 10. 1965, geslo: „O, domovina, silna, brezmejna si, kot seme razsipaš svoj plod.“ Govoril je dr. Vinko Brumen o težavni skrbi za našo mladino, ki živi daleč od naše domovine, a so vendar sinovi in hčere slovenskih staršev.

X. — 15. in 16. 10. 1966, ob desetletnici ustanovitve mladinskih organizacij v Mendozi. Geslo: „Da bil bi Bog vse vsem“. V soboto 15. uprizoritev „Krsta pri Savici“, v priredbi Zorka Simčiča, ter v režiji Rudija Hirscheggerja. V nedeljo 16. prireditev mladine z govorom Andreja Bajuka.

XI. — 4. 11. 1967, geslo: „Zvestoba Bogu in narodu.“ V okviru tega gesla je govoril g. Zorko Simčič, ki je znova navdušil našo mladino v ljubezni do slovenstva.

Leta 1968 se mladinski dnevi žal niso vršili.

XII. — 8. 11. 1969, geslo: „Iz zdravih korenin — krepko drevo.“ Govoril je g. Tone Ogrin iz San Luisa in razvijal misli z vidika na velike družbene spremembe v svetu.

XIII. — 7. 11. 1970, geslo: „Z roko v roki gradimo bodočnost.“ G. Jože Horn je vodil razgovor v smislu gesla in anketo z naslovom: „O pomembnih značilnostih sodobne mladine,“ ki pa žal ni bila dokončno izpeljana.

XIV. — 6. 11. 1971, geslo: „Od kod in kam gre naša pot,“ iz katerega je g. dr. Alojzij Kukovica SJ razvil globoko zasnovan govor, ki je navzočo mladino očitno prevzel.

XV. — 18. 11. 1972, geslo: „Za svobodo, dostojanstvo in ljubezen.“ Običajnega mladinskega zborovanja to leto ni bilo, pač pa je k uprizoritvi Finžgarjevega Divjega lovca g. dr. Tine Debeljak napisal uvod v predstavo, ker je delo prav to leto slavilo 70-letnico prve upri-

zoritve v dramskem narodnem gledališču v Ljubljani.

XVI. — 18. 11. 1973 je na mladinskem zborovanju govoril g. Janez Ogrin iz San Luisa o slovenskem občestvu v svetu in je v govoru zlasti poudaril razmerje, ki ga mora mladina ohranjati do starejših.

V letu 1974 so bili Mladinski dnevi spet opuščeni.

Redno je vsako leto te dneve spremljala tudi gledališka predstava, v kateri je nastopala predvsem mladina. Mnogo žrtev je bilo potrebnih in mladina se jih je z veseljem lotevala. Vzgajala se je tudi na svojih rednih mesečnih sestankih. Le žal, da je novi val mladinske duhovne razpoložnosti zadel to nadvse hvalevredno in življenjsko važno delav-

nost in da si naša mladina danes ne zna prisvojiti načrta za lastno mladinsko vzgojo, ki bi jo vodila kvišku.

Poleg omenjenih Mladinskih dni je mladina uvedla pred osmimi leti tudi športne dneve, katerih program predvsem zajema športne igre in telovadbo.

Gospodarsko so se slovenske družine v Mendozi od vsega početka trudile, da se predvsem stanovanjsko osamosvojijo, ter si zgradile lastne domove. Danes stoji v Mendozi in okolici 82 slovenskih družinskih hiš in tako živi 326 članov slovenskih družin v Mendozi pod lastnim krovom. To je lepo znamenje slovenskega družinsko povezanega življenja.

Taka je zgodba naše slovenske skupnosti v Mendozi.

Ob proslavi srebrnega jubileja škofovanja dr. Gregorija Rožmana, dne 26. 9. 1954. Na sliki, povzeti na dvorišču bratov maristov, so skoro vsi Slovenci, ki so se naselili v Mendozi po drugi svetovni vojni

Naša zborovska dejavnost v Argentini

Redki so narodi, ki bi se lahko ponašali s toliko ljubeznijo do petja, zlasti zborovskega, kot se lahko ponaša naš mali slovenski narod. Morda nas je prav naša majhnost usmerjala na tista področja udejstvovanja, na katerih smo lahko tekmovali z drugimi, velikimi narodi: na področja nematerijalnega pričevanja svoje bitnosti. Nismo imeli velikih vojskovodij, ne opevanih kraljev, tudi nismo bili osvojevalci ozemelj, ne glavni sodelavci v pisanju svetovne zgodovine. Na skromnem kosu ozemlja, kamor nas je v zgodovini postavila božja roka, smo branili svoje pred tujimi posegi in v tej obrambi krepko odbijali napade. Bolj kot z orožjem smo se borili s srcem, z ljubeznijo do vsega našega, in ob izžarevanju te ljubezni smo samozavestno poudarjali svojo pričujočnost in krepili svojo narodno odpornost.

Kar nas je razvoj dogodkov odtrgal od domače in presadil v tujo zemljo, smo z istimi sredstvi, kot člani skoro neznanega naroda, spet stopili na pot dela za našo ohranitev v morju tujine. V tridesetem letu našega zdomstva delamo našo bilanco in ta nam v pevskem zborovskem udejstvovanju v Argentini kaže sledečo sliko:

Čim se je naš človek naselil v novi domovini, je skušal vzpostaviti svoj način življenja — zlasti verskega, prosvetnega in kulturnega. V prvih središčih verskega življenja novih naseljencev so se začeli ustanavljati tudi prvi pevski zbori, sprva za sodelovanje pri božji službi, kmalu pa so nekateri svoj delokrog začeli širiti ter nato iskati poti za svojo predstavitev tudi pred domačim argentinskim občinstvom. S tem so naši zbori izvršili tudi novo funkcijo svojega delovanja: opozorili so na nas, na našo kulturo in na našo narodno in politično problematiko. Po zborih se je dotlej skoro neznano slovensko ime začelo vedno pogosteje omenjati, po njih posredovanju je svet kmalu zvedel za usodo naše domovine in po njih smo si pridobivali prijateljev.

Lepa je vrsta teh zborov. Mnogi so pionirji našega dela v tej deželi, njih začetki so v začetkih naseljevanja v Argentini in njih delo vse do danes je en sam dokaz zvestobe slovenski misli.

Preobširno bi bilo to poročilo, če bi hoteli v podrobnostih opisovati delo, težave, uspehe, pohvale in navdušenje, ki so spremljali vse naše pevske družine v njihovem delu. Le glavne podatke želimo nanizati in tako za zgodovino ohraniti pričevanje o naši ljubezni do narodnih izročil, med katerimi zavzema poleg ljubezni do materinega jezika vodilno mesto ljubezen do petja.

I

Omenili smo že, da so prvi zbori nastali v krajih, kjer so se naši ljudje začeli zbirati k verskim prireditvam. Večina teh zborov še danes deluje in je v močno oporo verskemu in kulturno-prosvetnemu delu v naših krajevnih središčih. Z njihovim sodelovanjem se je razvijalo vse drugo delo in ob njih so se vzgajali mladi za nadaljevanje tega dela.

Prvak krajevnih pevskih zborov v okolišu, kjer se je naselila močna skupina naših izseljencev je

Slovenski pevski zbor v San Martinu

Bilo je na praznik Marijinega Vnebovzvetja 15. avgusta 1948, ko je rajni svetnik Karel Škulj prvič daroval v San Martinu sv. mašo za Slovence. Ves nasmejan se je po maši pridružil večji skupini, ki se je po stari slovenski navadi pred cerkvijo zbrala na razgovor, in navduševal: „Ljudje božji! Ali ni bilo lepo danes? Odslej bomo imeli slovensko mašo vsako nedeljo. Kaj če bi spravili skupaj pevski zbor?“ Besede pokojnega svetnika so užgale. Med navzočimi je bilo veliko rojakov, ki so prišli iz italijanskih taborišč Barletta in Trani. Spomnili so se obljube, ki so si jo dali v Bagnoliju, da bodo v Argentini ob-

Slovenski pevski zbor v San Martinu. Prva vrsta od leve: Rezi Marinšek, Ivanka in Kristina Petkovšek, Ivanka Dimnik, Marija Marinček, pevovodja g. Slavko Rupnik, Marta Dimnik, Irena Rupnik, Francka Oberžan, Marjana in Kristina Zorko; druga vrsta: Marija Novak, Saša Hartman, Lučka Pavlovčič, Pavla Petelin, Mojca Oberžan, Ema Ferfolja, Anica Jerman, Milena Skale, Marta Dimnik, Meta Pavlovčič; tretja vrsta: Karel Uršič, Janko Filipič, Franc Zigart, Marjan Boltežar, Joško Skale, Marta Kahne, Marjan Petkovšek, Ignacij Frančič, Gabrijel Petkovšek, Lojze Humar, četrta vrsta: Janez Zorec, Adolf Trlep, Lojze Tašner, Lado Petkovšek, Anton Možina, Janez Hren, Jože Skale st., Oskar Pavlovčič, Marjan Oberžan, Ivan Jerman, Marjan Jesenovec

novili pevski zbor, ki so ga takrat pod vodstvom Borisa Pavšerja ad hoc sestavili za sodelovanje pri velikonočnih verskih slovesnostih. Povabili so g. Pavšer-ja za pevovodjo, se dogovorili za prvo vajo in se začeli pripravljati. Po nekaj tednih se je zbor prvič oglasil s kora sanmartinske stolnice v veliko veselje vseh pri maši navzočih rojakov.

Zbor je redno skrbel za petje pri slovenskih mašah, si okrog božiča istega leta nadel svoje sedanje ime ter se organiziral. Prvi njegov predsednik je g. *Jože Rožanc*, pevovodja že omenjeni g. *Boris Pavšer*, organistka pa gđ. *Mabilda Kogovšek*. Kmalu je zbor poleg cerkvenega petja začel vaditi tudi svetne pesmi.

Petje na „domačem“ koru se prenese še drugam, zbor že v prvih svojih početkih nastopa tudi drugje (latinska maša v predmestju Boca, cerkveni koncert v Villa Adelina, Slovenski božič v cerkveni dvorani v Ciudadeli), zlasti pa na prireditvah založbe „Slovenska beseda“ v San Martinu.

To delo se je nadaljevalo tudi potem, ko je l. 1954. prevzel vodstvo zbora g. *Vinko Klemenčič*. Vrstili so se samostojni koncerti in nastopi ob različnih prilikah (za bolnike v bolnici Alvear, na pevskoglasbenih prireditvah Slovenskega doma v San Martinu in drugod). Z izjemo dveh

let, ko je bil pevovodja g. *Martin Duh*, je g. *Klemenčič* vodil zbor vse do leta 1968., ko je njegovo mesto prevzel g. *Slavko Rupnik*, ki zbor marljivo in spretno vodi še danes. Kot organistinja se je do svoje smrti pridno udeleževala že omenjena gđ. *Matilda Kogovšek*, po njeni smrti pa je zborova organistka ga. *Marjeta Smersu-Boltežarjeva*.

Zbor je trikrat nastopil na koncertih združenih zborov, prvič ob prvem obisku škofa dr. G. Rožmana, drugič na velikem koncertu pod vodstvom pok. ravnatelja Bajuka in tretjič v Slovenski hiši pod vodstvom Jožeta Omahna. Tudi je sodelovala dvakrat na spominski proslavi v Slovenski hiši.

Leta 1973. je zbor praznoval svoj srebrni jubilej in je za to priložnost pripravil v dvorani sanmartinskega Doma dobro uspeli samostojni koncert.

Slovenska skupnost v San Martinu je imela tudi svoj

Šolski zbor,

ki ga je vodil Boris Pavšer.

Na krajevnih prireditvah je dostikrat nastopal

Dekliški oktet SDO San Martin,

katerega prvi vodja je bil g. Boris Pavšer, 361

nato g. Vinko Klemenčič, sedanja pevovodkinja pa je prof. Ana Marija Klanjšček.

Skoro istočasno kot v San Martinu se začne pevsko delo naših novonaseljencev na drugem koncu Velikega Buenos Airesa. Ustanavlja se

Pevski zbor Slovenske vasi

V predmestju Avellaneda se se v času našega naseljevanja v Argentini zbirali vsako nedeljo k sveti maši že mnogo let prej naseljeni prekmurski rojaki, katerih duhovni vodja je bil rajni msgr. Janez Hladnik. K tej maši so hodili naši novonaseljenci, zlasti tisti, ki so si ustvarili nove domove v tem predelu, kar pa je med njimi bilo pevcev, so se pridružili zboru, ki ga je vodil g. Ciril Kren. Ta je zbor kmalu prepustil *Gabrijelu Čamerniku*, ta pa po svoji preselitvi v Ramos Mejía *Mirkotu Špacapanu*, ki je zbor vodil 10 let tja do svoje preselitve v Italijo.

Že leta 1949. so pevci središče svojega dela prenesli z Avellanede v župnijo San José de Pompeo, kjer je bil za župnika imenovan msgr. Hladnik. Od prejšnjih pevcev Prekmurcev ni sledil nobeden, le njihov harmonij je še služil namenu. Pristopili pa so novi pevci. Vaje so bile v zasilni lopi. Zbor je lepo množil svoje vrste z ljudmi iz bližnjega naselja Slovenska vas, kmalu prenesel tja svoj „sedež“ in začel vaditi pri Goršetovih.

S prihodom slovenskih lazaristov v vas je zbor končno dobil svoje pravo življenjsko področje: vaje v Društvenem domu, petje pa v novi cerkvi Marije Kraljice.

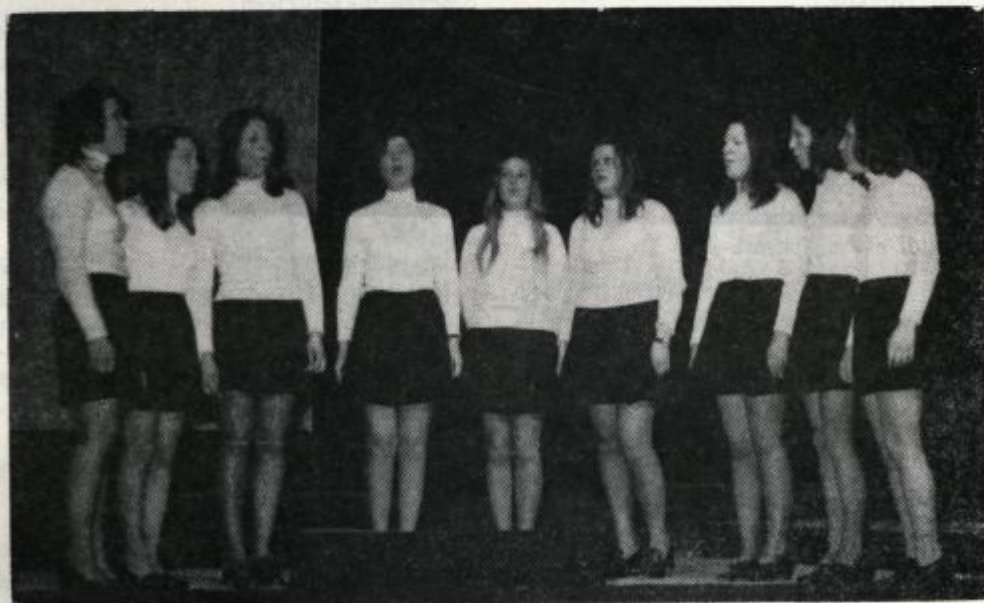
Po odhodu g. Špacapana je zbor za kratek čas prevzel g. *Viktor Burja*, za njim ga od l. 1964 naprej vodi njegov sedanji pevovodja g. *Ivan Melé*.

Zbor se je vsa leta živahno udeleževal, predvsem seveda v domačem okolju. Ni s petjem sodeloval samo pri krajevnih mašah, porokah itd. ampak tudi pri vseh kulturnih prireditvah. Tudi je sodeloval pri nastopih združenih pevskih zborov, prirejal samostojne koncerte in postavil na oder Vodopivčevega Kovačevega študenta. V letu 1966 je z uspehom sodeloval na festivalu obletnice argentinske neodvisnosti, leta 1969 je priredil poseben koncert za argentinsko javnost v župni cerkvi sv. Juda Tadeja v Lanusu in leta 1971 v Remedios de Escalada pod okriljem lanuške občine.

Svoje delovne sile zbor stalno obnavlja iz vrst prebivalcev Slovenske vasi ter kljub marsikaterim težavam vztraja Bogu v čast in mlademu rodu v vzpodbudo.

V okviru zbora deluje tudi *zborček mladenk*, ki včasih, zlasti pa na mladinskih festivalih nastopajo samostojno. Vodi jih g. Ivan Mele.

Slovenska vas se ponaša že dobrih dvajset let tudi s svojim:

Dekliški oktet SDO v San Martinu. Od leve na desno: Anica Jenko, Marta Humar, Meta Ferfolja, pevovodkinja prof. Ana Marija Klanjšček, Katica Rožanec, Mojca Oberžan, Francka Klanjšček, Darinka Zorec, Marta Dimnik

Pevski zbor v Slovenski vasi. Prva vrsta od leve: Marija Koprivnikar, Anči Koprivnikar, Albina Koprivnikar, Marija Gorše, pevovodja g. Ivan Mele, Ivanka Gorše, Mimi Bokalič, Magdalena Koprivnikar, Martina Koprivnikar, Milka Goljevšček, Jolči Celarc; druga vrsta: Zdenko Rot, Jože Gerkmán, Miha Iglíč, Marijan Goljevšček, Andrej Goljevšček, Janez Žitnik in Jože Čampa

Otroškim pevskim zborom

ki se je ustanovil leta 1953, ko je že omenjeni Mirko Špacapan zbral vaško mladež in jo začel vaditi v petju. Po enem

letu je po odselitvi zborovega ustanovitelja prevzela vodstvo ga. *Zdenka Virant-Janova*, ki se pred mladimi pevci še sedaj zelo uspešno udejstvuje. Kdor je že kdaj delal z otroškimi zbori, ve, koliko truda je treba

Otroški zbor iz Slovenske vasi. Prva vrsta od leve: Janko Gorše, Marija Rozman, Geli Burja, Janko Levstek, Marjan Berčič; druga vrsta: Slavka Levstek, Ivanka Rauh, Mimi Berčič, Janko Šmale, Veri Gerkmán, Amalija Zajc, Marta Jemec, Franci Gorše, Nežka Kalan, Sergij Mažgon, Štefan Burja, Mihi Vilfan; tretja vrsta: Zinka Kalan, Toni Brulc, Franci Boštjančič, Andrej Jan, pevovodkinja ga. Zdenka Jan, Kristina Zajc, Sonja Rot, Marjan Čampa, Nežka Levstek, Vinko Vilfan, Niki Iglíč; četrta vrsta: Jožko Šmalc, Olga Levstek, Ivanka Draksler, Kristina Grbec, Kati Glinšek, Veri Rozina, Anči Kokalj, Bogdan Brulc, Alenka Brulc, Jožko Jan

vložiti v to delo, zlasti še, ker se zasedba glasov stalno menjava. Otroci doraščajo, dečki spreminjajo glasove, deklice si žele sodelovanja v zboru odraslih itd. Kljub temu je otroški zbor Slovenske vasi zelo znan med našimi ljudmi, saj je veliko nastopal in še vedno pridno nastopa. Vsaj enkrat na mesec ga lahko poslušamo pri slovenskih mašah v Slovenski vasi, sodeluje pri vseh lokalnih prireditvah in skoro vsako leto pripravi svoj samostojni koncert, med katerimi je omembe vredno mesto zavzel tisti, ki ga je zbor pred leti izvajal v Slovenski hiši na povabilo Zveze žena in mater. Zbor je sodeloval tudi pri raznih spominskih proslavah, na Slovenskih dnevih in, skupaj s farno šolo, na kulturno-folklornem festivalu, kjer je prikazoval domačinom lepote naše slovenske zemlje in pesmi.

Zbor je posebno znan tudi po svojih ploščah, ki jih je doslej izdal trikrat po dve.

Tri leta se kot nekak podmladek tega zbora oglašča tudi zborček najmlajših pevčkov, ki nastopa s par točkami pri koncertih otroškega zbora in na šolskih prireditvah. Te mlade pevčke uči gdč. *Jolči Celarc*.

Kot tretji krajevni pevski zbor se je pojavil

Cerkveni pevski zbor Ramos Mejía,

čigar prvi nastop in s tem rojstni dan je bil 4. aprila 1949 s prvo slovensko sveto mašo v Ramos Mejía. Ob ustanovitvi je bil vodja zbora g. *Janko Zakrajšek*, dokler ni v februarju naslednjega leta prevzel vodstvo njegov sedanji dirigent g. *Gabrijel Čamernik*. Dasi po svojem imenu cerkveni, zbor ni gojil le cerkveno pesem, ampak je tudi zelo živahno segal po svetni pevski literaturi.

Število vseh njenih nastopov je preveliko, da bi mogli vse naštet. Če vpoštevamo le zborovo stalno sodelovanje pri slovenskih svetih mašah in drugih cerkvenih slovesnostih ramoške skupnosti, posebne slovesnosti ob obletnicah zborovega življenja in drugih prilikah, se nam predstavi bogata delavnost. Z že omenjenim poseganjem na področje svetne pesmi je zvezan zborov koncert l. 1952. Posebnost zborovega delovanja so tudi uspešne izvedbe nekaterih spevoiger.

Izven domačega okolja je zbor vedno z vso pripravljenostjo sodeloval pri skup-

nih prireditvah verskega ali prosvetno-kulturnega značaja, tudi že pri omenjenih nastopih združenih pevskih zborov za Argentine, zlasti do leta 1965 ko sta zbor in skupnost uživala gostoljubnost v prostorih župnišča v Ramos Mejía. V tej vrsti nastopov zabeležimo n. pr. petje pri posebnih slovesnih prazničnih mašah, polnočnicah, novih mašah, zlasti pa še koncert v kinodvorani San Martín in koncerta božičnih pesmi ter argentinskih in slovenskih narodnih pesmi v župnijski dvorani. V dobo do l. 1965 spadajo tudi zborova sodelovanja na farah Velikega Buenos Airesa, zlasti tam, kjer so delovali slovenski dušni pastirji.

Po letu 1965 stopi zbor v novo dobo. Presešil je svojo delavnost pod domačo streho. Na željo pok. Janeza Kalana, velikega zborovega podpornika, se je slovenska maša ramoške slovenske srenje preselila v Slomškov dom, kjer je zbor dobil prostor za vaje in kjer so se odtlej vršile vse verske in svetne prireditve krajevne skupnosti.

Zbor se zadnja leta praj posebno posveča prilagajanju cerkvenega petja novim liturgičnim predpisom. V tem smislu njegov vodja pod vodstvom dušnega pastirstva skuša ubirati nove smeri sodelovanja vernikov pri mašnem obredu.

Tudi ramoški okoliš ima svoj

Otroški zbor Slomškove šole,

ki je pravi veteran naših tukajšnjih otroških zborov. Ustanovljen je bil sredi leta 1949, ko se je v ramoških župnijskih prostorih začela slovenska šola in se je v njej prvič oglasila iz otroških grl slovenska pesem.

Ustanoviteljica tega zbora je neugnano marljiva učiteljica gdč. *Anica Šemrov*. Otroško petje je vedno odmevalo iz šolskih prostorov in mnoge prireditve naše skupnosti so bile popestrane z nastopom tega zbora (proslava ob 10. obletnici smrti dr. Antona Korošca, nova maša na Belgrano, ob sedemdesetletnici pisatelja Preglja v organizaciji primorskih rojakov v San Fernando, ob obisku škofa Rožmana itd.). L. 1962 zabeleži zbor svoj pevski nastop v televizijskem kanalu 11 v dobrodelne namene. Ko je iz službenih razlogov l. 1967 gdč. Šemrov zapustila zbor, ga je najprej vodil g. *Stefan Drenšek*, za njim pa g. *Tine Selan*, dokler ga ni ponovno prevzela gdč. Šemrova. Danes šteje njena pevška družina 42 članic.

Cerkveni pevski zbor Ramos Mejía. Prva vrsta od leve: Gefka Javoršek, pevovodja Gabrijel Camernik, Pavla Svetlin, Mara Novak, Marička Hrovat; druga vrsta: Mara Kočar, Mici Koželnik, Metka Tomazin, Jožica Tušek, Tine Javoršek, Francka Vester; tretja vrsta: Rezka Hrastnik, Ivanka Krušič, Jože Cestnik, Franc Pergar, Janko Žnidaršič, Jernej Tomazin, Franci Tomazin, Jože Malovrh

Otroški pevski zbor Slomškove šole v letu 1975. Prva vrsta od leve: pevovodkinja gđ. Anica Šemrov, Veronika Javoršek, Nevenka Magister, Marjetka Javoršek, Mari Žnidaršič, Lilijana Tušek, Ernestina Podboj, Marjanka Poznič, Ivanka Vidmar, Monika Svetlin; druga vrsta: Marija Javoršek, Marta Smole, Monika Tomazin, Terezika Snoj, Alenka Magister, Angelca Smole, Marta Lukančič, Monika Perhar, Metka Tušek, Marija Kočar; tretja vrsta: Veronika Avguštin, Karla Malovrh, Vera Breznikar, Klavdija Malovrh, Marija Miklavc, Lučka Makovec, Marija Avguštin, Marica Snoj; četrta vrsta: Sandra Malovrh, Veronika Malovrh, Martinka Andrejak, Tinka Kristof, Terezka Novak, Bernardka Bidovec, Nežka Durič. (Na sliki je 10 odsotnih)

Cerkveni pevski zbor San Justo ob desetletnici 1961. Prva vrsta od leve: Cilka Cestnik, Minka Stanonik, pevovodja g. Štefan Drenšek, Anica Zupanc, Milka Turk; druga vrsta: Martina Gril, Heda Draksler, Mara Draksler, Marija Modic, Slavka Mehle, Francka Benko, Vida Bevčar, Olga Radoš, Ivanka Modic, Francka Stanonik; tretja vrsta: Janez Frontini, Pavle Malovrh, Tone Oblak, Ciril Oblak, Janez Polanc, Blaž Frontini; četrta vrsta: Joze Cestnik, Franc Knaus, Tone Rovnan, Jože Trpin, Ivan Zupanc, Marijan Gril

Šolski pevski zbor San Justo. Prva vrsta od leve: Veronika Malovrh, Marjanka Selan, Veronika Urbančič, Silvica Oblak, Danica Oblak; druga vrsta: Andrej Mehle, Ciril Oblak, Dane Zupan, Sandi Bergant, Jožica Malovrh, Lučka Jereb, Nuška Urbančič, pevovodkinja gđe. Anica Mehle, Helena Krajnik, Lenčka Oblak, Kristina Puhek, Olga Miklič, Bernardka Krajnik, Mirjam Oblak; tretja vrsta: Marjan Urbančič, Pavle Malovrh, Lučka Oblak, Metka Malovrh, Jožica Malovrh, Mirjam Mehle, Andreja Selan, Lenka Zupanc, Danica Malovrh, Magdi Zupanc, Marija Oblak, Lučka Bergant

Mladinski zbor Našega doma v San Justo. Prva vrsta od leve: pevovodja Andrej Selan, Lidija Maček, Mirijam Oblak, Lea Goršič, Marija Krajnik, Marta Malovrh, Metka Markovič, Irena Malovrh, Kristina Jereb, Magdalena Dolenc, Kristina Lovšin, Alenka Lovšin, Franci Jelen, Marko Mustar; druga vrsta: Ani Groznik, Maruška Maček, Kristina Skvarča, Lučka Groznik, Metka Malovrh, Magdalena Skvarča, Neža Markovič, Nuška Urbančič, Magdalena Osojnik, Ani Marinčič, Irena Urbančič, Janez Jereb, Janez Markovič, Evgen Urbančič; tretja vrsta: Miri Zakrajšek, Metka Trpin, Lucija Mustar, Magdalena Oblak, Bernardka Krajnik, Kristina Puhek, Emi Urbančič, Marko Zakrajšek, Marko Malovrh, Ivo Smrdelj. Na sliki odsotni: Anica Indihar, Marta Urbančič, Ivana Tekovec, Pavla Tomažević, Anica Smrekar, Kristina Albreht, Kristina Marolt, Janez Krajnik, Dani Zakrajšek, Tone Tomažević

Carapachayski pevski zbor Mladina. Prva vrsta od leve: Franci Žnidar, Silva Blazinšek Mari Klemen, pevovodkinja gđc. Terezika Prijatelj, Marta Korošec, Metka Aljančič, Janez Žnidar, Vera Žnidar, Jože Korošec; druga vrsta: Janko Sušnik, Franci Senovršnik, Pavla Korošec, Marjeta Senovršnik, Kristina Dragan, Ani Klemen, France Korošec

je bil ustanovljen v letu 1950 na pobudo dušnega pastirja za ta okraj, g. Janka Mernika, in to predvsem z namenom, da bi sodeloval pri slovenski nedeljski službi božji v tamkajšnji cerkvi. Od ustanovitve pa do l. 1965 je zbor vodil g. *Rudi Marinič*, za njim g. *Janko Zakrajšek* do julija 1957, ko je vodstvo prevzel g. *Štefan Drenšek*, sedanji zborov pečovodja.

Vseh petindvajset let je zbor prvenstveno sodeloval pri slovenski službi božji, a smo ga vsa leta srečavali tudi pri najrazličnejših kulturnih, prosvetnih in družabnih prireditvah v Našem domu. Ob desetletnici svojega delovanja je zbor pripravil samostojen koncert slovenskih narodnih in umetnih pesmi. Redno je sodeloval tudi pri nastopih združenih zborov.

Leto dni po ustanovitvi tega zbora je v San Justu začel s svojim delom tudi

Šolski pevski zbor San Justo,

čigar nastanek sovпада s prevzemom vodstva slovenske šole v San Justu po gđč. *Angelci Klanjšek*, ki je zbor priklicala v življenje in ga tudi vodila. Tako je tudi ta zbor v Našem domu redno sodeloval pri tamkajšnjih prireditvah, bodisi šolskih ali drugih (obletnice, zaključki šolskih let, pri slovenskih mašah itd.). Ko je Argentino obiskal pok. predsednik dr. Miha Krek, ga je zbor v Našem domu pozdravil s samostojnim pevskim nastopom.

Od leta 1970. vodi zbor gđč. *Anica Mehle* ter pod njenim vodstvom zbor še naprej vrši svojo vlogo sodelovanja pri prireditvah močne in upoštevane sanjuške slovenske skupnosti, izpolnjujoč s tem namen, ki si ga je zastavil ob svojem nastanku: Po pesmi utrjevati v mladini slovenski ponos in zavednost.

V šolski mladeži vsejano seme ljubezni do petja je rodilo svoj sad v pošolski mladini. Na njeno pobudo je leta 1971 začel s svojim delom iz deklet in fantov sestavljeni

Mladinski zbor Našega doma v San Justo

V začetku jih je bila le peščica, a število se je hitro množilo, saj je vsako končno šolsko leto prineslo zboru nov dotok. Danes šteje zbor nad 30 članic in članov.

Od ustanovitve naprej ga vodi g. *Andrej Selan*. Zbor je doslej nastopil že pri mnogih prireditvah Našega doma (spomin-

ske proslave, mladinski dan, obletnica Doma), pri mesečnih mladinskih mašah v San Justo, na prireditvi Zveze mater in žena v Slovenski hiši itd. V letih 1972 in 1973 je ob jaslicah pripravil koncert božičnih pesmi, letos pa nas je veselo presenetil s svojim nastopom na mladinskem glasbenem festivalu v Slovenski hiši.

V severnem delu Velikega Buenos Airesa je kraj, ki se imenuje Carapachay, kjer si je sorazmerno majhna, a delavna in podjetna skupina Slovencev postavila lasten Dom in kjer od leta 1971 naprej vadi in deluje

Carapachayski slov. pevski zbor „Mladina“

Ime pove, da zbor tvorijo mladi fantje in dekleta, ki hočejo tudi s pesmijo dati duška svoji mladostni razgibanosti. Njegov prvi nastop pod vodstvom g. *Aleksandra Pirca* ob 12. obletnici blagoslovitve carapachayskega doma je žel priznanje in navdušil mlade sodelavce za nadaljnje delo. Kmalu je sledil samostojen pevski nastop, nato sodelovanje na tretjem, četrtem in šestem pevsko-glasbenem festivalu slovenske mladine, pri prireditvah v Domu, včasih tudi pri mašah v sosednjih župnijah, da tudi domačinom pokaže, kaj imamo lepega tudi v pesmi.

Zbor šteje sedaj 25 članov in članic in ga od leta 1974 naprej vodi gđč. lic. *Terezka Prijatelj*.

II.

V skupini zborov, ki s svojim delom pomembnejše izstopajo iz ožjega območja krajevnih skupnosti in so svoje delovanje namenili prvenstveno celotni naši izseljenki skupnosti v Argentini, pa se z nastopi pred argentinsko publiko dejavno vključili tudi v argentinsko zborovsko udejstvovanje, uspešno predstavljajoč na ta način Slovence v tujem, velikem svetu, gre prvo mesto zboru

„Gallus“.

Izčrpnjši opis dela tega našega predstavniškega zbora bi presegel obseg večje brošure, zato se v tem poročilu omejim le na nekatere pomembnejše podatke iz zborove bogate koncertne kronike vseh dosedanjih 27 let delovanja.

Kot vsi že preje omenjeni zbori, je tudi „Gallus“ začel svoje delo s sodelovanjem

pri slovenski službi božji, ki se je takrat za vse novonaseljene Slovence vsako nedeljo in praznik darovala v salezijanski kapeli na ulici Belgrano v Buenos Airesu. To delo prične v avgustu 1948 in v oktobru istega leta se zbor že prvič pojavi v dvorani na slavnostni prireditvi Duhovnega življenja. Nekaj mesecev pozneje je bil redni občni zbor, ki je zboru določil ime in organizacijska pravila.

Vsaj približno sliko obsežnega zborovega dela (vseh nastopov, ki gredo v stotine, ni mogoče naštet) nam pokaže ta-le površni pregled:

Zbor je vsako leto pripravil vsaj en koncert za rojake. Vsakoletni koncertni programi so bili z redkimi izjemami vedno sestavljeni z novo naštudiranimi deli ter se skladbe na koncertih le redko ponavljale. Na prošnjo ali pobudo zboru je bilo narejenih precej novih zanimivih priredb slovenskih narodnih pesmi, od katerih omenimo n. pr. Osanov venček vojaških narodnih (za moški zbor) in istega prireditelja Venček narodnih za mešani zbor in soliste, Geržiničev Venček narodnih, Šijančev Šopek koroških narodnih, Odmevi s koroških planin (posvečen zboru) in še vrsto drugih priredb istega avtorja. Ob zborovi dvajsetletnici je bila izvajana Tomčeva Slovenija v svetu, mogočna skladba, ki jo je avtor naredil na zborovo prošnjo in jo zboru posvetil za njegov 20 letni jubilej. — Poleg koncertov svetnega značaja je zbor doslej nudil naši in tuji publikii nad 20 koncertov religiozne glasbe, med katerimi nosijo številčno prednost božični. Mnoge svojih koncertnih nastopov je zbor izvajal v korist krajevnih domov, zlasti pa v korist naše osrednje Slovenske hiše. Sicer pa doslej skoro ni bilo prireditve splošnega značaja, kjer zbor na en ali drugi način ne bi sodeloval, pa naj je šlo za cerkvene oz. verske ali pa zunanje prireditve in proslave.

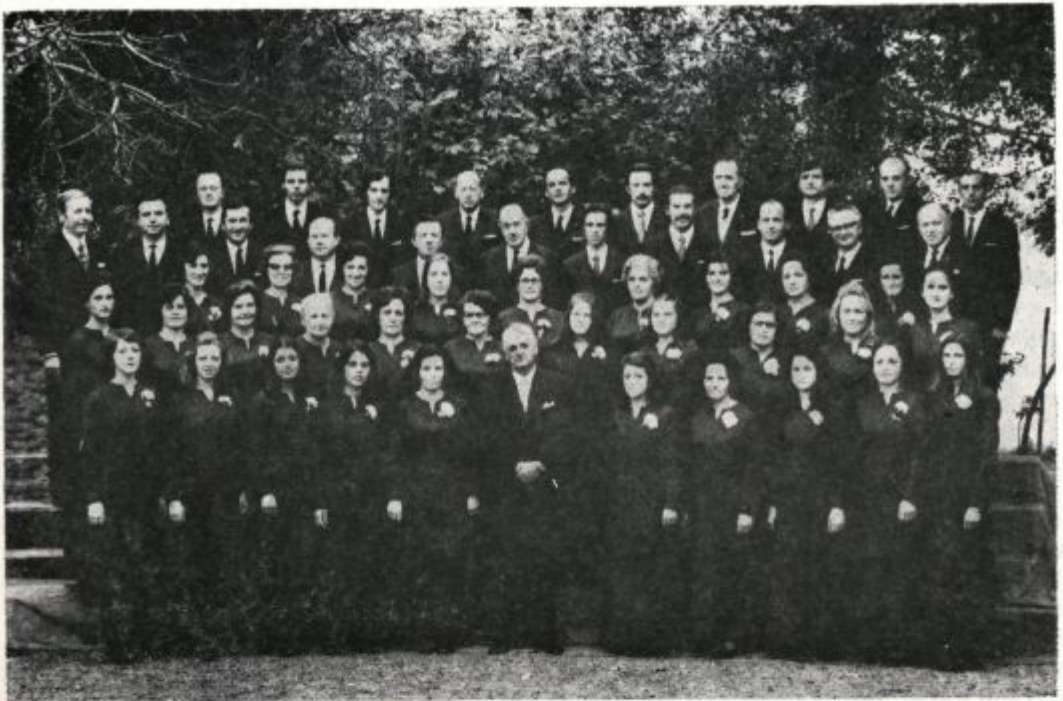
Med večja dela, ki jih je zbor izvajal pred domačo ali tujo publiko omenim: dve Gallusovi maši (Super mixolydium in Super Un gay berger), Mozartovo mašo K. V. 337, Schubertovo mašo v C, Haydnovo Mariazellermesse, Geržiničev oratorij Irenej Friderik Baraga (krstna izvedba 30. oktobra 1960), Sattnerjev oratorij Assumptio, Tomčevo kantato Marija, Kraljica Slovencev (slovenska božja pota), Premrlovo božično kantato Sveta noč, Gilardijevo simfonično pesnitev El Libertador (izvajano dvakrat na Kongresnem trgu v Buenos

Airesu ob spremljavi Mestnega simfoničnega pihalnega orkestra) in Schönbergovo simfonično pesnitev Preživeli v Varšavi (ob spremljavi državnega simfoničnega orkestra in pod taktirko svetovno znanega Felixa Cillario). Z že omenjenim Mestnim simfoničnim pihalnim orkestrom je zbor izvajal dvakrat tudi Mozartovo mašo K. V. 337 pod taktirko našega mojstra Draga M. Šijanca.

Zborovi koncertni nastopi pred argentinsko publiko so še številnejši. Vrste se od l. 1954 naprej, ko se je zbor prvič predstavil v ciklu koncertov, ki ga je organiziralo Glavno ravnateljstvo za kulturo pri Prosvetnem in pravosodnem ministrstvu in ki so se ponavljali še v naslednjih treh letih, na povabilo Državne šole za folklorne plesse (Teatro Cervantes), Visoke šole za gospodarstvo (Plaza Hotel), že omenjeni simfonični pesnitvi Gilardija in Schönberga, sodelovanja pri božičnih koncertih buenosaireške mestne občine, na festivalih Federacije pevskih zborov, ciklih koncertov občin Moron in Matanza, občine Buenos Aires in sindikata Luz y fuerza itd. V notranjosti države je zbor uspešno koncertiral v Córdobi (Teatro Rivera Indarte l. 1956), v Concepción del Uruguay aprila 1959, ko je bila na koncertu navzoča skoro vsa federalna vlada s takratnim predsednikom dr. Frondizijem na čelu, v Bariločah februarja 1961, kjer je bil zbor 14 dni gost organizacije Camping musical, itd. — V kroniki zasledimo tudi dva zanimiva pevska večera: Komorni večer l. 1959 in Premrlov večer l. 1961.

Vrsta zborovih radijskih oddaj se je začela l. 1948, ko je zbor izvajal na božični večer v Radio El Mundo slovenske božične pesmi, nato pa se je nadaljevala l. 1949 s kompletnim koncertnim programom pod okriljem podjetja Phillips v Radio Belgrano. Isto leto o božiču spet Radio Municipal prenaša zborov koncert iz bolnice Fernández. Radijske oddaje so se potem ponavljale ob najrazličnejših priložnostih po Radio del Estado, Excelsior, El Pueblo, Porteña, Splendid — bodisi da so se prenašali koncerti iz dvoran ali pa direktno iz radijskih študijev. Od l. 1961 naprej se zbor pojavlja tudi v buenosaireških televizijskih kanalih.

Pomemben uspeh je zbor dosegel l. 1957, ko se je udeležil tekmovanja pevskih zborov v organizaciji Collegium musicum. Priznani glasbeni strokovnjaki, ki

Slovenski pevski zbor "Gallus" ob 25-letnici l. 1974. Prva vrsta od leve: Lipušček Kati, Zupan Magda, Šušteršič Lučka, Škerlj Silva, Mehle Marija, dr. Julij Savelli, Lipušček Marjana, Smole štefka, Makovec Mari, Prešeren Mojca, Gaser Metka; druga vrsta: Mehle Anica, Šušteršič Vera, Kelc Majda, Rode Ana, Marinček Marija, Skvarča Mimi, Kremžar Veronika, Kremžar Marjanka, Golob Roza, Klemenčič Rožica, Klemenc Mirjam; tretja vrsta: Komar Katica, Bedenčič Vida, Malovrh Lenčka, Loboda Helena, Makovec Marica, Breznikar Kristina, Zakrajšek Lidija, Jeločnik Marta, Klemenc Magda; četrta vrsta: Malovrh France, Selan Tine, Gaser Miha, Makek Andrej, Lipušček Silvo, Vombergar Jože, Kopač Ludvik, Klemenčič Janko, Selan Andrej, Starič Janez, Češarek Nande; peta vrsta: Mavrič Jože, Fink Rok, Mizerit Marko, Rode Ivan, Škulj Janez, Marinček Janez, Klemenc France, Fink Tone, Novak Stanko, Fajfar Ivan

so tvorili ocenjevalno komisijo, so zbor uvrstili med najboljše.

Zbor je izdal tudi nekaj plošč z narodnimi in umetnimi pesmimi svetne in religiozne literature, od teh pet v lastni založbi, štiri pa v založbi podjetja Jadran S. R. L.

Vse doslej navedeno seveda ne izčrpa vsega „Gallusovega“ dela. Zbor je večkrat izjaval tudi Geržiničevo spevoigro Miklavž prihaja in Vodopivčevega Kovačevega študenta. Število sodelovanj pri mašah in drugih cerkvenih slovesnostih v naših središčih ali pa v farah prestolnice in Velikega Buenos Airesa gre v desetine, prav tako pa tudi sodelovanja na spominskih proslavah; procesijah, Slovenskih dnevih, nastopih združenih zborov itd.

Celotno sliko nekoliko popolneje lahko prikažejo še nekateri podatki, ki so tudi po svoje zanimivi.

Tako je zanimiva pot, ki jo je zbor moral prehoditi, ko je iskal prostore za

svoje pevske vaje. Prvi njegov dobrotnik v tem pogledu je bil župnik Figallo pri Sv. Juliji v Buenos Airesu. Ko so prostori, ki jih je dal zboru na razpolago za vaje pogoreli, so jih zborovi člani z lastnimi sredstvi zasilno popravili, dokler zaradi nove pozidave teh prostorov niso začeli podirati. Takrat so se pevci umaknili v župnijsko šupo (drvarnico) ter tam nadaljevali z vajami, dokler tudi šupe zaradi nove gradnje niso podrli. Nato je zbor gostačil največ v ciudadelski župniji, kjer je v župnikih Elizalde in Bentivenga našel veliko razumevanje in pomoč. Vendar tudi tu ni šlo brez ovir, saj je bila dvorana dostikrat zasedena za farne namene in so večkrat pevci zaman prihajali k vajam. V l. 1955 pa si je zbor našel svoje lastne prostore v „sanatoriju“ Ramos Mejía, dokler se ni najprej preselil v prostore starega Slomškova doma, končno pa v novih dobil dobil na razpolago sobo, kjer še danes uživa gostoljubnost in naklonjenost.

Obseg zborovega dela in žrtev, ki jih doprinašajo člani pri tem delu nazorno pokaže ta-le statistični podatek iz zborove brošure ob njegovi desetletnici. Vzet je iz poslovnega leta 1956/57, ko je zbor imel poleg šestih koncertov še 21 drugih nastopov, 8 sestankov in notranjih prireditvev, občni zbor in 85 vaj. Statistiki je po teh podatkih izračunal, da je bil zbor zbran v enem letu 121 krat, to je vsak tretji dan. Katerokoli drugo leto v razgibanosti dela verjetno ne bi pokazalo drugačnih rezultatov.

Drug zanimiv statistični podatek je število članov, ki se je uvrščalo v zborove vrste v vseh letih do danes. Ob zborovi desetletnici je statistik naštel 139 pevk in pevcev, ki so v tistem razdobju tvorili članstvo zbora. Danes cenijo, da se je število ljudi, ki so doslej bili v vrstah zbora, približalo številki 300.

Zbor vodi od njegove ustanovitve dr. Julij Savelli, z izjemo poldruga leta, ko je bilo vodstvo zaupano g. Tinetu Selanu. Do l. 1954 je zbor stalno spremljal pri klavirju ali orglah prof. Alojzij Geržinič, od l. 1955 naprej pa ga. Anka Savelli-Gaserjeva, ki je v zadnjih letih tudi namestnica zborovega dirigenta. Pri nekaterih pomembnih koncertih je spremljal na orgle prof. Jože Osana.

Kot zborovi predsedniki so se od ustanovitve do danes vrstili in izmenjavali gospodje: Bitenc Janez, Bras Rudi, Češarek Nande, Fink Božidar, Gaser Miha, Golmajer Bogdan, Jan Lovre, Lipušček Silvo, Markež Jože, Rode Ivan in Vombergar Jože.

Ob njegovem zlatomašniškem jubileju je zbor izvolil škofa dr. Gregorija Rožmana za svojega častnega člana. Slovesna izročitev diplome (delo prof. Gorazda) se je izvršila v zborovi pevski sobi 16. aprila 1957.

Leta 1957 je zaživel tudi

Gallusov mladinski zbor,

čigar voditeljica je bila gdč. Nuša Kristan. V njem zbrana mladina obeh spolov se je poleg pripravljanja za koncertne nastope temeljito posvečala tudi študiju pevske in glasbene teorije. V dobi svojega šestletnega obstoja je zbor sodeloval pri vseh letnih koncertih matičnega zbora ter tudi pri že omenjeni krstni izvedbi Geržiničevega oratorija Irenej Friderik Baraga. Ob peti obletnici svojega obstoja je posebno priredi-

tov posvetil staršem, ko je vsak član zbora samostojno izvajal svojo točko in jo poklonil svojim staršem. Nepozabne pa ostanejo prireditve otroških spevoiger tega zbora: Gobčev Kresniček, T. Tozona Siničja tožba in Premrlova Pomlad.

Mladinski pevski zbor „Karantanija“

Gojitev pevske kulture, ohranjanje naše narodne in umetne pesmi, obogatitev z biseri iz svetovne glasbene literature in, z vključenjem v argentinski glasbeni svet, posredovanje naše, tu neznane pevske kulture tukajšnjemu občinstvu in glasbenikom — to so nameni zbora, ki ima svoje začetke v šolskem petju na Slovenski pristavi v Moronu-Castelarju, kjer se je okrog učiteljice petja ge. Marije Fink Geržiničeve zbral majhen zbor deklic, ki je že leta 1965 izdal ploščo narodnih in ponarodelih slovenskih pesmi. Naslednje leto se že trikrat pojavi na slovenskih prireditvah (Slomškov dom v Ramos Mejía, Berazategui, Naš dom v San Justo), potem že v televiziji, s samostojnim koncertom v Slovenski hiši v korist Vincencijeve konference, v l. 1969 pa se vključi v program radijskih oddaj „Cantan nuestras escuelas“, kjer smo ga imeli priliko večkrat poslušati.

Iz prvotnega deklinškega zbora se je v letu 1970 presnoval v mešanega z uvrstitvijo nekaterih moških glasov. Kot tak se je predstavil spet v Slovenski hiši s koncertom v korist Slovenske pristave. Teden pred božičem istega leta je na festivalu božičnih pesmi med 17 povabljenimi zbori zasedel tretje mesto. Naslednje leto koncertira spet v Slovenski hiši v korist dobrodelnega sklada Zveze slovenskih mater in žena.

Po tem nastopu se je zbor še enkrat preformiral in se posvetil sistematičnemu pevskemu delu. S tem trenutkom se začne zborovo vedno intenzivnejše vključevanje v argentinsko zborovsko življenje. Zbor tudi pogosteje nastopa odslej v televizijski oddaji nedeljskih maš „El día del Señor“ v Kanalu 11 (do aprila 1975 osemkrat).

Svoje ime si je zbor nadel sredi leta 1973 „kot poklon prvi slovenski državi“.

Iz kronike pomembnejših zborovih predstavitev zabeležimo od oktobra 1971 naprej dvajset nastopov v argentinskem okolju, bodisi pod okriljem argentinskih zborov (Coral femenino de San Justo, Lorenzo Perosi Ituzaingo), na povabilo raznih orga-

nizacij in ustanov (Hindú club Don Torcuato, kulturni večer v Muzeju likovne umetnosti v Villa Ballester, Club Leones in Rotary v Hurlinghamu, Teatro LyF itd.), ali pa v sklopih pevskih ciklov in prireditvev občin Buenos Aires, San Martín, Morón in Escobar. Ob omenjenih nastopih je zbor bil deležen laskavih ocen in priznanj argentinskih glasbenikov in dirigentov.

V istem razdobju od oktobra 1971 naprej je zbor pomembnejše nastopil pred našo publiko: v Slovenski hiši v korist Rožmanovega zavetišča, v Hladnikovem domu v Lanusu, pri Balantičevi proslavi, v Slovenskem domu v Carapachaju in dvakrat za obe naši mladinski organizaciji (v Slomškovem domu in v Carapachaju).

Junija 1975 leta se je zbor prvič podal v notranjost države in pod okriljem slovenske predstavniške organizacije v Mendози priredil dva koncerta. Prvi je bil namenjen predvsem argentinski publiki (v dvorani „Galli“), drugi pa v Slovenskem domu našim rojakom.

Od začetkov zbor z veliko vnemo, požrtvovalnostjo in navdušenjem vodi ga *Marija Fink Geržinič* in s tem hvalevredno pomaga pri uveljavljanju slovenstva v tujini.

Dekliški zbor „Slovenske mladenke“

je majhna pevska skupina deklet, ki je začela s svojim delom sredi leta 1970. Sestavljajo jo v Argentini rojene hčerke slo-

venskih staršev, ki del svojega prostega časa z izrednim veseljem posvečajo petju, zlasti slovenskemu, čigar gojitev je bila njih prvenstveni in glavni namen že od ustanovitve. Bogati izbiri slovenske narodne pesmi in umetne vse do najsodobnejše je zbor ob svojih nastopih dodajal izbrana dela tuje vokalne literature. V posrečeni združitvi svežih mladostnih glasov z verno interpretacijo izvajanih del je zbor kmalu razvil svojo delavnost tudi izven okvira slovenske skupnosti in že nekaj let uspešno sodeluje v argentinski zborovski aktivnosti. Tako je nastopal že v štirih zaporednih zborovskih festivalih mesta Buenos Aires, ki sta jih pod okriljem Podtajništva za kulturo organizirala sindikat Luz y Fuerza in SEGBA; sodeloval je na zborovskih ciklih občin Morón, Matanza, Merlo in San Isidro in v ciklih, ki jih stalno organizira takoimenovana Coordinadora Intercoral Argentina, v kateri je zbor včlanjen. Tudi je nastopal na povabilo različnih ustanov Velikega Buenos Airesa in prestolnice (Instituto Belgraniano de Ituzaingo, Asociación de profesores católicos itd.), v radio in v televiziji, v šolah in pri verskih prireditvah. Lepa je vrsta nastopov pri različnih slovenskih prireditvah, med katerimi zabeležimo doslej sedem samostojnih koncertov, od teh tri v korist Slovenske Pristave v Castelarju, enega v korist Slovenske cerkve in enega za Zvezo mater in žena.

Celotna kronika dosedanjega zborovega

Slovenska vokalna skupina Karantanija. Pred zborom: pevovodkinja ga. Marija Fink-Geržiničeva; od leve: Kristina Vovk, Sonja Skubic, Helena Fink, Teodora Geržinič, Jožica Tominc, Metka Vasle, Angela Tominc, Mari Medic, Marta Draksler, Metka Rajer, Mimi Loh, Marika Geržinič, Bernardka Fink, Marko Fink, Franci Draksler, Mirko Vasle, Janez Vasle (na sliki odsotne: Magda Zakrajšek ter Olga, Metka in Cvetka Zajec)

Dekliški zbor Slovenske mladenke. Prva vrsta od leve: pevovodkinja ga. Anka Šavelli-Gaserjeva, Rezi-ka Starič, Jožica Kopač, Helena Rode, Mimi Kočar, Helena Starič, Nada Kopač; druga vrsta: Maruška Batagelj, Mari Petek, Jeli-ca Fajdiga, Ančica Jerebič, Ani Rode, Mari Makovec, Nežka Lovšin. (na sliki manjkajo: Lučka Pavšer, Rožka Jerebič, Marija Kopač, Ivanka Kočar)

Slovenski buenosaireški oktet. Prva vrsta od leve: Janez Marinček, Janez Rode, Gre-gor Batagelj, pevovodja Janez Mežnar; druga vrsta: Janez Zorec, Tone Mežnar, Ivan Fajfar, Rok Fink

dela šteje 27 samostojnih koncertov ter nad 60 drugih nastopov. Med zadnje uspehe zbora moremo prišteti tri nastope v Mendozii, kjer je ob obisku naših tamkajšnjih rojakov zbor koncertiral v dvorani Slovenskega doma, v Bodegas Arizu in v Microcine dvorani palače mendoške občine ob razdelitvi diplom novim eksekutivnim tajnicam. „Mladenke“ so izdale tudi dve plošči.

Zbor od ustanovitve zelo spretno in s potrebno strokovno sposobnostjo vodi ga. *Anka Savelli-Gaserjeva*.

Marec leta 1972. je rojstni datum skupine, ki si je naredila ime

Slovenski buenosaireski oktet

Je to pevska skupina, ki nima določene voditelja. Ustanovil jo je *Janez Mežnar*, ki v oktetu vrši vlogo umetniškega nadzornika.

Prvotna oktetova zasedba se je do danes nekoliko spremenila. Vadi trikrat na teden ter svojim članom poleg pevskega in družabnega zadoščenja daje tudi mnoge tehnične zahteve (pevska šola), ki jih je treba s potrpežljivim študijem rešiti.

Oktet se je prvič predstavil pred spomenikom našim žrtvam pri spominski proslavi 1. 1973. V septembru istega leta ga poslušamo na prvem samostojnem koncertu v dvorani Slovenske hiše. Ob letu so oktetovci prav tam pripravili svoj drugi samostojni koncert. Istega leta so sodelovali v ciklu *Octubre coral de Morón* in v decembru obiskali naše rojake v Mendozii, leto za tem pa gostovali s samostojnim koncertom v Bariločah na povabilo bariloške občine ter sodelovali pri tamkajšnji tradicionalni pevski prireditvi *Koralni božič*. Ob tridesetletnici naše narodne tragedije so v sklopu prireditev naše predstavniške organizacije Zedinjena Slovenija izvajali 14. junija v dvorani Slovenske hiše spominski koncert žalostink in slovenskih vojaških pesmi. K sodelovanju v tedenski slovenski oddaji v radio *Antártida* leta 1974 lahko prištejemo še vrsto priložnostnih nastopov.

Kot drugi zbori, ki nastopajo tudi pred domačo publiko, ne sega oktet pri sestavljanju svojih programov samo po delih iz naše slovenske narodne in umetne zakladnice, ampak je izvajal tudi nekatere skladbe neslovenske literature.

Posebno mesto v našem zborovskem

udejstvovanju gre pevski družini, ki se je zbrala v aprilu 1949. 1.100 kilometrov daleč od Buenos Airesa, pod mogočnimi Andi. Je to

Slovenski pevski zbor v Mendozii,

ki se je iz skromnega zaplodka šestih pevcev pri slovenski maši z leti razvil v lepo skupino, ki je kmalu postala odlična predstavnica naše pričujočnosti na argentinskem skrajnem zapadu.

Zbor je ustanovil *prof. Božidar Bajuk*, in ga vodil najprej do leta 1953, ko je vodstvo prevzel pok. *ravnatelj Marko Bajuk*, po čigar smrti leta 1961 je spet stopil pred pevce *prof. Božidar Bajuk*, ki kljub mnogim težavam zbor z uspehi in veliko požrtvovalnostjo vodi še sedaj. Z vodilnim geslom: *Bog in Slovenija* — je bil zbor od vsega začetka najagilnejši nosilec kulturnega življenja med mendoškimi slovenskimi rojaki. Skoraj ni bilo širše prosvetne ali družabne prireditve, da bi pri njej zbor ne sodeloval. Pok. ravnatelj Bajuk je s svojim vplivom in duhovno veličino v zboru ustvaril tisto organizacijsko disciplinirano in duhovno initalno družinsko povezo, ki je bila vedno pripravljena na vse žrtve. Iz svojega slovenskega okolja je zbor kmalu prešel tudi navzven. Bolj in bolj pogoste so bile prošnje za sodelovanje pri argentinskih verskih svečanostih ne le v Mendozii, ampak tudi v vsej mendoški provinci.

Zbor je v bistvu prvenstveno cerkveni zbor in je kot tak doslej redno nastopal pri vseh slovenskih verskih prireditvah in mnogih argentinskih cerkvenih slovesnostih. Ni pa seveda opustil slovenskega svetnega petja. Poleg rednih zborovih nastopov za rojake je posebej omeniti koncert v prestolnici sosedne province *San Juan*, petje za ukrajinski Božič 1. 1961 pri obredih v *Browenu* in koncert slovenskih pesmi. Predvsem pa dva koncerta v Buenos Airesu 1. 1960, ki ju zbor šteje v svoji kroniki kot edinstveni dogodek, saj je razgibal v argentinski prestolnici vso slovensko javnost in pod taktirko pok. ravnatelja *M. Bajuka* zbral skupno z mendoškimi nad 200 pevcev združenih zborov. Ob svoji 25. letnici in za dvajsetletnico Slovenske kulturne akcije je zbor ponovno koncertiral v Buenos Airesu. Tudi ta njegov nastop „Z našo pesmijo — po domovini“ je pri slovenski koloniji v Buenos Airesu bil deležen najlepših priznanj. Zbor

Slovenski pevski zbor Mendoza ob obisku v Buenos Airesu ob 20-letnici SKA, l. 1974. Prva vrsta od leve: Štirn Anica, Grintal Rozka, Šmon Angelca, predsednik SKA dr. Tine Debeljak, pevovodja prof. Božo Bajuk, Grintal Anica, Petrena Matilda; druga vrsta: Bajuk Danica, Bajuk Cilka, Hirschegger Katica, Žumer Marjanca, Grintal Francka, Božnar Lenčka; tretja vrsta: Štern Janez, inž. Jožko Šmon, Bajuk Marko, Bajda Jernej, Hirschegger Gabrijel, inž. agr. Janez Grintal, Šmon Lado, inž. agr. Marko Bajuk, Grintal Luka, Hirschegger Peter, Štirn Janez, Hirschegger Rudolf

je imel doslej 96 nastopov, od tega 8 s koncertnim programom izven Mendoze.

Pevci so se v 25. letih zborovega obstoja močno zmenjavali. Trije so še od vsega začetka, nekateri vztrajajo že nad dvajset let, večino pa imajo mlajši, ki jim gre za pevsko navdušenje v današnjem vrvežu sveta vse priznanje. Lepo se vraščajo v pevsko življenje.

Posebnost mendoškega zbora je vsakoletni Dan slovenske pesmi. Zvest geslu pok. ravnatelja Bajuka „Še bomo peli“ je zbor ob obletnici njegove smrti pripravil komemorativni koncert pod tem geslom. Od takrat vsako leto na Markovo to geslo znova zablesti na odru dvorane Slovenskega doma v Mendozi, kadar zbor povabi rojake na Dan slovenske pesmi.

III.

Da bo ta kronika popolnejša, naj omenim še nekatere vokalne skupine, ki so od naše naselitve v Argentini delovale med nami, a so pozneje utihnile.

Na prvem mestu velja omeniti *Tercet sester Fink*, ki se je pozneje razširil v *Kvartet Finkovih*. V času svoje aktivnosti

je izdal tudi eno ploščo. Že iz mlade generacije tu rojenih hčera in sinov se je pozneje spet pojavil novi *Kvartet Finkovih*, čigar nastopi so bili vedno sprejeti z velikimi simpatijami in odobravanji. Tudi ta kvartet je v svoji prvotni zasedbi že prenehal nastopati.

Za dobo par let se je formiral tudi kvartet *Vasovalci*, ki je izdal več plošč slovenskih narodnih in vojaških pesmi. Vodil ga je *Rudi Bras*.

V Berazategui je začel z delom l. 1962 majhen otroški zborček pod vodstvom *Jožeta Omahne*. Ta zborček se je pozneje razvil v *Mladinski oktet „Cankar“*, ki je pridno nastopal ob različnih priložnostih (tudi pred tujo publiko), parkrat tudi na mladinskih festivalih in v radio. Kot spomin na svoje pevsko delovanje je tudi ta oktet izdal eno ploščo.

Slovenska naselbina v *Mar del Plati* in nje okolici je tudi imela dokaj let svoj zbor, ki ga je vodil *Slavko Tršinar*.

* * *

Četudi je bil namen v tem pregledu prikazati slovenske pevske zборе v Argentini, ne moremo mimo argentinskega mladinskega pevskega zbora v Bariločah

Ta zbor, ki ga sestavlja nad 40 deklic in fantov v starosti 8 do 18 let, je začel delovati v Bariločah pred 12 leti, v okrilju Ravnateljstva za kulturo občine San Carlos de Bariloche. Ustanovila ga je Slovenka ga. Lučka Kralj-Jermanova, hčerka pok. dr. Janka Kralja iz Gorice in gospe Anice Kraljeve in ga vodi od ustanovitve do danes. Poleg tega, da je dirigentka Slovenka, sodelujejo v zboru tudi otroci slovenskih staršev v Bariločah, med katerimi se vrsti v teku let pet njenih otrok. Že na prvem javnem koncertu oktobra 1969 zasledimo med člani zbora slovenska imena: Flere Janez, Kogej Mario, Jerman Nevenka in Jerman Matjaž. Med 50 nastopajočimi, ki so navedeni v programu z dne 6. septembra 1974 za koncert v Buenos Airesu v veliki dvorani medicinske fakultete so Slovenci: Črnigoj Luis, Arnšek Marija, Zalka in Katica, Jerman Janika in Nevenka, Božič Mirjam ter Jerman Marko in Matjaž. Dirigentka pa vključuje v koncertne sporede tudi slovenske pesmi.

Ga. Lučka Kralj Jermanova je priznana ne le kot glasbena pedagoginja, ampak je tudi kot dirigentka deležna izrednega slovesa, ker je zbor dvignila na tako visoko raven. Zbor nastopa redno v Bariločas, zlasti na božičnih koncertih. Poleg tega pa še v Neuquenu, Esquelu, Viedmi, Mendoza, Venado Tuerto in ponovno v Buenos Airesu. V koncertne programe vključuje zahtevne skladbe komponistov, kot so npr.: Orlando di Lasso, Palestrina, J. S. Bach, Jacobus Gallus, Z. Codaly, Antonio Soler, Tomas Morley, Michael Haydn in drugi. Vse skladbe izvaja zbor v originalnih jezikih: špansko, nemško, francosko, latinsko, italijansko, angleško, slovensko itd. Izredno uspešno izvaja zbor gregoriansko petje in črnske duhovne pesmi.

Ocene nastopov tega zbora v argentinskem tisku so zelo pohvalne. Omenimo le mnenje znanega muzikologa dr. Kurt Pahlena, ki je v dnevniku Río Negro o zadnjem koncertu med drugim zapisal, da „bariloški pevčki segajo med prvost-

ne na svetu in ne zaostajajo za njihovimi dunajskimi sovrstniki.“ Dirigentko go. Lučko Kralj Jermanovo pa je označil: „Ni dvoma, da je prvovrstna umetnica. Sila njenega vodstva in njena izredna moč nad otroki nadomeščata učinek gestikuliranja. Vendar ne zamudi najmanjše podrobnosti v izvedbi; vodi in usmerja z modrostjo, povezano s skoraj hipnotično silo, ki jo prikaže kot svojevrstno osebnost v resnično glasbenem mojstrstvu.“

* * *

Končam kroniko z besedami, ki jih je priložnostno napisal rajni glasbenik, skladatelj in prevodja dr. Francé Cigan.

„Potrebni so nam zbori — prostovoljna združenja pevcev. Ti pevci so ljudje, ki ne živijo od glasbe, to ni njihov poklic, a za glasbo žrtvujejo vse: čas, svoj dragoceni prosti čas, tudi denar, ko na svoje stroške prihajajo od daleč k vajah; sebe, ko se prostovoljno podvržejo vodstvu pevovalje. Toda kako čudoviti so sadovi teh žrtev! Ko pred zbrano množico zazveni zborova pesem: koliko utrujenih, natrtih src zopet zaživi, koliko poboženih idealov se zopet dvigne in zažari; in kar je največ: pesem poveže ne le tiste, ki jo pojo, marveč tudi tiste, ki jo poslušajo. Beseda in melodija sta kakor skrivnostni prevodnici: do kogar sežeta, ga povežeta s celoto in mu prineseta veselja, zadovoljstva, novega življenja.

Kako veliko poslanstvo vrše naši zbori! Nadaljujejo in dopolnjujejo kulturno poslanstvo družine, ko posredujejo kulturno dediščino sorojakom, zlasti mladini. So pa tudi glasniki naše kulturne svojskosti narodom, med katerimi živimo.

Naša pesem je dragocena dediščina, iz katere so rodovi in rodovi naših prednikov živeli; pa je zopet dediščina, iz katere naj bi tudi sedanji in bodoči rodovi črpali življenjsko silo v borbi za svoj obstoj. Prav kakor je z ognjem v očeh rekel koroški očanec Lipan: Dokler bomo peli, bomo obstali!“

France Gorše
Vrtna plastika št. 1
v lesu, 1975

France Gorše
Abraham
žgana glina, 1975

France Gorše
Negativne in pozitivne forme
baker, 1975

France Ahčin
Vanek
patiniran: cement, 1975

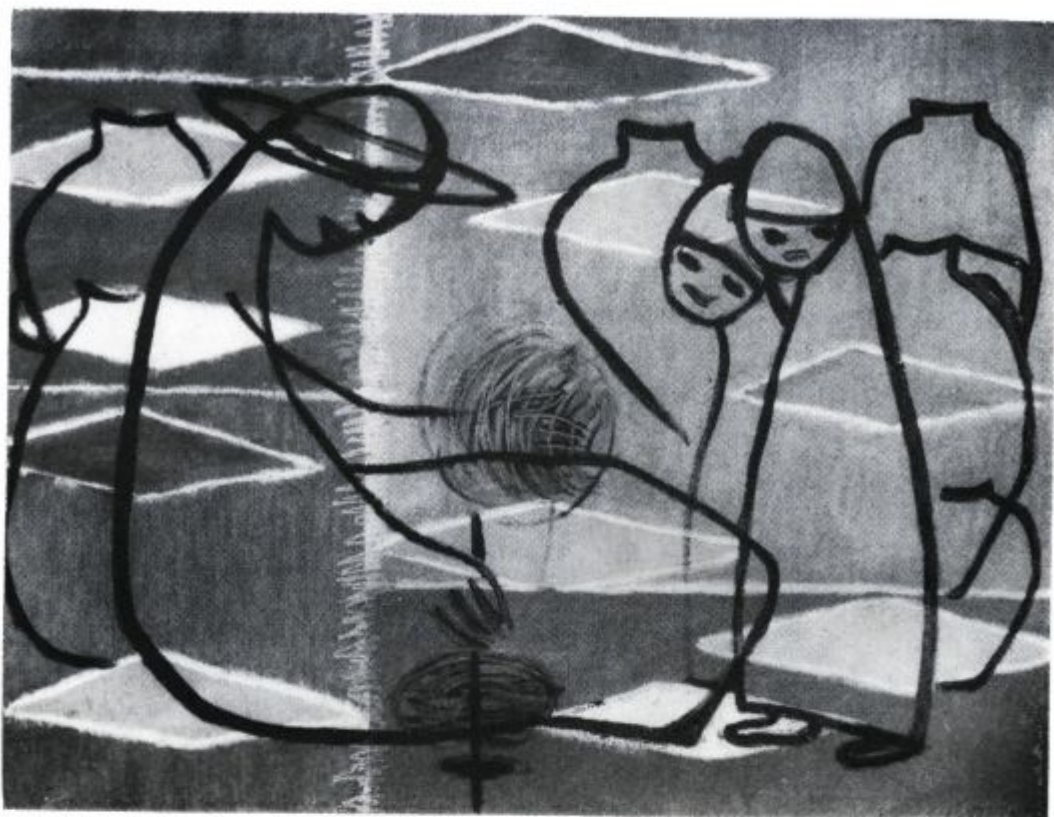
France Ahčin
Portret moje matere
patiniran cement, 1975

Bara Remec
Topoli (Tilcara)
olje, 1975

Bara Remec
Indijanci (Tilcara)
olje, 1975

Bara Remec
Predica (Tilcara)
olje, 1975

Ted Kramolc
Sončne rože
olje, 1975

Ted Kramole
Odjuga
olje, 1971

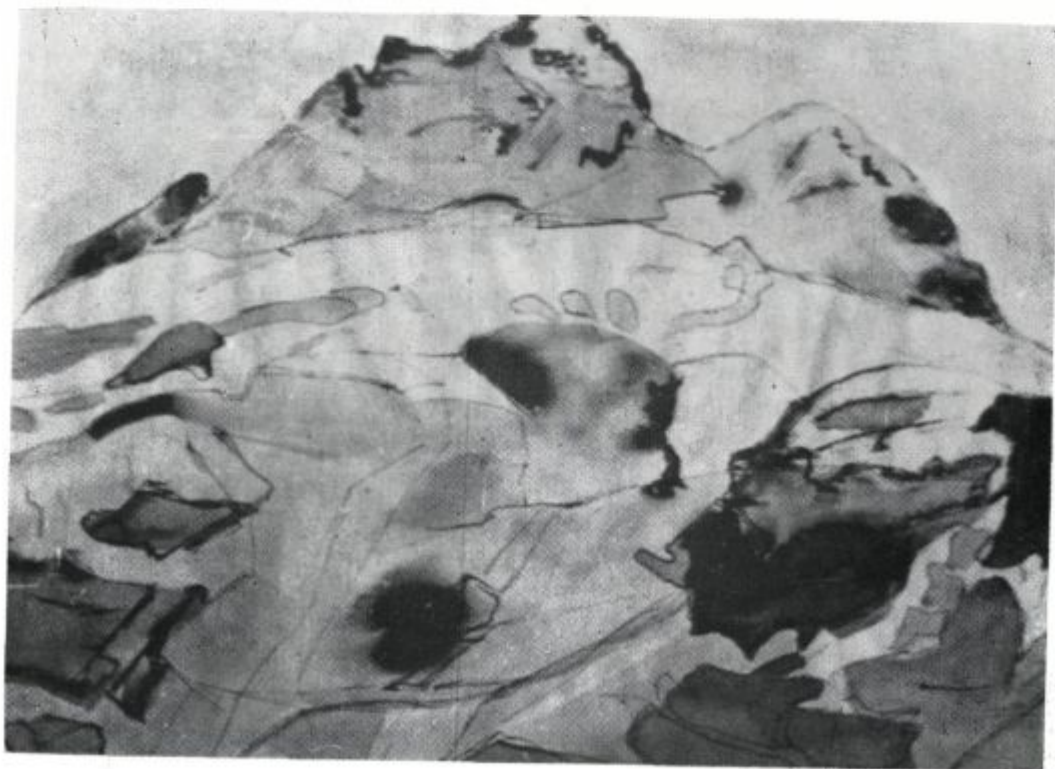
Ivan Bukovec
Gozd
olje

Ivan Bukovec
Po nevihti
olje

Metka Žirovnik
Tronsdor
akvarel

Metka Žirovnik
Caracas
montipija

Andrej Makek
Ob stezi
V spomin tASTU in tašči
tuš

Zdomska likovna umetnost

Umetnost je rast in dvig duha nad snovnost; zavzetje in spremenitev stvarnosti v duhovno izraznost, počlovečeno s čustvom. Umetnina je smotrni izraz človekovega boja z vsakdanjim in minljivim, je izraz in dokument človekove svobode. Za slovenskega zdomca, umetnika in odjemalca umetnosti je ta povrh še slovensko ohranjevalna; usmerja mu pogled v njegov nekdanji svet in obenem na veliko vsakdanjo stvarnost. Likovna umetnost izraža duhovnost v čutnih podobah slovenskega in velikega sveta — pri tem je podoba lahko:

1) Vitalno realistična in perspektivna; organske oblike upodobljene stvarnosti ohranijo svoja naravna klasična razmerja. Umetnina je tu odsev zdrave zavesti sveta. Na tej stopnji se čustvo in razum umakneta očem, ki so glavni spoznavalec in presojevalec danega.

2) Podoba postane človeško izrazna; čustvo presnavlja stvarnost v dramatično napeto in polno človeških naravnih in protislovij. Oblika ni več logični povzem videne stvarnosti, ampak je ekspresivna v notranji perspektivi, s katero zajame umetnik stvari in svet.

3) Umetnina je izraz globljega duhovnega in bitnostnega nemira; čustvo in predvsem razum presnavljata stvarnost v čiste, abstraktne estetske podobe. Umetnina dobi magično vrednost, je konstruktivna podoba, kjer so prečiščene oblike v svojem odmišljenem prostoru simbol nadstvarnosti in absolutnega.

Vsaka od navedenih umetnostnih oblik in osnovnih usmerjenosti ima za zdomskega umetnika in tudi za slovenskega človeka v svetu svojsko nujnost in duhovno odzivnost. O zdomskem umetniku in likovniku bi bilo mogoče reči:

1) da je postavljen v čas in družbeno okolje ter v vrsto drugih dejavnikov, ki vplivajo nanj in zahtevajo od njega določen odgovor. To je razgled, v katerem se umetniku odpira svet dnevne stvarnosti; od tu prihaja izziv in spodbuda napete

strani zdomskega življenja. V tem svetu se umetnik seznanja z vprašanji mesta in velemesta, s podobami novega življenja; vpliv obdajajoče družbene stvarnosti ga sili v odkrivanje širokih in vitalnih oblik sveta.

2) da je naš umetnik v zdomstvu vezan z neuničljivimi vezmi biti, vere, srca, spomina, jezika in kulture na svojo domovino, pa tudi na tisti čas, ki ga je živel z njo, v Sloveniji. Poleg zunanje stvarnosti novega sveta ima še vedno v svoji zavesti slovensko krajino, obraze, stvari in tihožitja; domačije, polja in gozdove.

3) da slovenski zdomski umetnik raste iz sebe — iz duha, ki ni popolnoma zavezan ne temu ne onemu svetu. Raste iz nekega širšega zrelostnega in notranje spoznavnega. Prastare teme ljubezni, vere, svobode in tradicije dobivajo v njem, ki je več ali manj osamljen v morju obdajajočega zdomstva, nove oblike in vsebino; morda ga na tej stopnji zavesti vodi pot do spoznave novih oblikovnih vrednot.

Pregled najvidnejših likovnikov — slikarjev in kiparjev — nam kaže slovensko umetnost v svetu, zraslo iz domačih osnov, oplojeno z navedenimi pogledi in problemi:

FRANCE GORŠE je umetnik, pri katerem je vidno elementarno dojemanje in oblikovanje življenja in narave. Kipar je značilen predstavnik tiste medvojne slovenske inteligence, ki je usodno razpeta med dvema svetovoma — med Evropo in Ameriko. To razpetost je mogoče čutiti tako v tematski, kot v formalni strukturi njegovih del. Bistvo njegove umetnosti je v priznanju in vrednotenju tradicionalnega, klasično estetskega, obenem pa v iskanju novih izraznih in oblikovnih možnosti (Orfej — detajl, žgana glina 1972). Vendar pa se nad okvirom estetskosti izraža hotenje mojstra Goršeta po človeški in duhovni izpovedi, ki v večini primerov prerašča toge formal-

ne sestavine in poteze. Povsod je viden sproščen prijem zrelega umetnika. Njegova izpoved dobiva tiste človeške razsežnosti, ki jih moremo vzporediti s kmečkimi delovnimi in trdimi obrazi (Lastni portret, bron 1971), z vero, hrepenenjem in zavestjo slovenskega človeka v tujini.

V Goršetovih najnovejših kompozicijah, izdelanih že v novem domu v Svečah, na Koroškem — Ogenj (1973), Misel in stvarnost (1974), Otroci dvajsetega stoletja (1975) in Abraham (1975) — je mogoče zaslediti umetnikovo čustveno utripanje v bližini domovine, obenem pa izpoved najbolj zrele umetniške zavesti. Goršetov jezik je živ dotik s svetom vitalne in ekspresivne telesnosti, preko katere se dviga v breztelesni nadsvet lepote in duha. V tem ritmičnem plastičnem svetu in nadsvetu je Gorše prevzet s tematiko človeškega, svetnega, simboličnega, svetega, rustikalnega in narodnostnega. Tu nastajajo podobe iz naše stvarnosti, moške in ženske figure, slovenski knezi, drvarji in pastirčki, angeli in Brezmadežne; v tem plastičnem svetu živijo izseljenci, romarji, Barage, Kristusi in križevi poti.

Pomembna dela Goršetova so tudi veliki reliefi v slovenski kapeli v Narodni baziliki v Washingtonu ter mnoge opreme cerkva na slovenskih tleh — sam piše: „Opremil sem novo kapelo šolskih sester v Št. Jakobu na Koroškem, napravil križev pot za novo cerkev v Poljanah nad Škofjo Loko, več kipov iz oreha in križev pot v celjski opatiji, opremil prenovljeno kapelo v Tinjah, v Domu duhovnih vaj, na Koroškem...“

Kiparstvo Franceta Goršeta bi lahko primerjali tisti poeziji, ki je esenca vsega, kar je zbrano v zemlji, v narodu in v posamezniku najbolj vitalnega, organskega in duhovno napetega — je polno žive plastike, telesno trdne in obenem duhovne.

BARA REMEC izhaja iz impresionizma, a je v njenem slikarstvu bolj in bolj viden naklon k idealizmu. Značilna je bila njena razstava v galeriji Huemul, v Buenos Airesu. Razstavljala je tudi na Danskem, kjer je kritika sprejela pohvalno predvsem njene južnoameriške kompozicije. Najnovejša olja akademske slikarke Bare, ki so bila prikazana na obeh razstavah „Argentinski sever in jug“, nam predstavljajo umetnico v njenem vživljanju

nju v ameriški kontinent — v prastara ljudstva severnih planot in južnih andskih pogorij, Indijance Coya in Araukanke. Slikarka odkriva s slovenskimi očmi svet indijanske mistike, svet nomadske starožitnosti in nadrealne ornamentalike.

Ugotovitev, da išče Bara življenjskost in človeškost svojih motivov v prastarem svetu argentinskega severa in juga, ni nova. Ta svet ima v sebi nešteto prvin, kjer se more sprostiti ustvarjalna moč in domišljija umetnika. Bara jo v polni meri izkorišča. Tu se rodi sonce vsako jutro iz rdečkaste zemlje in umira zvečer v nedopovedljivem tonskem bogastvu. Verovanja in običaji spreminjajo človeške figure v skrivnostne simbole; kamen in vrč, žival in drevo in vse, kar je tipičnega v teh zemljah, je personificirano in poduhovljeno. Tu je na delu „huaca“, nadnaravna sila, ki vodi dejanja ljudi in vpliva na njihovo in njihove zemlje rodovitnost. Umetnica črpa snov za svojo umetnost iz teh krajev, iz teh ljudi in skrivnosti tega sveta.

Stil, ki si ga je ustvarila Bara Remec in ki ga izpopolnjuje v oddaljenih predelih stare Amerike, je doživet, oseben in moderno idealističen. In vendar je treba reči, da je vsa njena umetnost tipično zdomska in slovenska, kot je npr. Miltiades kalós na Akropoli tipično atenski, čeprav je oblečen v perzijska oblačila. Vemo, da umetnina ni samo izraz individualne umetniške težnje, ampak izraz dobe in družbe, v kateri je nastala. Poudariti je treba, da je poleg vživljanja Bare Remec v prabitni ameriški etnični ambient, njena umetnost pojav slovenskega zdomskega umetnostnega napa in strmljenja.

FRANCE AHČIN. Če je bilo rečeno, da je arhitektura okamenela muzika, bi človek ob skulpturah Franceta Ahčina mislil na okamenelo poezijo. Človeške figure imajo izraz stilistične enotnosti, ki teži v čustvenost. Na videz umirjene oblike vsebujejo globoko notranjo razgibanost; to je pesem življenja v njegovi estetski oblikovanosti. France Ahčin rešuje problem lepote in izraznosti človeškega lika, skušajoč obdržati sorazmernost telesa v mejah moderne estetske stilizacije; kompozicija snovi se približuje poetični voluminoznosti, obenem pa je motiva gracilna in čustveno nadahnjena (Materinstvo, žgana glina, 1972).

Prve korake v kiparski umetnosti je Ahčin zastavil v Florenci, pod Romanelli-jevim vodstvom. V Argentini je imel razstave, na katerih je pokazal zrelost v umetniškem premisleku in oblikovanju. Kiparsko ustvarjanje je zanj neprestan stik z naravo in življenjem, obravnava snovi je dinamična, včasih drzna, a polno estetskih ozirov in oblikovnega obvladanja. Svežina oblik in lahkotnost gibanja počivata na neki notranji duhovni dognanosti. Mogli bi reči, da gre kompozicija od znotraj navzven, iz trdne estetske občutenosti v gracilno zunanost snovi.

Umetnost je nenehno iskanje ritma v sebi in izven sebe. Danes kipar Ahčin odkriva oblike tega notranjega gibanja in boja s snovjo; s trdim delom in duhovnim trenjem dosega zrele in dognane umetnine, ki pomenijo sprostitev duha in poezije. Ob razstavi v Huemulu leta 1956, ki je vzbudila pozornost argentinske publike in kritike, je pisal Córdova Iturburu o pojoči dinamiki ženske telesnosti, o ganljivi plastiki materinstev, o izvirni ljubkosti malih osnutkov, zlasti pa o vedrem Ahčinovem lirizmu.

MILAN VOLOVŠEK je začel risati že zelo mlad; bila sta prijatelja z Marijanom Tršarjem in hodila slikat in risat po Ljubljani. Leta revolucije je preživel v šoli, zanimajoč se za umetnost, dokler ni prišel v partizansko ujetništvo, kjer se je seznanil z Božidarjem Jakcem in Nikolajem Pirnatom. V begunstvu, v Monigu, je nadaljeval šolo pri Goršetu, poučeval risanje na begunski gimnaziji v Senigalliji in se nato vpisal na slikarsko akademijo v Bologni. Tam je spoznal profesorja Nina Bertochija, ki ga je seznanil z modernimi estetskimi težnjami. V Argentini je samostojno razstavljal, med drugim, v galeriji Comte na ulici Florida.

Kompozicija je pri Volovšku osnovna slikarska vrednota; najvažnejša kompozicijska prvina pa je črta, ki večkrat izstopa iz svojih naravnih funkcij. Barva izpolnjuje začrtani prostor kot življenjska snovnost in polnost doživetja. Volovšek je slikar, ki zna obdržati pravilno ravnotežje med konkretnim objektom pokrajine, tihožitja, portreta in med abstraktno črto, ploskvo in barvno obliko. V njem je teženje po dinamičnem oblikovanju zunanje stvarnosti. Po novejših delih — kolikor jih poznamo — je mogoče

reči, da se vrašča v širši svet, vendar mu ostaja latinski svet še vedno vir humanosti in umetniške toplote.

IVAN BUKOVEC je kot slikar izšel iz Umetniške šole Slovenske kulturne akcije. Učil se je pri Bari Remec, Francetu Ahčinu in Milanu Volovšku. Z drugimi gojenci je razstavljal med leti 1960 in 1965. Bukovec spada v generacijo, ki je še gledala domovino, a človeško in umetniško dozoreva v svetu. Zanimajo ga stvari, podobe in perspektive Novega sveta; spoznal je velemesto in predmestje, prehodil kamnito in peščeno pokrajino okrog Córdobe. Na zadnji razstavi, aprila 1975 nas je presenetil z izborom svojega dela, ki je nastalo v okolici Buenos Airesa, v Córdobi in Tandilu. Ves ta svet doživlja Bukovec z izrednim občutkom za stvarno podobo in živo barvo; v njegovih zadnjih delih je opazovati posrečeno sintezo oblike in barve. Značilna je zanj slikovita vizionarnost prostora, zanima jo ga močni toni, prečiščene oblike.

V Bukovčevih slikarskih stvaritvah je vidna neka težnja po ploskovitosti, ki prihaja do osebnega izraza tudi v njegovih lesorezih, v zvrsti plastične umetnosti, s katero se slikar z uspehom uveljavlja. Na tem področju postaja mojster ilustriranja krščanskih motivov.

Bukovčevo slikarsko doživetje leži najbolj izrazito v uporabi barvnih odtentov. Goji svojski osebni realizem, s katerim se pogloblja v plastične in barvne vrednote v stvareh. Kaže občutje za lepoto in umetniško izrazitost, ki jo je mogoče z lahkoto dojeti. Barvna prvinskost daje njegovim delom toplino in privlačnost — v vsem pa prevladuje človeško pojmovana podoba resničnosti in lepote.

BOŽIDAR—TED KRAMOLC se je leta 1941 vpisal na arhitekturo k Plečniku, vendar je mladi študent kmalu spoznal, da ga bolj mika slikarstvo, kot pa arhitektura. Slikanja se je učil pri Božidarju Jakcu od 1940 do 1943. Spominja se ga kot prijaznega in razumnega človeka. Slikal je tudi pri Mitji Šviglju v nekdanjem ateljeju Matije Jame na Starem trgu, v Ljubljani; pri Mateju Sternenu pa se je, kot pravi, največ naučil. Od leta 1943 do 1945 je hodil k Francetu Goršetu. V tem času je mnogo risal in slikal v družbi s Tršarjem, Plesničarjem, Perkom in drugimi. V glavnem ga je privlačila pokrajina. Slikal je najprej pod

vplivom impresionistov, nato se pa obrnil v realizem.

Leta 1948 je prišel Kramolec v Kanado in tam diplomiral na Ontario College of Art, v Torontu. Istočasno se je specializiral v grafiki. Razstavljal je v Ljubljani, v Spittalu, v Clevelandu, v Torontu in v Buenos Airesu. Je redni član umetniškega društva Society of Canadian Painters. O umetnosti in o sebi kot umetniku piše takole: „Za slikarstvo sem se dokončno odločil v Gonarsu, kjer sem bil dvakrat. Kakšnih posebnih programov nimam; močno mi ugaja Cézannova filozofija o konstruktivni vrednosti slikanja. Sentimentalizma in pripovedovanja v sliki in grafiki ne maram. Zoprna mi je v umetnosti vsaka politična tendenca. Rišem in slikam zaradi tega, ker pač moram ustvarjati in ker vidim v ustvarjanju edini pravi smisel življenja.“

Kramolca poznamo kot našega najbolj ameriško življajočega se slikarja; spoznal je široke možnosti kanadske pokrajine, ki jo opazuje uravnovešeno, z občutjem in stvarnim očesom.

ANDREJ MAKEK je kot Bukovec in nekaj drugih izšel iz Umetniške slikarske šole SKA. V svojem delu se naslanja na prvobitne, rekel bi nagonsko čustvene sestavine realnosti in v vsem kaže radoživo barvitost, ki daje njegovim stvaritvam osebno noto. Makekova občutljivost za široki svet oblik ga vleče predvsem v iskanje lepote konkretnega in življenjskega, v plastično kombiniranje oblike, barve in svetlobe. Ob nasičenih barvah, prepojenih s svetlobnimi toni, se mu slikarsko ustvarjanje spreminja v estetsko občutljivo gledanje realne narave, pokrajine, tihožitja, človeške figure. Kot slikar nam je Makek poznan po nekaterih skupnih razstavah, po slikarskih in grafičnih prispevkih v publikacijah, predvsem v Zborniku, ter po nekaterih posrečenih opremah knjižnih izdaj.

ALEKSA IVANC se je posvetila študiju umetnostne zgodovine in se slikarsko izpopolnila pri Goršetu in Sternenu. Študirala je v Beogradu in končala aka-

demijo v Ljubljani, leta 1950. Figuralno in kompozicijsko so nanjo vplivali srednjeveški mojstri, barvno pa rimski tonalizem — v Rimu je študirala slikarstvo in grafiko. Leta 1954 je obiskala Sardinijo in se nato preselila v Pariz. V Sardiniji je umetnica doživela odločen vpliv barvitosti in svetlobe. Njena likovna spoznanja izražajo vedrino in prefinjenost figur. V Rimu je opremila s freskami kapelo slovenskih šolskih sester na Farnesini; upodobila je štiri Marijine „žalosti“: Beg v Egipt, Dvanajstletnega Jezusa v templju, Jezusovo slovo od Marije in Marijo pod križem. V septembru 1956 je priredila razstavo v galeriji Colin, v Parizu, kjer je na priporočilo Andreja Chansona kupila pariška občina eno njenih slik.

Iz Umetnostne akademije Slovenske kulturne akcije v Buenos Airesu so izšli in razstavljali na njeni razstavi decembra 1956 in na kasnejših tudi naslednji slikarji te šole:

METKA ŽIROVNIK: njena svojska likovna govorica je v spletnih linij in barvnih ploskev, ki izražajo dostikrat željo in hotenje po mehki izpovedi. In to hotenje je v mnogih primerih prerastlo toge oblikovne okvire. Metka Žirovnik odkriva s svojim vztrajnim prizadevanjem v likovni ustvarjalnosti svojsko toplino in liriko.

FRANCE PAPEŽ: V njegovem slikarstvu, ki se včasih približuje abstraktnemu, se plastične in simbolične prvine usmerjajo v poetično intonacijo. Navadno se v svojih grafikah približa izrazu neke kozmične prostornosti, ki jo vzporedno išče tudi z živahno koloristično kultivirano stjo.

TONE KRŽIŠNIK ima sposobnost izražanja s figuralno obliko, v kateri stalinija in barva doživeti vedno v svoji naravni funkciji. Temeljno zanimanje plastičnega izražanja mu je človeška figura, ki jo zna dojeti v ekspresivnem izrazu, vendar odlikuje v glavnem vsa njegova dela tonsko umirjena inspiracija.

Trideset let zdomske emigracijske književnosti

1945 - 1975

Po maju 1945 je okrog 20 tisoč Slovencev zapustilo domovino; med njimi tudi večje število kulturnih delavcev z najrazličnejših področij: pesnikov, pisateljev, publicistov, politikov, bogoslovskih in svetnih znanstvenikov, nabožnih in gospodarskih piscev, itd., itd. Njim so se pridružili tudi taki, ki so že pred vojno bili v inozemstvu ali pa so se umaknili ob napovedi vojne, predvsem pa po l. 1943 v Italijo in se niso vrnili domov, temveč si izbrai zdomstvo. Ti, ki niso prenehali s pisanjem, in novi rodovi za njimi, predstavljajo danes v zdomstvu to, kar registrira zgodovina kot knjižno ustvarjanje v emigraciji. Rad bi podal v tej priložnostni razpravi

pregled te rasti in dosežkov v tridesetih letih našega zdomstva. Poudarjam, da dam osrednji pomen v tem pregledu razvoju in rasti slovenskega emigracijskega lep-slovja, upoštevam pa tudi sicer ob njem razvoj časopisja in pomembnost drugih tiskov, to, kar ponavadi registrira knjižna zgodovina. Tudi ne pišem natančne bibliografije, temveč samo pregled na osnovi bibliografskega gradiva, ki so ga večinoma zbrali drugi;¹ začetek in razvoj tega knjižnega ustvarjanja, ki nosi danes že posebno ime: zdomska književnost tistega dela naroda, ki je pred tridesetimi leti v bedi in ponižanju zapuščal domovino.

UVODNO POGlavJE: KDO JE ŠEL V BEGUNSTVO?

Ce hočemo vedeti, iz kakšnih korenin je zrastle najprej begunsko in potem zdomsko knjižno ustvarjanje, ni brez koristi, če omenimo, kdo so bili tisti kulturni delavci, ki so se uveljavili že prej v domovini s svojim knjižnim delovanjem.² Če pogledamo, kdo izmed leposlovnih ustvarjalcev je zapustil tedaj domovino, vidimo, da so to bili pripadniki najrazličnejših rodov.

Med najstarejšimi je bil advokat dr. Ivo Česnik (1885) skromen literat, toda pomembnejši kot prosvetni delavec, saj je bil podpredsednik Prosvetne zveze ter predvsem pisatelj Mohorjeve družbe (Večernice, Koledarji), tudi Doma in sveta ter ljudskih iger (prireditev Jurčičevega Domna ter burke Pogodba). Zadnje čase je prevajal Papinija (Kristusovo življenje).

Najpomembnejši med tem rodом pa je

bil gotovo advokat dr. Anton Novačan (1887), politik, vodja slov. republikancev, pozneje mačkovcev, (sicer pa osebni prijatelj kralja Aleksandra), ki bi ga hoteli imeti celo za ljubljanskega bana.³ Ob koncu je bil v kraljevi diplomatski službi kot generalni konzul v Egiptu. Slodnjak ga imenuje zato „političnega donkihota“.⁴ Kot pisatelj je bil znan kot pesnik (Nilske pesmi), sicer pa pisec vaških zgodb (Naša vas I in II), zelo naturalistične drame Veleja, močnih novel Samosilnik, predvsem pa renesančne drame o celjskih grofih Herman Celjski, ki naj bi bil prvi del celjske trilogije. Ta je dosegla tak uspeh v Narodnem gledališču, da smo Novačana med sabo imenovali samo še „celjski grof“. Sam je bil telesno silak in ljubi so mu bili duhovni silaki, življenja-željni ljudje, toda mestoma s cankarjansko neoromantično sentimentalnostjo. Umaknil se je že l.

1941 iz domovine v Palestino. Bil je član PEN kluba. — Član PEN kluba je bil tudi pesnik prof. dr. Joža Lovrenčič (1890), eden najboljših poznavalcev goriške zgodovine, pesnik Devete zbirke, prve ekspresionistične pesniške zbirke, epa Trentarski študent ter več proznih knjig in verzni legend. Umaknil se je kot ravnatelj tolminskega učiteljskega doma, toda vrnil se je iz begunstva že prvi mesec s svojim zetom, domobranskim častnikom. — Nekako prav tedaj, ko so v domovini enega najpomembnejših predstavnikov tega rodu — tudi člana PEN kluba — pisatelja Nar-teja Velikonjo (1891), ki kot hromec ni mogel bežati, obsodili pred sodiščem „za slovensko narodno čast“ in ga justificirali neznano kje.

Iz prve povojne generacije po l. 1918 je najstarejši begunec Mirko Kunčič (1899), predvsem mladinski pisatelj, otroški pesnik, dramatik triglavske folklore (Triglavska roža), član Mladega PEN-kluba. Tudi on je doživel predstavo Triglavske rože v Narodnem gledališču. Njegovih mladinskih knjig je izšlo pred drugo vojno gotovo več kot deset (Najdenček Jokec, Ptiček z dvema kljunčkoma, Matjaž, Zlata lestvica, Krojaček veseljaček, Cmokec Poskokec... priredbi Käst-nerja, Pikica in Tonček, Emil in detekti-ji). Tudi znana priredba Tinček in Ton-ček, ki je v slikanicah izhajala dolgo časa v Slovencu, katerega otroškega dela je bil urednik, znan pod imenom „Kotičkov striček“. — Dramatik Jože Vombregar (1902) je tudi imel v Narodnem gledališču že predstave znanih komedij: Voda in Zlato tele. Z Vodo je postal splošno znan po vsem slovenskem svetu tako doma in v zdomstvu še pred vojno (tudi v Ameriki). Še bolj pa ga je populariziral ljubljanski Radio, v katerem je on uvel prve slovenske slušne igre in jih napisal sam na desetine, med njimi najbolj znani cikl Jaka Smod-laka, najbolj priznanega „junaka“ Ljub-ljanskega radia. Ves ta teaterski pridelek se mu je razgubil med vojno. — Po letih mu sledi Vinko Žitnik (1903), pesnik Mla-dike in Doma in sveta, in pesniške zbirke Pomlad. Zadnje čase je pisal pesmi z ru-stično vsebino, z nekim kmečkim realiz-mom z veliko nazornostjo in virtuozno tehniko, ki mu je postajala že namen. — Istih let je član PEN kluba dr. Tine Debeljak (1903), pesnik, literarni zgo-dovinar, slavist, prevajavec pesniških slovanskih veledel (Macha Maj, Puškin

Bahčisarajski vodomet), Mickiewiczza, Slo-wackega (Oče okuženih), Kasprowicza, Březino, itd. Zlasti iz poljske literature je presadil več pomembnih tudi prozaič-nih del (Križarska vojska Zofije Szcucke Kossakove, ali Dewajtis Rodziewiczowne itd.). Bil je kulturni urednik Slovenca (izdaje Češkoslovaške priloge, Lužiskosrb-ske...), ter urednik Doma in sveta, revije ustanovljene že l. 1888, in kritični izdajatelj slov. književnikov (Cankarja, Balantiča, Preglja...). — Član PEN-kluba je bil tudi Mirko Javornik (1909), ki je imel že sloves odličnega leposlovca, pa še bolj duhovitega esejista. Napisal je enega prvih socialnih romanov pri nas (Črni breg), potopis o Palestini, ter zbirko ese-jev Pero in čas in intervjujev Srečanja z neznanimi. Na kongresu PEN-a v Barce-loni je namreč prišel v stik s svetovnimi pisatelji in navezal prijateljstvo s katalon-skimi pisci. Tam se je tudi razšel z Vid-marjem, ki se mu je ponujal za zaščitnika. Po Izidorju Cankarju spet evropski duh. Bil je urednik Slovenskega doma, revije Obisk, tudi Črni bukev med vojno.

To so bili pisatelji-begunci, ki so si že pridobili priznanje doma.

Mlajši rod, ki se je uveljavljal tik pred vojno, je tudi že doma nastopil s knjižnimi izdajami. Med temi je Vinko Beličič (1913) izdal že dve knjigi: prozo Molitev na gori in pesmi Češminov grm. Poleg tega še prevod iz Papinija (Kristusovo trpljenje). Bil je urednik Straže v viharju. Pesnik tihe belokrajnske melanholije, po-krajine ter pesniških meditacij bolj kot epičnega pripovedovanja. — Tu je bil dr. Jože Krivec (1916), sin viničarskih Haloz, pisatelj zbirke Dom med goricami z moč-no socialno noto iz življenja viničarjev — kajzarjev ter s poezijo goriških klopotcev. — Največji uspeh med njimi je dosegel dr. Stanko Kociper (1916), ne s politično dramo v volilnem času Zasad, ki jo je napisal še kot študent, temveč z romanom Goričanec, gotovo najlepšo idilo iz Slo-venskih goric, ki kar bruha razkošje po-krajinske slikovitosti in kmečkega idealiz-ma. Tik pred koncem vojne je pisal majhne prozne medaljončke slovensko goriških lju-di, polnih privezanosti na svojo zemljo. Tudi je napisal igro Šentjurjevski provi-zor, dramo o jetičnem duhovniku (DS).

„Neokužen“ s pokrajinskim domačij-stvom pa je ostal Zorko Simčič (1921), meščanski sin s primorsko-mariborskim

poreklom, ki je hipoma zablestel z dijaškim „avtobiografskim romanom“ Prebujenje. O izrednem miselnem in analitičnem talentu, ki ga približuje Javornikovemu eseju, oz. duhovitemu feljtonstvu, ga kaže drobna knjižica takega drobiža Tragedija stoletja. Napisal je libreto na Prešernov Krst pri Savici, ki ga je že delno uglasbil Matija Tomc. Samo delno ga je priobčil v Slovenskem koledarju tistih let.

To so bili mladi pisatelji, večinoma dominsvetovci, ki so tudi imeli že svoje prve knjige in lepo obetajoča imena.

Pa so bili med begunci tudi pisatelji, ki so bili tik na tem, da izidejo njihove prve knjige.

Naj tu na prvem mestu imenujem pripovednika Franceta Kunstlja (1914) katerega prvi izbor črtic iz Mladike in Doma in sveta je bil že v tiskarni za izdajo v Slovenčevi knjižnici. Imel je tiskan že prevod Haggenovega Leta Gospodovega, zdaj pa naj bi se predstavil kot izvirni pisatelj-duhovnik, ki je bil 6. aprila 1941 posvečen ob napadu nemških bombnikov na Ljubljano.

Tudi mariborski novomašnik Stanko Janežič (1920), ki je uredil almanah mariborskih abiturientov Majolka in že nastopil v družbi vrstnikov v Zgodbah štirih v Družbi Sv. Mohorja, je bil tik pred izidom knjige otroških motivov v Slovenčevi knjižnici. — Tu bi kazalo omeniti Karla Mau-serja (1918), ki je tudi že tiskal prevod Federerjevega planinskega romana Gore in ljudje, ter pisal prve črtice v Mentor, Našo zvezdo, pa tudi prve pesmi v Dom in svet. Nismo pa vedeli, da je že tedaj pisal povesti, toda danes vemo, da je tedaj končal že dve povesti: Rotijo in Domačijo v globeli, ki ju je namenil za izdajo v Slovenčevi knjižnici, pri kateri je bil tedaj uslužben. — Tudi Zdravko Novak (1909) je žel uspehe številnih odrskih uprizoritev svoje priredbe znane povesti F. Barclayeve Rožni venec, dasi ni izšla v knjigi. Pripravljal pa je za Slovenčevo knjižnico povest o vevški papirnici pod naslovom Vevški mlin. — Podobno je tudi dr. Metod Turnšek (1909) tedaj napisal za 800-letnico Stične, svojega samostana, igro Potujoči križ, ki je bila takrat igrana z velikim sijajem. Ni se pa uveljavil tedaj kot pisatelj in dramatik, temveč kot nabožni pisatelj (Leto božjih skrivnosti) kot urednik liturgične revije (Božji vrelci) ter kot etnograf (dva zvez-

ka Pod vernim krovom), zlasti pa kot prireditelj prvega slovenskega Misala.

Pozneje in od druge strani se je tem ljubljanskim pisateljskim beguncem pridružil goriški pesnik Štefan Tonkli (1908), ki je vse doslej marljivo sodeloval pri goriških revijah pod imenom Venceslav Sejavec in je imel že dve knjigi pesniškega pridelka Pesmi in Bežni oblaki, lepi zbirki gregorčičevsko-narodoljubne in svečeniške lirične melanholije.

Zgoraj imenovani pisatelji-begunci so imeli že svoje knjige ali odrske uprizoritve svojih del. Bili pa so med njimi tudi taki, ki so se svoj čas skušali uveljaviti na literarnem polju, pa so se umaknili in uveljavili na drugem (msgr. Jagodic), ali pa niso imeli ambicij, uveljaviti se zunaj pri-godništva (Mali).

Med najmlajšimi pesniki pa so že nastopili kakorkoli v javnosti taka imena kakor: K. Truhlar, J. Cukale, K. Rakovec, J. Borštnar, S. Bračko, J. Kolenc, M. Komar, S. Kovačič, V. Kos, A. Škerjanec, I. Hribovšek, ...med prozaisti pa N. Jeločnik, J. Urbančič, V. Zorman, L. Potokar... Ti so nastopali že v Domu in svetu, Dejanju, Domobranski reviji, Mariborskem večerniku, Slovencu in v raznih mladinskih listih (Mentor, Naša zvezda...) ...ter so predstavljali literarni naraščaj.

Verjetno sem še koga pozabil ali spregledal. Zdi se mi, da je umestno, da k tem beguncem dodam še najstarejšega med nami, duhovnika Ivana Baloha (1873). Živel je dolga leta v gornji Italiji (Brescia) v pokoju, pa se l. 1945 ni hotel vrniti domov. Nasprotno, navezal je stike z begunskimi književniki ter je na pr. na razpis Društva Slovencev v Buenos Airesu l. 1950 za nov tekst slovenske himne prispeval svojo pesem in tudi sicer anekdote o svojem sodobniku Ivanu Cankarju. Bil je namreč predsednik tedanjega v literarni zgodovini znamenitega dijaškega pisateljskega društva Zadruge (1892/3) v katerem so nastopali dijaki Cankar, Kette, Župančič. L. 1902 je izdal zbirko novel Črtice (Pred I. svetovno vojno je bil moj katehet).

Tako bi begunski književniki l. 1945 predstavljali vse slovenske literarne rodove zadnjih 50 let: od Moderne, fin de siècle, od Baloha... do, recimo, Hribovske..., ki bi bil danes tudi med emigracijo, da ni bil vrnjen domov v smrt. In tako so bili vrnjeni v enako smrt še Kunstelj, Zorman, Bračko, Kolenc, Borštnar, Lavrič..., ki so se pridružili tam v istem času ubitemu

Velikonji in še eno leto prej zažganemu Balantiču.

Imenujem leposlovce podrobneje, ker imam namen predvsem pokazati razvojno linijo emigracijskega leposlovja v okviru vsega knjižnega kulturnega ustvarjanja. Tega pa so množili tudi kulturni delavci drugih področij, ki jih je precej zapustilo domovino. Naj jih imenujem nekaj, ki so kot pisci knjig imeli velik sloves v predvojni Sloveniji. Na prvem mestu škofa dr. G. Rožmana in njegove bogoslovne profesorje prelata dr. Odarja, pisca mnogih visoko znanstvenih del iz cerkveno pravne stroke, prevajavca Cerkvenega zakonika, urednika Bogoslovnega vestnika, itd.; prelata dr. Slaviča, prevajavca Sv. pisma stare zaveze, ki je bil tik pred tiskom; prelata prof. dr. J. Turka, cerkvenega zgodovinarja, predsednika Delavnega občestva za slovenski katoliški institut v Ljubljani (DOSKI) s tajnikom F. Dolinarjem, dr. I. Lenčka, dr. Kraljiča, urednika revije KA, dr. Hanželiča, vzgojeslovca, itd. Bili so tu dr. R. Ložar, arheolog in umetnostni zgodovinar, kritik in urednik Etnologa zbirke Klasje, M. Marolt, umetnostni zgodovinar, pisec umetnostne topografije dekanij Vrhnika in Celje, etnografa R. Lenček in dr. Turnšek. Vrsta publicistov in žurnalistov: uredniki Slovenca R. Jurčec, dr. Poštovan, dr. T. Debeljak, J. Krošelj, M. Kunčič, P. Rant, P. Fajdiga, J. Hafner; Slovenskega doma Javornik, Klakočar, Kessler, Skaberne; Domoljuba Zabret, Kremžar, Košiček; Mariborskega Večernika dr. Ribnikar; Jutra Dr. Drnovšek, A. Uršič, dr. Ambrož Oto; Družabne pravde Smersu, Križman, Jan; Svobodne Slovenije M. Stare; Katoliških misijonov L. Lenček, Doma in sveta T. Debeljak itd. Tudi lit. zgodovinarji dr. Baraga, šolniki Bajuki, Prijatelj, Sever, Jeglič itd.; filozofi dr. Brumen, dr. Trofenik, dr. Mantuani, mineraloginja dr. Mantuanijeva, zdravnik dr. Meršol idr.; slikarji B. Remec, Kramole, Beranek, kiparja Gorše, Ahčin in stotine akademskih izobražencev in socialnih in prosvetnih delavcev (na pr. M. Škerbec). Tem so se pridružili še kulturni delavci, ki so že živeli zunaj države in se niso hoteli vrniti: vojaški pisatelj polk. Vauhnik, politik dr. Vošnjak; predvsem pa rimski krog: sociolog dr. Ahčin, gospodarstvenik I. Avsenik, dr. C. Žebot, publicist F. Erjavec... v Angliji dr. A. Kuhar, v ZDA Gabrovšek... ter politiki, ki so znali dobro sukati pero: dr. Basaj, dr. Jelenc in dr. M. Krek, pred-

sednik Narodnega odbora za Slovenijo... in drugi.

V to begunsko skupnost je udarila Vetrinjska tragedija.

Rešenci — s posredovanjem dr. V. Meršola pri maršalu Aleksandru v Celovcu 1945 — so dobili pravico azila ter so se razkropili po raznih begunskih taboriščih po Avstriji in Italiji, ki jih je oskrbovala mednarodna organizacija UNRRA. Postali so „Razseljene osebe“ (Displaced Persons — DP), ki so potem tri leta — do 1948 — čakali po raznih taboriščih na prevoz v za-morske kraje, kamor naj bi se vselili za stalno v nove „domovine“ kot inmigranti.

Vse te izseljence je oblast v domovini takoj črtala iz slovenske skupnosti in iz zgodovine. Še isto leto (1945) je v Slovenskem Zborniku pisatelj Juš Kozak črtal iz vrst slovenskih književnikov tako Mirka Javornika kot Tineta Debeljaka, imenujoč ju „bivša slovenska pisatelja“.⁵ Domovina ni računala s tem, da bi iz teh ubežnikov mogla nastati kdaj, recimo — emigrantska literatura. Saj jim je celo pesnik Oton Župančič odrekal že l. 1948 vsako ljubezen do slovenstva. „Da Slovenec, ki se je sam izločil iz svoje narodne skupnosti, nima srca za slovensko kulturo, je tako naravno, da bi se čudil, če bi bilo drugače“.⁶ To je pisal Župančič o nas l. 1948, ko je le nekaj let prej slavil kot izrazito slovenskega pisatelja angleško pišočega in slabo slovensko govorečega ameriškega pisatelja Luisa Adamiča, ter je tedaj s tem začel krizo pri liberalnih „Samoslovincih“ (kot so se imenovali s ponosom sami). Še več: ne samo odrekli so vsem tem ljubezen do slovenske kulture, celo sami so poslali emisarje v taborišča z nalogo, naj preprečijo, da kaj takega kot slovensko kulturno delo med emigranti ne nastane. Takole se glasi letak, ki se je pojavil v taborišču Lienzu jeseni l. 1948: „Vsako kulturno delo med slovenskimi taboriščniki je treba uničiti. Ne štedite s trudom za dosego tega cilja. Ne samo štediti truda za oviranje begunskega tiska, potrebno je povzročati škandale, da se svet prepriča o brezpomembnosti slovenske emigracije“.⁷

In vendar kljub nevernosti, oviranju in zanikanju ljubezni beguncev do slovenstva in kulture je nastala v teh treh letih čakanja, trpljenja in strahu slovenska taboriška, resnično še „begunska književnost.“

Kako in kje? In kakšna?

1. V Avstriji.⁸

Slovenski begunci — „razseljene osebe“ — so takoj, kamor so prišli, začeli izdajati svoje „časopisje“, začetkoma pisano na pisalni stroj z nekaj kopijami, pozneje kot razmnoženino. Da, celo še preden so se zatekli v civilna taborišča Zavezniške zasedbene uprave, so začeli s časopisjem. Kot prvi tak list, pisan na stroj s kopijami, kolikor jih je bilo mogoče, je izšel 12. maja 1945 iz okolice Narodnega odbora za Slovenijo v Lienzu, kjer se je ustavilo nekaj članov, ki jim ni uspel prehod v Pustrško dolino v Ameriško zasedbeno cono. Začeli so ga novinarji R. Jurčec, dr. A. Uršič in dr. T. Debeljak z imenom Demokratična Slovenija (naslovno stran narisala Bara Remec). Tri dni nato so tudi v vojaškem taborišču v Vetrinju imeli že stenski časopis Domovina v taborišču v 300 izvodih do 2. julija. Vojaki 2. bataljona II. domobranskega polka pa so tik pred vračanjem v domovino 17. maja začeli izdajati glasilo Za lepšo bodočnost, ki je seveda v naslednjih dneh ob tragični tedanjosti prenehalo. Pač pa je v mali tirolski gorski vasi Anrass, prav v tisti, ki se že pred tisoč leti, l. 973, imenuje kot skrajna meja brižinske posesti na Slovenskem, kjer je našel gostoljubje škof dr. Rožman s skupino slov. akademikov, že v juniju začel izhajati list Poročila in vesti. Bila so to radijska poročila, ki jih je zbiral V. Kozina, novomašnik, ki ga je škof posvetil v tej gorski vasi prav na dan, ko se je zvedelo o vračanju slovenske vojske v smrt. Pozneje je tu izhajal tudi list Slovenec v Tirolah, ki je tako od zunaj prihajal v taborišče v Lienz. In tu je bila šapirografirana morda prva brošura v begunstvu, Križev pot z Marijo, kakor ga je molil škof Rožman ob Kalvariji za anraško cerkvijo, pa so ga akademiki pripravili za „tisk“.⁹

Nasilno vrnjeno slovensko vojsko (12.000) so razoroženo in po končani vojni pobili partizani, v istih mesecih, ko je avgusta 1945 IV. plenum kulturnih delavcev OF v 5. členu resolucije poudarjal: „naša kultura mora ostati zvesta velikim izročilom Prešerna, Levstika in Cankarja ter skladno z ljudsko demokratično vsebino našega novega življenja razvijati svoje človečansko bistvo.“¹⁰ Kakš-

na ironija in zločin v imenu slovenskih pisateljev-klasikov!

Begunci pa so bili razposlani po raznih civilnih taboriščih. Tako so bile skupine v Št. Vidu ob Glini, v Lichtensteinu, Judenburgu... večina pa v Peggezzu pri Lienzu, kjer so zasedli taborišče v domovino vrnjenih kozakov. Pozneje v Spittalu ob Dravi. In še drugod. In povsod so se povezovali s svojimi listi, ne samo novičarskimi, temveč tudi z razmnoženinami vzgojnega, verskega, literarnega, šolskega itd. delovanja. Tako je izhajal v Lichtensteinu Dom ob Muri, v Št. Vidu Slovenski taboriščnik in Begunček; v Peggezzu, v največji skupini: Novice, Domači glasovi, Bogoljub v begunstvu, Cerkevno oznanilo, Cvetje v tujini (dijaški list). Lepša bodočnost, Begunska mladina, Šola in dom, Slovenska beseda, Gledališki list, Folium oficiale (glasilo papeškega delegata msgr. dr. Jagodica)... V Špittalu — poleg nekaterih imenovanih, še: Taboriščnik, Slovensko dekle, Pisma sestram v tujini, Cilji in pota, Izbor člankov iz svetovnega časopisja... ter razmnoženine iz taboriškega arhiva.

Leposlovje je gojilo Cvetje v tujini, sicer pa je izhajalo v posameznih brošurah, ki jih je izdajala taboriška „tiskarna“ kot razmnoženino.

Prvo taboriško pesniško zbirko, je izdal l. 1945 Re-O: Marija z nami gre na tuje. Pod tem psevdonimom je nastopil prekmurski bogoslovec Vladimir Kos, poznejši jezuit, misijonar na Japonskem, najplodnejši in prav gotovo največji pesnik emigracije, avantgardist, ki pa je tedaj nastopil še s — sonečnim vencem. Tudi druga pesniška zbirka je njegova: Re-O: Deževni dnevi (1946). Lirične pesmi taboriških občutij, pa tudi že misel na misijonstvo. Franček Kolarič je prav tako napisal dve zbirki: sonetni venec Žalostni venec ter pesmi Na tujih tleh. Slavist Erik Kovačič je izdal zbirko Romar na beli cesti, kjer je med drugim zapel lepo pesem Šentklavškim zvonovom in Ljubljani. Svojevrstna zbirka je Strti cveti, z doneski več anonimnih pisateljev, posvečenimi pobitim domobrancem. Med doneski je prvič objavljen Mauterjev (anonimno) pretresljivi Mrtvi bataljon, ki je odslej bil večkrat ponatisnjen ter je eden najlepših spomenikov kočevskim množičnim žrtvam. Z njim

je začel Mauser pravzaprav svojo pravo pisateljsko pot.

Uspešno pa jo je obnovil Stanko Kociper z novelo Mlin ob Lešnici, ki je naravno nadaljevanje njegovih razkošno impresionističnih podob iz Slovenskih goric. Ivko Žitnik je s svojimi ilustracijami izdal Pravljice, prav tako kakor slikar Ted Kramolc Dve pravljici v lastni slikarski opremi (prva bibliofilska izdaja v emigraciji?). V založbi H. Zupana je I. Žitnik izdal album ilustracij z našega bega Naša pot. Zdravko Novak je tu izdal svojo povest Pota božja ter Ustoličenje karantanskega kneza (v 10. prizorih), ki je našlo v dr. Ciganu pozneje odličnega komponista. Vse te „knjižne izdaje“ so bile — taboriščne razmnoženine (ciklostilne).

Že julija 1945 je angleška zasedbena oblast ustanovila v Celovcu poseben tiskan list za Slovence — Koroška kronika, ki je bila najprej v rokah koroških Nemcev, ki so slabo znali slovensko. Ko pa je prevzel oblast major Sharp, jo je široko odprl slovenskim beguncem.¹¹ In tedaj je začel pisati vanjo predvsem Karel Mauser, ki se je hitro razvijal v njenih podlistkih. Ti so nato izhajali v posebnih knjigah. Tako so izšle zaporedoma povesti: Rotija, Sin mrtvega, Prekleta kri. Kaplan Klemen in Jerčevi galjoti sta sicer izšli v feljtonih, ne pa več knjižno, ker je med tem Koroška kronika prenehala. Te Mauserjeve povesti so najpomembnejši plod taboriškega begunskega leposlovja kljub temu, da niso bile pisane svobodno, temveč v mejah angleške cenzure.¹² V Koroški kroniki sta tudi izšli mladinski knjigi p. Bazilija Valentina v Kraljestvu lutk in Mirka Kunčiča ponatis Cmokec Poskokec. Major Sharp ima veliko zaslug za porast tega begunskega leposlovja ter je bil sam ne samo prijatelj, temveč ljubitelj slovenske Koroške, o kateri je hotel izdati album lastnih fotografij pod naslovom Slovenska Koroška, pa je na zahtevo Avstrije mogel iziti le pod naslovom Album Koroške (1947).

Koroška Kronika je prišla nato v koroško-slovenske roke kot Kronika-Tednik. Obnovila se je Mohorjeva družba v Celovcu in njen list Družina, oz. Vera in dom. Begunci so odslej pisali za to družbo in njen list. Tako Mauser: Puntar Matjaž, Domačijo pod Peco, Ljudje pod bičem I. del (1949)... Za Koroško je pisal tudi še pozneje, ko se je l. 1949 preselil v Združene države. Tako je čas koroškega „be-

gunstva“ dal najizrazitejšega emigrantskega pisatelja, nadaljevalca surrealističnega realizma idiličnega in tudi tragičnega „domačijstva“ v tradiciji Finžgarja in Jalena, pa tudi — po baladni slogovni koncepciranosti — Preglja. Gorenjski pisatelj iz najlepše domačijske tradicije, je postal koroški domačijski pisatelj.

Drugo središče leposlovnega ustvarjanja v Avstriji je bil Gradec, kjer so na univerzi študirali taboriški visokošolci v oskrbi zavezniške uprave. Tu se je začel uveljavljati Ludve Potokar, sicer znan samo iz Domobranske revije. Njegovi močni feljtoni iz akademskega življenja so izhajali v celovških, tržaških in tudi že severnoameriških listih. Drugi je bil Prekmurec Ferry Bukvič, iz „četniških partizanskih vrst“, ki je v Gradcu kot 23 letni napisal obširni roman Brezdomci (1948, str. 560) in mu ga je založila Styria Verlag v razkošni obliki; v resnici pa slovenski mecen arh. ing. Bogomil Čuk. Je to še nedozorel zasutek „velikega teksta“ iz Prekmurskih protimadžarskih bojov, poln romantike, prav tako pa naturalizma, toda z njim se nam je odkril nenavaden epični talent, ki se potem ni več pojavil 25 let! Roman je mestoma naravnost filmsko komponiran ter izredno zanimiv pojav slov. begunskega leposlovja.¹³

V koroških taboriških je bilo več literarnih večerov, na katerih so nastopali Kociper, Mauser, Kramolc, Kolarič, Kovačič; obstajal je tudi literarni krožek (Mauser), iz katerega je izšel na pr. Marko Kremžar.

To je samo bežen pregled leposlovnega dela. Toda ta taborišča — Peggez in Spital — sta imela svoji taboriški „tiskarni“ (razmnoževalce) — kakor jo je imela tudi gorska vasica Anrass, kakor sem omenil — ter je v tem času taboriškega begunstva izšlo več drugih „knjig“, predvsem namenjenih šoli. V Lienzu je bila največja slovenska gimnazija, ki jo je dolgo časa vodil ravnatelj M. Bajuk (dokler ga na zahtevo jugoslovanskih oblasti Angleži niso začeli preganjati kot tudi druge kulturne delavce) in so bili primorani bežati že drugič. Za študente predvsem so izšli ponatisi slov. klasikov (Levstik, Prešeren, Cankar, Valjavec, Meško, Finžgar, Balade in romance itd.), razna berila za šole in antologije (J. Sever), slovenska slovnica in pregled slov. slovstva (J. Čuješ), zemljepis in zgodovinski atlas (prof. R. Pavlovčič), slovensko-nemški slovar, narod-

ne pesmi za petje (dr. Cigan, dr. Mihelčič), dvojezični zemljevid Koroške itd. itd. V celoti je izšlo vsaj 30 slovenskih šolskih knjig! Poleg tega še mnogo „knjig“ najrazličnejše vsebine: življenjepis misijonarja Knoblarja (Jaklič), več molitvenikov (Jaklič), strokovnih navodil kot — Zadrugištvo (Basaj), slov. pritrkovavec (Gaber), zgodovinska študija Slovenska državna misel (Dolar), spomini na polpreteklost: Leta strahote na Ižanskem (Klemenčič). Partizanske ječe... Teh brošur je bilo še mnogo, mnogo več. Prof. Sever mi je sporočil v času, ko je še bival v taborišču v Spittalu, da je do tedaj izšlo v koroških taboriščih nad 80 „knjižnih“ izdaj (brez periodičnega časopisja!) v več kot 25.000 izvodih!¹⁴

K temu knjižnemu delovanju pa bi morali prišteti še vse drugo delo, kakor npr. gledališko zanimanje. Saj so tedaj uprizorili na „taboriškem odru“ take igre kot so bile: Finžgarjeva Veriga, Vombergarjeva Voda, Hofmannstalov Slehernik, Scherifov Konec poti, Nicodemijeva Učiteljica itd. Več teh iger je izšlo tudi „knjižno“ (Učiteljica...).

Ko se je odprla pot v Argentino (1948) in pozneje v ZDA (1949), je večina emigrirala v te države. Toda kljub vsemu je ostalo v Peggezu še nekaj „taboriščnikov“, ki so na Koroškem ostali še do današnjega dne.

2. V Italiji.¹⁵

V civilnih taboriščih na ozemlju Italije, se je „kulturno“ delo razvijalo tako, kot so mu dajali možnost pogosti premiki taborišč. Največ civilnega begunstva je odšlo najprej v mesto Monigo pri Trevisu. Takoj so vpeljali stenski časopis in mladinski list. Poudariti je treba, da je v Monigu izšel tudi prvi slovenski pravi tisk v Italiji, že septembra l. 1945: štev. 1 lista za slovensko mladino „Naša beseda“, ki jo je uredil in povečini napisal Mirko Kunčič (16 strani). Značilnost tega prvega tiska je tudi ta, da je brez sičnikov, ker jih laška tiskarna ni imela. In kot prva pesem je tiskana tista lepa Kunčičeva, potem že tolikokrat ponatisnjena pesem, ki je listu dala naslov: Čudežno ptičko imamo./ V srcu nam strune razpreda,/ poje, smehlja se in joče:/ naša beseda. — In druga pesem: Kje smo mi doma? In tretja: Domotožje, In nato uganka: Bela je, modra in rdeča — našemu rodu svetinja —

v vetru drhti kakor plamen — vse nas na dom spominja? (Slovenska trobojnica). — Ali ni v tem prvem tiskanem listu v laškem taborišču zajeto vse, kar je navdajalo potem vso begunsko literarno ustvarjanje: beseda, kraj, domotožje in slovenska državna zavest. — Kdor hrani ta list, ima bibliofilsko redkost.

V Monigu je bilo taborišče le malo časa. Od tam so se begunci preselili v Servigliano, nato v Senigallio in od tam v Barletto pri Anconi. Že 6. sept. 1945, kmalu po prihodu v Servigliano, se je ustanovil dnevnik Zedinjena Slovenija, ki ga je vodil nekdanji urednik Slovenca Joško Krošelj s svojo souredniško (P. Fajdiga, S. Batagelj) in upravno-tiskarniško ekipo (M. Borštnik, J. Seme in M. Križ). Ta je postal vodilni list begunske skupnosti v Italiji. Poleg njega so izhajali še drugi listi: verski list Sejalec, Slovenski rodoljub, Slov. begunec, Beseda je življenje, Begunski kat. misijoni, Mlado brstje, Ciril-Metodijska misel, Begunčeva lučka, Lepa Vida (list za — modo!). Ti in drugi listi so izhajali potem še v Senigalliji: Slovenski emigrant, humoristični list Taboriščni škrat, mladinski list Orač, list skavtov Gams, Slovenska beseda (J. Majce!) — V taborišču v Barletti je M. Marolt izdajal skupni list Zapad-West za vse narodnosti v njem. — V Trani je izdajal svoj list agilni E. Gobec (Naši upi).

Vsa ta taborišča so bila v notranji zvezi ter so si izmenjavala časopise kakor tudi sicer kulturna gostovanja. V teh taboriščih je bilo namreč kulturno delovanje zelo razgibano: tako šolstvo, gledališke družine, ki so nastopale celo s Shakespearjem pred Angleži in to z velikim uspehom (Hamlet z J. Rusom v glavni osebi). Tudi Gogolov Revizor je prišel na deske poleg klasičnega domačega repertoarja (Finžgar, Vombergar, Jalen...). Prav na tako visokem nivoju kot gledališče je stalo tudi zborovsko petje. Pogačarjev, pozneje Savellijev zbor Slovenija je koncertiral z velikim uspehom celo v Rimu s posebnim koncertom, nato v Vatikanu pred samim papežem Pijem XII. in pri sv. Stanislavu pred it. prestolonaslednikovo družino!

Ne vem, če je v teh civilnih taboriščih izšlo kakšno leposlovno delo v „knjižni“ obliki, kot jih je toliko izšlo v Avstriji, kajti vse leposlovno ustvarjanje je zajela revija Svet in dom, ki je izhajala mesečno kot priloga Zedinjene Slovenije pod uredništvom dr. J. Krivca. Po analogiji na

ljubljski Dom in svet je izbral za izseljence posrečeni naslov ter se je tudi sicer naslonil predvsem na bivše dominsvetovce. Ti so sodelovali v reviji večinoma pod psevdonimi: na pr. Debeljak (Kalin, Špelca, Jur, Janez...) J. Cukale (Svet), Krivec (Mor, Medula, Andrej), Jeločnik (Inko), V. Žitnik pa tudi drugi: Sušteršič (Valiant), Dejak, dramatik Vombergar (Svetlin, Jovar); esejisti in znanstveniki (Geržinič, Osana), prevajavci iz poljske klasične poezije (Debeljak) itd. Če so na Koroškem nastopali najmlajši, so v Svetu in domu predvsem dominsvetovci, zato je razumljivo, da so prinesli s seboj kult Velikonje (Debeljak) in Balantiča (Krivec). Ta je ob prvi obletnici Balantičeve smrti (23. nov. 1945) zbral častilce njegove poezije na „Balantičev kres“. Drugi spominski dan (1. 1946) se je vršil — ilegalno v zaprtem tajnem prostoru pred nevarnostjo angleških preganjanj... Nadaljevali so se ti „kresovi“ v Argentini in so predstavljali že tradicijo.

Revija je bila bogato ilustrirana (Bara Remec, S. Snoj, Holosan, Zemljak). Pripravljala se je lep razkošen zbornik z izvirnimi lesorezi B. Remčeve in drugih, pa je izid preprečil nagli odhod iz Italije. Vsekakor: Svet in dom je predstavljal centralno slov. taboriško revijo in je v resnici tudi zbral ob sebi najboljše v Italiji bivajoče književnike.

Pa so bila še druga taborišča, tako npr. v ob jadranskem Riccioni-u, kjer je novinar C. Kočever v Mussolinijevi vili izdajal svoj list Slovenija v Campu.

Toda v Italiji je bilo še posebno taborišče: vojaško taborišče v Eboliju. Tam so bili pod nadzorstvom srbski četniki, ljotičevski Zboraši. Pa tudi slovenski del Kraljeve vojske v domovini pod „poveljstvom“ generala Andreja (Ivana Prezlja). Tudi ti so imeli svojo lastno igralsko družino, svoj slov. pevski zbor, pa tudi svoje časopise. Najprej stenski časopis, potem pa svoj tednik Jugoslovanski vestnik, ki pa je predstavljal slovensko smer v federativni Jugoslaviji. Mesečnik je bil Mi in svet, „revija slovenske armade“, ki jo je urejal pesnik P. Borštnik. Odlikovala se je predvsem po ilustracijah naših vojakov Gorazda, Toneta Žitnika, Pavla Kroisa itd. Ta revija je močno gojila leposlovje, kajti med sotrudniki so bili Gorjup, ki je že svoj čas z uspehom nastopil v Domu in svetu, ter mlajši D. Jeruc in P. Borštnik. Ta dva sta izdala tudi „knjižne zbirke“:

Borštnik pod psevdonimom „Ljubo“ zbirko Iz mojih dni, ter D. Jeruc zbirko Pritaval sem. Jeruc je izdal še eno zbirko Samotne poti, ki je bila prva v pravi tiskarni tiskana taboriška pesniška zbirka! Oba sta talentirana pesnika, prvi — Ljubo — bolj tehnično spreten, Jeruc pa je čustveno pristnejši in močnejši, podoben Murnu pa tudi Golarju, prav tako pesniku Sorškega polja kot Jeruc iz istega kraja. Tako je slovenska armada prinesla pozitiven prinos k taboriški poeziji. K tej delavnosti lahko prištejemo še list četniškega kurata Ignacija Kunstlja, ki ga je v Lamwie Camp v Neaplju izdajal kot duhovne misli za naše vojake pod naslovom Naš list.

Čisto drugačnega značaja pa je kulturno delo druge skupine zunaj begunskih taborišč v Italiji, namreč — delo begunskih bogoslovcev na slovenski bogoslovni fakulteti v Brixenu na Tirolskem in — pozneje v Pragi. Ta fakulteta ljubljanske univerze je po odhodu iz Ljubljane po posebni odločbi papeža Pija XII. ohranila svoj vseučiliški značaj ter je bila vezana osebno na škofa Rožmana. Edina visokošolska ustanova Slovencev v tujini! Tudi ti bogoslovci so imeli svoj list Misli ter Delo in vzgoja. Leposlovno sta se uveljavljala predvsem pesnik Branko Rozman (Janko) ter pripovednik Janez Ogrin, ki sta pisala tudi v druge liste, tako v serviglianski Svet in dom, kakor v rimsko visokošolsko Novo dobo.

Rimski krog.

V Rimu ni bilo toliko slovenskih beguncev, da bi se bilo treba povezovati z lastnimi listi. Kljub temu pa lahko trdimo, da je prav Rim bil centrala za poročila v večini slovenskih begunskih časopisih, kajti Socialni odbor v Rimu, ki mu je načeloval bivši podpredsednik kraljeve jugoslovanske vlade v emigraciji dr. Miha Krek, je pošiljal vsem taboriščem svoje preglede o dogodkih v domovini kakor v svetovni politiki; istočasno pa je vsa poročila iz taborišča razpošiljal po vsem svetu. Bilo je ob dr. Kreku politično središče vseh begunskih Slovencev, obenem pa njihova socialna pomoč. Najpogostejše zbirališče rimskih Slovencev je bilo na ulici Dei Colli števil. 8 v generalni hiši slovenskih šolskih sester, kjer je živela generalka reda m. Terezija Hanžič, nekoč predstojnica sester v Marjanišču v Ljubljani.

Rim je bil politično središče beguncev, sedež Narodnega odbora za Slovenijo, pa je tudi pomembno za literarno podobo slovenskih emigrantov, čeprav so jo pisali taki, ki so živeli zunaj taborišč.

Tedaj je živel v Rimu najstarejši in najpomembnejši književnik v begunstvu dr. Anton Novačan. V zavodu na Olmatti štev. 6 je pisal svoje veliko pesniško delo *Peti evangelij*. Pesnik, ki je nekoč napadal pokatoličenje Slovencev kot največjo našo narodno nesrečo, ker da nam je prineslo nacionalno sužnost, je v Palestini, kamor je pribežal l. 1941, že molil sonete na Kristusovem grobu, obenem pa se skušal živeti v Kristusovo življenje in delo. Tako je zasnoval v Palestini ogromno pesnitev: v sonetih opevano celotno Kristusovo življenje na tleh palestinske pokrajine, ki jo je zdaj doživljal on sam. Kristusa je zamislil predvsem kot človeka v palestinskem okolju, ni ga pa negiral kot Boga. Tej pesniški viziji je dal naslov *Peti evangelij*. Ni hotel biti peti evangelist ob štirih svetopisemskih, temveč — kot mi je sam zatrdno poudarjal — hotel je zapeti to življenje v sonetih, torej: zapeti evangelij. Končal pa je samo prvi del: od rojstva do prvega čudeža v Kani galilejski: *240 sonetov!* Še več, kot si jih je zamislil Balantič ob Vencu sonetnih vencev (225)! Ta „religiozni epos“ označuje Novačana kljub vsemu kot renesančnega človeka, ne mistika, kajti Kristusa podaja v opisih delavne vsakdanjosti. Je pa dramatičen in v določenih prizorih (ženitnina v Kani) naravnost odrsko nazoren! I. del je končal v Rimu, izdal pa šele v Trstu, kakor bom omenil.

V isti hiši, samo dve nadstropji nižje, je Tine Debeljak kot Jeremija Kalin, zamislil in začel svojo Veliko črno mašo za pobite Slovence. Zamislil si jo je ob molitveniku na Via dei Colli: zato parafraziranje misala in zamisel orgelske simfonije kot izraza za vizijo naše junijske tragedije in vseh pobitih v revoluciji. Baročno nabreklost pesnitvi so posredovale tudi michelangelovske sixtinske freske, predvsem pa jezuitski slog v cerkvi Zmage ali pa sv. Ignacija. Tudi ta pesnitev je bila končana, tudi javno recitirana in deloma že kot rokopis izdana v Rimu, toda v tisku je izšla šele v Argentini. Pač pa je Debeljak pod psevdonimom Vid Zemljič napisal in izdal Koledarček slovenskih emigrantov — tiskan v božičnih dneh 1945! (za novo le-

to 1946), ki je prva slovenska emigracijska pravilno tiskana knjižica. Opremila jo je z linorezi Bara Remec pod psevdonimom dveh oseb: Janez Ogrinec in Blaž Mrljak. Prozo je tedaj pisal v Rimu Zerko Simčič pod imenom Bine Šulinov (tedaj zaposlen kot natakar v zavezniškem baru na letališču!), in jo priobčeval v tržaških listih (*Setev*) in drugod. Poezija pa je tedaj dobila velikega ljubitelja v pesniku Rafku Vodebu, podravnatelju Propaganda fidei blizu Vatikana in v njegovem krogu, ki je izdal razmnoženino — kot prilogo visokošolske revije *Naša doba* — prvo „antologijo“ begunske lirike pod naslovom *Naša pesem*. V tej zbirki so zbrane najboljše pesmi iz taboriščnih „knjig“ in „revij“ ter ji je uvod napisal Tine Debeljak (Janez). Spričo takega dela moramo poudariti rimski pomen za literarni razvoj begunske književnosti.

Dr. Žebot je pripravil za *Intermarium*, društvo za ustanovitev ene zvezne države med Baltikom, Črnim morjem in Jadranom, ki so ga vodili Poljaki (podpredsednik pa je bil dr. Krek) brošuro o Sloveniji (sodelovala sta tudi F. Erjavec in T. Debeljak), ki je nato izšla knjižno v poljskem prevodu „*Slovenia*“. Pod okriljem istega mednarodnega društva je T. Debeljak priredil prvi poljsko-slovenski večer (12. julija 1946),¹⁵ kjer so bili recitirani slovenski pesniki Prešeren, Jenko, Aškerc, Župančič, Murn, Balantič, Pregelj v poljskih prevodih Jana Olechowskega in G. Morcinka. Pripravljal je kot prvo in drugo knjigo Knjižnice narodov *Intermaria* slovensko antologijo poljskih medvojnih pesmi ter v Jana Olechowskega prepesnitvah antologijo slovenske poezije v poljščini. Toda vse to začeto delo je bilo z izselitvijo poljske vojske iz Italije ustavljeno.

V Rimu je zgodovinar Franc Erjavec pisal svoje študije iz slovenske politične zgodovine, skupina nekdanje Straže je izdala almanah *Znamenje ob poti* in dr. Ciril Žebot je ustanovil Delovni odbor za ustanovitev slovenske države ter v ta namen ustanovil list Slovenska država. Rim je bil takrat predvsem politični forum, kjer je prišlo prvič do izraza cepljenje doslej enotne emigracijske politične skupnosti.

V Rimu je vnovič izšla Družabna pravda in tam je izdala načrt, kako urediti nekoč Slovenijo v skladu s papeškimi socialnimi okrožnicami.

Pa še ena ideja se je rodila v Rimu: v razgovorih s tajnikom DOSKIJA — Delovnega občestva za slovenski katoliški inštitut, Francem Dolinarjem in publicistom R. Jurčecem se je sprožila misel, kako poživiti idejo slovenske znanstvene revije. Do tega pa v Italiji ni prišlo. Prej je prišla izselitev za ocean.

Morda še to: celo v prehodnem kampu izseljencev, ki so pri Neaplju čakali na prevoz čez ocean, v taborišču Bagnoli, je za tiste dni čakanja izšel otroški list Begunski palček, gotovo velika redkost.

Posebna skupina beguncev pa so bili visokošolci, ki so z vatikansko pomočjo študirali na univerzi v Madridu v Španiji. Imeli so svoj klub in svoje glasilo Naša doba, ki so ga prenesli iz Rima. In v Španiji je izšla ureditev II. zvezka pesniške zbirke Naša pesem II (1950) kot priloga Naše dobe.

3. V Trstu

Poseben otok Slovenije, ki v l. 1945 ni bil pod oblastjo komunizma, je bil Trst, ki je bil tedaj do l. 1947 pod upravo zavezniške vojaške zasedbe (AMGOT), potem pa pod zaščito Zveze narodov kot Svobodno tržaško ozemlje do l. 1954, ko je Londonški sporazum dal Cono „A“ v upravo zaveznikom oz. Italiji, Cono „B“ pa Jugoslaviji. In to dobo smatram Trst za begunsko zatočišče.

Mnogo Slovencev je ostalo na tem ozemlju kot begunci, dokler niso po l. 1954 postali italijanski državljani, oz. v „zamejstvu“ živeči Slovenci. Precej se jih je tudi preselilo v „zdomstvo.“

Slovenski begunci so takoj sodelovali pri slovenskih listih, ki jih je za Slovence ustanovila zavezniška zasedbena uprava. Tako pri Glasu zaveznikov (dr. Ribnikar), tudi pri Demokraciji, kamor so begunski pisatelji pisali svoje feljtone (Novačan) in povesti (Turnšek pod psevdonom Zelenko). Begunci so ustanovili list Mlada setev pozneje Setev, kamor so pisali tudi od drugod (iz Rima Simčič, Debeljak, Potokar iz Gradca itd.), otroški list Pastirček in dijaški Literarne vaje, slovensko-hrvaški visokošolski list Jadran (kateremu je himno napisal Debeljak), revijo Stvarnost in Stvarnost in svoboda, pa tudi revijo Tabor (Javornik). Tudi založbo Tabor (Simčič, Beličič). Najplodnejše pa je bilo sodelovanje emigrantov pri slovenski radijski postaji v Trstu, kjer so sodelo-

vali z izvirnimi predavanji, igrami ter zlasti dramskimi prevodi slušnih iger itd. (Javornik, Prepeluh, Peterlin), kar bi moralo biti že zdavnaj zbrano, ker je bilo večsah velike literarne vrednosti. Delo prof. Peterlina pri razvoju tržaškega radia in gledališča v tem času je vlepomembno (Repentaborski nastopi, itd.).

Tudi literarno delo v knjižnih izdajah je pomembno. V Trstu je živel pisatelj Anton Novačan, kjer je izdal v Rimu napisani I. del Petega evangelija (1948), ene najpomembnejših del slovenske emigracije, ki sem ga karakteriziral preje. Tu je napisal za Demokracijo žgočo pesniško satiro na Rdeči Panteon, na ljubljanske komunistične in „ofarske“ književnike (Vidmarja, Finžgarja, itd.)⁴⁸ Pesnik tržaškega Krasa je postal Vinko Beličič — kot je bil prej belokranjskih steljnikov —. V tem času je izdal zbirko črtic Kačurjev rod, to je rod idealistov, ter zbirko pesmi Pot iz Doline, kamor je uvrstil tudi nove pesmi iz zgornje Soške doline ter mu naslov postaja simbol za vrnitev domov k ženi. Pesniško zbirko je izdal Stanko Janežič: Romar s kitaro, ki ga kaže skromnega pesnika, dočim je boljši pripovednik v mohorjevi knjižici Mlin ob potoku. V Trstu se je razmahnil dr. M. Turnšek, etnograf in liturgični pisatelj v domovini. Poleg dela na dosedanjih področjih (molitvenika, nadaljevanje zbirke Por vernim krovom), je izdal tudi veliki Album s krajevnimi in folklornimi fotografijami o Sloveniji („Slovenija, govori duša in zemlja malega slovenskega naroda,“ Trst 1947) namenjen clevelandskim Slovincem ter dva Albuma Od Triglava do morja. Tu je napisal tudi zgodovinsko dramo v verzih Država med gorami, po zgledu Schillerjevih junaških dram, ali pa našega Medveda. (Uvod dr. R. Lenček.) Je to podoba iz časa pokristjanjenja Slovencev ter karantanske državnosti. Ceno drami dajejo narodopisni prizori, je pa tudi sama po sebi zanimiv poskus napisati pendant Jurčičevemu Tugomerju. Vendar bo režiser imel mnogo črtanja pri odskih uprizoritvi, ker terja prikazovanje na prostem. Goršetove plakete v kavcu, s katerimi ilustrira dramo, so pa gotovo edinstvena ilustracija leposlovnega dela. Tudi proza črtic Z rodne grude je bolj narodopisnega značaja kakor literarnega. Turnšek kot pisatelj izhaja iz narodopisja. Po l. 1956 je odšel na Koroško, kjer je še le razvil svojo leposlovno plodnost.

Naj omenim še etnografske študije Ob

Jadranu poznejšega slavista Rada Lenčka (navade slovenskih ribičev), ter njegovo antologijo Slovenska Marijanska lirika (pod imenom Riko Lovrin). Pozornost so budile tudi filozofske aktualne misli Milana Komarja, ki jih je pod psevdonimom dr. Jakob Kras in v mahničevski maniri objavljaval v Trstu 1946 v dveh številkah svoje litografirane revije Krasove pripomnje. — Tu je Rado Lenček v založbi Tabor izdal tudi povest Duhovin pisatelja Volčiča Jerina, to je svojega tasta dr. Jožeta Lovrenčiča, ki je medtem sedeč v partizanskih ječah v Ljubljani. Knjiga ima svojo zanimivost že v tem, ker je prvi izmed štirih doneskov pisateljev v domovini, ki so jih poslali v objavo v zdomstvo (Majcen, Dolenc, Mahovič).¹⁷

Predvsem pa je tržaška knjižna delavnost v letih 1945—1954 velepomembna na polju slovenskega šolstva. Begunski šolniki, ki so ostali na Tržaškem, so se trudili, da bi pod nam naklonjeno zavezniško upravo razširili kar najbolj mrežo slovenskega šolstva v Trstu. In res: samo to je po l. 1954 ostalo v slovenskem šolstvu, kar je bilo pridobljeno v teh letih! To je velika zasluga slovenskih šolnikov beguncev, kot so bili dr. S. Baraga, A. Geržinič in drugi.¹⁸ Izmed 68 šolskih knjig, izdanih v tem času, so pri 58-ih sodelovali begunski profesorji! Tako je tedaj izšla Zgodovina slovenskega slovstva (Beličič, Geržinič, Jevnikar...) atlas in zemljepisne knjige (Velikonja), itd., itd.²⁰ Šolskim potrebam je bila namenjena tudi Beličičeva Antologija slovenske lirike, kakor tudi 4 zvezki Jevnikarjevih Vsebin slovenskih leposlovnih del. To delo tržaških šolnikov je prekosilo delo naših šolnikov na Koroškem, kar pa ni čudno: v taboričih so jih pisali šolniki iz idealizem in jih sami tiskali na svojih raznoževalnih aparatih, v zavezniškem Trstu pa so bile knjige naročene od vrha in lepo stiskane v najboljših tiskarnah. Toda delo je potekalo iz istega vira: iz ljubezni do mladine, da bi ostala slovenska po besedi in duhu in v zgodovinski povezanosti na kraj in čas svoje domovine, torej iz

II. V ZAMEJSTVU

Povojni begunci, ki so se zaposlili v mejah etnografske Slovenije, na strnjenem slovenskem ozemlju ob jugoslovanskih mejah (Avstrija, Italija, tudi Beneška Slovenija) so se vključili s tu avtohtonimi slo-

vsega tega, kar je Župančič odrekal Slovincu, ki je zapustil domovino.

4. V Gorici

Gorica je pomembna v emigrantski književnosti predvsem po svojem dnevniku Katoliški glas, ki je že od vsega početka zavzemal do izseljencev prijazno stališče in odklonilno do komunizma, ter ni zavračal sodelovanje beguncev. Istotako tudi Goriška Mohorjeva družba, ki ni bila ustanovljena šele po vojni, temveč je med vojno le životarila ter se takoj v l. 1946 tudi že dvignila v novo rast. Najprej s Koledarjem in potem z drugimi knjigami, med katerimi so bile tudi knjige slovenskih beguncev. Tako sta pri GMD izšla dva zvezka narodopisnega kompendija Pod vernim krovom (II in IV), dr. Metoda Turnška, Beličičeva zbirka črtic Kačurjev rod, ponatis Lovrenčičeve povesti Med Scilo in Karibdo, p. Bazilija Valentina Tonček iz Potoka, Erjavčev prevod francoskih katoliških pisateljev Nevesta z diamantnim srcem ter njegova izvirna razprava Slovenci in katoliška Cerkev.

Naj imenujem še dve pesniški knjigi: Venceslav Sejavec je l. 1948 izdal svojo drugo pesniško zbirko Bežni oblaki, nekakšno antologijo svojih pesmi iz let 1928—1948, ko je spadal med najboljše goriške pesnike tega „fašističnega razdobja.“ Je to poezija duhovnika Štefana Tonklija, ki je kmalu nato zapustil Goriško in odšel v emigracijo v Argentino, t. j. med zdomce. Tudi v Gorici je l. 1950 izšla posmrtna zbirka pesmi Ladislava Piščanca, ubitega v Cerknem 3. februarja 1944. Bil je — dominsvetovec. Tako spada med tiste ubite pesnike, kakor sta bila Balantič in Hribovšek — ena tistih pesniških žrtev, na katere emigracija ne bi smela pozabiti... Lep uvod v goriških razmerah po laški kapitulaciji l. 1943 daje zbirki še posebno vrednost.

Tako je tudi Gorica v tem času interregnuma do l. 1954 sodelovala pri kulturnem delu slovenskih beguncev.

venskimi prebivavci v „zamejske“ Slovence, v nasprotju z drugimi stalno naseljenimi v manjših skupinah po Evropi in po vseh kontinentih, ki jih označujemo za „zdomce“. Begunski kulturni delav-

ci, ki so l. 1945 zapustili domovino, so se uveljavili tudi v tej zamejski književnosti. Kako?²¹

1. V Avstriji

Kakor omenjeno, je Koroška kronika, list zavezniške zasedbene oblasti l. 1950 prešel v roke Narodnega sveta koroških Slovencev, kjer je več let izhajal pod skupnim imenom Naš tednik — Kronika, zadnja leta pa samo Naš tednik (NT), ki še sedaj izhaja. Toda kakor je bil prvo desetletje široko odprt emigraciji, ji je sedaj skoraj zaprt, dasi izhaja pod istim lastništvom (NSKS) in se tiska v isti Mohorjevi tiskarni. Družinski list Družina in dom, se je preimenoval v Vera in dom, a je prenehal l. 1974. L. 1949 je obnovila svoje delo Mohorjeva družba v Celovcu, ki je s skromnega Koledarja prešla takoj k Slovenskim večernicam, nato k Mohorjevi knjižnici in k tiskanju drugih knjig (ne samo svoje založbe). Tudi pri tej tiskarni in njenih listih so bili udeleženi slovenski emigranti, reči celo smemo, da so Mohorjevi tiskarni — po iniciativi msgr. Podgorca bistveno pripomogli slovenski ameriški emigranti s p. Odilom Hanjškom na čelu, ki je z ameriškim slovenskim denarjem tam kupil celotno tiskarno, jo demontiral in poslal v Celovec.²²

Tudi še danes so njeni največji propagatorji — poleg slov. duhovnikov — tudi emigranti Karel in Otmar Mauser, prof. Sever, Geratič, Čuješ in drugi, ki mnogo svojih knjig, izdanih v ZD, tiskajo v Celovcu. Založba MD izdaja s pomočjo emigrantov lepo urejevano izseljensko revijo Naša luč (od l. 1952), vreden pendant domovinski Rodni grudi. Vse literarno delo na Koroškem pa so prevzeli v roke avtohtoni slovenski književniki, kar je edino organsko in pravilno. Toda kljub temu sta najagilnejša „koroška“ pisatelja dva emigranta, namreč pripovednika Karel Mauser in dr. Metod Turnšek.

*Karel Mauser*²³ je ostal zvest Mohorjevi družbi tudi po izselitvi v ZDA l. 1950. Pri njej je izdal večino svojih nadaljnjih knjig, kakor so se vrstile: Puntar Matjaž, Zemlja, Jamnik, Velika rida, Mrtvi rod, dve zbirki črtic Ure s kukavico in morda še kaj. Tudi lepe vetrinjske meditacije Vetrinjsko polje v spomin desetletnice vetrinjske tragedije. Dve knjigi, pisani že prej in tiskani v časopisu sta

izšli zdaj knjižno, namreč socialni roman Kaplan Klemen (v Celovcu, 1965) in Jerčevi galjoti (v Buenos Airesu). Medtem je roman Kaplan Klemen doživel velik uspeh v nemškem in španskem prevodu (že oba v dveh izdajah), pripravljen je prevod v portugalsščino. V španščini je izšel pod naslovom El capellan, med najboljšimi svetovnimi romani znane založbe Luis de Caralt v zbirki „Gigante“, kjer izhajajo Nobelovi nagrajenci; iz jugoslovanske književnosti je samo še prevod — Most na Drini Nobelovca Ivana Andrića! V svojem priporočilu na ovitku stavi založba Mauserja v vrsto svetovnih katoliških pisateljev: „Človeško, moralno in literarno izjemna povest. Ko jo prebereš, se ne boš čudil, da njenega avtorja uvrščajo v prvo linijo evropskih pisateljev, da njegovo ime stoji na posebnem mestu obenem z Grahamom Greenom, Francois Mauriacom in Georgom Bernanosom... Zgodba tega duhovnika je daleč od tega, da bi bila dogmatizirana, nasprotno, preseneča s svojim uporom antikonformizmom in prepričuje z odločnim borbenim duhom, s katerim se drzno bori, da razširi in uveljavi svoje pojmovanje pravice. Res izredna knjiga, ki ne samo, da prikazuje žalostno socialno stanje, ampak povzroča, da se človek tudi nalezne potrebe, premagati ga.“ — Prevod je napravljen po nemški izdaji. Prva slovenska knjižna izdaja pa je izšla šele 16 let po prvem tisku v feljtonih Koroške kronike (1949), od koder je bila prevedena v nemščino!. Dramatizacija pa po mojem ni uspela (1954). — Tudi povest Ljudje pod bičem, ki je izšla v prvi obliki že leta 1949 v listu Vera in dom, ni bila izdana knjižno, dokler je pisatelj ni predelal kot prvi del trilogije, ki je knjižno izšla šele l. 1963—66. Pa o tem pozneje. Pač pa naj bo omenjeno že tu, da je druga izdaja te trilogije izšla pri MD v Celovcu l. 1969 v treh knjigah.

Kako je Mauser ostal zvest Koroški, spričujejo njegova posvetila v knjigah, npr. v Veliki ridi: „posvečam jo koroškim ljudem, ki jim je domača beseda kruh in sol“, ali v Uri s kukavico: „naj bosta (oba dela) izraz ljubezni do Mohorjeve in vsega, kar je koroškega, in iz spoštovanja do vseh kulturnih delavcev na Koroškem.“

Metod Turnšek²⁴ se je po začetnem begunskem delu v Trstu, kot sem omenil, l. 1956 preselil na Koroško, kjer je kot župnik na Rebrci umrl 26. januarja

1976 in je pokopan v redovni grobnici cistercijancev v Stični. Če je bil v domovini predvsem liturgični pisatelj (Rimski misal, revija Živi vrelci, disertacija Krst v prvi Cerkvi — tudi v nemškem prevodu Taufe in der Uhrkirche...) in narodopisni (Pod vernim krovom), je zdaj postal predvsem leposlovec, ki je večinoma izdal svoje knjige v lastni Slomškovi založbi (v Gorici, Celovcu, Mariboru). Zgodovinske drame, ki jih je začel v Trstu (Država med gorami), je nadaljeval na Koroškem: Kralj Samo in naš prvi vek, Zvezdi z našega neba (sv. Ciril in sv. Metod), ter Krst karantanskih knezov so pisane v slogu schillerjanskih junaških dram ter tako nadaljujejo pri nas tradicijo Levstik-Jurčičevega Tugomerja, pa tudi Medveda, toda bolj v zgodovinsko realističnem smislu, kakor pa romantičnem. Pisal jih je kot zgodovinar in narodopisec, navdušen slovanski in slovenski rodoljub ter krščanski misijonar, prikazuje Slovence že v pradavnini kot narod v bojih proti Obrom, Furlanom, za pokristjanjenje, za državno svobodo z viškom v gosposvetskem ustoličevanju, ki ga je kot novo dramo najavil letos.²⁵ To so množične drame, reprezentativne (v drami o sv. Bratih nastopa 81 oseb ter še vojske raznih vladarjev). Predvsem hoče ovekovečiti panonsko-karantansko slavo za „okrepitev sodobnih omahujočih duš,“ kot bi rekel Mickiewicz. Zato ne skriva domorodne tendence, ki zmaguje v vseh dramah proti protiigrji hudobnih nasprotnikov. Gre za klasicistično gradnjo iger, v večinoma spretnem verzu, na koturnu sicer, toda zgodovinsko verjetno, folklorno, toda s pretiranim idealiziranjem „pozitivnih“ nosilcev njegovih lastnih, imponiranih ideoloških teženj.

Iz koroške preteklosti je vzeta tudi snov njegovih koroških novel, kakor so živahno opisana zgodba o postanku sv. Višarij (Božja planina), romanja v srednjem veku v Oglej in drugam z lepimi narodopisnimi opisi (Stoji na Rebri grad), romantična viteška zgodba v času razbojniških napadov na trgovce (Črni Hanej) itd. Zgodovinske povesti piše predvsem zato, ker — kot pravi: „Zgodovinska povest iz domačih krajev je za naše ljudstvo še vedno privlačna, da le ni davčina preveč siva, preveč daljna, v ljudskem izročilu premalo znana.“²⁶

Napisal je tudi nekaj povesti iz sodobnosti: že v Trstu štajersko povest In

hrumela je Drava z motivom medvojnega nemške zasedbe njegove rojstne pokrajine, pa tudi Ljubljane ter kaže veliko trpljenje štajerskih Slovencev, posebno mladine, ki v teh ne humanih razmerah rešujejo življenje in ljubezen. Druga povest pa je iz prvih mesecev l. 1941 pod naslovom Na Višarjah zvoni. Pod plašč Višarske Marije je zbral vso tedanjo usodo Slovencev — z osebami iz Maribora, Ljubljane, Trsta, Benetk, Vidma, Režije, Kanalske doline in Koroške — v smislu Ehrlichovega svetovišarskega slovenstva. Lepi idili v naivno večerniški kompoziciji daje veliko vrednost njena narodopisna pestrost: vasovanje, romanje, kresovanje, planšarstvo... (Ne vem, če je idilo končal, nisem namreč zasledil II. dela.)

Že pravi roman pa je široka podoba medvojnega življenja koroških Slovencev, nekakšen pendant štajerski povesti, z naslovom Med koroškimi brati (1973). Meni osebno se zdi ta zadnji roman najboljši: ima vse odlike pa tudi tipične pomanjkljivosti Turnškovega leposlovja. Je to usoda poljskih, ukrajinskih, francoskih deportirancev na delo h koroškim gruntarjem, da lahko gre domače gospodarstvo naprej, ko so sinovi v nemških armadah. Ti jih sprejmejo kot brate, da, proti vsem prepovedim pride celo do poroke med tako poljsko deportiranko in domačim sinom, ki se opravi skrivaj na predvečer njegovega odhoda v nemško vojsko. I. del je premagovanje ovir, da pride do te skrivne poroke, drugi del pa pojav partizanske „slovenske vojske“, in posledice po nacistih (obglavljanje pristašev na Dunaju) ter dogodki na stalingrajski fronti in čudežno rešenje iz — švedske zaščite. Živahno pisana povest, z močnimi zapleti in prizori, ki so lahko pisani samo na podlagi zgodovinske dokumentarnosti (obglavljanje, skrivači), toda — zdi se mi, da berem moderno — Ciglerjevo Srečo v nesreči, pristno epiko, široko platno situacij, spretno zapletenih in razpletenih, ko se v koncu — vse dobro konča, vse niti povežejo in se roman spremeni v barvno — večerniško povest z neskrto tendenco „slovenske vzajemnosti.“ Je kolektivna koroška povest in je posvečena „vsem, ki so na koroški zemlji delili trpko usodo mučeništva s trdo preizkušenim slovenskim narodom.“²⁷

Slej ko prej pa je Mohorjeva družba tista knjižna ustanova, ki družji v svojem

tisku avtohtone koroške pisatelje z emigranti. Za 100-letnico ustanovitve so ji buenosaireški pisatelji, združeni v Balantičevi družini, poklonili za prvi zvezek Slovenskih večernic zbornik Gor čriez izaro (ur. T. Debeljak, 1951), zaradi katere je MD morala pretrpeti hude napade matičnih kritikov, ki so izdajo „svinjsko napadli“, kot je zapisal M. Marolt.²⁸ Med njenimi rednimi knjigami so spisi emigrantskih pisateljev, kot npr.: L. Puš, Zgodbe malega Ludveta; L. Ilija, Domače zgodbe, Gospod Šimen I. in II. del, Zadnji rabin v Ljubljani (1975); M. Kunčič, Najlepša je mladost, Dogodivščine iz pragozda. Pomembna je izdaja VIII zvezkov Koroški Slovenci izpod peresa Fr. Erjavca.

To je nekaj del emigrantov, ki jih je MD izdala kot svoj redni knjižni dar. Dolga vrsta pa je tistih zdomskih pisateljev, ki so dali svoje knjige tiskati MD. Tako iz Argentine F. Žakelj, iz ZDA C. Žebot, J. Felicijan, F. Jaklič, L. Kuhar, msgr. Škerbec, J. Vovk, kar spada v zdomsko knjižno ustvarjanje dotičnih dežel, ne Koroške. Kot delo aklimatiziranih emigrantov na Koroškem pa moramo imenovati potopise Vinka Zaletela z obiskov pri zdomskih ljudeh po vseh kontinentih (Po Indiji sem in tja, Po daljnem Vzhodu, Po Afriki in Južni Ameriki). Najvažnejše koroške izdaje emigrantskih pisateljev pa so gotovo življenjepis nadškofa dr. Jegliča, ki ga je spisal njegov dolgoletni kancler msgr. J. Jagodič, Jagodičevi Spomini (1975) ter življenjepis škofa dr. Gregorija Rožmana (2 dela), ki ga piše dr. J. Kolarič. Po teh izdajah je MD zopet postala povezava Slovencev po vseh kontinentih, kot v letih svojega najvišjega razcveta.

Ne štejem pa med emigrantsko zamejsko književnost avtohtonih koroških pisateljev, ne njihovih časopisov in revij, ne nastopov in predavanj v radiu in tudi sicer v javnosti, gledališču, ki so doživeli prav po l. 1950 svojo veliko kulturno delavnost pri starejših (Hartmanova, Polanšek, Srienc), kot pri mlajših, ki jih je kulturno razgibala revija Mladje, Oder Mladja in književne zbirke mlade poezije (Prunč, Maček). Najmočnejša literarna osebnost s povsem novimi metaforičnimi izrazi je Florijan Lipusch, ki je kot Boro Kostanek iskal zveze z zdomsko književnostjo (Meddobje), pa se potem naslonil na Ljubljano (Črtice mimogrede). Prelom se čuti z vsem nastopom Mladja in

pozneje Kladivarja, ki pomenita sicer kulturno dinamiko, toda tudi duhovni prelom med koroško kulturno tradicijo, politično, pa tudi svetovno nazorno. Pa to ne spada v naš pregled dela zamejskih „zdomcev“. Pač pa njih delovanje na slovenski gimnaziji (Izvestje), kjer bo zbirateljsko delo in znanstvena analiza koroških narodnih pesmi dr. Cigana postala velika vrednota, kakor tudi njegovo skladateljstvo (Ustoličenje koroških knezov) in predvsem njegovo vodstvo gimnazijskega zbora ki je postal pravi kulturni predstavnik mladega intelektualnega koroškega naraščaja.

Pač pa bi se drznil med emigrante uvrstiti pisateljski par Leva Detelo in Mileno Merlak-Detelovo, ki nista sicer emigranta iz l. 1945, temveč iz l. 1960, iz časa preloma v Sloveniji med komunističnimi dogmatiki in pluralisti, in časov afere ob Perspektivah. Ker sta člana emigrantskega PEN-kluba, se tudi sama uvrščata med emigrante. Spadata med povojno generacijo, ki se je začela uveljavljati v času odjuge stalinizma, pa sta se umaknila ob novem pritisku kominformovcev. Izbrala sta si pisateljski poklic v zamejstvu, neodvisna od katerihkoli ideoloških pregraj in omejitev. Sodelujeta skoraj pri vseh zdomskih in zamejskih revijah po vseh kontinentih, pa tudi — doma v Ljubljani. Živita večinoma v Avstrije (Celovec, Dunaj). Lev Detela,²⁹ zaposlen pri raznih radio-postajah, je duhovit literarni kritik, povezan predvsem z dobo po drugi svetovni vojni doma in v svetu, kulturni dopisnik švicarskih in nemških časnikov in revij, dinamični pobornik avantgardistične struje ter za premaknitev tradicionalnega „domačijstva“, provincializma, v sodobno svetovljanstvo. Njegove knjige imajo obliko brošur ter izhajajo v Trstu, v Celovcu, v Londonu, v Avstraliji... večinoma „samoizdanja“ v zbirki Sodobna knjiga (London). Pesniška uresničenja (Avstralija), itd. Nekaj te proze: Blodnjak, Atentat, Izkušnje z nevihtami, Junaštva slamnatega Krpana, Črni mož, Marijin mojster. Pesmi: Sladkor in bič, Metaelement, Legende o vrhohodcih in mesečnikih. Imam vtis, da je v njegovem literarnem delu več programske hotenosti kot elementarne umetniške ustvarjalnosti. Njegov navdih izhaja iz iracionalizma, zavestnega odklona realizma, teži v fantastiko, alegorijo, fars, karikatur, v absurd, če hočete, vse

to, kamor se zateka tudi najnovejša sovjetska literatura, ki hoče s skrajno ekstremno reakcijo prekiniti s stalinističnim socirealizmom (primer Siniavskega esej o socirealizmu). Njegova literatura ima večjo vrednost kot protest proti vsem vrstam diktatorskih nasilij, tudi estetskim káonom; v osnovi pa mu je literarna revolucionarna teorija, ki jo racionalistično hoče realizirati, pa se mu največkrat ne posreči. V zadnji noveli se celo sam obrača k realističnemu pripovedovanju. Bolj primaren se mi zdi v poeziji: v zadnji avstralski zbirki *Legende o vrvohodcih in mesečnikih* ima pesmi, ki spadajo v slednjo slovensko pesniško antologijo. Najvišje pa cenim njegovo esejstvo, literarne študije o najnovejših pojavih literarnega dogajanja predvsem v domovini.

Dobil je nagrado *Vstajenja* v Trstu.

Pa tudi kot nemški pisatelj se je uveljavil. Pomembno nagrado je dobil pri nemškem literarnem natečaju v Tübingenu, kjer je izmed 450 tekmovalcev dobil prvo nagrado za v nemščini napisano črtico *Der hinkende Henker und der hinkende Vater* (1970). Ob tej priložnosti je dal za tržaški *Novi list* (20. 8. 1970) izjavo: „Nikakor nočem in ne maram zanikati, da sem Slovenec... toda še najbolj srečen sem, če pišem v jeziku, ki ni moj materin jezik, v nemškem. Tu naletim na odmev, na plast ljudi, ki jih problem zanima, ki žele še več zvedeti o situaciji mojega matičnega naroda.“ Dobil je nagrado tudi v Münchenu (1974).

Vsekakor je Lev Detela najmočnejša vez med slovensko književnostjo in nemškim svetovnim krogom. Kot slovenski leposlovec, literarni kritik, esejist in kroničar je v emigraciji predstavnik — po vojnega rodu, ki se bori proti slednjim nasiljem ideoloških dogmatizmov za kvalitetne kulturne dosežke.

Piše v največje nemške svetovne časopise o kulturnih problemih v slovenski književnosti. Zaželen je kot kulturni poročevalec pri takih listih kot so: *Die Tat*, *Die Weltwoche*, *Basler Nachrichten*, *Rheinische Post*, *Die Presse*, *Arbeiter Zeitung* ter v najrazličnejših revijah. Sam pravi, da je v zadnjem času objavil 160 člankov v nemščini o slovenskih zadevah. Pisal je o Kocbeku, Balantiču, Majcnu, Grumu, Cankarju, Murnu, itd., o kvalitetnih dosežkih našega duha, pa preva-

jal naše leposlovne črtice in tudi pesmi (npr. *Majcnove*). Načrtno hoče informirati nemški kulturni svet o slovenskem duhovnem razvoju, ter prehaja zdaj že tudi v angleško vplivno območje.

Z njim skuša hoditi njegova žena Milena Merlak-Detelova, ki je tudi že izdala par pesniških zbirk (*Sodba pride od spodaj*, *Besede brez besed*, *Skrivnost drevov*). Tudi ona je že pesnila po ljubljanskih povojnih revijah. Toda njen pesniški izraz je drugačen od njenega moža: ne zapušča realističnih temeljev, in vidnejša je pri njej socialna nota, njen stil je večkrat alegorična vizija, predvsem svetovnega kaosa; ta pa prihaja v zadnjih pesmih (*Velikonočne v tržaški Mladiki*) že v pristno impresionistično opisovanje, celo v realizem.

Več njenih pesmi je prevedenih v nemščino, hrvaščino, in morda še kam.

Na Koroškem pri MD je izšla tudi miniaturna zbirka *Balantičevih Pesmi*. v uredništvu emigranta.

2. V Italiji

V Trstu so slovenski šolniki-begunci postali vseljenci — v kolikor niso zapustili celino —, dasi nekateri še do danes — po 30-tih letih — čakajo na italijansko državljanstvo ter so tako tudi „oficierno“ tujci (npr. V. Beličič). Najplodnejše delo teh vseljencev, tudi po l. 1954, je bilo še vedno šolstvo.³⁰ Nekateri so se povzpeli do direktorskih položajev, nekateri do univerzitetnih profesorjev. Odlikujejo se v spisovanju šolskih knjig in pripomočkov ter razprav po raznih Izvestjih šolskih zavodov (npr. članek dr. Ježa o jezuitski univerzi v Ljubljani, članki dr. Jevnikarja). Dr. Jevnikar je končal IV. zvezek *Vsebine slovenskih leposlovnih del*. Piše redno ocene v *Literarne vaje*, podaja redno pregled literature, novosti v radiu, piše v *Mladiko* tudi pregled zdomske literature. V *Meddobju* (Bs. Aires) pa nasprotno seznanja zdomstvo z literarnimi novostmi v domovini. Sodeloval je pri slovenski slovnici za Italijane itd. Zdaj je univ. prof. slovenistike v Vidmu, prej v Padovi, kjer je bilo pod njegovim vodstvom napisanih več disertacij o slovenskih literarnih zgodovinskih problemih. Prof. J. Peterlin je dosegel s svojim delom vodstveno mesto v tržaškem slovenskem prosvetnem udejstvovanju, urejal

je Mladiko, deloval v Slovenskem gledališču, pri radijskih slovenskih predstavah, vodil Društvo slovenskih izobražencev, ki prireja že deset let znane mednarodne sestanke v Dragi (predavanja izhajajo tudi v tisku v zbornikih Draga). Je bil kritik slovenskih gledaliških predstav itd. Dr. Poštovan je vodja slovenske radijske postaje v Trstu ter tudi sicer delaven član politične Slovenske skupnosti. Prof. Teuerschuh je pisec vzgojnih knjig. V Trstu izhajajo tudi Salezijanske knjižice, ki nadaljuje sicer tradicijo Rakovniških knjižic, niso pa le emigrantska stvar. Na Opčinah ima sedež odbor, ki podeljuje vsakoletno kulturno nagrado Vstajenje (v njej so tudi emigranti-zamejci), pa tudi nagrade so bile podeljene emigrantom, tako F. Dolinarju za esej o Slomšku in slovenski Cerkvi, dr. Brumnu za monografijo o J. E. Kreku Srce v sredini, K. Mauserju za trilogijo Ljudje pod bičem, Levu Deteli za celotno njegovo delo.

Po odhodu glavnih slovenskih piscev dr. A. Novačana in M. Javornika v Argentino oz. ZDA ter dr. M. Turnška na Koroško, sta ostala v Trstu kot glavna pisatelja Stanko Janežič in Vinko Beličič.

Stanko Janežič je doštudiral v Rimu v Russicum (duhovnik vzhodnega obreda) in bil dolgo let v Trstu, kjer se je uveljavljal tudi kot organizator revialnega življenja (Most). Izdal je tu več knjig proze in pesmi: Tihe stopinje, Moja podoba, Radost življenja, Tržaški obrazi. Janežičeva poezija ni elementarna, dasi je čustvena, toda predvsem miselna. Veliko boljše so njegove prozne stvari, npr. Moja podoba, miniaturni zapiski, ki pa so morda najboljša njegova stvar. Večje proze so folklorno in nacionalno obarvane. Pomembno je njegovo sodelovanje pri rimski slovenski reviji za vzhodna vprašanja Apostolstvo sv. Cirila in Metoda, ali Kraljestvo božje, kamor je napisal zanimiv esej o velikem ruskem pesniku simbolistične predrevolucijske dobe Ivanu Ivanovu, ki je živel v Rimu kot katoličan. Ločil se je od emigracije ter se preselil v Slovenijo, kjer je prevzel urejanje nove Mladike pri DH v Celju ter sodeluje pri Znamenjih.

Vse bolj individualna pesniška osebnost je Vinko Beličič, katerega prve zamejske zbirke sem že omenil. Po l. 1954 je izdal še lirične pripovedne zbirke Do-

kler je dan, Nova pesem, Med mejniki ter zadnjo Nekje je luč (1975) ter novo pesniško zbirko Gmajno. Poleg tega je izdal Manzonijske Velikonočne pesmi v pesniškem prevodu obenem z izvirnikom. Že prej se je poskusil tudi s prevajanjem Rilkejevih Devinskih sonetov.

Iz vsega opusa odseva Beličičeva plemenita čustvenost belokranjskega človeka in njegovo tesno doživljanje rodne pokrajine z drevesi, cvetovi in pticami, grmi in steljniki. V tem okolju dobi njegova žalost, melanholija in razpoloženje vedno pravi izraz. Svojski „Zamejsko“ bivanje na Krasu mu je samo spremenilo pokrajino, ostala pa je njegova uglašenost, ki ji zdaj išče izraza v novem okolju, pri sorodnih ljudeh in — idealih, ki jim je ostal zvest. Samo za hip ga prevzamejo tudi goriško-beneškoslovenske planine. V bistvu je ostal Beličič v pesmi to, kar je bil: melanholični idealistični pesnik, ki je bil primoran menjati pokrajino, pa jo vzljubil z močjo svoje prve ljubezni do Bele Krajine. V prozi pa je ostal tipični „brezdomec“, razpet na ozemlju tik ob meji, med tujino, ki ga ni sprejela, in domovino, kamor noče iz lastne volje. Ta zadnja njegova odločitev pa se je najizraziteje razodela v zadnji knjigi Nekje je luč, napisana v spomin 30-letnice emigrantstva in vsega, kar se je pred 30 leti dogodilo (okupacija, revolucija, pokol). So to lirični spomini na dom, pa spet dokumentarno pripovedovanje drugih (v tretji osebi), pa vendar tako, da slednji čuti pesnikov intimni, lirični a kritični odnos do usode domovine. Prav to iskreno izpovedovanje in pričevanje na v tem pogledu tveganem tržaškem terenu, je največja Beličičeva civilna pogumna poštenost in ni izostal tudi uspeh.

Med neavtohtone vseljene tržaške pisatelje spada tudi publicist France Jeza, kulturni poročevavec Novega lista. Z dnevnimi kulturnimi poročili dobro povezuje vsa kulturna dogajanja, kjer koli v svetu ustvarjajo Slovenci, z onimi v domovini. Pa tudi sam je leposlovec črtic in feljtonskih povesti. Uspeh je imela njegova povest iz časa naseljevanja Slovencev iz Panonije proti Zahodu pod naslovom Moč ljubezni, kjer se vidi, da dobro pozna to dobo. Znan je tudi kot politični gospodarstvenik, publicist (razprava o davčni obremenjenosti Slovenije v FSRJ), pa tudi kot zgodovinar, ki je pobudnik teorije o skandinavskem izvoru Sloven-

cev, kakor je naslovil svoje podlistke v Novem listu, ko jih je izdal v posebnem ponatisu. S tem je začel tvegano poglavje nove drzne interpretacije naše pradaevnine, o kateri bi želeli več znanstvene polemike, da se ugotovi njena vrednost.

V Trstu je izšla pesniška zbirka Tržačanke Neve Rudolfove Pod južnim križem, ki ji je uvod napisal V. Beličič. Je to impresija tržaške obale od Devina do Milja na eni strani, na drugi pa — spominjanje na to obalo v času njenega kratkega bivanja v — Avstraliji. Tam je napisala prvo slovensko prozno zbirko avstralskih motivov Čisto malo ljubezni, izdano v Buenos Airesu. Toda takoj po vrnitvi iz Avstralije se je poročila in odšla v Jugoslavijo.

Omenim naj tudi delo dr. Prešerna z otroškim listom Pastirček ter s poudarka vrednim Skavtskim priročnikom, ki na 350 straneh daje slovenskim skavtom vse potrebne napotke za skladni razvoj mladine z naravo in Bogom. Najnovejša knjiga 75-letnice Marijine družbe M. M. je marsikaj iz zgodovine slovenskega Trsta.

Posebno poglavje bi se lahko posvetilo slovenski radio postaji v Trstu, kjer je bilo predvajanih mnogo izvornih radijskih iger (Jeras, Javornik, Prepeluh...),

še več pa vrednostnih prevodov, kar je vse ostalo v rokopisih.

V Gorici smo že omenili Katoliški glas, ne kot emigrantski časopis, temveč kot edini slovenski tednik na Primorskem, ki je od vsega početka bil naklonjen slovenski emigraciji, ter tudi sprejemal njihovo sodelovanje. Tudi Goriška Mohorjeva družba upošteva emigrantske avtorje, ter je v njenih izdajah izšla tiskana nekoč v Pegezzu, kot razmnoženina izdana, Z. Novaka povest Pota božja. Pri goriški Mohorjevi je izdal Turnšek dva zvezka Por vernim krovom in je izšla tudi prva Beličičeva prozna knjiga v emigraciji Kačurjev rod. V letu 1974 je izšla pri njej antologija Kunčičevih mladinskih pesmi Vrtiljak. V svoje redne knjige je vključila v zadnjih letih zanimive spomine slovensko ameriškega diplomata Andreja Kobala Svetovni popotnik pripoveduje (I. in II. del). Toda najznamenitejše izdanje te družbe pa je prav gotovo Goriški biografski leksikon (1974), v katerega I. zvezku je pošteno registrirano tudi delo sedanjih zdomcev, ki so imeli kakršnokoli zvezo z goriško pokrajino, kot npr. delo dr. Srečka Barage kot vodje slovenskega šolstva pod ameriško zasedbeno oblastjo.

III. V EVROPSKEM ZDOMSTVU

1. V Rimu

Rim pravzaprav ni ne zamejstvo ne zdomstvo, ali pa oboje in še kaj. Je tudi samo menjava študijskega mesta za toliko in toliko časa, da se dopolnijo študijska leta. So tudi službena mesta v vatikanski kuriji, pri vodstvu raznih redov itd., kar nikakor ne moremo šteti ne med zamejstvo ne med emigracijo. Bil je tedaj v Rimu p. dr. A. Prešeren, glavni asistent za slovanske narode pri vodstvu Družbe Jezusove, jezuitov, bil tu v vodstvu frančiškanskega reda p. dr. Hugo Bren, in generalka reda šolskih sester M. Terezija Hanželič, ki je v svoji hiši dala prostor centrali begunske kulturne in socialne delavnosti. Bili pa so v Rimu bogoslovci izpred vojne, ki so v povojnih letih prišli na visoka mesta v hierarhiji kot npr. nadškof nuncij dr. J. Žabkar, katerega starši so bili begunci. In drugi, ki so se pozneje vrnili domov. Bil je Rim področje

mladih bogoslovskih znanstvenikov, kjer so tudi mnogi begunci pisali svoje disertacije, ki so večinoma ostale netiskane v arhivih univerz.

V času, ko so begunci emigrirali za morja, so razvili svojo delavnost tudi leposlovci, ki so ostali na svojih službenih mestih v Rimu. Tako je dr. Rafko Vodeb, podravnatelj zavoda Propaganda Fidei, bil že pred vojno v Rimu ter bi ga ne mogli smatrati za emigranta. Toda sam se je takoj vključil v kulturno delo emigracije. Bil je iniciator revije visokošolcev in bogoslovcev Naša doba, urednik pesniškega „zbornika“ Naša pesem I, ter pesnik zbirke Kam potujejo oblaki (v 350 izvodih z lesorezi Alekse Ivančeve), ki je izšla takoj nato tudi celotna v italijanskem prevodu avtorja (Dove fuggiono le nubi?) in je tiskano v vatikanski Poliglotti. Zbirka spada med zelo dobro slovensko poezijo v tujini in so utrinki časa v l. 1939—1945, kakor ga je doživljal

v Rimu v spominih na dom in svoje. Vpeljal je tudi japonsko trivrstičnico — hajkaj — v impresijah iz Rima, po Sardenku in Opeki novo moderno doživetje Romae. Že zrelejšega umetnika pa ga kaže zbirka Človek sem, ki ga predstavi tudi kot filozofa s finim, izbrušenim pesniškim izrazom. Sodeloval je tako tesno z emigrantsko literarno ustvarjalnostjo, da je postal evropski sourednik buenosaireške revije Meddobje. Pri MD v Celovcu je izdal prevod kardinala Suenensa življenjepisa Junakinje apostolata Edel Mary Kenn, ter obširno Ricciottijevo dvodelno Jezusovo življenje, dve izbrani deli iz moderne teologije. Posredoval je tudi, da je izšla v Rimu prva zbirka argentinskega duhovniškega pesnika Br. Rozmana Na steni spi čas. Pozneje je študiral umetnostno zgodovino v Louvainu (prav tam kot Izidor Cankar), se vrnil v Maribor kot bogoslovni profesor ter je zdaj urednik tamkajšnje revije Znamenja.

Domov se je vrnil tudi drugi tedanji pesnik iz Rima p. Vladimir Truhlar.³¹ Izšel je v Ljubljani iz Žara in Doma in sveta, bil spiritual v semenišču in je bežal l. 1945, pozneje bil urednik Besede življenja v emigrantskem bogoslovju v Pragli, v Rimu jezuitski profesor na svetovno znani Gregoriani, pisatelj mnogih knjig in razprav iz asketske mistike, novega znanstvenega področja moderne teologije, katere eden pionirjev je. Mnogo teh knjig je prevedenih v več svetovnih jezikov. Je pa tudi pesnik dveh zbirk, ki so izšle v Buenos Airesu, a so bile napisane v Rimu: Nova zemlja in Rdeče bivanje. So to resnično duhovne pesmi z motivi iz svetega pisma, pri katerih čutiš tesno povezavo med Kristusom, današnjim življenjem in neskončnostjo v Bogu. V svetu odkriva črte Boga ter doživlja v naravi zrcalne odseve Duha. Zemlja dobiva vrednost v duhu in duh od bivanja zemlje; gre za medsebojno prelivanje novega duhovnega doživljanja sveta in Boga, izraženo v moderni obliki sodobne lirične pesmi, ki postavlja njegovo pesem na svetovno izrazno in miselno gladino.

Obe zbirki sta pozneje izšli tudi v Ljubljani skoraj nespremenjene pod skupnim naslovom V dnevih šumi ocean, kar je skupna misel njegovega pesniškega doživljanja: v dnevih vsakdanjosti čutiš ocean neskončnosti. Izdala jo je Mohorjeva družba v Celju in spremno besedo

ji je napisal — Edvard Kocbek.³² Bilo je to potem, ko sta se Vodeb in Truhlar svojevoljno ločila od emigracije v znanem intervjuvu Razgovor pod Kvirinalom,³³ kjer očita emigraciji „obrambo preživelih pozicij... in nasprotovanje dialogu,“ ki ga je razglasil II. Vaticanum. Tudi, da ne vidi „veliko pozitivnega doma, da so se doma marsičesa naučili, do česar se emigracija na splošno še ni dokopala,“ ter da je „treba energično odvracati vse, kar se je preživelo, tako tudi antikomunizem...“ Nekje drugje je napisal: „Treba je ponižno sprejeti one temeljne impulze za pravični socialni red, ki so se pravzaprav rodili mimo Cerkev, npr. v marksizmu.“³⁴ Ob tem Razgovoru se je začela kriza v SKA. Truhlar je nato izdal v Celju svojo obsodbo zgodovinskega katolištva Obnovitveni proces v Cerkvi, ki ni razburil samo emigracije, temveč tudi domovino. Zdaj je p. Truhlar v Ljubljani.

Še dva duhovnika pesnika sta živela tedaj v Rimu: jezuit p. Vladimir Kos in duhovnik vzhodnega obreda Stanko Janežič. Toda oba sta se razvila zunaj Rima: v Trstu in na Irskem oz. Japonskem.

Rim je zaslužen za „zdomsko“ književnost po svojem znanstvenem delovanju, predvsem duhovnikov. Iz Rima nastopa proti dialogu (Zrenja in uvidi) — kot diametralni nasprotnik p. Truhlarja — Fr. Dolinar, zgodovinar v vatikanskem arhivu. Isti je napisal odlično razpravo o Slomšku, kot začetniku slovenske Cerkve; razprava je dobila tržaško nagrado Vstajenja; pa opis dela p. Prešerna, razne temeljite zgodovinske razprave in polemike v Glasu SKA, Siju itd. Važno je izdajanje zbornikov Kraljestva božjega, revije s cirilo-metodijsko idejo (Vodopivec, Janežič, Žužek, Vodeb). Med pomembne mednarodne znanstvenike so se uvrstili tudi p. Ivan Žužek,³⁵ rektor Vzhodnega zavoda, pisec več razprav iz vzhodne cerkvene problematike, predvsem pa monografije o Krmčaji knjigi, o tem oficialnem zakoniku vzhodne Cerkve s tradicijo od Cirilometodijskih časov do današnjih dni. Tu sem bi prišle v poštev, kot znanstveno prizadevanje Slovencev v Rimu, njihove dizertacije iz mednarodne problematike v latinščini, italijanščini in drugih jezikih. Tako npr. samo p. Žužek omenja na svojem zavodu deset Slovencev, med njimi npr. Aleksija Benigarja, poznejšega hrvaškega pisca čez tisoč stra-

ni obsegajoče monografije o kardinalu Stepcincu (in brata argentinskega učenjaka, patagonskega „belega kasika“ Ivana Benigarja), ter Fr. Grmiča, S. Janežiča in druge. Prav tako so podobne disertacije na univerzah v Germanicu, na glasbeni akademiji itd. Nekaj teh disertacij iz slovenske problematike iz zadnjega časa je izšlo tudi v tisku: v angleščini celotna razprava p. Vendelina Špendova *Organ music in Slovenia* (1971), deloma v Meddobju Eda Škulja *Delo skladatelja S. Premrla* ter disertacija J. Martelanca o Slomškovem življenju z ozirom na svetost, ki je bila predložena celo v slovenščini (*Slomškov list* 1975).

Dolgo časa je živel v Rimu časnikar in velik poznavavec vseh slovenskih književnosti dr. Vekoslav Bučar, ki zdaj živi v južni Italiji in je napisal več razprav, npr.: o protestantih na Koroškem, predvsem o lužiških Srbih po vojni; sodeloval pa je tudi pri raznih italijanskih enciklopedijah ter pri Meriggiji slovenski literarni zgodovini, pri Klubu Leones v Salermu, itd. V Rimu tudi deluje Roman Rus pri slovenski oddaji vatikanskega radia, ki je napisal par slovenskih Vodičev po Rimu za orientacijo romarjev, kakor tudi mnogo razprav o vatikanskem koncilu in o cerkvenih razmerah sploh.

Poseben poudarek pa zahteva dejstvo, da je — oz. naj bi bila! — v Rimu v zavodu *Slovenicum* Zdomska knjižnica Zdravka Novaka iz Clevelanda, ki jo je zapustil njemu, da bi imeli raziskovavci iz Slovenije blizu pogled vanjo ter tudi, da bi jo sistematično dopolnjevali. Količ mi je znano, še ni urejena in se ne dopolnjuje. Kljub temu napotujem tja vse, ki jih naša zdomska književnost zanima, saj je verjetno edina taka in najpopolnejša zbirka na svetu, ki bi urejena predstavljala gotovo posebno vrednost Slovenica in privlačnost za Slovenijo.³⁶

Kakor vidimo, tako v Italiji kakor v Trstu izgublja delo emigrantov emigrantski značaj ter se pretaplja organsko v ustvarjanje avtohtonih domačinov, zamejskih Slovencev. To kulturno delo je doživelo zadnje desetletje velik vzpon tako s slovenskim gledališčem ter pomembnimi publikacijami in časopisi, predvsem pa s pisatelji takih pomembnosti kakor sta Alojzij Rebula in Boris Pahor, pa tudi drugimi kot so Tavčarjeva, Pertotova, Sorlijeva... (kar pa že ne spada v naš okvir. Kar spada sem, je poudarek, da so pri tej

obnovi sodelovali v precejšnji meri tudi zdaj večinoma že italijanskim razmeram prilagojeni emigranti).³⁷

2. V drugih krajih Evrope

V prvi vrsti pride tu v poštev Anglija,³⁸ kamor se je v l. 1947 priselilo kakih 800 novih emigrantov, ki so nekoč bili v vojaškem taborišču v Eboliju v Italiji. Že l. 1948 so začeli ti inmigranti, večinoma zaposleni v rudarski industriji v Midlandu, izdajati ciklostilni list „Triglav“, kot glasilo svoje skupine Slovenska pravda. Za cilj si je postavil: uveljavljanje politične demokracije v slovenski državi in v skupnosti jugoslovanskih narodov ter zaščito narodnih manjšin s tem, da proučuje politična in splošna družbena vprašanja ter pospešuje svobodno razpravljanje.“ Pozneje je postal mesečnik, lepo tiskan v slovenski tiskarni Dušana Pleničarja. Ta je tudi urednik Triglava, ki skuša ohranjati svojo neodvisnost. (Sotrudniki: polk. Glušič, Stanič, predvsem bivši častniki.) V splošnem ima četniški značaj ter ga odlikuje svobodna polemika.

Kulturno delo v Angliji nima kolektivnega značaja, temveč je delo posameznikov in to predvsem na znanstvenem polju in v angleškem jeziku. Poleg msgr. I. Kunstlja, ki skrbi za duhovno rast inmigrantov in Fr. Sekolca, ki večkrat posega v politične debate predvsem med Srbi in Slovenci, je med kulturnimi delavci treba omeniti najprej Dr. A. Kuharja, nekdanjega urednika Slovenca in med vojno radijskega govornika v londonskem radiju ter poslanika pri poljski emigrantski vladi. Takoj se je pridružil emigrantom in izdal pri njih svojo disertacijo: *The Conversion of the Slovenes and the Slavic-German Ethnic Boundary in the Eastern Alps*. Napisal je mnogo odličnih razprav iz časa koroškega plebiscita v Zborniku SS 1956, katerih gradivo je odkril v angleških arhivih. Pomembno je, da je njegova angleška disertacija izšla že v drugi izdaji.

Drugi važni politični in gospodarski pisec je dr. Ljubo Sirc, univ. prof. v Glasgowu, iz skupine blizu Triglava, bivši tajnik Narodnega odbora za Slovenijo. Eden najpomembnejših slov. političnih publicistov v emigraciji sploh, ki si je znal dobiti s svojimi članki vstop v najvažnejše angleške liste, kjer piše o aktualnih slovenskih in jugoslovanskih poli-

tičnih in gospodarskih problemih, včasih tudi z ostro polemiko proti sedanjim diktatorjem v domovini (Ribičiču). V slovenščini je izdal zanimive spomine na svojo obsodbo in ječe v Ljubljani (bil je obsojen na smrt v znanem Nagodetovem procesu) pod naslovom Smisel in nesmisel. Njegova znanstvena bibliografija v angleški publicistiki obsega nad dvajset razprav v svetovnih listih in revijah (v raznih jezikih, deloval pa je predvsem v Review of Yugoslave Affairs). Poleg teh razprav je napisal tudi dva ekonomska učbenika za angleške slušatelje, namreč Oris mednarodne trgovine in Oris mednarodnih financ. Je tudi član mednarodne liberalne internacionale, ki ji načeluje Salvador de Madariaga ter odličen borec za demokratizacijo sveta.³⁹

Na Angleškem deluje znani psihiater za duševne bolezni in nevrolog dr. Jože Jančar, profesor na bristolski univerzi, kjer je bil rektor — Winston Churchill do svoje smrti. Njegova znanstvena bibliografija obsega 50 razprav. Je član mnogih svetovnih znanstvenih društev ter je povabljen kot predavatelj na razne svetovne kongrese iz svoje stroke (Francija, Haag, Montreal, Rim).⁴⁰

Posebnost angleške emigracije je poročevalsko delo Draga Lavrenčiča, ki je od l. 1947 sodeloval pri BBC (angleškem radiju) v slovenščini, potem pa je postal časnikar svetovnega imena, v glavnem kot poročevalec Organizacije združenih narodov, predvsem v odseku za Poljedelstvo in prehrano. Je poznavalec afriških držav ter bližnjega vzhoda. Poročila s teh potovanj izhajajo v svetovnih listih. Izdal je dve knjigi v angleščini Kako živeti s komunizmom (1965) in Tunizija. Obe sta prevedeni v tuje jezike, prva celo v kitajščino.⁴¹

Važno za slovenski London je tiskarna Pika Print Ltd., ki se je razvila iz primitivne razmnoževalnice Dušana Pleničarja in je „tiskala“ Klic Triglava. Zdaj v novi tehniki tiska omenjeno revijo, kakor tudi druge slovenske tiske, npr. Sirčeve spomine, ali avantgardistično zbirko pisatelja Leva Detele Sodobno knjigo, kakor sem jo že omenil.

V Franciji se ni pojavila nobena izrazito izseljenska revija ali publikacija, pač pa je bilo več lokalnih dušnopastirskih lističev, večinoma še izpred vojne, kakor tudi od pozneje, ko so se začeli pojavljati „ekonomski“ in sezonski „izse-

ljenci“, delavci. Toda dr. Čretnik je izdal v Parizu francoski list Mlade krščanske demokracije Novel Horizon, kjer je bilo marsikaj povedanega tudi o naših razmerah. Pri tem listu je sodeloval ekonomist Marij Struna, predvsem pa — celo kot urednik — veliki znanstvenik, največji slovenski rakolog dr. Franc Zajdela, vseučiliški profesor, nosilec nešteti znanstvenih odlikovanj, med njimi najvišje francoske znanstvene nagrade Prix Essec. Napisal je v francoščini in angleščini okrog sto znanstvenih razprav. Udeležil se je več rakoloških svetovnih kongresov, tako na pr. v skupini petih članov francoske delegacije na kongresu v Moskvi (1962). Je tudi član krožka, ki ga je ustanovil kardinal Suchard Commune scientifique.⁴² Važno kulturno-politično vlogo je v Parizu opravljala slovenska radio oddajna postaja, pri kateri sta sodelovala M. Maister, sin generala, in dr. B. Žerjav, sin politika; pa je bila pred leti ukinjena. Zelo se je uveljavila v Parizu slovenska emigrantska likovna umetnost z razstavami M. Savinškove in Alekse Ivančeve. Tam je deloval več let publicist in zgodovinar Fr. Erjavec, pisec več politično-zgodovinskih razprav (Slovinci in Srbi, Avtonomistična izjava leta 1920 itd.), zlasti pa obširnejše 8 zvezkov obsegajoče zgodovine Koroški Slovenci (Celovška Moh. Družba). Prevedel je tudi zbirko izbranih novel francoskih kat. pisateljev (Princesa z diamantnim srcem). Najbolj pa se je uveljavil kot eden prvih članov in blagajnik mednarodne emigrantske akademije znanosti in umetnosti (L' Academie Internationale Libre des sciences et des Lettres), ki je sprejela — na Zajdelovo in Erjavčevo pobudo — v svoje vrste več slovenskih akademikov. Ti so bili: Stojan Bajič, Tine Debeljak, Rajko Ložar, Marijan Marolt, Franc Mihelič, Alojzij Odar, Marij Robek, Josip Turk, Bogomil Vošnjak, Ludvik Žagar, Franc Zajdela in Ciril Žebot.⁴³ Tako so bili tudi v zdomstvu naši znanstveniki izenačini z drugimi vzhodnoevropskimi predstavniki znanosti in kulture. (Fr. Erjavec se je pozneje vrnil domov in kmalu tam umrl.) Akademija je izdajala svoj bilten z napovedjo in kratko vsebino nastopnih in naslednjih predavanj tudi — slovenskih članov. — V Franciji je napisal ing. dr. J. Grampovčan zanimivo jezikoslovno knjigo Berila in berilo (1958), ki je izšla v Trstu (slovensko), kjer kelt-

sko preteklost slovenske pradavnine obravnava na podoben način kot F. Jeza v Trstu, ali ing. Dimnik v Ljubljani (Planinski vestnik) — iz amaterstva, ki pa lahko služi za vzpodbudo znanstvenikom.

V Belgiji piše pesnik Dimitrij Jeruc. Tam je izšla tudi informativna brošura *La Slovenie et les Slovenes*.

Na Nizozemski so izdali v Herrerheide ciklostilno Slovenske narodne pesmi že l. 1950.

V Švici deluje že dolgo vrsto let Msgr. prof. dr. Alojzij Šuštar,⁴⁴ pisec šestih pastoralnih knjig v latinščini in nemščini ter skoraj sto razprav v mednarodnih zbornikih in strokovnih revijah ter časopisju v najrazličnejših jezikih (latinščini, italijanščini, nemščini in seveda slovenščini v duhovniškem glasilu *Omnes unum*). Je generalni vikar najstarejše švicarske škofije v Churu, prej pa rektor na bogoslovni fakulteti, predavatelj na mnogih mednarodnih duhovniških konferencah ter je bil celo zastopnik vseh švicarskih škofov na II. simpoziju evropskih škofov itd. Izšel je iz Domačih vaj v škofijskem zavodu.

V Švici je živel od l. 1944 kot emigrant tudi generalštabni polkovnik V. Vauhnik, zadnji jugosl. vojaški ataše v Hitlerjevi Nemčiji, pred vojno pisec strokovnih vojaških razprav in knjig, profesor za strategijo na vojaški akademiji. Genijalni obveščevalec, ki je zvedel dovolj zgodaj, da Hitler namerava bombardirati Beograd, a mu niso verjeli, pa je zvedel tudi za napad Hitlerja na Sovjetijo še pred njegovim napadom na Jugoslavijo. Med vojno je bil med ilegalnimi voditelji domobranstva, pa organizator protiosne špijonske mreže v Srednji Evropi s središčem v Ljubljani v Batovi palači. O vsem tem je pisal v Švici Nevidno fronto, ki je izšla v Buenos Airesu, kamor se je preselil in kjer je umrl. V Švici je napisal v nemščini tudi roman o domobrancu, za katerega so se zanimale tamkajšnje založbe, ki bi ga rade izdale, če bi spremenil domobrancia v partizana. Ta roman in več drugih del iz tega časa, je izgubljenih. Njegova Nevidna fronta je izšla v nemškem prevodu; okrnjena izdaja — do nastopa domobranstva — pa tudi v Ljubljani.⁴⁵

Tam deluje tudi — v okviru friburške univerze — mladi slovenski znanstvenik dr. Ludvik Vrtačnik, ki se je tja umaknil po vojni ter je zdaj izdal v nemšči-

ni že nekaj knjig, ki se pečajo predvsem s filozofijo jugoslovanskega marksizma (*Der jugoslawische Marxismus* 1975).

V Nemčiji je v prvih letih izhajal emigrantski časopis *Slovenija*, ki so ga začeli izdajati dachauski zaporniki, pa je kmalu prenehal. Zdaj izhaja sicer tam *Naša luč*, ki je v rokah slovenskih dušebrižnikov, toda namenjena je predvsem sezonskim ekonomskim delavcem ter jemlje bolj novice iz domovine kot iz zdomstva. — Pač pa tam deluje B. Pistivšek, v smislu poljsko slovenskega zblizanja (prevodi pesmi in člankov v pljščino in iz nje) ter je izdal dva šapirografirana zbornika zapiskov, ekscerptov iz najrazličnejših jezikov o enotno zaokroženi temi: 1. zv. (str. 100) o Belgrajskem dogovoru (protokolu) v luči raznih mnenj, ter 2. zv. (str. 250) o Albaniji in njeni zgodovinski preteklosti. V dodatkih k obehma zvezkoma izpisov ima marsikaj podatkov o slovensko-poljskih stikih. Tudi sicer se udejstvuje publicistično in z bibliografskim zbiranjem zdomske literature.

Kot zgolj nemški pisatelj pa je uspel v Nemčiji poznejši politični emigrant Igor Šentjurec, ki piše romane in povesti in mu je to poklic, s katerim se preživlja kot priznani nemški literat. Svoj čas se je govorilo, da piše roman o Džilasu, pa ga nisem zasledil, da bi izšel. Ustvarja zunaj slovenske zdomske skupnosti.⁴⁶

Zelo pomembno pa je delo dr. phil. in dr. jur. Rudolfa Trofenika, bivšega tajnika juridične fakultete ljubljanske univerze, ki je tudi l. 1945 zapustil Slovenijo in se nastanil v Nemčiji v Münchenu. Sicer o njegovem drzmem, uspelem, velikem in svetovno pomembnem znanstvenem podjetju DR. RUDOLF TROFENIK VERLAG (München 40, Elisabethstrasse 18—28),⁴⁷ ne moremo in ne smemo dati oznako emigracijskega zdomskega podjetja, toda ustanovil ga je emigrant in ga vodi še sedaj v zvezi z evropskimi in tudi slovenskimi slavisti iz Republike Slovenije. Značilnost njegovih izdaj je: najvišja znanstvena kvaliteta in objektivnost. S to kvaliteto — v nemščini — je predril na vse svetovne univerze, ki jih zanimajo razprave iz štirih znanstvenih področij: 1. Slavistika v splošnem, 2. slovenistika v posebnem pogledu, 3. balkanistika in 4. orientalistika. — V zbirki: *Zgodovina, kulturni in duhovni svet Slovencev*, so dozdej izšli zborniki, ki obravnavajo Slovensko refor-

macijo, Brižinske spomenike (z obširno dr. Kolaričevo razpravo o njih), Bohoričevo slovnico. Tudi zbornika v počastitev dr. Slodnjakove 70-letnice in Vebrove 80-letnice. Posebej je izšla Krakarjeva študija Goethe in Slovenci, Cvetkova monografija o Gallusu, Lägredova razprava o ruskih izposojenkah v slovenščini ter Giesemanov donesek k razvoju slovenskega narodnega gledališča (Kotzebue). V tej zbirki so izšli faksimili redkih knjig: Trubarjevi prvi knjigi in Cerkvena Ordenga, Dalmatinova Biblija, Bohoričeva slovnica, Valvazor, Pohlinovo Malo besediše in Glosarium slavicum, Kopitarjeva slovnica in morda še kaj. V zbirki kratkih razprav Litterae slovenicae, pa so izšle študije: Zmage Kumer o slovenski narodni pesmi, Slodnjakova o Slovenski liriki, Berčičev pregled srednjeveških rokopisov v ljubljanski univerzitetni knjižnici, Magiserjev očenaš v štirih jezikih (1593), Blaznikova brižinska gosposčina in kolonizacija Škofje Loke v srednjem veku, Beckmannova o glavnih obrtih med kmeti predvsem na Kranjskem, Slodnjakova o razmerju med nemško filozofijo in književnostjo ter literarnim življenjem Slovenije v XIX. stol., Novakova o značilnosti slovenske ljudske kulture na Koroškem ter Reisпова o Valvazorju, njegovem življenju in delu. — Toliko je izšlo dozdaj iz slovenistike, napovedanih pa je še več. V drugih zbirkah — na pr. med balkanistiko, je izšel ponatis Murkove pomembne knjige o zgodovini stare južnoslovanske književnosti.

Izdaje in študije, pisane v nemščini, so danes toliko pomembne za svetovni trg kot svoj čas Jagičev Arhiv. Ustanovil pa je to založbo **zdomec**, ki zna ceniti

kulturno pomembnost tudi takih kulturnih delavcev, ki so doma ali popolnoma prezrti, ali jim ne dajo takega poudarka, kot bi zaslužili. Tako je na pr. knjiga ob 1.000-letnici Brižinskih spomenikov posvečena slovenskim najboljšim jezikovnim mojstrom, med njimi je prelat Jakob Šolar, ki niti z imenom ni imenovan v Slovenskem slovstvu njegovega kolege dr. Slodnjaka. Posebno počastitev pa je dobil **prof. Veber**, ki so ga doma vrgli z univerze in mu za vsa leta od 1945 onemogočili njegovo genialno delo. Že zaradi teh postavk zasluži Trofenikova založba tudi poudarek v našem pregledu zdomske književnosti.

Ne vem pa, kam bi lokaliziral prevajateljsko delo dr. Ferd. Kolednika, ki je v teh letih menjal svoja bivanja po različnih krajih Evrope in Severne Amerike ter povsod našel priložnost in možnost, da je izdal Jurčičevo povest Jurij Kozjak v najrazličnejših jezikih. S svojo poliglotsko nadarjenostjo ter neverjetno požrtvovalnostjo (veliko prevodov je njegovih in jih je zalagal sam) je uspel, da je ta povest danes v največ jezikov prevedena slovenska povest (računajo že na **petdeset!**) ter je dobila razglas ene najboljših mladinskih povesti. Za jezik francoskega prevoda je dobil nagrado francoske akademije, in za delo je zastavil svojo besedo sam Claudel. — Prevajal je tudi Finžgarja (Pod svobodnim soncem, Postne pridige, Strici...) pa Terčelja Vozniki (v francoščino), p. Bazilija Valentina (Tonček z Zapotoka) in druge. Zdaj se nahaja na Koroškem. — Njegovo delo je velepomembno za popularizacijo Jurčiča in za spoznavanje slovenskega imena v svetu.⁴⁵

IV. ZA OCEANI

V JUŽNI AMERIKI

a) V Argentini

V l. 1947—1950 se je največ slovenskih protikomunističnih beguncev-taboriščnikov za stalno vselilo v **A r g e n t i n o**, kjer je msgr. J. Hladnik na prošnjo dr. Kreka iz Rima dobil dovoljenje za vselitev 10.000 emigrantov. Ker se je pa kmalu nato odprla tudi pot v Severno Ameriko in Kanado niso izkoristili te „kvote“ ter jih je prišlo v Argentino le

nekaj nad 6.000. Pa tudi tem ni bilo dano, da bi se naselili skupno kot „nacionalna kolonija“, temveč so se čimprej raztepli po vsej državi, le da bi preje prišli do kruha in krova. Največ jih je ostalo v Buenos Airesu in okolici (Veliki Buenos Aires), ki šteje 7 milijonov prebivalstva, več kot trikrat toliko, kot je vseh Slovencev na svetu.⁴⁶ Pa bi se v takem mravljišču ne izgubili? Takoj so začeli urejati to skupnost, ki pravzaprav še sem ni prišla. Že začetkom l. 1948 je bilo na

pobudo in po prizadevanju Miloša Stareta ustanovljeno Društvo Slovencev. Začeli so v največji skromnosti, zgolj z lastnimi močmi, brez pomoči od koderkoli so tekom let ustvarili zavidljive postojanke v gospodarskem pogledu (tovarne, podjetja, denarni zavodi) pa tudi v kulturnem, kot priča deset prosvetnih domov, nekaj celo razkošnih, 11 ljudskih šol s skupno okrog tisoč učenci, ena srednja šola za slovenske narodne predmete, lastni oddelek na ukrajinski katoliški univerzi... moderna cerkev z ustvaritvami izključno slovenskih umetnikov in graditeljev (arhitekta M. Eiletz in J. Vombergar, likovnika Bara Remec in I. Bukovec in slovenski obrtniki). To kulturno rast, ki je potekala ločeno od staronaseljencev, je nekdo imenoval „slovenski čudež.“⁵⁰

1. Temelji — v prvih petih letih (do 1954)

Inmigranti so takoj začeli s svojim kulturnim delom kot nadaljevanjem organizacij iz taborišč, tako z igralskimi nastopi (Igralska družina Narteja Velikonje, ID NAVE), pevskim društvom (Gallus), pisateljsko družino France Balantič, itd., spočetka v okviru Društva Slovencev, kmalu pa so se razvili v samostojna društva (Planinsko društvo, Slovenski izseljenski oder SIO, Slovenski oder v Argentini SOVA,... GONG... itd.)

V začetku pa je bila — beseda, slovensko časopisje.

Že 1. januarja 1948 je Miloš Stare začel na novo izdajati list Svobodna Slovenija, ki ga je ustanovil že med okupacijo jeseni l. 1941 kot *ilegalni list* v domovini. Zato ga je obnovil v Argentini s VI. letnikom (od ustanovitve), pa s I. v Argentini, kar še danes stoji v „glavi“ naslova: *Año XXXV (29)*, kar pomeni: petintrideseto leto od ustanovitve, pa devetindvajseto v Argentini. Iz preprostega štirinajst-dnevnika se je pod glavnim uredništvom Stareta ter souredniki zdaj pok. Jurčecom Krošljem in Hafnerjem; ter Fajdigo, Rantom, Batageljem, Debeljakom in Miseritom razvil v vodilni slovenski emigracijski politični list, predstavljajoč Krščansko demokracijo ter težnje Narodnega odbora za Slovenijo. Že v prvih treh letih je priobčil list (po Maroltovi statistiki): 248 člankov in 79 piscev!⁵¹

Že prej je izhajal v Buenos Airesu družinski list Duhovno življenje, ki ga je ustanovil izseljenski duhovnik Jože Kastelic

najprej kot prilogo Slovenskega dnevnika pod imenom Moje versko življenje (28. maja 1933), toda že 16. septembra 1933 kot samostojno publikacijo Duhovno življenje. Ko se je urednik Kastelic l. 1940 smrtno ponesrečil na vrhu Aconcague, je revijo odslej pisal, izdajal, razpečaval Janez Hladnik. Edini od slovenskih listov je že med vojno skušal poročati objektivno o revoluciji pri nas z doneski msgr. F. Gabrovška iz ZDA, omenil je že l. 1945 Vetrinjsko tragedijo ter je že l. 1947 priobčil lepo reportažo V dneh grozote Hladnikovega brata Naceta, enega prvih vseljencev po drugi svetovni vojni. Toda v roke novih emigrantov je prišlo Duhovno življenje z novim letom 1949/1950 (uredniki Hladnik, Orehar, L. Lenček). Mesečnik je prišel pozneje v uredništvo konzorcija, ki mu načeljuje msgr. A. Orehar. Revija beleži sedaj 43. letnik.

Iz svoje domovinske tradicije izhajajo tudi lazaristovski Katoliški misijoni (L. Lenček), ki so bili ustanovljeni l. 1925 v Ljubljani, izhajali v taborišču, v Argentini pa so se združili z Duhovnim življenjem, pa kmalu osamosvojili ter bi letos praznovali 50-letnico, kar pa se je nekako pozabilo, kajti urednik že od l. 1970 ne tiska števila letnika v naslovu.

Tudi Družabna pravda je prinesla tradicijo iz Ljubljane in Rima, kjer je izhajala kot razmnoženina, kar je nadaljevala v Argentini prva leta, potem kot priloga Svobodne Slovenije Delo in svet in končno v pravem tisku do l. 1972, ko je z 168. številko prenehala izhajati.

Decembra 1949 je svétnik K. Škulj izdal dve tiskani vabili, ki ju je smatral za prvi letnik Šmartinskega Vestnika. Ta je v letu 1952 dobil ime Vestnik, ki je poročal predvsem o „domobranstvu in drugih protikomunističnih borbah“. V decembru 1949 pa je K. Škulj začel z izdajo družinske revije Slovenska beseda, ki je izhajala potem mesečno do Škuljeve smrti 1958. (Išlo je 90 števil.)

Svojevrstna in literarno pomembna pa je bila revija Vrednote v založbi DOSKI-ja (Delovnega občestva za slovenski katoliški institut), najprej v kolektivnem uredništvu, potem pa Rude Jurčeca (štiri zvezki). Bil je to najkvalitetnejši list teh let, resnična revija.

Dušebrižništvo je izdajalo redno tedenska farna Oznanila, Duhovno življenje in otroško prilogo Božje stezice, Katoliška akcija pa razne razmnožene zvezke duhov-

no ideološkega in organizacijskega značaja pod vodstvom prelata dr. A. Odarja (Naša pota itd.).

Iz kroga teh listov kot jeder so začele izhajati tudi prve knjižne izdaje.

Svobodna Slovenija je izdala prvo knjigo nove emigracije v Argentini: *Koledar Svobodne Slovenije za l. 1949*, kar je poudarjeno tudi v uvodu. Uredil ga je M. Stare in souredniki R. Jurčec, J. Krošelj in Jeremija Kalin (T. Debeljak), oz. „uredniki Svobodne Slovenije.“ Hotel je biti za izseljence to, kar nekdanja Mohorjev Koledar in Slovenčev koledar. Kot se vidi iz pozdravnih besed dr. Kreka, ga naziva „koledarček“, ker si pač ni mogel predstavljati večje zmogljivosti začetne imigracije. Tudi uredniki so v Zborniku-Koledarju za l. 1955 priznali: „Misel na Koledar-Zbornik se je zdela marsikomu predrzna, nekaterim celo nemogoča. Prerokovali so ji gospodarski in vsebinski polom. Z izposojenim denarjem in v popolni negotovosti glede naročnikov je zagledal beli dan.“⁵⁷ Postal pa je letopis naše usode. Že v prvem letniku je prinesel podrobne opise in bilance našega begunskega življenja, v drugem naše razmestitve po vseh kontinentih in v tretjem razvoj našega šolstva v begunstvu in emigraciji. V četrtem je že prevzel v naslov poleg oznake Koledar še podoznako „Zbornik“, kajti članki so dobivali vedno bolj značaj „razprav“, referatov in leposlovnega „cvetnika“. Pa tudi zgodovinske obravnave revolucije (Martine) so se pojavile v Koledarju. Že v prvem letniku se je poklonil žrtvam naših pobitih s pričevanji „od mrtvih vstalih ustreljencev,“ živih očividcev in sotrpinov iz brezna smrti. Škof Rožman je začrtal v Koledarju vsemu izseljenstvu duhovno pot, dr. M. Krek pa politično. Postal je Koledar-Zbornik že v teh prvih letih kronika naše emigracije in informator v svetovnem političnem položaju.

Svobodna Slovenija je izdala tudi prvo slovensko leposlovno knjigo v emigraciji že v prvi polovici l. 1949, namreč pesnitev Jeremija Kalina (Tineta Debeljaka) *Veliko črno mašo za pobite Slovence* (str. 220), posvečeno pobitim žrtvam protiokupatorskega in protikomunističnega odpora s slovensko, kasteljansko in angleško uvodno besedo o tragediji „Vetrinjecev.“

Velika rapsodska pesnitev, ki je v tedanji čas zavpila o pokolu naših domobrancev s tako silo, da so neverneži protestirali, da bi mogla biti „Slovenija taka go-

ra mrtvaških lobanj“ (Novi list). Danes tudi zanje „to ni več skrivnost“. S to pesnitvijo je Kalin postal rapsod „naše usodnosti.“ Prof. A. Geržinič je tedaj napisal:⁵⁸ „Ostala bo vedno v naši literaturi kot dokument najhujše dobe, kot izraz vere, priča veličine katolicizma, odpornosti našega naroda in plod velikega umetniškega hotenja ter stvariteljske moči.“ Svobodna Slovenija je založila tudi Debeljakovo zbirko Poljub, ki po opremi Bare Remčeve spada med najlepše izdane emigrantske knjige. Tretja njegova zbirka Mariji je ostala vsebolj rapsodstvo ob Marijinem svetovnem letu 1954. Izdala je Svobodna Slovenija tudi prozo Ivana Korošca Čas pod streli, eno prvih in redkih knjig, ki opisuje v leposlovni besedi domobransko borbo v revoluciji.

Pa še eno pionirsko dejanje pritiče založbi Svobodne Slovenije: izdala je prvi učbenik za slovenske ljudske šole Naša beseda (Mladinska knjiga, 1951), ki sta ga spisala Martin Mizerit in Aleksander Majhen. S tem je bil podan temelj za pouk slovenščine naše šolske mladine.

V letih 1948—1954 je bila gotovo Svobodna Slovenija kot časopis in kot založba osrednje gibalo našega političnega in kulturnega vraščanja v nove razmere s pogledom tako nazaj v našo najdaljšo kakor tudi v polpreteklo zgodovino, pa naprej v našo novo bodočnost.

Revije so tako postale jedra, iz katerih so pognala prva založništva knjig in brošur.

Iz kroga Slovenske besede so izšle predvsem brošure o usodi domobranske vojske v Vetrinju. Tako pretresljivo pričevanje Milana Zajca Ušel sem smrti, opis petdnevnega „živega mrtveca“ med pobitimi tovariši v breznu, ki je izšel tudi v kasteljanskem prevodu (Historia de un fusilado). Na božjo pot (v treh snopičih) in Vetrinje (v osmih), so zbirke pričevanj in opisov iz tistih dni. Vsi snopiči so ob koncu l. 1949 izšli v enem zvezku pod naslovom Zgodbe mučeništva Slovencev, katerim je nanovo dodana še tragedija Mausarjeve družine.

Katoliški misijoni so l. 1953 izdali dva Baragova zbornika v uredništvu L. Lenčka, z mnogimi pomembnimi leposlovnimi in znanstvenimi prispevki. Iz istega kroga je izšel tudi prevod dr. J. Zagarja misijonske povesti A. Bessiera Puščava bo cvetela ter ponatis dr. Jakličevega Življenjepisa Friderika Barage. Tudi je

izšla dr. Gnidovčeva teološka knjiga *Mati našega Odrešenika* (Marijin življenjepis).

D u h o v n o ž i v l j e n j e je izdalo svoj koledarček *Moj prijatelj*, prilogo Božje stezice za otroke ter Kremžarjev prevod M. D. Heredia *Vir največje sreče*. D r u ž a b n a p r a v d a več socialnih brošur: *Stanovska ureditev Slovenije* (načrt za socialni red v Sloveniji po papeških okrožnicah), praktični načrt za likvidacijo komunističnega sistema z uvedbo krščansko socialnega, *Quadragesimo anno* (Ušeničnik, ponatis), *Ob jubileju papeških okrožnic* (dr. Ahčin), *Zbirko ogovorov na Socialnem dnevu v Buenos Airesu* (dr. Ahčin), *Naša gospodarska osamosvojitev*, *Katoliška akcija* (dr. Odar) je izdala več šapirografiranih brošur *Naša pota* (16 knjig), *Resolucijo ob katoliškem shodu v Buenos Airesu* ter Kremžarjev prevod Van der Meerschove povesti iz Kristusovih časov *Ribiči*. Leposlovno knjigo pa je izdala samo *Papelería Santa Julia* (Mimi Petelin) in sicer *Neurejeni sonetni venec S. Srebrniča* (Š. Tonklija). V samozaložbi pa je izdal svojo priredbo *Zakon* o delu J. Kessler, da pomaga našim delavcem v borbi za njihove socialne pravice.

Posebne vrste knjigo pa so izdali člani Pisateljske družine France Balantič, ko so poklonili nanovo oživel Mohorjevi družbi, za stoletnico njenega obstajanja, svojo antologijo *N'mav čez izaro* (uredil T. Debeljak). Založba Mohorjeve družbe v Celovcu jo je izdala kot Mohorjeve knjižnice I. zvezek (str. 142). Balantičeva pisateljska družina, ki je izšla iz taboriških pol-tajnih sestankov ob „Balantičevem kresu“, je družila tedaj najboljše pisatelje v Buenos Airesu v prijateljsko družino (prvi predsednik T. Debeljak do 1950, pozneje dr. J. Krivec) in se predstavila s to knjigo, posvečeno Balantiču in v Argentini umrlemu A. Novačanu. O postanku te svojске pisateljske družine je napisal v tej knjigi poseben članek dr. J. Krivec (A. Kocil).

Poleg omenjenih publikacij je v tem razdobju izšlo še nekaj molitvenikov (Jaklič: *Pred Bogom pokleknimo*, Baragova devetdnevnic; Ivan Lavrih: *Z Bogom v tujino*, več žepnih koledarčkov). Najvažnejši pa je vsekakor v skupni založbi Duhovnega življenja in Svobodne Slovenije izišli *Slovensko-kasteljanski slovar* (Pekohljadnik, 1949), ter v založbi sestavljavcev samih *Kasteljansko-slovenski slovar* (1953). Temeljito praktično učno knjigo kasteljan-

ščine za samouke pa je napisal R. Rigler: *Sam temeljito kasteljanski*, in jo izdalo kot razmnoženino Društvo Slovencev.

Posebna kulturna postavka teh let je slovensko gledališko ustvarjanje, ki tudi spada vsaj deloma v književni pregled, saj je z odrsko umetnostjo predstavljala književnost, oživljeno pred očmi gledalcev, ne bravcev. Tedanji gledališni kritik Marijan Marolt je v reviji *Oder* (1952, štev. 3-4, 5-6) podal pregled vsega odrskega ustvarjanja v letih 1948—1952 in ugotovil, da so bile v teh petih sezonah v Buenos Airesu 4 odrske revije slovenskih avtorjev, 5 recitacijskih večerov slovenskih literarnih umetnin, 14 celovečernih slovenskih iger, 5 celovečernih *slovenskih dramskih novitet*, 4 slovenske enodejanke in prizori iz večjih del, 4 slovenske *izvirne* enodejanke, 26 celovečernih tujih iger, 3 prizori oz. izvlečki iz večjih del, 4 spevoigre... Repriz je bilo 13. *Izvirne* celovečerne dramske novosti naj bi bile: *Pozničev* (Vombergar) *Napad*, napeta domobranska zgodba v slogu *Langerjeve Patrulje*; *Kociprovo Svitanje*, še mladostno delo s problemom „atomske“ bombe pred nje iznajdbo (v maniri K. Čapka). *Svitanje* je bilo igrano že prej v kasteljanskem prevodu, ki je bil tako krstna predstava tega zanimivega dela (upriz. l. 1952). Sem spadajo *Jeločnikove pesniške alegorije Vstajenje kralja Matjaža*, *Simfonija iz novega sveta* ter *Unum est necessarium* (Baraga). Morda še prevod *Heblove Genovefe*, ki sem jo prepesnil prav za to priložnost in ki ga Marolt imenuje „klasičnega.“ Prigodne enodejanke so napisali *Svetlin* (Vombergar), *Igor* (Škerjanc) in *Kalin* (Debeljak). Posebni uspeh je bila odrska priredba *Kalinove Črne maše* v inscenaciji *Bare Remčeve* v *Jeločnikovi režiji* s sodelovanjem vseh odrov. *Razen Svitanja*, ki je izšlo v Münchenski reviji *Slobodna Jugoslavija*, in nekaj *Jeločnikovih odrskih podob* (v *Kat. misijonih*), je vse to gradivo ostalo v arhivih. Pač pa sta v tem času izhajali dve odrski „reviji“: *IDNAVE* (*Igralska družina Narte Velikonja*, ur. T. Debeljak) in *Oder* (ur. S. Jerebič).

Po vsem tem — nikakor ne trdim, da popolnem — pregledu knjižno kulturnega dela v teh petih letih, pa je M. Marolt napisal prijatelju dr. Ložarju: „*Lepo. Toda premalo!*“⁵³ Gotovo ni mislil toliko na kvantiteto, kot na kvaliteto, kajti takoj nato je pripomnil: „*Misel o potrebi nove literarne revije, o požitvi Vrednot, o vodstvu*

in nadzorstvu kvalitete kulturnega dela je bila večkrat izrečena, toda nihče se je ni upal spraviti v življenje.“

V letu 1954 je tudi v tem prišlo do novega razvoja.

2. Dve vrhunski založbi

Slovenska kulturna akcija

Z ustanovitvijo SKA,⁵⁴ predvsem na pobudo L. Lenčka, tedaj vodje tiskarne Baraga, je začela delovati knjižna organizacija, ki si je naredila namen, „da pospešuje in posreduje kulturne stvaritve, zlasti slovenske in to v krščanskem smislu“, kakor pravi 1. člen njenih pravil iz l. 1954. Pri tem naj bi jo vodila najvišja kakovost, ki je dosegljiva ter ustvarila organizacijsko povezanost z vsemi zdomskimi kulturnimi ustvarjalci. Predsednik je bil Ruda Jurčec, podpredsednik dr. T. Debeljak in A. Geržinič ter tajnik Marijan Marolt. Izdajala je svoj društveni bilten Glas SKA (Marolt, Jurčec), kot tisto organizacijsko glasilo, ki naj povezuje članstvo, informira občinstvo o njih delu ter poroča o kulturnih dogodkih doma in v svetu. Meddobje pa naj je znanstveno-leposlovna revija vseh ustvarjalcev „brez ozira na politično pripadnost, katere edina naloga bo skušati reševati v književnosti in znanosti, v čustvu in misli krščanske vrednote v času modernih razvrednotij,“ kakor je M. Marolt označil namen takoj v 2. številki. V tem okviru so se prirejali kulturni večeri — tudi po 20 na sezono⁵⁵ — in izdajale tudi knjige (urednik knjig dr. T. Debeljak). Tako se je začela tista ustanova, ki je do danes izdala 95 knjižnih publikacij (računajoč vsak zvezek Meddobja in Vrednot za eno postavko).

Takoj je začela z izdajami knjig, v katerih je hotela najprej za naš čas reševati dela pisateljev, ki so doma zamolčevana, pa spadajo v kulturno zakladnico vsega naroda. Tako je izdala Preglju za 70-letnico nekakšno čitanko njegovega lastnega biografskega gradiva pod naslovom Moj svet in moj čas, Velikonjeve novele Ljudje, Zanke, Majcnove Povestice, Balantičeve pesmi. Na novo je bil odkrit v l. 1945 pobiti domobranec-pesnik Ivan Hribovšek, čigar poezija Pesem naj zapojem se po pravici postavlja ob Balantičevo, ter je že našla pot v domovinske antologije. (Vse z uvodi T. Debeljaka). Prva knjiga SKA

je bila lepa zbirka medvojno v Domu in svetu priobčenih novel S. Kocipra Mertik, z izredno lepoto Slovenskih goric in njenih plemenitih ljudi, Marijan Marolt, umetnostni zgodovinar, je nepričakovano presenetil z literarno kroniko Vrhnike iz časa svoje babice Zori, noč vesela, ki je prav s svojim staromodnim kramljanjem zajela občinstvo in kritiko. Mladinsko triglavsko-argentinsko folklorno povest je napisal tudi Mirko Kunčič, Gorjančev Pavlek, ki je Finžgarju doma vzbudila veliko zanimanje kot povezava dveh svetov v mladinski povesti. Simčičeva novela Na obeh straneh stene spada med najboljša dela emigracijskega pripovedništva sploh po svoji problematiki in psihološki obdelavi. Prav tako je Jurčecov Ljubljanski triptih fina stvar; opisovanja jetnikov in skrivno obhajanje med hojo v krogu jetnišničnega dvorišča ostaja nepozabno v spominu. Vsa novela dela vtis na od francoske moderne katoliške kulture vplivanega leposlovja. Kociprov poznejši roman Na božji dlani, ki naj bi bil prvi del tetralogije iz revolucionarnih dni pod skupnim naslovom In svet se vrti naprej... je že bolj epičen kot poetičen, dá, včasih že pada v žurnalizem, toda z veliko napetostjo hoče pokazati vso Slovenijo v apokaliptičnem kaosu, ki se približuje (od aprila 1941 do napada na Rusijo). Mauser je pri SKA izdal sicer gorenjsko idilo Jerčevi galjoti, ki do tedaj še ni bila izšla knjižno, pač pa je v l. 1963 izdal že pred leti (1947) napisano novelo Ljudje pod bičem, ki pa jo je razširil v trilogijo (1966): pred seboj imamo impozantno podobo vse Slovenije med revolucijo in tudi po njej v pristni umetniški obliki. Prelat g. Šolar je v privatni izjavi delo ocenil „za najboljši roman zadnjega desetletja tudi v primerjavi z domovino.“ Zanj je dobil Mauser tudi tržaško nagrado Vstajenje. Svojevrstno zbirko črtic je napisala Tržačanka Neva Rudolf Čisto malo ljubezni, ki ima notranjo vrednost močnih črtic, pisanih z ženskim srcem; literarno zgodovinsko pa je pomembna, ker je prvo slovensko izvirno leposlovno delo, napisano v Avstraliji. Škoda, da je obstala pri tem prvencu. Tudi njen učitelj V. Beličič je pri SKA izdal svoje čustvene črtice Nova pesem, o čemer venec so Marka Kremžarja Sivi dnevi. sem že govoril. Svojevrsten književni pr- To je zbirka psiholoških črtic iz časa, ko je bil zaprt v ljubljanskih komunističnih zaporih po vrnitvi iz Vetrinja ter kot mla-

doletnik izroččen na „prevzgojo.“ Izredno zanimive psihološke podobe teh političnih pripornikov so našle vse premalo odziva pri občinstvu in kritiki. To literarno prozo SKA dopolnjuje antologija emigracijskega pripovedništva, ki ga je pod neposrečenim naslovom Dnevi smrtnikov posrečeno izbral A. Geržinič.

Njeno pesništvo pa prikazuje — poleg izdaj pobitih Balantiča in Hribovska — zanimive pesmi Ivan Zoreta Dežela. To so pesmi — Stanka Majcna, napisane v zadnjih letih pred smrtjo. Pesem Kočevski Rog je spomenik ubitemu sinu in nemara najlepša v naši literaturi na motiv kočevskih pokolov. Kosove glose h Goršetove-mu križevemu potu pod imenom Križev pot prosečih, so odraz naše begunske trpeče usode. Debeljakovi stihii na Bare Remčeve osnove skice v Črni maši, izdani v knjigi Kyrie elejson, ki naj predstavijo usodo Slovenije v revoluciji v par potezah, so predvsem spremljava k izdaji likovne knjige, kot je tudi Kos prilagojen Goršetovi plastiki. Najvrednejša poezija pa sta dve zbirki teologa K. V. Truhlarja Rdeče bivanje in Nova zemlja, kjer dobiva sodobna zemlja izrazito podaljšanje v metafizičnem bivanju. Poduhovljena je nova zemlja in Duh se javlja v vseh stvareh — stvari so osvetljene od luči Duha, ki sveti od vsepovsod. V tej luči dobivajo tudi svetopisemski motivi novo interpretacijo. Fr. Papeža zbirka Osnovno govorjenje se zdi nekaterim težko umljiva, pa je tako preprosta, naravno tipično-emigracijska. Je poezija človeka, ki ne doživlja emigracije več impresionistično, kot čustveno odtrganje od sveta mladosti, temveč bivanjsko notranje v smislu novega kolektivnega človeka. Ni Papež torej osebno razpoloženjski, temveč je interpret časa: nenehnega spreminjanja in nihanja med nasprotji; je pesnik polaritet: tesnobe in odrešenja, Domovine-tujine, odtrganja od zemlje in bega čez ocean k novi oazi, kjer raste vključen v nov realen svet. Prevajavec Eliota je sam postal njegov odmev v slovenski emigracijski liriki, je razmišljajoči duh v smislu Valeryja, pa vendar do srži slovensko liričen. Drugačna poezija od Truhlarjeve, pa tudi Kosove. Papež predstavlja lepo trojico „modernih“ pesnikov v zbirkah SKA v prvih petnajstih letih. Truhlarjeve in svojo knjigo je opremil kot likovnik — Papež sam. In v taki likovni opremi pripravljaja zdaj tudi Balantiča v svoji ureditvi.

K tem izvirnim pesniškim delom pa se

v SKA pridružujejo tudi pesniški prevodi svetovnih del, ki jih je prevedel T. Debeljak: Dantejev Pekel ter Puškinove Pravlјice I in II. Posebno prevod Danteja je vzbudil priznanje kritikov (Rebula, Slodnjak, Pogačnik).

Poleg teh leposlovnih del iz domovinske polpreteklosti in emigracijske sodobnosti, iz domačijstva in svetovljanstva, pa je SKA izdajala tudi drugačne knjige: Bertoncclj-Arkovo opisovanje argentinsko-slovenske odprave na himalajski vrh Dhaulagiri; v Maroltovi redakciji Zgodovinski zbornik znanstvenih razprav, njegovo Slovensko likovno umetnost v zamejstvu, ki prikazuje nekaj predstavnikov slikarstva v emigraciji (razen Bare Remčeve, ki je odklonila sodelovanje). Lukmanov prevod sv. Avguština Enchiridion je doživel celo drugi natis, katerega pa je uničila jugoslovanska carina na meji, ko je bil tja poslan na oficicelno naročilo tamkajšnje državne založbe (Mladinska knjiga). Posebnost je Zgodovinski atlas Slovenije v priredbi prof. R. Pavlovčiča, ki je prvi te vrste, zato ima svoje odlike pa slabosti. Geržiničev-Debeljakov oratorij Irenej Baraga je delo pesnika in glasbenika, izdano kot partitura v impozantni obliki. Prof. dr. M. Komar je izdal filozofska razmišljanja pod naslovom Pot iz mrtvila, dr. Brumen pa študijo Iskanja: dve esejistični filozofski knjigi tukajšnjih vseučiliških profesorjev o naši slovenski in človečanski problematiki.

Morda najvažnejšo vlogo v SKA pa je opravila revija Meddobje (uredniki: R. Jurčec, Z. Simčič, R. Vodeb, T. Debeljak), ki spada — po mnenju mnogih — med najboljše slovenske revije sploh. Najpomembnejši slovenski kulturni delavci v zdomstvu in zamejstvu so objavljali v njej svoje leposlovne stvaritve, vrednostne prevode, umetnostne in literarno-zgodovinske razprave, pa dnevno kulturne glose in razgledane politično-kulturne, literarne eseje iz domačih in svetovnih dogajanj, pa iz svetovnih gledišč in vrednosti. To naj bo za oznako dela in za pomembnost revije dovolj.

Vrednote (5 knjig do 1968), ki jih je SKA prevzela od DOSKI-ja, pa so dopolnjevale Meddobje z znanstvenimi razpravami zdomskih raziskovavcev aktualnih in kulturno-zgodovinskih problemov. Med drugimi so priobčile tudi dramatsko zapuščino v Argentini l. 1951 umrlega pisatelja Antona Novačana in komentarje ob njem.

Sredi takega plodnega razvoja SKA v petnajstih letih pod predsedstvom Ruda Jurčeca, je nenadoma prišla kriza, ki je močno zamajala njen obstoj. Nastala je tam, kjer je nihče ni pričakoval: na občnem zboru SKA 22. marca 1969, ob debati 1. člena pravil.⁵⁶ Dozdaj se je glasil ta člen tako, kot sem ga podal v začetku tega poglavja. Ne vem, zakaj se je čutila potreba po spremembi. Bila sta predložena dva predloga. Prvega je predložila skupina Rude Jurčeca: „SKA je organizacija slovenskih protikomunističnih kulturnih delavcev in podpornikov v zdomstvu, ki hočejo z ustvarjalnim in posredovalnim delom prispevati k obrambi in bogatenju duhovnih vrednot in narodne skupnosti ter se vključuje v boj za svobodo slovenskega naroda.“ Drugi predlog, ki ga je predložil N. Jeločnik, pa je bil: „SKA je organizacija slovenskih zamejskih in zdomskih kulturnih delavcev, ki žele z ustvarjalnim in posredovalnim delom pomagati pri ustvarjanju in širjenju kulturnih vrednot, posebno slovenskih... Idejni temelj organizacije je naravni etični zakon, potrjen in izpopolnjen po krščanskem svetovnem nazoru.“ Sprejet je bil drugi predlog, na kar je Jurčecova skupina zapustila zbor in izstopila iz SKA. Novo predsedstvo je prevzel dr. Tine Debeljak.

Toda videti je takoj, da je novi člen v bistvu identičen s starim namenom, da „posreduje kulturne stvaritve, zlasti slovenske in to v krščanskem smislu.“ Zato je SKA (1969) nepretrgano avtentično nadaljevanje SKA iz 1954, kar potrjuje tudi z nadaljnjim delom.

V okviru tega ravnanja je tudi odslej povezoval ustvarjavnice Glas SKA (ur. N. Jeločnik) in so se izbirali doneski za Meddobje (ur. Papež). Prav tako pričajo tudi knjižne zbirke, ki so v tem letu izšle: moderna poezija Milene Šoukalove *Pesmi in še modernejša Kosova Ljubezen smrt*. In še nekaj: te Kosove japonske pesmi so dobile priznanje tudi v Evropi z nagrado *Vstajenja v Trstu*.

V prozi pa še celo: o tem priča L. Ilije roman o domobrancih *Huda pravda*, ki ima par močnih scen in zanimivih postav, predvsem stranskih, moti pa ga teza, oz. pravniška obramba domobranstva, ki izstopa bolj kot njega umetniška potrditev. *Svojska* je zbirka prekmurskih novel *Ljudje iz Olšnice*, s katerimi Frank Bukvič začenja nov motiv v slovenski književnosti: usodo prekmurskih židov med drugo sve-

točno vojno. Pomembna je tudi po pristno epični obdelavi, kot je redka med nami. Z njo je pretrgal 25-letni molk po izdanju svoje prve knjige, romana *Brezdomci* (500 strani), tiskane l. 1948 v Gradcu. Izdaja zadnjega posmrtnega dela tajnika Marijana Marolta *Življenjepis Jožeta Petkovška* je bolj posvečena Maroltu kot pa Petkovšku ter ji dajeta vrednost predvsem Ložarjeva in Debeljakova študiji o Maroltu. S tem se je SKA oddolžila svojemu prvemu tajniku ob tretji obletnici njegove smrti. Mauserjeva zbirka *Črtice Na ozarjah* je tudi prigodna jubilejna zbirka ob njegovi 50-letnici oz. ob 25-letnici njegovega pisateljevanja in ob deseti njegovi knjigi. So „raztreseni udi“ po revijah, zbrani v lepo enoto.

Zbirka *Črtice* njegovega vrstnika Franceta Kunstlja, ki so ga po strahotnem mučenju ubili l. 1945 v Teharjih, je pa še celo lep spomenik mučeniškemu domobranskemu kuratu in dobremu slovenskemu pripovedniku. Bil je že skoraj pozabljen, da ga ni nanovo odkrila SKA. (Vse zadnje tri knjige je uredil T. Debeljak.) Za leto 1976 je napovedana nova izdaja *Balantičevih pesmi* (v ur. Fr. Papeža) ter predvsem *Antologija slovenske zdomske lirike* (Papež-Debeljak), ki naj bi bila pendant nekdanji antologiji pripovedništva *Dnevi smrtnikov*. Napoved prozne zbirke *Papeževih esejev in Krivčevih črtic* z emigrantskimi motivi pač same po sebi podirajo tezo o dveh SKA, o tem namišljenem vzroku za razdor, ki je toliko škode prizadejal emigracijski književnosti nasploh.

Zbornik Svobodne Slovenije

Vrhunski dosežek emigracijske književnosti v Argentini predstavlja tudi izdajanje *Koledarja*, oz. *Koledarja-Zbornika Svobodne Slovenije*, kot se je imenoval zadnjih šest let. Leta 1954 — na narodni praznik 29. oktober⁵⁷ — pa je založba sklenila spremembo imena v *Zbornik-Koledar*, kar smatram za važno ter sem zato leta 1954 obnem z ustanovitvijo SKA postavil za ločnico v nje zgodovini. S to spremembo je založba odvezala tej publikaciji podučni drobtinčarski značaj zgolj letopisa ter poudarila trajno vrednost svojih razprav, ki ne bodo samo paberkovala po preteklih letih, temveč pomagala soustvarjati novo življenje. Zda naj bo to prevenstveno zbornik politično-kulturnih razpravljanj, ki se samo še iz nekake tradicije naslanja na „priljublje-

no" ime koledar. Pa še ta „pod-oznaka“ je bila brisana l. 1964. Odslej je samo Zbornik, resnično „represzentativna publikacija“, brez katerih koli drugih prilastkov.

Uredniki so bili: M. Stare (glavni), J. Krošelj, P. Fajdiga, T. Debeljak, S. Batagelj, J. Hafner, T. Mizerit in Danica Kanač-Petriček.

Lepa je vrsta Zbornikov: 21 zajetnih knjig, nekaterih tudi čez 400 strani. Koliko truda, dela — žrtev in napora sto in sto delvacev iz vseh kontinentov opisujčih vse kontinente, na katerih bivajo slovenski emigranti po drugi svetovni vojni. Koliko je tu tehtnih razprav iz našega boja še v Avstriji, Jugoslaviji, med okupacijo in po vojni. Razprav posvečenih J. E. Kreku, dr. Korošču, razmerju do Hrvatov, slovenski deklaraciji, 3. maju, Jalti, škofu Rožmanu in dr. M. Kreku, Ehrlichu, Gabrovšku in Kuharju, Remcu, Basaju, Avseneku, pa tudi Mešku, Finžgarju, Velikonju, Iz. Cankarju in drugim. Niso besede, govorjene v prigradnih slavospevih, temveč v dokumentiranih razpravah. Prav ti dokumenti so nekateri prvič objavljeni, npr. iz zapuščine dr. M. Kreka in so bistveni za razumevanje časa med vojno. Treba je vzeti v roke samo Kazalo za dvajset letnikov, ki je izšlo v Zborniku za l. 1970-72. Tu so poglavja o uspehih naših gornikov, o naši ženi, emigrantih v svetu, ki so se uveljavili „slovenstvu v čast in narodu v ponos.“ Skoraj vsi naši vidnejši znanstveniki in publicisti so pisali v Zbornik. Kolike vrednosti je Zdravka Novaka Bibliografija emigracije! Tu so cele razprave z vrednostjo disertacij, kot je npr. temeljita obravnava koroškega problema oz. Boja manjšin sploh dr. Podstenarja, ki se nadaljuje že od l. 1966 ali Novakova razprava o Trstu in Primorski. Ali aktualna anketa med slovenskimi javnimi delavci: Kaj mislite o komunizmu? Ali podobna o slovenski politiki v emigraciji. Pa razprave o slovenskem literarnem ustvarjanju, pa o nesvobodi komunističnih pisateljev, itd., itd. Poleg takih razprav pa je Zbornik še vedno ostal letopis vseh dogajanj v izseljenstvu, naša Kronika, ki bo imela vedno svojo vrednost. Zbornik je znanstveno obravnavana naša zgodovina, opisovana sedanost in napotek za varnostno bodočnost; v veliki meri nagromadeno gradivo za bodočo znanstveno obravnavanje zamcev, ki bodo želeli poznati ta naša zadnja emigracijska desetletja in njih predzgodovino. Pa tudi je lepa zbirka naših pesnikov in pripovedavcev, tudi likovnih

umetnikov, katerim je Zbornik vedno stal „zvesto ob strani“ in jih predstavljal širšemu občinstvu.

Po l. 1954 se je založba Svobodne Slovenije manj posvečala leposlovnim knjigam; le še dvakrat je posegla na to polje: z izdajo Maroltove povesti Rojstvo, ženitev in smrt Ludvika Kavška (1967), ki ima precej avtobiografskih reminiscenc tako iz taboriškega življenja v Italiji kakor emigrantskega v Argentini. Tu je tudi odlomek njegove že klasične epizode o iskanju dela prvih vseljencev (Buhkando travahu). Je kompozicijsko boljša od Zori noč vesela, ni pa dosegla take popularnosti, kakor bi zaslužila po vrednosti in humorju. V drugič pa se je poizkusila s spomini tu umrlega generalštabnega polkovnika, vojnega atašeja v Berlinu Vladimirja Vauhniča: Nevidna fronta. Prvovrstna memoarska literatura po zanimivosti pisanja, še bolj pa drznosti dogodkov (kot vemo, je njemu uspelo zvedeti predčasno za name-ravani nemški napad na Beograd, pa tudi vdor v Sovjetsko zvezo, pa mu niso verjeli). Pomembnost te knjige so bolj kot emigrantski Slovenci spoznali Nemci, ki so jo prevedli v nemščino, pa tudi Slovenci v domovini, ki so jo ponatisnili do — tja, ko Vauhnik začne govoriti o — domobrancih. Dr. M. Krek je Nevidno fronto imenoval „edinstveno knjigo“, kar tudi je.

V založbi Svobodne Slovenije je izhajala od časa do časa tudi zbirka Svobodni pogledi na slovensko preteklost, sedanost in prihodnost. Dozdaj sta izšla v njej leta 1968 knjižno dva ponatisa iz tednika Svobodna Slovenija: zv. 1 - T. Debeljak: Začetek komunistične revolucije v Sloveniji (ob 25-letnici prvih žrtev) in zv. 2: Pot k prvi slovenski vladi (ob 50-letnici osvobojenje l. 1918).

Ti dve založbi — SKA in Svobodna Slovenija — sta vrhunski založbi argentinske emigracije: prva pomembna v leposlovnostno-znanstvenem pogledu (95 izdanj), druga v politično-publicističnem in arhivalnem (30 knjig). Obe pa reprezentativni za pomembnost slovenske emigracijske povojne delavnosti v Argentini.

3. Delo drugih založb

Od 1954 se je pomnožilo tudi število časopisja. Poleg v prejšnjih poglavjih omenjenih osnovnih listov, ki večinoma še izhajajo, so se nekateri delili v frakcije. Tako se je nekoč Šmartinski vestnik, pozneje Vestnik, „glasilo domobrancev in dru-

gih protikomunističnih društev“ s prelomom organizacije delil v dve glasili: Vestnik (B. Pregelj) in Tabor (inž. Matičič). Pripadniki slovenske protijugoslovanske politike so ustanovili Slovensko pot (J. Kessler), ki ne izhaja več, pač pa prav tako orientirana Smer v slovensko državo kot glasilo Gibanja za slovensko državo (T. Duh). Slovensko planinsko društvo je izdalo razkošno revijo Gore (R. Petriček in T. Debeljak 1955) s prilogo originalnih exlibrisov Bare Remec in drugo številko (1961) s prilogo originalnih grafik z gorskimi motivi slikarjev: Remčeve, Žirovnikove, Bukovca, Makeka, Šušteršiča in Kržišnika. Mladina izdaja Mladinsko vez (menja ur.). Glasilo slovenskih duhovnikov v zamejstvu je bila Omnes unum (izdaja konzorcij). Poleg tega izdajajo ob posebnih priložnostih svoja tiskana poročila — kot povezavo s svojimi člani — tudi razne druge skupine in ustanove. Tako Slomškov dom v Ramos Mejía (Moj dom), San Justo, Slovenska vas, Gallus, Slovenski oktet, Baragov vestnik, Zavetišče dr. Rožmana, itd., itd. Tudi Društvo Slovencev, ki se od l. 1953 imenuje Zedinjena Slovenija, kot centrala vseh slovenskih domov izdaja od časa do časa jubilejne spomenice. Ne moremo omenjati vsega tega pomembnega in manj pomembnega periodičnega tiska in drobnih tiskovin, toda poleg rednih važnejših časopisov, kot so Vestnik, Tabor in Smer, moram podariti od l. 1969 naprej, po zlomu v Slovenski kulturni akciji, izhajanje revije Sij. Založba izdaja tudi zbirko Zrenja in uvidi Jurčec in vodil do smrti l. 1975. Jurčec je že l. 1962 poskusil s kulturno-političnim listom Novi časi (izšli sta dve številki), s katerim se je hotel uveljaviti kot politik v opoziciji proti oficialnemu toku emigracijske politike dr. M. Kreka. Nato je Glas SKA vedno bolj poudarjal politično plat slovenskega emigracijskega problema tako, da se je že dvigala rahla opozicija proti vpeljavanju Glasa v politični vrtnec. Zato je „kriza“ l. 1969 prišla Jurčecu prav, da se je „osvobodil“ vseh ozirov in začel izdajati Sij slovenske svobode, ki je odslej postal ne toliko tekmeč Glasu SKA, temveč slovenski emigracijski politiki. Postavil se je za radikalno rušenje Jugoslavije („esse delendam“), in postal glosator dnevnih dogodkov, oster in večkrat nestvaren. Sij je postal tragičen za njega samega: zaposloval ga je v politični polemiki in ga odtegoval njegovim pomembnim in velikim delom v leposlovju in esejistiki.

Pač pa je izšlo v reviji mnogo člankov trajne vrednosti, predvsem zgodovinskih razprav Fr. Dolinarja iz slovenske politične preteklost kot Ob stoletnici Slovenca (namreč dnevnika), katerih prvi del, od l. 1873—1875, je že izšel, drugi pa so napovedani. Založba izdaja tudi zbirko Zrenja in uvidi, kjer so doslej izšli: Polemika o dialogu (več piscev), Dolinarjevo predavanje pri SKA: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Vladimirja Kozine Slovenija v plamenih, spomini na begunstvo v družbi škofa Rožmana na Tirolskem v l. 1945. Tudi pričevanje prof. Geržiniča o slovenskem šolstvu na Tržaškem v zadnjih mesecih nemške okupacije pod naslovom: Pouk v materinščini — da ali ne?, ki postaja ob Kacinovih in Baragovih člankih v Mladiki in Siju, vedno aktualnejši. Zdaj je urednik Sija prof. Geržinič.

V omenjenih časopisih oblikujejo javno mnenje slovenski argentinski časnikarji, ki sem jih imenoval kot urednike. Pa so še drugi, ki se uveljavljajo na tem polju publicistike, ki nujno spadajo tudi v književni pregled. Tako Anica Kralj, Danica Kanal-Petričkova, Smersu, P. Rant, J. Košiček, P. Verbic, B. Fink, F. Glavač, D. Weble, S. Kociper, Maks Jan, in drugi, katerih mnogi se krijejo pod šifre in v anonimnost, pa so pomembni za razvoj slovenske emigracijske kulture med nami.

Pesništvo. Najstarejši pesnik Anton Novačan je umrl l. 1951 v Posadas, pokrajini Misiones. Napisal je v tukajšnji emigraciji samo par pesmi (Matida s Cabilia, Velikonočna, ...) Zapuščina pa je prišla v evidenco šele po l. 1954 v Meddobju in v Vrednotah, predvsem odlomki dram, kar bom omenjal pozneje. Že 75-letni M. Kunčič je ostal vsekakor brez tekmeča v mladinski literaturi, ki se oglašja v javnosti z vedno novimi pa tudi vedno novononatiskovanimi verzmi in je najnovejša šolska knjiga Slovenski svet naravnost antologija te vrste njegovih poezij. Mohorjeva družba v Gorici mu je l. 1969 izdala ilustrirano pesniško zbirko Pisani vrtljak. Knjižno izdanih zbirk argentinskih pesnikov je v tem razdobju izšlo le prav malo: najvrednejša je že omenjena Papeževa Osnovno govorjenje med izdanji SKA. Maloopaženi sta R. Šušteršiča sonetni venec Goreče klasje in B. Devetakova Živa voda. Pozitiven doprinos so Meditacije Fr. Sodje CM. Topla religiozna pesem in privezanost na družino in domovino — v dobro grajenih sonetih in z zrnovito besedo,

ki je odlika tudi njegovih drugih proznih knjig in meditacij. Zanimiva, a vse premalo zapažena med nami je zbirka, ki sta jo l. 1966 skupno izdala v okviru Mladinske vezi Vinko Rode in Tine Debeljak ml. Pesmi iz pampe, v izredno lepi obliki njunega vrstnika Jurija Vombergarja. Mlada, nova pesem, je precej obetala, pa se ob nezanimanju zanjo razžarela. Prof. Pogačnik je zaslutil, po izrazu v pesmi, novo uglašena človeka. Mladinska vez je izdala, kot svojo prilogo, šapirografiran zvezčič tedaj 1968 mlado umrlega Janeza Kačarja Ne čakaj pomladi, osem sonetov s hrepenenjem po ljubezni in po Bogu v zavesti skorajšnje smrti. Srečavali smo ga vsak dan, pa nismo vedeli, da nosi poezijo v srcu, skromno sicer, pa iskreno in pristno. Oktobra 1974 je izdelal prav tako zvezčič poezij — kot prilogo Vestnika in Tabora — pripovednik Zorko Simčič Korenine večnosti, „mrtvima bratoma in vsem njunim mrtvim in živim soborcem v skromen poklon.“ Ciklus „junjskih“, v slavo borcem, ki „srečni so, da smejo biti — vsejano zrno.“ Na nov, svojski način, podoživljena vetrinjska tragedija.

Drugi pesniki niso izdali svojih zbirk, pa so ustvarjali ves ta čas.

Vinko Žitnik piše v najrazličnejše liste, tudi koroške in avstralske, pod najrazličnejšimi psevdonimi — ne samo Budnik! —, pa ga spoznaš takoj, ker je zašel v maniro: z izredno tehnično virtuoznostjo — rimami —, pripoveduje svoje mistično asketsko gledanje sveta. Nekoč bo treba iz njegove plodovite „zaklenjene kamrice“ odkriti in pokazati svetu njene redke dragocenosti. A. Škerjanec (Igor) je v prvih letih bil plodovit pesnik, pripravljajoč zbirko, ki bi jo zaslužil, a je zadnja leta popolnoma utihnil, dočim se Albin Magister, nekdanji Črtimir, vzbuja v novo življenje, kot priča mladostni balantičevski sonetni venec v Meddobju Sancti Augustini Confessiones. Pač pa se razvija v artističnega parnasovca francoskega esprita in okusa K. Rakovec, pesnik Meddobja. Slutim, da bi njegova zbirka utegnila biti lep donesek kulturnemu svetovljanstvu emigracijske lirike. K Prešernovemu kulturno filozofskemu sonetu pa nas je približal s svojimi redkimi soneti škofja Loka, ob škofjeloški tisočletnici, filozof Milan Komar. Škoda, da lepo začeti ciklus v Svobodni Sloveniji ni dozorrel v cvet, ki bi ga bil vesel ljubitelj poezije in ljubitelji najinega lepega tisočletnega mesta.

Pač pa smo v teh letih v Argentini do-

bili nekaj pesniških prevodov iz tujih jezikov. Tako je Papež prevel nekaj Nerudovih pesnitev ob priložnosti njegove Nobelove nagrade, pa tudi nekaj lepih prevodov nemških romantikov (Hölderlina). Kot kuriozum in paradoks tudi to, da je prevel izvirne angleške pesmi slovenskega emigracijskega pesnika slikarja B. Kramolca (Meddobje). K. Rakovec je virtuožno prepel ciklus smiselno izbranih in urejenih pesmi najvidnejših svetovnih pesnikov (med drugimi Puškina, Petrarca, D'Annunzija, Eliota, itd.) (Meddobje). Tine Debeljak pa je v tem času prevajal iz ukrajinščine (Ševčenko, Rilski), beloruščine (Kupala), portugalsščine (Camoens), bolgarščine in kasteljanščine (Rubén Darío), posebej pa je izdal tri knjige prevodov: antologijo poljske vojaške in emigracijske lirike 1939—1945 Žalost zmagoslavja (SKA), Venček poljskih vojaških popevk (priloga Vestniku) ter vrhunsko argentinsko epopejo Martín Fierro (7200 verzov) z jezikovno in etnografsko pomočjo Danice Kanalc-Petričkove. Knjiga je izšla v resnično reprezentativni obliki z reliefi kiparja F. Ahčina in folkloornimi risbami arh. J. Vombergarja. Izredni slovenski donesek k stoletnici pesnitve.

Kot *izvirni* pesnik v kasteljanščini je nastopal samo F. Papež z uvodnimi pesmimi v posamezne zvezke Meddobja, kajti po zakonu mora biti v vsaki številki nekaj v kasteljanščini.

Pripovedništvo. Od pripovednikov emigrantov v Argentini sem že omenil med izdajami SKA dela R. Jurčeca (Ljubljanski triptih), Z. Simčiča (Na obeh straneh stene). Obe noveli se uvrščata med vrhunska pripovedniška dela vse emigracije sploh, Kociprov prvi del tetralogije Na božji dlani, Kunčiča Gorjančev Pavlek in Kremžarja Sivi dnevi. K tem knjigam bi dodal samo še zbirko Kunčičevih mladostnih črtic Najlepša je mladost, ki je izšla v goriški Mohorjevi družbi ter pri celovski Dogodivščine v pragozdu. Tudi še dve knjižgi planinskega pisatelja Vojka Arka, ki sta izšli skoraj izstočasno: pri MHD v Celovcu Zgodbe iz Nahuel Huapija in v Buenos Airesu, kot nova številka revije Gore, Ljubezben po pismih, obe v opremi Bare Remec. Prva so planinske zgodbe iz Bariloč, izbrane iz Zbornika Svobodne Slovenije in od drugod, leposlovno oblikovane, in spadajo v dobro planinsko leposlovje, dočim je druga bolj oživljanje spominov na bariloško lokalno gornišstvo ter je nje vrednost

bolj memoarskega značaja. Vsekakor nov donesek k slovenski planinski beletristiki sploh, tokrat — andinski.

Je pa še nekaj pripovedništva, ki bi tudi zaslužilo knjižno izdanje. To so predvsem Simčičeve kratke črtice in tudi daljše psihološke novele, ki so raztresene v Koledarjih in Zbornikih Svobodne Slovenije, Nove setve, Meddobja, itd. Tudi Jurčecov roman *Marcelino Vázquez*, ki je dobil svoj čas nagrado SKA in bil tudi odkupljen za izdanje, je še v rokopisu. Zdaj po smrti bi ga pač moral nekdo izdati, morda skupno z drugimi redkimi njegovimi leposlovnimi črticami (*Vuzmenica, Carmen de Patagones* itd.). V pripovedništvu so se oglašali Matevž Trpotec, Janez Ogrin in J. Vombergar, T. Debeljak (*Zgodbe iz Črnega Kamnitnika, Meddobje*), F. Papež (*Meddobje*), T. Duh (*Smer*), v zadnjem času pa Tone Mizerit (*Meddobje*). Pripravil pa je novo zbirko iz emigrantske dobe za SKA pisatelj J. Krivec, ki je pred tridesetimi leti izdal prvo knjigo haloških črtic *Dom med goricami*. Čudimo se, da Kociper ne nadaljuje svojega medvojnega romana iz napovedane tetralogije. Ali pa?

Posebno mesto v našem leposlovju pa imajo Jurčecovi spomini *Luči in sence* (I-III). Niso leposlovna stvaritev in ne zgodovinska obravnava. So eno in drugo, „*Dichtung und Wahrheit*“, kot pravi Goethe: pesnitev in resnica. Je grandiozno platno, na katerem se kot v filmu prikazuje njegovo zorenje, še bolj pa idejne tokove njegove mladosti in njegovega svetovljanskega okolja. In prav ta svetovno politična aplikacija na domače razmere — odmevi Evrope na Slovenijo — so predvsem zanimivo in dramatsko napeti. Kar pa se tiče posameznosti, nastopa konkretnih osebnosti, so dale povod marsikaterim protestom. Na zgodovinske netočnosti je opozoril prvi Marolt, na subjektivistično pristransko obravnavanje Mejač, na neverjetnosti p. Bernard, in še kdo in kdo, ki ni stopil v javnost s pritožbo, privatno pa ji daje duška... Na to sem mislil, ko sem pri prof. dr. Pogačniku bral sodbo, ki sem jo tudi jaz izrekel, da „gradivo ni vedno zgodovinsko verodostojno“ (str. 85). Kakor koli: Jurčecovi spomini spadajo v vrhunec emigracijskega pisanja.

Svoje življenjske spomine je napisala tudi Julija Payman (*Šopek trnja*) pomembna slovenska publicistka in socialna delavka, ki je prihajala v stik s Claudelom, Otonom Habsburgom na francoskih univerzah in

tudi sicer z zahodno evropsko kulturo. Tudi je precej pisala o teh srečanjih (*Svobodna Slovenija*), o Rodinu in Rilkeju (*Meddobje*)...

Posebne vrste avtobiografija je knjiga *Moja rast*, ki jo je napisal ravnatelj Ivan Dolenc v Sloveniji, deloma v partizanskih ječah, deloma doma, ko je bil brez službe in penzije, pa jo poslal v emigracijo v objavo po njegovi smrti. S komentarjem jo je izdal T. Debeljak pri Slovenski kulturni akciji.

Dramatika. Gledališče je ohranilo privlačnost za Slovence tudi v emigraciji. Poleg omenjenih igralskih družin so nastale nove, skoraj pri vsakem prosvetnem domu. Pa tudi v Slovenski hiši Slovensko gledališče (*Borštnik, Markež, Marnova, Rezelj...*) Ta je izdala nekajkrat tudi svoj Gledališki list. Prav v zadnjem času se je ustanovila pri SKA Dramatska šola (*N. Jeločnik*), ki teži amatersko veselje o gledališčenju dvigniti na gladino poklicnega zanimanja. Ker v tej razpravi ne govorim o razvoju gledališča, pač pa o razvoju pisanja dram kot literarne zvrsti, ne bom govoril o repertoarju argentinskih slovenskih gledališč, temveč o tem, kaj so prispevala k slovenski emigracijski dramatici. Poleg novitet v prvih petih letih, ki smo jih že imenovali, so v tem razdobju po l. 1945 nastale pomembnejše novitete: v tisku je izšla drama *Marjana Willemparta Zadnji krajec* (*Meddobje*), dobra psihološka ibernovka, ki je buenosaireško odkrivanje medrevolucijskega dogajanja doma, in je imela na odru velik uspeh. Važno delo je *Vombergarjeva večdejanka* *Martin Krpan*, kjer je samo deloma znana uporabljena *Levstikova* enačica, sicer pa po svoje razvita satira na avstrijski dvor na podlagi stare ljudske tradicije.⁹⁹ Imela je velik uspeh v Buenos Airesu (pet zaporednih predstav), na Koroškem, v Celovcu, v Trstu, Gorici in tudi — v Mengšu in Domžalah. Vredna bi bila, da izide tudi v tisku (okrajšana sicer). Tudi prof. Pogačnik jo označuje kot „odlično priredbo“. Skoraj že surrealistična, a z zelo realističnimi prizori je Simčičeva *Zgodaj dopolnjen mladost*. Tudi tu je revolucionarna zgodba projicirana v emigracijo v nekakšni četrti dimenziji: dejanje se dovrši v nekaj trenutkih (par dejanj sicer), in glavni junak umre na dva načina; sicer pa nastopajo živi zemeljski ljudje in prikazni ljudi iz onostranstva. Nadrealistični simbolizem. Izšla je knjižno v offset tisku in je

bila igrana v Kanadi. Kot literarno delo, zanimivo in vrednostno.

Pa so isti pisatelji napisali tudi druge igrokaze. Tako je Simčič izdal v drugi izdaji popravljeno igro Krst pri Savici (1967), ki je bila igrana v Kanadi in v Argentini. Willempart je uprizoril par taboriških skečov (Gringo, itd.). V rokopisu ima buenosaireško dramo o slovenskih hipijih (Vnučka), in prikazuje posrečeno tri rodove slovenskih emigrantov: babico, starše in vnučko z različnimi razmerji do sodobnosti. Vombergar je uprizoril več dramskih prikazov, ki so deloma odmev nekdanjih radijskih iger (Čudni snubci, Dva brata, Mavrica, Materino srce, Mati, Božji klic in še in še...). Škoda, da se da izvabljeti v drobnarije, ko pa težko pričakujemo dokončanje njegove taboriške igre Tabor brezpravnih, katere II. dejanje je bilo priobčeno že v knjigi Balantičeve družine Gor čez izaro. (Želeli bi, da jo vidimo na odru drugo leto za njegovo 75-letnico.) Svojevrstno odrsko kompozicijo je napisal v liriki pesnik F. Papež Gozd, ki je stvarno prigodnična zadeva (za spominski dan) v bistvu pa velika lirična umetniška (izšla v Meddobju); elegična pesem o mladem bujnorastočem gozdu, ki ga nasilno uničijo pokončevalci... V moderno igro išče tudi lirik Branko Rozman, ki je napisal tri drame, svojevrstne po vsebini in obdelavi. So to: svetopisemska drama Obsodili so Kristusa (po zgledovanju na Fabbrija), ter dve baladi na revolucijske probleme: Človek, ki je ubil Boga ter Roka za steno. Gradi bolj v pripovedni epiki kot v dramskem dogajanju, toda misli in prijemi vzbujajo napeto ozračje, vtis mističnosti in demonstva. Vse so bile igrane (ena tudi v Mendози). V rokopisu sem bral dramo Marka Kremžarja Živi in mrtvi bratje, tudi na temo spominskega dneva v Buenos Airesu, ko se med proslavo v Slovenski hiši odkrije doma skrivnost iz domače revolucije. Psihološka ibsenovka, ki je bila že na programu (Zedinjena Slovenija), a ni bila uprizorjena.

Pač pa je bilo napisanih in igranih precejšnje število mladinskih iger (najboljših: Osojnikov Zaklad, ali Kunčičeve Od pastirja do škofa. Sem spada tudi prevod Erike Bassari Viharji v dušah, ali Radoševa priredba Otrok Atice, ali Geržiničev prevod Mi, fantje iz deškega mesta itd. Pa tudi prigodnih za razne priložnosti, ki so jih pisali Jeločnik, Kunčič, Vombergar, Škrjanec, Krivec itd.

Iz teh prigodniških odrskih prikazov se visoko dvigujejo literarno napisane, slogovno izbrane ter odrsko mojstrsko izdelane gledališke stvaritve N. Jeločnika k raznim spominskim proslavam (Kri in kamen, Čez smrt v življenje...), obletnim proslavam naših pesnikov (Prešerna, Cankarja, Balantiča, Hribovska...), ki pa niso izšle v tisku.

V ta oddelek izvirnega dramskega ustvarjanja spada tudi literarna ostalina dramatika A. Novačana, umrlega l. 1951, ki pa je prišla v evidenco in literarno obravnavo šele v l. 1954 v Meddobju in Vrednotah. So to: monolog Friderika Celjskega, s katerim je začel pisati II. del Celjske kronike. Potem pa drama Janez Goligleb, ki jo je zdaj v emigraciji končal in tržaška satira na ljubljanske literate Rdeči Panteon.⁶⁰

Sem spadajo tudi prevodi prevedenih del iz svetovnega dramskega repertoarja. Taka dela kot so: Hebbel Genovefa (prevod v verzih, T. Debeljak), Eliot Koktajl in Umor v katedrali (Papež), odlomek iz Claudela (poseben večer, N. Jeločnik), Claudel Ivana Arška na grmadi (T. Debeljak ml.), Tennessee Kristalna menažerija (M. Volovškova), Cassona Barka brez ribiča (Jeločnikova), Gheon Igralec in milost (Jeločnik), Fabbri Preiskava (Rozman), Anuilh Medeja (Papež), Sartre Zaprta vrata, Friguereido Lisica in grozdje (Simčič-Rakovec), Hochwälder Kakor v nebesih tako na zemlji (Rozman) in verjetno še kaj, ki mi ta hip ni v spominu. Vsekakor dokaz sodobnosti v emigracijskem slovenskem gledališču, dočim je starejši klasični in slovenski repertoar bil uprizorjen v predvojnih prevodih, v kolikor so pač bili na razpolago emigraciji.

Od novih prevodov sta izšla v revijalnem tisku le oba Eliotova teksta (Meddobje). Ali ni paradoks: razmeroma precej izvirnih slovenskih del še ni našlo poti na oder, kljub tolikim igralskim družinam. Še to: v knjižni izdaji sta izšli samo obe Simčičevi... deloma v offset tisku in v samozaložbi. Kdaj bo slovenski človek hotel dramo tudi brati in ne samo gledati? Kdaj jo slovenski založniki izdajati v knjigi? Zato toliko napisanih dramskih prizorov in del in prevodov prhni v miznicah in arhivih.

Znanstvo in publicistika. Gotovo moram pod to rubriko na prvem mestu omeniti *slovensko univerzitetno fakulteto v Buenos Airesu*. Visoko šolo smo

imeli že pred leti tu, ko je za življenja škofa dr. Rožmana nosilo slovensko izseljensko bogoslovje fakultetni značaj kot legalno nadaljevanje ljubljanske fakultete. Toda ta privilegij je prenehal s škofovo smrtjo.

Leta 1965 pa je kardinal J. Slipyj ustanovil v Rimu Ukrajinsko katoliško univerzo papeža sv. Klementa in poveril v svetu znanega strokovnjaka za mednarodno pravo prof. Bogdana Halajčuka, da organizira v Buenos Airesu podružnico filozofsko-humanistične fakultete. Ta je povabil k sodelovanju tudi slovenske znanstvenike, s katerimi je za kompenzacijo ustanovil še poseben slovenski oddelek s slovenskim učnim jezikom. Diplome potrjuje univerza v Rimu. Slovenske narodne predmete uče profesorji imenovani iz Rima: dr. V. Brumen, dr. T. Debeljak, dr. F. Gnidovec, dr. M. Kremžar in dr. A. Kukovica DJ. Prof. M. Marolt je predaval samo nekaj semestrov. Je to najvišja slovenska znanstvena ustanova v zdomstvu.¹⁰⁹

Važno je delo sociologa dr. I. Ahčina. Ne samo, da je pisal o tej panogi članke v vse naše emigracijske liste, izdal je tudi nekaj sistematično grajenih knjig, tako predvsem Sociologijo v treh zvezkih, pa o Socialni ekonomiji (en zvezek). Dr. V. Brumen je poleg ideoloških članok v Glasu SKA in Meddobju, izdal samostojno knjigo svojih esejev Iskanja (SKA) ter monografijo o J. Ev. Kreku Srce v sredini, ki jo je toliko let pripravljala krekolog ravn. Ivan Dolenc, pa dovršil njegov učenec. Za njo je dobil tržaško nagrado Vstajenja. Zadnji čas je napisal razpravo o pokojnem prof. Veburu (Meddobje). A. Geržinič je za založbo Baraga napisal — na podlagi drugih pričevancev — monografijo o škofu Gnidovcu. Ta založba je tudi ponatisnila že preje Kovačičev življenjepis škofa Slomška kakor tudi Jakličevega Barago (dopolnjeno izdajo) in Knobleharja.

Med življenjepisce je vstopil tudi F. Sodja s knjigo Vincencijeva podoba. A. Kukovica je iz francoščine prevedel kompletne avtobiografske spise sv. Male Terezije Povest duše, ki je bila svoj čas v prevodu dr. L. Pitamica izdana nepopolno. Važno delo je pedagoško vzgojiteljska knjiga dr. R. Hanželiča Naše življenje (1974), s katero nadaljuje svoje strokovno pisanje, ki mu ga je pretrgala vojna.

Izbrane spise najbolj avtoritativnega znanstvenega in publicističnega delavca v

Argentini, rektorja bogoslovja, teologa in filozofa, kulturnega organizatorja prof. dr. A. Odarja je zbral dr. Ignacij Lenček v zbirki Večnost in čas. Pomembne so zgodovinske razprave Fr. Dolinarja v revijah SKA in Sija, kakor sem omenil najnovejše v zbirki Zrenja in uvidi.

Med mlajšimi znanstveniki, ki še nimajo svojih knjižnih publikacij, se uspešno udeležujejo med drugimi v znanstveni publicistiki dr. Mirko Gogala in dr. Alojzij Kukovica, pa tudi Avgust Horvat.

Posebno omembo pa zasluži marljiva delavnost dr. Filipa Žaklja, katerega delo posega na razna področja. Naj omenim najprej njegov doprinos k popularizaciji Baragove zadeve kot predsednika južnoameriške Baragove zveze. Ne samo, da izdaja Baragov vestnik, tudi je — poleg severnoameriških baragoslovcev — najmarljivejši zbiratelj gradiva o njem. Tako je izdal nekaj zvezkov Baragovih spisov p. Huga Brena, zbornik Barago na oltar, Baraga uslišuje. Pomembna je knjiga z naslovom Za Bogom vredna največje časti, ki je v 31 poglavjih zbran pregled Baragovega življenja in dela pod vidikom njegovega češčenja Marije. Neke vrste Baragove šmarnice, ki pa imajo z opombami pod črto znanstveno pomemben komentar. S prav tako vnemo zasleduje delo škofa G. Rožmana, katerega Zbrano delo je zasnoval v nekaj deset zvezkov. Izdal je že nekaj zvezkov njegovih govorov in pastirskih pisemb (Živa pastirjeva beseda...)

Posebna zvrst literature v Argentini pa je odkrivanje gradiva o delu komunistične revolucije v Sloveniji 1941—1945. To panogo je začel J. Martinc (T. Debeljak) v Koledarju za l. 1949, a jo zdaj nadaljuje najaktivneje prav dr. F. Žakelj kot pisec, zbiratelj in posrednik pri izdajanju teh pričevanj in razprav. Tako je z njegovo pomočjo izdal Franc Ižanc štiri zvezke dokumentov o pokolih domobranske vojske Odprti grobovi. Škoda, da je vse to gradivo anonimno tako glede pisatelja kakor pričevancev. Posređoval je izdajo treh zvezkov knjige Mihe Vira (psevdonim) Pravi obraz Osvobodilne fronte, do zdaj najboljši opis komunistične revolucije v Sloveniji, kot odgovor na vprašanje: Zakaj smo se borili proti komunistični „Osvobodilni fronti“ v Jugoslaviji, pred vojno, med okupacijo in po vojni? Prav tako so pomembne razprave oziroma verodostojna pričevanja naslednje tri knjige: Komunizem, kot ga

vidim jaz, namreč Vladimir Kozina. Ta edini sin razbojniško poklane družine Kozinovih, je napisal za angleško govorečo javnost svoje osebno pričevanje o pobijanju v njihovi hiši, odkoder je on sam čudežno ušel. Iz angleščine je pretresljivo pričevanje poslovenil A. Geržinič. Isti Kozina je napisal že omenjeno Slovenijo v plamenih (Sij). Nadaljevanje teh „dokumentov“ naj bo pričevanje solez. dr. Blatnika o Mučencih komunistične revolucije na Slovenskem. Prav tako je priredil tudi Dokument III, kjer pričata izžanski župnik J. Klemenčič o delu komunistov na Igu, danek C. Milavec pa o laškem poboju v Zelimljah, pod skupnim naslovom Revolucija pod Krimom. In še četrto zbirko izdaja dr. Žakelj: ponatis taboriškega arhiva (dozdaj 4 zv.). To je: „gradiva“, ki so ga begunci v taborišču na Koroškem dobivali največ iz Rima, ali pa ga ponatiskovali kot razmnoženino iz pisanja tedanjih časopisov (Ameriške domovine itd.). Ni sicer to gradivo kritično, ponazarja pa dobro, v kakšnem vzdušju smo živeli tedaj, ko so v domovini klali naše sorodnike, zunaj pa smo se bali „zaveznikov.“

K tem pričevanjem, ki jih izdaja in komentira dr. Žakelj, je treba dodati še dve knjižici prav takih in celo istih dokumentov s spremnimi besedami, to sta: Tomaž Kovač V Rogu ležimo pobiti in Matjaž Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo. Dve knjižici o komunističnih moritvah.

Šolske izdaje in pripomočki. Po prvi šolski knjigi Naša beseda iz 1952 in po Zdomskem živ-žavu, je za četrto in peti razred ljudskih šol izšel učbenik „Slovenski svet“, ki so ga sestavili slovenski učitelji. Uvodno besedo so napisali predsednik Narodnega odbora Miloš Stare, direktor msgr. Anton Orehar in Božo Stariha kot predsednik Zedinjene Slovenije, ki je knjigo založila. Naj zdaj tu dodam še dve pomožni knjigi za naše srednje šole, ki ju je sestavil prof. Geržinič: Slovenci v preteklosti in sedanosti ter Pregled svetovne književnosti. In morda še Simčičevo mladostno zbirko narodnih popevk: Dejmo, zapojmo eno. Svojevvrsten je rekreacijski priročnik T. Vivoda: Priročnik za vaditelje telesne vzgoje.

Tudi naj opozorim na nekaj duhovno vzgojnih knjig in razprav. Na prvem mestu imenujem F. Sodje CM Duhovne vaje, zlasti še dve njegovi s hvaležnostjo sprejeti knjigi premišljevanj: Lepo je biti mlad ter Glejte, že sonce za-

haja. F. Sodja je tudi priredil knjigo o konvertitih Našli so pot. F. Sodja je dozdaj napisal že deset knjig!

Tudi v tej panogi je dr. Filip Žakelj napisal nekaj pomembnih knjig. Tako dva zvezka o svetnikih Pija XII: Živ Kristusov evangelij. Imenoval sem že Baragove šmarnice, ki nosijo podnaslov Marija ali Mati slovenskega naroda ne bo pozabila. K češčenju Marije pa je z adrogejskimi bogoslovci priredil obširni 1300 strani obsegajoči molitvenik Zdrava Marija, ki je resnični mariološki priročnik (tiskan na brevirskem papirju!). Župnik A. Košmerlj je napisal šmarnice Marija v družinah slovenskih izseljencev. V Rožmanovem zavodu v Adrogeju je napisal Marijin življenjepiš rektor dr. Franc Gnidovec pod naslovom Marija, mati Odrešenikova. K takim knjigam bi prištel tudi Jakličevo Svetlo pot, razpravo o čisti mladosti in že 2. izdajo molitvenika Pred Bogom pokleknimo.

In tu bi zdaj bilo potrebno omeniti take priložnostne izdaje, kot je npr. brošura Slovenska hiša in cerkev Marije Pomagaj, Gallus ob 20-letnici, o Slovenskem oktetu, itd., itd., gradivo, ki ni nikjer zbrano in je nevarnost, da se brez sledu porazgubi.

Zelo malo izdajajo argentinski Slovenci v tujih jezikih. Od slovenskih leposlovnih del je bila prevedena v kasteljanščino le Kociprova mladostna igra Svitanje, pa je ostala v rokopisu. Prav tako Lovšinov prevod Jurčičevega znanega Jurija Kozjaka, ki sem ga svoj čas predložil pisatelju Hugo Wastu, da bi mu pisal uvod, kot ga je francoskemu njegov prijatelj akademik Goyau in mu pomagal v tisk, pa ga je založba Difusión zavrnila. Bolj redko pišejo v tujem jeziku tukajšnji slovenski znanstveniki (prof. dr. Milan Komar filozofske traktate v Universitas; in publicisti: dr. Vojko Arko o slovenskem andinizmu v tuje jezične turistične revije in morda še kdo v ozko strokovne liste. Sicer pa le v uvodih h kakšnim posebnim izdajam. Tako npr. je svetnik Škulj izdal v kasteljanščini zgodbo iz groba vstalega streljanega domobranca Historia de un fusilado, ki bi že zdavnaj zaslužila ponatis. Ali: Uvodna beseda (v kasteljanščini in angleščini) v Kalinovi Črni maši. V kasteljanščini so izšle razne prigodno slavnostne publikacije, kakor: ob desetletnici Slovencev v Argentini — Décimo aniversario (M. Marolt), ob 25-let-

nici — Eslovenia, otra nación sin libertad (prof. Alojzij Geržinič), ali: Eslovenia, ob mednarodnem mladinskem kongresu, ki so jo pripravili študentje dr. Vital Ašič in Tine Debeljak ml.

Pač pa je nekaj malega iz argentinske literature izšlo v slovenskem tisku. Tako sem prevedel Hugo Wasta roman "666" za Svobodno Slovenijo in Kar je Bog združil, za Duhovno življenje. Drugih prevodov iz kasteljanske književnosti nisem zasledil, razen nekaj mojih iz poezije (Rubén Darío Triumfalna pesem), Papeževih (iz Nerude) in prevodov Papeževih izvirnih kasteljanskih pesmi iz Meddobja (Nikolaj Jeločnik). Pač pa so iz španščine prevajali dela drugo jezičnih avtorjev (glebališke drame) ali npr. Morris Westa Ribičeve sandale (Pavle Rant) in Hudičev advokat (Jože Škerbec) itd. Najpomembnejši prevod pa je gotovo José Hernándeza ep Martín Fierro, kar sem že omenil. V njej je informativni uvod o Slovencih, v zgodovini in posebej v Argentini tudi v kasteljansčini. Poezijo so prevajali iz drugih jezikov iz slovanskih in tudi iz portugalsčine (Camoës) T. Debeljak, iz angleščine Papež in iz raznih svetovnih Rakovec (Meddobje), iz francoščine Kukovića in drugi.

b) V latinski Ameriki

V druge države latinske Amerike so se vselili le redki Slovenci, čeprav je nekaj časa po taboriščih rastla ideja, da bi v Ekvatorju mogli dobiti zemlje za skupno naselitev v določenem kraju. Zato se je preselil tja A. Križman, glavna gonilna sila krščanskega delavstva, ki je izdajalo v Rimu (in potem v Argentini) Družabno pravdo. Pa je ostal tam sam in se le redkokdaj oglašil v periodičnem tisku v Argentini, ne Ekvatorju. V Čile se je vselil tudi dirigent nekdanjega pevskega zbora Slovenija v Rimu Andrej Pogačar, ki pa je potem vse svoje glasbeno znanje posvetil čilski Cerkvi. Pač pa je zgodovinar dr. Anton Trdan svoje veliko in podrobno znanje slovenske zgodovine od časa do časa posredoval v argentinskih periodikah. On je vsekakor največja kulturna postavka čilske skupine. Najmočnejši slovenski kulturni delavec pa je gotovo dr. Branka Sušnik, profesorica na paragvajski univerzi v Asuncionu ter voditeljica tamkajšnjega etnografskega muzeja, neutrud-

ljiva raziskovavka indijskega jezikoslovja, verstva, narodopisja in zgodovine. Izdaja najvažnejše znanstvene publikacije v založbi svojega muzeja ter piše v družbi z mednarodnimi poznavavci indijskih plemen svetovno pomembne knjige. (O njenem delu in pomenu se vsak lahko informira v mojem pogovoru z njo, ki je objavljen v pričujočem Zborniku, str. 299). Dodajam k temu razgovoru še to, da je tudi v slovensko znanstveno delo prispevala par razprav, tako v Zgodovinskem zborniku SKA: Totemizem in šamanizem pri Čamakokih (str. 198-209), ter v Vrednotah, 1954, 160-177: Verovanje Indijancev Lengua.

V Brazilu (ne v Braziliji, ki je prevzeta iz nemščine — Brasilien) se je gospodarsko najbolj uveljavil staronaseljenec Franc Paternost, ki je velepomemben za razvoj Brazila: sam je bil lastnik ogromnega kompleksa zemlje, ki je na njem na svoje stroške zgradil 3000 km cesta in na katerem stoji velik del mesta Sao Paulo. Pa ga ne imenujem zato na tem mestu, temveč zato, ker je rekam na svojem ozemlju dal slovenska imena: Rua Drava, Rua Dravinja, Rua Sava, Rua Savinja in ker je bil velik ljubitelj slovenskih knjig in mecen tudi novoprišlih vseljencev in njihovega tiska (do smrti l. 1955)⁶¹ V Brazilu živi numizmatik Vinko Mirt, član mednarodnih numizmatičnih društev, ki tudi včasih napiše važne članke kot oni o Slovenskem klobuku v grbu Slovenske krajine (Koledar D. S. M.). Na visokih šolah so profesorji: dr. E. Fonda (za latinščino), ki objavlja znanstvene razprave iz svoje stroke v portugalsčini; za tehniko inž. Martin Črnugel; za arhitekturo F. Košuta. Inž. Bavdaž pa je gradil svode v Brasileji in mislil o tem, kdaj bo izšla dr. Ložarjeva knjiga o koroški slovenski hiši, za katero je bil napravil na Koroškem zelo veliko lepih in zanimivih tlorisov. V Sao Paulo živi tudi salezijanski pater A. Zver, ki že dalj časa prevaja Mauserjevo trilogijo Ljudje pod bičem — v portugalsčino. Rev. Ludvik Ceglar pa je prav te dni izdal pesniško zbirko deklamovank in prigodnic Mati-Domovina-Bog. Duhovnik Janez Grlic pa izdaja v Venezueli farni list Življenje.

Največji prinos književnosti v latinski Ameriki predstavlja pisanje Lojzeta Ilije v Venezueli. Že kot urednik Slovenca v Ljubljani je kazal močno pero za opisovanje kmečke folklore, domačih običajev, pa

klenega slovenskega domačega izražanja, kot ga imata v emigraciji samo še njegov rojak J. Vombergar in seveda Karel Mau-ser, vsi Gorenjci. Ta zakoreninjenost v svoj rotni kraj ga seveda opredeljuje za domačijskega pisatelja. Take so njegove mohorske povesti, ki jih je začel pisati šele kot emigrant l. 1958: Domače zgodbe, Gospod Šimen (prvi in drugi zvezek). V njih je Ilija tudi najpristnejši. Njegov prvi velik tekst je Huda pravda, povest o domobranskem odporu in njih težavah med terenci in ob okupatorju. Najbolj plastični so stranski tipi (slepec, pater, tere-nec), manj pa glavna oseba odpadlega duhovnika, najmočnejša pa gotovo slep-čeva smrt. Umetniško manj posrečena je njegova juridična obramba domobranstva, ki spominja na tezo in polemiko. Da je Ilija dober pisatelj, je dokazal s svojim najnovejšim delom, obširnim romanom Zadnji rabin v Ljubljani (1976, str. 432). Ni ta zadnji rabin glavna oseba v „romanu“, saj se samo parkrat pokaže pred nami, pač Ljubljana med leti 1491-1520,

prehajanje judovstva pri rabinovem sinu v krščanstvo in v vnuku že v katoliško duhovništvo — je vsebina tega „romana dobe“. Nazorno in dramatično podaja ozračje dobe z beneško vojsko in kmečkimi pun-ti. Prizori, kot so požar v Ljubljani, osvajan-je pograbskega gradu, kastelanova smrt ali obešanje v Kranju in rešitev k frančiškanom, so napisani z veliko močjo. Odlič-no so oblikovane stranske osebe kot so, po-stavim, prebrisani jud Gad, zlasti pa Sol-daška Mica, hčerka mekinske opatice, ki so jo posilili Turki. Hoče biti sicer ljud-ska povest, večerniška, pa je visoko pre-segla ta tip pisanja. Po klenosti jezika se odlikuje še posebej. Velik napredek od Hude pravde.

S temi skromnimi podatki naj bo označeno kulturno in literarno delo v latin-ski Ameriki zunaj Argentine s poudarkom na delu etnografske in poliglotske prof. Sušnikove v Paragvaju in pisatelja Ilije v Venezueli. Vsi pa svoja slovenska dela objavljajo v revijah zunaj svojih adop-tiranih domovin.

V SEVERNI AMERIKI

a) V Združenih državah Amerike⁶²

Nekaj uvoda. — Prav za prav se je izseljensko slovstvo v ZDA začelo že po že l. 1941, 10. avgusta, ko je prispel p. K. Zakrajšek OFM iz Ljubljane. Kot ameriškemu državljanu mu je ban dr. Natlačen „naravnost ukazal“, naj se vrne v ZDA in tam priča o slovenskem trpljenju pod za-sedbo in dela za svobodo Slovenije (Slov. beseda 1957, 71-72). Pater Zakrajšek je prinesel široko poročilo o nacističnih pre-ganjanjih duhovnikov in izobražencev z nemškega okupiranega področja, ki ga je sestavil prof. E. Ehrlich po naročilu bana dr. Natlačena. Ban sam ga je izročil osebno Vatikanu. P. Zakrajšek ga je takoj raz-širil po ameriških listih, angleških in slo-venskih, in je po tej poti prišlo tudi v argentinsko Duhovno življenje. Kmalu nato je knjižno izdal pričevanje Ko sem šel skozi morje bridkosti (1942), ki je prva slovenska knjiga sploh o trpljenju pod oku-pacijo. Nato pa je izdal še molitvene ure Mati s prebodenim srcem, s prošnjami za okupirano domovino.

Potem je začela pisati slovenska publi-cistika, tako katoliška kakor socialistična,

po smernicah poslaništva (Fotića) in po-ročil ministra Snoja, ki jih je pošiljal ameriški vladi in jih je ta razglašala, ter sploh po direktivah eksilne vlade, katere pod-predsednik je bil dr. M. Krek. Pisala je v prilog Mihajlovičevcev, „patriotov“ in „četnikov“, v čemer so si bili tedanji ameriški pisatelji edini, od 6. decembra 1942 združeni v Slovenskem Ameriškem Narodnem Svetu (SANS). Tako socialisti: znani in v ZDA zelo renomirani pisatelj Louis Adamič, ki je bil častni predsednik ter skupina okrog Etbina Kristana, pisatelja in čikaškega izseljenskega komisarja, M. Kuhel, I. Rogel, I. Jontez, Molek in drugi; kakor tudi katoliški pisatelji p. Bernard Ambrožič, pesniki Vital Vodusek, p. A. Urankar, Ivan Zorman in drugi. Vse do konca leta 1943, ko je Adamič napadel 14. novembra osebno ministra Snoja, da pošilja napačna poročila na ameriško vlado, označujoč titovce kot zločinsko bando, dalje je napadal dr. Kreka in sploh vlado in se izjavil za revolucionarja Tita, za Vidmarja in Kidriča.⁶³ Nato je večina krščanskih delegatov izstopila iz SANS-a in so začeli kampanjo proti L. Adamiču v listu Ameriška domovina (AD), ki jim

ga je odstopil urednik Jaka Debevec. Vo- dila sta polemiko p. Bernard Ambrožič in gospodarski delegat jugoslovanske vlade v ZDA Fr. Gabrovšek. Ta je vrsto teh član- kov ponatisnil v angleščini v knjižici Shall bi Slovenia sovietized? (Ali naj se Slove- nija sovjetizira?). Kako prav sta imela, pričajo poznejše izjave npr. bivšega glav- nega urednika največjega ameriškega komunističnega dnevnika The Daily Worker L. F. Budenza, ki je pričal pred Senatno komisijo za raziskovanje protidržavne del- lavnosti l. 1948 s prisego: „Mi komunisti smo pokvarili in zastrupljali L. Adamiča v korist in po naročilu Rusije. Namen je bil, da dobimo Adamičevo podporo za rde- či režim Tita v Jugoslaviji, ki je njegova domovina. Mi smo uspeli.“⁶⁴ Tedaj (1943) je L. Adamič napisal novo knjigo My Na- tive Land (Moja domovina), kjer je od- ločno podpiral partizane. Isti L. F. Bu- denz je o tej knjigi, ki so jo v ZDA mno- gi jemali kot čisto zlato, razodel skriv- nost, da so jo „pred tiskom pregledali in odobrili Earl Browder, predsednik KP ZDA, predsednik nadzorstvenega odbora KP ZDA Golos in Eisler, predstavnik mo- skovske Kominterne v ZDA.“⁶⁴ Pisana je bila ta knjiga tako, da je njegov prijat- elj J. Rogelj pozneje rekel: „Američani so jo silno dobro razumeli ter so mu vlad- ni krogi tudi verno sledili ter pripomogli k novi prekaljeni Jugoslaviji.“⁶⁵ Tako je Ada- mič npr. „sugeriral predsedniku Roosevel- tu, naj prepreči invazijo zavezniške voj- ske (Američanov-Angležev) na Balkan,“ in mu je predsednik osebno odgovoril, da „bo storil vse, kar bo mogel, da pomore par- tizanom.“⁶⁶ Tako ima prav Adamič iz ZDA mnogo zaslug za zmago komunizma v Slo- veniji.

Ob takem Adamičevem pisanju se je SANS razbil ter je AD z J. Debevcem, F. Gabrovškom in p. B. Ambrožičem začela „razkrinkavati“ „patriotično“ borbo komu- nistične revolucije ter se s tem vključila v našo miselnost.

Ta skupina okrog Slovenske kranjske ka- toliške jednote (SKKJ), katere glasilo je bil Amerikanski Slovenec, je po tragediji v Vetrinju začela gmotno podpirati slo- venske begunce, obenem pa z njihovimi pričevanji iz taborišč spreobračati javno mišljenje v ZDA, AD iz časa naših tabo- rišč je postala pričevavka komunistične revolucije v Sloveniji in odpora proti njej, *kontrarevolucije*.

V okviru SKKJ se je ustanovila Liga

katoliških Slovencev (msgr. Butala), ki se je začela zavzemati za možnost nase- litve teh beguncev v ZDA. Toda zakon ni dovoljeval nove emigracije. Ko je 30. sep- tembra 1947 prišel v ZDA dr. M. Krek, je prevzel vse tehnično delo pri pripravi za vseljence, ki so morali sicer čakati na novi zakon. Ta je bil sprejet 24. junija 1948. S tem so se „odprla vrata“ begun- cem v ZDA. Prvi so prišli s koroških tabo- rišč, na čelu z dr. Jožom Basajem, pr- vim predsednikom Narodnega odbora, 15. maja 1949, torej na četrto obletnico ve- trinske tragedije. V naslednjih mesecih se je vselilo v ZDA kakih 3000 beguncev, med njimi tudi ljubljanski škor dr. Gr. Rožman.

Tako se je začela *povojna* inmigracija Slovencev v ZDA in z njo iskanje gospo- darske ustalitve in kulturnega udejstvo- vanja.

Kulturno delo — v slovenščini

Ti vseljenci se niso povezali v svojo lastno organizacijo kakor v Argenti- ni, dasi so nekaj takega poizkusili. Že k novemu letu 1950 so ustanovili tako pred- stavništvo z bivšim predsednikom Slove- nske županske zveze Nandom Novakom na čelu, pa ta še ni niti prispel v ZDA, niti ni hotel sprejeti funkcije. Zato je vs- ostalo samo pri — izvolitvi. Vseljenci so se včlanili v že obstoječe staronaseljske or- ganizacije.

Čeprav je dnevnik Ameriška domovi- na de facto postal list novih vseljencev, so vendar ti svoje začetne skrbi oglašali v Amerikanskem Slovcu. Pozneje so iz- dajali svoj list Novi Amerikanec (J. Basaj), nato Slovenska pisarna, glasilo Slo- venske pisarne, vseljenske centrale (J. Go- dina). AD je tiskala prilogo Slovenija (dr. Krek), politično prilogo Krščanske demo- kracije-SLS. Od časa do časa je dr. Krek razpošiljal tudi svoj osebni list Med pri- jatelji. Slovenska demokratska stranka (inž. L. Bevc) je tudi imela svoj list Svo- bodno besedo ter glasilo odbora Domovi- na (Antosiewicz). Rimski odbor za samo- stojno Slovenijo je začel z glasilom Slo- venska pravica (Geratič), potem pa Slo- venska država (Geratič) kot glasilo Slo- venske narodne zveze (SNZ), ki je izdaja- la tudi Vestnik SNZ in Brazde (Geratič). — Ciklostilno je izhajal tradicionalni Do- moljub (dr. Puš). Župnik A. Mrkun je iz- dajal lističe kot Cirilmetodijsko gibanje,

Prijatelj trpečih in druge. „Tiskali“ so se še lističi lokalnega značaja kot Minesotski zvon (v Biwabiku) ali Posavski zvon „ježenskih faranov“ (M. Jakopič). Posebno kulturno vrednoto predstavljajo listi Slovenski oder (J. Godina) ter pozneje Ozare (J. Godina), družinski list. Visokošolci so imeli glasilo Odmevi (E. Gobec), parkrat pa izdali tudi svoj Visokošolski zbornik (Godec, Pistivšek, Bergant). — Zdravko Novak je izdajal Slovensko knjigo „v domovini in tujini.“ Katoliška akcija glasilo Vestnik. Posebno vrednost je imel politični list Slovenski pregled, ki ga je izdajala „privatna ustanova“ Free Europe Press (tisk svobodne Evrope), kot prilogo Radio Svobodna Evropa in ga je urejeval najprej dr. M. Krek, pozneje pa dr. A. Kuhar.

Tako so novovseljenci ustanovili kot v neki ihti v prvih letih 20 časopisov, od katerih danes ne izhaja nobeden več. Novovseljenci po l. 1945 *danes nimajo nobene glasila*. Slej ko prej je to AD (ur. Vinko Lipovec), ki izhaja zdaj že 58. leto. Še starejši je Amerikanski Slovenec, ki je sploh najstarejši slovenski časopis, odkar so v Ljubljani prenehali s Slovenskim narodom (1945). Ta list je letos praznoval 80-letnico in mu je urednik tudi novovseljenec Jože Melaher, član NO.

Še en list ne smemo pozabiti, ki predstavlja svojsko zanimivost: ima naslov v treh jugoslovanskih jezikih: „Sokolski Vestnik-Vijesnik-Vestnik“ in piše srbščino z — latinico (ur. Slovenec Dušan Svetlič). Je glasilo Jugoslovenskoga Sokola v Slobodnem svetu, ki mu sedaj načeljuje Slovenec inž. L. Bevc.

V vseh teh listih se je v teh 30-ih letih uveljavljala kopica odličnih časnikarjev in publicistov, ki jih nikakor ne morem vseh imenovati. Pri AD so bili znani uvodničarji dr. Krek, p. B. Ambrožič, dr. A. Kuhar, msgr. Škerbec, I. Avsenek, dr. Basaj, dr. Puš... pa kulturni poročevalci prof. J. Grum, dr. R. Ložar, inž. S. Kregar, E. Kovačič, dr. E. Gobec, J. Sever, K. Mauser, R. Večerin, Wolbank..., feljtonisti urednik J. Debevec... pa „kramljači“ L. Kristanc, J. Osovnik, Ambrožič st., Geratič. Prav tako imajo tudi drugi listi svoje ekipe piscev. Msgr. Škerbec je ponatiskoval svoje članke iz listov, kot bom omenil, pa tudi dr. Puš je ponatisnil članke ob jubileju prve slovenske vlade v l. 1918 v brošuro Svoboda v polmraku. In verjetno še drugi.

Leposlovje. — V ZDA se leposlovja prav malo tiska (večinoma v Celovcu), več se izdaja, še več pa piše. V ZDA *ne izhaja nobena literarna revija* (poizkus je bil z Zapiski družine Krog), nadomešča jih — za prigodnice — več ali manj Ameriška domovina in Ave Maria, sicer pa pišejo pisci v revije drugod (Koroška, Argentina). Ne vem, če Baragova pratka še izhaja, ki je svoj čas prinašala tudi doneške novovseljencev (inž. dr. Grampovčan).

Med pesniki moramo imenovati M. Jakopiča, ki je izdal dobro zbirko Vrbova piščal. Razkošno jo je opremil B. Kramolc in uredil dr. M. Pavlovčič. Naj povem: Jakopič je pesnik, dober impresionist, zna podajati razpoloženja in vtise, toda s sredstvi in s poetiko Murnovih in Golarjevih epigonov. Ta njegova tradicionalnost ter gasparijevska folklorna morda povzročata, da mu kot pesniku ne dajejo take cene, kot mu gre. Drugo pomembno zbirko je izdala Milena Šoukalova iz Čikaga pri SKA v Argentini: Pesmi (l. 1969). Šoukalova je intimna lirična duša, nekako v baladnem romantičnem razpoloženju, kar označuje predvsem njen prvi cikel. Je moderna ekspresivna pesnica, ki sicer ljubi impresijo, toda izraža jo na povsem svoj lirični način, resnično ženski, ter tako ob Mileni Merlakovi-Detelovi predstavlja v svetu dobro moderno žensko poezijo. Toda Šoukalova še bolj lirično in pristno. Pesem senc in vetrov, pa melanholija in ljubezen, mise! na slepo mater in smrt, pesem molka in prebliskov temin. Skratka, s Šoukalovo je dala ameriška lirika najboljšo emigracijsko pesnico modernega sloga in občutja. Tretji — K. Mauser. Malo ga poznajo kot pesnika, dasi je začel kot pesnik v Domu in svetu med vojno. Parkrat se je oglasil s pesmimi v Meddobju, v Zborniku (za 1966), sicer pa jih objavlja v Lemontskem mesečniku Ave Maria. So to „hčerke trenutka“, lepe impresije, kot se mu utrinjajo ob slednjem rahlem čustvenem vznemirjanju. Že nekje sem opozoril na lirična mesta v njegovi prozi. Take so te pesmi večinoma iz zadnjih let: mimgrede ujeti zveni srca, bolnega srca, ki je zagledano v zemljo in v nje dihanje, barve in rast, a preko nje čuti v — večnost. Prepričan sem, da Mauser zori — pesniški zbirki.

Drugi pesniki, znani iz taborišč, so ali utihnili, ali pa se niso razvili. Tako Erik Kovačič, ki ga je prevzela znanstvenost in urejanje „slovenik“ v anglosaškem svetu.

Utihnila sta Fr. Kolarič, pa Pavle Borštnik. Tudi Joža Vovk, ki je svoj čas razkošno izdal prevode svetopisemskih himen in cerkvenih pesmi Cerkvena poezija (s predgovorom škofa Rožmana) se le še od časa do časa oglašča, zadnji čas (AD) s soneti v spomin škofu dr. Gregoriju Rožmanu.

Pripovedništvo v ZDA. Kot prvega naj imenujem Mirka Javornika, ki pa se leposlovno uveljavlja zelo malo. Ena njegovih redkih črtic — Potni list (Meddobje) — je morda najmočnejša literarna stvaritev emigracije. Sicer pa deluje kot esejist, polemičar, politični glosator... njegovo delo v Trstu kot pisca in prevajavca radijskih iger, sem že omenil. Predstavnik proze pa je slej kot prej Karel Mauser. Spoznali smo ga med taboriškimi pisatelji, med koroškimi domačiji, pa med pisci buenosaireške SKA. Pa tudi v Ameriki je tiskal nekaj knjig. Sicer v „tehnikih“ Slovenske pisarne. Tri knjige: povest Večna vez, ki se tudi godi v ZDA, kar priča, da se Mauser vživlja v nov svet, ki ga zdaj obdaja in da ne jemlje samo iz spominov na vaško življenje, ki ga v tej podobi ni več. Dramatizacija romana Kaplan Klemen, ki je kot odrska priredba izšla v knjigi prej kot pa roman sam. Zaenkrat je ostal v podlistkih Koroške Kronike in v tujejezičnih prevodih. Izdal je zbirko črtic pod naslovom Pšenični klas. Ponatisnil pa je v knjigi starejši tekst o slovenskih izgnanih usmiljenkah Razdrto gnezdo. V ZDA je končal svojo trilogijo Ljudje pod bičem, katere prvi del je napisal in tiskal v Vera in dom že l. 1947. Posebno tretji del je doslej najbolj uspelo Mauserjevo delo. Za celotno trilogijo je dobil nagrado Vstajenja v Trstu. In razsodišče jo je utemeljilo: „pisatelj trilogije je vse osebe psihološko doumel in življenjsko polno podal, da spada jo med najboljše v slovenskem slovstvu.“ (AD, 13. 7. 67). Ponatisnil je nekaj starejših del, ki še niso izšle knjižno (Jerčevi galjoti), pa tudi roman Kaplan Klemen (1965). Nova je Ura s kukavico (2 zv.), ki jo je tudi dramatiziral, pa igre v tisku ni izdal. Zadnja knjiga doslej je knjižni ponatis I. zvezka življenjepisne povesti škofa I. F. Barage pod naslovom njegovega škofovskega grba Eno je potrebno. (Izhajala je prvotno v torontski reviji Božja beseda). — Nadaljevanja čakamo.

Sin mrtvega (iz l. 1947) v francoskem prevodu dr. F. Kolednika pod noslovom Yerné, le fils du défunt. Tako bero Mauserja tudi v francoskem prevodu kot že prej v nemškem in španskem. Takrat Kaplana Klemena. Tudi v angleščino je prevedena črtica (John Kovach, AD 5. 12. 74). Kakor tudi še nekaj črtic v nemščino v reviji Die Furche. Ob tej priložnosti naj omenim to-le: francoski prevod je izdala znana založba Le pensée Universelle. Prav tako je tudi španski prevod Kaplana Klemena izdala ugledna založba Luis de Caralt v Barceloni. Vključila ga je v zbirko Gigant (Colección Gigante), o kateri postavlja v svojem katalogu (Catálogo general 1970 — str. 1) tole merilo za izid v njej: „Ta zbirka prinaša najizbranejša dela iz svetovne literature. Zaradi najstrožje izbire del za to zbirko je ta kolekcija ena najbolj slovutih (famoznih) po vsem svetu. Slednje vanj sprejeto delo je na svojski način izjemno, potrjeno po splošnem priznanju, preden je bilo prevedeno na naš jezik.“ Lepo priznanje, ki si ga ne Mauser ne drugi gotovo niso nadejali, ne se zanj pehali. Pogoj, da je moral biti že prej splošno priznано delo, se nanaša na nemški prevod (napravljen je bil po izhajanju v dnevnikih feljtonih!), ki je izšel že v dveh izdajah! In prav tako v dveh je izšel v španščini. Veseli smo tega uspeha v svetu morda mi bolj, ko pisatelj v svoji skromnosti.

Drugi vidnejši pripovednik je Ludvik Puš. Dr. Puš v domovini ni nastopal kot pisatelj-leposlovec, pač pa kot pisatelj dveh filozofskih knjig, namreč Kmečki stan in O kmečki duši. V emigraciji deluje kot politik krščanske demokracije, kot tajnik NO za Slovenijo in tajnik Mednarodne krščanske demokracije. Ima že 80 let. V leposlovni obliki je napisal trilogijo iz svojega življenja. Prva — Podobe iz otroštva manderškega Ludveta (Celovec, 1969) — opisuje predvsem šolanje v šentiviških zavodih in leta po njem. Drugi del Klasje v viharju, predstavlja gospodarsko in kulturno delo „Ludveta Zupana“ (materino dekliško ime!) v Novem mestu in pozneje v Ljubljani v času preganjanja katoliških prosvetnih delavcev pod diktaturo. Potem obnovo dela za napredek naše kmečke kulture, za mehanizacijo pridobivanja „zemlje sadov“ in za dvig kulturne in gospodarske gladine našega zadržarstva na višino najbolj razvitih kmečkih kultur v Evropi (Holandija, Češka itd.). Ves ta

napor pa je kot zoreče klasje uničil vihar l. 1945. Edinstveno opisano delo o razdobju dela tik pred vojno, ki je danes uničeno in se o njem niti ne govori, ne piše in ne misli. Tako pomeni ta avtobiografska „povest“ poleg leposlovnega uspeha, tudi uspeh zgodovinarja, pisca kulturno-socialne kronike predvojnih let. Tretji del pa je opis bega v begunstvo l. 1945 pod naslovom Na dolgo pot in izhaja že celo leto 1975/76 v Svobodni Sloveniji v Buenos Airesu. Begunec pred titovci in pred „zaveznikom“, toda vedno naslonjen na pomoč svoje žene, kateri pravzaprav je postavljen ta „literarni spomenik“, in po njej vsem ženam slovenskih beguncev. Napaka tega zadnjega dela je ta, da ni izšel obenem v celoti, da bi se bral kot knjiga in ne kot neštetokrat pretrgan feljton.

Kot pripovednik se je v tem času uveljavljal tudi Zdravko Novak, ki pa v pripovedovanju ni pustil vidnejših sledov, razen že omenjene povesti Božja pota, in črtice Utrinki, obe izdani v Gorici. Ostala bo tudi njegova melodrama Ustoličenje, a le po zaslugi — uglasitelja dr. Cigana. Živel pa bo v emigracijskih analih kot požrtvovalni družbeni „garač“, izredni ljubitelj slovenske knjige, o kateri je 14 let pisal bibliografske sezname v naš Zbornik, zlasti pa kot ustanovitelj, zbiratelj in darovavec Slovenicumu najbolj popolne Slovenske izseljenske knjižnice. Kot smo brali v nekrologih, je pustil v zapuščini rokopisno kroniko taboriškega begunstva od l. 1945 do 1949. Gotovo pomembno gradivo za bodočo zgodovino.

Na vsak način bi moral še imenovati finega pripovednika, bolj esejista in kozerja Ludvika Potokarja, ki je v ZDA urejal kanadsko Ameriško domovino, pa se poizkusil z revijo Zapiski v Clevelandu (družina Krog), obelodanil v Domovini odlomek iz Marnove brigade, več feljtonov v AD, pa se pozneje preselil v Kanado. Tam bom o njem še govoril.

V mesno poglavje. — Na tem mestu moram imenovati nekaj pisateljev v ZDA, ki niso povojni emigranti, pa so se s svojimi deli uvrstili njim ob stran. To je predvsem p. Bernard Ambrožič, ki je s svojimi polemičnimi članki, uvodniki in feljtoni, pa tudi z leposlovnimi povestimi prikazoval in branil „našo stvar.“ V domovini je bil urednik Orliča in Vigi. Med vojno je pisal črtice iz boja „patriotov“ v Pograjskih hribih; v Ave

Maria otroške zgodbe in črtice, ki so pozneje izšle pri Goriški MD pod naslovom Domislice (leta 1955). Najbolj znana je njegova povest o Slomšku Tonček s Slo-ma. Zadnja leta pa je pisal spomine na orlovsko mladost. Pisec s temperamentom. — Drugi je Jaka Debevec, urednik AD, izreden feljtonist ameriškega esprita, pa notranjske meniševske folklore. Že pred vojno je pisal lovske zgodbe tudi v domovinske liste, v AD pa je pisal kramljanje slednji dan, ki je zadovoljevalo tudi izbirnejšega bralca. Če bi kdo očistil to žetev, jo presejal in uredil, bi dobili Amerikanci svojega Milčinskega, podloženega z notranjskim Matičičem. Humor in folklor. — Tretji, ki naj bo v tej zvezi omenjen, je socialistični pisec in dolgoletni urednik Prosvete Janez Jontez. Namreč zaradi romana Jutro brez sonca. Je to roman iz povojne Ljubljane, ki ga je razočarala s svojimi strankarskimi sodišči. Napočil je „svoboden“ dan, toda njega jutro je — brez sonca. Razočarani demokratični socialist. Značilno je, da je edini on bil pri prihodu pisatelja Mauserja v pristanišču novega sveta in ga sprejemal. Lep simbol! — Četrti pa je med temi najzanimivejši: je to Andrej Kobal, Tolminec, ki je pred vojno prišel v ZDA za kruhom, bil časnikar, študent, doktor psiholog, univ. profesor, vojak, končno vojaški zaupnik, obveščevavec, postal general in je imel med vojno na skrbi — padalce obveščevalne službe za Balkan. Posrečilo se mu je rešiti Ljubljano pred bombardiranjem zaveznikov (po čigavi zahtevi?), bil v prvi povojni zavezniški upravi za Bolgarijo... potem na Daljnem vzhodu itd., itd., prijatelj več predsednikov ZDA, ki je na visokih postojankah vedno ostal trd Slovenec. Nekoč dopisnik Slovenca in Jutra, menda celo Doma in sveta... je zdaj v pokoju prijel za pero in napisal dva debela zvezka Spomini svetovnega popotnika. (Izdala Goriška Mohorjeva 1975) Zanimivo branje iz druge svetovne vojne (pa tudi obsodba Adamiča kot rdečega agenta in celo — tatu...) Knjiga je bila sprejeta kot bestseller ter je dosegla — prepoved v Sloveniji, toda nagrada Vstajenje v Trstu. In oceno prof. Benuttija: „To Kobalovo knjigo bo bodoči zgodovinar verjetno vključil skupno z Vauhnikovimi spomini Nevidna fronta med največja politično-zgodovinska dela povojne slovenske literature.“⁶⁷

Kakor sem za Argentino poudaril po-

men gledaliških družin za razvoj izvirnega dramskega pisanja, pri družinah v ZDA tega prinosa nisem zasledil. Slovenski oder — gledališče novonaseljencev — (dozdaj vsaj 8 režiserjev), je igralo večinoma slovensko klasično dramo, Finžgarja, Vombregarja, Remca, Jalena... ni pa dalo na oder slovenskih še neigranih novitet, razen dveh: Mauserjevi dramatizaciji povesti, namreč Kaplana Klemena in Uro s kavico. Prva je izšla v tisku, druga ne. Več nisem zasledil, razen kakšnih prigodnih „igrokazov“, Mauser: Na poti v šolo, Škrabčeva: Pred jaslicami itd. Pač pa sta pomembni vsaj dve številki tiskanega Gledališkega lista: ob premieri Mauserjevega Kaplana Klemena in ob igranju Vombregarjeve Vode. Obe številki sta opremljeni z intervjuvi pisateljev, z literarnimi oznakami in kritiko (Janez Sever). Pomembna je tudi knjižica ob 10-letnem jubileju. Tudi druga gledališka družina Lilija nima zabeleženih izvirnih novitet. Režiserja dr. Pavlovčič in M. Jakopič. — Morebiti je pri radijskih igrah, ki sta jih prirejela dr. Pavlovčič ali dr. Šušteršič in drugi kaj podobnega ljubljanskim radijskim igram, ali tržaškim, ne vem. Gotovo se Radio ni izživljal samo v pesmi, melodiji, folklori in plesih, predavanjih in intervjujih ali celo v tekmovanjih in delitvah nagrad (Chicago), temveč tudi v teatru — toda kdo jim je pisal tekste? Kot v Trstu Javornik, Prepeluh, Peterlin... ali v Ljubljani Vombregar...

Versko-asketska literatura. — V ZDA je prišlo tudi mnogo slovenskih duhovnikov s svojim škofom dr. Gregorijem Rožmanom na čelu. Seveda bi moral začeti s škofom kot pisateljem, pa ne poznam nobene knjige, ki naj bi jo on v dobi bivanja v ZDA napisal in izdal. Pač je pisal od 1952 do smrti 1959 Duhovne misli v Amerikanskega Slovenca, ki pa niso nikoli izšle knjižno. Govoril pa je nešteto govorov na svojih apostolskih misijonskih poteh širom Severne in Južne Amerike, vodil nešteto duhovnih vaj, pisal pastirska pisma, pa privatna, predgovore h knjigam itd., itd.

Toda če on ni pisal in tiskal, so pisali drugi o njem. Že takoj ob prvi obletnici smrti je izdal brošuro o njem Janez Sever. Tudi dr. F. Žakelj je v Argentini ob obletnici napisal šmarnice z Rožmanovimi mislimi o Mariji pod naslovom Rožmanovega izreka Marija slovenskega naroda

ne bo zapustila. Isti je zbral in izdal I. zvezek Rožmanovih Duhovnih misli (1969) in bodo sledili predvidoma še tudi drugi. Tudi je on izdal in z opombami opremil I. zvezek njegovih govorov, duhovnih vaj in člankov v knjigi Pastirjev glas v tujini. „Bilo bi jih za kakih sedem zvezkov po 500 strani!“ a raje še več, saj je zapustil okoli 1500 strani rokopisov. Po izdaji vsega tega gradiva, bi se škof Rožman pokazal v luči največjega našega nabožnega pisatelja v Ameriki. In duh tega dela daje upravičeno prepričanje, da je „umrl v sluhu svetosti,“ zaradi česar hoče dr. F. Žakelj „pripraviti pot k njegovi beatifikaciji“⁶⁸ K temu naj služi tudi obširen življenjepis o škofu G. Rožmanu, ki ga je že dva zvezka izdal dr. J. Kolarič, in je zdaj tretji v tiskarni v Celovcu.

Pa so tudi druga religiozna gibanja, ki se odražajo v nabožni publicistiki v ZDA. Je to cirilmetodistiško gibanje, o katerem je spisal brošuro ob jubileju sv. Bratov p. Fortunat Zorman. Posebno pa se je ob njem vnel svétnik A. Merkun, ki je napisal par brošur o njima, pa tudi o Slomšku z njunim češčenjem v zvezi.

Predvsem pa se je pisalo in se piše v ZDA mnogo o škofu I. F. Baragi. Gre za to, da se razvnamejo tudi ameriške angleške in drugače govoreče mase katoličanov za prizadevanje, pospešiti Baragovo beatifikacijo. Celo vrsto „baragoslovcev“ je dala Amerika še pred prihodom novih vseeljencev: od p. Huga Brena preko p. Bernarda Ambrožiča pa laika inž. Gregoriča. Novonaseljenec dr. Jaklič je prinesel življenjepis Baragov že iz domovine in ga tu ponatisnil. Šel je v Baragovo deželo in tam pripravljaval nov življenjepis, ki ga je za njim priredil za tisk in ga izdal prelat J. Šolar v Celju. — Tudi novovseljenec je zajel Baragov lik. Njemu žrtvuje mnogo sil dr. F. Žakelj, ki je izdal že dva zvezka spisov o Baragi p. Huga Brena ter dve obširni knjigi člankov o njem najrazličnejših osebnosti v knjigi Barago na oltar. Tudi popis Baragovih uslišanj v knjigi Baraga uslišuje, kar sem že omenil. Z resnično znanstveno vneto pa se peča z Baragom p. dr. Bertrand Kotnik, ki je odkril v zadnjem času v Kongresni knjižnici neznan rokopis F. Barage, znanstveni opis Čipevskega rodu, in ga zdaj izdal v Studia slovenica pod naslovom Chippewa Indians as recorded by Rev. F. B. in 1847 (Indijanci Čipeva, kot jih opisuje I. F. Baraga leta 1847). — Že prej je v

isti slovenski založbi izšel drugi znanstveni donesek k novemu poznanju Barage, namreč knjiga msgr. M. Jezernika iz Rima: F. Baraga, a portrait of the first Bishop of Marquette Based on the Archives of the Congregation de Propaganda Fide (F. B., podoba prvega škofa v Marquetteu na temelju arhivov kongregacije za širjenje vere).

To sta dve novi temeljni arhivni razpravi k poznanju Barage.

Študija dr. Čuješa — tudi v angleščini — „Ninidjanissidog Saiagiinagog“ pomeni slovenski prinos k socialno-kulturnemu razvoju kanadskih Indijancev. Izšla je v posebni knjigi.

Publicistični članki J. Godine Po Baragovi deželi, ter brošura pod istim naslovom postulatorja Baragove zadeve za Kanado Toneta Zrneca imata propagandni značaj. Veliki ameriški kongres za Baragovo zadevo v ZDA l. 1976, ki se ga je udeležil tudi postulator ljubljanske nadškofije, prelat dr. V. Fajdiga, je našel velik odmev tudi v slovenski ameriški publicistiki.

Tako se Slovenci v ZDA močno zavzemajo za beatifikacijo štirih škofov: Barage, Slomška, Gnidovca in Rožmana. Pa še za beatifikacijo za vero pobitih *vetrinjskih* mučencev. Za to se najbolj vnema in publicistično poteguje salezijanec dr. F. Blatnik v ZDA s knjižico *Vetrinjski mučenci*⁶⁹ v napovedani izdaji dr. Žaklja. Bili so mučenci za vero in borci proti brezbožnemu komunizmu — ter pravi mučenci. Tu naj omenim, da je že l. 1950 švicarski duhovnik Gerold Schmid na podlagi slovenskih virov priredil za nemško mladino knjižico *Mladi junak novega časa*. Krvavi pričevave Kristusa Alojzij Grozde iz Slovenije (žrtev brezbožnega komunizma). Lepo izdano v založbi Rex v Luzernu. To knjižico, ki ji je napisal uvodno besedo škof Rožman, je ta osbeno izročil papežu Piju XII. v Rimu.⁷⁰

V zvezi z *vetrinjsko* tragedijo je tudi izdajanje brošur o protikomunističnem odporu med vojno v Sloveniji in njega tragičnem koncu s pomočjo svetovne zavezniške politike, zlasti pa o krutosti začetne komunistične vstaje in končnega zverinskega „genocida“ po vojni. V prvi vrsti — ker so časovno med prvimi — navajam pet brošur dekana msgr. Škerbca iz l. 1950-51 in 1957 kot ponatis iz AD: Rdeča zver, pijana krvi, in Krivda rdeče fronte. Za avtentičnost teh pričevanj zastav-

lja pisatelj svoje ime. V zadnjih zbirkah polemizira s Sajetovim Belogardizmom in z Adamičevo posmrtno knjigo o Titu Orel med koreninami. Njegovo delo zdaj nadaljuje dr. F. Žakelj v Argentini. Razcep enotne organizacije protikomunističnih borcev se je razvil v dve organizaciji. Ti imata svoji vrhovni instanci v ZDA, svoji glasili pa izdajata v Argentini: eni Vestnik (E. Škulj), drugi Tabor (inž. Matičič) v katere pišejo mnogi ameriški publicisti obeh struj: K. Mauser, inž. F. Grum, M. Zajc, J. Melaher... V okviru Tabora izdaja zgodovinski odsek tudi brošure o medvojnih dogodkih ter so izšli štiri zvezki Matice mrtvih, ponatisnjeni končno v eno knjigo (brez letnice) Belo knjigo slovenskega protikomunističnega upora (na 450 straneh!). V njej je na tisoče in tisoče imen in podatkov o pobitih vrnjenih domobranci, dasi jih še polovica ni v evidenci. Velezaslužno gradivo za — bodočo zgodovino kontrarevolucije v Sloveniji. Temu služi tudi knjiga *Vetrinjska tragedija* (1965), kjer je podano, po takratnih virih (dr. Godnič), dogajanje v taborišču. — F. Grum in S. Pleško sta sestavila brošuro *Svoboda v razvalinah*, z opisi dogodkov na Turjaku, v Grčaricah in v Kočevju l. 1943. — Posebno ceno pa ima pričevanje Rev. V. Kozine, napisano v ZDA v angleščini *Communism As I Know It*, ki pa je izšla tudi v slovenskem prevodu prof. Geržiniča v Argentini (Uvidi in zrenja) *Komunizem*, kot ga jaz poznam (1970). Isti pisec, ki živi v ZDA, je napisal tudi pregled *Slovenija v plamenih*, ki sem jo že omenil (*Zrenja in uvidi*, 1975).

Prav tako je Zdravko Novak založil knjigo Pavle Kovačič: *Auschwitz*, pričevanje o zloglasnem taborišču smrti v Oswiecimu na Poljskem.

Druge publikacije in razprave v revijalnem tisku. — V ZDA živi tudi precej pomembnih znanstvenikov, ki pa tamkaj niso mogli objavljati svojih znanstvenih izsledkov ne svojih študij. Zato so le v malem številu pisali slovenske strokovne razprave. Tako npr. arheolog in etnolog dr. R. Ložar vse doslej ni mogel objaviti svojih raziskovanj o koroški slovenski hiši, ki jo je s tako vestnostjo in zavzetostjo pripravljaj za časa bivanja v koroških taboriščih. Tako je mogel pisati v slovenščini le manjše zapiske kot npr. o arh. Jagru, o p. B. Kotniku (AD) folklorni drobiž v feljtonih *Našega ted-*

nika, ali ocene (v Meddobje) ter študije v argentinskih knjigah (o Maroltu, o Petkovšku). Za pomembnejše študije je že moral seči po angleščini (npr. članek o Bolgarski umetnosti v Katoliški enciklopediji). — Dr. A. Čuk je napisal lepo število slovenskih študij s področja psihologije in verzstva v argentinske revije (Meddobje). Prav tako dr. P. Krajnik iz vzhodnoevropske duhovne problematike. Tudi dr. F. Žebot nekaj kulturno zgodovinskih razprav iz slovenskega preporoda (Meddobje). Ali prof. J. Velikonja razpravljanja o problematiki izseljenstva in njega asimilacijski nujnosti (Meddobje, Zbornik). Tudi dr. Kopušar o novem gledanju na Kristusa (Meddobje). V knjigi pa je mogel izdati svoj poljudno znanstveni potopis Srečanja z drugimi verstvi daljnega vzhoda dr. L. Čepon, kakor tudi dr. C. Žebot svoje politične brošure o Sloveniji včeraj, danes in jutri.

Msgr. M. Škerbec je izdal dve knjigi zgodovinskih spominov na polpreteklo dobo Pregled novodobnega katoliškega gibanja med Slovenci, ki je vzbujal kritične opazke v listih, predvsem pa Spomini in reminiscence na katoliško gibanje zadnjih 35 let, kjer zagovarja stališče „šušteršičjancev“ proti „krekovcem.“

Delo slovenskih znanstvenikov v ZDA se je moglo razviti samo na podlagi — angleščine.

V angleščini

J. Velikonja je izdal knjižico v slovenščini, v kateri poroča, koliko slovenskih novovseljencev je zdaj zaposlenih v ZDA kot profesorjev na raznih višjih šolah, univerzah in kolegijih.⁷¹ 80 profesorjev je velika intelektualna sila, ki se mora nekje uveljaviti. In iz teh vrst so bile napisane štiri velepomembne knjige, namenjene svetovnemu občinstvu, ki jih tu prve omenjamo.

Tako je predvojni diplomat, jugoslovanski konzularni uradnik, dr. Charles Zalar napisal knjigo Yugoslav Communism, a critical study (Jugoslovanski komunizem, kritična študija) na 390 straneh drobnega tiska (1961). Založil jo je odbor za raziskovanje notranje in zunanje varnosti ameriškega senata ter ima torej uradni značaj. Je to ena prvih dokumentarnih študij o Titovem komunizmu pred, med vojno in po njej.

Drugo knjigo o sovjetski, kitajski, svetovni in jugoslovanski politiki, s posebnim

ozirom na spor Sovjetov in Kine, je napisal dr. A. Ambrož, nekdanji urednik Jutra, pod tem naslovom: Realignment of World Power, 1972. I. - 228. II. - 408. (Preusmeritev svetovnih silnic, 1972). Na podlagi literature v mnogih jezikih (tudi slovenskih), je znanstveno označil ta problem „spora“. Knjiga je doživela velik mednarodni uspeh. Za Zbornik 1971-72 je avtor priredil poglavje iz nje: Moskva-Peking-Beograd.

Tretja knjiga je monografija o tržaškem problemu, ki sta jo izdali čikaška in londonska univerza in jo je napisal mladi zgodovinar dr. Bogdan Novak, pod naslovom: Trieste 1941-1945, The Ethnic, Political and Ideological Struggle (Trst 1941-1945, Etnična, politična in ideološka borba). V njej je podan spor med Italijo in Jugoslavijo oz. Slovenijo zaradi Julijske Benečije in Trsta pred vojno, med njo in po njej. Razprava je izšla že v italijanskem prevodu. (O avtorju in knjigi glej članek v pričujočem Zborniku pod zaglavjem Slovenstvu v čast, narodu v ponos.)

In četrta knjiga: ima poseben pomen za Slovence in ZDA. Napisal jo je dr. Felicijan in ima naslov: The Genesis of the Contractual Theory and the Installation of the Dukes of Carintia (1967, Celovec). (Razvoj pogodbene teorije in ustoličevanje karantanskih knezov). Ni pisana z visoko znanstveno ambicijo; kar se tiče ustoličevanja knezov, je bolj informativno-propagandnega značaja, toda središče razprave, zaradi katere je napisana, pa je pisano v strogo znanstveni analizi in podkrepljeno s fotokopijami. Gre samo za to: ameriški predsednik Thomas Jefferson je v času, ko še ni bil predsednik, pač pa je koncipiral Filadelfijsko Deklaracijo Neodvisnosti 1776, prebiral francoskega pravnega zgodovinarja Jeana Bodina knjigo De Republica (iz l. 1576). Pozornost mu je vzbudil opis koroškega ustoličevanja ter je s svojo šifro označil važne stvari, glavne stavke pa celo podčrtal in glosiral. Samo to je jedro knjige. Pa to je dovolj: potrjen je vpliv staroslovenske kmečke demokracije na formuliranje moderne ameriške demokracije, kar so potrdili tudi ameriški zgodovinarji. (Profesor harvardske univerze Crane Briton v reviji The Catholic Historical Review, 1969, str. 658). Razumljivo, da je to odkritje zbudilo zanimanje politikov (oceno je pisal dr. M. Krek) in je senator ZDA Frank Lausche predstavil to ugotovitev pred senatsko zbor-

nico, ki jo je vzela na znanje in vnesla v svoje tiskano izvestje.

Prve tri knjige so izdale neslovenske založbe, zadnjo je tiskala Mohorjeva družba v Celovcu v ameriški založbi.

Posebna karakteristika severnoameriške emigracije je znanstveno delo njenih profesorjev na področju slovenističnih ved, zavedajočih se, da je njihova prva narodna dolžnost, svetu in ZDA prikazati Slovenijo v preteklosti in sedanjosti v svetovnem jeziku, v angleščini. To naj bi bilo kulturno poslanstvo emigracije, kakor jo je izrazil eden pobudnikov tega dela, knjižničar Kongresne knjižnice, Erik Kovačič, ko je slovenskim visokošolcem govoril, „da je pač treba z lastnimi sredstvi izdajati knjige o Sloveniji — in to na znanstveni višini — če hočemo, da bo kulturni svet dobil pravilne informacije o nas.“⁷² Pridružil se mu je prof. dr. J. Arnež in rodila se je prva slovensko-angleška založba slovenističnih razprav *Studia slovenica* (1956). Nad 60 znanstvenih knjižnic v ZDA dobiva knjige te zbirke, kar je že velik uspeh organizacije, brez ozira na kaj obravnava in kakšna je nje vrednost. To pa se vidi že po naslovih in piscih: Prvo knjigo je napisal dr. Arnež: *Slovenia in European Affairs* (Slovenija v Evropskih dogajanjih), splošna predstavitev naroda v okviru Zahodne Evrope. Druga je disertacija dr. A. Kuharja, med vojno poslanika pri poljski vladi: *The Conversion of the Slovene and the German-Slavic ethnic boundary in the eastern Alps* (Pokristjanjenje Slovencev in nemško-slovenska meja na vzhodnih Alpah). Isti je tudi priobčil svoje staroslovenske študije v knjigi *Slovene Medieval History* (Slovenska srednjeveška zgodovina). Ameriški slavist prof. Th. Barke je napisal delo o Koroški: *The Slovenes of Carinthia, a National Minority Problem* (Koroški Slovenci — narodno manjšinsko vprašanje). Prof. T. Hočevar: *The Structure of the Slovenian Economy* (Struktura slovenskega gospodarstva). P. B. Alexander: *Land Utilization of the Karat Region of Zgornja Pivka*. Slovenia (Izkoriščanje (izraba) zemlje na Krasu v predelu Zgornje Pivke v Sloveniji). Dr. J. Arnež: *Slovene Community in Bridgeport, Conn.* (Slovenska skupnost v Bridgeportu, Conn.), ki je ena prvih študij o zgodovini slovenskega naseljevanja v ZDA. V slovenščini pa je isti napisal še podobno študijo o Slovencih v New Yorku, ki ji je uvodno besedo napisal se-

nator F. Lausche in ki naj bo vzpodbuda za podobna raziskavanja slovenskega pionirstva. Ena zadnjih knjig pa je Bittnerjeva monografija o F. Lauschetu ob njegovi 80-letnici (1976). Poleg teh knjig spadajo v založbo *Studia slovenica* tudi obe omenjeni knjigi o Baragi, ki sta jih napisala msgr. Jezernik in p. dr. B. Kotnik (1976), prav tako pa tudi lepo izdani razkošni album o kiparju F. Goršetu, Sculptor F. Gorše, ki sta ga uredila dr. J. Arnež in R. Večerin.

Podobno nalogo si je stavil tudi The Research Center for Slovenian Culture v Kanadi (dr. R. Čuješ in V. Mauko), ki pa zdaj pod istim imenom izdaja knjige pod vodstvom prof. E. Gobca v ZDA. V tej zbirki je prof. T. Hočevar izdal knjigo *Slovenian's Role in Yugoslav Economy* (Slovenska vloga v jugoslovanskem gospodarstvu). Dr. E. Gobec pa razvoj pokojnega glasbenika, vodja Gasbene Matice, A. Šublja pod naslovom *From Carniola to Carnegie Hall* (s Kranjske do Carnegiejeve dvorane). Pripravlja pa v okviru te ustanove svojo veliko enciklopedijo Slovencev, ki se na kakršen koli način uveljavljajo v svetu, ali pa, ki so se uveljavili kot zavedni Slovenci ali pa kot potomci slovenskega pokolenja. Od časa do časa nam daje poglede v svoje delo,⁷³ ki gre potem od časopisa do časopisa v slovenskem svetu.

Prof. Gobec tudi vodi založbo EURAM Books, ki ji predseduje sicer znani prevajavec dr. F. Kolednik, in ki izdaja večinoma Kolednikove mnogojezične prevode, ali pa jih hrani in razpečava; to so predvsem: v francoščini Jurčičev Jurij Kozjak že v 4. izdaji (s predgovorom akademika Goyeau-a in kardinala Tisseranda), Terčeljevi Vozniki, Jurčičev Sosedov sin, p. Bazilija Valentina Tonček z Zapotoka, Finžgarjeve Postne pridige, itd. V angleščini: Jurčiča in Finžgarja; v nemščini: Jurčičev Deseti brat, Finžgar: Iztok — Pod svobodnim soncem... Ob teh pa tudi vse druge prevode v najrazličnejše jezike, kolikor jih je v prodaji. Kot vemo, je Kolednik prevedel sam ali pa organiziral prevode 70 slovenskih del v 50 jezikih! Tako statistiko daje EURAM.⁷⁴

Najnovejša ustanova s podobnimi cilji — študiranje slovenističnih problemov — je iz l. 1973 in nosi naslov *Society for Slovene Studies* (Društvo slovenistov). Nastala je iz splošnega Slavističnega društva v ZDA, ki je prirejalo razne kongre-

se, predavanja iz slovanskih problemov. Odsek teh slavističnih študijev je bila tudi Sekcija za južnoslovanske jezike, ki ji je predsedoval prof. Kenneth E. Naylor, podpredsednik pa je bil Slovenec prof. Rado Lenček. L. 1973 pa se je slovenska sekcija osamosvojila pod zgornjim imenom in ji predseduje prof. R. Lenček. V odboru so prof. T. Hočevar, dr. B. Novak, C. Rogel in R. Susel. Po pravilih so lahko člani vsi, ki študirajo slovenistične probleme brez ozira v kateri državi in h kateri etnični skupnosti pripadajo, predvsem pa, da delujejo v območju angleško govoreče skupnosti. Tako je med 37 ustanovnimi člani 15 Neslovencev. Zato to ustanovo *ne smemo smatrati za emigracijsko ustanovo v smislu naše razprave*, pač pa predstavljajo v njej sedaj odločujočo in najbolj delavno skupino prav novonaseljeni emigranti iz l. 1945. Je to izrazito znanstveno Slovenistično društvo, neopredeljeno in nepridobitno, posvečeno le širjenju in uveljavljanju slovenističnih ved na medslavističnih kongresih in pred ameriškimi univerzami. Tudi to je velikega pomena za prisotnost slovenske problematike v svetu. Društvo izdaja tudi svoj Vestnik-bilten Newsletter (dozdaj 5 števil) s poročili o delavnosti članov in o razvoju slovenistike v ZDA, v Sloveniji in drugod. Izdaja svoj zbornik razprav pod naslovom Papers in Slovene Studies 1975 (str. 175, prvi in dozdaj edini zbornik), v katerem sodelujejo slovenisti Henry A. Christuan, Toussaint Hočevar, Rado Lenček, Bogdan Novak, Carole Rogel in Jože Velikonja.

Razvoj slavistike v ZDA in naklonjeno razmerje vlade do etničnih skupin je npr. ustanovilo na Kentski univerzi ustanovo Ethnic Heritage Studies Program (Študijski program za etnično dediščino). V okviru te ustanove deluje tudi prof. dr. Gobec v svojem Slovenskem institutu (Slovenian Research Center). Podobne podružnice so se ustanovile npr. v New Yorku (The Slovene Ethnic Heritage Studies Center), ki ga upravlja Liga ameriških Slovencev (arh. Simon Kregar in univ. prof. dr. Peter Remec).

Avgusta 1975 se je v Clevelandu ustanovila American Slovenian Heritage Foundation, ki si je nadela slovensko ime *Ameriško slovenski kulturni svet*. Sestavljen je iz najrazličnejših kulturno usmerjenih osebnosti, tudi iz novonaseljencev in ima odbor 50 članov. Častni predsednik je senator Frank Lausche, vodi pa ga okraj-

ni sodnik Avgust Pryatel. ASKS je nastopil s prvo prireditvijo 15. maja 1976 v počastitev 200-letnice filadelfijske deklaracije, to je obletnice svobode ZDA, in je za to priložnost izdal brošuro, ki ji je uvod napisal Karel Mauser, na zadnji strani ovitka pa je fotokopija marmornate plošče z vklesanimi besedami, ki jih je govoril F. Lausche v senatu, ko je predstavil Felicijanovo znanstveno odkritje o notranji zvezi med slovenskim ustoličenjem in Th. Jeffersonom. To ploščo so slovesno vzdali Slovenci 15. maja 1976 v severovzhodni steber na Mallu pred konvenčnim središčem mesta Clevelanda. Vsekakor: ameriški Slovenci imajo zdaj skupno najvišje kulturno predstavništvo, kakor ga po drugih državah Slovenci nimajo.

Država podpira sedaj etnične skupine. Tako je razpisalo mesto Cleveland 18 nagrad za monografijo o posameznih etničnih skupinah. Za monografijo o Slovencih se je sestavil posebni odbor, v katerem je šest novonaseljencev (B. Novak, E. Kovačič, R. Ložar, J. Velikonja, J. Žele in V. Rus ter dva staronaseljenca R. Susel in C. Rogel).⁷⁵

Danes se predava na mnogih univerzah in visokih šolah tudi slovenščina kot redni predmet, ki se šteje med vrednostne izpite. Tako so slovenski jezikovni tečaji na Columbijski univerzi, na državni v Clevelandu, na Indiani, Yale, Južni kalifornijski, Kentski, Pueblo, Cal. in še kje. Izhajajo učbeniki za te tečaje in celo antologije v dvojezičnih izdajah. Tako so npr. v najnovejši zbirki Antology of Fiction and Poetry, v podskupini Introduction to Slovene Literature (1974), samo starejši klasiki, pa tudi povojni v Sloveniji, a zdomskega nobenega.⁷⁶ Pač pa so v dvojezični zbirki, ki jo je priredil V. J. Rus Selected poems from Slovenian emigre poetry (1970) v prevodu upoštevani emigracijski pesniki Bogdan Budnik, Dimitrij Jeruc, Marijan Jakopič, Karel Mauser, Vladimir Kos in Milena Soukalova.⁷⁷

Tudi doktorske disertacije se pišejo na slovenske teme, npr. Igo Ivan Schillich o Prešernu na Vanderbit univerzi.⁷⁸

Tudi slavisti drugih narodnosti obravnavajo slovenske probleme (v angleščini, seveda), tako Hrvat A. Kadić: Nekaj specifičnih tém v sodobni slovenski literaturi (Župančič, Gradnik, Kocbek, Zajc),⁷⁹ ali W. Heiliger, ki je znan iz študije o Cankarjevi nostalgiji, izdani pred leti, in je zdaj v ZDA prevel Srečka Kosovela pesmi

Integrale. Pospremil jih je z lepo študijo o Kosovelovem pesništvu ter pionirskem pomenu teh Integralov, ki so prišli v javnost šele l. 1967.⁸⁰

Študentje, ki hočejo študirati slovenski jezik na univerzi in hočejo tudi pisati o slovenističnih problemih, dobe lahko Lauschetovo štipendijo, ki jo podeljuje že imenovana Liga ameriških Slovencev v New Yorku. Toda razprave morajo biti predložene — *v angleščini!*⁸¹

Za jubilejno leto 1976 — dvestoletnico ZDA — obljublja prof. dr. Gobec 12 postavk, ki si jih je postavil v izvršitev Slovenski institut: izdati knjigo o slovenskem doprinosu k rasti ZDA; čitanko slovenskih ameriških pisateljev; omenjeno monografijo o Clevelandu (v 30 poglavjih in s 500 slikami!); antologijo slovenskih angleško pišočin avtorjev (v originalu in prevodu); delovni priročnik slovenskega jezika; uvod v slovensko zgodovino... K tem izdajam pa seveda široka ameriška propaganda s predavanji, konferenca-mi v radiu, s tekmovanji itd. in končno s peticijo na prezidenta ZDA, da ustanovi posebno organizacijo, ki bi poudarjala pomen etničnih skupin za rast ZDA.⁸²

Kakor vidimo, je glavni poudarek slovenske kulturne emigracije v ZDA na *znanstvenem* delu na univerzah in v zvezi z njim na širjenju poznanja Slovencev in Slovenije ter nje problematike, kar je velikega pomena za naš narod. Zdaj se npr. v ameriških priročnikih socialnih ved bero — po zaslugah Čuješa, Gobca, Goričarja in Jambreka — podatki o slovenskih sociologih, v iranskih socioloških knjigah o J. E. Kreku in njegovem združništvu

b) V Kanadi

Taboriščnikom se je odprla pot v Kanado samo pod pogojem, da služijo eno leto, kamor jih pošlje oblast: na kmete, na železniško progo ali v gozdove. Po tem obveznem delu si lahko vsak vseljenec po volji izbere mesto bivanja in poklic. Tako so se vseljenci raztepli po vsej deželi, potem pa se vračali v mesta k drugim slovenskim skupinam. Središče teh je postalo Toronto, dočim so se v druga mesta naseljevale manjše skupine kot v Montreal, Winnipeg, Hamilton, Quebec itd. Teh priseljencev je bilo nekaj tisočev.⁸³

Najprej je začel zbirati prišlece dr. F.

(Davidovič), ali o slovenski književnosti v Enciklopedijah (prof. A. Kadič) itd. To nalogo opravljajo z velikimi žrtvami, delom in z zanosom. Pridobivajo si veljavo na univerzah in z njimi tudi jezik, ki do-biva ravnopravnost kot učni predmet. Ne samo, da informirajo svetovno angleško govorečo javnost o Slovencih, skušajo tudi študente slovenske narodnosti, ki se slovenstvu morda že odmikajo, približati spet nazaj vsaj k virom poznavanja svojega in svojih prednikov naroda. Vsaj kot k — znanstvenemu predmetu.

Ko pa prebiram to lepo delo in programe, vidim tudi, kako raba slovenščine kot živega jezika usiha v meddružbenem življenju, pa tudi v umetnosti, v leposlovju, v slovenščini v znanstvu itd. Bolj kot iz sebe, ustvarja zdaj slovenski inteligent podobo o slovenski — dediščini (hereditage!). Slovenstvo mu je znanstveni objekt. Toda kljub vsemu umiranju, vidim iz tega napora poganjati novo rast v slovenskem — potomstvu. Kdo bo dvignil naš potopljeni zvon iz angleškega oceana? Danes, ko to pišem, je 50-letnica smrti mojega prijatelja Srečka Kosovela: vzem sem v roke njegove poezije in berem:

ta ocean, ta strašno odprt:
zanamcem življenje, *nam* pa smrt...
strašen *pogin*, za *ново* rast.

V muzejih, bibliotekah in znanstvenih laboratorijih se budi nov slovenski duh?!

Toda — Ameriška Domovina in Ave Maria — edina slovenska časopisa v ZDA — pa životarita, kakor sta poprej pred letom 1950: živita od naročnikov — starnaseljencev...

Pajk okrog Cerkve, pa se je kmalu smrtno-ponesrečil. Za njim so prevzeli dušno pastirstvo slovenski lazaristi. Dr. Jakob Kolarič je postavil prvo slovensko cerkev Marije Pomagaj s cerkveno dvorano (leta 1954). Janez Kopač, pa nekaj let pozneje drugo Brezmadežne Marije s čudodelno svetinjo. Obe sta zidani z žrtvami novonaseljencev, ki so — prvo — posvetili vsem žrtvam revolucije, kot priča spominska plošča v veži. Danes je pet slovenskih župnij v Kanadi (2 v Torontu, po ena v Hamiltonu, Winnipegu in Montrealu).

Toda s kulturnim delom so inmi-

granti začeli še pred graditvijo prve cerkve, z dobrodelno ustanovo Caritas in Dramatskim krožkom, ki se je pozneje preimenoval v Slovensko gledališče. Predstave so bile najprej v najetih dvoranah, potem v cerkveni. Ob tej je delovalo tudi Katoliško prosvetno društvo Baraga, dokler mu ni župnik Andrej Prebil odvzel farno zaščito. Od tedaj se imenuje Prosvetno društvo Baraga (sedanji predsednik Otmar Mauser). Z drugimi društvi vred se je ustanovil Slovenski dom. Ta skupnost prireja vsako leto Slovenski dan; osrednjo kulturno prireditev kanadskih Slovencev. Pa je še drugo središče v Torontu: na Avenidi Euclid ob Hranilnici in posojilnici Dr. J. E. Kreka, kjer deluje Slovenska narodna zveza (SNZ) in izhaja mesečnik Slovenska država. Ta skupina ni vstopila v sklop Slovenskega doma. Ustanovitev skupnega predstavništva Slovenski svet, za katerega je bilo več naporov, ni uspela. Ustanovila pa se je nato druga Hranilnica in posojilnica slovenskih župnij, ki pa nima cerkvenega značaja, temveč le organizacijsko temelji na farnih skupnostih.

Kako pa kulturno, ki naj spada v pregled slovstvenega dela?

Časopisje. — SNZ izdaja že od vsega početka mesečnik Slovenska država (dr. R. Čuješ, Vladimir Mauko). Glavni sodruknik je prof. dr. Ciril Žebot, ki komentira svetovno in slovensko politično življenje ter je skozi tri leta pisal članke pod naslovom Slovenija včeraj, danes in jutri. Te je izdal potem v ponatisu (1969) ter z njimi vzbudil veliko polemiko v Sloveniji. Nato je napisal Žebot posebni Odgovor E. Kardelju (1969). Sicer biva Žebot v ZDA, toda njegova glavna delavnost se razvija v tem kanadskem listu, poleg drugih znanstvenih in političnih člankov v angleške liste. Drugi vidnejši sodrukniki so dr. R. Čuješ, dr. Resman, M. Geratič in drugi.

Drugemu delu Slovencev ob Slovenskem domu pa je glasilo torkova priloga clevelandске Ameriške domovine pod naslovom Kanadska domovina, kamor največ piše ta Peter Markež, podpredsednik Slovenske krščanske demokracije - SLS ter Otmar Mauser, predsednik društva Slovencev Baraga. Ta dva lista sta glavni glasili Kanadčanov. Od časa do časa izide tudi glasilo Slovenskega doma Slovenska misel, ki se je predvsem zavzemala za ustanovitev Slovenskega sveta. Izhajajo tudi lokalni li-

stiči po potrebi, tako Naša moč, glasilo Hranilnice slovenskih župnij, Vez med brati (Marijina legija), ali Colnič v Mont-realu itd. Izšlo je tudi par snopičev zbirke Povesti (ur. Ivan Dolencec), pa so menda izhajali iz kominformovskega kroga...

Slej ko prej izhajata v Kanadi dva slovenska lista: Slovenska država (Kanadska domovina se tiska v Clevelandu) in Božja beseda. Ta zadnja je dobro urejevana verska revija (ur. J. Kopač), ki jo pišejo večinoma slovenski lazaristi. Ustanovil jo je l. 1951 dr. Jakob Kolarič, in jo štiri leta izdajal kot razmnoženino, zdaj pa izhaja v lepem tisku. V tej reviji je priobčeval v letih 1968—1971 K. Mauser življenjepisi roman o I. F. Baragi. Le eno je potrebno, ki je pozneje izšel v knjižnem ponatisu.

V leposlovju je bilo v Kanadi napisano razmeroma malo. Od pesnikov naj omenim slikarja Božidarja Kramolca, ki piše pesmi v — angleščini, v argentinskem Meddobju, kjer jih je prevajal v slovenščino — ne avtor sam, temveč F. Papež. Pač pa se v Božji besedi uveljavljata kot pesnika Marjan Jakopič in Karel Mauser iz ZDA. Tudi je svoj čas urednik J. Kopač priobčil par prevodov direktno iz kitajščine, odkoder je bil nasilno izgnan. V Torontu je zorel kot pesnik F. Sodja, ki je pozneje izdal zbirko pesmi Meditacije pri SKA v Buenos Airesu. Ne vem v kakšno emigracijo bi uvrstil Jožeta Lazarja, ki priobčuje v angleških listih prevode iz najnovejših slovenskih pesnikov (T. Šalamuna, M. Košuta in Nika Grafenauerja).⁸⁴

Kot pripovednika moram najprej omeniti Ludveta Potokarja, nedvomno najpomembnejšega pisatelja v Kanadi in enega izmed najbolj obetajočih mladih emigrantskih pisateljev, katerega se pa danes le malokdo spominja. Že parkrat sem ga omenil med taboriskimi pisatelji v Gradcu, potem v Clevelandu, ko je v Klubu Krog poskušal ustanoviti kulturno revijo, pa med feljtonisti v AD in drugih listih. Človek Jack Londonskega tipa, ki je delal v železnici v Hamiltonu, potem pa doštudiral časnikarstvo v Clevelandu, pa menjaval poklice in kraje. Bil je tudi šofer, pa učitelj... oženil se je z domačinko, kar mu ni bilo k sreči, in končno je bil uradnik pri železnici in je tragično umrl prostovoljne smrti (1965). Bohem in resničen, da, odličen literat. Skoraj bi rekel: bil

je pisatelj po poklicu, cankarjevske sorte. Pisal je precej, v zadnjem času angleško za list Vancouver Sun. Vse življenje je pisal roman Krvavi vir, iz začetka druge svetovne vojne (infiltracija komunističnega študenta v prosvetnem društvu na Barju in v Prekmurju). Začel ga je že l. 1947, pa ga ni končal, ker ga je hotel „do zadnjega izpiliti.“⁸⁵ Na vsak način bo treba izdati njegove črtice, pa nekončani roman, kakor tudi prevode njegovih angleških črtic, ki jih bo treba odkriti. — Med pripovedniki iz Kanade naj omenim Staneta Pleška, ki je za Mohorjevo napisal ljudsko povest Umita kri; pa tudi njegov zanimiv domobranski spomin Mimo smrti v svobodo razodeva pisca z literarnimi prijemi. Prav tako izpričuje tudi F. Sodja pripovedno zmožnost, ko je kot „Branko Bohinc“ opisal partizanske ječe v knjigi Pred vrati pekla. Dober leposlovec pa je slikar B. Kramolc z napetimi realističnimi črticami v argentinskih tiskih, ki je prišel tudi v antologijo emigrantskih pripovednikov Dnevi smrtnikov.

Lazaristi so razvili v Kanadi tudi veliko delavnost na duhovnoverskem področju. Ne samo da izdajajo dober list, temveč so tudi napisali nekaj priporočil vrednih knjig verske in duhovno vzgojne vsebine. Na tem področju je bil zelo delaven že parkrat omenjeni F. Sodja, ki je napisal tudi Križev pot ob Goršetovih likih v lemontski cerkvi. Tudi Duhovne vaje, Šmarnice, Kraljica apostolov itd. J. Kopač je napisal apologetično knjigo Na nepremagljivi skali, Stanko Boljka molitvenik Z Bogom v tujini, Tone Zrnec pa dve šolski pomožni knjigi Veselja dom in Materi.

V AVSTRALJI

Pred drugo svetovno vojno skoraj ni bilo Slovencev v Avstraliji, ki je nam bila znana večinoma po starih Mohorskih opisih kakega Vrhovca ali pozneje Miklavčiča. Tudi po vojni se Slovenci tja niso vselejvali skupinsko in pod vodstvom kakšnih begunskih organizacij, temveč so se pojavljali v Avstraliji kot posamezniki, tako da se jih je nabralo kar precej in to vseh vrst: ideoloških in ekonomskih, predvsem s Primorskega... Koliko jih je sedaj, ne vem.

Kmalu se je čutila potreba, poslati tja slovenskega duhovnika, da duhovno oskrbuje prihajajoče Slovence. Tako je

Verjetno pa je največji kanadski kulturni delavec prof. dr. R. Čuješ, ki registrira v slovenskem tisku vso mednarodno novo sociološko slovstvo, piše tudi mnogo v angleške revije o zadrugarstvu, katerim je tudi sourednik (o njem je prinesel Zbornik za 1971-72 poseben članek). Skupaj z V. Maukom je že l. 1958 izdal informativno-propagandno knjigo o Sloveniji in Slovencih za Angleže pod naslovom This is Slovenia, ki je bila ena prvih naših predstavitev angleškemu jezikovnemu krogu.

Od drugačne strani pa Slovence predstavlja brošura The Slovenian Tragedy (1970), ki jo je izdala kanadska Zveza protikomunističnih borcev za 25-letnico vetrinjske tragedije, vračanja desetisočev borcev in njih pokola v Kočevskem Rogu. Poleg odlomkov iz Arneževe knjige in iz brošure v Rogu ležimo pobiti prinaša tudi izvorni prispevek vodnika štajajerskih četnikov, Jožeta Melaherja.

In za konec: Hranilnica in posojilnica slovenskih župnij daje vsako leto nagrade zaslužnim kulturnim delavcem na splošnem vseslovenskem emigrantskem nivoju. Tako so jo doslej dobili: France Gorše, France Dolinar, Rūda Jurčec, Tine Debeljak, Alojzij Geržinič, Vinko Beličič in Vinko Lipovec (urednik AD). S tem se hoče slovenska Kanada oddolžiti kulturnemu delu zdomskih ustvarjalcev, h kateremu kot da ni sama mogla doprinesiti toliko, kot bi hotela. Iz tega spoznanja je tudi napisal Otmar Mauser v zadnjem Zborniku 1971-72, prepesimistično ugotovitev: „Gospodarsko smo uspeli, kulturno pa shirali.“⁸⁶

franciškanska provincija poslala tja prva dva frančiškana p. Klavdija Okorna in p. Bena Korbiča. Po par letih sta se vrnila v Ameriko in prišli so drugi: dr. Pivko, p. Bernard Ambrožič... Avstralija ne dovoljuje ustanavljanje narodnih župnij, zato so slovenski duhovniki samo pomagali obstoječim župnijam, sicer pa stanovali v frančiškanskih samostanih. V zadnjem času Avstralija posnema kanadski etnični pluralizem in podpira etnične skupine.

V zadnjih letih rastejo slovenski Domo-
vi, Imamo jih v Sydneyu, v Melbournu in drugod, v povezavi s slovenskimi šolami

in pevskimi zbori... ter odrskimi dvoranami.

Prosvetno kulturno delovanje v teh družtvih je živahno in mnogovrstno. Prav tako mnogovrstno pa je tudi slovensko avstralsko časopisje.

Glavni časopis v Avstraliji so slej ko prej Misli, ki jih izdajajo slovenski frančiškani, prišli iz ZDA. Misli sta 1952 ustanovila p. Klavdij Okorn in p. Beno Korbič (najprej kot razmnoženino); ko pa je uredništvo prevzel p. Bernard Ambrožič, so se razmahnilo in postale glavni družinski list avstralskih Slovencev. Njegova markantna osebnost je vtisnila že prej v ZDA, sedaj pa v Avstraliji, vsemu tamkajšnjemu slovenskemu delu svojstven pečat. Načelni članki, bogoslovni, polemika, leposlovje (Spomini), dnevni komentarji: vse je zajelo njegovo „tipkanje.“ Poseben poudarek zasluži njegova ljubezen do slovenske emigracijske knjige, in njegova povezanost z vsemi slovenskimi skupinami v svetu. Zdaj ureja Misli pisatelj p. Bazilij Valentin. — Vestnik Slovenskega društva (VSD) V Melbournu izhaja tudi že 20 let (1956). Izdaja ga močno Slovensko društvo ter je zato njegova smer odvisna od vsakokratnega odbora. Začel je izhajati kot glasilo SDM, potem je bil jugoslovanski list, pozneje glasilo Zveze slovenskih društev v Avstraliji, zdaj pa spet kot glasilo SDM. Je liberalno usmerjen ter vodi nekakšno sredinsko pot (urednik Marijan Peršič).

Podobno je bila Slovenska kronika glasilo slovenskega društva Sydney in ga je urejeval J. Čuješ, pa je pred leti prenehal (1968). Zdaj pa J. Čuješ urejuje list Triglav, ki je nastal po sporu z društvom Sydney, in je glasilo društva Triglav. Ima pa težnjo biti neke vrste glasilo vseh Slovencev v Avstraliji. Po smeri se približuje socialistični stranki, je pa v dobrem razmerju z režimom v domovini. Z njegovo pomočjo hoče tekMOVATI z Mislimi. — Tudi druga društva imajo svoja glasila. Tako je npr. društvo v Canberri izdajalo Pavliho (ur. F. Breznik). Po prenehanju l. 1968 se je pojavil z novim imenom Triglav. Eden prvih političnih listov je bil Žar, obikovno zelo lep ist, ki je predstavljal odločno domobransko protikomunistično smer (ur. L. Urbančič). Po prenehanju ga je nasledil l. 1957 Slovenski obzornik v Avstraliji, s podnaslovom Revija svobodnih Slovencev. Izdaja ga Agencija za Svobodno Slovenijo in mu je urednik L. Ur-

bančič, nekdanji propagandist slovenskega domobranstva. Lepo urejena in polna polemike. Podpira NO za Slovenijo.

Verska župnija sv. Rafaela v Merrylandu in Sydneyu izdaja svoj list Rafael.

Posebne vrste list pa je izdajal (ciklostilno) in pisal v l. 1967-68 istrski pesnik Bert Pribac, ki je kakih deset let preje emigriral iz Jugoslavije v Avstralijo. Je navdušen pripadnik evangeljske Cerkve ter zagovarja stališče kristadelfijske ločine. List se je imenoval Resnica, s podnaslovom „slovenski blagovestni vestnik.“ Pribac je istočasno izdajal tudi Slovensko vest, kot jo on sam označuje za „književni magazin za kulturo in družbena vprašanja.“ Sodeloval je pri njej (izšlo je pet števil) pisatelj Lev Detela z literarno kritičnimi članki. Bila je to polemična, avantgardistična revija „novega povojnega rodu,“ vrstnika uporni ljubljanski poperspektivni pluralistični generaciji. Ni se spuščala v politično polemiko, pač pa v konfesionalno, kritikujoč s protestantskega zornega kota delovanje Cerkve in klera. Kot mesto izhajanja navaja: Canberra-Dunaj, ter je list tako povezoval z osebami urednikov Avstralijo s Centralno Evropo.

Poleg teh listov, ki deloma še izhajajo, izdaja več društev v notranjščini svoja glasila, okrožnice itd. Avstralsko kulturno in družabno življenje se namreč izživlja bolj v klubih kot v društvenih domovih, ki rasto šele zadnja leta (Adelaida, Sydney, Brisbane, Canberra, itd.).

Leposlovje. — Avstralija nima knjižne tradicije, da bi mogla navezati na delavnost prednikov. Za predhodnika velja zdaj tržaška pisateljica Neva Rudolf s svojima dvema knjigama: s poezijo Južni križ in prozo Čisto malo jubezni. V njih so deloma avstralski motivi (v pesmi), dočim prozna knjiga predstavlja izključno „avstralske črtice.“ Tiskana je bila v Buenos Airesu (založba SKA, 1958). Ne samo, da so črtice literarno močne, svojevrstno, da, izredno delo slovenske ženske pisateljice z avstralsko-kraškim razpoloženjem in globokim psihološkim prenikanjem v žensko dušo, so tudi skorajda pesmi v prozi. Vsekakor pa prvo leposlovno delo, ki je pognalo na avstralskih tleh.

Prva slovenska knjiga, tiskana v Avstraliji, pa je pesniška zbirka Berta Pribaca (Humbert Pribac) Bronasti tolkač (Melbourne 1962, tiskarna Simona Špacapan), s pripombo: „Izdal in založil Slo-

venski klub v Melbournu kot prvo slovensko knjigo v Avstraliji.“ Lepo tiskana in močno vezana, kakor pristoji knjigi s tako zgodovinsko pomembnostjo. Je tudi literarno pomembna. Značilnost tega istrskega pesnika je njegov notranji duhovni nemir, religiozni nemir, s katerim trka na metafizični svet kot z „bronastim tolkačem“. To je smisel te pesniške zbirke v modernem pesniškem slogu in filozofskem iskanju smisla bivanja v tem kaotičnem svetu duha. Ni v pesmih avstralskega okolja, niti razpoloženja, komaj nekaj spominov na Kras, kajti njih svet je iskanje iz kaosa časa k Bogu. Evangeljsko protestantska in protihierarhična miselnost, toda v bistvu krščanska. Iz teh pesmi se razume tudi Pribčeva publicistična usmerjenost.⁸⁵

Magazin Slovenska vest je prinašal literarne eseje in prozo Leva Detela, doneke Milene Merlakove, kakor tudi Pribčeve pesmi in prevode moderne angleške lirike. Iz tega sodelovanja dveh „avantgardistov“ — emigrantov iz šestdesetih let — je pozneje vznikla posebna knjižna založba: Pesniška uresničevanja „majhne zbirke izvirne slovenske poezije.“

Dozdaj sta v tej „privatni tiskarni“ H. Pribca v Canberri izšla l. 1973 dva zvezka poezije. Bert Pribac: V kljunu golobice in Lev Detela: Legende o vrvohodcih in mesečnikih. Sta to dva originalno tiskana na različno barvnem papirju in z originalnimi ilustracijami Zdenka in Berta Pribca, majhna zvezčiča po 20 oz. 25 pesmi. Pribčeva poezija ima podnaslov: Pesmi izseljenca in potepuha. Je še vedno izraz metafizičnega filozofskega gledanja na svet in njega kaos, toda dobiva že vse bolj realistične prijeme, tudi že rodni kraški istrski motiv z ostrimi obrisi in lastnim vonjem, potopljen celo v domotožje. Ne ogiba se vulgarnih izrazov, tudi ne političnih poant (npr. Moskva na Nilu: primera faraona s Stalinom). Hoče namenoma v realizem življenja. Pa vendar ga končna poanta poveže s kozmosom in etično-socialnim svetom. Dobro poezijo moti včasih neslovenska sintaksa.

Zbirka Leva Detela Legende o vrvohodcih in mesečnikih, je zbirka fantastike, grozotnosti in sanjskih prividov, včasih s smislom, včasih brez njega, toda vedno potopljenim v čarobni misterij dogajanja, zmes krvniškega nesmiselnega življenjskega cirkusa in neprijemljivega somnambulizma pesnika. Vsekakor: zopet De-

telov svet, iz katerega je pognalo tokrat nekaj močnih pesmi.

Drugih literarnih plodov nam Avstralija doslej ni dala. Toda že to, kar smo dobili z Nevo Rudolfovo in Pribcem (Detela biva na Dunaju), je več, kot bi pričakovali od mladega slovenskega naseljevanja v tej oddaljeni pokrajini. Tu in tam, listajoč po tamkajšnjih časopisih, ki mi pridejo samo od časa do časa v roke, naletim na kakšno ime, ki bi utegnilo vzbuditi up na literarno ustvarjanje (Pavla Gruden, Ivan Žigon, Karel Kodrič, Kobal Jože itd.).

Kakor vemo, pripravlja H. Pribac tudi prevode slovenskih modernih pesnikov, tudi zdomcev, v *angleščino*. Gotovo bo to velik uspeh avstralskega književnika.

Kaj pa pripovedništvo?

Vestnik zveze slovenskih društev v Avstraliji je oktobra 1975 prinesel poročilo, da je Ivan Kobal poslal neki prozni rokopis na Literatry Board in tam dobil — tisoč dolarjev nagrade „za korajžo, da bi s pisanjem nadaljeval in delo tudi končal.“ Toda ta rokopis je pisan — v angleščini. Opisuje vsakdanje življenje evropskih emigrantov v Snowy Mountains, seveda tudi slovenskih, med katerimi je bil sam. Tekst bo obširen. Če bo knjiga izšla, bo to prva knjiga Slovenca na avstralskem angleškem književnem trgu.

Kot vidimo, se slovenski živelj v Avstraliji krepki in se uveljavlja v splošni kulturni delavnosti zdomstva, pa tudi že v avstralskem svetu.

To priča tudi politični uspeh slovenskih inmigrantov, kajti pri zadnjih volitvah v parlament je bil na listi avstralske liberalne stranke izvoljen tudi Slovenec Miško Lajovic za senatorja. To je visok položaj za slovenskega zdomca, enak samo uspehu severnoameriškega senatorja Franke Lauscheta, le s to razliko, da je Lausche rojen v ZDA, Lajovic pa v — Ljubljani, ter je prišel v Avstralijo po drugi svetovni vojni.

V slovenski skupnosti vseh kontinentov pa je imel velik odmev govor avstralskega člana NO za Slovenijo, Vladimira Menarta, ki ga je govoril lani na Slovenskem dnevu v Sydneyu in v katerem je poudaril — potrebo po „narodno-politični slovenski zavesti, ki naj iz mlačne, razbite, demoralizirane črede Slovencev zgradi vročo, enotno in samozavestno slovensko skupnost.“⁸⁷

Avstralija tako postaja plodna sovrstnica tudi kulturne rasti vsega zdomstva.

V Aziji ni nobene slovenske skupnosti. so samo posamezniki. In samo kot posamezniki so lahko aktivni člani slovenske skupnosti tudi v kulturnem smislu. Zato ne moremo pri njih govoriti o razvoju tiska, časopisja, domov in šolstva, temveč samo o delu enega, dveh ali treh ljudi, ki so povezani z globalnim slovenstvom po svojem slovensko kulturnem delu. Ni v Aziji slovenskih intelektualcev — in tudi drugih ne — razen slovenskih *misijonarjev*. In prav v vrstah teh misijonarjev imamo velike kulturne delavce, o katerih delu se moremo poučiti v Katoliških misijonih. So tu imena kot apostolski protonotar na Kitajskem msgr. Kerec, napol arhitekt; je tu p. Majcen, ki ga je vlada južnega Vietnama odlikovala za veliko socialno delo, ki ga je opravljal tam. Toda ti so prišli v misijone že pred drugo vojno in niso emigranti. Kljub temu bi spadala v ta pregled nekoč Jakopičeva učenka m. Ksaverija Pirc, ki je sicer že 50 let v misijonih, pa je pred leti v Argentini izdala v emigrantski založbi Baraga svoje misijonske spomine pod naslovom *Petdeset let v misijonih*. Tudi ne morem šteti sem p. Podržaja, ki je izdajal sicer svoj lastni dušnopastirski listič s prošnjami na ves svet za — svojo faro.

Pač pa moram s poudarkom omeniti na tem mestu misijonskega zdravnika dr. Janeza Janeža, morda največjega kulturnega delavca Slovenca v Aziji, na daljni otoški Kitajski, na otoku Taiwanu (prej Formozi) v mestu Lotungu. Bil je domobranski zdravnik, ki je bil l. 1945 vrnjen po Angležih za klavnico v Slovenijo, pa je zdaj sloveč čudodelni kirurg. Znan je po Daljnem Vzhodu kot največji dobrotnik tamkajšnjega ljudstva. L. 1963 je bil odlikovan uradno s častnim naslovom „Dobri človek“. Ne omenjam ga v tem pogledu kot pisatelja knjig — saj nima časa niti odgovarjati na pisma — ampak zato, ker sem prepričan, da se bodo o njem in njegovem delu pisale — ne samo članki kot doslej, temveč — knjige. In ne samo slovenske. On nas Slovence vodi v kitajsko slovstvo, ne samo Kolednikov Jurij Kozjak.

Pač pa se je s peresom pečal svoj čas jezuitski misijonar v Kalkuti v Indiji p. Jože Cukale, ki je nekoč pisal v Dom in svet, v italijanskih taboriščkih pesmi in

lep članek mučeniško pobitemu kuratu pisatelju F. Kunstlju ter še sedaj priobčuje tu in tam kakšno pesem.

Toda posebno mesto med vso emigrantsko književnostjo pa pripada jezuitskemu misijonarju p. Vladimiru Kosu, profesorju na katoliški univerzi v Tokio na Japonskem. On, ki je bil začel naše emigrantsko begunsko pesništvo, naj bo v tem pregledu tudi na njega koncu. Ko je Kos spesnil prvo pesniško zbirko še v Lienzu na Tirolskem kot „Re-O“: Marija gre na tujje in takoj nato še drugo pod istim psevdonomom, je bil še pesnik sonetskega venca in kitičastih pesmi, zdaj pa se je razvil v največjega modernega pesnika naše emigracije, teoretično razgledanega in stilistično na gladini svetovnih pesnikov naše dobe. Iz taborišča je vstopil v Germanicum v Rimu in od tam k jezuitom, bil in pesnil v Rimu in na Irskem, dokler ni bil poslan na Japonsko. Povsod je pisal in vedno v vse liste, zdaj celo v jezuitski list v domovini, dasi jasno izpoveduje svoj antikomunizem. V času bivanja na Japonskem je izdal dve knjigi. Prva je: *Dober večer*, Tokio l. 1960 v Tokiu tiskana na japonski način: listi v raznih barvah, pesmi brez naslovov v tekstu, šele v kazalu. Svojevrstna zbirka iz več razlogov: prva slovenska knjiga, tiskana na Japonskem s slovenskimi črkami; in drugič: grafično, tiskarsko in vsebinsko ter slogovno originalna stvaritev. Po Vodebu stopa zopet japonski motiv v književnost. Tokio s svojimi barvami, razpoloženji, pokrajino, pa tudi s socialnimi razločki. Kos nas preseneča s svojim bogastvom motivov: vsak trenutek se mu spremeni v pesem tudi ob najrahljšem dotiku s stvarjo, kakršnokoli že, tudi ob intelektualni domisljici, ki jo dobi iz lekture. Med pesmi pa natrese aforizme o umetnosti od kjerkoli. Tu so vpesnjeni motivi najrazličnejših emocij, tudi ima motive na pokol domobrancev (str. 49). Njegova pesem je poglajala iz nenehnega pesniškega snovanja, on živi pesem v slednjem dihu, živi iz nje in zanjo in se žlahtni ob svetovni pesniški teoriji in praksi, kar je razvidno iz njegovih dodatkov in modernih estetskih razprav. Že ob tej knjigi bi Kos zaslužil posebno razpravo, da bi ga doumeli in razumeli v vsej raznoliki polnosti in tudi — pomanjkljivosti, ki jih prinašajo hitri zapisi in

takojšnja objava. Toda osupnejo nas njegove čudovite primere in drzne metafore. Taka je zbirka iz Tokia o Tokiu: v zgodovini slovenskega pesništva sploh, ne le emigrantskega, redkost in pomembnost.⁸⁹ Prav taka je njegova druga zbirka, izdana v Buenos Airesu z svojskim naslovom: „Ljubez in smrt. In še nekaj (Drage kamelije)“, — Pesmi iz Daljnega vzhoda (Ilustrirala Bara Remec). Tudi ta ima vse lastnosti prejšnje, le da je še bolj japonska, ki je ni moči razumevati brez branja zemljepisnih in narodnopsnih razlag, ki so dodane. Tudi je še bolj poudarjena socialna plat milijonskega velenja. Ni tu mesto za obširno karakteristiko pesnika.⁹⁰

SKLEPNA BESEDA

Tako sem v glavnih razvojnih črtah skušal predstaviti zdonsko slovstvo, ne celotnega, temveč tisto, ki se imenuje „povojno emigrantsko“ slovstvo ob njegovi tridesetletnici; pokazati vzroke, pogojenost in okolje, v katerem se je mogla na različnih kontinentih poroditi in razviti slovenska tiskana beseda. Poseben poudarek sem dal na leposlovje. Po letu 1945, ko je emigriralo v svet precejšnje število kulturnih delavcev. Nisem razširjal vprašanja, zakaj so odšli, temveč kje in kako so nadaljevali svoje kulturno delo. Podal sem zgodovinski in predmetni opis, mimogrede ga tudi vrednotil — dasi si oceno pridržim za drugič, saj sem že z navedbo temeljnega gradiva za tako „nadstavbo“ daleč prekorčil dani mi prostor. Nikakor pa nisem hotel pisati ne biografije, ne bibliografije pisateljev, temveč opisati res nekako iz „ptičje perspektive“ pregled nekega določenega, prav posebnega zgodovinsko pogojenega odseka slovenskega kulturnega ustvarjanja, tistega odseka, o katerem se v domovini molči, ignorira kot da ga sploh ni, oziroma še več, da sploh biti ne sme; kateremu sploh kot celoti ni policijsko dovoljen vstop v domovino, katere organski del je. Tudi literarni zgodovinarji ne vidijo dlje nazaj v preteklost, kot kvečjemu v dobo do l. 1945, vključujoč v obravnavo res da že N. Velikonjo, F. Balantiča in celo I. Hribovška, omenjajoč jih v literarnih zgodovinah, leksikonih, esejih in celo v antologijah, toda le izjemoma, skromno in predvsem zelo obzirno. Čez to mejo ločnico pa ne sega njih oko. Pionirsko pa

Kos je za svojo pesniško vrednost, sodobnost in predvsem oblikovno pomembnost dobil nagrado Vstajenja v Trstu. Danes je najbolj viden pesnik emigracije, ki ga najdeš v slednjem zdonskem in tudi drugem listu, ki ne temelji na dialektičnem materializmu. In prav zato, ker se „neekonomsko“ razsipa, je že nujno potrebno izbrati antologijo iz njegovega nepreglednega pesništva. Prečiščen in izbran „skozi rešeto“, bi V. Kos dobil pravo in vrednostno podobo pesnika, kot mu gre — ne samo v emigracijski zdonski literaturi, ampak tudi — matični, to se pravi: pravo ceno pravega pesnika v globalnem slovenstvu.

je preko tega „visokega zidu med Matico in Slovenci zunaj meja Republike Slovenije,“ vrgel svoj pogled — nekoliko zamegleni sicer — le prof. dr. Jože Pogačnik iz — Trsta 1972. Toda ta prvi sij je ugasnil v novo molčanje. Le včasih bevskne iz njega zlohотно lajanje kakšnega na verige režima privezanega cukca...

Morebiti tudi jaz nisem storil prav, ko sem začel svoj pregled šele po maju 1945, kot da ni živelo že prej „emigrantsko“ slovstvo. Kajti bilo je „emigrantsko“, dasi ne v emigraciji, vse tisto pisanje ilegale in legale (— s pridržkom —) med revolucijo, ki ga je prepovedoval — prav tako kot zdaj! — „zapovedani molk.“

Tu ima izvor naše zdonsko kulturno delo, zato gredo z nami Velikonja in Balantič in Hribovšek in Kunstelj... in drugi... in Dom in svet... in Svobodna Slovenija... Zato morda ni bilo prav, da nisem bolj poudaril tega prvega izhodišča. Tudi bi kazalo poudariti našo prvo emigracijo iz aprila 1941, ki je potem pisala in delala v Palestini, Londonu, New Yorku in Rimu. Bolj sem že poudaril one iz Rima po l. 1943, in v ZDA v l. 1944... Vse to bi bila uvertura, — ki bi jo že zdavnaj bilo treba opisati — v delo emigracije po maju 1945.

Omenil sem v začetnem poglavju vrsto kuturnih delavcev, ki so šli kot Cankarjeva „procesija za križem“ v svet, da tam ustvarjajo po svojih močeh to, kar je predmet te razprave. Po tridesetih letih mnogo teh ljudi ni več „delavcev na naši njivi.“ Odšli so po plačilo kot resnič-

ni dninarji, garači iz naše skupnosti za našo skupnost. Tako literati: A. Novačan, R. Jurčec, I. Baloh, I. Česnik, Z. Novak, M. Marolt, F. Kolarič, L. Potokar... politični pisci in publicisti: M. Krek, B. Vošnjak, C. Jelenc, F. Gabrovšek, F. Kremžar, M. Škerbec, I. Ahčin, J. Basaj, P. Verbič... znanstveniki: A. Odar, J. Turk, I. Lenček... vojaški pisec V. Vauhnik, knjižna organizatorja K. Škulj in A. Mrkun... časnikarji: J. Krošelj, J. Hafner, J. Majce, J. Kessler... pisec šolskih knjig Martin Mizerit... in tržaški prosvetni delavec in vsekulturni organizator J. Peterlin itd.

Tudi zapustili so emigrantske vrste nekateri kulturni delavci, ki smo jih imenovali in odšli v zamejstvo (Š. Tonkli) ali v domovino — umret (F. Erjavec) ali pa — nadaljevat svoje delo (pesniki-duhovniki: V. Truhlar, R. Vodeb in S. Janežič).

Priključili pa so se politični emigraciji poznejši ubežniki iz Titove Jugoslavije, prav tako politični begunci: Igor Šentjurc, L. Detela in M. Merlakova ter B. Prižba in še kdo... Te miselno nikakor ne moremo identificirati z onimi emigranti iz maja 1945, dasi jih družijo z njimi boj proti tiranstvu in materializmu ter težnja po svobodi duha in po kuturnem in političnem pluralizmu.

Tako v emigracijskem slovstvu prihaja do izraza ustvarjanje v svobodi duha in slogov: od tradicionalnega domačijstva, do baročno nabreklih historicizma, pa družbenega sodobnega romana... ameriškega cowboystva in fantastičnega vizionarstva... od pesniškega impresionizma in razpoloženjskih razčustvovanj v metafizično filozofsko pesem in besedni konstruktivizem... od političnih rapsodij do prigradniških epistol... od poročevalskega kramljanja „pod lipo“ do svetovljanskega eseja... od revolucijskih dogodivščin do podob mednarod-

nega svetovnega položaja... od potopisov do filozofskih razprav: vsi odtenki duhovnih naporov so prisotni v emigracijski književnosti... Tako je to knjižno ustvarjanje celota in enota zase in kdor jo bo vrednotil, jo bo moral — če ji hoče biti pravičen — vrednotiti iz nje same: pa tudi če bodo merila morala biti drugačna, je vendar v njej marsikaj, kar se lahko meri s kvalitetnimi dosežki v domovini in v svetu. Kvantiteta pa naravnost prese- neča...

Nekoč je predsednik vlade Boris Kidrič samozavestno kriknil v Neronski prozi zmagovalca: „Slovenskega kulturnega delavca izven OF ni, kajti biti ga ne more!“⁹¹ Se pravi: ga ni in se ne sme pojaviti! Za njim je ponavljal — kot že omenjeno slovenski PEN klubovec Ciril Zlobec, da se „k slovenski književnosti ne more prištevati manjšina, ki ni šla z revolucijo, ali pa se je postavila na nasprotno stališče in... zapustila domovino.“

Zgodilo pa se je, da je še vidnejši slovenski književnik Alojz Rebula l. 1976 zapisal, kje in kdaj, ne vem, citiram, kakor poroča Večernik: „Slovenci imajo dve kulturni središči, od katerih naj bi bilo eno v Ljubljani, drugo pa v Buenos Airesu.“⁹²

To zadnje je sinonim za emigrantsko književnost, za „prepovedano“ književno delo. Ko pa se bo nekoč z enako nepristranostjo in z enako ljubeznijo obravnavala slovenska književnost doma in v svetu v celoti kot ena sama, nedeljiva, ves svet obsegajoča književna ustvarjalnost, se bo bralo — da v Cankarjevem jubilej- nem letu govorimo po cankarjansko — na njenih listih tudi zaslužno ime: „slovensko emigracijsko slovstvo.“

In prav Cankar bi mu morda še pripisal podnaslov:

„roža čudotvorna.“

OPOMBE

V Buenos Airesu ni nobene študijske knjižnice, ki bi mi omogočala celoten pregled emigracijskega slovstva, niti delnega ne, kajti niti časnikov, revij in knjig, ki so izšle v Argentini, ni nikjer zbranih na enem prostoru, komaj na sedežih založništva; na onih, ki so prenehala, pa še celo ne. Iskati bi jih moral pri privatnikih. Bil sem predvsem navezan na svojo lastno knjižnico in na spomin, kakršnega ima pač človek pri 74. letih. Toda vseh trideset let sem emigracijsko slovstvo zasledoval, večinoma neposredno in že od vseh početkov, od koroških in italijanskih taborišč. Tako sem že koncem leta 1945 napisal in v januarju številki leta 1946 serviglianske revije Svet in dom priobčil pod psevdonimom „Janez“ pismo uredniku dr. Krivcu, v katerem sem označil in ovrednotil vse dotedanje prispevke v tem ciklostilnem periodičnem listu. Pravtako sem kot uvod v „antologijo“ Naša pesem, izšlo v Rimu l. 1947, označil dotedanje poetično ustvarjalnost pod psevdonimom „Jur.“ Tako sem od prihoda v Argentino že od prvega Koledarja Svobodne Slovenije (1949), pa vse do l. 1954 (Koledarja-Zbornika Svobodne Slovenije), sistematično poročal o razvoju emigrantske

književnosti, končno pa sestavil celotno Panoramo slovenskih leposlovnih ustvarjalcev v emigraciji (ZKSS za 1955, 228—244) in jo poživil s 33 fotografijami avtorjev. Ta poročila predstavljajo prvi zametek pričujoče študije.

Za prihodnje leto (KZSS za 1956) pa je Zdravko Novak iz ZDA začel priobčevati sistematično bibliografijo slovenskega emigracijskega tiska slednje leto vse do Zbornika za leto 1969, ko je zbolel in 28. novembra 1971 tudi umrl. Ta Novakova bibliografija je odslej temelj slednjemu raziskovalcu emigracijskega slovtva in je plod njegovega edinstvenega zbiranja emigracijskih knjig in vseh vrst tiskovin, ki jih je zbiral kot „študijsko knjižnico“ (ZSS 1970, 253) vse do 31. 3. 1971, s katerim dnem je sklenil zbiranje in se v zavesti skorajšnje smrti, s pretresljivim pismom na javnost, poslovil z zahvalo dobrotnikom in z nalaganjem dolžnosti dedičem (Sloveniku), naj nadaljuje s pregledi od 1. 4. 1971 naprej. Ali je knjižnica prispela v Rim, ne vem, vem pa, da knjižnih pregledov od tedaj ni več.

Ti seznami v 14. letnikih Zbornika Svobodne Slovenije dozdej nadomestujejo Slovincem take preglede, kot jih imajo že delno drugi od komunizma zaslužnjeni narodi v emigraciji, kot npr. Hrvati: G. J. Prpić-Hilda Prpić (moja opomba: roj. Herman v Mariboru): Hrvatske knjige i knjižice u emigraciji — Croatian Books and Booklets Written in Exil (Cleveland, 1973); ali Srbi: S. K. Pavlovich: A Survey of Booklets Written and Published by Serbs in Exil (1941—1958), ki je izšel kot separat iz Journal of Central European Affairs (jul. 1959, 119—127); ali Poljaki: J. Zabielska: Bibliografija druków polskich (v dveh zvezkih do l. 1963). (Tedaj je zbirateljica umrla in čakata še dva zvezka iz zapuščine na tisk, Kultura, 1976, 1-2, 195).

Drugi temeljni vir za leposlovno delo slovenskih emigrantov je razprava univ. prof. dr. M. Jevnikarja v Trstu, ki je v Mladiki od l. 1967 do 1971, priobčeval bibliografsko-leksikografske podatke o Sodobni zamejski književnosti (pri zbiranju gradiva je sodelovala tudi SKA). Je to lep pregled avtorjev, z navedbo njih del.

Podoben pregled emigracijske književnosti pa sem poskusil nakazati v razvojni vrsti in s poudarki na pomembnosti del v svoji študiji O slovenski emigrantski književnosti, ki je izšla v hrvatskem prevodu v Hrvatski reviji (XXI, 1971, 28—47), kot prispevek Slovenca k njeni dvajsetletnici. Ta študija naj velja kot prvi zapis pričujoče razprave. Glavne tiskovne napake v njej sem popravil v SS 2. 9. 1971.

Nekako istočasno (1972) pa je univ. prof. dr. J. Pogačnik, tedaj slovenist na zagrebški univerzi, izdal v Trstu (založba Zaliv) v Kosovelovi knjižnici zv. 5 posebno knjižico Slovensko zamejsko in zdmsko slovtvo (str. 150), kot sintetično študijo, „oris izhodišča in ocena vrednosti“. „Zamejsko“ književnost vzame kot celoto ter avtorje ne ločuje po „emigraciji“ in „avtohtonosti“, temveč celotnostno, dočim pa zajema v „zdmsko slovtveno ustvarjanje“ le emigracijo. Dodano je pet podob emigracijskih avtorjev. (Pozneje je avtor vključil ta esej v svojo Zgodovino slovenskega slovtva, ki izhaja v Mariboru, založba Obzorja, toda — brez portretov.) S tem je dr. J. Pogačnik pionirsko podrl „železno zaveso“ med domovino in nami.

Iz poznejšega splošnega gradiva, ki mi je pomagalo k jasnejši podobi tega slovtva, naj omenim razne Razstave slovenskega tiska, ki so bile v raznih slovenskih domovih, tako prva na Pristavi v Moronu l. 1952 (KZSS 1954, 274), v Slomškovem domu l. 1962 (S. Batagelj — SS, 4. 1.) in l. 1963 (SS, 26. 9.) ter v Slovenski vasi l. 1966 (SS, 15. 9.).

Naj omenim samo še to, da jemljem „emigrantsko slovtvo“ v tem smislu, kot ga pojmuje poljska literarna esejistka Maria Danilewicz Zielinska v pariški Kulturi, kjer priobčuje (od dec. 1975) Razmišljanja o literaturi, takoimenovani „emigracijski“ (Rozwazania o literaturze zwanej „emigracyjna“), to je: o literaturi političnih emigrantov po drugi svetovni vojni.

KRATICE:

Koledar Svobodne Slovenije — KSS; Koledar-Zbornik Svobodne Slovenije — KZSS; Zbornik Svobodne Slovenije — ZSS; Ameriška domovina — AD; Slovenska kulturna akcija — SKA; Mladika — Ml; Meddobje — Md.

¹ Z. Novak: Knjižna setev slovenske politične emigracije. ZKSS od 1956 do ZSS 1969.

² T. Debeljak: Panorama slovenskih leposlovnih ustvarjalcev v emigraciji. ZSS 1955, 228—244.

³ Po zatrdilu R. Jurčeca.

⁴ A. Slodnjak: Slov. slovtvo 1968, 355. stran 383, deseta vrsta zgoraj beri: v Slovencevem.

⁵ Juš Kozak v Slovenskem zborniku, 1945, 18: „bivša slovenska pisateljica Mirko Javornik in Tine Debeljak.“

⁶ O. Župančič: Zbrani spisi 1951, 133.

⁷ Poročilo iz taborišča. SS, 15. 9. 1948.

⁸ René Podhorsky: Slovenska begunska bibliografija (Razmnoženina iz taborišča). — F. Pernišek: Prosvetno delo v taboriščih v Avstriji. KZSS 1953, 110.

⁹ V. Kozina: Komunizem, kot ga jaz poznam, 1972, 20.

¹⁰ Naši razgledi. (Imam izrezek brez datuma).

¹¹ J. Hafner (Lončar Janko): Koroška kronika. KSS 1950, 198. stran 386 beri v 2. stolpcu druga vrsta zgoraj: ruralističnega.

¹² T. Debeljak: Pisatelj K. Mauser. ZKSS 1956, 252.

¹³ T. Debeljak v knjigi F. Bukvič, Ljudje iz Olšnice str. 308. — M. Jevnikar, Ml. 1970, št. 10.

¹⁴ J. Sever in poročilu meni oktobra 1948. M. Bajuk: Naše šolstvo po taboriščih v Avstriji. KZSS 1952, 160.

¹⁵ Za taborišča v Italiji podaja največ gra-

diva Marijan Marolt v letnih poročilih v KSS 1949 do 1952, pa ZSS 1953.

¹⁵ Stran 389: ZSS 1968, 187.

¹⁷ S. Majcen: Dežela, I. Dolenc: Moja rast, J. Mohorič (ne Mahovič): Iz socialno-politične zgodovine Slovenije. ZSS 1964, 146 in 1965, 12.

¹⁸ A. Geržinič: Pouk v materinščini — da ali ne?, Bs. As. 1974. — Dr. S. Baraga, Sij 1976, št. 4.

²⁰ J. Velikonja: Slovenske šole na Tržaškem. ZKSS, 176. — Dr. A. Kacin: Slovensko šolstvo na Svobodnem tržaškem ozemlju. Kol. DSM v Gorici 1950. — Slovenske šolske knjige v Trstu (scznam). ZKSS 1957, 203 (J. Velikonja).

²¹ Glavne avtohtone pisatelje obravnava prof. J. Pogačnik v omenjeni knjižici.

²² Glas SKA, jun. 1972 (nj).

²³ T. Debeljak, K. M. skica za njegov literarni portret ob petdesetletnici: ZSS za 1956, 252—259. T. Debeljak: K. M. in njegova knjiga (v knjigi K. M.: Na ozarrah, 1970, 353—363).

²⁴ P. Turnšek se je rad dal intervjuvati, kjer je opisal svoje delo. Tako v Našem tedniku (28. 9. 1971, 7. 4. 1973 in 27. 6. 1975), Novem listu (25. 5. 1975 itd.). O njem je pisal L. Detela v Našem tedniku 1975 v razpravljanju o koroških pesnikih in pisateljih itd. Več je bilo pisano tudi v nekrologih, ko je umrl 26. 1. 1976 (Naš tednik, Novi list).

²⁵ Naš tednik, 27. 7. 1975.

²⁶ Naš tednik, 17. 4. 1973.

²⁷ O tej povesti sem napisal daljšo oznako, ker jo pisatelj sam smatra za svoj „bestseller“ in v intervjuju 3. 7. 1975 (Naš tednik) naivno pravi, da „so mu delo nekateri znanci v Švici in v intervjuju 3. 7. 1975 (Naš tednik) naivno do... pri švedski Akademiji.“ Naj tu pripomnim, da je tudi Novačan iskal prevajavca za svoj Peti evangelij, sodeč, da bi bil goden za Nobela! (Tako se je izrazil meni osebno). — Tudi naj omcaim, da se pripravlja več Turnškovih črtic za prevod v francoščino in angleščino (Vanca s Klanca, Naš rod v krčih... — Naš tednik, 3. 7. 1975 in tudi Novi list, 20. 5. 1975). V nemškem prevodu je izšla njegova disertacija die Taufe in der Urkirche; predvsem pa v Mariboru tiskana množična drama o slovanskih bratih Dve zvezdi našega neba pod naslovom Licht und Wort Constantin und Methodius, Dramendrehbuch in 21 Szenen. Maribor 1974. Übersetzt von Bernhard Strauss. — Dodan je tudi pisateljev življenjepis v nemščini.

²⁸ Marjan Marolt, SS 1952, 15. 5. — Slov. poročevalca, 22. 3. 1952.

²⁹ M. Jevnikar, Novi list 1957, 29. 5. — Novi list 10. 10. 1957, Mladika 1965, št. 5. L. Detela v nemščini Naš tednik, 21. 12. 1970. Detela, prejemnik avstrijske državne nagrade 1976, nagrajen vpričo predsednika republike R. Kirschnägerja. Glas SKA 1976, junij. — Intervju: L. Detela nam je povedal (Novi list 1975, 9. 10.). Napisal je tudi: Beležko o literaturi slovenskih emigrantov, Kaplje 1971, št. 22, ki je pa nisem dobil v roke (Slov. bibliografija, Ljubljana za 1971).

³⁰ Dr. A. Kacin, Ob tridesetletnici slovenskih šol, Mladika 1975, št. 10.

³¹ Slovenstvu v čast — narodu v ponos! ZSS za 1965, 294.

³² V dnevih šumi ocean, Celje 1969.

³³ R. Vodeb, Mladika 1965, št. 1.

³⁴ Beograjska revija VUS (imam izrezek brez datuma). Intervju s slikami pesnika. — Odprto pismo dr. V. Truhlarja Siju. Glas SKA 1971, avg.

³⁵ Slovenstvu v čast — narodu v ponos! ZSS za 1969, 131.

³⁶ ZSS za 1970, 253.

³⁷ Ne mislim „italijanskim razmeram“ v smislu kakšnega poitalijančenja, temveč prilagojenja zamejskim tržaškim razmeram in vključenja v njih kulturno, prosvetno in politično delo (Mladika, Draga, Slovenska skupnost, Radio, Klub izobražencev...).

³⁸ O tem poročajo dozdej že tri brošure priložnostno izhajajočega biltena Slovenci v Angliji, ki ga izdaja msgr. I. Kunstelj.

³⁹ Slovenstvu v čast — narodu v ponos! ZSS za 1968, 201. — P. Fajdiga, Dva univerzitetna ekonomska učbenika, SS, 14. 11. 1974. Angleški izvorni naslov teh učbenikov se glasi: Outline of International Trade (1973) in Outline of International Finance (1974).

⁴⁰ Slovenstvu v čast — narodu v ponos! ZSS za 1967, 252.

⁴¹ Slovenci v Angliji, III. 1975.

⁴² Slovenstvu v čast — narodu v ponos! ZSS za 1965, 299.

⁴³ Vsa imena — razen C. Žebota, ki je bil pozneje imenovan — so natisnjena v Bulletinu, junij 1958, Paris: Académie Internationale Libre des Sciences et des Lettres, str. 13.

⁴⁴ Slovenstvu v čast in ponos. ZSS 1969, 136.

⁴⁵ V. Vauhnik: Die geheime Front. — Dr. Krek je v oceni AD 30. 12. 1965 imenoval „edinstveno knjigo v slovenski literaturi.“ — Kdo je bil Vauhnik? SS 1972, 30. 3.

⁴⁶ R. Vodeb: Srečanje na lilijški poti. Md., VII. zv. 3-4, 180. — Znan je njegov roman iz ogrske vstaje l. 1956 pod naslovom Gebet für den Mörder. München 1958. — Md., V. 169.

⁴⁷ Katalog založbe Dr. Dr. Trofenik Verlag. München 1957, str. 50. — Leta 1976 je založba začela izdajati novo zbirko prevodov iz slovenske književnosti v tujih jezikih: Literatura Slovenica, kjer je kot I. zvezek izšel Francesca Husa prepev celotnega Prešerna, v italijanščini Prešeren: Poesie (1976) ter kot 2. zv. Kosovelovi Integrali v nemščini v izboru, z uvodom in prevodom nemškega slovenista Wilhelma Heiligerja.

⁴⁸ T. Debeljak: Jurij Kozjak, najbolj prevajana slovenska povest. ZKS 1958, 214—219.

⁴⁹ Slovenski begunci se razhajajo v svet. KSS 1949, 173.

⁵⁰ J. Krošelj: Misli o slovenskih domovih. ZSS 1967, 351—399. — F. Pernišek: Ob 25-letnici Društva Slovencev v Argentini. ZSS 1971-2, 347—380. Slovenska hiša in cerkev Marije Pomagaj. Bs. As. 1974.

⁵¹ M. Marolt: Ob desetletnici Svobodne Slovenije, SS, 29. 11. 1951. — J. Košiček, Ob 25-letnici Sv. Slov., ZSS 1967, 322.

⁵² Vrednote 1951, 100.

⁵³ T. Debeljak: M. Marolt, človek in kulturni delavec v zdomstvu (v knjigi M. Marolt: Jože Petkovšek), str. 268.

⁵⁴ O vzniku SKA — ustanovljene 24. 4. 1954 — je zanimivo pričevanje M. Marolta v pismu dr. Ložarju z dne 23. 4. 1954 v zgoraj omenjeni knjigi str. 368. Potem pa ob 20-letnici SKA, slavnostna številka Glasa SKA

l. XXI., 6-7, junij 1974, z doneski urednika N. Jeločnika in vzpodbudnika SKA L. Lenčka ter drugih. Replika A. Geržiniča: Nekaj o Vrednotah pa o proučnji in sedanji SKA, Sij, jul. 1974.

⁵⁵ Sezname kulturnih večerov so objavljene vedno koncem leta v Meddobju.

⁵⁶ Glas SKA XVI, št. 5, 11. aprila 1969.

⁵⁷ Uvodna beseda: Sedmič, ZKSS 1955, 5.

⁵⁸ Zanimivo je Vombergarjevo pripovedovanje o ljudskih motivih Martina Krpana, kar je T. Debeljak literarno obdelal v razpravi Doneski k Levstikovemu Martinu Krpanu, Vrednote 1968, 177—201.

⁵⁹ Novačanovo ostalino sta objavljala in pisala o njej M. Marolt: Janez Goligleb, Vrednote 1954, II. knjiga in Prolog k Frideriku Celjskemu, Meddobje I, 43 ter T. Debeljak: Novačanov Rdeči Panteon, Md, 1955, 51—69.

⁶⁰ T. Debeljak: Petletno poročilo Ukrajinske katoliške univerze v Rimu, SS 25. nov. 1971. — Je to poročilo o knjigi (str. 290): Ukrajinski katoliški Univerzitet im. sv. Klimenta Papi v peršom pjetilettju svogo postannja i dijalnosti. — De Ucraniarum catholica Univeritate S. Clementis Papae, primo quinquennio suae originis et activitatis enarratio (1963-1968).

⁶¹ ZSS 1956, 274.

⁶² Podatke o novih vseljencih v ZDA jemljem večinoma iz sestavka Z. Novaka: Slovenska ideološka emigracija v ZDA, ZSS 1964, 255—277.

⁶³ Timotej: Poročilo o Adamičevem govoru, AD maj-junij 1976.

⁶⁴ AD, 3. avg. in 5. avg. 1948.

⁶⁵ Kaj piše Rogel o Adamiču?, Naši razgledi 1965, 77.

⁶⁶ Adamich: Dinner at the White House, str. 145.

⁶⁷ K. Bonutti, AD 18. 8. 1975.

⁶⁸ Pastirjev glas, I. zv., str. 7, 8, 10.

⁶⁹ Dr. F. Blatnik: Naši domobranski mučenci, v tisku.

⁷⁰ Gerold Schmid: Junger Held der Neuen Zeit. Der Blutzeuge Alois Grozde aus Slowenien. Ein Opfer des gottlosen Kommunismus. Rex Verlag, Luzern, 1950.

⁷¹ J. Velikonja: Slovenski profesorji na ameriških univerzah in collegih, 1961. Uvod C. Žebot.

⁷² AD 1959, 23. 9.

⁷³ E. Gobec: Slovenski doprinos ameriški cerkvi. Slov. država, nov. 1975. — Slovenski doprinos Ameriki na prosvetnem polju (Newsletter, maja 1974).

⁷⁴ Edi Gobec: Širimo slovenska dela v svetovnih jezikih. AD 5. 12. 1975

⁷⁵ Newsletter, nr. 3 (jeseni 1974), str. 10.

⁷⁶ Newsletter, nr. 3, str. 10. Zbirko so uredili Branko Mikasinovich, Dragan Milivojević in Vasja D. Mihajlović. Ocena prof. R. Lenčka istotam: „starejši prevodi, slabo prevedeni, slabo izdani.“

⁷⁷ Slovenska bibliografija NUK za 1970, 118, Ljubljana 1972.

⁷⁸ Newsletter, nr. 2, pomladi 1974, 8.

⁷⁹ Newsletter, nr. 3, 8.

⁸⁰ Srečko Kosovel, *Integrnale*. Ausgewählt, eingeleitet, übersetzt von W. Heiliger, Dr. Dr. R. Trofenik Verlag, München 1976. V pripravi je tudi angleški prevod.

⁸¹ Amerikanski Slovenec 31. 3. 1976 (in v drugih listih).

⁸² E. Gobec: Načrti Slovenskega raziskovalnega centra za 200-letnico ZDA, Slov. država, avg. 1975.

⁸³ Podatke o kanadskih Slovencih jemljem predvsem iz člankov P. ra Markeša, Otmarja Mauserja in J. Kopača v ZSS 1965 (Ob deseti obletnici).

⁸⁴ Newsletter, zv. 4, 1975.

⁸⁵ O Ludvetu Potokarju: moj nekrológ v Glasu SKA 1965, dec. št. 25 po padatkih B. Kramolca. Ta pa je v intervjuvu v Glasu SKA 1972, št. 6 zapisal, da je na Potokarja vplivalo tudi nerazumevanje v Bs. As., ki da so mu zavrnilo poglavje Volitve iz romana Dediščina lipovega boga iz nekakšnih strankarskih ozirov. Res pa je, da mi je Potokar poslal polovico romana Krvavi vir (v rokopisu), naj ga „preberem samo jaz in takoj pošljem nazaj.“ To sem storil. Ocenil sem delo kot zelo dobro in ga že določil za prihodnje leto, ker za to ne pride v poštev, ker delo še ni končano. Še parkrat sem ga prosil, naj mi ga pošlje. In on mi je odgovoril: „Vaše drugo pismo sem prejel davi... vsekakor vam bom poslal isto polovico romana, ki ste ga že imeli po zračni pošti doli k vam... moja druga polovica tega dela ne napreduje tako, kakor sem pričakoval... teže se vživim v ponazarjanje slovenskega okolja...“ itd. Po smrti sem se obrnil na župnika J. Turka, ki ga je pokopal. On je govoril s sorodniki, ki so obljubili poslati roman sem. Ni prišel. Tudi Z. Simič je Potokarja nekajkrat prosil za pisanje. Torej Bs. As. ne zadene krivda na nepriznavanju pisatelja... in tudi nekončani roman iz zapuščine ni v Bs. As., kot piše B. Kramolec. O Potokarju sem že deset let pred njegovo smrtjo zapisal, da je „pisec, ki drži naše pričakovanje.“ ZS 1955, 236.

⁸⁶ ZSS 1971-72, 340.

⁸⁷ Misli, avg. 1975.

⁸⁸ L. Detela: Beseda o pesmih H. Pribca, Glas SKA 1973, zv. 8.

⁸⁹ Rafko Vodeb imenuje to zbirko „pomembnejšo kot Podbevškov Človek z bombami.“ Glas SKA 1960, št. 21-22. — V. Kos: Rumeno bahanje (Lastna izjava o Lahko noč, Tokio), Glas SKA 1960, št. 20, 31. 10.

⁹⁰ O Kosu je pisal F. Papež: Struktura v poeziji V. Kosa, Glas SKA 1972, št. 1. — L. Detela je predaval o njem v Radio Celovec, Glas SKA 8. 3. 1972. — Nagrada Vstajenja, Glas SKA 1972, št. 4.

⁹¹ Na zasedanju IV. kulturnega plenuma OF 3. 3. 1945. — B. Kidriča Zbrani spisi, II, 367.

⁹² J. Čuček, Večernik 13. maja 1976.

Ob 80-letnici F. J. Lauscheta

Milivoj Emil Lajovic, senator v Avstraliji

Vinko Zaletel, Celovec: Dr. F. Cigan — zbor „Gallus“
— gostovanje po Ameriki

Slovenska gimnazija v Celovcu pod lastno streho

I. J., Dunaj: Visokošolski dom „Korotan“ na Dunaju

Kati Mesarič, Brazil: Slovenci v Brazilu

Spominski križ v Midlandu, Kanada

G. J.: O Slovencih v Venezueli

RAZGLEDI

Ob 80 letnici senatorja F. J. Lauscheta

Slovenski rojak, ki se je doslej najvišje povzpел v ameriški državni upravi in političnem življenju, Frank J. Lausche, je 14. novembra 1975 praznoval 80-letnico svojega plodovitega življenja. Zvest slovenstvu, ki ga ni oviralo, temveč krepilo v njegovih nastopih v severnoameriškem javnem življenju, Frank J. Lausche vsekakor spada v vrsto slovenskih velikanov, katerih zgled bo za vselej svetil slovenskim izseljencem in njihovim potomcem na katerikoli celini sveta, Slovencem v matični domovini pa je in bo zgled za vse dobro vnetega moža, moža, ki postavlja svobodo in človeško dostojanstvo na najvišje mesto med duhovnimi dobrinami, skupaj z globoko vero v Boga.

Frank J. Lausche se je rodil 14. novembra 1895 v nekdanjem Lauschetovem domu ob St. Clair Avenue v Clevelandu, v neposredni bližini poslopja slovenskega dnevnika Ameriška Domovina. Z dnevnikom je bil njegov dom pa tudi Frank sam na nek način povezan od svojih najzgodnejših let. Tedaj ga je raznašal naročnikom, kot ga sedaj raznašajo drugi otroci, dečki in deklice, kasneje pa mu je na razne načine pomagal.

Lauschetovo javno delovanje se je začelo z njegovim imenovanjem za sodnika mestnega sodišča Cleveland, čemur je sledil nagel vzpon v političnem življenju. Bil je izvoljen za okrajnega sodnika ter mu je v boju z organiziranim zločinstvom uspelo doseči zaprtje velikih igralnic. V kratkem je bil poznan v široki ameriški javnosti kot odločen in pošten sodnik, ki mu je pri srcu narodna blaginja. Ko je leta 1941 kandidiral za mestnega župana Clevelanda, je zmagal nad svojim republikanskim tekmečem z nad 50.000 glasovi. Dve leti kasneje je bil ponovno izvoljen z večino 71% oddanih glasov, kolikor jih dotlej še ni nihče dobil pri volitvah za clevelandskega župana.

Leta 1944 je kandidiral za guvernerja države Ohio in zmagal s 112.000 glasovi kot demokrat, četudi je država istočasno glasovala z večino za republikanskega

Senator Frank John Lausche

predsedniškega kandidata. Za državnega guvernerja Ohia je bil izvoljen Frank J. Lausche nato še štirikrat in je tako doslej prvi Amerikanec, ki je bil petkrat izvoljen kot državni guverner.

Tedaj so ponovno govorili in pisali o njem kot primernem in sposobnem kandidatu za predsednika ZDA. Najprej ga je slavni ameriški tihomorski general Mac Arthur, zatem pa 1960 takratni predsednik general Dwight D. Eisenhower predlagal za predsedniškega kandidata ZDA. Eisenhower je bil pripravljen kandidirati: Lauschetom kot njegov podpredsednik.

Leta 1956 je bil Frank J. Lausche izvoljen za zveznega senatorja in šest let kasneje znova.

Za njegovo 80-letnico so slovenski rojaki in drugi ameriški prijatelji priredili Franku J. Lauschetu praznovanje v Clevelandu in v Washingtonu.

Clevelandska slovenska skupnost je Fr. J. Lauscheta za njegovo 80-letnico počastila 9. novembra 1975. Nad štiristo predstav-

nikov slovenskega in ameriškega življenja se je zbralo tisto nedeljo zvečer na akademijo in slavnostno večerjo v dvorani pri Sv. Vidu. Vodja vseh priprav je bil član Narodnega odbora za Slovenijo Jože Melaher, vodja programa na banketu pa je bil okrajni sodnik A. Pryatel, dolgoletni politični sodelavec slavljence v Clevelandu in Columbusu.

Pri častni mizi so sedeli pisatelj Karel Mauser, član NO Jože Melaher, mestni župan Perk, msgr. William Gallagher, ga. Jane Lausche, sen. Frank J. Lausche, škof William Cosgrave, sodnik August Pryatel, bivši glavni urednik dnevnika The Cleveland Press Louis Seltzer, župnik sv. Vida dr. Edvard Pevec.

Banket je z molitvijo začel škof Cosgrave, nakar je slavljencu voščil domači župnik dr. Edvard Pevec, Louis Seltzer pa je govoril o Lauschetovih možnostih predsedniškega kandidiranja v ZDA. Sledil je govor Jožeta Melaherja, ki je omenil zlasti Lauschetove zasluge za pomoč in vseleivev slovenskih protikomunističnih beguncev po 2. svetovni vojni v ZDA ter je nato izročil slavljencu plaketo Narodnega odbora za Slovenijo. Plaketa, za katero je napravil načrt akademski slikar Ivan Bukovec iz Argentine, je iz oniksa, okrašena s slovenskim grbom, zastavo in nosi napis: FRANK J. LAUSCHE — SLOVENSTVU V ČAST, NARODU V PONOS! — NARODNI ODBOR ZA SLOVENIJO.

Nato je Jože Melaher prebral brzojavko s čestitkami predsednika Narodnega odbora za Slovenijo M. Stareta, ki se glasi:

„Visokospoštovani gospod senator!

V imenu vseh svobodoljubnih Slovencev Vam izrekam iskrene čestitke k Vašemu 80. rojstnemu dnevu. Čestitkam pridružujemo zahvalo, da ste ostali zvesti svojemu slovenskemu poreklu in ste kljub najvišjim položajem, ki ste jih s svojo izredno sposobnostjo dosegli v Združenih državah Amerike, vedno bili v svojem srcu in v svojih dejanjih tudi Slovenec. Bolečina slovenskega naroda med drugo svetovno vojno in komunistično revolucijo je bila tudi Vaša bolečina.

Tudi v bodoče ne pozabite na slovenski narod, ki tako hrepeni po svobodi. Ponosni smo na Vas. Bog Vas živi še mnogo let!

Miloš Stare
predsednik
Narodnega odbora za Slovenijo

Nato je govoril pisatelj Karel Mauser, ki je prikazal Franka J. Lauscheta kot moža, ki je znal združiti dva svetova v sebi: slovenskega in ameriškega.

Sledili so še nekateri pozdravi, med njimi clevelandskega župana R. Perka, vodja slavja sodnik Pryatel pa je nato omenil, da je na slavje bilo poslanih veliko brzojavnih čestitk, izmed katerih je prebral le čestitke predsednika ZDA G. R. Forda in njegove gospe Betty.

Pri celotni slavnosti je nastopalo okrog 170 ljudi. Svoje točke so podali „Slovenski fantje“, folk. skupina „Kres“, „Mladi harmonikarji“, pevski zbor „Korotan“, slovenski šoli sv. Vida in Marije Vnebovzete, June Price, Dolores Mihelich in Caroline Budan.

Senator Frank J. Lausche se je ob koncu zahvalil za čestitke in celotno prireditev in svoje čutenje s slovenstvom in slovensko pesmijo opisal takole: „Kadar koli so me mučile težave in odgovornosti, sem se čutil poživljenega, znova ‘uglaščenega’. ko sem prišel v Slovenski narodni dom in poslušal slovensko pesem.“

Washingtonska slovenska skupnost pa je senatorja Franka J. Lauscheta počastila 16. nov. 1975. Tudi na to slavje so prišli številni rojaki iz drugih krajev ZDA.

Po večerji se je razvil kratek, prijeten program. Skupina washingtonskih pevcev je odpela tri poznane slovenske pesmi, nakar je prof. Ciril Žebot jubilentom in navzočim navedel odomke iz pisem in brzojavk okrog 200 vodilnih osebnosti ameriškega javnega življenja. Svoje pozdrave sta spet poslala predsednik ZDA G. R. Ford s soprogo, podpredsednik N. A. Rockefeller s soprogo ter cela vrsta sedanjih in nekdanjih senatorjev, kongresnikov, guvernerjev in drugih javnih delavcev.

Od slovenskih osebnosti in ustanov so se pridružili čestitkam tudi Slovenska ženska zveza, Zveza slovenskih duhovnikov v ZDA, Slovenski radioklub iz Chicaga, Zveza društev slovenskih protikomunističnih borcev Tabor, KSKJ in Liga ameriških Slovencev.

Pozdravna pisma so poslali tudi Ukrajinski kongres, ameriški odbor, Pojska narodna zveza v ZDA, predstavnik češkoslovaških organizacij, Federacija madžarskih borcev za svobodo iz New Yorka in druge ustanove.

Washingtonska slovenska skupnost je slavljencu izročila spominski pergament z naslednjo vsebino:

„Ko obhaja osemdeseto obletnico rojstva zaslužni sin slovenskega rodu, velemož v ameriškem javnem življenju, neutrudni borec za ideale slovenstva in pravice Slovencev v stari in novi domovini,

FRANK JOHN LAUSCHE

mu rojaki, zbrani v prestolnici Združenih držav Amerike, ponosno izrekajo zahvalo, čast in slavo ter kličejo: Bog Vas živi!

V Washingtonu, šestnajstega listopada v letu Gospodovem tisočdevetstoptinsemdesetem.“

Poseben pozdrav so jubilantu sporočili koroški Slovenci ter mu preko pevskega zbora Gallus izrazili svojo hvaležnost za razumevanje in naklonjenost s pesmijo „N'mav čez izaro“, posneto na magnetofonski trak posebej za to priliko.

Vidno presenečen nad pozdravi je nato jubilant še enkrat potrdil, da se mora za svoje uspehe v življenju zahvaliti predvsem solidnemu, narodnostno zvravemu okolju, iz katerega je izšel, svoji materi in vsem, ki so nanj vplivali v zgodnji mladosti v Clevelandu.

Tako Slovence v domovini, predvsem pa slovenske zamejce in zdomce vedno zanima in navdaja z zadovoljstvom, če in ka-

dar kateri slovenski rojak izven domovine, v okoliščinah, ki mu mnogokrat niso naklonjene, doseže visoke, odločilne položaje, bodisi na gospodarskem, kuturnem, verskem ali političnem področju, a pri tem vzponu ohrani svoj slovenski značaj, svoj materinski jezik in jubezen do domovine svojih staršev.

Med take rojake brez pridržka šteje mo Franka J. Lauscheta, čigar življenjska pot v ZDA je resnično čudovita in za zgled komur koli.

Njegova ljubljena mati Frančiška ga je otroka vodila v slovensko cerkev sv. Vida v Clevelandu. Z njim ni nikdar govorila angleško. Igrala se je z njim, pela mu je in govorila samo slovensko. Kljub temu pa je Frank J. Lausche postal eden največjih govornikov v ZDA.

Kot sodnik v Clevelandu je bil znan po svoji dosledni pravičnosti, jasnih odločitvah in usmiljenju. Mnoge njegove sodbe so postale zakon.

Lausche je bil prvi ameriški župan velikega mesta, ki je bil izvoljen iz majhne narodnostne skupine. Je v ameriški zgodovini prvi katoličan in prvi emigrantski sin, ki je postal guverner države Ohio. Tudi kot guverner je bil v vsem svojem delovanju neoporečen.

Lausche je bil nato ameriški senator skozi dvanaest let. Kot senator je odklo-

Jcže Mclaher izročča senatorju F. J. Lauschetu plaketo Narodnega odbora za Slovenijo ob njegovi 80-letnici, 9. novembra 1975 v avditoriju sv. Vida v Clevelandu

nil sleherno zvišanje plače zase. Razliko je podaril za štipendije na univerzi Muskingum in za šolo pri sv. Vidu v spomin svoje matere Frančiške.

V pravem zakladu pričevanj o velikem slovenskem rojaku Franku J. Lauschetu, ki je zbran v ogromni količini pisem in čestitk ameriških osebnosti, je jedrnato prikazan njegov plemenit značaj in podana veličina njegove osebnosti. Navajamo odlomke najznačilnejših:

Senator Barry Goldwater: „...povsem nemogoče je... izpričati vse, kar je Frank Lausche doprinesel za našo domovino...“

Senator Jesse Helms (North Carolina): „...nisem srečal človeka, ki bi bil bolj Američan od Tebe...“

Guverner Briscoe (Texas): „Sedemindeset let Tvoje neprekinjene javne službe... predstavlja enega najčistejših izrazov vere v demokratični proces...“

Guverner Tuck (Virginia): „...na vse v državni zbornici ste napravili najgloblji vtis.“

Guverner Hildreth (Maine): „...nisem srečal guvernerja ne senatorja, ki bi — po mojem mnenju — izkazoval večjo stopnjo poguma, poštenosti in inteligence, kot Vi...“

Senator Talmadge (Georgia): „Frank je globoko veren človek, ki se je redno udeleževal in večkrat tudi vodil jutranje molitvene sestanke v senatu... Bil bi odličen kandidat za predsednika ZDA.“

Guverner Paine (Maine): „...Vse, kar ste započeli, je bilo v želji, da bi bilo čim bolj popolno...“

Senator Fulbright: „Med najbogatej-

še izkušnje svojega življenja štejem sodelovanje z Vami v senatu ZDA in še posebej v Odboru za zunanje zadeve...“

Senator Simpson (Wyoming): „...Pogum, pravičnost in poštenost, to so bile med Tvojimi glavnimi krepostmi in te so Te, skupno z globoko vero v Boga, označevale od vsega početka kot človeka, ki mu je bilo varno zaupati in slediti.“

Senator Dominick (Colorado): „Senator Lausche je gotovo eden najboljših mož, kar jih je bilo kdaj izvoljenih v ameriški senat...“

Senator James Alen (Alabama): „Vaš visoki intelekt, Vaša skromnost, Vaša ponižna hoja z Bogom, Vaša integriteta, Vaše državnštvo in Vaš neomadeževani značaj, vse to Vas označuje kot resnično velikega človeka...“

Senator Eastland: „...Senat ZDA je danes boljši, ker ste Vi služili v njem...“

Senator Cooper, zdaj veleposlanik v Vzhodnem Berlinu: „...To so kreposti značaja in duha, brez katerih je življenje nepomembno: čast, poštenje, trdnost načel, humor, človeškost in Vaše zmerno, pa globoko versko prepričanje...“

Senator McClure (Idaho): „...V prizadevanju za ljubezen in spoštovanje naših bižnijih ste Vi brez dvoma med najbogatejšimi ljudmi na svetu...“

Senator Javits (New York): „...zgodovina bo Franka Lauscheta smatrala za 'poseben dogodek'... Če je senat eden najbolj ekskluzivnih klubov, kot ga včasih označujejo, je to zaradi senatorjev, kot ste bili Vi.“

Milivoj Emil Lajovic senator v Avstraliji

Med slovenske rojake, ki je poneseł slovensko ime na častno mesto v širokem svetu, spada tudi Ljubjančan Milivoj Emil Lajovic.

Na splošnih volitvah v Avstraliji je 14. decembra 1975 kandidiral na listi liberalne avstralske stranke za senatorja in zmagal. Kot prvi emigrant in prvi kandidat ne britanskega porekla je postal avstralski senator. Avstralija ima le 60 senatorjev, ki so izvoljeni za dobo šestih let, z

možnostjo ponovnega kandidiranja. Senator Lajovic zastopa v zveznem parlamentu državo NSW. Volilna koalicija, kateri pripada naš rojak, je na omenjenih volitvah dosegla volilno zmago, ki je še ne pomni avstralska politična zgodovina.

Milivoj Emil Lajovic je bil rojen leta 1921. V Ljubljani je obiskoval trgovsko akademijo. Med vojno je bil zajet pri italijanskih fašističnih racijah in poslan v taborišče Gonars. Po vojni se je leta 1951

Senator Milivoj Emil Lajovic

naselil v Avstraliji, kjer je prvi dve leti bil tovarniški delavec, nato 13 let uradnik, zatem pa šef prodaje. V avstralsko liberalno stranko je vstopil leta 1959 in se torej v kratkih šestnajstih letih političnega delovanja povzpel do senatorske časti.

Med Slovenci v Avstraliji je dobro znan, saj je bil prvi predsednik Slovenskega društva Sydney in je še vedno njega član. Poročen je z go. Tatjano in ima sina Tomaža, pa vnuka in vnukinjo.

Kot nov dokaz, da zavestna pripadnost slovenstvu ni ovira vsestranskemu napredku naših rojakov, raztresenih po svobodnem svetu, je prav izvolitev Milivoja Lajovica za avstralskega senatorja. Na predvolilnem intervjuju, ki so ga prenašale avstralske državne radijske postaje širom kontinenta, je namreč s ponosom in odkritostjo zatrdil: „Sem Slovenec in bom vedno ostal Slovenec!“

Milivoju Lajovicu želijo svobodoljubni Slovenci veliko uspehov na njegovem odgovornem položaju.

Dr. F. Cigan - zbor "Gallus" - gostovanje po Ameriki

23. februarja 1971 je umrl prof. dr. France Cigan, duhovnik, vzgojitelj, glasbenik, skladatelj, pevovodja, ustanovitelj „Gallusa“, zbiratelj in harmonizator koroških narodnih pesmi. S svojim kulturnim delom si je zaslužil, da se „Zbornik“ spomni njega, njegovega dela in za Koroško pomembnega pevskega zbora „Gallus“.

Zivljenjski oris

Rodil se je 18. septembra 1908 v Žižkih pri Črenšovcih v Prekmurju. Ljudsko šolo je obiskoval doma in v Ljubljani, gimnazijo v Veržeju in Ljubljani, maturiral je na klasični gimnaziji v Mariboru. Leta 1920 je stopil v salezijansko družbo. Bogoslovje je študiral v Ljubljani in bil l. 1935 posvečen v duhovnika. Deloval je med mladino na Rakovniku.

Po vojski je prišel v Avstrijo, kjer je nekaj časa živel v taborišču. Leta 1946 je v Padovi napravil doktorat teologije, v letih 1947—1949 pa je v Grazu študiral glasbo. Na Koroškem je najprej uprav-

ljal faro Kamen v Podjuni, takoj ob ustanovitvi Slovenske gimnazije v Celovcu l. 1957 pa je postal profesor glasbe, obenem pa je bil vzgojitelj v Mohorjevem dijaškem domu.

Toda l. 1969 ga je začela razjedati bolezen, zdravil se je deloma v Celovcu, deloma v Ljubljani. Umrl je 23. februarja 1971 na onkološkem oddelku v Ljubljani. Pogreb, 25. februarja 1971, je bil edinstven po sporedu in udeležbi, pokopal ga je ljubljanski pomožni škof dr. Lenič. Truplo počiva v salezijanski grobnici na Žalah.

Glasbeno delo

Dr. Cigan je bil pevec in glasbenik z dušo in telesom. Hvaležno polje za glasbeno delo je našel prav pri salezijancih, kjer ima glasba važno vlogo pri vzgoji, izobraževanju in razvedrilu mladine. Na Koroškem je takoj začel v taborišču s pevskim zborom, med njegovo odsotnostjo pa ga je vodil prof. Silvo Mihelič. V tedanjih težkih razmerah ob pomanjka-

nju vsega, je skupaj z dijaki in nasveti prof. Miheliča ciklostilno izdal dva zvezka: „Slovenske narodne pesmi“, kjer je zbral 360 pesmi oz. napevov. Dijaki so si najbolj želeli, da bi naših prelepih pesmi nikoli ne pozabili in jih ponesli s seboj po svetu, kamor jih bo pač UNRRA razmetala. Že to je bilo veliko kulturno delo in gotovo so te pesmi za mnoge izseljence po svetu še danes dragocen narodni zaklad.

Ko je pastiroval na župniji Kamen, je vodil zbor, poživil ljudsko petje doma ali drugod pri raznih slovesnostih, v nekatere kraje je hodil učiti glasbo in petje.

Svoje zmožnosti in glasbeno znanje pa je najbolj izrabil, ko sta mu profesura na gimnaziji in vodstvo dijaškega zavoda dala v roke mladino, dijake, da jih je začel oblikovati. V zavodu je učil petje in instrumente, v gimnaziji pa dva zbora. Prav s pevskimi in glasbenimi točkami, ki so obsegali večino sporeda na vsakoletni zaključni akademiji Slovenske gimnazije in je torej največje breme nosil dr. Cigan, si je Slovenska gimnazija pridobila velik ugled. („Zbornik“ je v prejšnjih letih večkrat prinesel slike iz gimnazijske akademije v Celovcu.)

Svojim dijakom je priredil dva učbenika: „Izbrana poglavja iz glasbene zgodovine“, I. in II. del.

Poleg svojega obsežnega zborovodskega in vzgojnega dela je vedno še našel čas, da se je z magnetofonom napotil po koroških vaseh in zapisoval in snemal stare koroške ljudske pesmi. Del tega svojega truda je objavil v letnih poročilih Slovenske gimnazije v Celovcu (od l. 1957 do 1970). Gradivo je pošiljal tudi na Narodopisni inštitut v Ljubljani. V celovškem radiu je pozival Korošce, naj mu sporočijo stare ljudske ali nabožne pesmi in jih navduševal za petje.

Dr. Cigan je zapustil obsežno rokopisno že objavljeno gradivo, mnogo pa je še neobjavljenega. Poleg harmonizacije koroških svetnih in cerkvenih pesmi, med katerimi je najboljše pripovedna pesem „Marija gre na božjo pot“, je zložil tudi nekaj večjih del kot „Klasično uverturo“ za mali orkester ter kantato „Ustoličenje karantanskega kneza“.

Po besedah Koncertnega lista SF v Ljubljani (1960/70, št. 7, str. 3) je Cigan „brez dvoma centralna oseba glasbenega življenja koroških Slovencev. Dinamičen in sposoben kot pedagog, je izreden poz-

navalec razmer, možnosti in mentalitete koroškega človeka. Njegova delavnost ne pozna meja.“

Da, delavnost... Neverjetno je bil žilav, z železno voljo do dela je zadrževal neozdravljivo bolezen (rak) in delal, načrtoval, pisal... Pri zadnjem gimnazijskem koncertu je dirigiral na stolu sedeč v potu svojega obraza. Obiskal sem ga v Celovcu, v ljubljanski bolnišnici, v toplicah na Štajarskem: povsod je govoril o načrtih in po magnetofonu naročeval pevcem, kdaj bo zopet začel z vajami. V boleznih je sestavljal predavanja za tečaj v Milstattu, kjer je predaval tri mesece pred smrtjo. Obravnaval je alpsko pesem, narodno in družinsko.

Bila sva sošolca na fakulteti in prijatelja, pa me je prosil, da sem prišel k njemu v Celovec, da bi mu v ponazorilo predavanja kopal iz njegovih magnetofonskih posnetkov na poseben trak značilne napeve. Vmes me je trikrat zaprosil: „Počakaj malo, ne morem več...“ Stiskal je zobe in se na postelji zvijal od bolečin, toda delal je naprej, šel predavati v Milstatt in še dva zbora z njim, ko je smrt že prežala nanj in ga kmalu nato pobrala.

Ko je muzejsko zgodovinsko društvo (Geschichtsverein) v Celovcu izdalo knjigo o teh predavanjih, je knjigo posvetilo „In memoriam“ prof. dr. Ciganu.

Gallusova plaketa, ki jo je dr. Ciganu podelil Republiški svet Zveze kulturno-prosvetnih organizacij Slovenije za uspešno in dolgoletno delo samo trinajst dni pred njegovo smrtjo, je veliko, četudi kasno priznanje. Izročena je bila Slovenski gimnaziji v Celovcu na žalni proslavi dne 23. maja 1971. Koroška pa mu daje še večje priznanje s pevskim zborom „Gallus.“

Mešani pevski zbor „Jakob Petelin-Gallus“

Ustanovil ga je dr. Cigan l. 1960. Sedež ima v Celovcu, njegovi pevci pa so doma v Podjuni, Rožu in na Zilji. Na tedenske vaje prihajajo pevci iz vse Koroške. „Gallus“ goji umetno in narodno zborovsko glasbo; s posebno ljubeznijo pa se posveča koroški narodni pesmi. Ena izmed nalog Gallusovega zbora je tudi prizadevanje za mednarodno strpnost in sožitje.

Izraz njegovega kulturnega delovanja so samostojni koncerti, nastopi ob kul-

Zbor „Jakob Petelin-Gallus“ z dirigentom prof. Jožkom Kovačičem na Slovenski pristavi v Clevelandu

turnih prireditvah Krščanske kulturne zveze ali osrednjih organizacij, in snemanja za celovški radio.

„Gallus“ je nastopal na koncertnih odrih Koroške, pa tudi Slovenije: v Kranju, v Slovenj Gradcu, na Prevaljah, v Mariboru, v Ljubljani, v Kropi, v Trbovljah in v Novem mestu. Daljšo turnejo je imel v Rim in v Nico. Trikrat se je tudi udeležil mednarodnega pevskega tekmovanja v Gorici. Poleg lastnih koncertov je organiziral tudi pevske nastope na Koroškem nekaterim zborom iz Slovenije.

Dirigent zbora skozi 10 let je bil dr. Cigan. Ne le strogi dirigent, ampak oče zbora, ki je znal s svojo očetovsko skrbjo in ljubeznijo tako različne elemente združiti v tako skupnost, da tudi po smrti ni razpadla. Od novembra 1971 pa ima „Gallus“ v bivšem Ciganovem učencu prof. Jožku Kovačiču novega umetniškega vodjo. Rojen je bil l. 1946 v Podjerbergu pri St. Ilju (Kernjakova domovina). Po maturi na Slovenski gimnaziji je študiral na graški univerzi in glasbeni visoki šoli. Od l. 1971 je profesor Slovenske gimnazije.

Pod novim vodstvom je zbor nastopil ob prvi obletnici smrti dr. Cigana, na spominski proslavi ob 30-letnici izseljevanja koroških Slovencev in samostojno v Šmohorju na Zilji, v Velikovcu in Pli-

berku. Gostoval je tudi v Celju in nastopil na 1. srečanju zborov iz dežel „Alpe-Jadran“ v Celovcu. Vsako leto februarja ali marca pripravi Gallus koncert najprej v Celovcu, gostuje pa še drugod.

25. februarja 1973 je „Gallus“ nastopil z največjo Ciganovo skladbo kantato „Ustoličenje karantanskega kneza“. Besedilo tudi že rajnega Zdravka Novaka je za kantato deloma še priredil župnik Lovro Kaselj. V njej nastopajo solisti: kosez-kmet ustoličevalec, škof Modest, knez, sodnik, kronist in zbor: ljudstvo. Deloma spremlja kvartet trobil. Kantata ima 10 delov. Drugi del istega koncerta pa je: „Koroška v pesmi in besedi“.

Po dogovoru med obema osrednjima kulturnima organizacijama (Krščanska kulturna zveza in Slovenska prosvetna zveza) in ZKPOS v Ljubljani bi morali koncert ponoviti 10. marca 1973. Časopisi in radio v Ljubljani so že delali reklamo, vstopnice so razprodajali. . . Dva dni pred nameranim koncertom pa je prišla iz Ljubljane odpoved brez navedbe vzroka. Neuradno se je že izvedel vzrok (besedilo: Zdravko Novak, skladba: dr. France Cigan, vsebina: molitev za kneza in narod, zahvalna pesem itd.). Ta nenadna odpoved je povzročila pri pevcih mnogo razburjenja in v naslednjih tednih se je marsikaj pokazalo. Namesto v Ljublja-

ni, je nato Gallus gostoval 31. marca v Trstu in 1. aprila v Gorici, kjer je doživel izreden uspeh.

Junija 1973 je „Gallus“ nastopil pri otvoritvi „Slovenika“ v Rimu.

Svoje pevce je rajni dr. Cigan takole ocenil: „Najvidnejša in najlepša lastnost, ki krasi Gallusove pevce od ustanovitve zbora, je junaški idealizem, s katerim žrtvujejo svoj prosti čas in del svojega zasluga, da morejo sami doživeti v zboru lepoto naše pesmi in se usposabljeni, da jo morejo posredovati tudi drugim. Uspehi Gallusovega zbora so sadovi skupnega dela in prizadevanj skupine idealistov, ki hočejo graditi, ne pa že obstoječega razdirati.“

Naj govore številke: za eno vajo v Celovcu morajo pevci napraviti 3.200 km. 20 avtov prevozi za eno vajo 1000 km. Če računamo strošek za 1 km 2 S, bi znašal torej strošek za eno vajo 2.000 S. V letu 1970 so za 50 vaj pevci žrtvovali okoli 100.000 šilingov.

Pokojni skladatelj prof. Luka Kramolc, doma na Koroškem, ki je harmoniziral veliko koroških narodnih pesmi, se je zelo zanimal za pevske zборе na Koroškem. Skoro vsako leto se je tudi udeležil gimnazijske akademije, vedno je bila tudi kaka njegova pesem na sporedu. Ko me je tukaj obiskal, je izjavil: „Tukaj imate še veliko idealizma. Koliko zborov imate in koliko žrtvujejo pevci in igralci za vaje, vse delajo zastonj! Pri nas pa bi morali še za vsako vajo vsakega plačati!“ Prav zato je tako cenil dr. Cigana in „Gallus“ in mu zlasti v boleznih veliko pomagal. Morda je bil on v ozadju, da je dr. Cigan prejel Gallusovo plaketo. Ko je Kramolc umrl in so ga pokopali v rojstnem kraju št. Danijelu pri Prevaljah, mu je v slovo zapel — „Gallus.“

Gallusovo gostovanje po Ameriki

Sad takega požrtvovalnega dela, nekako plačilo in krona Gallusovega udejstvovanja je bila turneja po Združenih državah in Kanadi od 26. avgusta do 9. septembra 1974.

V Clevelandu je po vojski koroški rojak (vsaj po sorodnikih) dr. Metod Milač ustanovil pevski zbor, kateremu so dali ime po Koroški: Korotan. Ta je 1. 1973 povabil „Gallusa“ v Ameriko in Gallus je povabilo z veseljem sprejel. V ZDA so ustanovili osrednji „Pripravljalni odbor za gostovanje 'Gallusa'“: predsednik

dr. Mate Resman, podpredsednik Ivan Hauptman in Olga Mauser, tajnik Marjan Jakopič, blagajnik Frank Lovšin in še več odbornikov. V vsakem kraju koncerta pa so imeli še krajevne odbore. Pripravljalni odbor je do podrobnosti izredno požrtvovalno pripravil vse potrebno in izvršil organizacijsko veledelo, da smo ga vsi občudovali.

Gallus se je podal na turnejo s 50 pevci (jaz ne-pevec sem ga spremljal kot poročevalec, fotograf in delni poznavalec Amerike). Kar je doživel po Ameriki, je daleč presegló vsako naše pričakovanje. Zmagoslavje koroške narodne pesmi je napolnilo srca pevcev in poslušalcev z ognjem navdušenja in prisrčne domačnosti od začetka do konca.

Na Kennedyjevem letališču v New Yorku pozdravijo zbor ing. arh. Simon Kregar, župnik slovenske župnije v Bridgeportu Alojzij Hribšek, župnik slovenske župnije v New Yorku Rihard Rogan, univ. prof. dr. Stanko Mikolič in še mnogi Slovenci. Deklice v narodnih nošah po-

Senator F. J. Lausche govori na Gallusovem koncertu v Washingtonu

darijo slovenski šopek: ta prisrčen prizor se bo ponavljal skozi vso turnejo.

V Fairfieldu-Bridgeportu so pevce sprejele družine. 27. avgusta je bil prvi koncert v cerkvi Sv. Križa, spremenjeni tedaj v dvorano, ki jo je dal g. župnik Hribšek. Zbralo se je kakih 450 Slovencev iz Fairfielda, Bridgeporta in New Yorka. Prvi strah je pevce hitro minil, ko je pesem prevzela poslušalce. Narodna pesem in tako izvajana, mora vžgati. Za uspeh koncerta sta mnogo storila tudi g. F. Bükvič in g. Armin Kurbus.

New York je razkazal najboljši poznavalec arh. Kregar. Gospe Slovenke so pripravile kosilo v župnijski dvorani sv. Cirila in Metoda.

V Washingtonu je bil koncert 29. avgusta. Za pevce gotovo najtežji, ker je bilo divje vroče in so pevci plavali v lastnem potu. Udeležili so se ga mnogi angleško govoreči, zastopnik avstrijskega poslanstva, predvsem pa senator Frank Lausche, kateremu so pevci zapeli njemu zelo ljubo „N'mav čez izaro“. V angleškem nagovoru je govoril o svojem rodu, kako je mati, doma iz Ribnice, ko je prišla v Ameriko, pela v cerkvi Sv. Vida in je izjavil: „Ponosen sem, da sem Slovenec.“ V slovenskem govoru je vzpodbujal Slovence, da ohranijo 1300-letno dediščino in vztrajajo v borbi za narodne pravice. Napovedal je: „Slovenski narod ne bo umrl, slovenska pesem bo še živela!“ Predsednik „Gallusa“ je njemu in avstrijskemu zastopniku izročil Gallusovo ploščo „Rož, Podjuna, Zilja“, ki je prav tedaj izšla in za katero imata veliko zasluga napovedovalec v „Glasu Amerike“ g. Stane Šuštaršič in g. Konrad Mejač. Plošč je pri vseh koncertih zmanjkalo, tako so jih kupovali. Napovedovalec v angleščini je bil g. Vladimir Pregelj, predsednik „Odbora za ohranitev slovenske dediščine.“

Pred odhodom so si pevci ogledali ameriško narodno svetišče Marije Brezmadežne in peli pri maši v slovenski kapeli Marije Pomagaj, kjer so somaševali trije katoliški duhovniki. Slovenska kapela ima mnogo povezave s Koroško: sv. Modest, knez Gorazd, Slomškove besede o sv. veri in materinem jeziku in pa umetnik Franc Gorše, ki je kapelo opremil (živi stalno na Koroškem).

Sprejem v Clevelandu je bil tako veličasten, slovesen in navdušen, da so bili pevci presenečeni in ganjeni. Takoj smo vsi čutili: tukaj smo doma, lepo nam bo!

Po večerji z mnogimi pozdravi so pevce sprejele slovenske družine za ves čas bivanja v Clevelandu. Prav to medsebojno spoznavanje, povezava in izredno gostoljubje je ustvarilo prisrčnost in domačnost in so za večino nepozabni vtisi.

Koncert v Clevelandu v soboto, 31. avgusta, je bil višek gostovanja. Tu je največ Slovencev, tu je bil pripravljalni odbor, tu je največja dvorana v „Narodnem domu“ ali „Auditorium“ na St. Clair. Ima 1.100 sedežev, pa je bila mnogo pre-majhna. Že to, da je prvič v zgodovini pevski zbor iz Koroške tukaj, da ljudje vedo, iz kakšnih narodnih razmer pridejo, da so večinoma mladi ljudje, jih je privabilo. Predvsem pa pristna, živa narodna pesem iz zibelke slovenstva. Zato so pevci v narodni noši in tri „dečve“ posebej v treh narodnih nošah kot zastopnice Roža, Zilje in Podjune. Pesem jih je vedno bolj prevzemala, navduševala, mnogi so rekli, da bi vso noč poslušali in da so imeli solze v obeh.

Med koncertom je clevelandski župan Ralph Perk prišel na oder in je Gallusovemu dirigentu izročil „zlati ključ“ mesta Cleveland, kar je največje mestno odlikovanje odličnim gostom.

Ob takem navdušenju ljudje kar niso hoteli iz dvorane in so morali še nekaj pesmi dodati. Pevci so rekli, da takega navdušenja še nikjer niso doživeli in ga tudi ne bodo več. O vseh pozdravih, zahvalah in darilih pa ni mogoče poročati.

Pevci so bili utrujeni, noči ob tolikih srečanjih in doživetjih prekratke, pa čas priganja. Prihodnji dan, na nedeljo, je bil koncert 800 km stran, v Lemontu, „ameriških Brezjah“. Chicago nima velike slovenske dvorane, pač pa slovenske šolske sestre v novi višji dekliški šoli. Krasna dvorana ima 800 sedežev in je bila popolnoma zasedena. Na romanje in koncert so prišli stari in novonaseljenci iz Chicaga in okolice, Jolieta, Sheybogna, Waukegana, Milwaukeeja in celo iz Minnesote 1000 km daleč. Pripravo je prevzela „Ženska zveza“ pod predsedstvom ge. Marije dr. Bernik. Koncerta sta se udeležila tudi avstrijski in jugoslovanski konzul, kar je povzročilo potem vročo polemiko po časopisih, ki je pa „Gallus“ ni hotel.

Ker so bili navzoči mnogi staronaseljenci in iz oddaljenih krajev izven slovenskih kulturnih središč, jih je pesem še bolj prevzela, so še bolj uživali, da so

Okrog 3.000 rojakov se je zbralo 8. septembra na Slovenski pristavi v Clevelandu, da prisluhne stari domači pesmi iz „Gallusovih“ grl

mnogi priznali, da so med koncertom jokali. „Ženska zveza“ je Gallusu poleg res velike priprave in daril izročila še ček za 1000 dolarjev.

Prihodnje jutro so pevci obiskali lemontsko pokopališče, kjer počiva mnogo zaslužnih slovenskih frančiškanov in koroški rojak, ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman, ki je tolikokrat romal k Mariji Pomagaj v Lemont, vodil romanja, duhovne vaje in pridigal. Ob grobu so zapeli tri pesmi. Med pevkami je tudi hči Rožmanove nečakinje iz Bač.

Chicago so si pevci ogledali v dežju, mrazu in na najvišjem nebotičniku gledali celo snežinke.

Po vrnitvi iz Lemonta je priredil zbor „Korotan“ družabni večer v župnijski dvorani pri Sv. Vidu. Nastopili so mladi harmonikarji, zbor „Slovenski fantje“, „Gallus“, komiki, muzika „Veseli svatje“ in Gallusovi muzikantje, tudi te je imel „Gallus“ s seboj, da so ponekod zaigrali poskočne vesele „viže.“

Za zadnji koncert je šla Gallusova pot preko Niagara slapov v Hamilton, kjer je slovenska župnija sv. Gregorija. V krasni in veliki farni dvorani so Slovenci postregli lačnim in žejnim popotnikom in ti so jim v zahvalo zapeli nekaj pesmi. Od tam pa hitro v Toronto, trgovsko in industrijsko središče Kanade, kjer je to-

liko Slovencev, da imajo dve župniji: „Marija Pomagaj“ in „Brezmadežna“ v Novem Torontu. Pri tej župniji je bil slovesen sprejem, nastop folklorne skupine, pozdrav g. župnika Janeza Kopača in preds. društva g. Blaža Potočnika.

Tudi tukaj so pevce sprejele slovenske družine, deloma znanci; zopet so nastala nova in prisrčna spoznanja. G. župnik nam je razkazal cerkev Marije Pomagaj in razložil razmere, g. Mauko pa nam je razkazal Toronto.

Koncert je bil v novi povečani župnijski dvorani „Brezmadežne“, ki ima čez 800 sedežev, pa je bila tudi premajhna. Da ne bom ponavljal razpoloženja, vseh pozdravov in zahval in čestitk in medsebojnega obdarovanja, rečem le: bilo je čudovito, skoro podobno koncertu v Clevelandu. Gallusovih plošč je takoj zmanjkalo. Po koncertu se ljudje niso mogli ločiti in so zopet zagodli Gallusovi muzikantje, dolgo v noč...

Ko toliko omenjam koncerte, morda koga zanima spored pesmi.

Mešani zbor: Debeljak-Premrl: Koroška budnica; Gallus: Resonet in laudibus; Cankar-dr. Cigan: Zdaj je pomlad.

Moški zbor: Narodna-Dev: Dober večer, ljubo dakle; Narodna-Kernjak: Je na Dravce mehvá.

Ženski zbor: M. Hartman-Tomc; Uspavanka.

Mešani zbor: Narodna-Hubad: Potrkani ples; Narodna-Venturini: Nocoj, pa oh nocoj; I. Trinko-Tomc: Majska noč; Aškerc-Tomc: Janičar; Narodna-Kernjak: Gorjanska serenada; J. Mikula-Kernjak: Rož, Podjuna, Zilja; Lesičjak-Kramolc: Pesem o rojstvu; Narodna-dr. Cigan: Ta drumelca.

Moški zbor: Narodna-Kramolc: Tam, čier teče bistra Zila; Narodna-dr. Cigan: Kranjčičev Jurij; Venček narodnih-Kernjak: Juhe, pojdamo u Skofiče.

Mešani zbor: Narodna-Kernjak: O ti preburna ženska stvar; Narodna-Kramolc: Oj te mlinar; Narodna-Hubad: N'mav čriez jizaro; Meško-Cigan: Prise-ga. Solista sta bila Janez Kampuš in Jožko Kovačič.

Za slovo od Gallusa je „Pripravljalni odbor“ organiziral v nedeljo, 8. septembra, „koroški piknik“ na Slovenski pristavi v Clevelandu. Bila je kulturna in družabna prireditvev, višek povezave med ameriški in koroški Slovenci. Doslej se še nikoli na Pristavi ni zbralo toliko ljudi kot ta dan, cenijo jih okoli 3000.

V kulturnem sporedu je najprej nastopil povabitelj, zbor „Korotan“ pod vodstvom ing. Gorenška. Isti je tudi dirigiral zbor „Ženske zveze.“ Ker so prišli

na Slovensko pristavo mnogi, ki niso mogli na koncert, je „Gallus“ seveda tudi zapel nekaj pesmi, oz. jih je moral zaradi navdušenja kar dodajati. V spomin rajnemu Zdravku Novaku — navzoča je bila njegova žena — je zbor zapel odlomek iz Novak-Ciganove kantate „Ustoličenje karantanskega kneza“. Dirigent prof. Kovačič je nato pozval vse navzoče, da zapojejo „N'mav čriez jizaro“. Najbrže še nikoli ni te pesmi pela taka množica in tako navdušeno. Predsednik Pristave je imenoval predsednika „Gallusa“ g. Petra Stickra in dirigenta Kovačiča za častna člana Slovenske pristave. V slovo je govoril predsednik dr. Mate Resman o pomenu in uspehu gostovanja, ki je razgibalo slovenska srca širom Amerike in Kanade in podelil „Gallusu“ v spomin zlato plaketo, ga. dr. Marica Tischler, ki ima z Gallusove strani gotovo največ zaslug za turnejo, pa je zasadila „spomin-sko lipo.“ Korotan in Gallus sta skupaj zapela pomenljivo Prešernovo „Zdravico“.

Ob koncu je še folklorna skupina „Kres“ nastopila z dobro pripravljenimi narodnimi plesi.

Polni lepih spominov, nepozabnih doživetij in tudi daril, so se pevci 9. septembra z letalom odpeljali iz Clevelanda preko New Yorka, Amsterdama in Dunaja domov.

„Gallusovi“ pevci na lemontskem pokopališču ob grobu koroškega rojaka škofa dr. Gregorija Rožmana

Na magnetofonskem traku hranim veliko pogovorov s poslušalci. Brez izjeme le pohvala in navdušenje. Znanstvenik dr. Felicijan, ki je odkril povezanost med ameriško ustavo in ustoličenjem karantanskih knezov, npr. izjavlja: „Gallusovo gostovanje je za ameriške Slovence največji in najpomembnejši kulturni dogodek po vojski.“ Koroški pevci niso prinesli le domače pesmi, prinesli so toploto, srce, domačnost in to je vžgalo, napravilo prisrčen stik, povezavo. Obisk je ameriške Slovence zopet prebudil, jih oživil, zlasti, kar je važno, mladino. Videli pa so tudi, da slovenska Koroška še ni umrla, da ima še voljo do življenja, da je v mladini še idealizem. „Gallus“ ni našel povsod razumevanje in podpore, v Ameriki je to našel nad vse pričakovanje.“

In sedaj...

V Ameriki so izdali novo naklado Gallusovih plošč. „Gallus“ je v adventu 1974 v zahvalo poslal v Ameriko adventne pesmi na traku. V načrtu pa ima še novo ploščo koroških narodnih pesmi.

Za konec še to: 29. junija sta bila v celovski stolnici posvečena dva slovenska novomašnika, oba Gallusova pevca. Pri posvečenju jima je pel — prvič v zgodovini Koroške! — slovensko „Gallus“. 13. julija je imel novo mašo Janez Tratar iz Šmihela, Rožmanove rojstne župnije. Kot pevec in muzikant je pel z „Gallusom“ po Ameriki, sedaj je zapel solo ob navzočnosti tudi ameriških Slovencev: „Slava Bogu na višavah...“

Vinko Zaletel

Slovenska gimnazija v Celovcu pod lastno streho

Sreda, 18. junija 1975, je bila za koroške Slovence vesel dan. Na ta datum je bila namreč uradna otvoritev novega poslopja Slovenske gimnazije v Celovcu, ki je po osemnajstih letih diskriminacije dobila lasten in moderen dom.

Neuradno je bila vselitev sicer že mesec prej, ko so veliko stavbo s svojim živ-

žavom in pesmijo napolnili slovenski dijakci ter njih profesorji, ti slednji še bolj navdušeni, saj je bila ta dan končana ena izmed važnih bitk te dolge vojne, ki jo bje slovenski živelj na Koroškem za svoj obstanek.

Ni težko razložiti, zakaj tako veselje, če pomislimo, da je prav ta ustanova eden iz-

Pročelje nove Slovenske gimnazije v Celovcu na dan otvoritve, 18. junija 1975

med temeljev narodnega življenja koroških Slovencev. Ustanovljena je bila na podlagi člena 7 državne pogodbe, ki je manjšini zagotovil temeljne pravice. Komaj leto po ustanovitvi je takojimenovana „šolska vojna“ ukinila dvojezičen pouk na osnovnih šolah, s čimer bi gimnazija lahko ostala brez naravnega prirastka; pa je prestala to preizkušnjo in se njena moč večja iz leta v leto, tako da prvi letnik, ki je začel pouk v novem poslopju, šteje kar tri paralelke.

Drug tak udarec je pomenil predpis, da mora biti pouk na gimnaziji izključno v slovenščini. Šovražni krogi so hoteli s tem doseči izolacijo gimnazije, pa so le še povečali notranjo povezavo tako profesorjev kot študentov. Za tem se je začela kampanja obrekovanja in blatenja, ki traja še do danes. Pridevki kot „velik strup“ in „leglo, ki producira ekstremiste“ so se mešali z obtožbami neloyalnosti do Avstrije in govoricami, češ da slovensko gimnazijo obiskujejo le študentje, ki so „obsejeli“ na drugih šolah.

Vsem tem napadom, kakor tudi nenaklonjenosti vladnih krogov in šolskih oblasti, je kljubovala ta ustanova, ki je leto za letom pošiljala v življenje vedno večje število maturantov, dobro podkovanih, pa tudi s trdno slovensko narodno zavestjo.

In prav zaradi prestopnih težav je bilo veselje ob novem, lastnem poslopju še večje. Stavba leži v vzhodnem delu Celovca. Že na prvi pogled se vidi, da je šola botrovala skrajna preudarnost. Domisel zgradbe odgovarja tudi najmodernejšim spoznanjem tehnologije poučevanja: višji razredi imajo takojimenovane kabinetne oddelke, nižješolci pa navaden razredni pouk kot doslej.

Kletni prostori so obenem urejeni kot varnostna zaklonišča pred atomskimi, kemičnimi in biološkimi napadalnimi sredstvi v primeru zračnih napadov. Verjetno bodo sprva prilagojeni kot začasni razredi za slovensko trgovsko šolo.

Stavba je veljala štirideset milijonov šilingov, kar so nasprotniki tudi izrabili za ognjevite proteste češ, ne gre, da ima zdaj s to investicijo prav slovenska gimnazija najmodernejšo šolo. Kot da bi imelo kak smisel zidati v modernih časih starinske stavbe.

Kar zadeva učne prostore, lahko sprejme gimnazija do 600 učencev, to seveda le teoretično, kajti v praksi je bilo treba takoj v prvem šolskem letu v novi zgradbi poiskati prostor za tretjo paralelko prvega letnika. Saj se je za učno leto 1975/76 prijavilo okrog 80 prvošolcev, kar je prepričljiv odgovor vsem vnetim kričočem, ki

Celovski škof dr. J. Küstner govori ob blagoslovitvi Slovenske gimnazije. Od desne: ravnatelj dr. Pavel Zablatnik, nadzornik dr. Valentin Inzko, deželni glavar Leopold Wagner, predsednik ministar Sinowatz, gradbeni ministar Moser

Prvi dan pouka
v novem
poslopju
Slovenske
gimnazije
v Celovcu

Na svoji
akademiji 1975
so celovski
gimnazijci
slavili
osvoboditev
izpod
nacističnega
jarma leta 1945
in podpis
državne
pogodbe
leta 1955

Prvi maturanti
na novi
Državni
gimnaziji
za Slovence
v Celovcu 1975;
spredaj
profesorski
zbor,
na sredi
nadzornik
dr. Valentin
Inzko

Ravnatelj Slovenske gimnazije v Celovcu dr. Pavle Zablatnik pozdravlja, ko vstopa v novo šolsko poslopje

jim je slovensko šolstvo na Koroškem trn v peti in si prizadevajo z vsemi sredstvi onemogočiti njega obstoj.

Kak teden pred uradno otvoritvijo je imela gimnazija svoj vsakoletni praznik, ko je bila v nabito polni dvorani Delavske zbornice v Celovcu slavnostna akademija. Ob tej priliki so koroški Slovenci proslavljali dvojen jubilej: trideset let osvoboditve izpod nacističnega jarma in dvajset let podpisa državne pogodbe, ki jim je v členu 7 zagotovila osnovne pravice.

Položaj šole je na ta dan lepo označil njen sedanji ravnatelj dr. Pavel Zablatnik, ko je dejal: „Naša gimnazija, ustanovljena pred osemnajstimi leti kot 'poskusna šola', je preizkušnja vsekakor dobro prestala. Kljub popoldanskemu pouku je neprestano rasla. Letos ima 18 razredov s 436 učenci, za prihodnje šolsko leto je prijavljenih prvošolcev za tri paralelne razrede. Maturantov imamo letos 36. Skupno število vseh maturantov naše gimnazije je letos naraslo že čez 400. Ta razveseljiva rast naše šole, in seveda še posebej vzgoja mladine v narodnem duhu,

pa je žal narodnim nestrpnem v deželi pravi trn v peti.“

Kako malo so uradni krogi veseli uspeha slovenske gimnazije, je pokazala tudi uradna otvoritev poslopja dne 18. julija. Pičle tri četrt ure je odmeril uradni program ministrstva za celotno slovesnost: kratka pesem, recitacija, blagoslov dveh cerkvá, predaja ključa, prerezanje traka, zahvala ravnatelja, državna in deželna himna in konec. Oficielni spored ni predvideval niti ogleda nove šole.

Minister za tehniko in gradnjo Moser je predal zlati ključ novemu gospodarju, ministru za pouk in prosveto Sinowatzu. Oba sta v krajših nagovorih izrazila veselje, da moreta otvoriti to lepo poslopje. Besedo zahvale je spregovoril ravnatelj dr. Zablatnik. Dotlej ob nobenem imenu ni bilo ploskanja. Ko pa je ravnatelj omenil dr. Joška Tischlerja, je okoli tisoč zbranih rojakov spontano in navdušeno zaploskalo očetu slovenske gimnazije, in mu s tem izreklo zahvalo.

Spontano se je oglasil k besedi še predsednik združenja staršev Ignac Domej. Na njegove besede, ki so se dotaknile preganjanja slovenske gimnazije, se je odzval minister Sinowatz, ki pa se ni jasno opredelil. Pravilno je ocenil uradno pozicijo kronist v Našem tedniku, ko je zapisal: „Da je slovenska gimnazija 'velik strup', tega si gospodje ministri ne upajo reči; da pa ni 'velik strup', tega pa nočejo reči.“

Tako so prešle slavnosti ob otvoritvi, v veselju pa tudi s sencami. Ostaja veselo dejstvo lastne strehe za slovensko gimnazijo, ki je v tej novi pridobljeni bitki zagotovila uspešnejše izvrševanje svojega poslanstva. Poslanstva, ki za slovenski živelj na koroških tleh predstavlja poroštvo narodnega obstanka. Dokler bodo iz te ustanove prihajali vedno novi letniki temeljito pripravljene in narodno zavedne mladine, se za slovenstvo na Koroškem ni bati, kljub hujskanju in napadom s strani germanskega šovinizma. Bog daj, da bi v tej ustanovi slovenstvo imelo svoje žarišče še dolgo, dolgo let. Da bi ta steber narodne zavesti stal trdno, dalj kot pa bo stalo to danes moderno poslopje Zvezne gimnazije za Slovence.

Visokošolski dom „Korotan“ na Dunaju

Cela stoletja je bil Dunaj politično in kulturno središče znatnega dela srednje Evrope. V okviru habsburške monarhije je bila vključena vrsta narodov, ki bi lahko bili jedro združene Evrope, ako bi bili tedanji avstrijski politiki bolj dalekovidni in demokratični. Tudi slovenski narod se je v teku zgodovinskih dogodkov znašel pod okriljem habsburškega orla⁽¹⁾. Iz tega je samo po sebi umevno, da je kulturno in politično življenje Slovencev v veliki meri težilo proti prestolnici monarhije. Cela stoletja so se slovenski kulturni delavci in politiki izraževali na Dunaju in v znatni meri tudi izvajali tu svojo dejavnost. Že prvi dunajski škof, Jurij Sladkonja, je bil Slovenec. Na dunajski univerzi so skoraj nepretrgano poučevali slovenski profesorji. Mnogi od njih so bili tudi rektorji univerze. Vendar na Dunaju niso Slovenci nikoli imeli lastnega doma, ki bi jim pomenil košček domovine. Edina izjema je bila Knafljeva ustanova, katere namen pa je bil le podpiranje slovenskih študentov z dohodki najemnin stanovanjske hiše. Ta hiša še vedno obstaja in je zdaj last ljubljanske univerze. V njej so tudi še najemniki, razen nekaj stanovanj, ki jih je bilo mogoče izprazniti in so na razpolago gostom.

Prvi poskus, da bi slovenski študentje na Dunaju — zdaj so v glavnem koroški Slovenci — imeli svoj dom, je napravil p. Ivan Tomažič leta 1960. Vzel je v najem eno nadstropje na ulici Bennogasse 21 in uredil v njem stanovanje za deset študentov in klubski prostor, v katerem so se zbirali tudi ostali slovenski študentje. Poskus se je obnesel. Raznim študentom je bilo s sobami zelo pomagano. Delovanje študentskega kluba pa se je razgibalo kakor še nikoli prej. Opo-gumljen s tem uspehom, je p. Tomažič začel kovati načrte za zgraditev novega, lastnega doma. Poiskal je primerno lokacijo v središču mesta, organiziral prispevke za prve izdatke, iskal potrebna

posojila za gradnjo, pripravil načrte in se lotil dela. Pokroviteljstvo novega doma je prevzela družba sv. Mohorja v Celovcu, ki je s tem postala lastnik doma. V oktobru 1966 so se študentje že vselili v novi dom „Korotan“ in 15. novembra je avstrijski zvezni kancler dr. Klaus ob navzočnosti jugoslovanskega veleposlanika, slovenskih predstavnikov iz Slovenije in zamejstva, posebno iz Koroške, in uglednih osebnosti avstrijske metropole slovesno odprl slovenski dom na Dunaju. Ta dan je bil eden najpomembnejših za Slovence na Dunaju. „Korotan“ je postal temeljni kamen za novo razvijanje slovenske navzočnosti na Dunaju in oporišče zavednosti za koroške študente.

Na žalost pa so že od vsega začetka začeli podirati ugled in razvoj doma ravno tisti, katerim je bil dom namenjen. Hoteli so se polastiti vodstva doma, da bi z njim razpolagali po mili volji. Le vztrajnost in odločnost p. Tomažiča je ohranila dom za njegove prave namene, ki so: prijetno bivanje, uspešno učenje, duhovno oblikovanje in narodno-kulturno izobraževanje slovenske visokošolske mladine. Res je, da je bilo v preteklih letih v domu razmeroma malo slovenskih študentov zaradi organiziranega nasprotovanja in zaradi sistematičnega odvrčanja slovenske mladine od „Korotana“. Vendar bo prišel dan, ko bo „Korotan“ središče vseh slovenskih študentov. Že letos se je prijavilo toliko novih slovenskih študentov in študentk, da nismo mogli sprejeti vseh. Posebno veliko povpraševanje je za dekliške prostore. „Korotan“ pa ima le 23 sob v dekliškem oddelku. Zato gradi p. Tomažič že novi dom v bližini „Korotana“, ki bo obstajal iz dveh nadstropij nove hiše, ki je v gradbi ravno tam, kjer smo začeli l. 1960 z enim nadstropjem v stari hiši, ki je ni več. V novem domu bo prostora za 30 študentk, seveda v prvi vrsti za Slovenke.

„Korotan“ je šestnadstropna stavba, ima 90 enoposteljnih sob, pet dnevni-h sob, pet kuhinj za samopostrežbo, sprejemnico, dvorano, itd. Bližina univerze in fakultet, miren in odprt kraj z raz-

* Orel z dvojno glavo je bil avstrijski državni grb.

gledom proti dunajskemu gozdu, prijetna ureditev prostorov, red in čistoča so izredno priporočilo našega doma. Po desetih letih od odprtja izgleda dom še vedno kakor nov.

„Korotan“ je bil zgrajen v glavnem s posojili. Prispevali pa so tudi Slovenci iz celega sveta, da bi s tem izkazali svojo solidarnost in naklonjenost koroškimi Slovincem. Gradnja doma, vključno nakup zemljišča in opreme, je stala 10 milijonov AS. V odstotkih so to vsoto prispevali:

76 %	razna posojila
11 %	državna subvencija
4,1 %	osebni prispevek p. Tomažiča
4 %	prispevek republike Slovenije
1,8 %	zbirka Slovencev v inozemstvu
1,1 %	prispevek koroških slovenskih duhovnikov

POSLANSTVO SLOVENSKEGA DOMA

Slovenski visokošolski dom „Korotan“ na Dunaju je namenjen koroškimi Slovincem, odprt pa je vsem Slovincem in tudi drugim narodnostim. Tako stanujejo v njem v času svojega študija, v kolikor je prostora na razpolago, poleg Slovencev tudi nemško govoreči Avstrijci, gradiščanski Hrvati, posamezni akademiki iz Jugoslavije, Nemčije, Madžarske, Češko-slovaške, Bolgarije, Holandije, Poljske, skratka skoraj iz vseh evropskih in tudi kdaj iz čezmorskih držav, v času svojih študij oziroma študijskega izpopolnjevanja na Dunaju.

V poletnih mesecih posluje dom od začetka julija do konca septembra kot gostišče in je s svojo lego v središču mesta, s svojo urejenostjo in ugodno ceno prijetno bivališče tako za številne slovenske goste kot za mnoge turistične skupine iz Amerike, Nemčije in od drugod, ki obiskujejo dunajske znamenitosti.

Že samo to, če že nič drugega, je za slovensko uveljavitev v tujini posebnega pomena:

— slovenski dom kot kraj srečavanja slovenskih ljudi in ljudi drugih narodov;

— slovenski dom, v katerem se seznanjajo s slovenskim narodom in njegovo kulturo vedno novi in novi ljudje, pogosto tudi ugledne tuje osebnosti javnega in kulturnega življenja;

— slovenski dom, v katerem se ustvarjajo med slovenskimi in tujimi akademiki trajnejše vezi in poznanstva, izginevajo

1 % zbirka drugih koroških Slovencev

1 % dar celovške škofije

Vse, kar znesejo prispevki Slovencev na Koroškem in v inozemstvu za gradnjo „Korotana“ (skupno 3,9%) je p. Tomažič že podaril naprej za gradnjo novega dijaškega doma Mohorjeve družbe v Celovcu. Takrat, ko smo bili v potrebi, so nam ti darovi veliko pomagali. Zdaj, ko si lahko sami pomagamo, naj bodo v prid drugi važni slovenski dijaški ustanovi v Celovcu.

Vodstvo doma izdaja ob priložnosti lično brošuro „Glas Korotana“. Do zdaj je izšlo pet števil, opremljenih s številnimi slikami, ki opisujejo nastanek in razvoj doma in prinašajo tudi zanimive članke. Naslednja številka bo izšla ob desetletnici „Korotana“.

I. J.

predsodki, oziroma je prav bivanje v domu za številne tuje akademike pravzaprav sploh prva informacija o slovenskem narodu.

S podobnimi ugotovitvami bi lahko še nadaljevali, kakor ne smemo pozabiti, da je „Korotan“ na Dunaju še posebno važna postojanka za prihodnost koroških Slovencev, zaradi katerih vztrajnega boja za lastne človečanske in narodnostne pravice smo zadnja leta postali svetovni pojem.

Nič manjšega pomena pa ni slovenski dom na Dunaju tudi za posamezne slovenske kulturnike, raziskovalce slovenske zgodovine, za vse, ki pišejo doktorske disertacije iz virov v dunajskih arhivih, za številne slovenske ljudi, ki obiskujejo dunajske kulturne, posebno še glasbene prireditve. Vsi ti najdejo v „Korotanu“ prijetno domačnost, gostoljubje, in mogli bi reči, da bi bili bodisi v kulturnem uveljavljanju kot v odkrivanju pomembnih dogodkov v naši narodni zgodovini še precej zadaj, ako ne bi imeli slovenskega doma na Dunaju, ki nam nudi streho.

Naj omenim, da se med dirigenti tako pomembnih glasbenih prireditev kot so dunajski slavnostni tedni, uvršča tudi slovensko ime, pomemben slovenski dirigent, tedni gost našega doma. Ali pa najnovejša odkritja iz slovenske pomorske zgodovine, ki so prišla na dan s sistematičnim pregledom tisočev listin avstrijskega vojnega arhiva, iz katerih izhaja, da smo

Slovenski visokošolski dom „Korotan“ na Dunaju — pročelje šestnadstropne stavbe

bili Slovenci skozi vso našo zgodovino pomorski narod, da smo imeli v primeri z našim številom med vsemi narodnostmi v monarhiji največji odstotek mornarjev, pomorskih častnikov, pa tudi admiralov in velikih admiralov. Tudi ta odkritja so sad dela človeka, ki je že nekaj let redni gost naše hiše v času svojih raziskav na Dunaju. Vsa ta in še mnoga druga odkritja osebnosti slovenskega naroda v zgodovini razgrinjajo drugačno sliko, kot smo jo bili doslej navajeni, sliko malodušja in zagrenjenosti zadnjih sto let, ko so se naši sosede nenadoma povezali v velike nacionalnosti. Zgodovinska podoba slovenskega naroda pa nasprotno odkriva ljudstvo, ki že stoletja čuva svojo izvirnost, vztraja na svoji zemlji, medtem ko so nekdanji tako mogočni sosede kot Langobardi ali Bavarci, pa tudi Franki izginiti, se spojili v nove narodnosti in so danes Nemci, Italijani ali Francozi. S podvigi, kot je bil „Korotan“, in tudi mnogi drugi, izpričujemo Slovenci samo svojo tisočletno korenino, odpornost, vztrajnost. Toda v veliko primerih bi lahko dosegli še več, ustvarili še več, ako se mnogi med nami ne bi predajali čustve-

nosti, malodušju, češ kako da smo majhni in malo pomembni v svetovnem merilu.

In spet nam zgodovinska podoba govori drugače, slovenski ljudje niso bili nič manj tlačeni kot druge množice v fevdalni in pozneje proletariati v kapitalistični Evropi; angleški in nemški industrijski proletariati in italijanski koloni so živeli še v slabših razmerah kot naš slovenski kmet. Končno pa Slovenec ni bil samo kmet, ampak vse od plemiča do duhovnika, cerkvenega dostojanstvenika, univerzitetnega profesorja, pustolovca in gusarja, trgovca in rokavnjača in še vse kaj drugega. Nič drugače kot drugi narodi in nič drugače, bi lahko rekli, kot je tudi danes. Ne drži namreč tisto ceneno nemško nacionalno gledanje, da je bilo plemstvo v slovenskih deželah „nemško“ in s tem slovenstvo podložno nemštvu. Mogoče hočejo videti mnogi v tej namišljeni „slovenski“ podložnosti neko posebno karizmo, toda zgodovinski pretres mora biti stvaren in ne čustven. Srednji vek namreč ne pozna narodnosti, in tistih nekaj plemiških družin, ki so prišle z Bavarskega ali s Frankovskega, nikakor niso bile „nemške“, saj nemške narodnosti sploh

Gornje poslopje z dvoriščne strani. Dom ima 40 enoposteljnih spalnic

še ni bilo. V nekaj stoletjih pa so zagotovo postale kranjske, koroške, štajerske..., torej slovenske. In, dasi ves srednji vek pa vse do francoske revolucije ne obstaja narodnostno jezikovna zavest, se koroški vojvoda Bernard Spanheim leta 1227 vendarle čuti dolžnega, da mora pozdraviti Ulricha Liechtensteina ob vstopu na Koroško s slovenskim: „Buge waz primi, gralwa Venus“. — Bilo bi torej tudi danes nesmiselno, če bi vse Slovence, ki nosijo tuje priimke, ali pa one, ki izrečo ne poudarjajo svojega slovenstva, razglašali za tujce.

Toliko, samo da se dotaknemo vprašanj, ki mnoge od nas spravljajo v malo-dušje, sedaj ko so potrebni novi podvigi, da se Slovenci kot narod predstavimo svetu. Doslej je namreč med mnogimi našimi požrtvovalnimi ljudmi skoraj povsem prevladovalo prepričanje, da je treba slovenskega človeka odpirati svetu, ga posodabljati, mu približati svetovne kulturne in duhovne dobrine. Zato so v slovenski jezik še posebno marljivo prevajali vsa mogoča tuja dela, opisovali vse vrste doživetja, od zahodnih velemest pa do pragozdov, toda le redko se je zgodilo, da bi naše

slovenske kulturne in duhovne vrednote posredovali tujemu svetu. Da se samo vprašamo: bi na primer globoko krščansko doživljanje slovenskega človeka, podoba vernosti in požrtvovalnosti slovenske matere mogla biti kaj manj senzacionalna za svet kot pa so teologi oporekovalci, levičarski kristjani in podobni? Ali ne bi mogli nasproti otopeli potrošniški družbi zahoda, ki je večkrat samo na zunaj krščanska, postaviti slovensko doživetje Kristusovega Vstajenja, slovensko navdušenje, da je Kristus vstal, slovensko velikonočno pesem? Saj je bila slovenska vernost kljub svojemu lastnemu doživetju in poglobitvi vedno odprta svetu in ne odmaknjena v tihoto cerkve in samostanov.

Mnogo je, kar Slovenci lahko ponudimo svetu, mnogim, ki v potrošniški družbi še iščejo idealov in se predajajo zato pogosto pogubnim utopijam. Podvig, ki naj postavi tudi slovensko duhovnost in kulturo na tisto mesto, ki mu v svetu pripada. In prav to je tista širša narodna in mednarodna naloga naših ljudi v svetu!

Bivši študent „Korotana“

Slovenci v Brazilu

Prvi slovenski begunci po drugi svetovni vojni so prišli v Brazil leta 1948 v majhni skupini. Sledilo je še nekaj družin l. 1949, po tem letu pa so prišli samo še posamezniki.

Ko smo se izkrcavali v Río de Janeiro in bili postavljeni na otok „Ilha das Flores“ — t. j. otok cvetja — si je vsak posameznik stavil vprašanje: Kam? Kaj? Kako? Pretežna večina se je odločila za mesto Sao Paulo in človek je prijel za vsakršno delo, da je nasitil lačna otroška usta. Koliko gorja in težkih ur je vsak posameznik doživel in preživel — brez vsakega poznanstva — brez znanja jezika — to ve samo vsak zase. Vendar pregovor: Pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal, se je dobesedno uresničil in tako so Slovenci počasi zlezli na zeleno vejo.

Pogled na vsa ta težka pretekle leta pa pokaže zelo razveseljivo sliko: Z značilno slovensko žilavostjo, pridnostjo in pošte-

nostjo so počasi nastajala razna slovenska podjetja, ki imajo zelo dober sloves po Brazilu:

Adolf Jančar iz Ljubljane izdeluje predmete iz krokodilove kože, kateri so zelo iskani.

Janez Hlebanja iz Srednjega vrha pri Kranjski gori, kateremu se je kasneje pridružil brat Friderik, imata metalurgično podjetje, v katerem zaposlujeta 800 delavcev.

Inž. Marko Lajovic iz Ljubljane je ustanovil elektrotehnično podjetje, kjer je zaposlenih 100 delavcev. Administrativno vodstvo je v rokah Radka Malgaja doma iz Št. Jurja pri Celju.

Valentin Mayer doma iz Apač pri Mariboru ima veliko tiskarsko podjetje.

Jože Mestnik doma iz Stične na Dolenjskem ima dobro vpeljana industrijo otroških pletenin.

Brata Stanko in Vinko Mirt iz Ljubljane imata podjetje usnjenih izdelkov.

Bratje Viktor, Milan in Stanko Pregelj, doma iz Vipave na Primorskem, imajo zelo dobro vpeljana modno trgovino z lastno izdelavo v strogem centru mesta. Ker je slovenska skupina tukaj v Sao Paulo majhna — računamo približno 200 oseb — so ti uspehi izredno razveseljivi.

Imamo pa med nami še lepo število Slovencev, ki zasedajo vplivna in odgovorna mesta v raznih tovarnah. Med prve spada inž. Herbert Slivnik, ki je dosegel mesto ravnatelja v eni od tovarn Siemens in je pod njegovim vodstvom zaposlenih 800 delavcev. Nadalje ima vodilno mesto inž. Andrej Kranjc iz Ljubljane pri tvrdki Belgo-Mineira s sedežem v mestu Belo Horizonte v državi Minas Gerais. Inž. Tine Črnugelj je zaposlen pri Siemensu kot projektant za razsvetljavo športnih stadionov in visokih zgradb. Inž. Janez Ložar iz Ljubljane, kateri živi v mestu Belo Horizonte v državi Minas Gerais, ima vodilno mesto pri CENIG — t. j. električna centrala za vso državo Minas Gerais. Slovenec Fonda iz Braslovč ima v tem mestu izredno dobro uspevajočo restavracijo. Pri „Firestone“ je dosegel vodilno mesto Stojan Polič doma iz Maribora. Franček Robič, istotako iz Maribora, ima vodilno mesto pri SAMBRI t. j. del trusta Moinho Santista. Janez Krošelj, sin pokojnega Jožka Krošlja iz Ljubljane, ima vodilno mesto pri nizozemski tvrdki Royal Interocean do Brasil navegação. Inž. Ferdi Danev, starši doma iz Opčin pri Trstu, je zaposlen pri tvrdki Honeywell. Ivan Kovač, doma iz Jesenic, tast znanega planinca in smučarja Dinka Bertonclja, je vodja hidroelektrarne, oddaljene 120 km od Sao Paula, katere lastnik je tvrdka Aluminio do Brasil.

Če pogledamo pa naših učnih močeh moramo priznati, da je število zelo razveseljivo. V mestu Assisu v državi Sao Paulo poučuje na univerzi prof. dr. Enio Fonda, doma iz Primorske. Dr. Janez Božič, kapucin, je profesor na univerzi v Londrini, država Parana. Dr. Niko Žužek je profesor na dveh univerzah v Sao Paulo. Inž. Tine Črnugelj poučuje na univerzi Mackenzie; istotam tudi inž. Ferdi Danev. Inž. Andre Kranjc poučuje na isti univerzi kot dr. Žužek. Hčerka inž. Slivnika, Milena, je profesorica francoščine in portugalsščine ter poučuje na dveh srednjih šolah. Hčerka Adolfa Jančarja, Sonja, je

diplomirala v biologiji in bila takoj nastavljena na državnem inštitutu Butantan, t. j. edinstven zavod za proizvodnjo kačjih serumov. Posvetila se je hemotologiji. Tako se Slovenci uveljavljajo na visokih in drugih šolah.

Razen učnih moči imamo tudi zdravnike. Dr. Vladimir Bernik-Stamenković, sin pokojnega Stanka Stamenkovića, kateri je bil poveljnik stiškega udarnega bataljona, je specialist psihologije in je pred kratkim izšla njegova strokovna knjiga. Dr. Mitja Polak, doma iz Krškega ob Savi, je znan zdravnik za prebavne organe; nastavljen je v državni bolnišnici in je eden izmed 7 zdravnikov, ki skrbijo za zdravje celega diplomatskega zbora v Sao Paulo. V mestu Barra Mansa, država Rio de Janeiro, deluje kot zdravnica dr. Marjeta Mazovec Tuma, doma iz Ljubljane.

Na pobudo g. župnika Lojzeta Ilca so se Slovenci zbrali pri prvi slovenski maši meseca maja 1957. Od takrat naprej se redno zbirajo vsako drugo nedeljo v mesecu in sicer v cerkvi Najsvetejšega Telesa, katero je sezidal župnik Lojze Ilc. Ustanovljena je bila tudi slovenska fara s sedežem v imenovani cerkvi; za župnika je bil slovesno ustoličen g. Ludvik Ceglar doma iz Stične na Dolenjskem. Pri maši poje mešani zbor pod vodstvom inž. Slivnika.

Bivši kardinal Rossi je pred leti uvedel za vsako Veliko noč takoimenovano „Veliko noč bratstva“. Tej prisostvujejo poleg civilne oblasti, t. j. guvernerja z gospo, tudi višje vojaške osebe. Na stopnišču pred katedralo je postavljen oltar in v mimohodu se vrstijo vse narodnosti v narodnih nošah. Slovenci smo se prvič udeležili te proslave l. 1969 in so slovenska dekleta v narodni noši izročila kardinalu slovenski žegen, kar je posebno presenetilo vse navzoče. Skupina narodnih noš se udeležuje vsako leto izseljenske nedelje ter je leta 1974 prvič nastopilo 7 parov s folklornim plesom Židana marelja. Želi so izreden uspeh. To folklorno skupino — 22 narodnih noš — je ustanovila ga. Ljuba Malgaj in organizirala velenje avb, zavijačk, pletenje nogavic in tudi „marele“ je bilo treba oskrbeti. Vse to je bilo napravljeno z veliko požrtvovalnostjo in idealizmom. Kardinali je ta skupina nastopila v sprevedih, kjer so sodelovale številne druge narodnosti, je bila deležna prav izjemnega priznanja in pozdravljanja.

Vsakoletno Miklavževanje pa je že tra-

dicija in takrat se zbere največ Slovencev — do 150.

Po zaslugi župnika g. Ceglarja so Slovenci trikrat romali na Aparecido, t. j. zavetnico Brazila. Narodne noše so tudi tukaj vzbujale posebno pozornost domačinov, ki so z zanimanjem spraševali, kdo in od kod so.

25. januarja je vsako leto praznovanje obletnice ustanovitve mesta Sao Paulo. Slovenski maši, katero daruje kardinal ob asistenci številnih tujih duhovnikov, prisostvujeta tudi guverner in župan z gospe. Slovenci smo se udeležili s folklorno skupino in po končani maši je dekl-

ca v narodni noši izročila guvernerjevi soprogi slovenski šopek. Gospa je deklico dvignila v naročje ob navdušenem ploskanju vseh navzočih. Tako se pojavljamo v javnosti.

Kadar kdo izmed nas pripravi domačo proslavo — poroko, god, rojstni dan, srebrno poroko —, takrat se zbere vsa slovenska skupina na domu slavljenca in vsi skupaj preživimo pravo slovensko veselje z našim petjem in mislijo na domovino.

Slovenci so razkropljeni še po raznih mestih, npr. Rio de Janeiro in še nezna- no kje, vendar nimajo stika s skupino v Sao Paulo.

ING. HUBERT SLIVNIK je bil rojen 9. februarja 1918 v Gradcu; od 7. dneva starosti naprej je živel na Pristavi — fara Sv. Ema — pri Rogaški Slatini. Dokončal je osnovno šolo na Pristavi, klasično gimnazijo pa v Ljubljani, nakar je vstopil na tehnično fakulteto ljubljanske univerze. Bil je slušatelj univ. prof. dr. inž. Milana Vidmarja in je diplomiral l. 1942 kot elektroinženir. Eno leto je ostal kot asistent na univerzi v Ljubljani, nakar je stopil v službo pri Siemensu v Milanu. Za življenjsko družico si je izbral go. Milko Hrobatovo iz znane slovenske družine v Sežani. V zakonu sta se rodila hči Milena in sin Maks. Milena je že dokončala filozofsko fakulteto in je profesorica za neolatinske jezike, sin Maks pa dokončuje srednjo šolo.

L. 1951 se je preselil v Sao Paulo — Brazil in je danes ravnatelj ene izmed tovarn Siemens, v kateri gradijo transformatorje in hidroelektrične generatorje.

Od prve slovenske maše — maja 1957 — pa do danes vodi cerkveno petje in po njegovi zaslugi so se Slovenci v Sao Paulo marsikaterikrat zbrali in se družabno sestajali. Je zvest naročnik Svobodne Slovenije in Zbornika ter drugih slovenskih knjig.

Kati Mesarič

Spominski križ v Midlandu, Kanada

S skupno akcijo slovenskih protikomunističnih borcev, ki se zbirajo okoli Tabora in Vestnika, je bil v Midlandu, na kraju kanadskih mučencev, postavljen spominski križ. Ta križ je bil postavljen ob 30-letnici vetrinjske tragedije v spomin na pobite slovenske junake in sploh vse, ki so v času komunistične revolucije v Sloveniji izgubili svoje življenje v obrambi svobode, vere in svojih domov.

V Midlandu je božjepotna cerkev, zgrajena v čast kanadskih mučencev, t. j. francoskih jezuitov, katere so po groznem mučenju v sredi 17. stoletja usmrtili huronski Indijanci. Ta, z mučeniško krvjo posvečeni kraj so slovenski protikomunistični borci izbrali za kraj trajnega spomina na mučene in pobite sobrate. Načrt za križ je napravil Vilko Čekuta in sta ga sprejela odbora obeh organizacij slovenskih proti-

komunističnih borcev. Križ stoji na večji skali in je narejen iz masivne medenine ter tehta 600 funtov. Ob večji skali je še ena manjša, obe pa predstavljata Gospo Sveto in Vetrinj. Okoli križa so še druge večje in manjše skale, ki po zemljepisni legi ponazorujejo množična grobišča. Le-ta so zaznamovana s posebnimi ploščicami z imeni grobišč. Vse to se nahaja v 50 čevljev širokem krogu, ki predstavlja slovensko zemljo.

Spominski križ je bil slovesno blagoslovljen v nedeljo, 14. septembra 1975. Te slovesnosti se je udeležilo izredno veliko število kanadskih Slovencev. Spominsko sveto mašo je v cerkvi kanadskih mučencev daroval g. Jeretina CM ob asistenci dr. Blatnika. Blagoslovitev križa pa se je izvršila popoldne. Vsa velika množica rojakov se je zbrala okoli križa, ki ga je blagoslovil g. Jože Časl. V nagovoru je poudaril pomen križa, ki je simbol krščanstva. V obrambi križa so v komunistični revoluciji padali naši najboljši, kakor so v znamenju križa dali življenje kanadski mučenci. Dekle v narodni noši je okoli križa potresla prst, prinešeno iz Slovenije. Gospa Petričeva, kateri so komunisti ubili tri sinove, je pred križ položila venec. Pred križ sta jo spremljala predstavnika obeh organizacij slovenskih protikomunističnih borcev: Stane Pleško (Tabor) in Ciril Preželj (Vestnik). Dekle v narodni noši je položila šopek rdečih nageljnov rajnim v spomin in moški zbor je pod vodstvom Dušana Klemenciča občuteno zapel nekaj žalostink. Sledila je recitacija Gregorčičeve pesmi „Znamenje.“

Kot glavni govornik je na tej slovesnosti nastopil Stane Pleško, ki je v klenih besedah orisal tragično usodo tisočev na-

V Midlandu priča masivni medeninasti spominski križ o desettisočih mučeniških žrtvah komunističnega nasilja. Znamcaje so postavili v Kanadi živeči slovenski protikomunistični borci v spomin pobitim tovarišem

ših mož in fantov. Za konec sporeda je g. Časl opravil še nekaj molitev za pobite rojake, nakar je moški zbor pričel s petimi litanijami Matere božje. Ves spored je spretno vodil Vilko Čekuta. Po spominski svečanosti so se mnogi udeležili še križevega pota na prostem, in tako zaključili letošnje spominsko romanje.

O Slovencih v Venezueli

Prvi slovenski emigranti-begunci so prišli v Venezuelo leta 1947. Ene so odložili v Caracasu, drugo skupino pa so pripeljali na deželo in jih namestili v pločevinastih barakah. Prvi vtisi te sončne dežele so bili, posebno za te, porazni. „Če bi mogel, bi se takoj vrnil...“ je pozneje izjavil eden izmed njih o svojih

prvih dneh v Venezueli. Vročina je bila neznosna, dežela nepoznana, nobenih zvez, jezik popolnoma tuj, vsi so bili suhi kot „cerkvena miš“... Pa kaj so hoteli. Morali so ostati; luža med Ameriko in Evropo je bila le preširoka... Sprejeli so nov položaj in začeli iskati možnosti, da čimprej odidejo iz taborišča in se posta-

vijo na svoje noge. Po tolikih letih gledanja nazaj, se tem prvim emigrantom zdi kar romantično... kaj vse so preživeli.

V deželi je bil tedaj en sam slovenski duhovnik, salezijanec g. Edvard Trampuš. Ta gospod je rojakom v Caracasu pomagaj, kolikor je pač mogel. Nekaterim je poiskal službe, drugim je dajal nasvete... Vendar so se kmalu sami postavili na noge. Razgledali so se, privadili za silo jezika in počasi je šlo na boljše. Nekateri so pokazali „žilico“ in se organizirali v svoja podjetja. Prvi koraki so bili skromni, a vztrajni. Danes je par velepodjetij v rokah slovenskih emigrantov. Drugi so bili manj samostojni, a so se tudi znašli in prišli s svojo pridnostjo in vztrajnostjo do primerne položaja, tako rekoč iz nič. Bilo pa je tudi takih, ki so se vdali okolju in životarili...

Ta dežela ima namreč to prednost, ali slabost, da tudi lenuhe zlahka preživi. Zime nima, snega ne poznajo, osnovna hrana skoraj sama raste... tako da je potrebno bore malo kalorij in malo napora, da se preživiš. Noči so sicer hladne, pa ne tako, da bi ne zadostovala ena odeja.

To je Venezuela. Dežela še odprta pridnim rokam, polna sonca, še prazna, polna bogastva, kjer je petrolej cenejši kot voda... Ni pa vse zlato, kar se sve-ti... Ta prelahak zaslužek škoduje v mnogih pogledih prebivalcem. Ljudje so poč naravi leni, neodgovorni, površni. V tej brezbriznosti jih uspava prav lahek zaslužek... skoraj brez truda in napora pridejo do milijonov. Za to so skrbela in delno še skrbe, tuja podjetja, ki imajo v rokah petrolejsko industrijo. Kako bo tedaj, ko jo bodo podržavili? O tem se vpraša marsikdo, ki pozna sposobnosti „umnega“ gospodarstva Venezolancev. Petrolej je zaklad, kamor so segali, da so mašili luknje slabega in razišpnega gospodarjenja. Vse, kar je v državni upravi, daje izgubo. Nič zato, saj je tam jama, ki nima dna... Letos so samo zaradi podražitve surove nafte prejeli nad 1.000 milijonov dolarjev naknadnega dohodka. Dodenimo še železo, ki ga ima dežela cele gore in zelo čistega. Lahko si mislimo, koliko možnosti za razvoj... Prav zaradi teh virov deviz, Venezuela lahko vse uvaža... zato pa je zanemarila poljedelstvo. V tem se kar ne more znajti, čeprav poskuša in poskuša. Morda podnebje

otežkoča razcvit na polju? Pol leta je suša, pol leta pa vse pod vodo. Zato mora poljedelec misliti na vse: kako se bo ubranil predolge suše, ki vse požge in uniči, če ne pripravi potrebne hrane in vode, pa tudi, kako bo zajezil prehude nalive, da mu vsega ne odnese.

Poglavje, zanimivo predvsem za sociologe in kristjane, je socialno stanje prebivalstva. Kljub tolikemu bogastvu in devizam je skoraj še polovico prebivalcev naseljenih v bajtah in živi v pomanjkanju. Razvoj gre tu posebno počasi, tako da so mnogi obupali nad spremembo po navadni demokratični poti. V revoluciji vidijo edini možen izhod iz slepe ulice zaostalosti... Zaenkrat imajo pristaši teh idej še manjšino. Ne pri volitvah, ne z revolucijo niso mogli vreči demokratične vlade. — Bodo demokratske stranke znale doseči pravo reformo? Ta je silno počasna in težka, ker to socialno revščino spremlja vedno tudi moralna in duhovna beda. Najhujše za to vročo deželo je pomanjkanje družine. Polovica otrok se rodi izven družine... Tu je korenina vsega zla. Kdo naj utrdi družino? Cerkev, vera? Na papirju je vse krščeno... a v resnici je le okrog 10% kristjanov. Moderne „pridobitve“, kot „svobodna ljubezen“, ki jo uče skoraj da kar po šolah, bo še to tradicijo o družini, kar je je, pohodila. Cerkev, mala čreda, se trudi in vesla v viharju. Hvala Bogu, se ne splaši, pač pa pogumno krmari in skuša rešiti kar se da v svojem poslanstvu.

Vrnimo se k Slovincem. Koliko nas je v Venezueli? Težko je reči. Po poročilih iz jugoslovanskega konzulata bi jih bilo okrog 800. Vendar se zdi, da je med temi precej takih, ki se v vsakdanjem življenju štejejo med Italijane ali celo Nemce in Madžare. To store navadno zaradi lažjega gospodarskega položaja. Slovenski dušni pastir jih je naštel okrog 600. Polovica od teh jih živi v Caracasu, ostali v podeželskih mestih, predvsem v Valenciji. Največ rojakov je iz Slovenskega Primorja, slede Štajerci, Gorenjci in Dolenjci. Novega dotoka ni, ker je emigracija zaprta. Zato se čuti, da počasi tonemo v okolju.

Kako je z narodno in versko zavestjo med rojaki? Skrajna, ko tu še ni bilo slovenskega duhovnika, so se nekateri pridružili hrvatski verski skupnosti, ki jo je vodil danes že pokojni p. Marković S. J. Na pobudo g. Trampuša so mislili, da bi organizirali nekako slovensko poljedelstvo

kolonijo na deželi. Pa s te moke ni bilo kruha. Tu je poljedelstvo drugače kot pri nas doma. Leta 1958 je prišel iz Argentine v Caracas slovenski duhovnik, Janez Grilc, da se posveti delu med rojaki. Za njegov prihod se je trudil zlasti g. Ivan Rojanik. Obrnil se je na pok. ljubljanskega škofa dr. Rožmana, ki je rad ustregel tej želji. Čeprav so si rojaki želeli svojega duhovnika, vendar niso mogli sami vzdrževati slovenske župnije. Zato je krajevni nadškof odredil, da je bil duhovnik nastavljen na verezolanski župniji kot kaplan, obenem pa se je posvetil, vsaj delno, duhovni skrbi za rojake. Tako je ostalo polnih 11 let. Ob nedeljah so se zbirali k skupni slovenski maši ob 5h pop. v francoskem kolegiju. Ta maša je pritegnila okrog 10% Slovencev. Poleg maše so kmalu zbrstele še druge dejavnosti v skupnosti. Ustanovljen je bil podporni fond za bolne in invalide. Nato so se rojaki organizirali v nekakem prosvetnem društvu, ki so ga v Caracasu krstili z „Društvo sv. Cirila in Metoda“, v Valenciji pa „Ilirija“. Ker Slovenci radi pojemo, nismo mogli ostati brez pevskega društva. Težava je bila samo za pevovodjo. Kdo naj vodi in pevce uči? Kje stakniti pevovodjo? Obrnili smo se kar na španskega organista. Rad je sprejel povabilo in nas pridno vežbal. Par lepih nastopov smo imeli, tako na naših prireditvah kot celo na emigrant-ski dan po TV. Ker Španci naš „J“ izgovarjajo za „H“ je prišlo včasih do prav zabavnega spodrsrljaja, ko je ta naš pevovodja hotel zapeti naše pesmi. Ob neki božični pesmi je dejal „Hesus se hoka na glas...“ Da smo se ob takih izrekih vsi nasmejali z njim vred, si lahko mislite. Poskušali smo organizirati tudi pouk za slovenske otroke. Gdč. Tončka je z najboljšo voljo začela. Žal, ni bilo vztrajnosti ne pri otrocih, ne pri starših. Izredno veliko rojakov, skoraj iz cele Venezuele, se udeleži vsako leto skupnega romanja. Namen tega snidenja pri Marijinem oltarju je poleg verske obnove tudi narodno srečanje in zблиžanje med nami. Vsakoletni Miklavž je privlačen zlasti za družine z otroki. Na tej prireditvi vedno nastopajo otroci v angelski igrici ali kako drugače. Poskušali smo spraviti na oder celo naše domače prosvetne igre. Z veliko požrtvovalnostjo je bila izpeljana prva. Žal, gledalcev je bilo premalo in začetno navdušenje je moralo popu-

stiti. Organizirali smo dva „slovenska dneva“ z lepo udeležbo in pestrim programom. Mojstri kitare in bobna so povezani v orkester „Triglav“ in vabijo na družabne prireditve.

Ob 10-letnici prihoda slovenskega duhovnika in narodne povezanosti nas je obiskal direktor slovenskih dušnih pastirjev v tujini, msgr. Ignacij Kunstelj. Prišel je birmat otroke slovenskih staršev. Skupnost ga je izredno navdušeno sprejela ter pokazala, kaj premore lepo sodelovanje v slogi in veselju. Bila je res zlata doba našega skupnega sodelovanja.

Pred 5. leti je bil slov. dušni pastir prestavljen in nastavljen za župnika na novi župniji sv. Kajetana. Rojaki so se z novim položajem takoj sprijaznili, pomagali organizirati novo faro in prenesli smo v novo cerkev nedeljsko mašo in vse druge prireditve. V pomoč smo dobili še enega slovenskega duhovnika, g. Hlebša Milana, ki se je takoj vključil v to naše občestvo. Društvo sv. Cirila in Metoda si je kupilo na visoki legi malo zemljišče in postavilo kočo, kamor morejo člani na sveži in čisti zrak.

Še besedo o rojakih v Valenciji. To mesto leži kakih 170 km zahodno od Caracasa. Ker je tam sedež lahke industrije, je dalo možnost zaposlitve mnogim rojakom. Zato se jih je precej naselilo tam ali v okolici. Da se vez med njimi poživni in ohrani, jih enkrat na mesec obišče slovenski duhovnik in jih zbere pri sv. maši. Ta maša je priljubljena in nudi vsem priliko snidenja in zблиžanja. Tudi ta skupnost, organizirana v „Iliriji“, je bila aktivna in je priredila več družabnih snidenj ter sodelovala pri slovenskih dnevih. Iskala je celo slovenskega duhovnika, da bi se ji popolnoma posvetil, pa ga ni mogla dobiti.

Raste sedaj iz naših vrst novi in mladi rod, rojen v Venezueli. Da v njem ni več tistega navdušenja, ki so ga rojaki pokazali od začetka, je razumljivo, čeprav ne razveseljivo. Tudi še držimo skupaj in nadaljujemo z mnogimi tradicijami in prireditvami. Posebno nas družijo nedeljska sv. maša, ki je res središče in vez med nami. Trenutki po sv. daritvi so vedno vsem dragi in za vse prijetni. Kar po celo uro ali še več ostanejo rojaki pred cerkvijo skupaj in se pogovore o vsem mogočem. Toliko si imamo povedati... Ali ni to znak da se imamo radi?

LE IZ KLENEGA SEMENA VZKLIJE RODNO MLADJE,

IZ NESEBIČNIH ŽRTEV — VREDEN SAD.

Z VERO V BOGA, SVOBODO IN PRAVICO
VZTRAJA SLOVENSKA POLITIČNA EMIGRACIJA
V DELU ZA OHRANITEV IN OKREPITEV
SLOVENIJE V SVETU, ZVESTA
BOGU, MATERI IN DOMOVINI!

Zedinjena Slovenija
BUENOS AIRES — ARGENTINA

LJUBEZEN DO BOŽJE IN SLOVENSKE BESEDE
NAJ BO VSEM ROJAKOM SVETLA LUČ
NA POTI ZEMSKEGA V VEČNO ŽIVLJENJE!

**Slovensko dušno pastirstvo
v Argentini**

Slovenska kulturna akcija

Izšel je po dvajsetih letih zopet:

FRANCE BALANTIČ

Uredil in opremil **France Papež**

Na novo urejeno celotno zbrano delo velikega mladega pesnika,
že klasika slovenske moderne poezije.

Buenos Aires Ramón Falcón 4158 Argentina

Kje je moj dom?

V DOMU, ki mi razširi družinski krog v novo razsežnost in me poveže z vsemi rojaki v okolju v eno srenjo in po njej z vso slovensko skupnostjo, da smo eno telo in eno srce: moje bije z vsemi in vsi žive z mojim. Čutim v njem, da nisem več sam, da sem kot za obrambnim zidom na varnem pred valovjem, pa pod streho pred viharjem in mi je še toplo pri srcu ob zastavi na vrhu mlaja. Dom je naša utrdba, je naš tabor in naše zbirališče pod dehtečo lipo!

Dr. Tine Debeljak
ob otvoritvi Slomškovega doma
17. septembra 1961

SLOMSKOV DOM V ARGENTINI, OB SVOJI PETNAJSTLETNICI USTANOVITVE, POZDRAVLJA VSE SLOVENSKE ROJAKE DOMA, V ZAMEJSTVU IN PO SVETU Z GESLOM:

**SLOVENSKEGA DUHA!
SLOVENSKEGA SRCA**

SLOMSKOV DOM, Castelli 28, Ramos Mejía, Prov. Buenos Aires

Ob 20-letnem jubileju

NAŠ DOM

r. z. z o. z.

San Justo

pošilja vsem Slovencem po svetu
pristrčne pozdrave z željo, da bi v
medsebojnem razumevanju in slo-
gi ustvarjali narodu boljšo bo-
dočnost.

Demokratski Slovenci, združeni v

SLOVENSKEM DOMU

V SAN MARTINU

pozdravljamo vse zavedne in svo-
bodoljubne rojake po vsem svetu.

SLOVENSKI DOM

Carapachay

Medsebojno razumevanje, podpora
v stiski in težavah, sloga ter brat-
ska ljubezen naj nas povezuje v
nesebičnem delu za ohranitev slo-
venske izseljenske skupnosti in za
povrnitev svobode slovenskemu
narodu.

V letu stoletnice rojstva pisatelja

Ivana Cankarja,

CANKARJEV DOM

Berazategui

pozdravlja vse rojake
s pisateljevim geslom:

Mati - Domovina - Bog!

HLADNIKOV DOM

v

Slovenski vasi

pozdravlja vse rojake v domovini
in po svetu.

KREDITNA ZADRUGA

S L O G A

(cooperativa de crédito "s. l. o. g. a." limitada)

BME. MITRE 97 — RAMOS MEJIA

BUENOS AIRES — ARGENTINA

slovenia parishes (toronto) credit union limited
župnijska hranilnica in posojilnica

Od ustanovitve, 31. julija 1957, se je v 18 letih vpisalo 3156 članov. V tem času so vložili 57 milijonov dolarjev na hranilne vloge in čekovne račune. Člani so bili deležni več kot en milijon dolarjev obresti in dividend. Izposodili so si več kot 11 milijonov dolarjev v produktivne namene. Vsega denarnega prometa v teh letih je bilo 140,500.000.— dolarjev.

Mnogo članov usmerja vse svoje denarno gospodarstvo skozi to ustanovo, ki posluje s hranilnimi vlogami, računi na vezane vloge in čekovnimi računi; daje osebna in hipotečna posojila, prodaja denarne nakaznice tudi za inozemstvo in „American travellers“ čeke, v ameriški in kanadski valuti.

Vsa posojila so zavarovana za primer smrti, osebna tudi za težke nesreče, ki člana onesposobijo za delo za vse življenje.

Posojila so cenejša kot v drugih denarnih ustanovah, obresti na vloge pa navadno višje.

Župnijska Hranilnica in Posojilnica „SLOVENIJA“ je včlanjena v Ontario Credit Union League Limited in potom nje v denarno zadružno gibanje v Kanadi, ki je samo del mednarodnega svobodnega združništva po svetu.

Uraduje na dveh krajih, in sicer: 612 Manning Ave., Toronto, Ontario in 739 Brown's Line Etobicoke, Ont.

Herman Zupan s. a.

Papelera del Sur s. a.

Index s. a.

BUENOS AIRES

ARGENTINA

DELAVCI SMO — ZA RAST ARGENTINE,

DELAVCI SMO — ZA SVOBODO SLOVENIJE.

KUJEMO — ZA ŽIVLJENJE:

ŽIVLJENJE, TI KUJ NAS

IN NAS IZBRUSI KOT JEKLO MI!

Ob tridesetletnici našega odhoda iz domovine.

ESTABLECIMIENTOS METALURGICOS ESLOVENOS S. R. L.

Slovensko kovinarsko podjetje

Colón (ex-Porvenir) 2452

Tel. 242-9263

1826 REMEDIOS DE ESCALADA, F. N. G. R.

prov. BS. AS.

ARGENTINA

L I P A

Matevž Potočnik in sinova

TOVARNA VZIDNIH OMAR

LAPRIDA 4760/2

CHUBUT 4765

CIUADELA NORTE

T. E. 653-7793

BUENOS AIRES

ARGENTINA

SABIC RESORTES

FABRICACION DE RESORTES SEGUN

PLANO O MUESTRA EN ACERO

S A E 9260 — 5160 — 1070

ŠABIČ BRANKO in BOŽIDAR

Tovarna:

LOS MATADEROS 3862

Villa León — Ituzaingo

Tel. 621-0091

POTUJETE V RIM? DOBRODOSLI!

HOTEL BLED

Via S. Croce in Gerusalemme, 40
00185 ROMA (ITALY) TEL. (06) 777.102

II. Kat. - Sobe s kopalnico, radio aparatom, klimatizacijo.
Centralna lega - Parkirišče - Restavracija -
Slovensko osebje.

te técnica elemec s.a.i.c.i. y a.

ELEKTROMEHANIČNE INSTALACIJE

Pedernera 554
T. E. 611-4474/4957
BUENOS AIRES

Slovenska Hranilnica in Posojilnica

JANEZA EVANGELISTA KREKA

Toronto

Kanada

je denarni zavod za Slovence v Torontu in okolici

V vseh letih obstoja je Sloevnska hranilnica in posojilnica plačala na hranilne vloge višje obresti kot banke in dala na stotine hipotečnih posojil za nakup družinskih hiš in še več osebnih posojil pod ugodnejšimi pogoji kot drugi denarni zavodi. To je eden izmed glavnih namenov domačih denarnih ustanov in tudi vzrok, da se je za drugi pridružilo že preko 3200 članov in da hranilne vloge, kakor tudi posojila stalno naraščajo.

Glavna poslovalnica: 646 Euclid Ave., Toronto, Canada

Pomožna poslovalnica: 747 Brown's Line, New Toronto
M6G 2T5 Tel. 532-4746

INDUSTRIJSKO PODJETJE

Bratje OBLAK

IZDELAVA LESENIH IN KOVINSKIH VRAT IN OKEN
TER LESENIH IN PLASTIČNIH OKENSKIH NAVOJNIC

ALMAFUERTE 3868

1754 SAN JUSTO

BUENOS AIRES

JANEZ DIMNIK

strojna delavnica

H. Almeyra 518 Villa Libertad
San Martín
Tel. 750-5469

ALUMINE SPORT

Smučarska, planinska in ribiška
oprema

Tienda Aluminé

VOJKO ARKO

JANEZ DRAJZIBNER

Calle Dr. Juan J. Neumeyer 60
Tel. 22567

SAN CARLOS DE BARILOCHE
Río Negro

IZKLJUČNE PRODAJE

- Smučke ELAN
- Smučarski čevlji ALPINA
- Vetrovke in smučarske hlače
"Aluminé Sport"

VIGOR s. a. c. i. f.

šolske in trgovske etikete

"AUTOFIX" in "PEGASOLA"

Tejedor 261
Buenos Aires

Tel. 923-3231
69-0199

Salón de peinados damas

belleza

I V A N M U Š I Č

Buenos Aires

Guido 1528 - tel. 41-6335

Guido 1534 41-5464

Edificio Santos Dumont

Juramento 2028 (Bгно.) 73-0596/5629

J. Hernández 2432 73-0596

C. Díaz 1877 84-4479

Mar del Plata

L. N. Além y San Lorenzo 3201

Lamadrid 2138

Miramar

Calle 25 No. 620

Punta del Este

Uruguay

SLOVENSKA TISKARNA

VILKO s. r. l.

Estados Unidos 425

Buenos Aires

**SLOVENSKO
PLANINSKO
DRUŠTVO**

Buenos Aires

Bariloche

Keramično podjetje

**C. A. C. E. S.
s. r. l.**

Pedro Molina 130

San José

Guaymallén

Mendoza

**Prof. dr. Juan
JESUS BLASNIK**

Špecialist za ortopedijo
in travmatologijo

Ordinira v torek in petek od 17
do 20. Zahtevati določitev ure na
privatni telefon: 628-4188

Marcelo T. de Alvear 1241, pritlič.
Capital Federal T. E. 41-1413

KOVINASTA

OKNA

IN

VRATA

STANDMETAL

SAN JUSTO

PETER BAJDA IN SINOVI

Sodarstvo, trgovina lesa in izdelovanje parketa

Benavente 4325 — 5521 Villa Nueva — Mendoza — Tel. 26-1627

DR. VITAL AŠIČ in DR. ROSA TROPEA AŠIČEVA

Advokata

zapuščinske obravnave
nepremičninske zadeve
najemniška razmerja
družinske zadeve

Maipú 521, 3. nadstr. "B"
BUENOS AIRES

Av. Santa Fe 2474
MARTINEZ (Prov. Bs. As)

Prijave na telefon 792-3083

DELIKATESNA TRGOVINA

V E S T E R - M A Č E K

RIVADAVIA 11520

Mercado "Liniers"

ESTEX S. A. C. I. e I.

Estampería de textiles

Homero 1329

Buenos Aires

Tel. 67-1935/9351

D A R - recuerdos

BARILOCHE

Zavarovanje avtomobilov,
proti požaru, proti vlomu,
življenjsko zavarovanje,
nesreče pri delu, itd.
Zahtevajte proračun!

MARJAN LOBODA

Sarmiento 643 - 1º - 121
T. E. 40-0055 — 45-4884
Buenos Aires

MIZARSTVO ● POHISTVO
PLAKARJI ● PREOBLEKE

B I V E G R O

Rep. de Chile 3036 San Justo

T. E. 621-3452

KERAMIKA „MIRKO“

Vladimir Šmon

Ortiz 1518
Godoy Cruz Villa Hipódromo
Mendoza

POTOVALNA AGENCIJA

E M O N A

Simon Rajer

Tucumán 1561, 7. nadstr., št. 50

Tel. 46-9440

od 9 do 12 in 15 do 19

Ob sobotah zaprto

MARJAN EILETZ

ARHITEKT

Potosí 471

T. E. 655-2752

Hurlingham

Buenos Aires

VILJEM BEČAJ

GRADBENIK

Cavour 866

Claypole

Buenos Aires

Argentina

K E K S

A. DOLINAR — A. JELOČNIK

Bunos Aires

Argentina

Kartonske tube za tekstilno,
plastično in druge industrije

MIRKO KOPAČ

Bragado 1746

1712 Castelar

T. E. 629-7401

Buenos Aires

Vseh vrst rastline za vaš
dom, vrt in park vam nudi

Vivero "TRIGLAV"

lastnik

JOZE ŠTEFANIČ

San Martín 224 1667 Tortuguitas

Prov. Bs. Aires (FCNGB)

Za naše rojake poseben popust.

Za dobro in solidno prodajo, najem ali nakup
HIS, STANOVANJ, TRGOVIN, LOKALOV, POLJ IN ZEMLJIŠČ

ZUPANČIČ STANISLAV

martillero público nacional

Corrientes 3284 - 1º A

Buenos Aires

Tel. 88-4178

Quintana 161

San Martín, Bs. As.

Tel. 755-2678

484 zadovoljnih slovenskih kupcev in prodajalcev je najboljši dokaz,
da imajo prav tisti, ki zaupajo svojim in se drže modrega nasveta:

Svoji k svojim!

TEDNIK
SVOBODNA SLOVENIJA,

KI IZHAJA V BUENOS AIRESU,

Ramón L. Falcón 4158,

je glasilo svobodnih Slovencev v svetu.

**„Boj za svobodo slovenskega naroda, boj za zmago
resnice in pravice“**

je bilo njegovo geslo, ko je začel izhajati kot ilegalni list v domovini 22. novembra 1941 v času trojne okupacije in komunistične revolucije.

Z istim geslom je znova zaživel 1. januarja 1948 v svobodnem svetu v Buenos Airesu.

Novembra 1976 bo preteklo 35 let, odkar vztraja Svobodna Slovenija v boju za svobodo našega naroda, v službi resnice in pravice.

Postani njen sodelavec in naročnik! Pridruži se boju za svobodo našega naroda, za resnico in pravico!

V založbi Svobodne Slovenije

so doslej izšle naslednje knjige:

1. **Koledar Svobodne Slovenije** za leto 1949 — 192 strani, 99 ilustracij.
2. **Velika črna maša za pobite Slovence**. Pesnitev Jeremije Kalina (Tine Debeljak); 220 strani, 22 celostranskih lesorezov K. Mirtiča (Bara Remec), 1949.
3. **Koledar Svobodne Slovenije** za leto 1950 — 256 strani, 188 ilustracij. Opremil Vladimir Mazi.
4. **Koledar Svobodne Slovenije** za leto 1951 — 288 strani, 20 ilustracij, slikovna priloga z reprodukcijami umetniških del Franceta Goršeta, Franceta Ahčina, Božidarja Kramolca, Bare Remčeve, Marijana Koritnika in Franca Laha. Opremil Marijan Koritnik.
5. **Poljub**. Pesniška zbirka Tineta Debeljaka. Ilustrirala akad. slikarica Bara Remec. Bibliofilska izdaja, 250 izvodov, 1950.
6. **Koledar in Zbornik Svobodne Slovenije** za leto 1952 — 256 strani, 166 ilustracij. Opremil Božidar Kramolc, Kanada.
7. **Naša beseda**, Mladinska knjiga — 128 strani, 48 ilustracij Stanka Snoja; 1951.
8. **Koledar in Zbornik Svobodne Slovenije** za leto 1953 — 256 strani, 85 ilustracij. Opremil inž. Marko Bajuk.
9. **Koledar in Zbornik Svobodne Slovenije** za leto 1954 — 288 strani, 95 ilustracij. Oprema inž. Marko Bajuk.
10. **Mariji**. Rapsodija za prvo Marijino sveto leto 1954. Pesniška zbirka Jeremije Kalina. Oprema in lesorezi akad. slikarica Bara Remec; 1954.
11. **Zbornik-Koledar Svobodne Slovenije** za leto 1955 — 272 strani, 140 ilustracij. Oprema akad. slikarica Bara Remec.
12. **Čas pod streli**. Zbirka črtic, posvečena spominu padlih borcev ob deseti obletnici Vetrinjske žaloigre. Napisal Ivan Korošec, uvodno besedo napisal Karel Mauser, opremil in ilustriral Ciril Skebe; 1955.
13. **Zbornik-Koledar Svobodne Slovenije** za leto 1956 — 304 strani, 91 ilustracij. Ovitek: Božidar M. Kramolc, Toronto, Kanada.
14. **Zbornik-Koledar Svobodne Slovenije** za leto 1957 — 256 strani, 101 ilustracija. Opremil akad. kipar France Gorše, Cleveland, ZDA.
15. **Zbornik-Koledar Svobodne Slovenije** za leto 1958, jubilejni ob desetletnici — 288 strani, 97 ilustracij. Opremil akad. kipar France Gorše, Cleveland, ZDA.
16. **Zbornik-Koledar Svobodne Slovenije** za leto 1959 — 288 strani, 73 ilustracij. Ovitok: akad. kipar France Gorše, Cleveland, ZDA.
17. **Zbornik-Koledar Svobodne Slovenije** za leto 1960 — 296 strani, 75 ilustracij. Ovitok: arh. Marijan Eiletz, posamezna zaglavja: France Gorše, Ivan Bukovec, Jurij Vombergar, Metka Žirovnik, France Papež, Tone Kržišnik.
18. **Zbornik-Koledar Svobodne Slovenije** za leto 1961 — 296 strani, 75 ilustracij. Ovitok: Ivan Bukovec; posamezna zaglavja: Ivan Bukovec, Andrej Makek, Tone Kržišnik.

19. Zbornik-Koledar Svobodne Slovenije za leto 1962 — 284 strani, 59 ilustracij. Ovitok: Milan Volovšek; notranja oprema: France Pernišek ml.
20. Zbornik-Koledar Svobodne Slovenije za leto 1963 — 288 strani, 43 ilustracij. Ovitok in notranja oprema: Jurij Vombergar.
21. Zbornik Svobodne Slovenije za leto 1964 — 340 strani, 78 ilustracij, slikovna priloga z reprodukcijami umetniških del kiparjev Franceta Goršeta in Franceta Ahčina ter slikarjev Bare Remec, Ivana Bukovca, Toneta Kržišnika, Darka Šušteršiča, Andreja Makeka, Jureta Vombergarja, Franceta Papeža, Miroslava Zupančiča, Jožeta Vodlana. Ovitok in notranja oprema: Tone Kržišnik.
22. Zbornik Svobodne Slovenije za leto 1965 — 368 strani, 54 ilustracij; slikovna priloga z reprodukcijami umetniških del Bare Remec, Franceta Goršeta, Franceta Ahčina, Milana Volovška, Jožeta Vodlana, Franceta Papeža, Hugo Velkerja, Andreja Makeka, Božidarja Kramolca; gorniška foto priloga. Ovitok: France Papež.
23. Vladimir Vauhnik: Nevidna fronta. Spomini. 445 strani, 18 ilustracij. Ovitok in oprema: Ivan Bukovec; 1965.
24. Zbornik Svobodne Slovenije za leto 1966 — 416 strani, 51 ilustracij, celostranska barvna slika spominskega znamenja v počastitev rajnega škofa dr. Gregorija Rožmana sredi catedralskega pogorja v Bariločah; slikovna priloga z reprodukcijami umetniških del Bare Remec, Franceta Goršeta, Franceta Ahčina, Andreja Makeka, Mirota Zupančiča, Jožeta Vodlana; gorniška foto priloga. Ovitok: Bara Remec.
25. Zbornik Svobodne Slovenije za leto 1967 — 432 strani, 126 ilustracij; slikovna priloga z reprodukcijami umetniških del Bare Remec, Franceta Goršeta, Franceta Ahčina, Mirota Zupančiča, Ivana Bukovca, Teda Kramolca, Jožeta Vodlana, Metke Žirovnik, Andreja Makeka, Darka Šušteršiča, Franceta Papeža; gorniška foto priloga. Ta Zbornik je jubilejni ob 25-letnici Svobodne Slovenije, ki je začela izhajati v domovini v času okupacije in komunistične revolucije.
26. Rojstvo, ženitev in smrt Ludvika Kavška. Napisal Marijan Marolt — 319 strani. Ovitok: Andrej Makek; 1967.
27. Zbornik Svobodne Slovenije za leto 1968 — 324 strani, 48 ilustracij; slikovna priloga z reprodukcijami umetniških del Bare Remec, Franceta Goršeta, Franceta Ahčina, Mirota Zupančiča, Ivana Bukovca, Marijanice Savinšek, Teda Kramolca, Jožeta Vodlana, Franceta Papeža, Metke Žirovnik, Andreja Makeka. Ovitok in zaglavne vinjete: France Gorše.
28. Zbornik Svobodne Slovenije za leto 1969 — 352 strani, 68 ilustracij, slikovna priloga z reprodukcijami umetniških del Franceta Ahčina, Franceta Goršeta, Bare Remec, Darka Šušteršiča, Ivana Bukovca, Andreja Makeka, Metke Žirovnik, Mirota Zupančiča, Jožeta Vodlana; gorniška foto priloga. Ovitok in zaglavja: Ivan Bukovec.
29. Zbornik Svobodne Slovenije za leto 1970 — 328 strani, 74 ilustracij; slikovna priloga z reprodukcijami umetnin Franceta Goršeta, Franceta Ahčina, Bare Remec, Ivana Bukovca, Andreja Makeka, Darka Šušteršiča; gorniška foto priloga. Ovitok in zaglavja: Ivan Bukovec.
30. Zbornik Svobodne Slovenije za leti 1971 in 1972 — 440 strani, 88 ilustracij, slikovna priloga z reprodukcijami umetniških del Franceta Goršeta, Franceta Ahčina, Bare Remec, Metke Žirovnik, Teda Kramolca, Ivana Bukovca; gorniška foto priloga. Ovitok: Ivan Bukovec.
31. Zbornik Svobodne Slovenije za leta 1973, 1974 in 1975 — 480 strani, 89 ilustracij, slikovna priloga z reprodukcijami umetniških del Franceta Goršeta, Franceta Ahčina, Bare Remec, Teda Kramolca, Ivana Bukovca, Metke Žirovnikove; gorniška foto priloga; ovitok: Ivan Bukovec.

Kazalo

Posvetilo, Miloš Stare	5	NAŠI GORNIKI	
BOJ SLOVENSKE MANJŠINE V KRŠKI ŠKOFIJI NA KOROŠKEM, AVSTRIJA, ZA VERSKI POUK OTROK V SLOVENŠČINI		Cordón Mascarello, Jure Skvarča	275
Sestavil dr. Anton Podstenar		Petindvajset let slovenskega andinizma, Vojko Arko	291
Nadaljevanje 7		SLOVENSTVU V ČAST — NARODU V PONOS	
Vsebina poglavij v prejšnjih letnikih ..	9	Dr. Branislava Sušnik, Tine Debeljak	299
Deveti del: Koroški Slovenci in civilna oblast — Četrto poglavje: Posebni razlogi za izredno zaščito	11	Dr. Bogdan Ciril Novak	306
		France Jerman, Vojko Arko	312
RAZPRAVE — DOKUMENTI — PRIČEVANJA		OB 30-LETNICI	
O Slovencih v begunskih taboriščih, John Corsellis	61	Pogled ob tridesetletnici, Miloš Stare .	320
V dachauskem taborišču, Vinko Lipovec	106	Slovenska gospodarska podjetnost v Argentini, F. U.	323
Po Sloveniji in Jugoslaviji — popotni zapiski, dr. Jože Velikonja	115	Kako je nastala slovenska skupnost v Mendozi, Rudolf Hirschegger	355
Nekateri nerešeni problemi samoupravljanja, dr. Ljubo Sirc	135	Naša zborovska dejavnost v Argentini, Kronist	360
Hrvatsko vprašanje je zopet v ospredju, dr. Oton Ambrož	158	Zdomska likovna umetnost, F. P.	377
KPJ in Jugoslavija, Pavel Fajdiga	178	Trideset let zdomske emigracijske književnosti, Tine Debeljak	381
Za zgodovino		RAZGLEDI	
Dokumenti dr. Krekove delavnosti v emigraciji	196	Ob 80-letnici senatorja F. J. Lauscheta	440
Bakuninov revolucionarni katekizem:		Milivoj Emil Lajovic, senator v Avstraliji	443
1. Uvodna beseda, Tine Debeljak .	220	Dr. F. Cigan — zbor „Gallus“ — gostovanje po Ameriki, Vinko Zaletel ..	444
2. Mihail Bakunin: Revolucionarni katekizem (1869)	224	Slovenska gimnazija v Celovcu pod lastno streho	451
Izjava in poziv Narodnega odbora za Slovenijo	227	Visokošolski dom „Korotan“ na Dunaju, I. J.	455
Gozd ovijalk, dr. Milan Komar	230	Slovenci v Brazilu, Kati Mesarič	458
PRIMORSKI SLOVENCİ V BOJU ZA SVOJE PRAVICE		Spominski križ v Midlandu, Kanada ..	460
Slovenska manjšina v Italiji, Bogdan C. Novak	239	O Slovencih v Venezueli, G. J.	461
O beneških Slovencih, Anton Kacin ..	263		

ZBORNİK SVOBODNE SLOVENIJE 1973—1975 ES SUPLEMENTO DE LA PUBLICACION PERIODICA SVOBODNA SLOVENIJA — ESLOVENIA LIBRE

Editor responsable: Miloš Stare, Ramón Falcón 4158, Bs. Aires, Argentina — Registro Nac. de la Propiedad Intelectual No. 1.149.713 — Tarifa Reducida. Concesión No. 3824.
Impreso en la República Argentina
Printed in Argentine

Este libro se terminó de imprimir el día 30. de agosto de 1976 en los Talleres Gráficos Vilko s. r. l., Estados Unidos 425, 1101 Buenos Aires, Argentina

NO TIENE VALOR COMERCIAL